ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ
ΔΕΛΤΙΟΝ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 49 (1994)

ΧΡΟΝΙΚΑ Β΄1

ΑΘΗΝΑ 1999

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Ευαγγ. Κυπραίου

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΕΚΔΟΣΗΣ: Ελένη Λίτινα

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ: Βίκυ Θεοφιλοπούλου - Βίκυ Κρεββατά

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Χελένα Τζανέκα

ΕΚΤΥΠΩΣΗ: Ε. Μπουλούκος - Α. Λογοθέτης Ο.Ε.

© ΤΑΜΕΙΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ ΚΑΙ ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΕΩΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ
Οδός Πανεπιστημίου 57, Αθήνα 105 64
www.tap.culture.gr.

ISSN 0570-622X

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΘΝΙΚΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Προϊστορική Συλλογή, Συλλογή Γλυπτών, Τμήμα Αιγυπτιακών και Ανατολικών Αρχαιοτήτων, Συλλογή αγγείων και Μικροτεχνίας, Συλλογή Χαλκών (Πίν. 1-8) ..... Σελ. 1-9

ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ (Πίν. 9-13) ..... » 10-15

ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ (Πίν. 14) ..... » 16-17

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ..... » 17

Α΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες (Αποθήκη οδού Άρεως 3). Ανασκαφικές εργασίες (Βιβλιοθήκη Αδριανού, Ακίνητο οδού Διοσκούρων 6, Ακίνητο οδού Κυρρήστου 8, Ακίνητο οδού Αμφικτύωνος 39, Ακίνητα οδών Λυσίου 4-6, Μάρκου Αυρηλίου 7, Θρασυβούλου 8, Ακίνητο οδού Πανός 18, Οδός Αδριανού 108, Ακίνητο στη γωνία των οδών Ανδοκίδου 5 και Θρασυβούλου, Ακίνητο οδού Αδριανού 60, Ακίνητο οδού Κυρρήστου 3). Διαμορφώσεις (Αρχαία Αγορά). Εργασίες συντήρησης - αναστήλωσης. Άλλες εργασίες (Σχέδ. 1· Πίν. 15-16) ..... » 18-24

Αρχαία Αγορά ..... » 25-26

Γ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ανασκαφικές εργασίες: Αθήνα (Λεωφόρος Αμαλίας, Φρέαρ Λεωφόρου Αμαλίας 2, Ανασκαφή σταθμού Κεραμεικός, Ανασκαφή στο χώρο του ναού της Αρτέμιδος Αγροτέρας, Οδός Ακταίου 6-8 και Επταχάλκου, Οδός Ακταίου, Οδός Δημοφώντος 115 και Κυκλώπων 31, Οδός Δωριέων 15, Οδός Κριεζή, Λεωφόρος Καβάλας 54-56, Οδός Κρατύλου, Οδός Παραμυθίας, Οδός Ευκλείδου 7, Οδός Πλάτωνος 85 και Μύλων. Ελευσίνα (Οδός Κολοκοτρώνη 27 (Ο.Τ. 294), Οδός Κολοκοτρώνη 13 (Ο.Τ. 297), Οδός Ηρώων Πολυτεχνείου, Οδός Δήμητρος και Εθνικής Αντιστάσεως, Οδός Παπανικολάου, Οδός Ηρώων Πολυτεχνείου, Οδός Ηρώων Πολυτεχνείου και Νικολαΐδου, Οδός Ιάκχου 33). Μέγαρα (περιοχή Αρμακάδες, Οδός Αγίας Βαρβάρας, Οδός Σωτήρος 47, Οδός Σωτήρος (Ο.Τ. 298), Οδός Χανίου και Αιγειρουσών, Οδός Χρ. Μωραΐτη, Οδός Έβρου 8, Οδός Γερανείων, Οδός Δογάνη, Οδός Μελ. Ζαχαρία 4, Σύγχρονο νεκροταφείο, Οδός Δημ. Μπέη, Οδός Γυμναστηρίου και 28ης Οκτωβρίου, Οδός Χανίου (Σχέδ. Α΄ και 1-15· Πίν. 17-26) ..... » 27-63

Β΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες (Μουσείο Λαυρίου). Ανασκαφικές εργασίες - Εντοπισμός αρχαιοτήτων: Λαυρεωτική (Κερατέα, Στεφάνι Θορικού, Σούνιο, Αγριλέζα, Ανάβυσσος, Όρμος Ασημάκη, Λιμάνι Πασά), Κόντιτα Βαρυμπόμπης, Γέρακας, Σταυρός Γέρακα, Καλιστήρι Φυλής, Ωρωπός, Υμηττός, Άλιμος, Ελληνικό, Γλυφάδα, Αίγινα, Εργασίες συντήρησης (Σχέδ. 1-7· Πίν. 27-36) .... » 64-84

1η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες. Νομός Αττικής: Σπέτσες (Μουσείο Σπετσών), Νομός Ευβοίας (Επανέκθεση γλυπτών στο Τζαμί Χαλκίδος). Αναστηλωτικές - Στερεωτικές εργασίες. Νομός Βοιωτίας (Μονή Οσίου Λουκά). Νομός Αττικής: Κορωπί (Ναοί Αγίου Πέτρου, Παναγίας στη θέση Σκουπέρη και Αγίων Αναργύρων, Κάστρο του Χριστού - Ναός της Γεννήσεως), Κύθηρα (Μονή Μυρτιδιώτισσας, Γέφυρες Ποταμού και Λιβαδίου, Κάστρα Χώρας, Μυλοποτάμου, Παλαιοχώρας, Καστέλλι Αυλέμονα). Περιοδείες - Επισημάνσεις και κηρύξεις μνημείων. Νομός Βοιωτίας: Τανάγρα (Ναός Αγίου Πολυκάρπου), Μαυρομμάτι (Ναός Μεταμορφώσεως του Σωτήρος). Νομός Αττικής: Μεσόγεια - Καλύβια, Κάλαμος (Ναός Αγίας Παρασκευής), Κύθηρα: Παλαιόπολη (Άγιος Γεώργιος και Παναγία Μυρτιδιώτισσα - Άγιος Νικόλαος στο Βουνό), Οινόη Μεγαρίδος. Νομός Ευβοίας: Νέος Πύργος Νησιώτισσας. Καταγραφές: Νομός Βοιωτίας: Θήβα. Εργασίες συντήρησης. Νομός Αττικής: Σπέτσες (Ναός Ευαγγελιστρίας), Κύθηρα (Μονή Οσίου Θεοδώρου), Εργαστήρια Εφορείας (Συλλογή εικόνων Ευαγγελιστρίας Καλυβίων), Αίγινα, Κύθηρα. Νομός Βοιωτίας: Θήβα (Ναός Αγίου Νικολάου ή Αγίας Παρασκευής στη θέση Καναβάρι, Ψηφιδωτό δάπεδο οδού Κέβητος), Αντίκυρα, Ύδρα. Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Αττικής: Πόρτο Ράφτη (Θέση Μοναστήρι), Παιανία (Περιοχή Αγίου Αθανασίου), Σπέτσες (Περιοχή Ζογεριάς - Κτίριο 2), Νομός Βοιωτίας: Αντίκυρα (Οικόπεδο Αθ. Ζηλιαναίου, Οικόπεδο Γεωργ. Ζηλιαναίου, Οικόπεδο Δημήτρη Κοντογιάννη), Θήβα (Οδός Πελοπίδου 28, Οδός Βρυζάκη - Πάροδος Δίρκης, Οδός Δράκου και Κάδμου), Αποχετευτικό Δίκτυο (Οδός Αμφίονος, Οδός Μπινιάρη), Αλίαρτος (Ναός Αγίας Κυριακής), Λιβαδειά (Βορειοανατολικές οχυρώσεις μεσαιωνικού Κάστρου). Νομίσματα. Θήβα (Οικόπεδο Νερούτσου, Οικόπεδο Καραμαγκιώλη), Αλίαρτος (Νομίσματα Φραγκοκρατίας) (Σχέδ. 1-34· Πίν. 37-50) ..... Σελ. 85-127

Δ΄ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ανασκαφικές εργασίες: Άργος (Οδός Γόρδωνος και Κολοκοτρώνη, Πάροδος Μακαρίου, Περιοχή Αγίας Αικατερίνης, Οδός Περσέως και Μεγάλου Αλεξάνδρου, Οδός Πολυγένους 17, Οδός Χατζή, Οδός Καρατζά, Οδός Βασιλίσσης Σοφίας, Οδός Κρήτης, Οδός Ηρακλέους και Διομήδους, Οδός Τσώκρη 34, Δημαρχείο Άργους, Γωνία οδών Τσώκρη και Δανοπούλου, Επέκταση οδού Χατζή, Πάροδος Γούναρη 176, Οδός Φείδωνος, Οδός Ζαΐμη, Γωνία Ζαΐμη και Περρούκα, Θέση Πορτίτσες στην Άκοβα, Οδός Φορωνέως, Πάροδος Δαναού), Ζόγκα (Ξενώνες ναού Αγίου Ιγνατίου), Μύλοι (Οικόπεδο ΟΤΕ), Κεφαλάρι Άργους (Οικόπεδο Ειρ. και Μαρ. Κυριάκη), Σύνορο Μαλανδρενίου (Αγρός Λ. Καλκούνου), Ερμιόνη (Άγιος Ανδρέας, Μαγούλα, Οικόπεδο Χριστ. και Ιωσ. Μερτύρη), Θερμησία (Βεζυρορράχη), Παραλία Δαλαμανάρας (Κτήμα Τασόπουλου), Δήμος Μιδέας (Αγία Τριάδα), Παναρίτη (Μάζι - «Σχολείο»), Αρχαία Τίρυνθα (Κατεβασιά), Ναύπλιο (Οδός Μικράς Ασίας, Οδός Ασκληπιού 30, Πύλη της Ξηράς και ενετικά τείχη στο Πάρκο Σταϊκόπουλου, Πλατεία Άριας), Παλαιά Επίδαυρος (Οικόπεδο Δ. Κουτσελόπουλου, Οικόπεδο Κ. Παγίδα), Άνω Επίδαυρος (Κτήμα αφών Γ. Παππά), Στυμφαλία (Σπήλαιο στη θέση Τρία Γούπατα), Αρχαία Κόρινθος (Θέση Ασκληπιείο, Θέση Χατζημουσταφά, Θέση Λουτρά, Θέση Κοκκινόβρυση Αγία Παρασκευή, Κακκάβι, Διαβατίκι, Κουτουμάτσα), Κεγχρεές (Οικόπεδο Βασ. Λουλούδη). Παράδοση - περισυλλογή αρχαιοτήτων (Ναύπλιο, Τραχειά, Νέα Επίδαυρος) (Σχέδ. 1-14· Πίν. 51-58) ..... » 128-165

Αρχαιολογικό πρόγραμμα Νεμέας (Τσούγκιζα), Νεμέα, Ίσθμια, Κόρινθος (Σχέδ. 1) ..... » 165-170

Ε΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες (Μουσείο Σπάρτης, Αρχαιολογική Συλλογή Νεαπόλεως Βοιών). Ανασκαφικές εργασίες: Σπάρτη (Οδός Θερμοπυλών, Οδός μονής Παντανάσσης, Οδός Λεωνίδου 89, Οδός Θεοδωρακοπούλου, Έργα ΟΤΕ, Οδός Καλλικρατίδη, Οδός Πλατανιστά, Οδός Κλεομβρότου και Βρασίδου, Οδός Διοσκούρων και ανώνυμη οδός, Οδός Ν. Προβιά, Οδός Ι. Γιομάτου, Οικόπεδο Α. Καπετανέα, Οικόπεδο Παπαθεοφιλοπούλου, Οικόπεδο Γρουμπού, Έργα ΔΕΥΑ Σπάρτης),

Μαγούλα Σπάρτης, Περιοχή Καραβά Σπάρτης, Κεφαλάς Λακεδαίμονος, Γούναρη Λακεδαίμονος, Γύθειο, Τραπεζοντή Λακεδαίμονος. Παραδόσεις - Περισυλλογές - Κατασχέσεις: Νομός Λακωνίας, Νομός Αρκαδίας. Εντοπισμοί αρχαιοτήτων. Νομός Λακωνίας: Αφυσσού Σπάρτης, Λάγια Μάνης (Πάνω όρος, Προφήτης Ηλίας), Καραβοστάσι Οιτύλου (Σχέδ. 1-6· Πίν. 59-62) ..... Σελ. 171-190

5η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Περιοδείες-Καταγραφές: Νομός Αρκαδίας: Βλαχοράφτη (Ναός Αγίου Δημητρίου), Μακρύσι (Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου), Καμενίτσα (Ασκητήριο της Ανάληψης). Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Λακωνίας: Κροκεές (Ναός Αγίου Βλασίου) (Σχέδ. 1· Πίν. 63) ..... » 191-196

Ζ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες. Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Ηλείας: Αρχαία Ολυμπία, Καυκανιά, Σώστι, Αρχαία Ήλιδα, Φιγάλεια, Σταφιδόκαμπος, Αγία Τριάδα, Κοσκινά Λευκοχώρι, Τραγανό, Καλύβια Ήλιδας, Νησί Βάρδας, Σίμιζα. Τυχαία ευρήματα - Παραδόσεις - Περισυλλογές: Αλφειός, Φλόκα, Ανδραβίδα, Αρχαία Ήλιδα, Γαστούνη, Κατάκωλο (Πίν. 64-65) ..... » 197-202

Πύλος. Αρχαιολογικό Πρόγραμμα Πύλου ..... » 202-204

ΣΤ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Νομός Αχαΐας. Μουσειακές εργασίες (Μουσείο Πατρών, Μουσείο Αιγίου). Εκπόνηση Μελετών, Εργασίες υπαίθρου. Ανασκαφικές εργασίες: Πάτρα: Δημόσια κτίρια και οικίες (Οδός Λόντου 24, Οδός Ιωάν. Βλάχου 36 και Σαχτούρη, Οδός Χαραλάμπη 39-41, Οδός Γούναρη 130 και Β. Ρούφου, Οδός Γούναρη 84, Οδός Γερανείων και Πρεβεδούρου, Οδός Γ. Ρούφου 96, Οδός Τσαμαδού 86, Οδός Βότσαρη 51, Οδός Βύρωνος 3, Οδός Αιόλου 9, Οδός Μπουκαούρη 5, Οδός Λόντου 86 και Καρατζά, Οδός Λόντου 48, Οδός Μεσολογγίου 16, Οδός Παναχαϊκού 45, Οδός Γ. Ρούφου 89, Οδός Λόντου 76 και 81-83, Οδός Αλεξ. Υψηλάντου 213, Οδός Παντοκράτορος και Αγίου Δημητρίου). Περιφέρεια πόλης (Οδός Γηροκομείου 126, Κάτω Συχαινά, Έξω Αγυιά ΑΖ-2). Βόρειο νεκροταφείο (Οδός Πουκεβίλ 15, Οδός Κεφαλληνίας και Ναυμαχίας Έλλης, Οδός Θερμοπυλών 42, Οδός Κανακάρη 76). Νότιο Νεκροταφείο (Οδός Ελευθ. Βενιζέλου και Αγ. Σαράντα). Επαρχία Πατρών: Βούντενη, Πόρτες, Πετρωτό, Σούλι, Μιτόπολη Φαρών (Άγιος Σάββας), Κοινότητα Παραλίας Πατρών (Θέση Παλουργιάς 25ης Μαρτίου 84), Βραχνέικα, Σαραβάλι, Χαλανδρίτσα, Κρήνη Πατρών (Περιφέρεια Ζωιτάδας), Κάτω Αχαΐα (Οδός Β. Γιαννόπουλου, Οδός Φλέμινγκ). Επαρχία Αιγιάλειας: Αίγιο (Οδός Πλάτωνος 41, Διασταύρωση οδών Ζωοδόχου Πηγής - Μιχαλακοπούλου, Οδός Σταφιδαλώνων, Οδός Ελίκης 4, Οδός Παμμεγίστων Ταξιαρχών, Οδός Βασιλέως Κωνσταντίνου 121, Οδός Ν. Σολιώτη 6, Οδός Ν. Σολιώτη 15), Άμπελος Αιγιάλειας (Θέση Γρασιδοτόπια). Εντοπισμοί: Κλασική Ελίκη (Περιοχή αρχ. Βούρας). Κατασχέσεις - Παραδόσεις. Νομός Αιτωλοακαρνανίας. Μουσειακές εργασίες. Ανασκαφικές εργασίες : Στράτος (Πάροδος Ασκληπιού αριθ. 5, Ανώνυμη δημοτική οδός), Στρατική, Σπάθαρη Λεπενούς, Σταμνά. Επαρχία Ναυπακτίας: Ναύπακτος (Ανώνυμη δημοτική οδός, Οδός Φαρμάκη, Οδός Νυμφών, Οδός Παυσανίου, Οδός Φαρμάκη και Βαρδακουλά, Οδός Ψαρρού 8), Βομβοκού. Περιοδείες - Εντοπισμός αρχαίων: Αρχαία Καλυδών, Καινούργιο Τριχωνίδος (Οικόπεδο Παν. Σοροβού), Θέση Παναγιά Βόνιτσας, Παλιά Κομποτή, Αστακός, Βάλτος. Νομός Κεφαλληνίας. Μουσειακές εργασίες (Αρχαιολογική Συλλογή Σταυρού Ιθάκης). Εργασίες υπαίθρου (Σκάλα Κεφαλονιάς). Ανασκαφικές εργασίες. Κεφαλονιά: Τζανάτα Πόρου. Επαρχία Σάμης: Σάμη (Θέση Λουτρό, Οικόπεδο Αγ. Τζανετάτου), Φισκάρδο (Ρωμαϊκό νεκροταφείο). Περιοδείες. Επιφανειακή έρευνα (Σχέδ. 1-17· Πίν. 66-80) ... » 205-251

Αρχαία Ελίκη (Σχέδ. 1-3) ..... » 251-253

6η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Στερεωτικές - Αναστηλωτικές εργασίες: Χιλιομόδι (Παλαιά μονή Φανερωμένης). Νομός Αχαΐας: Πόρτες (Ναΰδριο σπηλαίου Αγίου Γεωργίου), Φρούριο Πατρών, Φρούριο Ρίου. Νομός Ηλείας:

Φρούριο Χλεμούτσι. Νομός Ζακύνθου: Κοινότητα Αργασίου (Πύργος Δομενεγίνη), Πόλη Ζακύνθου (Κωδωνοστάσιο ναού Αγίου Νικολάου του Μώλου), Τραγάκι (Μονή Παναγίας Δερματούσας). Εργασίες συντήρησης: Νομός Αχαΐας. Νομός Ζακύνθου. Κηρύξεις Μνημείων: Νομός Κορινθίας (Άγιος Νικόλαος Κοκκωνίου, Ναός Ευαγγελιστρίας Ταρινών, Ναός Μεταμόρφωσης Ζεμενού, Ναός Παμμεγίστων Ταξιαρχών Άσσου, Πύργος Συκιάς, Ναός Ζωοδόχου Πηγής). Περιοδείες - Καταγραφές. Νομός Αχαΐας: Επαρχία Πατρών (Φρούριο Παυλόκαστρο, Χάραδρος), Επαρχία Καλαβρύτων. Νομός Ηλείας: Ανδρίτσαινα (Τρανή Βρύση). Νομός Κεφαλληνίας: Περατάτα (Ναός Ελεούσας), Τζανάτα (Αγία Ειρήνη). Άλλες εργασίες: Νομός Ζακύνθου. Ανασκαφικές εργασίες: Νομός Αχαΐας. Πάτρα (Οδός Μπουκαούρη 5, Οδός Βότσαρη 51, Οδός Λόντου 48, Οδός Γερμανού 25, Οδός Γ. Ρούφου 89). Νομός Ηλείας: Γαστούνη (Ναός Παναγίας Καθολικής) (Σχέδ. 1-2· Πίν. 81-84) ..... Σελ. 254-264

Θ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες. Ανασκαφικές εργασίες: Τάχι Θηβών (Εργατικές κατοικίες οικισμού Θήβα ΙΙ), Θήβα (Οδός Πελοπίδου 28, Οπλοθήκη - Οικόπεδο Δ. Παυλογιαννόπουλου, Οικόπεδο Καραμαγκιώλη, Οικόπεδο Πουλιόπουλου, Οικόπεδο κληρονόμων Νερούτσου), Ακραίφνιο (Γκράβα: οικόπεδα Μωραΐτη, Μαυροδήμου, Μάρα), Αλίαρτος (Οικόπεδο Μ. Πούλου), Κορυφή Ελικώνα (Ιπποκρήνη), Κοιλάδα και Ιερό των Μουσών, Αγωγός φυσικού αερίου ΔΕΠΑ, Νεκροταφείο Τιλφουσίου, Νεκροταφείο περιοχής Καβειρίου ιερού, Αγροικίες Ι και ΙΙ, Τανάγρα, Λιβαδειά, Λιβαδόστρα, Χαιρώνεια. Συντήρηση αρχαιοτήτων. Καταγραφή και φωτογράφηση. Διαμορφώσεις. Τυχαία ευρήματα και περισυλλογές: Πλαταιές, Θήβα, Θεσπιές, Εύτρηση, Λιβαδόστρα (Σχέδ. 1-9· Πίν. 85-90) ..... » 265-291

Ακραίφια - Πτώον (Πίν. 91-92) ..... » 291-293

ΙΑ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ανασκαφικές εργασίες: Χαλκίδα (Οδός Κυμαίων 36, Οδός Αρεθούσης και Αμαρυνθίων, Εργασίες ΔΕΥΑΧ), Μάνικα (Οικόπεδα Λοβέρδου, Στάμου, Κωνστάντιου), Ελληνοβρετανική έρευνα στα Φύλλα Ευβοίας, Βασιλικό (Θέση Σουβάλα), Ερέτρια (Τιμοκλέους και Φανοκλέους, Οικόπεδο δήμου Ερέτριας, έναντι του Μουσείου), Λιχάδα (Καστρί), Άνω Ωρεοί (Οικόπεδο Ελισσαίου Κόντου), Οξύλιθος Κύμης (Θέση Βιγλατούρι, Θέση Παλαιοκαστρί), Σκύρος. Συντήρηση μνημείων (Πλατανιστός Καρύστου). Εντοπισμός αρχαιοτήτων. Σκύρος, Κοτρώνι Ερέτριας, Αρτεμίσιο. Περισυλλογές: Κάρυστος, Ερέτρια. Παραδόσεις (Σχέδ. 1-2· Πίν. 93-96) ..... » 294-300

ΙΔ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ανασκαφικές εργασίες: Λαμία (Ταράτσα - Αγία Παρασκευή, Οδός Παπακυριαζή 6, Οδός Σκουφά και Προμηθέως, Οδός Ποσειδώνος, Οδός Σκοπέλου 4 και πάροδος Τσαλτάκη, Θέση Πουρναράκι - Οδός Κρήτης 14), Καλύβια (Οικόπεδο Αλιμέντα Τετράς ΑΕΒΕ), Γλύφα (Θέση Φανός - αγρός Ι. Μελαχροινάκη), Στυλίδα (Οδός Καρκαλή και Διβριώτη, Οικόπεδο Β. Καρανίκα), Λουτρά Υπάτης, Πελασγία, Αχινός (Σχέδ. 1-7· Πίν. 97-100) ..... » 301-313

Αλές ..... » 313-315

Ι΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες (Μουσείο Διστόμου, Μουσείο Λιδωρικίου). Ανασκαφικές εργασίες: Κίρρα (Οικόπεδο Αν. Καστρίτη, Οικόπεδο Ν. Νίτσου). Περιοχή Δελφών (Θέση Αγία Βαρβάρα) (Σχέδ. 1· Πίν. 101-102) ..... » 316-320

ΙΓ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Νομός Μαγνησίας. Ανασκαφικές εργασίες: Φθιώτιδες Θήβες (Αγρός Παπανίκου, Στρωματογραφική έρευνα στην ακρόπολη), Δημητριάδα (Οδός Δημ. Πούλιου 16), Καστράκι Αλμυρού. Επιφα-

νειακές έρευνες (Επαρχία Αλμυρού). Κηρύξεις αρχαιολογικών χώρων (Περιοχή Αλμυρού). Νομός Καρδίτσας. Ανασκαφικές εργασίες: Πύργος Κιερίου (Οικόπεδο Ευθυμίου Θεοδώρου), Μυρίνη (Οικόπεδο Βασίλη Χασιώτη), Μουζάκι - αρχ. Γόμφοι (Κοίτη Πάμισου ποταμού, Αγρός Δημ. Καραλή), Γελάνθη - αρχ. χώρος Γόμφων, Καλλίθηρο (Οικόπεδο Κ. Παπαβασιλείου), Μοσχάτο (Θέση Λιανοκόκκαλα). Επιφανειακές έρευνες (Σχέδ. 1-6· Πίν. 103-108) ..... Σελ. 321-334

ΙΕ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Λάρισας: Φάρσαλα (Οδός Ρήγα Φεραίου, Οδός Καναδά 37, Οδός Λαρίσης 36, Γωνία Ερμού και Θεμιστοκλέους, Οδός Θέτιδος 33, Οικόπεδο Ν. Τριανταφύλλου, Αρχαιολογικός χώρος Αιγάνης, Κοιλάδα Τεμπών, Αρχαιολογικός χώρος Διλόφου), Λάρισα, Καστρί Αγυιάς. Νομός Τρικάλων: Πετρόπορο, Μουριά. Περισυλλογή - παράδοση αρχαίων. Νομός Τρικάλων: Άτραξ. Νομός Λάρισας: Καστρί Τυρνάβου, Λάρισα, Κραννών, Αμούρι Ελασσόνας (Σχέδ. 1· Πίν. 109-110) ..... » 335-341
Γρεβενά ..... » 341

7η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες. Αναστηλωτικές - Στερεωτικές εργασίες: Νομός Μαγνησίας. Νομός Τρικάλων: Μετέωρα (Μονή Αγίου Στεφάνου, Μονή Ρουσσάνου, Μονή Μεγάλου Μετεώρου, Μονή Βαρλαάμ), Καλαμπάκα, Ξυλοπάροικο, Γλίνος, Κρήνη, Μουριά. Νομός Καρδίτσας: Ανθηρό, Πετρίλο, Πύργος Ιθώμης, Δρακότρυπα, Παλιούρι, Αστρίτσα, Πεζούλα. Νομός Ευρυτανίας: Δομιανοί (Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου), Ανατολική Φραγκίστα (Ναός Σωτήρος), Βράχα (Μονή Μεταμορφώσεως του Σωτήρος). Νομός Φθιώτιδος: Κομποτάδες (Ναός Αγίας Παρασκευής), Μαλεσίνα (Μονή Αγίου Γεωργίου), Λάρυμνα, Υπάτη. Εργασίες συντήρησης. Νομός Μαγνησίας: Φθιώτιδες Θήβες. Νομός Τρικάλων: Τρίκαλα, Ξυλοπάροικο. Νομός Λάρισας. Περιοδείες - Καταγραφές - Εντοπισμός μνημείων. Νομός Μαγνησίας. Νομός Τρικάλων: Μουριά, Φαρκαδόνα, Ροπωτός, Δούσικο, Κλοκωτός, Ασπροκκλησιά. Νομός Καρδίτσας: Κοινότητα Μοσχολουρίου, Κοινότητα Μαυραχάδων, Κοινότητα Ερμητσίου, Κοινότητα Αγίας Παρασκευής, Κοινότητα Κυψέλης, Πόλη Καρδίτσας, Ριζοβούνι, Αγναντερό, Λαζαρίνα. Νομός Φθιώτιδος: Τιθορέα, Μαλεσίνα. Νομός Λάρισας: Αμυγδαλέα, Βρυότοπος, Λουτρό, Λάρισα, Τσαρίτσανη, Ανατολή Αγιάς, Ελασσόνα, Κραννώνας, Κρανιά Ραψάνης. Χαρακτηρισμοί μνημείων. Παραδόσεις: Νομός Λάρισας (Θησαυρός χρυσών νομισμάτων). Άλλες εργασίες. Νομός Μαγνησίας: Φθιώτιδες Θήβες. Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Μαγησίας: Φθιώτιδες Θήβες (Οδός Διαμαντοπούλου, Έργα ΟΤΕ, Οδός Ελευθερίας, Οδός Μαλτέζου, Θέση Λαχανόκηποι Νέας Αγχιάλου, Οδός Τσιτσίνια, Οδός Ελληνικής Αεροπορίας, Κεντρική πλατεία Νέας Αγχιάλου, Περιοχή Κακάνη). Τυχαία ευρήματα (Βασιλική Αγίου Δημητρίου, Θέση Άγιος Γεώργιος Κυνηγών Ν. Αγχιάλου). Νομός Λάρισας: Συκούριο, Κοινότητα Μελιβοίας. Νομός Φθιώτιδος (Μονή Αγίου Γεωργίου Μαλεσίνας) (Σχέδ. 1· Πίν. 111-120) » 342-361

ΙΒ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Επιστημονικές δραστηριότητες. Μουσειακές εργασίες. Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Ιωαννίνων: Ακρόπολη Καστρίτσας, Κόνιτσα (Θέση Λιατοβούνι). Νομός Άρτας: Άρτα (Οδός Αρκαδίου, Οδός Αγίας Παρασκευής, Οδός Αγίου Βασιλείου, Περιοχή Κουτσομύτας, Οδός Αποκαύκου, Οδός Κουμουνδούρου, Συμβολή οδών Αράχθου και Τσακάλωφ, 3η πάροδος Αράχθου, Οδός Μητροπολίτου Πορφυρίου 5, Οδός Κομμένου), Αποχετευτικό έργο Άρτας (Οδός Ορλάνδου, Οδός Βασ. Κωνσταντίνου, Οδός Ζαλόγγου, Οδός Γριμπόβου, Οδός Παρηγορήτριας, Οδός Καραϊσκάκη, Οδός Κ. Αιτωλού, Οδός Μακρυγιάννη, Οδός Αμβρακίας, Οδός Χαϊκάλη, Οδός Μοστραίων, Οδός Κ. Παλαμά, Οδός Τζαβέλλα, Οδός Νικ. Αγγέλου, Οδός Αγίου Βασιλείου, Οδός Ν. Πριόβολου, Οδός Βασ. Πύρρου, Οδός Ν. Πλαστήρα, Πλατεία Αγίας Θεοδώρας, Οδός Κύπρου), Κοινότητα Στρογγυλής. Νομός Πρέβεζας: Περιφέρεια κοινότητας Μιχαλιτσίου (Θέση Κούκος), Κοινότητα Σμυρτούλας. Νομός Λευκάδας: Θέση Τσεχλιμπού (Οικόπεδο Μ. Μορφέση), Καρυώτες (Οικόπεδο Στ. και Δημ. Βλάχου). Παράδοση - Περισυλλογή αρχαιοτήτων: Επαρχία Κόνιτσας (Θέση Ζιάβισκο,

Κοινότητα Καλλιθέας, Παλαιογορίτσα, Λάκκος Καστανιάς, Ηλιόραχη, Κλειδωνιά, Αετόπετρα). Νομός Άρτας (Κοινότητα Στρογγυλής). Νομός Πρέβεζας: Νικόπολη. Εντοπισμός νέων θέσεων, Νομός Λευκάδας: Αρχαία πόλη, Κοινότητα Πλατυστόμων. Συστηματικές έρευνες: ερευνητικό πρόγραμμα Κλεοπάτρα. Ελληνοαμερικανικό διεπιστημονικό πρόγραμμα επιφανειακών ερευνών στη Νότια Ήπειρο (Σχέδ. 1-16· Πίν. 121-132) ..... Σελ. 362-407

8η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ..... » 407

Η΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες (Επανέκθεση Αρχαιολογικού Μουσείου Κερκύρας, Μουσείο Ασιατικής Τέχνης). Ανασκαφικές εργασίες. Κέρκυρα: Παλαιόπολη (Οικόπεδο Κοκοτού, Οικόπεδο Κατέχη, Οικόπεδο Κασφίκη, Οικόπεδο Μικάλεφ, Ανεμόμυλος - Λουτρά Mon Repos, Δήμος Θιναλίων - Αλμυρός, Οικόπεδο Βουτσελά), Κανόνι (Οικόπεδο Πουρίκη, Βελλιανίτη, Αρταβάνη), Κασσιόπη (Οικόπεδο Σπ. Ναθαναήλ, Οικόπεδο Στ. Χειρδάρη). Νομός Θεσπρωτίας: Παραμυθιά (Δαφνούλα, Ελικοδρόμιο, Προδρόμι, Κτήμα Αρ. Μπίκα), Επαρχία Σουλίου (Κτήμα Ευθ. Τζίμα), Δήμος Φιλιατών (Άγιος Γεώργιος Φανερωμένης), Μασκληνίτσα, Επαρχία Μαργαριτίου: Καρτέρι (Ανασκαφή κοινοτικού δρόμου στο οικόπεδο Σπ. Βασιλείου). Εντοπισμός αρχαιοτήτων (Δήμος Φιλιατών, Δήμος Ηγουμενίτσας, Δήμος Παραμυθιάς). Τεχνικές εργασίες. Τοπογραφικά (Σχέδ. 1-8· Πίν. 133-136) ..... » 408-432

ΕΘΝΙΚΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Τους πρώτους πέντε μήνες του 1994 τη διεύθυνση του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου είχε η Όλγα Τζάχου-Αλεξανδρή, η οποία την 6η Ιουνίου συμπλήρωσε 35 χρόνια προσφοράς στην Αρχαιολογική Υπηρεσία και ακολούθως συνταξιοδοτήθηκε. Στο διαρρεύσαν χρονικό διάστημα αυτού του έτους πραγματοποιήθηκε ένα μεγάλο μέρος των προγραμματισμένων έργων. Η αποπεράτωση των κτιριακών εργασιών, που άρχισαν το παρελθόν έτος, σε έναν αριθμό αιθουσών (αριθ. 4, 31, 31Α, 32, 34, 40, 41), κατέστησε εφικτή την εφαρμογή του εκθεσιακού προγράμματος του Μουσείου σε τρεις Συλλογές. Τα έργα εκτελέστηκαν από τους προϊσταμένους των Συλλογών και το προσωπικό τους, τελούσαν δε σε όλες τις περιπτώσεις υπό την εποπτεία και την ευθύνη της διεύθυνσης. Στο πρόγραμμα που οργανώνει η διεύθυνση του Μουσείου την τελευταία πενταετία, έλαβαν μέρος με ανακοινώσεις τους δεκαπέντε Έλληνες και ξένοι, διακεκριμένοι επιστήμονες.

Το έργο της Συλλογής Γλυπτών επικεντρώθηκε στην επανέκθεση των έργων της ρωμαϊκής περιόδου. Η παλαιά έκθεση, η οποία λειτουργούσε έως το 1979 στις αίθουσες αριθ. 41, 42, 43, δεν ανταποκρινόταν στην αρχή της χρονικής ακολουθίας των καλλιτεχνικών περιόδων που εφαρμόζεται στο Μουσείο, λόγω της απομονωμένης θέσης αυτών των αιθουσών, στη βορειοδυτική γωνία του κτιρίου. Γι' αυτό κρίθηκε σκόπιμο, η νέα έκθεση να παρουσιαστεί στις αίθουσες 31, 31Α, 32, 33, στη συνέχεια των γλυπτών της ελληνιστικής περιόδου. Η συλλογή των ελληνορωμαϊκών γλυπτών του Μουσείου είναι η πλουσιότερη του ελλαδικού χώρου και η σημαντικότερη ποιοτικά. Για την έκθεση επελέγησαν 153 γλυπτά, αντιπροσωπευτικά των διαφόρων κατηγοριών και χρονικών περιόδων. Έως τον Ιούνιο είχαν εκτεθεί ένας μεγάλος αριθμός έργων στις δύο πρώτες αίθουσες, ενώ είχαν μεταφερθεί ορισμένα ακόμη και στις άλλες δύο. Επίσης, ένα μέρος των αναφερόμενων έργων στην έκθεση της οικείας Συλλογής πραγματοποιήθηκαν στο πρώτο πεντάμηνο του έτους.

Η επανέκθεση των έργων της μυκηναϊκής περιόδου της Προϊστορικής Συλλογής, στην αίθουσα 4, ύστερα από ριζική ανανέωση του χώρου, αποτελεί ένα ακόμη επιτυχές έργο του Μουσείου. Το λευκό μαρμάρινο δάπεδο με τις νευρώσεις χαλκού στους αρμούς και το αναπαλαιωμένο σχέδιο που κοσμεί τους τοίχους δίνουν μια νέα όψη στην αίθουσα, που φιλοξενεί τα πολυτιμότερα έργα μιας ένδοξης περιόδου της προϊστορίας μας, της μυκηναϊκής. Οι λίθινες επιτάφιες στήλες, του Περιβόλου Α΄ των Μυκηνών, τοποθετήθηκαν στην αρχή της έκθεσης, ώστε να ανταποκρίνονται στην αρχή της χρονικής ακολουθίας των εκθεμάτων της αίθουσας. Η νέα χωροθέτηση των προθηκών διευκολύνει την κίνηση των επισκεπτών, η δε αραίωση του περιεχομένου έχει θετικά αισθητικά αποτελέσματα. Τα εκθαμβωτικά χρυσά αντικείμενα, παρουσιασμένα με λιτότητα, εντυπωσιάζουν τώρα περισσότερο. Επιτυχέστερο είναι και το αποτέλεσμα της έκθεσης των τοιχογραφιών, συγκεντρωμένων σε νέες συνθέσεις. Ένα πρόπλασμα της ακρόπολης των Μυκηνών, στην αρχή της έκθεσης, επεξηγεί στον επισκέπτη τα μνημεία του σημαντικότερου κέντρου και δίνει το στίγμα της περιόδου που αντιπροσωπεύουν τα εκθέματα.

Ιδιαίτερα σημαντική θεωρούμε την πραγματοποίηση της έκθεσης των αιγυπτιακών αρχαιοτήτων. Είναι δε η πρώτη φορά, μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, που παρουσιάζονται στο κοινό έργα της συλλογής. Το Τμήμα Αιγυπτιακών και Ανατολικών Αρχαιοτήτων του Μουσείου περιλαμβάνει ένα μεγάλο αριθμό έργων εξαιρετικής ποιότητας όλων των περιόδων της φαραωνικής ιστορίας. Αποτελείται από αγάλματα, λίθινες ενεπίγραφες στήλες και ανάγλυφα, γραπτές στήλες, καθώς και αξιόλογα αντικείμενα της νεκρικής λατρείας, από τις μεγάλες σαρκοφάγους ως τα μικρά ειδώλια ουσάπτι, κοσμήματα, μικροτεχνήματα και είδη καθημερινής χρήσης. Η επιλογή των έργων της έκθεσης έγινε κυρίως από τον Περικλή Κουραχάνη. Για την υλοποίηση της έκθεσης εργάστηκαν οι αρχαιολόγοι Ιφιγένεια Λεβέντη, Μαρία Σάλτα, Δημήτρης Μποσνάκης, Αγγελική Δημητρακάκη και Μαρία Κορκολή, οι συντηρήτριες του τμήματος Θεοδώρα Κουζούνη, Ευμορφία Σκαμαγκούλη και Μαρία Αποστολοπούλου, καθώς επίσης και οι συντηρητές της Συλλογής Γλυπτών.

Το αξιόλογο έργο που επιτελείται στη Συλλογή Αγγείων συνεχίστηκε και εφέτος. Ένας μεγάλος αριθμός πήλινων έργων συντηρήθηκαν από τους άξιους υπαλλήλους του εργαστηρίου, ενώ το επιστημονικό προσωπικό συνέχισε τις καταγραφές, παράλληλα με τις άλλες συνήθεις δραστηριότητες που συντελούνται στην ίδια Συλλογή. Στο χώρο της έκθεσης επήλθαν βελτιώσεις: παλαιές προθήκες αντικαταστάθηκαν με άλλες σύγχρονες, το δε περιεχόμενο αυτών των προθηκών οργανώθηκε εκ νέου· επίσης παρουσιάστηκαν νέα έργα, άγνωστα έως

τώρα στο κοινό. Ένα ιδιαίτερα ευτυχές γεγονός ήταν η απόκτηση μιας κύλικας του Δούριδος και ενός τυρρηνικού αμφορέα της Συλλογής Hirshmann, τα οποία αγόρασε το Υπουργείο Πολιτισμού για τον πλουτισμό της Συλλογής του Μουσείου.

Στη Συλλογή Χαλκών η συντήρηση των έργων είναι πάντα η κύρια προτεραιότητα. Παράλληλα όμως συνεχίστηκαν οι εργασίες για τη βελτίωση της έκθεσης, ενώ οι προετοιμασίες για την επανέκθεση των κλειστών αιθουσών αριθ. 37α, 38 και 39 προωθήθηκαν σε ικανοποιητικό βαθμό.

Στις εκθέσεις των αρχαιολόγων, που ακολουθούν, δίνονται περισσότερες λεπτομέρειες για το επιτελεσθέν έργο.

ΟΛΓΑ ΤΖΑΧΟΥ-ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ

Προϊστορική Συλλογή

Κατά το 1994 προϊσταμένη της Προϊστορικής Συλλογής ήταν η Έφορος των Αρχαιοτήτων Κ. Δημακοπούλου, η οποία από τον Ιούνιο του ίδιου έτους ανέλαβε παράλληλα και καθήκοντα αναπληρώτριας προϊσταμένης του Μουσείου. Συνεργάτριές της ήταν οι Επιμελήτριες των Αρχαιοτήτων Ελένη Παπάζογλου, Ελένη Τσιβιλίκα, Δήμητρα Κοκκέβη και η αρχαιολογική γραμματέας Μαρία Βλασσοπούλου. Στη Συλλογή εργάστηκε και η Φωτεινή Ζερβάκη, πραγματοποιώντας το εκπαιδευτικό εξάμηνο των νεοδιόριστων αρχαιολόγων του ΥΠΠΟ.

Κύριο έργο της Προϊστορικής Συλλογής υπήρξε κατά το έτος αυτό η αναμόρφωση και η επέκταση της μυκηναϊκής έκθεσης. Μετά την ολοκλήρωση των εκτεταμένων εργασιών ανακαίνισης της μεγάλης κεντρικής αίθουσας του ισογείου, όπου ήταν εκτεθειμένη η περίφημη Μυκηναϊκή Συλλογή του Μουσείου[1] άρχισε η επανέκθεση των μυκηναϊκών αρχαιοτήτων με κύριο σκοπό τη βελτίωση της έκθεσης. Η μυκηναϊκή αίθουσα είναι η μεγαλύτερη αίθουσα του Μουσείου, εμβαδού 420 τ.μ., και περιλαμβάνει 7.000 περίπου αντικείμενα, αντιπροσωπευτικά του μυκηναϊκού πολιτισμού, που προέρχονται από παλαιές ιστορικές ανασκαφές σε μεγάλα μυκηναϊκά κέντρα. Ανάμεσα στα αντικείμενα αυτά ξεχωρίζουν οι θησαυροί των ταφικών κύκλων Α και Β των Μυκηνών.

Όπως ήταν φυσικό η παλαιά έκθεση των αρχαίων της μυκηναϊκής αίθουσας, που πραγματοποιήθηκε κατά τη δεκαετία του 1950, δεν εναρμονιζόταν με τις νέες μουσειακές αντιλήψεις. Κύριο χαρακτηριστικό της ήταν οι βαρυφορτωμένες προθήκες, τοποθετημένες σε πυκνή και παρατακτική διάταξη, καθώς και η απουσία επαρκούς εποπτικού υλικού για την ενημέρωση και καθοδήγηση των επισκεπτών.

Η αναμόρφωση της έκθεσης βασίστηκε κυρίως στη νέα διαρρύθμιση των προθηκών, πολλές από τις οποίες αντικαταστάθηκαν με νέες κομψότερες, και στην ανανέωση του τρόπου παρουσίασης των εκθεμάτων. Για την αποσυμφόρηση της κεντρικής μυκηναϊκής αίθουσας και την καλύτερη ανάπτυξη των εκθεσιακών ενοτήτων αποφασίστηκε η επέκταση της έκθεσης σε μικρή παράπλευρη αίθουσα, εμβαδού 44 τ.μ., παραπλεύρως της νεολιθικής αίθουσας, η οποία χρησιμοποιούνταν ως χώρος μελέτης και αποθήκευσης.

Για την έκθεση των μυκηναϊκών αρχαιοτήτων και στις δύο αίθουσες χρησιμοποιήθηκαν ως επί το πλείστον οι παλαιές γερμανικές κρυστάλλινες προθήκες, που ανακαινίστηκαν και απέκτησαν καινούργια εσωτερική επένδυση. Αντικαταστάθηκαν όμως οι πεπαλαιωμένες κεντρικές τραπεζιόσχημες προθήκες της μεγάλης αίθουσας με νέες, στις οποίες προστέθηκε μία επιπλέον. Και στις δύο αίθουσες προστέθηκαν επίσης έντεκα νέες μικρότερες κρυστάλλινες προθήκες. Στη μικρή παράπλευρη αίθουσα κατασκευάστηκαν δύο μεγάλες επιτοίχιες προθήκες, που κάλυψαν τις δύο στενές πλευρές του χώρου. Μία μεγάλη επιτοίχια προθήκη τοποθετήθηκε και στη μεγάλη μυκηναϊκή αίθουσα για την έκθεση των τοιχογραφιών από τις Μυκήνες και την Τίρυνθα.

Η έκθεση των αρχαίων αντικειμένων στις προθήκες έγινε με νέα αντίληψη. Από το εσωτερικό των παλαιών προθηκών αφαιρέθηκαν οι ογκώδεις ξύλινοι πίνακες και τα βάθρα, πάνω στα οποία είχαν εκτεθεί τα αντικείμενα, και αντικαταστάθηκαν με ελαφρότερα και πλέον καλαίσθητα στηρίγματα, κυρίως από plexi-glass. Για την επένδυση ορισμένων ξύλινων πινάκων μικρών διαστάσεων χρησιμοποιήθηκαν ανοικτόχρωμα λινομέταξα υφάσματα και αφαιρέθηκαν τα πεπαλαιωμένα κόκκινα και πράσινα βελούδινα καλύμματα. Γενικά, λόγω του πλήθους και της πολυμορφίας των εκθεμάτων, προτιμήθηκαν ουδέτεροι φυσικοί χρωματισμοί, τόσο στους τοίχους, όσο και στο εσωτερικό των προθηκών, ώστε να προβάλλονται κυρίως τα αρχαία αντικείμενα, τα οποία είναι, σε μεγάλο ποσοστό, αριστουργήματα της μυκηναϊκής τέχνης.

Η παρουσίαση της έκθεσης και στις δύο αίθουσες έγινε με τρόπο ώστε να είναι περισσότερο κατανοητή στους επισκέπτες. Η νέα έκθεση ακολουθεί μια θεματική ανάπτυξη, που βασίζεται στη γεωγραφική προέλευση

1. Βλ. ΑΔ 48 (1993): Χρονικά, σ. 2.

των αντικειμένων. Δεν κρίθηκε κατάλληλη η τυπολογική ή η χρονολογική παρουσίαση των ευρημάτων και υιοθετήθηκε η αρχή της παλαιάς έκθεσης, να μη διαλύονται τα ανασκαφικά σύνολα και οι τοπικές ενότητες, για λόγους όχι μόνο επιστημονικούς, αλλά και ορθής μουσειακής πρακτικής.

Η νέα έκθεση αποτελείται από τρεις μεγάλες ενότητες:

Α. Ευρήματα των ανασκαφών στις Μυκήνες, που καταλαμβάνουν τα 2/3 της μεγάλης κεντρικής αίθουσας.

Β. Ευρήματα από άλλα μεγάλα μυκηναϊκά κέντρα της Αργολίδας και της Πελοποννήσου γενικότερα, που καλύπτουν το υπόλοιπο τμήμα της ίδιας αίθουσας.

Γ. Ευρήματα από μυκηναϊκές θέσεις της ηπειρωτικής Ελλάδας βόρεια του Ισθμού της Κορίνθου, καθώς και των νησιών του Αιγαίου, που εκτίθενται στη νέα μικρή παράπλευρη αίθουσα.

Σχεδόν όλα τα αντικείμενα της έκθεσης παρουσιάστηκαν μετά από προσεκτικό καθαρισμό και συντήρηση, που σε πολλές περιπτώσεις έδωσαν νέες ερμηνείες για τη μορφή και την κατασκευή των έργων. Οι έμπειροι συντηρητές του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου Κ. Πανταζής, Τ. Μαγνήσαλης, Φ. Σκαμαγκούλη και Γ. Μακρής συντήρησαν μεγάλο αριθμό πήλινων, λίθινων, μετάλλινων και ελεφαντοστέινων έργων και ετοίμασαν τις νέες βάσεις και τα στηρίγματα για την έκθεσή τους. Από τα σημαντικότερα πολύτιμα έργα που συντηρήθηκαν αναφέρονται ενδεικτικά το ασημένιο ρυτό σε σχήμα ταυροκεφαλής (αριθ. ευρ. 384) και το χρυσό περιβραχιόνιο (αριθ. ευρ. 263), καθώς και τα τμήματα της χρυσής επένδυσης νεκρών νηπίων (αριθ. ευρ. 146) από τους τάφους ΙΙΙ και IV, αντίστοιχα, του κύκλου Α των Μυκηνών. Εξάλλου στη νέα έκθεση προστέθηκαν, μετά από συντήρηση, και μερικά νέα έργα, το σημαντικότερο από τα οποία είναι η βάση του θρόνου από το πρώτο ανάκτορο της Τίρυνθας (αριθ. ευρ. 1737-1742).

Ο εκπαιδευτικός χαρακτήρας της μυκηναϊκής έκθεσης τονίστηκε με το νέο εποπτικό υλικό. Σε όλες τις προθήκες προστέθηκαν πλήρεις επεξηγηματικές πινακίδες, καθώς και τα απαραίτητα σχέδια για ορισμένα εκθέματα. Μεγάλοι πίνακες με κατατοπιστικά κείμενα, χάρτες, φωτογραφίες και αναπαραστάσεις τοποθετήθηκαν στους τοίχους της κεντρικής μυκηναϊκής αίθουσας. Για την ίδια αίθουσα κατασκευάστηκε πρόπλασμα με κλίμακα 1:500 της ακρόπολης και της γύρω από αυτήν περιοχής των Μυκηνών, από όπου προέρχονται τα περισσότερα από τα εκθέματα της αίθουσας, με πλήρη υπομνηματισμό των μνημείων. Τη δαπάνη για την κατασκευή του προπλάσματος ανέλαβε η Εταιρεία των Φίλων του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, η οποία είναι πάντα πρόθυμη να συνδράμει το Μουσείο σε πολλές από τις ανάγκες του.

Βελτίωση της έκθεσης πραγματοποιήθηκε επίσης στις αίθουσες των κυκλαδικών και των νεολιθικών αρχαιοτήτων, στις οποίες πραγματοποιήθηκαν επίσης εκτεταμένες εργασίες επισκευών και ανακαίνισης. Αντικαταστάθηκαν οι πεπαλαιωμένες ξύλινες προθήκες με άλλες κρυστάλλινες και άρχισε η επανέκθεση των αρχαίων σε νέες βάσεις και στηρίγματα και με την αντικατάσταση των παλαιών φθαρμένων υφασμάτων επένδυσης.

Συνεχίστηκε το έργο της ταξινόμησης και της τακτοποίησης αρχαίων στις αποθήκες της Προϊστορικής Συλλογής. Καταγράφηκε μεγάλος αριθμός αρχαιοτήτων, προερχόμενων από την Πελοπόννησο, τις Κυκλάδες και την Αττική.

Στα πλαίσια του προγράμματος της αρχαιομετρικής έρευνας αρχαιοτήτων, για την πραγματοποίηση της οποίας το Μουσείο συνεργάζεται δια του Χημείου του με ξένα επιστημονικά ιδρύματα, αναφέρουμε την εξέταση με φθορισμό ακτίνων Χ (μέθοδος XRF) επιλεγμένων μυκηναϊκών χρυσών δακτυλιδιών-σφραγίδων και άλλων κοσμημάτων από τους Γερμανούς καθηγητές Ingo Pini και Ernst Pernicka. Η εξέταση έδωσε ενδιαφέροντα αποτελέσματα ως προς τη σύσταση και την πυκνότητα του χρυσού των αντικειμένων αυτών.

Συνεχίστηκε η φωτογράφηση αρχαίων της Συλλογής για τον εμπλουτισμό του φωτογραφικού αρχείου του Μουσείου. Επίσης έγινε φωτογραφική τεκμηρίωση της συντήρησης των αρχαίων με φωτογράφηση πριν και μετά τη συντήρηση, καθώς και κατά τη διάρκεια της εργασίας αυτής.

Δόθηκε άδεια σε 20 αρχαιολόγους, Έλληνες και ξένους, να μελετήσουν αρχαία της Συλλογής. Για την εξυπηρέτηση των μελετητών αυτών απαιτήθηκε η μεταφορά και η φωτογράφηση μεγάλου αριθμού αντικειμένων, τόσο από την έκθεση, όσο και από τις αποθήκες της Συλλογής.

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Συλλογή Γλυπτών

Το κύριο έργο της Συλλογής ήταν η ολοκλήρωση της επανέκθεσης 153 αντιπροσωπευτικών γλυπτών που καλύπτουν την περίοδο του 1ου αι. π.Χ. έως τις αρχές 5ου αι. μ.Χ. στις αίθουσες 31, 31Α, 32 και 33 του 1ου ορόφου. Ύστερα από αρκετή καθυστέρηση (1990-1993) ολοκληρώθηκαν οι κτιριακές και ηλεκτρολογικές εργασίες στις παραπάνω αίθουσες, που αφορούσαν σε αποξήλωση των δαπέδων και τοποθέτηση μαρμάρινων πλακών, στην κατεδάφιση διαχωριστικών τοίχων και ψευδοροφών, σε τοποθέτηση νέων καλωδιώσεων για το φωτισμό κτλ. Η

συλλογή των ελληνορωμαϊκών γλυπτών κατέλαβε 500 τ.μ. περίπου. Αναφέρεται δε ως επανέκθεση, διότι μεταξύ των ετών 1970-1983 ήταν εκτεθειμένη με διαφορετική σύνθεση σε άλλες αίθουσες του ίδιου ορόφου, που από το 1985 αποτέλεσαν το τμήμα περιοδικών εκθέσεων του Μουσείου. Έτσι για μια δεκαετία τα γλυπτά της εποχής της Ρωμαιοκρατίας δεν ήταν προσιτά στους επισκέπτες.

Το 1994, παρά το γεγονός της αποκλειστικής απασχόλησης των συντηρητών της Συλλογής για δύο μήνες (Απρίλιο και Μάιο) στην προετοιμασία της έκθεσης της Αιγυπτιακής Συλλογής, πράγμα που προκάλεσε νέα καθυστέρηση, ολοκληρώθηκε το έργο της μεταφοράς των γλυπτών, πολλά από τα οποία ήταν ογκώδη, από τις αποθήκες στις αίθουσες έκθεσης. Το πενταμελές συνεργείο[2] συντηρητών και τεχνικών της Συλλογής εργάστηκε με πολλή ευσυνειδησία για να κερδηθεί ο χαμένος χρόνος. Έτσι, από τον Ιούνιο έως το τέλος του χρόνου είχε συντελεστεί η μεταφορά και οριστική τοποθέτηση των γλυπτών. Κάθε έκθεση αρχαίων έργων τέχνης είναι γνωστό ότι περιλαμβάνει πλήθος αφανών και φανερών εργασιών: καθαρισμό έργων, κατασκευή νέων βάσεων, επικάλυψη και βαφή παλαιών βάσεων, στήριξη των αντικειμένων, κατασκευή επεξηγηματικών μεγάλων και μικρών πινακίδων και διαγραμμάτων. Η σύνταξη των επεξηγηματικών κειμένων σε δύο γλώσσες (ελληνικά και αγγλικά) συντελέστηκε από ομάδα αρχαιολόγων με τη γενική επίβλεψη της υπογράφουσας. Η ίδια αποκλειστικά συνέταξε και τα μεγάλα εισαγωγικά κείμενα για κάθε αίθουσα.

Παράλληλα με τις παραπάνω εργασίες πραγματοποιήθηκαν και μικρότερης έκτασης εργασίες στις αίθουσες 29, 30 και 13. Στην αίθουσα 29 ο Γαλάτης πολεμιστής αριθ. 247 (Πίν. 1 α-β) μετακινήθηκε προς το κέντρο της αίθουσας σε νέο βάθρο προκειμένου να προβληθεί καλύτερα· για τον ίδιο λόγο άλλαξε και η θέση και ο τρόπος τοποθέτησης των πλακών της βάσης της Μαντίνειας αριθ. 215-217 (Πίν. 2 α). Στην αίθουσα 30 η νέα έκθεση του εφίππου της Μήλου αριθ. 2715 (Πίν. 2 β) προκάλεσε τη μετακίνηση ορισμένων βαρέων γλυπτών της ίδιας αίθουσας επιπλέον εκείνης του Ποσειδώνος της Μήλου, προκειμένου οι επισκέπτες να έχουν καλύτερη θέαση. Στην αίθουσα 13 τα κεφάλια των κούρων του Πτώου (αριθ. 16, 19, 18, 3452, 2341) τοποθετήθηκαν σε βιτρίνα (Πίν. 3 α) για περισσότερη ασφάλεια. Στον κορμό αγάλματος του Διονύσου αριθ. 3897 προσαρμόστηκε η κεφαλή Διονύσου αριθ. 3072 από την αίθουσα 11, έτσι ώστε το άγαλμα να παρουσιάζεται σύμφωνα με την επιστημονική πρόταση[3].

Σε διάφορες αίθουσες τοποθετήθηκαν εκατό νέες επεξηγηματικές πινακίδες σε έργα που δεν είχαν, και διορθώθηκαν σφάλματα ορισμένων παλαιών πινακίδων. Στην αποθήκη 9 καταγράφηκαν περί τα 500 θραύσματα γλυπτών. Η εργασία θα συνεχιστεί.

Από τις συντηρήτριες Δ. Κώτση, Μ. Λεφάκη και Κ. Δάβαρη καθαρίστηκαν από τα ιζήματα κτλ. η υπ' αριθ. 1189 μικρή οστεοθήκη-σαρκοφάγος, το υπ' αριθ. 176 αγαλμάτιο κόρης (Περσεφόνης), το υπ' αριθ. 3205 επιτύμβιο ανάγλυφο, η υπ' αριθ. 1469 επιγραφή, το υπ' αριθ. 4484 ανάγλυφο με παράσταση Ηρακλή, το υπ' αριθ. 2582 κεφάλι κόρης από επιτάφια στήλη και το υπ' αριθ. 85 ιωνικό κιονόκρανο.

Κατά το 1994 εισήχθησαν, προερχόμενα από κατασχέσεις, το υπ' αριθ. ΒΕ 2 αγαλμάτιο Αφροδίτης, η υπ' αριθ. ΒΕ 3 εικονιστική ανδρική κεφαλή, το αριθ. ΒΕ 29 μαρμάρινο άκρο ποδός και περί τα είκοσι δύο τμήματα γλυπτών και αναγλύφων μικρών διαστάσεων από τη Συλλογή Εμπεδοκλέους, αριθ. ευρ. 7870-7892, καθώς και ο υπ' αριθ. 7898 ανδρικός κορμός (ύψ. 0,40 μ.), που αγοράστηκε από τον Σ. Δουκάκη.

Επίσης στη Συλλογή άρχισε το πρόγραμμα καταγραφής της ταυτότητας κάθε αντικειμένου σε ηλκετρονικό υπολογιστή. Για πρώτη φορά εισάγεται το σύστημα ηλεκτρονικής καταγραφής με ειδικό πρόγραμμα στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Το πρόγραμμα της Συλλογής θα αποτελέσει τον πιλότο και για τις άλλες Συλλογές. Ο Ν. Καλτσάς είχε την ευθύνη της εργασίας.

Τέλος, εξυπηρετήθηκαν σαράντα Έλληνες και ξένοι μελετητές.

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

Τμήμα Αιγυπτιακών και Ανατολικών Αρχαιοτήτων

Κατά το 1994 στο Τμήμα Αιγυπτιακών Αρχαιοτήτων του Μουσείου έγιναν οι εξής εργασίες:

1. Οργάνωση της επανέκθεσης των αιγυπτιακών αρχαιοτήτων με την παρουσίαση 311 έργων σε δύο αίθουσες του Μουσείου (40-41). Τα έργα εκτίθενται χρονολογικά και καλύπτουν όλο το φάσμα του αιγυπτιακού πολιτισμού – από την αρχή των προδυναστικών χρόνων (5000

2. Το συνεργείο των συντηρητών και τεχνιτών της Συλλογής αποτελούνταν από τους Ν. Ματούλα, Φ. Διαμαντόπουλο, Μ. Κοτσογιάννη, Π. Καίσαρα, Μ. Δημητριάδη, Γ. Κούρο και Θ. Σιαφράκα.

3. Hesperia 51 (1982), σ. 398-409.

π.Χ.) έως και τους χρόνους της ρωμαϊκής κατάκτησης (30 π.Χ.-395 μ.Χ.) –, με μεγαλύτερη όμως έμφαση στην παρουσίαση έργων από τους προδυναστικούς χρόνους έως και το τέλος των φαραωνικών χρόνων (5000-332 π.Χ.). Η πτολεμαϊκή και ρωμαϊκή περίοδος της Αιγύπτου (332 π.Χ.-395 μ.Χ.) εκπροσωπείται ενδεικτικά μόνον, μιας και σκοπός της Αιγυπτιακής Συλλογής του Μουσείου είναι η μελλοντική ξεχωριστή παρουσίαση αυτής της περιόδου.

Τα εκθέματα αναφέρονται σε όλες τις εκφάνσεις της αιγυπτιακής τέχνης: αγάλματα, ανάγλυφα, στήλες, πήλινα, λίθινα και φαγεντιανά αγγεία, σαρκοφάγοι, μούμιες, πορτραίτα φαγιούμ, μικροτεχνία και κοσμήματα.

Τα αρχαία προέρχονται κυρίως από τις ιδιωτικές συλλογές δύο φιλότεχνων ομογενών από την Αίγυπτο: του Λημνίου Ιωάννου Δημητρίου από την Αλεξάνδρεια και του Αλεξάνδρου Ρόστοβιτς από το Κάιρο, που δωρίζονται η μεν πρώτη το 1880, η δε δεύτερη το 1904.

2. Τακτοποίηση της αποθήκης. Τα αρχαία τοποθετούνται σε ξύλινες παλαιές προθήκες του Μουσείου με βάση το υλικό και το είδος τους. Έλεγχος των καταγεγραμμένων αρχαίων.

3. Ταύτιση των αταύτιστων αρχαίων της Συλλογής και καταγραφή 200 ακατάγραφων αρχαίων: πήλινων αγγείων ύστερης περιόδου, πήλινων ελληνορωμαϊκών ειδωλίων, κυρίως θεοτήτων, από τα οποία ενδεικτικά αναφέρουμε τα:

ΑΚ 233 (Πίν. 3 β): Πήλινο καλάθι με πλαστική διακόσμηση (ύψ. 0,10 μ.). Στη μία όψη εικονίζεται μυστακοφόρος Σιληνός με στεφάνι στην κεφαλή και στην άλλη αγένειο πρόσωπο (Αρποκράτης-Διόνυσος;) με τα χαρακτηριστικά του προσώπου των Πτολεμαίων. Στην κεφαλή ταινία με φύλλα και καρπούς. Στο ύψος των αυτιών φύλλο αμπέλου. Τέλη 2ου-αρχές 3ου αι. μ.Χ.

ΑΚ 238: Πήλινη πλαστική συνάφεια λαβής λύχνου (ύψ. 0,065 μ.). Η μπροστινή επιφάνεια αποδίδει το άνω τμήμα ειδωλίου Ίσιδος εκφυόμενο από φύλλα ακάνθου. Η θεά εικονίζεται καθιστή κρατώντας στην αγκαλιά της το γυμνό Αρποκράτη που τον θηλάζει. Φορεί πτυχωτό χιτώνα και το κροσσωτό ένδυμα που δένει εμπρός στο στήθος σε ισιακό κόμβο. Στο κεφάλι φορεί το γνωστό ισιακό στέμμα, το Βασίλειο (αποτελούμενο από τον ηλιακό δίσκο, δύο κέρατα αγελάδας και δύο φτερά). Η πίσω επιφάνεια από χωριστή μήτρα διαμορφωμένη. Διακρίνεται μικρό τμήμα της κάθετης λαβής. Ο τύπος αυτός, ελληνική παραλλαγή του γνωστού αιγυπτιακού θέματος (Isis lactans), απαντάται πολύ συχνά μόνο ως συνάφεια λαβής ρωμαϊκών λύχνων του 1ου-2ου αι. μ.Χ.

ΑΤ 75 (Πίν. 3 γ): Πήλινη προτομή της θεάς Αθηνάς (ύψ. 0,235 μ.), που φέρει εμπρός στο δεξί τμήμα της βάσης μικρό άωτο μονόμυξο λύχνο (bust shaped lamps). Η θεά φορεί κράνος με ανάγλυφη απεικόνιση αετού στο επάνω τμήμα του και λοφίο. Τα μαλλιά, χωριζόμενα στη μέση και προς τα πλάγια, προβάλλουν κάτω από το κράνος και πλαισιώνουν το πρόσωπο. Η θεά φορεί την αιγίδα, στο μέσον της οποίας διακρίνεται ανάγλυφη κεφαλή Μέδουσας. Η συσχέτιση της θεάς Αθηνάς με την αιγυπτιακή πολεμική θεότητα Νηίθ, προστάτιδα της Σαΐδας, κατά τη ρωμαϊκή περίοδο, οδήγησε στην παραγωγή τέτοιων λύχνων (2ος-3ος αι. μ.Χ.). Οι λύχνοι κατά τη διάρκεια της λυχνοκαΐας (εορτών προς τιμήν της Αθηνάς-Νηίθ) προσφέρονταν από τους προσκυνητές ως αφιερώματα στο ναό της θεότητας στη Σαΐδα ή έκαιγαν σε ολόκληρη την Αίγυπτο μπροστά στα σπίτια όλων εκείνων που δεν μπορούσαν να παρευρεθούν στις εορτές στη Σαΐδα.

Επίσης καταγράφηκαν 345 αντικείμενα διαφόρων υλών προερχόμενα από δωρεά (Συλλογή του Γ.Κ. Θεοτοκά), από τα οποία ενδεικτικά αναφέρουμε τα:

ΒΕ 37,4/21.10.94: Ακέραιο ειδώλιο θεού Αρποκράτη πάνω σε άλογο (ύψ. 0,145 μ.). Η πίσω όψη αδιαμόρφωτη. 2ος αι. μ.Χ.

ΒΕ 37,26/21.10.94: Ελλιπές ειδώλιο Αρποκράτη σωζόμενο μέχρι το ύψος της μέσης (ύψ. 0,053, μεγ. πλ. 0,036 μ.). Στην κεφαλή δύο άνθη λωτού. Στο αριστερό χέρι κρατεί σφικτά αγγείο. 1ος αι. π.Χ.

ΒΕ 37,27/21.10.94: Τμήμα ειδωλίου του θεού Άνουβι (ύψ. 0,068 μ.) ενδεδυμένου με πτυχωτό χιτώνα με τριγωνικό άνοιγμα στο λαιμό και ζώσιμο ψηλά στη μέση. Η πίσω επιφάνεια ομοίως διαμορφωμένη. Ελληνορωμαϊκό.

ΒΕ 37,28/21.10.94: Πήλινη κεφαλή από ειδώλιο ίππου (ύψ. 0,047, μέγ. πλ. 0,041 μ.). 1ος-2ος αι. π.Χ.

ΒΕ 37,34/21.10.94 (Πίν. 3 δ): Ελλιπές ως προς τα πόδια όρθιο πήλινο ειδώλιο της θεάς Ίσιδος-δαδούχου (ύψ. 0,144 μ.). Στην κεφαλή το ισιακό στέμμα, το Βασίλειο (ηλιακός δίσκος με κέρατα και δύο φτερά). 1ος αι. μ.Χ.

ΒΕ 37 (63-65)/21.10.94 (Πίν. 3 ε): Πήλινοι μονόμυξοι λύχνοι με έκτυπη διακόσμηση (μήκ. 0,101, 0,079, 0,081 μ.). 2ος-1ος αι. π.Χ.

ΒΕ 37 (54-55)/21.10.94 (Πίν. 3 στ): Ακέραιοι πήλινοι μονόμυξοι λύχνοι σχήματος σχηματοποιημένου βατράχου (μήκ. 0,08, 0,076, 0,064, 0,091 μ.). Αίγυπτος. 3ος-5ος αι. μ.Χ.

ΒΕ 37 (88-91)/21.10.94 : Ακέραια μουμιόσχημα ταφικά ειδώλια (ουσάπτι) από φαγεντιανή (ύψ. 0,196, 0,146, 0,195, 0,146 μ.). Ύστερης περιόδου, 26η-30ή Δυναστεία (664-343 π.Χ.).

ΒΕ 37 (178-179)/21.10.94: Μαρμάρινες κεφαλές γυναικείων μορφών (ύψ. 0,035, 0,05 μ.). Πτολεμαϊκών χρόνων (332-30 π.Χ.).

ΒΕ 37 (249-297)/21.10.94: Διάφορα αντικείμενα μικρο-

τεχνίας, κυρίως από φαγεντιανή (περίαπτα θεοτήτων ιερών συμβόλων, οφθαλμών Ώρου, σκαραβαίος). Κυρίως ύστερης-πτολεμαϊκής περιόδου (712-30 π.Χ.).

4. Εξυπηρέτηση μελετητών.

5. Συντήρηση 220 αντικειμένων προερχόμενων από το Τμήμα Αιγυπτιακών, καθώς και από τις άλλες Συλλογές του Μουσείου.

ΕΛΕΝΗ ΤΟΥΡΝΑ

Συλλογή αγγείων και μικροτεχνίας

Η βελτίωση της έκθεσης, η συστηματοποίηση των αποθηκών, καταγραφές, ταυτίσεις και συντήρηση των αρχαίων, η εξυπηρέτηση των ερευνητών Ελλήνων και ξένων αποτέλεσαν το βασικό έργο και κατά το 1994 του μόνιμου επιστημονικού προσωπικού της Συλλογής, αποτελούμενου από τις Ηώ Ζερβουδάκη, Έφορο της Συλλογής, Ελισάβετ Στασινοπούλου και Νίκη Προκοπίου, και του Συνεργείου Συντήρησης Πηλίνων, που συγκροτείται από τους Στέλιο Γιαπιτζόπουλο, Όμηρο Ανοικτομάτη, Αντιγόνη Αγγελίδου, Γιώργο Γιαννούλα, Κατερίνα Ιωαννίδου, Παναγιώτη Αθανασόπουλο. Συνεπίκουροι στο έργο αυτό υπήρξαν κατά διαστήματα οι ασκούμενες δόκιμοι αρχαιολόγοι Ευρυδίκη Κεφαλίδου και Εύα Τέγου και, ως έκτακτοι επιστημονικοί βοηθοί, οι Μαρία Σάλτα και Αικατερίνη Σακκά.

Επανέκθεση. Οι επανεκθετικές εργασίες της Συλλογής περιορίστηκαν σε σημειακές επεμβάσεις για τη βελτίωση της υφιστάμενης έκθεσης, δεδομένου ότι αυτές πρέπει να πραγματοποιούνται χωρίς να διακόπτεται η λειτουργία της. Έτσι έγιναν αντικαταστάσεις ορισμένων παλαιών προθηκών με παράλληλη επέμβαση στον τρόπο παρουσίασης και ομαδοποίησης των εκθεμάτων, εγκατάσταση ενός αριθμού νέων, κυρίως μικρών διαστάσεων, περίοπτων προθηκών, ύστερα από κάποιες τροποποιήσεις στη χωροθέτηση των ήδη υφισταμένων και την αφαίρεση ψευδοτοίχων για τη βελτίωση της αισθητικής του χώρου και την ανετότερη κυκλοφορία στις αίθουσες, και ακόμη εκτέθηκαν μια σειρά αξιόλογων αγγείων από τις αποθήκες, που δεν είχαν έως τώρα παρουσιαστεί στο κοινό.

Επιλεκτικά αναφέρουμε: την έκθεση για πρώτη φορά στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο της μεγάλης κύλικας του Ευφρονίου αριθ. 15214 (Ακρ. 176), με τους γάμους Πηλέως και Θέτιδος[4] σε ξεχωριστή προθήκη. Η κύλικα είχε παρουσιαστεί έως τώρα μόνον στο Παρίσι και στο Βερολίνο με την ευκαιρία της μεγάλης έκθεσης του Ευφρονίου 1990-1991[5]. Για πρώτη φορά εκτέθηκε επίσης η πυξίδα αριθ. 19636, τεχνοτροπίας του Μειδία, από τις ανασκαφές του Ολυμπιείου, με παράσταση Απόλλωνος και Μουσαίου, Θαμύριδος και Μουσών (Πίν. 4 α)[6], στη νέα προθήκη 98, που αντικατέστησε την παλαιά 103 και στην οποία ανακατατάχθηκαν τα αγγεία του ζωγράφου της Ερέτριας, του ζωγράφου του Faurel και της ομάδας του Μειδία.

Αντικαταστάθηκε η παλαιά επιτοίχια προθήκη 106 με τα πλαστικά και ανάγλυφα αγγεία του ύστερου 5ου και του 4ου αι. π.Χ. με νέα περίοπτη προθήκη, αριθ. 97, στην οποία προστέθηκαν επτά ακόμη αγγεία (Πίν. 4 β). Από αυτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η μικρογραφική αττική λουτροφόρος-υδρία αριθ. 17567 με συνδυασμό ερυθρόμορφης και ανάγλυφης διακόσμησης, από τα μέσα περίπου του 4ου αι. π.Χ. (Πίν. 5 α-β). Το αγγείο, άγνωστης προέλευσης, καταγράφηκε στο Ευρετήριο των Αγγείων το 1943. Σώζεται μόνο το σώμα της λουτροφόρου, ύψ. 0,07 μ. Από τις ανάγλυφες μορφές, κατασκευασμένες χωρίς μήτρα με αραιωμένο πηλό[7], έχουν αποκολληθεί μικρά τμήματα και απολεπιστεί τελείως τα χρώματα. Στον ώμο φέρει γλωσσωτό κόσμημα και στο στέλεχος του ποδιού αραιές ακτίνες. Στη μπροστινή όψη ανάγλυφη ιματιοφόρος γυναικεία μορφή, μετωπική, φαίνεται να κινείται προς τα δεξιά, ενώ ανασύρει με το δεξί χέρι το ιμάτιο πάνω από τον ώμο και κρατεί στο αριστερό κάποιο ογκώδες αντικείμενο, ίσως κιβωτίδιο, που έχει αποκολληθεί. Στο ακάλυπτο από το ιμάτιο δεξί τμήμα του κορμού διακρίνονται οι πτυχώσεις του χιτώνα. Τα χαρακτηριστικά του προσώπου είναι φθαρμένα. Τη μορφή ακολουθεί αιωρούμενος ανάγλυφος Έρως με ανοικτές τις φτερούγες. Μπροστά από το γυμνό σώμα του ανεμίζει το ιμάτιο του που κρεμόταν από το απολεπισμένο σήμερα χέρι του. Δύο ερυθρόμορφες φτερωτές ιματιοφόρες γυναίκες με τύμπανα (;) πλαισιώνουν συμμετρικά την ανάγλυφη παράσταση και καλύπτουν με τις φτερούγες τους ολόκληρη την πίσω όψη του αγγείου.

4. ARV² 17, 18. Β. Φιλιππάκη, ΑΕ 1980, σ. 62-65.

5. Βλ. καταλόγους των εκθέσεων: Capolavori di Euphronios. Un pioniere della Ceramografia Attica. Arezzo, Museo Archeologico Nazionale, 26.5-31.6.1990, σ. 116 κ.ε., αριθ. 18. Euphronios paintre à Athènes au VI e s. av. J.C., Musée du Louvre, 18.9-31.12.90, σ. 191 κ.ε., αριθ. 44. Euphronios der Maler. Antikenmuseum Berlin, 20.3-26.5.91, σ. 207 κ.ε., αριθ. 44.

6. B. Philippaki στο Studies in Honour of T.B.L. Webster II, Bristol 1988, σ. 89-95, πίν. 10.

7. Για την τεχνική και την κατηγορία βλ. AM 83 (1968), σ. 5 κ.ε., 53 κ.ε.

Για πρώτη φορά παρουσιάστηκαν επίσης, εκτεθειμένες σε ιδιαίτερη προθήκη τρεις υπερμεγέθεις ερυθρόμορφες λουτροφόροι ως δείγματα του είδους από το τέλος του 5ου αι. π.Χ.: η λεγόμενη λουτροφόρος Schliehmann, αριθ. 26821 (Πίν. 5 γ), τμήματα της οποίας βρίσκονται στο Μουσείο του Βερολίνου[8], η λουτροφόρος αριθ. 13032Α με παράσταση Αμαζονομαχίας του ζωγράφου της Νεάπολης (Πίν. 5 δ-στ)[9] και η σωζόμενη λουτροφόρος σε λίγα θραύσματα 13032Β (Πίν. 6 β-δ) με παράσταση γενειοφόρου πολεμιστή μπροστά στη στήλη του μνήματος. Ακόμη εκτέθηκε στην προθήκη με την κεραμική από τη Λήμνο ο λαιμός μεγάλου αγγείου λημνιακού εργαστηρίου από την Ηφαιστία αριθ. 19243 (Πίν. 6 α), για την ενδιαφέρουσα παράσταση της μεγάλης θεάς προς την οποία προσβλέπουν δύο μορφές, γυναικεία και παιδική. Σε νέες προθήκες τοποθετήθηκαν οι παναθηναϊκοί αμφορείς από την Ερέτρια (Πίν. 6 ε)[10] και η κεραμική από το Καβείριο, εμπλουτισμένη με ορισμένα ενδιαφέροντα δείγματα κανθάρων.

Καταγραφές και ταξινομήσεις. Στις αποθήκες της Συλλογής άρχισε η ταξινόμηση και καταγραφή του υλικού από τις αγγλικές ανασκαφές στην Περαχώρα και η κατάταξη και συντήρηση των ειδωλίων από την Καλυδώνα.

Από τις 500 νέες καταγραφές αγγείων και μικροτεχνίας σημειώνουμε το αττικό ειδώλιο ηθοποιού της παλαιάς κωμωδίας αριθ. 27754 (Πίν. 7 α), άγνωστης προέλευσης, ύψ. 0,115 μ. Πρόκειται για το γνωστό τύπο του σκλάβου, που μεταφέρει κίστη επάνω στο κεφάλι[11]. Επίσης αναφέρουμε τη γυμνή ανδρική μορφή 27753 (Πίν. 7 β) σωζ. ύψ. 0,117 μ. άγνωστης προέλευσης, σμυρναϊκού πιθανώς εργαστηρίου.

Νέα αποκτήματα. Από τα νέα αποκτήματα της Συλλογής, προερχόμενα από δωρεές, αγορές ή κατασχέσεις αξίζει να μνημονευθούν:

1. Η κύλικα του Δούριδος και του κεραμέα Πύθωνος αριθ. 27520 (Πίν. 7 γ-δ), άλλοτε στη Συλλογή Hirschmann, με τον Διόνυσο και τον Ηρακλή σε κοινή κλίνη συμποσίου στο εσωτερικό και ανά τρία ζεύγη συνομιλούντων νέων σε κάθε όψη εξωτερικά. Ύψ. 0,125 μ. (0,127 μ. στις λαβές), διαμ. 0,322 μ. (άνοιγμα λαβών 0,403 μ.)[12].

2. Ο τυρρηνικός αμφορέας αριθ. 27524 (Πίν. 7 ε-στ) άλλοτε στη Συλλογή Hirschmann, που αποδόθηκε πρόσφατα στο ζωγράφο του Προμηθέως (570-565 π.Χ.)[13]. Φέρει τις ενεπίγραφες παραστάσεις: στην Α΄ όψη Αμαζονομαχία με τον *Ἡρακλῆ* και την *Ἀνδρομάχη*, τον *Τελαμόνα* και την *Αἰνίπη*, την *Πανταρίστη* και τον *[Ι]φιν*· στη Β΄ όψη τέσσερις ιππείς προς τα δεξιά, και τις επιγραφές *Νικίας, Οἰνιάδης, Καλίας, Ἱππας*.

Τα δύο αγγεία αγόρασε το Υπουργείο Πολιτισμού για το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο στη δημοπρασία της 9ης Δεκεμβρίου 1993 του Οίκου Sotheby's στο Λονδίνο[14]. Μετά τη συντήρησή τους στο εργαστήριο του Μουσείου εκτέθηκαν σε ειδικές προθήκες στον προθάλαμο της έκθεσης αγγείων.

3. Μαρμάρινη πλημμοχόη αριθ. 27858 (Πίν. 8 α). Δωρεά της οικογένειας Εμπεδοκλέους από τα κατάλοιπα της παλαιάς Συλλογής, το μεγαλύτερο μέρος της οποίας είχε ήδη δωρηθεί στο Μουσείο αμέσως μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η πλημμοχόη, ύψ. 0,024 μ., είναι κατασκευασμένη από έξι ξεχωριστά τορνευτά κομμάτια λευκού νησιωτικού μαρμάρου: τη δισκοειδή βαθμιδωτή βάση, το κυλινδρικό στέλεχος του ποδιού με δύο δακτυλίους στο επάνω μέρος, το δοχείο με ξεχωριστό τον αυλακωμένο ώμο, το βαθμιδωτό πώμα και την τορνευτή υψηλή λαβή του. Από τη γραπτή διακόσμηση διακρίνονται γύρω από τη λαβή τέσσερα ορθογώνια με σταυρό και στον ώμο ίχνη φύλλων (;) με ερυθρό χρώμα, ενώ στην κάτω επιφάνεια του δοχείου στεφάνι και δύο ελεύθερα κλαδιά με ιώδες χρώμα. Με το ερυθρό έχουν τονιστεί οι ακμές και οι αυλακώσεις των γλυφών στον ώμο και το πώμα. Το ίδιο σχήμα έχει και η λίγο μεγαλύτερη μαρμάρινη πλημμοχόη 11368 του Μουσείου από την Ερέτρια. Η συχνή απεικόνιση των αγγείων αυτών στις παραστάσεις των λευκών ληκύθων επιβεβαιώνει τη χρήση τους στις ταφικές τελετουργίες[15].

4. Πήλινος δίσκος αριθ. 27855 με γραπτή παράσταση δισκοβόλου σε λευκό βάθος, επίσης δωρεά της οικογένειας Εμπεδοκλέους.

---

8. G. Bakalakis, AntK 14 (1971), σ. 74-83, εικ. 1, πίν. 25-29.

9. ARV^2 1099, 47. G.A. Richter, BSA 11 (1904/5), σ. 238 κ.ε., εικ. 1-3.

10. Π. Θέμελης, Ερέτρια - Παναθηναϊκοί αμφορείς. Σχέσεις με πλαστική, Στήλη. Τόμος εις μνήμην Ν. Κοντολέοντος, Αθήνα 1980, σ. 265 κ.ε. Π. Βαλαβάνης, Παναθηναϊκοί αμφορείς από την Ερέτρια. Συμβολή στην αττική αγγειογραφία του 4ου αι. π.Χ., Αθήνα 1991, σ. 20 κ.ε., αριθ. 1, 2, 4-7.

11. Πρβλ. S. Besques, Figurines et reliefs III, Paris 1972, πίν. 2α, σ. 635. U. Sinn, Antike Terrakotten, Staatliche Kunstsammlungen Kassel, Kassel 1977, αριθ. 75. M. Bieber, The History of Greek and Roman Theater, Princeton 1961^2, σ. 40, εικ. 139, 140.

12. D. Buitron-Olives, Douris, A. Master-Painter of Athenian Red-Figure Vases, Mainz 1995, σ. 83, αριθ. 185 με παλαιότερη βιβλιογραφία, πίν. 103.

13. J. Kuiver, BABesch 70 (1995), σ. 65, αριθ. 5 με παλαιότερη βιβλιογραφία, σ. 68, 81.

14. Greek Vases from the Hirschmann Collection, The Property of a Private Trust. Sotheby's, Sale 9th Dec. 1993, αριθ. 48 και 53.

15. Πρβλ. Ph. Zaphiropoulou στο Études Déliennes, BCH Suppl. 1, 1973, σ. 618. Για μαρμάρινες πλημμοχόες βλ. O. Rubensohn, Das Delion von Paros, Berlin1962, σ. 64, αριθ. 2 με βιβλιογραφία.

5. Πήλινος ερυθροβαφής μαστός με επίθετο ανάγλυφο στεφάνι αριθ. 25449, περγαμηνού εργαστηρίου, του 1ου αι. π.Χ. (Πίν. 8 β-γ). Άγνωστης προέλευσης. Προέρχεται από αγορά. Ύψ. 0,094, διαμ. χείλους 0,133 μ. Συγκολλημένος από τρία θραύσματα, ακέραιος. Πηλός καθαρός, λεπτός, ροδόχρωμος. Η στιλπνή ερυθροκάστανη επιφάνεια στη μια όψη καστανόμαυρη από την ανόμοια όπτηση. Αξιοπρόσεκτη η τορνευτή διαμόρφωση της βάσης με αυλακώσεις και τρεις δακτυλίους. Στο χείλος εσωτερικά λεπτή χάραξη. Το στεφάνι αποτελούν τρεις και τέσσερις τρίφυλλες δέσμες κισσοφύλλων και κορύμβων, που μπροστά συναντώνται στον τυπικό κόμβο κορύμβων, εδώ ιδιαίτερα σχηματοποιημένο. Πίσω, στα άκρα του στεφανιού, τα χαρακτηριστικά για την κατηγορία εγχάρακτα άμματα[16].

6. Χρυσό ενώτιο με κεφαλή αντιλόπης ΒΕ 43/94. Άγνωστης προέλευσης. Προέρχεται από κατάσχεση.

Αποτελείται από έναν κρίκο που καταλήγει σε κεφαλή αντιλόπης. Τον κρίκο σχηματίζει απλό χοντρό σύρμα, που λεπταίνει προς το ελεύθερο λυγισμένο για την πόρπωση άκρο του. Το άλλο άκρο του στερεώνεται σε κυλινδρική υποδοχή διακοσμημένη με σιγμοειδείς έλικες από στριφτό σύρμα, και με στεφάνη από συγκλίνοντα προς τον κρίκο μυτερά φύλλα. Στο άκρο στερεώνεται η ελασμάτινη κεφαλή της αντιλόπης με πρόσθετα αυτιά και μακριά κέρατα από κοκκιδωτό σύρμα, που καταλήγουν σε έλικα. Κάτω από το ρύγχος του ζώου πρόσθετος κρίκος για την πόρπωση του ενωτίου. 2ος αι. π.Χ.[17].

7. Χρυσό στεφάνι ΒΕ 43/94 με διπλά φύλλα ελιάς στερεωμένα σε τριπλό σωληνίσκο ενωμένο στα άκρα με χρυσές ελασμάτινες ταινίες και δεμένο κατά διαστήματα με χρυσά σύρματα. Προέρχεται από την ίδια κατάσχεση με το ενώτιο.

Τέλος, σημειώνουμε ως Corrigenda τα ακόλουθα:

1. Τα ενεπίγραφα όστρακα από το ιερό του Απόλλωνος Πτώου, που αναφέρονται ως απολεσθέντα από τον J. Ducat[18] βρίσκονται στη Συλλογή Αγγείων του Μουσείου καταχωρημένα ήδη από το 1885 στο Ευρετήριο της Γενικής Εφορείας και από το 1904 στο Ευρετήριο του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου με τους αριθμούς 11086-11118 και 13204-13205.

2. Το προερχόμενο από την Τανάγρα πλαστικό ερυθροβαφές αγγείο με τη μορφή «μεθυσμένης γριάς», που αναφέρει ως απωλεσθέν ο J.W. Salomonson[19], φυλάσσεται στη Συλλογή Αγγείων του Μουσείου καταχωρημένο με αριθμό 2356 (Πίν. 8 δ).

3. Η λευκή λήκυθος από την Τανάγρα (;) ARV^2 1644, 11 bis με παράσταση Πέρση τοξότη[20] βρίσκεται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο καταγεγραμμένη με αριθ. 27800 και εκτίθεται στην προθήκη 79 (Πίν. 8 ε). Η αναφερόμενη από τον Savignoni[21] δεύτερη λήκυθος από τον ίδιο τάφο κατά τον αρχαιοπώλη, δεν έχει εντοπιστεί στο Μουσείο.

4. Το γνωστό κυλινδρικό θραύσμα από την Ηφαιστία της Λήμνου με την παράσταση της Μεγάλης Θεάς, που φυλάσσεται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, αριθ. 19248[22], όπως αποδείχθηκε κατά την πρόσφατη συντήρηση, δεν προέρχεται από αγγείο, όπως αναφέρεται συνήθως, αλλά θα πρέπει μάλλον να ανήκει στο σώμα μεγάλου ειδωλίου.

ΗΩΣ ΖΕΡΒΟΥΔΑΚΗ

Συλλογή Χαλκών

Το κυριότερο έργο της Συλλογής Χαλκών αποτέλεσε τη χρονιά αυτή η συντήρηση των αρχαίων, η βελτίωση της υπάρχουσας έκθεσης καθώς και η προετοιμασία της επανέκθεσης των μετάλλινων αντικειμένων.

Το συνεργείο των συντηρητών, αποτελούμενο από τους Αναστάσιο Μαγνήσαλη, Γιάννη Δαμίγο, Πέτρο Μπούρα και Γεράσιμο Μακρή, συντήρησε 643 μετάλλινα αντικείμενα (χάλκινα, σιδερένια και μολύβδινα) τόσο του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου όσο και από διάφορες περιοχές της Ελλάδας, όπως την Ακρόπολη των Αθηνών, τη Βοιωτία, τη Δωδώνη, την Αμφίπολη, τις Βάσσες, την Ερμιόνη, την Αμοργό και τη Δήλο. Επιπλέον, στο εργαστήριο χαλκών συντηρήθηκε και ικανός αριθμός κυρίως χρυσών αλλά και αργυρών και οστέινων αντικει-

16. Πρβλ. Ph. Bruneau, BCH 115 (1991), σ. 655, εικ. 60. Για την κατηγορία βλ. ό.π., σ. 597-666. J. Schäfer, Hellenistische Reliefkeramik aus Pergamon, Berlin 1968, σ. 64 κ.ε. G. Hübner, Die Applikenkeramik von Pergamon, Berlin 1993, Pergforsch 7, σ. 64 κ.ε.

17. Για τον τύπο βλ. M. Pfrommer, Untersuchungen zur Chronologie früh- und hochhellenistischen Goldschmucks, Istanbuler Forschungen 37 (1990), πίν. 30, 44.

18. J. Ducat, Les Kouroi du Ptoon. Le sanctuaire d'Apollon Ptoien à l'époque archaique, Paris 1971, σ. 41β, σημ. 3.

19. BABesch 55 (1980), σ. 87 σημ. 120.

20. A. Conze, Die attischen Grabreliefs, II, σ. 250, αριθ. 1148. L. Savignoni, AM 23 (1898), σ. 404 κ.ε. πίν. V 1. H. Scröder, Jdl 26 (1911), σ. 284 (με λανθασμένη προέλευση «από Ερέτρια»). A. Bovon, BCH 87 (1963) II, σ. 585, αριθ. 12, σ. 588, εικ. 12.

21. Ό.π., σ. 404, πίν. V2.

22. AE 1937, πίν. II. EAA II, σ. 49, εικ. 81. LIMC II 1, σ. 692, λ. Artemis, αριθ. 935. Το θραύσμα εκτίθεται στην προθήκη 47.

μένων της Προϊστορικής Συλλογής του Μουσείου. Το τμήμα της Καρ. 1512 χάλκινης παραγναθίδας της Συλλογής Καραπάνου συμπληρώθηκε με το νέο θραύσμα Καρ. 1796 και έτσι αποκαταστάθηκε το μεγαλύτερο τμήμα της δεξιάς παραγναθίδας κράνους μάλλον τύπου «πίλου» του 5ου-4ου αι. π.Χ. Επίσης το Καρ. 1248 τμήμα χάλκινου υστερογεωμετρικού αναθηματικού διπλού πελέκεως από έλασμα, της ίδιας Συλλογής, συμπληρώθηκε με νέο θραύσμα από τα ακατάγραφα της Συλλογής. Στο εργαστήριο εκπαιδεύτηκε ένας νέος συντηρητής. Στη Συλλογή εισήχθησαν 106 χάλκινα και σιδερένια αρχαία αντικείμενα που προέρχονται από παραδόσεις, δωρεές και κυρίως κατασχέσεις. Ανάμεσα σε αυτά αξιόλογη είναι η δωρεά 57 χάλκινων αντικειμένων (αγγείων, ειδωλίων ανδρικών μορφών και ζώων, κατόπτρων, κοσμημάτων κ.ά.), που έγινε στο Μουσείο από τους κληρονόμους του Γρηγορίου Εμπεδοκλέους. Επεστράφησαν στις αρμόδιες Β΄ και Ε΄ Εφορείες Αρχαιοτήτων τα κατασχεθέντα αρχαία που προέρχονταν από κλοπές στα Μουσεία της Αίγινας και Τεγέας αντίστοιχα, αφού προηγουμένως πραγματοποιήθηκε λεπτομερής έλεγχος, καταγραφή και εκτίμησή τους από ειδικές επιτροπές του Υπουργείου. Μετακινήθηκαν για μελέτη ή σχεδίαση από έλληνες και ξένους μελετητές 806 αντικείμενα της Συλλογής καθώς και 75 αντικείμενα για φωτογράφηση. Παράλληλα καταγράφηκαν 795 αντικείμενα της Συλλογής Καραπάνου. Τις εργασίες βελτίωσης της υπάρχουσας έκθεσης των μετάλλινων αποτέλεσαν η σύνταξη και τοποθέτηση επεξηγηματικών πινακίδων στα εκθέματα, η μετακίνηση και αντικατάσταση της παλαιάς βάσης του «Τζόκεϋ» του Αρτεμισίου με άλλη μεγαλύτερη, που τοποθετήθηκε σε νέα θέση για την καλύτερη ανάδειξη του έργου και τη διευκόλυνση της διακίνησης των επισκεπτών του Μουσείου, η τοποθέτηση προστατευτικού securit γύρω από αυτό, καθώς και ο υδροχρωματισμός των αιθουσών 36 και 37. Επίσης άρχισε η τακτοποίηση της αποθήκης των μεταλλίνων. Συνεχίστηκε η προετοιμασία της επανέκθεσης των μεταλλίνων με την επιλογή αντικειμένων, τη μετακίνηση 207 αντικειμένων, τη συμπλήρωση των αντικειμένων των προθηκών της Ακρόπολης των Αθηνών στην αίθουσα 37α και τη μετακίνηση των προθηκών 25 και 26 από την αίθουσα 40 στην αίθουσα 38 του Μουσείου.

ΡΟΖΑ ΠΡΟΣΚΥΝΗΤΟΠΟΥΛΟΥ

ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Α΄ ΕΞΑΜΗΝΟ

Μετά από τριάντα χρόνια, ήλθε η στιγμή να σταματήσω τη συγγραφή των Χρονικών του Νομισματικού Μουσείου εφόσον στις 6 Ιουνίου 1994 συμπληρώθηκαν 35 χρόνια υπαλληλικής σταδιοδρομίας σε αυτό το Μουσείο. Ήταν για μένα μια δύσκολη αλλά συναρπαστική περίοδος, κατά την οποία συνέβησαν και διάφορα δραματικά για την πατρίδα μας γεγονότα, όπως ήταν η εγκαθίδρυση της δικτατορίας επί μια επταετία και η τραγική διχοτόμηση της Κύπρου.

Παρακολούθησα τη σταδιακή, αλλά σταθερή ανοδική πορεία του Νομισματικού Μουσείου μέσα στο χρόνο, την οποία σημάδεψαν τρία καθοριστικά γεγονότα: α) Το 1965 με το Β. Διάταγμα αριθ. 550 της 26ης Ιουνίου 1965, ΦΕΚ 125, παύει η Νομισματική Συλλογή (όπως ονομαζόταν τότε το Νομισματικό Μουσείο) να αποτελεί τμήμα του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου και γίνεται ανεξάρτητη μονάδα υπαγόμενη απευθείας στο Υπουργείο. β) Το 1977 αποκτά και πάλι το Μουσείο τον ιδρυτικό του τίτλο και δεν ονομάζεται πλέον Νομισματική Συλλογή (Π. Διάταγμα αριθ. 941, ΦΕΚ Α΄, αριθ. 320 της 17ης Οκτωβρίου 1977)[1]. γ) Τέλος, το 1983 αποκτά μόνιμη, δική του, ανεξάρτητη από το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο στέγη με την παραχώρηση από την Κτηματική Εταιρεία του Δημοσίου του Ιλίου Μελάθρου (Πίν. 9), της περίλαμπρης νεοκλασικής οικίας του Ερρίκου Σλήμαν (το σχετικό πρωτόκολλο παραλαβής υπέγραψαν ο διευθυντής Αρχαιοτήτων Γιάννης Τζεδάκις και η υπογράφουσα). Με απόφαση της τότε Υπουργού Πολιτισμού αλησμόνητης Μελίνας Μερκούρη εγκρίνεται η μελέτη μετατροπής του κτιρίου Ιλίου Μέλαθρον σε Νομισματικό Μουσείο (ΥΠΠΕ/ΔΜΜ/ 54765/459/ 12.10.1984).

Όπως και σε προηγούμενες εκθέσεις μου έχω αναφέρει[2], οι εργασίες για τη μεταστέγαση του Μουσείου στο Ιλίου Μέλαθρον προχωρούν και τώρα έχουν ολοκληρωθεί στο ισόγειο και τον πρώτο όροφο, όπου αρχικά έχει προγραμματιστεί η λειτουργία των αιθουσών εκθέσεως (1ος όροφος) και της βιβλιοθήκης, του θησαυροφυλακίου και των γραφείων (ισόγειο). Παράλληλα συνεχίζεται η αποκατάσταση του 2ου ορόφου, όπου παρουσιάζονται ορισμένα τεχνικά προβλήματα, που ελπίζουμε να αντιμετωπιστούν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο.

Ο αγώνας για την απόκτηση του Ιλίου Μελάθρου ξεκίνησε τον Ιανουάριο του 1976 (έγγραφο ΝΜ 52/31/-31.1.1976) προς τον τότε Γενικό Επιθεωρητή Αρχαιοτήτων, τον αείμνηστο Δημήτρη Λαζαρίδη, ο οποίος μου συμπαραστάθηκε με ενθουσιασμό σε κάθε ενέργεια. Θα ήθελα όμως να προσθέσω ότι δεν σκέφθηκα ποτέ ότι θα ήταν δυνατό να είναι τόσο μακρύς ο δρόμος έως την τελική έκβαση, αλλά αυτό είναι ένα μεγάλο θέμα, το οποίο δεν μπορεί να αναλυθεί σε τούτο το κείμενο, υπάρχουν όμως όλα τα σχετικά με αυτό έγγραφα στο αρχείο του Μουσείου.

Εξάλλου τέσσερις εκδηλώσεις, οι οποίες είχαν ως επίκεντρο το Νομισματικό Μουσείο τα τελευταία τριάντα χρόνια, του έδωσαν τη δυνατότητα για μια μεγαλύτερη προσέγγιση, όχι μόνο με το επιστημονικό, αλλά και το ευρύτερο κοινό.

Το 1966 πραγματοποιήθηκε στις αίθουσες του Μουσείου η διεθνής έκθεση συγχρόνων μεταλλίων της FIDEM με μεγάλη συμμετοχή και επιτυχία. Το 1975 φιλοξενήθηκαν στο Μουσείο και παρουσιάστηκαν στο κοινό οι αρχαιότητες της Κύπρου, γεγονός που είχε μεγάλη απήχηση[3]. Το 1988 οι «Φίλοι της Γενναδείου Βιβλιοθήκης» διοργάνωσαν μια πολύ πετυχημένη έκθεση στον εκθεσιακό χώρο της Βιβλιοθήκης με θέμα «Ο πρώτος αιώνας του Νομισματικού Μουσείου». Ταυτόχρονα κυκλοφόρησε και ένας καλαίσθητος τόμος με πολύ ενδιαφέροντα άρθρα που είχαν σχέση με το θέμα της έκθεσης[4]. Τέλος, την ίδια χρονιά στο Νομισματικό Μουσείο έλαβε χώρα το Διεθνές Συμπόσιο των Μολυβδοβούλλων, που και αυτό σημείωσε μεγάλη επιτυχία.

Παράλληλα με τις προετοιμασίες για τη μεταστέγαση του Μουσείου στο Ιλίου Μέλαθρον, όπου ήδη έχουν τοποθετηθεί οι νέες προθήκες, συνεχίστηκε ο εμπλουτι-

1. Βλ. Μ. Οικονομίδου, Το Νομισματικό Μουσείο 1829-1979, ΑΕ 1979, Χρονικά, σ. 1-10, ιδιαίτερα σ. 8-9.

2. ΑΔ 46 (1991): Χρονικά, σ. 4· 47 (1992): Χρονικά, σ. 8· ΑΔ 48 (1993): Χρονικά, σ. 5.

3. ΑΔ 30 (1975): Χρονικά, σ. 4.

4. Ο πρώτος αιώνας του Νομισματικού Μουσείου, 1829-1922, Αθήνα 1988.

σμός του με νέα προσκτήματα, προερχόμενα από ανασκαφές και δωρεές.

Α. Είναι σημαντικό ότι ο Έφορος Αρχαιοτήτων Αττικής Βασίλης Πετράκος παρέδωσε 328, κυρίως χάλκινα, νομίσματα που βρέθηκαν κατά τα έτη 1977-1993 στις ανασκαφές που πραγματοποιεί εδώ και πολλά χρόνια στο Ραμνούντα Αττικής[5]. Εκτός από τις αθηναϊκές κοπές, που είναι φυσικό να υπερτερούν, σε ικανοποιητικό βαθμό αντιπροσωπεύεται και η Εύβοια με κοπές των πόλεων Ερέτριας και Χαλκίδας, όπως και του Κοινού. Επίσης βρέθηκαν νομίσματα διαφόρων άλλων πόλεων, όπως Λευκάδος, Λοκρών, Φωκίδος, Βοιωτών, Σαλαμίνος, Μεγάρων, Κορίνθου, Σικυώνος, Άργους, Τήνου, Χίου, Ηφαιστίας Λήμνου, βασιλέων Μακεδονίας (Αλέξανδρος Γ', Φίλιππος Γ', Κάσσανδρος, Αντίγονος Γονατάς, Φίλιππος Ε') και του Πτολεμαίου Β'. Από τα ρωμαϊκά αναφέρουμε δηνάρια του Αδριανού και χάλκινα Τραϊανού, Φαυστίνας Α', Κομμόδου, Σεπτιμίου Σεβήρου, Καρακάλλα, Γέτα, Ωτακυλίας Σεβήρας, Βολουσιανού και Κωνσταντίνου Β'.

Τα ανασκαφικά νομίσματα του Ραμνούντος είναι μια πολύτιμη μαρτυρία για τη νομισματική κυκλοφορία της περιοχής. Επιλεκτικά απεικονίζουμε: 1) Οβολός αθηναϊκός που κόπηκε γύρω στο 550-520 π.Χ., βλ. J. Kroll, The Athenian Agora, Coins, Princeton 1993, σ. 16, αριθ. 4 (Πίν.10, αριθ. 1). 2) Τριώβολον Αθηνών, περίπου 390-295 π.Χ., βλ. Kroll, ό.π., σ. 20-21, αριθ. 19) (Πίν. 10, αριθ. 2). 3) Χάλκινο αθηναϊκό, 307-περίπου 300 π.Χ., βλ. Kroll, ό.π., σ. 44, αριθ. 50 (Πίν. 10, αριθ. 3). 4) Χάλκινο αθηναϊκό, περίπου 198 π.Χ., βλ. Kroll, ό.π., σ. 62, αριθ. 76 (Πίν.10, αριθ. 4). 5-7) Τρία αθηναϊκά αυτοκρατορικών χρόνων, βλ. Kroll, ό.π., σ. 132, αριθ. 196, σ. 151, αριθ. 318, σ. 159, αριθ. 378 (Πίν. 10, αριθ. 5-7). 8) Δηνάριο Αδριανού, για τον τύπο βλ. RIC Hunt. II, σ. 107, αριθ. 225 (Πίν. 10, αριθ. 8). 9) Σηστέρτιος Κομμόδου, ό.π., σ. 447, αριθ. 181 (Πίν.10, αριθ. 9). 10) Σηστέρτιος Φιλίππου Α', βλ. RIC IV 3, σ. 87, αριθ. 150α (Πίν. 10, αριθ. 10).

Β. Ο εμπλουτισμός του Μουσείου με δωρεές συνεχίστηκε και το πρώτο πεντάμηνο του 1994 με ορισμένα αξιόλογα προσκτήματα:

α) Η κ. Άννα Πατρικιάδου-Πιλαφά δώρισε ένα σπάνιο στατήρα από ήλεκτρο της Κυζίκου, που χρονολογείται γύρω στα 550-475 π.Χ. Βλ. Numismatik, Lanz, München, Auktion 64, 7-6-93, αριθ. 208 (Πίν. 11, αριθ. 11). Επίσης η κ. Α. Πατρικιάδου προσέφερε και ένα βυζαντινό «θησαυρό» 13ου αι., αποτελούμενο από 73 εκ κράματος τραχέα «λατινικών απομιμήσεων» τύπου C, βλ. M. Hendy, Coinage and Money in the Byzantine Empire, 1081-1261, Washington 1969, πίν. 28, αριθ. 9-10, και Θεοδώρου Κομνηνού Δούκα, βλ. Hendy, ό. π., πίν. 37, αριθ. 7-9, τύπος Α (Πίν. 11, αριθ. 12).

β) Η 6η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων παρέδωσε δύο υπέρπυρα Ισαακίου Β' Αγγέλου (1185-1195), προερχόμενα από το δάπεδο του ναού Αγίου Νικολάου Μαψού Κουταλά (20 χλμ. περίπου από Κόρινθο). Για τους τύπους βλ. M. Hendy, ό.π., σ. 143, Var. A, πίν. 20, αριθ. 1-2 (Πίν. 11, αριθ. 13) και σ. 143, Var. B, πίν. 20, αριθ. 3-4 (Πίν. 11, αριθ. 14).

γ) Από τον Δημήτριο Νικολόπουλο ένα χάλκινο νόμισμα Νισίβιδος Μεσοποταμίας, εποχής Αλεξάνδρου Σεβήρου. Βλ. BMC, σ. 119, αριθ. 4, πίν. XVII, αριθ. 8 (Πίν. 11, αριθ. 15).

δ) Δωρεά ανωνύμου ενός τριωβόλου Νεαπόλεως Μακεδονίας, βλ. SNG, ANS, αριθ. 455-457, και ενός δηναρίου Νέρωνος, βλ. BMC I, σ. 210, αριθ. 74-76 (Πίν. 11, αριθ. 16).

ε) Από τον αρχαιολόγο-επιγραφικό Γιάννη Πίκουλα ένα χάλκινο Σικυώνος, περίπου 330-περίπου 200 π.Χ., βλ. J. Warren, NC 1983, σ. 36 κ.ε., group 4, από επιφανειακή έρευνα στη Μαμασία (Κερύνεια), όπως και οκτώ χάλκινα ως επί το πλείστον αρχαία ελληνικά, προερχόμενα από κληρονομιά.

στ) Δωρεά Γιώργου Τσολοζίδη, ένα χάλκινο Σιδώνος, χρονολογούμενο από το 72/71 π.Χ. έως 6 μ.Χ., βλ. BMC, σ. 166, αριθ. 145 και τρία εκ κράματος τραχέα βυζαντινά του Ιωάννη Γ' Βατάτζη, βλ. Hendy, ό.π., σ. 290, πίν. 42, αριθ. 3-4, τύπος Β', και σ. 292, πίν. 42, αριθ. 11-12, τύπος F, και Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου, βλ. S. Bendall, A Private Collection of Palaeologan Coins, 1988, σ. 19, αριθ. 2.

ζ) Από τον Νικόλαο Ζορμπά δύο κοινού Θεσσαλών εποχής Αυγούστου, βλ. E. Rogers, The Copper Coinage of Thessaly, London 1932, σ. 29, αριθ. 62.

η) Από τον Βασίλη Αγγελόπουλο 19 χάλκινα αρχαία ελληνικά, ρωμαϊκά και βυζαντινά.

θ) Από τον Δημήτρη Κοπανίτσα τέσσερα χάλκινα Καρχηδόνος, βλ. SNG, Cop. αριθ. 151 (Πίν. 11, αριθ. 17) και 191, Σικελία, SNG, München αριθ. 1626-29, και Ιουλίας Μαμαίας, BMC VI, σ. 161, 495, τα οποία αγοράστηκαν κατά τη διάρκεια ταξιδιού του στην Τύνιδα.

Τελειώνοντας θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους ανεξαιρέτως τους συνεργάτες μου (παρόντες και συνταξιοδοτηθέντες) στο Μουσείο γιατί μου συμπαραστάθηκαν ουσιαστικά όλα αυτά τα χρόνια και εύχομαι στον Έφορο Αρχαιοτήτων με πολυετή σημαντική πείρα Γιάννη Του-

5. Θα ήταν σκόπιμο μελλοντικά να δημοσιευθούν όλα τα ανασκαφικά νομίσματα του Ραμνούντος, ως ενιαίο σύνολο, μαζί με τα ανασκαφικά δεδομένα από τον ανασκαφέα και την υπογράφουσα.

ράτσογλου, που θα με διαδεχθεί, «καλή τύχη» στη νέα στέγη του Μουσείου, το Ιλίου Μέλαθρον.

ΜΑΝΤΩ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

Β΄ ΕΞΑΜΗΝΟ

Ύστερα από τριακονταπενταετή ευδόκιμο υπηρεσία στο δημόσιο, την 6η Ιουνίου 1994 αποχώρησε από τη Διεύθυνση του Νομισματικού Μουσείου η Έφορος των Αρχαιοτήτων Μάντω Καραμεσίνη-Οικονομίδου.

Έχοντας διαδεχθεί την Ειρήνη Βαρούχα το 1963, η αποχωρήσασα προσέφερε κατά τη διάρκεια της θητείας της πολύτιμες υπηρεσίες μεριμνώντας για τον εμπλουτισμό του Μουσείου με νέα προσκτήματα, την τακτοποίηση και αρχειοθέτηση του υλικού και την προβολή της νομισματικής επιστήμης με τη δημοσίευση πληθώρας άρθρων. Μεθόδευσε τις διαδικασίες για τη μεταστέγαση του Μουσείου στο Ιλίου Μέλαθρον προετοιμάζοντας με τους συνεργάτες της τη νέα έκθεση. Ειδική αποχαιρετιστήρια εκδήλωση διοργανώθηκε προς τιμήν της στο κτίριο της Παλαιάς Βουλής.

Τη διεύθυνση του Μουσείου ανέλαβε ο υπογράφων, πλαισιούμενος από τις Βάσω Πέννα και Ηώ Τσούρτη. Η συμβολή της Ε. Ράλλη και του Ν. Σουγλέ στην προετοιμασία της μεταστέγασης υπήρξε ουσιαστικής σημασίας. Στο εργαστήριο συντήρησης οι Κ. Βλάχου, Ε. Παυλίδου, Ε. Κοντού και Ε. Μακρίδου ασχολήθηκαν με τη συντήρηση κυρίως προσκτημάτων παλαιοτέρων ετών. Πολύτιμη στάθηκε η συμβολή της Μ. Λυκιαρδοπούλου, συνταξιούχου διπλωματούχου συντηρήτριας και πρώην υπαλλήλου του Νομισματικού Μουσείου, στις εργασίες προετοιμασίας μεταστέγασης στο Ιλίου Μέλαθρον. Τη διοικητικο-οικονομική υποστήριξη του έργου του Μουσείου ανέλαβαν η Μ. Ανδρομιδά και ο Χρ. Κουτσογιάννης.

Κύριο μέλημα του επιστημονικού προσωπικού του Νομισματικού Μουσείου αποτέλεσε η συνέχιση της ολοκλήρωσης της απόσυρσης των νομισμάτων της παλαιάς έκθεσης στο κτίριο της οδού Τοσίτσα 1 και της αποθήκευσής τους, ύστερα από επαναταύτιση, στις οικείες θέσεις του «θησαυροφυλακείου» κατά νομισματοκοπεία, ηγεμόνες και «θησαυρούς». Επίσης η συσκευασία της πλουσιότατης συλλογής των εκμαγείων, των διπλών επιστημονικών συγγραμμάτων κτλ.

Παράλληλα προωθήθηκαν θέματα μεθόδευσης της επανεκθέσεως στο Ιλίου Μέλαθρον, φωτογράφησης, αρχειοθέτησης κτλ.

Αρωγοί οικονομικοί στο έργο του Μουσείου ήλθαν, μεταξύ άλλων, η Εμπορική Τράπεζα, το Ίδρυμα Ψύχα κ.ά., ενώ για τον εμπλουτισμό σε αρχαία, εκτός από τους ιδιώτες, συνέβαλαν με παραχωρήσεις «θησαυρών» ορισμένες Εφορείες Κλασικών αλλά και Βυζαντινών Αρχαιοτήτων.

Με έκτακτο επιστημονικό προσωπικό συνεχίστηκε η ηλεκτρονική καταγραφή της εξειδικευμένης βιβλιοθήκης του Νομισματικού Μουσείου, ο εμπλουτισμός της οποίας αποτέλεσε ένα από τα κύρια έργα της Διεύθυνσης.

«Θησαυροί»

1. Η Διεύθυνση του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου παρέδωσε στο Νομισματικό Μουσείο τις εξής ενότητες νομισμάτων, οι οποίες εντοπίστηκαν σε έπιπλο του γραφείου του Προϊσταμένου μέσα σε φάκελο απευθυνόμενο προς τη Σ. Καρούζου, και οι οποίες αποτελούν τμήματα ή το όλον «θησαυρών» αγνώστου προελεύσεως.

α) Δύο τετράδραχμα Δημητρίου Πολιορκητού (Πίν. 12, αριθ. 1-2) (E. Newell, The Coinages of Demetrius Poliorcetes, London 1927, σ. 112, πίν. XII, 3 κ.ε., Νομισματοκοπείο Αμφιπόλεως, και σ. 129, πίν. XIV, 10, Νομισματοκοπείο Δημητριάδος).

β) Δεκατέσσερις στατήρες Αιγίνης (Πίν. 12, αριθ. 3-16) (τύποι: SNG, Delepierre, αριθ. 1573, 1590-1600, 1624-1649, 1703-1713, 1716, 1718-1757, χρονολογία κοπής περίπου 550-500 π.Χ.). Ομοιότητες παρουσιάζει η ενότητα αυτή με το «εύρημα» από τη Χάβαρη Ηλείας (IGCH 28 = M. Oeconomides, Deux trésors de statères eginètes du Cabinet des Medailles d'Athènes, SM 30 (120), 1980, σ. 81 κ.ε., και ιδιαίτερα σ. 82-88) με έτος ανεύρεσης το 1933, χωρίς ωστόσο να είναι εκ των πραγμάτων δυνατή η απόδοση του νέου προσκτήματος στον παλαιό «θησαυρό».

γ) Δώδεκα τραχέα από ήλεκτρο, από τα οποία ένδεκα του Ισαακίου Β΄ Αγγέλου (Πίν. 12, αριθ.17) (M. Hendy, Coinage and Money in the Byzantine Empire, Washington 1969, σ. 143-144, πίν. 20, 7-8, Var. B) και ένα Αλεξίου Γ΄ Αγγέλου (Hendy, ό.π., σ. 150-151, πίν. 22, 4-7)[6]. Οι ελάχιστοι «θησαυροί» με παρόμοια σύνθεση εντοπίζονται στο χώρο της σημερινής Βουλγαρίας (Hendy, ό.π., σ. 327-328) και της Κύπρου (Hendy, ό.π., σ. 371-372, και P. Flourentzos - I. Nicolaou, RDAC 1987, Nicosia 1987, σ. 279 κ.ε.). Η περίπτωση του ευρήματος από τη Μαγούλα

6. Μερικά από τα νομίσματα απεστάλησαν για μελέτη της σύστασής τους στο Εργαστήριο Αναλυτικής και Περιβαλλοντικής Χημείας του Πολυτεχνείου Κρήτης. Τα νομίσματα αναλύθηκαν ως προς τη στοιχειακή τους σύσταση με τη μη καταστροφική μέθοδο της φθορισμομετρίας

Ιθώμης/1900 (βλ. S. Mosser, A Bibliography of Byzantine Coin Hoards, New York 1935, σ. 43 [Ithome, Messenia], όπου εσφαλμένα τα νομίσματα αναφέρονται ως υπέρπυρα) είναι μοναδική για τον ελλαδικό χώρο.

δ) Εβδομήντα ένα ενετικά grossi των δόγηδων G. Dandolo (1280-1289) (N. Papadopoli, Le Monete di Venezia, Venezia 1893, I, πίν. VIII, 3) (1 τεμ.), P. Gradenigo (1289-1311) (Papadopoli, ό.π., πίν. VIII, 9) (67 τεμ.) και G. Soranzo (1312-1328) (Papadopoli, ό.π., πίν. IX, 6) (3 τεμ.) (Πίν. 13, αριθ. 18-20).

2. Η ΙΕ΄ ΕΠΚΑ δώρησε στο Νομισματικό Μουσείο, ύστερα από αίτημά του, «θησαυρό» 713 άσπρων τραχέων από κράμα των Μανουήλ Α΄ Κομνηνού, Ισαακίου Β΄ Αγγέλου, Αλεξίου Γ΄ Αγγέλου, Θεοδώρου Α΄ Λασκάρεως συνοδευόμενων από πιστές απομιμήσεις (τύποι Α, Β, C) που βρέθηκε στο Λιβάδι Ελασσόνας το 1976.

Από την ίδια περιοχή προέρχεται και παρόμοιας σύνθεσης «θησαυρός» περί του οποίου βλ. Μ. Οικονομίδου-Καραμεσίνη, τρεις «θησαυροί» του 13ου αι. του Νομισματικού Μουσείου Αθηνών, δώρημα στον Ι. Καραγιαννόπουλο, Βυζαντινά 13 (1985), σ. 985-986. Πρβλ. Μ. Οικονομίδου-Καραμεσίνη, ό.π., σ. 986-989: «Θησαυρός» από Μικρό Ελευθεροχώρι Ελασσόνας. Για την εποχή και τη νομισματική κυκλοφορία βλ. M. Caramessini-Œconomides, Contribution à l'étude de la circulation des monnaies byzantines en Grèce au XIIIe siècle, Actes du XVe Congrès International d'études byzantines, II, Athènes 1981, σ. 121-128, με την προγενέστερη βιβλιογραφία.

3. Εξήντα πέντε φόλλεις του Κωνσταντίνου Ζ΄ (Πίν. 5, αριθ. 21-22) (τύποι: DOC III, 2, πίν. XXXIX, 26, Class 5, χρονολογία κοπής 945-950 μ.Χ. και DOC, ό. π., πίν. XXXIX, 27, Class 6, χρονολογία κοπής 950-959 μ.Χ.), που αποτελούν «θησαυρό» από αποχετευτικό αγωγό στο Άργος (χρονολογία ανεύρεσης 1983), παραχωρήθηκαν από την Δ΄ ΕΠΚΑ προς εμπλουτισμό των συλλογών του Νομισματικού Μουσείου.

Διάφορα

1. Στατήρ Βοιωτίας (Πίν. 5, αριθ. 23) (BMC αριθ. 115-116, χρονολογία κοπής 378-338/35 π.Χ.) κατάθεση εκ μέρους του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου από παλαιά του προσκτήματα.

2. Ο Frank T. Szedlak Jr. κατέθεσε στο Νομισματικό Μουσείο δεκαεννέα νομίσματα διαφόρων πόλεων και ηγεμόνων, μεταξύ των οποίων και δύο κίβδηλα. Κατά δήλωση του δωρητή ορισμένα νομίσματα, χωρίς αυτά να κατονομάζονται, ανευρέθησαν στην Κρήτη, ενώ άλλα αγοράστηκαν στο εξωτερικό: Απολλωνία Πόντου (Πίν. 13, αριθ. 24) (δραχμή 450-400 π.Χ.: SNG, Cop. αριθ. 452-54), Λυσίμαχος (δραχμή), Κως (Πίν. 13, αριθ. 25) (δίδραχμον 300-190 π.Χ.: SNG von Aulock 2754), Δυρράχιον (δραχμή 200-30 π.Χ.: SNG, Cop. αριθ. 459), Άβδηρα (281/280 π.Χ.: SNG, Cop. αριθ. 380), Μαρώνεια (Schönert-Geiss, Die Münzprägung von Maroneia, 1987, Gruppe VII-VIII), Αξός (ο ίδιος, πίν. III, 13, 40), Κνωσός (J. Svoronos, Numismatique de la Crète ancienne, Macon 1890, πίν. VII, 19), Κυδωνία (ο ίδιος, πίν. IX, 35 και X, 4-5) Προυσίας Α΄ ή Β΄ (SNG, Cop. αριθ. 631 κ.ε.), Καισάρεια Καππαδοκίας (SNG, von Aulock 6519), Αδριανός (δηνάριον: BMC III, αριθ. 70A).

3. Χαλκό νόμισμα της Χίου (άρχων: Μιλτιάδης: NC 16, 1916, 32, χρονολογία 2ος-1ος αι. π.Χ.), με προέλευση το κάστρο της Κορώνης, καταγράφηκε ως παλαιά κατάθεση της Εφόρου Αρχαιοτήτων Φ. Δροσογιάννη.

4. Νόμισμα χαλκό Ηφαιστίας Λήμνου (SNG, Cop. αριθ. 983) δωρήθηκε από άγνωστο δια χειρός Δ. Πόρτολου.

5. Οι κληρονόμοι Γρ. Εμπεδοκλέους, Αντ. Π. Βαφειαδάκης και Ροζ. Λιλή Φανουράκη προσέφεραν στο Νομισματικό Μουσείο δώδεκα μολύβδινα αρχαία ελληνικά σταθμία και είκοσι τρία μολύβδινα βλήματα σφενδονών.

Τα σταθμία (αττικά) αφορούν σε 1/3 στατήρος (αμφορεύς/*ΤΡΙΤΗ*), σε 1/4 στατήρος (χελώνη/*ΤΕΤΑΡΤΗ*), σε 1/6 στατήρος (ημίτομον αμφορέως/*ΗΜΙΤΡΙΤΟΝ*), σε 1/4 μνας (μηνίσκος/*ΤΕΤΑΡΤΟΝ*), σε 1/8 εμπορικής μνας (*Δ* και *ΟΔ Ο*), σε οκτάδραχμον και (Πίν. 13, αριθ. 26-28). Επίσης σε μολύβδινο σταθμίο με ανάγλυφη παράσταση δύο κεράτων Αμαλθείας. (Η ταύτιση οφείλεται στη Β. Βασιλοπούλου).

Από τα μολύβδινα βλήματα σφενδονών, άλλα είναι ανεπίγραφα και άλλα φέρουν τις εξής επιγραφές και παραστάσεις: *ΤΡΩΓ Ε/ΛΛΙΟΝ*, *ΞΕΝΟΚΛΕΑ*, *ΑΝΤΙΦΙΛ*, *Β*, *ΦΕΡΕΝΙ*, *ΟΡΕΣΤ*/κεραυνός, *ΜΙΚΥΘΟΥ*, [...] *ΑΝΔΡ*[.]/

ακτίνων Χ (X-Ray Fluorescence, XRF). Η ανάλυση έγινε στα μη οξειδωμένα τμήματα των νομισμάτων και λόγω της φύσης της μεθόδου είναι επιφανειακή (αναλύονται περίπου τα πρώτα 10 μm). Οι οξειδώσεις που υπήρχαν εξετάστηκαν ξεχωριστά και βρέθηκαν αυξημένες περιεκτικότητες χαλκού (δηλαδή πρόκειται για ενώσεις του χαλκού) χωρίς να είναι δυνατόν να γίνει ποσοτική ανάλυση. Τα εκατοστιαία (%) αποτελέσματα για τα καθαρά τμήματα δίνονται παρακάτω και είναι προσεγγιστικά λόγω της κοίλης επιφάνειας των δειγμάτων:

Νόμισμα	Cu	Ag	Au	Pb
ΒΕ 613 ομάδα Ε 1 Ισαάκιος Β΄	9	80	4	7
ΒΕ 613 ομάδα Ε 2 Ισαάκιος Β΄	7	70	10	13
ΒΕ 613 ομάδα Ε 3 Αλέξιος Γ΄	11	75	7	7

Βιβλιογραφία για τη στοιχειακή ανάλυση των νομισμάτων της εποχής βλ. E. T. Hall, D. M. Metcalf, Methods of Chemical and Metallurgical Investigation of Ancient Coinage, London 1972, σ. 390.

βουκράνιον, *ΘΡΑΣΕΑ*, Α/κεραυνός, *ΚΟΛΩ*, και οκτάκτινο άστρο. (Για τα βλήματα γενικά βλ. W. K. Pritchett, The Greek State at War, 5, 1991, σ. 43-53).

6. Χρυσό διάτρητο τσεκίνι του δόγη Al. Mocenigo (1773-1778) (Papadopoli, ό.π., σ. 772 αριθ. 4, πίν. CXXX, 89) (Πίν. 13,αριθ. 29) κατατέθηκε στο Νομισματικό Μουσείο από το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο – παλαιό του πρόσκτημα, ίσως προϊόν αρχαιοκαπηλίας (περίοδος διεύθυνσης Σ. Καρούζου;).

7. Δύο δηνάρια τορνήσια των Guillaume I de la Roche (Schlumberger, La Numismatique de l'Orient Latin, Paris 1878, σ. 338) και Jean II Orsini (Schlumberger, ό.π., σ. 374-375) και ένα soldino του Giovani Dolfin (Papadopoli, ό.π., σ. 196, αριθ. 2), ανασκαφικά ευρήματα από τη διερεύνηση του ναού της Παντάνασσας Φιλιππιάδος κατατέθηκαν από τον καθηγητή Π. Βοκοτόπουλο.

8. Το Γραφείο Ελληνικής Προεδρίας του ΥΠΕΞ προσέφερε τέσσερα αναμνηστικά μετάλλια, τα οποία είχαν εκδοθεί με την ευκαιρία της ανάληψης από την Ελλάδα, για το πρώτο εξάμηνο του 1994, της Προεδρίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

9. Το Ελληνικό Ινστιτούτο Διεθνούς και Αλλοδαπού Δικαίου δώρησε στο Νομισματικό Μουσείο αντίγραφο διδράχμου Κνωσού, φιλοτεχνημένο από το πρωτότυπο ΝΜ αριθ. ευρ. 1903/1904 Κεφ. Α, 1 (Svoronos, βλ. ό.π., πίν. VII, 11).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Κατά το β' εξάμηνο του 1994 οι αρχαιολόγοι του Νομισματικού Μουσείου κατά πάγια τακτική, σε συνεργασία με τις περιφερειακές υπηρεσίες, την Εφορεία Αρχαιοπωλείων, τα τελωνεία και τις διωκτικές αρχές, συνέταξαν για υπηρεσιακούς σκοπούς περιγραφικούς καταλόγους ανασκαφικών και λοιπής προέλευσης νομισμάτων, εμπλουτίζοντας παράλληλα και το ΑΝΚ (Αρχείο Νομισματικής Κυκλοφορίας) που τηρείται για όλη την ελληνική επικράτεια στο Νομισματικό Μουσείο.

Επιλεκτικά παρατίθενται οι παρακάτω περιπτώσεις:

Α. Παραδόσεις νομισμάτων σε περιφερειακές μονάδες

Ι. ΣΤ' ΕΠΚΑ: 1) Βεσπασιανός, dupondius (BMC II, σ. 199, αριθ. 805).

ΙΙ. 4η ΕΒΑ: 1) Χρυσό δουκάτο του μεγάλου μαγίστρου Jacques de Milly (1454-1461) (για παρόμοιο τύπο βλ. Schlumberger, ό.π., πίν. X. 17).

ΙΙΙ. ΙΖ' ΕΠΚΑ: 1) Φίλιππος Β' (SNG, Cop. αριθ. 582 κ.ε.).

2) Μακεδονία (SNG, Cop. αριθ. 1119).

3) Θεσσαλονίκη επί Τιβερίου (I. Touratsoglou, Die Münzstätte von Thessaloniki in der Römischen Kaiserzeit, Berlin - New York1988, σ. 30 κ.ε., και σ. 156, αριθ. 1 κ.ε. – Emission I).

4) Μανουήλ Α' Κομνηνός (Hendy 1969, σ. 121 – Type B).

5) Θεόδωρος Κομνηνός Δούκας (Hendy 1969, σ. 269, πίν. 37, 10).

6) Ανδρόνικος Β' Παλαιολόγος και Μιχαήλ Θ' (Bendall 1988, ό.π., αριθ. 234 = NCirc 1979, σ. 499).

IV. ΚΕ' ΕΠΚΑ: 1) Πτολεμαίος Δ' Φιλοπάτωρ (Ι. Σβορώνος, Τα Νομίσματα του Κράτους των Πτολεμαίων, Αθήναι 1904, πίν. XXXIX, 16).

V. ΙΖ' ΕΠΚΑ: 1) Αμύντας Γ' (SNG, Cop. αριθ. 513-515, 517-518).

2) Φίλιπποι (SNG, Cop. αριθ. 295).

3) Μακεδονία (Liampi, JNG 1986, σ. 55).

4) Κάσσανδρος (SNG, Cop. αριθ. 1138).

5) Δημήτριος Πολιορκητής (SNG, Cop., σ. 1185).

6) Έδεσσα επί Αλ. Σεβήρου (SNG, Cop. αριθ. 167).

7) Κωνσταντίνος Α' (RIC VII, σ. 518, αριθ. 153A).

8) Μανουήλ Α' Κομνηνός (Hendy 1969, πίν. 14, 10-13).

9) Θεόδωρος Κομνηνός Δούκας (Hendy 1969, πίν. 38, 10-11).

10) Ανδρόνικος Β' Παλαιολόγος (LPC αριθ. T4, 8, 11, 27, 29).

11) Mahmud II (N. Pere, Osmanlilarda Madenî Paralar, Istanbul 1968, πίν. 54, αριθ. 822).

12) Abdulmecid Han (C. Ölcer, Ottoman Coinage during the Reign of Sultan Abdülaziz Han, Istambul 1979, πίν. 1, αριθ. 114).

Β. Κατοχές νομισμάτων

Κάτοχοι: α) Γ. Τσαλουχίδης (Αθήνα)

1) 61 δραχμές Λαρίσης (SNG, Cop. αριθ. 120 κ.ε. και 127 κ.ε.).

2) 81 δραχμές Ρόδου (SNG, Cop. αριθ. 769 κ.ε.).

3) 10 τετρώβολα Ιστιαίας (SNG, Cop. αριθ. 517-536).

4) 3 τετρώβολα Μακεδόνων (SNG, Gop. αριθ. 1282-1288).

5) 6 τεταρτηρά Μανουήλ Α' Κομνηνού.

6) 1 τετράδραχμον Αλεξανδρείας επί Νέρωνος.

7) 1 χαλκό Πτολεμαίου ΣΤ' Φιλομήτορος.

8) 1 οβολός Φωκίδος.

β) Ι. Λάμπρου (Θήβα)

1) Αντίγονος Γονατάς (SNG, Cop. αριθ. 1214 κ.ε.).

2) Θεσπιαί (SNG, Cop. αριθ. 406-408).

3) Κόρινθος (SNG, Cop. αριθ. 172 κ.ε.).

4) Αθήναι (J. H. Kroll, The Athenian Agora XXVI, 1993, αριθ. 83 και αριθ. 90 κ.ε.).

5) Κοινού Βοιωτών (SNG, Cop. αριθ. 384 και 179-181).

6) Μίλητος (Νικόμαχος, SNG, Cop. αριθ. 999).
7) Ιστιαία (τετρώβολον) (SNG, Cop. αριθ. 517-536).
8) Λοκρών (SNG, Cop. αριθ. 65-71).
9) Θήβαι (SNG, Cop. αριθ. 373 κ.ε.).
10) Χαλκίς (SNG, Cop. αριθ. 443-446 και 432 κ.ε.).
11) Κωνστάντιος Β΄ (LRBC, R.A.G. Carson and J.P.C. Kent, Late Roman Bronze Coinage, London 1978, II, σ. 87 αριθ. 2039 και σ. 24, αριθ. 1005).
12) Τραϊνός (δηνάριον) (RIC, Hunt. II, σ. 14 αριθ. 86, πίν. 3).
13) Κώνστας (LRBC, I, σ. 27, αριθ. 1046).
14) Κωνστάντιος Γάλλος (LRBC, II, σ. 70, αριθ. 1198-1199).
15) Διοκλητιανός (νεοαντωνιανός) (RIC VI, σ. 531, αριθ. 14, πίν. 12).
16) Μαξιμιανός (RIC VI, σ. 464, αριθ. 90β).
17) Γαλλιηνός (αντωνιανός) (RIC, Hunt. IV, σ. 58, αριθ. 199, πίν. 16).
18) Αδριανός (σηστέρτιος) (RIC, Hunt. II, σ. 140, αριθ. 447, πίν. 34).
19) Κωνσταντίνος Α΄ (RIC VII, σ. 651 αριθ. 52, και 648, αριθ. 34).
20) Κώνστας (LRBC, I, σ. 20, αριθ. 843, και 27, αριθ. 1150).
21) Ονώριος (LRBC, II, σ. 89, αριθ. 2194).
22) Κρίσπος (RIC VII, σ. 545, αριθ. 18).
23) Ιουστίνος Β΄ (MIB II, αριθ. 43, αριθ. 44α, αριθ. 68β).
24) Ηράκλειος (MIB III, αριθ. 160).
25) Λέων ΣΤ΄ (DOC III, 2, σ. 518 - Class 3).
26) Ανώνυμη φόλλις (DOC III, 2, σ. 685 κ.ε. - Class D).
27) Ανώνυμη φόλλις (DOC III, 2, σ. 690 κ.ε. - Class F).
28) Μανουήλ Α΄ Κομνηνός (Hendy 1969, πίν. 14, 12, 13).
29) Λατινική απομίμηση (μικρό μέγεθος) (Hendy 1969, πίν. 29, 1-3).

γ) Στ. Νέρης (Θεσπιές)
1) Οπούντιοι Λοκροί (SNG, Cop. αριθ. 65 κ.ε.).
2) Θεσπιαί (SNG, Cop. αριθ. 406).
3) Χαλκίς (SNG, Cop. αριθ. 443 κ.ε.).
4) Βοιωτών (SNG, Cop. αριθ. 384).
5) Κόρινθος (BMC, πίν. 20, 16).
6) Αλέξιος Α΄ Κομνηνός (τεταρτηρό) (Hendy 1969, πίν. 8, 7-8).

δ) Δωρεά Δ. Πόρτολου στον Τομέα Αρχαιολογίας Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
1-97) Μακεδονία, Θράκη.

ε) Αντ. Βεσυρόπουλος (Νομός Ημαθίας)
1) Αμύντας Γ΄ (H. Gaebler, Die Antiken Münzen von Makedonia und Paionia, Berlin 1935, III, 2, πίν. XXX, 7).
2) Κάσσανδρος (Gaebler III, 2, πίν. XXXII, 6, 7, 10).
3) Δημήτριος Πολιορκητής (Gaebler III, 2, πίν. XXXIV, 13).
4) Αντίγονος Γονατάς (Gaebler III, 2, πίν. XXXIV, 4, 8, 10, 11).
5) Φίλιππος Ε΄ (Gaebler III, 2, πίν. XXXV, 2, 4, 10. XXXIV, 23).
6) Περσεύς (Gaebler III, 2, πίν. XXXVI, 1, 2).
7) Μακεδόνων (Gaebler III, 2, πίν. XII, 15).
8) Αμφίπολις (Gaebler III, 2, πίν. IX, 11).
9) Απάμεια Φρυγίας (SNG, Cop. αριθ. 161).
10) Θεσσαλονίκη (Gaebler III, 2, πίν. XXIII, 2, 3, 6).
11) Πέλλα (Gaebler III, 2, πίν. XVIII, 28, 30, XIX, 4).

Γ. Από ανασκαφές

Ι. Θ΄ ΕΠΚΑ (Θήβα)
α) Ορχομενός
1) Φωκίς (SNG, Cop. αριθ. 133).
2) Κόρινθος (M. Amandry, BCH Suppl. XV, πίν. 31).
3) Αδριανός (BMC, Coins of the Roman Empire in the British Museum, III, σ. 440, αριθ. 1348, πίν. 83,3).

β) Λειβαδόστρα
1) Θεσπιαί (SNG, Cop. αριθ. 411).
2) Φόλλις (Group K) (Hendy 1969, πίν. 3, αριθ. 2).

γ) Θέση Παλαιού Λεβέντη
1) Φωκίς (SNG, Cop. αριθ. 128-129).

ΙΙ. Β΄ ΕΠΚΑ (Αθήνα)
α) Λαυρεωτική
1) Αθήναι (Kroll 1993, πίν. 4, αριθ. 41 κ.ε.).

β) Θορικός Στεφάνι (οικ. Ρώμα).
1) Αθήναι (Kroll 1993, πίν. 4-5, αριθ. 46 κ.ε.).
2) Αθήναι (Kroll 1993, πίν. 5, αριθ. 51 κ.ε.).
3) Αθήναι (Kroll 1993, πίν. 2, αριθ. 18).
4) Κωνστάντιος Β΄ (RIC VIII, σ. 523, αριθ. 132).

Δ. Από κατασχέσεις

Ι. ΙΓ΄ ΕΠΚΑ
α) Κατάσχεση Χρ. Σφαιρονοπούλου (Στεφανοβίκειον Μαγνησίας)
1) Αλέξανδρος Γ΄ (τετράδραχμον) (M. J. Price, The Coinage in the name of Alexander the Great and Philip Arrhidaeus, Zurich - London 1991, σ. 535 κ.ε.).
2) Αισίλλας (τετράδραχμον) (SNG, Cop. αριθ. 1327 κ.ε.).

ΙΙ. 7η ΕΒΑ
α) Κατάσχεση (Ελασσών)
1) Antonio Priuli (τσεκίνι) (Papadopoli, σ. 108, πίν. LXI, 3).

Ι. Π. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ

ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Μετά τη συνταξιοδότηση της Κωνσταντίνας Πέππα-Δελμούζου, η οποία μετά από μακρά ευδόκιμη υπηρεσία αποχώρησε στις 31-10-1992 και έλαβε τον τίτλο της Επίτιμης Διευθύντριας του Επιγραφικού Μουσείου, καθήκοντα αναπληρωτή προϊσταμένου ανατέθηκαν προσωρινά στη Διευθύντρια του Νομισματικού Μουσείου Αδαμαντία Καραμεσίνη-Οικονομίδου, η οποία και παρέδωσε το Επιγραφικό Μουσείο στον υπογράφοντα στις 3-1-1994.

Το επιστημονικό προσωπικό αποτέλεσαν ακόμη οι αρχαιολόγοι Χαρά Καράπα-Μολιζάνι, η οποία επέστρεψε από εκπαιδευτική άδεια εξωτερικού στις 19-7-94, και Ελένη Κουρίνου, η οποία αποσπάστηκε στο Επιγραφικό Μουσείο στις 11-7-94. Παράλληλα, στα πλαίσια της πρακτικής εξάσκησής τους, εργάστηκαν με πολύ ζήλο στο Μουσείο και οι νεοδιορισμένοι αρχαιολόγοι Ελένη Κουντούρη (από 10-1-94 έως 30-9-94), Ιουλία Κατσαδήμα (από 14-2-94 έως 5-8-94) και Χάρης Τσούγγαρης (από 25-4-94 έως 8-8-94). Τέλος, για ένα περίπου εξάμηνο απασχολήθηκε, κυρίως σε θέματα μηχανοργάνωσης, η ωρομίσθια φιλόλογος Μιράντα Λεωνίδου.

Με την ευκαιρία συμπλήρωσης 100 ετών από το θάνατο του γερμανικής καταγωγής πρώτου Διευθυντή του Επιγραφικού Μουσείου Η. G. Lolling (1848-1894), συγκλήθηκε στο Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Αθηνών διεθνές συμπόσιο, στα πλαίσια του οποίου οργανώθηκε στο Επιγραφικό Μουσείο, σε συνεργασία με το παραπάνω Ινστιτούτο, έκθεση φωτογραφιών και ενθυμημάτων του Lolling, από 28-9-94 έως 31-10-94 (Πίν. 14 β).

Το Μουσείο συμμετείχε με εκθέματά του στην έκθεση «Αθήνα-Κύπρος-Αθήνα», που οργανώθηκε στο Πνευματικό Κέντρο του Δήμου Αθηναίων από 9-2-94 έως 23-3-94 με την ευκαιρία της συμπλήρωσης 20 χρόνων από την τουρκική εισβολή στην Κύπρο. Συγκεκριμένα έγινε δανεισμός των εξής επιγραφών:

1. Ψήφισμα των Αθηναίων του 410 π.Χ. για τον Ευαγόρα Α΄, βασιλέα της Σαλαμίνας Κύπρου (IG I^3, 113α-β = ΕΜ 6608α και ΕΜ 6844).

2. Δεύτερο τιμητικό ψήφισμα των Αθηναίων για τον Ευαγόρα Α΄, του 393 π.Χ. (IG II^2, 20 = ΕΜ 6889).

3. Τιμητικά ψηφίσματα των Αθηναίων για τον Ηρακλείδη Χαρικλείδου Σαλαμίνιο, του 328 και 325 π.Χ. (IG II^2 360 = ΕΜ 7219).

4. Επιτύμβια στήλη του Κύπριου ιατρού Αριστοκράτη Πνυταγόρου, που είχε ταφεί στην Αθήνα τον 4ο αι. π.Χ. (ΑΜ 78 (1963), σ. 154-155 = ΕΜ 2029).

5. Ψήφισμα για παροχή άδειας στους εμπόρους από το Κίτιο της Κύπρου για την ίδρυση ιερού της Αφροδίτης στον Πειραιά το 333/2 π.Χ. (IG II^2 337 = ΕΜ 7173).

Επίσης το Μουσείο συμμετέσχε στην έκθεση «Μακεδόνες, οι Έλληνες του Βορρά», που έγινε στο Kestner Museum του Αννόβερου από 10-3-94 έως 19-6-94 με τη στήλη του 285/4 π.Χ. από την Κασσάνδρεια Χαλκιδικής σχετική με δωρεά γης από το βασιλέα Λυσίμαχο στο Λιμναίο Άρπαλο (ΕΜ 13476)[1].

Τέλος, επεστράφη στο Μουσείο το κληρωτήριο ΕΜ 13255[2] που είχε περιληφθεί στην περιοδεύουσα έκθεση «Γέννηση της Δημοκρατίας», η οποία παρουσιάστηκε στα Μουσεία Ουάσιγκτον, Τορόντο και Εδιμβούργου.

Ευχάριστο και αξιοσημείωτο γεγονός ήταν η επιστροφή στην Ελλάδα από το Perth της Αυστραλίας τριών επιγραφών, που έγινε με τη μεσολάβηση του Norman Ashton και με μέριμνα του εκεί προξένου Θ. Πασσά. Οι επιγραφές ήταν στην κατοχή του Derek Wilson, κληρονομιά από τον πατέρα του, πρώην ταγματάρχη James Wilson, που υπηρέτησε στην Κρήτη κατά τον τελευταίο πόλεμο. Είναι βέβαιο ότι οι δύο επιγραφές και πιθανότατα και η τρίτη αφαιρέθηκαν από το Μουσείο Ηρακλείου, δεδομένου ότι οι δύο ταυτίζονται με τις IC I, XVI, 17 από τη Λατώ προς Καμάρα, με μέρος κειμένου συνθήκης μεταξύ Λατίων και Ελευθερναίων του 2ου αι. π.Χ., και IC III, IV, 5 από την Ίτανο, με μέρος κειμένου συνθήκης μεταξύ Ιτάνου και Ιεραπύτνης, με αναφορά και στο βασιλέα Πτολεμαίο τον IV Φιλοπάτορα και χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ. Η τρίτη είναι μάλλον αδημοσίευτη, χρονολογείται στους αυτοκρατορικούς χρόνους (3ος αι. μ.Χ.;) και αναφέρεται σε τιμές συγγενών και φίλων προς κάποιον αποθανόντα. Οι επιγραφές, που παραλήφθηκαν από το Μουσείο μας, μεταφέρθηκαν και παραδόθηκαν στο Μουσείο Ηρακλείου, όπου και ανήκαν.

Στο Επιγραφικό Μουσείο έγιναν διάφορα έργα προκειμένου να βελτιωθεί η εικόνα της έκθεσης και να συμπληρωθούν τα μέτρα ασφαλείας. Συγκεκριμένα έγινε ανανέωση των φθαρμένων επιχρισμάτων και βαφή των αιθουσών, τοποθετήθηκαν πρόσθετα κιγκλιδώματα ασφα-

---

1. Βλ. M. B. Hatzopoulos, Μελετήματα 5 (1988), σ. 67 κ.ε.

2. Hesperia, Suppl. I, 1937, σ. 203, αριθ. II.

λείας, εγκαταστάθηκε δίκτυο πυρανίχνευσης-πυρασφάλειας, καθώς και κλειστό κύκλωμα τηλεόρασης και τοποθετήθηκαν κλιματιστικά σώματα στο εργαστήριο και στο δωμάτιο των ηλεκτρονικών υπολογιστών. Συντάχθηκαν συμπληρωματικές δίγλωσσες πινακίδες για όλα τα εκθέματα των προσιτών στο κοινό αιθουσών του Μουσείου. Επισκευάστηκαν και βάφτηκαν οι γύψινες συμπληρώσεις πολλών επιγραφών.

Παράλληλα, στο εργαστήριο συντήρησης του Μουσείου, η ομάδα συντηρητών, με επικεφαλής το μουσειακό γλύπτη Στέργιο Τζανέκα, συνέχισε τον καθαρισμό, συμπλήρωση, αποκατάσταση και στήριξη πολλών επιγραφών, καθώς και την αντικατάσταση με χάλκινους των οξειδωμένων σιδηρών συνδέσμων, που δυστυχώς έχουν προκαλέσει ρηγματώσεις σε σημαντικές επιγραφές.

Ιδιαίτερα προβλήματα παρουσιάζει το πλέγμα σιδερένιων συνδέσμων που στηρίζει τις τεράστιες στήλες των φορολογικών καταλόγων, οι οποίες κάποτε θα πρέπει να διαλυθούν εντελώς και να ανασυντεθούν με συνδέσμους ει δυνατόν από τιτάνιο. Άριστα ήταν τα αποτελέσματα δοκιμών καθαρισμού της επιφάνειας επιγραφών που καλύπτονταν από σκληρά άλατα με συσκευή υπερήχων, που αγοράστηκε ειδικά.

Για όλες τις επεμβάσεις στις επιγραφές καθιερώθηκε να συντάσσεται ειδικό δελτίο συντήρησης.

Έγιναν οι εξής συγκολλήσεις επιγραφών:

Στην IG II^2 1217 (ΕΜ 4222) από το Ραμνούντα συγκολλήθηκε νέο τεμάχιο (ΕΜ 13488) που πρόκειται να δημοσιευθεί από τον Έφορο Βασ. Πετράκο.

Στην IG II^2 449 (ΕΜ 7254) αποδόθηκε από τον καθηγητή J. Morgan και συγκολλήθηκε το τεμάχιο ΕΜ 13401 (Πίν. 14 α), που είχε δημοσιευθεί παλαιότερα από τον καθηγητή R. Stroud[3].

Συνεχίστηκε επίσης η ηλεκτρονική καταγραφή των ευρετηρίων του Μουσείου, η οποία όταν ολοκληρωθεί θα βοηθήσει πολύ στη μελέτη και ταύτιση των επιγραφών. Για το σκοπό αυτό αγοράστηκε συμπληρωματικός μηχανολογικός εξοπλισμός.

Παράλληλα συνεχίστηκε η συστηματική φωτογράφηση των επιγραφών, η οποία έχει ήδη πραγματοποιηθεί σε ποσοστό περίπου 90%.

Τέλος, έγινε ταξινόμηση της βιβλιοθήκης σύμφωνα με τις αρχές της βιβλιοθηκονομίας, καθώς και ταξινόμηση του αρχείου αλληλογραφίας της Υπηρεσίας σύμφωνα με θεματολόγιο που καθιερώσαμε.

Αισθητή και επιτακτική είναι η ανάγκη εξεύρεσης πρόσθετων χώρων για την ανάπτυξη των δραστηριοτήτων του Μουσείου, δημιουργία γραφείων και βιβλιοθήκης και, κυρίως, την έναρξη εκπαιδευτικών προγραμμάτων για μαθητές. Οι ξεναγήσεις σχολείων, που ήδη πραγματοποιεί με επιτυχία το επιστημονικό προσωπικό του Μουσείου, θα είναι ενδιαφέρουσες και τελεσφόρες, αν συνδυαστούν με εκπαιδευτικό πρόγραμμα σχετικό με τη γραφή και την εξέλιξή της.

Πρόσθετοι χώροι είναι απαραίτητοι, ώστε να καταστεί το Μουσείο ένα πραγματικό κέντρο επιγραφικών σπουδών, ανοικτό σε κάθε ενδιαφερόμενο μελετητή. Ήδη έχουν υποβληθεί συγκεκριμένες προτάσεις στην αρμόδια Διεύθυνση του Υπουργείου Πολιτισμού και ευελπιστούμε ότι η πολιτική ηγεσία θα κατανοήσει τη σημασία και την ανάγκη «ανοίγματος» του Επιγραφικού Μουσείου προς το ευρύτερο επιστημονικό κοινό και θα ικανοποιήσει τα αιτήματά μας.

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ Β. ΚΡΙΤΖΑΣ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Σημ.τ.Συντ. Το Βυζαντινό Μουσείο δεν κατέθεσε έκθεση για τα Χρονικά μέχρι την εκτύπωση του παρόντος τόμου του ΑΔ.

3. Hesperia XL (1971), σ. 183, αριθ. 32.

Α΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Μουσείο Αρχαίας Αγοράς

Για την καλή διατήρηση και ανάδειξη των εκθεμάτων έγινε εγκατάσταση κλιματισμού και φωτισμού μέσα στο Μουσείο με βάση τη μελέτη του μηχανολόγου της Εφορείας Σπύρου Οικονομόπουλου. Τοποθετήθηκαν νέες επεξηγηματικές πινακίδες σε αρκετά εκθέματα του Μουσείου. Το άγαλμα της Νηρηίδας (αριθ. S 182), που παλαιότερα ήταν εκτεθειμένο στην Κάτω Στοά, αφού καθαρίστηκε από τις επικαθήσεις αιθάλης λόγω ατμοσφαιρικής ρύπανσης από τη συντηρήτρια Α. Μωραΐτου, στήθηκε σε νέα βάση μέσα στην αίθουσα των δωρητών για να προστατευθεί από τους ατμοσφαιρικούς ρύπους. Τοποθετήθηκαν προστατευτικά κρύσταλλα γύρω από το άγαλμα του Σατύρου (αριθ. S 221), ώστε να μην το προσεγγίζουν οι επισκέπτες.

Αποθήκη αρχαίων οδού Άρεως 3

Έγινε νέα ταξινόμηση των αρχαίων, αφού επισκευάστηκε η στέγη. Καταγράφηκαν 150 νέα ευρήματα από τις ανασκαφές στη Βιβλιοθήκη του Αδριανού και την Πλάκα. Φωτογραφήθηκαν 50 αντικείμενα. Συγκολλήθηκαν δέκα αγγεία προερχόμενα από τις νέες ανασκαφές. Στο εργαστήριο συντήρησης λίθινων αρχαίων συντηρήθηκαν και συγκολλήθηκαν από τη γλύπτρια-συντηρήτρια Π. Τρίτου τριάντα γλυπτά προερχόμενα από τις πρόσφατες ανασκαφές. Στο εργαστήριο πηλίνων συγκολλήθηκαν από τη συντηρήτρια Αθ. Λαζάρου πολλά αγγεία που βρέθηκαν στις ανασκαφές της Βιβλιοθήκης του Αδριανού και της Πλάκας.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Βιβλιοθήκη του Αδριανού (Σχέδ. 1)

Ανασκαφικές έρευνες έγιναν δυτικά και νότια από το πρόπυλο, καθώς και κατά μήκος του υστερορωμαϊκού τείχους, στον οποίο είναι ενσωματωμένο το νότιο πτέρωμα, καθώς και όλος ο περίβολος του μνημείου[1].

Σε επαφή με την υποδομή της πρώτης βαθμίδας στη δυτική πλευρά του προπύλου ανασκάφηκε λακκοειδής ταφή μικρού κοριτσιού, βυζαντινών χρόνων. Δυτικά της νοτιοδυτικής γωνίας του προπύλου αποκαλύφθηκε τμήμα της υποδομής της πλακόστρωτης ρωμαϊκής αυλής (διαστ. 3×8,5 μ.), που εκτεινόταν μπροστά στην πρόσοψη του μνημείου, σε πλάτος πάνω από 14 μ.

Σε ένα τμήμα, πλ. 2 και μήκ. 3 μ., όπου δεν σωζόταν η υποδομή της αυλής, έγινε ερευνητική τομή σε βάθος, μέσα στη ρωμαϊκή επίχωση. Αποκαλύφθηκε η βορειοδυτική γωνία ενός δωματίου, το οποίο πιθανώς ανήκει στο κτίριο Α, που είχε ανασκαφεί το 1989 στο χώρο του περιστυλίου, νοτιοανατολικά του προπύλου[2]. Στο βόρειο τοίχο του δωματίου σώζεται κατά χώραν τοιχογραφία, που εικονίζει το κάτω μέρος λυχνοστάτη που πατάει σε κόκκινη ταινία. Σύμφωνα με την κεραμική και τα νομίσματα, το κτίριο πρέπει να χτίστηκε στην ύστερη ελληνιστική εποχή (τέλος 2ου-αρχές 1ου αι. π.Χ.) και ήταν σε χρήση έως το α΄ τέταρτο του 2ου αι. μ.Χ., οπότε κατεδαφίστηκε για να χτιστεί στο χώρο αυτό το μεγάλο αδριάνειο οικοδόμημα.

Νότια του προπύλου αποκαλύφθηκε άλλο τμήμα της υποδομής της αυλής (διαστ. 10×12 μ.). Η συνολική έκταση της ρωμαϊκής αυλής, που έχει μέχρι στιγμής αποκαλυφθεί στα δυτικά της νότιας πτέρυγας της πρόσοψης του μνημείου, είναι 28×10 μ. .

Στα νότια-νοτιοδυτικά του προπύλου διαπιστώθηκε παραβίαση, διαστ. 1,80×2 μ., μέσα στην υποδομή της αυλής, η οποία όμως δεν ερευνήθηκε. Επίσης αποκαλύφθηκε αποθηκευτικός πίθος, διαμ. 0,90 μ., βυζαντινών χρόνων, σε απόσταση 5 μ. από τη νοτιοδυτική γωνία του προπύλου και 8,5 μ. από το δυτικό τοίχο της πρόσοψης του μνημείου, πολύ κοντά σε φρέαρ διαμ. 1,10 μ. εποχής Τουρκοκρατίας, που είχε εντοπιστεί σε ψηλότερο επίπεδο του 1981, σε απόσταση 3 μ. από τη νοτιοδυτική γωνία του προπύλου.

Τα λείψανα ελαιοτριβείου εποχής Τουρκοκρατίας που είχαν αποκαλυφθεί το 1993 νοτιοδυτικά του προπύλου[3] αποξηλώθηκαν. Βρέθηκαν αρκετά τμήματα αρχιτεκτονικών μελών του μνημείου[4].

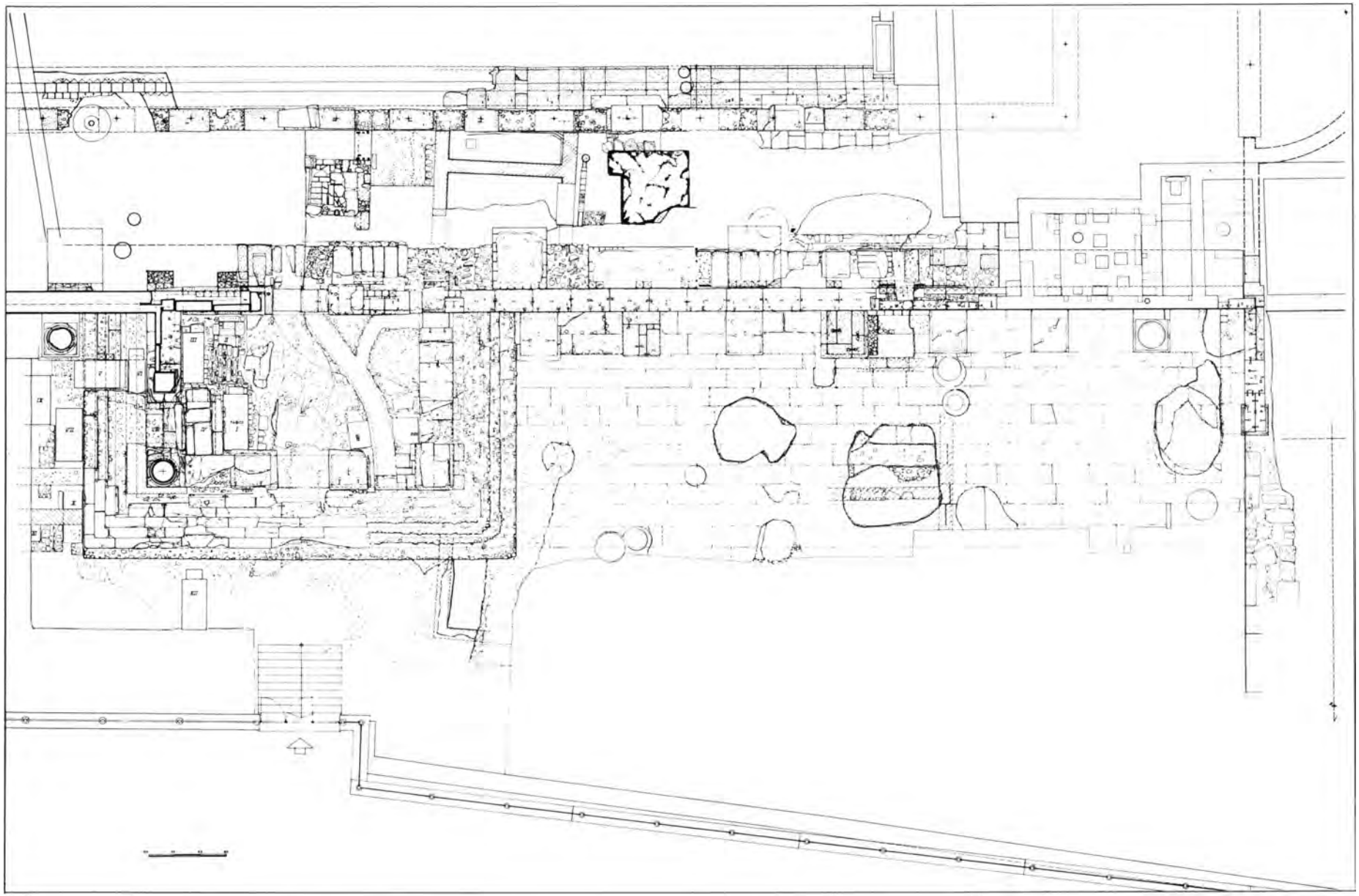
---

1. Την ανασκαφή διενήργησαν οι αρχαιολόγοι Αλκ. Χωρέμη και Β. Βασιλοπούλου.

2. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 13, Σχέδ. 1, Πίν. 21α-β, 22α.

3. Ό.π.

4. Βλ. παρακάτω σχετική έκθεση της αρχιτέκτονος Ι. Τιγγινάγκα.

Σχέδ. 1. Βιβλιοθήκη του Αδριανού. Κάτοψη της ανασκαφής.

Ανασκαφική έρευνα έγινε επίσης και στο νοτιοδυτικό μέρος του αρχαιολογικού χώρου, κατά μήκος της βόρειας παρειάς του υστερορωμαϊκού τείχους, του οποίου αποκαλύφθηκε τμήμα, μήκ. 8 μ. περίπου. Είναι χτισμένο από αρχιτεκτονικό υλικό σε β΄ χρήση, με εμφανή την προσπάθεια μίμησης της τοιχοδομίας της πρόσοψης και του πτερώματος της Βιβλιοθήκης. Χρησιμοποιήθηκαν ορθοστάτες από γκρίζο μάρμαρο Υμηττού, μαρμάρινες λιθόπλινθοι, πωρόπλινθοι, επίκρανα κ.ά., παρμένα από μνημεία, που προφανώς είχαν καταστραφεί κατά την επιδρομή των Ερούλων (267 μ.Χ.). Οι ορθοστάτες από γκρίζο μάρμαρο Υμηττού πιθανότατα προέρχονται από τα καταστήματα της Ρωμαϊκής Αγοράς, ο βόρειος περίβολος της οποίας βρισκόταν σε απόσταση μόλις 16-20 μ., ακριβώς κάτω από τη θέση της σημερινής οικοδομικής γραμμής στη νότια πλευρά της οδού Δεξίππου. Η επίχωση (συνολ. ύψ. 2,80 μ.) στα ανώτερα στρώματα ήταν διαταραγμένη (μπαζώματα), ενώ από ύψος 1 μ. επάνω από τη στάθμη της ρωμαϊκής αυλής της Βιβλιοθήκης του Αδριανού μπορεί να χρονολογηθεί στη βυζαντινή εποχή (11ος-12ος αι. μ.Χ.), σύμφωνα με την κεραμική και τα νομίσματα.

Κινητά ευρήματα. Κατά τις ανασκαφές και τις αποξηλώσεις των λειψάνων του τουρκικού ελαιοτριβείου περισυνελέγησαν πενήντα περίπου αρχαία (επιγραφές, αγγεία και χάλκινα νομίσματα), τα οποία καταγράφηκαν στο οικείο ευρετήριο της Βιβλιοθήκης του Αδριανού (αριθ. ευρ. ΒΑ 1015-1064). Αξίζει να αναφερθούν: πέντε επιγραφές, 15 νομίσματα ρωμαϊκά και βυζαντινά, τμήματα ρωμαϊκών αμφορέων (τέλος 1ου-αρχές 2ου αι. μ.Χ.), αγγεία βυζαντινών χρόνων: τρεις πρόχοι (λαγήνια) (αριθ. ευρ. ΒΑ 1055, 1062, 1063) (Πίν. 15 α), πέντε κούπες με εφυάλωση (αριθ. ευρ. 1054, 1056, 1057, 1060) και μία με χαρακτή διακόσμηση (αριθ. ευρ. ΒΑ 1058) (Πίν. 15 β, αριστερά), ένα πινάκιο με πράσινη εφυάλωση, μία τριφυλλόστομη πρόχους (αριθ. ευρ. ΒΑ 1061), ένα δίωτο κύπελλο μεσαιωνικών χρόνων, προφανώς εισηγμένο (αριθ. ευρ. ΒΑ 1064) (Πίν. 15 β, δεξιά), 15 θραύσματα από γλυπτά, αρκετά θραύσματα πτυχών από τον πέπλο του αγάλματος της Νίκης επάνω σε σφαίρα (αριθ. ευρ. ΒΑ 395), που είχε βρεθεί το 1989[5], και τμήμα αριστερού βραχίονα κολοσσικού αγάλματος (αριθ. ευρ. ΒΑ 1016).

Πλάκα

Έγινε παρακολούθηση οικοδομικών εργασιών και όπου υπήρχε ανάγκη διεξήχθη ανασκαφική έρευνα σε δώδεκα ακίνητα της Πλάκας[6]. Κατά τις ανασκαφικές έρευνες στα υπόγεια και τις αυλές των ακινήτων, τον έλεγχο της τοιχοποιίας και τις τυχόν αποτοιχίσεις μαρμάρινων θραυσμάτων, καθώς και κατά τις καθαιρέσεις τοίχων στο εσωτερικό τους περισυνελέγησαν 70 θραύσματα γλυπτών και επιγραφών και 70 θραύσματα αρχιτεκτονικών μελών. Αναλυτικά σωστικές ανασκαφές έγιναν στα εξής ακίνητα:

Ακίνητο οδού Διοσκούρων 6 (ιδιοκτησίας ΤΑΠΑ)

Κατά την εκσκαφή για τον καθαρισμό του υπογείου στο βόρειο μέρος του ακινήτου αποκαλύφθηκαν δύο παράλληλοι τοίχοι, μεσαιωνικών πιθανώς χρόνων, με κατεύθυνση Α.-Δ. και απόσταση 7,20 μ. ανάμεσά τους. Ήταν χτισμένοι από αργούς λίθους και μερικές μεγάλες πωροπλίνθους σε β΄ χρήση. Η χρονολόγηση είναι προβληματική, γιατί οι επιχώσεις ήταν διαταραγμένες. Τα περισσότερα όστρακα στα βαθύτερα στρώματα ήταν κυρίως από άβαφα χρηστικά αγγεία, τσουκαλολάγηνα και εφυαλωμένα. Περισυνελέγησαν δεκαέξι μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη από τις καθαιρέσεις εσωτερικών τοίχων και τη διαταραγμένη επίχωση του υπογείου.

Ακίνητο οδού Κυρρήστου 8 (ιδιοκτησίας ΥΠΠΟ)

Πρόκειται για το κτίριο των τουρκικών λουτρών του Αμπίντ Εφέντη[7], 16ου αι., που ήταν σε χρήση 300 χρόνια περίπου και τώρα άρχισε η αποκατάστασή του από την ΔΠΚΑΝΜ του ΥΠΠΟ. Είναι διαμπερές με προσόψεις στις οδούς Κυρρήστου και Λυσίου. Έγινε δοκιμαστική ανασκαφική τομή στο βορειοανατολικό τμήμα του κτιρίου, στο χώρο των αποδυτηρίων, προς την οδό Κυρρήστου. Σε βάθος 2,10 μ. από το επίπεδο της οδού αποκαλύφθηκε σπασμένος αποθηκευτικός πίθος και σε βάθος 3,10 μ. τμήμα τοίχου με κατεύθυνση Α.-Δ. χτισμένου με αργολιθοδομή. Η επίχωση ήταν διαταραγμένη. Τα παραπάνω λείψανα πιθανώς είναι ύστερης βυζαντινής εποχής. Η έρευνα έφθασε μέχρι βάθους 4,50 μ., αφού έγινε αντιστήριξη των πρανών του σκάμματος. Δεν βρέθηκε το φυσικό έδαφος, αλλά η έρευνα σταμάτησε λόγω επικινδυνότητας.

5. ΑΔ, ό.π., σ. 13-14, Πίν. 22β, 23α.

6. Τις ανασκαφές αυτές διενήργησαν οι αρχαιολόγοι Νικολέττα Σαραγά, Σταματία Ελευθεράτου και Ευστάθιος Ευαγγελινίδης με την εποπτεία της υπογράφουσας.

7. Ι. Τραυλός, Πολεοδομική εξέλιξις των Αθηνών, Αθήναι 1960, σ. 184-185, 216, εικ. 140.

Από το προαύλιο στα νότια του κτιρίου, επί της οδού Λυσίου, περισυνελέγησαν 32 θραύσματα αρχαίων μαρμάρινων αρχιτεκτονικών μελών. Από τη νοτιοανατολική γωνία των αποδυτηρίων του λουτρού περισυνελέγη τμήμα ενεπίγραφου βάθρου ρωμαϊκών χρόνων, διαστ. 0,27×0,14×0,23 μ. (αριθ. ευρ. ΠΛ 1211) και μαρμάρινη γυναικεία κεφαλή (πορτραίτο), ύψ. 0,26 μ., ρωμαϊκών χρόνων (αριθ. ευρ. ΠΛ 1210).

Ακίνητο οδού Αμφικτύωνος 39 (ιδιοκτησίας Δ. Λεβεντάκου)

Το παραπάνω ακίνητο βρίσκεται στις βόρειες παρυφές του λόφου της Πνύκας. Κατά την εκσκαφή σε όλη την έκταση του οικοπέδου, σε βάθος 1,90 μ. αποκαλύφθηκε ο φυσικός βράχος της περιοχής. Στο πρανές της νότιας πλευράς του οικοπέδου, μετά την εκσκαφή σε βάθος 0,50 μ. και σε μήκος 5 μ., αποκαλύφθηκε αποθέτης κλασικής εποχής, κυρίως 4ου αι. π.Χ., με πλήθος οστράκων από διάφορα αγγεία: τμήματα αμφορέων, λύχνος, μυροδοχεία και μελαμβαφή όστρακα.

Ακίνητο οδών Λυσίου 4-6 - Μάρκου Αυρηλίου 7 - Θρασυβούλου 8 (ιδιοκτησίας Theomida Ltd)

Πρόκειται για ακίνητο με προσόψεις στους παραπάνω τρεις δρόμους. Περιλαμβάνει τέσσερα κτίρια (;), τρία διατηρητέα και ένα νέο υπό ανέγερση, καθώς και την εκκλησία του Αγίου Σπυρίδωνος και της Αγίας Ζώνης, επί της οδού Λυσίου[8].

Κατά τις σκαπτικές εργασίες στο τριώροφο, διατηρητέο κτίριο (4) στο νοτιοανατολικό μέρος του οικοπέδου αποκαλύφθηκε ο φυσικός βράχος, σε βάθος 0,70 μ., με μεγάλη κατωφερική κλίση 20% περίπου. Στη νότια πλευρά του ίδιου κτιρίου κατά μήκος της οδού Θρασυβούλου αποκαλύφθηκαν δύο αποθηκευτικοί πίθοι (σιροί) και τρίτος στο υπόγειο του ίδιου κτιρίου. Στον τελευταίο βρέθηκαν χάλκινα νομίσματα του τέλους του 19ου αι. Από τις καθαιρέσεις τοίχων περισυνελέγησαν δώδεκα θραύσματα γλυπτών, επιγραφών, σαρκοφάγων κ.ά., τα οποία καταγράφηκαν στο ευρετήριο αρχαίων της περιοχής της Πλάκας. Τα πιο σημαντικά είναι: ημίεργο ανδρικό αγαλμάτιο, πιθανώς Διονύσου (αριθ. ευρ. 1195) (Πίν. 15 γ) και τμήμα από το άνω μέρος του κορμού αρχαϊκής κόρης (αριθ. ευρ. ΠΛ 1196) (Πίν. 15 δ). Επίσης βρέθηκαν είκοσι περίπου θραύσματα αρχιτεκτονικών μελών, τα οποία μεταφέρθηκαν και αποτέθηκαν στον αρχαιολογικό χώρο (πρώην Καλάμια) των οδών Αδριανού - Πανός - Πελοπίδα.

Ακίνητο οδού Πανός 18 (ιδιοκτησίας Μαρίας Αποστολοπούλου)

Κατά τις εργασίες διαρρύθμισης της οικίας και την εκσκαφή του δαπέδου του ισογείου περισυνελέγησαν τέσσερα μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη, κάτω μέρος γυναικείου αγαλματίου (αριθ. ευρ. ΠΛ 1213), θραύσμα με πτυχές ενδύματος (αριθ. ευρ. ΠΛ 1214), καθώς και θραύσμα ενεπίγραφου βάθρου (αριθ. ευρ. ΠΛ 1200).

Οδός Αδριανού 108

Κατά τη διαμόρφωση στην αυλή του Δημοτικού Σχολείου περισυνελέγησαν τμήματα δύο αρχιτεκτονικών μελών.

Ακίνητο στη γωνία των οδών Ανδοκίδου 5 και Θρασυβούλου (ιδιοκτησίας Π. και Β. Σκλιά)

Κατά την παρακολούθηση των οικοδομικών εργασιών, εκσκαφών για την ενίσχυση των θεμελίων, καθαιρέσεων τοίχων και αποκομιδής μπάζων βρέθηκαν και περισυνελέγησαν τρία θραύσματα γλυπτών (αριθ. ευρ. ΠΛ 1215 (Πίν. 16 α), 1216, 1220) και τέσσερα θραύσματα επιγραφών (αριθ. ευρ. ΠΛ 1217, 1219, 1218, 1243).

Ακίνητο οδού Αδριανού 60 (ιδιοκτησίας ΥΠΠΟ)

Το ακίνητο αυτό κατεδαφίστηκε στα πλαίσια της ενοποίησης της Ρωμαϊκής Αγοράς με τη Βιβλιοθήκη του Αδριανού, γιατί βρισκόταν στον αρχαιολογικό χώρο που περιβάλλεται από τις οδούς Αδριανού-Πανός και Πελοπίδα (πρώην Καλάμια) με σκοπό, όπου είναι δυνατόν, αφού αποκαλυφθούν τα ευρισκόμενα εδώ επιχωσμένα τμήματα των δύο πιο πάνω μνημείων και ο αρχαίος δρόμος που διερχόταν ανάμεσά τους, να αποκατασταθεί η μεταξύ τους σχέση. Να να γίνει δηλαδή αντιληπτό στους επισκέπτες ότι πρόκειται για δύο περίκλειστα ορθογώνια μνημεία με περίστυλη αυλή, του τύπου του ρωμαϊκού forum, ίδιων περίπου διαστάσεων και προσανατολισμού, αλλά με μεγάλη υψομετρική διαφορά (η αυλή της Βιβλιοθήκης του Αδριανού βρίσκεται 6,5-7 μ. χαμηλότερα από το επίπεδο της Ρωμαϊκής Αγοράς), ενώ το επίπεδο του αρχαίου δρόμου, πλ. 16 μ., που διερχόταν ανάμεσά τους με κατεύθυνση Δ.-Α., πρέπει να βρισκόταν 1-1,5 μ. χαμηλότερα από το επίπεδο της Ρωμαϊκής Αγοράς.

8. Ό.π., σ. 259, πίν. XII, αριθ. 30.

Από την κατεδάφιση περισυνελέγησαν δέκα θραύσματα από γλυπτά και επιγραφές (αριθ. ευρ. ΠΛ 1248-1250, 1262, 1264) και αρκετά αρχιτεκτονικά μέλη, γείσα, λιθόπλινθοι, επίκρανα, κιονόκρανα κτλ., τα οποία ταξινομήθηκαν και αφέθηκαν στο χώρο[9].

Ακίνητο οδού Κυρρήστου 3 (ιδιοκτησίας Brigitte Παπασταύρου)

Έγινε ερευνητική ανασκαφική τομή στο νοτιοανατολικό δωμάτιο του υπογείου, προκειμένου να διαπιστωθεί κατά πόσον σώζονται λείψανα του βόρειου τοίχου της στοάς, της οποίας το δυτικό τμήμα σώζεται στα ανατολικά του Πύργου των Ανέμων, μέσα στον αρχαιολογικό χώρο της Ρωμαϊκής Αγοράς. Η έρευνα έγινε μέχρι βάθ. 5 μ., από το επίπεδο του δρόμου, αφού έγινε αντιστήριξη των πρανών της τάφρου, που ήταν χαλαρά μπαζώματα.

Δυστυχώς δεν εντοπίστηκε κανένα λείψανο της στοάς, γιατί λόγω στενότητας χώρου και επικινδυνότητας του κτιρίου δεν κατέστη δυνατή η έρευνα σε μεγαλύτερο βάθος. Περισυνελέγη κεραμική βυζαντινών και μεταβυζαντινών χρόνων. Από τις καθαιρέσεις εσωτερικών τοίχων περισυνελέγησαν τμήμα προστομιαίου με μεγάλο ανάγλυφο φίδι (ίσως από βωμό που κοιλάνθηκε για να χρησιμοποιηθεί ως προστομιαίο πηγαδιού σε β΄ χρήση) (αριθ. ευρ. ΠΛ 1226) και θραύσμα από το γόνατο ανδρικού αγάλματος (αριθ. ευρ. ΠΛ 1227).

ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ

Αρχαία Αγορά

Έγιναν εργασίες για την εξασφάλιση του αρχαιολογικού χώρου. Αντικαταστάθηκαν οι σιδερένιες θύρες δύο εισόδων, επί της οδού Αδριανού και στην άνω πλατεία του Θησείου, που είχαν καταστραφεί. Ενισχύθηκε με αγκαθωτό σύρμα η συρματόπλεκτη περίφραξη κατά μήκος της νότιας πλευράς του αρχαιολογικού χώρου, ώστε να μην κινδυνεύουν από κλοπή τα συσσωρευμένα σε λιθοσωρούς αρχαία θραύσματα. Εγκαταστάθηκε δίκτυο ηλεκτρικών προβολέων στο στηθαίο του ανδήρου της Στοάς του Αττάλου, ώστε να φωτίζεται επαρκώς ο χώρος μπροστά από τη Στοά, όπου στεγάζεται το Μουσείο.

ΑΛΚΗΣΤΗ ΧΩΡΕΜΗ

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ - ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΗΣ

Βιβλιοθήκη του Αδριανού

Κατά τη διάρκεια του 1994 έγιναν στη Βιβλιοθήκη του Αδριανού οι ακόλουθες εργασίες:

Δυτικό τμήμα - πρόσοψη

1. Μετά την ολοκλήρωση της ανασκαφής μπροστά στη νότια πτέρυγα της πρόσοψης και την αποκάλυψη του υπόλοιπου τμήματος του υποστρώματος της ρωμαϊκής αυλής, από τον τέταρτο προεξέχοντα κίονα έως το πρόπυλο, το υπόστρωμα καλύφθηκε ανά στρώσεις με αδρανή υλικά (περλίτης, πάχ. 0,05-0,08 μ., άργιλος και άμμος), ώστε να προστατευθεί πλήρως από τις καιρικές συνθήκες και να αποκατασταθεί η αρχική στάθμη της χαμένης σήμερα ρωμαϊκής πλακόστρωσης[10].

2. Συνεχίστηκε η καταγραφή, η ομαδοποίηση και η συντήρηση-συγκόλληση του αρχαίου αρχιτεκτονικού υλικού που προερχόταν από τις ανασκαφές και τις αποξηλώσεις των προηγούμενων ετών. Αναγνωρίστηκαν και συγκολλήθηκαν θραύσματα γείσων, λιθοπλίνθων της πρόσοψης και πλακών της ρωμαϊκής αυλής. Επίσης ταυτίστηκαν και συγκολλήθηκαν θραύσματα που ανήκαν στο άνω τμήμα του τρίτου ραβδωτού κίονα του προπύλου, όπως και άλλα που προέρχονταν από το κιονόκρανο του τέταρτου κίονα του προπύλου[11].

3. Έγινε η συντήρηση της επιφάνειάς του από φρύγιο λίθο (pevonazetto) συγκολληθέντος το 1993 άνω τμήματος του τρίτου ραβδωτού κίονα του προπύλου, με τη χρησιμοποίηση ενεμάτων και λεπτόκοκκων αρμολογημάτων, ενώ για τον καθαρισμό της επιφάνειας έγινε ψεκασμός με απιονισμένο νερό.

Η ίδια εργασία επαναλήφθηκε κατά τη συντήρηση της επιφάνειας του σωζόμενου άνω τμήματος του δεύτερου ραβδωτού κίονα.

Βόρειο τμήμα

1. Εργασίες στερέωσης του ανατολικού τοίχου του βόρειου Οίκου.

Από τα προηγούμενα ήδη χρόνια είχαν διαπιστωθεί σοβαρά προβλήματα διατάραξης της στατικής επάρκειας του ανατολικού τοίχου του Οίκου και της γωνίας στη

9. Βλ. παρακάτω σχετική έκθεση της αρχιτέκτονος Ι. Τιγγινάγκα.

10. ΑΔ 48 (1993): Χρονικά, σ. 21 κ.ε.

11. ΑΔ, ό.π., σ. 23 κ.ε.

θέση συνάντησής του με το βόρειο περίβολο. Τα προβλήματα αυτά οφείλονταν εν μέρει στη φθορά και την αποσάθρωση, λόγω πυρκαγιάς[12], του δομικού υλικού (ακτίτης λίθος), κυρίως όμως από τον κατακερματισμό και την αφαίρεση λιθοπλίνθων πλησίον της βάσης του τοίχου (στο ύψος του τρίτου δόμου), στην προσπάθεια διάνοιξης, σε άγνωστη περίοδο, φεγγιτών για εξαερισμό και φωτισμό των εφαπτόμενων εξωτερικά του μνημείου και κατά μήκος της οδού Πανδρόσου καταστημάτων.

Η δημιουργία των κενών από τη μερική ή την ολική αφαίρεση των λιθοπλίνθων, παρά τη μεταγενέστερη πρόχειρη πλήρωσή τους με αργολιθοδομή, είχε ως αποτέλεσμα, εκτός της βαρύτατης αισθητικής βλάβης, τη διακοπή της αρχικής στατικής συνέχειας του αρχαίου τοίχου με την εμφάνιση διαμπερών ρωγμών και θραύσεων των λιθοπλίνθων, με διανοίξεις αρμών της τάξης των 0,05-0,06 μ., μερική αποσυναρμολόγηση των λιθοπλίνθων της γωνίας στο σημείο συνάντησης ανατολικού και βόρειου τοίχου, απόκλιση από την κατακόρυφο και κίνδυνο κατάρρευσής του.

Για την άρση της επικινδυνότητας και τη στατική βελτίωση του συνόλου αφαιρέθηκαν οι χαλαρές συμπληρώσεις και τα αποσαθρωμένα τμήματα των λιθοπλίνθων, ενισχύθηκαν με ενέματα και ράβδους τιτανίου τα εναπομείναντα τμήματα, καθώς και οι υπερκείμενες των ελλειπουσών ρηγματωμένες λιθόπλινθοι και τα κενά συμπληρώθηκαν με πλήρη υπερμπατική οπτοπλινθοδομή σε εσοχή 0,08 μ. από την επιφάνεια του τοίχου. Επειδή το ζητούμενο στην περίπτωση αυτή ήταν μια άμεση πρακτικά μη συρρικνούμενη συμπλήρωση, αυτή εξασφαλίστηκε με τις ειδικής ποιότητας λεπτές, συμπαγείς και μεγάλης αντοχής οπτοπλίνθους και την ελαχιστοποίηση του πάχους του κονιάματος των αρμών πλήρωσης.

Μεταξύ της νέας οπτοπλινθοδομής και του αρχαίου τοίχου παρεμβλήθηκαν φύλλα μολύβδου για την πλήρη ανεξαρτησία-αναστρεψιμότητα του συνόλου και την προστασία-στεγάνωση του αρχαίου από την πιθανή εμφάνιση αλάτων. Η επιφάνεια των πλίνθων επιχρίστηκε με ισχυρό κονίαμα στο χρώμα των αρχαίων λιθοπλίνθων, το οποίο θα πάρει, μετά την τελική κατεργασία του με ξοΐδα και βελόνι, την όψη-υφή του αρχικού ακτίτη λίθου.

2. Στην ίδια περιοχή, δυτικά του Βόρειου Οίκου, μετά την απόδοση στην Υπηρεσία του κτίσματος της εταιρείας ΜΕΝΤΗ, που καταλάμβανε μεγάλο χώρο μεταξύ του βόρειου περιβόλου και της αρχαιολογικής αποθήκης, άρχισαν εργασίες καθαρισμού και απελευθέρωσης του χώρου, με την απομάκρυνση του παντοειδούς άχρηστου υλικού, από το ισόγειο και υπόγειο του κτίσματος, τις κατεδαφίσεις των ισόγειων προσκτισμάτων του και την κατάλληλη διευθέτηση του χώρου, για την ανάδειξη των αρχαίων λειψάνων και τη μεταφορά εκεί μέρους του εργοταξίου της Βιβλιοθήκης.

Κατά τις εργασίες αποξηλώσεων των νεωτερικών τοίχων, αποκαλύφθηκε σημαντικό τμήμα του βόρειου περιβόλου, από τη γωνία του με το δυτικό τοίχο του Οίκου και προς Δ., μήκ. 7,50 μ., μέχρι το ύψος πέντε δόμων, γνωστού από τα σχέδια των J. Stuart και N. Revett[13], το οποίο καθαρίστηκε επιμελώς και άρχισαν οι εργασίες συντήρησής του, παράλληλα με τις εργασίες συντήρησης του δυτικού τοίχου του Οίκου με αρμολογήματα, ενέματα, συγκολλήσεις ετοιμόρροπων θραυσμάτων των λιθοπλίνθων, ενισχύσεις με ράβδους τιτανίου των ρηγματωμένων διαμπερώς μαζών των λιθοπλίνθων και των γείσων (Πίν. 16 β).

Αρχαιολογική αποθήκη

Κατά την κατεδάφιση των παραπάνω προσκτισμάτων και την απελευθέρωση του χώρου πίσω από την αρχαιολογική αποθήκη αποκαλύφθηκε επίσης η εξωτερική παρειά του βόρειου τοίχου της σε μήκος 25 μ. (κατά το μήκος του δρόμου του Παζαριού των χρόνων της Τουρκοκρατίας), σε κακή κατάσταση διατήρησης. Ο τοίχος καθαρίστηκε συστηματικά και συντηρήθηκε η βορειοανατολική γωνία του με αρμολόγημα σε βάθος και τοπικά ενέματα, ενώ συμπληρωματικές εργασίες συντήρησης (αρμολογήματα, τοπικά ενέματα) έγιναν και στο νότιο και δυτικό τοίχο της αποθήκης.

Τέλος, αντικαταστάθηκε η επικάλυψη της στέγης της αποθήκης, που παρουσίαζε σοβαρά προβλήματα στεγανότητας, λόγω της φθοράς των βυζαντινής μορφής κεραμιδιών και του κονιάματος συγκόλλησης και της μερικής αποσάθρωσης του ξύλινου φέροντος οργανισμού της. Τα παλαιά κεραμίδια αποξηλώθηκαν, καθαρίστηκε και συντηρήθηκε ο ξύλινος σκελετός (δοκοί και πέτσωμα) και με την παρεμβολή στεγανωτικής μεμβράνης και θερμομονωτικών πλακών, πριν την τοποθέτηση των νέων,

12. Εκτός των καταστροφών της αρχαιότητας σημαντικές φθορές πρέπει να επέφερε στους λίθους η μεγάλη πυρκαγιά του Αυγούστου του 1884, η οποία αποτέφρωσε τα παραπήγματα της αγοράς και μέρος της βορειοανατολικής πτέρυγας του Οθωνικού Στρατώνα.

13. J. Stuart - N. Revett, The Antiquities of Athens, London 1764, I, κεφ. V, πίν. II.

ρωμαϊκού τύπου κεραμιδιών που χρησιμοποιήθηκαν, εξασφαλίστηκε η στεγάνωση και η θερμική προστασία του χώρου, απολύτως αναγκαίες συνθήκες για τη διαφύλαξη των αρχαίων.

Στο εσωτερικό της αποθήκης αντικαταστάθηκε το παλαιό ελλιπές δίκτυο ηλεκτροφωτισμού με νέο που εξασφαλίζει άπλετο φωτισμό στο χώρο. Κατασκευάστηκαν συμπληρωματικά μεταλλικά ράφια και οστρακοθήκες για την ταξινόμηση του μεγάλου όγκου και σημασίας αρχαίου υλικού (γλυπτά και θραύσματα τοιχογραφιών, αγγείων κτλ.) και νέο κουβούκλιο-γραφείο για την εξυπηρέτηση του επιστημονικού προσωπικού.

Εργαστήριο συντήρησης του αγάλματος της Νίκης

Έγιναν εργασίες διαμόρφωσης και επέκτασης του λυόμενου μεταλλικού εργαστηρίου που βρίσκεται δυτικά της αποθήκης (στο χώρο της κατεδαφισθείσης το 1980 κατοικίας του φύλακα) και προτοιμάστηκε ο χώρος για τη συγκόλληση του αγάλματος της Νίκης.

Εργασίες ενοποίησης των αρχαιολογικών χώρων της Βιβλιοθήκης του Αδριανού και της Ρωμαϊκής Αγοράς

Από τα σημαντικότερα έργα αυτού του χρόνου ήταν η υλοποίηση μέρους του προγράμματος ενοποίησης των μεγάλων αρχαιολογικών χώρων της Βιβλιοθήκης του Αδριανού και της Ρωμαϊκής Αγοράς. Σκοπός του προγράμματος είναι η με τις κατάλληλες τοπικές επεμβάσεις (περιφράξεις, κατεδαφίσεις ετοιμόρροπων-ασήμαντων αρχιτεκτονικά κτιρίων) και τις κατάλληλες διαμορφώσεις οπτική επαφή, ενοποίηση και διασύνδεση των δύο αξιόλογων αρχαιολογικών χώρων και η διενέργεια σε β΄ φάση συστηματικών ανασκαφών για την αποκάλυψη των τμημάτων των μνημείων (νοτιοανατολικό auditorium, νοτιοανατολική εξέδρα και νότιο περιστύλιο της Βιβλιοθήκης, βόρειος περίβολος και περιστύλιο ή καταστήματα της Ρωμαϊκής Αγοράς, όπως επίσης και τμήμα της μεταξύ τους αρχαίας οδού, η οποία βρισκόταν στη θέση της σημερινής οδού Δεξίππου), που σήμερα δεν είναι ορατά και καλύπτονται από επιχώσεις και κατάλοιπα νεωτερικών κτισμάτων.

Προς τούτο προκηρύχθηκε από τη Διεύθυνση Αναστηλώσεως Αρχαίων Μνημείων δημόσιος μειοδοτικός διαγωνισμός (Ιούλιος 1994) και ο ανάδοχος του έργου άρχισε το Σεπτέμβριο του 1994 τις εργασίες.

Μέχρι το τέλος του έτους ολοκληρώθηκε η περίφραξη της Βιβλιοθήκης του Αδριανού στη συμβολή των οδών Δεξίππου και Άρεως, η οποία περιλάμβανε την κατεδάφιση του παλαιού υψηλού μανδρότοιχου, την κατασκευή νέου στηθαίου με επίστεψη μαρμάρινων πλακών σε κλιμακωτή μορφή, λόγω των έντονων προς Δ. και Β. κλίσεων των οδών, την τοποθέτηση χυτοσιδηρών κιονίσκων και μεταλλικού κιγκλιδώματος όμοιου σχεδίου με αυτό που υπάρχει στις οδούς Αιόλου και Αδριανού από τα τέλη του 19ου αι. Επίσης ολοκληρώθηκε η κατασκευή νέου πεζοδρομίου με την τοποθέτηση μαρμάρινων κρασπέδων και πλακόστρωσης στο παραπάνω τμήμα.

Τέλος, στο οικοδομικό τετράγωνο μεταξύ των οδών Πελοπίδα-Πανός και Αδριανού (χώρο που ονομάζεται «Καλάμια»), το οποίο παρεμβάλλεται μεταξύ των δύο αρχαιολογικών χώρων, πραγματοποιήθηκε η κατεδάφιση του ετοιμόρροπου μεταπολεμικού κτιρίου επί της οδού Αδριανού 60 και του βόρειου και του δυτικού τοίχου του σε ερειπιώδη κατάσταση κτιρίου της οδού Πελοπίδα 4. Αποχωματώθηκε και ομαλοποιήθηκε ο ελεύθερος χώρος των ακινήτων Πελοπίδα 4 και του οικοπέδου Αδριανού 62, αποτελώντας έναν ενιαίο ελεύθερο χώρο. Επίσης κατασκευάστηκε νέα περίφραξη και δευτερεύουσα είσοδος κατά μήκος της οδού Αδριανού, και στη συνέχεια πλακοστρώθηκε το αντίστοιχο τμήμα του πεζοδρομίου.

ΑΛΛΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Περιοχή βόρειας κλιτύος

1. Παραδόθηκε στην Εφορεία το ισόγειο του κτιρίου της οδού Διοσκούρων 6, το οποίο αποκαταστάθηκε από τη Διεύθυνση Νεοτέρων Μνημείων και στο οποίο θα εγκατασταθεί το εργαστήριο συντήρησης πηλίνων της Εφορείας. Έγινε η μελέτη διαμόρφωσης των εγκαταστάσεων και του εργαστηριακού εξοπλισμού του εργαστηρίου και η επίβλεψη των αντίστοιχων εργασιών. Επίσης εγκαταστάθηκε σύστημα συναγερμού και πυροπροστασίας.

2. Στην Αρχαία Αγορά, επί της οδού Ποικίλης, έγινε αντιστήριξη-υποστύλωση τμήματος των πρανών του αρχαιολογικού χώρου, που λόγω βροχοπτώσεων είχε κατολισθήσει, με άμεσο κίνδυνο κατάρρευσης της περίφραξης.

3. Στο Διογένειο Γυμνάσιο αντικαταστάθηκε η περίφραξη του αρχαιολογικού χώρου.

Ι. ΚΝΙΘΑΚΗΣ - Γ. ΤΙΓΓΙΝΑΓΚΑ

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΑΡΧΑΙΑ ΑΓΟΡΑ

Οι ανασκαφές στην αρχαία Αγορά το θέρος του 1994 διήρκεσαν εννέα εβδομάδες. Ο στόχος αυτής της περιόδου ήταν διπλός: να εξεταστούν και να απομακρυνθούν τα μεσαιωνικά κατάλοιπα που επικαλύπτουν το κλασικό κτίριο πίσω από το δυτικό άκρο της Ποικίλης Στοάς και να διερευνηθούν τα βαθιά επίπεδα κατά μήκος και των δύο πλευρών του Ηριδανού, μπροστά από την Ποικίλη Στοά και προς Δ.

Στη βόρεια περιοχή αποκαλύφθηκαν πλήρως και απομακρύνθηκαν τοίχοι από ακατέργαστους λίθους αρκετών ιδιωτικών οικιών. Οι τοίχοι αυτοί μαρτυρούν μια εκπληκτική πυκνότητα κατοίκησης κατά το 10ο και 11ο αι. μ.Χ., ύστερα από δύο αιώνες ουσιαστικής εγκατάλειψης κατά τον 8ο και 9ο αι. Τα κτίρια βρίσκονται πολύ κοντά το ένα με το άλλο, έχοντας μεσοτοιχίες και μια πλήρως αστική διάταξη. Οι οικίες που απομακρύνθηκαν παρουσιάζουν αρκετές φάσεις επανοικοδόμησης στη διάρκεια των δύο αιώνων ύπαρξής τους, με τους τοίχους συνεχώς να ανανεώνονται – συχνά σε μια ελαφρώς διαφορετική γραμμή – καθώς υψωνόταν το επίπεδο του εδάφους. Γενικά, τα στοιχεία δείχνουν ότι πρόκειται για μια φτωχική γειτονιά, αν και ο αριθμός των χώρων αποθήκευσης είναι εντυπωσιακός. Συνολικά ερευνήθηκαν πάνω από δώδεκα πίθοι ή υπόγειοι επιχρισμένοι λάκκοι. Είχαν κατασκευαστεί με διάφορες μεθόδους (μεγάλα κεραμικά δοχεία, ακατέργαστοι λίθοι με κονίαμα ή χωρίς κονίαμα, κεραμίδι και επιχρισμένες ωμόπλινθοι), γεγονός που υποδηλώνει αποθήκευση ποικίλων αγαθών.

Ερευνήθηκε σε βάθος κάτω από το ναό της πρώιμης ρωμαϊκής περιόδου η περιοχή στα βόρεια του βωμού της Αφροδίτης. Εδώ μια σειρά από πολυγωνικούς αναλημματικούς τοίχους κατεβαίνει προς το ποτάμι, ενώ τα άνδηρα περιέχουν λιγοστά κατάλοιπα ύστερων αρχαϊκών και πρώιμων κλασικών οικιών. Εντοπίστηκαν τέσσερα ακόμη τμήματα του κεραμικού αγωγού των αρχών του 5ου αι. π.Χ., που διέσχιζε την περιοχή προς μια δυτική κατεύθυνση και που προφανώς διοχέτευε νερό στην Ακαδημία (Πλουτάρχου Κίμων, 13,8). Στα βόρεια του κύριου αναλημματικού τοίχου εντοπίστηκε ένα πηγάδι κατασκευασμένο στο βραχώδες υπόστρωμα, που εγκαταλείφθηκε στη διάρκεια της καταστροφής της Αθήνας από τους Πέρσες, το 480 π.Χ. Το πηγάδι, 10 μ. περίπου βόρεια του ύστερου αρχαϊκού βωμού και προφανώς εν χρήσει κατά την ίδια εποχή, περιείχε ελάχιστο υλικό που θα επέτρεπε κάποια σύνδεση με αυτόν – μόνο τρία ή τέσσερα παραμορφωμένα από χτυπήματα κεραμικά ειδώλια καθήμενης γυναικείας θεότητας. Κατά τα άλλα περιείχε κυρίως τα συνήθη θραύσματα οικιακών σκευών: λεκανίδες, μελαμβαφή κύπελλα, μικρές υδρίες, έναν ασκό και λίγα θραύσματα ερυθρόμορφης και μελανόμορφης κεραμικής, καθώς και αρκετούς λύχνους και υφαντικά βάρη. Αυτό το πρώϊμο πηγάδι, μόλις 23 μ. βόρεια του Ηριδανού, φαίνεται να δείχνει ότι ακόμη και κατά τη διάρκεια της αρχαϊκής περιόδου ο ποταμός δεν έπαιξε μεγάλο ρόλο στην ύδρευση της πόλης. Η εξομάλυνση του βραχώδους υποστρώματος γύρω από το πηγάδι και κάτω από τα ύστερα αρχαϊκά επίπεδα δεν απέδωσε στρωματογραφημένες επιχώσεις της εποχής του Σιδήρου ή της ύστερης και μέσης Χαλκοκρατίας. Πάνω από το υπόστρωμα υπάρχουν επιχώσεις αμμοχάλικου που εναλλάσσονται με κόκκινο πηλό, πάχ. 0,50 μ. περίπου. Περιείχαν υλικό που χρονολογείται από την τελική νεολιθική έως την ΠΕ ΙΙ – ένα θραύσμα σαλτσιέρας, ένα κομμάτι εγχάρακτου σκεύους με κόκκινη στίλβωση και περίπου δώδεκα προσεκτικά κομμένες μικρές λεπίδες οψιανού.

Στα νότια του Ηριδανού, μπροστά στην Ποικίλη Στοά, ανασκάφηκε μια σειρά από στρωματογραφημένες επιχώσεις που χρονολογούνται από τα μέσα του 4ου έως τα τέλη του 6ου αι. π.Χ. Το βάθος τους ήταν 1,20 μ. περίπου και η περιοχή που ανοίχτηκε, διαστ. 4,50×5 μ., αποδείχθηκε εντελώς στερημένη αρχιτεκτονικών στοιχείων. Οι κύριες επιφάνειες, μολονότι πολύ σκληρές, δεν έδειχναν μεγάλη φθορά από χρήση ή ίχνη κυκλοφορίας που γενικά συνδέονται με σκύρα οδοποιίας. Ως εκ τούτου, φαίνεται ότι έχουμε διαδοχικές επιφάνειες του δαπέδου της πλατείας της Αγοράς. Αρκετές μεγάλες κυκλικές οπές πασσάλων, με διάμετρο 0,25 μ. περίπου και βάθος 0,15-0,40 μ., εντοπίστηκαν σε μια επιφάνεια των αρχών του 5ου αι. π.Χ. Θα μπορούσαν ίσως να ταυτιστούν με τα στηρίγματα για τα «ίκρια» των ξύλινων εξεδρών που ανεγέρθηκαν στην Αγορά στα τέλη του 6ου με αρχές του 5ου αι. π.Χ. για θεατρικές παραστάσεις, αλλά δεν αποκαλύφθηκαν αρκετά για να μας επιτρέπουν να διακρίνουμε κάποιο σχέδιο· έτσι, προς το παρόν, όλα αυτά παραμένουν απλή υπόθεση. Η περιοχή που ανασκάφηκε έφθανε μέχρι τη λίθινη κοίτη του Ηριδανού, όπου είναι εμφανή τα σημάδια κατάρρευσης και επιδιόρθωσης. Η κεραμική που διασώθηκε φαίνεται να χρονολογεί τις επισκευές στον 3ο ή 4ο αι. μ.Χ. Τα επίπεδα του δαπέδου της Αγοράς φαίνεται να ενισχύουν την άποψη ότι η τεχνητή κοίτη του ποταμού είχε κατασκευαστεί στη διάρκεια του α΄ μισού του 5ου αι. π.Χ. και προφανώς αποτελούσε

μέρος του οικοδομικού προγράμματος της Ποικίλης Στοάς. Το χαμηλότερο δάπεδο της Αγοράς που καλύπτει το υπόστωμα περιείχε κεραμική που χρονολογείται στο β΄ μισό του 6ου αι. π.Χ.

Στα νότια της σύγχρονης οδού Αδριανού ανοίχτηκαν δοκιμαστικές τομές για να ερευνηθούν τα βαθύτερα επίπεδα της οδού των Παναθηναίων ανατολικά της Βασιλείου Στοάς και βόρεια του περιβόλου της Διασταύρωσης. Η άντληση του νερού από τον Ηριδανό επέτρεψε την ανασκαφή των βαθύτερων, πρωιμότερων επιπέδων του δρόμου. Πριν η στάθμη του νερού εμποδίσει και πάλι το σκάψιμο, τα ίχνη του δρόμου είχαν εντοπιστεί ως τους ύστερους αρχαϊκούς χρόνους. Στα ανατολικά αποκαλύφθηκαν πακτωμένες επιφάνειες που χρονολογούνται από τα μέσα του 2ου έως τα τέλη του 5ου αι. π.Χ. Πολλές από αυτές έφεραν οπές ποικίλου μεγέθους, σχήματος και βάθους για πασσάλους. Προφανώς χρησίμευαν για να στηρίζουν ξύλινα υποστηρίγματα για «ίκρια», που ως γνωστόν είχαν κατασκευαστεί για θεατές της πομπής των Παναθηναίων που περνούσε από τη βορειοδυτική γωνία της Αγοράς. Λίγα σιδερένια καρφιά που προέρχονται από τα ίδια επίπεδα φαίνεται να ενισχύουν αυτή την υπόθεση. Σε ορισμένα επίπεδα, ειδικότερα του β΄ μισού του 5ου αι., δεν υπήρχαν οπές για πασσάλους και η επιφάνεια ήταν ασυνήθιστα σκληρή, ισόπεδη και λεία, με λίγους μεγάλους ένθετους λίθους. Δεν δίνει τη γενική εντύπωση της χαλικοστρωμένης επιφάνειας μιας οδού, αλλά μιας επιμελημένα στρωμένης επιφάνειας, μιας επιφάνειας που ίσως χρησίμευε κάποτε ως στίβος ή «δρόμος».

Δοκιμαστικές τομές σε άλλα σημεία αποκάλυψαν την παρυφή ενός δρόμου που φθάνει έως τα τέλη του 6ου αι. π.Χ. Εδώ, τα πυκνά στρώματα του αμμοχάλικου περιείχαν υλικό που φαίνεται να σχετίζεται με την περσική λεηλασία. Εντοπίστηκαν αρκετά όστρακα που έφεραν ονόματα ανθρώπων που έζησαν το 480 π.Χ. όπως: Ιπποκράτης, Καλλίξενος, Θεμιστοκλής και Ξάνθιππος. Στις ίδιες επιχώσεις εντοπίστηκε το αριστερό χέρι του μικρού (1/3 φυσικού μεγέθους) ιππέα από πηλό, ο κορμός του οποίου είχε βρεθεί το 1971-1972 στον περίβολο της Διασταύρωσης, 10 μ. περίπου προς Ν., σε ένα σύνολο του ύστερου 5ου αι. π.Χ. Το σημείο εύρεσης του χεριού του ιππέα, που χρονολογείται με βάση την τεχνοτροπία του στον 6ο αι. π.Χ. και που συνήθως ταυτίζεται με ακρωτήριο, δείχνει ότι είχε καταστραφεί και προφανώς αποσπαστεί στη διάρκεια της περσικής λεηλασίας.

JOHN McK. CAMP II

Γ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Αθήνα (Σχέδ. Α)

1. Λεωφόρος Αμαλίας[1] (Σχέδ. 1)

Η ανασκαφή αυτή πραγματοποιήθηκε από τις 2-11-1992 μέχρι τις 14-5-1994 σε τρεις φάσεις, με ενδιάμεσες διακοπές, στο χώρο κατασκευής του σταθμού Σύνταγμα, στη δυτική κλιτύ του χαμηλού λόφου του Αγίου Αθανασίου, που υπήρχε στη θέση της Βουλής, η κορυφή του οποίου ισοπεδώθηκε το 1836, όταν οικοδομήθηκαν τα οθωνικά ανάκτορα.

Πρόκειται για μία από τις μεγαλύτερες σε έκταση ανασκαφές της Αθήνας, αφού ο χώρος που ερευνήθηκε καλύπτει εμβαδόν 5.500 τ.μ. και, αν υπολογιστεί και η πλατεία Συντάγματος[2] και οι είσοδοι-έξοδοι του σταθμού, η ανασκαφείσα έκταση φθάνει τα 7.500 τ.μ.

Παρά τις αλλεπάλληλες επεμβάσεις που έχει υποστεί η περιοχή, τα στοιχεία που ήλθαν στο φως ήταν πολλά και σημαντικά και βεβαίωσαν τη συνεχή χρήση του χώρου από τους υπομυκηναϊκούς χρόνους έως την περίοδο της οθωνικής βασιλείας.

Στη μεγάλη ανασκαφή της λεωφόρου Αμαλίας την αρχαιότερη ένδειξη χρήσης του χώρου μαρτυρεί ένας υπομυκηναϊκός τάφος του 11ου αι. π.Χ. Πρόκειται για μικρό όρυγμα λαξευμένο στο φυσικό αθηναϊκό σχιστόλιθο με διάσπαρτα οστά και κτερίσματα (δύο αγγεία, χάνδρες και χάλκινα κοσμήματα).

Βασικά χωροταξικά στοιχεία, που σε μεγάλο βαθμό καθορίζουν τη χρήση και διευθέτηση της περιοχής στη μακρά περίοδο των 3.000 περίπου ετών, αποτελούν η κοίτη του ποταμού που ταυτίστηκε με τον Ηριδανό και η αρχαία οδός από τις Διοχάρους πύλες του τείχους προς τους δήμους της Μεσογαίας.

Η κοίτη του ποταμού αποκαλύφθηκε εγκάρσια στη λεωφόρο Αμαλίας, στο ύψος της οδού Όθωνος, σε πλάτος που μαζί με τις όχθες υπερβαίνει τα 50 μ. Εκτός από το βαθύτερο σημείο στο κέντρο (κυρίως κοίτη), διαπιστώθηκαν παντού επιμήκεις κοιλότητες συχνά διασταυρούμενες (μικροκοίτες), γεγονός που επιβεβαιώνει την ορμητική ροή του ποταμού που αναφέρεται στις αρχαίες πηγές.

Η συστηματικότερη έρευνα της κοίτης στην τρίτη φάση της ανασκαφής έδειξε ότι πριν επιχωστεί υπέστη διάφορες εργασίες. Η παρουσία κυκλικών ορυγμάτων στο βράχο σε πυκνά διαστήματα ίσως αποτελεί ένδειξη για προσπάθειες γεφύρωσης του ποταμού όταν κυλούσε στην περιοχή.

Τμήματα του λεγόμενου πεισιστράτειου υδραγωγείου αποκαλύφθηκαν και ερευνήθηκαν στη λεωφόρο Αμαλίας.

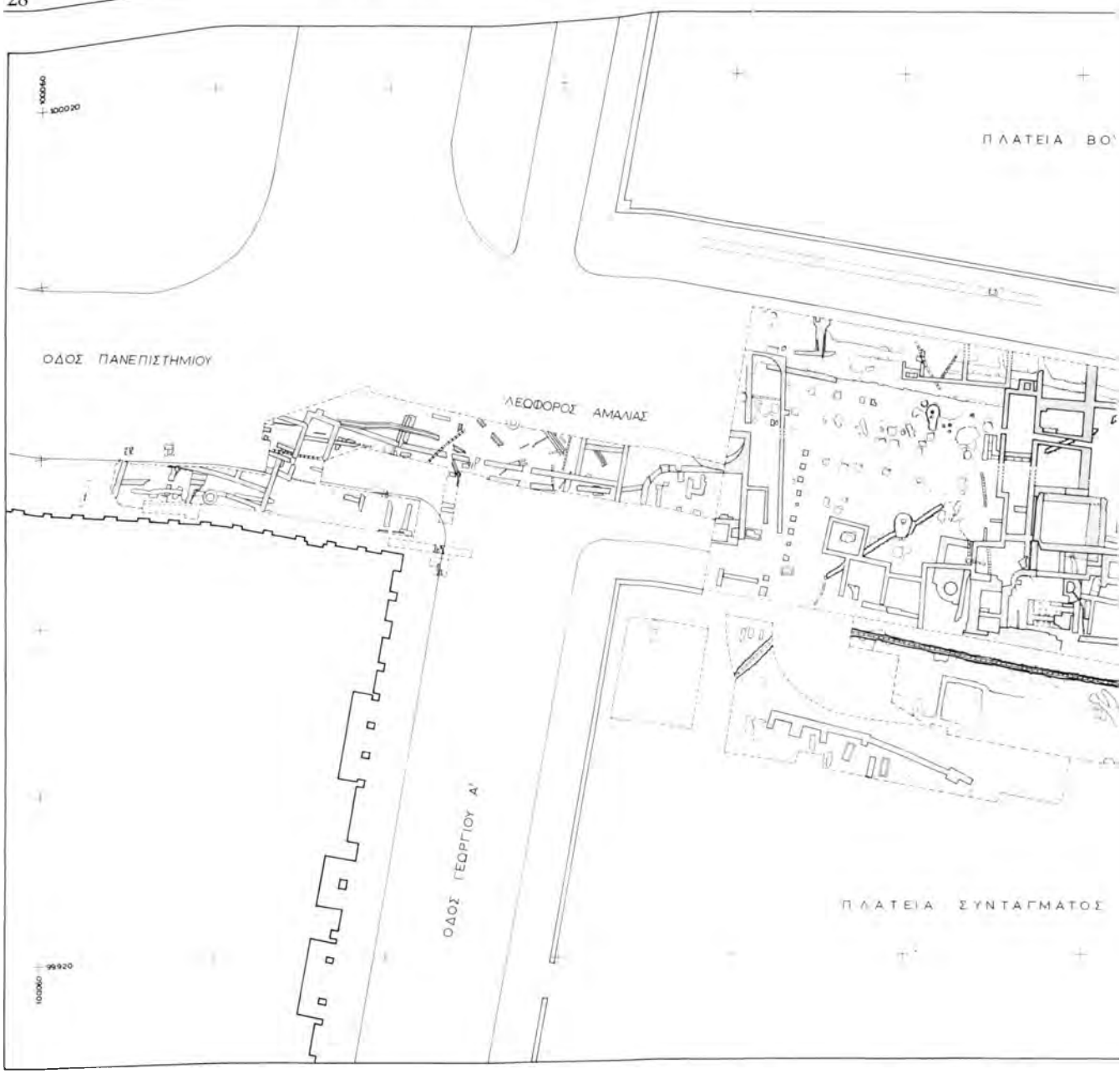
Το πρώτο (Πίν. 17 α), μήκ. 50 μ. περίπου, με πορεία ΒΔ.-ΝΑ., περιλαμβάνει πήλινα κυλινδρικά στοιχεία με γραπτές μελανές ταινίες, που τοποθετήθηκαν σε βαθύ λαξευτό όρυγμα στο φυσικό σχιστόλιθο. Τα στοιχεία αυτά, παχύτερα στο κέντρο και στενότερα στα άκρα, προσαρμόζονται το ένα στο άλλο και οι αρμοί συνδέονται με μολύβι για τη στεγανοποίηση της ένωσης. Φέρουν οπές καθαρισμού που φράσσονται με πήλινα πώματα και λίθους. Το όρυγμα φέρει πατούρες για την υποδοχή καλυπτηρίων σχιστολιθικών πλακών, μερικές από τις οποίες βρέθηκαν στη θέση τους. Το τμήμα αυτό διέρχεται διαγωνίως κάτω από την αρχαία οδό, στο κέντρο της ανασκαφής, και φαίνεται ότι κατά τον 4ο αι. π.Χ. αφού αφαιρέθηκαν τα πήλινα στοιχεία του, χρησιμοποιήθηκε ως αποστραγγιστικός αγωγός, διοχετεύοντας τα όμβρια στην κοίτη του ποταμού.

Το δεύτερο τμήμα, μήκ. 70 μ. περίπου και ίδιας πορείας με το πρώτο, αποκαλύφθηκε στο βόρειο τμήμα της ανασκαφής και στην πλατεία Συντάγματος. Σώζει σε μικρό μήκος πήλινα στοιχεία ανάλογης κατασκευής και διακόσμησης, αλλά ραδινότερα στο σχήμα (πιο επιμήκη και εξίσου λεπτά). Στο μεγαλύτερο μέρος αυτού του τμήματος

---

1. Κατά την έναρξη της ανασκαφής την εποπτεία της είχε η συνάδελφος Δ. Τσουκλίδου και σε ολόκληρη την πρώτη φάση η συνάδελφος Ε. Χατζηπούλιου. Στις υπόλοιπες φάσεις της ανασκαφής μέχρι τη λήξη της την εποπτεία είχε η υπογράφουσα. Την ανασκαφή έφεραν σε πέρας με εξαιρετική ικανότητα και ευσυνειδησία οι αρχαιολόγοι Αγουρίδης Χρήστος, Ασημακοπούλου Σταυρούλα, Γιαννάκου Σοφία, Γιατρουδάκη Εύα, Γκίκα-Παλληκαροπούλου Βούλα, Γκούροβα Ναταλία, Μιχαηλίδου Πέγκυ, Μιχαλακόπουλος Τάσος, Μιχαλόπουλος Γιώργος, Νικολούδη Μαρία, Παναγιωτόπουλος Μανώλης, Σαρρής Κώστας, Σερβετοπούλου Ελένη και Τρανταλίδου Κατερίνα. Στην ανασκαφή πήραν μέρος 100 εργατοτεχνίτες της Ολυμπιακό Μετρό υπό τη συνεχή καθοδήγηση των αρχιτεχνιτών της Εφορείας μας Λ. Νικολακόπουλου, Χ. Περδίκα και Χ. Φαμελιάρη. Στο συντονισμό του προσωπικού και στην εξασφάλιση της αναγκαίας τεχνικής στήριξης πολύτιμη υπήρξε η προσφορά των εργοδηγών Σπ. Σίδα και Φ. Σαμαρίτη. Την αποτύπωση της ανασκαφής πραγματοποίησαν οι σχεδιαστές και τοπογράφοι του αρχαιολογικού τμήματος του Ο.Μ. με επικεφαλής τον αρχιτέκτονα Δ. Κοιτσογιάννη και την τοπογράφο μηχανικό Β. Κυριακοπούλου.

2. ΑΔ 48 (1993): Χρονικά, σ. 33 κ.ε.

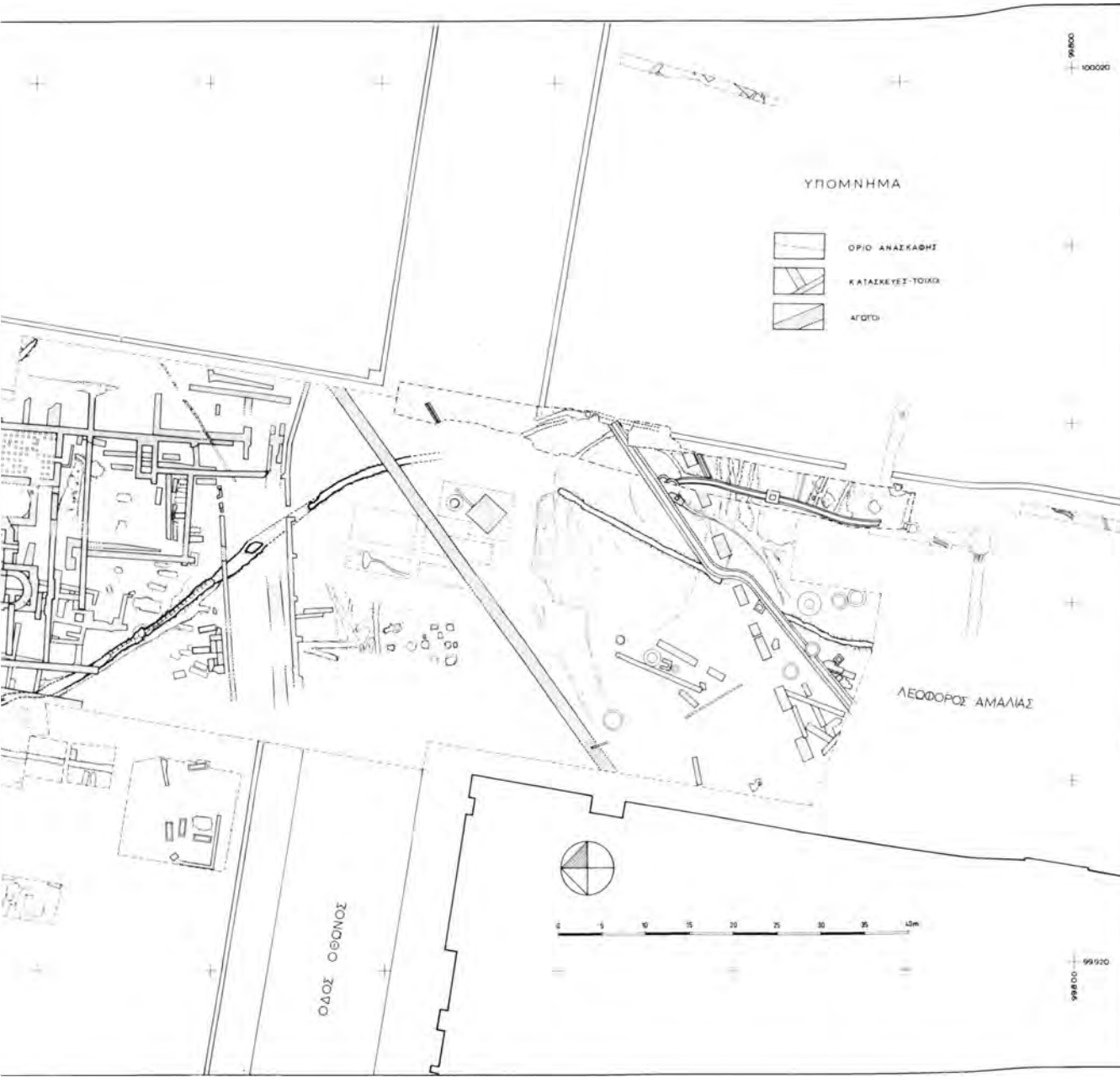
Σχέδ. 1. Αθήνα. Ανασκαφές Μ.Σ.Α. Λεωφόρος Αμαλίας. Κάτοψη της ανασκαφής.

διατηρείται μόνο το βαθύ όρυγμα στο βράχο, που στο β΄ μισό του 5ου αι. π.Χ. παραβιάστηκε από λάκκο χύτευσης.

Στο β΄ μισό του 5ου αι. π.Χ. ο χώρος καταλαμβάνεται από χαλκουργούς. Αξίζει να σημειωθεί ότι η περιοχή προσφερόταν για τέτοια δραστηριότητα, καθώς βρισκόταν σε μικρή απόσταση έξω από τα τείχη, σε ύψωμα, κοντά σε πηγές νερού και σε οδική αρτηρία απαραίτητη για τη μεταφορά των υλικών.

Εντοπίστηκαν και ερευνήθηκαν επτά λάκκοι χύτευσης[3] ανοιγμένοι στο φυσικό βράχο, που διατηρούσαν

3. Παρόμοιοι λάκκοι χύτευσης έχουν βρεθεί γύρω από την Αγορά (Αρχαία Αγορά των Αθηνών, οδηγός, Αθήναι 1965, σ. 52-53 και 113), στον Κεραμεικό (U. Knigge, Kerameikos (μεταφρ.: Ο Κεραμεικός της Αθήνας-Ιστορία, Μνημεία, Ανασκαφές), Αθήνα 1990, σ. 88, 94, εικ. 79, 80δ) και σε δύο ανασκαφές στην οδό Βασίλης στο Θησείο (ΑΔ 35 (1980): Χρονικά, σ. 28· 40 (1985): Χρονικά, σ. 21).

στις περισσότερες περιπτώσεις υπολείμματα από τις πήλινες μήτρες (Πίν. 17 β). Συχνά στον ίδιο λάκκο και σε διαφορετικά επίπεδα εμφανίστηκαν δύο βάσεις από μήτρες, γεγονός που βεβαιώνει τη χρησιμοποίηση των ίδιων λάκκων για περισσότερα του ενός αγάλματα. Μέσα στους λάκκους των χυτηρίων βρέθηκε εντυπωσιακή ποσότητα τεμαχίων από μήτρες, αεραγωγούς, σκωρίες χαλκού και άλλα υλικά χύτευσης που συχνά κάλυπταν τη γύρω περιοχή. Τμήματα 20 δωματίων γύρω από τους λάκκους μπορούν να συνδεθούν με τις εργαστηριακές δραστηριότητες και την αποθήκευση υλικών. Σε ένα από αυτά βρέθηκαν προσεκτικά τοποθετημένες πλάκες πηλού (Πίν. 17 γ), ίσως η πρώτη ύλη για την κατασκευή των καλουπιών.

Νότια από τις εργαστηριακές εγκαταστάσεις και κάτω από τα οδοστρώματα της μεταγενέστερης κεντρικής

αρτηρίας εντοπίστηκε οδός με κατεύθυνση Α.-Δ., πλ. 4,5 μ. από την οποία σώζονταν λιγοστά οδοστρώματα πάνω στο βράχο. Από τα δύο αναλήμματα το νότιο ήταν ιδιαίτερα ενισχυμένο και παχύ, προφανώς για μεγαλύτερη προστασία του δρόμου από τα νερά του παρακείμενου ορμητικού ποταμού.

Η χαλκουργική δραστηριότητα αναπτύσσεται στο β΄ μισό του 5ου αι. π.Χ. Στις αρχές του 4ου αι. π.Χ. οι λάκκοι χυτευσης επιχωματώνονται. Πλήθος αγγείων (κάνθαροι, πινάκια, φιαλίδια, λυχνάρια) και ειδωλίων συγκολλήθηκαν από την κεραμική που περισυνελέγη από το εσωτερικό τους.

Πάνω στα εργαστηριακά στρώματα, στο βόρειο τμήμα της ανασκαφής, οικοδομείται περίστυλη αυλή, υπολείμματα των πεσσών της οποίας εντοπίστηκαν πάνω στο βράχο σε κανονικές αποστάσεις (Πίν. 18 α).

Στο β΄ μισό του 4ου αι. π.Χ. ο χώρος οργανώνεται για διαφορετική χρήση. Χαράσσεται στον ίδιο άξονα με την παλαιά η κεντρική οδική αρτηρία προς τους δήμους της Μεσογαίας με αφετηρία τις Διοχάρους πύλες, που τοποθετούνται στη συμβολή των οδών Βουλής και Απόλλωνος[4]. Το βόρειο ανάλημμα της οδού ενισχύεται με μεγάλους κροκαλοπαγείς ογκόλιθους, ενώ το νότιο κατασκευάζεται εξ αρχής 2,5 μ. νοτιότερα από το παλαιό, έτσι, ώστε το πλάτος να διαμορφωθεί στα 7 μ. περίπου. Λαμβάνεται και πάλι μέριμνα για την προστασία του δρόμου από τα νερά του ποταμού, καθώς το νότιο ανάλημμα ενισχύεται εξωτερικά με αντηρίδες.

Η οδός ερευνήθηκε σε μήκος 35 μ. όσο δηλαδή το πλάτος της ανασκαφής στη λεωφόρο Αμαλίας. Στο ανατολικότερο προς την πλατεία του Άγνωστου Στρατιώτη τμήμα της, το νότιο ανάλημμα κάμπτεται και εδώ δημιουργείται διασταύρωση. Η βασική αυτή αρτηρία, συνεχώς επισκευαζόμενη, χρησιμοποιείται ανελλιπώς μέχρι το 2ο αι. μ.Χ., όπως δείχνουν τα 30 περίπου αλλεπάλληλα οδοστρώματα που εντοπίστηκαν, πολλά με σαφή ίχνη τροχών. Τμήμα της εντυπωσιακής αυτής στρωματογραφίας του δρόμου αποσπάστηκε, με σκοπό να εκτεθεί μαζί και με άλλα ευρήματα σε ειδικά διαμορφωμένο χώρο του σταθμού.

Στα βόρεια κράσπεδα της οδού αναπτύσσεται την ίδια περίοδο εκτεταμένο νεκροταφείο. Σε επαφή με το βόρειο ανάλημμα οικοδομείται ταφικό βάθρο από κροκαλοπαγείς ογκόλιθους, ενώ στον ίδιο χώρο διαμορφώνονται περίβολοι, που περικλείουν συστάδες τάφων (Πίν. 18 β).

Συνολικά ερευνήθηκαν 192 τάφοι, που ανήκουν στους γνωστούς τύπους, όπως ορύγματα στο βράχο, εγχυτρισμοί σε αμφορείς και κυψέλες, λάρνακες, κτιστοί κιβωτιόσχημοι, πήλινοι κεραμοσκεπείς και κάλπες. Αρκετά μεγάλος είναι ο αριθμός των ενταφιασθέντων βρεφών και νηπίων (πάνω από 30) μέσα σε αγγεία ή σε οικογενειακούς τάφους.

Μεταξύ των ταφών αξίζει να μνημονευθούν ιδιαίτερα τρεις ταφές ζώων, δύο σκύλων και μία αλόγου και σκύλου μαζί. Στη μία μάλιστα περίπτωση ο τάφος του σκύλου ήταν ιδιαίτερα επιμελημένης κατασκευής με πήλινα κτιστά τοιχώματα και πλάκες στο δάπεδο. Το ζώο ήταν κτερισμένο με δύο γυάλινα μυροδοχεία του 1ου-2ου αι. μ.Χ., ενώ στη θέση τους διατηρήθηκαν τα χάλκινα καρφιά από το περιλαίμιό του.

Τα κτερίσματα των τάφων ήταν συνήθη ως προς τους τύπους: δακρυδόχοι, φιαλίδια, κάνθαροι, ασκοί, λυχνάρια, ληκύθια, γυάλινα μυροδοχεία, κάτοπτρα, στλεγγίδες, νομίσματα, χάνδρες και κοσμήματα.

Στους πρώιμους ρωμαϊκούς χρόνους η κοίτη του ποταμού επιχωματώνεται, αφού τα νερά εκτρέπονται στα νότια και στο εσωτερικό της κατασκευάζεται μεγάλος λίθινος αγωγός με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., που ερευνήθηκε σε μήκος 47 μ. Έχει κτιστά τοιχώματα και συμπαγή θολωτή οροφή. Το γέμισμά του περιείχε κεραμική και κυρίως λυχνάρια του ύστερου 3ου-πρώιμου 4ου αι. μ.Χ., όταν φράχθηκε και αχρηστεύθηκε.

Παρόμοιοι αγωγοί έχουν εντοπιστεί σε πολλές ανασκαφές στην Αθήνα, στο Νέο Κόσμο, στο Κουκάκι, στις περιοχές Ρηγίλλης, Ψυρρή και Ολυμπιείου.

Μετά την επιδρομή των Ερούλων το 267 μ.Χ. και τις τεράστιες καταστροφές που επέφερε στην πόλη, αλλάζει και πάλι η χρήση γης.

Ολόκληρη η περιοχή βόρεια του Ηριδανού καταλαμβάνεται από τεράστιο λουτρικό συγκρότημα (βαλανείο), που οικοδομείται πάνω στο νεκροταφείο και στο κατάστρωμα της οδού, η οποία καταργείται.

Μόνο στην ανασκαφή της λεωφόρου Αμαλίας το βαλανείο εκτείνεται σε μήκος 88 και πλάτος 33-41 μ. Ας σημειωθεί δε ότι μόνο το νότιο όριό του προς τον ποταμό είναι προσδιορισμένο. Στα βόρεια είναι βέβαιο ότι εκτείνεται αρκετά, αφού στα επόμενα έτη αποκαλύφθηκε η προς τα εκεί συνέχειά του. Προς τα ανατολικά, στην πλατεία του Άγνωστου Στρατιώτη, έχουμε σαφή μαρτυρία συνέχειάς του με την ανασκαφή υπόκαυστης αίθουσας από τον Γ. Μυλωνά[5]. Προς τα δυτικά, στην πλατεία Συντάγματος, η

4. ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 25-27. Ι. Τραυλός, Πολεοδομική εξέλιξις των Αθηνών, Αθήναι 1960, σ. 53. J. Travlos, Pictorial Dictionary of Ancient Athens, σ. 159-160.

5. ΑΔ 14 (1931-1932): Παράρτημα, σ. 46-48.

εικόνα είναι ασαφής λόγω των πολλών οικοδομικών επεμβάσεων που έχει υποστεί ο χώρος· πάντως πολλοί από τους τοίχους της ανασκαφής κατευθύνονται προς την πλατεία.

Με βάση τα παραπάνω δεδομένα και με τους μετριότερους υπολογισμούς το συγκρότημα φαίνεται να καλύπτει εμβαδόν μεγαλύτερο από 5.500 τ.μ. Δημιουργείται στα τέλη του 3ου-αρχές του 4ου μ.Χ. Η πρώτη οικοδομική φάση διακρίνεται από τους μεγάλους σε πάχος τοίχους, χτισμένους με ακανόνιστους λίθους και κόκκινο σφικτό αργιλόχωμα με χαλίκι ως συνδετικό υλικό. Τότε διαμορφώνεται ο κεντρικός πυρήνας του με τις υπόκαυστες αίθουσες και τις εστίες πυροδότησης (praefurnia).

Στα τέλη του 4ου αι. μ.Χ. δέχεται ισχυρή καταστροφή, που μπορεί ίσως να συνδεθεί με τη γνωστή επιδρομή του Αλάριχου το 396 μ.Χ., και μέσα στον 5ο αι. μ.Χ. ανοικοδομείται. Οι χώροι των υποκαύστων επισκευάζονται και συμπληρώνονται, άλλοι επιχωματώνονται με το υλικό της καταστροφής και θεμελιώνονται νέα δωμάτια και αψιδωτοί χώροι. Οι τοίχοι των δωματίων ενισχύονται με ισχυρότατο λευκό ασβεστοκονίαμα και τα δάπεδα των δεξαμενών επενδύονται με μαρμάρινες πλάκες.

Ο κεντρικός πυρήνας του συγκροτήματος (Πίν. 18 γ), που αποσπάστηκε ολόκληρος για να εκτεθεί στο σταθμό, περιελάμβανε δύο εστίες πυροδότησης (praefurnia), τέσσερις υπόκαυστες αίθουσες, που αποτελούν τα caldaria και τα tepidaria, και μία πλακοστρωμένη αίθουσα. Δεύτερος μικρότερος πυρήνας εντοπίστηκε κοντά στο διαχωριστικό με την πλατεία Συντάγματος τοίχο.

Γύρω από τους πυρήνες διαμορφώνεται πλήθος δωματίων, που εξυπηρετούσαν λειτουργικές ανάγκες των επισκεπτών (αίθουσες αναμονής, αποδυτήρια, καταλύμματα κτλ.). Πάντως η έκταση που καταλαμβάνει, σε συνδυασμό με τα πολυάριθμα δωμάτια που περιβάλλουν τις κύριες λουτρικές εγκαταστάσεις, οδηγεί στη σκέψη ότι ίσως πρόκειται για ένα μεγάλο –δημόσιου ή κοινωφελούς χαρακτήρα– οικοδόμημα.

Στο βορειότερο τμήμα της ανασκαφής και μετά τη μεσολάβηση μεγάλου κενού διαστήματος, ίσως υπαίθριας αυλής, αποκαλύφθηκε τμήμα του συγκροτήματος με δύο αψιδωτές κατασκευές, τη μία πάνω στην άλλη, που ανήκουν στις δύο εμφανείς οικοδομικές φάσεις των λουτρών. Τα δωμάτια του βαλανείου δεν έφεραν διακόσμηση στους τοίχους και τα δάπεδα ή ακριβέστερα αυτή δεν διασώθηκε, αφού πολυάριθμα τεμάχια τοιχογραφιών με γραπτή φυτική και γεωμετρική διακόσμηση συγκεντρώθηκαν από το εσωτερικό τους.

Πυκνό σύστημα υδραγωγών, άλλοτε υδρευτικών, άλλοτε αποχετευτικών, διατρέχει τους χώρους του λουτρού. Πρόκειται κατά κανόνα για πήλινους αγωγούς με πειόσχημα στελέχη, που διακλαδώνονται είτε για να τροφοδοτήσουν τις δεξαμενές είτε για να αποχετεύσουν τα ακάθαρτα νερά.

Την ίδια εποχή στο νότιο τμήμα του ποταμού, σε επαφή με την όχθη του, θεμελιώνεται υδραγωγείο, από το οποίο διατηρήθηκαν επτά πεσσοί χτισμένοι από κροκαλοπαγείς ογκόλιθους και κονίαμα, που διατρέχονται από πυκνότατο δίκτυο αγωγών και φρεατίων. Οι κατασκευές αυτές συγκέντρωναν και διοχέτευαν μεγάλη ποσότητα νερού προς τα νότια, όπως δείχνουν οι παχιές στρώσεις αλάτων στο εσωτερικό τους. Ίσως το έργο αυτό να σχετίζεται με την προσπάθεια αποστράγγισης της κοίτης πριν επιχωματωθεί οριστικά.

Στο ίδιο τμήμα εντοπίστηκαν λίγα οδοστρώματα ρωμαϊκής οδού με κατεύθυνση Β.-Ν., που πιθανώς εξασφάλιζε πρόσβαση στο βαλανείο.

Τον 5ο-6ο αι. μ.Χ. πάνω στην επιχωματωμένη κοίτη αναπτύσσεται συστάδα 15 παλαιοχριστιανικών τάφων. Οι τάφοι αυτοί, συχνά δίδυμοι ή τρίδυμοι, με κτιστά τοιχώματα, θολωτή οροφή και κονίαμα εσωτερικά, περιείχαν ως επί το πλείστον ομαδικές ταφές. Πρόκειται για γνωστού τύπου τάφους που ερευνήθηκαν σε μεγάλο αριθμό στο παρελθόν στις περιοχές του Νέου Κόσμου, του Μεταξουργείου, καθώς και στο κέντρο της Αθήνας, στο Κουκάκι και αλλού.

Το νότιο τμήμα της ανασκαφής αποτελούσε τμήμα της βυζαντινής πόλης, καθώς εντοπίστηκαν εδώ πολλά δωμάτια κτιρίων και 13 αποθηκευτικοί σιροί[6]. Η χρήση του χώρου συνεχίστηκε στα υστεροβυζαντινά και στα χρόνια της Τουρκοκρατίας με την κατασκευή μεγάλων δεξαμενών και πυκνού υδρευτικού δικτύου από πήλινους κυλινδρικούς αγωγούς.

Τμήματα ενός μεγάλου σε μήκος τοίχου, που χτίστηκε πρόχειρα από λίθους και άφθονο μαρμάρινο υλικό σε β΄ χρήση, μπορεί ενδεχομένως να συνδεθεί με το γνωστό τείχος του βοεβόδα Χασεκή, που οικοδομήθηκε στην Αθήνα το 1778[7].

Η ιστορία του χώρου κλείνει με τμήματα λιθόστρωτου, που ερευνήθηκε κατά διαστήματα και σε μεγάλο μήκος

6. Πλήθος σιρών και αποθηκευτικών πίθων έχει αποκαλυφθεί σε όλα τα ορύγματα του Μετρό επί της λεωφόρου Αμαλίας κοντά στην οδό Ξενοφώντος, αλλά και σε παλαιότερες ανασκαφές στις παρόδους της Αμαλίας μέχρι το Ολυμπιείο. Η πυκνότητα αυτή δεν αποτελεί τυχαίο γεγονός και δίνει μια εικόνα για τη μορφή και τη χρήση γης στο ανατολικό τμήμα της Αθήνας κατά τη βυζαντινή περίοδο.

7. Ι. Τραυλός, ό.π. (υποσημ. 4), σ. 195-200. Ι. Καμπούρογλου, Αι Αθήναι κατά τα έτη 1775-1795, σ. 58-60.

στο ανατολικό τμήμα της λεωφόρου και μπορεί να ταυτιστεί με το κατάστρωμα της οδού Αμαλίας της οθωνικής εποχής.

Η ανασκαφή στη λεωφόρο Αμαλίας έγινε κάτω από εντονότατα πιεστικούς ρυθμούς, πάντα όμως με την απαιτούμενη προσοχή και με γνώμονα την άντληση όλων των αρχαιολογικών στοιχείων. Μετά από απόφαση του ΚΑΣ και με σύμφωνη γνώμη και χρηματοδότηση της Αττικό Μετρό, αποσπάστηκαν τα σημαντικότερα και χαρακτηριστικότερα αρχιτεκτονικά στοιχεία (πυρήνας του βαλανείου, τμήματα του υδραγωγείου και των δικτύων, τμήμα της στρωματογραφίας του δρόμου) και κατασκευάστηκαν εκμαγεία από δύο λάκκους χύτευσης, με προοπτική να επανατοποθετηθούν σε ειδικό εκθεσιακό χώρο.

2. Φρέαρ Λεωφόρου Αμαλίας 2 (Ζάππειο)[8] (Σχέδ. 2)

Σε έκταση 670 τ.μ. πραγματοποιήθηκε έρευνα με σημαντικά ευρήματα. Ευτυχώς μετά από απόφαση του ΚΑΣ, τμήμα της ανασκαφής με άριστα διατηρημένο λουτρικό συγκρότημα κρίθηκε διατηρητέο και θα διαμορφωθεί σε επισκέψιμο αρχαιολογικό χώρο.

Η παλαιότερη χρήση του χώρου μαρτυρείται από μεγάλο τραπεζιόσχημο κτίσμα, μήκ. 16,80 και πλ. 8,60-10,60 μ., που διχοτομείται με εγκάρσιο τοίχο (Πίν. 19 α). Είναι χτισμένο με μεγάλους κροκαλοπαγείς ογκόλιθους δρομικά τοποθετημένους και σώζεται σε ύψος τεσσάρων δόμων. Θεμελιώθηκε στο φυσικό βράχο, ο οποίος προηγουμένως διαμορφώθηκε κατάλληλα για το σκοπό αυτό. Το γεγονός ότι ο τραπεζιόσχημος χώρος παρέμεινε ανοικτός από τα νότια σε συνδυασμό με το ακανόνιστο σχήμα του αποκλείουν την ταύτισή του με κτίριο. Δυστυχώς τα ανασκαφικά στοιχεία ήταν λιγοστά, καθώς το εσωτερικό του είχε εξ ολοκλήρου επιχωστεί κατά τη διαμόρφωση του Εθνικού Κήπου. Από την κατασκευή του και από ελάχιστη κεραμική που προήλθε από τον προσεκτικό καθαρισμό του επιπέδου θεμελίωσης, μπορεί να χρονολογηθεί στους υστεροκλασικούς χρόνους.

Στα βόρεια αυτού του χώρου αποκαλύφθηκε ορθογώνια κατασκευή, διαστ. 3,72×2,70 μ. που σώζεται σε ύψος δύο δόμων. Στο κέντρο της στα ρωμαϊκά χρόνια ανοίχτηκε ορθογώνιο φρεάτιο, στο οποίο καταλήγει μεγάλος πήλινος αγωγός. Το ακανόνιστου σχήματος οικοδόμημα δεν είναι εύκολο να ταυτιστεί, καθώς λείπουν τα αρχαιολογικά στοιχεία[9]. Δεν αποκλείεται να αποτελούσε περίβολο υπαίθριου ιερού και η ορθογώνια κατασκευή να ήταν βάθρο ή βωμός[10].

Το βόρειο τμήμα της ανασκαφής καταλαμβάνει λουτρικό συγκρότημα (βαλανείο) άριστης διατήρησης. Αναπτύσσεται μεταξύ δύο μεγάλων σε μήκος τοίχων, ιδιαίτερα υψηλών, επιμελημένης κατασκευής, που έχουν ενσωματώσει στην τοιχοδομία τους πολλά αρχιτεκτονικά μέλη σε β΄ χρήση.

Ο μεταξύ των δύο τοίχων χώρος, πλ. 21 μ., ισοπεδώθηκε, προκειμένου να θεμελιωθεί το βαλανείο, το οποίο συνεχίζεται τόσο προς τα ανατολικά, μέσα στον Εθνικό Κήπο, όσο και προς τα δυτικά, στο κατάστρωμα της λεωφόρου Αμαλίας, και πιθανότατα συσχετίζεται με το λουτρό J, που αναφέρει ο Ι. Τραυλός στην περιοχή αυτή[11].

Το συγκρότημα περιλαμβάνει δύο υπόκαυστες αίθουσες, δύο εστίες πυροδότησης (praefurnia) και εννέα δεξαμενές (Πίν. 19 β). Θεμελιώνεται μετά την επιδρομή των Ερούλων στα τέλη του 3ου ή στις αρχές του 4ου αι. μ.Χ. και κατά τον 5ο-6ο αι. μ.Χ. επισκευάζεται και επεκτείνεται.

Στην πρώτη οικοδομική φάση ανήκουν οι δύο υπόκαυστες αίθουσες, τα δύο praefurnia και τέσσερις από τις δεξαμενές.

Ο μεγαλύτερος υπόκαυστος χώρος φέρει 15 στυλίσκους υποκαύστων, άλλοτε κυλινδρικών, άλλοτε ορθογωνίων, και διαχωριστικά τοιχία, που διαμορφώνουν εισόδους για την υπόγεια επικοινωνία με τα praefurnia. Πρόκειται προφανώς για το caldarium (Πίν. 19 γ).

Αμέσως βόρεια ανοίγεται άλλος επιμήκης υπόκαυστος χώρος, που το δάπεδό του στηριζόταν σε 17 μαρμάρινους επιτύμβιους κιονίσκους σε β΄ χρήση αντί υποκαύστων. Πρόκειται για το tepidarium (Πίν. 19 γ).

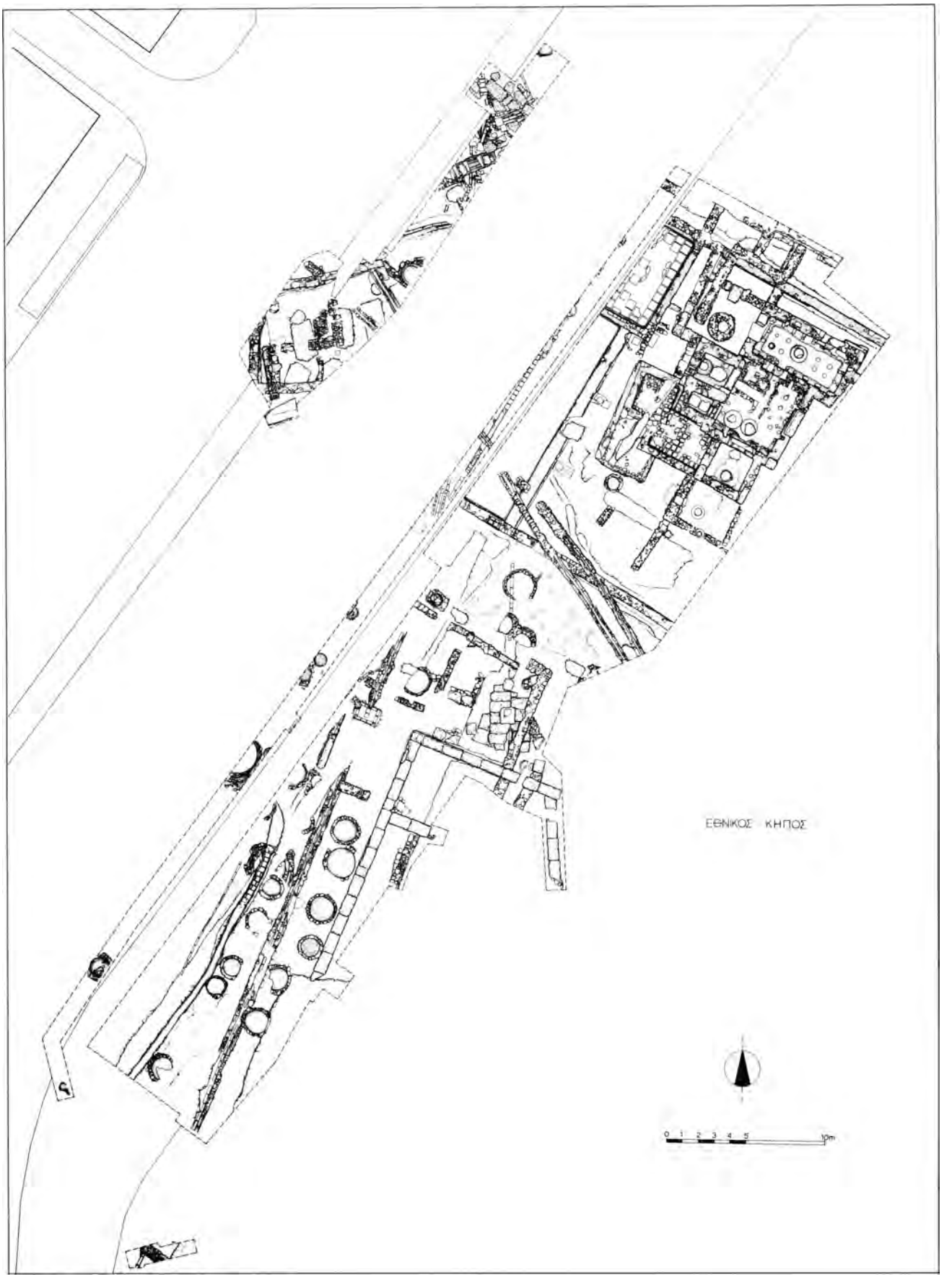
Οι δύο εστίες πυροδότησης συνδέονται με το caldarium με υπόγειες διόδους, που έχουν αψιδωτή διαμόρφωση από πλίνθους και κονίαμα (Πίν. 19 δ). Η κυκλοφορία του θερμού αέρα γινόταν μέσω τριών μικρών δεξαμενών που θερμαίνονταν και ακολούθως η θερμότητα διοχετευόταν στις δύο υπόκαυστες αίθουσες. Στους τοίχους

8. Την ανασκαφή διεξήγαγαν οι αρχαιολόγοι Εύα Γιατρουδάκη, Βούλα Γκίκα-Παλληκαροπούλου και Μανώλης Παναγιωτόπουλος υπό την εποπτεία της υπογράφουσας.

9. Αξίζει να σημειωθεί ότι ανάλογης τοιχοδομίας κτίσματα είχαν ανασκαφεί κοντά στο μεγάλο οικοδομικό συγκρότημα με τα ψηφιδωτά απέναντι από την είσοδο του Ολυμπιείου που ταυτίστηκε με γυμνάσιο των χρόνων του Αδριανού και πιθανότατα αποτελούν τμήματα του ίδιου χώρου, αφού οι δύο ανασκαφές απέχουν μεταξύ τους ελάχιστα μέτρα.

10. Όμοια κατασκευή είχε αποκαλυφθεί κατά την ανασκαφή στο βαλανείο στο Ζάππειο μέγαρο, λίγα μέτρα ανατολικότερα, και είχε ταυτιστεί με βωμό.

11. J. Travlos, ό.π. (υποσημ. 4), σ. 181. BCH 49 (1925), σ. 440.

Σχέδ. 2. Αθήνα. Ανασκαφές Μ.Σ.Α. Φρέαρ Λεωφόρου Αμαλίας 2. (Ζάππειο). Κάτοψη της ανασκαφής.

των δεξαμενών κατακόρυφα ανοίγματα εξασφάλιζαν εξαερισμό, αλλά και θέρμανση των ίδιων των τοίχων.

Σε αυτή τη φάση ανήκει μεγάλη ορθογώνια δεξαμενή επιμελημένης κατασκευής με παχύ υδραυλικό κονίαμα εσωτερικά και μαρμάρινες πλάκες εξωτερικά, που μέσω δύο οπών διοχέτευε νερό σε δύο μαρμάρινες λεκάνες που βρέθηκαν κατά χώραν.

Στη δεύτερη φάση του 5ου-6ου αι. μ.Χ., που διαδέχεται καταστροφή, οι υπόκαυστες αίθουσες επισκευάζονται και ξαναχρησιμοποιούνται. Στο δάπεδο των τριών μικρών δεξαμενών ανοίγονται οπές και το στόμιό τους επιχρίεται. Οικοδομούνται τέσσερις νέες δεξαμενές με πλακοστρωμένα δάπεδα. Μία από αυτές διαμορφώνεται υπόγεια με θολωτή οροφή στην οποία ανοίγεται φρεάτιο για την άντληση του νερού. Εσωτερικά έχει επιμελημένη κατασκευή με πλακοστρωμένο και κονιαμένο δάπεδο και φέρει στο βόρειο τοίχο της ιχνογραφήματα αμελούς απόδοσης με ανθρώπινες μορφές, ψάρια, ερωδιούς και σταυρούς. Πιθανότατα αυτές οι πρόχειρες τοιχογραφίες παραπέμπουν σε μεταγενέστερη χρήση της ως καταφυγίου ή μαρτυρίου.

Νότια από το βαλανείο ερευνήθηκε τμήμα ρωμαϊκής οδού με κατεύθυνση Α.-Δ. σε μήκος 12 μ. και πλάτος 5,38 μ. Σώζει 4-5 οδοστρώματα με κεραμική ρωμαϊκών και υστερορωμαϊκών χρόνων και πιθανότατα εξυπηρετούσε τις ανάγκες του βαλανείου.

Στους βυζαντινούς χρόνους ο χώρος καταλαμβάνεται από μεγάλους κτιστούς σιρούς και πίθους. Εννέα πήλινοι κτιστοί πίθοι σφηνώνονται στα δάπεδα των δωματίων του λουτρού, ενώ σε ολόκληρο το χώρο της ανασκαφής τοποθετούνται σε σειρά 29 αποθηκευτικοί σιροί. Φαίνεται ότι κατά τα τέλη του προηγούμενου αιώνα κάποιοι από αυτούς ήταν ορατοί, όσοι διασώθηκαν από παλαιότερες επεμβάσεις στο χώρο, αλλά και αυτοί καλύφθηκαν κατά τη διαμόρφωση του Εθνικού Κήπου[12].

Δύο υστεροβυζαντινοί κλίβανοι αποτελούν την ύστατη μαρτυρία χρήσης του χώρου πριν από τη διαμόρφωσή του σε τμήμα του Εθνικού Κήπου κατά την οθωνική περίοδο.

ΟΛΓΑ ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ

3. Ανασκαφή σταθμού Κεραμεικός

Η ανασκαφική έρευνα του σταθμού Κεραμεικός του Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου Αθηνών[13] ξεκίνησε τον Μάρτιο του 1993, σε συνολική έκταση 2,5 περίπου στρεμμάτων. Με την πορεία της έρευνας η ανασκαφή περιορίστηκε στο ανατολικό περίπου ήμισυ της συνολικής έκτασης του σταθμού και συγκεκριμένα σε χώρο, διαστ. 73×33 μ. Από την επιφάνεια του εδάφους και μέχρι το μέσο βάθος των 2,50 μ. εντοπίστηκαν επιχώσεις ιδιαίτερα αναμοχλευμένες, με υλικό από όστρακα της μυκηναϊκής περιόδου μέχρι απορρίψεις της εποχής του Μεσοπολέμου.

Η ουσιαστική ανασκαφική έρευνα ξεκίνησε από το βάθος των 2,50 έως 3 μ. μέχρι το βάθος των 6 μ., όπου και αποκαλύπτεται η βραχοκιμηλιά.

Στον ανασκαφέντα εν τέλει χώρο αποκαλύφθηκε το βορειοδυτικό τμήμα του ήδη γνωστού αρχαίου νεκροταφείου του Κεραμεικού με σύνολο 618 τάφων μέχρι σήμερα, πολλοί από τους οποίους χρονολογούνται στην υστεροαρχαϊκή-πρώιμη κλασική περίοδο, οι πλείστοι στον 5ο αι. π.Χ., λίγοι στον 4ο αι. π.Χ. και ακόμη λιγότεροι στον 8ο αι. π.Χ. έως τον πρώιμο 6ο αι. π.Χ. Ελάχιστοι, τέλος, τάφοι που είχαν διασωθεί από τις μεταγενέστερες έως σύγχρονες παραβιάσεις του χώρου σε υψηλότερα στρώματα, χρονολογούνται στον πρώιμο 3ο αι. π.Χ. (Σχέδ. 3).

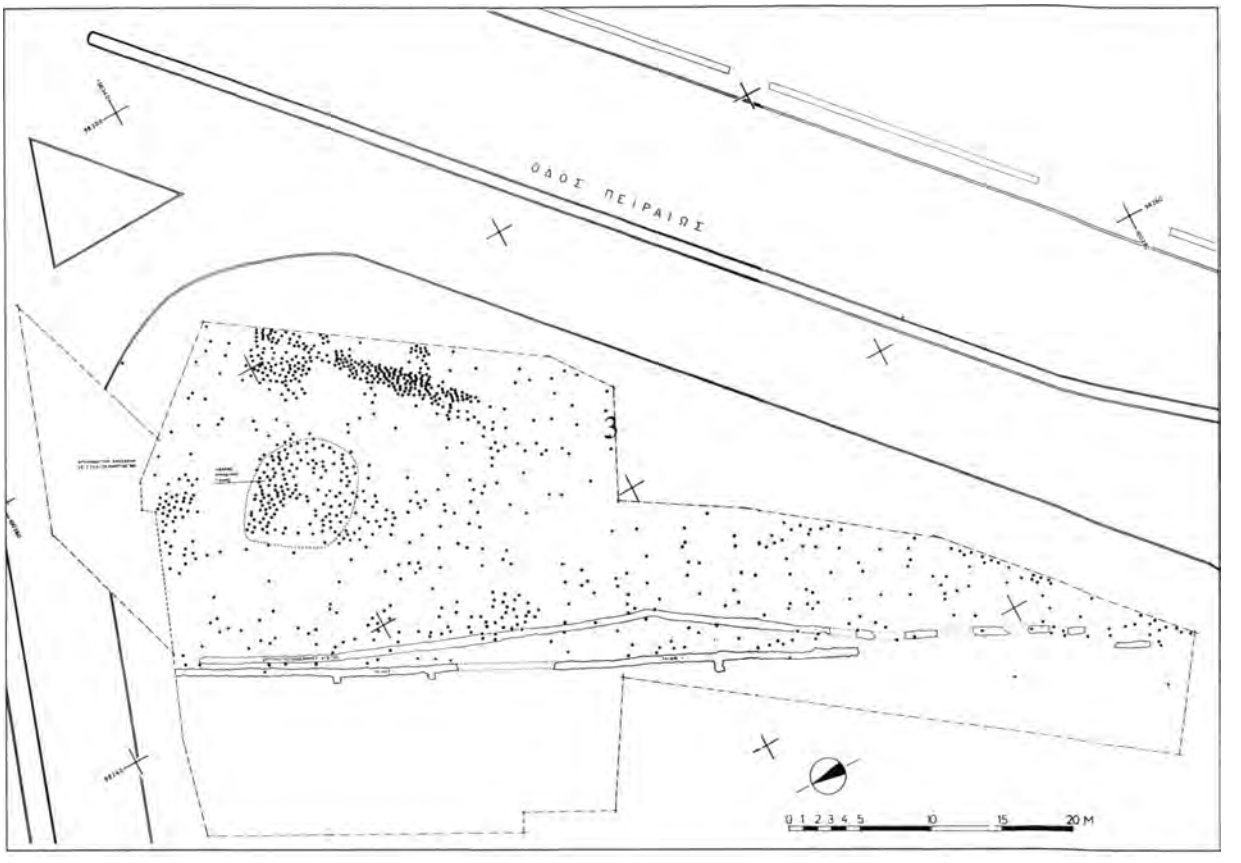
Οι τάφοι ανήκουν σε όλους τους γνωστούς τύπους, δηλαδή έχουν αποκαλυφθεί μέχρι σήμερα 193 λακκοειδείς, 48 εγχυτρισμοί, 126 πυρές, 83 καλυβίτες, 54 κεραμοσκεπείς, 15 λάρνακες, 6 κιβωτιόσχημοι, μία σαρκοφάγος, 6 διαταραγμένες ταφές, καθώς και 86 ταφές σε ομαδικό λάκκο. Ο τελευταίος ήταν ένα απλό όρυγμα, σχεδόν κυκλικό, με μεγαλύτερη διάμετρο 5,30-6 μ. και βάθος 1,90 μ. Το όρυγμα είχε υποστεί τρεις περιμετρικές και δύο κεντρικές παραβιάσεις. Από τις «νησίδες» επομένως του λάκκου προήλθε ο μεγάλος αριθμός των νεκρών, που ανήκε σε άνδρες, γυναίκες και παιδιά (Σχέδ. 4).

Από τον τρόπο της ταφής – νεκροί «εν αταξία» σε επάλληλες στρώσεις – και από τη χρονολόγηση των λίγων κτερισμάτων στο τελευταίο τρίτο του 5ου αι. π.Χ., η ομαδική ταφή αποδίδεται στο λοιμό που ενέσκυψε στην Αθήνα με την έναρξη του πελοποννησιακού πολέμου και διήρκεσε από το 430 έως το 426 π.Χ. (Θουκ. II, XLVII-LIV).

Τα κτερίσματα των ταφών του Κεραμεικού ήταν ελάχιστα σχετικά με τον αριθμό των ταφών· πολλές εξ αυτών ήταν ακτέριστες και η μεγάλη πυκνότητα του νεκροταφείου είχε ως αποτέλεσμα παλαιότεροι τάφοι να καταστρέφονται ή να παραβιάζονται από δύο ή περισσότερους νεότερους. Η εκτεταμένη σύληση του νεκροταφείου αποδίδεται ανασκαφικά σε τρεις διαφορετικές νεότερες παραβιάσεις που έφθασαν κατά περιπτώσεις μέχρι την κιμηλιά: μία από αυτές οφείλεται στη θεμελίωση της παλαιάς Λαχαναγοράς των Αθηνών και στην κατασκευή δύο νεότερων δεξαμενών ύδατος.

12. ΠΑΕ 1889, σ. 11.

13. Στην ανασκαφή συμμετείχαν οι αρχαιολόγοι Γεώργιος Αλεξόπουλος, Γιώτα Κασσίμη, Νάνση Διαλιάνη, Έφη Ανέστη, Ελίζα Καβράκη.

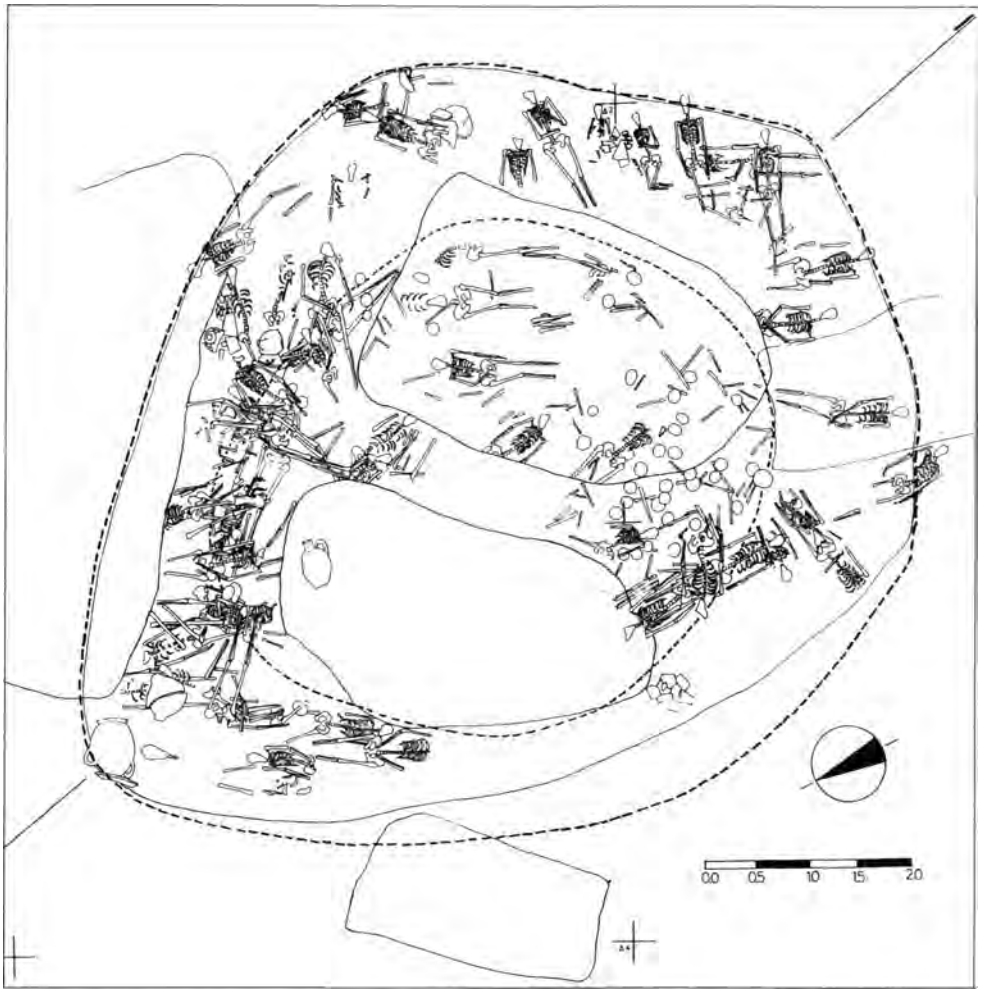
Σχέδ. 3. Αθήνα. Ανασκαφές Μ.Σ.Α. Σταθμός Κεραμεικός. Διάγραμμα του ανασκαφικού χώρου.

Εκτός των ταφών, στο χώρο της ανασκαφής εντοπίστηκε χαμηλός τοίχος από αργολιθοδομή μήκ. 49 μ. περίπου, ο οποίος αποτελεί το δυτικό όριο του νεκροταφείου του Κεραμεικού των κλασικών χρόνων. Κοντά στον τοίχο αυτό – που θεωρούμε περίβολο –, και καθ' όλο το μήκος του, εντοπίστηκαν οι περισσότεροι υστεροαρχαϊκοί εγχυτρισμοί της ανασκαφής. Σε μικρή απόσταση από τον περίβολο, στο εσωτερικό του νεκροταφείου, διανοίχθηκε τον 4ο αι. π.Χ., λαξευτός αγωγός, ο οποίος παρακολουθείται σε όλο τον άξονα της ανασκαφής από Β.-ΝΑ. Έξω από το νεκροταφείο, βορειοδυτικά του περιβόλου, βρέθηκαν υπολείμματα κεραμικού εργαστηρίου (θεμέλια κλιβάνου, αποθέτης και στρώση αποθέσεων), που χρονολογούνται από τον 5ο έως το α΄ μισό του 4ου αι. π.Χ., όπως προκύπτει από τα όστρακα άβαφων καθημερινής χρήσης αγγείων του αποθέτη. Σε αυτό το εργαστήριο έγινε και παραγωγή κέρνων, όπως διαπιστώθηκε από το μεγάλο αριθμό αγγείων αυτού του τύπου που βρέθηκε στις αποθέσεις (Πίν. 20 γ).

Εκτός των κέρνων και των ευρημάτων του κεραμικού εργαστηρίου όλα τα άλλα ευρήματα της ανασκαφής του Κεραμεικού αποτελούν κτερίσματα τάφων. Πρόκειται συνήθως για μικρά αγγεία γνωστά ήδη από όλες τις ανασκαφές των νεκροταφείων των Αθηνών (Κεραμεικού - Συντάγματος - Ηρίων πυλών - Αχαρνικών πυλών κτλ.). Τα πλέον συνήθη σχήματα είναι λήθυκοι του ύστερου μελανόμορφου, αρυβαλοειδείς λήκυθοι, σκύφοι, φιαλίδια, χόες, πρόχοι, ελάχιστες μελαμβαφείς πυξίδες, κοτύλες, κύπελλα.

Αντιπροσωπευτικά παρουσιάζονται τα κτερίσματα (Πίν. 20 α-β, 21 α-β, 22 α-γ) επτά συνολικά τάφων: Τ. 239, εγχυτρισμός παιδιού, με τα κτερίσματα περιμετρικά του ταφικού αγγείου: Τ. 260, εγχυτρισμός βρέφους· Τ. 454, λακκοειδής με παιδική ταφή (μερικά από τα κτερίσματά της εικονίζονται στον Πίν. 21 α)· Τ. 449, κιβωτιόσχημος· Τ. 255, λακκοειδής· Τ. 379, κεραμοσκεπής· Τ. 13, κεραμοσκεπής τάφος παιδιού ηλικίας 8-10 ετών.

Από τα μέχρι τώρα ανασκαφικά δεδομένα, πάντως, το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στη συμπλήρωση των τοπογραφικών στοιχείων της περιοχής, τόσο από την άποψη

Σχέδ. 4. Αθήνα. Ανασκαφές Μ.Σ.Α. Σταθμός Κεραμεικός. Ταφικό στρώμα από ομαδική ταφή.

των ορίων του νεκροταφείου του Κεραμεικού (εντοπίστηκε το δυτικό του όριο) όσο και από την άποψη των υδάτων του Ηριδανού ποταμού, που φαίνεται ότι δημιούργησαν την αρχαϊκή εποχή ένα ακόμη έλος στο χώρο μεταξύ του περιβόλου του αρχαίου νεκροταφείου και της Ιεράς οδού.

Ε. ΜΠΑΖΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ - Ι. ΔΡΑΚΩΤΟΥ

4. Ανασκαφική έρευνα στο χώρο του ναού της Αρτέμιδος Αγροτέρας (οδοί Αρδηττού-Κούτουλα-Κεφάλου-Θωμοπούλου στο Μετς)

Ύστερα από απόφαση του ΚΑΣ προχωρήσαμε σε ανασκαφική έρευνα και σε καθαρισμό των ελεύθερων χώρων των υπό απαλλοτρίωση ακινήτων που περιβάλλονται από τις οδούς Αρδηττού, Κούτουλα, Κεφάλου, Θωμοπούλου στο Μετς, όπου τοποθετείται ο ναός της Αρτέμιδος Αγροτέρας, προκειμένου να διαπιστωθεί αν σώζονται κατάλοιπα αρχαίων. Η επιλογή των προς έρευνα χώρων έγινε αφού λήφθηκαν υπ' όψιν τα παρακάτω δεδομένα:

1. Η ιστορία του ναού και του χώρου.

Ο ιωνικός ναός της Αρτέμιδος Αγροτέρας, γνωστός από τα σχέδια των Stuart και Revett των ετών 1751-1753, σωζόταν ακέραιος μέχρι το 1778, οπότε κατεδαφίστηκε από το βοεβόδα των Αθηνών Χατζή Αλή Χασεκή για να χρησιμοποιηθούν τα υλικά του στην ανέγερση του γνωστού τείχους των Αθηνών, γύρω από την Ακρόπολη. Ο ναός τότε είχε μετατραπεί σε χριστιανική εκκλησία με το όνομα η Παναγιά στην Πέτρα. Μόλις το 1897 ο Ανδρέας Σκιάς προχώρησε σε συστηματική ανασκαφή του χώρου

για να αποκαλύψει τους ελάχιστους εναπομείναντες πωρόλιθους του προνάου και του σηκού και να αποκαταστήσει σχεδιαστικά από τα λαξεύματα της θεμελίωσης του ναού, που διακρίνονταν τότε στην επιφάνεια του βράχου, ολόκληρο το διάγραμμά του. Επίσης η τότε έρευνα αποκάλυψε τη μεγάλη ημιεξαγωνική αψίδα, κατάλοιπα της χριστιανικής περιόδου του ναού, πρόχειρα θεμέλια βυζαντινών κτισμάτων και εκτεταμένο νεκροταφείο με τάφους του 2ου-3ου αι. μ.Χ.

Στις αρχές του αιώνα μεγάλο τμήμα του χώρου του ναού μαζί με την αψίδα καλύφθηκαν από τις οικίες Αρδηττού 18 και Αρδηττού 20. Σημειώνεται ότι ο χώρος της οικίας στη γωνία των οδών Αρδηττού και Θωμοπούλου δεν ανασκάφηκε από τον Σκιά, διότι το κτίριο προϋπήρχε της ανασκαφής.

Ο Σκιάς, που είχε ανασκάψει το χώρο πριν από την ανέγερση των συγκεκριμένων οικιών, είχε τονίσει τα ακόλουθα: «Εὐκτέον θὰ ἦτο νὰ ὁρισθεῖ τὸ γήπεδον τοῦτο ἐν τῷ σχεδίῳ τῆς πόλεως ὡς πλατεία, ἥτις καὶ ἄλλως δὲν θὰ ἦτο ἄχρηστος, πλὴν τῆς σωτηρίας τῶν ἐρειπίων»[14].

Το 1965 ο Ι. Τραυλός προχώρησε εκ νέου στην αποκάλυψη τμήματος του υστερορωμαϊκού νεκροταφείου που είχε βρεθεί από τον Σκιά και επιβεβαίωσε την ακρίβεια της αποτύπωσης στο δημοσιευθέν στα ΠΑΕ του 1987 σχέδιο. Μετά την κατεδάφιση των οικιών προς τα βόρεια της παλαιάς οδού Αρδηττού αποκαλύφθηκε το διατηρηθέν και σήμερα θεμέλιο που ταυτίστηκε με τον αναλημματικό τοίχο, προορισμένο για την συγκράτηση της επίχωσης του δαπέδου του ναού, που η κατασκευή του ήταν επιβεβλημένη λόγω της μεγάλης κλίσης του λόφου. Ύστερα από αλλαγή των σχεδίων η νέα πλέον λεωφόρος Αρδηττού σεβάστηκε το κατάλοιπο αυτό του ναού παρακάμπτοντάς το.

2. Τα δημοσιευμένα αποτελέσματα της ανασκαφής του Ανδρέα Σκιά του έτους 1897.

3. Η αναφορά του Ιωάννη Τραυλού για την έρευνά του στο χώρο κατά το 1964 προς το τότε Υπουργείο Παιδείας.

4. Η σημερινή κατάσταση του χώρου με τα υπό κατάρρευση κτίρια.

Έτσι επελέγησαν προς έρευνα οι ακόλουθοι χώροι:

α) Το τμήμα μπροστά από τα ακίνητα Αρδηττού 18 και 20, δηλαδή νοτιοδυτικά του σωζόμενου αναλήμματος, όπου ο Σκιάς είχε αποκαλύψει τη βορειανατολική γωνία της υποθεμελίωσης του ναού που την ταύτισε με τη βορειοανατολική γωνία του ολόλιθου προνάου. Το τμήμα αυτό συμπίπτει και με το βόρειο τμήμα του ναού, που σύμφωνα με τον Σκιά το μεγαλύτερο μέρος του μαζί με τη βορειοδυτική γωνία εξαφανίστηκαν μετά την αποκοπή του βράχου βαθύτερα, όταν κατασκευάστηκε η παλαιά οδός Αρδηττού.

Η έρευνά μας όχι μόνον επιβεβαίωσε την παραπάνω παρατήρηση με την αποκάλυψη τμημάτων της ασφαλτόστρωσης της παλαιάς οδού Αρδηττού και του συμπαγούς υποστρώματος πάνω στο λαξευμένο και ισοπεδωμένο βράχο, αλλά εντόπισε επιμήκη λαξεύματα με κατεύθυνση Α.-Δ. για σημερινούς αγωγούς διαφόρων κοινωφελών οργανισμών, όπως ΟΤΕ, ΔΕΗ, ΕΥΔΑΠ κ.ά. Η αποκοπή του βράχου για την κατασκευή της παλαιάς οδού Αρδηττού είναι φανερή κάτω από το παλαιό πεζοδρόμιο, όπου η επιφάνειά του σώζεται σε ψηλότερο επίπεδο. Και πάλι όμως αυτή δεν είναι η αρχική, γιατί έχει παραβιαστεί από την κατασκευή του πεζοδρομίου και αγωγών των οικιών και κατ' επέκταση πρέπει να έχει παραβιαστεί και από την ανέγερση των ίδιων των οικιών. Η ύπαρξη μάλιστα δύο υπογείων στην οικία Αρδηττού 20, βάθ. 3 μ. περίπου, επιβεβαιώνει όχι μόνον την παραβίαση της επιφάνειας του βράχου αλλά και την καταστροφή των ελάχιστων καταλοίπων του ναού που είχαν αποκαλυφθεί και εντοπιστεί από τον Σκιά. Είχε τονιστεί από τον Σκιά ότι «ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς ἀπεδείχθη δυστυχῶς ὅτι ἡ ἐπελθοῦσα εἰς τὸν ναὸν καταστροφὴ εἶναι μεγίστη, διὸ ἐξ αὐτοῦ τοῦ οἰκοδομήματος μόνον τινὲς τῶν κατωτάτων λίθων τοῦ κρηπιδώματος ἐν τῷ προνάῳ εὑρέθησαν κατὰ χώραν, οἵτινες καὶ σημειοῦνται ἐν τῷ σχεδίῳ».

Επομένως, σύμφωνα με το σχέδιο του Σκιά αλλά και με τις μετρήσεις του τοπογράφου της Εφορείας μας επί τη ευκαιρία αυτής της έρευνας, η θέση του ναού καθορίστηκε με ακρίβεια. Η θέση του λοιπόν συμπίπτει με την οικία στην οδό Αρδηττού 18 και Κούτουλα, ένα μικρό τμήμα του (το βορειοανατολικό) με την οικία επί της οδού Αρδηττού 20, το βόρειο και βορειοδυτικό καταστράφηκε από τη διάνοιξη της παλαιάς οδού Αρδηττού, ενώ το δυτικό από τη διάνοιξη της οδού Κούτουλα.

Με την έρευνά μας στο σημείο αυτό γίνεται φανερό ότι ούτε το βορειοανατολικό τμήμα του κρηπιδώματος του ναού διατηρήθηκε, όπως και η ημιεξαγωνική αψίδα της χριστιανικής περιόδου του ναού, που συμπίπτει με την οικία της οδού Αρδηττού 20 και προφανώς καταστράφηκε από τη διάνοιξη των υπογείων.

β) Ο δεύτερος χώρος που επελέγη προς έρευνα ήταν ένα τμήμα του οικοπέδου στην οδό Αρδηττού 22, χώρος ελεύθερος, χωρίς να έχει υποστεί επέμβαση από την εποχή της ανασκαφής του 1897. Πράγματι, αποκαλύφθηκαν εκ νέου οι υστερορωμαϊκοί τάφοι και συσχετίστηκε

14. ΠΑΕ 1897, σ. 73, σημ. 4.

σχεδιαστικά το τμήμα του αναλήμματος με τη θέση του αρχαίου ναού.

Η Εφορεία ύστερα από το πέρας αυτής της έρευνας, θεωρώντας μάλιστα ότι τώρα επιβάλλεται ακόμη περισσότερο να περισωθεί το σημείο αυτό της πόλης που είναι ένα από τα ελάχιστα εναπομείναντα τμήματα της κοίτης του Ιλισού και αποτελεί παράλληλα τμήμα του κατ' εξοχήν ιστορικού τοπίου της πόλης των Αθηνών, εισηγήθηκε για άλλη μία φορά την απαλλοτρίωση ολόκληρου του συγκεκριμένου οικοδομικού τετραγώνου.

5. Οδός Ακταίου 6-8 και Επταχάλκου (Σχέδ. 5)

Στο οικόπεδο επί της οδού Ακταίου 6-8 και Επταχάλκου στο Θησείο, ιδιοκτησίας του ΟΣΚ, πραγματοποιήθηκε ανασκαφική έρευνα. Στο συγκεκριμένο χώρο του οικοπέδου προϋπήρχαν δύο νεοκλασικά κτίρια, από τα οποία έχουν διατηρηθεί οι όψεις τους προς την οδό Ακταίου. Επίσης προς την οδό Ακταίου υπήρχαν υπόγεια, τα οποία είχαν παραβιάσει το φυσικό βράχο. Σημειώνεται ότι το οικόπεδο αυτό αποτελεί το νοτιοανατολικό τμήμα μεγαλύτερου οικοπέδου επί των οδών Ακταίου, Επταχάλκου και Εφεστίων, ιδιοκτησίας και πάλι του ΟΣΚ, όπου σήμερα έχει ανεγερθεί μεγάλο σχολικό συγκρότημα. Πριν από την ανέγερση του συγκροτήματος είχε πραγματοποιηθεί εκτεταμένη ανασκαφική έρευνα κατά το έτος 1985, κατά την οποία είχαν βρεθεί σημαντικές αρχαιότητες, όπως ταφές γεωμετρικών χρόνων, μεγάλη απιόσχημη δεξαμενή, που στη συνέχεια χρησιμοποιήθηκε ως αποθέτης των ύστερων ελληνιστικών χρόνων, και κεραμικός κλίβανος των πρώιμων ρωμαϊκών χρόνων[15].

Στο παρόν οικόπεδο αποκαλύφθηκαν τμήματα εργαστηρίου κεραμικής των ελληνιστικών χρόνων, κυρίως στο νότιο τμήμα του, που δεν είχε υποστεί παραβιάσεις από μεταγενέστερες κατασκευές. Συγκεκριμένα αποκαλύφθηκε επιμήκης τοίχος με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., που συνεχίζει και προς τις δύο κατευθύνσεις έξω από τα όρια του οικοπέδου. Η επιφάνεια του τοίχου βρέθηκε 1,26 μ. υψηλότερα από τη σημερινή επιφάνεια της οδού Ακταίου. Μάλιστα προς Β. εφάπτεται στην κιμηλιά, η οποία είχε λαξευθεί για την κατασκευή του και βρίσκεται η επιφάνειά της σε υψηλότερο επίπεδο από τη σημερινή σωζόμενη επιφάνεια του τοίχου. Αποκαλύφθηκε σε μήκος 13,92 μ. και έχει πλάτος 0,90 μ. Είναι κατασκευασμένος με υλικό που ποικίλλει, όπως κοκκινωπούς κροκαλοπαγείς ογκόλιθους, μικρές ασβεστολιθικές πέτρες και τεμάχια κεραμίδων. Έχει ύψος 0,81 μ. Εδράζεται στην επιφάνεια της κιμηλιάς.

Νότια του τοίχου αποκαλύφθηκε 0,38 μ. υψηλότερα από την επιφάνεια της οδού Ακταίου κεραμικός κλίβανος κυκλικού σχήματος (Πίν. 23 γ). Έχει εσωτερική διάμετρο 2,10 και εξωτερική 2,92 μ. Το μέγιστο ύψος των τοιχωμάτων του είναι 0,68 μ. Στο εσωτερικό του και σε βάθος 0,42 μ. από την επιφάνεια των πλάγιων τοιχωμάτων του βρέθηκε πατούρα (πλ. 0,38 μ. που περιτρέχει τα πλάγια τοιχώματα και διακόπτεται νότια από το άνοιγμα που χρησίμευε ως είσοδος για το θάλαμο καύσης του κλιβάνου. Ο κλίβανος, που εδράζεται στην επιφάνεια της κιμηλιάς σε βάθος 0,40 μ., είναι κατασκευασμένος με επάλληλες κεραμίδες, ενώ στα εσωτερικά τοιχώματά του είναι έντονα τα ίχνη της μεγάλης θερμοκρασίας από την ύπαρξη στρώματος πυρακτωμένου πηλού.

Στα ανατολικά του κλιβάνου βρέθηκε ακανόνιστο λάξευμα μέσα στην κιμηλιά, το οποίο φαίνεται ότι χρησίμευσε ως αποθέτης. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν όστρακα ελληνιστικών χρόνων, μεγάλα τεμάχια αμφορέων της ίδιας εποχής και μία πήλινη υδρορρόη-λεοντοκεφαλή με γραπτή διακόσμηση του 4ου αι. π.Χ.

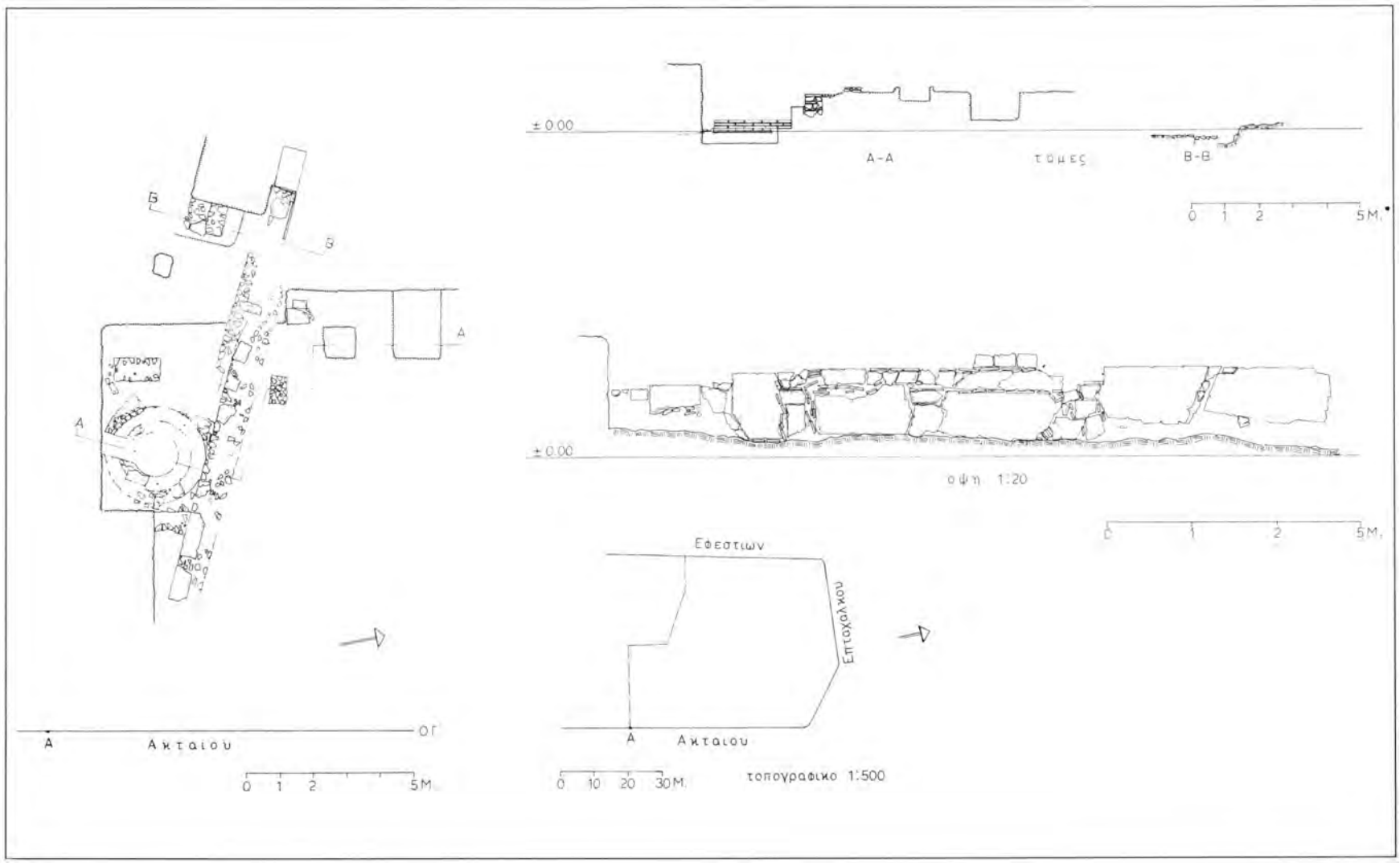
Ο κεραμικός κλίβανος, καθώς και μεγάλο τμήμα του τοίχου προς Β., διατηρήθηκαν σε κατάχωση στον αύλειο χώρο του κτιρίου, που θα λειτουργήσει ως δημόσιο νηπιαγωγείο.

6. Οδός Ακταίου (σκάμμα αποχέτευσης)

Κατά τις εργασίες διάνοιξης σκάμματος για αποχέτευση από το δήμο Αθηναίων κατά μήκος της οδού Ακταίου και στο διάστημα των οδών Ηρακλειδών και Νηλέως στο Θησείο βρέθηκαν τα ακόλουθα:

Στο τμήμα του σκάμματος μπροστά από το ακίνητο στην οδό Ακταίου 20Β και σε βάθος 1,40 μ. από τη σημερινή επιφάνεια του δρόμου βρέθηκε τοίχος 1 (πλ. 0,60 μ.) με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Είναι κατασκευασμένος από κροκαλοπαγή, κοκκινωπού χρώματος ογκόλιθο. Βόρεια του και σε επαφή έχει διατηρηθεί τμήμα συμπαγούς δαπέδου (πάχ. 0,20 μ.) από ισχυρό κονίαμα. Στη συνέχεια και κοντά στη συμβολή των οδών Ακταίου και Ηγίου αποκαλύφθηκε φρέαρ. Στο περιστόμιό του είχαν τοποθετηθεί ασβεστολιθικοί ογκόλιθοι που βρέθηκαν σε βάθος 1,65 μ. Το μαρμάρινο περιστόμιο του φρέατος βρέθηκε σε βάθος 1,90 μ. Το κυκλικό άνοιγμα έχει διάμετρο 0,46 μ., ενώ το διακεκριμένο χείλος του στομίου έχει πλάτος 0,09 μ. Το μαρμάρινο στόμιο εδράζεται σε κυκλικές κεραμίδες ύψ. 0,43 μ., οι οποίες στη συνέχεια πατούσαν στα κτιστά πλευρικά τοιχώματα του φρέατος. Το φρέαρ ήταν γεμάτο με νερό.

15. Βλ. ΑΔ 40 (1985): Χρονικά, σ. 25-27.

Σχέδ. 5. Αθήνα. Οδός Ακταίου 6-8 και Επταχάλκου. Κάτοψη της ανασκαφής, τομές Α-Α, Β-Β και όψη του τοίχου.

Σε μικρή απόσταση νότια του φρέατος και στην ανατολική παρειά του σκάμματος αποκαλύφθηκε η γωνία ενός κτίσματος, το οποίο φαίνεται να εκτείνεται προς Α. Οι ιδιαίτερα χαλαρές επιχώσεις μέσα στις οποίες βρέθηκε το τμήμα του κτίσματος, καθώς και η ύπαρξη ενός μεγάλου αγωγού στο βόρειά του εμπόδισαν τον καθαρισμό και την έρευνά του.

Στη συμβολή της οδού Ακταίου με την οδό Νηλέως αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,65 μ. μεγάλο αγγείο (πιθανώς κρατήρας) γεωμετρικών χρόνων με το στόμιο τοποθετημένο προς τα ΒΔ., στο οποίο είχε τοποθετηθεί μικρότερο ανοικτό αγγείο της ίδιας εποχής για να το φράσσει. Εξωτερικά του αγγείου και κοντά στο στόμιο βρέθηκαν μία πυξίδα με πώμα σε τεμάχια, μία δεύτερη πυξίδα σε τεμάχια και ένα κύπελλο μόνωτο ακέραιο, και τα τρία των γεωμετρικών χρόνων. Στο εσωτερικό του ταφικού αγγείου είχαν διατηρηθεί ελάχιστα οστά νηπίου.

Ε. ΛΥΓΚΟΥΡΗ-ΤΟΛΙΑ

7. Οδός Δημοφώντος 115 και Κυκλώπων 31

Στο παραπάνω οικόπεδο, ιδιοκτησίας Κ. Πούλιου και Σια ΟΕ, εμβαδού 298,50 τ.μ., η σωστική ανασκαφική έρευνα διήρκεσε από 5.1.94 έως 4.2.94 και έφερε στο φως μόνο κεραμική, από τις αποθέσεις προφανώς παρακείμενου εργαστηρίου, κατάλοιπα του οποίου όμως δεν εντοπίστηκαν.

Σε βάθος 1 μ. από το σημερινό οδόστρωμα της οδού Κυκλώπων ξεκινούσαν οι αρχαίες επιχώσεις με στρώματα αργιλώδη, κοκκινωπά, με λίθους και ίχνη φωτιάς.

Αποκαλύφθηκαν επίσης τρεις λαξευτοί κυκλικοί αποθέτες, διαμ. 1,40-1,60 μ. και βάθ. 2,59-3,42, 2,10-2,60 και 1-1,35 μ., αντίστοιχα.

Εκτός από πλήθος οστράκων συγκεντρώθηκαν και 12 λυχνάρια, 7 φιαλίδια, 4 κάνθαροι, 6 ληκύθια, 11 μικκύλα αγγεία, 14 δακτυλιόσχημες βάσεις στήριξης αγγείων, 8 αγνύθες καθώς και 3 χάλκινα νομίσματα. Όλα τα ευρήματα χρονολογούνται στο τέλος του 4ου αι. π.Χ.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΟΡΦΑΝΟΥ

8. Οδός Δωριέων 15

Στο παραπάνω οικόπεδο, ιδιοκτησίας Α. Σακαρίδη και Σια ΕΕ, εμβαδού 512 τ.μ., η ανασκαφική έρευνα διήρκεσε από 28.2.94 έως 3.3.94.

Στο ανατολικό νότιο τμήμα του οικοπέδου είχε προηγηθεί εκσκαφή σε βάθος, διότι η παλαιότερη κατοικία διέθετε υπόγειο. Έτσι η έρευνα περιορίστηκε κυρίως στο βόρειο τμήμα του, όπου λόγω της προς τα νότια φυσικής κλίσης του εδάφους υπήρχε μικρή μόνον επίχωση.

Αποκαλύφθηκε κτιστή κατασκευή, θεμελιωμένη στο φυσικό έδαφος, της οποίας οι σωζόμενοι τρεις τοίχοι (Τχ1, Τχ2, Τχ3), χτισμένοι με μικρές αργές πέτρες, είχαν πλάτος από 0,42 έως 0,65 μ. Οι εξωτερικοί τοίχοι (Τχ1 στα βόρεια και Τχ3 στα ανατολικά) ήταν δεμένοι οργανικά μεταξύ τους, ενώ ο Τχ2 (παράλληλος προς τον Τχ3) «ακουμπούσε» στον Τχ1, διαορφώνοντας έτσι δύο ξεχωριστούς χώρους (Χ1 και Χ2). Ο Τχ3 έφερε εσωτερικά και εξωτερικά επάλειψη από στρώση κονιάματος, που έσωζε ίχνη πρασινωπού χρώματος. Στον ανατολικό χώρο (Χ2), σε βάθος 0,09 μ. από το επίπεδο του σημερινού πεζοδρομίου, κατά μήκος της ανατολικής πλευράς του χώρου, εντοπίστηκε συμπαγής στρώση από μαυρισμένα με κάρβουνα, στάχτες και οξείδια χαλκού χώματα, πλ. 0,90 μ. και πάχ. κυμαινόμενου από 0,005 έως 0,05 μ. Από την αφαίρεση της στρώσης αυτής προήλθαν ελάχιστα όστρακα. Κατά μήκος της στενής βόρειας πλευράς του Χ2 (στο εσωτερικό του Τχ1) παρατηρήθηκε αυλάκι διαμορφωμένο στο φυσικό έδαφος. Το πλάτος του ήταν 0,20 μ., και με το λοξό τοίχωμά του περιοριζόταν στον πυθμένα του σε 0,08 μ., ενώ το βάθος του ήταν 0,15 μ. Στο μέσον του έβαινε δεύτερο, παρόμοιο, κάθετο σε αυτό, που κατέληγε σε μικρό χοανοειδή βοθρίσκο. Το μήκος του ήταν 0,40, το βάθος 0,15 και το πλάτος στο χείλος 0,15 και στον πυθμένα 0,06 μ. Η άνω διάμετρος του 0,30 και η κάτω 0,07 μ.

Στην προς Α. νοητή συνέχεια του Τχ1 και σε απόσταση 5,30 μ. από αυτόν αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου (Τχ4) κατεστραμμένου από παλαιότερες εκσκαφές.

Στα βορειοανατολικά της κτιστής κατασκευής αποκαλύφθηκε όρυγμα σκαμμένο στο φυσικό έδαφος, με ακανόνιστο σχήμα, καμπυλωμένο στη βόρεια γωνία του και δύο ορθογώνιες εσοχές στην ανατολική και δυτική πλευρά του. Οι εσοχές αυτές έφθαναν σε μικρότερο βάθος, ώστε να δημιουργούνται βαθμίδες. Ο πυθμένας ήταν διαμορφωμένος επίπεδος και τα τοιχώματα κάθετα.

Από τα δεδομένα της ανασκαφής προκύπτει το συμπέρασμα ότι στην περιοχή είχαν αναπτυχθεί εργαστηριακές δραστηριότητες, πιθανώς εργαστήριο χαλκουργίας, κατά τη διάρκεια του 4ου αι. π.Χ. Το όρυγμα είχε τον ίδιο προσανατολισμό με την κτιστή κατασκευή και μάλλον κατασκευάστηκαν συγχρόνως, ως τμήματα του ίδιου εργαστηρίου. Μετά την εγκατάλειψή του χρησιμοποιήθηκε ως αποθέτης.

Διαστάσεις τοίχων, χώρων και ορύγματος:

Τχ1: σωζ. μήκ. 3,90, πλ. 0,57-0,65 μ.

Τχ3: σωζ. μήκ. 2,40, πλ. 0,42 μ.

Χ1: σωζ. μήκ. 2,26, πλ. 1,60 μ.

Τχ2: σωζ. μήκ. 2,70, πλ. 0,40 μ.

Τχ4: σωζ. μήκ. 0,75, πλ. 0,50 μ.
Χ2: σωζ. μήκ. 2,50, πλ. 1,70 μ.
Όρυγμα: μεγ. μήκ. 2,80, μεγ. πλ. 2,30 μ.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΟΡΦΑΝΟΥ - ΝΤΙΝΑ ΚΑΛΕΤΖΗ

9. Οδός Κριεζή (σκάμμα αποχέτευσης)

Κατά τις εργασίες διάνοιξης σκάμματος για αποχέτευση από την ΕΥΔΑΠ κατά μήκος της οδού Κριεζή και στο διάστημα μεταξύ των οδών Πειραιώς και Ψαρομηλίγγου αποκαλύφθηκαν αρχαιότητες. Μπροστά από το ακίνητο επί της οδού Κριεζή 22 βρέθηκε σε βάθος 3 μ. περίπου ταφικός αμφορέας που στο εσωτερικό του υπήρχαν τρεις λήκυθοι του 5ου αι. π.Χ.

Μπροστά από το ίδιο ακίνητο και λίγο πιο ανατολικά, σε βάθος 2 μ., αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου 1 με κατεύθυνση Β.-Ν., ο οποίος εδράζεται σε βάθος 2,60 μ. Είναι κατασκευασμένος με αργούς λίθους και λάσπη ως συνδετικό υλικό. Νότια του τοίχου 1, σε βάθος 2,60 μ., βρέθηκε δεύτερος τοίχος 2 με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. Είναι κατασκευασμένος με κιτρινωπού χρώματος πωρόλιθους, οι οποίοι εδράζονται (βάθος 3,20 μ.) σε υποθεμελίωση, που είναι κατασκευασμένη με μικρές ασβεστολιθικές πέτρες και λάσπη ως συνδετικό υλικό. Δυτικά του τοίχου 2 και μέσα σε ιδιαίτερα σαθρές επιχώσεις βρέθηκαν πέντε ελλιπείς λήκυθοι, ένας μελαμβαφής κάνθαρος και ένα ειδώλιο πτηνού, που χρονολογούνται στις αρχές του 5ου αι. π.Χ.

Μπροστά από το ακίνητο στην οδό Κριεζή 20 σε βάθος 2,40 μ. περίπου συνελέγη τμήμα μαρμάρινης ενεπίγραφης επιτύμβιας στήλης που φέρει αποσπασματική επιγραφή:

Σ
ΚΕΙΤΑΙ

Στη συνέχεια, μπροστά από το ακίνητο επί της οδού Κριεζή 18 αποκαλύφθηκαν τμήματα τοίχων σε βάθος 2,20 μ., που είναι κατασκευασμένοι με μικρές ασβεστολιθικές πέτρες και συνδετικό υλικό λάσπη. Η έρευνά τους υπήρξε αδύνατη λόγω του κινδύνου κατάρρευσης των σαθρών επιχώσεων του σκάμματος. Όλοι οι παραπάνω τοίχοι πρέπει να ανήκουν σε ταφικούς περιβόλους του γνωστού από παλαιότερες ανασκαφές νεκροταφείου που αναπτύχθηκε εκατέρωθεν της αρχαίας οδού που οδηγούσε από τις Ηρίες πύλες προς Κολωνό.

Ε. ΛΥΓΚΟΥΡΗ-ΤΟΛΙΑ

10. Λεωφόρος Καβάλας 54-56

Στο επί της λεωφόρου Καβάλας 54-56 οικόπεδο διενεργήθη από 8.3.94 έως 14.3.94 σωστική ανασκαφή, η οποία έφερε στο φως τρεις σαρκοφάγους του 5ου αι. π.Χ., καθώς και μαρμάρινη επιτύμβια στήλη.

Τάφος Ι. Πώρινη σαρκοφάγος με προσανατολισμό Β.-Ν. και κάλυψη από δύο πώρινες πλάκες, πάχ. 0,20 μ. Ο σκελετός τοποθετημένος με το κρανίο στα βόρεια και μέτωπο προς τα ανατολικά. Μοναδικά κτερίσματα μία στλεγγίδα και ένα μελαμβαφές ληκύθιο. Διαστάσεις: εσωτερικό μήκος 2,05 μ., εσωτερικό πλάτος 0,48 μ., πάχος πλαϊνών πλευρών της σαρκοφάγου 0,10 μ.

Τάφος ΙΙ. Πώρινη σαρκοφάγος με κάλυψη από δύο πώρινες πλάκες και προσανατολισμό Α.-Δ. Από το σκελετό εντοπίστηκαν μόνον τα οστά των μηρών και μία κνήμη. Ένα χάλκινο κάτοπτρο και ένα χάλκινο δακτυλίδι ήταν τα κτερίσματα. Διαστάσεις: εσωτερικό μήκος 1,89 μ., εσωτερικό πλάτος 0,53 μ., πάχος πλαϊνών τοιχωμάτων σαρκοφάγου 0,09 μ.

Τάφος ΙΙΙ. Πώρινη σαρκοφάγος με κάλυψη από δύο πώρινες πλάκες και προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. Η ανατολική καλυπτήρια έφερε αετωματική απόληξη μέγ. ύψ. 0,21 μ. Διαστάσεις κάλυψης: 2,80×0,87 μ. Το κρανίο εντοπίστηκε στη βορειοανατολική πλευρά (Πίν. 23 δ). Στο εσωτερικό βρέθηκαν δύο μελαμβαφείς λήκυθοι, δύο αλάβαστρα, μία πήλινη χύτρα με πώμα και δύο ερυθρόμορφες πυξίδες, οι οποίες χρονολογούνται στο β΄ μισό του 5ου αι. π.Χ. (Πίν. 23 α-β).

Στις επιχώσεις του ίδιου οικοπέδου βρέθηκε επίσης μαρμάρινη επιτύμβια αετωματική στήλη με παράσταση γυναικείας και ανδρικής μορφής σε δεξίωση και την επιγραφή: *ΣΟΦΙΑ ΟΝΗΣΙΜΟΣ*, στο επιστύλιο.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΟΡΦΑΝΟΥ

11. Οδός Κρατύλου (σκάμμα αποχέτευσης)

Κατά τη διάνοιξη σκάμματος για αποχέτευση κατά μήκος της οδού Κρατύλου στην Ακαδημία Πλάτωνος βρέθηκαν αρχαιότητες: μπροστά από το ακίνητο επί της οδού Κρατύλου 1-3 βρέθηκε σε βάθος 1,70 μ. τμήμα τοίχου κατασκευασμένου από ασβεστολιθικές πέτρες, τεμάχια κεραμίδων και συνδετικό υλικό λάσπη. Το ύψος του είναι 0,40 μ. και το πλάτος του 0,90 μ. Η κατεύθυνσή του είναι Α.-Δ.

Στη συμβολή της οδού Κρατύλου με την οδό Βλαχορραφτίου 1 αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,37-1,98 μ. τμήμα δαπέδου κατασκευασμένου από μικρές ασβεστολιθικές πέτρες και τεμάχια κεραμίδων. Το δάπεδο αποκαλύφθηκε σε μήκος 7,55 μ., ενώ το πάχος του είναι 0,50 μ. Νοτιανατολικά του τμήματος του δαπέδου αποκαλύφθηκε και άλλο τμήμα του σε απόσταση περίπου 2,50 μ. από το πρώτο και σε βάθος 1,20-1,30 μ. Σε αυτό το σημείο

το πάχος του είναι 0,57 μ. Κάτω από το δάπεδο βρέθηκε τμήμα τοίχου από πωρόλιθο, ύψ. 0,40 μ.

Μπροστά από το ακίνητο στην οδό Κρατύλου 6 βρέθηκε σε βάθος 1,08 μ. τοίχος από πώρινους ογκόλιθους με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., πλ. 0,87 μ. Στις δύο παρειές του έχει διατηρηθεί κονίαμα.

Όλα τα παραπάνω αρχαία διατηρήθηκαν χωρίς να θιγούν από τις εργασίες αποχέτευσης, εκτός από τμήμα του δαπέδου. Από τις επιχώσεις του σκάμματος συνελέγησαν δύο τμήματα μαρμάρινης επιτύμβιας ληκύθου από λευκό μάρμαρο.

12. Οδός Παραμυθίας (σκάμμα αποχέτευσης)

Κατά τις εργασίες για αποχέτευση κατά μήκος της οδού Παραμυθίας, κοντά στη συμβολή της με την οδό Αρτεμισίου και μπροστά από το ακίνητο Παραμυθίας 41 βρέθηκε σε βάθος 1,80 μ. μαρμάρινος κιβωτιόσχημος τάφος από λευκό μάρμαρο. Είχε τοποθετηθεί με προσανατολισμό Α.-Δ. και για να ερευνηθεί διευρύνθηκε το σκάμμα σε αυτό το σημείο. Είχε καλυφθεί με δύο πλάκες, μήκ. 2,40, πλ. 1,23 και πάχ. 0,16 μ. Το κυρίως σώμα του τάφου, που αποτελούνταν από τέσσερις πλάκες, είχε μήκος 2,30, πλάτος 1,17 και ύψος 0,93 μ. Κάθε πλάκα είχε πάχος 0,16 μ. Ο πυθμένας του τάφου αποτελούνταν από μία πλάκα, διαστ. 2,30×1,17 μ. Στο εσωτερικό του τάφου, ο οποίος έχει συληθεί, βρέθηκαν λίγα οστά μέσα σε λασπώδη επίχωση, συσσωρευμένα στο κεντρικό του τμήμα.

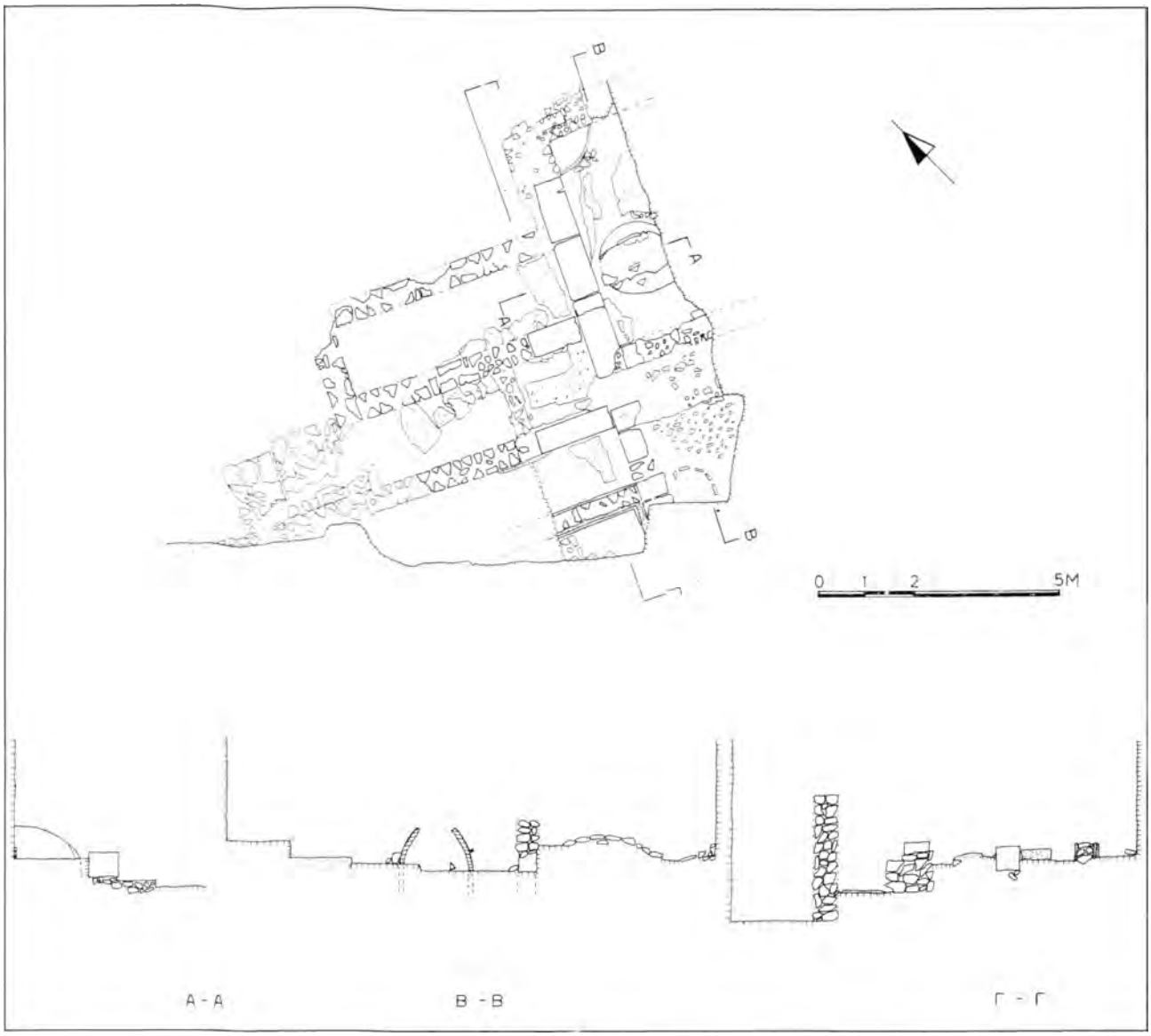
Εξωτερικά του τάφου και σε χειμαρρώδεις επιχώσεις βρέθηκαν δύο λήκυθοι και όστρακα του τέλους του 5ου-αρχών 4ου αι. π.Χ.

13. Οδός Ευκλείδου 7 (Σχέδ. 6)

Στο παραπάνω οικόπεδο πραγματοποιήθηκε ανασκαφική έρευνα κατά την οποία αποκαλύφθηκαν τμήματα τοίχων που ανήκουν σε τρεις κατασκευστικές φάσεις. Τα αρχαία αποκαλύφθηκαν στο νοτιοανατολικό και ανατολικό τμήμα του οικοπέδου και συνεχίζουν προς τα ΝΑ. και Α. έξω από τα όρια του οικοπέδου. Συγκεκριμένα αποκαλύφθηκε τοίχος 1 (αποκαλυφθέντος μήκ. 8,22, πλ. 0,60 μ.) σε βάθος 2,43 μ. από τη σημερινή επιφάνεια της οδού Ευκλείδου, με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. Είναι κατασκευασμένος από μεγάλους ασβεστολιθικούς ογκόλιθους, τοποθετημένους δρομικά. Οι ογκόλιθοι εδράζονται σε υποθεμελίωση από μικρούς ασβεστολιθικούς λίθους και λάσπη σε βάθος 2,88 μ. Η υποθεμελίωση εδράζεται στη συνέχεια σε βάθος 4 μ. περίπου σε φυσική αργιλώδη επίχωση με προϊστορικά όστρακα. Στα βορειοανατολικά γωνιάζει με σύγχρονο του τοίχο 2, ο οποίος έχει κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Από τον τοίχο 2 έχει διατηρηθεί μόνον η υποθεμελίωση. Και οι δύο τοίχοι πρέπει να χρονολογηθούν στους ελληνιστικούς χρόνους και πρέπει να ανήκουν σε κτίσμα που το μεγαλύτερο τμήμα του εκτείνεται νοτιοανατολικά και ανατολικά έξω από τα όρια του οικοπέδου. Στα πρώιμα ρωμαϊκά χρόνια κατασκευάστηκαν οι τρεις επιμήκεις χώροι στα δυτικά του τοίχου 1, οι οποίοι και χρησιμοποίησαν τον τοίχο 1 ως ανατολικό τους τοίχο. Την περίοδο αυτή φαίνεται ότι στους χώρους του ελληνιστικού κτιρίου, που έχει πλέον καταστραφεί, καθώς και στους επιμήκεις χώρους-προσθήκες εγκαταστάθηκε εργαστήριο κεραμικής. Στο συμπέρασμα αυτό οδηγούμαστε από την ανεύρεση καθαρού αργιλώδους στρώματος που κάλυψε όλους σχεδόν τους χώρους αλλά και τους κατεστραμμένους τοίχους του προγενέστερου κτιρίου, τα έντονα ίχνη καύσεων και την αποκάλυψη μιας πήλινης κυκλικής κατασκευής, πυθοειδούς μορφής μεγ. διαμ. 1,15 μ. και μεγ. ύψ. 1,37 μ., η οποία βρέθηκε ανατολικά του τοίχου 1 και σε βάθος 1,85 μ. Είναι πολύ πιθανόν αρχικά αυτή να λειτουργούσε ως μικρός κλίβανος και στη συνέχεια να χρησιμοποιήθηκε ως χώρος απορρίψεων του εργαστηρίου. Στο εσωτερικό της βρέθηκαν αργιλώδης επίχωση με έντονα τα ίχνη καύσης, κάρβουνα, καμένες ποτάμιες πέτρες και καμένες πλίνθους. Επίσης τα τοιχώματα της πήλινης κατασκευής από την τοποθέτηση επάλληλων κεραμίδων κατέληξαν να έχουν πάχος περίπου 0,30 μ. Στο εσωτερικό της πήλινης κατασκευής, πιθανώς του κλιβάνου, και σε βάθος 3,07 μ. συναντήσαμε στρώμα από κάρβουνα, ενώ τα τοιχώματά του είχαν ιδιαίτερα κόκκινο χρώμα από την καύση. Σε βάθος 3,37 μ. βρέθηκε ο πυθμένας του. Η πιθοειδής αυτή κατασκευή είναι τοποθετημένη μέσα σε αργιλώδες στρώμα με προϊστορικά όστρακα και λίγες λεπίδες οψιανού. Είναι πολύ πιθανόν η είσοδος του κλιβάνου, δηλαδή ο θάλαμος καύσης, να ήταν προς τα ΝΑ. και στο τμήμα του οικοπέδου, όπου λόγοι αντιστήριξης των παλαιών τοίχων της μεσοτοιχίας δεν επέτρεψαν την περαιτέρω έρευνα. Κάτω από τους τοίχους των ρωμαϊκών χρόνων, δηλαδή της προσθήκης στο ελληνιστικό κτίριο, σε βάθος 2,65 μ. βρέθηκε παλαιότερο θεμέλιο πρώιμων κλασικών χρόνων με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. Το θεμέλιο αυτό, που είχε παραβιαστεί από τους μεταγενέστερους τοίχους, είναι κατασκευασμένο με ασβεστολιθικούς λίθους ποικίλου μεγέθους και έχει πλάτος 1,10 μ. Διατηρήθηκε σε ύψος μόλις 0,27 μ. Από τα αρχαία που βρέθηκαν διατηρήθηκαν σε κατάχωση οι τοίχοι 1 και 2 και ο μικρός κεραμικός κλίβανος.

14. Οδός Πλάτωνος 85 και Μύλων

Στην ανατολική παρειά του οικοπέδου μέχρι τη νοτιοανατολική γωνία προς την οδό Πλάτωνος αποκαλύφθηκε

Σχέδ. 6. Αθήνα. Οδός Ευκλείδου 7. Κάτοψη της ανασκαφής και τομές Α-Α, Β-Β, Γ-Γ.

τμήμα λιθόστρωτου δαπέδου σε μήκος 11,50 και σε βάθος 2 μ. Το λιθόστρωτο αυτό εδράζεται σε φυσικό αργιλώδες στρώμα, από το οποίο συνελέγησαν λίγα κλασικά όστρακα.

Κάτω από το στρώμα του λιθόστρωτου και πάλι στην ανατολική παρειά του οικοπέδου βρέθηκε τμήμα θεμελίου σε βάθος 2,12 μ. Η κατεύθυνσή του είναι ΒΑ.-ΝΔ. και φαίνεται ότι συνεχίζει προς ΒΑ. (προς την οδό Πλάτωνος), ενώ προς τα ΝΔ. διακόπτεται. Αποκαλύφθηκε σε μήκος 2 μ. περίπου και έχει πλάτος 0,70 μ. Έχει κατασκευαστεί από ορθογώνιους ασβεστολιθικούς ογκόλιθους, δρομικά τοποθετημένους, οι οποίοι εδράζονται σε βάθος 2,45 μ. στο φυσικό αργιλώδες έδαφος.

Πρέπει να σημειωθεί ότι στο μεγαλύτερο τμήμα του οικοπέδου υπήρχαν παραβιάσεις από καμίνι, που λειτουργούσε μέχρι πρόσφατα στο χώρο.

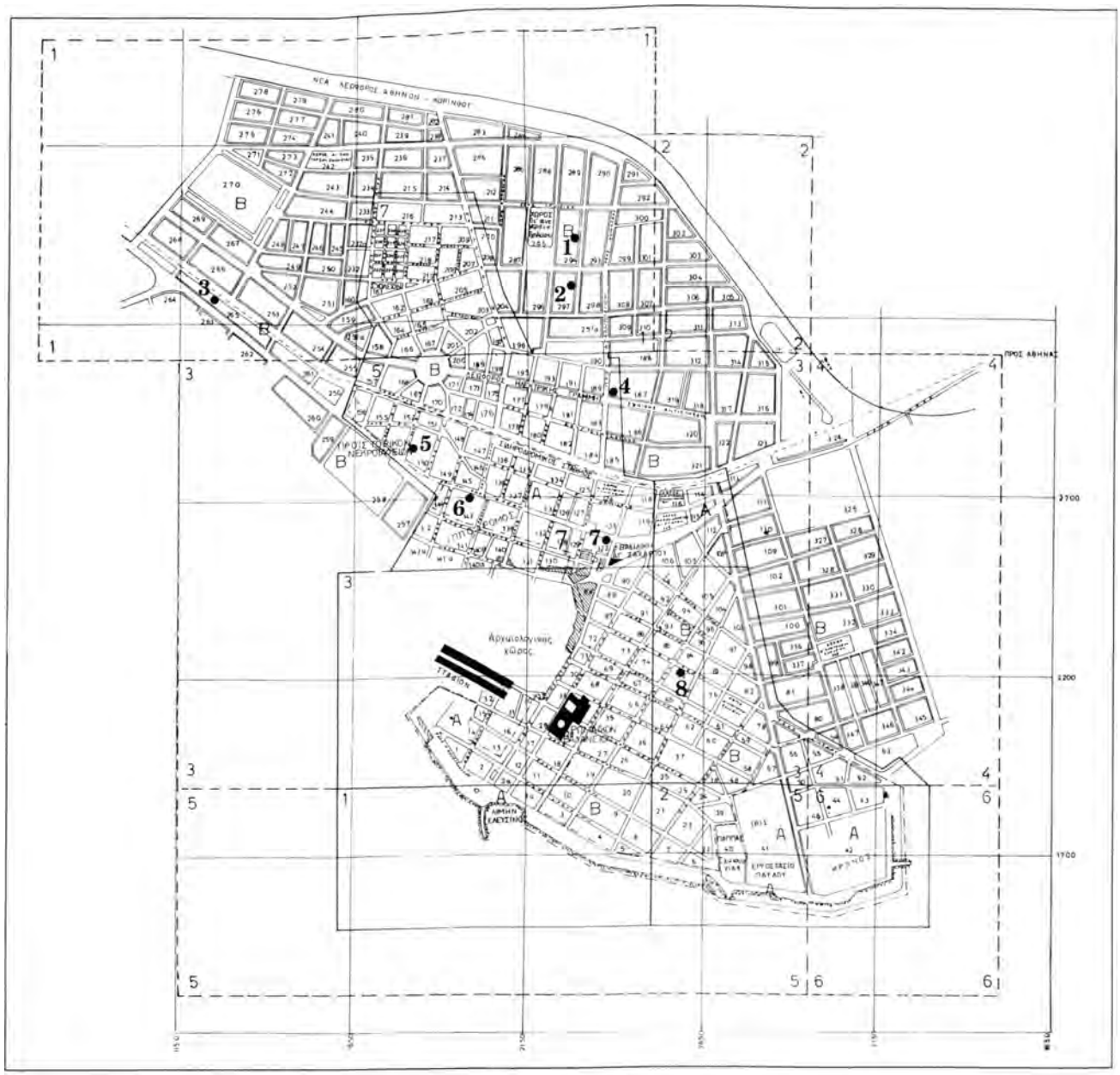
Ε. ΛΥΓΚΟΥΡΗ-ΤΟΛΙΑ

Ελευσίνα[16] (Σχέδ. 7)

1. Οδός Κολοκοτρώνη 27 (Ο.Τ. 294)

Οι εκσκαφικές εργασίες για την προσθήκη νέας οι-

16. Η αρίθμηση των οικοπέδων έγινε με τοπογραφικά κριτήρια αρχί-

1. ΟΔΟΣ ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗ 27 (Ο.Τ. 294)
2. ΟΔΟΣ ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗ 13 (Ο.Τ. 297)
3. ΟΔΟΣ ΗΡΩΩΝ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟΥ (Ο.Τ. 265)
4. ΟΔΟΣ ΔΗΜΗΤΡΟΣ ΚΑΙ ΕΘΝ. ΑΝΤΙΣΤΑΣΕΩΣ (Ο.Τ.187)
5. ΟΔΟΣ ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ (Ο. Τ. 150)
6. ΟΔΟΣ ΗΡΩΩΝ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟΥ (Ο. Τ. 143)
7. ΟΔΟΣ ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ ΚΑΙ ΗΡΩΩΝ ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΟΥ (Ο. Τ. 122)
8. ΟΔΟΣ ΙΑΚΧΟΥ 33 (Ο.Τ. 75)

Σχέδ. 7. Ελευσίνα. Γενικός τοπογραφικός χάρτης, όπου σημειώνονται οι ανασκαφέντες χώροι το 1994.

ζοντας δηλαδή από Β. και Δ. προς Α. και Ν. (Σχέδ. 7). Η σχεδιαστική αποτύπωση των ανασκαφών οφείλεται στην υπομηχανικό της Εφορείας Αικ. Συμεώνογλου. Τα ημερολόγια τηρήθηκαν από τις αρχαιολόγους Χαρ. Λαναρά (οικόπεδα αριθ. 3, 5, 6, 7 και 8), Άντα Κάττουλα (οικόπεδο αριθ. 4) και την υπογράφουσα (οικόπεδα αριθ. 1, 2), η οποία είχε και την εποπτεία εν γένει των ανασκαφών της Ελευσίνας το 1994. Την έκθεση ανασκαφής του οικοπέδου αριθ. 6 συνέταξε η αρχαιολόγος Χαρ.

κοδομής κατ' επέκταση υπάρχοντος ακινήτου στο παραπάνω οικόπεδο έφεραν στο φως, όπως άλλωστε ήταν

Λαναρά, η οποία έχει αναλάβει τη μελέτη και τη δημοσίευση του υλικού της ανασκαφής.

αναμενόμενο, τη συνέχεια της αρχαίας οδού η οποία είχε αποκαλυφθεί το 1992 στο όμορο προς Ν. οικόπεδο του 3ου Λυκείου Ελευσίνας, ιδιοκτησίας του ΟΣΚ, στο ίδιο οικοδομικό τετράγωνο[17].

Η αρχαία οδός έβαινε με κατεύθυνση Ν.-Β. σχεδόν παράλληλα με την οδό Κολοκοτρώνη. Αρχικά αποκαλύφθηκε στον οικοδομήσιμο χώρο του οικοπέδου το ανατολικό ανάλημμα, σε μήκος 9,10 μ., το οποίο κατασκευαστικά διακρινόταν σε δύο οικοδομικές φάσεις. Το νεότερο, σε βάθος 0,30 έως 1,20 από το οδόστρωμα της οδού Κολοκοτρώνη, ήταν κατασκευασμένο από πωροπλίνους, λιθοπλίνους και ασβεστολιθικούς λίθους σε επάλληλες σειρές με μέτωπο προς Δ., ενώ το παλαιότερο σε βάθος 1,50 μ. έως 2,15 από λιθοπλίνθους δρομικά τοποθετημένες. Το δυτικό ανάλημμα εντοπίστηκε με τη διάνοιξη ερευνητικής τομής στον ακάλυπτο χώρο του οικοπέδου, σε απόσταση 4,40 μ. από το ανατολικό, όσο δηλαδή το πλάτος της οδού. Διέσωζε μόνο μία σειρά από ογκόλιθους σε βάθος 0,90-1,40 μ. από το οδόστρωμα της οδού Κολοκοτρώνη.

Σύμφωνα με τη στρωματογραφική τομή που ανοίχθηκε κάθετα στην πορεία της αρχαίας οδού, διαπιστώθηκαν τέσσερα επάλληλα οδοστρώματα, το νεότερο σε βάθος 1,45 και το παλαιότερο σε βάθος 1,83 μ.

Τα λίγα όστρακα που περισυνελέγησαν από τα παλαιότερα οδοστρώματα χρονολογούν την παλαιότερη χρήση της οδού στους κλασικούς χρόνους.

Τμήματα της ίδιας αρχαίας οδού εκτός από το οικόπεδο του ΟΣΚ έχουν αποκαλυφθεί και νοτιότερα κοντά στον αρχαίο οικισμό σε σωστικές ανασκαφές στα Ο.Τ. 297α και Ο.Τ. 190[18] και τελευταία στο οικόπεδο της οδού Κολοκοτρώνη 13[19]. Η οδός αυτή οδηγούσε, όπως έχει ήδη παρατηρηθεί, από τον οικισμό της Ελευσίνας προς το βόρειο τμήμα του Θριασίου πεδίου και τη Βοιωτία.

2. Οδός Κολοκοτρώνη 13 (Ο.Τ. 297)

Κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής στο παραπάνω οικόπεδο ήλθε στο φως και ερευνήθηκε τμήμα αρχαίας οδού.

Η αρχαία οδός διέσχιζε το οικόπεδο με κατεύθυνση Ν.-Β. Το ανατολικό της ανάλημμα, πλ. 0,45-0,50 μ. αποκαλύφθηκε σε μήκος 13,50 μ. και σε βάθος 0,35 μ. από το κατάστρωμα της οδού Κολοκοτρώνη. Η υποθεμελίωσή του, επιμελημένης τοιχοποιίας από ασβεστολιθικούς μικρούς λίθους σε επάλληλες σειρές, εδραζόταν σε βάθος 1,82 μ. στο φυσικό αμμοχάλικο. Στο νότιο τμήμα του διατηρούσε δύο λιθοπλίνθους από την ανωδομή, διαστ. 1,25×0,45 και 1,20×0,55 μ., ύψ. 0,74 μ.

Το δυτικό ανάλημμα εντοπίστηκε σε απόσταση 4,70 μ. από το ανατολικό, όσο δηλαδή το πλάτος της οδού, σε μήκος 8,30 μ. Ήταν κατασκευασμένο από ασβεστολιθικές λιθοπλίνθους. Κατά τόπους είχε ενισχυθεί εξωτερικά με ισχυρό αντίθημα από αργούς λίθους. Η συνέχειά του προς Β. διακοπτόταν απότομα· καταστράφηκε πιθανότατα από τη διέλευση χειμάρρου, όπως συμπεραίνεται από το πυκνό στρώμα αμμοχάλικου που κάλυψε την περιοχή αυτή.

Από τη στρωματογραφική τομή που ανοίχθηκε κάθετα στην πορεία της διαπιστώθηκαν πέντε επάλληλα οδοστρώματα από σκληρό αμμοχάλικο. Διατηρούνται στο κέντρο και προς το δυτικό ανάλημμα της οδού. Το παλαιότερο εντοπίστηκε σε βάθος 2,04 μ., από το οδόστρωμα της οδού Κολοκοτρώνη βαθύτερα δηλαδή από το επίπεδο έδρασης των αναλημμάτων. Η οδός επομένως στην αρχική της φάση δεν είχε αναλήμματα. Από τα όστρακα που περισυνελέγησαν η παλαιότερη χρήση της αρχαίας οδού χρονολογείται στους κλασικούς χρόνους. Πρόκειται προφανώς για την ίδια οδό που οδηγούσε από τον αρχαίο οικισμό της Ελευσίνας προς το Θριάσιο πεδίο και τη Βοιωτία, η οποία και έχει αποκαλυφθεί σε πολλά οικόπεδα της Ελευσίνας[20].

3. Οδός Ηρώων Πολυτεχνείου (Ο.Τ. 265)

Κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών για την ανέγερση νέας οικοδομής στο παραπάνω οικόπεδο αποκαλύφθηκε αρχαίος αναλημματικός τοίχος, ο οποίος και ερευνήθηκε στη σωστική ανασκαφή που ακολούθησε.

Ο αρχαίος τοίχος διέσχιζε το οικόπεδο κοντά στην ανατολική μεσοτοιχία, με κατεύθυνση Ν.-Β., με μικρή απόκλιση προς Α., σε μήκος 13,60 μ., συνεχιζόταν όμως εμφανώς και προ τις δύο κατευθύνσεις προς Ν., κάτω από το οδόστρωμα της σύγχρονης οδού και προς Β., κάτω από την όμορη ιδιοκτησία. Η κύρια όψη του, η δυτική, ιδιαίτερα επιμελημένη, ήταν κατασκευασμένη από τεφρούς ελευσινιακούς ογκόλιθους, αδρά κατεργασμένους στην εξωτερική επιφάνεια, αρμοσμένους κατά το ακανόνιστο τραπεζιόσχημο σύστημα, με οδοντώσεις και βύσματα στα ενδιάμεσα κενά. Η άλλη όψη, ως μη ορατή, απαρτιζόταν

17. Βλ. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 32-34.

18. Βλ. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 27-31.

19. Βλ. το οικόπεδο αριθ. 3.

20. Για την αρχαία αυτή οδό βλ. το οικόπεδο αριθ. 1.

από μικρούς αργούς λίθους και κροκάλες, χωρίς διαμορφωμένη παρειά. Οι ογκόλιθοι της πρόσοψης, οι περισσότεροι δρομικοί – κατά μήκος –, σώζονταν σε ύψος δύο δόμων, εδράζονταν δε σε βάθος 2,30 μ. από το κατάστρωμα της σύγχρονης οδού σε ερυθρωπά αμμώδη χώματα. Το πλάτος του τοίχου ήταν 0,80 μ., ενώ το μέγιστο ύψος 1,45 μ.

Στο βόρειο τμήμα του ο τοίχος είχε ενισχυθεί εσωτερικά με κτιστή αντηρίδα, πλ. 1 μ. Βόρεια από την αντηρίδα το τμήμα του τοίχου που αποκαλύφθηκε στο οικόπεδο αποτελούσε μεταγενέστερη προσθήκη, αφού παρουσίαζε διαφορετική τοιχοποιία από πέτρες μικρού μεγέθους και μεγάλη λιθόπλινθο – κατώφλι – σε β΄ χρήση και εδραζόταν ψηλότερα, σε βάθος 1,40 μ.

Με τη διάνοιξη ερευνητικών τομών, κάθετων στην παρειά του προς τα δυτικά, δεν εντοπίστηκε τάφρος θεμελίων. Μπροστά από τον τοίχο είχαν συσσωρευθεί επιχώσεις με χώματα ερυθρωπά, που περιείχαν λατύπες, κεραμίδες, κροκάλες, όστρακα αγγείων οικιακής χρήσης καθώς και υπολείμματα καύσης.

Ο ισχυρός τοίχος που αποκαλύφθηκε στο οικόπεδο ήταν προφανώς αναλημματικός. Την κατασκευή του υπαγόρευσε πιθανότατα η ανάγκη συγκράτησης των χωμάτων με την κατασκευή τεχνητού ανδήρου για την ανακοπή χειμάρρων, λόγω των συχνών πλημμυρών του Ελευσινιακού Κηφισού. Από την τοιχοποιία αλλά και από την κεραμική που περισυνελέγη η αρχαιότερη φάση του τοίχου μπορεί να χρονολογηθεί στον 4ο αι. π.Χ.

Εκτός από τον τοίχο δεν εντοπίστηκε άλλο αρχαίο στο οικόπεδο, που ερευνήθηκε όλο με δοκιμαστικές τομές. Ο τοίχος διατηρήθηκε σε κατάχωση κάτω από τη νέα οικοδομή, αφού καλύφθηκε με προστατευτικό νάυλον και φυσικό αμμοχάλικο.

4. Οδός Δήμητρος και Εθνικής Αντιστάσεως (Ο.Τ. 187)

Κατά τις εκσκαφικές εργασίες για την ανέγερση νέας οικοδομής στο παραπάνω οικόπεδο εντοπίστηκαν αρχαία. Στη σύντομη σωστική ανασκαφή που ακολούθησε αποκαλύφθηκαν τα εξής:

Στη δυτική παρειά του οικοπέδου και κατά μήκος της οδού Δήμητρος εντοπίστηκε ο θεμέλιος λίθος του ρωμαϊκού υδραγωγείου, σε βάθος 0,32 μ. από το πεζοδρόμιο της σύγχρονης οδού. Ο τοίχος είχε κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. και ήταν εμφανής σε μήκος 12,40 μ. από τη νοτιοδυτική γωνία του οικοπέδου. Τμήματα του ίδιου υδραγωγείου έχουν επανειλημμένα βρεθεί σε σωστικές ανασκαφές οικοπέδων της Ελευσίνας κατά μήκος της οδού Δήμητρος[21].

Στο νότιο τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε αναλημματικός τοίχος, ο οποίος διέσχιζε το οικόπεδο σε μήκος 9,45 μ. με κατεύθυνση ΝΔ.-ΒΑ., διερχόταν δε με λοξή φορά κάτω από το θεμέλιο του ρωμαϊκού υδραγωγείου. Ήταν κατασκευασμένος με κυανόφαιους ελευσινιακούς λίθους στην κύρια όψη προς Ν. και κροκάλες και αργούς λίθους στη μη ορατή πλευρά, εδραζόταν δε πάνω σε ερυθρωπές επιχώσεις σε βάθος 0,76 μ. Κατά τον καθαρισμό του τοίχου δεν βρέθηκαν όστρακα. Βόρεια από αυτόν εντοπίστηκαν καθαρές επιχώσεις ποταμού, όπως απέδειξε η διάνοιξη δοκιμαστικών τομών και η στρωματογραφία της δυτικής παρειάς του οικοπέδου. Την κατασκευή τους, που ανάγεται στους προρωμαϊκούς χρόνους, υπαγόρευσε η ανάγκη συγκράτησης και ανακοπής της ορμητικής ροής χειμάρρων που διέρχονταν από την περιοχή.

Νότια του αναλημματικού τοίχου και σε πορεία σχεδόν παράλληλη με αυτόν σε βάθος 1,68 μ. εντοπίστηκε τοίχος περιβόλου, μήκ. 5 και πλ. 0,40 μ. Είχε κατασκευαστεί από ασβεστολιθικούς λίθους σε επάλληλες σειρές, μέτριους στην υποθεμελίωση, μικρούς στην ανωδομή, που παρουσίαζαν επιμελημένη όψη και προσεγμένη αρμολόγηση. Ο τοίχος εδραζόταν σε διαφορετικά βάθη, σε αμμώδη φυσική επίχωση· ίσως είχε θεμελιωθεί σε κοίτη ποταμού ή χειμάρρου. Δεύτερος τοίχος όμοιας τοιχοποιίας, συμπλεκόμενος σε ορθή γωνία με τον προηγούμενο στην δυτική του άκρη, αποκαλύφθηκε σε μήκος 1 μ.

Σύμφωνα με την κεραμική που περισυνελέγη, οι τοίχοι χρονολογούνται πιθανώς στους αρχαϊκούς χρόνους.

Νότια του περιβόλου και προς Α. αποκαλύφθηκε τμήμα πλακόστρωτου δαπέδου σε βάθος 1,94 μ. και σε έκταση 6 τ.μ. Το δάπεδο αποτελούνταν από μεγάλους κυανόφαιους λίθους (μέσων διαστ. 0,65×0,30 μ.) και οριζόταν στα δυτικά και στα βόρεια από σειρά λίθων.

Κατά τον καθαρισμό του δαπέδου βρέθηκαν όστρακα άβαφων χρηστικών αγγείων καθώς και όστρακα αρχαϊκής και γεωμετρικής εποχής.

5. Οδός Παπανικολάου (Ο.Τ. 150)

Σε ολιγόμηνη ανασκαφική έρευνα που διενεργήθηκε στο παραπάνω οικόπεδο ύστερα από αίτημα του ιδιοκτήτη για ανέγερση νέας οικοδομής ήλθαν στο φως τα εξής:

Στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,64 μ. από το κατάστρωμα της σύγχρονης οδού και σε μήκος 11,50 μ., όσο δηλαδή το πλάτος του οικοπέ-

21. Βλ. ΑΔ 38 (1983): Χρονικά, σ. 30· 42 (1987): Χρονικά, σ. 28-30· 43 (1988) : Χρονικά, σ. 46-47· 45 (1990): Χρονικά, σ. 53-54· 47 (1992): Χρονικά, σ. 34-35· 48 (1993): Χρονικά, σ. 42.

δου, ισχυρός τοίχος πλ. 0,70-0,60 μ., κατεύθυνσης ΒΑ.-ΝΔ., με κύρια όψη προς Δ. (Σχέδ. 8), ο οποίος κατασκευαστικά ανήκε σε δύο διαφορετικές φάσεις. Το βόρειο τμήμα του (ΤΧ1), ύψ. 0,77 μ., ήταν χτισμένο στην ανωδομή του με μεγάλες κυανόφαιες ελευσινιακές λιθοπλίνθους και στην υποθεμελίωση με αργούς μεσαίου μεγέθους λίθους, που προεξείχαν κατά 0,15 μ. ως υποπόδιο, εδράζονταν δε στο φυσικό αμμοχάλικο σε βάθος 1,70 μ. Το νότιο τμήμα του (ΤΧ1Α), που αποτελεί μεταγενέστερη προσθήκη, ύψ. 0,86 μ., ήταν κατασκευασμένο από πολυγωνικούς επιτόπιους λίθους τοποθετημένους «μπατικά» σε διπλή σειρά, συνδεδεμένους με χώμα και λιθάρια ως βύσματα στα κενά, και γέμισμα από λίθους όμοιας προέλευσης στο εσωτερικό, εδραζόταν δε ψηλότερα, σε βάθος 1,51 μ., χωρίς υποθεμελίωση. Ο τελευταίος συμπλεκόταν σε ορθή γωνία με άλλο τοίχο (ΤΧ2), ίδιας τοιχοποιίας, κατεύθυνσης Δ.-Α., ύψ. 0,82 μ., που αποκαλύφθηκε προς Α. σε μήκος 2,60 μ. Οι δύο αυτοί τοίχοι (ΤΧ1Α και ΤΧ2) αποτελούσαν δηλαδή το βορειοδυτικό τμήμα κτίσματος, το οποίο προφανώς εκτεινόταν προς Α. και Ν. κάτω από τις άσκαφτες επιχώσεις των όμορων οικοδομών.

Δυτικά του εξωτερικού ισχυρού αυτού τοίχου (ΤΧ1 και ΤΧ1Α) σε όλο του το μήκος, σε απόσταση έως 2,75 μ. από αυτό, αποκαλύφθηκε λιθορριπή με λατύπες, κροκάλες και λιθάρια που εφάπτονταν της δυτικής κύριας όψης των τοίχων. Το στρώμα αυτό της καταστροφής περιλάμβανε κεραμίδες στέγης, που εντοπίστηκαν κοντά στον τοίχο αλλά και ογκόλιθους προερχόμενους προφανώς από την κατάρρευση της ανωδομής των τοίχων, οι οποίοι είχαν κυλίσει στην κατωφέρεια του εδάφους και εντοπίστηκαν δυτικότερα και βαθύτερα. Το ίδιο στρώμα περιείχε επίσης όστρακα από αγγεία πόσης και από αγγεία καθημερινής χρήσης, που χρονολογούν την καταστροφή του στον 4ο αι. π.Χ.

Μετά την αφαίρεση του στρώματος καταστροφής, βαθύτερα, σε βάθος 1,14 μ., αποκαλύφθηκε στρώμα πάχ. 0,20-0,30 μ. με λατύπες από το πελέκημα των λίθων. Από τα όστρακα των αγγείων αυτού του στρώματος η κατασκευή του τοίχου χρονολογείται στον 5ο αι. π.Χ.

Ο τοίχος 1, 1Α διατηρήθηκε σε κατάχωση, αφού καλύφθηκε με προστατευτικό νάυλον και αμμοχάλικο, κάτω από την νέα οικοδομή.

Θ. ΚΥΡΙΑΚΟΥ

6. Οδός Ηρώων Πολυτεχνείου (Ο.Τ. 143, οικόπεδο Καμπόλη)

Στο παραπάνω οικόπεδο κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών για την προσθήκη κατ' επέκταση ισογείου και καθ' ύψος ενός ορόφου σε υπάρχουσα οικοδομή, αποκαλύφθηκε ισχυρός αναλημματικός τοίχος με κατεύθυνση Α.-Δ. Με την έναρξη σωστικής ανασκαφικής έρευνας σε αναμοχλευμένα χώματα επιχώσεων ανευρέθησαν τρεις επιτύμβιοι ενεπίγραφοι κιονίσκοι (Β.Ε. Μουσείου Ελευσίνας Λ257, Λ258, Λ270) και αποκαλύφθηκε νεκροταφείο που καταλαμβάνει όλη την έκταση του χώρου.

Ερευνήθηκαν 56 ταφές, οι οποίες χρονολογούνται από το 2ο αι. π.Χ. μέχρι τον 1ο αι. μ.Χ. Οι νεκροί ενταφιάστηκαν σε τάφους κιβωτιόσχημους, κτιστούς από κεραμίδες ή αργούς λίθους, κεραμοσκεπείς ή καλυβίτες και σε απλούς λακκοειδείς. Αποκαλύφθηκαν, ακόμα, τρεις εγχυτρισμοί παιδιών σε πήλινες κυψέλες και ένας εγχυτρισμός σε άβαφη χύτρα. Ογκόλιθος «σήμαινε» ταφή σε οστεοδόχο τοποθετημένη εντός κόγχης επενδεδυμένης με κονίαμα και κτερισμένη με στεφάνη από λογχόσχημα φύλλα χρυσού, ενώ τα οστά ήταν τυλιγμένα με ύφασμα. Μολύβδινη κάλπη-οστεοδόχος περιβαλλόταν από οκτώ μυροδοχεία και περιείχε σιδερένια στλεγγίδα. Χάλκινα κάτοπτρα συνόδευαν γυναικείες ταφές, η πλέον κτερισμένη των οποίων περιείχε χρυσό δαχτυλίδι, χρυσά φύλλα στεφάνης, χάλκινες περόνες και κοχλιάριο.

Στο στόμα των περισσότερων νεκρών είχαν τοποθετήσει το χάλκινο νόμισμα – ναύλο για την είσοδο στον Κάτω Κόσμο.

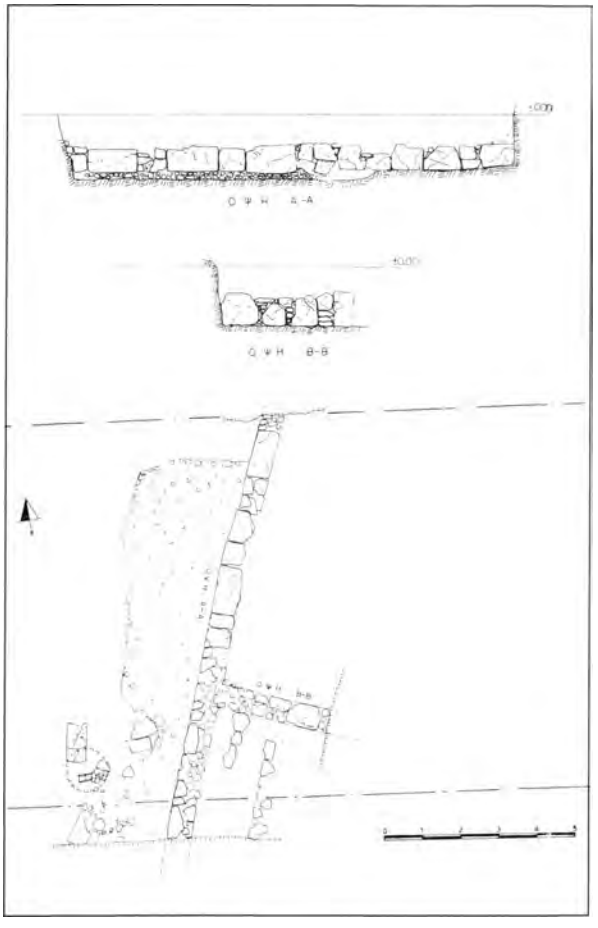
Η ανεύρεση σιδηρών ήλων μαρτυρεί την τοποθέτηση των νεκρών εντός κιβωτίων, ξύλινο περίγραμμα των οποίων δεν σώθηκε σαφώς σε καμιά ταφή. Αντιθέτως, σε ορισμένες ταφές, ο νεκρός είχε τοποθετηθεί επί κεραμίδων οροφής.

Αξιοσημείωτο είναι ότι δεν ανευρέθησαν λύχνοι, τουλάχιστον όχι ακέραιοι ή ευκόλως ταυτιζόμενοι.

Οι τάφοι είχαν προσανατολισμό, εν πολλοίς, στον άξονα Β.-Ν.

Οι τάφοι, βέβαια, ανήκουν σε μεγάλο νεκροταφείο αυτής της εποχής, αφού στην έκταση του οικοπέδου ανασκάφηκαν 56 επάλληλες, σε πολλές περιπτώσεις, ταφές. Ανατολικά και δυτικά οι ταφές συνεχίζονται στα όμορα οικόπεδα. Νότια φθάσαμε ακριβώς στα πρανή του προς οικοδόμηση χώρου της ιδιοκτησίας, χωρίς να έχουμε τη δυνατότητα περαιτέρω έρευνας, έστω και με μικρή τομή, αφού ο χώρος κατοικούνταν. Προς Β. αποκαλύφθηκε τοίχος κατεύθυνσης ΝΔ.-ΒΑ. από αργολιθοδομή, με πειόσχημη εξοχή στο μήκος του, ο οποίος και είχε παραβιάσει οδοστρώματα με ίχνη αμαξιτής οδού. Και πάλι, όμως, δεν υπήρχε δυνατότητα επέκτασης της έρευνας προς Β., αφού η πρόσοψη του παλαιού κτίσματος θα διατηρούνταν.

Επομένως, στο οικόπεδο Καμπόλη ανασκάφηκε τμήμα νεκροταφείου, που απέχει λιγότερο από 500 μ. από την

Σχέδ. 8. Ελευσίνα. Οδός Παπανικολάου (Ο.Τ. 150). Κάτοψη της ανασκαφής και όψεις τοίχων.

ακρόπολη της Ελευσίνας, στο οποίο τάφηκαν παιδιά (4 ταφές), γυναίκες (15 ταφές) και άνδρες πολεμιστές, αθλητές ή γεροντότεροι, σε πολυμορφία τάφων. Η χρήση του νεκροταφείου τοποθετείται μέχρι τους πρώτους χρόνους της ρωμαιοκρατίας, οπότε και κατασκευάστηκε ο τοίχος 1 από ογκόλιθους και μεγάλους δρομικούς λίθους στον άξονα Α.-Δ., ο οποίος «κάθησε» επί των ταφών, και αντιμετώπισε ποτάμια ροή αμμοχάλικου που κάλυψε το χώρο.

Χ. ΑΘ. ΛΑΝΑΡΑ

7. Οικόπεδο Ηρώων Πολυτεχνείου και Νικολαΐδου (Ο.Τ. 122)

Κατά τη διάρκεια ανασκαφικής έρευνας στο παραπάνω οικόπεδο, που βρίσκεται μόλις 150 μ. βόρεια από τον αρχαιολογικό χώρο της Ελευσίνας, ήλθαν στο φως αρχαία ερείπια αλλεπάλληλων οικοδομικών φάσεων, διαφόρων εποχών[22].

Οικιστικά κατάλοιπα γεωμετρικής, αρχαϊκής και κλασικής εποχής

Υπολείμματα των παλαιότερων οικοδομικών φάσεων, που ανάγονται στην ύστερη πρωτογεωμετρική και γεωμετρική περίοδο, εντοπίστηκαν στο νότιο και το κεντρικό τμήμα του οικοπέδου, στα βαθύτερα στρώματα και σε βάθη κυμαινόμενα από 1,80 έως 2,15 μ. από το οδόστρωμα της οδού Ηρώων Πολυτεχνείου, στο φυσικό αμμοχάλικο (Σχέδ. 9).

Στην παλαιότερη αυτή φάση ανήκουν:

α) Τμήματα τοίχου με κατεύθυνση Ν.-Β. (Ια, Ιβ) κοντά στη νότια μεσοτοιχία, αποτελούμενα από δύο σειρές αργών λίθων. β) Δύο ορύγματα (1, 2) που περιείχαν γραπτή και χειροποίητη γεωμετρική κεραμική. γ) Μεγάλα τμήματα δαπέδων γεωμετρικής οικίας από πηλό ή πατημένα αργιλώδη χώματα, με τρεις πλακοειδείς λίθινες βάσεις ορθοστατών στέγης και κυκλική εστία διαμ. 0,40 μ., που περιείχε ένα πρωτογεωμετρικό αγγείο σε θραύσματα. δ) Μικρό τμήμα τοίχου πλ. 0,70 μ. από αργούς λίθους και κροκάλες, με κατεύθυνση Β.-Ν. (αποκαλύφθηκε σε μήκος μόνον 1 μ.· συνεχιζόταν κάτω από τις μεταγενέστερες επιχώσεις), καθώς και τμήμα δαπέδου από πηλό, κοντά στη δυτική μεσοτοιχία. ε) Υπολείμματα μιας διαταραγμένης παιδικής ταφής στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου.

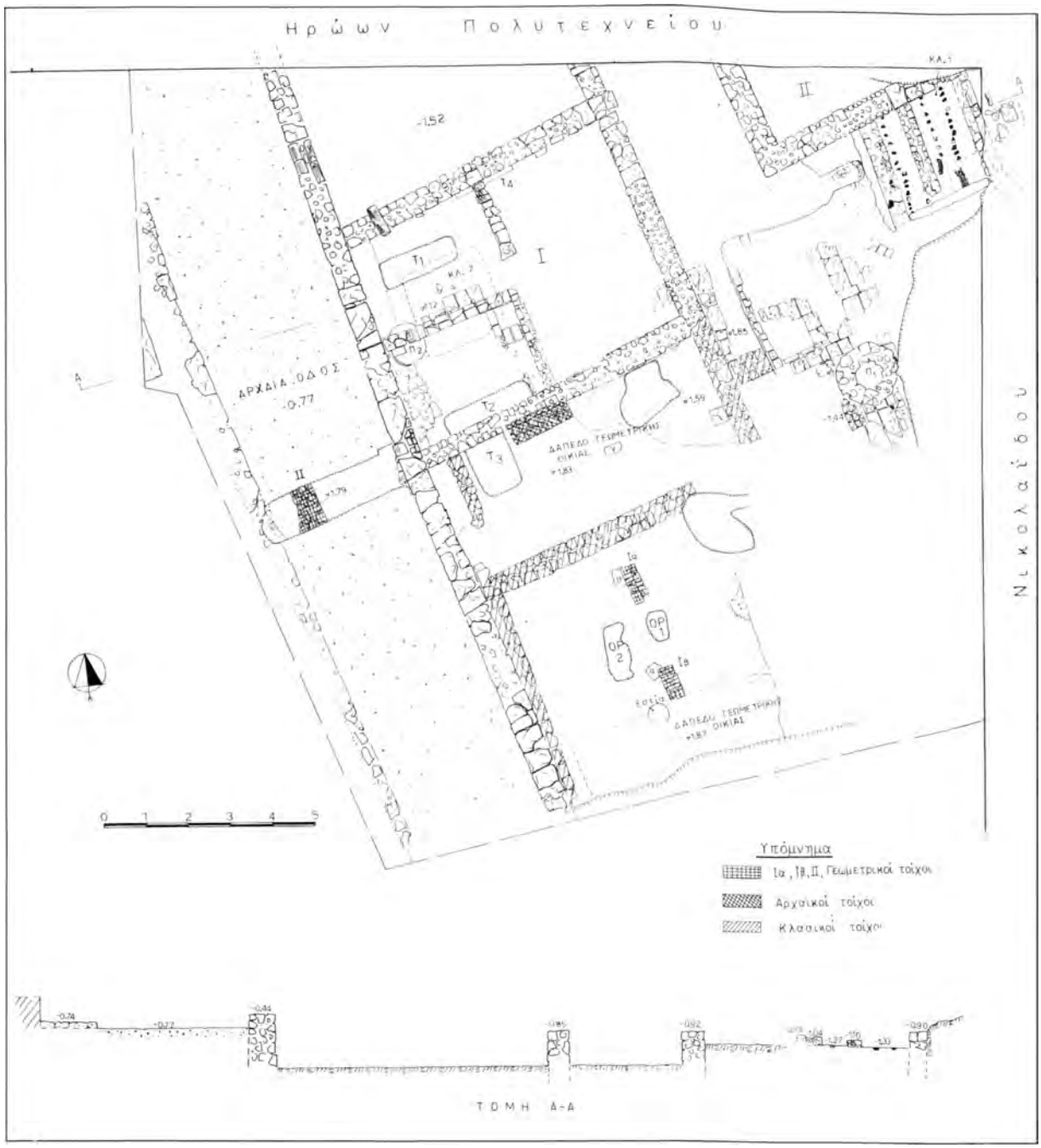
Στις επόμενες οικοδομικές φάσεις, που χρονολογούνται στα αρχαϊκά και κλασικά χρόνια, ανήκουν τμήματα τοίχων που σώζονται πολύ αποσπασματικά στο κέντρο και στο νότιο τμήμα του οικοπέδου (διαγραμμισμένοι τοίχοι στο Σχέδ. 9). Η ερμηνεία της χρήσης τους δεν είναι δυνατή, αφού οι τοίχοι δεν απαρτίζουν μεταξύ τους συγκεκριμένα κτίσματα.

Αρχαία οδός

Κατά τους κλασικούς χρόνους διανοίγεται η αρχαία οδός που αποκαλύφθηκε στην ανασκαφή κατά μήκος της δυτικής μεσοτοιχίας. Διέσχιζε το οικόπεδο με κατεύθυνση Ν.-Β. σε μήκος 14,50 μ., όσο δηλαδή το πλάτος του οικοπέδου, συνεχιζόταν ωσπόσο και προς τις δύο κατευθύνσεις προς Β., κάτω από το οδόστρωμα της οδού Ηρώων Πολυτεχνείου, και προς Ν., κάτω από την όμορη οικοδομή.

Από τη στρωματογραφική τομή που ανοίχθηκε εγκάρσια στην πορεία της ερευνήθηκαν πέντε επάλληλα οδο-

22. Αρχαία οικοδομικά λείψανα που ανήκουν στις ίδιες χρονικές περιόδους αποκαλύφθηκαν επίσης στο όμορο προς Δ. οικόπεδο, ιδιοκτησίας Καρατζά, το 1991 (ΑΔ 46 (1991): Χρονικά, σ. 42-44).

Σχέδ. 9. Ελευσίνα. Οδός Ηρώων Πολυτεχνείου και Νικολαΐδου (Ο.Τ. 122). Κάτοψη της ανασκαφής και τομή Α-Α.

στρώματα από σκληρό αμμοχάλικο (σε βάθη από 0,78 έως 1,79 μ.), που χρονολογούνται από τα κλασικά έως και τα υστερορωμαϊκά χρόνια. Το παλαιότερο ανατολικό ανάλημμα, σε βάθος 1,32 έως 1,66 μ., κατασκευάστηκε πιθανότατα στους ελληνιστικούς χρόνους από ελευσινιακές λιθοπλίνθους. Από το δυτικό σωζόταν μόνον η υποθεμελίωση, που εντοπίστηκε βαθύτερα, σε βάθος 1,31 μ. Αποτελούνταν από πέτρες και κροκάλες συνδεδεμένες με χώμα και εδραζόταν σε επίχωση ερυθρωπών χωμάτων σε βάθος 1,31 cm 1,78 μ. από το οδόστρωμα της οδού Ηρ. Πολυτεχνείου. Η απόσταση μεταξύ των δύο αναλημμάτων και επομένως το πλάτος της αρχαίας οδού ήταν 3,20 μ. Την

ίδια εποχή το ανατολικό ανάλημμα ενισχύθηκε εξωτερικά με αντηρίδα από ογκόλιθους και μικρότερες πέτρες.

Σε μια νεότερη οικοδομική φάση, που χρονολογείται στους υστερορωμαϊκούς χρόνους, το ανατολικό ανάλημμα επισκευάζεται. Σειρά επάλληλων οπτοπλίνθων και θραύσματα ογκόλιθων προστέθηκαν στην ανωδομή του ανάμεσα στις λιθοπλίνθους που είχαν απομείνει προφανώς για να υποστηρίξουν τα διασωθέντα τμήματα του τοίχου. Κατά την επισκευή ή προσθήκη η τάφρος θεμελίωσης του νέου τοίχου παραβίασε τα τέσσερα παλαιότερα οδοστρώματα.

Το αρχαιότερο οδόστρωμα σε βάθος 1,48-1,79 μ. ήταν προγενέστερο του παλαιότερου αναλήμματος, καθώς περνούσε κάτω από το θεμέλιο του. Ανάγεται μάλλον στην εποχή της αρχικής χρήσης του δρόμου πριν από την κατασκευή των αναλημμάτων.

Πηγάδια

Με τη χρήση των παλαιότερων οδοστρωμάτων της οδού συνδέεται η διάνοιξη και η κατασκευή δύο αρχαίων πηγαδιών που αποκαλύφθηκαν το ένα (πηγ. 1) κοντά στην ανατολική πλευρά του οικοπέδου, προς την οδό Νικολαΐδου, και το άλλο (πηγ. 2) κοντά στο ανατολικό ανάλημμα της αρχαίας οδού, διαμ. 0.90 και 1,40 μ. αντίστοιχα. Τα τοιχώματά τους ήταν επενδεδυμένα εσωτερικά με πήλινους δακτυλίους που απαρτίζονται από τρεις καμπύλες κεραμίδες ο καθένας.

Τάφοι

Ανατολικά της αρχαίας οδού, στα βαθύτερα στρώματα του οικοπέδου, ήλθαν επίσης στο φως και ερευνήθηκαν τέσσερις τάφοι, τρεις λακκοειδείς (Τ1, Τ3, Τ4) και ένας κεραμοσκεπής (Τ2), που ανήκαν προφανώς σε παρόδιο νεκροταφείο. Τα ορύγματα των τάφων με διάφορο προσανατολισμό είχαν ανοιχθεί στο φυσικό αμμοχάλικο σε βάθος 2,07-2,25 μ. Οι τρεις ταφές που ήταν κτερισμένες χρονολογούνται από τα κτερίσματά τους στους πρώιμους ελληνιστικούς χρόνους. Στις επιχώσεις τους βρέθηκαν όστρακα γεωμετρικών και αρχαϊκών χρόνων.

Κλίβανοι

Στην επόμενη οικοδομική φάση ο χώρος ανατολικά της οδού καταλαμβάνεται από κεραμικά εργαστήρια. Στη φάση αυτή ανήκουν υπολείμματα δύο κεραμικών κλιβάνων[23], εκ των οποίων ο ένας κατεστραμμένος.

Ο κλίβανος 1 (Πίν. 24 α), σχεδόν τετράγωνος, διαστ. 2,60×3,20 μ., αποκαλύφθηκε στη βορειοανατολική γωνία του οικοπέδου σε βάθος -1,27 μ. Διασώζεται το διάτρητο δάπεδο του θαλάμου όπτησης, η «εσχάρα», εκτός από το νοτιοανατολικό τμήμα της, που έχει επίσης παραβιαστεί από μεταγενέστερες κατασκευές. Ο κλίβανος διέθετε δύο εισόδους για το θάλαμο θέρμανσης που ήταν υπόγειος, τετράγωνος, λαξευμένος σε ερυθρωπά αργιλώδη χώματα. Η αρχική του είσοδος, ύψ. 1,35 μ., είχε διανοιγεί στα δυτικά τοιχώματα και είχε τοξωτή κάλυψη διαμορφωμένη από ακτινωτά διατεταγμένες κεραμίδες. Μπροστά από την είσοδο αυτή υπήρχε αρχικά υπόγεια δίοδος αψιδωτής διατομής, προορισμένη για την προετοιμασία της όπτησης στο δυτικό τμήμα. Η οροφή της είχε ήδη καταρρεύσει στην αρχαιότητα. Στον ίδιο χώρο ψηλότερα, σε βάθος -1,33 μ., βρέθηκαν δύο κεραμίδες μήκ. 0,46 μ. και δύο άβαφες πρόχοι ρωμαϊκών χρόνων. Σε μεταγενέστερη φάση η είσοδος αυτή φράχθηκε και στη συνέχεια διανοίχθηκε μια νέα είσοδος στα ανατολικά τοιχώματα. Η τελευταία αποκαλύφθηκε εν μέρει παραβιασμένη από μεταγενέστερες κατασκευές, κάτω από το πεζοδρόμιο της οδού Νικολαΐδου, σε μήκος 0,80, πλ. 0,90 μ., με αψιδωτή κάλυψη από οπτοπλίνθους και υαλοποιημένες από την πυρά κεραμίδες. Η εσχάρα στηρίζεται σε πλινθόκτιστο κεντρικό πεσσό και τόξα επενδεδυμένα με επάλληλες στρώσεις πηλού, υαλοποιημένα από την καύση, που σώζονται στο θάλαμο θέρμανσης. Οι οπές της εσχάρας καλύπτονταν από θραύσματα κεραμίδων και τριγωνικά στηρίγματα αγγείων εντός στρώματος κιτρινωπών, ισχυρά καμένων χωμάτων, που περιείχε κεραμική ρωμαϊκών χρόνων καθώς και τρία χάλκινα αθηναϊκά νομίσματα αυτοκρατορικών χρόνων.

Υπολείμματα ενός δεύτερου κατεστραμμένου από τις νεότερες κατασκευές κλιβάνου ανιχνεύθηκαν επίσης ανατολικά της αρχαίας οδού. Διατηρούνταν μόνον ο κεντρικός πεσσός από επάλληλες οπτοπλίνθους σε μήκος 1,80, πλ. 0,50 μ., και ο πυθμένας του θαλάμου θέρμανσης, διαστ. 2×2,10 μ., που εντοπίστηκε σε βάθος 1,40 μ.

Οικιστικά κατάλοιπα υστερορωμαϊκής και βυζαντινής εποχής

Οι νεότερες οικιστικές φάσεις του οικοπέδου (Πίν. 24 β) αποκαλύφθηκαν αμέσως με την αφαίρεση των επιφανειακών σύγχρονων επιχώσεων σε βάθος 0,50 έως 0,90 μ. από το οδόστρωμα της οδού Ηρώων Πολυτεχνείου. Στη φάση αυτή ανήκει τμήμα οικίας με σχεδόν ορθογώνιους χώρους, πλ. 6,30-7 μ., διατεταγμένους σύμφωνα με την κατεύθυνση της αρχαίας οδού, με άξονα δηλαδή Ν.-Β. Οι τοίχοι ήταν κατασκευασμένοι από ελευσινιακούς λίθους ακανόνιστου σχήματος και οπτοπλίνθους σε οριζόντιες

23. Για κεραμικούς κλιβάνους βλ. ΑΕ 1982, σ. 81-84, όπου και παλαιότερη βιβλιογραφία. Βλ. επίσης κεραμικούς κλιβάνους ρωμαϊκών χρόνων από την πλατεία Κοτζιά, ΑΔ 43 (1988): Χρονικά, σ. 27-28.

στρώσεις με συνδετικό υλικό χώμα και στην υποθεμελίωση από ισομεγέθεις κροκάλες σε κανονικές στρώσεις συνδεδεμένες επίσης με χώμα. Μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη σε β΄ χρήση, όπως επιτύμβιος κιονίσκος, βρέθηκαν εντοιχισμένα στους τοίχους της οικίας καθώς και ακέφαλο μικρό αγαλματίδιο Αφροδίτης με πάπια. Ο εξωτερικός ανατολικός τοίχος της οικίας εδραζόταν σε μεγαλύτερο από τους άλλους τοίχους βάθος, -2,05 μ., ενώ το ανατολικό ανάλημμα της αρχαίας οδού είχε χρησιμοποιηθεί ως δυτικός τοίχος της οικίας. Δάπεδα από πατημένο πηλόχωμα ή πλακόστρωτο από τετράγωνες πήλινες κεραμίδες εντοπίστηκαν σε διάφορα βάθη, στους χώρους της οικίας. Οι τοίχοι ήταν επιχρισμένοι εσωτερικά με ασβεστοκονίαμα. Σπαράγματα τοιχογραφιών από την εσωτερική επένδυση παλαιότερων τοίχων βρέθηκαν επίσης πεσμένα πάνω στο δάπεδο του κεντρικού χώρου. Οι τοίχοι επισκευάζονται και επαναχρησιμοποιούνται, ενώ παράλληλα χτίζονται και οι εσωτερικοί διαχωριστικοί τοίχοι, που εδράζονται ψηλότερα, σε βάθος 1,30 μ.

Στην ίδια εποχή ανήκει επίσης άλλη οικία, της οποίας το νοτιοδυτικό τμήμα αποκαλύφθηκε στη βορειοανατολική γωνία του οικοπέδου.

Τα ευρήματα που περισυνελέγησαν από τις επιχώσεις και τα δάπεδα, όστρακα αγγείων καθημερινής χρήσης, υφαντικά βάρη, λίθινοι τριπτήρες σιτηρών, προσδιορίζουν τη χρήση των απλών αυτών κατασκευών και συνηγορούν στην ταύτιση των ερειπίων ως απλών κατοικιών.

Η κεραμική εξάλλου αλλά και η πλειονότητα των νομισμάτων χρονολογεί τις οικίες στον 4ο αι. μ.Χ. Η χρήση τους συνεχίζεται ωστόσο με μετασκευές και τροποποιήσεις και στον 5ο αι. μ.Χ., όπως μαρτυρούν τα νομίσματα που χρονολογούνται μετά το 450 μ.Χ.

Νότια του κτίσματος ΙΙ και μεταξύ των δύο κτισμάτων εκτείνεται αύλειος χώρος με πλακόστρωτο δάπεδο που σωζόταν σε διαστάσεις 5×3,20 μ. Ερευνήθηκαν δύο επάλληλα δάπεδα από τετράγωνες πήλινες κεραμίδες που εντοπίστηκαν σε βάθη -0,89 και -0,94 μ. αντίστοιχα. Στην ίδια οικοδομική φάση επισκευάζεται και το αρχαίο πηγάδι με την προσθήκη λίθινου περιστομίου, που ενσωματώνεται στην αυλή.

Η τελευταία οικιστική χρήση του χώρου ανάγεται στους πρώιμους βυζαντινούς χρόνους, οπως συμπεραίνεται από την κεραμική και τα νομίσματα που περισυνελέγησαν[24]. Στη φάση αυτή ανήκουν επίσης και οι δύο τοίχοι που αποκαλύφθηκαν πάνω στον κεραμικό κλίβανο, εκ των οποίων ένας αψιδωτός. Οι τοίχοι αυτοί συνδέονται προφανώς με την παλαιοχριστιανική βασιλική του Αγίου Ζαχαρία, που βρίσκεται μόλις 50 μ. νοτιότερα.

Μετά την αποπεράτωση της ανασκαφικής έρευνας η αρχαία οδός διατηρήθηκε σε κατάχωση, ενώ ο κλίβανος διατηρήθηκε επισκέψιμος στο υπόγειο της νέας οικοδομής σε ειδικά διαμορφωμένο υαλόφρακτο χώρο.

8. Οδός Ιάκχου 33 (Ο.Τ. 75)

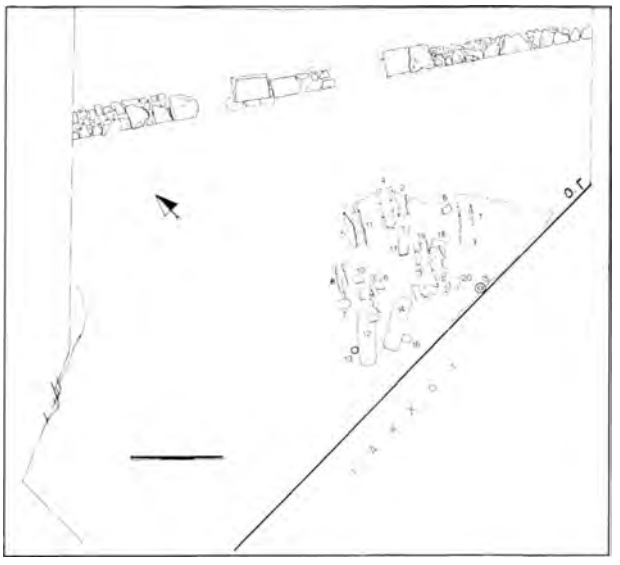
Κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών για την ανέγερση νέας οικοδομής στο παραπάνω οικόπεδο εντοπίστηκαν αρχαία. Στην ανασκαφική έρευνα που ακολούθησε ήλθε στο φως, στο νότιο τμήμα του οικοπέδου, κοντά στην οικοδομική γραμμή, αρχαίος αναλημματικός τοίχος καθώς και συστάδα ρωμαϊκών τάφων (Σχέδ. 10). Η διάνοιξη των θεμελίων για την ανέγερση της κατεδαφισμένης σήμερα οικίας είχε παραβιάσει και καταστρέψει σε ικανή έκταση τμήμα του νεκροταφείου και εν μέρει σε δύο τμήματα τον αρχαίο τοίχο. Στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου υπήρχε ενιαία επίχωση με αργιλώδη χώματα, χωρίς καμιά ένδειξη αρχαίων.

Ο τοίχος[25], ισχυρής κατασκευής, αποκαλύφθηκε σε μήκος 11,80 μ., όσο δηλαδή το πλάτος του οικοπέδου. Έβαινε από νοτιοανατολικά προς νοτιοδυτικά, συνεχιζόταν δε προφανώς και προς τις δύο κατευθύνσεις κάτω από τις όμορες ιδιοκτησίες. Είχε μέτωπο προς τη νότια όψη, ενώ η εσωτερική βόρεια πλευρά αποτελούνταν από αργούς κυανόφαιους λίθους και κροκάλες (τοίχος αναλημματικός) με πλάτος κυμαινόμενο από 0,70 έως 0,90 μ. Στο ανατολικό του τμήμα η εξωτερική πλευρά του ήταν χτισμένη από ελευσινιακούς κυανόφαιους λίθους με αδρά πελεκημένη επιφάνεια, δομημένους κατά το ακανόνιστο τραπεζιόσχημο σύστημα με οδοντώσεις και επάλληλα πλακοειδή βύσματα στα κενά, ύψ. 1,50 μ., που εναλλάσσονταν με πωρόλιθους ή λιθοπλίνθους σε δύο δόμους, ύψ. 1,50 και 1,35 μ. αντίστοιχα. Το δυτικό τμήμα, μήκ. 4,60 μ., που αποτελούσε προφανώς μια μεταγενέστερη προσθήκη, ήταν χτισμένο από μεγάλους τεφροκύανους ελευσινιακούς λίθους αμελούς κατασκευής (ύψ. 0,70 μ.).

---

24. Πρόκειται για δύο μισές φόλλεις του Ιουστίνου Β΄, νομισματοκοπείου Θεσσαλονίκης, οι οποίες απαρτίζουν ένα μικρό σύνολο, η πρώτη με χρονολογία κοπής 568/569 μ.Χ. (MIB 70α) και η δεύτερη με χρονολογία κοπής 575/576 μ.Χ. (MIB 70f). Οι πληροφορίες για τα νομίσματα οφείλονται στη φίλη νομισματολόγο Μίνα Γαλάνη, την οποία ευχαριστώ ιδιαίτερα για την πρόθυμη βοήθειά της.

25. Αντερεισματικός τοίχος με τον ίδιο προορισμό είχε αποκαλυφθεί στο οικόπεδο των οδών Ιάκχου και Καραϊσκάκη στο ίδιο Ο.Τ. 74· βλ. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 38-39.

Σχέδ. 10. Ελευσίνα. Οδός Ιάκχου 33 (Ο.Τ. 75). Κάτοψη της ανασκαφής.

Ο θεμέλιος δόμος, όμοιας κατασκευής, ήταν χτισμένος από αδρά πελεκημένους ακανόνιστους λίθους που συνδέονταν επίσης με πηλό και κροκάλες και εδράζονταν σε βάθος 1,30 μ. από το οδόστρωμα της σύγχρονης οδού, σε ερυθρωπά αργιλώδη χώματα. Στη δυτική του όψη εντοπίστηκαν ποτάμιες προσχώσεις από αμμοχάλικο. Πιθανότατα ο τοίχος διευθετούσε κοίτη χειμάρρου.

Σε απόσταση 3,50 μ. βόρεια από τον αναλημματικό τοίχο, σε μικρή έκταση 13 τ.μ., ερευνήθηκαν συνολικά 20 ταφές ενηλίκων και παιδιών ή νηπίων που εντοπίστηκαν σε βάθη κυμαινόμενα από 0,17 έως 1,30 μ. έως 0,90-1,30 μ. Εξ αυτών 15 ήταν κεραμοσκεπείς καλυβίτες και 5 εγχυτρισμοί. Στους περισσότερους κεραμοσκεπείς οι καλυπτήριες πλάκες είχαν εν μέρει καταστραφεί στην αρχαιότητα ή από τη διέλευση χειμάρρου ή από τις διανοίξεις των μεταγενέστερων τάφων ή, τέλος, πρόσφατα από την κατασκευή της νεότερης οικίας. Οι περισσότεροι είχαν σταθερό προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. εκτός από τον Τ20, που ήταν προσανατολισμένος Α.-Δ. με απόκλιση προς ΒΔ., με τα κρανία τοποθετημένα σε όλες τις περιπτώσεις προς ΒΑ. Οι τάφοι ήταν κατά κανόνα κεραμοσκεπείς του συνηθισμένου τύπου, δηλαδή ο νεκρός καλυπτόταν από δύο ζεύγη μεγάλων κυρτών κεραμίδων, τριγωνικής αρχικά διατομής, ενώ οι στενές πλευρές έκλειναν με όρθιες κεραμίδες. Στους παιδικούς τάφους αρκούσε μόνο ένα ζεύγος καλυπτηρίων πλακών. Οι νεκροί είχαν εναποτεθεί στις περισσότερες περιπτώσεις απευθείας στο χώμα εκτός από τους τάφους 10 και 18, όπου πήλινες κεραμίδες αποτελούσαν το δάπεδο των τάφων.

Οι ταφές είχαν παραβιαστεί από τη ροή χειμάρρου με αποτέλεσμα οι σκελετοί να μη σώζονται στη θέση τους, τα οστά να έχουν μετατοπιστεί και τμήματα των σκελετών να λείπουν, αφού προφανώς είχαν παρασυρθεί από την ορμητική ροή ρεμάτων της περιοχής.

Σε αρκετούς τάφους δεν βρέθηκαν κτερίσματα, είτε γιατί είχαν καταστραφεί είτε γιατί οι ταφές ήταν εξ αρχής ακτέριστες. Στους υπόλοιπους (7 περιπτώσεις) βρέθηκαν γυάλινα μυροδοχεία χωρίς πόδι (Τ5, Τ17), χάλκινα νομίσματα (Τ4/Τ7, Τ15Α), ένα λυχνάρι (Τ11), ένα κύπελλο (Τ12), πήλινο ειδώλιο τροφού και ειδώλιο ζώου καθημένου σε βράχο (Τ19).

Εκτός από τους κεραμοσκεπείς βρέθηκαν 5 εγχυτρισμοί, τέσσερις σε αβαφείς αμφορείς (Τ6, Τ7, Τ13, Τ16) και ένας σε λεκανίδα (Τ15).

Οι τάφοι χρονολογούνται από τα κτερίσματα – γυάλινα αγγεία και νομίσματα – στον 1ο και 2ο αι. μ.Χ.

Θ. ΚΥΡΙΑΚΟΥ

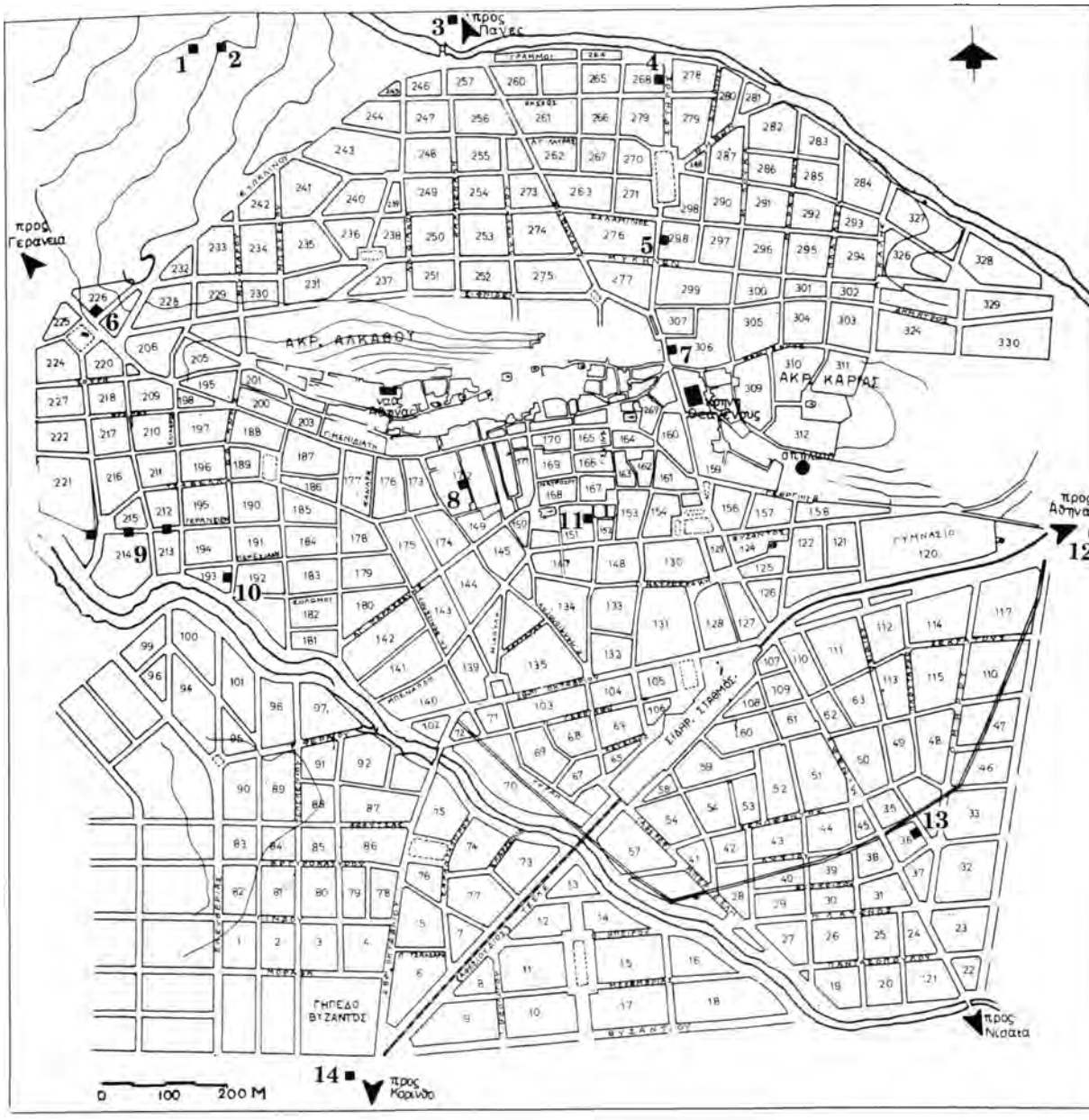
Μέγαρα (Σχέδ. 11)

1. Περιοχή Αρμακάδες (οικόπεδο Ειρ. Μήτσου)

Η αρχαιολογική έρευνα εδώ έφερε στο φως 39 τάφους και τμήματα τριών ταφικών περιβόλων. Χρονολογούνται από τον 6ο αι. π.Χ. μέχρι και τους ελληνιστικούς χρόνους. Οι περισσότεροι τάφοι είναι κιβωτιόσχημοι ή σαρκοφάγοι, κατασκευασμένοι από κογχυλιάτη ή πωρόλιθο. Είχαν συνήθως από δύο μέχρι και τέσσερα καλύμματα, στις στενές πλευρές των οποίων υπήρχαν από μία έως και δύο λαξευτές χειρολαβές. Δέκα από τους τάφους ανήκαν σε βρέφη και παιδιά. Υπήρχαν επίσης τέσσερις ταφές σε πίθους και μία τεφροδόχος κάλπη. Πέντε τάφοι είχαν πολλαπλές ταφές (Σχέδ. 12). Το μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι εξής:

Τάφος 1. Κιβωτιόσχημος (εσωτ. διαστ. 1,42×0,48, ύψ. 0,53 μ.). Προσανατολισμός Α.-Δ. Συλημένος και κατεστραμμένος στο ανατολικό του τμήμα. Στην εσωτερική παρειά του νότιου τοιχώματος είχε χαραχτεί το όνομα του νεκρού: *Δίωνος (ΟΙΟΙΔ)*. Ύψος γραμμάτων: 0,055-0,115 μ. Δεν βρέθηκαν οστά ούτε και κτερίσματα. Το μικρό μέγεθος του τάφου δείχνει ότι ο νεκρός είχε ενταφιαστεί σε συνεσταλμένη στάση. Επειδή είναι του ίδιου τύπου με τον επόμενο, πρέπει να θεωρηθεί σύγχρονος με αυτόν (6ος αι. π.Χ.).

Τάφος 2. Κιβωτιόσχημος (εσωτ. διαστ. 1,26×0,44, ύψ. 0,54 μ.). Περιείχε δύο νεκρούς σε συνεσταλμένη στάση με τα οστά αποσαθρωμένα και μετατοπισμένα. Είχε σε διάφορα σημεία τα εξής κτερίσματα: κοντά στα πόδια μία λευκή πέτρα και διπλωμένο μολύβδινο έλασμα (κατάδεσμο), μία περόνη και έξι κορινθιακά αγγεία: τρεις

1. ΠΕΡΙΟΧΗ ΑΡΜΑΚΑΔΕΣ - ΟΙΚΟΠΕΔΟ ΕΙΡ. ΜΗΤΣΟΥ
2. ΠΕΡΙΟΧΗ ΑΡΜΑΚΑΔΕΣ -ΟΙΚΟΠΕΔΟ Κ. ΠΑΝΟΥ
3. ΟΔΟΣ ΑΓΙΑΣ ΒΑΡΒΑΡΑΣ (Ο.Τ. 663)
4. ΟΔΟΣ ΣΩΤΗΡΟΣ (Ο.Τ. 47)
5. ΟΔΟΣ ΣΩΤΗΡΟΣ (Ο.Τ. 298)
6. ΟΔΟΣ ΧΑΝΙΟΥ ΚΑΙ ΑΙΓΕΙΡΟΥΣΩΝ
7. ΟΔΟΣ ΜΩΡΑΪΤΗ (Ο.Τ. 306)
8. ΟΔΟΣ ΕΒΡΟΥ 8
9. ΟΔΟΣ ΓΕΡΑΝΕΙΩΝ (ΧΑΝΤΑΚΙ ΥΔΡΕΥΣΗΣ ΤΗΣ ΕΥΔΑΠ)
10. ΟΔΟΣ ΔΟΓΑΝΗ (Ο. Τ. 193)
11. ΟΔΟΣ ΜΕΛ. ΖΑΧΑΡΙΑ 4
12. ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ ΑΝΑΤΟΛΙΚΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ
13. ΟΔΟΣ ΔΗΜ. ΜΠΕΗ (Ο.Τ. 36)
14. ΟΔΟΣ ΓΥΜΝΑΣΤΗΡΙΟΥ ΚΑΙ 28ης ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ
15. ΟΔΟΣ ΧΑΝΙΟΥ

Σχέδ. 11. Μέγαρα. Γενικός τοπογραφικός χάρτης, όπου σημειώνονται οι ανασκαφέντες χώροι το 1994.

αρυβάλλους, ένα αρυβαλλοειδές ληκύθιο, μία κοτύλη και τμήμα ενός άλλου αγγείου. Χρονολογείται στην υστεροκορινθιακή περίοδο.

Τάφος 4. Ο νεκρός για να χωρέσει στη σαρκοφάγο είχε τοποθετηθεί με τα πόδια λυγισμένα. Τα χέρια ήταν σταυρωμένα πάνω στην κοιλιακή χώρα. Κοντά στα πόδια υπήρχαν ένας κάνθαρος, ένα φιαλίδιο και ένα κέλυφος μυδιού. Χρονολογείται στο τελευταίο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.

Τάφος 6. Κιβωτιόσχημος (εσωτ. διαστ. 1,62×0,43, ύψ. 0,56 μ.). Οι δύο νεκροί ήταν τοποθετημένοι σε συνεσταλμένη στάση πάνω στην αριστερή τους πλευρά με τα κρανία προς Α. Γύρω από το μεγαλύτερο κρανίο υπήρχαν δύο χάλκινες περόνες, ύψ. 0,178 μ. Μεταξύ των κρανίων υπήρχαν μία άβαφη χύτρα που περιείχε μία τριφυλλόστομη οινοχοΐσκη και ένα άβαφο κύπελλο. Αρχαϊκός.

Τάφος 9. Εγχυτρισμός. Ο οξυπύθμενος πίθος είχε ύψος 1,06 μ. Το στόμιό του ήταν στραμμένο προς Α. και έκλεινε με μια ασβεστολιθική πλάκα. Περιείχε χώμα, όπου είχαν διατηρηθεί ελάχιστα οστά. Ήταν ακτέριστος.

Τάφος 15. Στη βορειοανατολική πλευρά σωζόταν η γωνία του ταφικού περιβόλου, πάχ. μέχρι 0,37 μ., χτισμένου με ακανόνιστες μικρές πέτρες και λάσπη. Η σαρκοφάγος είχε τοποθετηθεί εδώ σε β΄ χρήση. Τα σπασμένα τοιχώματά της είχαν συμπληρωθεί με πλάκες από διάφορους τάφους. Ο πυθμένας ήταν χωμάτινος. Δεν βρέθηκαν οστά ούτε και κτερίσματα.

Ταφή 16. Εγχυτρισμός. Ο διαλυμένος οξυπύθμενος πίθος είχε το στόμιο στραμμένο προς Α. Ήταν γεμάτος χώμα. Περιείχε τα λίγα οστά ενός ατόμου με λεπτή σωματική διάπλαση. Το κρανίο έλειπε. Είχε ως κτέρισμα ένα πήλινο πηνίο.

Ταφή 18. Τεφροδόχος(;). Το δίωτο αγγείο με τις ταινιωτές λαβές ήταν τοποθετημένο μέσα στο όρυγμα το οποίο προστάτευε μια τραπεζιόσχημη πλάκα από πωρόλιθο. Μια δεύτερη πλάκα από το ίδιο υλικό κάλυπτε το στόμιο του αγγείου, που ήταν γεμάτο χώμα. Το κάτω τμήμα του αγγείου είχε καταστραφεί. Σωζόμενο ύψος 0,37 μ. Δεν βρέθηκαν οστά ούτε και στάχτη. Έξω όμως από το στόμιο βρέθηκαν ένα μόνωτο κύπελλο και ένα ληκύθιο με επίπεδη βάση και εμπίεστη διακόσμηση. Πρώιμη αρχαϊκή περίοδος.

Τάφος 20. Βρεφικός. Γύρω από το στόμιο της σαρκοφάγου είχαν τοποθετηθεί τέσσερις πλάκες από πωρόλιθο, πάχ. μέχρι 0,21 μ., που έδεναν μεταξύ τους. Πάνω σε αυτές υπήρχε μια καλυπτήρια πλάκα, πάχ. 0,07 μ. Οι πλευρικές πλάκες εξωτερικά στηρίζονταν με μικρές πέτρες. Μέσα στη σαρκοφάγο (εσωτ. διάστ. 0,53× 0,225, ύψ. 0,27 μ.), που ήταν γεμάτη χώμα, υπήρχαν ελάχιστα οστά· στις δύο στενές πλευρές υπήρχε από ένα διαλυμένο κρανίο. Τους νεκρούς συνόδευαν τα εξής κορινθιακά αγγεία: τρία μόνωτα κύπελλα, μία πυξίδα, ένα θήλαστρο, μία οινοχοΐσκη, ένας σκύφος, δύο αρύβαλλοι, μία κοτύλη, ένα αλάβαστρο και θραύσματα από χάλκινους σφηκωτήρες. Υστεροκορινθιακή περίοδος. Από το μεγάλο ταφικό περίβολο, που άνοιγε προς τα βόρεια, είχε διασωθεί μόνον ο νότιος τοίχος σε ύψος τριών δόμων: 1,80 μ. Είναι κατασκευασμένος με μεγάλους ορθογώνιους πωρόλιθους σε ισόδομο σύστημα. Το σωζόμενό του μήκος είναι 6,70 μ. Από τα κτερίσματα των τεσσάρων τάφων που περιέκλειε χρονολογείται στους πρώιμους ελληνιστικούς χρόνους.

Τάφος 21. Σαρκοφάγος (εσωτ. διάστ. 2,11×0,61, ύψ. 0,61 μ.) Περιείχε δύο νεκρούς σε ύπτια στάση με τα κρανία στα νότια. Γύρω από αυτά υπήρχαν τέσσερα χάλκινα οξειδωμένα νομίσματα, ένα χάλκινο αγγείο ύψ. 0,057 μ. και πιο κάτω ένα γυάλινο μυροδοχείο με επίπεδη βάση. Στον πυθμένα της σαρκοφάγου, κοντά στις δύο γωνίες του ανατολικού τοιχώματος, είχαν λαξευθεί δύο μικρές τετράγωνες αβαθείς κοιλότητες.

Τάφος 24. Η σαρκοφάγος ήταν επιχρισμένη με λευκό κονίαμα. Από τις δύο ταφές, τα λίγα οστά της παλαιότερης είχαν συγκεντρωθεί στη βορειοδυτική γωνία. Σε αυτήν, οπωσδήποτε, ανήκε ένα μυροδοχείο με ωοειδές σώμα, που χρονολογείται στο τελευταίο τρίτο του 4ου αι. π.Χ. Ο δεύτερος νεκρός είχε το κρανίο στα νότια. Γύρω από τα πόδια του υπήρχαν ένα ατρακτοειδές μυροδοχείο, μία λάγυνος και ένας κάνθαρος. Λίγο δε πιο πάνω μία χάλκινη σπάτουλα, μία σιδερένια στλεγγίδα και μία χάλκινη σφραγίδα με κάθετη διάτρητη λαβή. Στον πυθμένα της σαρκοφάγου, κοντά στο νότιο τοίχωμα, υπήρχαν δύο τετράγωνες αβαθείς κοιλότητες.

Τάφος 25. Η σαρκοφάγος (εσωτ. διάστ. 2,11×0,64, ύψ. 0,59 μ.) περιείχε τους διαλυμένους σκελετούς ενός άνδρα και μιας γυναίκας με τα κρανία στα νότια. Μέσα, από τη μια άκρη στην άλλη, υπήρχαν πολλά σιδερένια καρφιά, μήκ. μέχρι 0,085 μ., με ίχνη επικολλημένου ξύλου. Πρέπει να ανήκαν στη νεκρική κλίνη. Γύρω από τα κρανία υπήρχαν τέσσερα χάλκινα οξειδωμένα νομίσματα. Σε διάφορα σημεία βρέθηκαν επίσης: θραύσμα αβγού, δύο γυάλινα μυροδοχεία, ένα γυάλινο ποτήρι, ένα γυάλινο αγγείο με σφαιρικό σώμα και ένα χάλκινο κυκλικό κάτοπτρο με λαβή. Στον πυθμένα της σαρκοφάγου υπήρχαν τρία εγκάρσια ταινιοειδή λαξεύματα, προφανώς για τα στηρίγματα της νεκρικής κλίνης. Υστεροελληνιστική περίοδος.

Τάφος 27. Η παιδική σαρκοφάγος ήταν γεμάτη με «κοσκινισμένο» χώμα. Περιείχε τους διαλυμένους σκελετούς δύο κοριτσιών με τα κρανία στα νότια. Τα κτερίσματα ήταν: Τρία πήλινα ειδώλια γυναικών σε κακή κατάσταση διατήρησης. Κοντά στα κρανία υπήρχαν δύο πήλινες επίχρυσες μικρογραφικές προτομές και δύο πήλινα ενώτια(;). Στη δε θέση των χεριών τέσσερις χάν-

δρες από υαλόμαζα. Από τον τρίτο ταφικό περίβολο, που άνοιγε προς τα βόρεια, έχουν διασωθεί τμήματα του νότιου και του δυτικού τοίχου. Είναι χτισμένοι με μικρές πέτρες και λάσπη. Σε αρκετή απόσταση από το νότιο τοίχο υπάρχουν δύο σαρκοφάγοι· η μία ανήκει σε παιδί. Η μεγάλη σαρκοφάγος με τους δύο νεκρούς χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

Τάφος 31. Κιβωτιόσχημος. Είχε έναν αποσαθρωμένο σκελετό σε ύπτια στάση με το κρανίο στα ανατολικά. Γύρω από τη θωρακική χώρα υπήρχαν τα περισσότερα ατρακτοειδή μυροδοχεία (36). Υπήρχε και μία σιδερένια στλεγγίδα. Με το διπλανό τάφο έχουν κοινή μεσοτοιχία και ίσως ανήκουν στην ίδια οικογένεια.

Τάφος 32. Κιβωτιόσχημος. Ο νεκρός ήταν σε ύπτια στάση με τα χέρια παράλληλα προς το σώμα. Γύρω από τα πόδια υπήρχαν μία λάγυνος, ένας κάνθαρος τύπου δυτικής κλιτύος και μία λήκυθος, πάνω δε στον αριστερό ώμο τρία ατρακτοειδή μυροδοχεία. 2ος αι. π.Χ.

2. Περιοχή Αρμακάδες (οικόπεδο Κ. Πάνου) (Σχέδ. 12)

Στο παραπάνω οικόπεδο, που βρίσκεται λίγα μέτρα ανατολικά του προηγούμενου, ερευνήθηκε τμήμα του ίδιου νεκροταφείου. Εδώ ήλθαν στο φως δεκατρείς τάφοι που χρονολογούνται από τον 7ο αι. π.Χ. έως και τους μέσους ελληνιστικούς χρόνους. Όλοι ήταν σαρκοφάγοι κατασκευασμένες από κογχυλιάτη λίθο. Είχαν από ένα μέχρι και τέσσερα καλύμματα από το ίδιο υλικό. Έξι τάφοι ανήκαν σε βρέφη και παιδιά, οι δε υπόλοιποι σε ενήλικες. Εκτός από δύο τάφους με προσανατολισμό Β.-Ν., οι υπόλοιποι ήταν προσανατολισμένοι Α.-Δ. Πέντε από τις σαρκοφάγους είχαν πολλαπλές ταφές. Το μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι εξής τάφοι:

Τάφος 1. Περιείχε τέσσερις ταφές βρεφών. Τα οστά είχαν διαλυθεί. Τα τρία κρανία ήταν στην ανατολική πλευρά, το τέταρτο στη βορειοδυτική γωνία. Φαίνεται πως είχε μετατοπιστεί εδώ για να ανοίξει χώρο στα υπόλοιπα. Τα κτερίσματα ήταν μία πυξίδα χωρίς πώμα και ένα βαθύ φιαλίδιο του 6ου αι. π.Χ.

Τάφος 5. Η βρεφική σαρκοφάγος στένευε προς τα πόδια. Από το σκελετό είχε διασωθεί μόνο τμήμα του κρανίου στη νότια πλευρά, όπου υπήρχαν και τα εξής κορινθιακά αγγεία του 7ου αι. π.Χ.: τριφυλλόστομη οινοχοΐσκη, φιαλίδιο, πυξίδα, αλάβαστρο και ένας άβαφος αρύβαλλος· τα δύο τελευταία σπασμένα.

Τάφος 8. Η σαρκοφάγος περιείχε τα λίγα οστά τριών ενηλίκων με τα κρανία προς Α. Το τρίτο κρανίο είχε μετατοπιστεί δυτικά. Ένας από τους νεκρούς ήταν πολύ εύσωμος. Τα κτερίσματα ήταν ένα χάλκινο κυκλικό κάτοπτρο, ένα ειδώλιο γυμνού ανδρός, ένα αρυβαλλοειδές ληκύθιο, ένα κυλινδρικό ληκύθιο, τμήμα λύχνου. Τα χάλκινα μικροευρήματα και το κάτοπτρο δείχνουν ότι ένας από τους νεκρούς ήταν γυναίκα. Χρονολογείται στο β΄ τέταρτο του 5ου αι. π.Χ.

Τάφος 9. Συλημένος. Δεν βρέθηκαν οστά, υπήρχαν όμως μία λάγυνος και ένα ατρακτοειδές μυροδοχείο. Στα χείλη των μακρών πλευρών της σαρκοφάγου, σε απόσταση 0,44 μ. από την ανατολική στενή πλευρά, υπήρχαν δύο ορθογώνιες αβαθείς εγκοπές, πλ. 0,065 μ.

Τάφος 11. Ελάχιστα οστά δείχνουν ότι ο νεκρός είχε το κρανίο προς Α. Στη θέση της κοιλιακής χώρας υπήρχαν δύο χάλκινα οξειδωμένα νομίσματα και μία πόρπη, επτά γυάλινοι οφθαλμοί και μία χάνδρα. Σε διάφορα άλλα σημεία βρέθηκαν επίσης εννέα ατρακτοειδή μυροδοχεία και τρία πήλινα ειδώλια σε κακή κατάσταση διατήρησης, που παριστάνουν ανδρική και γυναικεία μορφή και έναν έρωτα. Η σαρκοφάγος στο ανατολικό τμήμα του πυθμένα της είχε δύο μικρές ορθογώνιες αβαθείς κοιλότητες και μία εγκοπή στο χείλος του νότιου τοιχώματος.

Τάφος 13. Βρέθηκε παραβιασμένος και γεμάτος χώμα. Ελάχιστα οστά δείχνουν ότι το κρανίο του νεκρού ήταν στα ανατολικά. Στο δυτικό μισό τμήμα του τάφου βρέθηκαν ένας άβαφος αμφορίσκος, ένας κάνθαρος τύπου δυτικής κλιτύος και δύο ατρακτοειδή μυροδοχεία, το ένα αρκετά μεγάλο (0,237 μ.). Το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στον πυθμένα της σαρκοφάγου, όπου στις τέσσερις γωνίες υπήρχαν ισάριθμες κυκλικές αβαθείς κοιλότητες και μία κοντά στη βορειοδυτική γωνία, στα δε χείλη των μακρών τοιχωμάτων δύο αντικριστές εγκοπές.

3. Οδός Αγίας Βαρβάρας, Ο.Τ. 663 (οικόπεδο Ηλ. Μουρτζούκου)

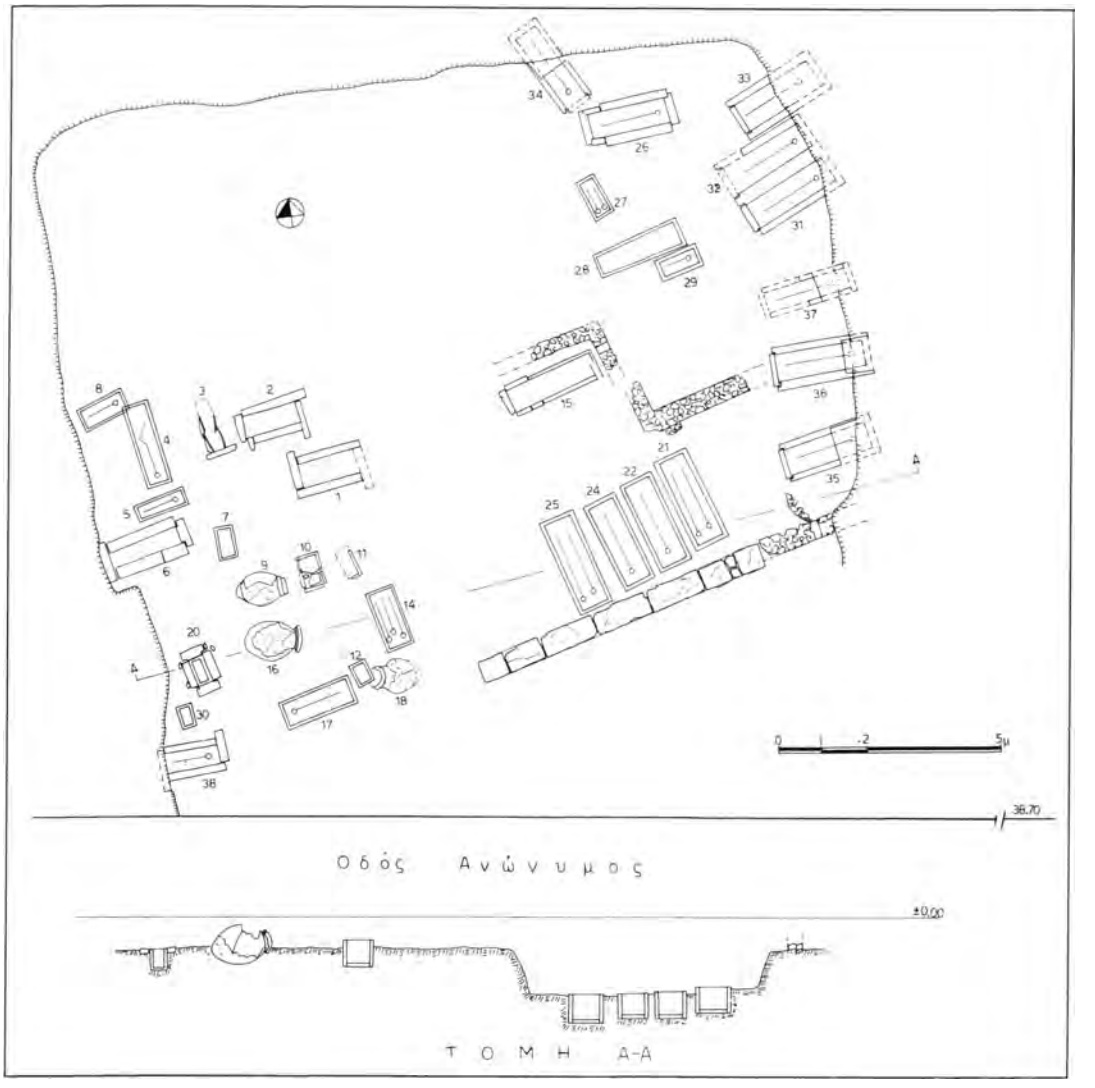
Στο μέσον περίπου του οικοπέδου και σε απόσταση 16 μ. από τη βόρεια οικοδομική γραμμή αποκαλύφθηκε ένα φρέαρ γνωστό τον περασμένο αιώνα ως «Πηγάδι του Γκίνη».

Το βάθος του είναι 12 μ. Λόγω της επικινδυνότητας του γύρω χώρου η ακριβής διάμετρός του δεν μπορούσε να μετρηθεί. Υπολογίζεται σε 1,60-1,80 μ. Τα πρώτα μέτρα είναι χτισμένα με καλολαξευμένους σκληρούς ασβεστόλιθους, το υπόλοιπο δε τμήμα με κροκαλοπαγείς λίθους.

Στη νοτιανατολική γωνία του σύγχρονου ορθογώνιου κτίσματος που περιβάλλει το στόμιο του βρέθηκε και τμήμα ενός πήλινου αγωγού κατασκευασμένου με στοιχεία σε σχήμα ανεστραμμένου Π. Ο αγωγός βρίσκεται σε βάθος 0,90 μ. από το πεζοδρόμιο.

4. Οδός Σωτήρος 47 (οικόπεδο Ι. Λάγιου)

Η έρευνα εδώ έφερε στο φως μια υπόγεια κατασκευή

Σχέδ. 12. Μέγαρα. Περιοχή Αρμακάδες. Κάτοψη του νεκροταφείου και τομή Α-Α.

και γύρω τα πενιχρά λείψανα τοίχων και το στόμιο ενός φρέατος (Σχέδ. 13).

Το υπόγειο έχει εσωτερικές διαστάσεις 3,50×2,60 μ. Οι τοίχοι του διατηρούνται μέχρι το ανώτατο ύψος του 1,32 μ. Ο βόρειος και ο νότιος τοίχος είναι χτισμένοι με μικρές, κυρίως στενόμακρες πέτρες, από ασβεστόλιθο και πωρόλιθο. Για την κατασκευή όμως των υπόλοιπων δύο τοίχων έχουν χρησιμοποιηθεί και μεγάλοι ορθογώνιοι πωρόλιθοι, τοποθετημένοι κάθετα. Το δάπεδο ήταν στρωμένο με μεγάλες πλάκες από ασβεστόλιθο. Ένας τετράγωνος πεσσός από κογχυλιάτη (σωζ. ύψ. 1,22 μ.) συγκρατούσε τη σκεπή (Πίν. 25 α). Μέσα από τις επιχώσεις του υπογείου συνελέγησαν πέντε υφαντικά βάρη, τέσσερα λυχνάρια, δύο σφονδύλια και πολλά θραύσματα διαφόρων αγγείων, που δείχνουν ότι το υπόγειο εγκαταλείφθηκε το 2ο αι. π.Χ. Ένας μικρός τοίχος στα ανατολικά του υπογείου και ένας άλλος στα δυτικά του οικοπέδου, που περιέκλειε ένα λιθόστρωτο δάπεδο, είναι ό,τι απέμειναν από τη γειτονική οικία.

5. Οδός Σωτήρος, Ο.Τ. 298 (οικόπεδο Κ. Γκόβενη)

Δίπλα στη νότια μεσοτοιχία και σε απόσταση 17,10 μ. από την οικοδομική γραμμή ερευνήθηκε μια μισοκατεστραμμένη απιόσχημη δεξαμενή. Είναι λαξευμένη μέσα στο χαλικωτό φυσικό έδαφος. Τα τοιχώματά της είναι αλειμμένα με κουρασάνι κίτρινου χρώματος, πάχ. 0,02-0,04 μ. Ο λαιμός της είχε ύψος 1,90 μ. και η διάμετρος της

κοιλιάς είναι 2,80 μ. Επειδή περιείχε μπάζα, το βάθος της δεν μπορούσε να μετρηθεί με ακρίβεια, πλησίαζε όμως τα 4 μ.

6. Οδός Χανίου και Αιγειρουσών (οικόπεδο Α. Πρίσκου)

Ερευνήθηκε εδώ τμήμα του γνωστού νεκροταφείου της περιοχής που εκτείνεται κατά μήκος της δεξιάς πλευράς του δρόμου προς το χάνι (Σχέδ. 14). Αποκαλύφθηκαν τελικά 48 τάφοι, που χρονολογούνται από τα τέλη του 6ου αι. π.Χ. μέχρι και τον 1ο αι. π.Χ. Οι περισσότεροι ανήκουν στον 4ο αι. και στους ελληνιστικούς χρόνους. Ερευνήθηκαν επίσης και τρεις ταφικοί περίβολοι μαζί με ένα τμήμα του προτειχίσματος. Οι μισοί τάφοι είχαν προσανατολισμό Α.-Δ. και οι υπόλοιποι Β.-Ν. Μόνο δύο από αυτούς ήταν βρεφικοί. Οι περισσότεροι ήταν σαρκοφάγοι, κατασκευασμένες από κογχυλιάτη λίθο. Οι κιβωτιόσχημοι τάφοι ήταν δώδεκα. Ήταν καλυμμένοι με πλάκες (από μία μέχρι και τέσσερις), οι οποίες στη μία πλευρά τους είχαν συνήθως από μία ή δύο λαξευτές χειρολαβές. Το μεγαλύτερο ενδιαφέρον επικεντρώνεται στους εξής τάφους:

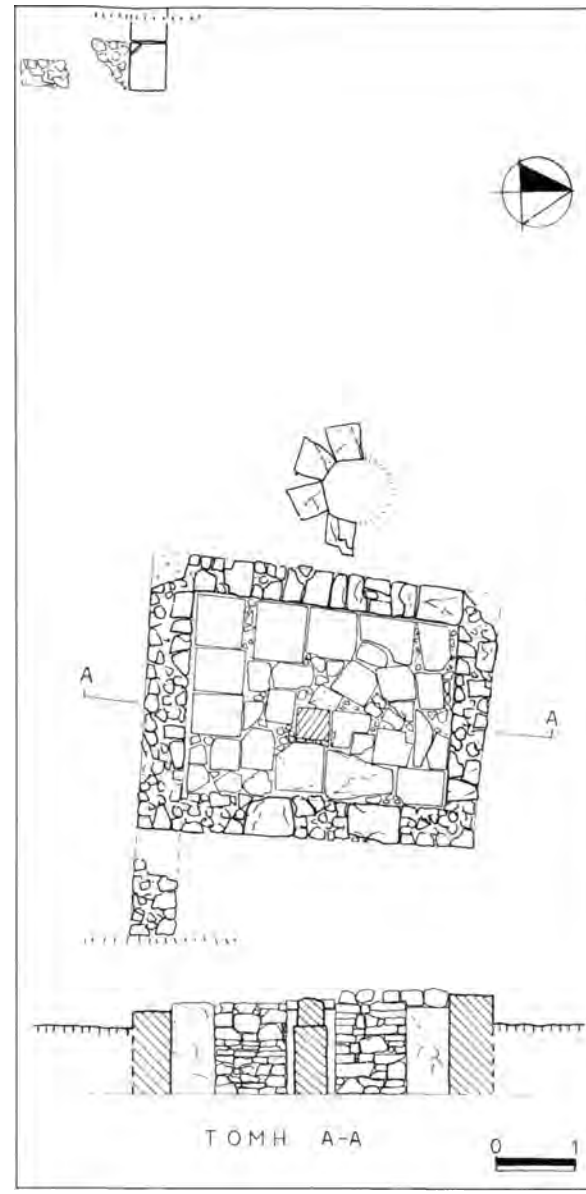
Τάφος 1. Κιβωτιόσχημος. Τα τοιχώματα ήταν επιχρισμένα και βαμμένα με βαθυκόκκινο χρώμα. Είχε δύο ταφές με τα κρανία προς Α. Στην παλαιότερη ταφή ανήκε ένα στρείδι και ένα μυροδοχείο. Η δεύτερη ταφή ανήκε σε γυναίκα. Ήταν σε ύπτια στάση με τα χέρια παράλληλα προς το σώμα. Τη συνόδευαν ένα μικροσκοπικό λυχνάρι, δύο οινοχοΐσκες και ένα μυροδοχείο του β΄ μισού του 4ου αι. π.Χ.

Τάφος 3. Κιβωτιόσχημος. Είχε δύο σκελετούς σε κακή κατάσταση διατήρησης με τα κρανία προς Α. Στα πόδια είχαν συγκεντρωθεί τα οστά μιας παλαιότερης ταφής. Εδώ βρέθηκαν μία άβαφη πρόχους και ένα γυάλινο μυροδοχείο.

Τάφος 4. Κιβωτιόσχημος. Στη βορειοανατολική γωνία βρέθηκαν ελάχιστα οστά από το διαλυμένο κρανίο. Εδώ συνελέγησαν 14 τρίλοβα χρυσά φύλλα που προέρχονται από το νεκρικό στεφάνι. Ο τάφος περιείχε επίσης 122 ατρακτοειδή μυροδοχεία, δύο κανθάρους και μία λάγυνο του 2ου αι. π.Χ.

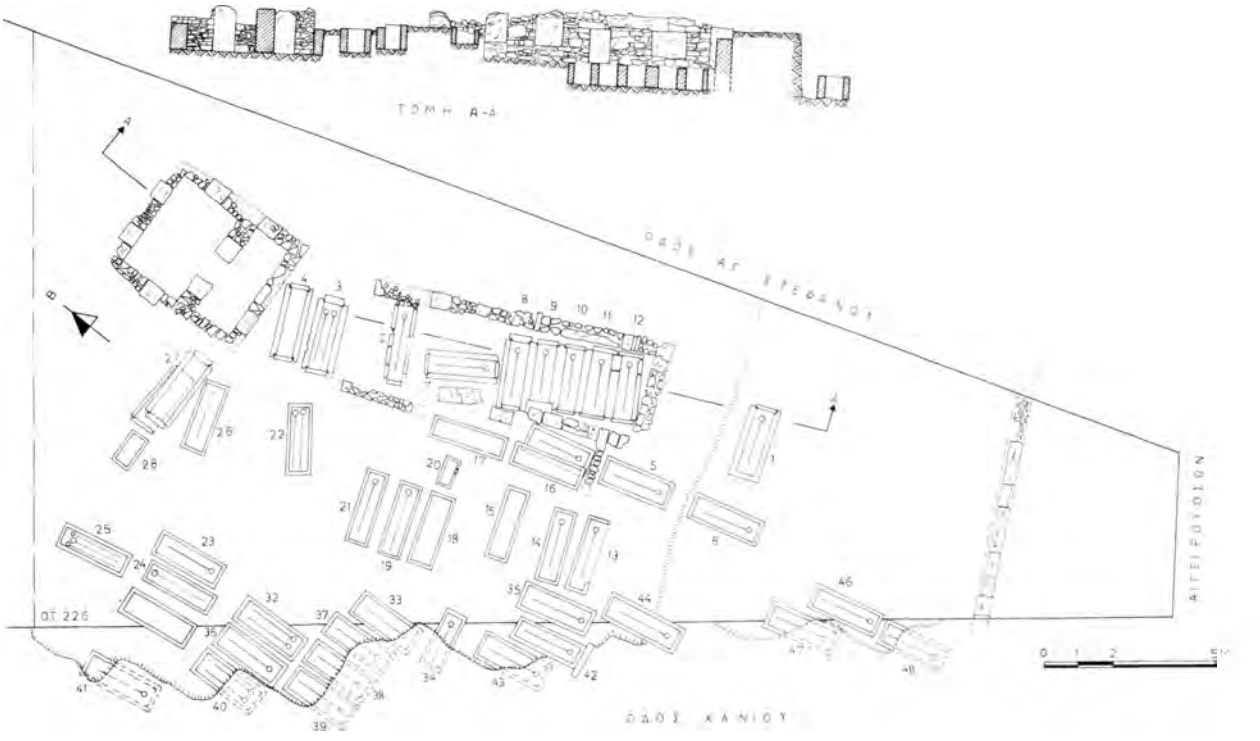
Τάφος 7. Ο κιβωτιόσχημος τάφος ήταν βαμμένος με βαθυκόκκινο χρώμα. Ελάχιστα οστά δείχνουν ότι το κρανίο ήταν στραμμένο προς Α. Περιείχε 53 ατρακτοειδή μυροδοχεία, μία λάγυνο, ένα μελαμβαφές φιαλίδιο και μία χάλκινη σπάτουλα, μήκ. 0,13 μ.

Ο τάφος αυτός, και άλλοι πέντε κιβωτιόσχημοι, βρίσκονται μέσα στο μεγάλο οικογενειακό ταφικό περίβολο που ήταν ανοικτός μόνο στη βόρεια στενή πλευρά και είχε αρχικές εσωτερικές διαστάσεις 6,60×2,25 μ. Είναι χτισμένος με μικρές, συνήθως στενόμακρες πέτρες,

Σχέδ. 13. Μέγαρα. Οδός Σωτήρος 47. Κάτοψη της υπόγειας κατασκευής και τομή Α-Α.

παρεμβάλλονται όμως και πολύ μεγαλύτεροι ορθογώνιοι λίθοι από πωρόλιθο (Πίν. 25 β). Το μέγιστο ύψος του τοίχου πάνω από τους τάφους είναι 1,44 μ. Εδώ οι πέντε κιβωτιόσχημοι τάφοι (αριθ. 8 έως 12) έχουν κοινή μεσοτοιχία. Τα κρανία των νεκρών βρίσκονταν στην ανατολική πλευρά. Οι αρχαιότεροι τάφοι χρονολογούνται από το β΄ μισό του 4ου αι. Εκτός από τον τελευταίο, οι υπόλοιποι είχαν τα τοιχώματα επιχρισμένα με λευκό κονίαμα

Σχέδ. 14. Μέγαρα. Οδός Χανίου και Αιγειρουσών. Κάτοψη του νεκροταφείου και τομή Α-Α.

και σε μερικές περιπτώσεις βαμμένα με κόκκινο χρώμα.

Τάφος 10. Είχε τέσσερις καλυπτήριες πλάκες. Τα τοιχώματά του ήταν επιχρισμένα με λευκό κονίαμα και βαμμένα με βαθυκόκκινο χρώμα. Ο σκελετός ήταν αποσαθρωμένος. Γύρω από αυτόν υπήρχαν μελαμβαφής κάνθαρος τύπου δυτικής κλιτύος, τέσσερα ατρακτοειδή μυροδοχεία, δύο μικκύλες οινοχόες, ένα λυχνάρι και πιο βαθιά, κάτω από τα πόδια, τρεις σιδερένιες εφηλίδες.

Τάφος 11. Τα τοιχώματά του ήταν βαμμένα με βαθυκόκκινο χρώμα. Περιείχε το σκελετό ενός εφήβου, τοποθετημένου λοξά, επειδή στη νοτιοδυτική πλευρά είχαν συγκεντρωθεί τα οστά μιας παλαιότερης ταφής που ανήκε σε εύσωμο άνδρα· τα δύο χάλκινα οξειδωμένα νομίσματα ανήκουν σε αυτή την ταφή.

Τάφος 17. Σαρκοφάγος (διαστ. 2,11×0,66 και ύψ. 0,51 μ.). Περιείχε ένα νεκρό με το κρανίο προς Ν. Τα οστά ήταν μετατοπισμένα. Γύρω από το κρανίο βρέθηκαν 18 χρυσά φύλλα ελιάς και τριλοβα φύλλα, που ανήκαν στο κεντρικό στεφάνι, και μία λάγυνος. Κοντά στο δεξί χέρι ένα μυροδοχείο και μία λεπτή χάλκινη στλεγγίδα. Γύρω από τα πόδια ένας κάνθαρος και ένα κύπελλο με κυλινδρικό σώμα. 2ος αι. π.Χ. Πάνω σε αυτόν τον τάφο και σε ένα βρεφικό (αριθ. 20) πατούσε μερικώς η ανατολική γωνία ενός άλλου κατεστραμμένου ταφικού περιβόλου, από τον οποίο όμως σώθηκαν μόνο τμήματα των δύο τοίχων, κατασκευασμένα με ορθογώνιους λίθους κογχυλιάτη.

Τάφος 21. Η σαρκοφάγος περιείχε ένα γυναικείο σκελετό σε ύπτια στάση με το κρανίο προς τα ανατολικά. Γύρω από τα πόδια υπήρχαν ένας κάνθαρος ερυθροβαφής, ένα άωτο κύπελλο, μία πρόχους, μία χάλκινη μικρή τριφυλλόστομη οινοχόη και τμήματα μιας χάλκινης ωτογλυφίδας. 2ος αι. π.Χ.

Τάφος 22. Η σαρκοφάγος στένευε προς τα πόδια. Περιείχε δύο γυναικείους σκελετούς με τα κρανία προς Ν. Ο κάτω σκελετός είχε σχεδόν διαλυθεί. Δίπλα στο αριστερό χέρι υπήρχαν χάντρες από υαλόμαζα και μία αρυβαλλοειδής λήκυθος. Ανάμεσα στα σκέλη χάλκινο κυκλικό κάτοπτρο και δίπλα στο αριστερό σκέλος ένα λυχνάρι, μία οινοχοΐσκη, ένας αμφορίσκος και ένα σκυφίδιο. 5ος-4ος αι. π.Χ.

Τάφος 23. Η σαρκοφάγος είχε ένα νεκρό με το κρανίο προς Ν. Τα κτερίσματα ήταν ένα αλαβάστρινο αλάβαστρο και μία μικρή μελαμβαφής πρόχους του 4ου αι. π.Χ. Στον πυθμένα της σαρκοφάγου, σε τακτά διαστήματα, υπήρχαν τέσσερα εγκάρσια ρηχά και στενά αυλάκια.

Τάφος 24. Σαρκοφάγος. Είχε ένα νεκρό σε ύπτια

στάση με τα χέρια παράλληλα προς το σώμα. Το κρανίο ήταν στα βόρεια. Τον συνόδευαν πέντε ατρακτοειδή μυροδοχεία, μία λάγυνος και ένας μεγαρικός σκύφος. Στις τέσσερις γωνίες του πυθμένα υπήρχαν μικρές ορθογώνιες κοιλότητες για να υποδεχθούν τα πόδια της νεκρικής κλίνης. 2ος αι. π.Χ.

Παρόμοιες κοιλότητες υπήρχαν και στο χωμάτινο πυθμένα του κιβωτιόσχημου τάφου 27, της ίδιας περιόδου.

Τάφος 26. Στα ανατολικά της σαρκοφάγου βρέθηκε επιτάφια στήλη με τρεις βαθμίδες, ύψ. 0,34 μ., κατασκευασμένη από κογχυλιάτη λίθο. Ο διαλυμένος σκελετός είχε το κρανίο προς Α. Ανάμεσα στα σκέλη υπήρχαν δύο αβγά και δύο κάνθαροι, γύρω στα 45 ατρακτοειδή μυροδοχεία. Δίπλα στο κρανίο μία λάγυνος. Υστεροελληνιστική περίοδος.

Τάφος 42. Παρουσιάζει το μεγαλύτερο ενδιαφέρον. Η σαρκοφάγος είχε δύο καλυπτήριες πλάκες. Πάνω σε αυτές υπήρχαν δύο σειρές ορθογώνιοι λίθοι από κογχυλιάτη, συνολ. πάχ. 0,70 μ. Νότια του τάφου είχαν τοποθετήσει, σε β΄ χρήση, μια όρθια ταφόπλακα πάνω στην οποία στηριζόταν η βάση μιας επιτάφιας στήλης που δεν διασώθηκε. Ο διαλυμένος γυναικείος σκελετός είχε το κρανίο προς Ν. Τα κτερίσματα ήταν πλούσια: τέσσερις λάγυνοι, ένας μεγαρικός σκύφος με ανάγλυφη αμαζονομαχία, 41 ατρακτοειδή μυροδοχεία, ένα σφαιρικό αγγείο, θραύσματα σιδερένιας στλεγγίδας, τέσσερις εφηλίδες και κοντά στα πόδια τρία μικρά καρφιά. Τέλος μία χάλκινη λήκυθος, μία χάλκινη φιάλη. Γύρω από το κρανίο βρέθηκαν 40 χρυσά φύλλα ελιάς που προέρχονται από το νεκρικό στεφάνι, μία δανάκη με παράσταση γλαύκας. Από τα διάφορα κοσμήματα ή εξαρτήματα αυτών αναφέρουμε εδώ δύο ενώτια, ένα χρυσό δακτυλίδι σε σχήμα φιδιού και ένα άλλο με κόκκινο ημιπολύτιμο λίθο. Η σαρκοφάγος, εκτός από τον πυθμένα, ήταν επιχρισμένη με λευκό κονίαμα. Στις τέσσερις γωνίες του πυθμένα υπήρχαν ορθογώνιες κοιλότητες, βάθ. μέχρι 0,10 μ., για να υποδεχθούν τα στηρίγματα της νεκρικής κλίνης.

Στις εξωτερικές γωνίες υπάρχουν εγκοπές όπου περνούσαν τα σκοινιά την ώρα κατάβασης της σαρκοφάγου μέσα στο όρυγμα. 2ος αι. π.Χ.

Στα βόρεια του οικοπέδου αποκαλύφθηκε και ένα οικογενειακό ταφικό κτίσμα (εξωτ. διαστ. 4,60×3,95 μ.) με δύο θαλάμους (Πίν. 25γ) που συγκοινωνούσαν μεταξύ τους με ένα άνοιγμα 0,84 μ. Ο βόρειος θάλαμος μπορούσε να χωρέσει δύο σαρκοφάγους και ο νότιος μία. Επειδή όμως δεν βρέθηκαν ίχνη από τάφους, συμπεραίνουμε πως το κτίσμα δεν είχε χρησιμοποιηθεί για το σκοπό που προοριζόταν. Όπως συμβαίνει και σε μερικούς άλλους ταφικούς περιβόλους, ήταν προκατασκευασμένο και έτοιμο για πώληση στους ενδιαφερόμενους ή είχε κατασκευαστεί από την οικογένεια για μελλοντική χρήση. Για την κατασκευή του έχουν χρησιμοποιηθεί γενικά μικρές πέτρες αλλά και μεγάλοι ορθογώνιοι πωρόλιθοι, κάθετα τοποθετημένοι σε σχεδόν τακτά διαστήματα. Το σωζόμενο ύψος των τοίχων φθάνει το 1,23 μ. Μέσα στο βόρειο θάλαμο βρέθηκαν μια ακέραια πλάκα από κογχυλιάτη λίθο, διαστ. 1,43× 0,56×0,13 μ. με ίχνη κονιάματος στην επιφάνεια και θραύσματα άλλων πλακών με επίστρωμα από κουρασάνι, πάχ. μέχρι και 0,07 μ. Οι πλάκες αυτές προορίζονταν για κάλυψη του ταφικού κτίσματος.

Τέλος, στο νότιο τμήμα του οικοπέδου ήλθε στο φως και τμήμα του προτειχίσματος σε μήκος 5,10 μ. Είναι χτισμένο με μεγάλους πώρινους ορθογώνιους λίθους, πάχ. 0,43 μ. Στα δυτικά σώζεται σε ύψος τριών δόμων (1,74 μ.).

7. Οδός Χρ. Μωραΐτη, Ο.Τ. 306 (οικόπεδο Ε. Χατζή)

Εδώ, σε βάθος 0,40 μ. και κάτω, αποκαλύφθηκαν τα πενιχρά λείψανα ενός κτίσματος, με δύο χώρους, που εκτεινόταν προς Δ. Οι τοίχοι, πάχ. 0,50 μ., εδράζονται εν μέρει πάνω στην κίτρινη κιμηλιά, και εν μέρει πάνω σε βράχο που έχει λαξευθεί κατάλληλα.

Από τον ανατολικό ορθογώνιο χώρο (4,85×3,45 μ.) έχουν διασωθεί μικρά μόνον τμήματα και των τεσσάρων τοίχων σε ύψος δύο δόμων (1,02 μ.). Για την κατασκευή τους έχουν χρησιμοποιηθεί κυρίως μεγάλοι ορθογώνιοι πωρόλιθοι. Στους αρμούς των τοίχων του δυτικού χώρου, πλ. 3,10 μ., παρατηρούνται σφηνωμένα κεραμίδια και μικρές πέτρες. Επειδή εδώ πρόκειται κυρίως για θεμελιώσεις, δεν υπάρχουν ίχνη εισόδου ούτε και δαπέδου.

Κοντά στη βορειοανατολική γωνία του δυτικού χώρου βρέθηκε μια κυκλική δεξαμενή (διαμ. 0,96 μ. και σωζ. ύψ. 0,64 μ.). Είναι κατασκευασμένη με μικρές πέτρες και βότσαλα που συνδέονται με άφθονο ασβεστοκονίαμα. Εσωτερικά είναι επιχρισμένη με λεπτό κουρασάνι κατανέρυθρου χρώματος. Από τα διάφορα μικροευρήματα της ανασκαφής το κτίσμα πρέπει να χρονολογηθεί στον 3ο-2ο αι. π.Χ.

8. Οδός Έβρου 8 (οικόπεδο Α. Νικολάου)

Εδώ αποκαλύφθηκαν τα πενιχρά λείψανα μιας υπόγειας κατασκευής που εισχωρούσε κάτω από το βόρειο ακάλυπτο χώρο του οικοπέδου. Διασώθηκε σε κάπως καλύτερη κατάσταση η νοτιοανατολική γωνία σε ύψος δύο δόμων (1,17 μ.) και μικρό τμήμα του δυτικού τοίχου. Το υπόγειο ήταν κατασκευασμένο με μεγάλους ορθογώνιους πωρόλιθους, μήκ. μέχρι 1,33 μ. Στο νότιο τμήμα το εξωτερικό πλάτος του κτίσματος φθάνει τα 3,50 μ. Πάνω

από το χωμάτινο δάπεδό του συνελέγησαν διάφορα όστρακα της μέσης, κυρίως, ελληνιστικής εποχής και μία κωνική αγνύθα.

Σε μεταγενέστερη περίοδο δίπλα στον ανατολικό τοίχο και παράλληλα προς αυτόν προστέθηκε ένας τοίχος μήκ. 2,55 και πάχ. 0,40 μ. Είναι κατασκευασμένος με μικρές αδούλευτες πέτρες και λάσπη και με μεγάλους ορθογώνιους πωρόλιθους τοποθετημένους κάθετα στο νότιο μισό τμήμα. Το συνολικό του ύψος φθάνει το 1,30 μ.

Στο μέσον περίπου του υπογείου βρέθηκε το μισό τμήμα μιας πώρινης βάσης με ορθογώνια κοιλότητα, όπου πατούσε το δοκάρι που στήριζε την σκεπή της β΄ φάσης του κτίσματος, που χρονολογείται και αυτή στους ελληνιστικούς χρόνους.

9. Οδός Γερανείων (χαντάκι ύδρευσης της ΕΥΔΑΠ)

Από το δυτικό άκρο της οδού αυτής έως και την οδό Ελικώνος ερευνήθηκαν εννέα τάφοι που χρονολογούνται από τον 5ο αι. π.Χ. μέχρι και τους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους. Οι τέσσερις ήταν κιβωτιόσχημοι και οι υπόλοιποι σαρκοφάγοι, όλες κατασκευασμένες από κογχυλιάτη λίθο όπως και τα καλύμματά τους. Ο αριθμός των καλυπτηρίων πλακών ήταν από δύο μέχρι και πέντε· αρκετές είχαν στη μια πλευρά από μία έως και δύο λαξευτές χειρολαβές. Το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στους εξής τάφους:

Τάφος 2. Κιβωτιόσχημος (εσωτ. διαστ. 1,93×0,55 και ύψ. 0,57 μ.). Το εσωτερικό του ήταν επιχρισμένο με λευκό κονίαμα. Μόνο το κάτω τμήμα του ήταν βαμμένο με βαθυκόκκινο χρώμα. Ο αποσαθρωμένος σκελετός είχε το κρανίο προς τα ΒΔ. Γύρω από αυτό υπήρχαν έξι χρυσά φύλλα που προέρχονται από το νεκρικό στεφάνι. Ανάμεσα στα σκέλη μία λάγυνος, θραύσματα σιδερένιας στλεγγίδας και γύρω 59 ατρακτοειδή μυροδοχεία. Στην ανατολική πλευρά αποκαλύφθηκε και μικρό τμήμα τοίχου, πάχ. 0,31 μ., που ανήκει στον ταφικό περίβολο. Μέση ελληνιστική περίοδος.

Τάφος 3. Σαρκοφάγος (εσωτ. διαστ. 1,96×0,59 και ύψ. 0,55 μ.). Ο σκελετός σε ύπτια στάση είχε το κρανίο προς Α. Γύρω από τα πόδια υπήρχαν δύο φιάλες, ένας αρυτήρας, ένας σκύφος και κοντά στον αριστερό ώμο ένα μυροδοχείο των πρώιμων ελληνιστικών χρόνων.

Τάφος 7. Σαρκοφάγος (εσωτ. διαστ. 2,04×0,59 και ύψ. 0,52 μ.). Ελάχιστα οστά δείχνουν ότι ο νεκρός είχε το κρανίο προς Α. Στη θέση του αριστερού χεριού μια ερυθρόμορφη αρυβαλλοειδής λήκυθος με δύο καθιστές γυναικείες μορφές και ένα μικρό πήλινο άλογο. Στην κοιλιακή χώρα υπήρχε θραύσμα χάλκινου κυκλικού κατόπτρου. Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

Τάφος 8. Η σαρκοφάγος ήταν παραβιασμένη και γεμάτη χώμα. Αρκετά υψηλά βρέθηκαν μία λάγυνος και ένα μελαμβαφές φιαλίδιο. Τα ελάχιστα οστά δείχνουν ότι το κρανίο ήταν προς Α. Γύρω από το νεκρό υπήρχαν δέκα ατρακτοειδή μυροδοχεία και κοντά στα πόδια θραύσμα από εφηλίδες. Στις τέσσερις γωνίες του πυθμένα της σαρκοφάγου υπήρχαν ισάριθμες κυκλικές κοιλότητες, διαμ. 0,07 μ., για τα στηρίγματα της νεκρικής κλίνης. Ύστερη ελληνιστική περίοδος.

10. Οδός Δογάνη, Ο.Τ. 193 (οικόπεδο Σ. Παπανικόλα)

Η έρευνα εδώ απέδωσε ακόμη μια υπόγεια κατασκευή που μετατράπηκε αργότερα σε δεξαμενή, τη βορειοανατολική γωνία ενός κτίσματος μαζί με έναν πήλινο αγωγό ύδρευσης και δύο αρχαϊκούς τάφους.

Στα δυτικά του οικοπέδου οι δύο τοίχοι, πάχ. μέχρι 1,55 μ., σχηματίζουν μεταξύ τους ορθή γωνία. Είναι κατασκευασμένοι με δύο σειρές ορθογώνιους πωρόλιθους ανοικτού καστανού χρώματος. Το μήκος ορισμένων λίθων φθάνει το 1,49 μ. Οι τοίχοι διατηρούνται σε ύψος δύο δόμων (0,90 μ.). Τα όστρακα, από μία κάθετη τομή προς τον τοίχο, ανήκουν στον 3ο-2ο αι. π.Χ.

Εξωτερικά και παράλληλα προς αυτόν υπάρχει αγωγός ύδρευσης, κατασκευασμένος με πήλινους κυλινδρικούς σωλήνες, μήκ. 0,84 και διαμ. 0,17 μ. Σε αρκετούς υπήρχαν και ελλειψοειδείς οπές που χρησίμευαν ως φρεάτια. Όλος ο αγωγός καλυπτόταν με προστατευτικές πλάκες.

Η βρεφική σαρκοφάγος (εσωτ. διαστ. 0,38×0,26 και ύψ. 0,19 μ.) βρέθηκε χωρίς κάλυμμα. Τα οστά είχαν αποσαθρωθεί. Στην ανατολική πλευρά είχε ένα εξάλειπτρο.

Η παιδική σαρκοφάγος (εσωτ. διαστ. 1,70×0,46 και ύψ. 0,60 μ.) είχε δύο καλυπτήριες πλάκες. Περιείχε τρεις νεκρούς με τα κρανία προς τα νοτιοανατολικά. Τα κτερίσματα ήταν μία μελανόμορφη κοτύλη και ένα μόνωτο μικρό αγγείο με σφαιρικό σώμα που χρονολογούνται στα τέλη του 6ου αι. π.Χ.

Κοντά και κάτω από την ανατολική οικοδομική γραμμή αποκαλύφθηκε μεγάλο τμήμα ενός υπογείου με κάτοχη σε σχήμα Γ (Πίν. 26 α). Η βόρειά του πλευρά έχει εσωτερικό μήκος 4,80 και η δυτική 3,65 μ. Για την κατασκευή των τοίχων έχουν χρησιμοποιηθεί μικρές αδούλευτες πέτρες, αλλά και μεγάλοι ορθογώνιοι λίθοι από πωρόλιθο. Σε μια δεύτερη φάση τα τοιχώματα και ο πυθμένας επαλείφθηκαν με υδραυλικό κονίαμα. Στο κέντρο ακριβώς υπήρχε ένας πεσσός από κογχυλιάτη. Προέρχεται από σπόνδυλο δωρικού κίονα σε β΄ χρήση. Η λεπτομέρεια της τοιχοδομίας, καθώς και τα όστρακα, δείχνουν ότι το υπόγειο δεν μπορεί να είναι παλαιότερο της πρώιμης ελληνιστικής περιόδου.

11. Οδός Μελ. Ζαχαρία 4 (οικόπεδο Ν. Κόμπουλη)

Η έρευνα εδώ σε πολύ μικρό βάθος αποκάλυψε τμήματα δύο παράλληλων τοίχων και ενός δαπέδου των πρωτοβυζαντινών χρόνων. Ο βόρειος τοίχος, πάχ. 0,54 μ., με κατεύθυνση Α.-Δ. διασώθηκε σε ύψος 3,30 μ. Ήταν χτισμένος με ορθογωνισμένους μεγάλους πωρόλιθους κίτρινου χρώματος και με μικρές πέτρες στερεωμένες με λάσπη. Σε απόσταση 0,17 μ. βρίσκεται ο νότιος τοίχος, μήκ. 7,65 μ., κατασκευασμένος με τον ίδιο τρόπο. Οι μεγάλοι λίθοι του τοίχου αυτού πατούν σε στρώση από μικρές πέτρες. Και εδώ στους αρμούς, όπως και στον προηγούμενο τοίχο, παρατηρούνται σφηνωμένα κεραμίδια. Σωζόμενο ύψος τοίχου 0,75 μ. Στο ανατολικό του άκρο υπάρχει πηγάδι βάθ. 20 και διαμ. 2-2,10 μ. Οι παρειές τους είναι χτισμένες με ελαφρώς πελεκημένες πέτρες. Έχει ορθογώνιο λαιμό, ύψ. 1,50 μ. Στο δυτικό άκρο, από το δάπεδο του χώρου έχει διασωθεί ένα μικρό τμήμα, διαστ. 2,24×2,12 μ., που είναι κατασκευασμένο με πλάκες από κίτρινο πωρόλιθο, πάχ. 0,11 μ. Οι γωνίες των πλακών είναι ελαφρώς στρογγυλεμένες. Στους αρμούς υπάρχουν μικρές πέτρες και κάθετα τοποθετημένα κεραμίδια.

12. Σύγχρονο νεκροταφείο (ανατολικά της πόλης)

Οι εργασίες για την επέκταση του νεκροταφείου στο ανατολικό του άκρο έφεραν στο φως είκοσι δύο τάφους που χρονολογούνται από τον 4ο έως το 2ο αι. π.Χ. Εκτός από έναν κεραμοσκεπή, οι υπόλοιποι είναι σαρκοφάγοι κατασκευασμένες, όπως και τα καλύμματά τους, από κογχυλιάτη λίθο. Ο αριθμός των καλυπτηρίων πλακών ήταν από μία μέχρι τρεις. Ορισμένες στη μία πλευρά τους είχαν διπλές λαξευτές χειρολαβές. Από τους τάφους οι δύο βρέθηκαν κατεστραμμένοι και οι έξι παραβιασμένοι. Τρεις ανήκουν σε παιδιά.

Τάφος 1. Σαρκοφάγος σε β΄ χρήση. Στο δυτικό της άκρο είχαν προστεθεί πλάκες για να μακραίνει. Από το σκελετό στην ανατολική πλευρά είχαν απομείνει το κρανίο και λίγα οστά. Εδώ στον πυθμένα της σαρκοφάγου υπάρχουν δύο αβαθείς τετράγωνες κοιλότητες. Στη θέση της θωρακικής χώρας βρέθηκε μία λεπίδα από οψιανό, ένας σβώλος και δύο ατρακτοειδή μυροδοχεία. Ένα τρίτο κοντά στα πόδια.

Τάφος 5. Η σαρκοφάγος βρέθηκε χωρίς τα καλύμματά της και γεμάτη χώμα. Ο σκελετός είχε το κρανίο προς Ν. Στη θέση του δεξιού χεριού υπήρχαν τρεις τριφυλλόστομες οινοχοΐσκες και ένα λυχνάρι του 4ου αι. π.Χ. Στον πυθμένα της σαρκοφάγου σε τακτά διαστήματα υπήρχαν τέσσερα εγκάρσια ρηχά αυλάκια.

Τάφος 15. Η σαρκοφάγος ήταν παραβιασμένη. Οι δύο καλυπτήριες πλάκες στην κάτω επιφάνειά τους είχαν γύρω περιτένεια για να εφαρμόζουν καλύτερα στο χείλος της σαρκοφάγου. Ο διαλυμένος γυναικείος σκελετός είχε το κρανίο προς Α. Γύρω από τα πόδια υπήρχαν δύο μεγάλα αλαβάστρινα αλάβαστρα και μία αρυβαλλοειδής λήκυθος και πάνω στον αριστερό ώμο χάλκινο κυκλικό κάτοπτρο. 4ος αι. π.Χ.

Τάφος 16. Σαρκοφάγος. Περιείχε ένα γυναικείο σκελετό σε ύπτια στάση με το κρανίο προς Α. Δίπλα στο δεξί ώμο ένα αλαβάστρινο αλάβαστρο και στη θέση του αριστερού χεριού μία σιδερένια σπλεγγίδα.

Τάφος 17. Το δυτικό τμήμα της παιδικής σαρκοφάγου είχε προσθήκη από πέντε τεμάχια πλακών, όπως και μία επιδιόρθωση στα χείλη της σαρκοφάγου. Περιείχε δύο νεκρούς με τα κρανία προς Α. Ο κάτω είχε διαλυθεί.

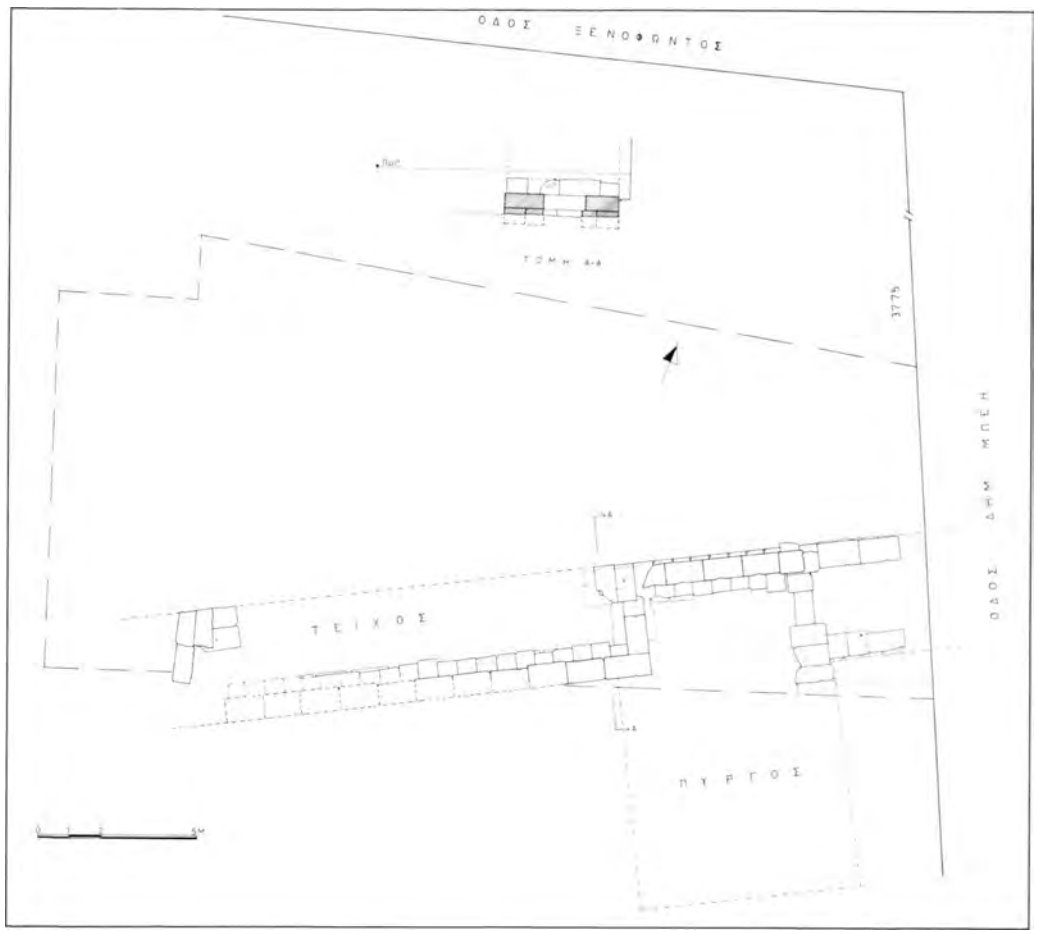
Τάφος 20. Κεραμοσκεπής. Ήταν καλυμμένος με τέσσερις κυρτές κεραμίδες, διαστ. 0,98×0,54 μ. Οι στενές πλευρές δεν είχαν κεραμίδες. Είχε ένα νεκρό με το κρανίο προς Α. Το δεξί χέρι πάνω στη λεκάνη. Για κτέρισμα είχε αρυβαλλοειδές ληκύθιο του 4ου αι. π.Χ.

13. Οδός Δημ. Μπέη, Ο.Τ. 36 (οικόπεδο Σ. Περρή)

Κατά μήκος της νότιας μεσοτοιχίας και σε βάθος 2 μ. από το πεζοδρόμιο ήλθε στο φως τμήμα του τείχους των κλασικών χρόνων (Σχέδ. 15). Η βόρεια παρειά του κρηπιδώματος στο μεγαλύτερό της μέρος είναι κατεστραμμένη. Από το τμήμα όμως που διασώθηκε στα ανατολικά, διαπιστώνουμε ότι είχε πάχος 3,60 μ. Το κρηπίδωμα είναι κατασκευασμένο με μεγάλους ορθογώνιους πωρόλιθους, γενικά κίτρινου χρώματος. Τα μήκη ορισμένων φθάνουν το 1,27 μ. Απ.ό τους τέσσερις δόμους οι δύο κάτω αποτελούσαν τη θεμελίωση (Πίν. 26 β). Στην ανατολική πλευρά, σπους κάθετους αρμούς του δεύτερου δόμου της θεμελίωσης υπάρχουν κάθετες ορθογώνιες κοιλότητες που χρησίμευαν ως μοχλοβόθρια. Στην άνω επιφάνεια αυτού του δόμου και 0,115-0,125 μ. μέσα από την παρειά υπάρχει συνεχής εγχάρακτη γραμμή που χρησίμευε ως οδηγός για τον τρίτο ορατό δόμο του κρηπιδώματος. Εδώ οι κάθετοι και οι οριζόντιοι αρμοί των πωρόλιθων ήταν λαξευμένοι λοξά (φαρσί) και οι παρειές τους είχαν περιτένεια. Πίσω από αυτό το τμήμα του τείχους αποκαλύφθηκε μικρό μέρος και του τετράγωνου πύργου, που είχε πλάτος γύρω στα 6,80 μ. Τα εγκάρσια τοιχάρια (ζεύγματα) έχουν σχέση και με τη σταθερότητα του πύργου. Άλλο ένα ζεύγμα υπάρχει και στο δυτικό άκρο του τείχους.

14. Οδός Γυμναστηρίου και 28ης Οκτωβρίου (οικόπεδο Στεφ. Καλλιπόζη)

Εδώ, στα νότια της πόλης και 500 μ. περίπου έξω από

Σχέδ. 15. Μέγαρα. Οδός Δημ. Μπέη. Κάτοψη του τείχους και τομή Α-Α.

τα τείχη, ερευνήθηκαν τέσσερις τάφοι και ένας ταφικός περίβολος.

Τάφος 1. Η σαρκοφάγος και τα δύο καλύμματά της ήταν κατασκευασμένα από κογχυλιάτη λίθο. Περιείχε έναν εύσωμο νεκρό σε ύπτια στάση με το κεφάλι στα ανατολικά. Ήταν ακτέριστος.

Τάφος 2. Σαρκοφάγος από κογχυλιάτη. Πάνω από τα δύο καλύμματά της υπήρχαν δύο «δόμοι» μεγάλων και ορθογώνιων πωρόλιθων, επάνω έξι και κάτω τέσσερις, που σχημάτιζαν ένα βάθρο (διαστ. 2,54×1,95 μ.) για το ταφικό μνημείο που δεν διασώθηκε. Η σαρκοφάγος εσωτερικά ήταν επιχρισμένη με λεπτό κονίαμα. Ο σκελετός είχε αποσαθρωθεί. Για κτερίσματα είχε μία χάλκινη στλεγγίδα και ένα μελαμβαφές λυχνάρι του 5ου αι. π.Χ.

Τάφος 3. Κιβωτιόσχημος. Κατασκευασμένος με πλάκες από κογχυλιάτη. Είχε τέσσερα καλύμματα. Ο νεκρός ήταν σε ύπτια στάση με το κρανίο στα ανατολικά. Περιείχε και τρία μυροδοχεία της πρώιμης ελληνιστικής περιόδου.

Τάφος 4. Σαρκοφάγος από κογχυλιάτη. Οι δύο καλυπτήριες πλάκες είχαν αναθύρωση στις στενές πλευρές. Περιείχε δύο σκελετούς σε κακή κατάσταση διατήρησης. Πάνω στη θωρακική χώρα διαπιστώθηκαν ίχνη πυράς. Δεξιά και αριστερά υπήρχαν ως κτερίσματα δύο λυχνάρια και τρεις τριφυλλόστομες οινοχοΐσκες του 3ου αι. π.Χ.

Ο ταφικός περίβολος, που ανοίγει προς Α. έχει κάτοψη σε σχήμα Π, εξωτ. διαστ. 3,58×3,15 μ. Είναι χτισμένος με μεγάλους ορθογώνιους πωρόλιθους ανοικτού χρώματος. Σώζεται σε ύψος τριών δόμων (1,20 μ.). Μέσα στον περίβολο δεν βρέθηκε ίχνος τάφου. Το εσωτερικό του όμως πλάτος δείχνει ότι θα περιέκλειε δύο σαρκοφάγους.

15. Οδός Χανίου (οικόπεδο Ι. Μωραΐτη)

Το οικόπεδο βρίσκεται έξω από την πύλη, στα βορειοδυτικά και σε απόσταση 500 μ. Στο γειτονικό οικόπεδο είχαν ερευνηθεί δεκαεπτά τάφοι[26]. Μετά από την αγορά και του δυτικού οικοπέδου από τον ίδιο ιδιοκτήτη, ερευ-

νήθηκαν άλλοι 25 τάφοι, που χρονολογούνται από τον 5ο έως τον 3ο αι. π.Χ. Όλοι είναι σαρκοφάγοι από κογχυλιάτη λίθο, όπως και τα καλύμματά τους. Αυτά στη μια πλευρά έφεραν λαξευτές χειρολαβές. Τα μακρά τοιχώματα ορισμένων τάφων ήταν ραγισμένα και μετατοπισμένα προς τα μέσα λόγω σεισμών. Ορισμένοι από τους τάφους ήταν συλημένοι και κατεστραμμένοι. Αρκετοί είχαν πολλαπλές ταφές. Το μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι εξής τάφοι:

Τάφος 20. Η σαρκοφάγος (εσωτ. διαστ. 1,90×0,55 και ύψ. 0,50 μ.) ήταν γεμάτη χώμα. Μία από τις καλυπτήριες πλάκες στη στενή πλευρά είχε αναθύρωση. Είχε τρεις διαλυμένους σκελετούς με τα κρανία προς Β. Ανήκαν σε άτομα νεαρής ηλικίας. Κοντά στα γόνατα υπήρχαν τεμάχια λεπτής στλεγγίδας και θραύσματα σκύφου του 4ου αι. π.Χ.

Τάφος 34. Η σαρκοφάγος ήταν γεμάτη χώμα (εσωτ. διαστ. 1,84×0,56 και ύψ. 0,58 μ.). Είχε ένα σκελετό με λεπτή διάπλαση. Το κρανίο ήταν προς Β. Στη θέση του δεξιού χεριού υπήρχε χάλκινο κυκλικό κάτοπτρο και στην αντίθετη πλευρά τμήμα ενός γυάλινου αγγείου του 5ου αι. π.Χ.

Τάφος 35. Η σαρκοφάγος, που ανήκε σε γυναίκα, είχε σπασμένα τα μικρά τοιχώματα. Ελάχιστα οστά δείχνουν ότι το κρανίο ήταν προς Β., όπου και ένα σπασμένο άβαφο αγγείο. Πάνω περίπου στη λεκάνη υπήρχε χάλκινο κάτοπτρο και δίπλα στο αριστερό χέρι ένα μελαμβαφές φιαλίδιο μαζί με θραύσματα σιδερένιας στλεγγίδας.

Στη νοτιοδυτική γωνία του οικοπέδου αποκαλύφθηκε και τμήμα ενός τοίχου, πάχ. μέχρι 0,80 μ., που στο βόρειό του άκρο σώζεται σε ύψος τριών δόμων (0,60 μ.). Ο τοίχος εκτείνεται προς Ν. κάτω από το σύγχρονο δρόμο. Είναι χτισμένος με ορθογωνισμένους πωρόλιθους. Πρέπει να ανήκει σε ταφικό περίβολο.

ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΖΟΡΙΔΗΣ

26. Βλ. ΑΔ 43 (1988): Χρονικά, σ. 61 κ.ε.

Β΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Μουσείο Λαυρίου

Στο αίθριο του Μουσείου κατασκευάστηκε βάθρο σε σχήμα Γ πάνω στο οποίο τοποθετήθηκαν οι σωζόμενες μαρμάρινες ανάγλυφες πλάκες της ζωφόρου του ναού του Ποσειδώνος στο Σούνιο. Οι πλάκες, οι οποίες μετά από πολύχρονη παραμονή στο ύπαιθρο είχαν μεταφερθεί στο Μουσείο του Λαυρίου, ανήκουν στη ζωφόρο πάνω από το επιστύλιο του ναού και έχουν θέματα από την Κενταυρομαχία, τη Γιγαντομαχία και τους άθλους του Θησέα. Από τις δεκαπέντε σωζόμενες οι οκτώ με θέμα από την Κενταυρομαχία τοποθετήθηκαν σύμφωνα με την αναπαράσταση του Α. Δεληβοριά[1].

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ - ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Λαυρεωτική

Άγιος Γεώργιος Θορικού (οικόπεδο Χρυσ. Ρώμα)

Συνεχίστηκε και ολοκληρώθηκε η έρευνα του μεγάλου οικοδομήματος που καταλαμβάνει έκταση περίπου 1.184 τ.μ. και περιλαμβάνει δύο πτέρυγες, ανατολική και δυτική[2].

Τα κινητά ευρήματα και τα χαρακτηριστικά του κτιρίου δείχνουν ότι πρόκειται πιθανώς για ιερό. Με βάση αυτό το συμπέρασμα αναλύονται τα επιμέρους στοιχεία του συγκροτήματος (Σχέδ. 1).

Στην ανατολική πτέρυγα υπάρχει ένας διάδρομος (Ξ), διαστ. 14,50×2,20 μ., εκατέρωθεν του οποίου παρατάσσονται δωμάτια (Α-Δ και Ο-Σ), τα οποία χρησιμοποιήθηκαν ως υπνοδωμάτια, τραπεζαρίες κτλ., αν κρίνουμε από τα λιθόκτιστα θρανία και τους πεσσούς για τοποθέτηση λίθινης πλάκας, όπως στο δωμάτιο Α. Η πτέρυγα αυτή προσκολλάται στον κεντρικό πυρήνα του οικοδομήματος που τον αποτελούν τα δωμάτια Ε, Εα με τη μνημειώδη σκάλα, τα οποία αποκαλύφθηκαν στην ανασκαφή του 1990.

Ολόκληρη τη νοτιοδυτική πλευρά της δυτικής πτέρυγας καταλαμβάνει η μεγάλη αίθουσα Κ (διαστ. 10,50× 4 μ.) (Πίν. 27 α) και το δωμάτιο Ν. Οι χώροι αυτοί κατασκευάστηκαν μετά από εκτεταμένο εκβραχισμό της βραχώδους κατηφορικής πλαγιάς του υψώματος πάνω στο οποίο κατασκευάστηκε το κτίριο. Τα δάπεδα και των δύο χώρων ήταν στρωμένα με κονίαμα.

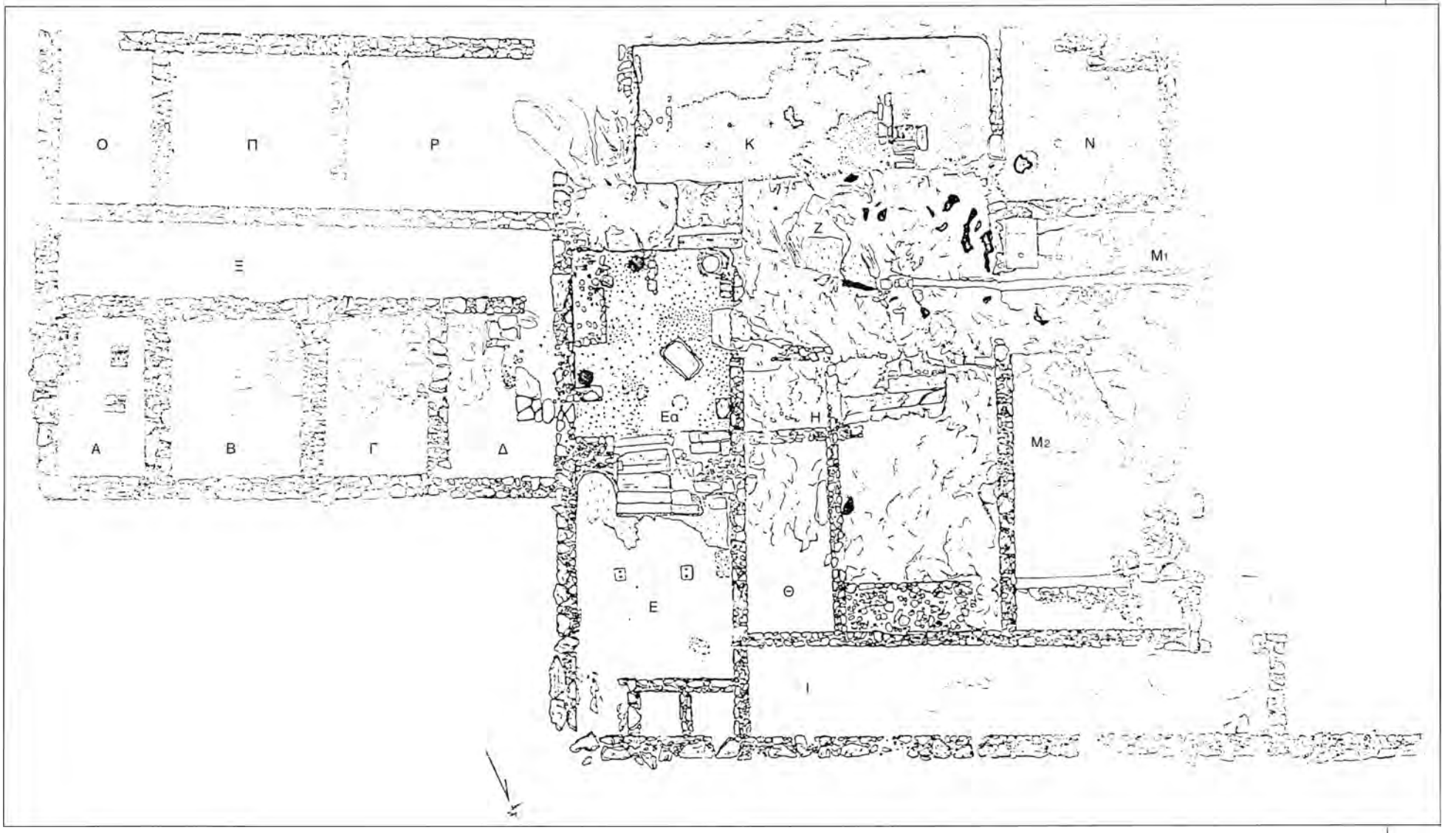
Η μεγάλη αίθουσα Κ ήταν ανοιχτή στη βόρεια πλευρά της προς την αυλή Ζ, από την οποία χωριζόταν πιθανώς με χαμηλό κιγκλίδωμα. Επικοινωνούσε με το δωμάτιο Ν, στο οποίο υπήρχε κτιστό θρανίο στη νοτιοδυτική γωνία και μια λακκούβα στο δάπεδο για αποστράγγιση υγρών. Μπροστά τους ένας αγωγός λαξευμένος στο βράχο οδηγούσε έξω από το κτίριο.

Το βραχώδες δάπεδο της αυλής (Ζ) ήταν ανώμαλο και υποθέτουμε ότι καλυπτόταν με ξύλινο δάπεδο για άνετη κυκλοφορία. Το ίδιο ισχύει και για τα υπόλοιπα δωμάτια (Η, Θ, Λ, Μ), όπου ο κατηφορικός βράχος έχει βαθιές σχισμές. Η επίχωση που κάλυπτε αυτό το ανώμαλο έδαφος περιείχε αρκετή κεραμική, δεν βρέθηκε όμως κανένα ίχνος του υλικού το οποίο θα πρέπει να χρησιμοποιήθηκε για δάπεδο, γι' αυτό υποθέτουμε την ύπαρξη ξύλινου.

Κατά μήκος της βόρειας πλευράς των δωματίων Λ και Μ2, που βρίσκονται στο χαμηλότερο σημείο του οικοδομήματος, η διαφορά εξομαλύνθηκε με επιμελημένους λιθοσωρούς, ενώ ένας λιθόκτιστος αγωγός διέσχιζε και τα δύο δωμάτια και οδηγούσε έξω από το κτίριο. Σε όλα τα δωμάτια υπάρχουν σκαλοπάτια στις πόρτες που οδηγούν προς την αυλή. Ένας διάδρομος περιέτρεχε τη βόρεια και δυτική πλευρά του κτιρίου. Στη βόρεια πλευρά αποκαλύφθηκε σε όλο του το μήκος (μήκ. 14,50, πλ. 2,70 μ.) αλλά στη δυτική σώζεται σε μήκος περίπου 2 μ. Η κεντρική είσοδος πρέπει να βρισκόταν στη βορειοδυτική άκρη της δυτικής πτέρυγας, όπου σχηματίζεται ένα είδος πρόπυλου. Τμήμα του κτιρίου φαίνεται ότι συνεχιζόταν προς Δ. Ορύγματα όμως που κατασκευάστηκαν εκεί κατά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο κατέστρεψαν το τμήμα αυτό αφήνοντας μόνο μερικά λείψανα τοίχων.

Το κτίριο βρίσκεται σε ύψωμα με θέα την πεδιάδα του Θορικού και το κέντρο του αρχαίου δήμου. Είναι γνωστό ότι στο Θορικό υπήρχε λατρεία της Δήμητρας, στην οποία ήταν αφιερωμένο και το μεγάλο δωρικό οικοδόμημα του 5ου αι. π.Χ. στους πρόποδες του λόφου Βελα-

1. ΑΜ 84 (1969), σ. 127 κ.ε.
2. Βλ. ΑΔ 45 (1990): Χρονικά, σ. 76-77.

Σχέδ. 1. Λαυρεωτική. Άγιος Γεώργιος Θορικού. Οικόπεδο Χρυσ. Ρώμα. Κάτοψη του αρχαίου ιερού.

τούρι. Είναι πιθανό, εάν εγκαταλείφθηκε, για άγνωστους προς το παρόν λόγους το δωρικό κτίριο, να μεταφέρθηκε η λατρεία στο ιερό που περιγράφουμε. Σε αυτό συνηγορούν η έκταση και η διάταξη του κτιρίου και τα ευρήματα, στα οποία περιλαμβάνονται μικροσκοπικοί κάλαθοι, πινάκια, κάνθαροι, ληκύθια, αμφορείς, πίθοι, αγνύθες, μολύβδινα μικροαντικείμενα.

Η μεγαλύτερη ποσότητα της κεραμικής χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ., αλλά υπάρχουν και ευρήματα του β΄ μισού του 5ου αι. π.Χ.

Υψώματα Λούλι-Κούκι (Μητροπήσι)

Στα υψώματα Λούλι-Κούκι, δυτικά της οδού Κερατέας-Λαυρίου και μέχρι τη διασταύρωσή της με την οδό Κερατέας-Αναβύσσου, τοποθετείται ο αρχαίος δήμος της Αμφιτροπής. Τα τελευταία χρόνια αναπτύχθηκε στην περιοχή ένας οικισμός αυθαιρέτων, κυρίως, σπιτιών με την ονομασία Μανούτσου Γαλήνη. Οι αρχαιότητες που εντοπίστηκαν επιβεβαιώνουν τη θέση του αρχαίου δήμου. Κατά μήκος των οδών Μανούτσου και Ολύμπου σώζονται τοίχοι και οικοδομικό υλικό (μαρμαρόπλινθοι).

Στον κεντρικό ασφαλτοστρωμένο δρόμο, περίπου 700 μ. νοτιοδυτικά της διασταύρωσης των κεντρικών οδών προς Ανάβυσσο και Λαύριο, σώζεται μεγάλο τετράπλευρο οικοδόμημα, πιθανώς δημόσιο, χτισμένο με μαρμαροπλίνθους.

Κερατέα, θέση Τογάνι (οικόπεδο Κων. Δελή, 45ο-46ο χλμ. της οδού Κερατέας-Λαυρίου)

Κατά την εκσκαφή θεμελίων εντοπίστηκε κατεστραμμένος από παλιά ταφικός περίβολος. Βρέθηκαν κομμάτια μαρμαροπλίνθων και αναγλύφων. Σύμφωνα με πληροφορίες των κατοίκων στην ίδια θέση είχαν βρεθεί τάφοι. Κοντά στα ερείπια του ταφικού περιβόλου υπάρχει αρχαίο πηγάδι και οικοδομικό υλικό. Ο περίβολος βρίσκεται πολύ κοντά στη διακλάδωση των οδών Κερατέας-Αναβύσσου και Κερατέας-Λαυρίου και δίπλα σε αγροτικό δρόμο που οδηγεί προς Β., στην κτηματική περιφέρεια του δήμου Κερατέας, όπου έχουν επίσης εντοπιστεί ερείπια ταφικών περιβόλων και όπου τοποθετείται ο αρχαίος δήμος της Κεφαλής (Πίν. 27 β).

Περιοχή Δημολιάκι, θέση Κρεββατόριο (κτήμα Μιλτ. Πέππα)

Σε απόσταση περίπου 200 μ. ανατολικά της αγροτικής οδού Δημολιάκι-Συντερίνας στο κτήμα του Μ. Πέππα, κατοίκου Κερατέας, εντοπίστηκε, μετά από εκχέρσωση χωρίς άδεια, εκτεταμένο συγκρότημα επεξεργασίας μεταλλεύματος, το οποίο περιλαμβάνει πλυντήριο, μεγάλες δεξαμενές νερού και άλλες κατασκευές που αποκαλύφθηκαν επιφανειακά για να διασωθούν, με την προοπτική να ερευνηθούν ανασκαφικά.

Στην ίδια ευρύτερη περιοχή υπάρχει πλήθος εγκαταστάσεων που εντάσσονται στα όρια του αρχαίου μεταλλευτικού δήμου της Βήσας (Πίν. 27 γ).

Βήσα-Μπαρμπαλιάκι

Σε απόσταση περίπου 200 μ. νοτιοανατολικά του αγροτικού δρόμου Δημολιάκι-Συντερίνας κατά την άροση κτήματος εντοπίστηκε και αποκαλύφθηκε επιφανειακά τοίχος από μεγάλες μαρμαροπλίνθους. Πρόκειται για τοίχο χτισμένο κατά το ισοδομικό σύστημα, όπως συμπεραίνεται από τα τμήματα που διατηρούν δεύτερο δόμο, με μαρμαροπλίνθους που φέρουν μεγάλες κάθετες βελονιές. Περιβάλλει ένα χώρο, διαστ. 110×50 μ. περίπου, στο εσωτερικό του οποίου υπάρχουν μικρότερα κτίσματα, δύο πηγάδια και διάσπαρτο οικοδομικό υλικό. Σε τμήμα της δυτικής πλευράς ο εξωτερικός τοίχος και τμήμα των εσωτερικών κατασκευών καλύφθηκε από νεότερα κτίσματα των μεταλλευτικών εταιρειών. Σε μικρή απόσταση από την ανατολική πλευρά του περιβόλου υπάρχει είσοδος μεταλλευτικής στοάς και σε όλη τη γύρω περιοχή σωροί σκωρίας, στοές και μεταλλευτικά φρέατα. Τα χαρακτηριστικά του χώρου συμπίπτουν με τις αναφορές στην αγορά του δήμου της Βήσας στις επιγραφές των Πωλητών[3].

Στεφάνι Θορικού, λόφος Φουγάρου

Στη βορειοανατολική πλαγιά του λόφου του Φουγάρου ερευνήθηκε κυκλικός ταφικός περίβολος που περιέκλειε έναν κιβωτιόσχημο τάφο λαξευμένο στο βράχο, ο οποίος βρέθηκε συλημένος. Είχε διαστάσεις εσωτερικά 1,95×0,70 μ., με βάθος 0,55 μ. και κάλυμμα από μαρμάρινες πλάκες, που βρέθηκαν σκόρπιες γύρω του. Πάνω από τον τάφο είχε υψωθεί κυκλικός περίβολος από μαρμάρινες πλίνθους λαξευμένες κυκλικά, με μεγάλες κάθετες βελονιές στην όψη. Η διάμετρός του φθάνει τα 4,20 μ. Από το σχήμα και τις διαστάσεις των λίθων συμπεραίνεται ότι συνέκλιναν προς την κορυφή, όπου στηριζόταν ένας κωνικός όγκος μαρμάρου, ένα μεγάλο τμήμα του οποίου

3. Hesperia 26 (1957), σ. 4.

βρέθηκε κοντά στον περίβολο. Στην όψη μιας από τις πλίνθους ήταν χαραγμένο το όνομα *ΕΡΜΑΙΟ* (ύψ. γραμμ. 0,03-0,045 μ.).

Σούνιο

Στη βραχώδη ακτή ανατολικά του ανατολικού όρμου της χερσονήσου του Σουνίου βρέθηκε ταφή σε πίθο τοποθετημένο σε κοίλωμα του βράχου, που κατέρρευσε από τις βροχές παρασύροντας και τον τάφο. Βρέθηκε διαλυμένος ο σκελετός, που είχε καλυφθεί με κομμάτια από μεγάλο πιθάρι σκεπασμένο με χώμα, σε βραχοσκεπή πάνω από την ακτή. Πιθανότατα πρόκειται για την ταφή κάποιου ψαρά, που θάφτηκε στην έρημη ακτή από τους συντρόφους του.

Αγριλέζα Σουνίου

Στην περιοχή της Αγριλέζας εντοπίζεται ένας από τους κύριους οικιστικούς πυρήνες του αρχαίου δήμου Σουνίου. Στη θέση Χωράφα, ανατολικά του βουνού Μιχάλης και γύρω από το κτήμα Μήτρου, κατοίκου Κερατέας, σώζονται ερείπια οικισμού, του οποίου τα κτίσματα κατασκευάστηκαν από το λευκό μάρμαρο της Αγριλέζας. Μέσα στα όρια του κτήματος Μήτρου σώζεται μεγάλο οικοδόμημα από μαρμάρινες λιθοπλίνθους, πιθανώς δημόσιου χαρακτήρα. Στην ίδια ευρύτερη περιοχή βρέθηκε και η επιγραφή ορόσημο της αγοράς που δώρισε ο Λεύκιος, δημότης του Σουνίου, στους συνδημότες του. Στη δωρεά αυτή αναφέρεται η επιγραφή IG II^2 1180, που, όπως αναφέρει ο Α. Κορδέλλας[4], βρέθηκε σε σωρό από σκουριές κοντά στο κτήμα Μήτρου.

Κοντά στο μεγάλο αρχαίο οικοδόμημα στο κτήμα Μήτρου, στην ανατολική Αγριλέζα, εντοπίστηκε τοίχος (πλ. 0,70 μ.) σωζόμενος σε μήκος περίπου 250 μ., ο οποίος αποτελούσε όριο κτήματος και είναι κατασκευασμένος από μεγάλες μαρμαρόπετρες. Διατηρείται και άνοιγμα εισόδου, πλ. 1 μ., με παραστάδες.

Πεντακόσια μέτρα δυτικά του τοίχου-ορίου σώζεται πάνω σε βράχο η επιγραφή --] *ΛΥΣΑΝ[ΙΑΣ] ΧΑΙΡΕΦΟΝ[ΤΟΣ]*. Τα ονόματα είναι γνωστά από την προσωπογραφία του δήμου Σουνίου. Την επιγραφή είχε δει το 1894 ο P. Wolters[5].

Πουνταζέζα

Στους λόφους της Πουνταζέζας εντοπίστηκαν σε επιφανειακή έρευνα ερείπια αγροικίας, τοίχος-όριο κτημάτων, και λείψανα αψιδωτού κτίσματος, πιθανότατα πρωτοελλαδικής περιόδου.

Στην κορυφή του υψώματος 64.10 σώζεται αγροικία με κυκλικό πύργο, διαμ. 7 και συνολ. διαστ. 26,50×19,80 μ. και μικρότερα προσκτίσματα γύρω της.

Ένας τοίχος, πλ. 1 μ., από σχιστολιθικές πλάκες, που διασχίζει τα υψώματα 64, 50, 68, 62 και 49, 90, αποτελεί προφανώς όριο κτημάτων.

Στα δυτικά υψώματα συνελέγησαν λεπίδες και απολεπίσματα οψιανού και ΠΕ χονδροειδή όστρακα.

Η περιοχή της Πουνταζέζας ταυτίζεται με την κτηματική περιφέρεια του γένους των Σαλαμινίων, δημοτών του Σουνίου.

Ανάβυσσος, Τρύπια Κορυφή ή Σουβλερό[6]

Μετά από ειδοποίηση κατοίκου της Αναβύσσου για απόπειρα λαθραίας ανασκαφής πραγματοποιήθηκε σύντομη έρευνα στο σπήλαιο που βρίσκεται στην κορυφή του λόφου και είναι γνωστό στην περιοχή ως σπηλιά του Νταβέλη. Η θέση βρίσκεται μέσα στα όρια του αρχαίου δήμου της Αναφλύστου. Το σπήλαιο, το οποίο για πολλά χρόνια χρησιμοποιήθηκε ως μαντρί, έχει βάθος 8-15 μ. και ύψος 5,50 μ. Κατά μήκος του ανοίγματος της εισόδου του (15,50 μ.) σώζεται ισχυρός τοίχος ογκόλιθων ελαφρά πελεκημένων. Στο μέσον περίπου του μήκους του υπάρχει άνοιγμα εισόδου, πλ. 1,20 μ. με παραστάδες.

Το δάπεδο της σπηλιάς κάλυπτε επίχωση μαλακού καστανού χώματος, πάχ. 0,40 μ., διαταραγμένη σε διάφορα σημεία. Στην οροφή υπάρχουν σταλαγμιτικοί σχηματισμοί. Στο βορειοανατολικό τοίχωμα, στην πίσω πλευρά του σπηλαίου, σε μικρή απόσταση από το δάπεδο υπήρχαν τετράπλευρα λαξεύματα, ενώ στο βαθύτερο ανατολικό τμήμα διαμορφώθηκαν οι φυσικές κόγχες. Στην ίδια πλευρά, καλυμμένοι από επίχωση πάχ. περίπου 0,20 μ., εντοπίστηκαν δύο τοίχοι, κάθετοι μεταξύ τους, χτισμένοι με αδρούς λίθους, χαλαροί, πάνω σε επίχωση, η οποία περιείχε άφθονη κεραμική. Οι τοίχοι είναι προφανώς μεταγενέστεροι της κύριας χρήσης του σπηλαίου. Σε όλο το ανατολικό τμήμα της σπηλιάς η αναμοχλευμένη επίχωση περιείχε μεγάλη ποσότητα κεραμικής και μαύρα καμένα χώματα.

Συγκεντρώθηκε μεγάλος αριθμός σπασμένων ληκύθων (μελανόμορφες, μελανόγραφες, ανθεμωτές), κομμάτια κυλίκων, κρατήρων και θραύσματα πήλινων ειδωλίων και ανάγλυφων πλακιδίων.

4. ΑΜ 19 (1894), σ. 241.

5. Ό.π., σ. 56. IG I^2 922.

6. Βλ. χάρτη ΓΥΣ 1:5000, φ. 6477/7.

Το σπήλαιο μπορεί να ταυτιστεί με πολλές πιθανότητες με το αναφερόμενο από τον Στράβωνα (Γεωγραφ. IX, 398) Πανείον της Αναφλύστου. Είναι γνωστό ότι μετά τους Μηδικούς Πολέμους η λατρεία του Πανός διαδόθηκε στην Αττική και σπήλαια αφιερώθηκαν στη λατρεία του. Χρησιμοποιείται ήδη, ίσως αφιερωμένο στις Νύμφες, από τους ύστερους γεωμετρικούς χρόνους, όπως προκύπτει από την κεραμική, στην οποία περιλαμβάνονται επίσης δείγματα της αρχαϊκής περιόδου, ενώ η μεγαλύτερη ποσότητα χρονολογείται στον 5ο αι. π.Χ. και ειδικότερα στο α΄ μισό του.

Στο ίδιο ύψωμα, ανατολικότερα, υπάρχει ένα ακόμη σπήλαιο μεγαλύτερων διαστάσεων, το οποίο κατοικήθηκε στην προϊστορική περίοδο (Πίν. 27 δ). Από την επίχωση κοντά στην είσοδο του σπηλαίου συγκεντρώθηκαν λίγα άβαφα φθαρμένα όστρακα.

Με την ευκαιρία της σύντομης έρευνας και κατά την επεξεργασία της πρότασης καθορισμού ζωνών προστασίας των αρχαιοτήτων της περιοχής, εντοπίστηκαν και άλλες αρχαιότητες.

Στα σπήλαια και κυρίως στο πρώτο οδηγεί αρχαίος δρόμος που διασχίζει τις πλαγιές του υψώματος Λόφος Ασβεστοκάμινος ενώ άλλος δρόμος συνδέει την περιοχή με το ύψωμα του Προφήτη Ηλία και τα ενδότερα της Λαυρεωτικής. Κατά μήκος του δρόμου, στη νότια και τη δυτική πλευρά του λόφου Ασβεστοκάμινος, στη θέση Καστέλλα, σώζονται εκτεταμένα ίχνη κτιρίων, προφανώς αγροικιών και ταφικών περιβόλων. Χαμηλά στην πεδιάδα, ανατολικά του υψώματος Τζέπα και του δρόμου που οδηγεί κατά μήκος των προπόδων του λόφου Ασβεστοκάμινος προς το σπήλαιο, εντοπίστηκαν δύο ακόμη κτίρια μεγάλων διαστάσεων. Το ένα από αυτά (ύψ. 88,80 μ.) είναι πιθανό, λόγω των διαστάσεων και της κατασκευής του, να έχει δημόσιο χαρακτήρα. Στην ίδια περιοχή κοντά στους νότιους πρόποδες του λόφου Ασβεστοκάμινος, μέσα στα όρια της ιδιοκτησίας Δεληγιάννη, σώζονται τοίχοι κτιρίου από ασβεστολιθικές λιθοπλίνθους.

Τα εκτεταμένα ερείπια, οι δρόμοι και το λατρευτικό σπήλαιο υποδεικνύουν ένα σημαντικό οικιστικό κέντρο του δήμου της Αναφλύστου.

Όρμος Ασημάκη περιοχής Σουνίου (Πίν. 28 α-β)

Στη δυτική πλευρά του Λιμανιού Πασά ανοίγεται ο μικρός αβαθής όρμος Ασημάκη, στη βορειοανατολική άκρη του οποίου ερευνήθηκαν τα ερείπια καμίνου τήξεως μεταλλεύματος.

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε όταν μετά από δυνατές βροχές κινδύνευαν να καταστραφούν οι ορατές από χρόνια αρχαίες εγκαταστάσεις. Από τις μαρτυρίες των αρχαίων πηγών, τα ανασκαφικά ευρήματα και τις έρευνες του Κ. Κονοφάγου η διαδικασία τήξεως του μεταλλεύματος που εξαγόταν στα μεταλλεία της Λαυρεωτικής διαγράφεται ως εξής: Σε φρεατόσχημες καμίνους, με καύσιμη ύλη το ξύλο, παραγόταν ο αργυρούχος μόλυβδος και οι σκωρίες. Σε δεύτερη φάση, την κυπέλλωση, και με καύσιμη ύλη το ξύλο επίσης, παραγόταν άργυρος και λιθάργυρος (οξείδιο του μολύβδου), ενώ στην τρίτη φάση εξαγόταν ο μόλυβδος από την τήξη του λιθαργύρου με καύσιμη ύλη το κάρβουνο. Τα εργαστήρια τήξεως που έχουν βρεθεί ως τώρα στη Λαυρεωτική παρουσιάζουν μια τυπική διάταξη. Πρόκειται για επιμήκεις κατασκευές με δύο παράλληλους τοίχους, ανάμεσα στους οποίους δημιουργούνται με κάθετους τοίχους τρεις χώροι. Σε διαφορετικά επίπεδα βρίσκονται η κάμινος, τα φυσερά για τη διοχέτευση του αέρα και ο χώρος τροφοδοσίας με καύσιμη ύλη.

Στο εργαστήριο στον όρμο Ασημάκη αποκαλύφθηκε τμήμα μιας καμίνου τήξεως λιθαργύρου, όπως προέκυψε από τα ευρήματα. Σε απόσταση μικρότερη των 10 μ. από τη βραχώδη ακτή μια κατασκευή σε σχήμα Γ από ισχυρούς τοίχους με λασπόκτιστη αργολιθοδομή περιέβαλλε το χώρο καμίνευσης (σωζ. διαστ. 7×5,50, πλ. τοίχων 1,10 και 1,20 μ.). Στις εσωτερικές όψεις των τοίχων υπήρχαν υπολείμματα καμινείας που περιείχαν ορυκτά χαλκού και άλλα μεταλλεύματα και ίχνη φωτιάς. Στη γωνία που σχημάτιζαν οι δύο τοίχοι βρέθηκε μια τετράπλευρη λιθόκτιστη κατασκευή, που αποτελούσε πιθανότατα τη βάση του φρεατοειδούς τμήματος της καμίνου. Η μία πλευρά της (δυτική) είχε κατασκευαστεί από ασβεστολιθικές και πώρινες τετραγωνισμένες πέτρες, οι οποίες στήριζαν μια κυκλική κατασκευή από μικρές στρογγυλές σχιστολιθικές πλάκες τοποθετημένες ψαθωτά. Στη βάση της κατασκευής αυτής και στις δύο πλευρές της (νότια και ανατολική) λαξεύματα διαφόρων σχημάτων και μεγεθών στο βράχο περιείχαν κατασταλάγματα μολύβδου, κομμάτια μεταλλεύματος και χώμα μαύρο, σκούρο κόκκινο και πρασινωπό από την επίδραση της φωτιάς και την τήξη των μεταλλευμάτων.

Η επίχωση που κάλυπτε το χώρο καμίνευσης και έφτανε τα 2 μ. περίπου περιείχε, αμέσως κάτω από το επιφανειακό στρώμα πάχ. 0,50 μ., μαύρο χώμα, ασβεστοποιημένες πέτρες, υπολείμματα μεταλλεύματος, σκωρία, κομμάτια καμένων κεραμίδων στέγης και κομμάτια πήλινων σκευών. Υπολείμματα καμινείας βρέθηκαν και στο νότιο τμήμα της καμίνου, όπου υπήρχε μια επιμήκης ελλειψοειδής κατασκευή, ανοιχτή στη μία πλευρά, όπου βρέθηκε σχιστολιθική πλάκα με επίμηκες λάξευμα. Στον πυθμένα της κατασκευής αυτής, πάνω στο φυσικό βράχο, βρέθηκαν τοποθετημένες μικρές σχιστολιθικές στρογγυ-

λές πλάκες. Στο εσωτερικό της υπήρχε μαύρο καμένο χώμα, κάρβουνα και κατασταλάγματα μολύβδου. Σε όλο το χώρο, τους τοίχους και το βραχώδες δάπεδο είχαν επικολλήσει υπολείμματα καμινείας. Δυτικά του επιπέδου καμίνευσης υποθέτουμε ότι εντοπίστηκε το επίπεδο των φυσερών. Πάνω σε επίχωση ύψ. 1 μ. περίπου, η οποία περιείχε πολλούς αδρούς λίθους, σκωρίες και κομμάτια αγγείων, βρέθηκε στρώμα, πάχ. 1,20 μ., από χώμα μαύρο και κόκκινο από φωτιά. Επάνω στο στρώμα αυτό και σε επαφή με τον τοίχο 1 της καμίνου (Σχέδ. 2) σώθηκε μια ημικυκλική κατασκευή στρωμένη με μικρούς αδρούς λίθους. Υπολείμματα σκωριών και μεταλλεύματος, ίχνη φωτιάς και μιας τετράπλευρης εσχάρας δείχνουν ότι σε κάποια μεταγενέστερη φάση έγιναν και εδώ μικρής κλίμακας καμινεύσεις. Η κεραμική που βρέθηκε σε όλα τα στρώματα ανήκει σε σκεύη κυρίως (αμφορείς, λεκάνες) και πολύ λιγότερο σε λεπτά αγγεία και χρονολογείται στον ύστερο 4ο και τον 3ο αι. π.Χ.

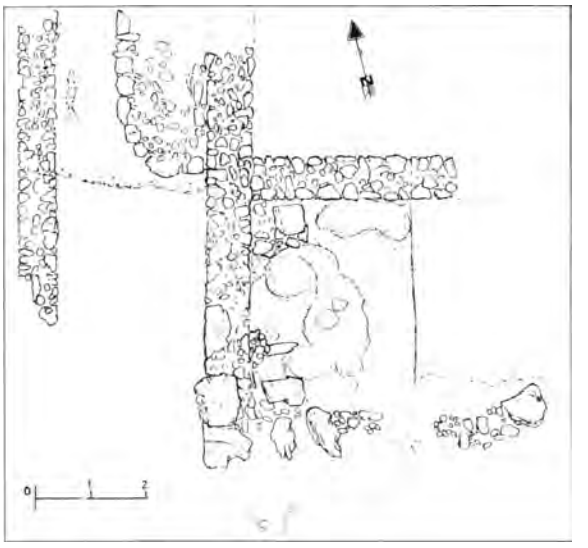
Το εργαστήριο συμπίπτει χρονολογικά με τη γειτονική αγορά στο Λιμάνι Πασά, όπου γινόταν εμπόριο μολύβδινων αντικειμένων. Δείγματα από τις σκωρίες και τα μεταλλεύματα εξετάστηκαν από τον καθηγητή του ΕΜΠ Γ. Παπαδημητρίου. Από την εξέταση συνάγεται ότι στην κάμινο γινόταν κατεργασία λιθαργύρου για την παραγωγή μολύβδου. Στη διαδικασία αυτή ήταν απαραίτητη και η άμμος και γι' αυτό, εκτός των άλλων γνωστών λόγων (διέξοδος σε λιμάνια, διασπορά δηλητηριωδών αερίων), το εργαστήριο κατασκευάστηκε κοντά στην ακτή. Ο εξαγόμενος μόλυβδος διοχετευόταν στο εμπόριο για την κατασκευή μικροαντικειμένων, σωλήνων, σταθμίων κτλ.

Λιμάνι Πασά (ιδιοκτησία Γ. Κάτσιου) (Σχέδ. 3)

Στο κέντρο της εύφορης κοιλάδας που καταλήγει στη θάλασσα και σε απόσταση περίπου 600 μ. από την ακτή, στην κορυφή κωνικού σχιστολιθικού λόφου, εντοπίστηκε και ερευνήθηκε προϊστορική εγκατάσταση.

Σε ένα μεγάλο τμήμα της κορυφής είχε ανοιχτεί ένα βαθύ όρυγμα (διαστ. 8×4,50 μ.), οχυρωματικό έργο του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου, καταστρέφοντας μέρος των κτισμάτων, χωρίς όμως να θιγεί η υπόλοιπη εγκατάσταση. Ίχνη θεμελίων τοίχων του ύστερου 4ου αι. π.Χ. εντοπίστηκαν στο μέσον της νοτιοανατολικής πλαγιάς του λόφου. Γύρω από την κορυφή και στις πλαγιές του λόφου υπήρχαν διασκορπισμένα ΠΕ και ΜΕ όστρακα, λεπίδες και απολεπίσματα οψιανού και πυριτόλιθου.

Ακριβώς στην κορυφή η επιφανειακή επίχωση, πάχ. μόλις, 0,10 μ., η οποία κάλυπτε κτίσμα, διαστ. 8,80×7 μ., περιείχε κεραμική της ΠΕ και ΜΕ περιόδου. Η εγκατάσταση εκτεινόταν πιθανώς και χαμηλότερα στις πλαγιές

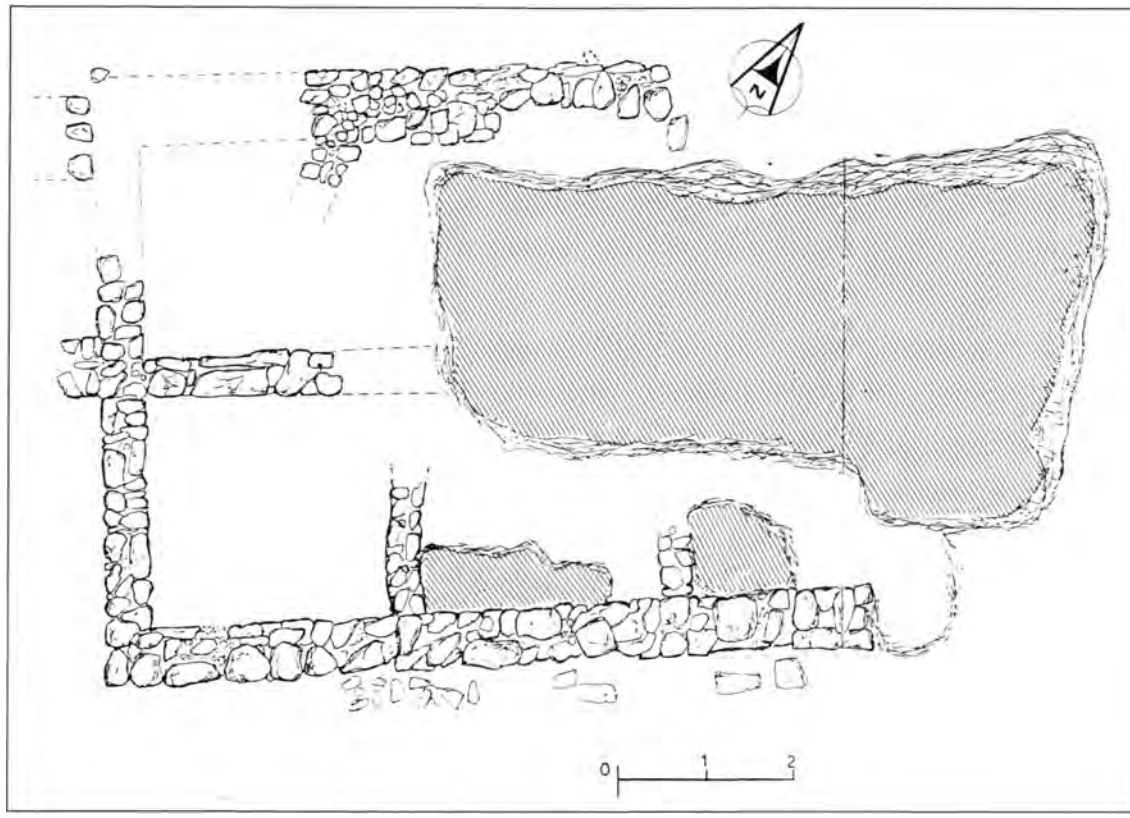

Σχέδ. 2. Σούνιο. Όρμος Ασημάκη. Κάτοψη καμίνου τήξεως μεταλλεύματος.

του λόφου, τα ίχνη της όμως εξαφανίστηκαν με την απογύμνωση των ψηλότερων τμημάτων από επιχώσεις, καθώς η θέση είναι εκτεθειμένη σε δυνατούς ανέμους. Βέβαιο είναι ότι καταλάμβανε μεγαλύτερη έκταση στην κορυφή, όπως προκύπτει από τα ίχνη θεμελίων που συνεχίζονται τουλάχιστον στη δυτική-νοτιοδυτική πλευρά του κτίσματος. Αμέσως κάτω από τη λεπτή επιφανειακή επίχωση βρέθηκαν τα θεμέλια των τοίχων και ίχνη των δαπέδων από άσπρο πηλό. Αποκαλύφθηκαν τέσσερα δωμάτια με τοίχους, πλ. 0,50-0,70 μ. κατασκευασμένους με ασβεστολιθικές και σχιστολιθικές πέτρες και πλάκες. Στο εσωτερικό των δωματίων βρέθηκαν κοιλότητες διαφόρων μεγεθών. Σε ορισμένες βρέθηκαν ίχνη στάχτης και υπολείμματα θαλασσινών. Κατά μήκος των τοίχων, στα δωμάτια Β και Γ, μικρές τετράπλευρες ή ημικυκλικές κατασκευές με αδρούς λίθους χρησίμευαν για την αποθήκευση των οικιακών σκευών. Στη νοτιοανατολική γωνία του δωματίου Γ η ημικυκλική κατασκευή πρέπει να χρησιμοποιήθηκε ως εστία. Βρέθηκαν ίχνη στάχτης, οστά, και υπολείμματα θαλασσινών (αχινοί, πεταλίδες, κοχύλια).

Όστρακα και μεγαλύτερα τμήματα αγγείων, καθώς και δύο σχεδόν ακέραια αγγεία βρέθηκαν διασκορπισμένα σε όλα τα δωμάτια σε διαφορετικά στρώματα. Στο βαθύτερο στρώμα, στη βόρεια πλευρά του δωματίου Δ, σώθηκαν τα θεμέλια αψιδωτού τοίχου, που ανήκει στην παλαιότερη φάση χρήσης της εγκατάστασης.

Εκτός από την κεραμική βρέθηκαν λίθινα εργαλεία (τριπτήρες και μυλόλιθοι), μολύβδινα μικροαντικείμενα,

Σχέδ. 3. Λαύριο Λιμάνι Πασά. Οικόπεδο Γ. Κάτσιου. ΜΕ εγκατάσταση.

λεπίδες και απολεπίσματα οψιανού και πυριτόλιθου και πολλά θαλασσινά.

Στα πιο χαρακτηριστικά δείγματα της κεραμικής ανήκουν: ένα ιδιότυπο στενόλαιμο αγγείο με σαφείς κυκλαδικές επιδράσεις, που μπορεί να χρονολογηθεί στην ΠΚ ΙΙΙ περίοδο, δακτυλιόσχημο αγγείο με διακόσμηση σπείρας σχηματισμένης με στιγμές και τμήμα στομίου σφαιρικής πυξίδας(;) διακοσμημένης με εγχάρακτες λοξές γραμμές σε αντίρροπες ομάδες (η διακόσμηση αυτή είναι χαρακτηριστική της ΠΚ Ι).

Η υπόλοιπη κεραμική περιλαμβάνει λίγα όστρακα ΠΕ αγγείων, π.χ. τμήμα σαλτσιέρας, και σε μεγαλύτερο ποσοστό τμήματα μινυακών κυπέλλων με πόδι διακοσμημένο με πλαστικούς δακτυλίους ή επίπεδη βάση. Αρκετά επίσης είναι τα τμήματα αμαυρόχρωμων πιθόσχημων αγγείων (με ωχροπράσινη επιφάνεια και μαυροκάστανη διακόσμηση και καστανέρυθρα με υπόλευκη διακόσμηση «ανοικτού επί σκοτεινού»), καθώς και οικιακών σκευών (πίθοι με οριζόντιες ελλειψοειδείς λαβές και υδρίες με οριζόντιες μικρές λαβές).

Η εγκατάσταση χρησιμοποιήθηκε συνεχώς χωρίς βίαιη διακοπή τουλάχιστον από την τελευταία φάση της ΠΕ και σε όλη τη διάρκεια της ΜΕ περιόδου με σαφείς κυκλαδικές επιδράσεις. Δεν υπέστη επεμβάσεις στα μεταγενέστερα χρόνια, επειδή βρισκόταν σε ψηλό, απομακρυσμένο σημείο, αλλά η απογύμνωση του λόφου από τις επιχώσεις εξαφάνισε πιθανά ίχνη ΥΕ εγκατάστασης. Είναι γνωστό ότι από την ευρύτερη περιοχή προέρχονται ΥΕ αγγεία.

ΜΑΡΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΑΚΟΥ

Κόντιτα Βαρυμπόμπης

Αγροτικός δρόμος

Κατά τις εργασίες διαμόρφωσης χωμάτινου αγροτικού δρόμου που οδηγεί στην πηγή Κόντιτα εντοπίστηκε τάφος, τον οποίο στη συνέχεια ανασκάψαμε.

Ο τάφος είχε προσανατολισμό Α.-Δ. και βρέθηκε κατά πλάτος του δρόμου. Ήταν κτιστός με επίπεδες κεραμίδες και πέτρες και ήταν καμαροσκεπής. Οι διαστάσεις του ήταν 2,46×1,30 μ. Ύψος 1,30 μ. Η είσοδός του ήταν στην

ανατολική πλευρά. Την έφρασσε πλάκα, διαστ. 0,72×0,48 μ. Στο σημείο εκείνο σχηματίζεται για να στενέψει το άνοιγμα του τάφου κτιστή εξοχή με τούβλα και ασβεστοκονίαμα πλ. 0,35 μ. Περιείχε αρκετά οστά, από περισσότερες από μία ταφές. Βρέθηκαν διαταραγμένα. Δεν υπήρχαν κτερίσματα.

Από το χτίσιμό του χαρακτηρίστηκε υστερορωμαϊκός-πρώιμος βυζαντινός. Στην περιοχή βόρεια του τάφου παρατηρήθηκαν ίχνη τοίχων και κεραμίδες. Νότια, πιο πάνω προς την πηγή, στο οδόστρωμα του χωματόδρομου, φαίνονται ίχνη αρχαίων αγωγών (δύο), που χρησίμευαν για τη μεταφορά του νερού της πηγής στα γύρω σπίτια. Δυτικά του τάφου, έξω από το δρόμο, παρατηρήθηκε τμήμα αρράβδωτου κιονίσκου. Σύμφωνα με πληροφορίες κατοίκων της περιοχής υπήρχε εκεί παλαιότερα βυζαντινός ναΐσκος του Αγίου Γεωργίου.

Γέρακας (Πηγή)

Οδός Δράμας-Ιωαννίνων (ιδιοκτησία Ευφρ. Γιαννοπούλου, Ο.Τ. 712)

Το οικόπεδο ήταν επικλινές με μεγάλη κλίση εδάφους από Β.-Ν. Στο νότιο τμήμα του βρέθηκε μια πρόχειρη αγροτική εγκατάσταση, ίσως για την κατεργασία του μελιού. Στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου δεν υπήρχαν ίχνη αρχαίων.

Ο χώρος ήταν τριγωνικός και οριζόταν με δύο πολύ πρόχειρους τοίχους χτισμένους με αργές πέτρες, σχεδόν χωρίς θεμέλια. Ο τοίχος 1 είχε κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. και σωζόμενες διαστάσεις 2,50×1,15 μ. (ίσως αποτελούσε ένα είδος κρηπίδας). Ο τοίχος 2 αποτελούνταν από μία μονή σειρά λίθων και είχε κατεύθυνση Α.-Δ.

Στον ενδιάμεσο των δύο τοίχων χώρο βρέθηκαν πάρα πολλά όστρακα από μεγάλα πιθάρια με πλατύ έξω νεύον χείλος, κτενιστά εσωτερικά κομμάτια από «κυψέλες» και αρκετά μελαμβαφή κομμάτια από λεπτά μικρά αγγεία (σκύφους, κυάθους, πινάκια, λεκανίδες, πρόχους, υδρίες) ελληνιστικών χρόνων.

Ανάμεσά τους βρέθηκε ένα γυναικείο ακέφαλο πήλινο ειδώλιο, σωζ. ύψ. 0,11 μ., κατασκευασμένο σε μήτρα, κούφιο εσωτερικά. Η μορφή φορούσε ιωνικό χιτώνα και πέπλο ζωσμένο πάνω από τη μέση. Είχε το δεξί πόδι λυγισμένο και κρατούσε στο δεξί χέρι μπροστά στο στήθος δυσδιάκριτο αντικείμενο (πυξίδα, καθρέπτη ή μικρό πουλί). Ίσως πρόκειται για μικρή άρκτο (2ος αι. π.Χ.;).

Βρέθηκαν επίσης τρεις πυραμιδόσχημες αγνύθες, δύο πήλινες πλάκες ορθογώνιου σχήματος και ένα μαρμάρινο κορυνοειδές αντικείμενο (μήκ. 0,185, διαμ. 0,06 μ.) άγνωστης χρήσης.

Σταυρός Γέρακα

Οδός Ανδρούτσου και Ζαλόγγου (οικόπεδο Θωμόπουλου-Φλώρου) (Πίν. 28γ-ε)

Στην περιοχή του Σταυρού, σε εκσκαφή για τη θεμελίωση οικοδομής στη γωνία των οδών Ανδρούτσου και Ζαλόγγου, εντοπίστηκε και ερευνήθηκε συστηματικά ένα τμήμα των θεμελίων ενός ναού κλασικών χρόνων, που ταυτίστηκε με το ναό της Παλληνίδος Αθηνάς, που τοποθετούνταν στην περιοχή. Η έως τώρα άγνωστη θέση του ιερού αυτού υπήρξε για τους ειδικούς αντικείμενο διαφόρων επιστημονικών υποθέσεων και επίμονων αναζητήσεων.

Τα ερείπια που ανασκάπτονται ανήκουν στα θεμέλια ενός μεγάλου, δωρικού, περίπτερου, εξάστυλου ναού των μέσων του 5ου αι. π.Χ. Είναι πώρινα, ενώ η ανωδομή, από την οποία δεν σώθηκαν δυστυχώς επιτόπου παρά ελάχιστα κομμάτια στην επίχωση του θεμελίου, θα ήταν ασφαλώς μαρμάρινη. Η καλή διατήρηση των θεμελίων και ο γνωστός τύπος του ναϊκού κτιρίου επιτρέπουν με αρκετή προσέγγιση την αποκατάσταση της κάτοψής του.

Ο ναός είναι εκατόμπεδος, διαστ. 35,25 μ. μήκος και 16,35 μ. πλάτος. Έχει προσανατολισμό ΝΔ.-ΒΑ. Δυστυχώς έχουν καταστραφεί από σύγχρονες οικοδομές, η νοτιοδυτική (περί τα 65 τ.μ.) και λιγότερο η βορειοδυτική γωνία του.

Ο στερεοβάτης του ναού ανήκει στο κοινότερο για μεγάλους ναούς είδος. Αποτελείται από τοίχους θεμελίωσης, χτισμένους με στρώσεις λίθων σταθερού ύψους (0,51 μ.) και μήκ. 1,30 μ. Το πλάτος τους είναι 0,65 μ. Εδράζονται σε επίπεδες κοίτες λαξευμένες στο στέρεο βράχο, κατερχόμενες προς Δ. λόγω του επικλινούς εδάφους. Το βάθος της θεμελίωσης διαφέρει· έτσι, στο ανατολικό τμήμα του ναού είναι μόλις 1 μ. από το δρόμο, ενώ στο δυτικό φθάνει τα 2,53 μ. από το δρόμο και σώζεται σε ύψος 5 δόμων. Εξαιτίας της κλίσης του εδάφους, τα χώματα του ισοπέδου πάνω στο οποίο ήταν χτισμένος ο ναός, συγκρατούσαν αναλημματικοί τοίχοι στα νότια και τα δυτικά. Οι θεμελιότοιχοι κρατούσαν τους τοίχους και τις κιονοστοιχίες και για στατικούς λόγους είναι παχύτεροι από τα μέλη που φέρουν. Ο τρόπος δόμησης των λίθων είναι φορμηδόν και παρά μήκος (δρομικά και εμβατικά)[7].

7. Για αναλυτικότερες μετρήσεις – που έγιναν από τον αρχιτέκτονα της Α΄ ΕΠΚΑ του ΥΠΠΟ Μανόλη Κορρέ – και υπολογισμό των ακριβών διαστάσεων των μεταξονίων, του ύψους του ναού κτλ. βλ. Αρχαιολογία 65 (Δεκέμβριος 1997), σ. 92-97, σημ. 28, 29, 30.

Αυτή την ανασκαφική περίοδο ολοκληρώθηκε η ανασκαφή του προδόμου, τμήμα του σηκού, που ανασκάφηκε κάτω από την οδό Ανδρούτσου, και η κρηπίδα του πτερού στην ανατολική και τη βόρεια πλευρά του ναού. Η ενίσχυση των θεμέλιων τοίχων του σηκού (βόρεια και νότια), προδίδει την ύπαρξη διπλής καθ' ύψος εσωτερικής ιωνικής κιονοστοιχίας, η οποία αποτελεί χαρακτηριστικό των μεγάλων δωρικών ναών του 5ου αι. π.Χ.

Η κάτοψη των θεμελίων δείχνει την αναλογία που έχει ο ναός της Παλλήνης με τους ναούς που σχεδιάστηκαν από το λεγόμενο «αρχιτέκτονα του Θησείου», που έδρασε στα μέσα του 5ου αι. π.Χ. και έργα του ήταν ο ναός του Ηφαίστου (Θησείο), ο ναός του Ποσειδώνος στο Σούνιο, ο ναός της Νέμεσης στο Ραμνούντα και ο γνωστός από τη βιβλιογραφία ως ναός του Άρη, που, όπως νομίζεται, είχε μεταφερθεί από τις Αχαρνές στην Αγορά (σώθηκε το ρωμαϊκό θεμέλιο). Οι ναοί αυτοί παρουσιάζουν, παρά τις επιμέρους διαφορές τους, ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά, όπως το ευρύ πτερό που δημιουργείται με την αντιστοιχία των προστάσεων με τον 3ο κίονα της μεγάλης πλευράς.

Η απουσία μελών της μαρμάρινης ανωδομής του ναού στην ανασκαφή ίσως πρέπει να εξηγηθεί με τη μεταφορά της ανωδομής του ναού σε άλλο επιφανές μέρος, πράγμα αρκετά συνηθισμένο κατά τα ρωμαϊκά χρόνια (ιδιαίτερα κατά τους χρόνους του Αυγούστου).

Ο ναός αποτελούσε, όπως φαίνεται, το κέντρο ενός «κοινού», μιας πολιτικοθρησκευτικής ομοσπονδίας, όπως μας μαρτυρούν οι επιγραφές που βρέθηκαν στην περιοχή και αναφέρονταν στο ιερό της Παλληνίδος. Ειδικά σε μία επιγραφή των μέσων του 4ου αι. αναφέρονται άρχοντες και παράσιτοι από τους τέσσερις δήμους που αποτελούσαν το κοινό, δηλαδή την Παλλήνη, το Γαργηττό, την Παιανία και τις Αχαρνές.

Από την ανωδομή του ναού σώθηκαν μόνο μερικά σπασμένα – ίσως άχρηστα – αρχιτεκτονικά μέλη από γείσα, ορθοστάτες, δάπεδα και θραύσματα από τους κίονες της εσωτερικής κιονοστοιχίας. Μεταξύ τους ήταν και ένα θραύσμα από μαρμάρινη υδρορρόη σε μορφή λεοντοκεφαλής, που τοποθετούνταν (σειρές από αυτές) στους περισσότερους μεγάλους δωρικούς ναούς στη σίμη των μακρών πλευρών. Αρκετά άλλωστε μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη βρέθηκαν εντοιχισμένα σε γειτονικούς χριστιανικούς ναούς (Αγία Τριάδα, Άγιο Γεώργιο, Άγιο Δημήτριο, Αγία Θέκλα, Άγιο Νικόλαο), ενώ ένα πώρινο τρίγλυφο (μέσα 5ου αι. π.Χ.), που βρέθηκε στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου στο Γαργηττό, ίσως ανήκε στον παλαιότερο πώρινο ναό της Παλληνίδος, της εποχής του Πεισίστρατου. Σύμφωνα με την παράδοση (Ηρόδοτος 1, 62, 3), μπροστά στο λόφο του ιερού της Παλληνίδος Αθηνάς έγινε η μάχη του Πεισίστρατου με τους Αλκμεωνίδες, όταν επιχείρησε –με τελική επιτυχία– να καταλάβει την εξουσία στην Αθήνα για τρίτη φορά (541 ή 539 π.Χ.).

Από την επίχωση των θεμελίων (κυρίως στο ανατολικό τμήμα) προέρχονται πάρα πολλά κομμάτια πτηνόμορφων ειδωλίων, σχήματος Τ, ενός τύπου που χρονολογείται στον 8ο-7ο αι. π.Χ. Πολλά από αυτά τα ειδώλια φορούν ψηλό πόλο, ίσως μια πρώιμη μορφή της Αθηνάς Προμάχου, και έχουν συσχετιστεί από την παλαιότερη έρευνα με ιερές πηγές και τη λατρεία γυναικείων θεοτήτων (Νυμφών). Η εύρεσή τους δείχνει την ύπαρξη κάποιας πρώιμης αρχαϊκής λατρείας επιτόπου ή εκεί κοντά.

Το όνομα του αρχαίου δήμου της Παλλήνης προέρχεται από τον Πάλλαντα, το μυθικό κάτοχο της ενδοχώρας της νότιας Αττικής (Μεσόγεια). Όταν οι Παλλαντίδες, οι γιοί του Πάλλαντα, θέλησαν να κατακτήσουν την περιοχή της Αθήνας, συναντήθηκαν με τον Θησέα, το διάδοχο του θρόνου της Αθήνας, στην περιοχή της Παλλήνης, νικήθηκαν και σκοτώθηκαν από αυτόν. Το σημείο της μάχης πρέπει να ήταν ανατολικά της γραμμής Υμηττού-Πεντέλης, ανατολικά δηλαδή από τα όρια του αθηναϊκού λεκανοπεδίου με τα Μεσόγεια.

Ο δήμος της Παλλήνης γειτόνευε με το δήμο του Γαργηττού, που όλες οι ενδείξεις δείχνουν ότι βρισκόταν βόρεια της οδού Μεσογείων και ανατολικά από το Σταυρό. Για τον ελαιώνα νότια από τον Κραβατά (Γαργηττό), για την περιοχή δηλαδή βόρεια της οδού Μεσογείων και ανατολικά του Σταυρού, παραδίδεται το όνομα Πάλα (Kramer). Στο τέλος του περασμένου αιώνα η περιοχή αυτή ονομαζόταν Μπαλάνα ή Παλάνα.

Για το ναό και το ιερό της Παλληνίδος Αθηνάς γίνεται λόγος σε πολλές αρχαίες πηγές. Εκτός από τον Ηρόδοτο αναφέρεται στους Ηρακλείδες του Ευριπίδη (στ. 849 κ.ε.), στους Αχαρνής του Αριστοφάνη (στ. 58 κ.ε.), στην Αθηναίων Πολιτεία του Αριστοτέλη (15.3), στο Λεξικό του Ησύχιου κ.α.

Για την ακριβή θέση του ναού υπήρχε διαφωνία από την παλαιότερη έρευνα (Milchhöfer, Leake, Westerman, Peek, Kramer, Mobius, Löper, Γαρδίκας, Σουρμελής, Σαρρή κ.ά.). Ο Löper και ο Ι. Τραυλός οριοθέτησαν σωστά την περιοχή της αρχαίας Παλλήνης, που με την εύρεση του ναού βεβαιώθηκε ότι βρίσκεται στην περιοχή του Σταυρού, δυτικά της σημερινής Παλλήνης (Χαρβατίου), νότια του Γέρακα και της Ανθούσας και βόρεια των Γλυκών Νερών.

Ο ναός, που ο Ευριπίδης στους Ηρακλείδες μας δίνει την πληροφορία ότι ήταν πάνω σε λόφο, βρίσκεται ακριβώς στους νοτιοδυτικούς πρόποδες του υψώματος 259, αμέσως βόρεια του Σταυρού.

Σύμφωνα με την παράδοση στην περιοχή διαδραματί-

στηκε και μυθική γιγαντομαχία, κατά την οποία φονεύθηκε από τη θεά Αθηνά ο γίγαντας Πάλλας. Με την περιοχή της Παλλήνης συνδεόταν και ο μύθος του Εριχθονίου, καθώς και αρκετοί άλλοι ελληνικοί μύθοι.

Όλη η περιοχή γύρω από το ναό και ειδικά οι πλαγιές του λόφου είναι διάσπαρτες με αρχαία κτίσματα, λείψανα κλασικών και ρωμαϊκών σπιτιών, καθώς και τάφων. Ο οικοδομικός έλεγχος που ασκεί η Β΄ ΕΠΚΑ, μετά την εύρεση του ναού, ελπίζουμε ότι θα φέρει στο φως σημαντικά λείψανα του αρχαίου δήμου της Παλλήνης και του ιερού της Παλληνίδος Αθηνάς, ενός από τα πιο σημαντικά αγροτικά ιερά της Αττικής.

Καλιστήρι Φυλής

Σπηλιές (ανασκαφές στον αρχαίο δήμο της Οής) (Πίν. 29 α-δ)

Ο δήμος της Οής ή Οίης ήταν ο νοτιότερος αρχαίος δήμος της Πάρνηθας. Η θέση του δήμου τοποθετούνταν από την παλαιότερη τοπογραφική έρευνα στο βουνό Καλιστήρι Φυλής. Ανήκε στην Οινηίδα φυλή.

Ο K. Philippson[8], τοποθετεί το δήμο της Οής βορειοανατολικά του Ασπρόπυργου, στους πρόποδες του βουνού Καλιστήρι, στο Θριάσιο Πεδίο. Στους χάρτες του Kaupert[9] στην τοποθεσία αυτή σημειώνονται ερείπια αρχαίων οικιών και μικρή γέφυρα. Ο Wrede[10] δεν σημειώνει αρκετά σωστά τη θέση του αρχαίου δήμου (τον τοποθετεί νοτιοανατολικά).

Εκτός από τους ξένους μελετητές την περιοχή είχε επισκεφθεί ο Α. Σκιάς[11], ο οποίος είχε διενεργήσει μια μικρή ανασκαφή ενός οικήματος που αποτελούνταν από δύο μικρά δωμάτια λαξευμένα στο φυσικό βράχο. Η θέση σημειωνόταν από τον Kaupert στο γερμανικό χάρτη που συνόδευε το κείμενο του Milchhöfer (βλ. υποσημ. 9). Το οίκημα ονόμαζαν οι ντόπιοι «Πελεκητόν». Ο Σκιάς θεωρεί ότι ήταν τάφος, σε σχήμα ναΐσκου ή ηρώο. Ακολουθεί κατά μήκος την πλευρά του βουνού και διαιρείται σε δύο δωμάτια, που χωρίζονται με «διάφραγμα». Το χώρισμα δεν φαίνεται αν έφθανε μέχρι την οροφή του οικήματος ή ήταν χαμηλό θωράκιο, ούτε διακρίνεται, στο τμήμα που σώθηκε, πόρτα. Το ανατολικότερο δωμάτιο είχε μήκος περί τα 4 μ. και στον ανατολικό τοίχο του είχε λαξευμένη μεγάλη τετράγωνη κόγχη, προφανώς για την τοποθέτηση αναθηματικού αναγλύφου. Στο μέσον του δυτικότερου μικρότερου δωματίου είχε λαξευμένο στο βράχο κυλινδρικό βωμό (ή βάση κίονα), διαμ. 0,60 μ. Εμείς πιστεύουμε ότι πρόκειται όχι για τάφο (δεν υπάρχει ιδιαίτερος λόγος κατασκευής τέτοιου μνημειώδους τάφου), αλλά για μικρό ιερό, που θα ήταν το κέντρο του δήμου της Οής. Το ιερό χρειάζεται να ανασκαφεί πληρέστερα, όπως και η γύρω από αυτό περιοχή, που είναι γεμάτη όστρακα και θεμέλια τοίχων, οικιών ή άλλων δημόσιων κτιρίων προς Ν. και Δ. του ιερού. Δυστυχώς οι περιορισμένες χρονικά πρόσφατες ανασκαφές, αυστηρά στα πλαίσια των ορίων κατασκευής των μεγάλων έργων που γίνονται στην περιοχή δεν επέτρεψε την επέκταση της έρευνας στο σημείο αυτό, που μελλοντικά πρέπει να πραγματοποιηθεί συστηματικά από τη Β΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων.

Η περιοχή που κάλυπτε ο αρχαίος δήμος φαίνεται πολύ εκτεταμένη, αφού ερείπια κτισμάτων διακρίνονται σκόρπια μέχρι το ρέμα της Γιαννούλας προς Δ. και σε ακτίνα 1 χλμ. περίπου από το ιερό προς Ν. (σημειώνονται και στο γερμανικό χάρτη). Η κατοίκηση του χώρου σε τέτοια έκταση, παρ' όλο που το έδαφος είναι εξαιρετικά πετρώδες, δεν είναι παράδοξη, αφού τα εδάφη αυτά ήταν πολύ εύφορα εξαιτίας των συχνών βροχών και των ορμητικών χειμάρρων που κατεβαίνουν από το βουνό. Υπήρχαν άρα οι προϋποθέσεις συντήρησης πληθυσμού αρκετά πολυάριθμου. Το μέγεθος του αρχαίου συνοικισμού δείχνουν και πολλά «κωδωνοειδή» πηγάδια, που είδε ο Σκιάς, επίσης λαξευμένα στο βράχο, και οι πληροφορίες για τη σύληση αρκετών τάφων από αρχαιοκάπηλους. Στο γερμανικό χάρτη σημειώνονται ακόμα ίχνη αρχαίας οδού, στο αριστερό χέρι του διαβάτη που κατευθύνεται προς το Θριάσιο, που ήταν ορατή από μακριά, «καλά κατασκευασμένη» και με ομαλή κλίση. Ο Σκιάς σημειώνει όμως και ίχνη ενός άλλου δρόμου που κατέβαινε ίσια στην πεδιάδα και που την πορεία του έδειχναν τα ίχνη των τροχών στο βράχο. Ήταν αμελέστερα φτιαγμένος, στενός και απότομος, με μεγάλες κλίσεις, σε πολλά σημεία μάλιστα σχεδόν αδιάβατος. Ο δρόμος αυτός βρισκόταν σχεδόν κάτω από το σύγχρονο μονοπάτι. Δεν ήταν σαφές πάντως αν κατέληγε στη γέφυρα που σημειώνεται στο χάρτη του Kaupert (βλ. παρακάτω). Ανατολικά της γέφυρας στο κράσπεδο του όρους, σε μια μικρή χαράδρα, σημειώνονται επίσης πολλά, αλλά αποσπασματικά, ερείπια αρχαίων κτισμάτων.

Δυστυχώς οι σύγχρονες καλλιέργειες δημητριακών και σιτηρών (κυρίως) και η συνεχής χρήση του χώρου για τη βοσκή κοπαδιών αιγοπροβάτων από τους κτηνοτρόφους, από τις αρχές ήδη του αιώνα, προξένησε ανεπανόρθωτες ζημιές στα αρχαία κτίρια. Από τα περισσότερα δεν διακρί-

8. Griechische Landschaften I, 3, 1952, σ. 861, σημ. 1.

9. H. Kaupert, Karten von Attika, II (1881-1900), σ. 44, κ.ε. και 49.

10. RE XVII (1937), 1996, «OH».

11. ΑΕ 1919, σ. 36.

νονται πια παρά μόνο μεμονωμένα θεμέλια τοίχων, συνήθως κάτω από σωρούς από πέτρες που έχουν μαζευτεί από τους αγρότες για να δημιουργηθεί καλλιεργήσιμος χώρος.

Το ενδιαφέρον μας για την περιοχή ήταν διαρκές ήδη από το 1993, όταν επισκεφθήκαμε την περιοχή που μας υπέδειξε ο αντιπρόεδρος του Πνευματικού Κέντρου Ασπρόπυργου Δ. Καλλιέρης. Είχαμε διακρίνει τότε πολλά ερείπια τοίχων, αρκετές μεγάλες πελεκημένες πέτρες – που αργότερα εξαφανίστηκαν οι περισσότερες με την κατασκευή του ορύγματος του ΟΣΕ –, καθώς και ίχνη αρχαίου δρόμου. Πληροφορηθήκαμε επίσης για την ύπαρξη μεγάλης ορθογώνιας βάσης αναθηματικού αγάλματος, η οποία σήμερα έχει χαθεί, αλλά παλαιότερα ήταν στημένη στον τόπο εύρεσής της.

Οι πρόσφατες ανασκαφές της Β΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων επιβεβαίωσαν τη θέση του δήμου της Οής ή Οίης, που τοποθετείται τώρα με βεβαιότητα νοτιοδυτικά του Καλιστηριού, κοντά στο ρέμα της Μαύρης Ώρας, στη θέση με την τοπωνυμία Σπηλιές.

Οι ανασκαφές, που διεξήχθησαν αρχικά με χρηματοδότηση του ΟΣΕ – αφού από εδώ πρόκειται να περάσει η καινούργια σιδηροδρομική γραμμή Αθηνών-Κορίνθου – και έπειτα από το ΥΠΕΧΩΔΕ, στα πλαίσια της κατασκευής της ταχείας λεωφόρου Σταυρού-Ελευσίνας, έφεραν στο φως αρκετά σημαντικά υπολείμματα του αρχαίου δήμου που αποτελούσε, όπως φαίνεται, μια αρκετά εκτεταμένη αγροτικού-κτηνοτροφικού χαρακτήρα κοινότητα, που χρονολογείται χονδρικά από τους ελληνιστικούς έως τους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους (η κεραμική που προέρχεται από τις πρόσφατες ανασκαφές δεν έχει μελετηθεί αναλυτικά ακόμα).

Ανασκάψαμε πρώτα (1994-1995) την περιοχή που βρίσκεται το μικρό γεφυράκι, που περιγράφεται από τον Σκιά[12]. Το γεφυράκι ήταν χτισμένο με μεγάλες πέτρες, όχι όμως πελεκημένες, που είχαν συναρμοστεί κατά τον εκφορικό τρόπο, ώστε να σχηματίζουν από κάτω μικρό καμαροειδές άνοιγμα πλ. μόλις 1 μ. (Σχέδ. 4). Είχε κατεύθυνση Α.-Δ. και βρισκόταν τοποθετημένο κάθετα στην πορεία αποξηραμένου σήμερα χειμάρρου. Το οδόστρωμα της γέφυρας αποτελούνταν από μικρές πακτωμένες στο χώμα πέτρες, που συνεχίζονταν για αρκετό διάστημα ανατολικά και δυτικά της.

Στην ανατολική όχθη του ποταμού ανασκάφηκε τοίχος, μέγ. πλ. 1,04 μ. (ελάχ. 0,78 μ.), με κατεύθυνση Β.-Ν. (Σχέδ. 5). Το ύψος του σωζόταν από 0,24-0,50 μ. Ήταν χτισμένος με αργές, μέτριου μεγέθους πέτρες, και γέμισμα από μικρότερες. Στο βόρειο άκρο του γώνιαζε με άλλο, κάθετο τοίχο με κατεύθυνση Α.-Δ. Τα τρία πρώτα μέτρα του τοίχου ήταν χτισμένα με μεγαλύτερες πέτρες –που σώζονταν σε ύψος μόλις μιας σειράς– και χώμα, ενώ στη συνέχεια χρησιμοποιούνταν μικρότερες πέτρες που σώθηκαν σε ύψος τριών ή τεσσάρων σειρών λίθων. Φαινόταν σύγχρονος με τη γέφυρα (πιθανότατα ήταν τοίχος ιδιωτικού σπιτιού).

Αρκετά, άβαφα κυρίως, όστρακα συνελέγησαν εδώ: μία λαβή σκύφου (ή κανθάρου), όστρακα ανοιχτής φιάλης, ένα μελαμβαφές όστρακο λεκανίδας και μία λεπίδα οψιανού. Επίσης συνελέγησαν αρκετές σπασμένες κεραμίδες οροφής.

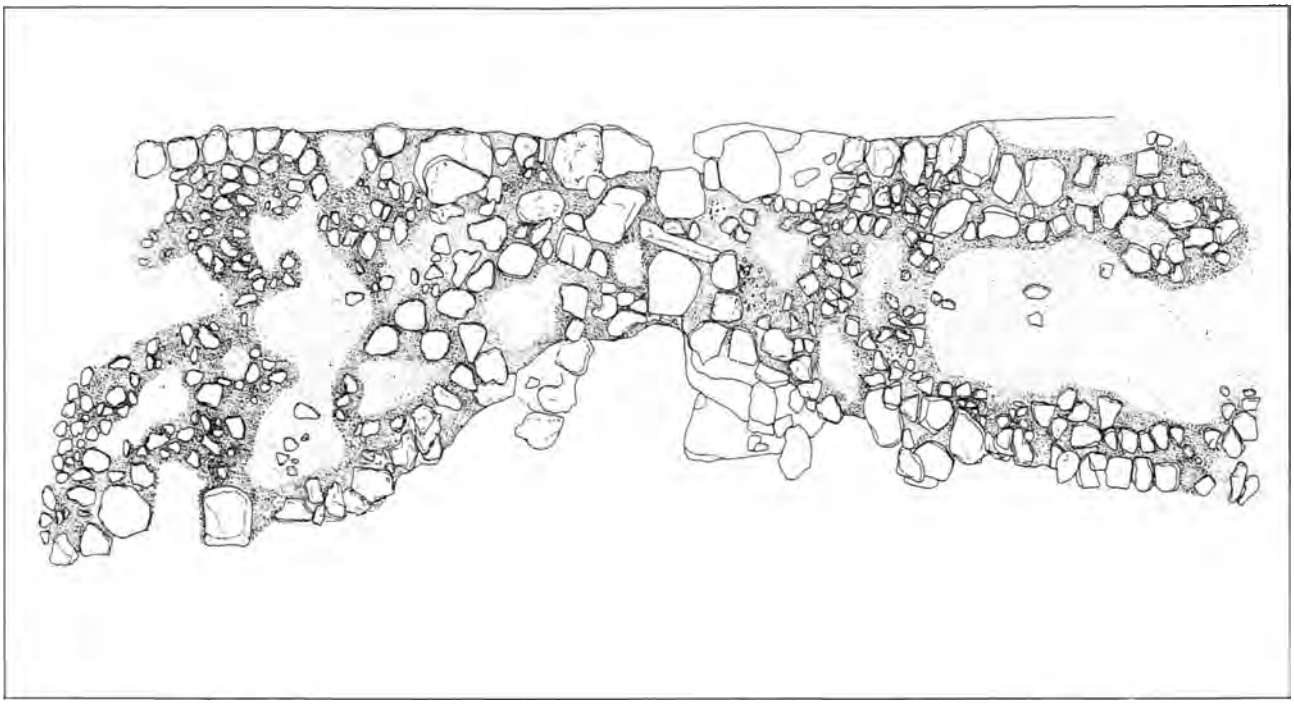
Ο γύρω από τη γέφυρα χώρος ερευνήθηκε προσεκτικά με τομές και απέδωσε μόνο και άλλους αποσπασματικούς τοίχους, χτισμένους με αργολιθοδομή, που σπάνια γώνιαζαν με άλλους. Η διατήρησή τους ήταν πολύ κακή. Πιθανότατα ανήκαν και αυτοί σε σπίτια του δήμου της Οής (αυτά που σημειώνονται και στο γερμανικό χάρτη).

Αξιοσημείωτη ήταν και η εύρεση μέσα στην κοίτη του ρέματος ένδεκα τοίχων, χτισμάτων με φορά Α.-Δ. που σχημάτιζαν κτίσματα σε σχήμα Π (4) το ένα μπροστά από το άλλο. Οι τοίχοι ήταν στιβαροί, από μεγάλες αργές πέτρες, χωρίς συνδετικό κονίαμα, χτισμένοι σαν ξερολιθιά. Τα όστρακα δεν ήταν χαρακτηριστικά, ωστόσο διακρίνονταν λίγα ελληνιστικής εποχής (λαβές κανθάρων και βάσεις). Υπήρχαν όμως και κομμάτια πολύ μεταγενέστερων αγγείων (ύστερων βυζαντινών-τούρκικων). Το παράδοξο της τοποθέτησης των κτισμάτων αυτών μέσα στην κοίτη του ρέματος και η συνύπαρξή τους με τη γέφυρα μπορεί να εξηγηθεί με δύο πιθανές υποθέσεις: ή πρόκειται για πολύ μεταγενέστερες κατασκευές από τη γέφυρα και το ρέμα (όταν πια αυτό είχε στερέψει), που χρησίμευαν ως αναλημματικοί τοίχοι ανδήρων για καλλιέργειες, ή είχαν σκοπό να ανακόψουν την ορμητική ροή του νερού του ρέματος προς τη γέφυρα, με την οποία ήταν σύγχρονες. Ο τρόπος δόμησής τους και η κεραμική συντείνει μάλλον στην παραδοχή της δεύτερης υπόθεσης.

Η ανασκαφή της Β΄ Εφορείας (1994-1995), στα πλαίσια της κατασκευής της σιδηροδρομικής γραμμής, συνεχίστηκε αμέσως νότια του ιερού, όπου εντοπίστηκε και ανασκάφηκε, δυστυχώς όχι ολοκληρωτικά (ελλείψει χρημάτων και χρόνου), μια ιδιόρρυθμη κατασκευή που αποτελούνταν από ένα κυκλικό δωμάτιο εγγεγραμμένο σε ορθογώνιο κτίσμα (Σχέδ. 6). Οι τοίχοι του ήταν χτισμένοι με αργούς λίθους, μεγαλύτερους στους εξωτερικούς τοίχους και μικρότερους στον εσωτερικό κυκλικό τοίχο, και κεραμίδες (ρωμαϊκός τρόπος δομής).

Μια μεγάλη λαξευμένη πέτρα ήταν χτισμένη στην ανατολική περιφέρεια του εσωτερικού κυκλικού τοίχου και

12. ΑΕ, ό.π. Επίσης Μ. Πετροπουλάκου - Ε. Πεντάζος, Αττική 1970, εκδόσεις Δοξειάδη, θέση 27, σ. 172.

Σχέδ. 4. Καλλιστήρι Φυλής. Σπηλιές. Η μικρή γέφυρα.

είχε στην πάνω επιφάνειά της αυλάκι-αγωγό. Η χρήση του δεν ήταν σαφής ούτε διευκρινίστηκε που οδηγούσε. Ο κυκλικός τοίχος του σκάμματος σωζόταν σε ύψος 2-3 σειρών λίθων. Η μεγαλύτερη διάμετρος του κύκλου ήταν 4,10 μ. στον άξονα Β.-Ν., και η μικρότερη 3,80 μ. στον άξονα Α.-Δ. Επρόκειτο δηλαδή, για την ακρίβεια, για ελλειψοειδή κατασκευή και όχι κυκλική.

Τα περισσότερα όστρακα που βρέθηκαν μέσα στο κτίσμα ανήκαν σε κυψέλες. Ίσως λοιπόν να επρόκειτο για βιοτεχνική εγκατάσταση σχετική με την παραγωγή μελιού, αφού το κτίριο δεν είχε εσωτερικά της κυκλικής κατασκευής υδραυλικό κονίαμα, ώστε να μπορεί να θεωρηθεί δεξαμενή. Προφανώς επρόκειτο για μεταγενέστερη από το ιερό εγκατάσταση, ίσως των πρώιμων ρωμαϊκών χρόνων (1ος αι. π.Χ.;).

ΜΑΡΙΑ ΠΛΑΤΩΝΟΣ-ΓΙΩΤΑ

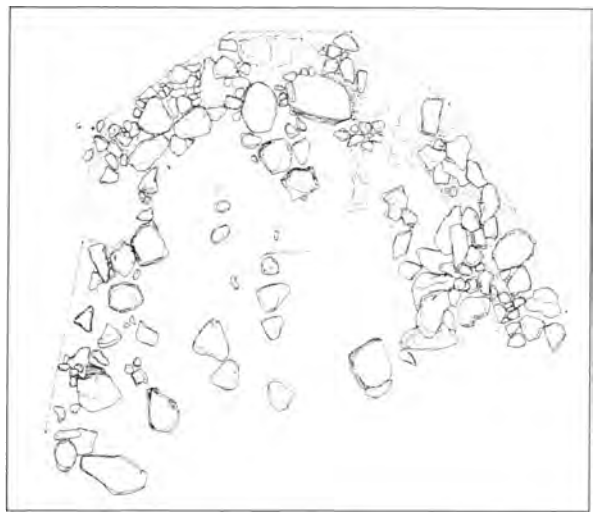
Ωρωπός[13]

Νέα Παλάτια, οδός Κορυτσάς 24, Ο.Τ. 45 (οικόπεδο Γεωργίου Καλαμπόκα και Φωτεινής Καλαμπόκα-Μπαχά) (Σχέδ. 7)

Στο οικόπεδο βρέθηκε τμήμα του ανατολικού νεκροταφείου της αρχαίας πόλης. Στο ίδιο νεκροταφείο ανήκαν οι ανασκαφές της πλατείας Δαβάκη και του οικοπέδου του ΟΤΕ, που βρίσκονται σε απόσταση 50-200 μ. προς Δ., καθώς και οι ανασκαφές δύο όμορων οικοπέδων στα Νέα Παλάτια, επί της οδού 25ης Μαρτίου 6 και 8, που βρίσκονται περί τα 400 μ. προς Δ. (ιδ. Φωστήρας Δημητρίου και Βιργινίας Ποντίδη)[14]. Στο όμορο προς Δ. οικόπεδο Τρύφωνα Μαρτιγόπουλου, με πρόσοψη επί της

13. Την άμεση παρακολούθηση των ανασκαφών είχε η υπογράφουσα, με τη βοήθεια του καλλιτέχνη-σχεδιαστή Νίκου Καλλιοντζή και του αρχιτεχνίτη Κώστα Σκιτζή. Ο προϊστάμενος της Εφορείας Βασίλειος Πετράκος έχει περιλάβει 19 επιτύμβιες επιγραφές από την ανασκαφή, που περιγράφεται παρακάτω, στο Corpus των επιγραφών του Ωρωπού: Βασίλειος Χ. Πετράκος, Οι επιγραφές του Ωρωπού, Αθήνα 1997 (στο εξής: Επιγραφές Ωρωπού).

14. Βλ. ΑΔ 36 (1981): Χρονικά, σ. 59-64 (Νέα Παλάτια-Πλατεία Δαβάκη)· 34 (1979): Χρονικά, σ. 104, 108 (Νέα Παλάτια-οδός 25ης Μαρτίου 8, οικόπεδο Βιργινίας Ποντίδη). Μεμονωμένα ευρήματα των δύο παραπάνω ανασκαφών (λευκές λήκυθοι, χάλκινο πτυκτό κάτοπτρο, κλασικό επιτύμβιο ανάγλυφο) έχουν δημοσιευθεί από τους Όλγα Τζάχου-Αλεξανδρή, Φίλια Έπη εις Γεώργιον Ε. Μυλωνάν, Γ, 1989, σ. 83-107 και ΑΕ 1990, σ. 141-158. Λυδία Κρανιώτη, ΑΕ 1984, σ. 111-119. Γ. Δεσπίνης, Τιμητικός τόμος Ν. Himmelmann, 1989, σ. 179-182.

Σχέδ. 5. Καλλιστήρι Φυλής. Σπηλιές. Ο τοίχος στην ανατολική όχθη του ποταμού.

οδού Κύπρου παράλληλης προς την Κορυτσάς, κατά την εκτέλεση δοκιμαστικών τομών το 1991 είχε βρεθεί κορινθιάζων κρατήρας του τέλους του 8ου αι. π.Χ.

Η ανασκαφή του οικοπέδου Καλαμπόκα αποκάλυψε τμήμα ταφικού δρόμου, γνωστού από τις ανασκαφές της πλατείας Δαβάκη και του ΟΤΕ που προαναφέρθηκαν. Η κατεύθυνση του δρόμου, όπως αποκαλύφθηκε στις δύο παλαιότερες ανασκαφές, ήταν περίπου Α.-Δ., ενώ στο οικόπεδο Καλαμπόκα η κατεύθυνση έχει αποκλίνει, από ΒΑ. προς ΝΔ. Κατά μήκος της νότιας πλευράς του δρόμου βρέθηκαν ταφικός περίβολος των ελληνιστικών χρόνων και δεκαεννέα τάφοι (Πίν. 30 α-β). Ο περίβολος διατηρήθηκε κατά χώραν στη βορειοανατολική γωνία του οικοπέδου (και πέραν αυτής), κατόπιν μετατροπής των σχεδίων της οικοδομής Καλαμπόκα. Σε ελάχιστη απόσταση από τη βορειοανατολική γωνία της ανωδομής του περιβόλου, μέσα στο όμορο προς Β. οικόπεδο Β. Γιασημάκη, σε βάθος 0,85 μ., βρέθηκε στην αρχή της ανασκαφής μαρμάρινος επιτύμβιος ναΐσκος, ιωνικού ρυθμού, με ανάγλυφη παράσταση σκηνής παλαίστρας. Γυμνός αθλητής πλαισιώνεται από μικρό δούλο και ερμαϊκή στήλη. Στην κατώτερη ταινία του επιστυλίου η επιγραφή: *Εὐβίοτος Δημογένου* (Πίν. 30 δ). Ο ναΐσκος, διαστ. 1,625×0,975×0,37 μ., χρονολογείται στον 1ο αι. π.Χ.[15]. Ο ταφικός περίβολος έχει μήκος (στην υποθεμελίωση) 5,60 και σωζόμενο ύψος 0,95 μ. Οι πώρινες λιθόπλινθοι της ανωδομής του φέρουν επιμελημένη εργασία. Ο ταφικός δρόμος έχει στην περιοχή αυτή πλάτος περί τα 3,50 μ. Ακολουθεί σύντομη περιγραφή των τάφων και των κτερισμάτων, που καλύπτουν ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους.

Τάφος 1. Κιβωτιόσχημος, με πλευρές από πώρινες πλάκες, και κάλυψη από έξι πλάκες, εκ των οποίων οι τέσσερις είναι μαρμάρινες επιτύμβιες στήλες σε β΄ χρήση, με τις επιγραφές: α) *Κλεοπάτρα Ἰσίωνος Ὠρωπία*, β) *Δαμᾶς Διονυσίου Ὠρώπιος*, γ) *Ἐρώτιον Ληναίου*, και δ) *...σιμ...*[16]. Στο εσωτερικό του τάφου 1 βρέθηκε το μεγαλύτερο μέρος οξυπύθμενου αμφορέα, αποκεκομμένου στο ύψος του ώμου, ο οποίος περιείχε κρανίο σκελετού και μερικά οστά, ενώ στην άλλη άκρη του τάφου συνελέγη χάλκινο νόμισμα Αντιγόνου Γονατά (277-239 π.Χ.), τυλιγμένο εν μέρει με χρυσό έλασμα[17]. Ο τάφος περιείχε διάσπαρτα οστά και οκτώ τουλάχιστον κρανία.

Τάφος 2. Κιβωτιόσχημος, με μακριές πλευρές από πώρινες πλάκες και κτιστές τις στενές πλευρές. Κάθετος στον περίβολο, όπως και ο προηγούμενος. Στην κάλυψη και στις κτιστές στενές πλευρές είχαν χρησιμοποιηθεί και πέντε μαρμάρινες επιτύμβιες στήλες και τμήματα στηλών, με τις εξής επιγραφές: α) *Νεικῶι Φίλωνος*, β) *Βιότη Προθύμου*, γ) *Βενδιδώρα Σώτου*, δ) [*Εὐ*]*δημίδης Δημοκλέους*, και ε) *Εὔδημος Ὀροίτου*. Η τελευταία επιγραφή χαράχθηκε πάνω σε παλαιότερη (*Θεόδοτος Ἀλκίου*), που δεν είχε απολαξευθεί και διακρίνεται κάτω από τη μεταγενέστερη (Πίν. 31 α)[18]. Στο εσωτερικό του τάφου 2 βρέθηκαν σκελετός με την κεφαλή προς ΝΑ., μερικά διάσπαρτα οστά και δύο κρανία, καθώς και τρία ακέραια γυάλινα αγγεία του β΄ μισού του 1ου αι. μ.Χ. (Πίν. 31 β)[19].

Τάφος 3 (Πίν. 31 ε). Για την κατασκευή του είχαν χρησιμοποιηθεί και τέσσερις μαρμάρινες επιτύμβιες στήλες με τις επιγραφές: *Ζωπυρίνα Ἑρμίου χρηστή*, *Ἀριστομάχη Τιμανδρίδου*, *Ἑρμογένης Φορμίωνος* και *Πίστος Ἐρωτίνης*[20]. Περιείχε αποσαθρωμένο σκελετό νηπίου, με το κεφάλι προς ΒΔ. Στην αριστερή πλευρά των λειψάνων του σκελετού βρέθηκαν τρία κελύφη αυγών, που συντηρήθηκαν, όπως και τα άλλα ευρήματα, στο

15. Επιγραφές Ωρωπού, αριθ. 595.

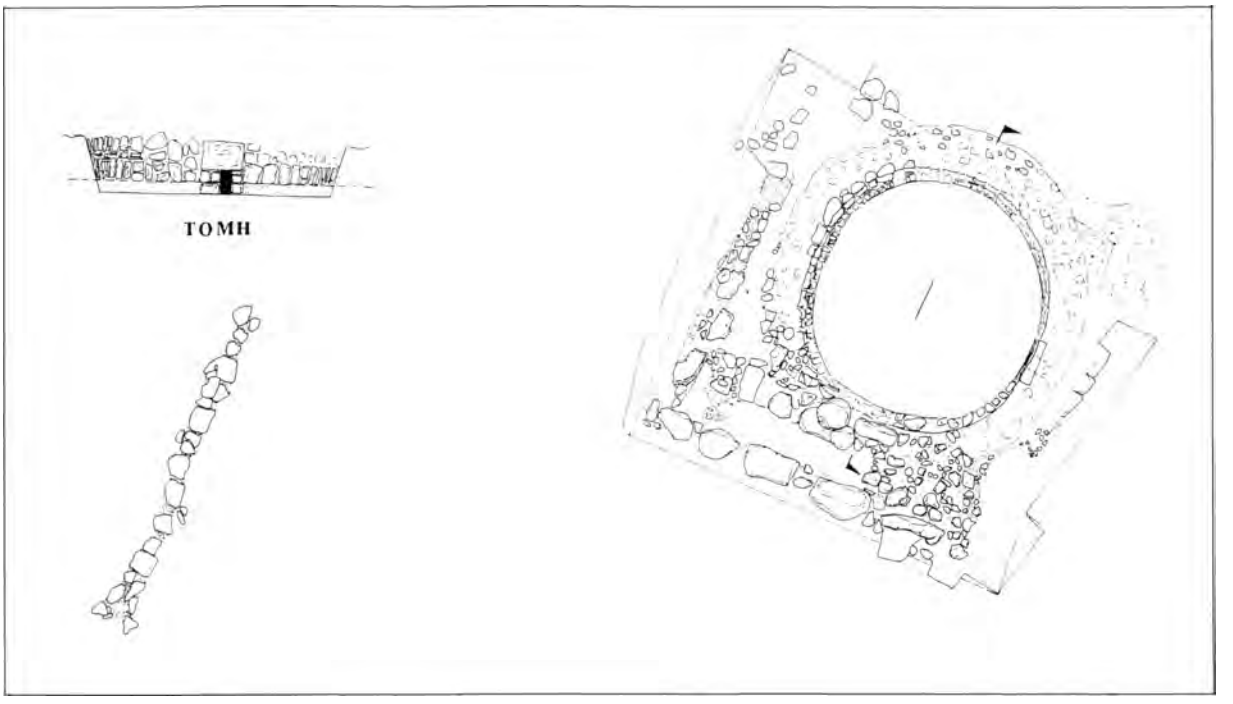
16. Ό.π., αριθ. 634, 573, 593, 649.

17. J. H. Kroll, The Athenian Agora XXVI, 1993, αριθ. 509.

18. Επιγραφές Ωρωπού, αριθ. 657, 568, 565, 597, 598, 613.

19. Βλ. C. Isings, Roman Glass from Dated Finds, Groningen 1957, σχήμα 28b για το μυροδοχείο, σχήμα 35 για το ποτήρι και σχήμα 55a (variant) για την όλπη.

20. Επιγραφές Ωρωπού, αριθ. 605, 546, 592, 672.

Σχέδ. 6. Καλλιστήρι Φυλής. Σπηλιές. Κυκλικό ρωμαϊκό κτίσμα και τομή / σκάμμα Α και Β.

εργαστήριο του Μουσείου Πειραιώς. Εκτός των ορίων της ταφής, προς Β. και προς Ν., προερχόμενα πιθανώς από παλαιότερο τάφο (ή τάφους), βρέθηκαν λάγυνος (Πίν. 31 γ), λύχνος του β΄ μισού του 2ου αι. π.Χ. (Πίν. 31 δ)[21] και ατρακτόσχημο μυροδοχείο.

Τάφος 4. Ο τρίτος από τους τέσσερις τάφους του περιβόλου, που έχουν όλοι προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. Κιβωτιόσχημος, όπως και οι υπόλοιποι του περιβόλου, από ογκώδη μέλη για τις κάθετες πλευρές (ύψ. 0,70 μ.) και την κάλυψη. Ο τάφος περιείχε πέντε κρανία, πλήθος ατάκτως κειμένων οστών, αρκετά σιδερένια καρφιά προερχόμενα πιθανώς από ξύλινο φορείο και λείψανα γυάλινου ανοικτού αγγείου.

Τάφος 5. Ο τέταρτος και τελευταίος του ταφικού περιβόλου. Παρόμοιας κατασκευής με τους υπόλοιπους, με τη διαφορά ότι η κάλυψή του αποτελούνταν από καμπύλες κεραμίδες φρέατος σε β΄ χρήση. Η επίχωση του τάφου περιείχε λείψανα δύο επάλληλων σκελετών, ενός σε βάθος 0,35 μ. από τα χείλη του τάφου και δεύτερου σε βάθος 0,70 μ. Τα κτερίσματα των δύο νεκρών απεικονίζονται μαζί στον (Πίν. 32 α-β). Το γυάλινο προέρχεται από την ανώτερη, μεταγενέστερη, ταφή και χρονολογείται στο 2ο-3ο αι. μ.Χ. Η οινοχόη της κατώτερης ταφής ανήκει πιθανώς στα χρόνια του Αυγούστου[22]. Αμέσως κάτω από την κάλυψη του τάφου βρέθηκε χάλκινο νόμισμα Κοινού Βοιωτών[23].

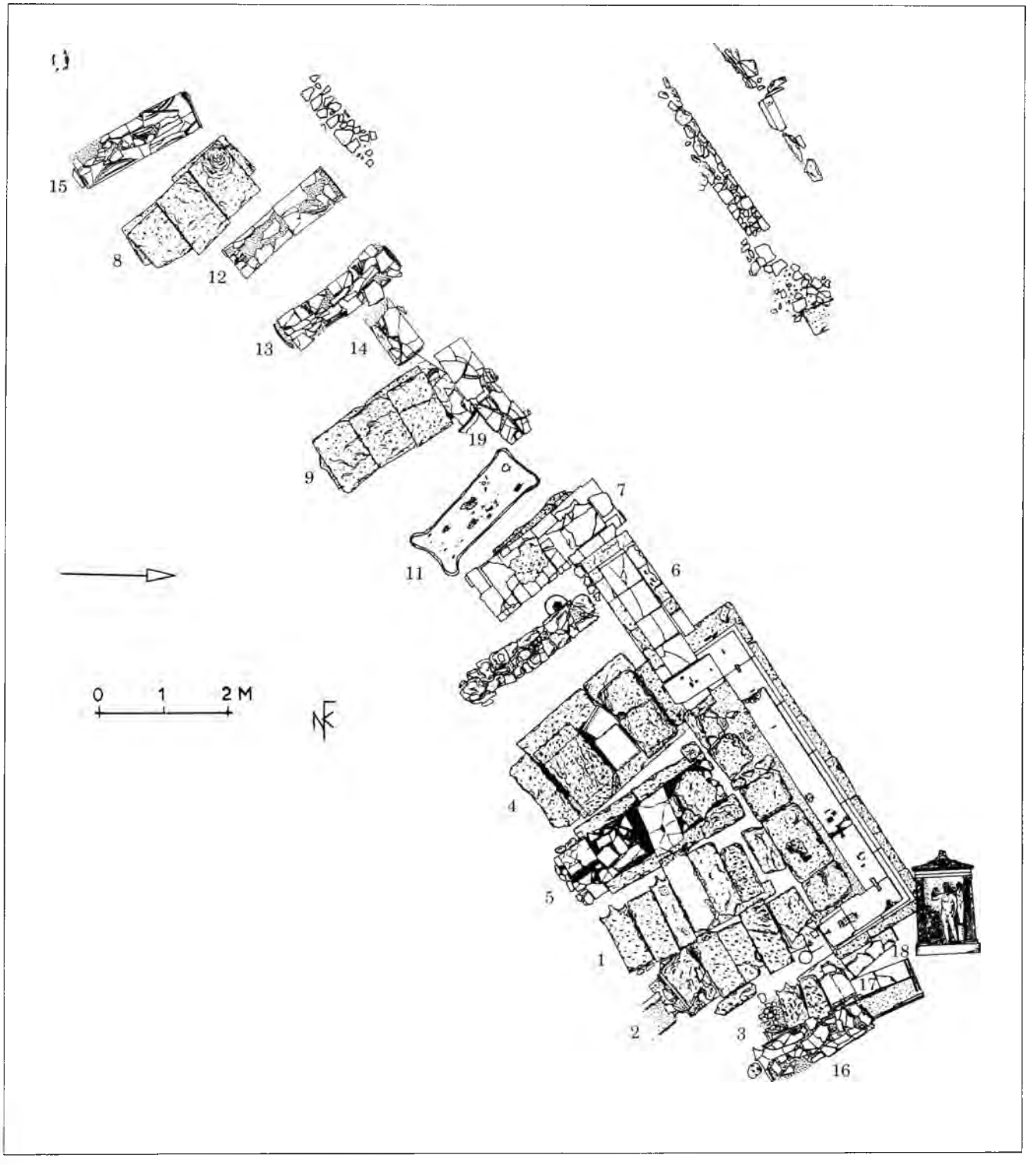
Τάφοι 6-7 (Πίν. 32 δ). Ο τάφος 6 ακούμπησε εκ των υστέρων στη δυτική πλευρά του περιβόλου. Μετά το πέρας της ανασκαφής τους, οι τάφοι 6-7 αποξηλώθηκαν, ώστε να αναδειχθεί ο ταφικός περίβολος (Πίν. 30 α-γ). Αποτελούνταν από πήλινες πλάκες δύο ειδών, για τα κτιστά τοιχώματα και τον πυθμένα. Η κάλυψη του τάφου 7 ήταν επίσης από πήλινες πλάκες. Περιείχαν από έναν αποσαθρωμένο σκελετό, ο δε τάφος 7 και κάποια παραμερισμένα οστά ενός δεύτερου. Ο δύο τάφοι έδωσαν αρκετά σιδερένια καρφιά, λείψανα δύο γυάλινων αγγείων, ο δε τάφος 7 και χάλκινο φθαρμένο νόμισμα Αθήνας από την κύρια ταφή[24].

21. Στέλλα Δρούγου, Ανασκαφή Πέλλας 1957-1964. Οι πήλινοι λύχνοι, Αθήνα 1992, σ. 60-62, Τύπος ΠΛ10, Παραλλαγή Β.

22. Για το γυάλινο βλ. Isings, ό.π. (υποσημ. 19), σχήμα 104b. Το πήλινο παραβάλλεται προς καλά χρονολογημένο εύρημα των ανασκαφών της Κορίνθου (Hesperia 49 (1980), σ. 120-123, αριθ. 11, πίν. 21).

23. Kroll, ό.π. (υποσημ. 17), αριθ. 592 (338 π.Χ.-πρώιμος 3ος αι. π.Χ.).

24. Ό.π. αριθ. 99 (περίπου 130-90 π.Χ.).

Σχέδ. 7. Ωρωπός. Νέα Παλάτια. Οδός Κορυτσάς 24. Κάτοψη του ταφικού περιβόλου.

Τάφοι 8-9. Δύο κιβωτιόσχημοι, από λίθινες πλάκες, τάφοι, προς Δ. του ταφικού περιβόλου. Παράλληλοι προς τους τάφους του περιβόλου και κάθετοι στον ταφικό δρόμο. Περιείχαν από ένα σκελετό, με το κεφάλι προς ΝΑ. και ΒΔ. αντίστοιχα. Δεν έλειψαν τα συνήθη σιδερένια καρφιά, περισσότερα από τον τάφο 8. Στα πόδια του σκελετού του τάφου 8 βρέθηκαν μελαμβαφές πινάκιο, τρία άωτα σκυφίδια και λείψανα σιδερένιας στλεγγίδας (Πίν. 33 ε), κοντά στο δεξί χέρι αρύβαλλος θραυσμένος, του α΄ μισού του 3ου αι. π.Χ.[25]. Ο τάφος 9 έφερε στην εσωτερική επιφάνεια των πλευρικών τοιχωμάτων στρώση επιχρίσματος, πάχ. 0,005-0,01 μ. Στα πόδια του σκελετού βρέθηκαν ακέραιη λάγυνος (Πίν. 32 γ) και δεύτερη θρυμματισμένη.

Τάφος 10. Κάτω από τις τέσσερις πήλινες πλάκες του πυθμένα του τάφου 7, που βρίσκονταν σε βάθος 1,20 μ. από την επιφάνεια του πεζοδρομίου της οδού Κορυτσάς, αποκαλύφθηκε (σε βάθος 1,55 μ.) η επιφάνεια των καλυπτήριων πλακών του κιβωτιόσχημου τάφου 10. Ο τάφος 10 περιείχε σκελετό νεαρού ατόμου, με ενδιαφέροντα κτερίσματα: στην περιοχή των ποδιών βρέθηκαν σιδερένια στλεγγίδα, δύο μυροδοχεία, με μικρό ύψος και κοντόχοντρο σχήμα, μελαμβαφές άωτο σκυφίδιο, που φέρει στο κέντρο του πυθμένα τέσσερα εμπίεστα ανθέμια σε σχήμα σταυρού, μελαμβαφές φιαλίδιο (Πίν. 33 α-β), και ακόμα κέλυφος και λείψανα κελύφους αυγού[26]. Από την ίδια περιοχή προέρχονται 75 φυσικοί αστράγαλοι, εκ των οποίων τρεις διάτρητοι, και δύο εξαρτήματα παιχνιδιού, όπως φαίνεται, τα οποία είναι ψήφος από μάρμαρο σχήματος στροβίλου (σβούρας) και οστέινος κύλινδρος (Πίν. 33 γ). Στα χώματα κάτω από το κρανίο του σκελετού βρέθηκε νόμισμα Αντιγόνου Γονατά (277-239 π.Χ.), ενώ πάνω στη νότια καλυπτήρια πλάκα του τάφου πολύ φθαρμένο νόμισμα Χαλκίδας (338-308 π.Χ.)[27]. Η ταφή χρονολογείται στο α΄ μισό του 3ου αι. π.Χ. Στην ίδια περίοδο ανήκει πιθανώς και αμφορέας, ύψ. 0,46 μ., με γραπτή διακόσμηση στον ώμο, που βρέθηκε όρθιος σε μικρή απόσταση προς Α. της ανατολικής μακράς πλευράς του τάφου 10, στο ίδιο στρώμα (Πίν. 33 δ). Κατά την αποκάλυψη του αμφορέα βρέθηκαν ακόμα μυροδοχείο με κοντόχοντρο σχήμα και χάλκινο νόμισμα Κοινού Βοιωτών (338 π.Χ. - πρώιμος 3ος αι. π.Χ.)[28].

Τάφος 11 (πυρά). Ο λάκκος της πυράς είχε ανοιχθεί σε μικρή απόσταση προς Δ. του τάφου 10, παράλληλα προς αυτόν. Τα τοιχώματα του λάκκου είχαν επενδυθεί με στρώμα ξεραμένου πηλού, πάχους 0,05-0,10 μ. Σε βάθος 0,35 μ., μέσα στο λάκκο, βρέθηκε το στρώμα της καύσης, που περιείχε λείψανα καμένων ξύλων, που διαλύθηκαν, μερικά καμένα οστά, μόνωτη πήλινη χύτρα, μελαμβαφές άωτο σκυφίδιο, μυροδοχείο με κοντόχοντρο σχήμα και μυροδοχείο-ψευδοαμφορίσκο με δύο υποτυπώδεις, σύμφυτες λαβές στον ώμο (Πίν. 34 α-β). Του 3ου αι. π.Χ.[29].

Τάφος 12. Κεραμοσκεπής, κείμενος σε βάθος 2,05 μ., με προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. Την κάλυψη αποτελούσαν δύο θρυμματισμένες κεραμίδες. Στο στόμα του σκελετού βρέθηκαν οβολός Αθήνας του 3ου αι. π.Χ.[30] και τελείως φθαρμένο χάλκινο νόμισμα.

Τάφοι 13-14. Καλυβίτες, κείμενοι κάθετα ο ένας προς τον άλλον. Ο τάφος 13 είχε προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ., και καλυπτόταν από τμήματα στρωτήρων και καλυπτήρων κεραμίδων. Περιείχε σκελετό, με την κεφαλή προς ΝΑ. Προς ΝΑ. της κεφαλής βρέθηκε λάγυνος με φθαρμένη μελανόγραφη διακόσμηση γιρλάντας από φύλλα κισσού στον ώμο (Πίν. 34 γ). Στην περιοχή της λεκάνης του σκελετού βρέθηκε το μεγαλύτερο μέρος δίωτης χύτρας, στον πυθμένα της οποίας υπήρχε ακέραιος λύχνος με μικρή απόφυση στο πάνω μέρος του (Πίν. 34 δ). Βρέθηκε επίσης και κάλυμμα της χύτρας, που ανήκε αρχικά σε άλλη παρόμοια. Ο τάφος 13 χρονολογείται προς τα τέλη του 3ου αι. π.Χ.[31]. Ο τάφος 14 σωζόταν κατά το ανατολικό μισό του· το υπόλοιπο είχε καταστραφεί, όπως φαίνεται, κατά την κατασκευή του τάφου 13. Κοντά στο άκρο δεξί χέρι του σκελετού συνελέγη τμήμα σιδερένιας στλεγγίδας, και από την περιοχή του στόματος οβολός Οπουντίων Λοκρών (369-338 π.Χ.)[32].

---

25. Για τον αρύβαλλο βλ. Susan I. Rotroff, The Athenian Agora XXIX. 1997, αριθ. 1749 (Imitation blister-ware aryballos: Corinthian?), και Corinth, VII, III, 1975, αριθ. 774 (περίπου 325 π.Χ.).

26. Για μαρμάρινο αυγό από την περιοχή των ταφικών περιβόλων του Ραμνούντος βλ. Βασίλειος Χ. Πετράκος, Νέες έρευνες στον Ραμνούντα, ΑΕ 1979, σ. 39, εικ. 16. Για το χαρακτηριστικό φιαλίδιο βλ. Rotroff, ό.π. (υποσημ. 25), αριθ. 1309 (Medicine bottle) (300-250 π.Χ.).

27. Kroll, ό.π. (υποσημ. 17), αριθ. 509 και 616.

28. Ό.π., αριθ. 592.

29. Για παρόμοια προς τα δύο τελευταία αγγεία βλ. Μαν. Ανδρόνικος, Ελληνιστικός τάφος Βεροίας, ΑΕ 1955, σ. 33-36, εικ. 15, αριθ. 7, 3. Για το μυροδοχείο με τις ψευδολαβές πρβλ. και ΑΔ 44-46 (1989-1991): Μελέτες, σ. 102, αριθ. 6, Σχέδ. 25 (πρώιμος 3ος αι. π.Χ.).

30. Svoronos 22,7-11 και SNG Fitzwilliam Museum: Leake and General Collections 3177.

31. Η διακόσμηση του ώμου της λαγύνου του Πίν. 34 γ θυμίζει ανάλογη υδρίας της κατηγορίας Hadra από την Ερέτρια, που χρονολογείται στη δεκαετία 230-220 π.Χ. (βλ. Ελληνιστική Κεραμική από την Κρήτη, Χανιά 1997, σ. 126-128, εικ. 31-32). Ο λύχνος του Πίν. 34 δ ανήκει στον τύπο 48 Α του Howland (The Athenian Agora IV, 1958, αριθ. 620).

32. SNG, Cop. αριθ. 55-57

Τάφος 15. Ο ακραίος προς Δ. (καλυβίτης) τάφος της ανασκαφής. Καλυπτόταν από δύο ζεύγη στρωτήρων κεραμίδων, ενώ τις στενές πλευρές έκλειναν τμήματα κεραμίδων. Περιείχε σκελετό με το κεφάλι προς ΝΑ. Κοντά στα πόδια του συνελέγησαν αρκετά τμήματα σιδερένιων καρφιών.

Τάφος 16. Ακραίος προς Α. καλυβίτης, που πατούσε εν μέρει πάνω στον τάφο 17. Και οι δύο βρίσκονται έξω από την οικοδομική γραμμή της οδού Κορυτσάς. Τεμάχια μαρμάρινης επιτύμβιας ανθεμωτής στήλης, που αποκαθίσταται κατά το μεγαλύτερο μέρος της, συνελέγησαν κάτω από τα λείψανα του σκελετού. Η στήλη, όπως φαίνεται, είχε χρησιμεύσει σε β΄ χρήση ως βάση προς εναπόθεση ξύλινου φορείου(;), στο οποίο ανήκαν σιδερένια καρφιά, που βρέθηκαν εκατέρωθεν του κορμού του σκελετού. Στα πόδια του σκελετού, προς ΝΑ., έκειντο δύο συντεθλιμμένα γυάλινα μυροδοχεία. Η ανθεμωτή στήλη φέρει την επιγραφή: [Σ]*ωπά[τρ]α [Τ]ύνω[ν]ος*[33].

Τάφος 17. Το νότιο μισό του βρισκόταν κάτω από τον τάφο 16 και το ανώτατο μέρος σε βάθος περίπου 2 μ. από το πεζοδρόμιο της οδού Κορυτσάς. Ο τάφος ήταν είδος κιβωτιόσχημου, με πλευρές και κάλυψη από τετράγωνες πήλινες πλάκες, διαστ. 0,50×0,50×0,03-0,035 μ. Οι μακρές πλευρές αποτελούνταν από τέσσερις όρθιες πλάκες η καθεμιά, εκ των οποίων σώθηκαν τρεις από κάθε πλευρά, ενώ από τις καλυπτήριες σώθηκαν δύο. Τρεις από τις πλευρικές πήλινες πλάκες και μία από την κάλυψη έφεραν στην επιφάνειά τους από ένα φύλλο κισσού, καμωμένο με το δάχτυλο στο νωπό πηλό (Πίν. 35 γ). Από την περιοχή των κνημών του σκελετού (προς ΝΑ.) συνελέγησαν περί τις 35 κεφαλές σιδερένιων καρφιών και μερικά άμορφα τεμάχια σιδήρου.

Τάφος 18. Κεραμοσκεπής, στο ίδιο βάθος με τον παράπλευρο τάφο 17. Το βορειοδυτικό τμήμα του τάφου 18 βρισκόταν 0,80 μ. βαθύτερα από την κάτω επιφάνεια των θεμελίων της υπερκείμενης ανατολικής πλευράς του ταφικού περιβόλου. Κοντά στον αγκώνα του σκελετού βρέθηκε μυροδοχείο τύπου γνωστού και από άλλα παραδείγματα της ανασκαφής, του 3ου αι. π.Χ. (Πίν. 34 ε), και κοντά στα πόδια σιδερένια στλεγγίδα.

Τάφος 19 (Πίν. 35 δ). Βρισκόταν κάτω από τον τάφο 9, με προσανατολισμό περίπου παράλληλο προς αυτόν του ταφικού περιβόλου. Είναι ο παλαιότερος της παρούσας ανασκαφής, ανερχόμενος στον 4ο αι. π.Χ. Η κεραμοσκεπής κάλυψη βρισκόταν περί τα 0,12 μ. πιο κάτω από το κάτω πέρας της βόρειας στενής πλευράς του υπερκείμενου τάφου 9, σε βάθος 2,30 μ., και συνίστατο από ζεύγος στρωτήρων κεραμίδων. Τον πυθμένα αποτελούσαν μία ολόκληρη και τμήμα στρωτήρος κεραμίδος, που διατηρούσαν στην προς το εσωτερικό του τάφου επιφάνεια ίχνη καστανόμαυρου έως ερυθρωπού γανώματος. Κατά μήκος της βόρειας πλευράς του διαλελυμένου σκελετού συνελέγησαν κατά σειρά (από Δ. προς Α.) τα εξής μελαμβαφή αγγεία: δύο κάνθαροι παρόμοιοι, κύαθος (κάναστρο, one-handler), πινάκιο και σκύφος (Πίν. 35 α). Οι κάνθαροι και το πινάκιο φέρουν στον πυθμένα εμπίεστη διακόσμηση[34]. Τελευταία, στη βορειοανατολική γωνία του τάφου, συνελέγη σιδερένια στλεγγίδα.

Κοντά στη βορειοδυτική γωνία του σκάμματος αποκαλύφθηκε μέρος της βόρειας πλευράς του ταφικού δρόμου. Από εκεί προέρχονται δύο ακόμα μαρμάρινες επιτύμβιες στήλες, με τις επιγραφές: *Ἰσοκλῆς Δημητρίου* και *Χαιρέας*[35]. Κατά τη διάρκεια της ανασκαφής έγινε από τους ιδιοκτήτες της όμορης προς Δ. οικοδομής (με πρόσοψη επί της οδού Κύπρου 15) διάνοιξη βόθρου στην αυλή του πίσω μέρους, κοντά στη βορειοδυτική γωνία του οικοπέδου Καλαμπόκα. Οι σχετικές εργασίες αποκάλυψαν μεγάλο τμήμα μαρμάρινου επιστυλίου με την επιγραφή: *Νικολάδης Φανονίκου Φυλάσιος / Ἀρίστων Φανονίκου Φυλάσιος* (Πίν. 35 β). Το επιστύλιο διατηρεί την αριστερή (ως προς το θεατή) γωνία και έχει σωζόμενο μήκος 1,20 μ. Ανήκε σε ταφικό μνημείο ρωμαϊκών χρόνων[36].

ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Υμηττός

Οδός Παπαστράτου 12-14, Ο.Τ. 16 (οικόπεδα Α΄ ΚΑΠΗ δήμου Υμηττού και Κωνστ. Σιδεράτου)

Στο πρώτο οικόπεδο, ενώ είχαν ολοκληρωθεί οι γενικές εκσκαφές για την ανέγερση οικοδομής, διασώθηκε συμπτωματικά τμήμα κυκλικής δεξαμενής στη βόρεια πλευρά του και τμήματα δύο επάλληλων τάφων στο νοτιοδυτικό του τομέα[37].

33. Επιγραφές Ωρωπού, αριθ. 690.

34. The Athenian Agora XII, 1970, αριθ. 700 (κάνθαροι, 350-325 π.Χ.) και αριθ. 352 (σκύφος, περίπου 330 π.Χ.).

35. Επιγραφές Ωρωπού, αριθ. 623, 718.

36. Ό.π., αριθ. 656.

37. Την ύπαρξη ημικατεσπραμμένου τάφου παρατήρησε διερχόμενος ο συνάδελφος Ηλίας Σπονδύλης, ο οποίος ειδοποίησε αμέσως την Εφορείας μας.

Από τη δεξαμενή, βάθ. 2,30 μ., σωζόταν μικρό μόνο τόξο (μήκ. χορδής 1,10 μ.). Στα τοιχώματά της έφερε επένδυση από υδραυλικό κονίαμα υαλώδους υφής υστερορωμαϊκών-βυζαντινών χρόνων. Στο νοτιοδυτικό τομέα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε κατ' αρχήν κεραμοσκεπής τάφος, εντός του οποίου σωζόταν σχεδόν ακέραιος σκελετός. Στα κάτω άκρα του νεκρού είχε τοποθετηθεί μυροδοχείο (ΜΠ 7476) 4ου αι. π.Χ. και σιδερένιο επίμηκες έλασμα (ΜΠ 7473). Η ταφή του κεραμοσκεπούς είχε γίνει επί της καλυπτήριας πλάκας του δεύτερου τάφου, που ήταν κιβωτιόσχημος και σωζόταν κατά το ήμισυ περίπου. Στον τάφο αυτό βρέθηκαν αποσαθρωμένα οστά παραμερισμένα στη νοτιοανατολική γωνία του με τα εξής πλούσια και εξαιρετικού ενδιαφέροντος κτερίσματα:

1. Ασημένιο δακτυλίδι (ΜΠ 6462α) με ελλειψοειδή σφενδόνη κολλημένο σε δύο σιδερένια δακτυλίδια (ΜΠ 7462 β, γ) υπερβολικά οξειδωμένα, ώστε η αποκόλλησή τους κρίθηκε αδύνατη.

2. Χάλκινο δαχτυλίδι (ΜΠ 7460) με επίπεδη ελλειψοειδή σφενδόνη, επί της οποίας υπάρχει σφραγίδα με παράσταση Νίκης. Το δακτυλίδι διατηρείται σε άριστη κατάσταση.

3. Σιδερένιο δακτυλίδι (ΜΠ 7461) κακής διατήρησης λόγω υπερβολικής οξείδωσης με ελλειψοειδή σφενδόνη, επί της οποίας σώζεται αδιευκρίνιστη ωοειδής κοιλότητα.

4. Χάλκινος κυκλικός δίσκος κατόπτρου (ΜΠ 7467), διαμ. 0,078 μ., με διακόσμηση από εγχάρακτους ομόκεντρους κύκλους στο κέντρο και την περιφέρεια. Διατηρείται σε άριστη κατάσταση.

5. Περίαπτο από πράσινο στεατίτη (ΜΠ 7475) που φέρει στη βάση σφραγίδα από δύο ομάδες ενάλληλων γωνιών και οφιοειδές κόσμημα.

6. Τμήμα σιδερένιας περόνης (ΜΠ 7470).

7. Δύο συγκολλημένα τμήματα από τη βάση αλαβάστρου (ΜΠ 7474).

8. Δύο ακέραια χάλκινα καρφάκια με κεφαλή και τμήματα άλλων τριών. Μεγάλο καρφί προσαρμοσμένο σε τμήμα χάλκινου ελάσματος (ΜΠ 7468).

9. Δύο ακέραια καρφιά από σίδηρο ελαφρώς οξειδωμένα (ΜΠ 7463α, β).

10. Τμήματα από χάλκινο έλασμα λαβίδας (ΜΠ 7469).

11. Χάλκινο νόμισμα Συρακουσών (ΜΠ 7464) εξαιρετικής διατήρησης και τέχνης. Στον εμπροσθότυπο φέρει κεφαλή Δία και διακρίνονται τα γράμματα *ΡΙΟΣ* από την επιγραφή *ΖΕΥΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ*. Στον οπισθότυπο διακρίνονται σαφώς τα σύμβολα του θεού, κεραυνός και αετός (χρον. κοπής: 345-317 π.Χ.)[38].

12. Μικροσκοπικό αττικό νόμισμα (ΜΠ 7465), (χρον. κοπής: 330-322/317 π.Χ.).

13. Μικρή αδιευκρίνιστη μολύβδινη μάζα (ΜΠ 7466) ωοειδούς σχήματος, που πιθανώς ήταν προσαρμοσμένη σε σφενδόνη δακτυλιδιού.

14. Τμήματα από οστέινα κουμπάκια (ΜΠ 7472).

15. Χάλκινο βέλος (ΜΠ 7471).

Το σύνολο των ευρημάτων χρονολογείται στο β΄ μισό του 4ου αι. π.Χ.

Άλιμος

Οδός Αγίου Δημητρίου και Λαγκαδίων, Ο.Τ. 186 (οικόπεδο Γ. και Α. Λαζάρου)

Στο Ο.Τ. 186, που περικλείεται από τις οδούς Ακροπόλεως, Αγίου Δημητρίου[39], Λαγκαδίων και Καρυατίδων, επισημάνθηκαν αρχαία οικοδομικά λείψανα. Στο μεσαίο οικόπεδο της βόρειας πλευράς της οδού Ακροπόλεως και κάτω από τα θεμέλια δύο ερειπωμένων πλινθόκτιστων οικιών εντοπίστηκαν τμήματα δύο παράλληλων τοίχων που ορίζουν χώρο, διαστ. 4,70×3,30 μ., ο οποίος θα ερευνηθεί όταν κατεδαφιστούν τα σύγχρονα κτίσματα από τον ιδιοκτήτη τους, άγνωστων έως τώρα στοιχείων. Στο όμορο από βόρεια οικόπεδο, του ίδιου Ο.Τ., ιδιοκτησίας Πατραϊκής Χαρτοποιίας ΑΕ και Πατραϊκής ΕΠΕ ερευνήθηκε τοίχος σε μήκος 14 μ. με κατεύθυνση Β.-Ν. Ο τοίχος αυτός ήταν κατασκευασμένος από αργούς λίθους, είχε πλάτος 0,60-0,70 μ. και σωζόταν σε ύψος 0,55 μ. Η χρήση του δεν διευκρινίστηκε. Κατάλοιπα δεύτερου τοίχου σώζονταν σε μήκος μόλις 0,50 μ. στο δυτικό άκρο του οικοπέδου και σε ψηλότερο επίπεδο κατά 0,70 μ. από το κατάστρωμα της οδού 17ης Νοεμβρίου.

Τέλος, στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Γ. και Α. Λαζάρου, που βρίσκεται νοτιοανατολικά των δύο προαναφερθέντων, ανασκάφηκαν κατάλοιπα τεχνητής πηγής. Κατ' αρχήν εντοπίστηκε στρώμα από άμμο με προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. σε μήκος 5 μ. εντός των ορίων του οικοπέδου. Το στρώμα αυτό, που προφανώς σχηματίστηκε από φυσική ροή νερού, είχε πλάτος 3,20 μ. και κατέληγε στην εξωτερική όψη πεταλόσχημης κατασκευής, η οποία ήταν χτισμένη από ακατέργαστους λίθους αλλά και μέτριου μεγέθους κυβόλιθους, σε β΄ χρήση. Στό νότιο άκρο του ανοίγματος της εισόδου είχε τοποθετηθεί κατακόρυφα σαν παραστάδα μεγάλος κυβόλιθος, διάστ. 2×0,45×0,60 μ., ενώ στο βόρειο παρατηρήθηκε λιθοσωρός που γέμιζε χώρο, διάστ. 1,40×1,10×0,60 μ., λαξευμένο στο φυσικό

38. Η χρονολόγηση των νομισμάτων έγινε από την αρχαιολόγο του Νομισματικού Μουσείου Ευ. Ράλλη, την οποία ευχαριστώ.

39. Κάτω από την οδό αυτή ρέει σήμερα το ομώνυμο ρέμα εγκιβωτισμένο.

σχιστολιθικό βράχο. Δυτικά του ανοίγματος της εισόδου διαγράφηκε λάκκος, διαμ. 1,40 και βάθ. 1,60 μ., επίσης λαξευμένος στο βράχο, μέσα στον οποίο προφανώς συγκεντρωνόταν το νερό, αφού είχε περάσει και διυλιστεί από το αμμώδες στρώμα δυτικά της πεταλόσχημης κατασκευής.

Τα άφθονα τμήματα κεραμίδων που βρέθηκαν κατά την έρευνα δηλώνουν ότι το πεταλόσχημο αυτό κτίσμα ήταν κεραμοσκεπές. Βρέθηκαν επίσης λίγα κλασικά όστρακα και μία πυραμιδοειδής αγνύθα.

Ελληνικό

129 ΠΥ αεροπορική βάση

Κατά τις εργασίες ισοπέδωσης του ανατολικού τομέα του στρατοπέδου της 129 ΠΥ αεροπορικής βάσης Ελληνικού και ακριβώς 37 μ. βόρεια από την επί της λεωφόρου Βουλιαγμένης κεντρική της πύλη, ανασύρθηκε λίθινη κάλπις με καπάκι, εντός της οποίας υπήρχε άλλη πήλινη σε άριστη κατάσταση, η οποία περιείχε οστά καύσης νεκρού (Πίν. 36 α). Η πήλινη κάλπις (ΜΠ 5827)[40] είναι μελαμβαφής με κλαδί δάφνης (ή ελιάς) στον ώμο από επίθετο λευκό χρώμα. Στο πήλινο καπάκι της με δυσκολία διακρίνεται επιγραφή σε δύο στίχους:

ΠΟΛΥΜΝΙ ΣΤ
... ΥΜΝΗΣ ΓΕ ... ΥΚΜΕΥΣ

Μετά την ανάσυρση των ευρημάτων αυτών διακόπηκαν οι εργασίες και ακολούθησε ανασκαφική έρευνα στο συγκεκριμένο χώρο, ενώ οι θάλαμοι στρατιωτών που επρόκειτο να χτιστούν εδώ ανεγέρθηκαν σε άλλο σημείο του στρατοπέδου. Η ανασκαφική έρευνα έγινε σε τρεις ολιγοήμερες περιόδους, τα καλοκαίρια 1988, 1990 και το φθινόπωρο 1994, χωρίς ακόμα να έχει ολοκληρωθεί εξαιτίας άλλων υπηρεσιακών αναγκών. Διαπιστώθηκε πάντως στο χώρο αυτό η ύπαρξη νεκροταφείου κλασικών χρόνων[41].

Το επίπεδο του νεκροταφείου άρχιζε από την επιφάνεια του εδάφους που βρίσκεται κατά 2 μ. περίπου κάτω από το σημερινό κατάστρωμα της λεωφόρου Βουλιαγμένης. Στη μεγαλύτερη επιφάνεια της έκτασης που ερευνήθηκε διαπιστώθηκαν φερτά εναλλασσόμενα χαλικωτά στρώματα, που πιθανώς σχημάτιζαν κατά την αρχαιότητα τυμβοειδείς κατασκευές.

Στην πρώτη ανασκαφική περίοδο, εκτός από την κάλπι ανασύρθηκε και μικρό απότμημα στήλης (διαστ. 0,30×0,29×0,075 μ.) που σώζει τμήμα κεφαλής εξαιρετικής τέχνης (ΜΠ 5786) (Πίν. 36 β). Στο επιφανειακό στρώμα βρέθηκαν επίσης τρία τμήματα χάλκινου ελάσματος (ΜΠ 7479), που φέρουν στη μία επιφάνεια επιγραφή σε δύο στίχους:

ΠΟΛΥ ΜΝΗΣ
ΕΥΩ Υ

Στο χώρο του νεκροταφείου που ερευνήθηκε, συνολικής έκτασης 252 τ.μ., αποκαλύφθηκαν συνολικά δύο ασύλητες σαρκοφάγοι (τ. VI και VII), δύο συλημένες σαρκοφάγοι (τ. I και II) και τέσσερις συλημένοι λακκοειδείς τάφοι (τ. III, IV, IV και VIII). Οι τρεις από τους τάφους αυτούς διατηρούσαν αοσπασματικά το κτιστό χείλος (τ. III, IV και V), ενώ δύο ήταν κιβωτιόσχημοι και διατηρούσαν μερικούς από τους ορθοστάτες που κάλυπταν τα τοιχώματά τους (τ. V και VIII). Αποκαλύφθηκε, τέλος, σχεδόν επιφανειακά, πυρά Ι διαμ. 0,80 μ. περίπου. Η παραβίαση των τάφων διαπιστώθηκε με βεβαιότητα ότι έγινε κατά την αρχαιότητα.

Τάφος VI. Πρόκειται για σαρκοφάγο (διαστ. 2,15×0,75×0,65 μ.) από πωρόλιθο, που έφερε κάλυψη από δύο επίσης πώρινες επίπεδες πλάκες. Εντός της σαρκοφάγου αποκαλύφθηκε αποσαθρωμένος σκελετός. Ο νεκρός είχε κτεριστεί με σιδερένια στλεγγίδα (ΜΠ 7480) μέτριας οξείδωσης. Ενδιαφέρον παρουσίασαν κατάλοιπα από φύλλο δέρματος που σωζόταν σε διάφορα σημεία του σκελετού, με το οποίο φαίνεται ότι είχαν καλύψει το νεκρό.

Τάφος VII. Δεύτερη ασύλητη σαρκοφάγος από πωρόλιθο (διάστ. 2,15×0,70×0,65 μ.). Έφερε ως κάλυψη τρεις πλάκες από το ίδιο υλικό, δύο από τις οποίες είχαν υποτυπώδες αετωματικό σχήμα. Εντός της σαρκοφάγου σώζονταν τριμμένα οστά και στάχτη, κατάλοιπα καύσης παιδιού. Ενδιαφέρον παρουσίασαν μεγάλα φύλλα ξύλου (ΜΠ 7481), προφανώς από κιβώτιο, εντός του οποίου είχαν τοποθετηθεί για τον ενταφιασμό τα υπολείμματα της καύσης. Το παιδί, πιθανότατα κορίτσι, είχε κτεριστεί με χάλκινο καθρέφτη (ΜΠ 7482), που είχε τοποθετηθεί εκτός του κιβωτίου και μάλιστα μέσα σε δερμάτινη θήκη, ίχνη της οποίας διαπιστώθηκαν κατά την έρευνα. Από τη λαβή του καθρέφτη, που έφερε επένδυση από φθαρτό υλικό, διατηρήθηκε σε άριστη κατάσταση χάλκινος κρίκος με καρδιόσχημο εξάρτημα, καθώς και τέσσερα οστέινα διακοσμητικά κουμπάκια.

Εκτός των κινητών ευρημάτων που ήδη αναφέρθηκαν σημειώνουμε απότμημα επιτύμβιας στήλης (ΜΠ 5347) από πεντελικό μάρμαρο (διάστ. 0,26×0,33×0,16 μ.) που

40. ΜΠ: αριθμός ευρετηρίου Μουσείου Πειραιά.

41. Περιορισμένη έρευνα στον ίδιο χώρο είχε γίνει και στο παρελθόν. Βλ. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 120· 23 (1968): Χρονικά, σ. 112.

βρέθηκε εντός τη συλημένης σαρκοφάγου τ. ΙΙ και σώζει ημίεργη κεφαλή (Πίν. 36 γ).

Σε διάφορα σημεία του νεκροταφείου και κυρίως σε διαταραγμένα από την αρχαιότητα στρώματα βρέθηκαν συνολικά έξι αρυβαλλοειδή ληκύθια μελαμβαφή, μία λήκυθος που φέρει διακόσμηση από κλαδί κισσού στο σώμα, τμήματα άλλων ληκύθων, τμήματα αλαβάστρου, τμήματα από πώρινα αλάβαστρα και αρκετά όστρακα, κυρίως στο χώρο της πυράς. Τα ευρήματα του τμήματος του νεκροταφείου που ερευνήθηκε τοποθετούν τη χρήση τους στον 5ο και 4ο αι. π.Χ.

Γλυφάδα

Οδός Αιγίνης, πλατεία Πύρρου (οικόπεδο αφών Παπαθάνου)

Στη βραχώδη επιφάνεια του οικοπέδου Παπαθάνου, που βρίσκεται στη δυτική πλευρά της πλατείας Πύρρου[42], διαπιστώθηκαν λαξευμένα αυλάκια που κατέληγαν σε πηγάδι. Το πηγάδι, διαμ. στο χείλος 1,05 μ., είχε επίσης λαξευθεί στο βράχο και έφερε στο τοίχωμά του πατήματα, απαραίτητα για την κάθοδο στον πυθμένα του. Αφαιρέθηκε σύγχρονη επίχωση πάχ. 2 μ. από το εσωτερικό του πηγαδιού, αλλά δεν εξακριβώθηκε το συνολικό του βάθος λόγω της στενότητας του χώρου.

Στην ελάχιστη επίχωση που κάλυπτε το βράχο του νότιου τομέα του οικοπέδου βρέθηκαν τμήματα κεραμίδων και λίγα όστρακα υστεροκλασικών χρόνων.

Οδός Δημελά και Προφήτου Ηλία (οικόπεδο Κρασανάκη)

Στο παραπάνω οικόπεδο αποκαλύφθηκε λιθοσωρός, διαμ. 15 μ. περίπου, από μικρούς κυρίως και μέτριου μεγέθους λίθους με άφθονη κεραμική κλασικών χρόνων. Πρόκειται μάλλον για τους γνωστούς λιθοσωρούς που είχε διαπιστώσει ο Κεραμόπουλλος στην ευρύτερη περιοχή της Αιξωνής και για τους οποίους έχουν εκφραστεί διάφορες απόψεις[43].

Οδός Επαμεινώνδα και Ανθέων (οικόπεδο Ανδρέα Κακοϊμάμη)

Στη δυτική πλευρά του παραπάνω οικοπέδου αποκαλύφθηκε και ερευνήθηκε τοίχος με κατεύθυνση Β.-Ν. σε μήκος 24,60 μ., ο οποίος σαφώς συνεχιζόταν και εκτός των ορίων του οικοπέδου. Πρόκειται για τοίχο πλ. από 1,20 έως και 2 μ., κατασκευασμένο από επιλεγμένους και τυχαίους λίθους διαφόρων μεγεθών.

Η ανατολική όψη του τοίχου ήταν επιμελούς κατασκευής και σχημάτιζε κανονική περασιά, αντίθετα με τη δυτική, που ήταν ασαφής και στο μεγαλύτερο μήκος της έδινε την εντύπωση απλού λιθοσωρού. Το μεγάλο μήκος του τοίχου μας παραπέμπει σε ανάλημμα δρόμου, οδόστρωμα του οποίου όμως δεν εντοπίστηκε. Ίσως όμως πρόκειται και για μανδρότοιχο-όριο ιδιοκτησίας. Όστρακα δεν βρέθηκαν, αλλά η συγκεκριμένη τοιχοδομία χαρακτηρίζει τοίχο του 4ου αι. π.Χ.

Ηλιούπολη

Οδός Καβαφάκη 3 (οικόπεδο Κωνστ. Ξενάκη)

Στο παραπάνω οικόπεδο εντελώς επιφανειακά αποκαλύφθηκε λιθοσωρός, διαμ. 12 μ. περίπου, από μικρούς και μέτριου μεγέθους λίθους με άφθονη κεραμική κλασικών χρόνων[44].

Κ. ΚΑΖΑ-ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

ΑΙΓΙΝΑ

Λεωφόρος Καποδιστρίου (Έργα ΟΤΕ)

Κατά τη διάνοιξη ορθογώνιου σκάμματος για την τοποθέτηση εξαρτήματος του ΟΤΕ εντοπίστηκε σε βάθος 1,06 μ. από το οδόστρωμα θάλαμος υπόγειου λαξευτού τάφου με προσανατολισμό Β.-Ν. Ο θάλαμος βρέθηκε επιχωματωμένος. Τα τοιχώματά του ήταν επιχρισμένα με λευκό κονίαμα. Περιείχε κιβωτιόσχημο τάφο κατά μήκος του μακρού ανατολικού του τοιχώματος. Στον πυθμένα του θαλάμου και στην επίχωση του κιβωτιόσχημου τάφου βρέθηκαν διαταραγμένα οστά και διασκορπισμένα κτερίσματα. Η χρήση του τάφου τοποθετείται στους ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους.

Όμορφη Εκκλησιά (οικόπεδο Μουτσάτσου)

Κατά τις εκσκαφικές εργασίες για την κατασκευή μαν-

42. ΑΔ 35 (1980): Χρονικά, σ. 70

43. ΠΑΕ 1919, σ. 32-46.

44. Βλ. παραπάνω, οικόπεδο Κρασανάκη στη Γλυφάδα, όπου αποκαλύφθηκε παρόμοιες λιθοσωρός.

δρότοιχου εντοπίστηκαν πέντε τάφοι. Οι δύο (II, III) ήταν λακκοειδείς. Βρέθηκαν εντελώς συλημένοι. Οι άλλοι τρεις (I, IV, V) ήταν υπόγειοι λαξευτοί. Ο τάφος V ήταν προσιτός από ορθογώνιο όρυγμα. Στη μια μακρά πλευρά του ορύγματος ανοιγόταν μικρή λαξευτή κόγχη, που φρασσόταν με πλίνθινο τοίχο. Περιείχε πώρινο κιβωτίδιο με χάλκινη τεφροδόχο κάλπη. Χρονολογείται γύρω στις αρχές του 7ου αι. π.Χ. Οι τάφοι I και IV ήταν διθάλαμοι, προσιτοί από φρεατόσχημη είσοδο. Ήταν επιχωματωμένοι έως το χείλος της φρεατίας. Ο IV είχε επιμήκεις, στενούς θαλάμους. Ο ένας περιείχε πώρινη σαρκοφάγο και λάκκο ταφής, αοιγμένο στον πυθμένα του. Η κατασκευή του ανάγεται στα τέλη του 6ου αι. π.Χ. Ξαναχρησιμοποιήθηκε κατά τον 5ο αι. και γύρω στα τέλη του 4ου με αρχές του 3ου αι. π.Χ.

Ο τάφος I είχε ευρύχωρους θαλάμους και επιχρισμένα τοιχώματα. Στον ένα θάλαμο υπήρχαν δύο ημικατεστραμμένες πώρινες λάρνακες. Τμήμα της οροφής του δεύτερου θαλάμου είχε κλειστεί με πώρινες πλάκες, προκειμένου να επισκευαστεί το άνοιγμα που δημιουργήθηκε κατά τη διάνοιξη τάφου, προσιτού από κλίμακα. Ο τάφος χρονολογείται γύρω στα τέλη του 4ου αι. π.Χ.

Κάμπος-Μύλων (οικόπεδο Κ. Τζώνη)

Κατά την εκσκαφή για την ανέγερση οικοδομής εντοπίστηκαν δύο πηγάδια. Το ένα ήταν κτιστό, στο ανώτερο τμήμα του, με καλοδουλεμένες πέτρες (βάθος έως 0,75 μ.). Βαθύτερα ήταν λαξευτό στο μαλακό πέτρωμα της περιοχής. Το δεύτερο ήταν εξ ολοκλήρου λαξευμένο. Ανασκάφηκε και τμήμα τοίχου με κατεύθυνση Α.-Δ., αποτελούμενο από τρεις καλοδουλεμένους πωρόλιθους.

Φανερωμένη (οικόπεδο Παν. Κουλικούρδη)

Με την ευκαιρία ανέγερσης νέας οικοδομής έγινε ανασκαφική έρευνα του οικοπέδου. Εντοπίστηκαν οκτώ διθάλαμοι τάφοι, προσιτοί από φρεατόσχημη είσοδο, ένας μονοθάλαμος και ένας υπόγειος πολύ κατεστραμμένος. Οι τάφοι χρονολογούνται στις αρχές του 5ου αι. π.Χ.

Ανασκάφηκαν και τρεις υπόγειοι λαξευτοί τάφοι, προσιτοί από ευρύ ορθογώνιο όρυγμα. Ο ένας ήταν διθάλαμος, ο δεύτερος είχε μία κόγχη και ο τρίτος δύο. Περιείχαν πώρινες σαρκοφάγους. Ο τάφος με τη μία κόγχη ξαναχρησιμοποιήθηκε κατά τις αρχές του 5ου αι. π.Χ. Τοποθετήθηκε πώρινη σαρκοφάγος κατά μήκος του μακρού τοιχώματος του όρυγματός του. Επίσης λαξεύθηκε μικρή εσοχή, που περιέλαβε πώρινη τεφροδόχο κάλπη, στο στενό τοίχωμα του ορύγματος.

Ο τάφος με τις δύο κόγχες βρέθηκε πολύ κατεστραμμένος. Είχαν αφαιρεθεί οι σαρκοφάγοι του. Απέμειναν μόνον ίχνη των πλίνθινων τοίχων, που έφρασσαν τις κόγχες. Το νοτιότερο τμήμα του τάφου καταλάμβανε κωδωνόσχημη δεξαμενή των ρωμαϊκών χρόνων. Δύο μικρά ορθογώνια ορύγματα περιείχαν παιδική ταφή. Στο ένα η ταφή είχε γίνει σε μικρών διαστάσεων πώρινη σαρκοφάγο και στο δεύτερο σε κόγχη.

Οδός Σπ. Ρόδη (οικόπεδο Μαλτέζου)

Κατά την εκσκαφή για την ανέγερση νέας οικοδομής εντοπίστηκε η κατώτερη σειρά δύο παράλληλων τοίχων, παράλληλων και προς την οδό. Καταλάμβαναν ολόκληρο το πλάτος του οικοπέδου (3,20 μ.) και προχωρούσαν κάτω από τις όμορες ιδιοκτησίες. Απείχαν ±1,50 μ. ο ένας από τον άλλον. Τμήμα τρίτου τοίχου (μεγ. σωζ. έως 3,96 μ.) έτεμνε κάθετα τον πλησιέστερο προς την οδό Σπ. Ρόδη τοίχο. Οι τοίχοι ήταν κατασκευασμένοι από ορθογωνισμένους πωρόλιθους διαφόρων μεγεθών και είχαν υποστεί μεταγενέστερες μετασκευές. Δεν διαπιστώθηκε που εδράζονταν, διότι ανέβλυζε νερό.

ΕΛΕΝΗ ΠΑΠΑΣΤΑΥΡΟΥ

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ

Σούριζα Λαυρεωτικής (Συγκρότημα «Ασκληπιακόν»)

Από ομάδα τεχνιτών της Εφορείας συντηρήθηκε τμήμα του αρχαίου μεταλλευτικού συγκροτήματος του Σίμου του Παιανιέως στη Σούριζα. Το συγκρότημα είναι ένα από τα μεγαλύτερα και το μοναδικό που έχει ανασκαφεί συστηματικά στη Λαυρεωτική, και περιλαμβάνει, εκτός των εργαστηρίων, την κατοικία του ιδιοκτήτη και χώρους διαμονής των εργαζομένων (Πίν. 36 δ).

ΜΑΡΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΑΚΟΥ

1η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

ΣΠΕΤΣΕΣ

Μουσείο Σπετσών (Αρχοντικό Χατζηγιάννη Μέξη)

Από τις συλλογές του Μουσείου, την αρχαιολογική, ιστορική και λαογραφική, συντηρήθηκαν φέτος τα παρακάτω αντικείμενα:

1. Ένας χάλκινος διπλός πέλεκυς μυκηναϊκών χρόνων από τη νησίδα Μόδι του Πόρου (συλλογής Α. Κύρου)[1]. 2. Δύο χάλκινες πόρπες[2] και ένα βαρίδι παλαιοχριστιανικών χρόνων από τη Ζογεριά Σπετσών (συλλογής Α. Κύρου) (Πίν 37 α). 3. Μία χάλκινη παλαιοχριστιανική πόρπη[3] από τη νήσο Χηνίτσα (συλλογής Α. Κύρου). 4. Δύο χάλκινες διάτρητες κανδήλες[4] (Α.Κ.Μ. 303). 5. Ένα χάλκινο φλασκίο αγιασμού 19ου αι. με διακόσμηση έκτυπου σταυρού στις δύο όψεις του[5] (Α.Κ.Μ. 262). 6. Ένας χάλκινος λύχνος 19ου αι. (;) (Α.Κ.Μ. 259).

Η συντήρηση όλων των παραπάνω αντικειμένων έγινε από τη συντηρήτρια Αγάθη Πρωτοψάλτη.

7. Ένα τρίπτυχο λαϊκής τεχνοτροπίας με την παράσταση της Θεοτόκου Βρεφοκρατούσας στο μέσον και έφιππων αγίων στα πτερύγια (Α.Κ.Μ. 296) από τη συντηρήτρια Μαρία Μπιλμέζη. 8. Ένα ξυλόγλυπτο φωτιστικό οροφής (Α.Κ.Μ. 270) από το συντηρητή Ιωάννη Θωμά. 9. Από τον ίδιο συντηρητή αποκαταστάθηκε με μεγάλη επιτυχία μετά από χρονοβόρα συντήρηση ξυλόγλυπτο κουβούκλιο επιταφίου (Α.Κ.Μ. 263), προερχόμενο από το μεταβυζαντινό ναό Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Καστέλλι Σπετσών. Αφαιρέθηκαν μεταγενέστερες προσθήκες, συμπληρώθηκαν ελλείποντα τμήματα και αντικαταστάθηκαν με νέα άλλα, αφού ήταν εντελώς αποσαθρωμένα από ξυλοφάγα έντομα. Η υφασμάτινη χρυσοκέντητη επένδυση, καθώς και ο υφασμάτινος επιτάφιος με ζωγραφική παράσταση του Εσταυρωμένου, συντηρήθηκαν από την έμπειρη συντηρήτρια υφάσματος Βασ. Μηναίου (Πίν. 37 β). 10. Από την ίδια συντηρήτρια συντηρήθηκε και ένα σταυρόσχημο κάλυμμα Αγίου Ποτηρίου (Α.Κ.Μ. 307), ίδιας μορφής με την επένδυση του Επιταφίου. Για την προστασία του, αλλά και άλλων εκκλησιαστικών αντικειμένων της αίθουσας των εικόνων του Μουσείου, κατασκευάστηκαν, μετά από μελέτη του αρχιτέκτονα της Εφορείας Ν. Δεληνικόλα, δύο νέες βιτρίνες (Πίν. 37 γ). Στη σχεδίαση, κατασκευή και τοποθέτηση των εκθεμάτων συνεργάστηκαν οι συντηρητές και τεχνίτες της Εφορείας Ι. Θωμάς, Κ. Φαφούτης, Χρ. Ναούμης και Αν. Βαλέρης.

Σε όλες τις αίθουσες του πρώτου ορόφου τοποθετήθηκαν φωτιστικά οροφής, αντίγραφα ενός παλαιού που βρέθηκε εγκαταλελειμμένο σε μουσάντρα του ισογείου του αρχοντικού, το οποίο επίσης αναρτήθηκε μετά τη συντήρησή του. Τέλος, το Μουσείο εξοπλίστηκε με τηλεφωνικό κέντρο.

Επισκευή κτιρίου - εξοπλισμός βοηθητικών χώρων. Η εξαιρετική ξυλόγλυπτη οροφή του δεύτερου ορόφου του αρχοντικού του Χατζηγιάννη Μέξη επιχρίστηκε με ειδικό για την καταπολέμηση των ξυλοφάγων εντόμων βερνίκι. Σε πολλά από τα ξύλινα κουφώματα του κτιρίου έγινε φρεσκάρισμα του χρώματος και όπου ήταν απαραίτητο επισκευή των εξωτερικών επιχρισμάτων. Ανακατασκευάστηκε επίσης τμήμα του λιθόκτιστου μανδρότοιχου, δεξιά της κύριας εισόδου, που είχε καταπέσει μετά από καταρρακτώδη βροχόπτωση.

Τέλος, εξοπλίστηκαν καταλλήλως τόσο οι ξενώνες όσο και η αποθήκη αρχαίων, που κατασκευάστηκαν το 1992[6].

Δωρεές. Η Αγγελική Θυμαρά δώρισε στο Μουσείο Σπετσών μια γυναικεία παραδοσιακή φορεσιά αποτελούμενη από τέσσερα τεμάχια: το λευκό πουκάμισο με χειροποίητο μαύρο κέντημα στον ποδόγυρο, τον επίσης

1. Βλ. Α. Κύρου, Στο σταυροδρόμι του Αργολικού, Α', Αθήνα 1990, εικ. σ. 119. Για παρόμοιους πελέκεις βλ. ΑΑΑ V (1972), σ. 112-118.

2. Πρβλ. G. Davidson, The Minor Objects, Corinth XII, Princeton 1952, αριθ. 2176 και A. Avraméa, Le Péloponnèse du IVe au VIIIe siècle. Changements et persistances, Paris 1997, πίν. VIII5.

3. Πρβλ. Davidson, ό.π., αριθ. 2185 και Avraméa, ό.π., πίν. V22, V13, IX6.

4. Πρβλ. κανδήλα από το ναό Μεταμόρφωσης του Σωτήρος στο Χορτιάτη Θεσσαλονίκης, που ήταν εκτεθειμένη στην έκθεση του Λευκού Πύργου (αριθ. ευρ. 2245/ΒΧ109)· βλ. Κατάλογο Θεσσαλονίκη, Ιστορία και Τέχνη, Αθήνα 1986, σ. 86.

5. Πρβλ. φλασκίο του Βυζαντινού Μουσείου (ΒΜ 8528, Τ 2835)· βλ. Κατάλογο Έκθεσης, Βυζαντινό Μουσείο. Τα Νέα Αποκτήματα (1986-1996), Αθήνα 1997, σ. 200, πίνακας στη σ. 201.

6. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 63.

λευκό μάλλινο επενδύτη (σιγκούνι) με μαύρα κεντήματα στα τελειώματα, τη μάλλινη κόκκινη ποδιά και τον κίτρινο κεφαλόδεσμο. Η φορεσιά καταγράφηκε με Α.Κ.Μ. 655.

Καταγραφή αρχαίων. Άρχισε η καταγραφή, φωτογράφηση και κατάρτιση δελτίων της συλλογής αρχαίων του Άδωνι Κύρου, που δωρήθηκε στο Μουσείο Σπετσών το 1988[7] και το 1992[8]. Καταγράφηκαν 164 αντικείμενα με αριθμούς καταγραφής 490-653 από τις αρχαιολόγους Μαρία Γιαμαλίδη και Εύη Ζωγράφου.

ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ ΚΟΛΛΑΚΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΕΥΒΟΙΑΣ

Επανέκθεση γλυπτών στο Τζαμί Χαλκίδας

Μετά την εκπόνηση κατά το παρελθόν δύο μελετών για την επανέκθεση της συλλογής των γλυπτών που χρονολογούνται στους παλαιοχριστιανικούς μέχρι και τους νεότερους χρόνους στο Τζαμί Χαλκίδας, οι οποίες κρίθηκαν μη εφαρμόσιμες κατά το τρέχον έτος, εκπονήθηκε από την Έφορο Ελ. Μανωλέσσου, την υπογράφουσα, τον αρχιτέκτονα της 1ης ΕΒΑ Νικ. Δεληνικόλα και με τη συμβολή των ωρομίσθιων αρχιτεκτόνων Αναστασίου Δάφνη και Ελένης Μητσάκου νέα μελέτη επανέκθεσης των γλυπτών στο χώρο του τζαμιού, εσωτερικά και εξωτερικά, η οποία κατατέθηκε στη Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων.

Η νέα μελέτη εκπονήθηκε με το πνεύμα της ελάχιστης επέμβασης στο κτίριο του τζαμιού.

ΑΙΚ. ΠΑΝΤΕΛΙΔΟΥ-ΑΛΕΞΙΑΔΟΥ

ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ - ΣΤΕΡΕΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΒΟΙΩΤΙΑΣ

Μονή Οσίου Λουκά

Οι αναστηλωτικές εργασίες που εκτελέστηκαν στη μονή Οσίου Λουκά μεταξύ των ετών 1985-1994, επειδή αποτελούσαν συνεχιζόμενο κάθε χρόνο έργο, κρίθηκε αναγκαίο να περιληφθούν σε ενιαία έκθεση, προκειμένου να φανεί στο σύνολό της η προσπάθεια συντήρησης και ανάδειξης τόσο των δύο σημαντικότατων καθολικών της όσο και των βοηθητικών κτιρίων του συγκροτήματος.

Όπως είναι γνωστό, το συγκρότημα της μονής, που προστατεύεται από ψηλό περίβολο με πύργους και διαθέτει πτέρυγες κελιών και βοηθητικά κτίρια (τράπεζα, βορδωναρείο, φωτάναμμα κ.ά.), οφείλει τη μοναδική σημασία του στα δύο καθολικά του, το ναό της Παναγίας, που είναι σύνθετος σταυροειδής εγγεγραμμένος και χρονολογείται στα μέσα του 10ου αι., και τον οκταγωνικό ναό του Οσίου Λουκά, που χρονολογείται στο α΄ μισό του 11ου αι., που αποτελούν κορυφαία παραδείγματα χαρακτηριστικών τύπων με εξάρτηση από την τέχνη της Κωνσταντινούπολης.

Διακρίνονται για τον υψηλής έμπνευσης και τέχνης γλυπτό τους διάκοσμο, εξωτερικά και εσωτερικά, αλλά κυρίως για τη σοφία στη σύνθεση και την τελειότητα στην εκτέλεση των εξαιρετικής σημασίας ψηφιδωτών και τοιχογραφιών, καθώς και για τον πλούτο και την ποιότητα των ορθομαρμαρώσεων και των δαπέδων.

Σύμφωνα με την παράδοση άλλωστε η μονή θεωρείται αυτοκρατορικό κτίσμα (Ρωμανός Β΄ ή Κωνσταντίνος Μονομάχος)· πάντως δωρητές της μονής φέρονται αφ' ενός οι στρατηγοί του θέματος Ελλάδος Πόθος (Αργυρός) και Κρινίτης (Αροτράς) και αφ' ετέρου ο ηγούμενος Φιλόθεος ή ο Θεόδωρος (Θεοδόσιος μοναχός) Λεωβάχος, που ανήκουν σε επιφανείς οικογένειες γεωκτημόνων και κρατικών αξιωματούχων των Θηβών.

Δεν είναι άσκοπο να μνημονευθούν εδώ με συντομία και οι παλαιότερες εργασίες στη μονή, οι οποίες άρχισαν μάλιστα από την Αρχαιολογική Υπηρεσία από το 1918, αποδεικνύοντας έτσι τη μεγάλη σημασία που αποδόθηκε στο λαμπρό μνημείο και τις προσπάθειες για τη συντήρηση και ανάδειξή του.

Πράγματι, η πρώτη μέριμνα του επίσημου κράτους εκδηλώθηκε το 1918 με τις εργασίες συντήρησης στα ψηφιδωτά του καθολικού από τους Ζιλλιερόν και Μπούδα υπό την επίβλεψη του πρώτου Εφόρου Βυζαντινών Αρχαιοτήτων αείμνηστου καθηγητή Γεωργίου Σωτηρίου, χωρίς ίσως ιδιαίτερη επιτυχία.

Οι μετέπειτα προσπάθειες της Υπηρεσίας συμβαδίζουν με την πρόοδο στον επιστημονικό τρόπο επέμβασης και διατήρησης των έργων του ιστορικού παρελθόντος. Το 1923 ο αείμνηστος καθηγητής Αναστάσιος Ορλάνδος εκτέλεσε εργασίες επισκευής του τρούλου του μεγάλου καθολικού, αλλά μέχρι το 1938 η συμβολή του κράτους στη συντήρηση των κτιρίων της μονής ήταν ελάχιστη, λόγω έλλειψης των αναγκαίων κονδυλίων.

Από το 1938 και μέχρι τη δεκαετία του '60 έγιναν σημαντικά έργα στερέωσης και συντήρησης με την επίβλεψη του ακαδημαϊκού Αν. Ορλάνδου και του Ευστ. Στίκα και με την εποπτεία των τότε Εφόρων της περιοχής, του ακαδημαϊκού Μ. Χατζηδάκη και του αείμνηστου Π. Λαζα-

7. ΑΔ 43 (1988): Χρονικά, σ. 82.

8. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 63.

ρίδη και με δαπάνες της Αρχαιολογικής Εταιρείας (Πίν. 38 α). Οι εργασίες αυτές έμειναν ημιτελείς στις πτέρυγες των κελιών, όμως είχαν το ευεργετικό και σωτήριο αποτέλεσμα της στερέωσης του κτιρίου και των ψηφιδωτών του καθολικού του Οσίου Λουκά. Επίσης καθαρίστηκαν οι τοιχογραφίες των παρεκκλησίων και της κρύπτης, αναστηλώθηκε η βυζαντινή τράπεζα και έγιναν πολλές άλλες εργασίες στερέωσης στο σύνολο της μονής.

Οι επόμενες επεμβάσεις της Υπηρεσίας και ειδικότερα της 1ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων έγιναν κατά το διάστημα 1985-1994 και αποτελούν συνέχιση των εργασιών που είχαν αρχίσει δειλά από το 1982 με μικρές πιστώσεις και με το λίγο προσωπικό που υπήρχε.

Το 1982, και με συμμετοχή στις δαπάνες της Αμερικανίδας κ. Νικ. και της Ελληνικής Εταιρείας, έγιναν εργασίες ανακεράμωσης στη στέγη της Παναγίας και στεγάνωσης δωμάτων βόρεια της λιτής.

Χάρη σε αυτές τις εργασίες και την αποκατάσταση του βορδωναρείου της μονής το 1986 μπόρεσε η 1η Εφορεία να απαιτήσει, σχεδόν και να επιτύχει, την ένταξη του Έργου της «Αναστήλωσης της Ι. Μονής Οσίου Λουκά» στα προγράμματα ΜΟΠ από το 1987, γεγονός που μερικώς διευκόλυνε τη διεξαγωγή των εργασιών, χωρίς όμως να λύσει το χρονίζον για την Υπηρεσία θέμα του αναγκαίου μόνιμου εξειδικευμένου προσωπικού.

Μέσα σε αυτές τις συνθήκες και με το ελάχιστο μόνιμο και έκτακτο προσωπικό που εκπαιδεύσαμε, αλλά δεν μπορέσαμε να κρατήσουμε, συνεχίστηκαν στο καθολικό της Παναγίας αρμολογήματα του κυρίως ναού και του νάρθηκα με κονίαμα βυζαντινού τύπου, αποτέλεσμα πολυετών ερευνών του αρχιτέκτονα Ν. Δεληνικόλα. Ο τρόπος αυτός είναι ιδιαίτερα χρονοβόρος, αλλά αντιστοιχεί στο σχολαστικό τρόπο που κατασκευάζονταν το 10ο και 11ο αι. τα διακοσμητικά λεία αρμολογήματα στα δύο καθολικά της μονής. Η κατασκευή τους προϋποθέτει ειδική εκπαίδευση, αλλά και αισθητική ευαισθησία εκ μέρους των τεχνιτών που το εφαρμόζουν.

Επίσης, κατασκευάστηκαν παράθυρα-διαφράγματα από λευκό τσιμέντο με χρωστική, οπλισμένα με σύρμα γαλβανιζέ, με ανάγλυφη διπλή ταινία γύρω από τις οπές για την εφαρμογή υαλοπινάκων και φινιστρινιών εξαερισμού, σε μερικές από αυτές (Πίν. 39 α).

Δεν θα αναφερθούν αναλυτικά οι εκτεταμένες εργασίες πλακοστρώσεων, ανακεραμώσεων, καθαίρεσης νεωτερικών και ακαλαίσθητων λιθοδομών όπως αυτής στον εξωνάρθηκα της Παναγίας, συντήρησης κουφωμάτων, στερέωσης τοίχων αντιστήριξης και άλλων όχι εμφανών και ευδιάκριτων επεμβάσεων, αλλά αναγκαίων, χρονοβόρων και δαπανηρών.

Πολύ σημαντική ήταν η αποκατάσταση του βορδοναριού της μονής (του σταύλου), που βρίσκεται κοντά στη βορειοανατολική πύλη και του οποίου η ξύλινη κεραμοσκεπή είχε καταρρεύσει πριν από χρόνια (Πίν.38 β).

Το κτίσμα είναι τραπεζοειδούς κάτοψης και διώροφο. Στο ισόγειο παρέμεναν τα ζώα και στον όροφο οι αγωγιάτες. Στον άξονα του ισογείου υπάρχει τοξοστοιχία με ισχυρούς πεσσούς, πάνω στην οποία στηρίζεται, στον όροφο, ξύλινη κιονοστοιχία με κιονόκρανα πελεκητά και κεντρική δοκό, στην οποία στηρίζονται σε συνέχεια τα ψαλίδια της στέγης με ιδιότυπη κατασκευή (Πίν. 39 β-γ).

Ανακατασκευάστηκε το πάτωμα του ορόφου με σανίδια που σκίστηκαν από εγχώρια ξυλεία και δοκούς ελάτης. Αποκαταστάθηκε η ξύλινη κιονοστοιχία με τα πελεκητά κιονόκρανα καθώς και τα ψαλίδια της στέγης, η κάλυψη της οποίας έγινε με ξύλινο πέτσωμα, θερμομόνωση, υγρομόνωση και κεράμωση με κεραμίδια βυζαντινά. Για τη συναρμογή των ξύλινων στοιχείων χρησιμοποιήθηκαν γυφτόκαρφα. Οι εργασίες ολοκληρώθηκαν με την τοποθέτηση σιδηρών κιγκλιδωμάτων στα παράθυρα και ξύλινων παραθυρόφυλλων και θυρών, καθώς και με την πλακόστρωση του ισογείου.

Στον όροφο του αναστηλωμένου βορδωναρείου λειτουργεί έκθεση μεταβυζαντινών τοιχογραφιών προερχόμενων από τον Άγιο Σπυρίδωνα Μεδεώνος. Οι τοιχογραφίες συντηρήθηκαν και αποκαταστάθηκαν αισθητικά από τους εμπειρότατους συντηρητές αρχαιοτήτων Ελ. Μιχαλαριά και Β. Πετρόπουλο (Πίν. 40 α).

Ο φωτισμός έγινε τεχνητός και μιμείται το κατανυκτικό ημίφως με τις έντονες δέσμες φωτός σε τμήματα των τοιχογραφιών που προσιδιάζει στους μεταβυζαντινούς ναούς. Αναγκαίες συμπληρωματικές εργασίες έγιναν και σε ένα άλλο σημαντικό κτίριο της μονής, την τράπεζα (εστιατόριο), η αναστήλωση της οποίας είχε παραμείνει ημιτελής από τη δεκαετία του '60.

Η τράπεζα της μονής του Οσίου Λουκά είναι από τα παλαιότερα (11ου αι.) και μεγαλύτερα κτίρια του είδους αυτού στην Ελλάδα. Έχει χτιστεί παράλληλα προς τη νότια πλευρά του καθολικού και σε απόσταση 7 μ. από αυτό. Είναι διώροφη με ενιαίο επιμήκη ορθογώνιο εσωτερικό χώρο, διαστ. 27×10 μ., με μεγάλη τρίπλευρη αψίδα ανατολικά.

Το κτίριο αυτό, ερειπωμένο και πρόχειρα ξαναχτισμένο κατά τους χρόνους της Τουρκοκρατίας, μελετήθηκε, απαλλάχθηκε από τις προσθήκες και μεθοδικά αναστηλώθηκε από τη Διεύθυνση Αναστηλώσεως της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας από τον τότε διευθυντή της Ευστάθιο Στίκα κατά το διάστημα 1958-1962.

Για την πλήρη αποκατάσταση του κτιρίου χρειάστηκε να γίνουν οι εξής συμπληρωματικές εργασίες:

1. Η επεξεργασία των μακρών – από οπλισμένο σκυρό-

δεμα – δοκών της στέγης (μηκίδες-σενάζ), ώστε να αποκτήσουν όψη όμοια με την υποκείμενη τοιχοποιία. 2. Γενικό αρμολόγημα στις μακρές πλευρές και την κόγχη. 3. Βαφή με ειδική τεχνική απομίμησης ξύλου της οροφής της τράπεζας. 4. Κατασκευή του δαπέδου. 5. Ηλεκτρική εγκατάσταση. 6. Χρωματισμοί γενικά. 7. Κιγκλιδώματα κτλ. (1987-1989) (Πίν. 40 β).

Οι πιο πάνω εργασίες ήταν προϋπόθεση για να καταστεί δυνατή η μετατροπή του κτιρίου σε Μουσείο Βυζαντινών Γλυπτών από παλαιά γλυπτά που ήταν συγκεντρωμένα στον όροφο του ναού της Παναγίας, όπως ήταν το όραμα των παλαιών προϊσταμένων της Εφορείας του ακαδημαϊκού Μανόλη Χατζηδάκη και του αείμνηστου Εφόρου Παύλου Λαζαρίδη.

Το έργο αυτό πραγματοποιήθηκε βάσει εγκεκριμένης από το ΚΑΣ μελέτης του καθηγητή Χαρ. Μπούρα και οι δαπάνες καλύφθηκαν από πιστώσεις που διατέθηκαν από τα ΜΟΠ και από την Ελληνική Εταιρεία στη μνήμη της Λασκαρίνας Μπούρα, η οποία είχε συστηματικά ασχοληθεί με το γλυπτό διάκοσμο του ναού της Παναγίας με πολλή γνώση και ευαισθησία. Με τα χρήματα της Ελληνικής Εταιρείας πληρώθηκαν κυρίως οι δύο ειδικευμένοι, εμπειρότατοι μαρμαροτεχνίτες Ν. Σαρής και Γ. Βουδούρης, δεδομένου ότι η Εφορεία στερούνταν τεχνιτών αυτής της ειδικότητας, οι οποίοι, σύμφωνα με την εγκεκριμένη μελέτη του Χαρ. Μπούρα και τη συνεχή επίβλεψη και μέριμνα του αρχιτέκτονα της Εφορείας Ν. Δεληνικόλα, έφεραν σε πέρας το έργο της επανέκθεσης των γλυπτών της μονής στην τράπεζα.

Τα γλυπτά που εκτίθενται στην τράπεζα χρονολογούνται στη μεσοβυζαντινή περίοδο και προέρχονται:

Α. Από το ναό της Παναγίας: 1. Αποκατεστημένο προσκυνητάριο τέμπλου. 2. Τοξωτές απολήξεις προσκυνηταρίων με κουφική διακόσμηση που προέρχονται από τα αρχικά προσκυνητάρια του ναού, σύγχρονα με τα αρχιτεκτονικά μέλη του τέμπλου. 3. Θωράκια. 4. Κοσμήτες.

Β. Από το καθολικό και διάφορα αδιάγνωστα ως τώρα κτίσματα της μονής: 1. Θωράκια με ρόμβους συμπλεκόμενους με ρόδακες. 2. Κοσμήτες. 3. Κιονόκρανα. 4. Επιθήματα (Πίν. 40 γ). 5. Τμήματα μαρμάρινων τραπεζών.

Γ. Επιγραφές διάφορες.

Δ. Από τον οκταγωνικό ναό της Αντίκυρας (θέση Μετόχι): 1. Περιθύρωμα. 2. Κιονόκρανα. 3. Το τέμπλο του ναού (αποκατάσταση). 4. Επίκρανο παραστάδας. 5. Τμήματα θωρακίων.

Την άμεση επίβλεψη των έργων είχε ο αρχιτέκτονας της Εφορείας Ν. Δεληνικόλας, ο οποίος με την κατάρτισή του και τη δυνατότητά του να εξομαλύνει και ταχύτατα να αντιμετωπίζει και να επιλύει τα προβλήματα στάθηκε πραγματικά πολυτιμότατος συνεργάτης.

Σημαντικότατη για τα έργα ήταν και η συμβολή του αρχιφύλακα της μονής Ι. Τσιμίκου και του αναστηλωτικού συνεργείου της Εφορείας με τους αρχιτεχνίτες Αποστόλη Γελαδάρη, Λάζαρο και Αθανάσιο Κουκούμη. Αποτελεσματική επίσης ήταν η βοήθεια του ηλεκτρολόγου Α. Βαλέρη και του σχεδιαστή Κ. Φαφούτη, καθώς και των φυλάκων της μονής του Οσίου Λουκά.

ΕΛΕΝΗ ΚΟΥΝΟΥΠΙΩΤΟΥ-ΜΑΝΩΛΕΣΣΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

Κορωπί

Ναοί Αγίου Πέτρου, Παναγίας στη θέση Σκουπέρη και Αγίων Αναργύρων

Τα προηγούμενα δύο χρόνια σοβαρότατες και ανεπανόρθωτες, σε μεγάλο βαθμό, ζημιές υπέστησαν τα τρία παραπάνω κηρυγμένα διατηρητέα μνημεία, που βρίσκονται στην περιφέρεια του Κορωπίου, εξαιτίας εμπρησμών, όπως πιστοποιείται και από τις εκθέσεις της Πυροσβεστικής Υπηρεσίας. Το γεγονός δεν αποκλείεται να συνδέεται με τη δραστηριότητα των γνωστών «σατανιστών», που έδρασαν στην ευρύτερη περιοχή. Η Εφορεία μας κατέγραψε άμεσα τις ζημιές και σε συνεργασία με τα αρμόδια εκκλησιαστικά συμβούλια, βάσει τεχνικών εκθέσεων του αρχιτέκτονα-μηχανικού Μ. Σταυρινού, προχώρησε στη μερική αποκατάστασή τους από κτιριακής πλευράς.

1. Στο ναό του Αγίου Πέτρου[9], που είναι μονόκλιτη ξυλόστεγη βασιλική, αποκαταστάθηκε η ξυλοκατασκευή της δικλινούς στέγης, έγινε επίστρωση με ασφαλτόπανο και ελαφρό πλέγμα και τοποθετήθηκαν κεραμίδια παλαιού τύπου. Ανακατασκευάστηκαν τα εξωτερικά επιχρίσματα, έγινε υδροχρωματισμός και τοποθετήθηκε νέα ξύλινη θύρα. Ο τοιχογραφικός διάκοσμος έχει υποστεί εκτεταμένες και πιθανώς μη αναστρέψιμες ζημιές από την αιθάλη, που προκάλεσε η καύση των ξύλινων στοιχείων της στέγης, η οποία κατέπεσε στο εσωτερικό. Η Εφορεία με αίτημά της προς την Κεντρική Υπηρεσία, συνοδευόμενο από έκθεση του συντηρητή Ι. Θωμά, ζήτησε την άμεση χρηματοδότηση των εργασιών συντήρησης των τοιχογραφιών.

2. Στο ναό της Παναγίας στη θέση Σκουπέρη[10], που

9. Χ. Μπούρας, Α. Καλογεροπούλου, Ρ. Ανδρεάδη, Εκκλησίες της Αττικής, Αθήνα 1969, σ. 9-10. ΑΔ 30 (1975): Χρονικά, σ. 55.

10. Χ. Μπούρας κ.ά., ό.π., σ. 15-16.

αποτελεί μονόκλιτη ξυλόστεγη βασιλική, έγιναν εργασίες αποκατάστασης με τη συνεχή επίβλεψη του αρχιτεχνίτη Α. Γελαδάρη και με δαπάνες του εκκλησιαστικού συμβουλίου του ναού της Αναλήψεως Κορωπίου.

Στο εσωτερικό, με την καθαίρεση των κατεστραμμένων επιχρισμάτων, αποκαλύφθηκαν τμήματα μαρμάρινων αρράβδωτων κιόνων και κιονίσκου, που είχαν ενσωματωθεί στην τοιχοποιία της ωραίας πύλης και στην πρόθεση. Κατά την αποκατάσταση του δαπέδου και αφού αφαιρέθηκαν τα νεότερα καμένα πλακάκια, εντοπίστηκε η παλαιά επίστρωση με λίθινες ακανόνιστες πλάκες στο χώρο του Ιερού, η οποία και διατηρήθηκε. Ο κυρίως ναός επιστρώθηκε με λίθινες πλάκες που διέθεσε η Εφορεία μας και προέρχονταν από παλαιά πλακόστρωση στη Μητρόπολη Αθηνών. Στη διάρκεια αυτών των εργασιών βρέθηκαν ένα μικρό τμήμα στρεπτού κιονίσκου (ύψ. 0,085, διαμ. 0,13 μ.), ένα απότμημα αρράβδωτου κονίσκου και ένα τμήμα μαρμάρινης πλάκας κλασικών χρόνων, που σώζει αποσπασματικά παράσταση με δύο ανάγλυφες μορφές (διαστ. 0,90×0,30×0,20 μ.) (Πίν. 41 α).

Διανοίχθηκε επίσης το φραγμένο παράθυρο τύπου πολεμίστρας επάνω από την κόγχη του Ιερού, στο μέτωπο του ανατολικού τοίχου (ύψ. 0,53, πλ. 0,50, βάθ. 0,70 μ.). Οι παρειές του κοσμούνται με γραπτούς ανισοσκελείς σταυρούς, από τη βάση των οποίων εκφύονται βλαστοί και φέρουν τα αρχικά *IC XC NI CA* στις κεραίες.

Δυστυχώς η συντήρηση του μεταβυζαντινού τοιχογραφικού διακόσμου, που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον (17ος-18ος αι.) και υπέστη σε μεγάλο βαθμό ανεπανόρθωτες ζημιές, δεν έχει καταστεί δυνατόν μέχρι σήμερα να πραγματοποιηθεί.

3. Στο ναό των Αγίων Αναργύρων[11], που είναι ξυλόστεγη τρίκλιτη βασιλική (στην αρχική φάση πιθανότατα δικιόνιου τύπου βυζαντινών χρόνων), με την οικονομική συνδρομή του εκκλησιαστικού συμβουλίου και τη συμμετοχή του αρχιτεχνίτη της Εφορείας Κ. Κουρούπη, τοποθετήθηκε δικλινής ξύλινη στέγη (η παλαιά κάηκε ολοσχερώς) και καλύφθηκε προσωρινά με ελενίτ, προκειμένου να διασφαλιστεί ο ναός μέχρι την ολοκλήρωση της μελέτης και την εφαρμογή της από τον αρχιτέκτονα-μηχανικό Μ. Σταυρινό.

Οι φθορές των μαρμάρινων κιόνων και κιονοκράνων είναι εκτεταμένες. Το νέο στοιχείο που ήλθε στο φως, μετά την κατάρρευση των καμένων κονιαμάτων, είναι ένα δεύτερο στρώμα ζωγραφικής με έντονες απολεπίσεις, που πιθανότατα συνδέεται με τη βυζαντινή φάση του μνημείου.

Από το συντηρητή Στ. Παπαγεωργίου συντάχθηκε έκθεση για τη συντήρηση των σωζόμενων τοιχογραφιών.

Κάστρο του Χριστού - Ναός της Γεννήσεως

Με βάση τη μελέτη που συντάχθηκε από τη μονή Βηθλεέμ και με την εποπτεία της Εφορείας, πραγματοποιήθηκε σειρά εργασιών στο μεταβυζαντινό ναό της Γεννήσεως του Χριστού, που βρίσκεται σε πλαγιά στα βορειοανατολικά του ομώνυμου Κάστρου[12] και της νεοανεγερθείσης μονής.

Ο ναός, μονόκλιτη ξυλόστεγη βασιλική με ενισχυτικό σφενδόνιο από καλοπελεκημένους πωρόλιθους στο μέσον περίπου του μήκους του, είχε υποστεί αλλοιώσεις από αυθαίρετες κατά καιρούς επεμβάσεις, όπως η κατασκευή επίπεδης στέγης από μπαγδαντί, που απέκρυπτε την παλαιά ξύλινη δικλινή στέγη. Αφαιρέθηκαν όλα τα νεότερα στοιχεία και αποκαταστάθηκε πλήρως η στέγη στην αρχική της μορφή.

Στο εσωτερικό, μετά την αφαίρεση δύο στρώσεων νεωτερικών δαπέδων (μωσαϊκό και τσιμέντο), αποκαλύφθηκε η αρχική, που σώζει τμήματα μαρμάρινων αρχιτεκτονικών μελών σε β΄ χρήση, όπως ακέραιο κατώφλι, βάθρο αγάλματος(;) με εγχάρακτο σταυρό σε μετα-γενέστερη εποχή, καθώς και πλάκες λίθινες ακανόνιστες και πήλινες ορθογώνιες με εγχαράξεις.

Τα στοιχεία του παλαιού δαπέδου διατηρήθηκαν και τα κενά συμπληρώθηκαν με πλάκες από πέτρες Υμηττού, που λαξεύθηκαν κατάλληλα. Θα ακολουθήσουν εργασίες στερέωσης του μεταβυζαντινού τοιχογραφικού διακόσμου του ναού σε συνεργασία με τη μονή Βηθλεέμ, η οποία επωμίστηκε τη δαπάνη των στερεωτικών εργασιών.

ΚΥΘΗΡΑ

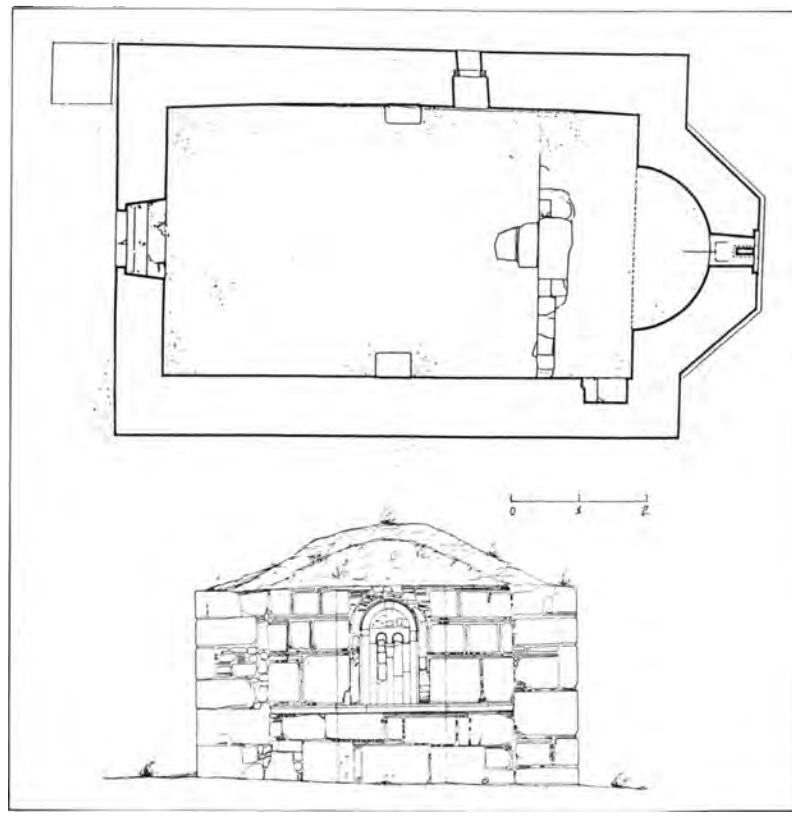
Μονή Μυρτιδιώτισσας

Σύμφωνα με έκθεση και οδηγίες του χημικού-μηχανικού του Κέντρου Λίθου του ΥΠΠΟ Ν. Μπελογιάννη πραγματοποιήθηκαν εργασίες συντήρησης των εξωτερικών επιφανειών του λίθινου κωδωνοστασίου, στα βορειοανατολικά της μονής, το οποίο είχε αναστηλωθεί το 1981 από την 1η ΕΒΑ[13]. Ως γνωστόν, το εξαιρετικά ενδιαφέρον πυργόμορφο κωδωνοστάσιο έχει κατασκευαστεί από τον εκ Λιβαδίου αρχιτεχνίτη Νικόλαο Φατσέα ή Φουριάρη το έτος 1888, χάρη στις επίπονες και επίμο-

11. Ό.π., σ. 13-15.

12. ΠΑΕ 1950, σ. 165-172.

13. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 187· 36 (1981): Χρονικά, σ. 78.

Σχέδ. 1-2. Νομός Βοιωτίας. Τανάγρα. Ναός Αγίου Πολυκάρπου. Κάτοψη και ανατολική όψη του ναού.

νες προσπάθειες του σπουδαίου ηγουμένου της μονής Αγαθάγγελου Καλλίγερου, στον οποίο άλλωστε οφείλεται και η ανέγερση του μεγαλόπρεπου νεότερου καθολικού της Παναγίας Μυρτιδιώτισσας στα μέσα του 19ου αι. (1841-1857), επάνω στον παλαιότερο ναό της «Ευρέσεως» της εικόνας της Παναγίας. Το δομικό υλικό (μαργαϊκός ψαμμίτης) του κωδωνοστασίου, που φέρει εξαιρετικής τέχνης γλυπτό διάκοσμο, παρουσίαζε προβλήματα. Έτσι σε πρώτη φάση επιλέχθηκε η λύση ψεκασμού με αραιό ασβεστόνερο των εξωτερικών επιφανειών.

Γέφυρες Ποταμού και Λιβαδίου

Στις δύο γνωστές γέφυρες της Αγγλοκρατίας, κηρυγμένα ιστορικά διατηρητέα μνημεία, προκαλούνται πολύ συχνά ζημιές κατά τη διέλευση των τροχοφόρων. Έτσι και φέτος το αναστηλωτικό συνεργείο της Εφορείας αποκατέστησε κατεστραμμένα τμήματα των στηθαίων με αρμολόγημα και ενίσχυση της τοιχοποιίας.

Κάστρο Χώρας - Κάστρο Μυλοποτάμου - Κάστρο Παλαιοχώρας

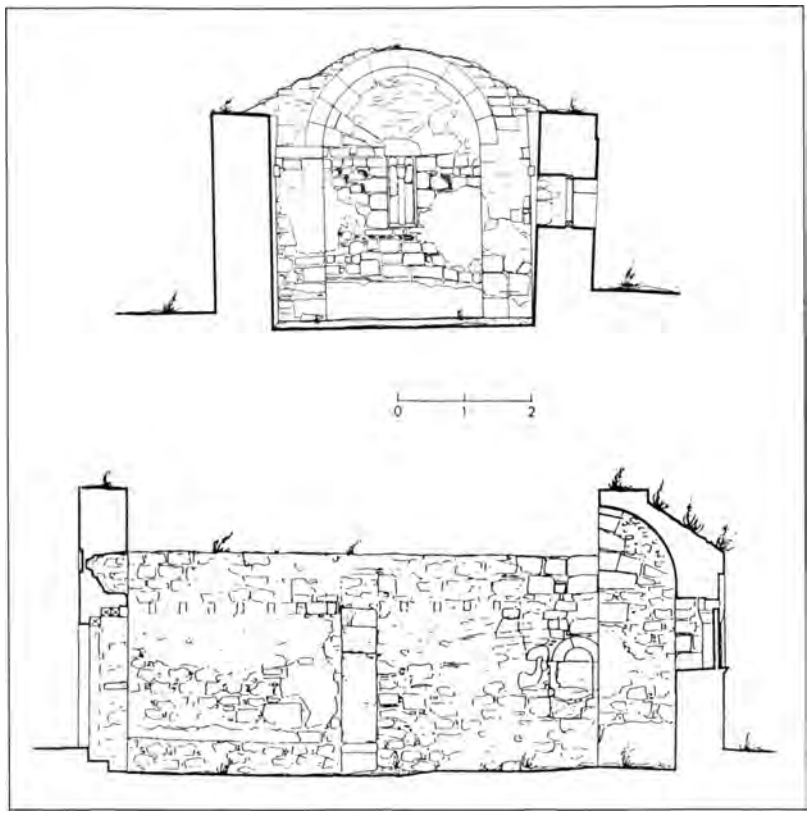
Η συνεχιζόμενη φθορά ετοιμόρροπων τμημάτων των εξωτερικών τειχών των παραπάνω Κάστρων και ο αυξανόμενος κίνδυνος για τους επισκέπτες των χώρων αυτών οδήγησε την Εφορεία, μέχρις ότου εκπονηθούν οι αναγκαίες μελέτες και αρχίσουν αναστηλωτικά έργα, να τοποθετήσει σειρά πινακίδων στα πλέον ευαίσθητα σημεία, για λόγους ασφαλείας.

Στο Κάστρο Χώρας τοποθετήθηκε νέο προστατευτικό πλέγμα στη θέση του παλαιού διαλυμένου, ώστε να απομονωθούν τα επικίνδυνα τμήματα των τειχών.

Καστέλλι Αυλέμονα[14]

Με σχέδια και οδηγίες του αρχιτέκτονα μηχανικού Ν. Δεληνικόλα κατασκευάστηκε ιδιαίτερα ενισχυμένη πόρτα από τον τεχνίτη της Εφορείας Κ. Κουρούπη και τοποθετήθηκε στη μοναδική δυτική πύλη του Καστελλίου, ώστε να προστατευθεί ο χώρος εσωτερικά από ανεπιθύμητους επισκέπτες ειδικά τους θερινούς μήνες. Η πόρτα, που αποτελείται από δύο φύλλα, πλ. 0,84 μ. το καθένα, έχει ύψος 2,15 μ. και κατασκευάστηκε από δρυ,

14. ΑΔ 43 (1988): Χρονικά, σ. 83.

Σχέδ. 3-4. Νομός Βοιωτίας. Τανάγρα. Ναός Αγίου Πολυκάρπου. Εγκάρσια τομή και τομή κατά μήκος.

που επενδύθηκε εξωτερικά με φύλλα χάλυβα (πάχ. 0,02 μ.) (Πίν. 41 β-γ).

Επίσης τοποθετήθηκε κατώφλι, από μάρμαρο Τήνου, στις διαστάσεις του ελλείποντος. Η μορφή της όλης κατασκευής είναι ιδιαίτερα ικανοποιητική από αισθητικής πλευράς, συγχρόνως δε επιτεύχθηκε η διασφάλιση του χώρου. Το αποτέλεσμα είναι προς τη σωστή κατεύθυνση και μπορεί να αποτελέσει υπόδειγμα και για άλλες παρόμοιες κατασκευές, σε μνημεία αυτού του τύπου. Το έργο ενισχύθηκε οικονομικά από την Εταιρεία Κυθηραϊκών Μελετών.

Βυζαντινά και μεταβυζαντινά μνημεία Κυθήρων

Στα πλαίσια της λήψης άμεσων μέτρων προστασίας των πολυπληθών ναών του νησιού, πολλοί από τους οποίους βρίσκονται σε δύσβατες περιοχές, συνεχίστηκε το πρόγραμμα διασφάλισής τους με την τοποθέτηση θυρών και παραθύρων (Αγία Βαρβάρα Παλαιοχώρας, Άγιος Ιωάννης Τριφυλλιάνικα κτλ.), τον καθαρισμό, την επισκευή των στεγών και γενικότερα τον ευτρεπισμό του περιβάλλοντος χώρου από την άγρια βλάστηση.

ΕΛΕΝΗ ΓΚΙΝΗ-ΤΣΟΦΟΠΟΥΛΟΥ

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ - ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΚΑΙ ΚΗΡΥΞΕΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

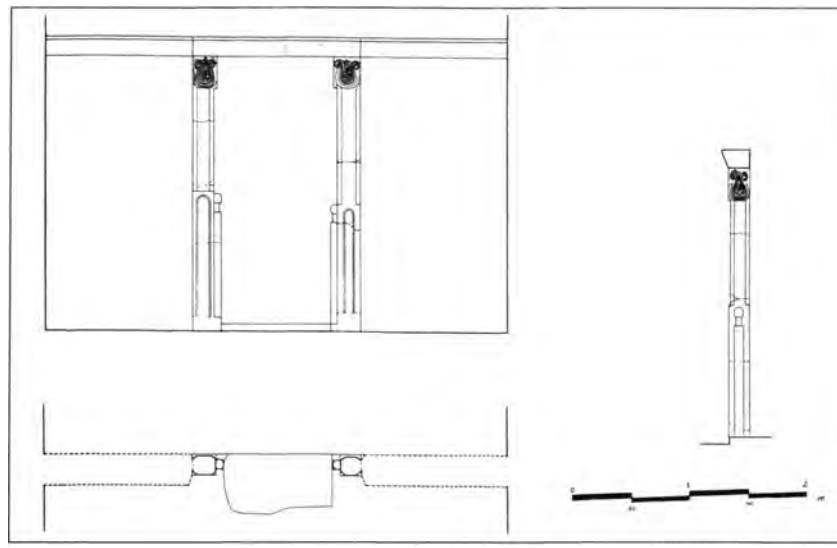
ΝΟΜΟΣ ΒΟΙΩΤΙΑΣ

Τανάγρα

Ναός Αγίου Πολυκάρπου

Σε απόσταση 5 χλμ. περίπου ανατολικά του σημερινού χωριού της Τανάγρας, στην περιοχή της αρχαίας Τανάγρας και πολύ κοντά στο δρόμο που συνδέει το χωριό με τα Οινόφυτα, επισημάνθηκε ο ερειπωμένος βυζαντινός ναός του Αγίου Πολυκάρπου. Είναι ένα μονόχωρο δρομικό κτίριο με τρίπλευρη αψίδα Ιερού, στο μέσον της οποίας ανοίγεται μεγάλο δίλοβο παράθυρο. Οι εξωτερικές διαστάσεις, χωρίς την κόγχη, είναι 8,35×5,80 μ. Ο ναός είναι άστεγος και σύμφωνα με πληροφορίες του εφημέριου της Τανάγρας Γεωργίου Παναγιωτόπουλου, τη μορφή αυτή είχε από τη δεκαετία του 1930 (Σχέδ. 1-4· Πίν. 42 α)[15].

15. Τα σχέδια εκπονήθηκαν από το αρχιτεκτονικό γραφείο Σταύρου

Σχέδ. 5. Νομός Βοιωτίας. Τανάγρα. Ναός Αγίου Πολυκάρπου. Αναπαράσταση του τέμπλου.

Από την εξέταση του μνημείου και κυρίως των τοιχοποιιών μπορούμε να διακρίνουμε τρεις διαφορετικές οικοδομικές φάσεις.

Στην πρώτη ανήκει με βεβαιότητα ο ανατολικός τοίχος με την κόγχη του Ιερού, που είναι χτισμένος με μεγάλους τετραγωνισμένους δόμους, προφανώς από την αρχαία Τανάγρα, και πλίνθους ανάμεσα σε μορφή πλινθοπερίκλειστου συστήματος. Η μορφή αυτή της τοιχοποιίας, το δίλοβο παράθυρο με το πώρινο πλαίσιο που περιβάλλεται από ταινία δισέψιλον, καθώς και ο πώρινος κοσμήτης στη στάθμη της ποδιάς του παραθύρου, μας οδηγούν σε μια χρονολόγηση στον 13ο αι. πιθανότατα. Σε αυτή την αρχική φάση ο ναός καλυπτόταν με ημικυλινδρικό θόλο με ένα ενισχυτικό σφενδόνιο στο μέσον του μήκους του. Στους μακρούς τοίχους διατηρούνται ακόμη τα ποδαρικά του σφενδονίου και οι γενέσεις του ημικυλινδρικού θόλου.

Από το αρχικό δάπεδο του ναού, στρωμένο με πλάκες, βρέθηκε ένα μικρό τμήμα μετά από καθαρισμό που έγινε μπροστά από το τέμπλο, του οποίου αποκαλύφθηκε τμήμα του στυλοβάτη. Αρκετά κομμάτια από το πώρινο τέμπλο με ανάγλυφη διακόσμηση στα συμφυή κιονόκρανα, που βρέθηκαν στην επίχωση στο εσωτερικό του μνημείου και καταγράφηκαν, επιτρέπουν την αποκατάστασή του (Σχέδ. 5). Στην επίχωση βρέθηκε επίσης και ένα αρκετά φθαρμένο νόμισμα, που χρονολογείται στα μέσα του 13ου αι. πιθανότατα.

Στη δεύτερη φάση φαίνεται πως έγιναν εργασίες στους τοίχους του ναού και ίσως και στην κάλυψή του. Στη φάση αυτή πρέπει να ανήκει και ο τοιχογραφικός διάκοσμος, ελάχιστα τμήματα του οποίου διατηρήθηκαν στην κατώτερη ζώνη της κόγχης του Ιερού και σποραδικά στον υπόλοιπο ναό. Η χρονολόγηση της φάσης αυτής στους χρόνους της όψιμης Τουρκοκρατίας φαίνεται πολύ πιθανή.

Στην τρίτη φάση, τέλος, ανήκει οπωσδήποτε ο δυτικός τοίχος σύμφωνα με ενεπίγραφη πλάκα πάνω από τη δυτική θύρα με εγχάρακτο σταυρό στο μέσον που μας πληροφορεί:

1895 ΜΑΙΟΥ // ΔΑ / ΠΑΝΗ // .....

Για την προστασία του πολύ σημαντικού και άγνωστου έως σήμερα βοιωτικού μνημείου ο ναός του Αγίου Πολυκάρπου μετά από εισήγηση της Εφορείας μας χαρακτηρίστηκε ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο με την υπουργική απόφαση Β1/Φ26/23861/489/17-10-94, που δημοσιεύθηκε στο ΦΕΚ 446/Β/14-6-1994.

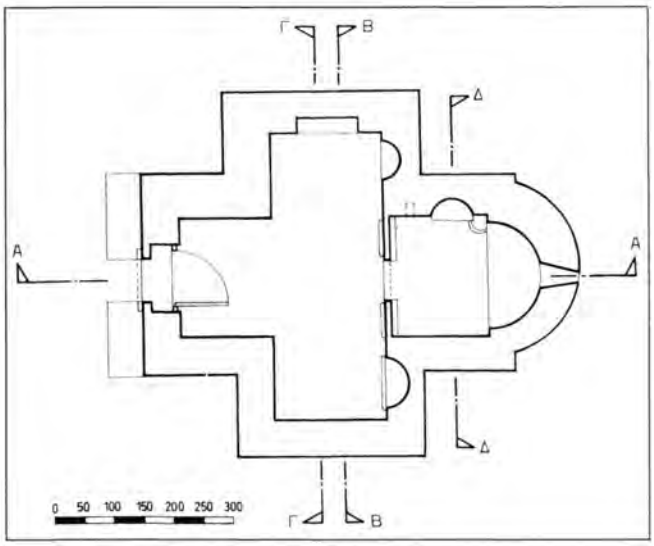
Μαυρομμάτι

Ναός Μεταμορφώσεως του Σωτήρος

Η σημερινή μορφή του παραπάνω ναού ανήκει στον τύπο των τρίκλιτων σταυρεπίστεγων ναών με τρουλοκαμάρα. Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι ο αρχικός ήταν δικιόνιος σταυροειδής, που θα μπορούσε να χρονολογηθεί στον 11ο-12ο αι.[16].

Ο σχεδόν ορθογώνιος ναός έχει εξωτερικές διαστά-

Μαμαλούκου και Αναστασίας Καμπόλη-Μαμαλούκου. Τους ευχαριστώ θερμά για την παραχώρησή τους προς δημοσίευση.

Σχέδ. 6. Κάλαμος. Ναός Αγίας Παρασκευής. Κάτοψη.

σεις 9,15×7,70 μ., χωρίς την ημικυκλική κόγχη του Ιερού, που το μήκος της είναι 1,10 μ. Ο νάρθηκας, που προστέθηκε δυτικά μεταγενέστερα, έχει μήκος 7,45 μ.

Εξωτερικά ο ναός είναι επιχρισμένος και δεν είναι δυνατή η εξέταση της τοιχοποιίας του. Εσωτερικά, στους πεσσούς που στηρίζουν τις ημικυλινδρικές καμάρες, έχει χρησιμοποιηθεί αρχαίο υλικό και μάλιστα ενεπίγραφες επιτύμβιες στήλες με ιππείς.

Στους τοίχους, εκτός από ορισμένα τμήματα που καλύπτονται με ασβεστώματα, υπάρχουν τοιχογραφίες σε δύο στρώματα, σε πολύ κακή κατάσταση διατήρησης. Γραπτή επιγραφή αριστερά και δεξιά της φωτιστικής θυρίδας της κόγχης του Ιερού μας πληροφορεί τα εξής:

Αριστερά: *Ἱστορίθη ὁ θεῖος καὶ πανσε/βάσμιος ἱερός οὗτος / διὰ συνδρομῆς καὶ / δαπάνης τοῦ ἐντι/μωτάτου κυρίου / Παναγιώτου Κουτζιούρι.*

Δεξιά: *Καὶ παρὰ τοῦ /πανοσιωτάτου / ἐφημερείου / Κυρίου γρηγορίου / τῇ 15 Ιουνίου 1836.* Η χρονολογία αυτή αναφέρεται στο νεότερο στρώμα ζωγραφικής, ενώ το παλαιότερο πρέπει να ανήκει στο 18ο αι., όπως μπορούμε να συμπεράνουμε από ένα τμήμα με την παράσταση της Ανάστασης του Χριστού, στο νότιο τοίχο του διακονικού, που δεν καλύπτεται από το δεύτερο στρώμα.

Μετά από εισήγηση της Εφορείας μας ο ναός της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος χαρακτηρίστηκε με την υπουργική απόφαση Β1/Φ26/48194/1056/18-10-94, που δημοσιεύθηκε στο ΦΕΚ 891/Β΄/30-11-94, ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο με ζώνη προστασίας που ορίζεται από τον υπάρχοντα γύρω από το ναό μανδρότοιχο.

ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ ΚΟΛΛΑΚΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

Μεσόγεια - Καλύβια

Στη θέση Τραπουριά και 1,5 χλμ. βορειοδυτικά του οικισμού Όλυμπος περιφέρειας Καλυβίων βρίσκεται ο ναός του Αγίου Δημητρίου[17], μονόχωρος καμαροσκέπαστος με μεταβυζαντινές τοιχογραφίες, που χρονολογούνται σύμφωνα με επιγραφή στα 1751.

Στα βορειοδυτικά του ναού, επάνω στην κορυφή βραχώδους λόφου, βρίσκεται πύργος κλασικών χρόνων με περίβολο, που έχει είσοδο από ανατολικά. Ο πύργος επισκευάστηκε και χρησιμοποιήθηκε και στους μεσαιωνικούς χρόνους[18].

Η 1η ΕΒΑ εισηγήθηκε την κήρυξη ως διατηρητέων μνημείων τόσο του μεταβυζαντινού ναού όσο και του λόφου, με ζώνη προστασίας 100 μ. γύρω από αυτά, προκειμένου να προστατευθούν από την εντατική οικοδόμηση της περιοχής.

Η ΥΑ ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Β1/Φ26/8818/321/27-6-91 με την κήρυξη, δημοσιεύθηκε στο ΦΕΚ 96/Β/14-2-1992.

Κάλαμος

Ναός Αγίας Παρασκευής

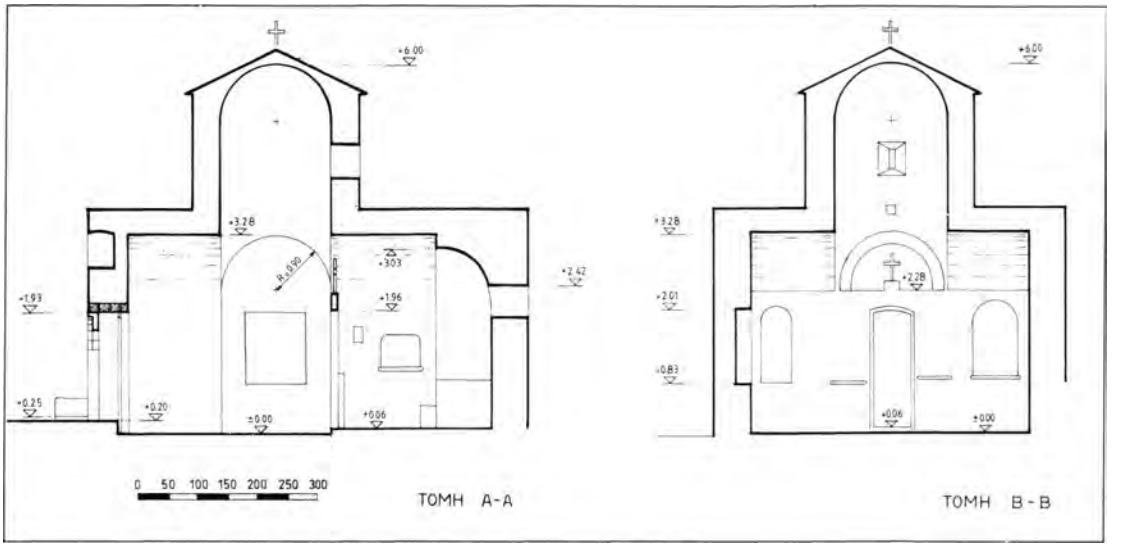
Σε ιδιαίτερα δύσβατη αγροτική περιοχή στα νοτιοανατολικά του Καλάμου, που γειτνιάζει με την περιφέεια Βαρνάβα και με εξαιρετική θέα προς τον Ευβοϊκό Κόλπο, εντοπίσαμε τον κομψό μικρό ναό της Αγίας Παρασκευής, άγνωστο μέχρι σήμερα στη βιβλιογραφία. Ανήκει στον τύπο του ελεύθερου σταυρού[19] και έχει τρούλο με υψηλό κυκλικό τύμπανο, με ένα στενόμακρο παράθυρο στα ανατολικά. Οι γενικές διαστάσεις του είναι περίπου 7,30 μ. μήκος×6,10 μ. πλάτος (Σχέδ. 6-9), σχεδιαστής Γ. Αχούρ-

16. Κ. Οικονόμου, Ένας δικιόνιος σταυροειδής ναός στο Μαυρομμάτι Βοιωτίας, Γ΄ Διεθνές Συνέδριο Βοιωτικών Μελετών, Θήβα, 4-8 Σεπτεμβρίου 1996, Περιλήψεις, σ. 117.

17. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 145, Πίν. 112γ.

18. A. Milchhöfer, Karten von Attika, III-VI, 1889, σ. 19-20. G. Eliot, Coastal Demes of Attika, Toronto 1962, σ. 65-74. ΑΑ 1980, σ. 242-255.

19. Β. Κατσαρός, Ο ναός των Αγίων Θεοδώρων της Αιτωλικής Στάμνας και ο «ανεικονικός» του διάκοσμος, Αφιέρωμα στη μνήμη Στυλιανού Πελεκανίδη, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 109 κ.ε., όπου και εκτενής βιβλιογραφία για τον αρχιτεκτονικό τύπο. ΑΑΑ XVII (1984), σ. 100 κ.ε.

Σχέδ. 7. Κάλαμος. Ναός Αγίας Παρασκευής. Τομές Α-Α, Β-Β.

δας). Στη δυτική όψη επάνω από τη μοναδική χαμηλή τοξωτή θύρα της εισόδου διαμορφώνεται τυφλό τοξωτό κογχάριο (Πίν. 42 β). Η κόγχη του Ιερού είναι εξωτερικά ημικυκλική και διασώζει οκταγωνικό κιονίσκο, που διαμορφώνει τη νότια παρειά παραθύρου, σε τύπο πολεμίστρας, εκτός άξονα. Στη βόρεια πλευρά τοξωτό πλίνθινο πλαίσιο έστεφε πιθανότατα θύρα, σήμερα φραγμένη (Πίν. 42 γ). Στη νότια πλευρά διακρίνονται ίχνη τοξωτών πλίνθινων πλαισίων. Η τοιχοποιία καλύπτεται κάτω από επιχρίσματα και αλλεπάλληλα ασβεστώματα, σε ορισμένα όμως σημεία διακρίνεται η χρήση καλοπελεκημένων ορθογώνιων λίθων, σειρές πλίνθων στους οριζόντιους αρμούς και επάλληλα τεμάχια πλίνθων στους κάθετους, στον τύπο του ατελούς πλινθοπερίκλειστου συστήματος. Δικλινής στέγη από βαριές σχιστόπλακες καλύπτει εξωτερικά τις καμάρες του σταυρού, ενώ η στέγη του τρούλου έχει επισκευαστεί κακότεχνα και καλύπτεται πρόχειρα με κεραμίδια νεωτερικά βυζαντινού τύπου. Στην τοιχοποιία έχουν εντοιχιστεί βυζαντινά γλυπτά που καλύπτονται με παχύ στρώμα ασβέστη, όπως χαρακτηριστικά η τετράγωνη μαρμάρινη πλάκα με ανάγλυφη διακόσμηση επάνω από τη θύρα εισόδου· κύκλος συνδέεται με πλατύ τετράγωνο πλαίσιο μέσω τεσσάρων κόμβων και περικλείει εξάκτινο αστέρι[20]. Ο ναός κατατάσσεται στην 1η κατηγορία των μνημείων του τύπου του ελεύθερου σταυρού[21] με αντίστοιχα παραδείγματα στην Αττική, την Παναγιά των Αιγοσθένων[22] και τον Προφήτη Ηλία στο Κορωπί[23].

Στο εσωτερικό, το κτιστό τέμπλο είναι μεταγενέστερο, όμως τα ίχνη τοιχογραφικού διακόσμου στον τρούλο (παράσταση Παντοκράτορα) θα μπορούσαμε να τα συνδέσουμε με την αρχική φάση του ναού στους βυζαντινούς χρόνους.

Το μνημείο βρίσκεται σε περιοχή που παρουσιάζει ιδιαίτερο αρχαιολογικό ενδιαφέρον. Λείψανα κτισμάτων, αναλημματικοί τοίχοι, λιθοσωροί εκτείνονται στη γύρω περιοχή, ενώ βόρεια του ναού ερειπωμένα κτίσματα πρέπει να ανήκουν σε κελιά. Απαιτείται να γίνει καθαρισμός και ευτρεπισμός του άμεσου περιβάλλοντος χώρου, να συνταχθεί μελέτη στερέωσης-αποκατάστασης, να γίνει προμελέτη συντήρησης των τοιχογραφιών και έρευνα για τον εντοπισμό ζωγραφικού διακόσμου κάτω από τα κονιάματα.

ΚΥΘΗΡΑ

Παλαιόπολη

Άγιος Γεώργιος και Παναγία Μυρτιδιώτισσα - Άγιος Νικόλαος στο Βουνό

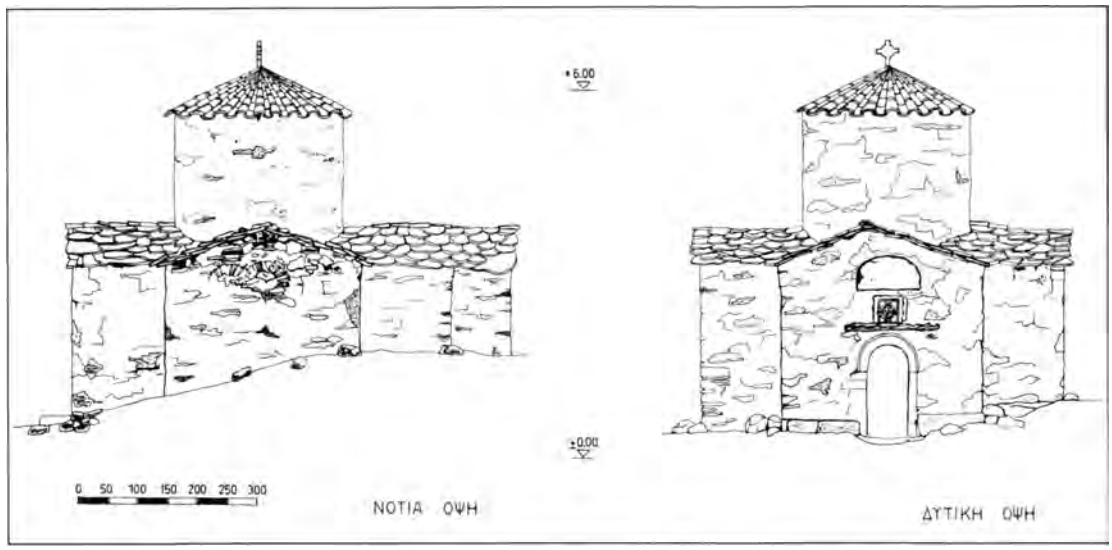
Στα βόρεια του νάρθηκα του ναού του Αγίου Γεωργίου

20. Πρβλ. ορθογώνια πλάκα από τις Σέρρες (Μπεζεστένι), Θ. Παζαρά, Ανάγλυφες σαρκοφάγοι και επιτάφιες πλάκες της μέσης και ύστερης βυζαντινής περιόδου στην Ελλάδα, Αθήναι 1988, σ. 22, πίν. 4.

21. Β. Κατσαρός, ό.π. (υποσημ. 19), σ. 122 κ.ε.

22. ΠΑΕ 1954, σ. 141, εικ. 13.

23. Χ. Μπούρας κ.ά., ό.π. (υποσημ. 9), σ. 25, σχέδ. VII.

Σχέδ. 8. Κάλαμος. Ναός Αγίας Παρασκευής. Νότια και δυτική όψη.

υπάρχει ενσωματωμένη δεξαμενή νερού, κτιστή και εν μέρει λαξευτή στο φυσικό βράχο. Ασφαλίζει με μεταλλικό κάλυμμα στην οροφή της. Μια πρόχειρη εξέταση του εσωτερικού μέσω του ανοίγματος έδειξε ότι στη δυτική πλευρά υπάρχει γραπτή επιγραφή μεγαλογράμματη:
+ ΦΩΝΗ Κ̄ ΖΩ̄Η ΕΠΙ ΤΩ̄Ν ΥΔΑΤΩΝ / ΤΩΝ ΑΓΙΑΣΜΕΝΩΝ.

Αντίστοιχη επιγραφή διακρίνεται με δυσκολία και στον ανατολικό τοίχο της δεξαμενής. Προγραμματίστηκε έρευνα στο εσωτερικό της, που σημειωτέον περιέχει νερό, αφού εξασφαλιστεί ο κατάλληλος εξοπλισμός για λόγους ασφαλείας.

Η εξαιρετικά σημαντική αποκάλυψη του ιερού κορυφής στο χώρο των παραπάνω εκκλησιών με τις πρόσφατες ανασκαφές του καθηγητή Ι. Σακελλαράκη[24] καταδεικνύει την ιδιαίτερη σημασία που είχε η περιοχή αυτή από τους προϊστορικούς χρόνους και καθ' όλη τη διάρκεια των μετά Χριστόν αιώνων.

Ενδιαφέρουσα, εκτός των πολύτιμων προϊστορικών ευρημάτων, είναι η παρουσία κτισμάτων και κινητών ευρημάτων (κεραμικά, νομίσματα, μαρμάρινα θραύσματα), που καλύπτουν ευρύ χρονικό φάσμα από την πρώιμη έως τη νεότερη χριστιανική περίοδο. Αξιόλογη είναι η πληροφορία που προέκυψε με τις έρευνες, δηλαδή ότι ο νότιος τοίχος του Αγίου Γεωργίου έχει χτιστεί επάνω στο γνωστό ψηφιδωτό δάπεδο του 7ου αι. μ.Χ.[25]. Η ανεύρεση επίσης μολυβδόβουλλου του τύπου με σταυρικό μονόγραμμα στον εμπροσθότυπο *Θεοτόκε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ* (μετά τα μέσα του 7ου αι. μ.Χ.), συμβάλλει ιδιαίτερα στη γνώση της ιστορίας του νησιού.

Την ανασκαφή του Ι. Σακελλαράκη, εκτός δύο επισκέψεων της υπογράφουσας, παρακολούθησε ανελλιπώς η αρχαιολόγος της Εφορείας Ρ. Πούλη, έτσι ώστε να έχουν καταγραφεί και σημειωθεί αναλυτικά όλα τα στοιχεία που αφορούν στην εικόνα του χώρου κατά τη διάρκεια των χριστιανικών χρόνων.

ΕΛΕΝΗ ΓΚΙΝΗ-ΤΣΟΦΟΠΟΥΛΟΥ

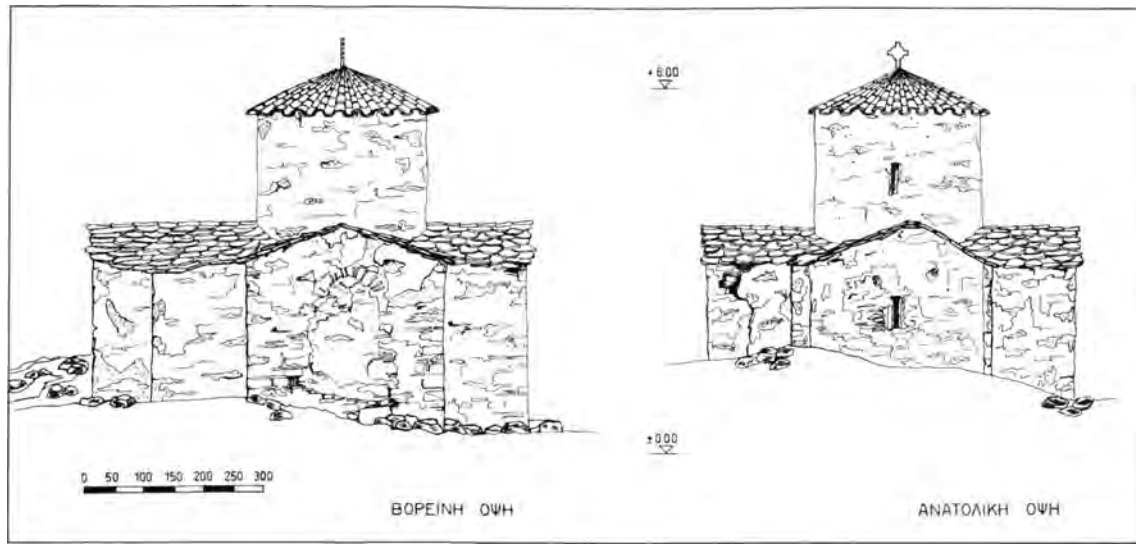
Οινόη Μεγαρίδας

Στη θέση Κοντίτα, περί τα 2,5 χλμ. βόρεια-βορειοδυτικά του οικισμού της Οινόης βρίσκεται πύργος εποχής Φραγκοκρατίας. Είναι κτίριο ορθογώνιας κάτοψης, διαστ. 8,5×7 μ., και σώζεται σε μέγιστο ύψος 5 μ. περίπου. Η είσοδος στον πύργο γινόταν με κινητή κλίμακα και η θέση της θύρας εικάζεται ότι βρισκόταν σε ύψος μεγαλύτερο από αυτό που σώζεται σήμερα το κτίριο.

Η τοιχοποιία είναι κανονική αργολιθοδομή σε οριζόντιες στρώσεις με μέτρια χρήση κεράμων στους αρμούς, χαρακτηριστική των χρόνων της Φραγκοκρατίας. Τα

24. BSA 91 (1996), σ. 81-99, πίν. 10-24, όπου και σχετική με την ανασκαφή βιβλιογραφία.

25. ΑΔ 46 (1991): Χρονικά, σ. 78-79, Σχέδ. 2.

Σχέδ. 9. Κάλαμος. Ναός Αγίας Παρασκευής. Βόρεια και ανατολική όψη.

ανοίγματα στη δυτική και τη νότια πλευρά του ισογείου είναι μεταγενέστερα. Στον πρώτο όροφο, στο βόρειο τοίχο, ανοίγεται σχισμοειδές παράθυρο-πολεμίστρα ενώ στο δεύτερο όροφο ανοίγεται όμοιο παράθυρο στον ανατολικό τοίχο. Σε δεύτερη οικοδομική φάση κατασκευάστηκε θόλος στο ύψος της οροφής του πρώτου ορόφου κατά τον άξονα Α.-Δ., ο οποίος φέρεται από δύο πλάγιους τοίχους που κατασκευάστηκαν εσωτερικά και σε επαφή με τους αρχικούς βόρειο και νότιο τοίχο του κτιρίου. Η κατασκευή του θόλου πραγματοποιήθηκε για τις ανάγκες στέγασης του ισογείου μετά τη μερική κατάρρευση του πύργου και της οροφής του και με αποτέλεσμα να φραχθεί το παράθυρο του βόρειου τοίχου του πρώτου ορόφου. Μετά από δοκιμαστικές τομές επιφανειακά σε απόσταση 70 μ. δυτικά του πύργου, που διενήργησε η Γ΄ ΕΠΚΑ, ήλθαν στο φως λείψανα κτιρίου και συγκεκριμένα ένας χώρος με άνοιγμα θύρας και ληνός τετράγωνης κάτοψης. Τα όστρακα που περισυνελέγησαν ανάγονται από το 13ο αι., εποχή ανέγερσης του πύργου, μέχρι την εποχή της Τουρκοκρατίας. Επειδή ο πύργος αποτελεί αντιπροσωπευτικό δείγμα φραγκικής οχυρωματικής αρχιτεκτονικής από τα ελάχιστα που απαντώνται στην Αττική και μοναδικό για την περιοχή της Μεγαρίδας και επειδή οι ενδείξεις οικισμού στη περιοχή και συνεχούς κατοίκησης από τους βυζαντινούς μέχρι τους μεταβυζαντινούς χρόνους είναι ιδιαίτερα σημαντικές για την ιστορία και τοπογραφία της περιοχής, ο πύργος κηρύχθηκε ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο με απόλυτη ζώνη προστασίας ακτίνας 150 μ. και με μία ευρύτερη ζώνη σχετικής προστασίας ακτίνας 100 μ.

ΝΟΜΟΣ ΕΥΒΟΙΑΣ

Νέος Πύργος - Νησιώτισσα

Η νησίδα Μοναστήρι κοντά στο ακρωτήριο Νησιώτισσα στο Νέο Πύργο Ιστιαίας κηρύχθηκε ως αρχαιολογικός χώρος. Στη νησίδα σώζεται πύργος μεσαιωνικών χρόνων μέχρι το ύψος του ισογείου του, το οποίο στεγάζεται με θόλο, και ερείπια ναού βυζαντινών χρόνων ο οποίος κατά την Ενετοκρατία εκλατινίστηκε και αφιερώθηκε στον Άγιο Γεώργιο. Σώζεται επίσης ταφική κατασκευή, που ταυτίζεται με τον τάφο του Διακόνου Πρωτέκδικου Γεωργίου Καππαδόκη, ο οποίος έλαβε μέρος στη σύνοδο της Φλωρεντίας το 1438 και κατά την επιστροφή του προς την Κωνσταντινούπολη πέθανε στους Ωρεούς και τάφηκε στη νησίδα.

Στην παραλία, νότια της νησίδας, ήλθαν στο φως όστρακα που ανάγονται στους χριστιανικούς χρόνους. Για την προστασία των αρχαίων που βρίσκονται στην παραλία αλλά και για την προστασία της νησίδας κηρύχθηκε ως αρχαιολογικός χώρος επί της παραλίας ζώνη προστασίας ακτίνας 500 μ.

ΑΙΚ. ΠΑΝΤΕΛΙΔΟΥ-ΑΛΕΞΙΑΔΟΥ

ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΒΟΙΩΤΙΑΣ

Θήβα

Στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θηβών βρίσκεται συ-

γκεντρωμένος ένας μεγάλος αριθμός γλυπτών, παλαιοχριστιανικών και βυζαντινών χρόνων, αλλά και των χρόνων της Τουρκοκρατίας, γνωστών σε ένα μικρό ποσοστό[26].

Εκτός από εκείνα της μικρής υπαίθριας έκθεσης στην ανατολική πλευρά του Μουσείου και άλλα εγκατεσπαρμένα σε διάφορα σημεία του περιβόλου του, τα περισσότερα ήταν συσσωρευμένα, κάτω από εντελώς ακατάλληλες συνθήκες, στη βόρεια πλευρά του Πύργου της Φραγκοκρατίας.

Από τα γλυπτά αυτά, αν και μερικά είχαν καταγραφεί στο παρελθόν, έλειπε σχεδόν παντελώς η αρίθμησή τους, λόγω της συνεχούς έκθεσής τους στο ύπαιθρο.

Το δύσκολο έργο της ταξινόμησης, καταγραφής και ταύτισης, όπου ήταν δυνατόν, σύμφωνα με τα βιβλία καταγραφής του Μουσείου, ανέλαβε η ωρομίσθια αρχαιολόγος Χριστίνα Τσιγωνάκη, ενώ ο μόνιμος υπάλληλος της Εφορείας Κωνσταντίνος Ξενικάκης πραγματοποίησε τη φωτογράφηση.

Συνολικά τα γλυπτά ξεπερνούν τα 500. Από αυτά τα 350, που ανήκουν σε επιθήματα αμφικιονίσκων, πεσσίσκους και κιονίσκους τέμπλου, επιστύλια, κοσμήτες, υπέρθυρα και κιονόκρανα, καταγράφηκαν σε δελτία και τοποθετήθηκαν για προστασία σε ξύλινη ραφιέρα με στέγαστρο σε θέση του περιβόλου του Μουσείου που μας υποδείχθηκε από το διευθυντή του Μουσείου, Βασίλειο Αραβαντινό. Το έργο συνεχίζεται.

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

ΣΠΕΤΣΕΣ

Ναός Ευαγγελίστριας

Ο ναός, που βρίσκεται στην ομώνυμη περιοχή του νησιού, είναι μονόχωρος ξυλόστεγος με κομψό κωδωνοστάσιο στη στέψη της δυτικής του όψης.

Πάνω από τη δυτική θύρα εισόδου υπάρχει εγχάρακτη σε λίθο η μεγαλογράμματη επιγραφή: *Η ΣΤΗΛΗ ΑΥΤΗ ΦΙΛΟΤΙΜΩ ΜΕΝ ΔΑΠΑΝΗ / ΗΓΕΡΘΗ ΤΩ ΚΑΠΕΤΑΝ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΒΟΤΕΣΗ / ΣΠΟΥΔΗ ΔΕ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΙΕΡΕΩΣ ΕΝ ΕΤΕΙ: 1870.*

Μετά τις εργασίες ανακατασκευής της στέγης και των κουφωμάτων που εκτελέστηκαν με δαπάνες της μονής Αγίων Πάντων Σπετσών, της οποίας αποτελεί εξαρτημένο παρεκκλήσιο, η Εφορεία ασχολήθηκε με τη συντήρηση του ξύλινου τέμπλου του ναού. Συγκεκριμένα έγιναν εργασίες στερέωσης ξύλινων τμημάτων και χρωματική συμπλήρωση του ζωγραφικού του διακόσμου, όπου κρίθηκε απαραίτητο.

Οι εργασίες πραγματοποιήθηκαν από το συντηρητή Ι. Θωμά και τον τεχνίτη Ι. Ζαχαρόπουλο.

ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ ΚΟΙΛΑΚΟΥ

ΚΥΘΗΡΑ

Μονή Οσίου Θεοδώρου[27]

Από το συντηρητή Ν. Βάρδα έγινε στερέωση και καθαρισμός της τοιχογραφίας με παράσταση του τοπικού αγίου των Κυθήρων Θεοδώρου, σε κόγχη αριστερά της κύριας νότιας εισόδου του Καθολικού, που θεωρείται, σύμφωνα με γραπτή επιγραφή, ως ο τάφος του οσίου (Πίν. 43 α). Στην τοιχογραφία εικονίζεται ο τοπικός άγιος των Κυθήρων Θεόδωρος ημίσωμος μετωπικός, να κρατεί στο αριστερό χέρι μικρογραφία κάστρου και στο δεξί σταυρό[28]. Φέρει την επιγραφή *ο Άγιος Θεόδωρος Φύλαξ και Προστάτης Κυθήρων*. Το παχύ στρώμα αιθάλης που κάλυπτε την τοιχογραφία είχε καταστήσει μη ορατή την απεικόνιση του τιμώμενου αγίου. Η τοιχογραφία με βάση τα εικονογραφικά και τεχνοτροπικά στοιχεία, αλλά και τη μνεία του αρχιεπισκόπου Νικηφόρου Μόρμορη σε άλλη γραπτή επιγραφή στη δυτική παρειά του «τάφου»[29], πρέπει να χρονολογείται μετά τα μέσα του 18ου αι. μ.Χ.

Εργαστήρια Εφορείας

Συλλογή εικόνων Ευαγγελίστριας Καλυβίων

Όπως είχε επισημανθεί και παλαιότερα[30] οι εικόνες που φυλάσσονταν στο γυναικωνίτη του ενοριακού ναού της Ευαγγελίστριας Καλυβίων είχαν ανάγκη άμεσης

26. Α. Ορλάνδος, Γλυπτά του Μουσείου Θηβών, ΑΒΜΕ Ε΄ (1939-1940), σ. 119-141. ΑΕ 1924, σ. 1 κ.ε. A. Grabar, Sculptures byzantines de Constantinople (IVe-Xe siècle), Paris 1963, σ. 95-99, πίν. XLIII (όπου παρατηρούνται ορισμένες ανακρίβειες ως προς την προέλευση των γλυπτών). ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 228-229, Πίν. 274γ.

27. Σύμμεικτα 8 (1980), σ. 15-25.

28. ΑΔ 44-46 (1989-1991): Μελέτες, σ. 183.

29. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 195. Π. Τσιτσίλιας, Η ιστορία των Κυθήρων, Β΄, Αθήνα 1994, σ. 116-117.

30. ΑΔ 40 (1985): Χρονικά, σ. 77.

συντήρησης. Το 1991 μετά από σύμφωνη γνώμη του Σεβασμιοτάτου Μητροπολίτη Μεσογαίας και Λαυρεωτικής μεταφέρθηκαν στα εργαστήρια της Εφορείας και φέτος ολοκληρώθηκαν οι εργασίες συντήρησης, που περιλάμβαναν στερέωση του ξύλου, της ζωγραφικής, καθαρισμό και εν μέρει αισθητική παρουσίαση. Απασχολήθηκαν οι συντηρητές της Εφορείας Χρ. Μιχαλαριά, Στ. Πετροπούλου και ο Δ. Καμπούρης. Οι εικόνες είναι συνολικά 44. Χρονολογούνται κυρίως στο 19ο με αρχές του 20ού αι.

Χρονολογία φέρουν τέσσερις εικόνες μεταξύ των ετών 1836 η παλαιότερη και 1904 η νεότερη. Σε δύο μόνον εικόνες αναγράφεται όνομα ζωγράφου. Η μία με παράσταση Αγίας Τριάδος φέρει υπογραφή *ὁ ἐξ Ὕδρας Παντολέων Γ. Ζωγράφος ἔγραψε*[31] και χρονολογία 1853, η δεύτερη με τους αγίους Νικόλαο και Αθανάσιο είναι *ἔργον Γεωργίου Καντζούρη Αθηναίου*.

Μια ομάδα εικόνων, όπως προκύπτει από το θεματολόγιό τους, πρέπει να προέρχεται από το τέμπλο της μεταβυζαντινής εκκλησίας της Ευαγγελίστριας, που κατεδαφίστηκε το 1928 για να ανεγερθεί στη θέση της ο σημερινός ναός. Στη συλλογή περιλαμβάνονται ένα αρτοφόριο και ένας γραπτός σταυρός.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η συλλογή των εικόνων Καλυβίων, καθώς είναι το πρώτο σύνολο από τα Μεσόγεια που συντηρείται στην 1η ΕΒΑ, παρουσιάζει ενδιαφέρον, διότι φανερώνει την καλλιτεχνική στάθμη των θρησκευτικών έργων στην περιοχή αυτή τον περασμένο αιώνα. Οι εικόνες θα εκτεθούν σε ανεγειρόμενο ήδη κτίριο, ιδιοκτησίας του ενοριακού ναού.

1. Ευαγγελισμός, αρχές 20ού αι. Διαστ. 0,84×0,56 μ. Έχει επιζωγραφηθεί. Στο κάτω μέρος αποκαλύφθηκε δεύτερο στρώμα (δύο άγγελοι), με αντίστροφη διάταξη (ειδ. αριθ. 42).

2. Ευαγγελισμός. Διαστ. 0,31×0,22 μ. Ζωηρά χρώματα και πλούσια δυτικότροπη πτυχολογία στα ενδύματα (ειδ. αριθ. 44).

3. Γέννηση του Χριστού. Διαστ. 0,43×0,33 μ. Αναπτύσσεται σε τρία οριζόντια επίπεδα. Στην επάνω ζώνη τέσσερις άγγελοι σε λευκά σύννεφα κρατούν ρομφαίες και ανοιχτά ειλητά με στίχους από τον ύμνο των Χριστουγέννων (ειδ. αριθ. 35).

4. Υπαπαντή του Χριστού. Διαστ. 0,44×0,32 μ. Το χρυσό βάθος, η επιμελημένη σύνθεση, η ισορροπημένη πολυχρωμία, το φροντισμένο πλάσιμο στα πρόσωπα, η απόδοση του όγκου με τις φωτοσκιάσεις φανερώνουν έμπειρο καλλιτέχνη του 19ου αι., που συνδυάζει με επιτυχία την τεχνική της βυζαντινής παράδοσης με στοιχεία δυτικότροπα. Στο κάτω μέρος της εικόνας γυναικεία μορφή, που σύμφωνα με την επιγραφή ταυτίζεται με την αγία Παρασκευή. Επιγραφή με χρονολογία πολύ φθαρμένη (ειδ. αριθ. 21).

5. Βαϊοφόρος. Διαστ. 0,36×0,27 μ. Μεγάλη φθορά στο κάτω μέρος. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό η οχυρωμένη πόλη με ψηλά τείχη, πύργο και κτίρια, που καταλαμβάνουν όλο σχεδόν το πλάτος της εικόνας θυμίζοντας αναγεννησιακού τύπου αρχιτεκτονικό βάθος. Η φυσιοκρατική απόδοση των μορφών, η πολυχρωμία, προσδίδουν έντονο δυτικό χαρακτήρα στο έργο (ειδ. αριθ. 17).

6. Βαϊφόρος. Διαστ. 0,405×0,35 μ. Δεσπόζει στον άξονα η μορφή του Χριστού επί του όνου, ακολουθούμενου από πολυπληθή όμιλο αποστόλων, ενώ σε πρώτο επίπεδο χαριτωμένη λεπτομέρεια αποτελούν τα δύο παιδιά σε στάση υποδοχής (ειδ. αριθ. 25).

7. Εισόδια της Θεοτόκου. Διαστ. 0,425×0,33 μ. Η σκηνή μπροστά σε ψηλό επιβλητικό ναό με δωρικούς κίονες, πεσσούς, φατνωματική οροφή κτλ. Οι μορφές σε μικρή κλίμακα. Στο επάνω μέρος άγγελος κρατά ανοιχτό αγγείο (ειδ. αριθ. 27).

8. Βάπτιση. Διαστ. 0,41×0,34 μ. Έντονες απολεπίσεις. Τα πρόσωπα με καλλιγραφημένα λεπτά χαρακτηριστικά επάνω σε σκούρο σάρκωμα. Αδεξιότητα στην απόδοση της πτυχολογίας και στις αναλογίες των σωμάτων. Επικρατεί η ζωγραφική φυσιοκρατική αντίληψη δυτικής προέλευσης (ειδ. αριθ. 33).

9. Μυστικός Δείπνος. Διαστ. 0,415×0,34 μ. Η σύνθεση στο εσωτερικό επιβλητικής με φατνωματική στέγη μακρόστενης αίθουσας, με το Χριστό στο κέντρο να εξαίρεται σε σχέση με τους αποστόλους. Αν και διατηρεί στοιχεία της βυζαντινής παράδοσης, στο σύνολό της εντάσσεται στο πνεύμα της δυτικής τέχνης (ειδ. αριθ. 29).

10. Σταύρωση (Πίν. 43 β). Διαστ. 0,40×0,33 μ. Λιτή παράσταση με το Σταυρό του Μαρτυρίου, στο κέντρο, με τον Εσταυρωμένο περιβαλλόμενο από πύρινα σύννεφα σε ημικυκλική διάταξη. Εκατέρωθεν, η Παναγία και ο Ιωάννης, που φέρουν πλούσια σε πτυχολογία και χρωματικές αντιθέσεις ενδύματα (ειδ. αριθ. 30).

11. Ανάσταση. Διαστ. 0,405×0,335 μ. Ακολουθείται ο γνωστός δυτικός εικονογραφικός τύπος, που διαδίδεται και στην ορθόδοξη Ανατολή από το 16ο αι. και μετά μέσω χαρακτικών έργων.

12. Ψηλάφηση του Θωμά. Διαστ. 0,42×0,335 μ. Η σκηνή στο εσωτερικό αίθουσας αντίστοιχης με αυτή της εικόνας του Μυστικού Δείπνου. Η συναισθηματική φόρτιση έκδηλη στα πρόσωπα των αποστόλων, συνδέεται με

31. Άλλη μία εικόνα με παράσταση ένθρονου Χριστού φέρει υπογραφή υδραίου ζωγράφου (*Σταματίου Α΄ Ζωγράφου ἐξ Ὕδρας 1867*) και φυλάσσεται στο Δημαρχείο Καλυβίων.

τη δυτικότροπη απόδοση του θέματος (ειδ. αριθ. 22).

13. Ανάληψη. Διαστ. 0,415×0,335 μ. Σε πρώτο επίπεδο στο κέντρο εξαίρεται η Παναγία με δύο ολόσωμους αγγέλους και εκατέρωθεν οι απόστολοι. Στο επάνω μέρος, σε χρυσό βάθος, ο αναλαμβανόμενος Χριστός με δύο αγγέλους σαλπιγκτές, γονυκλινείς. Επιγραφή: *Δια συνδρομές.....ΦΙΛΙΠΠΟΥ* (ειδ. αριθ. 25).

14. Κοίμηση της Θεοτόκου. Διαστ. 0,42×0,335 μ. Δεσπόζει το σκήνωμα της Παναγίας σε ψηλό νεκροκρέβατο με πράσινο πλούσιο κάλυμμα. Ο Χριστός με λεπτά φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά κρατεί τη σπαργανωμένη ψυχή· πυκνός ο όμιλος των αποστόλων, με τους Πέτρο και Παύλο να κρατούν περίτεχνα θυμιατήρια. Στο κάτω μέρος άγγελος με στρατιωτική στολή κόβει τα χέρια του Εβραίου Ιεφωνία, που προσπάθησε να ρίξει το λείψανο. Πολυχρωμία, ζωγραφικότητα, συναισθηματική ατμόσφαιρα (ειδ. αριθ. 26).

15. Επιτάφιος θρήνος. Διαστ. 0,978×0,47 μ. Επάνω από ανοιχτή μαρμάρινη σαρκοφάγο ο Χριστός σε σινδόνη, που κρατούν από αριστερά ο Ιωσήφ από Αριμαθείας και από δεξιά ο Νικόδημος. Πίσω από το σώμα του Χριστού η Παναγία θρηνούσα συγκρατείται από τη Μαγδαληνή στα αριστερά της, ενώ πίσω δεξιά βρίσκεται η Σαλώμη με λυπημένο ύφος. Σκυμμένος κοντά στο Χριστό ο αγαπημένος Ιωάννης, νεανική μορφή γεμάτη θλίψη. Συντίθεται το γεγονός του Ενταφιασμού και του Θρήνου. Η δυτικότροπη απόδοση τόσο στην έκφραση όσο και στην απόδοση των προσώπων είναι έκδηλη (ειδ. αριθ. 8).

16. Ένθρονος Παντοκράτωρ (Πίν. 44 β). Διαστ. 1,01×0,675 μ. Δεσποτική, πιθανότατα του παλαιού ναού της Ευαγγελίστριας με ολόσωμο Παντοκράτορα ένθρονο να ευλογεί με το δεξί χέρι και να στηρίζει με το αριστερό επάνω στο μηρό ανοιχτό Ευαγγέλιο. *Ἐγώ εἰμι ὁ Ποιμὴν ὁ καλός* κτλ. Χαρακτηριστικά τα πολυτελή αρχιερατικά άμφια, η χρυσή διάλιθη μίτρα, ο μπαρόκ θρόνος με δικτυωτό ερεισίνωτο και δαντελωτές («ροκοκό») απολήξεις, τα ζωόμορφα πόδια του θρόνου (ειδ. αριθ. 4).

17. Ένθρονη Βρεφοκρατούσα. Διαστ. 1,02×0,675 μ. Δεσποτική, πάρισος της εικόνας του Παντοκράτορα, με ολόσωμη ένθρονη Παναγία να κρατεί στο στήθος το Χριστό. Ο θρόνος του ίδιου σχεδόν τύπου με της προηγούμενης εικόνας. Επιγραφή: *Δέησις τοῦ δούλου τοῦ θεοῦ / δημητρίου κυαμίλι(;)*. Μαζί με την εικόνα του Παντοκράτορα είναι έργα δυτικότροπα με επαρχιακό ύφος του ίδιου καλλιτέχνη (ειδ. αριθ. 43).

18. Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος. Διαστ. 1,02×0,675 μ. Δεσποτική, όπως και οι δύο προηγούμενες και του ίδιου ζωγράφου. Ολόσωμος στο γνωστό ασκητικό τύπο, κρατεί με το αριστερό σταυρό πάνω σπον οποίο ξετυλίγεται ενεπίγραφο ειλητό. Κάτω δεξιά η αποτμημένη κεφαλή σε χρυσό σκαλιστό αγγείο με ψηλό κωνικό πόδι (ειδ. αριθ. 3).

19. Παναγία Οδηγήτρια. Διαστ. 0,60×0,40 μ. Σε προτομή αριστεροκρατούσα. Η όλη εκτέλεση δείχνει σχεδιαστική προχειρότητα. Επιγραφή: *Δαπάνη Πέτρου Δ θας .... ου Εἰρήνης καὶ τῶν τέκνων* (ειδ. αριθ. 40).

20. Παναγία Οδηγήτρια. Διαστ. 0,29×0,22 μ. Σε προτομή, πολύ κατεστραμμένη επιγραφή: *Ἡ Ἐλπὶς τῶν Χριστιανῶν* (ειδ. αριθ. 19).

21. Χριστός. Διαστ. 0,40×0,20 μ. Μετωπικός, μέχρι το ύψος των γονάτων, καθήμενος. Κρατεί με το αριστερό ανοιχτό Ευαγγέλιο. Επιγραφή: *Εἰς μνημόσυνον Σωτηρίου Να..υ Γκίνη 1877*. Το έργο είναι λαϊκό, χωρίς ενδιαφέρον (ειδ. αριθ. 34).

22. Χριστός. Διαστ. 0,36×0,22 μ. Όμοια σχεδόν με την προηγούμενη, ως προς τον τύπο και την εκτέλεση (ειδ. αριθ. 45).

23. Αγία Τριάδα. Διαστ. 0,35×0,255 μ. Σε τρία επίπεδα, ψηλά στο βάθος σφαίρα με το άγιο πνεύμα διαχέει ακτίνες φωτός, στο μέσον δεσπόζουν οι δύο μορφές – Υιός και Πατήρ –, καθήμενες επάνω σε σύννεφα. Ο Πατήρ κρατεί σκήπτρο, ο Υιός ανοικτό Ευαγγέλιο. Κάτω η μορφή της γονατιστής Παναγίας. Είναι λαϊκότροπο έργο της ποιότητας των προηγούμενων (ειδ. αριθ. 14).

24. Αγία Τριάδα. Διαστ. 1,025×0,715 μ. Η κύρια παράσταση περικλείεται από μεγάλη σφαίρα με τους τέσσερις Ευαγγελιστές στις γωνίες. Στην περιφέρεια της σφαίρας στενή λευκή λωρίδα με μικρογράμματη επιγραφή: *φῶς ὁ πατήρ, φῶς ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος, φῶς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ἀλλ' ἓν φῶς τὰ τρία. Εἷς γὰρ Θεὸς ἐν τρισὶ μὲν προσώποις· μιᾷ δὲ φύσει καὶ ἀρχῇ, ἄτμητος, ἀσύγχυτος, πέλων προαιώνιος. αωνγ (1853) ὁ ἐξ Ὕδρας Παντολέων Γ. Ζωγράφος ἔγραψε*. Ακολουθεί τρίχρωμη πλατιά λωρίδα με αγγελικές δυνάμεις. Στο κέντρο της σφαίρας επιβλητικές οι καθιστές μορφές του Θεού και του Υιού πατούν σε τροχούς. Ανάμεσά τους στο χρυσό βάθος σφαίρα με το περιστέρι διαχέει λεπτές ακτίνες φωτός. Στον ίδιο άξονα με το Άγιο Πνεύμα εικονίζεται χαμηλά κάτω γονατιστή η Παρθένος με τα χέρια σταυρωμένα στο στήθος, σε δέηση. Η παράσταση πολυσύνθετη, ενδιαφέρουσα, μαρτυρεί πρότυπο που θυμίζει όψιμη δυτική χαλκογραφία. Τα χαρακτηριστικά των προσώπων λεπτοδουλεμένα, η χρωματική κλίμακα πλούσια. Διατηρεί το δογματικό περιεχόμενο του θέματος, μολονότι τεχνοτροπικά απομακρύνεται από τη βυζαντινή παράδοση. Σημαντική είναι η πληροφορία με το όνομα του ζωγράφου. Στο κάτω μέρος της εικόνας: *ΔΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΣΙΔΕΡΗ ΜΙΧΑΛΗ* (ειδ. αριθ. 2).

25. Σύναξις των αρχαγγέλων (Πίν. 44 α). Διαστ. 1×0,74 μ. Πολυπρόσωπη παράσταση με τους δύο αρχαγγέ-

λους σε πρώτο επίπεδο να κρατούν ανάμεσά τους μετάλλιο με τον Χριστό Εμμανουήλ. Ακολουθούν πίσω σειρές αγγέλων που στρέφονται στο κέντρο, κρατώντας ρομφαίες και όσο απομακρύνονται αποδίδονται σε μικρότερη κλίμακα για να επιτευχθεί προοπτική. Στο ανώτερο τμήμα της εικόνας ο Πατήρ κρατεί σφαίρα και δεσμίδα φωτός και στο στήθος του φέρει ελλειπτική δόξα με το Άγιο Πνεύμα ως περιστερά. Στο κέντρο της παράστασης κάτω από το μετάλλιο του Χριστού ξετυλίγεται ειλητό που γράφει: *Στῶμεν καλῶς στῶμεν μετὰ φόβου* κτλ. Στο κάτω μέρος ανορθόγραφη επιγραφή: *Δᾶεισις τοῦ δούλου /τοῦ Θεοῦ σοτήρου ἀνασασις / 1836*. Στο κέντρο της εικόνας, διαμπερής οπή στο ξύλο έχει καταστρέψει σχεδόν εξ ολοκλήρου το πρόσωπο του αρχαγγέλου. Σύμφωνα με πληροφορίες των κατοίκων η φθορά προκλήθηκε την περίοδο του πολέμου το '40, όταν βομβαρδίστηκε το χωριό και συγκεκριμένα η ενοριακή εκκλησία, στην οποία φυλασσόταν η εικόνα (ειδ. αριθ. 7).

26. Σύναξις των αρχαγγέλων. Διαστ. 0,35×0,22 μ. Ολόσωμοι οι αρχάγγελοι Γαβριήλ και Μιχαήλ επάνω σε νέφη κρατούν μετάλλιο στο κέντρο με τον Χριστό σε προτομή. Η μορφή του αρχαγγέλου Μιχαήλ αριστερά τελείως κατεστραμμένη. Λιτή σύνθεση, δυτικίζουσα τεχνοτροπία, απλοϊκή απόδοση (ειδ. αριθ. 16).

27. Αγία Μαρίνα. Διαστ. 0,35×0,275 μ. Η αγία χτυπά με σφυρί τον πεσμένο στα πόδια της φτερωτό διάβολο. Επιγραφή: *Μαρία Χ.κοξ ου* 1904 (ειδ. αριθ. 32).

28. Άγιος Κωνσταντίνος και Αγία Ελένη. Διαστ. 0,415×0,32 μ. Μετωπικοί, ολόσωμοι, με το Σταυρό του Κυρίου ανάμεσά τους. Φορούν κατάκοσμες αυτοκρατορικές στολές και κρατούν σκήπτρα. Η τεχνοτροπία είναι δυτικίζουσα (ειδ. αριθ. 31).

29. Άγιοι Πάντες. Διαστ. 0,43×0,34 μ. Η παράσταση, στο γνωστό εικονογραφικό σχήμα, αναπτύσσεται σε τρία επίπεδα. Η τεχνοτροπία είναι δυτικίζουσα και η απόδοση των μορφών απλοϊκή (ειδ. αριθ. 38).

30. Τεσσαράκοντα μάρτυρες. Διαστ. 0,45×0,335 μ. Το πλάτος της εικόνας καλύπτουν οι μετωπικές, ισοκέφαλες μορφές των μαρτύρων, που είναι παρατεταγμένες σε τρεις πυκνές σειρές και τα πόδια τους βρίσκονται μέχρι το γόνατο μέσα στο παγωμένο νερό της λίμνης κοντά στη Σεβάστεια. Επάνω αριστερά ο θερμός λουτρώνας με τον τεσσαρακοστό μάρτυρα και δεξιά φρουρός. Στο επάνω μέρος διατάσσονται τα κόκκινα στέφανα. Από τα φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά και τις λεπτομέρειες της εκτέλεσης αναγνωρίζεται ο ίδιος με αυτόν της προηγούμενης εικόνας ζωγράφος (ειδ. αριθ. 28).

31. Άγιοι Νικόλαος και Αθανάσιος. Διαστ. 1,02×0,62 μ. Ολόσωμοι, με κατάκοσμα ιερατικά άμφια, κρατούν κλειστά Ευαγγέλια και ευλογούν. Λίγο ψηλότερα μικρογραφία του Χριστού ευλογούντος. Στο κάτω μέρος επιγραφές: *Δαπάνη Νικολάου Αθανασίου Κουβαριώτου* και *Ἔργον Γεωργίου Καντζούρη Ἀθηναίου* (ειδ. αριθ. 46).

32. Άγιοι Δημήτριος και Γεώργιος. Διαστ. 0,995× 0,68 μ. Σε επιβλητική κλίμακα στο κέντρο οι δύο άγιοι με χρυσούς φολιδωτούς θώρακες ιππεύουν ορμητικά άλογα. Ο άγιος Δημήτριος με ασημένια επικάλυψη στην αριστερή ενδρομίδα, έχει στα καπούλια του αλόγου τον επίσκοπο Κυπριανό και με το μακρύ κοντάρι στοχεύει τον καταγής πεσμένο Σκυλογιάννη. Ο άγιος Γεώργιος διακρίνεται πίσω από τον Δημήτριο σε προτομή και βυθίζει το κοντάρι σε φτερωτό δράκο. Σε πρώτο επίπεδο βράχοι και λίγη βλάστηση, στο βάθος οχυρωμένοι οικισμοί. Στο επάνω μέρος της εικόνας δεξιά ο Χριστός ευλογών και αριστερά άγγελος με δύο στεφάνια.

Επιγραφή κάτω στο κέντρο: *Ἀφιαιροῦται ἡ Ἁγία Εἰκῶν ἄυτη εἰς τὸν Ναὸν τοῦ ΕυαΓΓελ/σμοῦ τῆς Θεοτόκου εἰς χωρίον Κουβαρᾶ. Δαπάνη Συνδρομῆς τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ Νικολάου καὶ τῶν λοιπῶν*. Ζωγραφική απόδοση των μορφών, πολυχρωμία, διακοσμητικότητα, χαρακτηρίζουν το έργο που, αν και επαρχιακού ύφους, παρουσιάζει ενδιαφέρον (ειδ. αριθ. 46).

33. Άγιοι Γεώργιος και Δημήτριος. Διαστ. 0,35×0,255 μ. Εικονίζονται έφιπποι πλάι-πλάι να καρφώνουν με τα κοντάρια τους το δράκο, που κείτεται κάτω αριστερά. Χαρακτηριστική η εξαιρετικά ορμητική κίνηση των αλόγων. Λαϊκότροπη παράσταση με τονισμένη τη δυτικής προέλευσης ζωγραφική αντίληψη στην απόδοση των μορφών (ειδ. αριθ. 15).

34. Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος. Διαστ. 0,365×0,27 μ. Εικονίζεται ημίσωμος με σκήπτρο στο αριστερό, πάνω στο οποίο ξετυλίγεται ειλητό με την επιγραφή: *Ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ* κτλ. Είναι λαϊκό έργο των αρχών του 20ού αι. (ειδ. αριθ. 11).

35. Άγιος Στυλιανός. Διαστ. 0,32×23,5 μ. Ημίσωμος, κρατεί με το αριστερό φασκιωμένο βρέφος. Το έργο είναι λαϊκό (ειδ. αριθ. 13).

36. Άγιος Αντώνιος. Διαστ. 0,40×0,225 μ. Ημίσωμος, κρατεί με το δεξί χέρι σταυρό και με το αριστερό ξετυλιγμένο ενεπίγραφο ειλητό. Είναι έργο λαϊκό του τέλους του 19ου αι. (ειδ. αριθ. 39).

37. Άγιος Βασίλειος. Διαστ. 0,35×0,26 μ. Ημίσωμος, φέρει τα διακριτικά του επισκοπικού σχήματος και κρατεί με το αριστερό κλειστό σταχωμένο Ευαγγέλιο. Το έργο, στο πνεύμα της τέχνης του βαυαρικού κλασικισμού του 19ου αι., απομιμείται ελαιογραφία (ειδ. αριθ. 20).

38. Άγιος Νικόλαος. Διαστ. 0,275×0,195 μ. Ημίσωμος, με βαρύτιμα ιερατικά άμφια, κρατεί κλειστό σταχωμένο Ευαγγέλιο. Είναι λαϊκό έργο του τέλους του 19ου αι. (ειδ. αριθ. 18).

39. Άγιος Χαράλαμπος. Διαστ. 0,425×0,33 μ. Σε προτομή, με κλειστό σταχωμένο Ευαγγέλιο στο αριστερό χέρι, εμφανίζεται με καλογραμμένα χαρακτηριστικά. Έργο απλοϊκό του τέλους του 19ου με αρχές 20ού αι. (ειδ. αριθ. 24).

40. Δίζωνη. Δέηση και άγιοι Δημήτριος, Νικόλαος, Στυλιανός στην κάτω ζώνη. Διαστ. 0,34×0,27 μ. Έργο λαϊκότροπο, κακότεχνο (ειδ. αριθ. 10).

41. Δίζωνη. Μεταμόρφωση και άγιοι Γεώργιος και Νικόλαος στην κάτω ζώνη. Διαστ. 0,35×0,21 μ. Στη Μεταμόρφωση το θέμα αποδίδεται νατουραλιστικά με αρκετή απλοποίηση. Οι δύο άγιοι, σε διαφορετικά διάχωρα, εικονίζονται σε μικρότερη κλίμακα. Το έργο έχει απομακρυνθεί από τη βυζαντινή αντίληψη της ορθόδοξης τέχνης (ειδ. αριθ. 12).

42. Δίζωνη. *Η ΠΥΡΦΟΡΟΣ ΑΝΑΒΑΣΙΣ ΤΟΥ ΠΡΟΦΗΤΟΥ ΗΛΙΟΥ* και κάτω *ὁ Προφήτης Ἠλίας φονεύει τούς ἱερεῖς τῆς αἰσχύνης*. Διαστ. 0,415×0,32 μ. Το έργο παρουσιάζει τα ίδια χαρακτηριστικά από τεχνοτροπικής πλευράς με την προηγούμενη εικόνα και πιθανότατα έχουμε τον ίδιο ζωγράφο (ειδ. αριθ. 30).

43. Αρτοφόριο (Πίν. 44 γ). Διαστάσεις: ύψος 0,68, μήκος πλευράς βάσης 0,215 μ. Ξυλόγλυπτο ναόσχημο με επιμήκη κορμό, επιστέφεται με τρουλίσκο που κορυφώνεται σε σταυρό. Ο διάκοσμος, λαϊκότροπος, περιλαμβάνει τις απεικονίσεις του Χριστού αναδυόμενου μέσα από το Άγιο Ποτήριο στην τοξωτή θυρίδα, της Παναγίας ολόσωμης στην αριστερή πλευρά σε σχέση με τη θυρίδα, του Προδρόμου στην αντίθετη πλευρά και, τέλος, αγγέλου που κρατά ξεδιπλωμένο ενεπίγραφο ειλητάριο. Οι παραστάσεις μαρτυρούν τις δυτικές επιδράσεις του 19ου αι., στο πνεύμα μιας γενικότερης λαϊκής καλλιτεχνικής αντίληψης (ειδ. αριθ. 47).

44. Σταυρός με παράσταση Εσταυρωμένου και Ανάστασης (Πίν. 45 α). Διαστάσεις: ύψος 0,95×0,415 μ. Σε χρυσό βάθος ο Εσταυρωμένος και στις τρίλοβες απολήξεις των κεραιών του σταυρού προτομές των τεσσάρων Ευαγγελιστών με τα σύμβολά τους. Στη βάση της κάθετης κεραίας ο Άδης. Στην άλλη πλευρά ο αναστημένος Ιησούς και στις τρίλοβες απολήξεις των κεραιών προτομές προφητών (Δαυίδ, Σολομών) του Αδάμ και της Εύας. Στη βάση του σταυρού προσωποποίηση του θανάτου. Το έργο είναι δυτικίζουσας τεχνοτροπίας.

ΑΙΓΙΝΑ

Από τη συντηρήτρια Μ. Σταυρίδου έγινε συντήρηση μεγάλης εικόνας από το μητροπολιτικό ναό της Αίγινας, που σύμφωνα με πληροφορίες του ιερέα Εμμ. Γιαννούλη αρχικά βρισκόταν στο παρεκκλήσι της Αγίας Παρασκευής Αίγινας. Η εικόνα, διαστ. 1×0,685 μ., με παράσταση στηθαίου Παντοκράτορα που κρατεί ανοικτό Ευαγγέλιο στο αριστερό χέρι, χρονολογείται στα τέλη του 19ου αι. Το ενδιαφέρον είναι ότι κατά τη συντήρηση εντοπίστηκαν ίχνη παλαιότερου στρώματος ζωγραφικής. Αποφασίστηκε ο διαχωρισμός των στρωμάτων και έτσι αποκαλύφθηκαν κάτω από το νεότερο στρώμα δύο παλαιότερα. Από το μεσαίο δεν σώθηκαν παρά ίχνη στο ίδιο επίπεδο με την προετοιμασία του νεότερου. Από το αρχικό στρώμα ζωγραφικής διατηρούνται ελάχιστα λείψανα, ικανά όμως να μας επιτρέψουν να διαπιστώσουμε ότι έφερε επίσης παράσταση στηθαίου Παντοκράτορα, επάνω σε καλά στιλβωμένο χρυσό βάθος, που κρατά κλειστό Ευαγγέλιο στο αριστερό χέρι (Πίν. 45 β). Ο Χριστός φέρει ένσταυρο φωτοστέφανο και στις επάνω γωνίες μέσα σε δίσκους με φυτικό κόσμημα είναι γραμμένες οι βραχυγραφίες *ΙC ΧC*· σώζεται μόνο τμήμα του δεξιού δίσκου με το γράμμα *Χ*. Το ενδιαφέρον από εικονογραφικής πλευράς είναι τα λείψανα από πτέρυγες αγγέλων ή σεραφείμ, αριστερά και δεξιά της κεφαλής του Παντοκράτορα, που μας οδηγούν στην υπόθεση ότι έχουμε μια παραλλαγή του εικονογραφικού τύπου του Χριστού εν δόξη[32].

Η εικόνα, με βάση τα ελάχιστα δείγματα ζωγραφικής που σώθηκαν, κυρίως μικρό μέρος του προσώπου του Παντοκράτορα, θα μπορούσε να χρονολογηθεί στο β΄ μισό του 15ου με αρχές του 16ου αι.

Διαπιστώθηκε επίσης ότι τμήμα της εικόνας έχει αποκοπεί κάθετα σε όλο το ύψος της δεξιάς πλευράς, πιθανώς από το ζωγράφο του νεότερου στρώματος, λόγω καταστροφής του ξύλου από φωτιά.

Το νεότερο στρώμα ζωγραφικής που αποκολλήθηκε ενισχύθηκε κατάλληλα στην πίσω πλευρά και τοποθετήθηκε σε τελάρο (διαστ. 1,05×0,70 μ.) (Πίν. 25). Στην παλαιά εικόνα με το αρχικό στρώμα ζωγραφικής έγιναν εκτεταμένες στερεώσεις στο ξύλο, καθαρισμός και στερέωση της ζωγραφικής. Οι δύο εικόνες επεστράφησαν στο μητροπολιτικό ναό της Αίγινας.

ΚΥΘΗΡΑ

Από το συντηρητή Ι. Θωμά έγινε συντήρηση της ιδιαίτερα ενδιαφέρουσας, κυρίως από εικονογραφικής πλευράς, εικόνας με τους αγίους Θεόδωρο και Ρόκκο ολόσω-

32. M. Chatzidakis, Icônes de Saint Georges des Grecs et de la Collection de l'Institut, Venise 1962, σ. 7, πίν. Ι. Θ. Χρ. Αλιπράντης, Θησαυροί της Σίφνου, Εικόνες των ναών και των μονών, Αθήναι 1979, σ. 28, πίν. 16.

μους εκατέρωθεν του Κάστρου Χώρας Κυθήρων, που χρονολογείται στο α΄ μισό του 18ου αι.[33] (Πίν. 45 γ).

Η εικόνα είχε εντοπιστεί από παλιά στο ναό της Μυρτιδιώτισσας του Κάστρου Χώρας και λόγω των προβλημάτων που παρουσίαζε είχε κριθεί απαραίτητο να μεταφερθεί στα εργαστήρια της Αθήνας για συντήρηση, όπως και έγινε. Οι διαστάσεις της είναι 1,20× 1,30×0,02 μ. και αποτελείται από τέσσερις άνισου πλάτους σανίδες πεύκης. Έγιναν οι εξής εργασίες: στερέωση των σανίδων, τοποθέτηση νέων κινητών τρέσων στη θέση των παλαιών καρφωτών, απεντόμωση, στερέωση της επιφάνειας της ζωγραφικής με την προετοιμασία, καθάρισμα και αισθητική παρουσίαση.

Η εικόνα μετά τη συντήρησή της επεστράφη στα Κύθηρα, όμως για λόγους ασφάλειας φυλάσσεται πλέον στον ενοριακό ναό του Εσταυρωμένου Χώρας Κυθήρων, αφού κατασκευάστηκαν κατάλληλα στηρίγματα για την ανάρτησή της στο νότιο τοίχο.

Έγινε επίσης συντήρηση 24 τεμαχίων τοιχογραφιών που είχαν αποτοιχιστεί από βυζαντινούς και μεταβυζαντινούς ναούς των Κυθήρων, από τη δεκαετία του 1960, με σκοπό την επιστροφή και έκθεσή τους στο νησί σε κατάλληλο χώρο. Καθαρίστηκε η επιφάνεια της ζωγραφικής και βελτιώθηκαν τα παλαιά κονιάματα. Η εργασία έγινε από τους συντηρητές Σ. Κουταβούλη και Γ. Πορτάλιο.

ΕΛΕΝΗ ΓΚΙΝΗ-ΤΣΟΦΟΠΟΥΛΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΒΟΙΩΤΙΑΣ

Θήβα

Ναός Αγίου Νικολάου ή Αγίας Παρασκευής στη θέση Καναβάρι

Συνεχίστηκε και φέτος η συντήρηση των αποτοιχισμένων τοιχογραφιών του παραπάνω ναού που άρχισε πέρυσι[34].

1. Διασπάσεις 0,735×0,785 μ. (αριθ. ευρ. 124).

Προέρχεται από το αριστερό τμήμα του κτιστού τέμπλου, όπως διαπιστώθηκε από εξέταση παλαιών φωτογραφιών που βρέθηκαν στο αρχείο του Βυζαντινού Μουσείου. Στο κάτω μέρος διακοσμείται με μια ζώνη που πλαισιώνεται από μαύρο περίγραμμα, με ελικοειδείς βλαστούς[35] χρώματος ώχρας σε βάθος ερυθρό και κυανό εναλλάξ. Το πάνω τμήμα έχει μεγάλη φθορά και δεν διακρίνεται η παράσταση. Η συντήρηση έγινε από τη συντηρήτρια Κωνσταντίνα Κουνάδη.

2. Διαστάσεις 0,785×0,545 μ. (αριθ. ευρ. 126).

Προέρχεται από το δεξιό ορθοστάτη της κόγχης του νότιου κλίτους του ναού. Μέσα σε ορθογώνιο πλαίσιο που περιβάλλεται, όπως και το προηγούμενο, από μαύρο περίγραμμα χωρίζεται με μαύρη διαγώνιο σε δύο τριγωνικά ίσα τμήματα. Υπόλευκοι ελικοειδείς βλαστοί γράφονται στα τρίγωνα με κυανό βάθος το ένα και με ερυθρό το άλλο. Ζώνες διαφορετικού πάχους σε χρώματα κυανό, υπόλευκο και ερυθρό περιβάλλουν το πλαίσιο.

3. Διαστάσεις 0,680×0,970 μ. (αριθ. ευρ. 127).

Στο κάτω τμήμα διακοσμητικό θέμα που μιμείται ορθομαρμάρωση. Μέσα σε ορθογώνιο πλαίσιο εναλλάσσονται ανά τρεις κόκκινες και σκούρες κυανές κυματοειδείς γραμμές σε πλάγια διάταξη. Παρόμοιο τρόπο απόδοσης των φλεβώσεων του μαρμάρου συναντούμε στην κτιστή τράπεζα του ναού της Παναγίας Ανδρουμπεβίτζιας στη Μάνη, χρονολογούμενου στο β΄ μισό του 13ου αι.[36] και στο τέμπλο του ναού του Αγίου Νικολάου στο Γεράκι, που έχει χρονολογηθεί στο τέλος του 13ου αι.[37] Στο πάνω τμήμα μέσα σε σκούρο κυανό κάμπο διασώζεται πολύ μικρό τμήμα μορφής που εικονίζεται κατά μέτωπο και φοράει υπόλευκο ρούχο. Τα δύο τελευταία κομμάτια συντηρήθηκαν από τη συντηρήτρια Ελένη Πέτση-Τσαμαντάνη.

Ψηφιδωτό δάπεδο οδού Κέβητος

Κατά την κατασκευή του αποχετευτικού δικτύου στην οδό Κέβητος και ανάμεσα στις οδούς Επαμεινώνδα και Κάδμου αποκαλύφθηκε σε έκταση 30 τ.μ. περίπου τμήμα παλαιοχριστιανικού ψηφιδωτού δαπέδου με μια εξαιρετική παράσταση τοπίου του Νείλου[38]. Το ψηφιδωτό

33. ΑΔ 44-46 (1989-1991): Μελέτες, σ. 179-180. Σημειωτέον ότι οι πίνακες 71 και 75β έχουν τυπωθεί αντίστροφα κατά τη σχέση αριστερά-δεξιά.

34. ΑΔ 48 (1993): Χρονικά, σ. 91.

35. Πρβλ. οκτάτευχος, Canon gr 35f 1 της βιβλιοθήκης Bodleian της Οξφόρδης. I. Hutter, Corpus der byzantinischen Miniaturhandschriften, Oxford Bodleian Library, Stuttgart 1982, III 3.2, πίν. 285.

36. Ρ. Ετζέογλου, Ο βυζαντινός ναός της Παναγίας Ανδρουμπεβίτζιας στη Μεσσηνιακή Μάνη, Ευφρόσυνον, Αφιέρωμα στον Μανόλη Χατζηδάκη, 1, Αθήνα 1991, σ. 246, πίν. 131.

37. Ν. Κ. Μουτσόπουλος - Γ. Δημητροκάλλης, Γεράκι, Οι εκκλησίες του οικισμού, Θεσσαλονίκη 1981, πίν. 86.

38. Ανθή Θεοδώρου-Μαυρομματίδη, Ανασκαφές στο νέο Αποχετευτικό Δίκτυο Θήβας, Β΄ Διεθνές Συνέδριο Βοιωτικών Μελετών, Λιβαδειά 6-10 Σεπτεμβρίου 1992, Επετηρίς της Εταιρείας Βοιωτικών Μελετών, Α, Αθήνα 1995, σ. 514-519, εικ. 3-8.

δάπεδο αποκολλήθηκε σε είκοσι τρία τεμάχια[39] και μεταφέρθηκε στο εργαστήριο ψηφιδωτών της μονής Δαφνίου για συντήρηση. Τη φετινή χρονιά έγινε καθαρισμός της πίσω επιφάνειας σε δεκαπέντε τεμάχια από σπουδαστές των ΤΕΙ με την επίβλεψη του συντηρητή αρχαιοτήτων Δημητρίου Χρυσόπουλου.

ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ ΚΟΙΛΑΚΟΥ

Αντίκυρα

Κατά το 1994 ολοκληρώθηκαν οι εργασίες επανατοποθέτησης του ψηφιδωτού δαπέδου στο κεντρικό κλίτος της πεντάκλιτης παλαιοχριστιανικής βασιλικής της Αντίκυρας, οι οποίες είχαν αρχίσει το 1991.

Προκειμένου να επανατοποθετηθεί το ψηφιδωτό το οποίο είχε αποκολληθεί πριν από χρόνια (1983), έπρεπε κατ' αρχάς να κατασκευαστεί νέο υπόστρωμα. Η εργασία αυτή είναι πολύπλοκη και δύσκολη και έγινε με την ακόλουθη σειρά: Πρώτα αφαιρέθηκε το παλαιό υπόστρωμα του ψηφιδωτού, μετά τοποθετήθηκαν ομοιόμορφες πέτρες μέτριου μεγέθους σε όλη την έκταση του κεντρικού κλίτους και στη συνέχεια καλύφθηκαν με μια στρώση χοντρό και μια στρώση ψιλό χαλίκι. Κατασκευάστηκαν οι οδηγοί και έπεσε γκρο μπετόν για την κατασκευή της πλάκας επάνω στην οποία θα τοποθετηθούν τα κομμάτια του ψηφιδωτού που είχαν αποκολληθεί και τοποθετηθεί σε ορθογώνια τελάρα από αλουμίνιο. Πρέπει να σημειωθεί ότι στη νοτιοδυτική γωνία του κεντρικού κλίτους, όπου το ψηφιδωτό είναι κατεστραμμένο, κατασκευάστηκε φρεάτιο και δόθηκε η κατάλληλη κλίση στην πλάκα για την απορροή των υδάτων. Ακολούθησε η επόμενη φάση της επανατοποθέτησης. Τα τεμάχια του ψηφιδωτού (70) τοποθετήθηκαν στην πλάκα και στερεώθηκαν στη σωστή τους θέση, σύμφωνα με το σχέδιο, αφού βέβαια εξασφαλίστηκαν οι σωστές κλίσεις για την απομάκρυνση των ομβρίων. Καλύφθηκαν τα κενά-φθορές με κατάλληλο κονίαμα καθώς και οι αρμοί μεταξύ των τεμαχίων. Έγινε επίσης κατάλληλο αρμολόγημα και των δύο στυλοβατών.

Η διαδικασία της επανατοποθέτησης, που ήταν ιδιαίτερα πολύπλοκη και επίπονη, πραγματοποιήθηκε από τους συντηρητές Λουκά Μπούνδρο και Ασπασία Μπούνδρου. Το έργο επόπτευε ο υπεύθυνος συντηρητής της Διεύθυνσης Συντηρήσεως Δημ. Χρυσόπουλος.

Το αποτέλεσμα αυτής της εργασίας είναι άριστο (σωστή τοποθέτηση, υφή και χρώμα κονιάματος-συμπλήρωμα αρμών), και αυτό οφείλεται στους δύο έμπειρους συντηρητές που ήδη αναφέραμε, χωρίς την ικανότητα, την επιμονή, την υπομονή και το «μεράκι» των οποίων δεν θα ήταν ποτέ δυνατό να πραγματοποιηθεί με επιτυχία τέτοιο έργο (Πίν. 46 α).

Άλλες εργασίες

Κατά τη διάρκεια των ετών 1990-1994 στον αρχαιολογικό χώρο της Αντίκυρας έγιναν σημαντικές εργασίες, οι οποίες σκοπό είχαν τη βελτίωση των συνθηκών φύλαξης, ταξινόμησης και προβολής των ευρημάτων των προερχόμενων από ανασκαφικές έρευνες στον παραπάνω χώρο.

1. Στερεώθηκε και διαμορφώθηκε κατάλληλα απαλλοτριωμένο οίκημα (80 τ.μ. περίπου), που βρίσκεται επί της οδού Ομήρου πλησίον της παλαιοχριστιανικής βασιλικής, ώστε να εξυπηρετεί τις πολλαπλές ανάγκες του χώρου και της Υπηρεσίας. Συγκεκριμένα:

Στερεώθηκε η στέγη, έγιναν εσωτερικά και εξωτερικά επιχρίσματα, κατασκευάστηκαν βοηθητικοί χώροι και διαχωρίστηκε το δωμάτιο που θα χρησιμοποιηθεί ως ξενώνας. Αγοράστηκε και τοποθετήθηκε ο κατάλληλος εξοπλισμός.

Αποτέλεσμα των εργασιών αυτών είναι σήμερα να διαθέτει ο αρχαιολογικός χώρος της Αντίκυρας ένα οίκημα που μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως Γραφείο της Υπηρεσίας, ως χώρος φύλαξης και ταξινόμησης καταγεγραμμένων αρχαιολογικών ευρημάτων, ως ξενώνας για να φιλοξενούνται αρχαιολόγοι, συντηρητές και άλλοι υπάλληλοι σε περίπτωση ανάγκης, καθώς και ως εργαστήριο καθαρισμού και συντήρησης κεραμικών και άλλων μικρών αντικειμένων.

2. Στον ίδιο απαλλοτριωμένο χώρο επί της οδού Ομήρου, εκεί που βρίσκεται το Γραφείο της Εφορείας – για το οποίο έγινε παραπάνω εκτενής αναφορά –, κατασκευάστηκε υπόστεγο για τη φύλαξη και προστασία γλυπτών αρχιτεκτονικών μελών και άλλων ευρημάτων προερχόμενων από ανασκαφές στον αρχαιολογικό χώρο της Αντίκυρας. Οι εργασίες δεν έχουν ολοκληρωθεί ακόμη – απομένει η τοποθέτηση θυρών ασφαλείας. Το έργο αυτό γίνεται με εγκεκριμένα σχέδια από την Υπηρεσία και σε συνεργασία με την κοινότητα Αντίκυρας και την Δ.Τ.Υ. του νομού Βοιωτίας.

3. Έγινε καταγραφή και τακτοποίηση ευρημάτων προ-

39. Στην αποκόλληση εργάστηκαν οι συντηρητές Λουκάς και Ασπασία Μπούνδρου.

ερχόμενων από ανασκαφές παρελθόντων ετών (γλυπτά παλαιοχριστιανικής βασιλικής-ευρήματα από οικόπεδο Ζηλιαναίου).

Όλες τις παραπάνω εργασίες επόπτευε η προϊσταμένη της 1ης ΕΒΑ Ε. Μανωλέσσου και επέβλεπε η υπογράφουσα.

ΑΣΠΑΣΙΑ ΚΟΥΡΕΝΤΑ-ΡΑΠΤΑΚΗ

ΥΔΡΑ

Κατά το 1994 συνεχίστηκε ο αγώνας της Εφορείας για την προστασία των μνημειακών οικιστικών συνόλων της Νήσου Ύδρας (Ύδρα-Καμίνια-Βλυχός), καθώς και όλης της νήσου γενικότερα, η προστασία της οποίας επανήλθε στην Υπηρεσία μας.

ΑΙΚ. ΠΑΝΤΕΛΙΔΟΥ-ΑΛΕΞΙΑΔΟΥ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

Πόρτο Ράφτη

Θέση Μοναστήρι

Ερευνήθηκαν ερείπια ναού, γνωστά από παλαιότερα με την ονομασία Άγιος Ήλιος στα ανατολικά όρια της περιοχής Ντρίβλια ή Δρίβλια, στην πλαγιά χαμηλού υψώματος στη θέση Μοναστήρι[40] και επί της σημερινής οδού Ορτανσίας, που είχαν χρονολογηθεί στα μεταβυζαντινά χρόνια. Όπως αποδείχθηκε με την ανασκαφή, το μνημείο πρέπει να χρονολογηθεί στο 12ο-13ο αι. μ.Χ. (Πίν. 46 δ) και ανήκει στον τύπο δικιόνιου σταυροειδούς εγγεγραμμένου (Σχέδ. 10)· με διακεκομμένη γραμμή σημειώνονται η υποθετική κάλυψη και ορισμένα στοιχεία που συμπληρώνουν την κάτοψη).

Αποτελείται από τον κυρίως ναό και ισοπλατή νάρθηκα στα δυτικά, συνολ. εξωτ. διαστ. 9,70 μ. μήκος × 6,50 μ. πλάτος. Στην κάτοψη ο κυρίως ναός παρουσιάζει σχεδόν τετράγωνες διαστάσεις (6,80 μ. μήκος × 6,40 μ. πλάτος) με τις τρεις κόγχες προς τα ανατολικά, χωρίς να προεξέχουν, αλλά να εγγράφονται στο πάχος του ανατολικού τοίχου.

Το στοιχείο αυτό προσδίδει ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό στο μνημείο, που παραπέμπει σε συριακά ή αρμενικά πρότυπα. Θυμίζουμε ενδεικτικά ορισμένα βυζαντινά μνημεία με εγγεγραμμένες αψίδες όπως το ναό του Αγίου Γρηγορίου Θεολόγου Θηβών[41], το καθολικό της Μονής Φιλανθρωπηνών στο νησί των Ιωαννίνων[42], καθώς και μεταβυζαντινά, όπως το καθολικό της μονής Αγίου Χαραλάμπους στη Σκιάθο[43], το ναό της Αγίας Τριάδος στην Ανατολή Αγιάς στη Θεσσαλία[44] κ.ά.

Οι τοίχοι, πάχ. ±0,60 μ., σώζονται σε ύψος που κυμαίνεται από 0,40 έως 2,10 μ. το ανώτερο και έχουν κατασκευαστεί στην εξωτερική όψη από αδρά λαξευμένους ορθογωνισμένους πωρόλιθους και αργούς λίθους με πρόσμιξη ακέραιων πλίνθων στους οριζόντιους αρμούς και σποραδικά στους κάθετους, μέσα σε ισχυρότατο κονίαμα. Η τοιχοποιία σε γενικές γραμμές θυμίζει ατελές πλινθοπερίκλειστο σύστημα. Κατά κανονικά διαστήματα παρεμβάλλονται επίσης ογκώδεις ορθοστάτες (βόρειος τοίχος), υλικό πιθανότατα σε β΄ χρήση. Σε ορισμένα σημεία της τοιχοποιίας το μεταξύ των αρμών κονίαμα καλύπτει τις πλίνθους και μέρος των λίθων. Στις εσωτερικές επιφάνειες η τοιχοδομία είναι αμελέστερη, καθώς περιλαμβάνει και αργούς λίθους, ως επί το πλείστον χωρίς λάξευση.

Οι μεγαλύτερες καταστροφές εντοπίζονται στη νότια και τη νοτιοδυτική πλευρά του κτίσματος. Παρατηρείται επίσης ότι χτίστηκε ευθύς εξ αρχής με επιμήκεις διαστάσεις, έτσι ώστε να περιλάβει και τον ευρύχωρο νάρθηκα στα δυτικά. Δύο βαθύνσεις στο βόρειο και το νότιο τοίχο του κυρίως ναού αντιστοιχα, με πλάτος 2,50 μ. περίπου, ίσο δηλαδή με την απόσταση μεταξύ των πεσσών του Ιερού, μαρτυρούν τη διάταξη του εγγεγραμμένου σταυρού, με τον τρούλο να υψώνεται αμέσως εμπρός από τους πεσσούς[45]. Στο ναό υπάρχουν δύο θύρες, τοποθετημένες

40. ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 183. Υποθέτουμε ότι η ιδιότυπη ονομασία Άγιος Ήλιος προέκυψε από παραφθορά και παρερμηνεία στους νεότερους χρόνους της αρβανίτικης λέξης «Σεν ντίελε», που σημαίνει Αγία Κυριακή (βλ. A. Milchhöfer, ό.π. (υποσημ. 19), σ. 9, όπου σημειώνεται η θέση Μοναστήρι, με ερείπια εκκλησίας, που πρέπει να ταυτίζεται με τον Άγιο Ήλιο-Αγία Κυριακή).

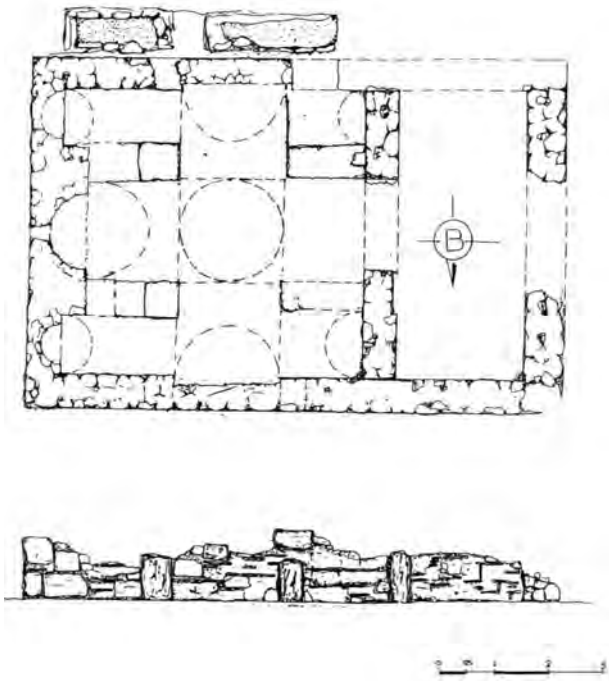
41. ΑΕ 1924, σ. 1-26.

42. Μ. Αχειμάστου-Ποταμιάνου, Η μονή των Φιλανθρωπηνών και η πρώτη φάση της μεταβυζαντινής ζωγραφικής, Αθήναι 1983 (β΄ έκδ., Αθήνα 1998), σ. 36, Σχέδ. 1.

43. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 337, Σχέδ. 4.

44. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 427, Σχέδ. 1.

45. Πρβλ. με το ναό των Αγίων Αναργύρων στο Κορωπί, Χ. Μπούρας κ.ά., ό.π. (υποσημ. 9), σ. 13-15.

Σχέδ. 10. Πόρτο Ράφτη. Θέση Μοναστήρι. Ναός Αγίας Κυριακής. Κάτοψη του ναού και όψη του βόρειου τοίχου.

αξονικά, μία στο δυτικό τοίχο του νάρθηκα και η δεύτερη στο δυτικό τοίχο του κυρίως ναού. Το δάπεδο έχει καταστραφεί ολοκληρωτικά, οπότε κατέστη δυνατόν με τις ερευνητικές τομές που έγιναν στο εσωτερικό του κυρίως ναού να εντοπιστούν κατασκευαστικές λεπτομέρειες, όπως π.χ. η μέριμνα που είχε ληφθεί για την εξομάλυνση του χώρου με επιχώσεις, ώστε να αντιμετωπιστεί η έντονη κατωφέρεια, καθώς και η ισχυρή θεμελίωση των τοίχων. Επίσης προσδιορίστηκαν η βορειοανατολική και η νοτιοδυτική βάση των πεσσών ή κιόνων για την έδραση του τρούλου, τμήμα της επιμήκους νοτιοδυτικής παραστάδας και τμήματα των θεμελίων έδρασης του τέμπλου.

Ο τύπος του ναού παραπέμπει σε παραδείγματα δικιόνιων μικρών διαστάσεων της Αττικής[46], όπως ο Άγιος Γεώργιος της Ερένειας[47], με τον οποίο θεωρούμε ότι συγγενεύει στην κάτοψη και πιθανώς στον τρόπο κάλυψης των γωνιακών διαμερισμάτων, και ο Άγιος Θωμάς στην Τανάγρα[48], με τον οποίο ταυτίζεται ως προς την υποχώρηση του πάχους του βόρειου και νότιου τοίχου, κ.ά.

Σε τομή που έγινε κατά μήκος της εξωτερικής πλευράς του νότιου τοίχου του κυρίως ναού ήλθαν στο φως ένας τάφος καλυβίτης διαταραγμένος με παιδική ταφή, καθώς και δύο λακκοειδείς, των οποίων τις πλευρές όριζαν αργοί λίθοι και θραύσματα κεράμων, ενώ η κάλυψη ήταν ημικατεργασμένες λίθινες πλάκες. Περιείχαν από ένα σκελετό εκτάδην και τα κρανία ακουμπούσαν σε μικρούς λίθους. Όλες οι ταφές ήταν ακτέριστες.

Από τη φερτή και διαταραγμένη επίχωση κάτω από το κατεστραμμένο δάπεδο του ναού συνελέγησαν τρία νομίσματα, ένα φθαρμένο υστερορωμαϊκό και δύο μικρές χάλκινες υποδιαιρέσεις του 5ου-6ου αι. μ.Χ. Η ύπαρξη νομισμάτων αυτής της περιόδου συνδυαζόμενη με τη συλλεγείσα κεραμική από χρηστικά άβαφα αγγεία με κτενιωτή διακόσμηση, λίγα θραύσματα από πινάκια τύπου terra sigillata, πώματα αγγείων μικρών διαστάσεων και θραύσματα ενός μόνωτου άβαφου κυπέλλου που συγκολλήθηκε (Πίν. 46 β), όλα αντίστοιχης με τα νομίσματα χρονολογικής περιόδου, ερμηνεύεται από το γεγονός της άμεσης γειτνίασης του ναού με τα κατάλοιπα του εύρωστου παλαιοχριστιανικού οικισμού που έχει εντοπιστεί στην περιοχή Δρίβλια του Πόρτο Ράφτη, δυτικά της θέσης της ανασκαφής μας[49].

Σημειώνουμε ακόμη έναν αξιοσημείωτο αριθμό οστράκων από κυψέλες και «χύτρες», ενώ ελάχιστα ήταν τα όστρακα με εφυάλωση και γραπτό φυτικό διάκοσμο όψιμων μεταβυζαντινών χρόνων.

Από το κατώτατο αδιατάρακτο στρώμα, ±0,30 μ. επάνω από το στέρεο, βρέθηκαν ελάχιστα όστρακα μελαμβαφή και άλλα από μικρά αγγεία με καστανέρυθρο επίχρισμα ρωμαϊκών χρόνων.

Η ύπαρξη των ερειπίων του βυζαντινού ναού της Αγίας Κυριακής στη θέση Μοναστήρι του Πόρτο-Ράφτη, που είναι αθέατη από τη θάλασσα και καλά προφυλαγμένη, φανερώνει την ανασφάλεια που επικρατούσε στην περιοχή αυτή της Αττικής από τα τέλη του 12ου αι., όπως έχει παρατηρηθεί και σε άλλες περιπτώσεις. Το γεγονός βρίσκεται σε πλήρη αντίθεση με τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες της πρώιμης χριστιανικής περιόδου, όπως τεκμηριώνονται από τα κατάλοιπα του ακμάζοντος παραλιακού οικισμού του 5ου-6ου αι. μ.Χ. στη Δρίβλια.

46. ΔΧΑΕ ΙΔ΄ (1987-1988), σ. 189 κ.ε., όπου και σχετική βιβλιογραφία.

47. Χ. Μπούρας κ.ά., ό.π. (υποσημ. 9), σ. 288-287.

48. Ό.π., σ. 362-363· πρβλ. με την κάτοψη του ναού του Αγίου Ανδρέα στους Παραμερίτες. Στ. Μαμαλούκος, Ο ναός του Αγίου Ανδρέα στους Παραμερίτες Ευβοίας, Θυμίαμα στη μνήμη της Λασκαρίνας Μπούρα, Αθήνα 1994, σ. 97.

49. ΑΔ 46 (1991): Χρονικά, σ. 85-86, Σχέδ. 6.

Πάντως, από την ονομασία της θέσης συμπεραίνουμε ότι γύρω από το μικρών διαστάσεων ναό της Αγίας Κυριακής θα υπήρχε μοναστική κοινότητα. Αυτό δεν θα είναι εύκολο να τεκμηριωθεί στο μέλλον ανασκαφικά, καθώς οι δυνατότητες είναι πολύ περιορισμένες. Ο χώρος που περιβάλλει το ναό έχει οικοδομηθεί εντατικά τις τελευταίες δεκαετίες με αυθαίρετες εξοχικές κατοικίες. Τα ερείπια του ναού και ελάχιστο τμήμα του περιβάλλοντος χώρου του απέμειναν ανέπαφα. Η 1η ΕΒΑ περιέφραξε το μνημείο και τοποθέτησε θύρα από τη δυτική πλευρά του, που είναι και η μοναδική προς αυτόν πρόσβαση, ενώ θα πρέπει να μελετηθεί τρόπος στέγασης για την προστασία του στο άμεσο μέλλον. Στην ανασκαφική έρευνα έλαβε μέρος η αρχαιολόγος Π. Καραθανάση.

Παιανία

Περιοχή Αγίου Αθανασίου (οικόπεδο Καντζίκη)

Στο παραπάνω εκτός σχεδίου οικόπεδο, που τμήμα του εφάπτεται με το νοτιοανατολικό σκέλος του ψηλού κτιστού περιβόλου του μεταβυζαντινού ναού του Αγίου Αθανασίου[50], αποκαλύφθηκαν προσκτίσματα της γνωστής τρίκλιτης παλαιοχριστιανικής βασιλικής[51], που εκτείνονται νότια και νοτιοανατολικά του νότιου κλίτους (Σχέδ. 11). Η ολοκλήρωση της έρευνας δεν έγινε δυνατή, λόγω της ύπαρξης του νεότερου κτιστού περιβόλου ο οποίος έχει θεμελιωθεί στα παλαιοχριστιανικά λείψανα. Το ενδιαφέρον έγκειται στο ότι συμπληρώνεται ως ένα βαθμό η εικόνα των νοτιοανατολικών προσκτισμάτων, μέρος των οποίων είχε επισημανθεί από την παλαιά ανασκαφική έρευνα του Ε. Μαστροκώστα, ο οποίος είχε δώσει την ερμηνεία ότι ανήκουν σε «παρεκκλήσιο» ή «βαπτιστήριο». Τα νεότερα στοιχεία που ήλθαν στο φως είναι τα εξής: Επίμηκες δωμάτιο (Δ1), εσωτ. διαστ. 4,50×2,50 μ. με είσοδο από τα νότια πλ. 0,95 μ. Οι τοίχοι, πάχ. 0,65-0,75 μ. και ύψ. από 0,12 έως 0,80 μ. το μέγιστο, παρουσίαζαν εξαιρετικά φροντισμένη κατασκευή, τυπική των παλαιοχριστιανικών χρόνων, με επάλληλες πλίνθους ή στρώσεις αργολιθοδομής και πλίνθους σε οριζόντια διάταξη κατά κανονικά διαστήματα, με ισχυρό ασβεστοκονίαμα ως συνδετικό υλικό. Στο κάτω μέρος του βόρειου τοίχου του δωματίου υπάρχει οπή τριγωνικής μορφής, περιβαλλόμενη με πλίνθους, που αντιστοιχεί προφανώς σε αγωγό. Στην εξωτερική παρειά του δυτικού τοίχου εγγράφεται τμήμα αψίδας με επάλληλες πλίνθους, της οποίας βρέθηκε το δυτικό άκρο. Είναι πιθανόν τα ερείπια αυτά όντως να συνδέονται με παρεκκλήσι, που συνήθως τοποθετείται σε παρόμοιες θέσεις στις παλαιοχριστιανικές βασιλικές.

Βόρεια του Δ1, βρέθηκε η νοτιοανατολική γωνία δεύτερου δωματίου (Δ2). Το μεγαλύτερο μέρος του δωματίου αυτού είχε αποκαλυφθεί με την ανασκαφή του Ε. Μαστροκώστα. Στο μέσον περίπου του μήκους του έχει υποστεί καταστροφή, εξαιτίας της κατασκευής του περιβόλου του Αγίου Αθανασίου (Σχέδ. 11) με την κάτοψη της παλαιοχριστιανικής βασιλικής[52], συσχετισμένη με την κάτοψη του μεταβυζαντινού ναού, στην οποία σημειώνονται οι διάφορες οικοδομικές φάσεις[53] και τα νέα ευρήματα εκτός του περιβόλου). Η επίχωση των δωματίων, διαταραγμένη, περιείχε συντρίμματα τοιχοποιίας, που ανήκουν στο στρώμα καταστροφής. Στα κινητά ευρήματα περιλαμβάνονται κυρίως θραύσματα χρηστικών άβαφων αγγείων, που ανήκουν σε οξυπύθμενους αμφορείς, χύτρα με παράλληλες αυλακώσεις στην εξωτερική επιφάνεια, υδρία, τμήμα πήλινου αγωγού κυλινδρικής διατομής με χωνοειδή απόληξη. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το μοναδικό εύρημα σε μάρμαρο, ένας κορμός γυμνού γυναικείου αγαλματιδίου (σωζ. ύψ. 0,085, πλ. 0,076 μ.), που σώζει τα δάκτυλα του δεξιού χεριού να καλύπτουν το αριστερό στήθος, χρονολογούμενο στον 3ο αι. π.Χ. (Πίν. 46 γ).

Κάτω από το στρώμα καταστροφής βρέθηκε ένα όστρακο μελαμβαφές, τμήμα δακρυδόχης και ένα νόμισμα του 3ου-2ου αι.π.Χ.

Η Εφορεία μετά την απαλλοτρίωση του παραπάνω τμήματος του οικοπέδου προτίθεται να διαμορφώσει το χώρο έτσι ώστε να ενσωματωθούν και να αναδειχθούν τα νεότερα ανασκαφικά ευρήματα. Με τον τρόπο αυτό θα δοθεί η δυνατότητα πλήρους αποκάλυψης των κτισμάτων και αξιολόγησής τους ως προς τη χρήση και λειτουργία τους σε σχέση με τη βασιλική.

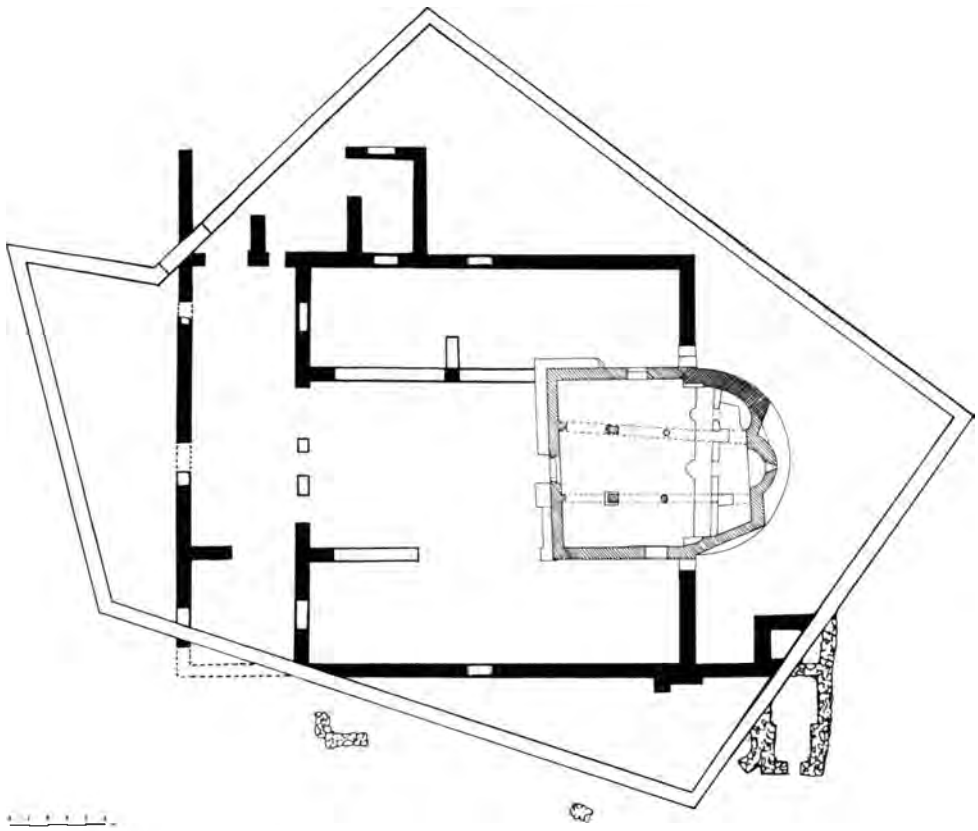
Δοκιμαστικές τομές που ανοίχθηκαν σε άλλα τμήματα του οικοπέδου κατά μήκος του νότιου σκέλους του περιβόλου του Αγίου Αθανασίου έφεραν στο φως άνευ σημασίας λείψανα τοιχοποιίας από αργούς λίθους χωρίς συνδετικό υλικό. Από τη διαταραγμένη επίχωση περισυνελέγησαν, εκτός της κοινής άβαφης κεραμικής, ένα θραύσμα από παλαιοχριστιανικό λυχνάρι ακόσμητο, λίγα όστρακα εφυαλωμένα με πράσινο και καστανοκίτρινο χρώμα και

50. Χ. Μπούρας κ.ά., ό.π. (υποσημ. 9), σ. 236-238, με παλαιότερη βιβλιογραφία.

51. ΑΕ 1956, σ. 27-31.

52. Ό.π., σ. 29, εικ. 2.

53. Χ. Μπούρας κ.ά., ό.π. (υποσημ. 9), σ. 244, σχέδ. XXV.

Σχέδ. 11. Παιανία. Περιοχή Αγίου Αθανασίου. Οικόπεδο Καντζίκη. Κάτοψη της παλαιοχριστιανικής βασιλικής.

εγχάρακτο διάκοσμο, τρία πήλινα πώματα, λίγα γυάλινα θραύσματα και σπαράγματα κονιαμάτων με βαθύ κόκκινο χρώμα.

Τέλος, σημειώνουμε ότι κατά την κατάρρευση τμήματος τοιχοποιίας της βόρειας πλευράς του περιβόλου ανασύρθηκε τμήμα μαρμάρινου αγγείου (σωζ. ύψ. 0,60 μ.) από λουτροφόρο, που μεταφέρθηκε στις αποθήκες της Εφορείας.

Στην ανασκαφική έρευνα έλαβε μέρος η αρχαιολόγος Π. Καραθανάση.

ΕΛΕΝΗ ΓΚΙΝΗ-ΤΣΟΦΟΠΟΥΛΟΥ

ΣΠΕΤΣΕΣ

Περιοχή Ζογεριάς

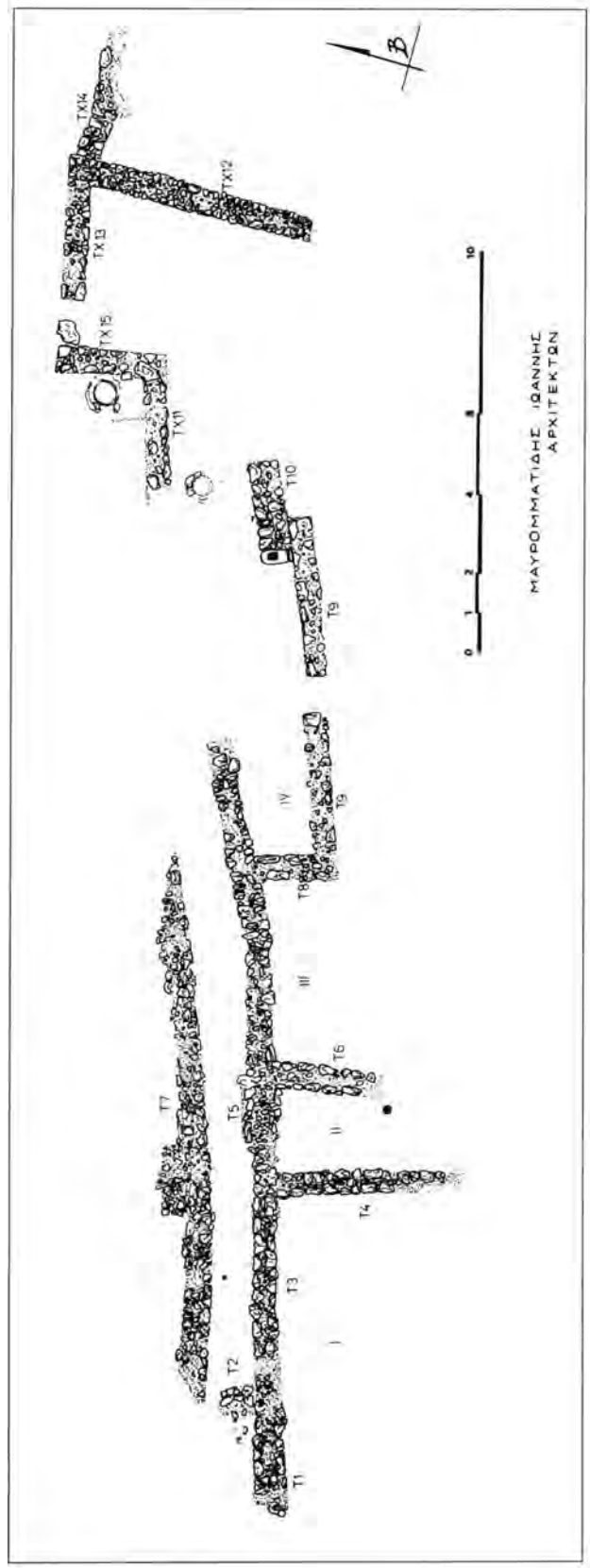
Κτίριο 2

Η έρευνα στο παραπάνω κτίριο που είχε αρχίσει το 1987[54], συνεχίστηκε το 1992[55], χωρίς να ολοκληρωθεί η αποκάλυψη του (Σχέδ. 12· Πίν. 47 α). Τις φετινές εργασίες[56] ξεκινήσαμε με τη μερική αποχωμάτωση ανδήρου που βρίσκεται νότια και 1 μ. περίπου ψηλότερα από το επίπεδο του ανασκαφικού χώρου. Πολύ γρήγορα όμως εγκαταλείψαμε την περιοχή αυτή λόγω απουσίας αρχαιολογικών ευρημάτων και συνεχίσαμε την ανασκαφή του χώρου IV προς τα ανατολικά. Ο τοίχος Τ9, μετά από ένα άνοιγμα επικοινωνίας, πλ. 0,90 μ. συνεχίζεται σε μήκος 4,5 μ., όπου διακόπτεται από καταστροφή. Το ίδιο

54. ΑΔ 42 (1987): Χρονικά, σ. 112-114.

55. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 67-70, Πίν. 26 α-β, 27α.

56. Πλην της υπογράφουσας στην ανασκαφή έλαβε μέρος η αρχαιολόγος Μαριλένα Βαβούρη και η φοιτήτρια αρχαιολογίας Ελένη Μανωλέσσου. Τους εργατοτεχνίτες της Εφορείας Π. Αποστολόπουλο και Ν. Ζούκα ενίσχυσαν σημαντικά μετά από δική τους επιθυμία και με πολύ ενθουσιασμό, όπως και παλαιότερα, οι υπάλληλοι του κλάδου φύλαξης - πληροφόρησης του Μουσείου Σπετσών Κανέλλα Σκαντζού, Εμμ. Λούζης και Κων. Ξενικάκης, ο οποίος έκανε και τη φωτογράφηση της ανασκαφής και των ευρημάτων. Οι μετακινήσεις στον ανασκαφικό χώρο έγιναν με το υπηρεσιακό αυτοκίνητο του δήμου Σπετσών με οδηγό καθη-

Σχέδ. 12. Σπέτσες. Περιοχή Ζογεριάς. Κτίριο 2. Κάτοψη της ανασκαφής.

συμβαίνει και στον τοίχο Τ10, που έχει προσκολληθεί σε μεταγενέστερη φάση σε τμήμα της βόρειας πλευράς του Τ9. Το συνολικό μήκος του είναι 2,55, το πλάτος 0,80 και το σωζόμενο ύψος 0,20 μ.

Ενσωματωμένος σε β΄ χρήση στη δυτική άκρη του βρέθηκε ενεπίγραφος λίθος, μήκ. 0,67, πλ. 0,37 και πάχ. 0,20 μ. Στη πάνω επιφάνεια υπάρχει εγχάρακτη επικλητική επιγραφή σε έξι στίχους:

+ ΚΕ ΦΥ/ΛΑΣΩΝ/ΤΩΝ ΤΩΝ / ΓΡΑΨΑΝ ΤΑΝ ΘΕΩ / ΔΟΥΛΟΝ (Πίν. 47β).

Σε απόσταση 1,25 μ. βόρεια του Τ10 αποκαλύφθηκε η βάση αποθηκευτικού αγγείου τοποθετημένου σε κοιλότητα μέσα στο έδαφος και υποβοηθούμενου για καλύτερη στήριξη από λίθους, από τους οποίους σώθηκαν τρεις προς τα βόρεια.

Ένας νέος χώρος αποκαλύφθηκε βορειοανατολικά. Διατηρήθηκε μόνο η νοτιανατολική γωνία του, που περικλείεται από τους τοίχους Τ11 και Τ15, μέσα στην οποία υπήρχε στρώμα καταστροφής με πολλές πέτρες και κεραμίδες και κάτω από αυτό έντονα ίχνη πυράς κατά τόπους. Άλλο ένα αποθηκευτικό αγγείο αποκαλύφθηκε και εδώ, όπως φαίνεται στο σχέδιο, που διατηρήθηκε σε ύψος μόλις 0,12 μ.

Ανατολικότερα του νέου αυτού χώρου δύο τοίχοι, Τ12 και Τ13, που γωνιάζουν βορειοανατολικά, φαίνεται πως σχημάτιζαν άλλο χώρο, ο οποίος βρέθηκε επίσης κατεστραμμένος.

Η ανασκαφή διακόπηκε για φέτος, ενώ υπάρχουν ενδείξεις στο βορειοανατολικό τμήμα ότι τα κτίρια συνεχίζονται.

Παρόλο που τα κινητά ευρήματα της δεύτερης ανασκαφικής περιόδου, ιδιαίτερα τα λίθινα, είχαν φανεί αρκετά ελπιδοφόρα για μια μελλοντική ταύτιση του κτιρίου, πιθανότατα με παλαιοχριστιανική βασιλική, τα νέα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, φτωχά και αποσπασματικά, σε συνδυασμό με τα κινητά ευρήματα, μας απομακρύνουν από αυτή την υπόθεση.

Τα αποθηκευτικά αγγεία που ήδη αναφέρθηκαν, κομμάτια πήλινων μαγειρικών σκευών, τμήματα από μυλόπετρες, κουκούτσια από καρπό ελιάς, ίχνη ζωικών οστών, όστρεα κτλ. φανερώνουν ότι πρόκειται για χώρο κατοικίας και όχι λατρείας.

Από τα λίγα μετάλλινα αντικείμενα ξεχωρίζουμε μια μικρή σπάτουλα με εγχάρακτη διακόσμηση[57], ένα χάλκινο αγκίστρι και τμήμα σωληνοειδούς εξαρτήματος.

ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ ΚΟΙΛΑΚΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΒΟΙΩΤΙΑΣ

Αντίκυρα (Σχέδ. 13)

Στον αρχαιολογικό χώρο της Αντίκυρας, έγιναν οι ακόλουθες ανασκαφικές εργασίες:

Οικόπεδο Αθ. Ζηλιαναίου (Σχέδ. 14)

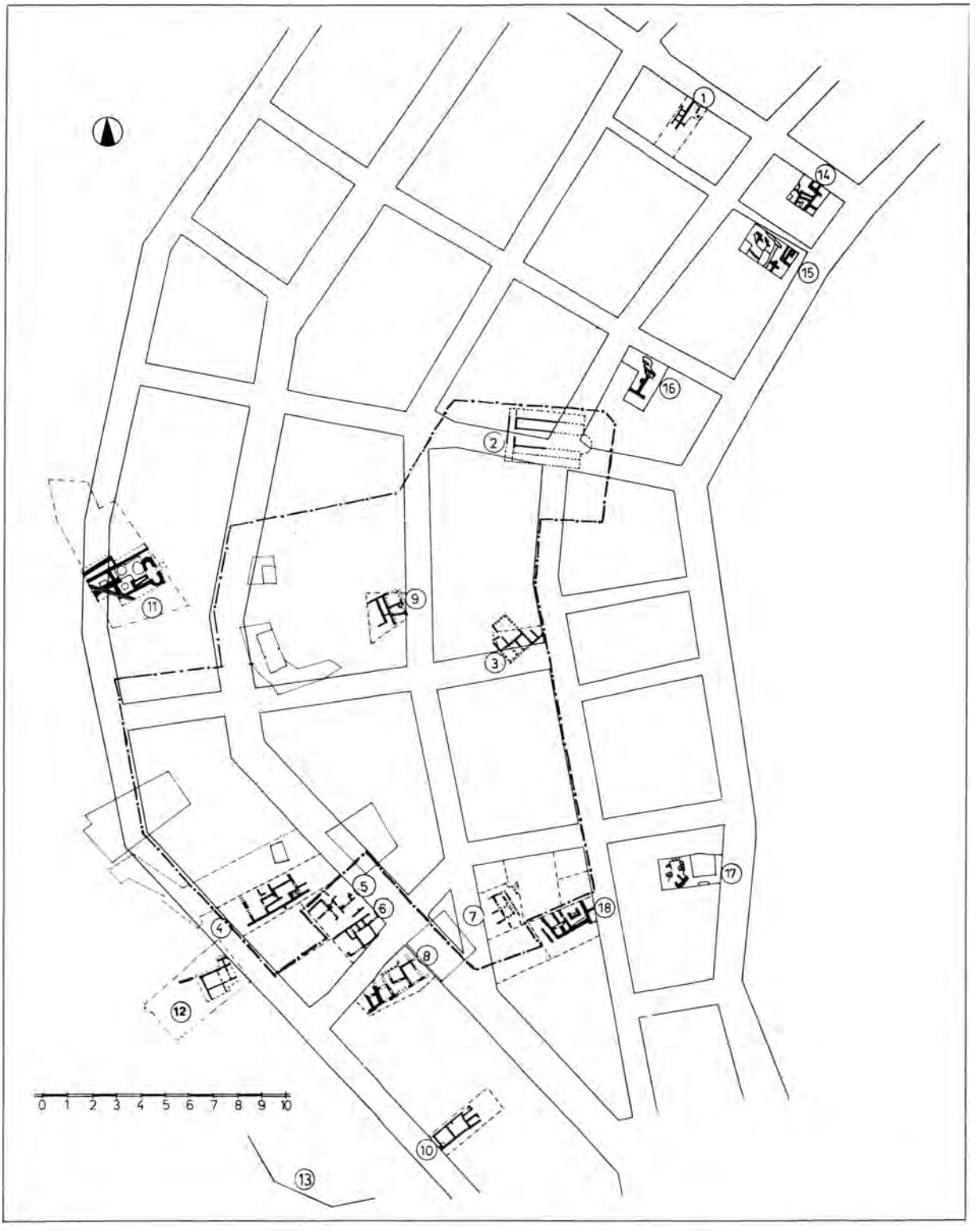
Η έρευνα άρχισε το 1991 και συνεχίστηκε με μεγάλη δυσκολία και για μικρά χρονικά διαστήματα κατά τα έτη 1993-1994, λόγω έλλειψης των απαιτούμενων πιστώσεων και εξειδικευμένου προσωπικού. Ο χώρος που ερευνήθηκε έχει διαστάσεις 13×10 μ. Επιφανειακά σχεδόν, σε βάθος 0,20 μ. βρέθηκε τμήμα παλαιοχριστιανικού λουτρού, προσαρτημένο σε προϋπάρχουσα οικία. Συγκεκριμένα στο δυτικό τμήμα του ανασκαφέντος χώρου αποκαλύφθηκαν εν μέρει τρεις χώροι Α, Β, Γ, που ανήκουν προφανώς σε οικία, και ένα πηγάδι. Στο νότιο τμήμα βρέθηκαν δύο αναλημματικοί τοίχοι, παράλληλοι μεταξύ τους, με κατεύθυνση Α.-Δ., για την κατασκευή των οποίων, εκτός των αργών λίθων, έχουν χρησιμοποιηθεί σε β΄ χρήση και μεγάλοι ορθογώνιοι ογκόλιθοι.

Μεταγενέστερος κτιστός αγωγός διασχίζει από ΝΑ. προς ΝΔ. τους χώρους Α, Β, Γ. Σε έρευνα που έγινε σε βάθος 2,30 μ. κάτω από το δάπεδο του χώρου Γ βρέθηκαν ταφές ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων (απλοί κεραμοσκεπείς τάφοι και εγχυτρισμοί). Οι τοίχοι των χώρων Α, Β, Γ έχουν πάχος 0,50-0,70 μ. και είναι χτισμένοι με ακανόνιστες πέτρες και κομμάτια οπτοπλίνθων συνδεδεμένα με κονίαμα. Σε επαφή με το χώρο Γ, προς Α., βρέθηκε τμήμα λουτρού. Αποκαλύφθηκαν οι δύο από τις τρεις ημικυκλικές κόγχες (η τρίτη σώζεται, αλλά δεν έχει αποκαλυφθεί ακόμα) που αποτελούν το caldarium και το υπόκαυστο.

Σώζονται επίσης ορισμένοι από τους κιονίσκους του υποκαύστου, που στήριζαν το πάτωμα, οι καμάρες από

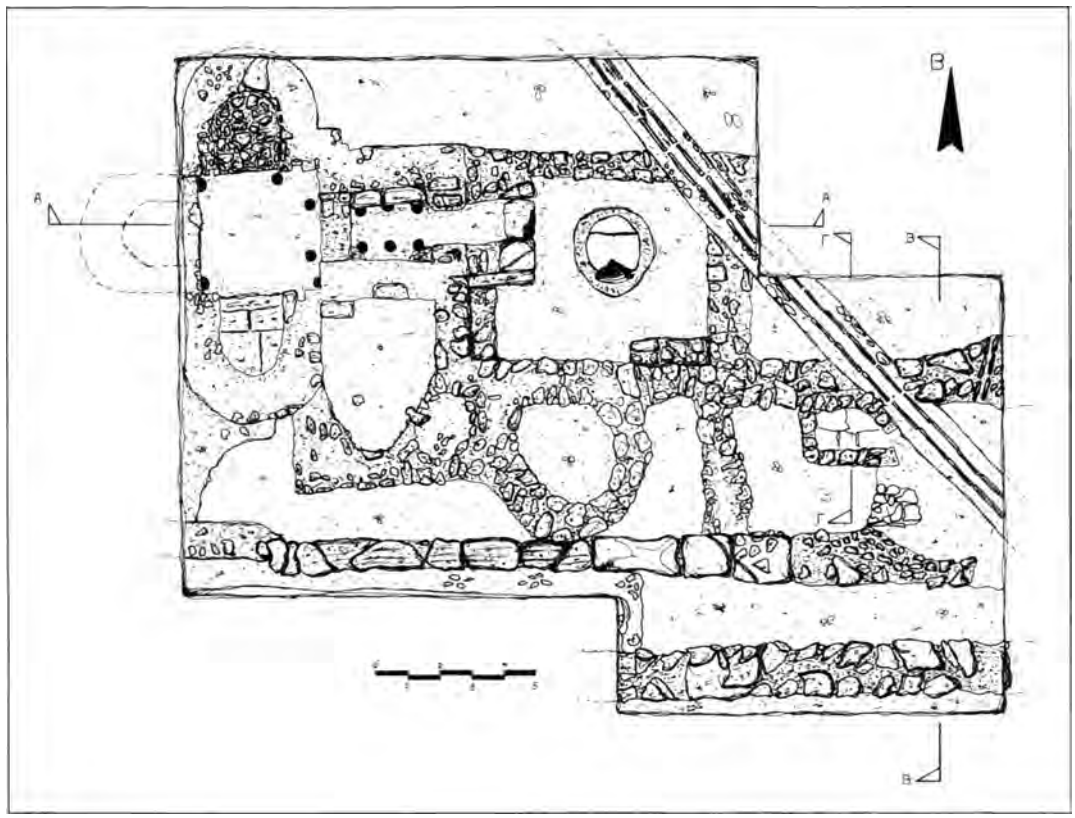
μερινά τον ίδιο το δήμαρχο Γ. Θυμαρά, που με μεγάλο ενδιαφέρον παρακολούθησε την πορεία των ερευνών. Όλους τους παραπάνω και τον καθένα χωριστά για τη δική του συμβολή, τους ευχαριστώ θερμά.

57. Πρβλ. Davidson, ό.π. (υποσημ. 2), σ. 182-185, πίν. 83.

1. ΟΙΚΟΠΕΔΟ ΠΑΠΑ
2. ΟΙΚΟΠΕΔΟ ΑΡΓΥΡΗ (ΒΑΣΙΛΙΚΗ)
3. ΟΙΚΟΠΕΔΟ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ
4. ΟΙΚΟΠΕΔΟ ΜΑΥΡΟΧΑΛΥΒΙΔΗ
5. ΟΙΚΟΠΕΔΟ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ
6. ΟΙΚΟΠΕΔΟ ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ
7. ΟΙΚΟΠΕΔΟ ΡΑΜΑΝΤΑΝΗ
8. ΟΙΚΟΠΕΔΟ ΛΕΟΝΤΟΠΟΥΛΟΥ
9. ΟΙΚΟΠΕΔΟ ΣΑΜΠΑΝΗ
10. ΟΙΚΟΠΕΔΟ Γ. ΖΗΛΙΑΝΑΙΟΥ
11. ΟΙΚΟΠΕΔΟ Α. ΖΗΛΙΑΝΑΙΟΥ
12. ΟΙΚΟΠΕΔΟ ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗ
13. ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟ ΤΕΙΧΟΣ
14. ΟΙΚΟΠΕΔΟ ΓΚΙΟΚΑ
15. ΟΙΚΟΠΕΔΟ 1ου ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ
16. ΟΙΚΟΠΕΔΟ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ
17. ΟΙΚΟΠΕΔΟ ΠΑΠΑΛΟΥΚΑ
18. ΟΙΚΟΠΕΔΟ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

Σχέδ. 13. Αντίκυρα. Περιοχή Παλάτια. Τοπογραφικός χάρτης των ανασκαφών του 1994.

Σχέδ. 14. Αντίκυρα. Οικόπεδο Αθ. Ζηλιαναίου. Κάτοψη της ανασκαφής.

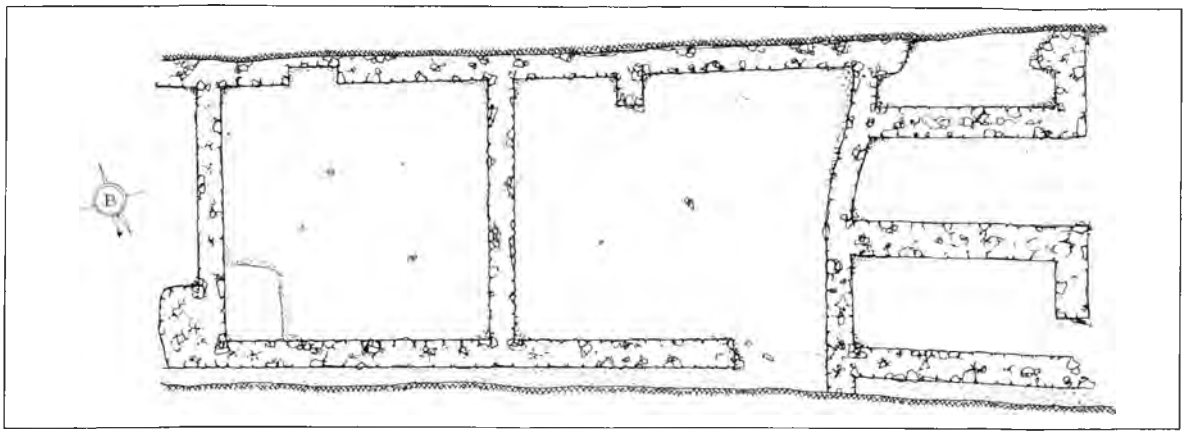
όπου εισερχόταν η φωτιά και τα αποτυπώματα των αεραγωγών που υπήρχαν στους τοίχους για την κυκλοφορία του θερμού αέρα. Το δάπεδο των κογχών είναι στρωμένο με πήλινες πλάκες και σε μία από αυτές έχει γίνει και μεταγενέστερη επέμβαση. Οι τοίχοι του λουτρού είναι χτισμένοι με σειρές αργών λίθων μεταξύ των οποίων παρεμβάλλονται σειρές από οπτοπλίνθους και όλα μαζί συνδέονται με πολύ ισχυρό κονίαμα, για να αντέχουν στις υψηλές θερμοκρασίες. Οι καμάρες του υποκαύστου και τα πατώματα, τμήματα των οποίων σώθηκαν σε ορισμένα σημεία, έχουν κατασκευαστεί από ισχυρό υδραυλικό κονίαμα και ορθογώνιες οπτοπλίνθους από κοκκινωπό πηλό.

Τα υπόλοιπα μέρη του λουτρού, όπως το tepidarium, το frigidarium, το αποδυτήριο κ.ά. δεν αποκαλύφθηκαν ακόμα λόγω της περιορισμένης έκτασης της έρευνας. Ανάμεσα στο πηγάδι και τη βόρεια κόγχη του λουτρού υπάρχει μια μεταγενέστερη ημικυκλική κατασκευή. Τα κινητά ευρήματα ήταν πενιχρά. Περισυνελέγησαν μόνο όστρακα αγγείων καθημερινής χρήσης που χρονολογούνται από τον 3ο έως τον 6ο αι. μ.Χ. Το παραπάνω λουτρό ανήκει στον τύπο των λουτρών που αποτελούνται από λίγα δωμάτια και είναι απλές κατασκευές, προορισμένες να εξυπηρετούν λίγα άτομα. Παρόμοια λουτρά έχουν βρεθεί στην αρχαία αγορά των Αθηνών, στην Κόρινθο, στη Θάσο κ.α.[58]. Από τη μορφή του, τον τρόπο κατασκευής και τα ευρήματα το λουτρό αυτό μπορεί να χρονολογηθεί στον 6ο αι. μ.Χ.

Όλο το οικιστικό αυτό σύνολο ανήκει στον παλαιοχριστιανικό οικισμό της Αντίκυρας, ο οποίος έχει εντοπιστεί και ερευνάται από χρόνια (Σχέδ. 13· Πίν. 47γ).

Για τη σωτηρία και αξιοποίηση του σημαντικού αυτού μνημείου απαλλοτριώθηκε το παραπάνω καθώς και τα όμορα προς αυτό οικόπεδα.

58. Πρβλ. J. Sodini, L'habitat urbain en Grèce à la veille des invasions, villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin, Actes du Colloque organisé par l'École Française de Rome, Rome 1984, σ. 46. A. Frantz, Late Antiquity, AD 267-700, The Athenian Agora, XXIV, 1988, σ. 30.

Σχέδ. 15. Αντίκυρα. Οικόπεδο Γ. Ζηλιαναίου. Κάτοψη παλαιοχριστιανικής οικίας.

Οικόπεδο Γεωργίου Ζηλιαναίου (Σχέδ. 15)

Στο οικόπεδο αυτό έγινε σωστική ανασκαφή και αποκαλύφθηκαν λείψανα παλαιοχριστιανικού οικισμού που έχει εντοπιστεί και ερευνάται από ετών. Σε βάθος 0,30-0,40 μ. από την επιφάνεια του εδάφους αποκαλύφθηκε τμήμα παλαιοχριστιανικής οικίας, που αποτελείται από δύο μεγάλα ορθογώνια δωμάτια (διαστ. 5,50×5,90, 5,50×6,90 μ.) και άλλα τρία μικρότερων διαστάσεων (διαστ. 4×2 μ.). Τα δωμάτια αυτά είναι χτισμένα το ένα δίπλα στο άλλο από Α. προς Δ. και δεν επικοινωνούν μεταξύ τους, αλλά με άλλους χώρους που βρίσκονται εκτός των ορίων του ερευνώμενου οικοπέδου. Οι περισσότεροι τοίχοι της οικίας είναι κατασκευασμένοι από αργούς λίθους χωρίς συνδετικό κονίαμα εκτός από το κάτω τμήμα του δυτικού και του νότιου τοίχου του Α. δωματίου, που είναι χτισμένο από αργούς λίθους συνδεδεμένους με ισχυρό κονίαμα. Τα κινητά ευρήματα είναι τέσσερα νομίσματα Μαυρικίου και πολλά όστρακα αγγείων κοινών. Από όλα τα παραπάνω συμπεραίνουμε ότι πρόκειται για τμήμα παλαιοχριστιανικής οικίας, η οποία είχε υποστεί επεμβάσεις και επισκευές. Η συνολική μορφή και διάταξή της δεν είναι δυνατόν να αποκατασταθεί διότι συνεχίζεται βόρεια, ανατολικά και νότια σε χώρους άλλων ιδιοκτησιών, αλλά και σε χώρους που είναι ήδη χτισμένα νεότερα σπίτια.

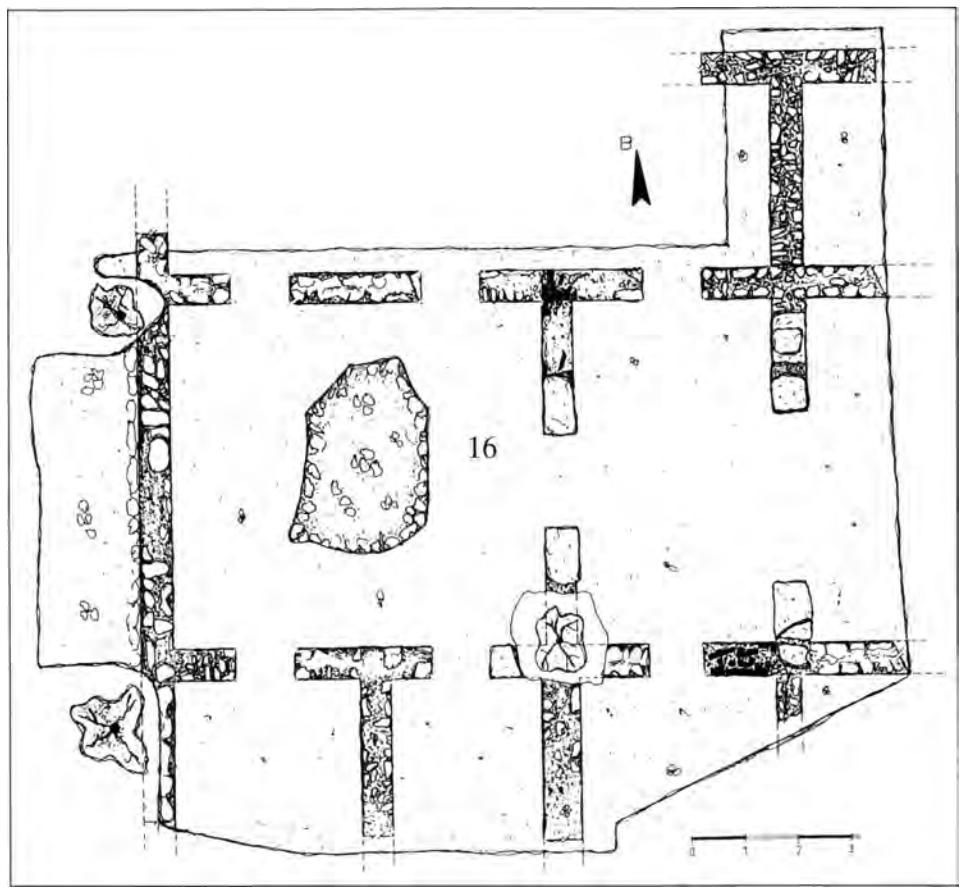
Οικόπεδο Δημήτρη Κοντογιάννη (Σχέδ. 16)

Η μικρής έκτασης ανασκαφική έρευνα που έγινε στο οικόπεδο αυτό αποκάλυψε μεγάλο κτίριο αποτελούμενο από πολλά δωμάτια και άλλους χώρους. Σε βάθος 1,50-2 μ. βρέθηκαν δύο ορθογώνιοι χώροι Α (διαστ. 7×6,40 μ.) και Β (διαστ. 3,70×6,40 μ.), οι οποίοι πλαισιώνονται στα ανατολικά και νότια από σειρές δωματίων. Δυτικά και βόρεια η έρευνα δεν προχώρησε τόσο, ώστε να διαπιστώσουμε το είδος των χώρων που υπάρχουν σε αυτές τις πλευρές. Οι δύο χώροι επικοινωνούν μεταξύ τους, αλλά και με τα δωμάτια τα οποία τους περιβάλλουν, με ανοίγματα που βρίσκονται σε αντιστοιχία μεταξύ τους. Τα ανοίγματα των δωματίων έχουν πλάτος 1,10 μ. των δε χώρων Α και Β, 1,70 μ. και 3,20 μ. αντίστοιχα. Οι τοίχοι είναι επιμελημένης κατασκευής και αποτελούνται από ακατέργαστους λίθους, ισχυρό κονίαμα και ορθογώνιες πλίνθους μεγάλων διαστάσεων. Οι όψεις τους είναι καλυμμένες από ισχυρό κονίαμα καλής ποιότητας. Έχουν πάχος 0,60 μ. και στις παραστάδες των δύο κεντρικών ανοιγμάτων των χώρων Α και Β έχουν χρησιμοποιηθεί λαξευμένοι πωρόλιθοι. Τα ευρήματα ήταν πενιχρά, όστρακα αγγείων καθημερινής χρήσης 3ου-6ου αι. μ.Χ.

Η έρευνα δεν προχώρησε σε βάθος ώστε να ολοκληρωθεί η αποκάλυψη του κτιρίου εξαιτίας της έλλειψης της απαιτούμενης πίστωσης και του εξειδικευμένου προσωπικού.

Από τη μορφή και τον τρόπο κατασκευής του κτιρίου συμπεραίνουμε ότι πρόκειται για μεγάλη και σημαντική οικία με ευρύχωρα καλοχτισμένα δωμάτια γύρω από την κεντρική αυλή. Παρόμοια παραδείγματα έχουμε από την Αθήνα, τα Μέγαρα, το Λέχαιο, την Ερέτρια, τη Μαντίνεια, τη Μεγαλόπολη κ.α.[59].

59. Πρβλ. J. Sodini, ό.π., σ. 17, εικ. 12 και σ. 18, εικ. 13. A. Frantz, ό.π., πίν. 31, 37β.

Σχέδ. 16. Αντίκυρα. Οικόπεδο Δ. Κοντογιάννη. Κάτοψη της ανασκαφής.

Από τη θέση στην οποία βρίσκεται (συνορεύει με τα οικόπεδα Γ. Μελέτη και Αμ. Μαυροχαλυβίδη) συμπεραίνουμε ότι η παραπάνω οικία αποτελεί μέρος του εύρωστου παλαιοχριστιανικού οικισμού ο οποίος αναπτύχθηκε στα όρια του αρχαίου οικισμού της Αντίκυρας.

ΑΣΠΑΣΙΑ ΚΟΥΡΕΝΤΑ-ΡΑΠΤΑΚΗ

Θήβα

Κατά το 1994 διενεργήθηκαν ανασκαφές σε τέσσερα οικόπεδα μέσα και έξω από την Καδμεία (Σχέδ. 17).

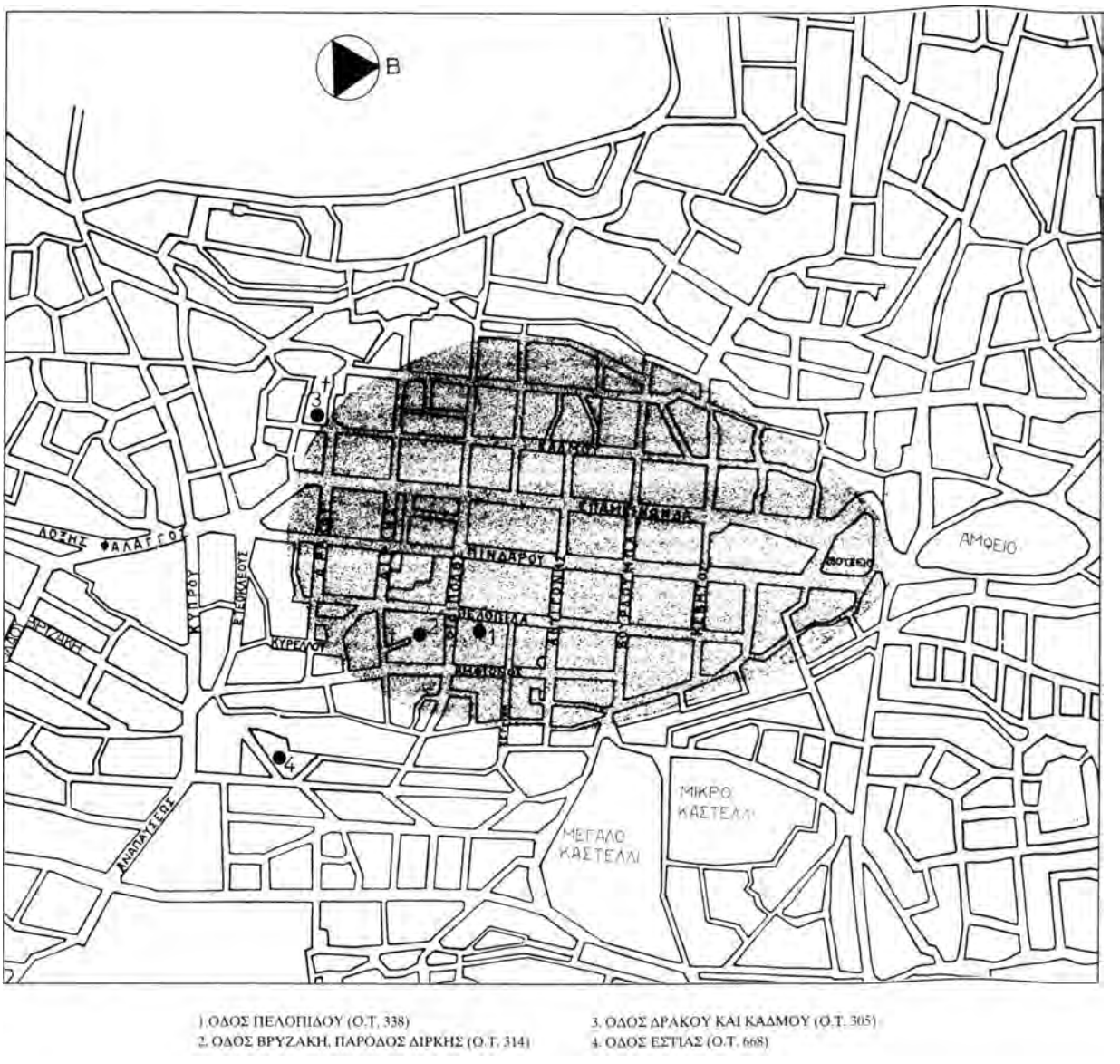
Στις ανασκαφές έλαβε μέρος πλην της υπογράφουσας και η αρχαιολόγος Μαρία Γκάτη.

Παράλληλα έγιναν έρευνες και σε οδούς όπου η Δημοτική Επιχείρηση Ύδρευσης-Αποχέτευσης Θηβών συνεχίζει τις εργασίες της. Οι ανασκαφές αυτές διεξήχθησαν, όπως και κατά το 1993, υπό την εποπτεία του αρχαιολόγου Νεκτάριου Λαμπρόπουλου.

Οδός Πελοπίδου 28 (Ο.Τ. 338, οικόπεδο κληρονόμων Νερούτσου) (Σχέδ. 18, αριθ. 1)

Η ανασκαφική έρευνα στο παραπάνω οικόπεδο (Σχέδ. 18, αριθ. 1) διενεργήθηκε παράλληλα από την 1η ΕΒΑ. και τη Θ΄ ΕΠΚΑ Τα βυζαντινά στρώματα βρέθηκαν αρκετά διαταραγμένα από μεγάλους αποθέτες των χρόνων της Τουρκοκρατίας, αλλά και κατεστραμμένα σε πολλές περιπτώσεις από τη θεμελίωση του κινηματογράφου Αμφίων, που κατελάμβανε το μεγαλύτερο τμήμα του οικοπέδου. Έτσι από τους τοίχους που αποκαλύφθηκαν σε αποσπασματική μορφή δεν είναι δυνατόν να σχηματιστεί κάποια εικόνα των κτιρίων στα οποία ανήκαν. Υποθέτουμε πάντως πως ο Τχ1 πρέπει να αποτελούσε το νότιο τοίχο μεσοβυζαντινού ναού, αν κρίνουμε από την τοιχοποιία του και από ορισμένα μικρά μαρμάρινα μέλη που βρέθηκαν στην επίχωση του οικοπέδου.

Πλην των κτιρίων, σε μεγάλο τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν πολλοί τάφοι διαφόρων τύπων: είκοσι

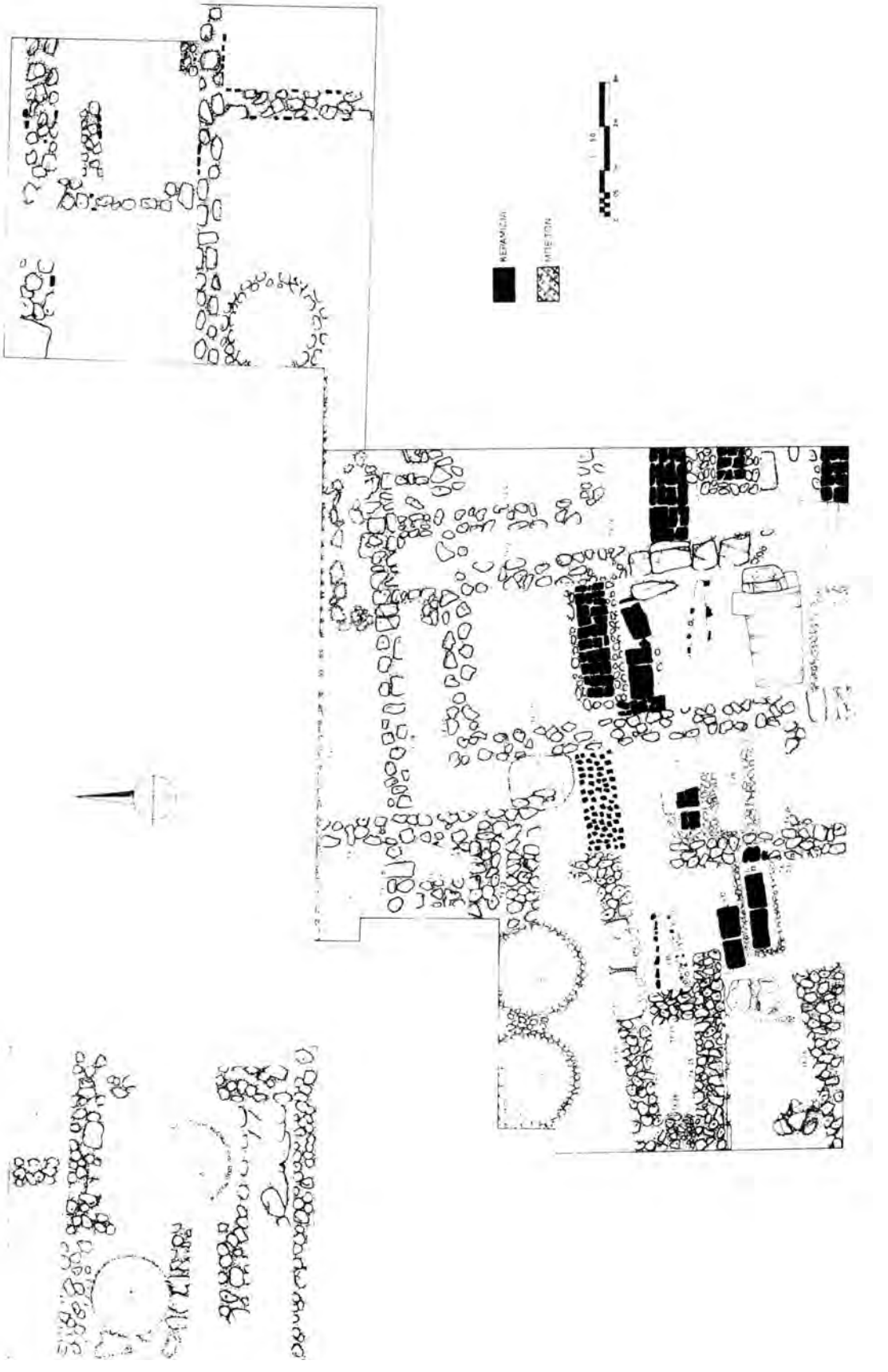
Σχέδ. 17. Θήβα. Τοπογραφικός χάρτης των ανασκαφών του έτους 1994.

κεραμοσκεπείς, έντεκα κιβωτιόσχημοι, έξι λακκοειδείς και ένας καμαροσκεπής. Οι περισσότεροι βρέθηκαν διαταραγμένοι, ιδιαίτερα οι κιβωτιόσχημοι, οι μισοί από τους οποίους χρησιμοποιήθηκαν κατ' επανάληψη.

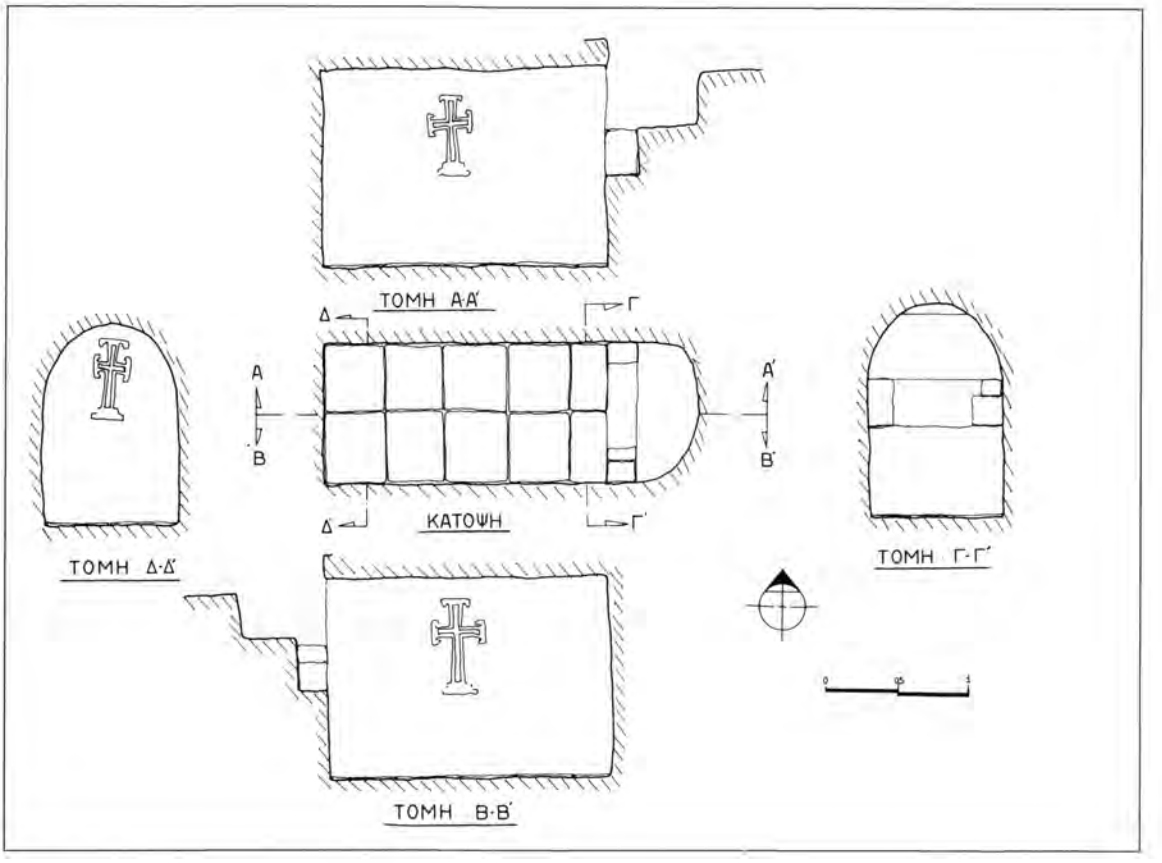
Δυστυχώς, στο σύνολό τους σχεδόν, οι τάφοι ήταν εντελώς ακτέριστοι, γεγονός που δυσκολεύει τη χρονολογική τους τοποθέτηση. Σε μία μόνο περίπτωση βρέθηκε ένα χάλκινο νόμισμα, φόλλις ανώνυμη βυζαντινή (969-1081 μ.Χ.), που αποτελεί ένα τεκμήριο.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσίασε ο μοναδικός καμαροσκεπής τάφος (Τ 37), που αποκαλύφθηκε στο νοτιοανατολικό άκρο του οικοπέδου. Η είσοδός του προς τα ανατολικά σφραγιζόταν με ημιλαξευμένο λίθο. Μετά την αποσφράγισή του βρέθηκαν τέσσερις σκελετοί, εντελώς αποσαθρωμένοι από την υγρασία. Παρ' όλο που ήταν τοποθετημένοι με επιμέλεια ο ένας πλάι στον άλλο, δεν πρέπει να είχαν ταφεί ταυτόχρονα, όπως φανερώνει το μικρό πλάτος του τάφου. Οι εξωτερικές διαστάσεις του είναι: μήκος (εκτός των βαθμίδων) ±2,20 και πλάτος ±1,23 μ., οι δε εσωτερικές: μήκος ±1,95, πλάτος ±1,02 και μέσο ύψος ±1,38 μ.

Η πρόσβαση γινόταν με δύο βαθμίδες. Το εσωτερικό

Σχέδ. 18. Θήβα. Οδός Πελοπίδου 28 (Ο.Τ. 338). Κάτοψη της ανασκαφής.

Σχέδ. 19. Θήβα.Οδός Πελοπίδου 28 (Ο.Τ. 338). Τάφος 37. Κάτοψη και τομές.

διατηρήθηκε σε άριστη κατάσταση. Οι τοίχοι είναι επιχρισμένοι με κονίαμα, στο μέσον δε των τριών πλευρών δυτικής, βόρειας και νότιας, υπάρχει γραπτή διακόσμηση σταυρού. Ο σταυρός είναι βαθμιδωτός και οι απολήξεις των κεραιών έχουν σχήμα Τ, με επίμηλα στραμμένα προς τα μέσα. Το περίγραμμα είναι τονισμένο και έχει χρώμα ερυθροκάστανο, ενώ το εσωτερικό πληρούται από ανοικτό ρόδινο χρώμα (Σχέδ. 19).

Το δάπεδο είναι στρωμένο με σχεδόν τετράγωνες πήλινες πλάκες, διαστ. ±0,47 (στον άξονα Β.-Ν.) και ±0,42 μ. (στον άξονα Α.-Δ.). Είναι τοποθετημένες σε δύο σειρές, από τέσσερις ακέραιες, αρχίζοντας από δυτικά, ενώ ανατολικά το δάπεδο συμπληρώνουν δύο μικρότερες.

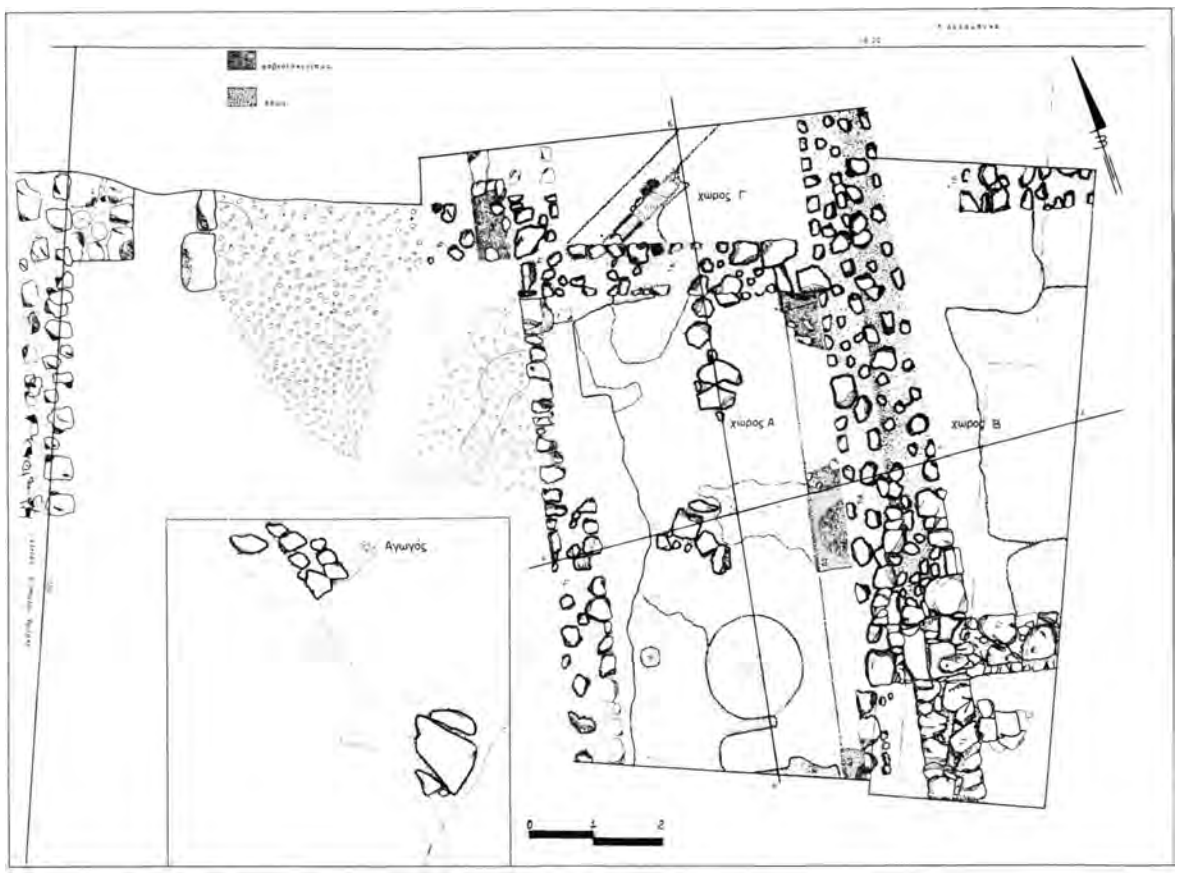
Σχέδ. 20. Θήβα. Οδός Πελοπίδου 28 (Ο.Τ. 338). Χάλκινη πόρπη ζώνης από τον Τ37.

Όπως αναφέρθηκε και για τις προηγούμενες ταφές και εδώ δεν υπήρξε κανένα εύρημα. Συγκεντρώθηκαν μόνο ελάχιστες λεπτές ίνες προερχόμενες από χρυσοκέντητο ύφασμα. Ο τύπος όμως του σταυρού (που απαντάται ακριβώς όμοιος σε νομίσματα και μολυβδόβουλλα από το τέλος του 6ου έως και τον 10ο αι.), σε συνδυασμό με τις στρωματογραφικές ενδείξεις, μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ο τάφος ανήκει στους μεσοβυζαντινούς χρόνους και πιθανότατα στον 9ο-10ο αι.

Αποτελεί ένα μοναδικό εύρημα για την πόλη της Θήβας, γιατί είναι ο πρώτος τοιχογραφημένος τάφος που αποκαλύπτεται.

Πάντως τόσο από την τοιχοποιία, όσο και από τα νομίσματα, που αναφέρονται παρακάτω[60], φαίνεται πως η

60. Βλ. παρακάτω, Μίνα Γαλάνη-Κρίκου (Νομίσματα), σ. 126.

Σχέδ. 21. Θήβα. Οδός Βρυζάκη, πάροδος Δίρκης (Ο.Τ. 314). Κάτοψη της ανασκαφής.

χρήση του χώρου τοποθετείται από τους παλαιοχριστιανικούς χρόνους έως τους χρόνους της Τουρκοκρατίας. Στη χρονολόγηση αυτή συνηγορούν και τα υπόλοιπα κινητά ευρήματα, πολλά από τα οποία βρίσκονται ακόμη στο στάδιο της συντήρησης. Ενδεικτικά αναφέρουμε πήλινα λυχνάρια παλαιοχριστιανικών χρόνων, ένα γυάλινο σταθμίο πράσινου χρώματος με ανεικονική αδιάγνωστη διακόσμηση[61] (Πίν. 48 α), ένα χάλκινο κλειδί[62], σταυρούς, περίαπτο και κόπιτσες από τις ταφές, χάλκινο διακοσμητικό μετάλλιο με διάχωρα που πληρούνται με υαλόμαζα (Πίν. 48 β), μία ενδιαφέρουσα χάλκινη πόρπη[63] ζώνης (Σχέδ. 20· Πίν. 48 γ), καθώς και λουλάδες (Πίν. 48 ε) και ένα σιδερένιο εγχειρίδιο με την ξύλινη θήκη του, των χρόνων της Τουρκοκρατίας (Πίν. 48 δ).

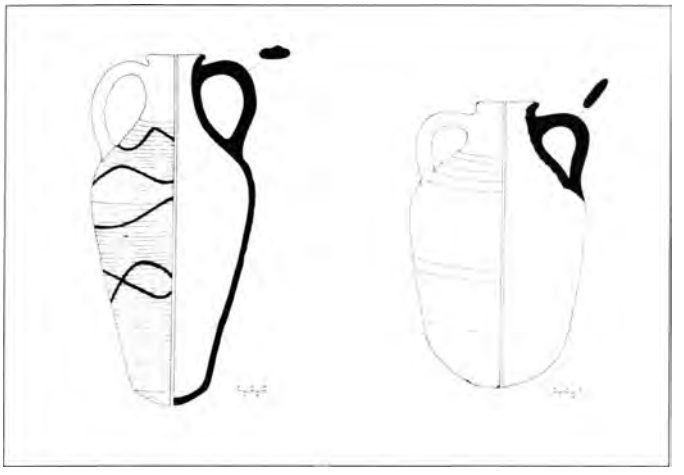
Οδός Βρυζάκη, πάροδος Δίρκης (Ο.Τ. 314, οικόπεδο Α. Καραμαγκιώλη - Δεττοράκη)

Βρίσκεται σε μικρή απόσταση βόρεια των ερειπίων του ναού του Αγίου Γρηγορίου Θεολόγου (Σχέδ. 17, αριθ. 2), χρονολογούμενου, όπως είναι γνωστό, σύμφωνα με επιγραφή το 872. Η ανασκαφή διενεργήθηκε αρχικά από τη Θ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων στο νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου, όπου εντοπίστηκαν υπολείμματα κεραμικού αγωγού με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. που εδραζόταν σε δάπεδο. Τα

61. Για γυάλινα σταθμία βλ. G. Vikan - J. Nesbitt, Security in Byzantium: Locking, Sealing and Weighing, Dumbarton Oaks. Byzantine Collection, Publications 2, 1980, σ. 36-37.

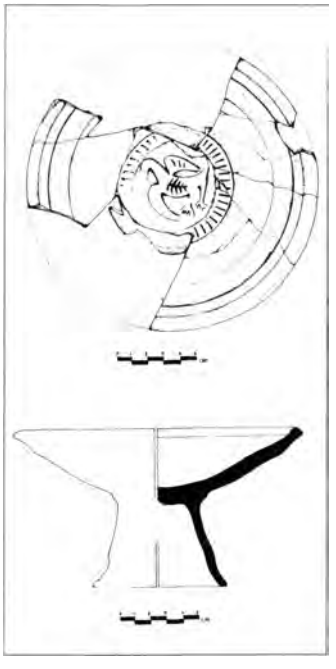
62. Για όμοιου τύπου κλειδιά βλ. Davidson, ό.π. (υποσημ. 2), πίν. 70, αριθ. 990, 991 και Vikan - Nesbitt, ό.π., σ. 2-5.

63. Βλ. Το Ελληνικό Κόσμημα, 6.000 χρόνια παράδοση, Κατάλογος έκθεσης, Θεσσαλονίκη, 21 Δεκεμβρίου 1997 - 21 Φεβρουαρίου 1998, Αθήνα 1997, σ. 208.

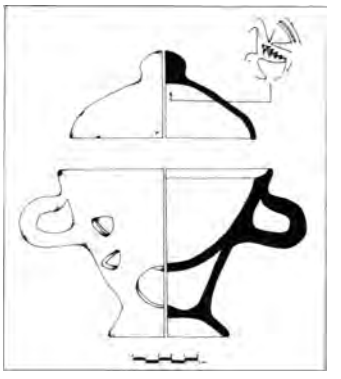

Σχέδ. 22-23. Θήβα. Οδός Βρυζάκη, πάροδος Δίρκης (Ο.Τ. 314). Πήλινοι αμφορείς.

υπόλοιπα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα ήταν ελάχιστα και ανήκαν στους κλασικούς και υστερορωμαϊκούς χρόνους, στους οποίους πρέπει να χρονολογηθεί και ο αγωγός. Ένας μικρός νομισματικός θησαυρός του 5ου-6ου αι. μ.Χ., που βρέθηκε στο χώρο, φανερώνει τη χρήση του έως αυτή την περίοδο.

Σχέδ. 24. Θήβα. Οδός Βρυζάκη, πάροδος Δίρκης (Ο.Τ. 314). Πήλινο επιτραπέζιο αγγείο.

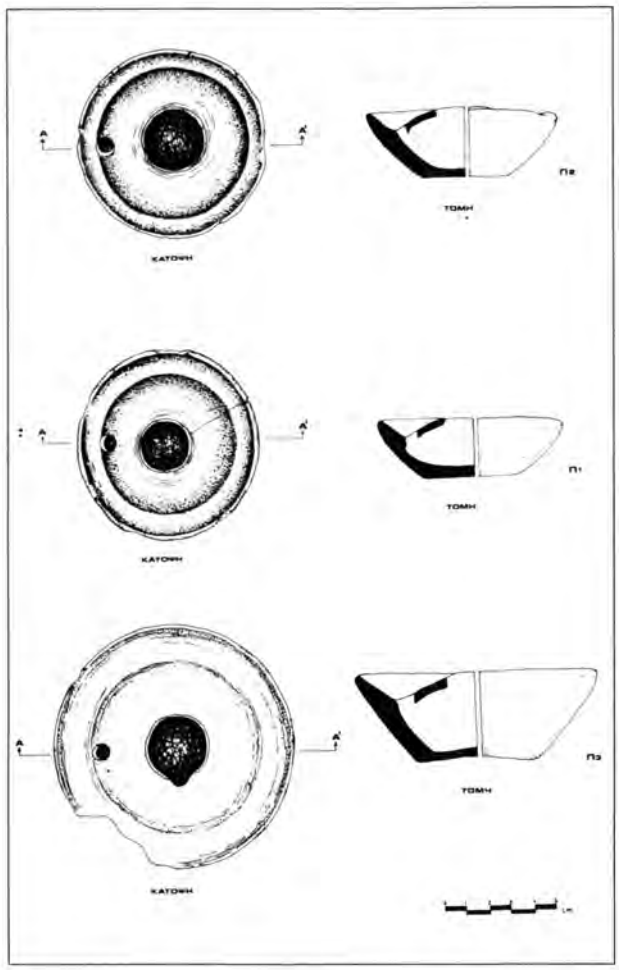
Σχέδ. 25. Θήβα. Οδός Βρυζάκη, πάροδος Δίρκης (Ο.Τ. 314). Πήλινο σαλτσάριο.

Μετά τη χάραξη νέας τομής στη νοτιοανατολική γωνία του οικοπέδου η έρευνα συνεχίστηκε από την 1η ΕΒΑ, γιατί τα ευρήματα ήταν σαφέστατα βυζαντινών χρόνων. Αποκαλύφθηκε τμήμα οικίας αποτελούμενης από τρεις χώρους και αυλή δυτικά. Ακόμα δυτικότερα βρέθηκε παράλληλο κτίσμα της ίδιας εποχής, όπως κρίνουμε από την τοιχοποιία του, το μεγαλύτερο μέρος του όμως βρίσκεται στην όμορη ιδιοκτησία (Σχέδ. 21· Πίν. 49 α).

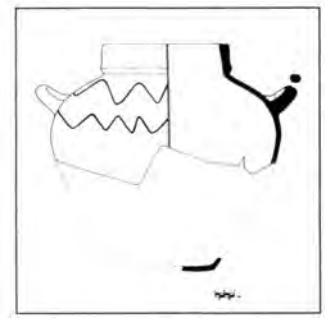
Η τοιχοποιία των κτιρίων αποτελείται από ημιλαξευμένους πωρόλιθους και ασβεστόλιθους μέτριου και μικρού μεγέθους με πολλές διάσπαρτες πλίνθους στους αρμούς, που περιβάλλουν πολλές φορές τους λίθους. Το συνδετικό υλικό είναι λάσπη.

Η στρωματογραφία στους χώρους Α και Β βρέθηκε διαταραγμένη. Ο χώρος Γ όμως μετά την καταστροφή του εγκαταλείφθηκε οριστικά προσφέροντάς μας τη δυνατότητα για ορισμένες παρατηρήσεις. Μέσα στο στρώμα καταστροφής με έντονα τα ίχνη της πυράς βρέθηκαν αποθηκευμένες σε δύο παράλληλες σειρές μεγάλες κεραμίδες που ακουμπούσαν στο νότιο τοίχο του δωματίου. Πεσμένοι πλάι τους ήταν τέσσερις σχεδόν ακέραιοι αμφορείς και κομμάτια από δύο τουλάχιστον ακόμη.

Εκτός από τον ένα, που έχει διαφορετικό σχήμα και χρώμα πηλού (Σχέδ. 22), οι υπόλοιποι με το ωοειδές σώμα, τις παράλληλες οριζόντιες πλατιές αυλακώσεις, τις τοξοειδείς λαβές με τονισμένη την κεντρική νεύρωση χαρακτηρίζονται από ένα εντελώς διαφορετικό χρώμα πηλού και από τις βαθιές κυματοειδείς χαράξεις στη βάση του λαιμού και στο σώμα (Σχέδ. 23· Πίν. 49 γ). Το ίδιο σχήμα αμφορέων, χωρίς τις εγχαράξεις όμως, το συναντούμε και σε άλλες περιοχές, όπως στην Αίγινα και στην Κόρινθο για παράδειγμα, που τοποθετούνται στον 9ο-10ο αι.[64].

Σχέδ. 26. Θήβα. Οδός Βρυζάκη, πάροδος Δίρκης (Ο.Τ. 314). Πήλινα λυχνάρια.

Σχέδ. 27. Θήβα. Οδός Βρυζάκη, πάροδος Δίρκης (Ο.Τ. 314). Πήλινη βυτίνα.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ανεύρεση στον ίδιο χώρο μιας άλλης ομάδας αγγείων επιτραπέζιων, όπως ενός σαλτσαρίου με κίτρινη εφυάλωση, του οποίου σώθηκε και το καπάκι, και τριών υψιπόδων πιάτων με πράσινη εφυάλωση, που είχαν χαρακτηριστεί παλαιότερα ως «φρουτιέρες». Τα αγγεία αυτά έχουν κοινό χαρακτηριστικό το λευκό πηλό, τα λεπτά τοιχώματα, την κομψή κατασκευή και τη χαρακτηριστική εμπίεστη διακόσμηση που γινόταν με πήλινες μήτρες. Εδώ έχει ως θέμα τον αετό, που αποτυπώνεται τόσο στην εσωτερική επιφάνεια των πιάτων όσο και στο εσωτερικό της κομβιόσχημης λαβής του σαλτσαρίου (Σχέδ. 24-25· Πίν. 49 β). Είναι προϊόντα κωνσταντινουπολίτικου εργαστηρίου[65]· ακριβώς όμοια αγγεία που προέρχονται από ανασκαφές στο Saraçhane έχουν χρονολογηθεί σε στενά πλαίσια ανάμεσα στα 925-950/1035[66].

Τα παραπάνω δεδομένα, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι στο κτίριο βρέθηκαν δύο νομίσματα, ένα του Θεόφιλου και ένα του Λέοντα ΣΤ΄ Σοφού (886-912 μ.Χ.), μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι χτίστηκε τον 9ο αι. Η Θήβα, έδρα τότε του στρατηγού του θέματος Ελλάδος, είχε, όπως είναι επόμενο, στενές σχέσεις με την Κωνσταντινούπολη. Μέσα στο 10ο αι. το κτίριο καταστράφηκε, πιθανότατα από βαρβαρική επιδρομή, αφού σύμφωνα με τις ιστορικές πηγές η Θήβα στην αρχή και στο τέλος του 10ου αι. δέχθηκε επιδρομές των Βουλγάρων, γύρω δε στα μέσα του 10ου αι. και των Ούγγρων[67]. Τότε ο χώρος Γ εγκαταλείφθηκε, ενώ οι άλλοι ξανακατοικήθηκαν, όπως προκύπτει από τη μεταγενέστερη κεραμική και τα νομίσματα.

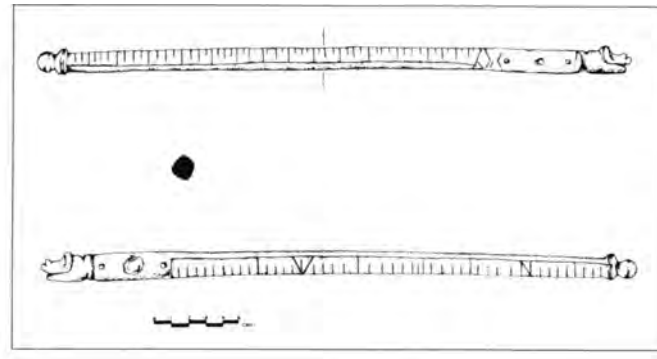
Από τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής, εκτός από την κεραμική, που ήδη αναφέρθηκε, συγκεντρώθηκαν επίσης τρία σχεδόν ακέραια πήλινα άβαφα λυχνάρια κυκλικά, με

64. F. Felten, Die christliche Siedlung, Alt-Agina I: 2, 1975, σ. 68, 70, εικ. 22, αριθ. 108, 109. Hesperia 36 (1967), σ. 274, αριθ. 34, πίν. 64. Χ. Μπακιρτζής, Βυζαντινά τσουκαλολάγηνα, Αθήνα 1989, σ. 75, πίν. 16, αριθ. 4, 5. Επίσης για την ίδια τη Θήβα βλ. BSA 88 (1993), σ. 301, 334, αριθ. 6-26, σχέδ. 4, πίν. 30β.

65. IstMitt 27/28 (1977/1978), σ. 363-414. Byzance, L'art byzantin dans les collections publiques françaises, Κατάλογος έκθεσης, Μουσείο Λούβρου, 3 Νοεμβρίου 1992-1η Φεβρουαρίου 1993, σ. 38. BSA ό.π., σ. 295-330.

66. J. W. Hayes, Excavations at Saraçhane in Istanbul, 2, Princeton 1992, σ. 116 και 181, πίν. 61.

67. DOP 46 (1992), σ. 252, 253.

Σχέδ. 28. Θήβα. Οδός Βρυζάκη, πάροδος Λίρκης (Ο.Τ. 314). Ράβδος ζυγαριάς.

επίπεδη βάση, χωρίς μυξό με μια μεγάλη οπή πλήρωσης στο κέντρο του υπερυψωμένου ακόσμητου δίσκου και μια μικρή οπή εξαέρωσης στο χείλος (Σχέδ. 26). Τα λυχνάρια αυτά αποτελούν ένα μεταβατικό τύπο[68] που ξεκινά από τον 9ο αι.[69].

Σε λίγο μεταγενέστερη εποχή ανήκει και μια βυτίνα (μικρού μεγέθους πίθος), που βρέθηκε σε αποσπασματική μορφή (Σχέδ. 27) και παρουσιάζει ομοιότητες με ίδιου τύπου αγγεία που βρέθηκαν στην Αθήνα και την Κωνσταντινούπολη[70].

Από τα λίθινα ευρήματα αναφέρουμε ένα επίθημα με ανάγλυφη διακόσμηση στη μία λοξότμητη πλευρά του (Πίν. 49 δ), που παρουσιάζει πολλές ομοιότητες με το αριθ. ΒΜ 3143 θωράκιο του Βυζαντινού Μουσείου Αθηνών, που έχει χρονολογηθεί στον 9ο αι.[71].

Από τα μετάλλινα, τέλος, αναφέρουμε μία σιδερένια λεπίδα δρεπανιού με υπολείμματα της ξύλινης λαβής του, λάμες σιδερένιων εγχειριδίων, μία χάλκινη ωτογλυφίδα και μία χάλκινη ράβδο ζυγαριάς ρομβοειδούς διατομής με εγχάρακτες τις μονάδες μέτρησης του βάρους. Στο ένα άκρο έχει επίσης ρομβόσχημη απόληξη, ενώ στο άλλο ζωική μορφή (Σχέδ. 28), που θυμίζει έντονα ανάλογη μορφή σε ράβδο από το ναυάγιο του Yassi Ada και άλλη από τη Μικρά Ασία, χρονολογούμενες στον 7ο αι. μ.Χ.[72].

Στο οικόπεδο βρέθηκαν και νομίσματα μεσαιωνικών χρόνων[73].

Οδός Δράκου και Κάδμου (Ο.Τ. 305, οικόπεδο Γκουτζίδη - Μπουγά - Μανάρα - Γιαννάκου)

Το οικόπεδο βρίσκεται ανατολικά του ναού της Μεγάλης Παναγίας (Σχέδ. 17, αριθ. 3), του σημαντικότερου σήμερα ναού της Θήβας, που κτίστηκε το 1867 από τον τηνιακό γλύπτη Γιάννη Φιλιππότη και το γιο του Δημήτριο, με ενσωματωμένα spolia της κλασικής και βυζαντινής περιόδου.

Δυστυχώς το υπόγειο της παλαιάς οικοδομής που κατεδαφίστηκε είχε καταστρέψει τις αρχαιότητες, γι' αυτό ελάχιστα περιθώρια έρευνας απέμειναν.

Σε βάθος 3,50 μ. από το σημερινό οδόστρωμα αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου με κατεύθυνση Α.-Δ., που η τοιχοποιία του εμφανίζεται όμοια με αυτή που περιγράψαμε παραπάνω στο οικόπεδο Καραμαγκιώλη. Ομοιότητα παρουσιάζει και η κεραμική που συγκεντρώθηκε από έναν αποθέτη νότια του τοίχου και κυρίως κομμάτια

68. O. Broneer, Terracotta Lamps, Corinth IV, II, Princeton 1930, σ. 123, 292, αριθ. 1518, πίν. XXIV.

69. C. Abadie-Reynal, J. D. Sodini, La céramique paléochretiénne de Thasos, Études Thasiennes XIII, σ. 85, L91, L92, πίν. XIV, σχέδ. 35.

70. Hesperia 7 (1938), σ. 461, πίν. 3 αριθ. B7. Μπακιρτζής, ό.π. (υποσημ. 64), σ. 123, πίν. 33, αριθ. 2. ΑΔ 37 (1982): Μελέτες, σ. 134-135, πίν. 41ε.

71. ΑΕ 1937, σ. 177, εικ. 7 (το άνω τεμάχιο) και Δ. Ι. Πάλλας, Αι «βαρβαρικαί» πόρπαι της Κορίνθου, Συναγωγή Μελετών Βυζαντινής Αρχαιολογίας, Α', Αθήνα 1987-1988, πίν. 70, 4 και 71, 1.

72. G. Bass - F. Van Doornick, Yassi Ada, A Seventh-century Byzantine Shipwreck, Texas 1981, 1, σ. 212-218. Byzantium, Treasures of Byzantine Art and Culture from British Collections, Κατάλογος έκθεσης, 1994, σ. 100, αριθ. 109. Για παραδείγματα παρόμοιου τύπου ζυγαριών βλ. επίσης G. Davidson, ό.π. (υποσημ. 2), σ. 214-217, πίν. 98 και M. C. Ross, Catalogue of the Byzantine and Early Mediaeval Antiquities in the Dumbarton Oaks Collection, 1, Washington 1962, σ. 61-64, πίν. XLII-XLIV.

73. Βλ. παρακάτω, Μίνα Γαλάνη-Κρίκου (Νομίσματα), σ. 126.

αμφορέων με τις οριζόντιες αυλακώσεις και το χαρακτηριστικό υποκίτρινο πηλό.

Τα στοιχεία αυτά μας οδηγούν σε μια χρονολόγηση στον 9ο-10ο αι. Υπενθυμίζουμε ότι κατά την κατασκευή του αποχετευτικού δικτύου στη διασταύρωση των οδών Δράκου και Κάδμου εντοπίστηκαν στο ίδιο βάθος λείψανα κτιρίου και μέσα στο στρώμα καταστροφής βρέθηκε τμήμα ανάγλυφου επιστύλιου τέμπλου χρονολογούμενου με ασφάλεια στον 9ο αι., λόγω της ομοιότητάς του με τα χρονολογημένα γλυπτά της Παναγίας Σκριπούς στον Ορχομενό[74].

Οδός Εστίας (Ο.Τ. 668, οικόπεδο ΚΤΕΛ)

Στο μέσον περίπου του παραπάνω οικοπέδου (Σχέδ. 17, αριθ. 4), που βρίσκεται σε άμεση γειτνίαση με το οικόπεδο Ράπτη που ανασκάφηκε πέρυσι[75], αποκαλύφθηκε κτιστός αποθέτης επιχρισμένος εσωτερικά με υδραυλικό κονίαμα. Το στόμιό του βρέθηκε μισοκατεστραμμένο. Είχε εσωτερική διάμετρο περίπου 0,80 μ., ενώ εξωτερικά είχε τετράγωνη κάτοψη. Από τα πάνω στρώματα της επίχωσης συγκεντρώθηκαν ελάχιστα όστρακα άβαφα και εφυαλωμένα, που μπορούν να χρονολογηθούν από το 12ο-14ο αι.

Τα κάτω στρώματα περιείχαν μόνο χώμα, γι' αυτό και δεν συνεχίστηκε η έρευνα, λόγω έλλειψης χρόνου. Το πιθανότερο είναι ότι η κατασκευή αυτή χρησίμευε για υδατοσυλλογή. Στο υπόλοιπο οικόπεδο δεν διαπιστώθηκε η ύπαρξη αρχαίων.

ΑΠΟΧΕΤΕΥΤΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ

Οδός Αμφίονος

Το τμήμα που ανασκάφηκε φέτος στην παραπάνω οδό συμπεριλαμβάνεται ανάμεσα στις οδούς Ζεγγίνη βόρεια και Δράκου νότια. Τόσο τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα όσο και τα κινητά ευρήματα αποδείχθηκαν αρκετά εντυπωσιακά, δεδομένων των περιορισμένων δυνατοτήτων έρευνας στους μικρού πλάτους αγωγούς του δικτύου. Έστω και δειγματοληπτικά λοιπόν εμπλουτίζονται οι γνώσεις μας για τον πολεοδομικό ιστό της πόλης κατά τους βυζαντινούς χρόνους.

Στο τμήμα ανάμεσα στις οδούς Ζεγγίνη και Οιδίποδος φαίνεται πως υπήρχε κάποιος ναός. Διατηρήθηκε σε πλάτος 4 μ. τμήμα του δαπέδου του, κατασκευασμένου από μαρμάρινες πλάκες σε β΄ χρήση και πώρινους τετραγωνισμένους λίθους. Οι δύο παράλληλοι τοίχοι, πλ. 0,65 μ., που περιβάλλουν το δάπεδο, ορίζουν το εξωτερικό πλάτος του οικοδομήματος σε 6,90 μ., το μήκος όμως είναι ακαθόριστο.

Τόσο κάτω από το δάπεδο όσο και νοτιότερα μετά την οδό Οιδίποδος αποκαλύφθηκαν συνολικά έξι τάφοι, τρεις καμαροσκεπείς, δύο κιβωτιόσχημοι και ένας κεραμοσκεπής. Χρησιμοποιήθηκαν για επανειλημμένες ταφές ανάμεσα στον 11ο-13ο αι., αν κρίνουμε από τα νομίσματα που συγκεντρώθηκαν.

Στη συμβολή των οδών Αμφίονος και Δίρκης και σε βάθος 2,20 μ. παρατηρήθηκε παχύ στρώμα καταστροφής με λίθους, σοβάδες και γλυπτά μέλη ναού.

Σε απόσταση 27 μ. νότια της οδού Δίρκης και σε βάθος 1,40 μ. αποκαλύφθηκε κτιστός υδραγωγός ορθογώνιας διατομής με κατεύθυνση Α.-Δ. και με εσωτερικές διαστάσεις 0,25 μ. πλάτος και 0,20 μ. ύψος. Παρόμοιας μορφής αγωγός είχε αποκαλυφθεί παλαιότερα και σε οικόπεδο επί των οδών Ετεοκλέους και Λοξής Φάλαγγος[76].

Το μεγαλύτερο ενδιαφέρον όμως παρουσίασε το κτίριο που αποκαλύφθηκε στη διασταύρωση με την πάροδο Βρυζάκη. Η εικόνα του συμπληρώθηκε περισσότερο όταν για την τοποθέτηση αγωγού ύδρευσης ανασκάφηκε παράλληλη τάφρος. Βρέθηκε λοιπόν ο δυτικός και τμήματα του βόρειου και του νότιου τοίχου του. Τα κινητά ευρήματα, κυρίως τα μετάλλινα, ήταν πολυάριθμα.

Το εντυπωσιακότερο είναι μια σιδερένια λαβίδα-σφραγίδα[77], μήκ. 0,865 μ. για σφράγισμα του ευχαριστιακού άρτου των Καθολικών, της όστιας (Σχέδ. 29-30· Πίν. 50 α) με εγχάρακτο κρινάνθεμο στη μια σφραγιστική επιφάνεια (διαμ. 0,225 μ.) και κόμβο του Σολομώντα στην άλλη[78].

Αναφέρουμε επίσης μια άλλη ορειχάλκινη σφραγίδα ελλειψοειδούς σχήματος με υπόλειμμα κρίκου ανάρτησης στο πάνω μέρος (Πίν. 50 β, δεξιά). Κοσμείται με εγχάρακτο σταυρό λατινικού τύπου στο μέσον και τέσσερις μικρούς εξάφυλλους ρόδακες στα μεταξύ των κε-

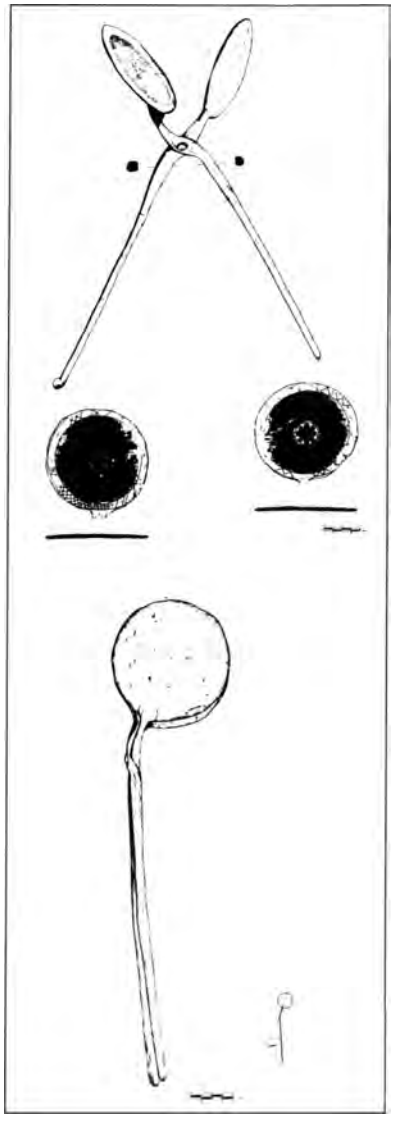
74. ΑΔ 43 (1988): Χρονικά, σ. 99-102, Σχέδ. 6, Πίν. 73α.

75. ΑΔ 48 (1993): Χρονικά, σ. 79.

76. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 77, Πίν. 30α.

77. Η σφραγίδα μεταφέρθηκε στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, όπου συντηρήθηκε από το συντηρητή Ι. Δαμίγο, αφού προηγουμένως έγινε ακτινογράφηση για να διαπιστωθεί η ποιότητα του μετάλλου, τα σημεία οξείδωσης και λεπτομέρειες της εγχάρακτης διακόσμησης.

78. Ανάλογης μορφής και μεγέθους σφραγίδα, αλλά με πλουσιότερο διάκοσμο, βρίσκεται στο Μουσείο Cluny του Παρισιού, The Musée National du Moyen Age, Thermes de Cluny, Paris 1996, σ. 122-123, πίν. 154.

Σχέδ. 29-30. Θήβα. Αποχετευτικό Δίκτυο. Οδός Αμφίονος (διασταύρωση με πάροδο Βρυζάκη). Σιδερένια λαβίδα-σφραγίδα.

ραιών διαστήματα. Στην παρυφή εγχάρακτη επιγραφή με λατινικούς χαρακτήρες αναφέρει:

LVCIS HOQ SIGNV(M) FVGIAT (PERI)CVLO-(RVM) MA[L]IGNV REMOTU AYTO TO ΣΗΜΕΙΟΝ ΤΟΥ ΦΩΤΟΣ ΑΠΟΔΙΩΚΕΙ ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΛΗΔΩΝΑ ΤΩΝ ΚΙΝΔΥΝΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΔΟΛΙΟΤΗΤΩΝ[79].

Μια μικρή, επίσης ορειχάλκινη λαβίδα με περίτεχνη διακόσμηση (Σχέδ. 31· Πίν. 50 β, αριστερά) ανήκει στα αξιοπρόσεκτα ευρήματα του αναφερθέντος κτιρίου, με

Σχέδ. 31. Θήβα. Αποχετευτικό Δίκτυο. Οδός Αμφίονος (διασταύρωση με πάροδο Βρυζάκη). Ορειχάλκινη λαβίδα.

το οποίο, όταν ολοκληρωθεί η συντήρηση όλων των αντικειμένων, θα ασχοληθούμε εκτενέστερα.

Οδός Μπινιάρη-δυτικό προαύλιο ναού Μεγάλης Παναγίας

Η ανασκαφή άρχισε από το ανατολικότερο άκρο της παραπάνω οδού στη συμβολή της με την οδό Επαμεινώνδα. Δεν παρουσιάστηκε τίποτε ενδιαφέρον από αρχαιολογικής άποψης μέχρι τη διασταύρωση με την οδό Κάδμου. Εκεί αποκαλύφθηκε τμήμα βυζαντινού τοίχου με κατεύθυνση Α.-Δ. που εδραζόταν πάνω στο φυσικό βράχο σε βάθος 2,65 μ. Για την κατασκευή του χρησιμοποιήθηκαν μεγάλοι δόμοι σε β΄ χρήση. Η διάνοιξη της τάφρου προς Δ. έφθασε μέχρι το προαύλιο του ναού της Μεγάλης Παναγίας, χωρίς ευρήματα, και στη συνέχεια ακολούθησε πορεία προς Β. διασχίζοντας το δυτικό αύλειο χώρο του ναού. Το κτίριο, του οποίου αποκαλύφθηκαν εδώ οι τρεις τοίχοι, νότιος, ανατολικός και βόρειος, πρέπει να ανήκει στον 9ο-10ο αι., όπως μπορούμε να συμπεράνουμε από την τοιχοποιία του. Υπενθυμίζουμε ότι της ίδιας περιόδου είναι και τα λείψανα που αποκαλύφθηκαν φέτος στο γειτονικό οικόπεδο Γκουτζίδη - Μπουγά - Μανάρα - Γιαννάκου, που αναφέρθηκε παραπάνω, αλλά και εκείνα που είχαν αποκαλυφθεί παλαιότερα στη διασταύρωση των οδών Δράκου και Κάδμου.

Αλίαρτος

Ερειπωμένος ναός Αγίας Κυριακής

Στα ερείπια του παραπάνω ναού, στο Ο.Τ. 160, που ήταν

79. Η ανάγνωση και η μετάφραση έγινε από τον φιλόλογο-παλαιογράφο Αγαμ. Τσελίκα, τον οποίο ευχαριστώ θερμά.

ορατά σε ύψος 1-1,40 μ. περίπου, ζητήθηκε από τους ντόπιους η ανέγερση νέου ναού. Το αίτημα δεν έγινε αποδεκτό, αποτέλεσε όμως αφορμή για τη διενέργεια ολιγοήμερης ανασκαφικής έρευνας για την αποχωμάτωση του ναΐσκου, αλλά και τη συγκέντρωση στοιχείων χρονολόγησης και τη μελέτη των αρχαιολογικών λειψάνων.

Στο μεγαλύτερο μέρος του ο ναός είναι χτισμένος με μεγάλους δόμους σε β΄ χρήση, προερχόμενους από κτίρια κλασικών πιθανότατα χρόνων, καθώς και από επιτύμβιες στήλες με τα ονόματα *ΚΑΛΛΙΣ, ΚΑΦΙΣΟΔΩΡ(ΟΣ) ΠΟΔΑΡΕΥΣ, ΕΥΜΑΡΙΔΑΣ* από το νεκροταφείο που υπήρχε στην Αλίαρτο, όπως προκύπτει από παλαιότερες έρευνες[80].

Είναι μονόχωρος με ημικυκλική αψίδα Ιερού και με εσωτερικές διαστάσεις 6,50×2,50 μ. (Σχέδ. 32). Στη δυτική και νοτιοδυτική πλευρά ανοιγόταν από μία θύρα εισόδου, μήκ. 1,10 και 0,75-0,80 μ. αντίστοιχα.

Στο εσωτερικό του εντοπίστηκαν τρεις τάφοι.

Τάφος 1. Βρέθηκε στο νοτιοδυτικό τμήμα. Είναι κιβωτιόσχημος, με εξωτερικές διαστάσεις 2,50×1,30 μ., και χρησιμοποιήθηκε για περισσότερες από μία ταφές. Στο ανατολικό τμήμα του διατηρήθηκε τμήμα του δαπέδου του αποτελούμενου από ακανόνιστα θραύσματα κεραμίδων στερεωμένα με σκληρό κονίαμα. Είναι χτισμένος με υλικό σε β΄ χρήση. Ξεχωρίζει μία στήλη με το όνομα *ΤΙΛΦΙΣΟΦΟΝΟΣ*. Ο τάφος φαίνεται ότι προϋπήρχε του ναού, αφού το νοτιοδυτικό τμήμα του δεύτερου πατάει πάνω σε αυτόν.

Τάφος 2. Βρέθηκε κατά μήκος του βόρειου τοίχου του ναού. Είναι κεραμοσκεπής, με διαστάσεις 1,70× 0,45 μ. Αποκαλύφθηκε ένας σκελετός, μήκ. 1,42 μ., ακτέριστος.

Τάφος 3. Βρέθηκε στο βορειοδυτικό τμήμα. Χτισμένος σε τριγωνικό σχήμα, με εξωτερικές διαστάσεις 2,05× 0,20-0,78 μ. Στα πάνω στρώματα υπήρχαν κρανία και οστά σε αποσπασματική μορφή, ενώ βαθύτερα κανονική ταφή μήκ. 1,77 μ. Το κρανίο τοποθετημένο πάνω σε θραύσμα κεραμίδας, βρέθηκε σφηνωμένο ανάμεσα σε δύο λίθους, βόρεια και νότια, ενώ τρία επάλληλα θραύσματα κεραμίδων συγκρατούσαν την κάτω γνάθο (Πίν. 50 γ). Πάνω στο σκελετό βρέθηκαν τέσσερα νομίσματα Φραγκοκρατίας[81].

Από την επίχωση του ναού συγκεντρώθηκαν τρία ακόμη νομίσματα της ίδιας περιόδου. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ένα χάλκινο θυμιατήρι (Σχέδ. 33). Αποτελείται από μία αβαθή κούπα με τμήμα της διάτρητης λαβής. Ανήκει σύμφωνα με την κατάταξη της Λ. Μπούρα[82] στην τέταρτη κατηγορία των καθιστών θυμιατηριών με πλατιά λαβή, των λεγόμενων κατσιών, που φαίνεται ότι είχε νεκρικό χαρακτήρα. Ο τύπος του, καθώς και η διακόσμηση της σωζόμενης λαβής του, με στυλιζαρισμένα φυτικά θέματα, παρουσιάζει μεγάλες ομοιότητες με τρία θυμιατήρια από το Μουσείο Μπενάκη, το Μυστρά και το Μεγάλο Μετέωρο[83].

Λιβαδειά

Βορειοανατολικές οχυρώσεις μεσαιωνικού Κάστρου

Μετά την ανάθεση από το δήμο Λεβαδέων στο αρχιτεκτονικό γραφείο Σταύρου Μαμαλούκου και Αναστασίας Καμπόλη-Μαμαλούκου μελέτης για τη στερέωση και συντήρηση των οχυρώσεων της περιοχής της βορειοανατολικής γωνίας του μεσαιωνικού Κάστρου της Λιβαδειάς[84], κρίθηκε απαραίτητη η διενέργεια ανασκαφικής έρευνας, τόσο στον ίδιο το βορειοανατολικό πύργο, το μεγαλύτερο σε όλη την οχύρωση της Λιβαδειάς, όσο και στο τριγωνικό πλάτωμα που σχηματίζεται στο ανατολικό άκρο του βόρειου τείχους, αμέσως μετά την πύλη, για τη μελέτη αρχαιολογικών λειψάνων[85].

Οι οχυρώσεις της περιοχής αυτής, εκτός από το ανατολικό άκρο του βόρειου τείχους του Κάστρου με την πύλη και το μεγάλο πύργο δίπλα ακριβώς στις πηγές του ποταμού Έρκυνα, περιλαμβάνουν και τον προστατευμένο διάδρομο-βραχίονα που συνδέει τον πύργο με τον έξω περίβολο του Κάστρου (Σχέδ. 34)[86].

Ο πύργος, πεντάπλευρος στην κάτοψη, έχει εξωτερι-

80. Νικ. Παπαχατζής, Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησις, Βοιωτικά και Φωκικά, Αθήνα 1981, σ. 207-208, σημ. 8, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

81. Βλ. παρακάτω Μίνα Γαλάνη-Κρίκου (Νομίσματα), σ. 126 κ.ε.

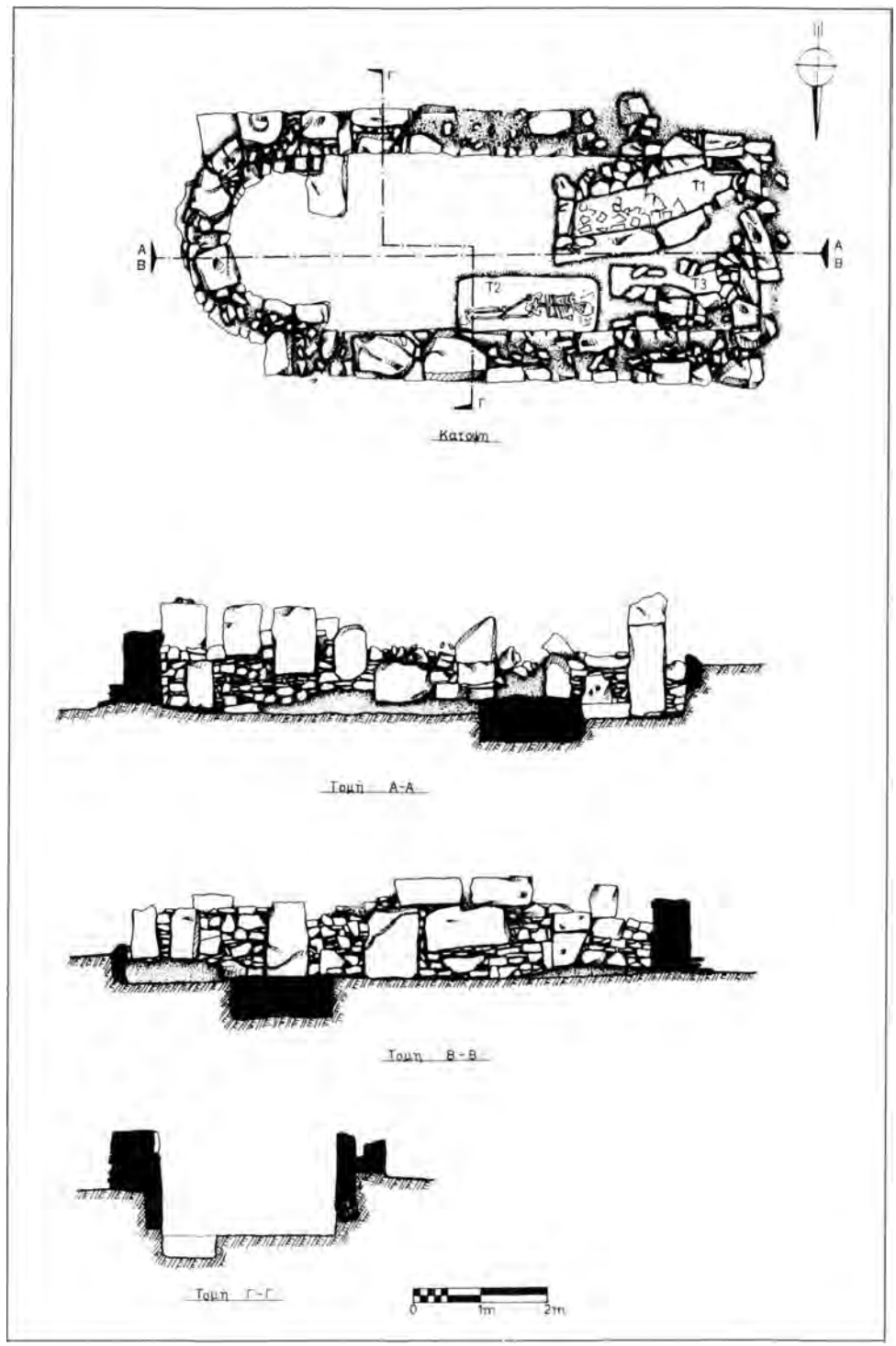
82. Λ. Μπούρα, Παλαιοχριστιανικά και βυζαντινά θυμιατήρια του Μουσείου Μπενάκη, Αρχαιολογία 1 (1981), σ. 64-70.

83. Ό.π., σ. 69-70.

84. Βασικά βοηθήματα για το Κάστρο της Λιβαδειάς είναι: BCH 1937, σ. 136, 208. Παπαχατζής, ό.π. (υποσημ. 80), σ. 244-258, εικ. 297, 298, 302, 304, 309-312.

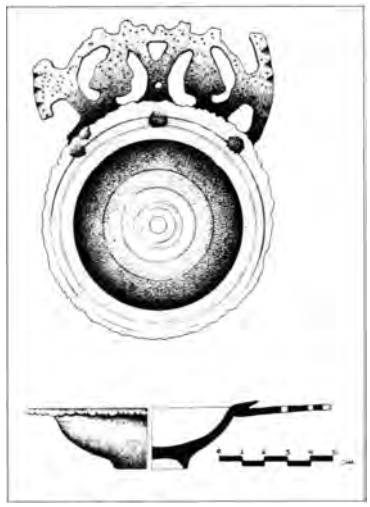
85. Η ανασκαφή άρχισε τον Αύγουστο με την αρχαιολόγο Μάχη Κατωπόδη και συνεχίστηκε από τα μέσα Σεπτεμβρίου μέχρι το τέλος Νοεμβρίου, οπότε και ολοκληρώθηκε, από τη Ματίνα Βανδώρου.

86. Το σχέδιο εκπονήθηκε από το αρχιτεκτονικό γραφείο Σταύρου Μαμαλούκου και Αναστασίας Καμπόλη-Μαμαλούκου. Τους ευχαριστώ θερμά για την παραχώρηση προς δημοσίευση.

Σχέδ. 32. Αλίαρτος. Ναός Αγίας Κυριακής. Κάτοψη και τομές.

κές διαστάσεις 8,50×15 μ. και πάχος τοίχων από 1,30-1,60 μ. περίπου. Εσωτερικά στις κατώτερες στάθμες του χωρίζεται με εγκάρσιο τοίχο πάχ. 0,70 μ. σε δύο χώρους. Στο χτίσιμό του, όπως έχει ήδη παρατηρηθεί, έχει χρησιμοποιηθεί άφθονο αρχαίο υλικό σε β΄ χρήση, που δεν υπάρχει πουθενά αλλού σε όλη την έκταση του τείχους.

Σχέδ. 33. Αλίαρτος. Ναός Αγίας Κυριακής. Χάλκινο θυμιατήρι από την επίχωση του ναού.

Το υλικό αυτό προέρχεται από ναό ή άλλο οικοδόμημα των προχριστιανικών χρόνων. Στη θέση αυτή ο Παυσανίας είχε δει ναΐσκο της Έρκυνας, ταφικό μνημείο του τοπικού ήρωα Αρκεσίλαου, ναό του Τροφωνίου και ιερό της Δήμητρας[87].

Μετά την αποχωμάτωση και την ανασκαφική έρευνα που διενεργήθηκε στο εσωτερικό του νέες αναθηματικές επιγραφές ήλθαν να προστεθούν σε άλλες γνωστές[88]. Στη μία από αυτές διαβάζουμε την επιγραφή σε δύο στίχους *ΝΕΩΝ/ΕΛΑΜΙΝΙΣ*, σε μια δεύτερη *ΔΡΟΜΩΝ*, σε άλλη *ΜΙΚΚΑ* και τέλος σε μια τέταρτη σε τρεις στίχους *[..] Ο ΚΛΙΔ;[..] / ΚΟΡ ΩΠ [..] / ΕΥΓΟΝ [...]*.

Από αρχαίο υλικό είναι χτισμένη και η ελισσόμενη σκάλα που αποκαλύφθηκε εξ ολοκλήρου στο εσωτερικό του πύργου (Πίν. 50 δ). Όπως αποδείχθηκε από την έρευνα η σκάλα οδηγούσε σε μία από τις πηγές της περιοχής, την οποία συμπεριέλαβαν κατά το χτίσιμο του πύργου, ώστε να εξασφαλιστεί η υδροδότηση του Κάστρου σε περίπτωση πολιορκίας.

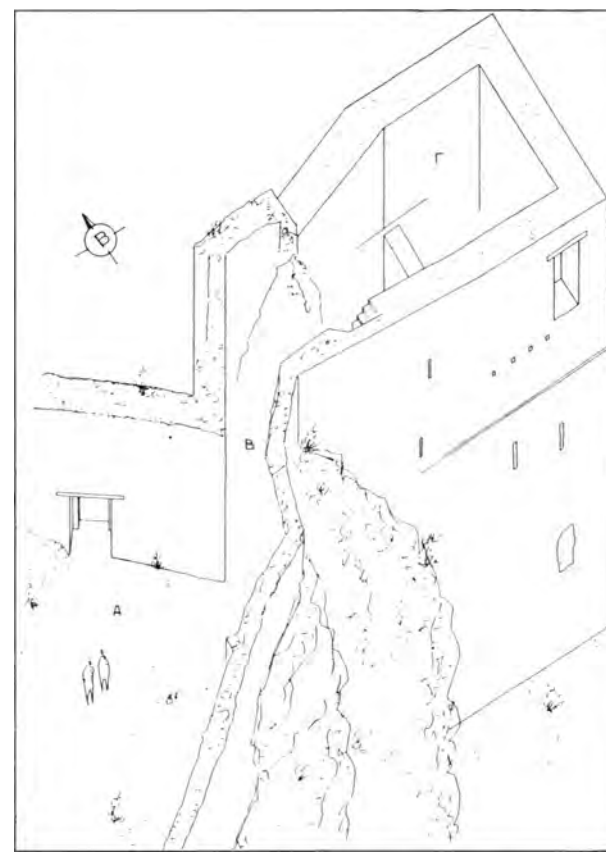
Ο προστατευμένος διάδρομος, που με τη μορφή βραχίονα οδηγεί από τον κυρίως οχυρωμένο χώρο στον πύργο που αναφέραμε, καθαρίστηκε από τις νεότερες επιχώσεις και αποκαλύφθηκε η κλιμακωτή διαμόρφωσή του, που σχηματιζόταν αλλού με λαξευμένα στο βράχο σκαλοπάτια και αλλού με κτιστά λίθινα. Η ανατολική πλευρά του προς το γκρεμό έκλεινε με χαμηλό τοίχο με τοξοθυρίδες.

Η έρευνα ολοκληρώθηκε με την ανασκαφή στο τριγωνικό πλάτωμα που σχηματίζεται στο ανατολικό άκρο του βόρειου τείχους. Η αποσπασματική μορφή των αποκαλυφθέντων λειψάνων δεν μας επιτρέπει τη διεξαγωγή συμπερασμάτων.

Στη βορειανατολική γωνία του χώρου βρέθηκε η αρχή της σκάλας του διαδρόμου που αναφέρθηκε προηγουμένως, ενώ στον ανατολικό τοίχο αποχωματώθηκε μια τοξοθυρίδα, πλ. 0,28 και ύψ. 1,13 μ.

Τα κινητά ευρήματα ήταν πενιχρά, προερχόμενα κυρίως από νεότερες επιχωματώσεις. Συγκεντρώθηκαν όμως και ελάχιστα μελαμβαφή όστρακα, άλλα βυζαντινών και μεταβυζαντινών χρόνων από επιτραπέζια και αποθηκευτικά αγγεία, κομμάτια από τούρκικους λουλάδες αλλά και λίγα τμήματα από δομικά υλικά, όπως πήλινες πλάκες δαπέδου και κεραμίδια.

ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ ΚΟΛΛΑΚΟΥ

Σχέδ. 34. Λιβαδειά. Μεσαιωνικό κάστρο. Βορειοανατολικές οχυρώσεις.

87. Παπαχατζής, ό.π. (υποσημ. 80), σ. 248, εικ. 298, σ. 250, εικ. 302, σ. 251, εικ. 304.

88. Αν. Κεραμόπουλλος, Θηβαϊκά, σ. 421. BCH 40 (1940-41), σ. 41 κ.ε.

ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ

Θήβα

Συνεχίστηκε η ταύτιση μεσαιωνικών νομισμάτων από τη Θήβα και κατά το 1994, έτος κατά το οποίο εξετάστηκε το νομισματικό υλικό από δύο γειτονικά οικόπεδα μέσα στην Καδμεία – και συγκεκριμένα προς την ανατολική της πλευρά –, στα οποία διενήργησε ανασκαφική έρευνα η 1η ΕΒΑ[89].

Οικόπεδο Νερούτσου

Ήλθαν στο φως 108 νομίσματα και δύο μολυβδόβουλλα.

Το νομισματικό αυτό υλικό, σε γενικές γραμμές, ως προς τη σύνθεσή του παραπέμπει το μελετητή στο οικόπεδο του Πολιτιστικού Κέντρου, μέσα στην Καδμεία και αυτό[90]. Τα νομίσματα από το οικόπεδο Νερούτσου, εκτός των αρχαίων ελληνικών (Βοιωτών, Αιτωλών, Χαλκίδος, Αλεξάνδρου Γ΄), ρωμαϊκών (σηστέρτιος Μαξιμίνου Α΄) και υστερορωμαϊκών, καλύπτουν χρονικά ένα ευρύτατο φάσμα, από τον 5ο-6ο έως το 14ο αι. Κατ' αρχάς εμφανίζουν μια έντονη παρουσία στα παλαιοχριστιανικά χρόνια[91]. Ταυτίστηκαν κοπές Ιουστινιανού Α΄ (16νούμμιο), Ιουστίνου Β΄ (μισές φόλλεις), 10νούμμια, 5νούμμια 6ου αι. καθώς και ένας σημαντικός αριθμός από «μικρές χάλκινες υποδιαιρέσεις 5ου-6ου αι. μ.Χ.», ανάμεσα στις οποίες καταμετρήθηκαν και δύο μικρά σύνολα-θησαυροί[92]: «Θήβα 1994, Οικόπεδο Νερούτσου Ι» και «Θήβα 1994, Οικόπεδο Νερούτσου ΙΙ», με 36 και 14 τεμάχια αντίστοιχα. Στη συνέχεια εντοπίστηκαν επώνυμες εκδόσεις των Μακεδόνων (Λέοντος ΣΤ΄), του Νικηφόρου Ι΄ Βοτανειάτη, ανώνυμες διαφόρων κατηγοριών, τεταρτηρά Κομνηνών (κυρίως του Μανουήλ Α΄ του λεγομένου «ελλαδικού» νομισματοκοπείου) και λατινικές απομιμήσεις διαφόρων τύπων. Η σειρά των νομισμάτων ολοκληρώνεται με λίγα φθαρμένα deniers tournois και torneselli του 14ου αι.

Τέλος, ήλθαν στο φως και δύο μολυβδόβουλλα:

1. Ηλίας, βασιλικός σπαθάριος και χαρτουλάριος Ελλάδος

Εμ. και όπ. Σταυροειδές μονογράφημα: *Κύριε βοήθει* και *ΤΩ ΣΩ ΔΟΥΛΩ* στα διάχωρα του σταυρού.

Κυκλικά: έμ. *ΗΛΙΑ R ΣΠΑΘ Κ ΧΑΡ .....ΕΛΛ.* (*Ἡλία β[ασιλικῷ] σπαθ[αρίῳ] κ[αὶ] χαρ[τουλαρίῳ] ..... Ἑλλ[άδος]*) όπ.) *ΗΛΙΑ ..... ΑΘ Κ ΧΑΡ.....ΕΛ*[93].

2. ..σπαθαροκανδιδάτος καὶ ἄρχων...

Έμ. Σταυροειδές μονογράφημα: *Κύριε βοήθει* και *ΤΩ ΣΩ ΔΟΥΛΩ*, στα διάχωρα του σταυρού.

Όπ. *...Ο... ΛΑ... / .ΠΑΘΑΡ'ΚΑΝ /. .. Δ'ΑΡΧΟΝΤ / ...Ε.....Τ.* (*...ο..... λα... / [σ]παθαρ[ο] κανδι]δ[άφ] καὶ ἄρχοντ[ι] ...*)

Οικόπεδο Καραμαγκιώλη

Ήλθαν στο φως 53 νομίσματα: αρχαία ελληνικά, υστερορωμαϊκά και ένα μικρό σύνολο, «Θήβα 1994, Οικόπεδο Καραμαγκιώλη», αποτελούμενο από 6 «μικρές χάλκινες υποδιαιρέσεις 5ου-6ου αι. μ.Χ.»[94]. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η φόλλις του Θεόφιλου, μετά τη νομισματική «σιωπή» στη Θήβα κατά τους «σκοτεινούς» χρόνους. Αποδίδεται στις ποικιλίες S και Z, σύμφωνα με τον Metcalf, που ο ίδιος συνδέει με το νοτιοελλαδικό χώρο[95]. Ακολουθεί κοπή του Λέοντα ΣΤ΄ και του Αλεξίου Α΄ Κομνηνού.

Αλίαρτος

Νομίσματα εποχής Φραγκοκρατίας

Θησαυρός Αλιάρτου 1994. Αγία Κυριακή. Τάφος 3. Deniers tournois:

Αχαΐα

1. [N 2] Guillaume de Villehardouin, 1246-1278.

89. Ευχαριστίες εκφράζονται στη συνάδελφο Χαρ. Κοιλάκου για την άψογη συνεργασία.

90. Βλ. Μ. Γαλάνη-Κρίκου, Θήβα: 6ος-15ος αιώνας. Η ανασκαφή στο Πολιτιστικό Κέντρο, Γ΄ Διεθνές Συνέδριο Βοιωτικών Μελετών, Θήβα, Σεπτέμβριος 1996, Σύμμεικτα XII, Αθήνα 1998, σ. 141-170.

91. Μ. Γαλάνη-Κρίκου, Νομισματικοί θησαυροί από τη Θήβα των μέσων χρόνων, Τόμος αφιερωμένος στον Δ. Πάλλα (υπό εκτύπωση) για προσπάθεια χρονικής οριοθέτησης της χρήσης γης στη Θήβα.

92. Μ. Γαλάνη-Κρίκου, Πολιτιστικό Κέντρο, ό.π. (υποσημ. 90) και Πίν. ΙΙΙ.

93. Πρβλ. για το ίδιο μολυβδόβουλλο, Ν. Κωνσταντόπουλος, Βυζαντιακά μολυβδόβουλλα του εν Αθήναις Εθνικού Νομισματικού Μουσείου, Αθήναι 1917, αριθ. 524. Το νέο μολυβδόβουλλο από τη Θήβα συμπληρώνει την ανάγνωση του Κωνσταντόπουλου σχετικά με το μολυβδόβουλλο του Νομισματικού Μουσείου ως προς τον τίτλο του χαρτουλαρίου.

94. Ό.π.

95. Βλ. ό.π. (υποσημ. 90), σ. 152-155 για σχετικό σχολιασμό.

+ ; *CLARENTIA*;
+ ; *G; PRINCEPS*
Schumberger[96], XII, 11.

2. [N 3] Charles I ή II d'Anjou, 1278-1289.
+ x *DE* x *CL* .....*N* x
+ ; .....*PRINC 'ACh*;[97]
Ό.π., XII, 17.

3. [N 4] Charles I ή II d'Anjou, 1278-1289.
+ x *DE* x *CLARENTIA* x
+ *K. R. PRINC 'ACh.*[98]
Ό.π., XII, 17.

4. «Δυτικό» εισηγμένο 13ου αι. Provence.
Τύπος: + *PVINCIALIS*;
+ *K CO* .....*REF*[99]

Εκτός του θησαυρού βρέθηκαν και δύο μεμονωμένα νομίσματα του δουκάτου των Αθηνών, και συγκεκριμένα ένα deniers tournois και ένα χάλκινο (σταυρός/ασπίδα)[100].

ΜΙΝΑ ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ

96. G. Schlumberger, Numismatique de l'orient latin, Paris 1878-1882, XII, 11.
97. Ό.π., XII, 17.
98. Ό.π., XII, 17.
99. Πρβλ. H. Rolland, Monnaies des comtes de Provence, XIIe-XVe siècles, Paris 1956, πίν. XLII.
100. Ό.π., XII, 1.

Δ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Άργος

Οδός Γόρδωνος και Κολοκοτρώνη (οικόπεδο Κωνσταντίνου Κολοβέντη)

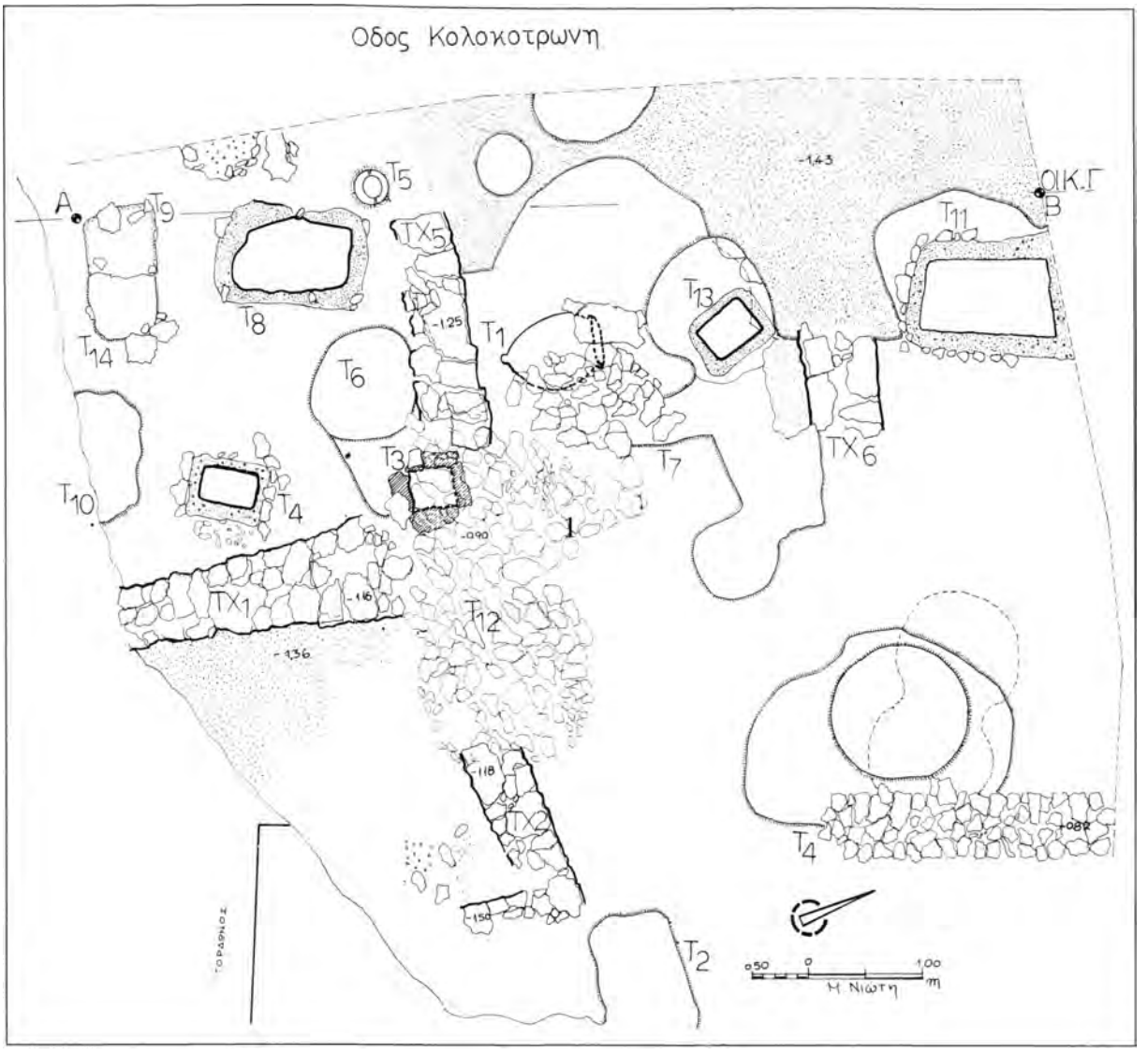
Κατά τη γενική εκσκαφή του παραπάνω οικοπέδου εντοπίστηκαν και καταστράφηκαν ένα φρέαρ-αποθέτης και ένας πίθος γεωμετρικής εποχής. Ακολούθησε ανασκαφική έρευνα στο βορειοδυτικό τμήμα του οικοπέδου που δεν είχε καταστραφεί από το μηχανικό εκσκαφέα (Πίν. 51 α).

Τα αποτελέσματα της ανασκαφικής έρευνας μπορούν να συνοψισθούν ως εξής (Σχέδ. 1):

Το βόρειο τμήμα του ερευνηθέντος χώρου καταλάμβαναν διάφορα στρώματα, τμήμα λιθοσωρού από κροκάλες και κεραμίδες, καθώς και τοίχου (τχ. 4) αμελούς κατασκευής με κατεύθυνση Β.-Ν., τα οποία χρονολογούνται στη βυζαντινή εποχή. Το επίπεδο της βυζαντινής επίχωσης έφθανε κατά τόπους μέχρι βάθ. 1-1,20 μ. από το ανώτερο σημείο του οδοστρώματος της παρακείμενης οδού Κολοκοτρώνη. Σε δύο σημεία εντοπίστηκαν και λάκκοι της ίδιας εποχής που είχαν παραβιάσει τα αρχαιότερα στρώματα μέχρι βάθ. 2 μ. Το χώμα αυτής της επίχωσης ήταν μαλακό, σκούρο καστανό έως γκρίζο και περιείχε άφθονα κατάλοιπα καύσεων οργανικών υλών.

Το κέντρο περίπου του ερευνηθέντος χώρου καταλάμβανε λιθοσωρός από μεσαίου και μεγάλου μεγέθους κροκάλες και αδρά δουλεμένες πέτρες, που κάλυπτε εν μέρει έναν ταφικό πίθο και τον πλαισίωνε από την ανατολική του πλευρά. Ο λιθοσωρός είχε διαστάσεις 2,50×3,50 μ. περίπου, η ανώτερη επιφάνειά του βρισκόταν σε βάθος 0,90-1,20 μ., ενώ η κάτω επιφάνειά του εδραζόταν πάνω στο φυσικό γεωλογικό υπόβαθρο από χαλίκι και κροκάλες σε βάθος 1,70 μ. Ο ταφικός πίθος (τάφος 1), με άνω επιφάνεια σε βάθος 1,29 μ., είχε προσανατολισμό Β.-Ν. με το στόμιό του στα βόρεια. Εξωτερικά και βόρεια του στομίου είχαν τοποθετηθεί σε ημικυκλική διάταξη κροκάλες σε δύο ακανόνιστες στρώσεις, πάνω στις οποίες εδραζόταν ασβεστολιθική πλάκα (βάθος 1,20 μ.). Ο σκελετός είχε τοποθετηθεί κατά το μεγαλύτερο μέρος του στο εσωτερικό του πίθου με εξαίρεση το κρανίο, το οποίο καταλάμβανε το χώρο μεταξύ του στομίου και της ημικυκλικής πλαισίωσής του από κροκάλες. Η στάση του σκελετού ήταν συνεσταλμένη κατά τα κάτω άκρα και ύπτια κατά τον άνω κορμό με τα χέρια στο υπογάστριο. Ο πυθμένας του πίθου εσωτερικά βρισκόταν σε βάθος 1,95 μ. Νότια αυτού ένας κτιστός κιβωτιόσχημος τάφος (τάφος 3), με τον ίδιο προσανατολισμό, καλυπτόταν από τον ίδιο λιθοσωρό και είχε καταστρέψει το ανατολικό τμήμα του τοίχου 5. Πέτρες του κατεστραμμένου τοίχου αποτελούσαν την κάλυψη του τάφου, ο οποίος περιείχε μια ταφή βρέφους με το κρανίο στα νότια, τον άνω κορμό ύπτιο με τα χέρια στο υπογάστριο και τα κάτω άκρα συνεσταλμένα προς Δ. Και αυτός ο τάφος ήταν ακτέριστος. Η τυπολογία των τάφων και η γεωμετρική κεραμική που συνελέγη κατά τη διάλυση του λιθοσωρού, τους χρονολογεί με ασφάλεια στην εποχή του Σιδήρου χωρίς δυνατότητα ακριβέστερης προσέγγισης. Στην ίδια εποχή χρονολογείται το φρέαρ και ο δεύτερος ταφικός πίθος, που καταστράφηκαν από το μηχανικό εκσκαφέα στην ανατολική και νότια παρειά του ερευνηθέντος χώρου αντίστοιχα.

Κατά τη διάνοιξη του λάκκου των τάφων 1 και 3 διαταράχθηκαν τοίχοι (1, 2, 5 και 6), που ανήκαν σε μία τουλάχιστον οικία, της οποίας το περίγραμμα δεν είναι δυνατόν να αποκατασταθεί, και που χρονολογείται σύμφωνα με την επίχωση στην πρώιμη μυκηναϊκή εποχή. Το υλικό του λιθοσωρού προέρχεται από τη διάλυση των τοίχων αυτών. Τμήμα του δαπέδου της μυκηναϊκής οικίας διατηρήθηκε κατά την ανατολική πλευρά του τοίχου 1 σε βάθος 1,36 μ. και αποτελούνταν από σκληρό, πατημένο χώμα. Κατά τη νότια πλευρά του τοίχου 5 εξάλλου εντοπίστηκε λάκκος (Τ.6) με άφθονη μυκηναϊκή κεραμική της ΥΕ ΙΙΙΑ1 περιόδου, ο οποίος είχε διαταράξει τα υποκείμενα αρχαιολογικά στρώματα. Η παρουσία των λάκκων απόρριψης κεραμικής στο εσωτερικό των σπιτιών της μυκηναϊκής εποχής δεν είναι σπάνιο φαινόμενο. Οι τοίχοι της μυκηναϊκής εποχής εδράζονταν εν μέρει σε προγενέστερο δάπεδο από πατημένο χώμα και λεπτό στρωμένο χαλίκι, τμήμα του οποίου διατηρήθηκε ανέπαφο από τις μεταγενέστερες δραστηριότητες κατά τη δυτική πλευρά του ερευνηθέντος χώρου (βάθος 1,43 μ.), ενώ είχαν στα λοιπά σημεία αφαιρεθεί τα σύγχρονα με αυτό στρώματα και θεμελιωθεί απευθείας στο φυσικό, στείρο από αρχαιολογικά ευρήματα, γεωλογικό υπόβαθρο από χαλίκι και μικρές κροκάλες. Από το επίπεδο του δαπέδου αυτού είχαν ανοιχτεί οι λάκκοι τεσσάρων τάφων. Οι τάφοι 4, 8, 11 και 13 είχαν ορθογώνιο περίγραμμα και είχαν κατασκευαστεί από κόκκινο πηλόχωμα, το οποίο περιέβαλλαν αραιές κροκάλες, προφανώς για να ενισχύσουν τα τοιχώματα της κατασκευής. Ο τάφος 4 είχε προ-

Σχέδ. 1. Άργος. Οδός Γόρδωνος και Κολοκοτρώνη. Κάτοψη της ανασκαφής.

σανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ., εντοπίστηκε σε βάθος 1,88 μ. και δεν περιείχε σκελετό. Ο τάφος 8, με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ., εντοπίστηκε σε βάθος 1,37 μ. και είχε καλυφθεί ολόκληρος με το κόκκινο πηλόχωμα κατασκευής των πλευρικών τοιχωμάτων του. Το κρανίο του σκελετού εντοπίστηκε στη βορειοδυτική γωνία, ο άνω κορμός ήταν ύπτιος, ενώ τα κάτω άκρα συνεσταλμένα προς τα δυτικά (Πίν. 51 β). Ο τάφος ήταν ακτέριστος. Ο τάφος 11 με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ., εντοπίστηκε σε βάθος 2,15-2,24 μ. και είχε καταστραφεί κατά το βόρειο τμήμα του από μεταγενέστερο λάκκο. Ο σκελετός ήταν κατά τον άνω κορμό ύπτιος με το κρανίο στη νοτιοανατολική γωνία, ενώ τα κάτω άκρα είχαν αφαιρεθεί. Μια πρόχους της μεσοελλαδικής εποχής με αμαυρόχρωμη διακόσμηση βρέθηκε αμέσως δυτικά του κρανίου. Ο τάφος 13, με προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ., έφερε κάλυψη από τρεις ασβεστολιθικές, αδρά δουλεμένες πέτρες σε βάθος 1,77 μ. Περιείχε μια ταφή νηπίου με τη συνήθη στάση και το κρανίο στα βόρεια. Και αυτός ήταν ακτέριστος. Δυτικά του τάφου 8 εντοπίστηκε σε βάθος 1,58 μ. αμφορέας αδιακόσμητος που περιείχε οστά βρέφους σε κακή διατήρηση. Το αγγείο (τάφος 5) είχε τοποθετηθεί σε στρώμα από πατημένο ασπρόχωμα («πλαίσια»). Ο εγχυτρισμός αυτός ήταν προγενέστερος του τάφου 8, που είχε εμφανώς εδραστεί πάνω στο στρώμα της «πλαίσιας». Οι τάφοι αυτοί μπορούν να χρονολογηθούν με ασφάλεια στην ύστερη μεσοελλαδική

εποχή, όχι μόνο κατά το τεκμήριο του κτερίσματος του τάφου 11, αλλά και λόγω του κοινού τύπου και των στρωματογραφικών δεδομένων.

Νότια του τάφου 8 εντοπίστηκε σε βάθος 1,50 μ. λάκκος με προσανατολισμό Α.-Δ. που είχε οριοθετηθεί από μικρές, αδρά δουλεμένες πέτρες και κροκάλες σε αραιή διάταξη. Ο λάκκος αυτός χρησιμοποιήθηκε κατ' αρχήν για την ταφή ενός ενήλικα (τάφος 9). Ο σκελετός είχε τη συνήθη στάση και το κρανίο μάλλον στα ανατολικά. Στη συνέχεια ο ίδιος λάκκος χρησιμοποιήθηκε κατά το ανατολικό του ήμισυ για την ταφή ενός νηπίου (τάφος 14) με τον ίδιο προσανατολισμό, με αποτέλεσμα να αφαιρεθεί το εκεί ευρισκόμενο τμήμα του σκελετού του ενήλικα. Και οι δύο ταφές δεν περιείχαν κτερίσματα.

Κάτω από το γεωμετρικό λιθοσωρό εντοπίστηκαν κατά την αφαίρεσή του κατάλοιπα δύο ταφών που είχαν προφανώς καταστραφεί κατά την κατασκευή του. Ο τάφος 12, σε βάθος 1,80 μ., ήταν προφανώς ένας απλός λάκκος, χωρίς σαφή πλέον διάκριση των ορίων και του προσανατολισμού του, που περιείχε οστά νηπίου. Ο τάφος 7, επίσης κατεστραμμένος λάκκος σε βάθος 1,87 μ., είχε προσανατολισμό Β.-Ν. και περιείχε τα κάτω άκρα μιας εκτεταμένης ταφής ενήλικα.

Τέλος, εντοπίστηκαν και δύο τάφοι που είχαν καταστραφεί κατά τη γενική εκσκαφή του οικοπέδου. Ο τάφος 2, ένας λάκκος σε βάθος 1,70 μ., έσωζε το κρανίο και τον άνω κορμό σκελετού με προσανατολισμό Α.-Δ., ενώ ο τάφος 10 είχε σχεδόν ολοσχερώς καταστραφεί χωρίς δυνατότητα διάκρισης σκελετού και προσανατολισμού.

Παρά τις ελλιπείς ενδείξεις και οι τάφοι αυτοί εχρησιμοποιούντο κατά τη μεσοελλαδική εποχή.

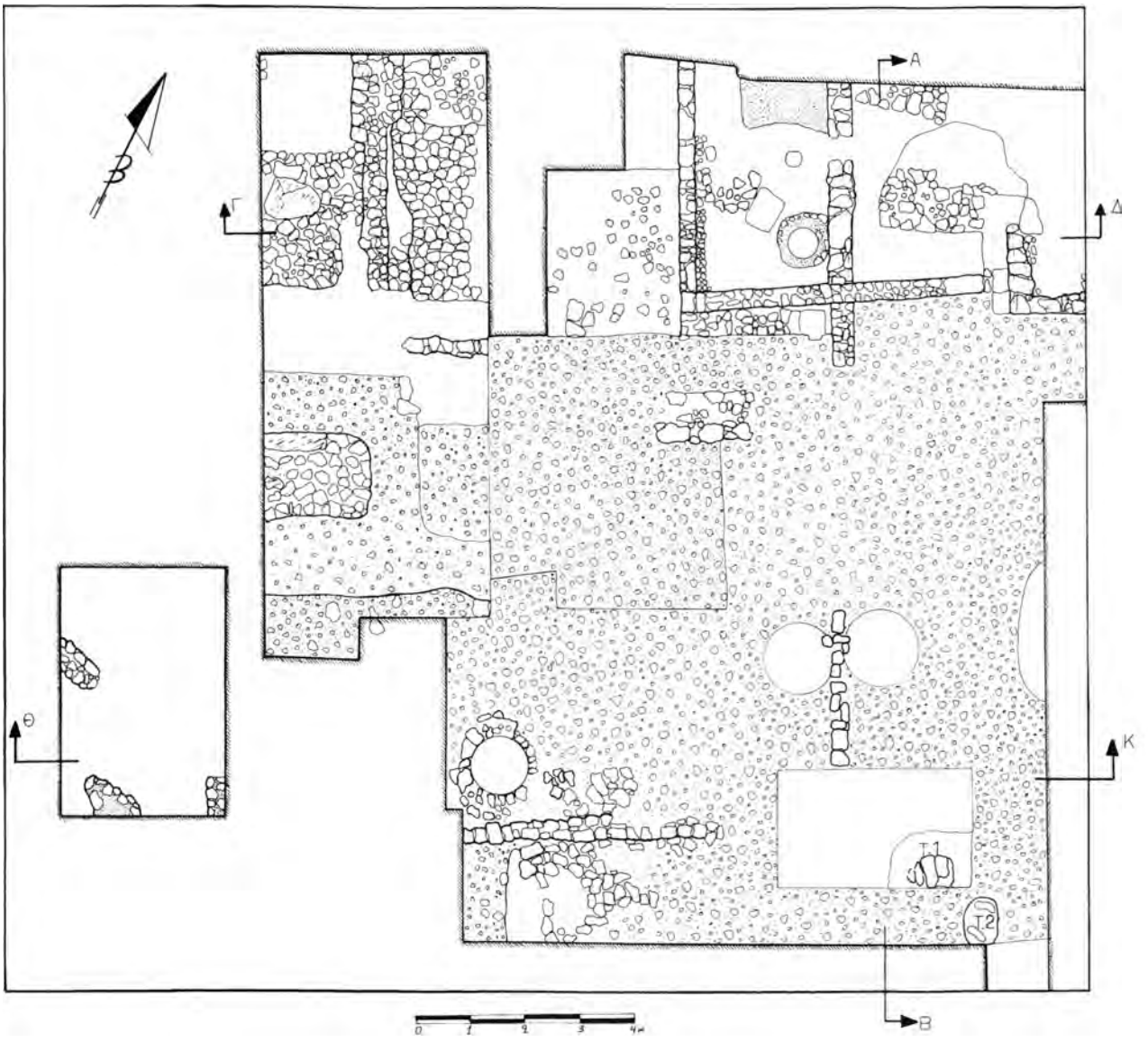
Η μεγάλης έκτασης καταστροφή, δεν εμπόδισε την έρευνα στο οικόπεδο Κ. Κολεβέντη να έχει συμβάλει διαχρονικά στην αρχαιολογική έρευνα της περιοχής. Οι αλλεπάλληλες δραστηριότητες στο χώρο που ερευνήθηκε διαγράφουν τα βασικά χαρακτηριστικά των μεμονωμένων εποχών χρήσης του. Κατά την ύστερη μεσοελλαδική περίοδο ο χώρος χρησιμοποιείται για ταφές ενηλίκων και νηπίων σε απλούς λάκκους που ανοίγονται στο φυσικό γεωλογικό υπόβαθρο και τάφους κατασκευασμένους από κόκκινο πηλόχωμα, ενώ μαρτυρείται και ο εγχυτρισμός. Οι τάφοι οριοθετούνται κατά κανόνα από κροκάλες σε αραιή διάταξη. Βεβαιώνεται επίσης η ύπαρξη διαμορφωμένου χώρου πρόσβασης των τάφων (δάπεδο δυτικής πλευράς), από το επίπεδο του οποίου ανοίγονται οι λάκκοι τους. Κανένα ανασκαφικό στοιχείο δεν μπορεί να στηρίξει την ύπαρξη ενός τύμβου στον ερευνηθέντα χώρο. Κατά την πρώιμη μυκηναϊκή περίοδο η χρήση του χώρου αλλάζει ριζικά. Πάνω στο επίπεδο των μεσοελλαδικών τάφων θεμελιώνεται μία τουλάχιστον οικία με περισσότερους χώρους. Το στοιχείο αυτό είναι σημαντικό, γιατί βεβαιώνει ότι ο μυκηναϊκός οικισμός των ανατολικών παρυφών της Ασπίδας (Νοσοκομείο-οδός Ηρακλέους) επεκτείνεται, έστω και με αραιή διάταξη, μέχρι τον ερευνηθέντα χώρο. Η αλλαγή στη χρήση του χώρου, που μαρτυρείται ανασκαφικά σε πολλές περιπτώσεις, δημιουργεί ένα ερώτημα που δεν είναι δυνατόν να απαντηθεί πριν την τελική δημοσίευση των από μακρού χρόνου ερευνηθέντων σχετικών ανασκαφικών συνόλων στο Αργος. Επίσης αναπάντητο, για τους ίδιους λόγους, παραμένει το ερώτημα που σχετίζεται με την επιλογή χώρου μεσοελλαδικού νεκροταφείου για ταφική χρήση στην εποχή του Σιδήρου και η έντονη σήμανση των τάφων αυτών με λιθοσωρούς.

Πάροδος Μακαρίου, περιοχή Αγίας Αικατερίνης (οικόπεδο Δήμητρας Καραντούνη)

Κατά το δοκιμαστικό έλεγχο του υπεδάφους εξ αφορμής αιτήματος για ανέγερση οικοδομής στο παραπάνω οικόπεδο, βορείως του ναού της Αγίας Αικατερίνης στο Άργος, εντοπίστηκε και ερευνήθηκε ανασκαφικά αρχαίο φρέαρ. Το φρέαρ, που εντοπίστηκε κατά τη βορειοδυτική γωνία του οικοπέδου, είχε ανοιχτεί στο φυσικό γεωλογικό υπόστρωμα της περιοχής που αποτελείται από ποτάμια επίχωση. Η αρχική επιφάνεια του φρέατος εντοπίστηκε σε βάθος 1 μ. από το οδόστρωμα της οδού Μακαρίου και η διάμετρός του ήταν 3,70 μ., ενώ κατέστη δυνατή η διερεύνησή του μέχρι βάθ. 4 μ. Στο εσωτερικό του φρέατος είχαν απορριφθεί κεραμίδες στέγης, ακατέργαστοι και κατεργασμένοι λίθοι, τμήμα ενός κίονα, τμήματα ασβεστοκονιάματος και κεραμική ελληνιστικών χρόνων. Πρόκειται προφανώς για ένα από τα πολλά φρέατα που ανοίγονταν σε όλες τις εποχές για ύδρευση στο «Πολυδίψιον Άργος» και τα οποία μετά από τη χρήση τους χρησιμοποιούνταν ως χώροι απόρριψης. Στη συγκεκριμένη περίπτωση τα ευρήματα υποδηλώνουν την απόρριψη οικοδομικού υλικού ενός κτιρίου που καταστράφηκε κατά την ελληνιστική εποχή.

Οδός Περσέως και Μεγάλου Αλεξάνδρου (οικόπεδο Γεωργίου Μαρούλη)

Στο παραπάνω οικόπεδο πραγματοποιήθηκε εξ αφορμής αιτήματος για ανέγερση οικοδομής σωστική ανασκαφική έρευνα με αυτοχρηματοδότηση (Σχέδ. 2). Σε όλη την έκταση του οικοπέδου εντοπίστηκαν πολύ αραιά και αποσπασματικά σωζόμενα τμήματα θεμελίωσης τοίχων της ελληνιστικής εποχής. Τα θεμέλια που εδράζονταν απευθείας σε στρώμα χαλικιού είχαν κατασκευαστεί από αργούς και αδρά κατεργασμένους λίθους. Η άνω επιφά-

Σχέδ. 2. Άργος. Οδός Περσέως και Μεγάλου Αλεξάνδρου. Κάτοψη της ανασκαφής.

νειά τους εντοπίστηκε σε μέσο βάθος 1,50-1,70 μ. από το οδόστρωμα της παρακείμενης οδού Περσέως. Παρά την αποσπασματική μορφή τους διαγράφονται τουλάχιστον δύο μικρών διαστάσεων ορθογώνιοι χώροι κατά τη βορειοδυτική γωνία του οικοπέδου. Εξάλλου νότια αυτών σώθηκε τμήμα πλακόστρωτου δαπέδου από μεσαίου και μεγάλου μεγέθους κροκάλες που αποτελούσε προφανώς επίστρωση αύλειου-υπαίθριου χώρου. Στη νοτιοανατολική γωνία ερευνήθηκε ένα φρέαρ με λιθόκτιστο στόμιο που και αυτό ορίζει έναν υπαίθριο χώρο. Κατά τη βόρεια παρειά του οικοπέδου εντοπίστηκε πλήθος χειροποίητων ειδωλίων της αρχαϊκής εποχής μέσα σε στρώμα διαταραγμένο από τη μεταγενέστερη χρήση του χώρου και τα οποία είναι δυνατόν να προέρχονται από έναν κατεστραμμένο αποθέτη. Μέσα στο φυσικό γεωλογικό υπέδαφος (χαλίκι) και σε μέσο βάθος 2 μ. εντοπίστηκαν κατά την ανατολική παρειά του οικοπέδου δύο ταφικοί λάκκοι με προσανατολισμό Β.-Ν. και Α.-Δ., που περιείχαν ακτέριστες ταφές νηπίων (Πίν. 51 γ). Οι λάκκοι είχαν οριοθετηθεί κατά τις στενές πλευρές τους από κάθετα τοποθετημένες ασβεστολιθικές πλάκες, ενώ ο ένας έφερε και κάλυψη από ασβεστολιθικές πλάκες. Τέλος, κατά το κέντρο του οικοπέδου ερευνήθηκαν δύο αβαθείς λάκκοι (βάθος 2-2,35 μ.) που είχαν ανοιχτεί στο φυσικό στρώμα

χαλικιού και περιείχαν άφθονη κεραμική των πρώιμων μυκηναϊκών χρόνων (ΥΕ ΙΙΙΑ2).

Σύμφωνα με τα ανασκαφικά δεδομένα, ο χώρος που καταλαμβάνει το οικόπεδο χρησιμοποιήθηκε αλλεπάλληλες φορές στην αρχαιότητα. Κατά την ελληνιστική εποχή πρέπει να είχαν κατασκευαστεί σε αυτόν απλά κτίρια, πιθανώς για χρήση κατοικίας, τα οποία επέφεραν καταστροφές στα προγενέστερα στρώματα, αφού τα θεμέλιά τους εισχώρησαν μέχρι το στείρο από αρχαιολογικά ευρήματα φυσικό στρώμα ποτάμιας επίχωσης (χαλίκι). Τμήμα του οικοπέδου πρέπει να χρησιμοποιήθηκε και στην αρχαϊκή εποχή, όπως μαρτυρούν τα ειδώλια από τον κατεστραμμένο αποθέτη. Τέλος, κατά τη μυκηναϊκή εποχή ο χώρος πρέπει να χρησιμοποιήθηκε για μεμονωμένες ακτέριστες ταφές και λάκκους απόρριψης κεραμικής. Το πυκνό νεκροταφείο των λεγόμενων τύμβων, που έχει ερευνηθεί στα όμορα προς τα νοτιοανατολικά οικόπεδα ιδιοκτησίας Θεοδωρόπουλου-Ρέντα-Προκοπίου, είναι σαφές ότι δεν εκτεινόταν μέχρι αυτό το σημείο.

Οδός Πολυγένους 17 (οικόπεδο Ιωάννας Μοθωνιού)

Κατά τη διάνοιξη βόθρου στο ανατολικό τμήμα του παραπάνω οικοπέδου εντοπίστηκε σε βάθος 2,90-3 μ. αρχαίο φρέαρ. Το φρέαρ είχε μέγιστη διάμετρο 1,10 μ. και το στόμιο του ήταν λιθόκτιστο (Πίν. 51 δ). Κατά το βόρειο ήμισυ οι αδρά κατεργασμένοι λίθοι που περιέβαλλαν το στόμιο είχαν καταρρεύσει στο εσωτερικό του φρέατος λόγω υποχώρησης του φυσικού γεωλογικού υποστρώματος. Το φρέαρ οριοθετούσε κατά το νότιο τμήμα του τοίχος με κατεύθυνση Α.-Δ., ενώ βόρεια αυτού εντοπίστηκε το συνανήκον με αυτό δάπεδο από κροκάλες μικρού μεγέθους και πατημένο χώμα. Η απουσία αρχαιολογικής επίχωσης στο εσωτερικό του καθιστά σαφές ότι το φρέαρ δεν επιχώσθηκε με υλικά απόρριψης μετά την περίοδο της χρήσης του. Η κεραμική από το δάπεδό του χρονολογείται στην ελληνιστική εποχή.

Οδός Χατζή (οικόπεδο Βασιλείου Νίκα)

Μετά τη διενέργεια παράνομων εκσκαφικών εργασιών στο παραπάνω οικόπεδο, οι οποίες προκάλεσαν καταστροφή των αρχαιολογικών στρωμάτων μέχρι βάθ. 2,50 μ., πραγματοποιήθηκε ανασκαφική έρευνα προκειμένου να τεκμηριωθεί το μέγεθος της καταστροφής και να διερευνηθούν τα εναπομείναντα αρχαιολογικά στρώματα. Κατά τον καθαρισμό της βόρειας και της δυτικής παρειάς του οικοπέδου εντοπίστηκαν πέραν των ορίων της πραγματοποιηθείσης εκσκαφής τμήματα τοίχων και αρχαιολογικά στρώματα της βυζαντινής εποχής, τα οποία όριζαν το χώρο μιας οικίας και τα οποία εμφανώς συνανήκαν με τα παρανόμως αφαιρεθέντα. Σε βαθύτερο επίπεδο (2,53-4,08 μ.) εντοπίστηκε κατά τη βορειοδυτική γωνία του οικοπέδου κτιστή δεξαμενή των ρωμαϊκών χρόνων (διαστ. 1,50×1,90 μ.), εντός της οποίας είχε, λόγω σαθρότητας του υπεδάφους, καταρρεύσει τμήμα τοίχου της βυζαντινής εποχής και η οποία είχε κατά την ανατολική της πλευρά καταστραφεί από το μηχανικό εκσκαφέα. Η δεξαμενή σωζόταν σε ύψος 1,55 μ. και είχε ισχυρό επίχρισμα από ασβεστοκονίαμα για λόγους στεγανοποίησης. Από το επίπεδο των 2,50 μ. περίπου και εξής εντοπίστηκαν στρώματα της γεωμετρικής εποχής. Σε αυτά ερευνήθηκαν τμήματα δύο αποσπασματικά σωζόμενων τοίχων κατά το κέντρο του οικοπέδου, τρεις ταφές και τέσσερα φρέατα. Οι ταφές ανήκαν στους συνήθεις τύπους των γεωμετρικών χρόνων. Ένας κτιστός κιβωτιόσχημος τάφος με προσανατολισμό Α.-Δ. εντοπίστηκε σε βάθος 3,90 μ. στη νοτιοανατολική γωνία του οικοπέδου. Η κάλυψη του τάφου αυτού είχε καταστραφεί κατά τη διάνοιξη ενός λάκκου. Κατά τη βόρεια παρειά του οικοπέδου και σε βάθος 3,05 μ. εντοπίστηκε ταφικός πίθος με προσανατολισμό Α.-Δ., ο οποίος ήταν εν μέρει κατεστραμμένος από τη βυζαντινή επίχωση. Κατά τη νοτιοδυτική γωνία του οικοπέδου εντοπίστηκε ένας εγχυτρισμός σε βάθος 2,68 μ. Οι δύο πρώτοι τάφοι ήταν ακτέριστοι, ενώ το αγγείο του εγχυτρισμού χρονολογείται στα ύστερα γεωμετρικά χρόνια. Τέλος, τα τέσσερα φρέατα, τα οποία είχαν ανοιχθεί κατά το βόρειο-νότιο άξονα του οικοπέδου, πρέπει να χρησίμευσαν για την προμήθεια πηλοχώματος στα εργαστήρια της γεωμετρικής περιόδου. Παρόμοιοι λάκκοι έχουν εντοπιστεί και στο όμορο προς τα ανατολικά οικόπεδο ιδιοκτησίας Β. Σαραβάνου.

ΑΛΚΗΣΤΗ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Οδός Καρατζά (έργα ΔΕΥΑΑΡ)

Πριν από την τοποθέτηση αποχετευτικού αγωγού λυμάτων διεξήχθη ανασκαφική έρευνα κατά μήκος της νότιας πλευράς της οδού Καρατζά, στο όριο και τις διαστάσεις του χάνδακα του αγωγού[1]. Διακρίνονται δύο τμήματα: α) ένα τμήμα με έντονη κλίση, μήκ. 400 μ., και β) ένα τμήμα επίπεδο στη θέση που ονομάζεται Πορτίτσες. Οι

1. Τα σχέδια εκπόνησε η Γεωργία Γιαννακούλη, σχεδιάστρια της ΔΕΥΑΑΡ.

εργασίες ξεκίνησαν από τη νοτιοανατολική άκρη της οδού, όπου και το χαμηλότερο επίπεδό της, στη συμβολή με τις οδούς Ηρακλέους, Γούναρη και Τσώκρη. Διανοίχθηκε χάνδακας συνολ. μήκ. 500 μ., κυμαινόμενου βάθους από 1,50 έως 3 μ. ανάλογα με την κλίση της οδού και πλ. από 0,80 έως 2 μ.

Στην αρχή του χάνδακα συναντήσαμε ποταμίσιο χαλίκι σε βάθος 1,80 μ. κάτω από μια αρχαιολογική επίχωση με όστρακα μεσοελλαδικής έως και ελληνιστικής εποχής, ενώ από απόσταση 110 μ. προς τα βορειοδυτικά το χαλίκι ήταν χερσαίο (colluvial) και προερχόταν από τους παρακείμενους λόφους. Στη βορειοδυτική άκρη του πρώτου τμήματος εμφανίστηκε ο φυσικός βράχος σχεδόν στην επιφάνεια[2].

Σχεδόν σε όλο το μήκος του πρώτου τμήματος εντοπίστηκαν τμήματα κτιρίων, με τοίχους χτισμένους με ασβεστόλιθους διαφόρων μεγεθών, οι περισσότεροι εγκάρσια της τάφρου, οι οποίοι ανήκαν προφανώς σε οικίες. Οι αρχαιότεροι τοίχοι είναι μυκηναϊκοί, ενώ οι νεότεροι ελληνιστικοί. Σε απόσταση 180 μ. από το νοτιοανατολικό άκρο του χάνδακα ήλθε στο φως κλίβανος με πήλινα τοιχώματα σε βάθος 2,15 μ. που χρονολογείται πιθανώς στην αρχαϊκή εποχή.

Εκτός από τα οικοδομικά λείψανα ήλθαν στο φως και εννέα τάφοι.

Ο αρχαιότερος (τάφος 9), ένας εγχυτρισμός σε γεωμετρικό κρατήρα, σφραγισμένος με μια πήλινη λεκάνη, αποκαλύφθηκε σε απόσταση 200 μ. από τη νοτιοδυτική άκρη του χάνδακα. Περιείχε την ταφή ενός νηπίου και ήταν κτερισμένος με μια οινοχόη τοποθετημένη πάνω σε αυτό.

Σε απόσταση 80 μ. από τη νοτιοδυτική άκρη του χάνδακα[3] ήλθε στο φως σε βάθος 1,76 μ. ένας πώρινος κιβωτιόσχημος τάφος με σχιστολιθική κάλυψη υστεροαρχαϊκής εποχής (τάφος 1), που περιείχε τις ταφές ενός ενήλικα και ενός παιδιού και ήταν κτερισμένος με δύο κύλικες, μία σκυφοειδή κύλικα, δύο σκύφους και ένα σιδερένιο εγχειρίδιο.

Δεύτερος αρχαϊκός τάφος (τάφος 3) αποκαλύφθηκε σε απόσταση 144 μ. από την αρχή του χάνδακα, σε βάθος 1,30 μ. Πρόκειται για έναν τρίωτο πιθαμφορίσκο που περιείχε την ταφή ενός ενήλικα σε στάση συνεσταλμένη και ενός νήπιου, που ήταν κτερισμένο με μια οινοχόη.

Οι άλλοι έξι τάφοι ανήκουν στην ελληνιστική εποχή. Ο πρώτος – ο τάφος 2 –, ένας λάκκος μήκ. 2 μ. περίπου με κεραμοσκεπή κάλυψη, αποκαλύφθηκε σε απόσταση 117 μ. από τη νοτιοδυτική άκρη του χάνδακα. Περιείχε την ταφή ενός νεαρού ατόμου κτερισμένη με δακρυδόχους και μία πυξίδα, μέσα στην οποία βρέθηκε ένα μικκύλο χάλκινο αγγείο. Σε απόσταση 34 μ. προς Β. από αυτόν τον τάφο ήλθαν στο φως δύο καύσεις πάνω από λάκκους με πήλινη κάλυψη (τάφοι 4 και 5) με απόσταση 2 μ. περίπου μεταξύ τους και με τον ίδιο προσανατολισμό. Και στους δύο λάκκους βρέθηκαν απανθρακωμένα οστά, δακρυδόχοι, ένα λυχνάρι και θραύσματα μεταλλικών αντικειμένων. Ο τάφος 5 περιείχε επιπλέον και δύο χάλκινες χάνδρες, ένα χάλκινο αγγείο, ένα χάλκινο δακτυλίδι και ένα φύλλο χρυσού με έκτυπη διακόσμηση νομίσματος της Σικυώνας. Κάτω από αυτόν τον τάφο στον ίδιο λάκκο ήλθε στο φως άλλος τάφος (τάφος 6) κάτω από πήλινη κάλυψη, με την ταφή ενός ενήλικα κτερισμένη με θραύσματα σιδερένιων αντικείμενων και μία αρυβαλλοειδή δακρυδόχο. Σε απόσταση 8 μ. από τους τάφους 5 και 6 εμφανίστηκαν δύο κεραμοσκεπείς τάφοι με τον ίδιο προσανατολισμό: ο τάφος 8, που δεν ερευνήθηκε, γιατί βρισκόταν εκτός των ορίων του χάνδακα, σε βάθος 1,69 μ., και ο τάφος 7, που περιείχε την ταφή ενός νεαρού ατόμου κτερισμένου μεταξύ άλλων με ένα μελαμβαφή κάνθαρο και μία πήλινη αγνύθα. Για την κάλυψή του χρησιμοποιήθηκε μία κεραμίδα στέγης με επιγραφή που δείχνει πως προέρχεται από δημόσιο κτίριο.

Στις Πορτίτσες, σε απόσταση 680 μ. από την αρχή του χάνδακα συναντήσαμε τον αναλημματικό τοίχο που είχε ήδη εντοπιστεί στη δυτική πλευρά του δρόμου από τους αρχαιολόγους της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής[4]. Έχει κατεύθυνση Ν./ΝΑ.-Β./ΒΔ. και ερευνήθηκε σε μήκος 48 μ. Αποκαλύφθηκε η παρειά ενός αναλημματικού τοίχου από πωρόλιθους σε ισόδομο σύστημα που σώζεται σε ύψος τριών δόμων πάνω από την υποθεμε-

2. Κατά τη διαμόρφωση της σημερινής οδού, πριν σχεδόν 40 χρόνια, αφαιρέθηκαν περίπου 2 μ. χωμάτινης επίχωσης και βράχου στο ψηλότερο σημείο της οδού, πριν τις Πορτίτσες. Δεν υπάρχουν πια εκεί στοιχεία για την επέκταση των αρχαίων καταλοίπων προς τα βορειοδυτικά. Για σωστικές ανασκαφές που διεξήχθησαν στην περιοχή, πρβλ. οικόπεδο Γ. Σωτηρόπουλου, ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 207, οικόπεδο Κ. Καρκαλέμη, ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 78. Για το νεκροταφείο της Δειράδας, πρβλ. επίσης J. Deshayes, Argos - Les Fouilles de la Deiras, Études Péloponésiennes IV, 1966.

3. Το σημείο αυτό είναι δίπλα στο οικόπεδο Μποζονέλου, όπου αποκαλύφθηκαν πρωτογεωμετρικοί τάφοι, πρβλ. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 205. Για άλλες σωστικές ανασκαφές στη περιοχή, πρβλ. οικόπεδο Κ. Μουκάρα (Sn 79), BCH XCI (1967), σ. 834, οικόπεδο Αν. Ιωαννίδη, ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 111, οικόπεδο Σιαμπλή, ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 121-122 και ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 208, οικόπεδο Φωτόπουλου, ιδιαίτερα, σ. 227.

4. Πρβλ. BCH 78 (1954), Chronique des Fouilles en 1953, σ. 170, εικ. 19.

λίωση (συνολ. ύψ. 1,40 μ. περίπου). Ο ανώτερος δόμος έχει μεγαλύτερο πλάτος από τους δύο άλλους και εξέχει προς τα δυτικά έως 0,07 μ. Μεταξύ του τοίχου και της επίχωσης του λόφου υπάρχει ένα διάστημα που είναι γεμάτο με μικρές πέτρες. Στο ανώτερο τμήμα τους, 0,15 μ. από την επιφάνεια του τοίχου, οι πέτρες αυτές έχουν ως συνδετικό υλικό ασβεστοκονίαμα. Σε απόσταση 1,25 μ. περίπου στη βάση του τοίχου και 1,40 μ. στην κορυφή του και σχεδόν παράλληλά του –με κατεύθυνση ελάχιστα διαφορετική– ήλθε στο φως δεύτερος πώρινος τοίχος. Σώζονται εν μέρει δύο δόμοι πάνω από την υποθεμελίωση. Μερικοί από τους λίθους που αποτελούν το δεύτερο τοίχο έχουν προφανώς χρησιμοποιηθεί σε β΄ χρήση. Ο χώρος μεταξύ των δύο τοίχων ήταν γεμάτος με λεπτές, αργιλώδεις αποθέσεις, πρασινωπής απόχρωσης. Η διερεύνηση του μνημειώδους αναλήμματος διακόπηκε χωρίς να έχει προσδιοριστεί το συνολικό μήκος ούτε και το πλάτος του[5]. Ο αναλημματικός τοίχος χρονολογείται στην ελληνιστική εποχή. Κατά τη ρωμαϊκή εποχή χρησιμοποιήθηκε προφανώς για τη στήριξη ενός δρόμου, ενώ παράπλευρα χτίστηκε αγωγός πιθανώς για την παροχέτευση των ομβρίων υδάτων.

Οδός Βασιλίσσης Σοφίας (έργα ΔΕΥΑΑΡ)

Κατά τη διάνοιξη χάνδακα, πλ. 1,50 έως 2 μ., για την τοποθέτηση του κεντρικού συλλεκτήρα του αποχετευτικού δικτύου του Άργους από τη ΔΕΥΑΑΡ στην παραπάνω οδό αποκαλύφθηκαν κατάλοιπα αρχαίων κτιρίων και τάφων που ερευνήθηκαν ανασκαφικά, στο μέτρο που επέτρεπαν οι διαστάσεις του χάνδακα.

Οι εργασίες ξεκίνησαν από τα ανατολικά, στη συμβολή με την οδό Κοφινιώτου, και συνεχίστηκαν σε μήκος 260 μ. προς τα δυτικά έως το πέρας της οδού, στην πλατεία Αγίου Πέτρου.

Ήλθαν στο φως τα ακόλουθα ευρήματα:

1. Σε απόσταση 30 μ. από την ανατολική άκρη του χάνδακα εμφανίστηκαν στη νότια παρειά του σκάμματος δύο κατεργασμένοι λίθοι σε σειρά: ένας πωρόλιθος σε βάθος 1,85 μ. και ένας μαρμαρόλιθος σε βάθος 2,10 μ. (διαστ. 1,27×0,57×0,33 μ.), με προσανατολισμό από Δ./ΒΔ. προς Α./ΝΑ., οι οποίοι αποτελούσαν προφανώς κατώφλι ενός κτιρίου που βρισκόταν στο άσκαφο τμήμα της οδού. 2. Σε απόσταση 70 μ. από την ανατολική άκρη του χάνδακα ήλθε στο φως μικρός πιθαμφορίσκος με στριφτές λαβές ελληνιστικής εποχής (τάφος 1), από βάθος 2,44 έως 2,97 μ., που περιείχε την ταφή ενός βρέφους και δύο φύλλα χρυσού με έκτυπη αποτύπωση νομισμάτων. 3. Σε απόσταση 100 έως 150 μ. περίπου από την ανατολική άκρη του χάνδακα αποκαλύφθηκαν οικοδομικά λείψανα υστερορωμαϊκής εποχής, από βάθος 1,65 ως 2,80 μ. 4. Τέλος, στην ίδια περιοχή, σε απόσταση 120 μ. από την ανατολική άκρη του χάνδακα και διανοιγμένοι στο χαλίκι από βάθος 2,75 μ., βρέθηκαν δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι με σχιστολιθική κάλυψη και προσανατολισμό Ν.-Β. Ήταν και οι δύο διαταραγμένοι. Ο ένας που εμφανίστηκε σε βάθος 2 μ., στη νότια παρειά του χάνδακα δεν ερευνήθηκε (τάφος 2). Στον άλλο (τάφος 3), από βάθος 2,31 έως 3,15 μ., βρέθηκε ενταφιασμένος ένας ενήλικας σε στάση πολύ συνεσταλμένη με το κεφάλι προς Ν., που ήταν κτερισμένος με οκτώ αγγεία γεωμετρικής εποχής.

Οδός Κρήτης (έργα ΔΕΥΑΑΡ)

Κατά τη διάνοιξη χάνδακα, πλ. 1-2 μ. για την τοποθέτηση του κεντρικού συλλεκτήρα του αποχετευτικού δικτύου του Άργους από τη ΔΕΥΑΑΡ εντοπίστηκαν και ερευνήθηκαν τέσσερις συστάδες τάφων, οι λάκκοι των οποίων είχαν ανοιχθεί στη χαλικωτή ποτάμια επίχωση.

Οι εργασίες ξεκίνησαν από τη συμβολή της οδού Κρήτης με την οδό Κω στα νότια και συνεχίστηκαν σε μήκος 540 μ. προς Β. μέχρι το πέρας αυτής, που στα τελευταία 60 μ. κάμπτεται προς τα νοτιοανατολικά.

Η πρώτη συστάδα ταφών με προσανατολισμό Α./ΝΑ.-Δ./ΒΔ. εμφανίστηκε σε απόσταση 100 μ. από την αρχή του χάνδακα. Την αποτελούσαν δύο πίθοι. Ο πρώτος (τάφος 1) (μήκ. 1,88, διαμ. 0,70 μ.) σε βάθος 1,93 μ. περιείχε δύο ακτέριστες ταφές, κατά χώραν και τα οστά μιας τρίτης παραμερισμένα. Σε απόσταση περίπου 2 μ. από αυτόν βρέθηκε ο δεύτερος πίθος (τάφος 2) (μήκ. 1,44, διαμ. 0,78 μ.) σε βάθος 2,10 μ. του οποίου το στόμιο σφράγιζε μία σχιστολιθική πλάκα. Είχε χρησιμοποιηθεί για την ταφή ενός νεαρού ατόμου που συνοδευόταν από πενιχρά μεταλλικά αντικείμενα.

Σε απόσταση 150 μ. από το νότιο άκρο του χάνδακα ήλθε στο φως, χωρίς κάλυψη και μπαζωμένος από βάθος 1,80 μ., ένας πώρινος τάφος κιβωτιόσχημος αρχαϊκής εποχής –ο τάφος 3– με προσανατολισμό επίσης Α./ΝΑ.-Δ./ΒΔ. Περιείχε δύο ταφές σε στάση εκτάδην. Η ανώτερη ήταν κτερισμένη με μια μελαμβαφή κύλικα που βρέθηκε σπασμένη στο ύψος του αριστερού μηρού και με ένα μόνωτο κάλαθο ανάμεσα στα δύο σκέλη. Τα οστά της

5. Μετά την ανεύρεση του αναλημματικού τοίχου η ΔΕΥΑΑΡ παραιτήθηκε από το αίτημά της για διέλευση του αγωγού από το σημείο αυτό και την έρευνα ανέλαβε η Δ΄ ΕΠΚΑ. Λόγω των δυσμενών καιρικών συνθηκών η έρευνα διακόπηκε, το σκάμμα επιχωματώθηκε και πρόκειται να ερευνηθεί στο μέλλον, όταν το επιτρέψουν οι πιεστικές υποχρεώσεις της Εφορείας.

κατώτερης ταφής, πάνω στις κροκάλες που αποτελούσαν το δάπεδο του τάφου, ήταν πολύ φθαρμένα. Το σκελετό αυτό συνόδευαν τρία πήλινα αγγεία μικρού μεγέθους: μια μελαμβαφής πυξίδα του τύπου powder-box, μια σταμνοειδής πυξίδα και ένας δίωτος σκύφος[6].

Η τρίτη συστάδα τάφων αποκαλύφθηκε σε απόσταση 310 μ. πάντα από το νότιο άκρο του χάνδακα. Την αποτελούσαν δύο τάφοι. Ο πρώτος (τάφος 4), ένας λάκκος με κάλυψη από πήλινες κεραμίδες, ήταν διαταραγμένος και εμφανίστηκε στη δυτική παρειά του σκάμματος, εξέχοντας ελάχιστα από αυτήν, από βάθος 1 έως 1,65 μ. και με προσανατολισμό Β./ΒΑ.-Ν./ΝΔ. Ο δεύτερος, σε απόσταση 5 μ. από αυτόν (τάφος 5) ήταν πώρινος κιβωτιόσχημος με σχιστολιθική κάλυψη (βάθος 0,85 μ.). Ήταν προσανατολισμένος σχεδόν Α.-Δ. Περιείχε το σκελετό ενός ενήλικου σε στάση εκτάδην που εντοπίστηκε πάνω στο δάπεδο από πατημένο χαλίκι σε βάθος 1,59 μ. Εντός του τάφου ήταν τοποθετημένα έξι πήλινα αγγεία, μεταξύ των οποίων ένας πρωτοκορινθιακός αμφορέας και μια αττική κύλικα, καθώς και μεταλλικά αντικείμενα: μια λεπτή χάλκινη ταινία που συνέδεε δύο επίπεδους δίσκους (διαμ. 0,14 μ.) και άλλα θραύσματα σιδερένιων αντικειμένων με ίχνη ξύλου, καθώς και θραύσματα περονών και πορπών. Σε επαφή με το εξωτερικό της νότιας πλευράς του τάφου αποκαλύφθηκαν θραυσμένα δύο αγγεία επίσης αρχαϊκά, σε βάθος 1,32.

Μια τελευταία συστάδα ταφών εμφανίστηκε στο βόρειο πέρας του χάνδακα, στο σημείο καμπής της οδού. Την αποτελούσαν τέσσερις τάφοι. Οι δύο (τάφοι 6 και 9) ήταν πίθοι και εντοπίστηκαν σε βάθος 1,15 και βάθος 1,33 μ. αντίστοιχα, εκατέρωθεν της οδού. Είχαν προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. και το στόμιο προς τα δυτικά. Μεταξύ των δύο πίθων ερευνήθηκε ένας λάκκος με κάλυψη από πήλινες κεραμίδες (τάφος 7), σε βάθος 0,58 μ., και, τέλος, ένας τάφος πώρινος κιβωτιόσχημος (τάφος 8), που βρέθηκε κατεστραμμένος σε βάθος 1,22 μ. και ήταν προσανατολισμένος από Ν./ΝΑ.-Β./ΒΔ.

ΟΛΓΑ ΨΥΧΟΓΙΟΥ

Οδός Ηρακλέους και Διομήδους (οικόπεδο Νικολάου Στάμου)

Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται στο βορειοδυτικό τμήμα της σύγχρονης πόλης, κοντά στις υπώρειες του λόφου του Προφήτη Ηλία, όπου έχουν εντοπιστεί λείψανα κατοίκησης και ταφικής χρήσης των ΜΕ και ΥΕ χρόνων[7]. Κατά μήκος της οδού Ηρακλέους έχει ερευνηθεί νεκροταφείο ταφικών τύμβων[8].

Σε όλη την έκταση του οικοπέδου εντοπίστηκε λευκόφαιο χαλίκι των ΜΕ χρόνων, με κλίση από Δ. προς Α. (βάθος 1,50/1,80 μ. από το οδόστρωμα της οδού Διομήδους). Από τα υπερκείμενα του χαλικιού αναμοχλευμένα στρώματα συνελέγησαν όστρακα των αρχαϊκών, κλασικών και ελληνιστικών χρόνων.

Νεότερες επεμβάσεις

1. Δύο τεμνόμενοι τοίχοι (αριθ. 3 και 4), λιθόκτιστοι με συνδετικό κονίαμα, αποτελούν το ανατολικό τμήμα κτιρίου των νεότερων χρόνων. Λείψανα τοίχου στη βόρεια παρειά του οικοπέδου πιθανώς αποτελούν το δυτικό όριο του κτιρίου αυτού. Στο προς Δ. άκρο του τοίχου 4 βρέθηκε λίθινη βάση σε β΄ χρήση, διαστ. 0,94×0,62× 0,60 μ., εδραζόμενη σε λάκκο ανοιγμένο στο χαλίκι, με ορθογώνια εσοχή στη λειασμένη άνω επιφάνειά της.

2. Σε επαφή με τη νότια παρειά του τοίχου 4, τοίχος 6 των ρωμαϊκών χρόνων, μήκ. 3,55 και πλ. 0,70/0,75 μ. Σωζόταν μόνο μια σειρά αργών λίθων.

3. Δύο παράλληλοι τοίχοι (αριθ. 5, 7) με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., από τους οποίους διασώθηκε μόνο η κατώτερη σειρά των λιθόκτιστων θεμελίων. Επιμελέστερης κατασκευής, ο μερικώς αποκαλυφθείς τοίχος 5, διαστ. 1,90× 0,40×0,25 μ., αποτελείται από μία σειρά δουλεμένων λιθοπλίνθων. Χρονολογείται πιθανώς στους κλασικούς χρόνους και έχει θεμελιωθεί σε καθαρό στρώμα των ΜΕ χρόνων. Κατά μήκος της δυτικής πλευράς του χαλικωτό δάπεδο και ημικυκλική κατασκευή (εστία;), πάνω στην οποία βρέθηκε μια ρωμαϊκή πρόχους.

Στο προς τα βορειοανατολικά άκρο του τοίχου 5 μικρός λίθινος κιβωτιόσχημος τάφος (τάφος Ι) καλυμμένος με τρεις πλάκες και κροκάλες στα διάκενα. Τα πλευρικά του τοιχώματα αποτελούνταν από δύο πλάκες στις μακρές πλευρές και μία στις στενές. Στο εσωτερικό του τάφου βρέθηκε ακτέριστος σκελετός μικρού παιδιού σε έντονα συνεσταλμένη στάση.

Παρόμοιας κατασκευής, αλλά με τρεις πλάκες στις

6. Στην περιοχή έχει και παλαιότερα εντοπιστεί ένας τάφος διαταραγμένος· πρβλ. ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 122.

7. Ε. Πρωτονοτάριου-Δεϊλάκη, Οι τύμβοι του Άργους (διδακτ. διατριβή), Αθήνα 1980, σ. 6-7. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 122-126· 26 (1971): Χρονικά, σ. 79-82· 27 (1972): Χρονικά, σ. 192-201· 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 205-206· 47 (1992): Χρονικά, σ. 87-89. ΑΜ 100 (1985), σ. 1-21.

8. Ε. Πρωτονοτάριου-Δεϊλάκη, ό.π., σ. 1 κ.ε. Το συγκεκριμένο οικόπεδο εκτείνεται νοτιότερα του εντοπισμένου στα οικόπεδα Οικονόμου, Καπετάνου, Γκριτζάνη τύμβου Α· βλ. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 79-81.

μακρές πλευρές του, ο τάφος ΙΙ ήταν ανοιγμένος μέσα στο χαλίκι. Στον τάφο αυτό είχε ενταφιαστεί μια γυναίκα σε συνεσταλμένη στάση και με το αριστερό άνω άκρο της κάτω από το στήθος. Σε αυτήν βρέθηκαν δύο χάλκινοι δακτύλιοι στα δάχτυλα του δεξιού χεριού, ένας χάλκινος δακτύλιος στην περιοχή του κρανίου και μία χάντρα από φαγεντιανή στο θώρακα. Τα λιγοστά όστρακα της επίχωσης του τάφου χρονολογούνται στους ΜΕ χρόνους.

Σε λάκκο ορθογώνιου σχήματος, ανοιγμένου στο χαλίκι, διαστ. 0,56×0,50×0,26 μ., δεν βρέθηκαν λείψανα ταφής.

Οδός Τσώκρη 34 (οικόπεδο αφών Μπαμπαλιάρου)

Εκσκαφές για τη διάνοιξη υπογείου νέας οικοδομής αποκάλυψαν νεκροταφείο των κλασικών και ελληνιστικών χρόνων στο βόρειο ήμισυ του οικοπέδου αυτού (Σχέδ. 3), στο κέντρο της σύγχρονης πόλης του Άργους[9]. Δεν διαπιστώθηκε επέκταση των τάφων στο νότιο τμήμα του οικοπέδου, προς την οδό Τσώκρη· πιθανότατα παλαιό κτίριο με υπόγειο θα είχε καταστρέψει τα αρχαία λείψανα.

Στην ευρύτερη περιοχή έχουν ερευνηθεί συστάδες τάφων των χρόνων αυτών[10]. Οι τάφοι αυτοί θα πρέπει να διατάσσονταν βόρεια από το βόρειο σκέλος του αρχαίου τείχους[11] και ανατολικά από το δρόμο, ο οποίος από την Κόρινθο και τη Νεμέα οδηγούσε στην αρχαία αγορά[12].

Συνολικά εντοπίστηκαν είκοσι τρεις τάφοι, φτωχικά κτερισμένοι. Μόνον δύο τάφοι (αριθ. 1 και 2), κτιστοί πώρινοι κιβωτιόσχημοι, χρονολογούνται στους ελληνιστικούς χρόνους. Στον περιλαμβάνοντα δύο σκελετούς τάφο 1 βρέθηκε μυροδοχείο (ΜΑ 8341)[13] του 3ου αι. π.Χ.[14] με διακόσμηση δυο λευκών ταινιών στο γκριζωπό επίχρισμα του σώματος.

Το νεκροταφείο των κλασικών χρόνων περιλάμβανε επτά κτιστούς πώρινους κιβωτιόσχημους τάφους με πώρινες καλυπτήριες πλάκες (αριθ. 3, 4, 9, 17, 18, 20, 21), έναν κιβωτιόσχημο, χτιστό με πήλινες κεραμίδες (αριθ. 23), οκτώ λακκοειδείς (αριθ. 6, 7, 8, 13, 15, 16, 19, 22) και πέντε ταφικούς πίθους (αριθ. 5, 10, 11, 12, 14).

Οι ταφικοί πίθοι και ο λακκοειδής τάφος 7 είναι οι αρχαιότεροι του συνόλου αυτού και χρονολογούνται στο β΄ τέταρτο και τα μέσα του 5ου αι. π.Χ. Οι πίθοι διατάσσονται σε ευθεία με διεύθυνση Β.-Ν. και στόμιο στραμμένο στα δυτικά. Αυτό φρασσόταν ή με ασβεστολιθική πλάκα (αριθ. 10, 11, 12) ή με πήλινη κεραμίδα (αριθ. 5 και 14). Σε καθέναν ήταν ενταφιασμένος μόνον ένας νεκρός με το κρανίο κοντά στο στόμιο και τα κάτω άκρα ελαφρώς συνεσταλμένα. Εξαίρεση αποτελεί ο τάφος 11, στον οποίο βρέθηκαν δύο σκελετοί.

Ευρήματα κατά ταφικό πίθο

Τάφος 5. Αττικός μελαμβαφής σκύφος τύπου Α (ΜΑ 8365).

Τάφος 10. Μία άβαφη κορινθιακή λεκανίδα με κάλυμμα (ΜΑ 8359, 8360) και δύο υστεροκορινθιακά σκυφίδια (ΜΑ 8358, 8361) κοσμημένα κατά το «συμβατικό» τρόπο διακόσμησης με επάλληλες ζώνες ερυθροκάστανου και μελανού χρώματος στο σώμα και συνεχή τεθλασμένη γραμμή στη ζώνη των λαβών.

Τάφος 11. Δύο χάλκινες περόνες, μία υστεροκορινθιακή κυλινδρική τριποδική πυξίδα με κάλυμμα (ΜΑ 8362, 8363) και διακόσμηση ταινιών, στιγμών και ακτινωτού κοσμήματος στην άνω επιφάνεια του κομβίου, ένας υστεροκορινθιακός σκύφος (ΜΑ 8366) με διακόσμηση ανεξάρτητων καλύκων λωτού στη ζώνη των λαβών και ένας κορινθιακός μελαμβαφής κρατηρίσκος (ΜΑ 8367).

Ως κτέρισμα στο λακκοειδή τάφο 6 είχε τοποθετηθεί μια μελαμβαφής κύλικα χωρίς στέλεχος (ΜΑ 8347), προϊόν τοπικού εργαστηρίου του τέλους του 5ου αι. π.Χ.[15].

9. Το μεγαλύτερο μέρος της ανασκαφής πραγματοποιήθηκε υπό την επίβλεψη της συναδέλφου Α. Παπαδημητρίου, η οποία παραχώρησε το σχετικό υλικό στην υπογράφουσα για λόγους επιστημονικού ενδιαφέροντος. Όλη δε η ανασκαφή παρουσιάστηκε από τη γράφουσα στο Ε΄ Διεθνές Συνέδριο Πελοποννησιακών Σπουδών (Ναύπλιο - Άργος, 6-10 Σεπτεμβρίου 1994). Η μελέτη αυτή θα δημοσιευθεί (με αναλυτική βιβλιογραφική τεκμηρίωση) στα Πρακτικά του Συνεδρίου.

10. ΑΔ 15 (1933-1935), σ. 50 κ.ε.· 24 (1969): Χρονικά, σ. 106-107, Πίν. 85. BCH LXXXV (1961) II, σ. 675· XCI (1957) I, σ. 649-665, εικ. 18-25. Σωστικές ανασκαφές στα οικόπεδα Βλογιάρη και Καραγιάννη-Ταγκλή, στην κείμενη προς Ν. οδό Καποδιστρίου, έφεραν στο φως συστάδες ελληνιστικών τάφων.

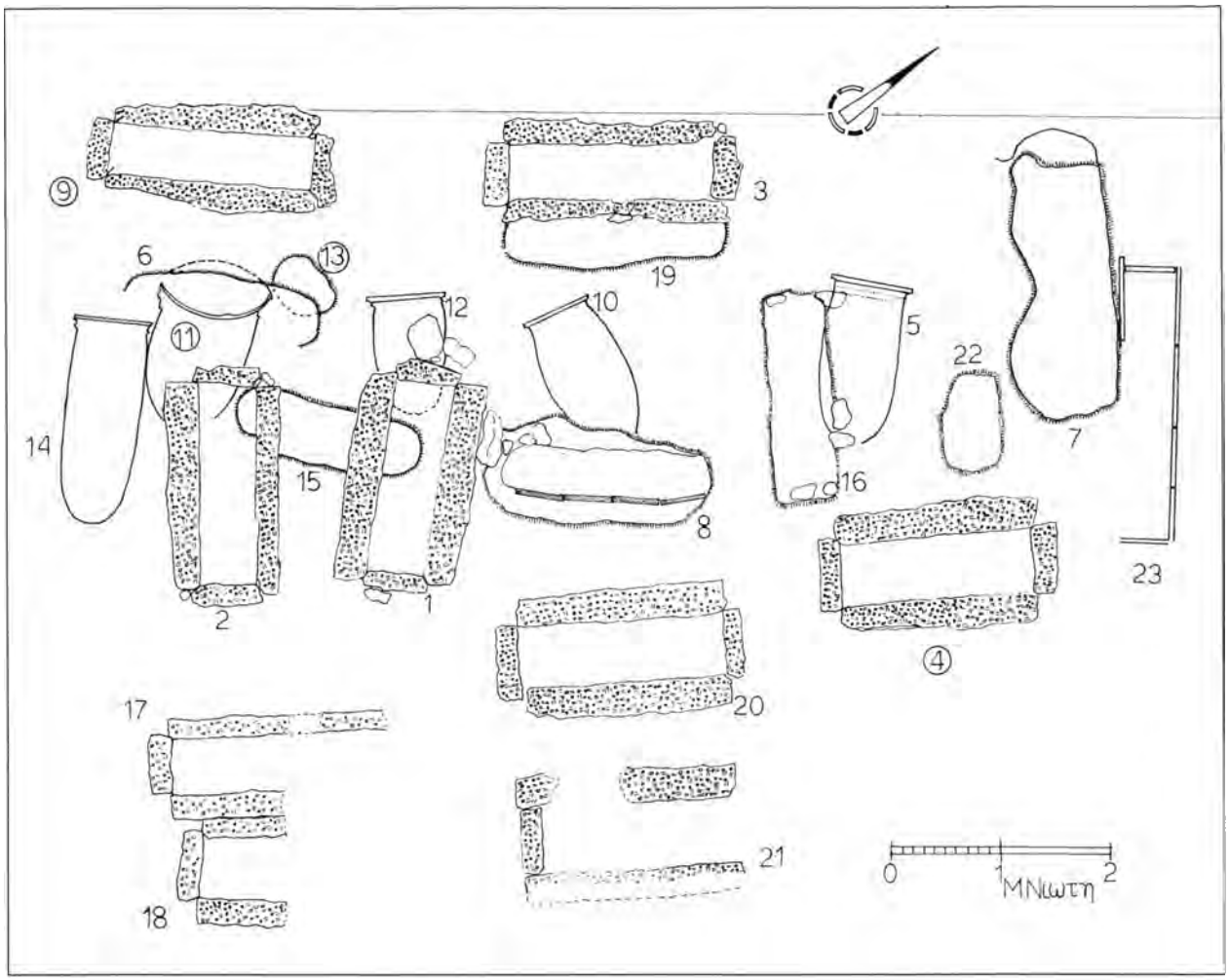
11. Σχετικά με την πορεία του τμήματος αυτού του τείχους βλ. ΑΔ 15(1933-1935), σ. 52-53.

12. Τμήματα του οδοστρώματός του έχουν αποκαλυφθεί κατά τη διάνοιξη θεμελίων οικοδομών κατά μήκος των οδών Ηρακλέους και Γούναρη, στις παρυφές των υψωμάτων του Προφήτη Ηλία και της Λάρισας.

13. Το μεγαλύτερο μέρος των ευρημάτων έχει συντηρηθεί και καταγραφεί, παίρνοντας αύξοντα αριθμό ευρετηρίου Μουσείου Άργους (ΜΑ), όπου φυλάσσεται το σύνολο των ευρημάτων.

14. Πρβλ. BCH XCIV (1970) II, σ. 456, 458-459, 516, αριθ. 57.3, εικ. 52, 210, σ. 485-486, αριθ. 81.9.10, εικ. 128-9. Kerameikos IX, σ. 163, αριθ. 378.2, πίν. 68.3, σ. 186, αριθ. Ε 93.2, Ε 94.2, Ε 95Α.3, πίν. 96.5, σ. 185, αριθ. 91.2, πίν. 96.6. AM LXXXI (1966), σ. 102, αριθ. 185.2, πίν. 60.4

15. BCH, ό.π., σ. 444-445, εικ. 15, 16. ΑΔ 31 (1976): Μελέτες, σ. 319, αριθ. 183, Πίν. 79.

Σχέδ. 3. Άργος. Οδός Τσώκρη 34. Κάτοψη του νεκροταφείου.

Ο τάφος αυτός είχε παραβιάσει το λάκκο 13 με τη χρονολογούμενη στο γ΄ τέταρτο του 5ου αι. π.Χ. ταφή βρέφους (Σχέδ. 3). Κτερίσματα της ταφής: υστεροκορινθιακό σκυφίδιο (ΜΑ 8368), μόνωτο κύπελλο, πιθανώς προϊόν τοπικού εργαστηρίου (ΜΑ 8369), αττική μελαμβαφής κύλικα τύπου Ρήνειας (ΜΑ 8370), υστεροκορινθιακή κυλινδρική πυξίδα με κάλυμμα (ΜΑ 8371, 8372). Ανάμεσα στους δύο σκελετούς του λακκοειδούς τάφου 8 βρέθηκε μια υστεροκορινθιακή σφαιρική πυξίδα με κάθετες λαβές στον ώμο και διακόσμηση τύπου White Style (ΜΑ 8348).

Στον κτιστό από πήλινες κεραμίδες τάφο 23 βρέθηκε ένας νεκρός σε ύπτια στάση, με τα χέρια στο υπογάστριο και μια αττική μελαμβαφής κύλικα τύπου Ρήνειας των μέσων και του γ΄ τετάρτου του 5ου αι. π.Χ.

Στο β΄ μισό του 5ου αι. π.Χ. χρονολογούνται οι επτά κτιστοί πώρινοι κιβωτιόσχημοι τάφοι, οι οποίοι διατάσσονται περιμετρικά των πίθων και των λάκκων. Οι τέσσερις (αριθ. 17, 18, 20, 21) βρέθηκαν κατεστραμμένοι από το βόθρο του κατεδαφισθέντος παλαιού κτιρίου.

Οι τάφοι 3 και 4 περιλάμβαναν μόνον ένα σκελετό ο καθένας. Ο νεκρός του τάφου 3 ήταν κτερισμένος με έναν άβαφο κρατηρίσκο (ΜΑ 8342), προϊόν τοπικού εργαστηρίου.

Ευρήματα τάφου 4. Δύο στλεγγίδες, η μία χάλκινη και η άλλη σιδερένια, μία αττική μελαμβαφής κύλικα τύπου Ρήνειας (ΜΑ 8343), η οποία χρονολογεί την ταφή γύρω στα 420 π.Χ., μία μελαμβαφής κύλικα χωρίς στέλεχος, προϊόν τοπικού εργαστηρίου, μία μικρή μελαμβαφής τριφυλλόσχημη οινοχόη και μία αττική

μελαμβαφής κύλικα της ομάδας Wiener Schalen, του Bloesch[16].

Στον οικογενειακό τάφο 9 εντοπίστηκαν τέσσερις σκελετοί σε στάση εκτάδην και το κρανίο ενός πέμπτου παραμερισμένου νεκρού. Η τελευταία χρονικά ταφή (φάση Ι) χρονολογείται στα τέλη του γ' και στο τελευταίο τέταρτο του 5ου αι. π.Χ. από έναν κορινθιακό σκύφο σφαιρικού σχήματος (ΜΑ 8349). Ανάμεσα στα μηριαία οστά της τρίτης χρονικά γυναικείας ταφής είχε ενταφιαστεί ένα μικρό παιδί συνοδευόμενο από ένα ειδώλιο. Ως κτερίσματα στους δύο πρώτους χρονικά νεκρούς είχαν τοποθετηθεί τα ακόλουθα αγγεία των μέσων και του γ' τετάρτου του 5ου αι. π.Χ.: 1. Μελαμβαφής κάνθαρος (ΜΑ 8351), ο οποίος χρονολογείται στα τέλη του γ' τετάρτου του αιώνα[17]. 2. Υστεροκορινθιακή σφαιρική πυξίδα με κάθετες λαβές στον ώμο και κάλυμμα (ΜΑ 8352, 8353), της ίδιας περιόδου με τον κάνθαρο (Πίν. 53 β)· φέρει διακόσμηση δύο σειρών συνεχούς μαιάνδρου στη ζώνη του ώμου, μιας σειράς ανεξάρτητων καλύκων λωτού στο κυρίως σώμα και πλατιών ταινιών και γραμμών στο κάλυμμα[18]. 3. Μελαμβαφής κύλικα (ΜΑ 8350) και μελαμβαφής σκύφος τύπου Α (ΜΑ 8354), πιθανότατα προϊόντα του κορινθιακού εργαστηρίου των μέσων του 5ου αι. π.Χ. 4. Τρεις μελαμβαφείς κύλικες χωρίς στέλεχος (ΜΑ 8355, 8356, 8357).

ΕΛΕΝΗ ΣΑΡΡΗ

Δημαρχείο Άργους[19]

Η μικρή σε διάρκεια ανασκαφική έρευνα έγινε με εργάτες τους οποίους διέθεσε ο δήμος Άργους και με τον αρχιτεχνίτη της Δ' ΕΠΚΑ Νικ. Θεοδωρόπουλο. Ερευνήθηκε τμήμα της νοτιοανατολικής αύλειας έκτασης, όπου επρόκειτο να ανεγερθούν κτίσματα για το προσωπικό.

Τα αποτελέσματα δεν ήταν ιδιαίτερα ικανοποιητικά, καθώς στο μεγαλύτερο μέρος και των δύο ανασκαφικών τομών διαπιστώθηκε η ύπαρξη μεγάλης παλαιάς αποχέτευσης (βόθρος). Διερεύνηση του χώρου, όπου αυτή ήταν δυνατή, αποκάλυψε σε βάθος 1,20 μ. διαταραγμένες επιχώσεις των νεότερων χρόνων (υπόστρωμα δαπέδου από κροκάλες και κουρασάνι), ελάχιστη εφυαλωμένη κεραμική (βάθος 1,27-1,50 μ.) και όστρακα βυζαντινής περιόδου (βάθος 1,50-2,20 μ.). Οι εργασίες σταμάτησαν στο βάθος των 2,20 μ., όπου βρέθηκε ποταμίσιο χαλίκι.

Γωνία οδών Τσώκρη και Δανοπούλου (οικόπεδο Ευάγγελου Κατσογιάννου)

Στην ιδιοκτησία υπήρχε παλαιά διώροφη οικία, η οποία κατεδαφίστηκε μετά από σύμφωνη γνώμη της 2ης Εφορείας Νεωτέρων Μνημείων. Τα δύο υπόγεια του κτίσματος αυτού, ένα μεγάλων διαστάσεων, που είχε εδραστεί σε βάθος 3,80 μ. και κάλυπτε το μεγαλύτερο τμήμα του βόρειου χώρου της ιδιοκτησίας, καθώς και ένα ημιυπόγειο στη μέση του ανατολικού ορίου, θεμελιωμένο σε βάθος 1,50 μ., είχαν διαταράξει τα αρχαία στρώματα[20].

Μετά τον καθαρισμό του οικοπέδου από τα μπάζα ήλθαν στο φως κατάλοιπα βιοτεχνικής εγκατάστασης ελληνιστικών χρόνων. Συγκεκριμένα σε βάθος 1,50/1,70 μ. αποκαλύφθηκαν δεκαπέντε λάκκοι-αποθέτες, οι οποίοι είχαν ανοιχθεί σε χαλικωτό, αρκετά σκληρό στρώμα. Αρχικός προορισμός τους ήταν πιθανότατα η αποθήκευση και ο καθαρισμός της πρώτης ύλης του εργαστηρίου. Στο εσωτερικό τους βρέθηκαν μάζες καμένου πηλού, σκωρίες, αγνύθες, πήλινα στηρίγματα όπτησης και τμήματα χάλκινων αντικειμένων μαζί με στάχτη και τμήματα ξυλάνθρακα. Στον κυρίως εργαστηριακό χώρο ανήκουν λείψανα τοίχων που διαπιστώθηκαν στο βορειοανατολικό τμήμα της ανασκαφής και τα οποία φαίνεται ότι κατευθύνονται κάτω από τα θεμέλια παρακείμενης οικοδομής, δύο πεσσοί από λιθόπλακες και ένα πηγάδι με λιθόκτιστα τοιχώματα.

16. H. Bloesch, Formen attischer Schalen, 1940, σ. 139-141. Πρόκειται για την ομάδα VICup του Beazley που παράγεται στον Κεραμεικό το β' τέταρτο του 5ου αι. π.Χ. Η παρουσία του αγγείου αυτού στην ταφή του 420 π.Χ. εξηγείται μόνον ως παρουσία ενός παλαιότερου αποκτήματος της οικογένειας του νεκρού ανάμεσα στα σύγχρονα με την ταφή κτερίσματα.

17. Πρβλ. U. Heimberg, Die Keramik des Kabirions, Das Kabirenheiligtum bei Theben, III, Berlin 1982, σ. 94, αριθ. 730, πίν. 44. CVA Cop. 3, III G, D, K, 3, σ. 79, πίν. 99.5. Bruxelles Musées Royaux d'Art et d'Histoire III, B.3, σ. 5, πίν. 5.3. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 242-243, Πίν. 287β.

18. Παρόμοιες εισηγμένες πυξίδες έχουν βρεθεί σε όλη την Αργολίδα· βλ. ΑΔ 15 (1933-1935), σ. 18, εικ. 2· 24 (1969): Χρονικά, Πίν. 85β· 39 (1984): Μελέτες, σ. 176, 179, Πίν. 77γ· 31 (1976): Μελέτες, σ. 307, αριθ. 118, Πίν. 75.3. ΑΕ 1955, Αρχαιολογικά Χρονικά, σ. 4, εικ. 3.

19. Για την ιστορία του κτιρίου βλ. Αρχαιολογία 30 (1989), σ. 59-66· 31 (1989), σ. 61 - 69.

20. Ως αφετηρία μέτρησης ± 0,00 μ. θεωρήθηκε η επιφάνεια του πεζοδρομίου της οδού Τσώκρη. Στην ανασκαφή συμμετείχε για μικρό χρονικό διάστημα η συμβασιούχος αρχαιολόγος Αικ. Γεωργίου. Ένα χρόνο αργότερα, το 1995, στη νότια επέκταση του κτιρίου, μετά από αλλαγή των αρχιτεκτονικών σχεδίων της οικοδομής, βρέθηκαν και άλλα κατάλοιπα, τα οποία ερευνήθηκαν από το συνάδελφο Γ. Καββαδία (ημερ. Α3/1995, σ. 129 κ.ε.).

Αδιευκρίνιστη παραμένει η παρουσία ενός δωματίου στη νοτιοανατολική γωνία του ανασκαφικού χώρου, από το οποίο ήλθε στο φως σε βάθος 1,57 μ. ο βόρειος τοίχος του με κατώφλι εισόδου, καθώς και τμήμα από δάπεδο αποτελούμενο από πακτωμένο χώμα. Στις επιχώσεις που έχουν καλύψει το κτίσμα αυτό, και οι οποίες ήταν ορατές στη νότια πλευρά του ανασκαφικού χώρου, ήταν ευδιάκριτες μεγάλες ακατέργαστες πέτρες, πιθανότατα στηρίγματα της βόρειας παρειάς ενός αρχαίου δρόμου.

Εκτός όμως από τα προαναφερθέντα κατάλοιπα, στο ίδιο οικόπεδο αποκαλύφθηκαν και τάφοι γεωμετρικής και ελληνιστικής περιόδου. Σε βάθος 1,85 μ. και προς τη μέση του δυτικού ορίου της ανασκαφής ερευνήθηκε κεραμοσκεπής τάφος των ελληνιστικών χρόνων (τάφος 1)[21], κτερισμένος με αντιπροσωπευτικά δείγματα κεραμικής της περιόδου (δύο ληκύθια, ένα μυροδοχείο, ένα πινάκιο)[22]. Στον αριστερό ώμο του νεκρού είχε εναποτεθεί μικρή μολύβδινη πυξίδα[23] δίπλα σε στρογγυλό μεταλλικό αντικείμενο. Ένα δεύτερο όμοιο, αλλά μικρότερο σε διάμετρο, βρέθηκε κοντά στα δάχτυλα του αριστερού χεριού.

Μέσα σε μικρό λάξευμα σε χαλικωτό στρώμα και σε βάθος 1,60 μ. είχε εναποτεθεί αγγείο (τάφος 2), το στόμιο του οποίου έφρασσε λίθινη πλάκα, διαστ. 0,40×0,32 μ. Στο εσωτερικό του διαπιστώθηκαν ίχνη από οστά βρέφους. Προς το νότιο τμήμα της ανασκαφής σε βάθος 2,40 μ. αποκαλύφθηκαν δύο τάφοι γεωμετρικών χρόνων (τάφοι 3 και 4) με εξωτερικές διαστάσεις 1,60×0,94 μ. και 1,17×0,90 μ., από τους οποίους ο πρώτος περιείχε μία τριφυλλόστομη οινοχόη, ένα δαχτυλίδι, ένα εγχειρίδιο και κεφαλές περονών.

Τέλος, δύο ακόμα τάφοι βρέθηκαν στις εργασίες αντιστήριξης της οικοδομής στο ανατολικό όριο του οικοπέδου[24]. Πρόκειται για ένα ταφικό πιθάρι (τάφος 5), το οποίο, όπως αποδεικνύεται από το οστεολογικό υλικό (δύο κρανία), είχε χρησιμοποιηθεί περισσότερες από μία φορές. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν τμήματα από ένα χάλκινο και ένα σιδερένιο αντικείμενο. Κάτω από το πιθάρι αυτό αποκαλύφθηκε σε βάθος 3,28 μ. ο δεύτερος τάφος (τάφος 6) με κάλυψη από ασβεστολιθικές πλάκες και τοιχώματα από κροκάλες. Ο νεκρός είχε τοποθετηθεί σε συνεσταλμένη στάση. Τα κτερίσματα αποτελούσαν ένα σιδερένιο εγχειρίδιο, δύο πήλινες πυξίδες, μία σφαιρική οινοχοΐσκη, ένας σκύφος, σφονδύλι από στεατίτη και τμήμα πιθανότατα μιας περόνης.

Επέκταση οδού Χατζή (οικόπεδο Νικολάου Λάβδα)

Στην αναφερόμενη ιδιοκτησία προηγήθηκε ανασκαφική έρευνα από την 5η ΕΒΑ, αφού βρίσκεται σε περιοχή όπου έχουν εντοπιστεί κατά το παρελθόν σημαντικά κατάλοιπα βυζαντινής και παλαιοχριστιανικής περιόδου[25]. Σε βάθος 3,40 μ. αποκαλύφθηκαν πωρόλιθοι και ενημερώθηκε η Δ΄ ΕΠΚΑ για τη συνέχιση των εργασιών[26].

Η ανασκαφική εικόνα, αν και αποσπασματική, οδηγεί σε πώρινο ταφικό περίβολο των υστεροκλασικών - πρώιμων ελληνιστικών χρόνων. Το μεγαλύτερο μέρος του κατευθύνεται βόρεια, κάτω από την επέκταση της οδού Χατζή. Στο εσωτερικό του ερευνήθηκαν, όσο ήταν δυνατόν, δύο τάφοι (Ι, ΙΙΙ).

Τάφος Ι. Ακάλυπτος. Στο πρώτο στρώμα βρέθηκαν πεσμένες πέτρες και κεραμίδια, που αποτελούσαν υλικά για τις υπερκείμενες κατασκευές των βυζαντινών χρόνων. Σε βάθος 3,60 μ. βρέθηκαν ένα μυροδοχείο, το ήμισυ δεξιάς παρειάς γυναικείου ειδωλίου και μία λεκανίδα τοποθετημένη ανάστροφα. Μετά την αφαίρεσή της περισυνελέγησαν θραύσματα ειδωλίων.

Τάφος ΙΙΙ. Η κάλυψη, μέρος της βόρειας και της νότιας πλευράς, καθώς επίσης και ολόκληρη η δυτική έχουν καταστραφεί από την έδραση βυζαντινής τοιχοποιίας. Πενιχρά υπολείμματα σκελετού σε ύπτια εκτεταμένη στάση είχαν προσανατολισμό Α.-Δ. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν αρκετά αγγεία (ατρακτοειδή μυροδοχεία των αργείτικων εργαστηρίων, μελαμβαφείς σκύφοι και ληκύθια, μελαμβαφής λύχνος, άωτο φιαλίδιο με ανθέμια στο tondo, αλάβαστρο) και άφθονα θραύσματα ειδωλίων (τύπος της στηριζόμενης σε κίονα Αφροδίτης, ειδώλιο

21. Δεν πρόκειται για μεμονωμένη περίπτωση ανεύρεσης ελληνιστικού τάφου σε αυτή την περιοχή, αλλά για νεκροταφείο κλασικών και ελληνιστικών χρόνων. Τα στοιχεία που συνηγορούν προέρχονται από την ανασκαφή του οικοπέδου Μπαμπαλιάρου, βόρεια της οδού Τσώκρη και λίγα μόλις μέτρα δυτικά της ιδιοκτησίας Κατσογιάννου (βλ. Ε. Σαρρή, Ανασκαφη τμήματος νεκροταφείου των κλασικών και ελληνιστικών χρόνων στο Άργος, ανακοίνωση στο Ε΄ Διεθνές Συνέδριο Πελοποννησιακών Σπουδών, Άργος - Ναύπλιο 6-10/9/95 (υπό εκτύπωση).

22. Για τύπους αργείτικης κεραμεικής σε κτερίσματα τάφων ελληνιστικών χρόνων βλ. BCH, ό.π. (υποσημ. 14), σ. 452-523.

23. Για παρόμοιο τύπο βλ. Σ. Δρούγου - Γ. Τουράτσογλου, Ελληνιστικοί λαξευτοί τάφοι Βεροιας, Αθήνα 1980, πίν. 14, Μ 924 και σ. 39, όπου αναφέρονται μολύβδινες πυξίδες από διάφορες περιοχές (Πύλο, Δήλο, Μεσημβρία Θράκης, Αλεξάνδρεια). Για μολύβδινη πυξίδα-κατάδεσμο (4ος αι. π.Χ.) βλ. ΑΕ 1989, σ. 15-22.

24. Οι τάφοι ερευνήθηκαν στις 30 και 31/5/94 από τη συνάδελφο Ε. Σαρρή.

25. Ανασκαφή Π. Λυμπέρη, ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 219-220.

26. Η έρευνα διεξήχθη με την εποπτεία της συναδέλφου Άλκ. Παπαδημητρίου, την οποία ευχαριστώ θερμά για την παραχώρηση του υλικού.

Έρωτα, ενδεδυμένες γυναικείες μορφές, ανδρικά ειδώλια).

Νότια του περιβόλου και έξω από αυτόν ερευνήθηκε ο τάφος ΙΙ. Πώρινος κιβωτιόσχημος, με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., έχει καταστραφεί από την κατασκευή του περιβόλου. Το εσωτερικό του βρέθηκε διαταραγμένο και γεμάτο πέτρες. Υπολείμματα σκελετού φανερώνουν ότι ο νεκρός είχε τοποθετηθεί σε ύπτια εκτεταμένη στάση. Ακτέριστος.

Πάροδος Γούναρη 176 (οικόπεδο Ευσταθίας και Δημητρίου Αντωνόπουλου)[27]

Η εν λόγω ιδιοκτησία βρίσκεται ακριβώς νότια της ΔΟΥ Άργους (οικόπεδο Γ. και Ι. Ντούλια). Πρόκειται για χώρο που ερευνήθηκε το 1978 και αποκαλύφθηκαν σημαντικά πολεοδομικά και οικιστικά κατάλοιπα των ρωμαϊκών χρόνων[28]. Η ανασκαφή του οικοπέδου Αντωνόπουλου (Πίν. 52 α) συμπληρώνει την παραπάνω εικόνα. Συγκεκριμένα ήλθαν στο φως λείψανα που χρονολογούνται από τη γεωμετρική έως και τη ρωμαϊκή περίοδο. Η έρευνα άρχισε από το βάθος των 0,70 μ. και σε ορισμένα σημεία έφθασε τα 3,44 μ. (στο εσωτερικό μερικών παραβιάσεων).

Η γεωμετρική εποχή αντιπροσωπεύεται από πέντε τάφους και ένα ταφικό πιθάρι. Όλοι τους αποκαλύφθηκαν στο βόρειο τμήμα του ανασκαφικού χώρου, σε βάθος που κυμαίνεται από 2,70-3,14 μ.

Τάφος Ι. Κιβωτιόσχημος κτιστός από ασβεστολιθικές πλάκες μεγάλου πάχους. Βρέθηκε σε βάθος 2,65 μ. με ένα μικρό μέρος από την όμοια κάλυψή του, πάχ. 0,10 μ. Εξωτερικές διαστάσεις 1,61×1 μ. και εσωτερικές 1,10×0,70 μ. Προσανατολισμός Δ.-Α. Σκελετός σε έντονη συνεσταλμένη στάση έχει εναποτεθεί σε αριστερή κατάκλιση επάνω σε δάπεδο από χαλίκι. Σωζ. μήκος σκελετού 0,86 μ. Σε επαφή με τη βόρεια παρειά του τάφου και στη μέση σχεδόν του μήκους της βρέθηκε τριφυλλόστομη οινοχόη των πρωτογεωμετρικών χρόνων.

Τάφος ΙΙ. Αποκαλύφθηκε στη βορειοδυτική γωνία της ανασκαφής. Ένα τμήμα του εισέρχεται κάτω από την αυλή παρακείμενης οικίας. Πρόκειται για απλό λακκοειδή τάφο που βρέθηκε σε βάθος 2,39/2,40 μ. Την κάλυψή του αποτελούσαν δύο κομμάτια ασβεστολιθικής λιθόπλακας. Διαστάσεις 1,08×0,60 μ. Προσανατολισμός Ν.-Β. Σκελετός σε έντονα συνεσταλμένη στάση και σε δεξιά κατάκλιση. Δάπεδο τάφου από χαλίκι σε βάθος 2,90 μ. Από την εσωτερική επίχωσή του συνελέγησαν όστρακα γεωμετρικών χρόνων.

Τάφος ΙΙΙ. Βρέθηκε σε βάθος 3,14 μ. στο βόρειο μισό του ανατολικού ορίου της ανασκαφής. Κατεύθυνση Α.-Δ. Την κάλυψή του αποτελούσε μονοκόμματη λιθόπλακα, πάχ. 0,12 μ., ενώ επίσης μονολιθικές ήταν και οι παρειές του. Ο βόθρος της προϋπάρχουσας στον ανασκαφικό χώρο οικίας καθώς και ο παλαιός αγωγός ύδρευσης του δήμου Άργους αποτέλεσαν καταλυτικούς παράγοντες στη διατήρηση των δεδομένων του τάφου[29]. Μαζί με οστά διαλυμένα σχεδόν καθ' ολοκληρίαν από τα λύματα βρέθηκαν και διάσπαρτα τμήματα χάλκινων περονών.

Τάφος ΙV. Αποκαλύφθηκε βορειότερα από τον προηγούμενο, στον ίδιο ανασκαφικό τομέα και σε βάθος 3,17 μ. Κιβωτιόσχημος, κτιστός από πελεκημένες λιθόπλακες, πάχ. 0,12/0,15 μ. Κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Σωζόμενες διαστάσεις 0,70×1,05 μ. Σκελετικό υλικό σε πλήρη αποσύνθεση. Το δάπεδό του αποτελούσε λεπτό ποταμίσιο χαλίκι που βρέθηκε σε βάθος 3,60/3,61 μ. Από το εσωτερικό του περισυνελέγησαν όστρακα αγγείων, ένας χάλκινος δακτύλιος και μία οινοχόη πρωτογεωμετρικών χρόνων.

Τάφος V. Εντοπίστηκε ανατολικά του τάφου Ι και σχεδόν σε επαφή με αυτόν. Κιβωτιόσχημος, κτιστός από μονοκόμματες λιθόπλακες, με όμοια κάλυψη, βρέθηκε σε βάθος 2,75 μ. Προσανατολισμός Δ.-Α. Δάπεδο από ποταμίσιο χαλίκι σε βάθος 3,74 μ. Σκελετός σε ύπτια συνεσταλμένη θέση με ελαφρά ανασηκωμένους ώμους και κεφάλι να γέρνει προς το δεξιό ώμο. Μήκος σκελετού 1,15 μ. Τα γόνατα κάμπτονται προς τα αριστερά. Δεξί χέρι παράλληλο με το αντίστοιχο πλευρό. Στα τεντωμένα δάχτυλά του βρέθηκε χρυσός δαχτύλιος. Το αριστερό χέρι, λυγισμένο λίγο στον αγκώνα, ακουμπούσε με την παλάμη στην κοιλιά και έφερε χάλκινο δαχτύλιο. Στα κτερίσματα του τάφου περιλαμβάνονται ακόμα δύο περόνες που βρέθηκαν στο στέρνο του νεκρού, μία χάνδρα και δύο χρυσοί σφηκωτήρες.

Ταφικό πιθάρι. Βρέθηκε σε βάθος 2,60 μ. νότια του τάφου ΙΙΙ σε κάκιστη διατήρηση εξαιτίας των λυμάτων.

27. Το διάστημα από 22/11/93 - 3/1/94 και 6/6/94 - 8/6/94 η ανασκαφή έγινε με την επίβλεψη της συναδέλφου Ε. Σαρρή. Ως αφετηρία μέτρησης ± 0,00 μ. θεωρήθηκε η γωνία της βεράντας του ισογείου της προς τα νότια οικοδομής Θ. Λιάπη.

28. Η ανασκαφική έρευνα έχει γίνει από τη συνάδελφο Μαρία Παπαγεωργίου-Ψαρρά. Βρέθηκε μέρος της κεντρικής οδικής αρτηρίας της αρχαίας πόλης, η οποία διέρχεται κάτω από την οδό Γούναρη (βλ. BCH 101 (1977), σ. 547· 109 (1985), σ. 776· 114 (1990), σ. 727).

29. Πρόκειται για τμήμα του αγωγού ύδρευσης που κατασκευάστηκε το 1954. Για την κάλυψη των αναγκών των κατοίκων της πόλης έχει προηγηθεί το υδραγωγείο του 1864 (βλ. Ι. Ε. Ζεγκίνης, Το Άργος δια μέσου των αιώνων, Πύργος 1968, β΄ έκδοση, σ. 281). Ένα τμήμα του είναι ορατό έως σήμερα στο Κεφαλάρι, σε μικρή απόσταση και αριστερά της κοινοτικής οδού που οδηγεί στο Άργος.

Επάνω από τα επίπεδα των τάφων διαπιστώθηκαν επιχώσεις των ελληνιστικών χρόνων. Καλοπελεκημένοι ορθογώνιοι πωρόλιθοι κτίσματος, που βρέθηκαν κατά διαστήματα σε βάθος που κυμαίνεται από 2,38 έως 3,10 μ., ένα πηγάδι βάθ. 6,60 μ. και το κατώτερο μέρος ενός κυκλικού πηλόκτιστου κλιβάνου αποτελούν κατασκευές της περιόδου αυτής.

Στη μέση σχεδόν του ανασκαφικού χώρου και με κατεύθυνση Δ.-Α. αποκαλύφθηκε αρχαίος χαλικόστρωτος δρόμος που ήταν σε χρήση από την υστεροκλασική έως και τη ρωμαϊκή εποχή. Το τελευταίο αυτό διάστημα κατασκευάζονται δύο κτίσματα, από τα οποία εντοπίστηκαν εκτεταμένα λείψανα. Ανεγείρονται βόρεια και νότια της αρχαίας οδού, της οποίας το πλάτος τώρα περιορίζεται αισθητά. Η θεμελίωσή τους, κυρίως του βόρειου, έχει διαταράξει τα προγενέστερα κατάλοιπα (γεωμετρικούς τάφους, ελληνιστικό κτίριο, κλίβανο εργαστηρίου). Οι επιδιορθώσεις που παρατηρούνται σε ορισμένους από τους τοίχους τους φανερώνουν ότι τα κτίρια χρησιμοποιήθηκαν σε ολόκληρη τη ρωμαϊκή περίοδο. Ειδικότερα το νοτιότερο, με την αμιγή πλινθοδομή και το κουρασάνι, οδηγεί έως τον 4ο αι. μ.Χ.

Πάροδος Γούναρη (οικόπεδο Σωτηρίου Γκόφα)

Η ιδιοκτησία βρίσκεται 10 μ. δυτικά από την ανασκαφή Ε. και Δ. Αντωνόπουλου. Η παράλληλη χρονικά έρευνα των δύο οικοπέδων αποτέλεσε θετικό αντιστάθμισμα στην κατανόηση των αρχαίων λειψάνων που είχαν διασωθεί από τις επεμβάσεις για τη θεμελίωση παλαιάς οικίας και των προσκτισμάτων της. Η έρευνα έγινε με τέσσερις ανασκαφικές τομές (Ι-ΙV), οι οποίες χαράχθηκαν στους υπάρχοντες ελεύθερους χώρους της ιδιοκτησίας (Σχέδ. 4· Πίν. 52 β).

Τομή Ι. Τα αρχαία κατάλοιπα αποκαλύφθηκαν σε βάθος μόλις 0,25 μ.[30]. Πρόκειται για τοίχους με δύο οικοδομικές φάσεις, που αντιστοιχούν στην υστερορωμαϊκή και τη ρωμαϊκή περίοδο. Στους ρωμαϊκούς χρόνους ανήκει και μικρό τμήμα δαπέδου που βρέθηκε σε βάθος 1,60/1,62 μ. και έχει κατασκευαστεί από ασβέστη και άμμο. Σε βάθος 1,73 μ. εντοπίστηκε και δεύτερο δάπεδο από πατημένο πηλόχωμα με έντονα ίχνη φωτιάς στην επιφάνειά του. Η επίχωση μεταξύ των δύο δαπέδων έδωσε οικιακή κεραμική του 2ου-3ου αι. μ.Χ. Υπολείμματα ενός τρίτου δαπέδου όμοιας σύστασης με το πρώτο ήλθε στο φως σε βάθος 1,75 μ. βόρεια του τοίχου 2, σαφής ένδειξη ότι αποτελεί μεσοτοιχία ενός οικοδομήματος, μέρος του οποίου πρέπει να αναζητηθεί μελλοντικά στην όμορη προς Β. ιδιοκτησία. Από βάθος 1,40 μ. και μέχρι την επιφάνεια του δαπέδου αυτού συνελέγησαν θραύσματα τοιχογραφιών. Τμήματά τους βρέθηκαν σε επαφή με τον τοίχο 1 από βάθος 1-1,50 μ. Από το κτίσμα γνωρίζουμε ότι η κατά μήκος διάστασή του είναι 12,60 μ., όπως συνάγεται από την παρουσία τμήματος του τοίχου 4 στην τομή ΙΙ.

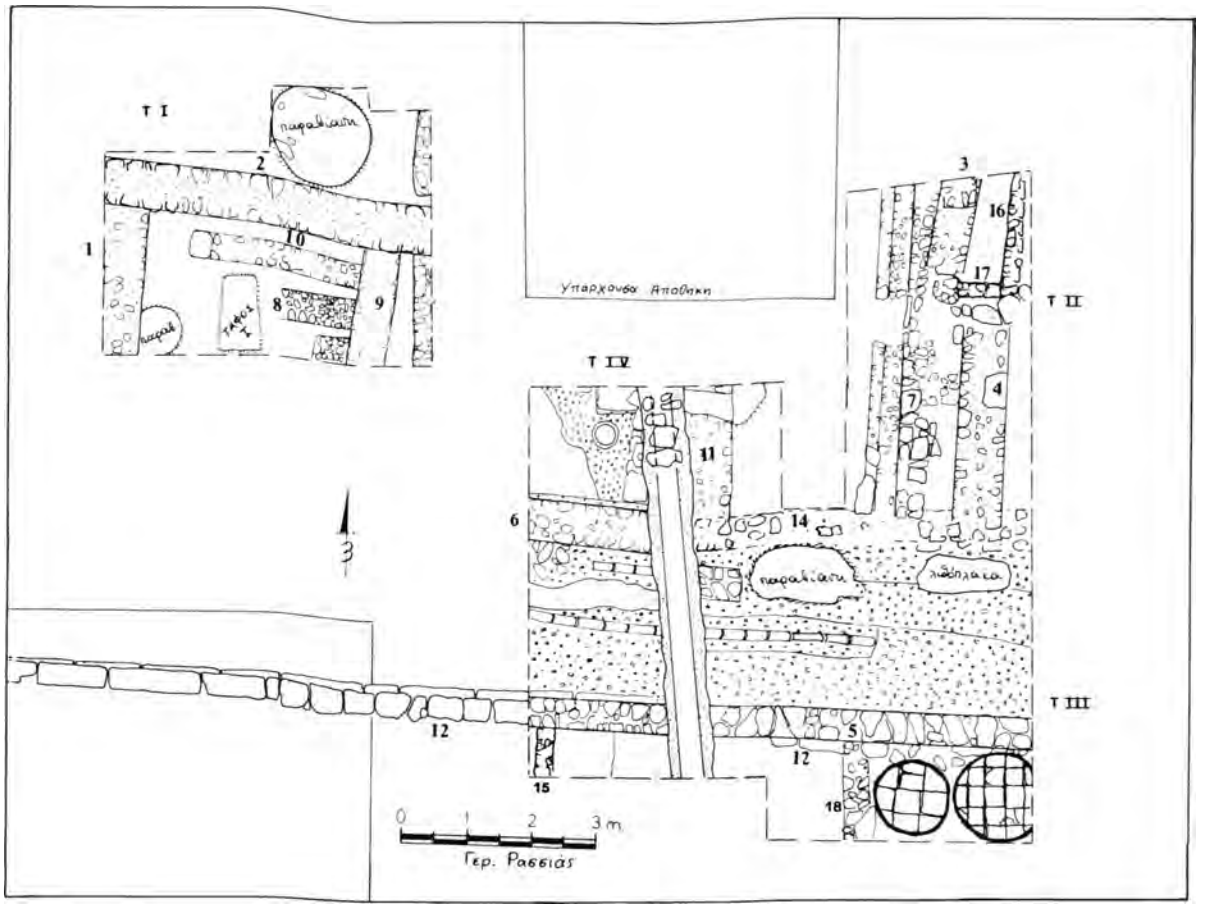
Κάτω από το δεύτερο δάπεδο ήλθαν στο φως διαταραγμένες επιχώσεις με ανομοιογενή χρονολογικά κεραμική από τα ρωμαϊκά έως και τα γεωμετρικά χρόνια. Η διατάραξη αυτή οφείλεται στην ανέγερση των τοίχων 8, 9, 10, επίσης ρωμαϊκής περιόδου. Η εικόνα είναι πιο σαφής σε βάθος από 1,85-2,70 μ., όπου σε στρώμα άφθονης στάχτης με μικρά κομμάτια ξυλάνθρακα βρέθηκε ελληνιστική κεραμική (όστρακα από καμένες χύτρες 3ου-2ου αι. π.Χ., μεγαρικά όστρακα με πλαστική διακόσμηση). Ανάμεσά τους και θραύσματα ειδωλίου πεπλοφόρου. Η υαλοποίησή του μας οδηγεί στην ύπαρξη εργαστηρίου κοροπλαστικής που λειτουργεί στο άμεσο περιβάλλον, από το οποίο πρέπει να προέρχονται και οι χύτρες.

Σε βάθος 2,85 μ. αποκαλύφθηκε κεραμοσκεπής τάφος των ελληνιστικών χρόνων. Πρόκειται για απλό λάκκο με σωζόμενες διαστάσεις 0,60×1,23 μ. Προσανατολισμός Ν.-Β. Ατυχώς ένα μεγάλο μέρος του κατευθύνεται προς τα θεμέλια της οικίας. Έτσι, μετά την απομάκρυνση των κεραμίδων και της μαλακής επίχωσης, αποκαλύφθηκε ο σκελετός από τη λεκάνη και κάτω. Στα κάτω άκρα, δίπλα στο αριστερό πόδι, βρέθηκαν μία λάγυνος και ένα γυάλινο μυροδοχείο. Κατά την έρευνα του τάφου περισυνελέγησαν ακόμα καρφιά και τμήματα ξύλου από το φέρετρο. Το δάπεδο του τάφου αποτελούσε πολύ μικρό χαλίκι σε βάθος 2,95 μ.

Τομή ΙΙ. Χαράχθηκε σε απόσταση 6,50 μ. ανατολικά της προηγούμενης, καθώς τον ενδιάμεσο χώρο καταλάμβαναν βοηθητικοί χώροι της οικίας. Η χρονολογική εικόνα και εδώ είναι ίδια με αυτήν της τομής Ι, μόνο που εδώ διαπιστώθηκε περισσότερη κεραμική του 4ου και 3ου αι. π.Χ. στο βορειοανατολικό τμήμα της τομής σε βάθος 2,20-2,75 μ. μέσα σε κόκκινο πηλώδες στρώμα, μαζί με σκωρίες, κουκούτσια ελιάς, πηνία και χρηστική κεραμική. Σε βάθος 2,75 μ. αποκαλύφθηκε ο τοίχος 16 αποτελούμενος από λιθόπλακες πάχ. 0,10-0,15 μ., που μαζί με τον 17 ορίζουν χώρο που κατευθύνεται προς τη βόρεια όμορη ιδιοκτησία Σκλήρη. Η κεραμική από το εσωτερικό του ανήκει στην κλασική-πρώιμη ελληνιστική εποχή.

Τομές ΙΙΙ και ΙV. Ξεκίνησαν ως δύο ξεχωριστές τομές, αλλά πολύ γρήγορα ενοποιήθηκαν καθώς από το βάθος των 0,90 μ. αποκαλύφθηκε αρχαία οδός με πορεία Δ.-Α.

30. Ως αφετηρία μέτρησης ± 0,00 μ. θεωρήθηκε η επιφάνεια της παρόδου Γούναρη.

Σχέδ. 4. Άργος. Πάροδος Γούναρη. Οικόπεδο Σωτ. Γκόφα. Κάτοψη της ανασκαφής.

και πλάτος 2,50 μ. περίπου. Επάνω στην οδό αυτή και σχεδόν επιφανειακά (0,50 μ.) υπήρχε πέτρινος κτιστός αγωγός των νεότερων χρόνων με κατεύθυνση Β.-Ν. Στρώματα της οδού διερευνήθηκαν μέχρι το βάθος των 2,37 μ. και έγινε αντιληπτό ότι ήταν σε χρήση από τα υστεροκλασικά τουλάχιστον χρόνια μέχρι τα ρωμαϊκά, γεγονός που βεβαιώθηκε και στην παρακείμενη ανασκαφή του οικοπέδου Αντωνόπουλου. Το πλάτος της οδού ορίζουν σε αντίστοιχες χρονολογικά περιόδους οι τοίχοι 12, 14 (ελληνιστικοί) και 5, 6 (ρωμαϊκοί).

Εντυπωσιακότερος είναι ο τοίχος 12, υστεροκλασικών-ελληνιστικών χρόνων, ο οποίος αποκαλύφθηκε σε μήκος 18 μ., ενώ φαίνεται ότι συνεχίζεται και εκτός του δυτικού ορίου του οικοπέδου[31]. Νότια του τοίχου αυτού σε βάθος 1,70-1,71 μ., προς το νοτιοανατολικό όριο της ιδιοκτησίας, παρουσιάστηκε δάπεδο από πακτωμένο χώμα και χαλικάσβεστο. Η περαιτέρω διερεύνηση έφερε στο φως σε βάθος 2,01 μ. δύο πηλόκτιστους κυκλικούς κλιβάνους με διάμετρο 1,25 μ. ο μεγαλύτερος και 1,05 μ. ο μικρότερος, στρωμένους με πήλινα ορθογώνια πλακίδια (Πίν. 52 γ). Τα όστρακα ανάμεσα στο δάπεδο και τη σωζόμενη επιφάνεια των κλιβάνων ανήκουν σε κεραμική του 2ου αι. π.Χ.-1ου αι. μ.Χ.

Οδός Φείδωνος (οικόπεδο Γ. Θηβαίου)

Η ιδιοκτησία βρίσκεται απέναντι ακριβώς από το οικόπεδο Κ. Λάζου, όπου έχει γίνει εκτεταμένος ανασκα-

31. Το γεγονός βεβαιώθηκε όταν κατεδαφίστηκε η παλαιά οικία και διαλύθηκε και το υπόγειο. Τα ανασκαφικά δεδομένα της ημέρας αυτής καταγράφηκαν από τη συνάδελφο Ερ. Κόλια.

φικός έλεγχος από τη Δ΄ ΕΠΚΑ. Ο χώρος αρχικά ερευνήθηκε με έξι τομές από την 5η ΕΒΑ. Η ανασκαφή για τη διαπίστωση προγενέστερων καταλοίπων συνεχίστηκε από το βάθος των 2,25 μ. περίπου στις τομές ΙΙ, ΙΙΙ, V και VI. Σε όλα τα σημεία περισυνελέγησαν όστρακα ρωμαϊκών χρόνων από επιχώσεις διαταραγμένες με σκούρα καστανά χώματα, χωρίς όμως ίχνος αντίστοιχης κατασκευής. Η διερεύνηση σταμάτησε σε βάθος 3,43 μ.

Οδός Ζαΐμη (οικόπεδο Δράκουλη - Κονδυλάρου - Πούπαλη)

Κατά τη διάνοιξη δοκιμαστικής τάφρου στην εν λόγω ιδιοκτησία αποκαλύφθηκαν αρχαία σε πολύ μικρό βάθος. Από την πρώτη εκτίμηση των δεδομένων προέκυψε ότι πρόκειται για κατάλοιπα της ύστερης αρχαιότητας. Για το λόγο αυτό ειδοποιήθηκε η 5η ΕΒΑ, η οποία διενήργησε τον κατ' αρχήν έλεγχο.

Η Δ΄ ΕΠΚΑ ανέλαβε την έρευνα από το βάθος των 2 μ., όταν άρχισε να παρουσιάζεται αραιή μελαμβαφής κεραμική, διαμορφώνοντας το νότιο τμήμα του οικοπέδου σε τομή, διαστ. 4,50×5 μ. Η στρωματογραφική εικόνα χαρακτηρίζεται από άφθονο ποταμίσιο χαλίκι που εναλλάσσεται με ζώνες αμμουδερού χώματος σε όλη την έκταση του ανασκαφικού χώρου. Σε βάθος 2,67 μ. εντοπίστηκαν ποταμίσιες πέτρες. Μαζί με αργούς λίθους μέτριου μεγέθους είχαν χρησιμοποιηθεί πιθανότατα για την κατασκευή τοίχων, από τους οποίους σώθηκαν λείψανα σε βάθος που κυμαίνεται από 2,67-2,86 μ., χωρίς όμως αρχιτεκτονική σύνδεση μεταξύ τους.

Στο κέντρο περίπου της τομής και σε βάθος 2,70 μ. αποκαλύφθηκαν δύο πωρόλιθοι και σε άμεση επαφή με αυτούς προς τα δυτικά ασβεστολιθικές λιθόπλακες, πάχ. 0,20 μ. Η κατασκευή έχει διαστάσεις 1,50×0,95 μ. Μετά την αφαίρεση των πωρόλιθων και των πλακών ήλθε στο φως σε βάθος 2,80 μ. λάκκος, ο οποίος ερευνήθηκε μέχρι τα 3,16 μ. χωρίς όμως ταφικές ενδείξεις.

Γωνία Ζαΐμη και Περρούκα (οικόπεδο Ελένης και Γεωργίου Δήμα)

Στις εργασίες διάνοιξης θεμελίων για την ενίσχυση ισόγειας οικοδομής με σκοπό την προσθήκη α΄ ορόφου βρέθηκε στις 28/3/94 λιθόκτιστο πηγάδι διαμ. 0,60 μ. Το πηγάδι έχει δεχθεί κατά τους νεότερους χρόνους λύματα μηχανημάτων γειτονικής βιοτεχνίας. Μικρός ανασκαφικός έλεγχος στον περιβάλλοντα χώρο δεν έδωσε όστρακα. Σωζόμενο βάθος πηγαδιού 15 μ. Διατηρήθηκε σε κατάχωση.

Θέση Πορτίτσες στην Άκοβα (οικόπεδο Χαρίλαου Αναστασίου)

Η ιδιοκτησία βρίσκεται απέναντι από την εκκλησία των μαρτύρων Αγγελή και Λεοντίου[32], αριστερά της οδού που οδηγεί από την πόλη του Άργους στην Άκοβα. Οι αρχαιότητες στην περιοχή καταγράφονται από το 1916, με την ανεύρεση επιγραφής από τον Α. Σ. Αρβανιτόπουλο στη μονή της Αγίας Τριάδας. Η επιγραφή χρονολογείται στο α΄ μισό του 5ου αι. π.Χ., είναι γραμμένη σε αργείτικο αλφάβητο και αναφέρει: *ΗΟΡΟΣ ΗΙΕΡΟΥ ΗΕΛΛΟΤΙΔΟΣ*. Συνδέεται με τα ερείπια αρχαίου ναού που ταυτίζεται με το ιερό Άρη - Αφροδίτης ή της Αθηνάς Ελλωτίδος, που υπήρχε στο δρόμο προς τη Μαντίνεια, σε μικρή απόσταση από την πύλη της Δειράδας[33]. Ο Ι.Κ. Κοφινιώτης αναφέρει ότι «ίχνη του ναού τούτου ευρέθησαν προ δύο ετών προς δυσμάς παρά την Άκοβα»[34].

Εκτός των παραπάνω είναι γνωστό ένα πυκνό νεκροταφείο κλασικών χρόνων[35], στο οποίο πρέπει να ενταχθεί ο πώρινος κιβωτιόσχημος τάφος που βρέθηκε στις διαμορφωτικές εργασίες θεμελίωσης του νότιου λιθόκτιστου μανδρότοιχου στο οικόπεδο Αναστασίου. Εντοπίστηκε σε απόσταση 21,70 μ. από τη δυτικότερη είσοδο της ιδιοκτησίας. Το μεγαλύτερο μέρος του τάφου είχε καταστραφεί από μηχάνημα που δούλεψε σε απογευματινή ώρα χωρίς προηγούμενη συνεννόηση με την Εφορεία.

Οι εξωτερικές διαστάσεις του τάφου είναι 0,96×2,15 μ. και οι εσωτερικές 0,44×1,90 μ. Το πάχος της κάλυψης 0,17/0,24 μ. και το πάχος των παρειών 0,27/0,28 μ. Το εσωτερικό του βρέθηκε γεμάτο με κοκκινόχωμα και πολύ σκληρή κιμηλιά, γεγονός που δεν βοήθησε στη διατήρηση του οστεολογικού υλικού. Από τα απομείναντα ωστόσο ίχνη βεβαιώθηκε ότι στο εσωτερικό του είχαν εναποθέσει τρεις νεκρούς, τους δύο με προσανατολισμό Ν.-Β. και τον τρίτο Β.-Ν. Ο τρίτος σκελετός, που βρέθηκε πλησιέστερα προς τη δυτική παρειά, ανήκει σε παιδί. Σε βάθος 0,90 μ. από την ίδια παρειά βρέθηκε ανεστραμμένος μελαμβαφής σκύφος του 4ου αι. π.Χ. και μία αγνύθα, τα οποία αποτελούσαν τα μοναδικά κτερίσματα του τάφου.

32. Για τον όσιο Λεόντιο το Μυροβλήτη και το νεομάρτυρα Αγγελή τον Αργείο βλ. Ι. Ε. Ζεγκίνης, ό.π., σ. 187-191.

33. Σχετικά με το θέμα βλ. Παυσανίας ΙΙ, 25, 1 - 2. Πρακτικά 1916, σ. 77. SEG I, 1, αριθ. 68. BCH 1907, σ. 180 - 181. W. Vollgraff, Novae Inscriptiones Argivae, Mnemosyne 47 (1919), σ. 162. Ο ίδιος, Le décret d'Argos relatif à un pacte entre Knossos et Tylissos, 1948, σ. 95.

34. Ι. Κ. Κοφινιώτης, Ιστορία του Άργους, Αθήνα 1892, σ. 124.

35. ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 126 (ανασκαφή οικοπέδου Δ. Μπουκάρα).

Οδός Φορωνέως (οικόπεδο Ελένης και Γεωργίου Μπούρη)

Η εν λόγω ιδιοκτησία βρίσκεται επί της οδού Φορωνέως και είναι όμορη προς Β. με το οικόπεδο Γ. Ζαμάνη, όπου κατά το παρελθόν εντοπίστηκαν πενιχρά κατάλοιπα[36]. Στη διάνοιξη δοκιμαστικών πεδίλων βρέθηκε σε βάθος 2,10/2,20 μ. από τη σημερινή επιφάνεια της οδού και προς τη μέση του οικοδομήσιμου χώρου αμελής τοιχοποιία χωρίς ένδειξη κεραμικής. Τα αρχαιολογικά δεδομένα όμως ήταν πυκνότερα στο δυτικό τμήμα σε βάθος 3 μ.

Αποκαλύφθηκαν οκτώ τάφοι, από τους οποίους οι τρεις ήταν πώρινοι κιβωτιόσχημοι με διαταραγμένες όμοιες καλύψεις και οι υπόλοιποι πέντε απλοί λάκκοι κεραμοσκεπείς. Τα γενικά χρονολογικά όριά τους, επειδή τα ευρήματα δεν έχουν συντηρηθεί, μπορούν να προσδιοριστούν στα κλασικά και τα ελληνιστικά χρόνια.

Οι τάφοι ΙΙΙ και IV εδράζονταν σε παραβίαση που ξεχώρισε σε βάθος 3,14 μ. και η οποία ερευνήθηκε μέχρι τα 3,92 μ. Τόσο αυτή όσο και έξι ακόμα παραβιάσεις αποδείχθηκε ότι είχαν δεχθεί εργαστηριακά κατάλοιπα ελληνιστικών χρόνων[37]. Μία από αυτές έχει καταστρέψει τμήμα δαπέδου από κροκάλες που εντοπίστηκε σε κυμαινόμενο βάθος 2,93-3 μ. πολύ κοντά στη δυτική πλευρά του οικοπέδου. Οι σωζόμενες διαστάσεις του είναι 4×3,30 μ. Το βόρειο και νότιο πέρας του ορίζεται από καλοπελεκημένες λιθοπλίνθους και πωρόλιθους αντίστοιχα σε μία καθ'ύψος σειρά. Ελάχιστη κεραμική που περισυνελέγη ανάμεσα στις κροκάλες μας οδηγεί στον 4ο-3ο αι. π.Χ.

ΑΝΝΑ ΜΠΑΝΑΚΑ-ΔΗΜΑΚΗ

Πάροδος Δαναού (Ο.Τ. 24, οικόπεδο Ελένης και Αθαν. Ξιξή)[38]

Το παραπάνω οικόπεδο συνολικής έκτασης 780 τ.μ., βρίσκεται σε πάροδο και σε μικρή απόσταση ανατολικά της οδού Δαναού στο Άργος.

Η ανασκαφική έρευνα είχε αρχίσει το 1978, αλλά δεν είχε ολοκληρωθεί, διότι οι ιδιοκτήτες δεν οικοδόμησαν αμέσως και στη συνέχεια άλλαξαν τα αρχικά εγκεκριμένα σχέδια της οικοδομής και η έρευνα έπρεπε να συνεχιστεί.

Κατά την ανασκαφική έρευνα κατά μήκος της ανατολικής πλευράς του οικοπέδου, σε βάθος 2,30 μ. από την επιφάνεια του εδάφους, αποκαλύφθηκε πλακόστρωτος δρόμος ρωμαϊκής εποχής, μήκ. 20 και πλ. 2,20 μ., με κατεύθυνση Β.-Ν. Στον δρόμο υπάρχουν οι παράλληλες αύλακες των αρματοτροχιών, που απέχουν μεταξύ τους 1,40 μ. (Πίν. 53 α). Κάτω από το δρόμο υπάρχει υπόγειος κτιστός αποχετευτικός αγωγός. Αμέσως δυτικά του πλακόστρωτου δρόμου, σε ανώτερο επίπεδο, επισημάνθηκε παράλληλος καρόδρομος πλ. 5 μ., με τέσσερις φάσεις, που χρονολογείται στη βυζαντινή εποχή.

Ολόκληρη η έκταση του οικοπέδου δυτικά του δρόμου αποτελείται στην ανώτερη φάση από θεμέλια κτιρίων βυζαντινής εποχής, που αντιστοιχούν σε δύο οικοδομικές φάσεις, που χρονολογούνται στη μέση βυζαντινή εποχή, ενώ βαθύτερα βρέθηκαν όστρακα και θεμέλια κτιρίων ρωμαϊκής και ελληνιστικής εποχής. Από τη μέχρι τώρα έρευνα βρέθηκαν επίσης και όστρακα αρχαϊκής εποχής, που προέρχονται προφανώς από κατεστραμμένους τάφους αρχαϊκής εποχής.

Στο βορειοδυτικό χώρο του οικοπέδου, στην τομή Ν., δίπλα σε τοίχο βυζαντινής εποχής, βρέθηκε το μεγαλύτερο κύριο τμήμα μαρμάρινης επιτύμβιας στήλης αρχαϊκής εποχής σε δύο κομμάτια, ανάστροφα τοποθετημένης σε β' ή γ' χρήση, σωζ. μήκ. 1,60, πλ. 40,5 μ. στο κατώτερο σωζόμενο τμήμα και 0,35 μ. στο ανώτερο και πάχ. 0,12 μ. Δεν σώζεται το κάτω τμήμα και η βάση ούτε η απόληξη της στήλης.

Η σωζόμενη στήλη, θραυσμένη σε δύο κομμάτια, μήκ. 0,54 και 1,14 μ., απεικονίζει ανάγλυφη μορφή γυμνού νέου προς τα δεξιά πάνω σε κανόνα, με το δεξί χέρι προς τα κάτω και το αριστερό ανασηκωμένο να κρατάει άνθος λωτού(;) (αλλά σε πολύ καλύτερο μοτίβο με τη γνωστή αρχαϊκή στήλη της Νέας Υόρκης-Βερολίνου[39] και των Θηβών, που βρέθηκε πρόσφατα) το οποίο οσφραίνεται. Η κόμη του νέου είναι κοντή και η κεφαλή σώζεται μέχρι το ύψος των κροτάφων. Η στήλη προφανώς έφερε επίστεψη ανθεμίου.

Το ανάγλυφο στο άνω μέρος του σώματος και κυρίως

36. ΑΔ 35 (1980): Χρονικά, σ. 112.

37. Πρόκειται για το εργαστήριο (υπολείμματα κλιβάνου) που αποκαλύφθηκε στο οικόπεδο Αργ. και Παν. Σαραβάκου (1990), σχεδόν απέναντι από την ιδιοκτησία Μπούρη.

38. Ευχαριστώ θερμά τους σχεδιαστές της Δ' ΕΠΚΑ Γερ. Ρασιά, Μαρ. Νιώτη και Ματ. Οικονόμου· για την εκπόνηση των σχεδίων και τους συντηρητές Γ. Καψάλη, Βασ. Γαλάνη, Κ. Πιτερό για τη συντήρηση των ευρημάτων.

39. G. Richter, Catalogue of Greek Sculptures, Oxford 1954, σ. 11-13, πίν. 15-18. C. Blumel, Griechische Skulpturen II, 1940, αριθ. 7, πίν. 16.

στο χώρο της ωμοπλάτης έχει φθαρεί, διότι προφανώς είχε χρησιμοποιηθεί σε χώρο δαπέδου. Ωστόσο, πρέπει να είμαστε ικανοποιημένοι από τη διατήρηση της μοναδικής αυτής αρχαϊκής στήλης, που βρέθηκε για πρώτη φορά στο Άργος, αν και χρησιμοποιήθηκε τουλάχιστον δύο φορές το οικοδομικό υλικό μέχρι τη βυζαντινή εποχή.

Η στήλη χρονολογείται στο γ΄ τέταρτο του 6ου αι. π.Χ. και προφανώς είχε στηθεί στον τάφο κάποιου νεαρού Αργείου αριστοκράτη, που υπήρχε προφανώς στο χώρο της ανασκαφής, όπως προκύπτει από τις υπάρχουσες αρχαιολογικές ενδείξεις. Η μορφή εικονίζεται με το σύνηθες μοτίβο της αρχαϊκής-πρώιμης κλασικής εποχής, κρατάει και μυρίζει το άνθος λωτού, δηλώνοντας το θρίαμβο της ζωής και της νεότητας επί του θανάτου.

Η ανασκαφική έρευνα στο οικόπεδο αυτό δεν έχει ολοκληρωθεί και θα συνεχιστεί.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΠΙΤΕΡΟΣ

Ζόγκα

Ξενώνες ναού Αγίου Ιγνατίου[40]

Μετά από καταγγελία για παράνομες εκσκαφές στη θέση Άγιος Ιγνάτιος στη Ζόγκα[41] γίνεται αντιληπτό, δυστυχώς πολύ αργά, ότι καταστράφηκε τμήμα νεκροταφείου. Την ύπαρξη τάφων αποδείκνυαν καλυπτήριες ασβεστολιθικές πλάκες, οι οποίες είχαν παρασυρθεί από το μηχάνημα στο διπλανό ρέμα. Άρχισε αμέσως ανασκαφή για την περισυλλογή όσων στοιχείων είχαν διασωθεί.

Στην αναμοχλευμένη έκταση, που αποτελεί τμήμα από το πρανές στο οποίο κάποια χρόνια πριν χτίστηκε και η εκκλησία, εντοπίστηκαν σε βάθος 1,30 μ.[42] περίπου τέσσερις απλοί τάφοι με κάλυψη από πλάκες ασβεστολίθου. Είχαν ανοιχθεί σε έδαφος με διαφορετική κατά τόπους σύσταση (κιμηλιά και κόκκινη «τραγάνα»). Οι δύο ήταν κτερισμένοι και χρονολογούνται στην υστεροαρχαϊκή-πρώιμη κλασική εποχή. Ο ένας περιείχε κυρίως πυξίδες, από τις οποίες ξεχωρίζουν οι τριποδικές[43], ληκύθους, δύο όμοια μελαμβαφή πινάκια με ψηλή βάση[44] και, τέλος, ένα σιδερένιο κάττυμα υποδήματος[45]. Στο εσωτερικό του δεύτερου βρέθηκε μόνο μία κύλικα[46], την οποία είχαν αποθέσει επάνω στην αριστερή κνήμη του νεκρού. Σε μικρή απόσταση νοτιοανατολικά από τους τάφους ξεχώρισαν πενιχρά ίχνη θεμελίωσης τοίχων, που πιθανώς ανήκουν στην ίδια περίοδο. Στη διαταραγμένη από το μηχάνημα επίχωση περισυνελέγησαν θραύσματα αργείτικων αρχαϊκών ειδωλίων.

Μύλοι[47]

Οικόπεδο ΟΤΕ

Ο χώρος βρίσκεται στην είσοδο σχεδόν του σημερινού οικισμού επί της εθνικής οδού Άργους-Τριπόλεως, ανάμεσα στις ιδιοκτησίες Καχριμάνη (καφενείο) και στον αγρό Σαμαρτζή. Κατά τη διάνοιξη του υπόγειου τμήματος του κτιρίου του ΟΤΕ αποκαλύφθηκαν αρχαία, μέρος των οποίων ήταν ορατό στη δυτική παρειά του οικοπέδου. Πρόκειται για δύο τάφους κτιστούς από ασβεστόλιθο, ένα πιθάρι και μία παραβίαση, τεκμήρια της εκτεταμένης και διαχρονικής νεκρόπολης, η οποία έχει εντοπιστεί πολλές φορές εκατέρωθεν της εθνικής οδού[48].

40. Γενική παρουσίαση της ανασκαφής αυτής έγινε από τη γράφουσα στο Ε΄ Διεθνές Συνέδριο Πελοποννησιακών Σπουδών σε ανακοίνωση με τίτλο: Αργείτικες κώμες: τοπωνύμια, αρχαιολογία, ιστορικές φυσιογνωμίες (Άργος - Ναύπλιο 6-10/9/95).

41. Οι εργασίες έγιναν με σκοπό την ανέγερση συγκροτήματος ξενώνων στον ναό του Αγίου Ιγνατίου. Το γεγονός καταγγέλθηκε στον τότε αρχιφύλακα του Μουσείου Άργους Χρ. Γκριτζάνη, ο οποίος το ανέφερε στη γράφουσα.

42. Αφετηρία μέτρησης ±0,00 μ. θεωρήθηκε η επιφάνεια του δυτικού αύλειου χώρου της εκκλησίας.

43. Για παρόμοιες πυξίδες βλ. A.-F. Laurens, Catalogue des collections, I, Céramique corinthienne et etrusco-corinthienne, Montpellier 1974, σ. 110-112, αριθ. 51-53 (550-500 π.Χ.).

44. Athenian Agora XII, I, σ. 306, αριθ. 993-994, πίν. 35 (500 π.Χ.).

45. Βιβλιογραφία για υποδήματα που έχουν βρεθεί σε ανασκαφές βλ. ΑΜ 99 (1984), σ. 265-274, όπου υπάρχουν και οι αναφορές για το Άργος. Για νεότερα ευρήματα βλ. Κ. Μπαρακάρη-Γλένη, ΑΔ 39 (1984): Μελέτες, σ. 199-200 και 201, Σχέδ. 20. Η ίδια, Οι νεκροπόλεις των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων στο Άργος, Ε΄ Διεθνές Συνέδριο Πελοποννησιακών Σπουδών (Άργος-Ναύπλιο 6-10/9/95 (υπό εκτύπωση). Για το ύσκλο (σόλα υποδημάτων) βλ. Lidell - Scott, Δ΄, σ. 498.

46. Athenian Agora XII, I, σ. 266, αριθ. 443, πίν. 20 (450 π.Χ.).

47. Βιβλιογραφία για την περιοχή των Μύλων βλ. A. Foley, The Argolide 800-600 BC. An Archaeological Survey, SIMA 80, Göteborg 1988, σ. 185-186. Επίσης, OpAth XVIII, 4 (1990), σ. 45 - 62. Για πιο πρόσφατες ανασκαφές, Κ. Μπαρακάρη-Γλένη, Νέα τοπογραφικά στοιχεία από τις τελευταίες σωστικές ανασκαφές στην περιοχή της Λέρνας, ανακοίνωση στην Α΄ Αρχαιολογική Σύνοδο Νότιας και Δυτικής Ελλάδος (Πάτρα 9-12 Ιουνίου 1996).

48. ΑΕ 1955, Χρονικά, σ. 1-8· 1956, Χρονικά, σ. 12, παρ. 3. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 182· 26 (1971): Χρονικά, σ. 83· 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 247· 35 (1980): Χρονικά, σ. 122-123. Το 1985 ερευνήθηκαν από τη γράφουσα σε αγρό ιδιοκτησίας Ρώμα - Σπηλιωτάκη, που βρίσκεται σε απόσταση 260 μ. νότια του αρχαιολογικού χώρου της Λέρνας, 15 τάφοι που χρονολογούνται στη γεωμετρική, την ελληνιστική και τη ρωμαϊκή περίοδο.

Τάφος Ι. Αποκαλύφθηκε στη βόρεια παρειά της ιδιοκτησίας, σε απόσταση 3,50 μ. ανατολικά από τη βορειοδυτική γωνία και σε βάθος 2,53 μ. Πρόκειται για κιβωτιόσχημο τάφο με τοιχώματα από ασβεστολιθικές πλάκες. Το μήκος του δεν υπερβαίνει τα 0,90 μ., όπως φαίνεται από τη σωζόμενη δυτική παρειά του. Μέρος της ανατολικής και ολόκληρη η νότια είχαν αποσπαστεί από τον εκσκαφέα. Το εσωτερικό του ήταν γεμάτο με αμμουδερό χώμα. Ο νεκρός, σε έντονη συνεσταλμένη στάση, είχε εναποτεθεί με δεξιά κατάκλιση και προσανατολισμό Ν.-Β. επάνω σε άσπρο ποταμίσιο χαλίκι, το οποίο αποτελούσε το δάπεδο του τάφου. Ακτέριστος.

Τάφος ΙΙ. Εντοπίστηκε πολύ κοντά στη νοτιοδυτική γωνία του οικοπέδου σε βάθος 2,16 μ. Δεν ήταν δυνατή η έρευνά του, καθώς το μεγαλύτερο μέρος του εισχωρούσε στον αγρό Σαμαρτζή.

Πιθάρι. Βρέθηκε σπασμένο σε βάθος 2,31 μ. στη δυτική παρειά. Το μήκος του μετρήθηκε σε 0,57 μ. Στο εσωτερικό του δεν παρατηρήθηκαν οστά.

Παραβίαση. Αποκαλύφθηκε επίσης στη δυτική παρειά σε βάθος 2,29 μ., λίγο πιο νότια από το πιθάρι. Διαγράφεται σε μήκος 1,76 μ. μέσα σε κόκκινο χαλικωτό έδαφος και ολοκληρώνεται σε βάθος 2,96 μ. Το εσωτερικό της ήταν γεμάτο με μικρούς λίθους και πελεκούδια. Τα οστά του τάφου Ι και τμήματα του πιθαριού, όσα ήταν δυνατόν να αποκολληθούν, μεταφέρθηκαν στο Μουσείο Άργους.

Κεφαλάρι Άργους

Οικόπεδο Ειρήνης και Μαρίνου Κυριάκη

Η ιδιοκτησία βρίσκεται στο βορειοδυτικό τμήμα του οικισμού και δεξιά του επαρχιακού δρόμου Άργους-Ξηρόβρυση-Κεφαλάρι. Απέχει ελάχιστα από τη διώρυγα του Αναβάλου, στη διάνοιξη της οποίας είχαν αποκαλυφθεί κατά το παρελθόν σημαντικά αρχαία[49].

Η εκσκαφή δοκιμαστικών πεδίλων στο εν λόγω οικόπεδο έφερε στην επιφάνεια ένα τμήμα από το αδριάνειο υδραγωγείο, αυτό το οποίο είχε ως αφετηρία το Κεφαλάρι[50]. Αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,50-0,60 μ. με πορεία Ν.-Β. Έχει ύψος 1,40, πλάτος 1,50 και σωζόμενο μήκος 12,80 μ. Εδράζεται στο φυσικό βραχώδες έδαφος της περιοχής σε βάθος 1,95/2 μ. Ένα μικρό μέρος από την καμπυλούμενη κάλυψή του, την οποία αποτελούσε αργολιθοδομή και κουρασάνι, έχει καταστραφεί από την καλλιέργεια του πορτοκαλεώνα που υπήρχε στην ιδιοκτησία. Το εσωτερικό του βρέθηκε κενό, με τοιχώματα να σώζουν επάλειψη από αμμοκονίαμα.

Θέση Σύνορο Μαλανδρενίου

Αγρός Λάμπρου Δ. Καλκούνου

Μετά από αίτηση κτηματία της περιοχής η Δ΄ ΕΠΚΑ χορήγησε άδεια διάνοιξης υδραγωγείου στον Γ. Στάμο. Το αυλάκι στην πορεία του πέρασε μέσα από αγρούς, ανάμεσα στους οποίους και ο ελαιώνας ιδιοκτησίας Λ. Δ. Καλκούνου. Ακριβέστερα το κτήμα βρίσκεται αριστερά της επαρχιακής οδού Άργους-Στέρνας και γειτνιάζει με τους αγρούς Ντόκου (βόρεια) και Μώρου (νότια). Εδώ κατά τις εκσκαφικές εργασίες ήλθαν στο φως δύο πώρινοι κιβωτιόσχημοι τάφοι των κλασικών χρόνων μέσα σε κόκκινη χαλικωτή επίχωση.

Τάφος Ι. Εντοπίστηκε σε απόσταση 40 μ. από τον αγροτικό δρόμο που διέρχεται στο βόρειο άκρο του κτήματος. Εξωτερικές διαστάσεις 2×1,05 μ. και εσωτερικές 1,80×0,68 μ. Κάλυψη από δύο τμήματα πωρόλιθων, πάχ. 0,14/0,21 μ. Βρέθηκε κενός μέχρι το βάθος των 0,65 μ., όπου φάνηκαν δύο σκελετοί εκτάδην με τα κτερίσματά τους. Προσανατολισμός Δ.-Α. Κοντά στο κρανίο του νοτιότερου υπήρχε μία ανεστραμμένη κύλικα. Στο δεύτερο τα κτερίσματα είχαν τοποθετηθεί κατά μήκος της αριστερής πλευράς του: στο κρανίο σκύφος, που όταν ανασύρθηκε έγινε αντιληπτό ότι στο εσωτερικό του υπήρχε και μία κύλικα, στο μηρό κύλικα και ψηλά στην κνήμη προς το γόνατο ένας ακόμα σκύφος. Το οστεολογικό υλικό ήταν διατηρημένο πολύ καλά και μεταταφέρθηκε στο Μουσείο Άργους.

Τάφος ΙΙ. Βρέθηκε σε απόσταση 30 μ. νότια από τον προηγούμενο. Πώρινος κιβωτιόσχημος, με όμοια κάλυψη σε δύο κομμάτια. Εξωτερικές διαστάσεις 2,20× 0,75 μ., εσωτερικές 1,80×0,60 μ. Πάχος κάλυψης 0,27 μ. Προσανατολισμός Α.-Δ. Κενός εσωτερικά μέχρι βάθος 0,56 μ. Σκελετός εκτάδην σε πολύ καλή διατήρηση, με τα κτερίσματα τοποθετημένα, εκτός από ένα, κατά μήκος της αριστερής πλευράς του νεκρού: κοντά στο κρανίο χάλκινο κάτοπτρο και λήκυθος και από ένας σκύφος στο γόνατο

49. Πρόκειται για την ανεύρεση ταφικού μνημείου του λεγόμενου μακεδονικού τύπου (ΑΔ 37 (1982): Χρονικά, σ. 82).

50. ΙΕΕ ΣΤ΄, σ. 161. Γ. Α. Πίκουλας, Οδικό δίκτυο και άμυνα. Από την Κόρινθο στο Άργος και την Αρκαδία, Αθήνα 1995, σ. 317. Α. Μπανάκα-Δημάκη κ.ά., Το Άργος κατά τη ρωμαϊκή και παλαιοχριστιανική περίοδο, Argos et l'Argolide. Topographie et urbanisme, Actes de la table ronde organisée par l'École Française d'Athènes et la 4e Ephorie des antiquités préhistoriques et classiques, Athènes - Argos, 28 avril - 1er mai 1990, σ. 194.

και στην κνήμη. Δεξιά του κρανίου υπήρχε μία πυξίδα με πολύ μικρά κόκκαλα στο εσωτερικό της. Τα οστά μεταφέρθηκαν στο Μουσείο Άργους. Τα δάπεδα και των δύο τάφων ήταν στρωμένα από μικρό ποταμίσιο χαλίκι, που προέρχεται από το γειτονικό Ίναχο.

ΑΝΝΑ ΜΠΑΝΑΚΑ-ΔΗΜΑΚΗ

Ερμιόνη

Θέση Άγιος Ανδρέας (ανασκαφή Γυμνασίου-Λυκείου)

Συνεχίστηκε με ειδική επιχορήγηση του Υπουργείου Πολιτισμού η ανασκαφική έρευνα στο χώρο του νέου Γυμνασίου-Λυκείου Ερμιόνης στη θέση Άγιος Ανδρέας[51]. Των ανασκαφικών εργασιών, που διήρκεσαν έξι εβδομάδες, προηγήθηκε καθαρισμός και αποχωμάτωση, ενώ τοποθετήθηκε κάναβος τετραγώνων 10×10 μ. που εξαρτήθηκε από το ημιτελές σχολικό κτίριο.

Στόχος της έρευνας ήταν η διαπίστωση της έκτασης του νεκροταφείου στα όρια του χώρου που έχει δεσμευθεί από την Υπηρεσία μας, και η ανασκαφική διερεύνηση των τάφων που είχαν εντοπιστεί το 1991 και δεν κατέστη δυνατόν να ερευνηθούν για λόγους οικονομικούς.

Ανασκάφηκαν αρχικά οι μη ερευνηθέντες τάφοι των ταφικών περιβόλων Α-Δ νότια της ταφικής οδού και των περιβόλων Ε-ΣΤ βόρεια αυτής. Στη συνέχεια χαράχθηκαν δύο τομές στο ανατολικό τμήμα του χώρου και στη νοητή προέκταση της ταφικής οδού. Μια τρίτη τομή χαράχθηκε στο νότιο όριο του γηπέδου. Από τα αποτελέσματα της ανασκαφικής έρευνας, που θα παρατεθούν στη συνέχεια συνοπτικά, κατέστη σαφές ότι ολόκληρος ο δεσμευμένος χώρος καλύπτεται από τμήμα του αρχαίου νεκροταφείου της πόλης της Ερμιόνης.

Ο ταφικός περίβολος Α περιλάμβανε τέσσερις τάφους που καταστράφηκαν κατά το δοκιμαστικό έλεγχο του υπεδάφους. Ο ταφικός περίβολος Β περιλάμβανε τρεις τάφους με πολλαπλές ταφές, η τελευταία χρήση των οποίων χρονολογείται στις αρχές του 3ου αι. π.Χ. Ο ταφικός περίβολος Γ περιλάμβανε πέντε τάφους και ένα οστεοφυλάκιο. Η αρχαιότερη χρήση αυτών χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ, ενώ η τελευταία, σύμφωνα με τα νομίσματα, στον 4ο-5ο αι. μ.Χ. Οι 14 τάφοι του ταφικού περιβόλου Δ παρουσιάζουν την ίδια εικόνα, αφού χρονολογούνται από την ελληνιστική έως και το τέλος της ύστερης ρωμαϊκής εποχής. Οι περίβολοι αυτοί, νότια της ταφικής οδού, είναι τετράπλευροι, κατασκευασμένοι από πωρολιθικούς ογκόλιθους, και έχουν επιμελημένη πρόσοψη επί της οδού. Οι δύο περίβολοι βόρεια της ταφικής οδού (Ε-ΣΤ) διαφοροποιούνται στην κατασκευή τους από τους προαναφερθέντες. Είναι και αυτοί τετράπλευροι, χρησιμοποιούν όμως σχιστολιθικές πλάκες σε στρώσεις για τη θεμελίωση και επεξεργασμένους πωρόλιθους για την ανωδομή τους. Διαμορφώνουν και αυτοί πρόσοψη από καλοδουλεμένους ασβεστολιθικούς δόμους. Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό τους είναι ότι στην ουσία δεν περιβάλλουν τους τάφους, οι οποίοι βρίσκονται σε βαθύτερο επίπεδο από τη θεμελίωσή τους, γεγονός που υποδηλώνει πως κατασκευάστηκαν μεταγενέστερα τουλάχιστον από την αρχική χρήση των τάφων. Οι τάφοι των περιβόλων αυτών είναι λάρνακες από αιγινίτικο πωρόλιθο με κάλυψη από πώρινες και ασβεστολιθικές πλάκες. Ο ταφικός περίβολος Ε έχει καταστραφεί κατά τη βόρεια πλευρά του από την κατασκευή τριών κιβωτιόσχημων τάφων της ελληνιστικής εποχής. Στο εσωτερικό των περιβόλων Ε και ΣΤ ερευνήθηκαν ανά μία λάρνακα, που περιείχαν περισσότερες ταφές και χρονολογούνται στον ύστερο 6ο και στο α΄ τέταρτο του 5ου αι. π.Χ. Τα εξαιρετικά ευρήματα του τάφου ΣΤ1 αξίζουν μια σύντομη αναφορά. Ο τάφος περιείχε δύο σκελετούς και πλούσια κτερίσματα. Στη νοτιοδυτική γωνία του ένα χάλκινο κράνος (Πίν. 53 δ-ε) κορινθιακού τύπου[52] και δύο χάλκινες φιάλες κάλυπταν μια σειρά μελανόμορφων ληκύθων. Άλλες λήκυθοι, μία κύλικα και μία χάλκινη φιάλη κάλυπταν σε αραιή διάταξη τους ενταφιασμένους. Στο δάπεδο της λάρνακας βρέθηκε ένα χάλκινο κάτοπτρο με λαβή. Τα αγγεία είναι αττικά και η ποιότητά τους αρκετά καλή. Διονυσιακές σκηνές και συμπόσια, σκηνές από την παλαίστρα, ένας ιππέας με πλήρη εξάρτυση, ένα τέθριππο με τον αναβάτη του, σκηνή αποχαιρετισμού του πολεμιστή, καθώς και ένα εξαίρετο δείγμα τεχνικής Six (Πίν. 53 γ) με παράσταση ενός ιππέα, νικητή σε αγώνες με έπαθλα δύο αμφορείς, μας δίνουν την εικόνα ενός πολύ πλούσια κτερισμένου τάφου. Τα αγγεία χρονολογούνται στο α΄ τέταρτο του 5ου αι. π.Χ. και προέρχονται μάλλον όλα από το εργαστήριο των Αθηνών 581[53]. Κατά την ανασκαφή του 1991 είχαν εντοπιστεί κατά μήκος της νότιας παρειάς του περιβόλου ΣΤ, πάνω ακριβώς από τον τάφο ΣΤ1, ανεστραμμένες μελανόμορφες κύλικες, που χρονολογούνται

51. ΑΔ 46 (1991): Χρονικά, σ. 104-105.

52. Ο τάφος 262 του βόρειου νεκροταφείου της Κορίνθου έχει δώσει το συγγενέστερο μέχρι σήμερα κράνος με αυτό της Ερμιόνης, που χρονολογείται στα τέλη του 6ου αι. Corinth XIII, σ. 215, πίν. 80.

53. J.D. Beazley, Attic Black-Figure Vase Painters, New York 1978, σ. 487-506.

στο τελευταίο τέταρτο του 6ου αι. π.Χ. και είναι πολύ κοντά στον κύκλο του Ζωγράφου του Θησέα[54]. Η φαινομενική αυτή ανακολουθία ερμηνεύεται, αν συνδυαστεί με το χάλκινο κάτοπτρο από το δάπεδο του τάφου, που χρονολογείται επίσης στο τελευταίο τέταρτο του 6ου αι. Φαίνεται πως τα κτερίσματα αυτά συνόδευαν τον αρχικό νεκρό. Κατά τη νέα ταφή ο μεν καθρέφτης αφέθηκε ως πολυτιμότερος στη θέση του, ενώ τα αγγεία αφαιρέθηκαν και χρησιμοποιήθηκαν πιθανώς για σπονδές μετά την επανατοποθέτηση της κάλυψης.

Η ανασκαφική τομή στα ανατολικά του γηπέδου έφερε στο φως δύο νέους ταφικούς περιβόλους, νότια της ταφικής οδού. Οι περίβολοι Ζ και Η δεν διαφοροποιούνται στον τρόπο κατασκευής τους ιδιαίτερα από τους Α-Δ, διευκρινίζουν ωστόσο το ερώτημα που σχετίζεται με τη χρονική στιγμή της οργάνωσης του νεκροταφείου με τη μορφή περιβόλων. Σε αντίθεση με τους ταφικούς περιβόλους Ε-ΣΤ, οι οποίοι έχουν κατασκευαστεί μετά την πρώτη χρήση των ταφικών λαρνάκων σε υψηλότερο από αυτές επίπεδο και εδράζονται εν μέρει πάνω στα τοιχώματά τους, οι παρειές του ταφικού περιβόλου Ζ εφάπτονται των τοιχωμάτων του ερευνηθέντος τάφου Ζ1 και καθιστούν σαφές ότι ανήκουν στο αρχικό σχέδιο κατασκευής (Πίν. 54 α). Ο τάφος Ζ1 είχε χρησιμοποιηθεί για αλλεπάλληλες ταφές, η τελευταία των οποίων χρονολογείται το 2ο αι. π.Χ., ενώ η αρχαιότερη συνοδεύεται από κτερίσματα που δεν είναι πρωιμότερα της β΄ δεκαετίας του 5ου αι. π.Χ. Σύμφωνα με τα στοιχεία αυτά η σύλληψη της ιδέας κατασκευής περιβόλων στη νεκρόπολη της αρχαίας Ερμιόνης εντοπίζεται χρονικά στο α΄ τέταρτο του 5ου αι. (τελευταία χρήση του τάφου ΣΤ1) και πιο συγκεκριμένα στη β΄ δεκαετία του αιώνα αυτού (πρώτη χρήση του τάφου Ζ1). Το σημαντικότερο εύρημα του τάφου Ζ1 ήταν ένα χάλκινο κάτοπτρο (Πίν. 54 β) του τύπου των Καρυατίδων[55]. Το κάτοπτρο αποτελείται από το αγαλματίδιο της κόρης, που χρησιμεύει ως λαβή, το δίσκο (την πραγματική επιφάνεια αντικατοπτρισμού), ο οποίος συνδέεται με τη λαβή μέσω ενός λεπτού ελάσματος, σειρά μικρών ζώων που περιθέουν το χείλος του δίσκου, ένα λιοντάρι μεταξύ του δεξιού ώμου της κόρης και του άκρου του συνδετηρίου ελάσματος, μια λαβή ανάρτησης και μια βάση. Παρά τα παραδοσιακά στοιχεία που επιπεδοποιούν την πρόσθια όψη του αγαλματιδίου, προκειμένου να αρθεί το εντυπωσιακό κεφάλι, η κίνηση του σώματος και τα επιμέρους χαρακτηριστικά του προσώπου υποδεικνύουν μια χρονολόγηση στη β΄ με γ΄ δεκαετία του 5ου αι. Το έργο διαπνέεται από τα χαρακτηριστικά που απέδωσε ο Langlotz στο εργαστήριο της Σικυώνας: καθαρότητα στη σωματική διάπλαση, ακριβής οριοθέτηση και προβολή των μελών μέσα από το ένδυμα[56]. Τρία άλλα κάτοπτρα του ίδιου τύπου θεωρείται ότι προέρχονται από την Ερμιόνη και βρίσκονται σήμερα στο Μόναχο, το Λούβρο και το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο[57].

Η μορφή και η διάταξη των ταφικών περιβόλων της νεκρόπολης της Ερμιόνης συναντάται σε μια σειρά οργανωμένων νεκροταφείων σε πολλές περιοχές της Ελλάδας, όπως η Αθήνα, η Άρτα, η Αχαΐα και η Ηλεία, διατηρεί ωστόσο τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της εντοπιότητας.

Σε αντίθεση με τις πώρινες λάρνακες των υστεροαρχαϊκών και πρώιμων κλασικών χρόνων, οι οποίες εντάσσονται μετά την πρώτη χρήση τους σε υπερκείμενους περιβόλους, μια σειρά τάφων της πρωτογεωμετρικής και γεωμετρικής εποχής βεβαιώνουν την αρχαιότερη χρήση του χώρου αυτού ως νεκρόπολης. Στα σημεία που είχαν προκληθεί καταστροφές από το μηχανικό εκσκαφέα, και συγκεκριμένα στα όρια του ταφικού περιβόλου Α και νότια του ταφικού περιβόλου Β, εντοπίστηκαν σε βαθύτερο επίπεδο τέσσερις κιβωτιόσχημοι τάφοι από ασβεστολιθικές πλάκες, με ενιαίο προσανατολισμό, Α.-Δ., που είχαν χρησιμοποιηθεί για μία ταφή ο καθένας. Το στοιχείο του ενιαίου προσανατολισμού δεν πρέπει να υπερεκτιμηθεί, δεδομένου ότι το δείγμα είναι πολύ μικρό για να τεκμηριώσει συμπεράσματα σχετικά με την οργάνωση του νεκροταφείου στην πρώιμη αυτή περίοδο.

Η ανασκαφική έρευνα του τμήματος αυτού της αρχαίας νεκρόπολης της Ερμιόνης, παρ' ότι σχετικά σύντομη, έδωσε τη δυνατότητα να σχηματίσουμε μια ακριβή εικόνα για τη διάταξη, την οργάνωση και την πυκνότητά της διαχρονικά. Τα εξαιρετικά ευρήματα είναι αψευδείς μάρτυρες της ακμής της αρχαίας πόλης.

54. Ό.π., σ. 518-52

55. L.O. Keene Congdon, Caryatid Mirrors of Ancient Greece, Mainz 1981.

56. E. Langlotz, Frühgriechische Bildhauerschulen, Nürnberg 1927, σ. 34, πίν. 15-17. Η απόδοση του έργου στο εργαστήριο της Σικυώνας οφείλεται στην επίτιμη Έφορο Αρχαιοτήτων Θ. Καράγιωργα-Σταθακοπούλου, η οποία είχε την καλοσύνη να δώσει στη γράφουσα τις κατευθυντήριες οδηγίες για την προσέγγισή του.

57. L.O. Keene Congdon, ό.π., σ. 119. Τα κάτοπτρα αριθ. 5, 43 και 91. Το πρώτο αποδίδεται στο λακωνικό εργαστήριο και χρονολογείται στα 560-550 π.Χ., το δεύτερο θεωρείται συγγενές προς το κορινθιακό εργαστήριο και χρονολογείται στα 470-460 π.Χ., ενώ το τρίτο προέρχεται από το κορινθιακό εργαστήριο και χρονολογείται στο γ΄ τέταρτο του 5ου αι.

Θέση Μαγούλα (αγρός Παρασκευής Παπαηλιού)

Εξ αφορμής αιτήματος για ανέγερση κατοικίας στον παραπάνω αγρό, στην κορυφή του λόφου Μαγούλα Ερμιόνης, διενεργήθηκε σύντομη δοκιμαστική ανασκαφική έρευνα στον οικοδομήσιμο χώρο. Ο λόφος της Μαγούλας, 1 χλμ. δυτικά της Ερμιόνης, είχε εντοπιστεί ως αρχαιολογική θέση ήδη κατά την εκτεταμένη επιφανειακή έρευνα της Αμερικανικής Αρχαιολογικής Σχολής στην Ερμιονίδα[58]. Η στατιστική των επιφανειακών ευρημάτων που κατέτασσε την κύρια χρήση της θέσης στην προϊστορική εποχή επιβεβαιώθηκε από τα αρχαιολογικά ευρήματα. Σε δύο τομές που έγιναν σε δύο διαφορετικά επίπεδα του αγρού εντοπίστηκαν λείψανα προϊστορικών οικιών. Συγκεκριμένα στην τομή του άνω ανδήρου αποκαλύφθηκε το περίγραμμα μιας αψιδωτής οικίας της μεσοελλαδικής εποχής (Πίν. 54 γ). Παρά την ελάχιστη επίχωση που κάλυπτε τα αρχαιολογικά λείψανα εντοπίστηκαν ίχνη από εστία, καθώς και τμήμα αποθηκευτικού πίθου στο εσωτερικό του σπιτιού. Η άφθονη κεραμική που εντοπίστηκε στο στρώμα καταστροφής της οικίας χρονολογείται στην ύστερη μεσοελλαδική περίοδο. Στην τομή του κάτω ανδήρου εντοπίστηκε τμήμα οικίας της πρώιμης μυκηναϊκής περιόδου, η οποία είχε καταστραφεί από πυρκαγιά. Ολόκληρος ο λόφος της Μαγούλας έχει διάσπαρτη επιφανειακή κεραμική όλων των περιόδων της μεσοελλαδικής και μυκηναϊκής εποχής, ενώ οι ξερολιθιές που οριοθετούν τα διαφορετικά επίπεδα του λόφου έχουν κατασκευαστεί από αργούς λίθους που προέρχονται από προϊστορικές κατασκευές. Η παράνομη διάνοιξη δρόμου προς την κορυφή του λόφου κατέστησε σαφές ότι και το βόρειο τμήμα του λόφου είχε χρησιμοποιηθεί στις περιόδους αυτές ως χώρος κατοίκησης με πυκνή δόμηση. Τάφοι δεν εντοπίστηκαν, η ύπαρξή τους μαρτυρείται όμως από ερμιονίτες αρχαιοδίφες, κατά το βόρειο πρανές του λόφου. Εξαιτίας των ανασκαφικών και επιφανειακών ευρημάτων αλλά και της ουσιαστικής οικοπεδοποίησης του λόφου με σκοπό την ανέγερση παραθεριστικών οικιών, απορρίφθηκε το αίτημα ανέγερσης σε δύο οικόπεδα έκτασης 4 στρεμμάτων, τα οποία προτάθηκαν για απαλλοτρίωση, ο λόφος κηρύχθηκε ως αρχαιολογικός χώρος, ενώ βρίσκεται σε εξέλιξη η διαδικασία για τη θεσμοθέτηση αδόμητης ζώνης στη θέση αυτή.

ΑΛΚΗΣΤΗ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

58. M. H. Jameson, C. N. Runnels, T. van Andel, A Greek Countryside, Stanford, California 1994, σ. 486-488, εικ. A24-A25 (θέση E13).

Οικόπεδο Χριστίνας και Ιωσήφ Μερτύρη

Το οικόπεδο αυτό, εντός του οικισμού της Ερμιόνης, βρίσκεται κοντά στο Μπίστι, όπου οι λατρευτικοί χώροι της αρχαίας πόλης[59], και σε πολύ μικρή απόσταση από τον αύλειο χώρο του Δημοτικού Σχολείου, όπου έχει ερευνηθεί παλαιοχριστιανική βασιλική με μέρος των προκτισμάτων της[60].

Συγκεκριμένα ήλθε στο φως τμήμα κτιριακού συγκροτήματος του 5ου αι. μ.Χ.[61], του οποίου τα δωμάτια διατάσσονται γύρω από αυλή (atrium), αποκαλυφθείσα στο νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου. Στο κέντρο της αυλής μικρός χώρος, διαστ. 3,20×3 μ., φέρει ψηφιδωτό δάπεδο με γεωμετρικά κοσμήματα, στα οποία εναλλάσσονται το μαύρο και το κόκκινο χρώμα. Αυτά διατάσσονται ολόγυρα από κεντρική ζώνη με κύκλους περικλείοντες καρδιόσχημα φύλλα· βαθμιδωτοί ρόμβοι, ζώνη με εναλλασσόμενους κύκλους και ρόμβους, ζώνη με ωά και φύλλα, αλυσοειδές πολύχρωμο πλέγμα διαχωρίζονται μεταξύ τους με βαθμιδωτά τρίγωνα (Πίν. 55 α).

Δύο ακόμη δωμάτια στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου φέρουν ενιαίο ψηφιδωτό δάπεδο[62] με γεωμετρικά μοτίβα. Μεγάλα μαύρα ορθογώνια περιβάλλουν πλατιά ζώνη με τεμνόμενους κύκλους, η οποία περικλείει μετόπες με πολύχρωμα σχέδια (αλυσοειδές πλέγμα, μαύρος πολύπλοκος μαίανδρος, ομόκεντροι βαθμιδωτοί μαίανδροι) και ζώνη με τρέχουσα σπείρα στο εσωτερικό του ψηφιδωτού. Υστερότερος τοίχος τέμνει στα δύο το δάπεδο του ενός δωματίου.

Μεγάλο δωμάτιο, αποκαλυφθέν μερικώς στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου, βρίσκεται αρκετά χαμηλότερα από τα άλλα και επικοινωνεί με αυτά με δύο κλίμακες. Διατη-

59. Ν. Δ. Παπαχατζής, Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησις, ΙΙ, Αθήνα 1976, 34, 10. Ν. Φαράκλας, Ερμιονίς-Αλιάς, Αρχαίες ελληνικές πόλεις 19, σ. 34, 37.

60. ΠΑΕ 1955, σ. 236-240, εικ. 1, πίν. 84, 85, 87-89. Έργον 1955, σ. 76-81, εικ. 74-76, 78, 80. BCH 80 (1956), σ. 271-272, εικ. 20. ΠΑΕ 1956, σ. 179-184, εικ. 1, πίν. 79b. BCH 81 (1957), σ. 545-546, εικ. 41. E. Stassinopoulou, RAC 32 (1956), σ. 97-98, εικ. 2. Δ. Πάλλας, RAC (1958), σ. 216-217, εικ. 32. BCH 94 (1970), σ. 705-707. Β. Κόντη, Σύμμεικτα, 5, Αθήνα 1983, σ. 187. Αψίδα δεύτερης βασιλικής ήλθε στο φως στο κέντρο της σύγχρονης Ερμιόνης: ΠΑΕ 1976, σ. 201. BCH, ό.π., σ. 207, Β. Κόντη, ό.π., σ. 188.

61. Λείψανα της παλαιοχριστιανικής πόλης έχουν αποκαλυφθεί και σε άλλα οικόπεδα, βλ. οικία Μεϊντάνη και οικόπεδο αφών Κοτταρά: ΠΑΕ 1955, σ. 239-240· 1956, σ. 184· 1976, σ. 200-201. BCH 80 (1956), σ. 273· 81 (1957), σ. 246. BCH 94, ό.π., σ. 705, σημ. 9. BCH 101 (1977), σ. 554. Β. Κόντη, ό.π., σ. 187-188.

62. Τα ψηφιδωτά αποκολλήθηκαν και μεταφέρθηκαν σε αποθήκη του Μουσείου Άργους.

ρείται τμήμα του δαπέδου του, από πήλινες κεραμίδες και μαρμάρινες πλάκες. Ο νότιος τοίχος του φέρει επένδυση από όρθια τοποθετημένες κεραμίδες.

Οι τοίχοι είναι χτισμένοι από αργούς και αδρώς δουλεμένους λίθους, πλίνθους και ισχυρό συνδετικό κονίαμα. Αρχιτεκτονικά μέλη (κιονίσκοι) σε β΄ χρήση χρησιμοποιούνται ως οικοδομικό υλικό.

Θεμέλια τοίχων από αργούς λίθους ανήκουν σε προγενέστερες οικοδομικές φάσεις των ρωμαϊκών χρόνων.

Θερμησία

Θέση Βεζυρόραχη (αγρός αφών Δημητρίου Βογιατζή)

Κατά το δοκιμαστικό έλεγχο του υπεδάφους νέου ελαιοτριβείου στον αγρό αυτό, στα δυτικά του χωριού, ήλθε στο φως και ερευνήθηκε[63] μεγάλος αναλημματικός τοίχος των ρωμαϊκών χρόνων, χτισμένος από αργούς λίθους με συνδετικό κονίαμα. Ο τοίχος αυτός έχει κατεύθυνση Β.-Ν., μήκος 22,40, πλάτος 0,75 και σωζόμενο ύψος 0,50 μ., και εδράζεται σε θεμελίωση ύψ. 0,10 μ. Θα χρησίμευε για την προστασία των αγρών από τα ορμητικά νερά των παρακείμενων χειμάρρων.

ΕΛΕΝΗ ΣΑΡΡΗ

Παραλία Δαλαμανάρας Άργους

Περιοχή Αγίου Παντελεήμονα (αρχαίο Τημένιο) (κτήμα Βασ. Τασόπουλου)

Στην παραλία Δαλαμανάρας, αμέσως βόρεια του παραλιακού δρόμου Ναυπλίου-Ν. Κίου, σε μικρή απόσταση νοτιοδυτικά της εκκλησίας του Αγίου Παντελεήμονα, με αφορμή τις εκσκαφικές εργασίες για την κατασκευή αναψυκτηρίου στο κτήμα Β. Τασόπουλου, έγινε σωστική ανασκαφική έρευνα. Η έρευνα άρχισε αφού είχαν προηγηθεί εκσκαφές από τον ιδιοκτήτη χωρίς την άδεια της Εφορείας μας.

Κατά την ανασκαφική έρευνα αποκαλύφθηκε τμήμα οργανωμένου οικιστικού συνόλου σε διάφορες φάσεις (Σχέδ. 5). Ειδικότερα βρέθηκε αρχαίος δρόμος Δ-Η, πλ. 3 μ., με κατεύθυνση Α.-Δ., με πέντε φάσεις, σε βάθος 0,15-2,10 μ., ο οποίος προεκτείνεται ανατολικότερα και δυτικότερα του χώρου ανασκαφής, ενώ η χρήση του χρονολογείται από την ελληνιστική μέχρι την ύστερη ρωμαϊκή εποχή (5ος-6ος αι. μ.Χ. περίπου). Ο δρόμος είναι παράλληλος με το σημερινό δρόμο Ναυπλίου-Ν. Κίου, από τον κεντρικό άξονα του οποίου απέχει 21,50 μ. (βόρεια). Στα δυτικά αποκαλύφθηκε άλλος κάθετος δρόμος Λ, πλ. 4,70 μ., με κατεύθυνση Β.-Ν.

Στον κεντρικό βόρειο χώρο αποκαλύφθηκε επιφανειακά, σε βάθος 0-0,50 μ., το δυτικό τμήμα μεγάλου κτιρίου, χώροι Α, Β, Γ, (Ε+Ζ), που ήταν επιστρωμένοι με πήλινες πλάκες (Πίν. 55 β). Το κτίριο αυτό είχε δύο φάσεις. Στη δεύτερη φάση, οι χώροι Ε και Ζ είχαν ενοποιηθεί, ο χώρος Β πιθανότατα αποτελούσε το αίθριο του κτιρίου. Το κτίριο προεκτεινόταν και ανατολικότερα και από τις ανασκαφικές ενδείξεις είχε συνολικές διαστάσεις 23,50×7,60 μ. Δεν αποκλείεται καθόλου το ανατολικότερο τμήμα να προεκτεινόταν βορειότερα.

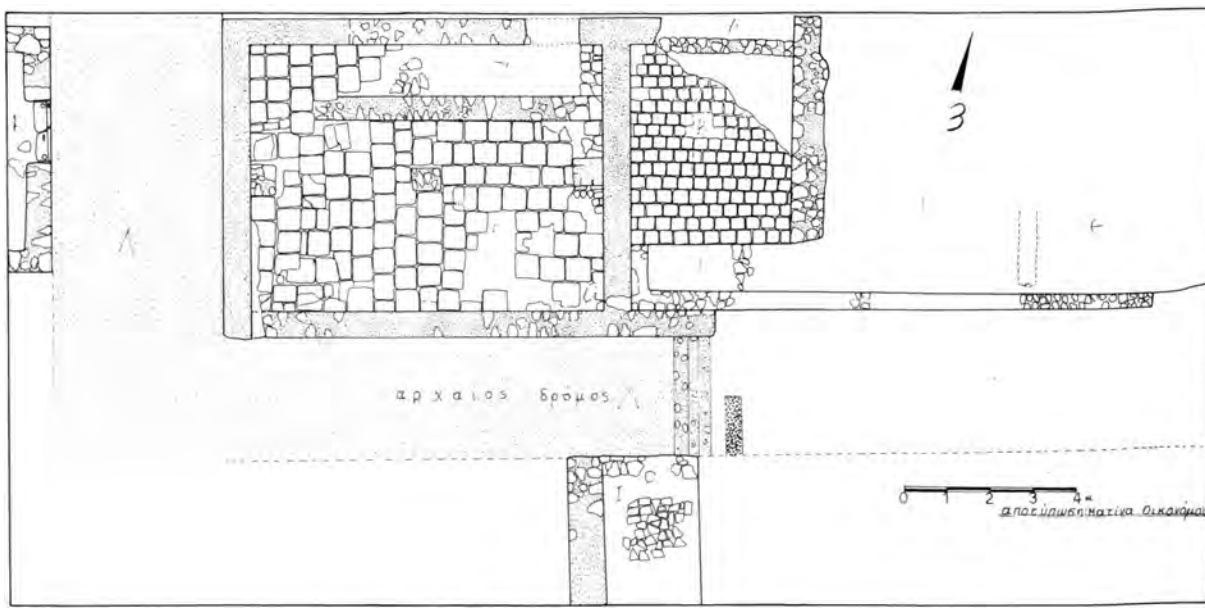
Νότια του δρόμου Δ αποκαλύφθηκε το βορειοδυτικό τμήμα άλλου κτιρίου Ι, το μήκος του οποίου υπολογίζεται σε 17 μ., ενώ δυτικά του δρόμου Λ αποκαλύφθηκε η ανατολική πλευρά εντός τρίτου κτιρίου Κ. Η ανώτερη αυτή φάση των κτιρίων χρονολογείται στην ύστερη ρωμαϊκή εποχή, 4ος-5ος αι. μ.Χ., ίσως και μέχρι τον 6ο αι. μ.Χ., και είναι κατασκευασμένα με ισχυρούς τοίχους από πέτρες και ασβεστοκονίαμα.

Σε δοκιμαστικές τομές που έγιναν βαθύτερα στο δρόμο Δ-Η και τον κεντρικό χώρο Α, Β, σε βάθος 0,50-1 μ., αποκαλύφθηκαν θεμέλια παλαιότερης φάσης κτιρίου, που ήταν κατασκευασμένο με πέτρες και χώμα και το οποίο καταστράφηκε από ισχυρή φωτιά. Το κτίριο χρονολογείται στη ρωμαϊκή εποχή. Το ανώτερο (υστερότερο) κτίριο είναι χτισμένο σε άμεση επαφή με τα θεμέλια του ρωμαϊκού κτιρίου.

Στη ρωμαϊκή επίχωση βρέθηκαν κυρίως όστρακα χρηστικών αμφορέων, αρρετινή κεραμική, λύχνος ρωμαϊκής εποχής (3ος-4ος αι. μ.Χ.) και νομίσματα, καθώς και θαλασσινά όστρακα τριμμένης πορφύρας και κόκκινο χρώμα. Το κτίριο προφανώς είχε χρησιμοποιηθεί για την κατασκευή πορφύρας. Βαθύτερα, σε βάθος 1-1,20 μ., βρέθηκαν όστρακα ρωμαϊκής και ελληνιστικής εποχής, κυρίως χρηστικών αμφορέων, λίγα νομίσματα και μυροδοχείο ελληνιστικής εποχής. Σε δοκιμαστικές τομές βαθύτερα και επί του δρόμου Δ-Η και βορειοανατολικά του κτήματος βρέθηκαν όστρακα ελληνιστικής εποχής και το υπέδαφος ήταν αμμώδες.

Από τις επιφανειακές ενδείξεις έγινε φανερό ότι σε ολόκληρη την ευρύτερη γύρω περιοχή και κυρίως νοτιοδυτικά και δυτικά του Αγίου Παντελεήμονα Δαλαμανάρας υπάρχουν σημαντικές αρχαιότητες, οι οποίες προφανώς ανήκουν στο αρχαίο Τημένιο. Ο σημερινός

63. Την ανασκαφική έρευνα επέβλεψε προς το τέλος η συνάδελφος Α. Παπαδημητρίου, εξαιτίας της έναρξης άδειας επιδημίας της γράφουσας.

Σχέδ. 5. Άργος. Παραλία Δαλαμανάρας. Κτήμα Βασ. Τασόπουλου. Κάτοψη της ανασκαφής.

δρόμος Ναυπλίου-Ν. Κίου διέρχεται πάνω από το αρχαίο Τημένιο. Στα νοτιοανατολικά της ανασκαφής, μέσα στη θάλασσα και σε απόσταση 75 μ. νότια του σημερινού δρόμου, σώζεται τμήμα μεγάλης αρχαίας κατασκευής με ασβεστολιθικές πέτρες, μήκ. 50 μ. (Α.-Δ.) και πλ. 10 μ. περίπου (Β.-Ν.), η οποία πιθανότατα ήταν η αρχαία προκυμαία για το λιμάνι του Τημενίου. Στην ευρύτερη περιοχή του Τημενίου επισημάναμε και άλλες σημαντικές αρχαιότητες, οι οποίες θα ερευνηθούν προσεχώς.

Δήμος Μιδέας

Έργα αποχέτευσης στο χωριό Αγία Τριάδα (θέση Κερλιά ή Λαχίδια Αγίας Άννας)

Κατά τις εργασίες διάνοιξης αποχετευτικού αγωγού, πλ. 1,30 μ. και βάθ. 2,30 μ., από το δήμο Μιδέας στα δυτικά του χωριού Αγία Τριάδα (έδρα δήμου Μιδέας), στη θέση Κερλιά ή Λαχίδια, νοτιοανατολικά της εκκλησίας της Αγίας Άννας, αποκαλύφθηκαν αρχαιότητες.

Συγκεκριμένα επί αγροτικού δρόμου με κατεύθυνση Β.-Ν., που οδηγεί προς το χωριό Αργολικό, σε απόσταση 389 μ. νότια από το ύψος της εκκλησίας της Αγίας Άννας και 216 μ. νότια από τη διασταύρωση του δρόμου που οδηγεί δυτικά προς το χωριό Λάλουκα, εκατέρωθεν των ιδιοκτησιών Κων. και Αν. Ευσταθίου, αποκαλύφθηκε αρχαίο κυλινδρικού σχήματος ελαιοτριβείο, διαστ. 0,90×1,40 μ., σε βάθος 0-0,90 μ., καθώς και θεμέλια αρχαίου κτιρίου, σε βάθος 0,80-1,60 μ., υστερορωμαϊκής ή πρωτοβυζαντινής εποχής.

Συγκεκριμένα, βρέθηκαν οι δύο τοίχοι της βορειοανατολικής γωνίας κτιρίου, πλ. 0,70 μ. και σωζ. μήκ. 1 μ. και 1,30 μ. αντίστοιχα. Τμήμα του ανατολικού τοίχου, σε μήκος 2,30 μ., καταστράφηκε από τον εκσκαφέα κατά τη διάνοιξη της τάφρου. Το σωζόμενο δάπεδο του κτιρίου ήταν στρωμένο με πήλινες πλάκες, διαστ. 0,36×-0,62×0,025 μ. Το λίθινο ελαιοτριβείο βρισκόταν ανατολικά, εξωτερικά του κτιρίου αυτού, σε απόσταση 1,30 μ.

Νοτιότερα του αγροτικού αυτού δρόμου, στο ύψος του χωριού Αργολικό, στην τοποθεσία Λαχίδια Παναγίας, στο περιβόλι του Αναστ. Ευσταθίου, εντοπίστηκε μετά από υπόδειξη του φύλακα αρχαιοτήτων Ηλία Δρούγκα και άλλο ανάλογο λίθινο ελαιοτριβείο.

Παναρίτι δήμου Μιδέας

Περιοχή Μάζι - «Σχολείο» (κτήμα Δ. Κατσαλούλη - Παναγ. Δανομάρα)

Σε απόσταση 2 χλμ. περίπου ανατολικά από το χωριό Παναρίτι (δήμου Μιδέας) στη θέση Μάζι-«Σχολείο» και σε απόσταση 1-1,5 χλμ. νότια από τη μυκηναϊκή ακρόπολη της Μιδέας, στο κτήμα Δ. Κατσαλούλη - Παναγ. Δανομάρα επισημάνθηκε μυκηναϊκός θαλαμοειδής τάφος, του

οποίου η οροφή έχει καταρρεύσει. Ο τάφος είναι κατασκευασμένος στη βόρεια όχθη χειμάρρου, πλ. 12 μ. και βάθ. 3,5 μ., με κατεύθυνση προς Β. και απέχει μόλις 12 μ. βορειοδυτικά από άλλο θαλαμοειδή τάφο που ερευνήθηκε πρόσφατα, στη νότια όχθη του χειμάρρου και 64 μ. δυτικότερα από ένα δεύτερο θαλαμοειδή τάφο που ερευνήθηκε στο ίδιο κτήμα.

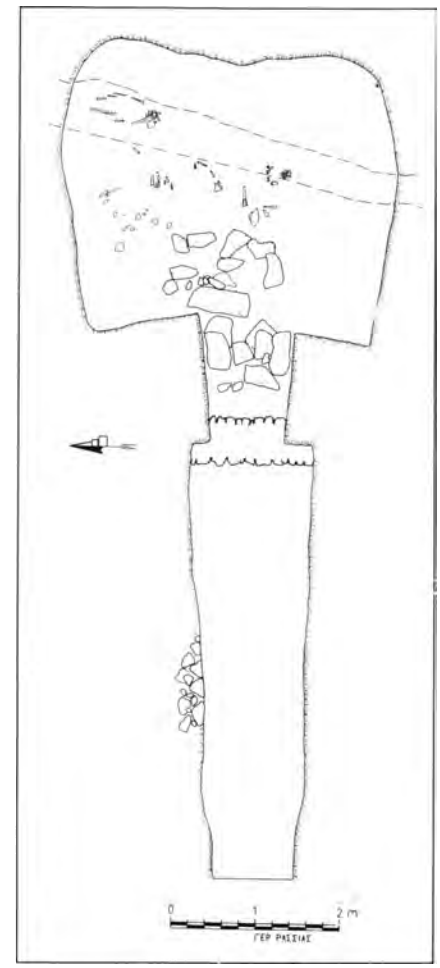
Ο δρόμος του τάφου έχει μήκος 6,75 μ. και το πλάτος του κυμαίνεται από 1,20-1,45 μ. Η είσοδος έχει μήκος 1,40, πλάτος 0,90-1,07 μ. και το ύψος της υπολογίζεται σε 1,50 μ., διότι έχει καταρρεύσει. Η ξηρολιθιά, σωζόταν σε ύψος 1,30, πλάτος 1,45, και πάχος 0,40-0,50 μ., ενώ η συνολική επίχωση επί του δρόμου είχε ύψος 2,75 μ. Τμήμα της δυτικής παρειάς του δρόμου σε απόσταση 1,70 μ. από την αρχή του ήταν κτιστό με ξηρολιθιά, μήκ. 1,05, πλ. 0,30 και ύψ. 0,70 μ. Η ξηρολιθιά αυτή πιθανόν να υποδηλώνει την αρχική προσπάθεια κατασκευής δρόμου τάφου προς τα βορειοανατολικά, η οποία πιθανώς για τεχνικούς λόγους να εγκαταλείφθηκε. Στο δρόμο του τάφου βρέθηκε μυκηναϊκή κεραμική.

Ο θάλαμος του τάφου έχει ελλειψοειδές ακανόνιστο σχήμα, διαστ. 3,90×3,20 μ., έχει καταρρεύσει η οροφή του και το δάπεδο βρίσκεται σε βάθος 3-3,20 μ. από την επιφάνεια του εδάφους (Σχέδ. 6). Η υστερότερη επίχωση του θαλάμου περιείχε όστρακα του 5ου-6ου αι. μ.Χ., εποχή κατά την οποία είχε προφανώς καταρρεύσει η οροφή. Στο δάπεδο, σε βάθος 3-3,20 μ., στον κεντρικό χώρο του θαλάμου, βρέθηκαν όστρακα αγγείων, ριγμένες πέτρες και διάσπαρτα οστά ανθρώπινων σκελετών. Προφανώς ο τάφος είχε συληθεί, ενώ βρέθηκε επίσης στον ίδιο χώρο μικρός κυκλικός λάκκος, διαμ. 0,60 μ. με οστά. Στο βορειοδυτικό χώρο του θαλάμου βρέθηκε σκελετός μέτριου μεγέθους σε ύπτια θέση και μικρό αγγείο, θήλαστρο, στο ύψος της κεφαλής. Από το κοσκίνισμα των χωμάτων του θαλάμου περισυνελέγησαν 21 χάντρες σαρδίου, 19 χάντρες κυανού χρώματος, 5 λευκού χρώματος, 2 μαύρου χρώματος από υαλόμαζα. Βρέθηκαν επίσης τμήμα ειδωλίου, μικρό κουμπί από στεατίτη και δύο μικρά θαλασσινά όστρακα.

Από τις υπάρχουσες ενδείξεις επί της ξηρολιθιάς, είναι φανερό ότι είχε χρησιμοποιηθεί αρκετές φορές για ενταφιασμούς. Από τα όστρακα του τάφου και τα μερικώς συγκολλημένα κυρίως αγγεία μικρού μεγέθους, όπως φλασκί (FS 192), δύο απιόσχημους πιθαμφορίσκους, δύο πρόχους, ακόσμητη γωνιώδη κύλικα κτλ., συμπεραίνουμε ότι ο τάφος ήταν σε χρήση από την ΥΕ ΙΙ μέχρι την ΥΕ ΙΙΙΒ1 εποχή.

Είναι αξιοσημείωτο ότι στο δάπεδο του θαλάμου βρέθηκε αύλακα, μήκ. 3,95, πλ. 0,55 και βάθ. 0,90-0,95 μ., που προφανώς είχε δημιουργηθεί από τη διέλευση υπόγειων υδάτων πριν από την κατασκευή του τάφου.

Από επιφανειακή έρευνα στο κτήμα Δ. Κατσαλούλη - Παν. Δανομάρα περισυνελέγη χείλος ταφικού αρχαίου πίθου με διακόσμηση σπείρας. Στην ευρύτερη περιοχή έχουν ανασκαφεί κατά το πρόσφατο παρελθόν και άλλοι θαλαμοειδείς τάφοι, διαπίστωση που υποδηλώνει την κατοίκηση της περιοχής κατά τη μυκηναϊκή εποχή ανατολικά του χωριού Παναρίτι, προφανώς από αγροτικό πληθυσμό, όπως ακριβώς συμβαίνει και σήμερα.

Σχέδ. 6. Μιδέα. Παναρίτι. Περιοχή Μάζι - «Σχολείο». Κτήμα Δ. Κατσαλούλη - Παν. Δανομάρα. Κάτοψη του μυκηναϊκού τάφου.

Αρχαία Τίρυνθα

Θέση Κατεβασιά (κτήμα Φωτεινής Μιχαλάκη)

Το κτήμα Φωτεινής Μιχαλάκη βρίσκεται νοτιοδυτικά του γνωστού θολωτού μυκηναϊκού τάφου Τίρυνθας, σε απόσταση 2,50 μ. περίπου. Κατά τη διάνοιξη πεδίλων οικοδομής διαπιστώθηκε ότι το υπέδαφος σε βάθος 0-0,80

μ. αποτελείται από κοκκινόχωμα και βαθύτερα, σε βάθος 0,80-1,10 μ., το υπέδαφος είναι προσχωσιγενές από ποταμίσια άμμο και κροκάλες, διαμ. μέχρι 0,20 μ.

Γίνεται φανερό ότι ολόκληρος ο χώρος δυτικά του Προφήτη Ηλία Τίρυνθας είναι προσχωσιγενής από τις αποθέσεις ποταμού που διερχόταν ως γνωστόν από την περιοχή της Τίρυνθας μέχρι την ΥΕ ΙΙΙ εποχή, πριν να γίνει η εκτροπή του χειμάρρου στο Μεγάλο Ρέμα[64].

Ναύπλιο

Οδός Μικράς Ασίας (Ο.Τ. 334, οικόπεδο Δ. Σάμπαλη)

Το οικόπεδο ιδιοκτησίας Δ. Σάμπαλη, έκτασης 200 τ.μ., βρίσκεται στην οδό Μ. Ασίας και απέχει 29,50 μ. νότια από τη λεωφόρο Χαρ. Τρικούπη.

Κατά τις εκσκαφές διάνοιξης υπογείου στη βόρεια παρειά και σε απόσταση 8,90 μ. ανατολικά από την οδό Μ. Ασίας, αποκαλύφθηκε ταφικός οξυπύθμενος πίθος, σε βάθος 1,50-2 μ., με προσανατολισμό Α.-Δ., και το στόμιο προς τα δυτικά. Τμήμα του πίθου καταστράφηκε κατά τις εργασίες. Ο πίθος έχει εξωτερικό μήκος 1,80 και μέση διάμετρο 0,65 μ., εσωτερικό μήκος 1,60 και εσωτερική διάμετρο 0,60 μ. περίπου, πλάτος χείλους στομίου 0,10 μ., που έφερε ιχθυάκανθα. Το στόμιο του πίθου καλυπτόταν από στρογγυλό πήλινο κάλυμμα, διαμ. 0,80 και πάχ. 0,03 μ. Εσωτερικά του πίθου βρέθηκε σκελετός σε συνεσταλμένη στάση, με την κεφαλή προς Δ. Στο ύψος της κοιλιακής χώρας βρέθηκε χάλκινο δαχτυλίδι.

Από τα ελάχιστα όστρακα που βρέθηκαν, ο ταφικός πίθος χρονολογείται στην αρχαϊκή εποχή.

Οδός Ασκληπιού 30 (Ο.Τ. 222, οικόπεδο Ιωάν. Χρ. Δήμα)

Κατά τις εργασίες διάνοιξης υπογείου στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Ι. Δήμα, διαστ. 12,35×12,50 μ., στην οδό Ασκληπιού 30 στο Ναύπλιο, επισημάνθηκαν τα εξής:

Το υπόγειο ανοίχτηκε μέχρι βάθ. 4,20 μ. Το υπέδαφος, μέχρι βάθ. 0-3,10 μ., ήταν προσχωσιγενές από μαύρα φερτά χώματα και πολύ αραιά δυσδιάγνωστα όστρακα. Σε βάθος 3,10-3,20 μ. επισημάνθηκε λεπτό αρχαιολογικό χαλικωτό στρώμα 0,10 μ. περίπου, από το οποίο περισυνελέγησαν λίθινος τριπτήρας, λίγα οστά ζώων, ένα θαλασσινό όστρακο, τμήματα τριποδικού χρηστικού αγγείου και λίγα όστρακα της ΥΕ ΙΙΙΒ εποχής.

Η περιοχή αυτή είχε χρησιμοποιηθεί προφανώς κατά τη μυκηναϊκή εποχή, πιθανότατα ως χώρος κατοίκησης. Δεν επισημάνθηκαν θεμέλια κτιρίων. Σε βάθος 3,20-4,50 μ. το υπέδαφος αποτελείται από φυσικό σκουροκόκκινο χρώμα.

Πύλη της Ξηράς και ενετικά τείχη στο Πάρκο Σταϊκόπουλου

Η ανασκαφική έρευνα των ενετικών τειχών και της πύλης της Ξηράς στο Πάρκο Σταϊκόπουλου στο Ναύπλιο πραγματοποιήθηκε από τη Δ΄ ΕΠΚΑ, σε συνεργασία με την 5η ΕΒΑ, μετά από σχετική απόφαση του ΥΠΠΟ, με αφορμή το αίτημα του δήμου Ναυπλίου για την έγκριση αναστήλωσης της πύλης της Ξηράς.

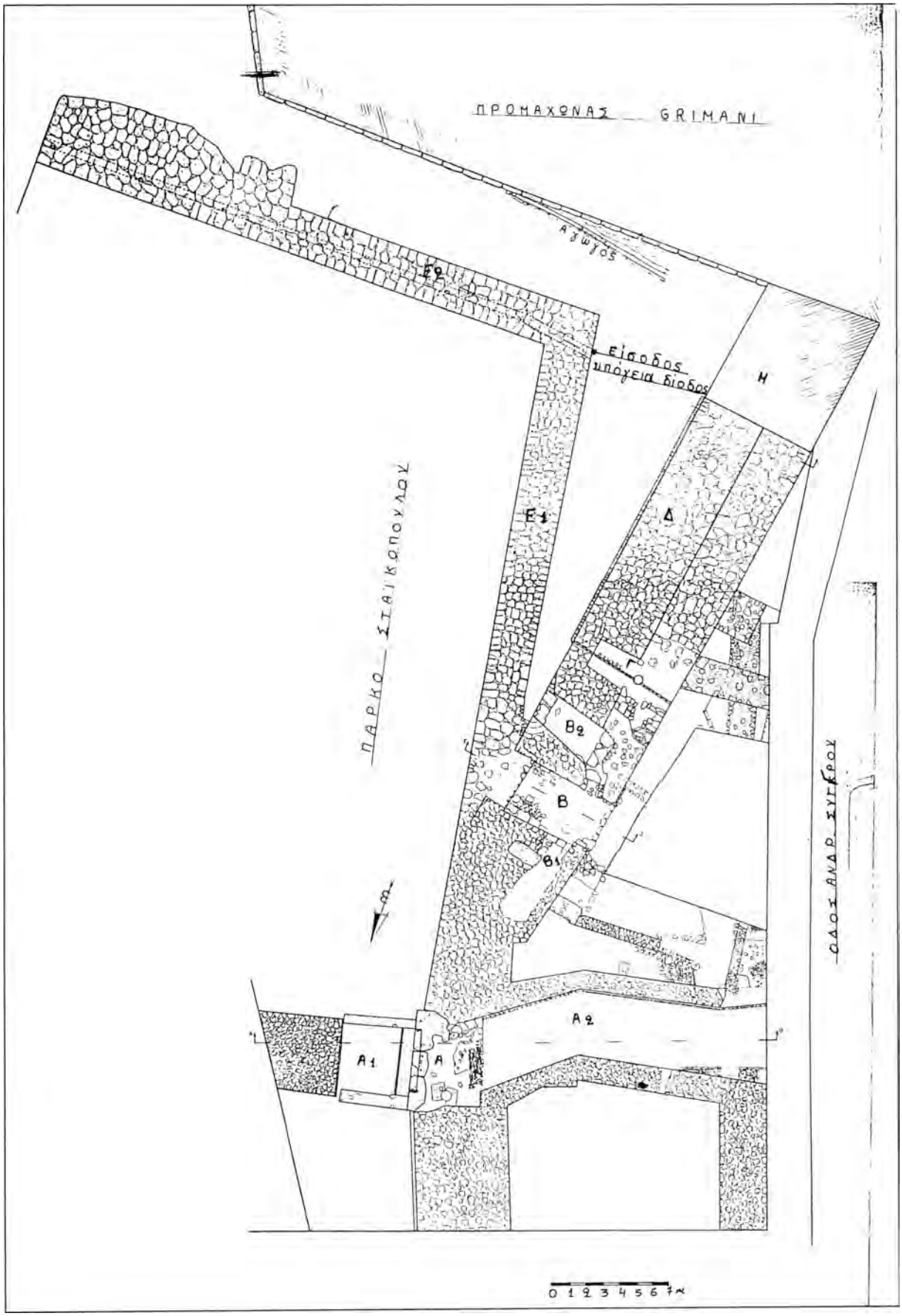
Ερευνήθηκε το 1993-1994 στο δυτικό τμήμα του πάρκου, σε συνολική έκταση 1.700 τ.μ. περίπου (Σχέδ. 7), όπου αποκαλύφθηκε ένα μεγάλο τμήμα του ενετικού τείχους με την πύλη, το προτείχισμα και ο δυτικός εσωτερικός χώρος του τείχους σε πλάτος 24 μ.

Ειδικότερα, αποκαλύφθηκε το κατώφλι της πύλης της Ξηράς (Σχέδ. 7, Α· Πίν. 55 γ), πλ. 5,85 μ., εσωτ. πλ. 3,10 μ., το οποίο διασώζει τους όλμους και δύο σιδερένιες κυκλικές υποδοχές, εξαρτήματα του μηχανισμού της κινητής ξύλινης γέφυρας. Το κατώφλι είχε αποκαλυφθεί και στο παρελθόν[65]. Αποκαλύφθηκε επίσης τμήμα του εσωτερικού δρόμου, μήκ. 16 και πλ. 3,80 μ. (Σχέδ. 7, Α2). Εξωτερικά αποκαλύφθηκε υδάτινος δίαυλος, μήκ. 4,50, πλ. 4, βάθ. 2,5 μ. (Σχέδ. 7, Α1) και αμέσως ανατολικότερα κτιστός λιθόστρωτος δρόμος με καμάρες, πλ. 4,5, μήκ. 4 μ., κατασκευασμένος μέσα στην εξωτερική τάφρο του τείχους. Βόρεια της πύλης αποκαλύφθηκε τείχος, μήκ. 11,70, πλ. 2,80-3 μ. και σε βάθος 0,50-1,50 μ. Νότια της πύλης αποκαλύφθηκε το μεγαλύτερο τμήμα του τείχους, μήκ. 46,70 μ. (Σχέδ. 7, Δ) με λοξή νοτιοδυτική κατεύθυνση, συνολ. πλ. 5,85 μ. και σε βάθος 2,50-3 μ., το οποίο φθάνει μέχρι τον προμαχώνα Grimani.

Σε απόσταση 12,50 μ. νοτιότερα της πύλης της Ξηράς αποκαλύφθηκε εσωτερικά του τείχους ορθογώνιο άνοιγμα, διαστ. 5,50×3,50 και βάθ. 1,05 μ., που αποδείχθηκε ότι πρόκειται για την παλαιότερη πύλη της πρώτης φάσης των ενετικών τειχών (1500-1686 μ.Χ.), η εσωτερική είσοδος της οποίας με την ανακατασκευή των τειχών κατά τη Β΄ Ενετοκρατία (1686-1715) και την προσθήκη του προτειχίσματος χτίστηκε και έπαυσε να λειτουργεί (Σχέδ. 7, Β). Στη βόρεια πλευρά της παλιάς πύλης (Β) υπάρχει κατώφλι πυλίδας (Σχέδ. 7, Β1) ανόδου στο τείχος και αμέσως νότια μικρή πυλίδα, διαστ. 2,5×6 μ., για εξωτερική επικοινωνία του τείχους (Σχέδ. 7, Β2). Σε απόσταση

64. J. Knauss, Die Flussumleitung von Tiryns, AM 110 (1995), σ. 43-81.

65. ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 247.

Σχέδ. 7. Ναύπλιο. Πάρκο Σταϊκόπουλου. Πύλη της Ξηράς. Τμήμα του ενετικού τείχους.

2,5 μ. νοτιότερα της πυλίδας βρέθηκε άλλο καμαρωτό άνοιγμα (Σχέδ. 7, Γ), μέσω του οποίου διερχόταν εσωτερικά του τείχους πήλινος αγωγός ύδρευσης.

Εξωτερικά του κυρίως τείχους Δ, αμέσως νότια της πύλης της Ξηράς, αποκαλύφθηκε το προτείχισμα (Σχέδ. 7, Ε1 + Ε2), πλ. 2,20-2,70 μ., το οποίο στο νότιο άκρο σχηματίζει γωνία προς τα ανατολικά, συνολ. μήκ. 25,30 + 30 μ. = 55,30 μ. Στη δυτική πλευρά του νοτιότερου προτειχίσματος υπάρχει πυλίδα και υπόγεια δίοδος, η οποία έχει κατά διαστήματα οπές εξαερισμού (Σχέδ. 7, Ε2). Το νοτιοανατολικό άκρο του προτειχίσματος δεν αποκαλύφθηκε, διότι ο χώρος έχει χτιστεί.

Δυτικά (εσωτερικά) του ενετικού τείχους βρέθηκαν θεμέλια κτιρίων, εγκαταστάσεων που σχετίζονται με τις ανάγκες λειτουργίας του τείχους. Η έρευνα στο χώρο αυτό δεν έχει ολοκληρωθεί.

Κατά την ανασκαφική έρευνα βρέθηκε κυρίως βυζαντινή και μεταβυζαντινή κεραμική, αλλά και παλαιότερων εποχών, ρωμαϊκής, ελληνιστικής, κλασικής, αρχαϊκής, γεωμετρικής και κυρίως μυκηναϊκής εποχής, πολύ σημαντική για την ιστορία της πόλης του Ναυπλίου[66], αποθηκευτικοί πίθοι, μεταλλικά εργαλεία, σημαντικός αριθμός από σιδερένιες μπάλες κανονιών και πώρινα αρχιτεκτονικά μέλη από την παλαιότερη πύλη του ενετικού τείχους. Η ολοκλήρωση της αρχαιολογικής έρευνας στο χώρο αυτό θα ανοίξει το δρόμο για την αποκάλυψη των υπόλοιπων ενετικών τειχών σε όλο το μήκος της ανατολικής πλευράς της πόλης του Ναυπλίου, διότι βρίσκονται κάτω από τις πλατείες Δικαστικού Μεγάρου και Καποδίστρια[67], με αποτέλεσμα τα ανατολικά ενετικά τείχη του Ναυπλίου να διαμορφωθούν σε ένα αρχαιολογικό πάρκο[68].

Οικισμός Άριας δήμου Ναυπλίου

Πλατεία Άριας

Κατά τις εργασίες διαμόρφωσης της πλατείας του οικισμού Άριας δήμου Ναυπλίου, όπου παλαιά υπήρχαν πέτρινα αλώνια, σε απόσταση 27,80 μ. νότια από το ναό της Κοίμησης της Θεοτόκου και στη νοτιοανατολική γωνία του νεοοικοδομηθέντος κτιρίου (νυν νηπιαγωγείου), αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,30 μ. ορθογώνιο κτιστό ταφικό μνημείο Α, εξωτ. διαστ. 7,30×4,90 μ., εσωτ. διαστ. 6,15×3,60 μ., σωζ. ύψ. 0,40-0,50 μ., κατασκευασμένο με ασβεστοκονίαμα, τούβλα και πέτρες μέτριου και μεγάλου μεγέθους, καθώς και πέντε τάφοι (Σχέδ. 8).

Το ταφικό μνημείο (Α) βρέθηκε συλημένο και διαταραγμένο. Στα βορειοανατολικά (εσωτερική πλευρά) βρέθηκε το δάπεδο του τάφου Α1, διαστ. 2,40×0,55 μ., κατασκευασμένο με ορθογώνια τούβλα (διαστ. 0,20×0,27 μ. περίπου). Επισης βρέθηκαν ελάχιστα οστά ανθρώπινου σκελετού. Στη νοτιοανατολική πλευρά του μνημείου Α βρέθηκε συλημένος κτιστός τάφος με τούβλα, πέτρες και ασβεστοκονίαμα, εξωτ. διαστ. 3,25×1,82×1,07 μ., εσωτ. διαστ. 2,40×0,85×0,64 μ., ενώ στις τρεις εσωτερικές πλευρές έφερε ορθομαρμάρωση από άσπρο και μαύρο μάρμαρο και στο δάπεδο επίστρωση από κεραμίδες, διαστ. 0,55×0,50 μ. Η ορθομαρμάρωση στις στενές πλευρές του τάφου Α2 αποτελούνταν από δύο ίσα μαρμάρινα κομμάτια παλαιοχριστιανικού μαρμάρινου θωρακίου, σε β΄ χρήση, διαστ. 0,60×0,87×0,08 μ., ενώ στο δυτικό χώρο του ταφικού μνημείου Α βρέθηκαν και άλλα κομμάτια θωρακίων, που συνανήκουν αλλά δεν συγκολλώνται μεταξύ τους, εκτός από δύο περιπτώσεις και άλλα μαρμάρινα κομμάτια, που θα αναφέρουμε στη συνέχεια. Το μάρμαρο είναι λευκό, χοντρόκοκκο και προφανώς προέρχεται από τη Θάσο.

Εξωτερικά, στα νοτιοανατολικά του ταφικού μνημείου Α, βρέθηκαν δύο τάφοι Τ1, Τ2 (Σχέδ. 8) και ανατολικά, σε άμεση επαφή, τρεις επιπλέον τάφοι (Τ3, Τ4, Τ5).

Τάφος 1 (Τ1). Κτιστός, κατεστραμμένος κατά το ήμισυ, εσωτ. διαστ. 1,80×0,75×0,50 μ. Ήταν πλήρης ανθρώπινων σκελετών και προφανώς είχε χρησιμοποιηθεί ως οστεοφυλάκιο.

Τάφος 2 (Τ2). Κεραμοσκεπής, εξωτ. διαστ. 1,70×0,70 μ. Εσωτερικά βρέθηκε σκελετός σε ύπτια θέση, με κεφαλή προς τα δυτικά, χωρίς κτερίσματα.

Τάφος 3 (Τ3). Κτιστός με πέτρες και ασβεστοκονίαμα, εσωτ. διαστ. 2,50×0,60×0,60 μ. Το εσωτερικό ήταν πλήρες ανθρώπινων σκελετών. Κατά τον καθαρισμό βρέθηκε σιδερένιος σταυρός, διαστ. 0,055×0,03 μ. και τρία ενώτια (κρίκοι), τα δύο ασημένια και το ένα χάλκινο, και ελάχιστα όστρακα.

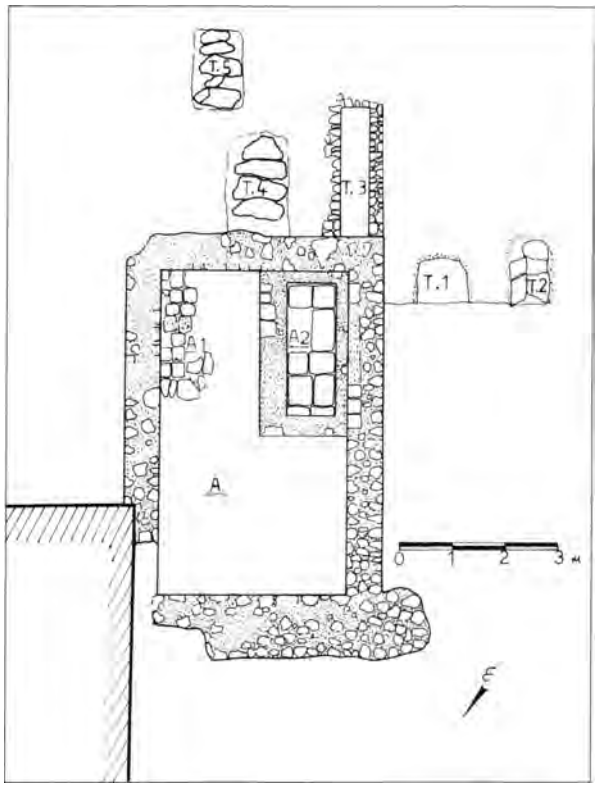
Τάφος 4 (Τ4). Λάκκος ανοιγμένος στο φυσικό έδαφος (πρασινωπό καβριά), διαστ. 2,10×0,55×0,40 μ. Εσωτερικά βρέθηκε σκελετός σε ύπτια θέση, με κεφαλή προς τα δυτικά. Μήκος σκελετού 1,50 μ. Έφερε καλυπτήριες ασβεστολιθικές πλάκες ακατέργαστες.

---

66. Η κεραμική αυτή προέρχεται από τις προσχώσεις των Ενετών το 1500 για την επέκταση και οχύρωση της κάτω πόλης του Ναυπλίου.

67. Κατά τις εργασίες διαμόρφωσης της πλατείας Καποδίστρια αποκαλύφθηκαν τμήματα των ενετικών τειχών και του βορειοανατολικού κυκλικού πύργου Contarina, που εικονίζεται στην γκραβούρα του Camocio το 1571. Το τείχος αυτό κρίθηκε διατηρητέο.

68. Για την Πύλη της Ξηράς βλ. Ι. Δημακόπουλος, Η Πύλη της Ξηράς των ενετικών οχυρώσεων του Ναυπλίου, Πρακτικά Δ΄ Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Β΄, Αθήναι 1992-1993, σ. 297-232. Χρ. Ι. Πιτερός, Το Ναύπλιο και η Πύλη της Ξηράς. Μια πρόταση, Απόπειρα Λόγου και Τέχνης, 3, Ναύπλιο 1992, σ. 40-45.

Σχέδ. 8. Ναύπλιο. Πλατεία Άριας. Κάτοψη του ταφικού μνημείου.

Τάφος 5 (Τ5). Λάκκος ανοιγμένος σε πρασινωπό καβριά, διαστ. 2×0,50×0,40 μ. Έφερε καλυπτήριες ασβεστολιθικές φυσικές πλάκες. Εσωτερικά βρέθηκε σκελετός ύπτιος (μήκος σκελετού 1,63 μ.) με κεφαλή προς τα δυτικά. Στο δεξιό μηρό βρέθηκαν δύο σιδερένιοι κρίκοι και δεξιά της λεκάνης σιδερένια πόρπη, που προφανώς σχετίζονται με εξαρτήματα της ζώνης[69].

Κατά την ανασκαφή του ταφικού μνημείου Α βρέθηκαν συνολικά δέκα κομμάτια θωρακίων σε β΄ χρήση. Από αυτά, τα επτά κομμάτια συνανήκουν και αποτελούν τμήματα θωρακίου, συγκολλώνται όμως μόνο σε δύο περιπτώσεις. Στα σωζόμενα τμήματα υπάρχουν δύο τμήματα κεραιών ανάγλυφου σταυρού. Η περιτένεια του θωρακίου έχει πλάτος 0,15 μ. και 0,18 μ. και πάχος 0,03-0,07 μ.. Βρέθηκαν επίσης και τρία άλλα κομμάτια διαφορετικών θωρακίων, εκ των οποίων τα δύο φέρουν κεραίες ανάγλυφων σταυρών, καθώς και κομμάτια μαρμάρινων πλακών.

Η ανεύρεση σημαντικού αριθμού κομματιών θωρακίων σε β΄ χρήση στη θέση αυτή του ταφικού μνημείου Α και των λοιπών τάφων υποδηλώνει την ύπαρξη παλαιοχριστιανικής εκκλησίας στον οικισμό Άριας και η οποία προφανώς βρισκόταν στη θέση του σημερινού ναού της Κοίμησης Θεοτόκου Άριας. Από τα ελάχιστα όστρακα που βρέθηκαν, οι τάφοι της Άριας χρονολογούνται στον 5ο-6ο αι. μ.Χ. Σύμφωνα με προφορική παράδοση των κατοίκων, στη θέση αυτή υπήρχε παλιά μοναστήρι.

Η μονή Άριας[70], ως γνωστόν, έχει κατασκευαστεί εκ βάθρων το 1149, σε απόσταση 750 μ. νοτιότερα και πιθανότατα η μονή μεταφέρθηκε στη νέα αυτή θέση από την περιοχή του οικισμού της Άριας.

Παλαιά Επίδαυρος

Οικόπεδο Δημ. Κουτσελόπουλου

Το οικόπεδο έχει έκταση 2.716 τ.μ. και καταλαμβάνει το ανώτερο τμήμα της ανατολικής πλαγιάς του λόφου Καταρράχι στα δυτικά της Παλαιάς Επιδαύρου, όπου βρίσκεται το μυκηναϊκό νεκροταφείο των θαλαμοειδών τάφων από το οποίο έχει ερευνηθεί σε ανασκαφές οικοπέδων σημαντικός αριθμός τάφων την τελευταία εικοσαετία.

Στο οικόπεδο αποκαλύφθηκε η ανώτερη συστάδα τεσσάρων θαλαμοειδών μυκηναϊκών τάφων εν σειρά από Β. προς Ν., η οποία βρίσκεται αμέσως ψηλότερα των ανασκαμμένων οικοπέδων αφών Βενιζέλου και Λεονάρδου.

Τάφος 1. Προσανατολισμός Α.-Δ. Έχει μήκος δρόμου 4,90, πλάτος 0,85-1 μ., πρόσοψη τάφου: ύψ. 2,40, είσοδο 1×0,50×0,90 μ., χτισμένη με ξηρολιθιά, θάλαμο ελλειψοειδή ακανόνιστο, διαστ. 1,10×1,25 μ. (Σχέδ. 9).

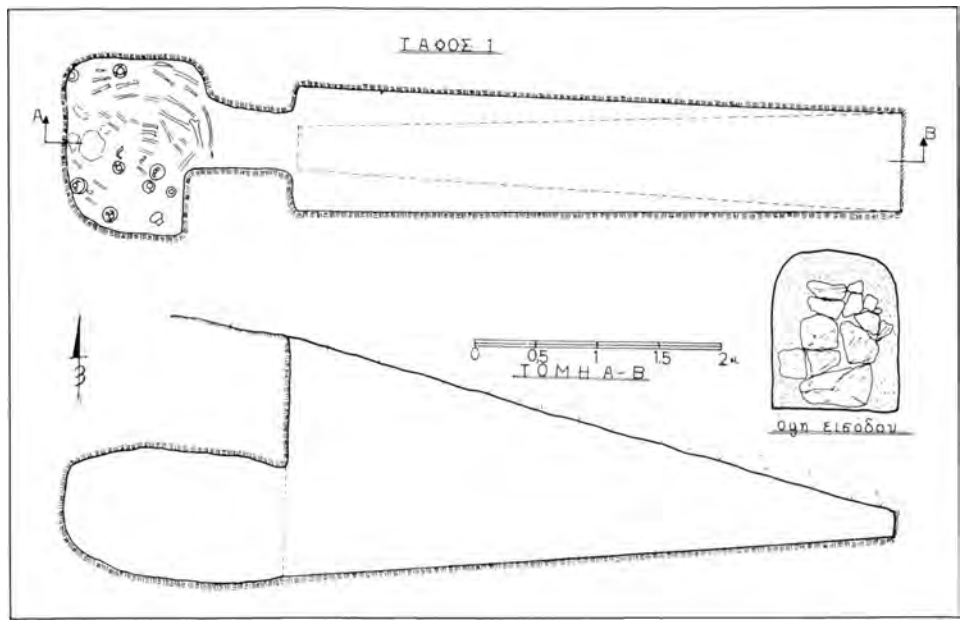
Εσωτερικά αποκαλύφθηκαν δύο ταφές κτερισμένες: ταφή αριθ. 1 στην είσοδο και ταφή αριθ. 2 στο βάθος του θαλάμου. Στη νότια πλευρά του θαλάμου βρέθηκαν τρεις παραμερισμένες ταφές και μυκηναϊκά αγγεία.

Συνολικά βρέθηκαν εννέα αγγεία μικρού μεγέθους: πέντε ψευδόστομοι αμφορείς (τέσσερις πιεσμένοι και ένας κωνικού σχήματος) και τέσσερα αλάβαστρα (δύο κυλινδρικά και δύο σφαιρικού σχήματος). Τα αγγεία χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙΒ περίοδο (Πίν. 56 α). Κατά το κοσκίνισμα των χωμάτων βρέθηκαν τέσσερα κουμπιά από στεατίτη και μία φακοειδής σφραγίδα από στεατίτη, που φέρει διακόσμηση επτά εγχάρακτων δακτυλίων.

Τάφος 2. Βρίσκεται σε απόσταση 4,50 μ. νότια από τον

69. Την ανασκαφή, στο τελικό στάδιο επέβλεψε η συνάδελφος Ε. Σαρρή.

70. Γ. Χώρα, Η Αγία Μονή Αρείας Ναυπλίου, εν Αθήναις 1975.

Σχέδ. 9. Παλαιά Επίδαυρος. Οικόπεδο Δ. Κουτσελόπουλου. Κάτοψη του μυκηναϊκού θαλαμοειδούς τάφου 1, τομή Α-Β και όψη της εισόδου.

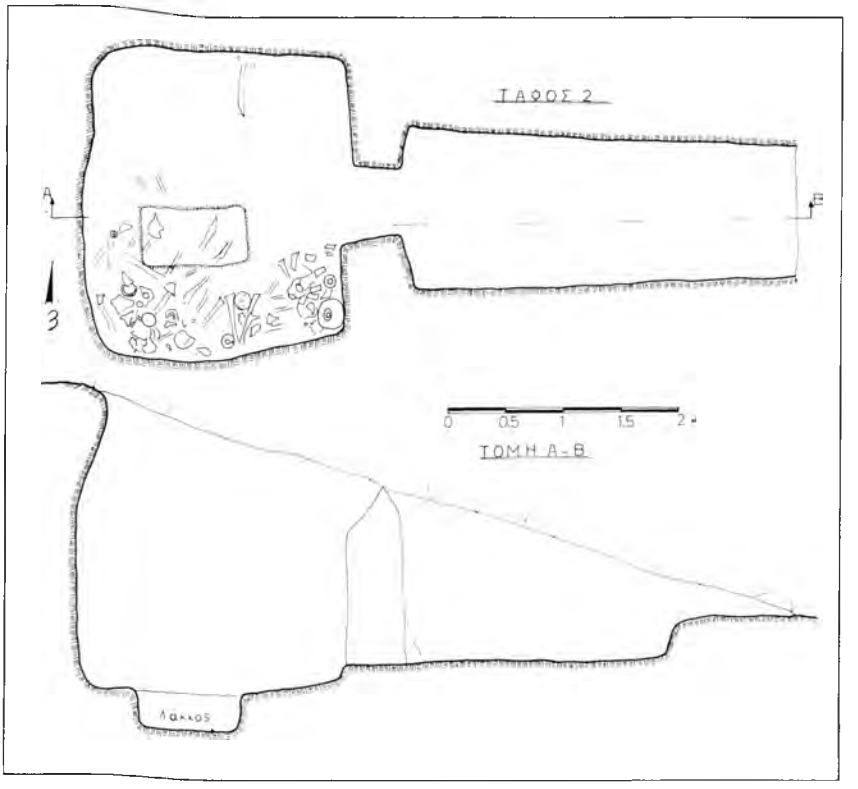
τάφο αριθ. 1. Η οροφή έχει καταρρεύσει διότι ο θάλαμος είχε κατασκευαστεί σε μικρό βάθος από την επιφάνεια του εδάφους. Μήκος δρόμου 3,20, πλάτος 1,20-1,50 μ. Σε απόσταση 1 μ. από την αρχή του δρόμου σχηματίζεται απότομη κάθετη βάθυνση (σκαλοπάτι) βάθ. 0,55 μ. Η είσοδος του τάφου, διαστ. 1×0,55×0,30 μ., ήταν χτισμένη με ξηρολιθιά. Διαστάσεις θαλάμου 2,40×2,50 μ. (Σχέδ. 10). Το δάπεδό του βρίσκεται σε βάθος 2,40-2,50 μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Στη νότια πλευρά του θαλάμου βρέθηκαν παραμερισμένες ταφές 3-4 με πολλά αγγεία θραυσμένα και όστρακα αγγείων. Στον κεντρικό χώρο του θαλάμου βρέθηκε λάκκος, διαστ. 0,90×0,50×0,30 μ., εντός του οποίου περισυνελέγησαν όστρακα, χάντρες από υαλόμαζα, τέσσερα πήλινα κουμπιά, ένα χάλκινο εγχειρίδιο, σωζ. μήκ. 0,195 μ., τρία χάλκινα καρφιά και οστά διαταραγμένα.

Από τον τάφο περισυνελέγησαν και συγκολλήθηκαν πλήρως ή μερικώς 32 αγγεία της ΥΕ ΙΙ-ΙΙΙΑ εποχής: μία γεφυρόστομη πρόχους, ένας γεφυρόστομος αμφορέας, έξι πρόχοι ακόσμητες, μία πρόχους διακοσμημένη, πέντε αλάβαστρα, δύο κύπελλα, πέντε μόνωτες κύλικες με πόδι, τρεις δίωτες κύλικες, δύο κύαθοι, τέσσερις μόνωτες φιάλες, ένας πιθαμφορέας, μία πρόχους και ένας αμφορέας εισηγμένοι από Κυκλάδες κτλ. (Πίν. 56 β). Ο τάφος είχε χρησιμοποιηθεί κατά την ΥΕ ΙΙ-ΙΙΙΑ εποχή.

Τάφος 3. Βρίσκεται σε απόσταση 2,80 μ. νότια του τάφου αριθ. 2. Μήκος δρόμου 2,40, πλάτος 1,10 μ. στο ανατολικό άκρο του δρόμου σχηματίζεται κάθετα σε βάθος 0,40 μ., σκαλοπάτι πλ. 0,30 μ. Η είσοδος έχει ύψος 0,90, πλάτος 0,70, πάχος 0,40 μ. και ήταν χτισμένη με ξηρολιθιά. Η οροφή του θαλάμου είχε καταρρεύσει. Διαστάσεις θαλάμου 2,80× 2,50 μ. Το δάπεδο βρίσκεται σε βάθος 2,60 μ. από την επιφάνεια. Στην επίχωση βρέθηκε εφυαλωμένο πινάκιο βυζαντινής εποχής (Σχέδ. 11).

Στη νότια πλευρά του τάφου βρέθηκαν τρεις παραμερισμένες ταφές και έξι αλάβαστρα, ένας πιθαμφορέας, ένα θήλαστρο, μία πρόχους ακόσμητη. Στη βόρεια πλευρά βρέθηκαν οστά δύο ταφών. Στον κεντρικό χώρο βρέθηκε λάκκος, διαστ. 1,20×0,60×0,60 μ., καλυμμένος με ασβεστολιθικές πλάκες. Στην ανώτερη φάση βρέθηκε κανονική ταφή, καθώς και άλλα ανθρώπινα οστά και όστρακα αγγείων. Από τα όστρακα του λάκκου συγκολλήθηκαν τρία αγγεία: τρεις ακόσμητες πρόχοι, ένα κύπελλο, ένας τρίωτος πιθαμφορέας (Πίν. 56 γ). Βρέθηκε επίσης μία χάλκινη αιχμή δόρατος, ένα πήλινο κουμπί, θαλασσινά όστρακα.

Ο λάκκος είχε χρησιμοποιηθεί προφανώς και για παλαιότερες ταφές ή ως οστεοφυλάκιο. Κατά το κοσκίνισμα βρέθηκαν πολλές χάντρες σφαιρικού, κυλινδρικού, αμφικωνικού σχήματος από υαλόμαζα κυανού, λευκού και σκούρου χρώματος και πλακίδια από υαλόμαζα. Ο τάφος ήταν σε χρήση κατά την ΥΕ ΙΙ-ΙΙΙΑ εποχή.

Σχέδ. 10. Παλαιά Επίδαυρος. Οικόπεδο Δ. Κουτσελοπούλου. Κάτοψη του μυκηναϊκού θαλαμοειδούς τάφου 2 και τομή Α-Β.

Τάφος 4. Βρίσκεται 3,60 μ. νότια του τάφου αριθ. 3. Μήκος δρόμου 5,80 μ. με λοξή κλίση, πλάτος 0,90-1,10 μ. Η είσοδος, διαστ. 1,20×0,50-0,60×0,95 μ. ήταν χτισμένη με ξηρολιθιά. Ύψος πρόσοψης 2,90 μ. Ο θάλαμος ήταν ορθογώνιου σχήματος, διαστ. 2×3 μ. (Σχέδ. 12). Έχει καταρρεύσει μέρος της οροφής. Το αρχικό ύψος του θαλάμου υπολογίζεται σε 1,50-1,60 μ. Στη βόρεια πλευρά του θαλάμου βρέθηκαν οστά από δύο παραμερισμένες ταφές με κτερίσματα: τρία αλάβαστρα και ένα μικρό ψευδόστομο αμφορέα. Στη νότια πλευρά του θαλάμου βρέθηκαν ανθρώπινα οστά, προφανώς κανονικής ταφής, χωρίς κτερίσματα. Στη δυτική πλευρά του θαλάμου βρέθηκαν οστά κρανίου και δύο αλάβαστρα. Από το κοσκίνισμα των χωμάτων περισυνελέγησαν πέντε κουμπιά από στεατίτη και θαλασσινό όστρακο. Τα αγγεία του τάφου χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙΑ-Β1 εποχή (Πίν. 56 δ).

Οικόπεδο Κων. Μ. Παγίδα

Το οικόπεδο έχει έκταση 539 τ.μ., βρίσκεται στη θέση Νέρα, στα δυτικά πρανή του οικισμού Παλαιάς Επιδαύρου, αμέσως νότια του ανασκαμμένου οικοπέδου ιδιοκτησίας Ρούσου[71] και στην ανατολική πλευρά του δημοτικού δρόμου.

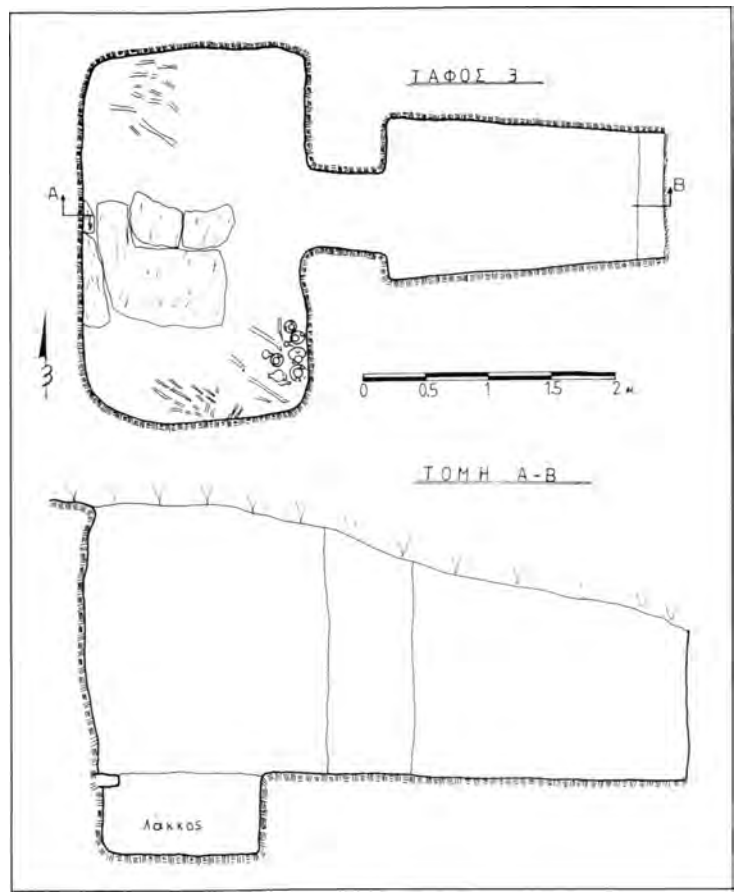
Κατά την ανασκαφική έρευνα στον κεντρικό χώρο του οικοπέδου αποκαλύφθηκε κεραμοσκεπής τάφος αριθ. 1 (Τ1) (0,80×0,53×0,25 μ.), συλημένος. Εσωτερικά βρέθηκαν μόνο τρία σιδερένια καρφιά 0,05-0,06 μ., που προφανώς ανήκαν σε ξύλινο φέρετρο. Στο βορειοδυτικό τμήμα του οικοπέδου βρέθηκαν δύο ακόμα τάφοι, αριθ. 2 και 3, με προσανατολισμό Α.-Δ.

Τάφος 2. Κιβωτιόσχημος, διαστ. 1,75×0,35×0,35 μ. Εσωτερικά αποκαλύφθηκε σκελετός ύπτιος, μήκ. 1,50 μ., χωρίς κτερίσματα.

Τάφος 3. Λάκκος ανοιγμένος στο φυσικό έδαφος (καβριά), διαστ. 1,80×0,40×0,30 μ. Έφερε καλυπτήριες πλάκες. Ο σκελετός βρέθηκε σε ύπτια θέση, με την κεφαλή προς τα δυτικά, χωρίς κτερίσματα.

Στο μέσον του οικοπέδου – τομή 1, διαστ. 9,50×4,80 μ.

71. ΑΔ 37 (1982): Χρονικά, σ. 88-89.

Σχέδ. 11. Παλαιά Επίδαυρος. Οικόπεδο Δ. Κουτσελόπουλου. Κάτοψη του μυκηναϊκού θαλαμοειδούς τάφου 3 και τομή Α-Β.

–, αμέσως ανατολικά του τάφου αριθ. 1, βρέθηκε αναλημματικός τοίχος με κατεύθυνση Β.-Ν., μήκ. 7,80, πλ. 1,10, σωζ. ύψ. 0,70 μ., κατασκευασμένος με ασβεστολιθικές πέτρες, η ανωδομή του οποίου είχε καταρρεύσει.

Στη νοτιοανατολική πλευρά και σε άμεση επαφή με τον αναλημματικό τοίχο βρέθηκε ορθογώνια πρόχειρη κατασκευή με πέτρες του αναλημματικού τοίχου σε β΄ χρήση, εσωτ. διαστ. 1,30×0,70×0,70 μ. Εσωτερικά και εξωτερικά της κατασκευής αυτής ο χώρος ήταν γεμάτος με μαύρα καμένα χώματα, όστρακα, κυρίως από θραυσμένους λύχνους ρωμαϊκής εποχής 3ου-4ου αι. μ.Χ. Βρέθηκε επίσης λύχνος ακέραιος και αγγείο κρατηρίσκου ρωμαϊκής εποχής, καθώς και χάλκινο νόμισμα ρωμαϊκής εποχής. Σε τμήμα θραυσμένου λύχνου εικονίζεται παράσταση πλοίου.

Περισυνελέγησαν και ελάχιστα καμένα ανθρώπινα(;) οστά. Προφανώς η κατασκευή αυτή χρησίμευε ως χώρος καύσης των νεκρών κατά τη ρωμαϊκή εποχή.

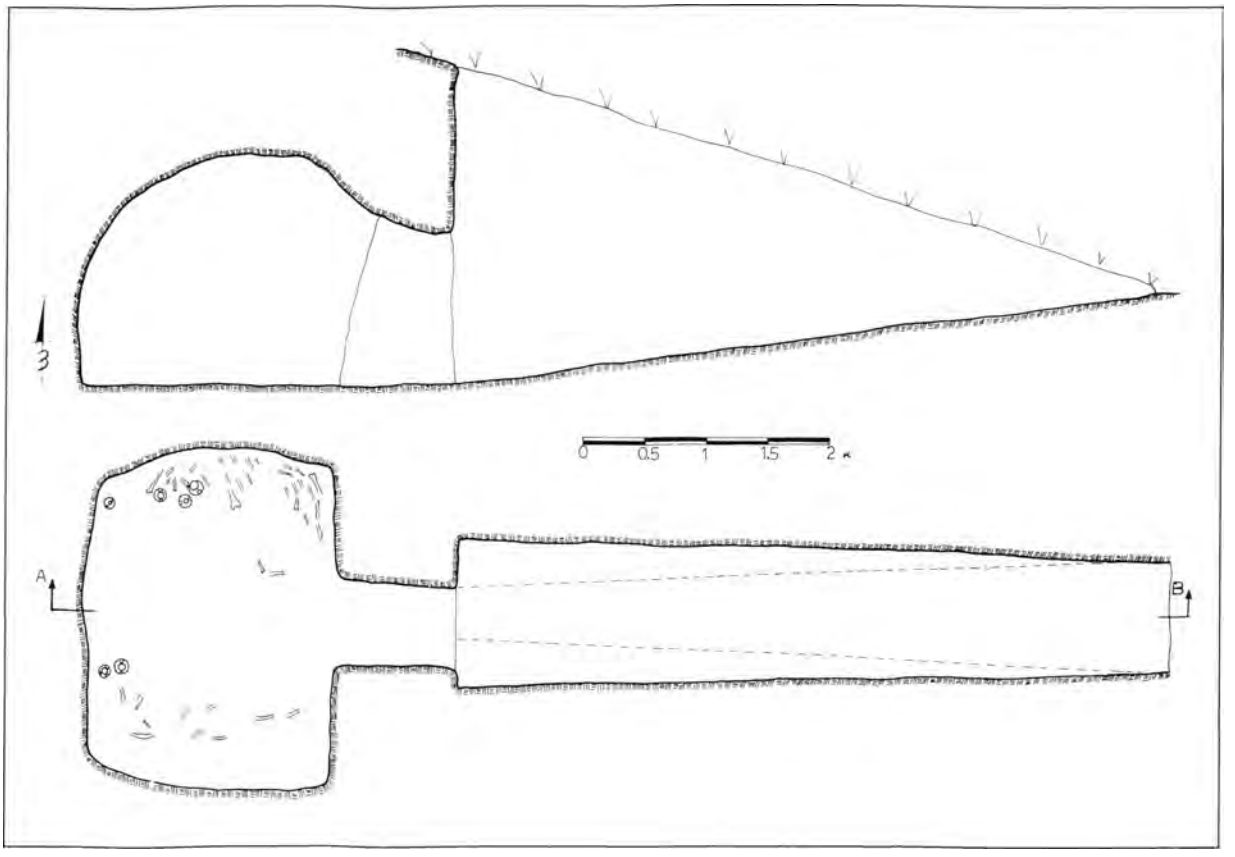
Άνω Επίδαυρος

Κτήμα αφών Γ. Παππά

Το κτήμα βρίσκεται στην Άνω Επίδαυρο, αριστερά της παλαιάς Εθνικής Οδού Λιγουριού - Παλαιάς Επιδαύρου, μετά τον Άγιο Ανδρέα και αμέσως πριν από τον οικισμό της Άνω Επιδαύρου, στην κορυφή του χαμηλού λόφου στη θέση Κολλότη.

Ο λόφος έχει χαμηλό κωνικό σχήμα και είναι δενδροφυτεμένος με εσπεριδοειδή και ελιές. Στην κορυφή του λόφου η επιφάνεια καλλιεργείται, είναι επίπεδη κυκλική, διαμ. 25 μ., και είναι φυτεμένη με ελιές.

Στη θέση αυτή, με αφορμή τη διενέργεια λαθρανασκαφής, έγινε επιφανειακός καθαρισμός και, σε πρώτη φάση, μικρής έκτασης σωστική ανασκαφική έρευνα, σε βάθος 0-0,40 μ. Ανοίχθηκαν πέντε τομές στον κεντρικό χώρο της κορυφής του λόφου: τομή 1, διαστ. 5,50×2 μ., τομή 2,

Σχέδ. 12. Παλαιά Επίδαυρος. Οικόπεδο Δ. Κουτσελόπουλου. Κάτοψη του μυκηναϊκού θαλαμοειδούς τάφου 4 και τομή Α-Β.

διαστ. 3×4 μ., τομή 3, διαστ. 4×4 μ., τομή 4, διαστ. 4×4 μ., τομή 5, διαστ. 4×4 μ.

Επιφανειακά, λόγω της καλλιέργειας, βρέθηκαν σε πυκνότητα διάσπαρτες αναμοχλευμένες πέτρες και λιθοσωρός, που προέρχονταν προφανώς από αναμοχλευμένα θεμέλια αρχαίων κτιρίων. Κατά την ανασκαφική έρευνα περισυνελέγησαν κυρίως όστρακα της πρωτοελλαδικής ΙΙ εποχής, λίγοι οψιανοί και μικρή πήλινη σφαίρα (βώλος).

Στην τομή αριθ. 2, βρέθηκε τμήμα μαρμάρινου πρωτοκυκλαδικού ειδωλίου, το οποίο απεικονίζει το κάτω κυρίως τμήμα του σώματος, από το στέρνο περίπου μέχρι τα γόνατα, σωζ. ύψ. 0,05, πλ. 0,035, πάχ. 0,02 μ. (Πίν. 57 α).

Το ειδώλιο έχει τοποθετημένα τα χέρια στη συνήθη οριζόντια θέση. Στο σωζόμενο άκρο του αριστερού μηρού φέρει δυο μικρές οπές, προφανώς αποτέλεσμα αρχαίας επιδιόρθωσης. Στο χώρο βρέθηκαν επίσης λίγα όστρα-κα βυζαντινής εποχής.

Στην ανατολική πλευρά του λόφου σώζεται μικρή μονόχωρη βυζαντινή εκκλησία του Αγίου Νικολάου[72]. Στις ανατολικές παρυφές του λόφου, κατά τις εργασίες διάνοιξης δρόμου, βρέθηκε μικρού πάχους επίχωση πρωτοελλαδικής εποχής και οστά ανθρώπινου σκελετού, σχεδόν επιφανειακά, χωρίς κτερίσματα. Από τη μέχρι τώρα μικρής έκτασης σωστική ανασκαφική έρευνα γίνεται φανερό ότι πρόκειται για ένα νέο και άγνωστο πρωτοελλαδικό οικισμό στην κοιλάδα της Άνω Επιδαύρου.

Ο λόφος αυτός, από μια πρώτη εκτίμηση, το πιθανότερο σχετίζεται με το «χωρίον Υρνήθιον», το οποίο έλαβε το όνομά του από τον τάφο-ηρώο της Υρνηθούς[73].

72. Α. Οικονόμου, Συμβολή στην τοπογραφία της περιοχής Άνω Επιδαύρου στους Μέσους Χρόνους, Πρακτικά Β΄ Τοπικού Συνεδρίου Αργολικών Σπουδών, Αθήναι 1989, σ. 310.

73. Παυσανίας ΙΙ, 28, 3-7.

Η σωστική ανασκαφική έρευνα θα συνεχιστεί στη σημαντική νέα αρχαιολογική θέση, στο λόφο Κολλότη.

Στυμφαλία

Σπήλαιο περιοχής κοινότητας Λαύκας, όρος Μεσιανό (αρχαίος Ολίγυρτος), θέση Τρία Γούπατα

Μετά από έγγραφη ενημέρωση της Εφορείας μας από τον Δημ. Μ. Λέγγα, κάτοικο χωριού Καλλιάνοι Κορινθίας, για λαθρανασκαφή, έγινε αυτοψία στο άγνωστο μέχρι τώρα σπήλαιο που βρίσκεται στην περιοχή της Κοινότητας Λαύκας Κορινθίας στο όρος Μεσιανό (αρχαίος Ολίγυρτος), θέση Τρία Γούπατα, όπου διαπιστώθηκαν τα εξής:

Στη θέση Τρία Γούπατα επισημάνθηκε σπήλαιο και πιο συγκεκριμένα γεωλογικό βύθισμα, δολίνα, διαστ. 50×30 μ. περίπου. Η γεωλογική σύσταση της περιοχής είναι ασβεστολιθική και η καταβύθιση του εδάφους έχει γίνει από Δ. προς Α. Το μεγαλύτερο τμήμα της δολίνας δεν καλύπτεται, είναι ανοιχτό και εκτεθειμένο στις καιρικές συνθήκες, εκτός από το ανατολικότερο και βαθύτερο τμήμα του, το οποίο υπολογίζεται ότι βρίσκεται σε βάθος 20-30 μ. από την αρχική επιφάνεια και στο οποίο σχηματίζεται βραχοσκεπής κάλυψη του χώρου και έχει φυσικό φωτισμό.

Κατά την αυτοψία διαπιστώθηκε ότι στο ανατολικότερο και βαθύτερο τμήμα της δολίνας έχει γίνει κατά το παρελθόν μεγάλης έκτασης λαθρανασκαφή σε χώρο, διαστ. 15×3 και σε βάθος 2-2,5 μ.

Από τα ανασκαμμένα χώματα περισυνελέγησαν κυρίως όστρακα κορινθιακής αρχαϊκής κεραμικής, μικροί σκύφοι, ληκύθια, αρύβαλλοι, πυξίδες, αλλά και όστρακα από μελαμβαφείς κύλικες, λήκυθοι 5ου αι. π.Χ., κομμάτια από χειροποίητα ειδώλια του γνωστού τύπου της καθιστής γυναικείας μορφής 6ου-5ου αι. π.Χ. και ειδώλια 5ου-4ου αι. π.Χ., που εικονίζουν γυναικεία μορφή με πώλο (Πίν. 57 β), καθώς και άλλα αναθήματα: τμήματα ειδωλίων ίππων, ομοίωμα πήλινης κυκλικής ασπίδας, αλλά και χάλκινης ασπίδας, διαμ. 0,09 μ., που διασώζει τμήμα επιγραφής, μικρό χάλκινο ομοίωμα μικκύλης φιάλης, κομμάτια από χάλκινες λεπτές ταινίες με διακόσμηση ροδάκων, πλ. 0,015-0,02 μ., χάλκινοι διακοσμητικοί ρόδακες μικρού αλλά και μεγάλου μεγέθους, διαμ. 0,035-0,04 μ., αλλά και 0,055 μ., τρεις χάλκινοι κρίκοι (δαχτυλίδια), καθώς και μικρό χάλκινο δαχτυλίδι που φέρει εγχάρακτη παράσταση πολεμιστή, ενώτια, χάλκινη πόρπη, γυάλινη χάντρα κυανού χρώματος, σιδερένια καρφιά, οστά ζώων, κυρίως αιγοειδών (Πίν. 57 γ). Προφανώς πρόκειται για σπήλαιο χθόνιας λατρείας και τα παραπάνω ευρήματα αποτελούν προσφορές των πιστών.

Η αρχαιολογική επίχωση διαπιστώθηκε ότι καταλαμβάνει χώρο έκτασης 13×25 μ. περίπου και βάθος 1-1,50 μ. περίπου. Στο δυτικό ανώτερο χώρο της δολίνας επισημάνθηκαν λίγα όστρακα νεολιθικής(;) εποχής και οψιανός.

Η Εφορεία μας ενημέρωσε έγκαιρα τις αστυνομικές αρχές και την αρμόδια Εφορεία Σπηλαιολογίας-Παλαιοανθρωπολογίας, καθώς και για τη λήψη των αναγκαίων άμεσων δραστικών μέτρων, και πρότεινε τη διενέργεια άμεσης σωστικής ανασκαφής για λόγους προστασίας των αρχαίων.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΠΙΤΕΡΟΣ

Αρχαία Κόρινθος

Θέση Ασκληπιείο - Λέρνα (οικόπεδο Γεωργίου Γκιούλη)

Κατά τη διάνοιξη των πεδίλων της οικοδομής στο παραπάνω οικόπεδο, που βρίσκεται σε μικρή απόσταση νοτιοανατολικά του Ασκληπιείου, αποκαλύφθηκε και καθαρίστηκε τοίχος από πωροπλίνθους με κατεύθυνση Α.-Δ. και διαστάσεις 3,10×0,70×0,30-1 μ., ρωμαϊκών χρόνων.

Θέση Χατζημουσταφά (οικόπεδο Αναστασίου Α. Νέζη)

Το οικόπεδο είναι όμορο με τη νότια πλευρά του κεντρικού αρχαιολογικού χώρου. Η έρευνα, που δεν ολοκληρώθηκε, λόγω επικείμενης αγοράς του οικοπέδου από την Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, έφερε στο φως αποσπασματικά οικοδομικά λείψανα (τοίχους, δάπεδα, αγωγούς) δύο τουλάχιστον φάσεων.

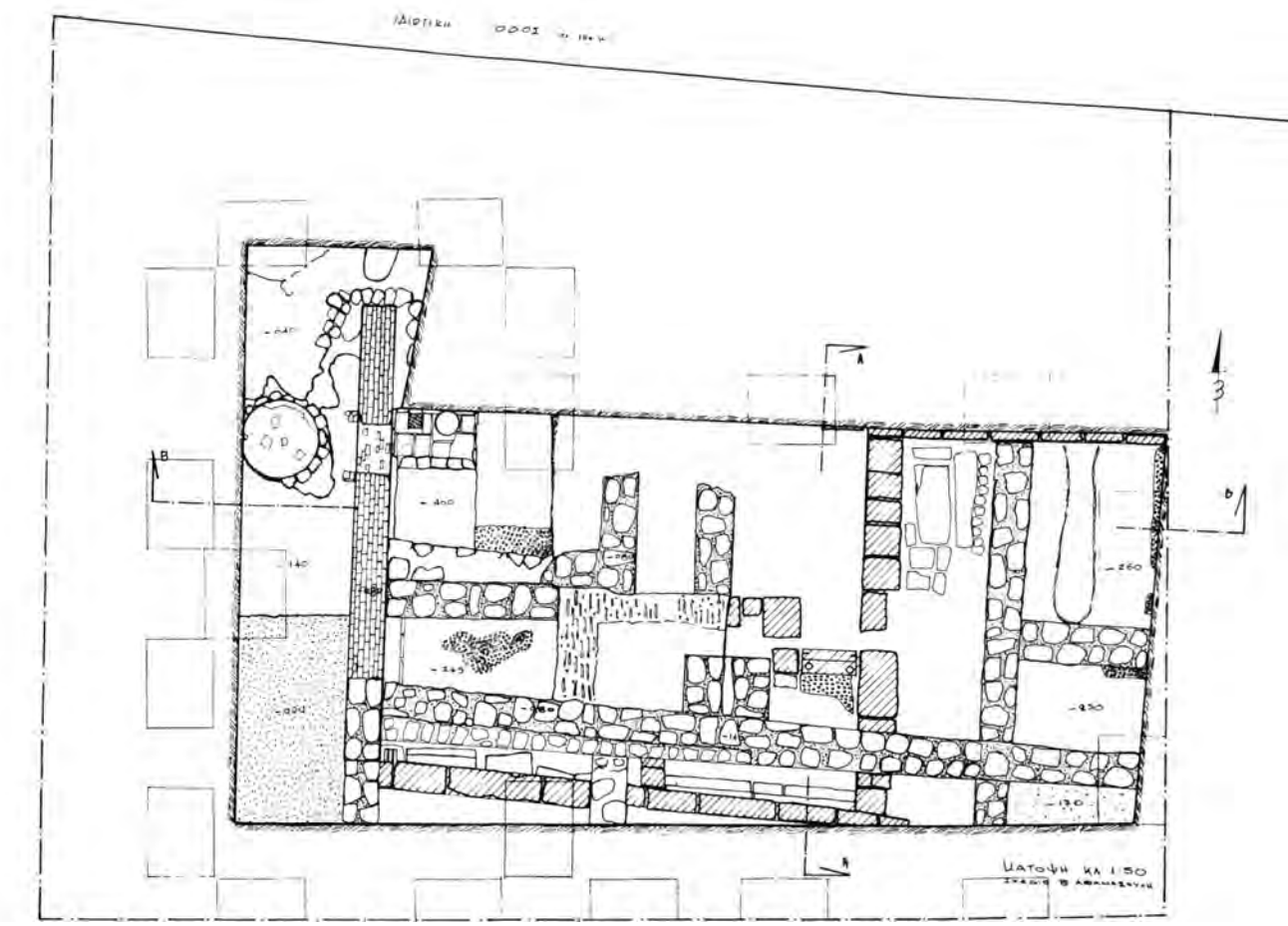
Το πιο ενδιαφέρον εύρημα ήταν η μερική αποκάλυψη πλακόστρωτου δρόμου, με κατεύθυνση Β.-Ν., που βρίσκεται στην ίδια ευθεία με την οδό Λεχαίου. Ανιχνεύθηκε σε μήκος 7,50 και πλάτος 2,40 μ.

Θέση Λουτρά (οικόπεδο Θεοφάνη Κεφάλα) (Σχέδ. 13)

Συνεχίστηκε και ολοκληρώθηκε η ανασκαφή που είχε αρχίσει το 1991. Τα αποκαλυφθέντα αρχαία διακρίνονται σε τρεις οικοδομικές φάσεις:

Α΄ φάση (πιθανώς πρώιμων ρωμαϊκών χρόνων). Σε αυτήν ανήκουν δύο τοίχοι από μεγάλες καλοδουλεμένες πωροπλίνθους, που σχηματίζουν γωνία. Με αυτές συνδέονται μαρμάρινο κατώφλι, λείψανα μονόχρωμου ψηφιδωτού και του υποστρώματός του.

Β΄ φάση. Σε αυτήν ανήκει ισχυρός τοίχος από στρώσεις κεραμίδων και υδραυλικού κονιάματος εναλλάξ, που φέρει οπές στερέωσης δοκαριών δαπέδου. Με αυτόν συνδέεται κατασκευή δύο πώρινων πεσσίσκων, που συγκρα-

Σχέδ. 13. Αρχαία Κόρινθος. Θέση Λουτρά. Οικόπεδο Θ. Κεφάλα. Κάτοψη της ανασκαφής.

τούν δάπεδο από πήλινες κεραμίδες, καθώς και λείψανα πολύχρωμου ψηφιδωτού. Κατασκευαστικά και χρονολογικά ο τοίχος αυτός έχει σχέση με τα παρακείμενα ρωμαϊκά λουτρά παρά την οδό Λεχαίου.

Γ φάση (πρώιμων βυζαντινών χρόνων). Σε αυτήν ανήκει σύστημα τοίχων από αργολιθοδομή, που είναι σχεδόν επιφανειακοί και θεμελιωμένοι από στρώμα καταστροφής της β' οικοδομικής φάσης. Της ίδιας εποχής είναι και ένας πρόχειρος τάφος και κυκλική κατασκευή, πιθανώς φούρνος, με δάπεδο από σχιστολιθικές πλάκες και τετράγωνη οπή στην περίμετρό του.

Θέση Κοκκινόβρυση (οικόπεδο Μαρίας Νικητάκου)

Αποκαλύφθηκε τάφος, ορθογώνιος με αποστρογγυλεμένες γωνίες, λαξευμένος στον κροκαλοπαγή βράχο. Η καλυπτήρια πλάκα ήταν σπασμένη και πεσμένη στο εσωτερικό του τάφου, όπου βρέθηκαν τα οστά ενός νεκρού με το κρανίο δυτικά. Περιείχε πέντε μικροσκοπικά αγγεία, ελληνιστικών χρόνων.

Εξωτερικά ο τάφος έφερε επίχρισμα από υδραυλικό κονίαμα κατά τη βόρεια και ανατολική πλευρά του, ενώ ορίζεται από κατασκευή σε σχήμα Γ, καλυμμένη με παρόμοιο επίχρισμα, θεμελιωμένη όπως και ο τάφος στο φυσικό βράχο.

Διαστάσεις τάφου (εσωτερικά): 1,90×0,70×0,60 μ. Εξωτερικές διαστάσεις περιβόλου: 3,30×2,50 μ.

Θέση Αγία Παρασκευή (οικόπεδο Νίκης και Ανδρέα Παπαντωνίου)

Αποκαλύφθηκαν λείψανα δύο τοίχων, ρωμαϊκών χρόνων, που σχηματίζουν γωνία, ο ένας (αριθ. 1) χτισμένος από πωροπλίνθους, ο δε άλλος (αριθ. 2) από μικρούς

λίθους και κεραμίδες. Και οι δύο ήταν θεμελιωμένοι στο φυσικό βράχο.

Σε επαφή και παράλληλα με τον τοίχο 2 αποκαλύφθηκε τάφος λαξευμένος στο φυσικό βράχο και καλυμμένος με τέσσερις ασβεστολιθικές πλάκες, ελλειψοειδούς διατομής. Στον πυθμένα του βρέθηκε σκελετός εκτεταμένος με το κρανίο στα νότια, κτερισμένος με χάλκινο αδιάγνωστο νόμισμα. Διαστάσεις τοίχων: Τ1: 3,20×0,50×0,80 μ. Τ2: 1,90× 0,50-0,60×0,80 μ. Διαστάσεις τάφου: 1,98×0,59× 0,40 μ.

Θέση Κακκάβι (οικόπεδο Αναστασίου Κ. Νέζη)

Βρέθηκαν δύο τοίχοι από αργολιθοδομή, που σχηματίζουν γωνία, ρωμαϊκών χρόνων. Διαστάσεις τοίχων: Τ1: 1,60×0,50×1,25 μ. Τ2: 4,70× 0,50×1,25 μ.

Οικόπεδο Ι. Σαμπχάζη

Αποκαλύφθηκαν τα λείψανα κτιρίου ρωμαϊκών χρόνων, που αποτελείται από τρεις τοίχους, αμελούς κατασκευής. Ένας τέταρτος, μη συνδεόμενος με τους προηγούμενους, ανήκει στους βυζαντινούς χρόνους. Στο αποσπασματικά διατηρούμενο κτίριο σώζεται δάπεδο από υδραυλικό κονίαμα, πέτρες και κεραμίδες, κτιστός αγωγός, πλ. 0,50 μ., που τέμνει το δάπεδο, καθώς και πήλινη κυκλική κατασκευή, διαμ. 0,78 μ., με αυλάκι απορροής στον πυθμένα της.

Θέση Αγία Παρασκευή (οικόπεδο Ειρήνης Κωνσταντάτου) (Σχέδ. 14)

Στο οικόπεδο ανασκάφηκαν αποσπασματικά διατηρούμενα οικοδομικά λείψανα οικιστικού χαρακτήρα, δύο φάσεων. Στο κατώτερο στρώμα αποκαλύφθηκαν τοίχοι, υπολείμματα δαπέδου και αγωγοί που ανήκουν σε κτίριο των ύστερων κλασικών χρόνων. Με αυτό συνδέεται πιθανότατα υπόγειος ακανόνιστος χώρος, λαξευμένος στο φυσικό βράχο, που ήταν προσιτός με έξι σκαλοπάτια. Μετά την καταστροφή και την εγκατάλειψη του κτιρίου ο χώρος επιχώθηκε και οικοδομήθηκε στα βυζαντινά χρόνια. Τα οικοδομικά λείψανα (τοίχοι, αγωγοί) που ήλθαν στο φως είναι αποσπασματικά και ασύνδετα μεταξύ τους, χωρίς να αποδίδουν ένα συγκεκριμένο σχέδιο.

Θέση Διαβατίκι (οικόπεδο Νικολάου Σούκουλη)

Το οικόπεδο βρίσκεται νότια του αρχαίου λιμανιού Λεχαίου. Η έρευνα αποκάλυψε τρεις τοίχους από ακανόνιστες πώρινες πέτρες που ορίζουν ένα μεγάλο χώρο. Στο εσωτερικό του χώρου σώζεται υπόστρωμα δαπέδου από πατημένο χώμα. Το δάπεδο αποτελούνταν από μαρμάρινες πλάκες, οι οποίες βρίσκονται κατά χώραν στις δύο γωνίες. Επένδυση από μάρμαρο υπήρχε και στη βάση των τοίχων, η υπόλοιπη επιφάνεια των οποίων καλυπτόταν από επίχρισμα υδραυλικού κονιάματος.

Ο χώρος αυτός, που δεν αποκαλύφθηκε σε όλη του την έκταση, ανήκε σε ένα κτίριο ρωμαϊκών χρόνων.

Θέση Κουτουμάτσα (οικόπεδο Νικολάου Θωμαΐδη)

Στο οικόπεδο καθαρίστηκε κιβωτιόσχημος τάφος, συλημένος. Είχε προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. και εσωτερικές διαστάσεις 1,30×0,58×0,58 μ.

Κεγχρεές

Οικόπεδο Βασιλείου Λουλούδη (Πίν. 58 α-β)

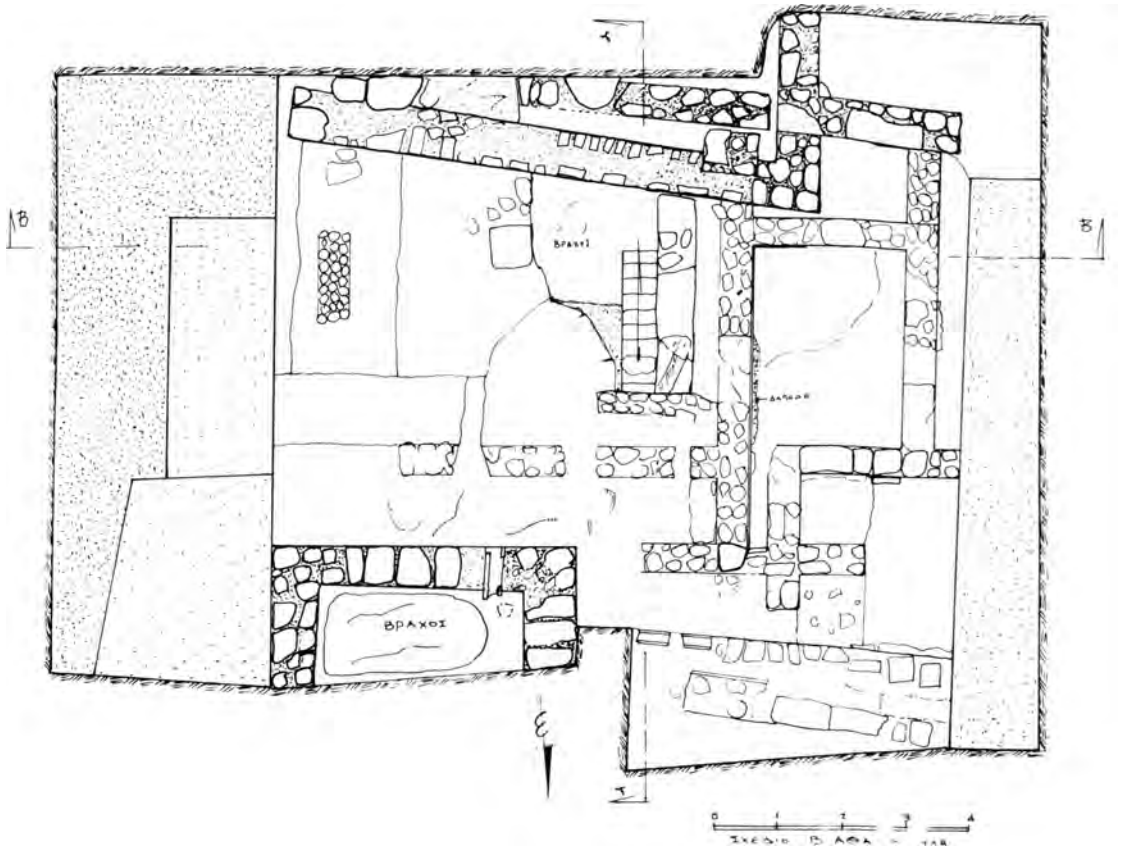
Το οικόπεδο, σε μικρή απόσταση δυτικά του αρχαίου λιμανιού των Κεγχρεών, είναι όμορο με το απαλλοτριωμένο οικόπεδο πρώην ιδιοκτησίας Π. Θρεψιάδη, όπου με ανασκαφή της Εφορείας αποκαλύφθηκε εκτεταμένο κτίριο υστερορωμαϊκών χρόνων, που πιθανώς σχετίζεται με τις εγκαταστάσεις του λιμανιού[74].

Στη βορειοανατολική πλευρά του ανασκαμμένου χώρου καθαρίστηκε πηγάδι, προσιτό από τα ανατολικά με εννέα σκαλοπάτια. Το φρέαρ ήταν τετράγωνης διατομής και στεγαζόταν πιθανώς με καμαρωτή στέγη. Η στέγη, η βόρεια και η δυτική πλευρά του πηγαδιού ήταν χτισμένα με μικρές πέτρες, κεραμίδες και υδραυλικό κονίαμα ως συνδετικό υλικό, ενώ η νότια με μεγάλες πωροπλίνθους.

Αμέσως νότια του πηγαδιού αποκαλύφθηκαν οικοδομικά λείψανα ύστερων ρωμαϊκών χρόνων, δύο τουλάχιστον οικοδομικών φάσεων.

Όπως έδειξε η ανασκαφή, για την κατασκευή του πηγαδιού χρησιμοποιήθηκε ο τοίχος ενός κτιρίου, του οποίου σώζονται άλλοι δύο τοίχοι, που σχηματίζουν μια αίθουσα με δάπεδο από ορθογώνιες πήλινες πλάκες, και νοτιότερα η γωνία δύο άλλων, παρόμοιας κατασκευής, που δεν συνδέονται άμεσα με τους προηγούμενους. Στην ίδια οικοδομική φάση ανήκουν πιθανότατα λείψανα δύο άλλων δαπέδων. Το ένα αποτελείται από πήλινες πλάκες, το δε άλλο από μαρμάρινες.

74. Βλ. ΑΔ 31 (1976): Χρονικά, σ. 64.

Σχέδ. 14. Αρχαία Κόρινθος. Θέση Αγία Παρασκευή. Οικόπεδο Ειρήνης Κωνσταντάτου. Κάτοψη της ανασκαφής.

Στα ερείπια του κτιρίου αυτού χτίστηκε άλλο, του οποίου αποκαλύφθηκαν εν μέρει τέσσερις χώροι. Οι τοίχοι, που σώζονται σε αρκετό ύψος, ήταν από ακατέργαστες πέτρες, κεραμίδες και υδραυλικό κονίαμα ως συνδετικό υλικό. Στον ένα χώρο, σχεδόν επιφανειακά, βρέθηκε δάπεδο από τετράγωνες πήλινες πλάκες, που συνδέονται με υδραυλικό κονίαμα τόσο μεταξύ τους όσο και με τους περιμετρικούς τοίχους.

ΖΩΗ ΑΣΛΑΜΑΤΖΙΔΟΥ-ΚΩΣΤΟΥΡΟΥ

ΠΑΡΑΔΟΣΗ - ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ - ΚΑΤΟΧΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ναύπλιο

Ο πρώην αρχιφύλακας του Μουσείου Ναυπλίου Χρήστος Καρπατσέλης παρέδωσε στο Μουσείο Ναυπλίου τμήμα στομίου ταφικού αρχαϊκού πίθου, διαστ. 0,14×0,30 μ., το οποίο στο χείλος φέρει διακόσμηση εγχάρακτης ιχθυάκανθας και κάτω από το χείλος λεπτή ανάγλυφη σχοινοειδή ταινία. Πρόκειται για τμήμα συνήθους ταφικού πίθου ύστερης γεωμετρικής-αρχαϊκής εποχής. Το τμήμα του πίθου περισυνελέγη από χώμα εκσκαφών που προερχόταν από τις οικοδομικές εργασίες στο οικόπεδο αφών Οικονόμου, που βρίσκεται στη βορειοδυτική γωνία των οδών Χαρ. Τρικούπη και Προφήτη Ηλία, εντός σχεδίου πόλεως Ναυπλίου, σε μικρή σχετικά απόσταση βορειοανατολικά από το οικόπεδο ιδιοκτησίας Δ. Σάμπαλη[75].

Τραχειά

Στην κοινότητα Τραχειάς, στην περιοχή του συνοικισμού Βοθίκι, σε μικρό χωματόλοφο που ονομάζεται Κα-

75. Βλ. παραπάνω, σ. 153.

στράκι και βρίσκεται βορειοδυτικά του συνοικισμού, μετά από υπόδειξη των κατοίκων Σταύρου Χουντάλα και Κυριάκου Μπαντζάβαλη, επισημάνθηκε ορθογώνιου σχήματος βωμός, διαστ. 0,48×0,62×0,67 μ., κατασκευασμένος από γκρίζο ασβεστόλιθο. Η αριστερή πλευρά είναι θραυσμένη από χτυπήματα. Στην άνω εμπρόσθια πλευρά σώζεται το μεγαλύτερο τμήμα επιγραφής [*Ἥρω*]*ος κλαϊκοφόρο* (ύψ. γραμ. 0,03-0,035 μ.), που χρονολογείται στον 4ο-3ο αι. π.Χ. (Πίν. 58 γ).

Στα νοτιοδυτικά του λόφου Καστράκι και σε απόσταση 50 μ., βρέθηκε λίθινο μονόλιθο κιονωτό περιρραντήριο, του οποίου είναι θραυσμένο τμήμα της κυκλικής λεκάνης. Ύψος 0,90×0,70, διάμετρος κορμού 0,40 μ. (Πίν. 58 δ).

Ο λόφος ανήκει στους Δημ. και Ευάγγελο Στεφανόπουλο. Σε απόσταση 250 μ. περίπου ανατολικότερα, στο κτήμα Γ. Στεφανόπουλου, όπου βρίσκεται μεγάλη βελανιδιά, λόγω διάνοιξης υδραγωγείου, είχαν αναμοχλευθεί θεμέλια αρχαίου κτιρίου. Στο χώρο αυτό, εκτός από θεμέλια κτιρίου, επισημάνθηκαν κομμάτια τριών περιρραντηρίων, τμήμα λεκάνης, κεραμίδες στέγης, μυλόλιθος, καθώς και ένα ακέραιο περιρραντήριο που ήταν επιτοιχισμένο σε β΄ χρήση, σε σχήμα κίονα διαστ. 0,87×0,45-0,38 μ. Στο άνω τμήμα φέρει επιγραφή: *Εὐαρχίδας Ἀθηναίαι* (ύψ. γραμ. 0,035-0,04 μ.), που χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ. (Πίν. 58 δ). Προφανώς στον λόφο Καστράκι, όπου έχουν επισημανθεί και θεμέλια κτιρίου, υπήρχε ηρωική λατρεία του ήρωα Κλαϊκοφόρου[76] και στη δεύτερη θέση μικρό ιερό της Αθηνάς. Στην περιοχή θα γίνει σωστική αρχαιολογική έρευνα. Όλα τα αρχαία μεταφέρθηκαν στο Μουσείο της Επιδαύρου.

Νέα Επίδαυρος

Η Αικατερίνη Καρασταμάτη, κάτοικος Νέας Επιδαύρου, με αίτησή της στην Εφορεία μας δήλωσε ότι είναι κάτοχος πέντε χρηστικών αμφορέων, οι οποίοι περιήλθαν στην κατοχή της από τη μητέρα της, σύμφωνα με δήλωσή της. Οι αμφορείς αυτοί, σύμφωνα με πληροφόρησή της, είχαν αλιευθεί με τα δίχτυα από αλιευτικό σκάφος του πατέρα της τη δεκαετία 1920-30 στην περιοχή της Σάμου. Πρόκειται για πέντε χρηστικούς αμφορείς από τους οποίους ο ένας είναι θραυσμένος..

1. Οξυπύθμενος αμφορέας με δακτύλιο, ακέραιος, κωνικού σχήματος, με κάθετες λαβές, πηλός ανοιχτοκόκκινος, ύψ. 0,33, διαμ. 0,33, διαμ. χείλους 0,115 μ. Προφανώς πρόκειται για χιακό αμφορέα ελληνιστικής εποχής.

2. Οξυπύθμενος αμφορέας ραδινός, ελλιπής στις λαβές, πηλός σκουροκόκκινος. Έχει ύψος 1,04, διάμετρο ώμου 0,25, διάμετρο χείλους 0,115 μ. Φέρει λευκό επίπαγο. Χρονολογείται στη ρωμαϊκή εποχή.

3. Αμφορέας ακέραιος, κυλινδρικού σχήματος, οξυπύθμενος, πηλός κόκκινος. Έχει ύψος 0,67, διάμετρο κορμού 0,20, διάμετρο χείλους 0,11 μ. Στον ώμο φέρει δύο μικρές κυκλικές λαβές· κάτω από τον ώμο και στη βάση φέρει κυκλικές εγχαράξεις. Κατά μήκος του κυρίως σώματος φέρει κάθετο ρήγμα. Φέρει επίπαγο και χρονολογείται στη ρωμαϊκή εποχή.

4. Αμφορέας οξυπύθμενος, διογκωμένος στη βάση, πηλός σκουροκόκκινος, ελαφρώς ραγισμένος στον ώμο. Έχει ύψος 0,63, μεγίστη διάμετρο 0,22, διάμετρο χείλους 0,105 μ. Οι λαβές, μικρές, ημικυκλικές, ταινιωτές, αρχίζουν από το χείλος και καταλήγουν στον ώμο. Στον ώμο φέρει εγχαράξεις και επίπαγο σε όλη την επιφάνεια. Χρονολογείται στη ρωμαϊκή εποχή.

5. Αμφορέας οξυπύθμενος, θραυσμένος, κυλινδρικού σχήματος, πηλός κόκκινος, ύψ. 0,75, διαμ. 0,26 μ. Ο λαιμός είναι κοντός, διαμ. 0,095 μ. Οι λαβές γωνιώδεις και από τον ώμο καταλήγουν στο λαιμό. Εξωτερικά φέρει επίπαγο. Χρονολογείται στη ρωμαϊκή εποχή.

Το Υπουργείο Πολιτισμού με σχετική απόφαση χορήγησε άδεια κατοχής των αμφορέων στην Αικ. Ι. Καρασταμάτη.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΠΙΤΕΡΟΣ

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Αρχαιολογικό πρόγραμμα κοιλάδας Νεμέας

Τσούγκιζα

Οι εργασίες αποκατάστασης στη θέση Τσούγκιζα διενεργήθηκαν από τις 12 Ιουλίου έως τις 3 Αυγούστου 1994.

Εκτός από τις περιοχές που είχαν μπαζωθεί στη διάρκεια της ανασκαφής (τμήματα της EU8 και 9) η θέση είναι ανοιχτή από το 1987, όταν διακόπηκαν οι ανασκαφές. Μολονότι τα κατάλοιπα είχαν καλυφθεί με πλαστικό κάλυμμα και χώμα και είχαν πλαισιωθεί με λίθους, στη διάρκεια των ετών που μεσολάβησαν ήταν εκτεθειμένα στις βροχές, στους ανέμους και στις καταστροφές από τα κοπάδια αιγοπροβάτων που έβοσκαν στην περιοχή.

Η αποκατάσταση επικεντρώθηκε στη διατήρηση των υπαρχόντων καταλοίπων της περιοχής. Επειδή η άδεια

76. Η λατρεία του ήρωα Κλαϊκοφόρου είναι γνωστή και από επιγραφή του ιερού Ασκληπιείου της Επιδαύρου, IG IV2. αριθ. 297.

δεν περιλάμβανε έγκριση για μπάζωμα, επιχειρήθηκε η εξασφάλισή τους, έτσι ώστε να μην υποστούν ζημιές από τη μελλοντική έκθεσή τους στο ύπαιθρο.

Οι εργασίες είχαν ως στόχο τα κατάλοιπα στις EU7 και EU5. Εργασίες αποκατάστασης διενεργήθηκαν επίσης στις EU3, και EU9, σύμφωνα με τους όρους που αναφέρονται στην άδεια για τις άλλες περιοχές.

Πρώτο μέλημα υπήρξε η κατασκευή αντερεισματικών τοίχων γύρω από τις παρειές των τομών με ασβεστόλιθο. Οι τοίχοι καλύφθηκαν με τσιμέντο στο χρώμα της γης. Ανάμεσα στους αρμούς τοποθετήθηκαν θραύσματα από παλαιά κεραμίδια, έτσι ώστε να φαίνεται ότι πρόκειται για πρόσφατους τοίχους.

Ορισμένοι από τους τοίχους διασχίζουν περιοχές τομών που έχουν μπαζωθεί. Στις EU5 και EU2 οι όγκοι χωμάτων αφέθηκαν ως μάρτυρες, σε περίπτωση που κάποιος θελήσει να ελέγξει τη στρωματογραφία· καλύφθηκαν με τούβλα και είτε επιχρίστηκαν με κονίαμα, έτσι ώστε να μοιάζουν με φυσικό χώμα (EU5), ή καλύφθηκαν με λίθους (EU2). Οι προς αποκατάσταση τοίχοι καθαρίστηκαν με ψεκαστήρα υψηλής πίεσης, ο οποίος έπλυνε τις επιφάνειες και απομάκρυνε το χώμα το οποίο είχε κατακαθίσει από τους αρμούς. Στη συνέχεια οι αρμοί συμπληρώθηκαν με μίγμα χονδρής άμμου, τσιμέντου και μάργας, η οποία δίνει το χρώμα του αρχικού κονιάματος από λάσπη. Στις περιοχές που έλειπαν οι τοίχοι, ειδικότερα στην EU7, όπου οι τομές οριοθετούσαν το περίγραμμα τοίχων από πολλά δωμάτια, κατασκευάστηκαν τοίχοι από πέτρα και παλαιά κεραμίδια προκειμένου να αποκατασταθεί το σχέδιο του κτιρίου. Ειδική μέριμνα ελήφθη για να φαίνεται καθαρά η διαφορά μεταξύ των αρχικών και αποκατεστημένων τοίχων.

Χρησιμοποιήθηκε καθαρό, κοσκινισμένο χώμα για να σκεπαστούν οι δοκιμαστικές τομές και άλλες χαμηλές περιοχές μέσα στο χώρο των ανασκαμμένων τομών. Πάνω από αυτά τα επίπεδα στρώθηκε λευκό αμμοχάλικο για να τονίζονται καλύτερα τα περιγράμματα των κτιρίων. Το αμμοχάλικο θα εμποδίσει επίσης την ανάπτυξη ζιζανίων. Στην EU5 οι βόθροι συμπληρώθηκαν σε ύψος 0,10 μ. από το χείλος και στρώθηκαν με αμμοχάλικο.

Μετά την ολοκλήρωση της αποκατάστασης, τοποθετήθηκαν φράχτες γύρω από τις περιοχές αυτές. Η περίφραξη έχει ύψος 1,5 μ. έτσι ώστε να είναι δύσκολο για ένα κανονικό άτομο να βλέπει από πάνω. Ελπίζουμε ότι αυτό θα μειώσει την επιθυμία των επισκεπτών να πηδούν πάνω από την περίφραξη και να βαδίζουν πάνω στα κατάλοιπα. Επίσης τοποθετήθηκαν πύλες και δόθηκαν κλειδιά στο φύλακα του Μουσείου Νεμέας.

Τέλος, άρχισε ένα πρόγραμμα γενικού καλλωπισμού της θέσης. Καμένα και άγρια ελαιόδενδρα κόπηκαν και κλαδεύτηκαν. Οι σωροί απορριμμάτων από τις ανασκαφές απομακρύνθηκαν και ο χώρος γύρω από τις τομές ισοπεδώθηκε, έτσι ώστε το νερό να φεύγει μακριά από τις τομές. Χρησιμοποιήθηκαν λιθοσωροί ως δείκτες για την υπό έρευνα περιοχή.

JAMES C. WRIGHT

ΝΕΜΕΑ

Επίκεντρο των εργασιών στη Νεμέα κατά το 1994 ήταν η διαμόρφωση του σταδίου. Πραγματοποιήθηκε η τελευταία φάση λιθόστρωσης στην είσοδο, πλάι στο φυλάκιο, τοποθετήθηκαν σωλήνες ύδρευσης γύρω από το χώρο σε δύο επίπεδα και κρουνοί κατά διαστήματα και έγινε χαλικόστρωση στα μονοπάτια. Βάφτηκαν οι πάσσαλοι του προστατευτικού φράχτη και τα παγκάκια του άλσους και φυτεύθηκαν άνθη. Τέλος, τοποθετήθηκαν λίθινοι δείκτες σε 16 διαφορετικά «σημεία θέασης» σε συνδυασμό με ένα νέο οδηγό του σταδίου. Οι αρχαιότητες που παρατηρεί ο επισκέπτης από κάθε «σημείο θέασης» περιγράφονται τόσο στα ελληνικά όσο και στα αγγλικά και προσφέρεται ένα σχέδιο με την αναπαράστασή τους.

Μετά την ολοκλήρωση της διαμόρφωσης, το στάδιο εγκαινιάστηκε από τον Υπουργό Πολιτισμού Θάνο Μικρούτσικο στις 6 Ιουλίου και άνοιξε για το κοινό με εορτασμούς των Νεμέων. Πραγματοποιήθηκαν έξι αγώνες δρόμου με νέους από την Ελλάδα και την Αμερική και ακολούθησε συναυλία με ελληνικές και αμερικανικές χορωδίες.

Το υπόλοιπο μέρος της περιόδου αφιερώθηκε στη μελέτη και την έρευνα για την τελική δημοσίευση και με επισκευές παλαιών σωλήνων ύδρευσης του Μουσείου και συντήρηση του χώρου.

STEPHEN G. MILLER

ΙΣΘΜΙΑ

Εργασίες του πανεπιστημίου του Ohio

Οι εργασίες που χρηματοδοτούνται από το Πανεπιστήμιο Ohio State διενεργήθηκαν από τις 3 Μαΐου έως τις 12 Αυγούστου.

Κύριος στόχος αυτής της περιόδου ήταν η συνέχιση συντήρησης του μονόχρωμου μωσαϊκού στο Ρωμαϊκό Λουτρό, που αποκαλύφθηκε το 1976 και αποξηλώθηκε από το χώρο το 1990. Η επανατοποθέτηση του μωσαϊκού άρχισε το 1992 και, έως το τέλος του 1993, 69 από τα 148 τμήματα είχαν τοποθετηθεί στην αρχική τους θέση. Στη

διάρκεια αυτής της περιόδου η συντήρηση άρχισε στις 17 Μαΐου και συνεχίστηκε έως τις 16 Ιουνίου, ενώ η εργασία που αφορούσε σε ορισμένες λεπτομέρειες συνεχίστηκε έως τα μέσα Αυγούστου. Η εργασία αυτή διενεργήθηκε υπό την άμεση επίβλεψη του Ιωάννη Δαγκλή με τη βοήθεια του Βασίλη Μαρίνου και του Παναγιώτη Ηλία της Δ΄ ΕΠΚΑ. Αυτή τη χρονιά οι εργασίες προχώρησαν με ταχύ ρυθμό και επανατοποθετήθηκαν 35 τμήματα ανεβάζοντας έτσι το συνολικό αριθμό των τμημάτων που επανατοποθετήθηκαν μέσα σε τρεις περιόδους σε 104. Ένα εξαιρετικά χρονοβόρο σκέλος της εργασίας ήταν η ταύτιση και συντήρηση των τμημάτων του μωσαϊκού που αποξηλώθηκε το 1980. Δεν υπήρχε κανένα σχέδιο αυτών των τμημάτων και πολλά από τα κομμάτια ήταν σε κακή κατάσταση, γεγονός που απαιτούσε σημαντική εργασία και φροντίδα. Οπωσδήποτε, η εργασία συνεχίστηκε απρόσκοπτα και ελπίζουμε ότι το έργο της επανατοποθέτησης ολόκληρου του μωσαϊκού θα ολοκληρωθεί στη διάρκεια της περιόδου 1995.

Διενεργήθηκαν περαιτέρω εργασίες στην περιοχή του Ρωμαϊκού Λουτρού, όπου εγκαινιάστηκε η διαδικασία απομάκρυνσης του άχρηστου υλικού από προηγούμενες ανασκαφές, και στον Ανατολικό Χώρο, μεταξύ του τεμένους του Ποσειδώνος και του βυζαντινού φρουρίου (Σχέδ. 1). Η τελευταία αυτή περιοχή είχε ανασκαφεί από τον Paul Clement μεταξύ των ετών 1970 και 1972, αλλά δεν μπόρεσε να ετοιμάσει ο ίδιος την τελική έκθεση αυτών των ανασκαφών. Έτσι συνεχίζεται ένα πρόγραμμα μελέτης όλων των αρχιτεκτονικών στοιχείων και του υλικού κλειστών συνόλων (κεραμικής και άλλων ευρημάτων) από αυτή την περιοχή. Ο Ανατολικός Χώρος περιλαμβάνει έναν πραγματικό λαβύρινθο τοίχων κακής ποιότητας, που αντιπροσωπεύουν καθαρά περισσότερες από μία περιόδους κατασκευής. Φαίνεται να προέρχονται από μικρά κτίρια (οικίες ή άλλες μικρές εγκαταστάσεις) με διευκολύνσεις ύδρευσης και παρασκευής τροφής. Ο πρωιμότερος τοίχος φαίνεται να χρονολογείται στο 2ο αι. μ.Χ., αν και ένα μεγάλο μέρος του κεραμικού υλικού φαίνεται να ανήκει στον 3ο αι. και εξής. Συνολικά, υπάρχουν αντικείμενα από 700 και περισσότερες μεμονωμένες στρωματογραφικές ενότητες σε 30 περίπου τομές. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου ερευνήθηκε η λεπτομερής στρωματογραφία σε δύο από αυτές τις παλαιές τομές. Η πλέον σημαντική ήταν στο κέντρο της περιοχής (τομή 94-3), όπου εντοπίστηκαν δύο διαδοχικά επίπεδα δαπέδου και ταυτίστηκαν με τους ανάλογους τοίχους τους. Αυτό παρέχει ένα σημαντικό σταθερό σημείο για τη γνώση αυτής της πολύπλοκης περιοχής, τόσο από άποψη αρχιτεκτονικής όσο και από άποψη χρονολόγησης. Η έρευνα του 1994 επιβεβαιώνει ότι υπήρχε σημαντική δραστηριότητα στον Ανατολικό Χώρο κατά τον 3ο αι. και ρίχνει φως στο αρχιτεκτονικό περιβάλλον της επονομαζόμενης «λατρευτικής σήραγγας» που βρίσκεται στην περιοχή.

Παράλληλα με αυτές τις έρευνες, συνεχίστηκε η μελέτη της αρχιτεκτονικής και των ευρημάτων στην περιοχή του Ρωμαϊκού Λουτρού. Γίνονται πρόοδοι ως προς το θέμα της δημοσίευσης αυτού του σημαντικού μνημείου. Επίσης, άρχισε η μελέτη ενός μεγάλου σωρού κεραμικής που είχε αφεθεί κοντά στη θέση από τους προκατόχους μας το 1970. Η εξέταση αυτού του υλικού θα προσφέρει μια εικόνα του συνόλου των αντικειμένων που περισυνελέγησαν από εξερευνήσεις της θέσης στη διάρκεια των πρώτων ετών. Αυτό, με τη σειρά του, θα προσφέρει πολύτιμα στοιχεία για τη μελέτη των εμπορικών σχέσεων και της χρήσης της θέσης κατά τους αρχαίους χρόνους. Στη διάρκεια αυτής της περιόδου έγινε μόνο μια μικρή προκαταρκτική εξέταση αυτού του υλικού, αλλά ταυτίστηκαν 72.153 όστρακα συνολικού βάρους 2.824,40 κιλών. Χρονολογούνται σχεδόν αποκλειστικά από το 2ο έως τον 4ο αι. μ.Χ. και περιλαμβάνουν δείγματα των επονομαζόμενων αιγαιακών αμφορέων, από μαρμαρυγία, και διάφορα τεμάχια ανατολικής ενσφράγιστης κεραμικής (terra sigillata). Απαιτείται περαιτέρω μελέτη προκειμένου να γίνει αντιληπτή η πλήρης σημασία αυτού του υλικού.

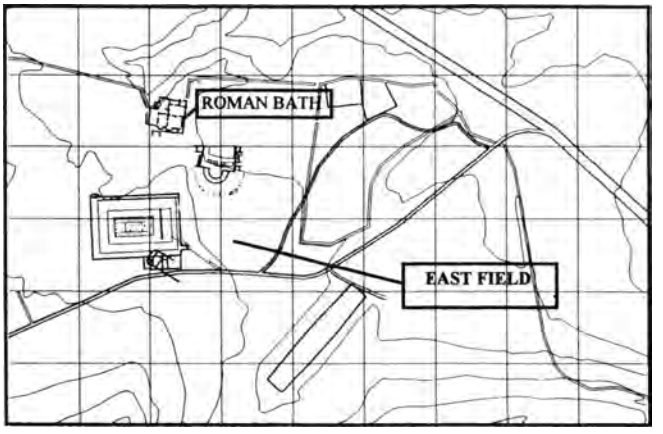
TIMOTHY E. GREGORY

Ανασκαφές του Πανεπιστημίου του Chicago

Η περίοδος των εργασιών άρχισε στο τέλος Μαΐου και διήρκεσε έως τις αρχές Σεπτεμβρίου. Μεταξύ των μελών του προσωπικού συγκαταλέγονταν επιστήμονες οι οποίοι προετοιμάζουν τις τελικές δημοσιεύσεις του υλικού από το ιερό.

Ολοκληρώθηκε η τεκμηρίωση της αρχαϊκής κεραμικής όλων των ανασκαφών που έχουν πραγματοποιηθεί στη θέση. Καταγράφηκαν 120 τεμάχια. Η απουσία εισηγμένης κεραμικής, που σημειώθηκε σε παλαιότερες ανασκαφές, εξακολουθεί να αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό.

Περατώθηκε η περιγραφή των δεκαοκτώ οικιών που έχουν αποκαλυφθεί στον οικισμό της Ράχης, ενώ υπάρχουν άλλες έξι τουλάχιστον που δεν έχουν ανασκαφεί. Με βάση τις υψομετρικές καμπύλες της κορυφογραμμής εικάζεται ότι ο συνολικός αριθμός των οικιών δεν υπερέβαινε τις τριάντα. Οι οικίες αποτελούνται από ένα υπόγειο, ένα εργαστήριο και είτε μία χωριστή αυλή με δεξαμενή ή ένα συνδυασμό δωματίου-αυλής με δεξαμενή. Οι περισσότερες οικίες διέθεταν δύο ή τρία πρόσθετα δωμάτια. Στην περίπτωση που το υπόγειο ήταν αρκετά βαθύ, είχε χτιστεί

Σχέδ. 1. Ίσθμια. Ιερό του Ποσειδώνα. Το ρωμαϊκό λουτρό.

ένα ξεχωριστό εργαστήριο πάνω από αυτό, αλλά υπάρχουν ελάχιστα στοιχεία σχετικά με την ύπαρξη ενός πραγματικού δεύτερου ορόφου. Οι οικίες είναι μικρές, σε σύγκριση με παραδείγματα από ελληνιστικές πόλεις, αλλά το μέγεθος των δωματίων φαίνεται κανονικό.

Η ανάλυση υπολειμμάτων από όστρακα με εσωτερική αυλάκωση και άνοιγμα στη βάση απέδειξε ότι τα αγγεία ήταν κυψέλες. Παλαιότερα, η ταύτιση είχε αμφισβητηθεί λόγω ενός ακέραιου δείγματος αυτού του τύπου που έφερε την επιγραφή *ORESTADA* και που εκτίθεται στο Μουσείο της Ισθμίας.

Ολοκληρώθηκε η απογραφή όλων των νομισμάτων από τις ανασκαφές του Πανεπιστημίου του Chicago, η οποία περιέλαβε αναθεωρημένες ταυτίσεις και χρονολογήσεις νομισμάτων που είχαν καταλογογραφηθεί στο παρελθόν. Τα νομίσματα από τον αρχαϊκό ναό επανεξετάστηκαν υπό το φως μιας κατώτερης χρονολόγησης της πυρκαϊάς του ναού (περί το 470-450 π.Χ.) βασισμένης στην υστερότερη καμένη κεραμική μέσα στο ναό. Μελετήθηκαν τα νομίσματα από τις ανασκαφές των Πανεπιστημίων Ucla και Ohio εν όψει της προοπτικής μιας δημοσίευσης από κοινού όλου του νομισματικού υλικού της Ισθμίας.

Ολοκληρώθηκε η εξέταση όλων των θραυσμάτων γλυπτικής σε μάρμαρο που είχαν ανασκαφεί από τον Broneer, αλλά δεν είχαν περιληφθεί στη δημοσίευση της γλυπτικής από την Ισθμία. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τρία αγάλματα λίγο μεγαλύτερα από το φυσικό μέγεθος, που απεικονίζουν ίσως αξιωματούχους, μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας ή θεότητες, και μία μορφή που πιθανώς απεικονίζει ιερέα. Κατά πάσα πιθανότητα τα αγάλματα είχαν τοποθετηθεί στο Παλαιμόνιο του Αντωνίου.

Εγκαινιάστηκε η μελέτη 141 λίθινων εργαλείων από απολεπίσματα που προέρχονται από ιστορικά σύνολα. Τα στοιχεία δείχνουν ότι η παραγωγή λεπίδων γινόταν αλλού και μόνο τεμάχια προς επεξεργασία ή έτοιμες λεπίδες μεταφέρονταν στη θέση. Η περιορισμένη ανάλυση λειτουργίας δεν αποκάλυψε παρά μόνο καθημερινές δραστηριότητες, ειδικότερα εκείνες που συνδέονται με συγκομιδή.

Εκπονήθηκαν πέντε σχέδια αναπαράστασης για το ιερό, που καλύπτουν την περίοδο από το 400 π.Χ. περίπου έως τους χρόνους του Μάρκου Αυρηλίου. Ολοκληρώθηκαν οι τομές έως το ανατολικό άνδηρο και το πρώιμο στάδιο και τα λεπτομερή σχέδια και οι τομές του βόρειου τεμένους. Καθαρίστηκαν και σχεδιάστηκαν οι οπές πασσάλων στο άνδηρο του 8ου αι. π.Χ. Εξετάστηκαν προβλήματα που συνδέονται με την ερμηνεία των φιλολογικών πηγών ως αποδεικτικών στοιχείων για τη λατρεία κατά τη διάρκεια των ρωμαϊκών χρόνων (π.χ. Παυσανίας, Αίλιος Αριστείδης). Τα κείμενα μελετήθηκαν υπό το φως νέων στοιχείων σχετικών με την εξέλιξη και τη χρονολόγηση του ιερού στη διάρκεια του 2ου αι. μ.Χ.

Ολοκληρώθηκαν επίσης και τα εξής: σχέδιο τομών του θεάτρου, σχέδιο και άποψη των αρχαϊκών αποθέσεων στο ναό, σχέδια 130 κεραμικών (4ος αι. π.Χ.), 87 διατομές για τον οικισμό Ράχης, 57 τεμάχια όπλων και θωράκισης, καθώς και 23 τεμάχια λίθινων απολεπισμάτων.

ELIZABETH R. GEBHARD

ΚΟΡΙΝΘΟΣ

Φραγκική Ενότητα 1

Η ανασκαφή του 1994 επικεντρώθηκε σε δύο ενότητες

του 13ου και 14ου αι. που βρίσκονται στα νότια του αρχαιολογικού μουσείου. Η Ενότητα 1 είναι ένα μεγάλο ορθογώνιο οικοδόμημα με μια πλακοστρωμένη κεντρική αυλή και η Ενότητα 2 είναι ένα ανδρικό ή γυναικείο μοναστήρι με μία εκκλησία βυζαντινού ρυθμού στη νοτιοδυτική του γωνία. Και οι δύο ενότητες ορίζουν μια μεγάλη δημόσια χαλικοστρωμένη αυλή. Η περιοχή ανασκάπτεται από το 1989 και τα αποτελέσματα των εργασιών δημοσιεύονται κάθε έτος στο περιοδικό Hesperia. Αυτό το χρόνο στόχος των εργασιών ήταν να ολοκληρωθεί η ανασκαφή ορισμένων δωματίων αυτών των δύο φραγκικών συγκροτημάτων, τα οποία είχαν μερικώς μόνο ερευνηθεί κατά το 1993, συμπεριλαμβανομένου και του νοτιοανατολικού γωνιακού δωματίου της Ενότητας 1, η οποία ταυτίζεται με φαρμακείο. Το 1993 εντοπίστηκε εδώ ένας μεγάλος αριθμός φαρμακευτικών δοχείων, ανάμεσα στα οποία υπήρχαν 6 φιαλίδια (albarelli) και 7 ωοειδή αγγεία, ένα από τα οποία είναι αιγυπτιακής προέλευσης (Mameluk).

Το φαρμακείο συνδεόταν με ένα μεγαλύτερο δωμάτιο στα νότια με μια πλατιά πόρτα· αυτό είναι το δωμάτιο που ανασκάφηκε το 1994. Δυστυχώς το δάπεδό του δεν απέφερε ευρήματα. Πιθανόν το δωμάτιο να χρησίμευε ως κοιτώνας.

Η νοτιοδυτική γωνία της Ενότητας 1 δεν έχει ακόμη αποκαλυφθεί, αλλά στη διάρκεια αυτής της περιόδου ανασκάφηκε το δωμάτιο 12, κατά μήκος του νότιου άκρου της δυτικής πλευράς του κτιρίου. Η μόνη πρόσβαση σε αυτό που διατηρείται είναι μέσω της πλακόστρωτης κεντρικής αυλής της Ενότητας. Το δωμάτιο είχε δύο επάλληλα δάπεδα από κονίαμα, μοναδικά σε αυτό το συγκρότημα.

Πάνω από το δυτικό τοίχο του δωματίου 12 είναι χτισμένη μια μεταγενέστερη θολωτή κατασκευή, ρομβοειδής σε κάτοψη. Η αίθουσα εκτείνεται δυτικά και έχει εσωτερικό μήκος (Α.-Δ.) 1,07 μ. και ύψος θόλου 1,70 μ. πάνω από το έδαφος. Δυστυχώς διατηρούνται ελάχιστα από την κατασκευή στην οποία ανήκε αρχικά αυτή η κρύπτη. Το σχετικό επίπεδο κατοίκησης, ένα δάπεδο ακριβώς στα ανατολικά της εισόδου που οδηγεί στη θολωτή αίθουσα, βρισκόταν 86,63 μ. πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας, αλλά κατά τα άλλα η περιοχή είχε διαταραχθεί τόσο που να μην επιτρέπει τον καθορισμό του σχεδίου του μεταγενέστερου κτιρίου. Πιθανόν η αίθουσα να χρησίμευε ως μικρό κελλάρι για την αποθήκευση αγαθών που απαιτούσαν ψυχρό περιβάλλον. Εντοπίστηκαν 83 ακέραια ή σχεδόν ακέραια επιτραπέζια αγγεία με γάνωμα, 39 ή και περισσότερα μαγειρικά σκεύη, 23 τουλάχιστον χρηστικά, μεταξύ των οποίων 11 αποσπασματικά σωζόμενοι αμφορείς, και πάνω από 34 γυάλινα σκεύη, μεταξύ των οποίων σύνολο από φυτικά κατάλοιπα. Επίσης εντοπίστηκαν θραύσματα από κέλυφος αυγού, προφανώς κότας, σε όλες τις επιχώσεις, καθώς και οστά πουλιών και ψαριών, λέπια ψαριών, διάφορα θαλάσσια όστρεα, καθώς και υπολείμματα αχινών, χελωνών και τριών μικρών γατιών. Ωστόσο, πιο συνηθισμένα ήταν τα σκελετικά κατάλοιπα προβάτων και αιγών, στα οποία περιλαμβάνονται κέρατα και κρανία. Αυτά τα δύο είδη ζώων θα πρέπει να αποτελούσαν το μεγαλύτερο μέρος της διατροφής σε κρέας.

Μια σειρά από σκληρές επιφάνειες που αποτελούσαν επάλληλους δρόμους σταματούσε στο δυτικό τοίχο της Ενότητας 1. Τα σκύρα οδοποιίας μέσα στα οποία σκάφτηκε ο δυτικός τοίχος της ενότητας φθάνουν σε ορισμένα σημεία 1 μ. ψηλότερα από το μεταγενέστερο δάπεδο που εντοπίστηκε στο δωμάτιο 12.

Ένας λίθινος τοίχος ορίζει τη δυτική πλευρά αυτού του δρόμου, που έχει πλάτος 3,38 μ. Πρόκειται μάλλον για περίβολο που προστατεύει τα όρια της μοναστικής ιδιοκτησίας. Κατά το 13ο αι. έγινε εκεί ένα άνοιγμα ακριβώς στα δυτικά του δωματίου 13 της Ενότητας 1.

Ακριβώς έξω από τον περίβολο υπάρχει ακόμη ένα φραγκικό κτίριο. Αν και σχετικά στενό στη συνολική του βόρεια-νότια διάσταση, το μόνο δωμάτιο αυτής της κατασκευής που ανασκάφηκε το 1994 έχει εξαιρετικά βαθιά θεμέλια. Τα θεμέλια κατεβαίνουν μέσω της μαλακής επίχωσης πάνω στα ερείπια του υποκαύστου ενός ρωμαϊκού λουτρού. Τα μόνα χαρακτηριστικά στοιχεία που διατηρούνται στο φραγκικό δωμάτιο είναι ένα δάπεδο από πηλό, ένας πάγκος και ένας μικρός κτιστός φούρνος. Η χρονολογία ανέγερσης αυτού του φραγκικού κτιρίου θα πρέπει να τοποθετηθεί στα τέλη του τρίτου ή στις αρχές του τελευταίου τέταρτου του 13ου αι.

Ενότητα 2

Η ενότητα 2 βρίσκεται ακριβώς στα βόρεια και βορειοανατολικά της Ενότητας 1. Πιθανόν τμήμα αυτής της ενότητας να υπήρχε και πριν από τη φραγκική κατάκτηση του Μωρέως. Υπέστη δύο τουλάχιστον ριζικές μετατροπές πριν παύσει να υφίσταται ως ανδρική ή γυναικεία μονή. Ήταν προφανώς ορθογώνιο, πλ. 36 μ. περίπου από Α. προς Δ. Η βόρεια-νότια διάσταση θα καθοριστεί σε μελλοντική ανασκαφή, γιατί έχει καθαριστεί μόνο η νότια πλευρά της ενότητας.

Η περιγραφή της περιοχής που ανασκάφηκε κατά το 1994 αρχίζει με τη νοτιοδυτική γωνία του αρχικού συγκροτήματος και συνεχίζεται κατά μήκος της νότιας πλευράς ανατολικά προς την εκκλησία. Το δωμάτιο Α ανασκάφηκε πλήρως και καθαρίστηκε έως το αρχικό του δάπεδο που αποτελείται από κεραμικά πλακίδια. Έχει

πλάτος 5 μ. περίπου στο δυτικό και 5,20 μ. στο ανατολικό του άκρο και 5,03 μ. περίπου από τον ανατολικό έως το δυτικό του τοίχο. Υπάρχει μία μόνο είσοδος για το δωμάτιο Α· βρίσκεται στον ανατολικό τοίχο και οδηγεί στο δωμάτιο Β. Τα δωμάτια Α, Β και C έχουν πλακοστρωμένα δάπεδα· οι κέραμοι είναι σχεδόν τετράγωνες, μεγαλύτερες από εκείνες που έχουν χρησιμοποιηθεί σε οποιοδήποτε σημείο της Ενότητας 1 και οι πλευρές τους κυμαίνονται μεταξύ 0,39 και 0,51 μ. Μέσα στην Ενότητα 2, το δωμάτιο C πιθανότατα αποτελεί τον πυρήνα ενός χώρου διαμονής/υποδοχής, αν και δεν μπορεί ακόμη να καθοριστεί η θέση του ανατολικού του τοίχου. Έχει δύο θυραία ανοίγματα με μαρμάρινα κατώφλια· το ένα το συνδέει με το δωμάτιο Β στα δυτικά του και το άλλο με μια αυλή στα βόρεια. Σε όλες τις περιπτώσεις οι παραστάδες έχουν κατασκευαστεί από μνημειακές λιθοπλίνθους που επαναχρησιμοποιήθηκαν χωρίς να λειανθούν ξανά. Το κέντρο του δαπέδου στο δωμάτιο C είχε απομακρυνθεί όταν σκάφτηκε ο μεγάλος λάκκος, που αναφέρθηκε πιο πάνω.

Το δωμάτιο C είχε προφανώς χωριστεί και έτσι πιθανόν να υπήρχε ένα άλλο δωμάτιο (δωμάτιο D) μεταξύ αυτού και του νάρθηκα της εκκλησίας. Το δωμάτιο D είχε απευθείας πρόσβαση στο νάρθηκα.

CHARLES K. WILLIAMS, II

Ε΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Μουσείο Σπάρτης

Με σκοπό την έκθεση του άριστα σωζόμενου μαρμάρινου κεφαλιού της Τύχης (αριθ. ευρ. Μουσείου Σπάρτης – στο εξής Μ.Σ. – 7945[1]) στις αίθουσες του Μουσείου Σπάρτης, πραγματοποιήθηκε, από το συντηρητή της Εφορείας Δημ. Κουκούτση και υπό την επίβλεψη της αρχαιολόγου Α.Β. Καραπαναγιώτου, καθαρισμός και συντήρηση του ευρήματος στα εργαστήρια της Εφορείας. Στη συνέχεια το γλυπτό τοποθετήθηκε πάνω σε σύγχρονη βάση, διαστ. 0,30×0,30 και ύψ. 1,10 μ. επενδεδυμένη με πλάκες από ημίλευκο μάρμαρο Πάρνωνος με μελανή φλέβα. Στη συνέχεια ανοίχτηκε οπή, διαμ. 0,018 μ. στο κέντρο της κάτω σπασμένης επιφάνειας του λαιμού του γλυπτού που συνδέθηκε μέσω ορειχάλκινης καβίλιας με τη σύγχρονη βάση και σε μικρή απόσταση από αυτή. Το έργο τοποθετήθηκε στο κέντρο της αίθουσας των έργων ρωμαϊκής εποχής – αριστερά του εισερχομένου στο Μουσείο –, στον ίδιο άξονα με το άγαλμα του λεγόμενου Λεωνίδα στην άλλη άκρη του Μουσείου (Πίν. 59γ).

Από τον αρχαιολόγο Α. Θέμο ξεκίνησε έλεγχος και τακτοποίηση των επιτύμβιων επιγραφών του Μουσείου Σπάρτης. Ο αριθμός των επιγραφών αυτών δεν είναι ιδιαίτερα μεγάλος, αλλά παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον και η τακτοποίησή τους θα αποτελέσει οδηγό για την τακτοποίηση όλου του επιγραφικού υλικού του Μουσείου Σπάρτης.

Αρχαιολογική συλλογή Νεαπόλεως Βοιών

Εν όψει της μεταστέγασης της αρχαιολογικής συλλογής στο παλαιό νοσηλευτικό ίδρυμα Νεαπόλεως, το οποίο παραχωρήθηκε στο ΥΠΠΟ από το δήμο για την ίδρυση αρχαιολογικού Μουσείου, πραγματοποιήθηκε σε μια πρώτη φάση έλεγχος των αρχαίων της Συλλογής και φωτογράφηση των λίθινων αντικειμένων της Συλλογής. Η εργασία πραγματοποιήθηκε από τις αρχαιολόγους της Εφορείας Ε. Ζαββού και Α.Β. Καραπαναγιώτου.

Μουσείο Άστρους

Συγκροτήθηκε επιτροπή αποτελούμενη από την αρχαιολόγο της Εφορείας Α.Β. Καραπαναγιώτου, τη συντηρήτρια Μ. Χατζοπούλου και την αρχιφύλακα Μουσείου Άστρους Κατ. Μέλλου. Η επιτροπή προέβη σε έλεγχο, ταξινόμηση, αντικατάσταση φθαρμένων ενδείξεων και τακτοποίηση των κινητών ευρημάτων που προέρχονταν από την ανασκαφική δραστηριότητα του καθηγητή Παν. Φάκλαρη στην Κυνουρία. Στο έργο της επιτροπής συνέδραμε αποφασιστικά ο ίδιος ο Π. Φάκλαρης. Τα ευρήματα, που προέρχονται από τις ανασκαφές του ίδιου στο Παράλιο Άστρος και στα Λιλέικα (Ιούλιος-Αύγουστος 1981) και από την επιφανειακή έρευνα που έκανε στην Κυνουρία (περίοδος 1976-1981), τοποθετήθηκαν σε έξι ξύλινα τελάρα και οδηγήθηκαν προς φύλαξη στην αποθήκη του Μουσείου Άστρους.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Σπάρτη (Σχέδ. 1)

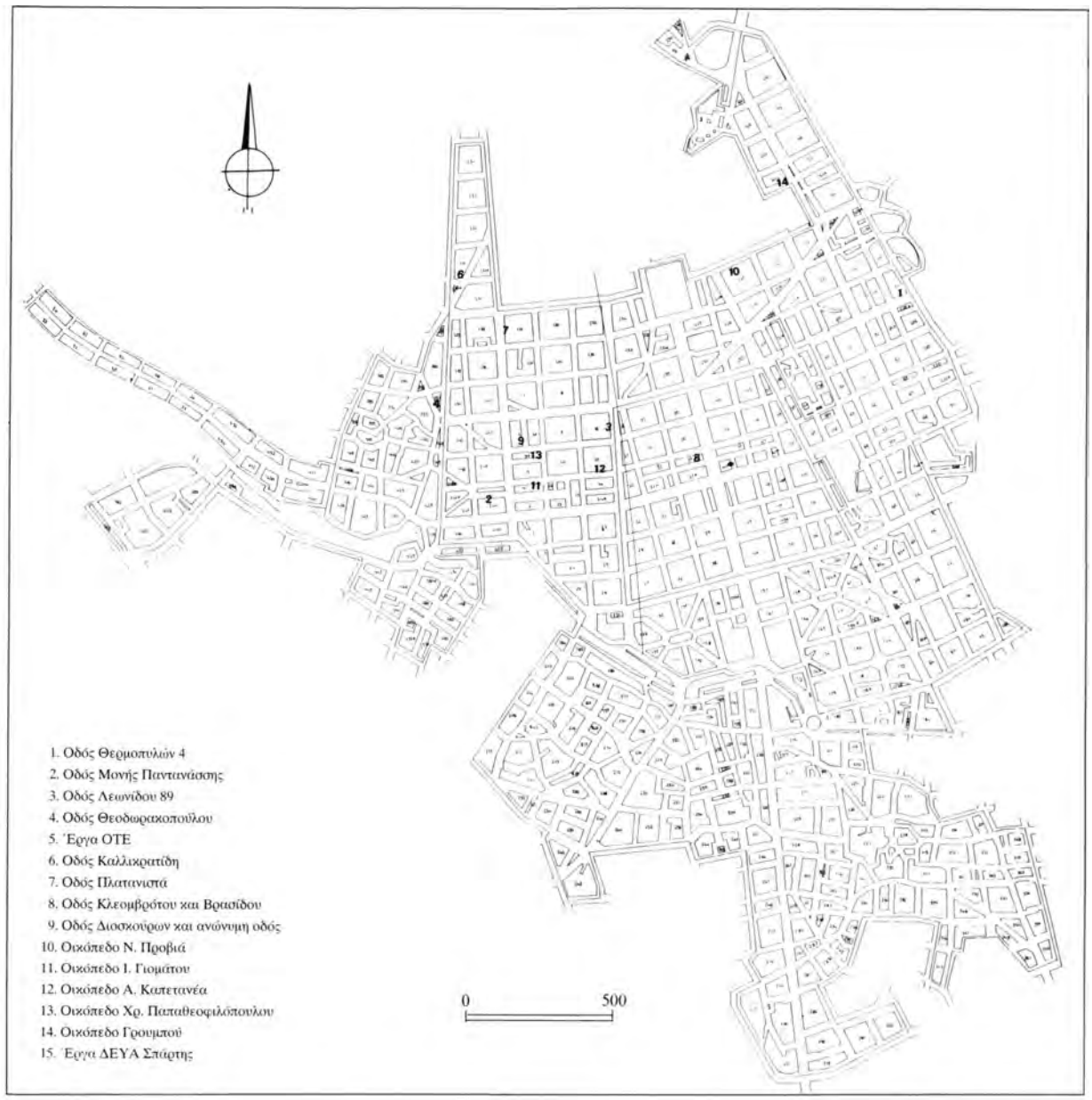
1. Οδός Θερμοπυλών 4 (Ο.Τ. 107, οικόπεδο Σταυρ. Κανελλόπουλου)[2]

Σωστική ανασκαφή αποκάλυψε τα λείψανα δύο ελληνιστικών οικιών στην περιοχή της αρχαίας κώμης των Λιμνών. Σε βάθος 0,70 μ. περίπου από την επιφάνεια του πεζοδρομίου της οδού Θερμοπυλών αποκαλύφθηκαν οι θεμελιώσεις τοίχων οικίας χτισμένων από μεσαίου μεγέθους ακατέργαστους λίθους, χωρίς συνδετικό κονίαμα ανάμεσά τους. Διακρίνονται τουλάχιστον πέντε διαφορετικοί χώροι-δωμάτια. Σε έναν από τους χώρους αποκαλύφθηκαν τμήματα λιθόστρωτου δαπέδου. Η δεύτερη οικία προχωρεί κάτω από το σύγχρονο οδόστρωμα της οδού Θερμοπυλών, καθώς και κάτω από την προς Α. όμορη οικία. Στο κέντρο περίπου του ανασκαπτόμενου χώρου αποκαλύφθηκε κυκλικός αποθέτης, λαξευμένος στο στέρεο έδαφος. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν λίθοι, κεραμίδες και όστρακα της ύστερης ελληνιστικής εποχής.

---

1. Το γλυπτό δημοσιεύθηκε από την Ο. Παλαγγιά στο S. B. Matheson (εκδ.), An Obsession with Fortune. Tyche in Greek and Roman Art (Πρακτικά Συνεδρίου 1994), σ. 65-75.

2. Η αρίθμηση των οικοπέδων είναι συμβατική. Έγινε μόνο για να υπάρχει αντιστοιχία με το χάρτη των οικοδομικών τετραγώνων της Σπάρτης.

Σχέδ. 1. Σπάρτη. Τοπογραφικός χάρτης όπου σημειώνονται τα ανασκαμμένα οικόπεδα του 1994.

Τα ευρήματα που συγκεντρώθηκαν από την ανασκαφή είναι όστρακα καλής ποιότητας, κυρίως της ύστερης ελληνιστικής εποχής. Συγκεκριμένα συγκεντρώθηκε μεγάλος αριθμός θραυσμάτων μελαμβαφών και άβαφων πινακίων των ελληνιστικών χρόνων, τεμάχια μαγειρικών σκευών, άωτα μελαμβαφή σκυφίδια, μερικά με διακόσμηση εμπίεστων ανθεμίων στο εσωτερικό τους, λαβή μελαμβαφούς αγγείου με ανάγλυφη παράσταση μορφής και πέντε συνανήκοντα τμήματα μελαμβαφούς κλειστού αγγείου με γωνιώδες περίγραμμα. Το ένα φέρει επίθετο επίβλημα με προτομή μορφής που φορεί χιτώνα και ιμάτιο περασμένο πάνω από το κεφάλι (Μ.Σ. 12830), ενσφράγιστη λαβή αμφορέα με την αποσπασματικά σωζόμενη επιγραφή *ΑΙΤΙΟ[- - -]* (Μ.Σ. 12831ε) και θραύσματα μεγαρικών σκύφων (Πίν. 59 β). Ένα από αυτά, με διακόσμηση της κατηγορίας των επιμηκυσμένων πετάλων που εναλλάσσονται με κατακόρυφες σειρές από ανάγλυφους κυκλίσκους, φέρει αντί μιας σειράς κυκλί-

σκων την επιγραφή του κεραμέα του εργαστηρίου: *Σώτιμος*[3] (Μ. Σ. 12831β).

Μεγάλος ήταν και ο αριθμός των αγνύθων που βρέθηκαν κατά την ανασκαφή. Έτσι, μόνο από το χώρο που οριζόταν από τους τοίχους 3 και 4 της ανασκαφής αποκαλύφθηκαν 15 πυραμιδόσχημες αγνύθες, από τις οποίες η μία φέρει εγχάρακτο το γράμμα *Ε* (Μ. Σ. 12831δ).

Τρία μόνο από τα νομίσματα της ανασκαφής είναι καλά διατηρημένα και χρονολογούνται στα χρόνια 43-31 π.Χ.[4].

Η πρωιμότερη χρήση του χώρου υποδηλώνεται μόνο από τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής: τέσσερα συνανήκοντα θραύσματα ερυθρόμορφου κρατήρα (Μ. Σ. 12824α-δ) με διονυσιακή παράσταση (διακρίνεται κεφαλή μαινάδας που κρατεί θύρσο και το ανώτερο τμήμα κεφαλής μορφής που φορεί στεφάνι κισσού και κρατά τύμπανο - Διόνυσος;) (Πίν. 59 α), θραύσματα αρχαϊκής λάκαινας που σώζει ίχνη μελανών ταινιών (Μ. Σ. 12829), τμήματα ανάγλυφων αρχαϊκών πίθων, δύο χειροποίητα ειδώλια ανάλογα με εκείνα που έχουν βρεθεί στα ιερά της Ορθίας, της Χαλκιοίκου, του Μενελαΐου και του ιερού του Διός Μεσσαπέος (Μ. Σ. 12828γ-δ)[5] και όστρακο με διακόσμηση από κάθετες παράλληλες τεθλασμένες γραμμές.

2. Οδός μονής Παντανάσσης (Ο.Τ. 144, οικόπεδο αφών Βαχαβιώλου)

Στο παραπάνω οικόπεδο αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,90 μ. από την επιφάνεια του πεζοδρομίου της οδού Παντανάσσης κτιστός αγωγός που διατρέχει το οικόπεδο με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., σωζ. μήκ. 18,90 και πλ. 0,45 μ. Ο αγωγός ήταν χτισμένος με αδρά λαξευμένους πλακοειδείς λίθους, κάθετα τοποθετημένους, και για την κάλυψή του είχαν χρησιμοποιηθεί επίσης πλακοειδείς λίθοι και δύο τεμάχια μαρμάρινων στηλών (Μ. Σ. 11719 και 11720). Το βόρειο άκρο του αγωγού ήταν κατεστραμμένο σε ορισμένα τμήματα, η συνέχειά του όμως ήταν ορατή στη βόρεια παρειά του σκάμματος. Ο χρόνος της κατασκευής και της χρήσης του αγωγού δύσκολα μπορεί να χρονολογηθεί με ακρίβεια· στη μικρή ποσότητα της κεραμικής που συγκεντρώθηκε βρήκαμε όστρακα ύστερων, άβαφων χρηστικών αγγείων, καθώς και λίγα θραύσματα μελαμβαφών αγγείων.

3. Οδός Λεωνίδου 89 (Ο.Τ. 16, οικόπεδο Γεωργίου και Αικατερίνης Χατζή) (Σχέδ. 2)

Κατά τη σωστική ανασκαφή που διενεργήθηκε στη δυτική πλευρά του οικοπέδου, όπου τα αρχαία λείψανα είχαν διασωθεί από την οικοδόμηση της παλαιάς οικίας Χατζή, αποκαλύφθηκε τμήμα οδού των ρωμαϊκών χρόνων με κατεύθυνση Β./ΒΑ.-Ν./ΝΔ., κατασκευασμένης από πατημένο χώμα, χαλίκι και τεθραυσμένα κεραμικά. Στην οδό διακρίθηκαν τέσσερα επάλληλα οδοστρώματα από βάθος 0,32 μ. έως 1,32 μ. μετρούμενο από το πεζοδρόμιο της οδού Λεωνίδου (βάθος α΄ οδοστρώματος: 0,32 έως 0,82 μ., β΄ οδοστρώματος: 0,82 έως 1,02 μ., γ΄ οδοστρώματος: 1,02 έως 1,16 μ., δ΄ οδοστρώματος: 1,16 έως 1,32 μ.).

Η οδός οριοθετούνταν στα δυτικά της από κτιστό αγωγό, πλ. 0,40 μ. στο εσωτερικό του, για την κατασκευή του οποίου είχαν χρησιμοποιηθεί λίθοι και κάποια θραύσματα αρχιτεκτονικών μελών σε β΄ χρήση. Σε βάθος 0,64 μ. και εντός του α΄ οδοστρώματος αποκαλύφθηκε αγωγός νερού κατασκευασμένος από πήλινα κυλινδρικά στελέχη με κατεύθυνση όμοια με εκείνη του δρόμου και του κτιστού αγωγού.

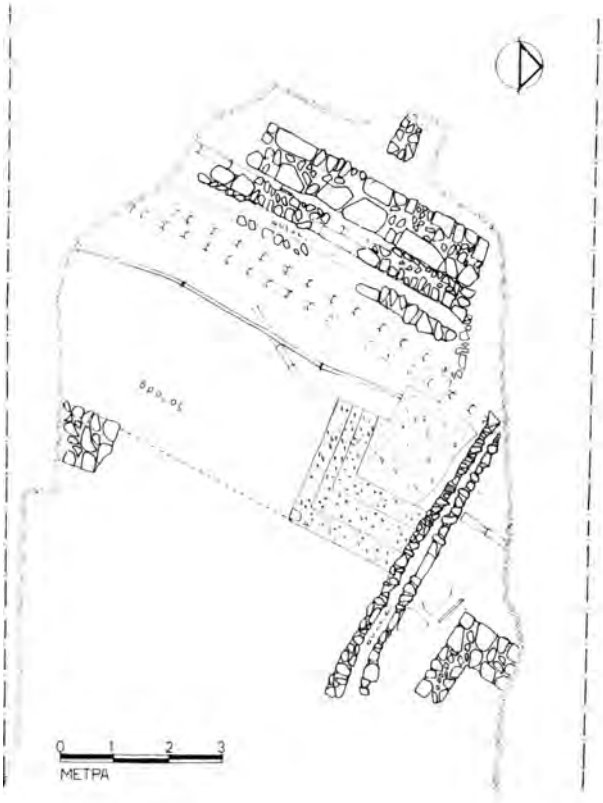
Σε βάθος 0,89 μ., μέσα στο β΄ οδόστρωμα, αποκαλύφθηκε δεύτερος αγωγός κατασκευασμένος από πήλινα κυλινδρικά στελέχη, με κατεύθυνση Δ.-Α./ΒΑ. Ο αγωγός αυτός πατά πάνω στο γ΄ οδόστρωμα του δρόμου και, όπως αποκαλύφθηκε, συνδεόταν με τον κτιστό αγωγό που οριοθετούσε το δρόμο στα δυτικά. Από την αφαίρεση του β΄ οδοστρώματος, στα δυτικά του αγωγού αυτού, προήλθε πολύ καλής ποιότητας πινάκιο δυτικής sigillata, ελλιπές ως προς το χείλος, και τμήμα του πυθμένα, συγκολληθέν από πολλά τεμάχια (Μ. Σ. 12823). Το πινάκιο είναι εμβαπτισμένο από τη δακτυλιόσχημη βάση του, στο εσωτερικό της οποίας φαίνονται τα αποτυπώματα των δακτύλων του κεραμέα. Στο εσωτερικό πάνω από τη βάση του φέρει διακόσμηση από κυκλική rouletted ταινία και στο κέντρο του, μέσα σε διπλό ορθογώνιο πλαίσιο, τη σφραγίδα του κεραμέα Τ· *RFRE* (T. Rufrenus).

Κάτω από το δυτικό τοίχωμα του κτιστού αγωγού σε βάθος 0,94 μ. αποκαλύφθηκε τρίτος αγωγός ανάλογης κατασκευής και ένας τέταρτος σε βάθος 1,01 μ. Στα ανα-

3. Ήδη από το 1924 είναι γνωστό το όνομα του κεραμέα Σωσίμου (και όχι Σωτίμου) από μια ολόκληρη και μια αποσπασματικά σωζόμενη επιγραφή. M.B. Hobling, Greek Relief Ware from Sparta, BSA XXVI (1924-1925), σ. 291-294 και G. Siebert, Recherches sur les ateliers de bols à reliefs du Péloponnèse à l'époque Hellénistique, 1978, σ. 84-86.

4. Πρβλ. S. Grunauer-von Hoerschelmann, Die Münzprägung der Lakedaimonier, Berlin 1978, Gruppe XVI, αριθ. 107, και Gruppe XVII, αριθ. 46.

5. R. Dawkins, Artemis Orthia, σ. 155-157, πίν. XL, αριθ. 2-3. H.W. Catling, Excavations at the Menelaion 1976-1977, Λακωνικαί Σπουδαί 3 (1977), σ. 414-415, εικ. 13. H.W. Catling, Zeus Messapeus near Sparta: An Interim Report, Λακωνικαί Σπουδαί 10 (1990), σ. 286, εικ. 10.

Σχέδ. 2. Σπάρτη Οδός Λεωνίδου 89. Κάτοψη της ανασκαφής.

τολικά του τέταρτου αγωγού και εντός του γ΄ οδοστρώματος σε βάθος 1,11 μ. αποκαλύφθηκε μολύβδινος αγωγός νερού, διαμ. 0,09 μ., με κατεύθυνση Β.-Ν., ο οποίος πρέπει να συνδεθεί κατασκευαστικά με τη χρήση του β΄ οδοστρώματος, αφού ήταν ευδιάκριτη η παραβίαση του γ΄ οδοστρώματος για την τοποθέτησή του.

Δεύτερος κτιστός αγωγός αποκαλύφθηκε στη βόρεια πλευρά του ανασκαπτόμενου αγωγού σε βάθος 0,67 μ. υστερότερης χρονολόγησης.

Λείψανα τοίχου πλ. 0,85 μ., με κατεύθυνση παράλληλη με εκείνη του δρόμου, αποκαλύφθηκαν στη μικρή επέκταση της ανασκαφής προς Δ., καθώς και λείψανα δύο ακόμη τοίχων στα βορειοανατολικά του αρχαίου δρόμου, κατεστραμμένων από το υπόγειο της παλαιάς οικίας Χατζή που προϋπήρχε στον ίδιο χώρο.

4. Οδός Θεοδωρακοπούλου (Ο.Τ. Γ 392, οικόπεδο Νικ. Βαστή) (Σχέδ. 3· Πίν. 60 δ)

Η σωστική έρευνα του οικοπέδου υπήρξε δυσχερής εξαιτίας της μεγάλης καταστροφής που είχαν υποστεί τα αρχαία λείψανα σε όλο τον κεντρικό χώρο του οικοπέδου κατά το παρελθόν. Έτσι, η ανασκαφή περιορίστηκε σε ζώνη πλ. 5 μ. στη βόρεια πλευρά του οικοπέδου, σε ζώνη 4 μ. στη δυτική πλευρά και 4,5 μ. στη νότια πλευρά και η αποκάλυψη των αρχιτεκτονικών λειψάνων των χώρων υπήρξε εξαιρετικά αποσπασματική. Οι δυσκολίες έγιναν μεγαλύτερες, όταν το οικόπεδο πλημμύρισε από τα νερά της βροχής αρχικά, και στη συνέχεια από την άνοδο του υδροφόρου ορίζοντα της περιοχής. Έτσι, παρά τις προσπάθειες της Εφορείας μας αλλά και της Πυροσβεστικής Υπηρεσίας, το οικόπεδο έμεινε πλημμυρισμένο μέχρι και το Σεπτέμβριο του επόμενου έτους, οπότε και ολοκληρώθηκε η σχεδιαστική και φωτογραφική αποτύπωση των λειψάνων.

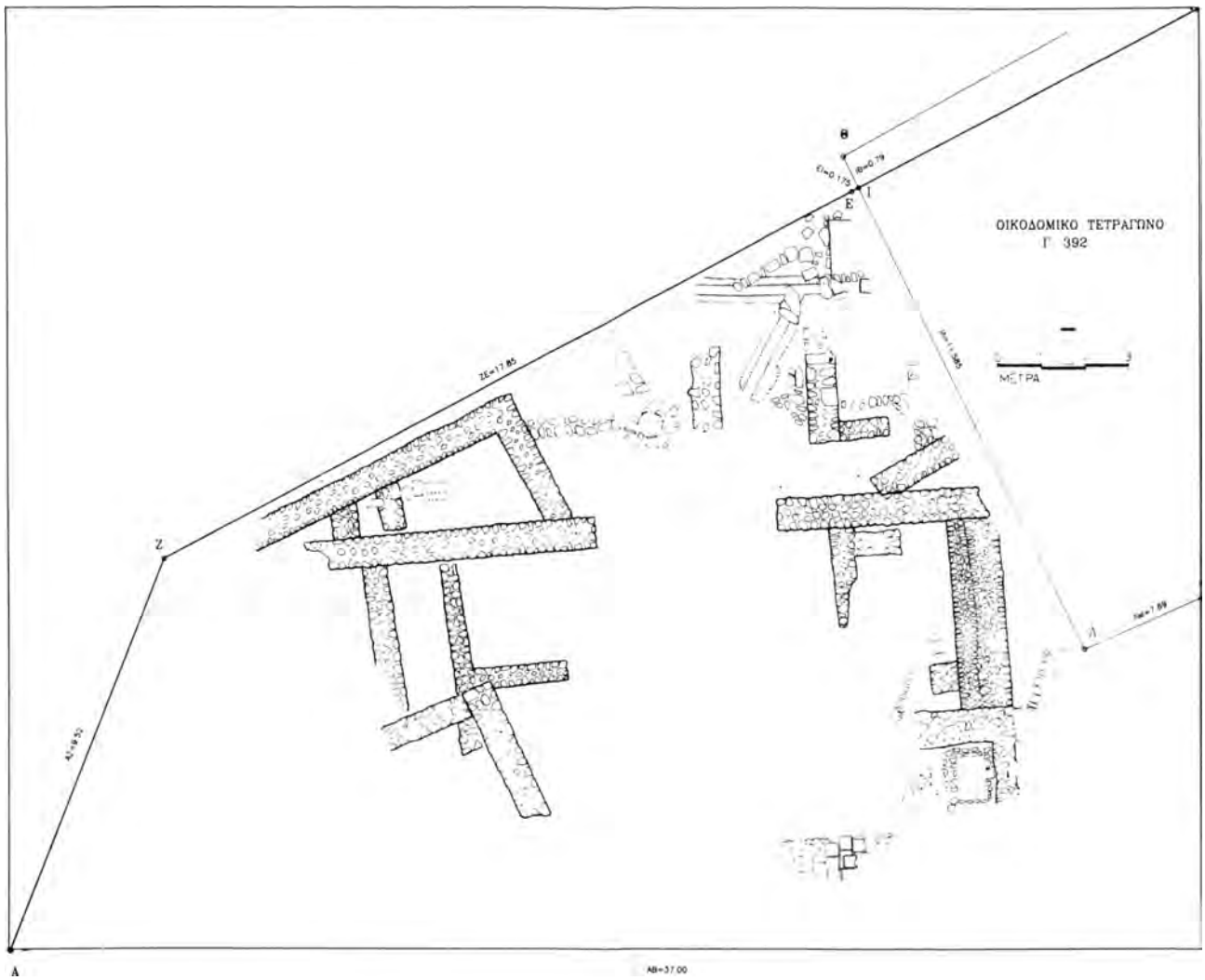
Στη βόρεια πλευρά του οικοπέδου αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,09 μ. από το οδόστρωμα της οδού Θεοδωρακοπούλου τμήμα δαπέδου από κονίαμα, και ακριβώς στη βόρεια παρειά του οικοπέδου λείψανα τοίχου κατασκευασμένου από οπτές πλίνθους και στρώσεις κονιάματος. Η βορειοδυτική γωνία του οικοπέδου διατρεχόταν από δύο, συνδεόμενους διαγώνια, κτιστούς αγωγούς με δάπεδο από πήλινες πλάκες. Για την κάλυψη του αγωγού είχαν χρησιμοποιηθεί πλακοειδείς λίθοι αλλά και τεμάχια μαρμάρου. Μετά την αφαίρεση του δαπέδου αποκαλύφθηκαν λείψανα τοίχων, η αποσπασματική διατήρηση των οποίων δεν επιτρέπει την αποκατάσταση του κτιρίου στο οποίο ανήκαν. Ο τοίχος 2 διατρέχει το χώρο με κατεύθυνση Β.-Ν. συνολ. μήκ. 15,5 μ. Η συνέχειά του αποκαλύφθηκε στο νότιο χώρο της ανασκαφής μετά από την καταστροφή ενός τμήματος του, μήκ. 4,10 μ., στο κέντρο του ανασκαπτόμενου χώρου. Επάλληλες φάσεις αρχιτεκτονικών λειψάνων αποκαλύφθηκαν κυρίως στη βόρεια πλευρά του οικοπέδου, καθώς και τμήματα κατεστραμμένου δαπέδου από πήλινες πλάκες και μικρή δεξαμενή, διαστ. 1×0,70 μ.

Στη νότια πλευρά του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν, εκτός από τη συνέχεια του τοίχου 2, επάλληλα οικοδομικά λείψανα που έφθαναν μέχρι τη νεότερη εποχή. Λείψανα δαπέδου και τοίχων αποκαλύφθηκαν στην ανατολική πλευρά του οικοπέδου.

5. Έργα ΟΤΕ

Κατά την εκσκαφή χανδάκων για τη διέλευση καλωδίων του ΟΤΕ αποκαλύφθηκαν αρχαιότητες σε διάφορα σημεία της πόλης της Σπάρτης[6].

6. Το ημερολόγιο της ανασκαφής τήρησε σε όλο το έργο του ΟΤΕ (Σπάρτη, Μαγούλα, Γούναρη) η συμβασιούχος αρχαιολόγος Νικολέτα Πανταζοπούλου.

Σχέδ. 3. Σπάρτη. Οδός Θεοδωρακοπούλου. Κάτοψη της ανασκαφής.

α) Διασταύρωση οδών Θερμοπυλών και Λεωνίδου (Ο.Τ. 140)

Μπροστά από την ιδιοκτησία Β. Τσέλιου αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,63 μ. από την επιφάνεια του πεζοδρομίου τμήμα αγωγού κτιστού από αργούς λίθους και πήλινες πλάκες. Το δάπεδο του αγωγού ήταν κατασκευασμένο από πήλινες πλάκες. Το εσωτερικό πλάτος του αγωγού ήταν 0,30 μ.

β) Πάροδος οδού Άγιδος

Μπροστά από την ιδιοκτησία Μπότη αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,48 μ. από το σύγχρονο οδόστρωμα της οδού Άγιδος τοίχος με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., πλ. 0,50 μ., κατασκευασμένος από αργούς λίθους, κεραμίδες και κονίαμα ως συνδετικό υλικό. Ο τοίχος αποκαλύφθηκε κατά μήκος του σκάμματος σε μήκος 4,60 μ.

Σε δυτικότερο σημείο της παρόδου αποκαλύφθηκε κατά μήκος του σκάμματος, σε βάθος 0,40 μ., τοίχος με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., πλ. 0.55 μ. και συνολ. σωζ. μήκ. 12,80 μ., κατασκευασμένος από αργούς λίθους, θραύσματα κεραμίδων και συνδετικό κονίαμα ανάμεσά τους και μερικές μεγαλύτερες λιθοπλίνθους (πρέπει να σημειωθεί ότι ο τοίχος ήταν μερικώς κατεστραμμένος, ενώ λείψανα κατεστραμμένων τοίχων στα δυτικά και νότιά του δεν στάθηκε δυνατό να διαπιστωθεί αν ανήκουν στο ίδιο κτίσμα). Σε απόσταση 10,30 μ. από το ανατολικό άκρο του τοίχου αποκαλύφθηκε κατά χώραν κατώφλι, σε

βάθος 0,50, μήκ. 0,75 και πλ. 0,35 μ. Στη νότια πλευρά του τοίχου και σε βάθος 0,70 μ. αποκαλύφθηκε αγωγός κατασκευασμένος από πήλινα κυλινδρικά στελέχη.

Σε ανώτερο του τοίχου στρώμα και στα δυτικά αυτού, σε βάθος 0,20 μ., αποκαλύφθηκε λιθόστρωτη οδός των νεότερων μάλλον χρόνων, σωζ. μήκ. 8,70 μ. με κατεύθυνση ανάλογη με εκείνη της σύγχρονης παρόδου (ΒΔ-ΝΑ). Η συνέχεια της οδού και τμήμα του υποστρώματός της αποκαλύφθηκαν στη βόρεια πλευρά του τοίχου, κατά τη διεύρυνση του σκάμματος.

γ) Οδός Ηρακλειδών (Ο.Τ. 7)

Σε σκάμμα του ΟΤΕ που διανοίχθηκε στη νότια πλευρά της οδού Ηρακλειδών, μπροστά από την ιδιοκτησία Ν. Κουτσοβίτη[7], αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,77 μ. από την επιφάνεια της σύγχρονης οδού Ηρακλειδών τμήμα δαπέδου από λίθους και κεραμίδες μέσα σε κονίαμα. Δυτικότερά του, σε βάθος 0,60 μ., αποκαλύφθηκε τοίχος με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., πλ. 0,55 μ., χτισμένος με αργούς λίθους και κονίαμα.

Στη δυτική πλευρά του τοίχου, μπροστά από την ιδιοκτησία Σαχάμη, αποκαλύφθηκαν τμήματα δαπέδων σε βάθος 0,80 και 0,46 μ. και κιονίσκοι χώρων υποκαύστου. Άλλος χώρος ορίζεται δυτικότερα μπροστά από την ιδιοκτησία Μυλωνά-Κούρου από δύο τοίχους. Τα αρχιτεκτονικά λείψανα που αποκαλύφθηκαν θα πρέπει να συνδεθούν με την ανασκαφή συγκροτήματος λουτρού και οικίας που αποκαλύφθηκε στα οικόπεδα Κοκκονού και Χαραλαμπάκου, στη βόρεια πλευρά της οδού Ηρακλειδών αριθ. 64 (Ο.Τ. 137)[8].

δ) Οδός Ηρακλειδών (Ο.Τ. 140)

Μπροστά από την ιδιοκτησία Παρασκευοπούλου, στη νότια πλευρά της οδού Ηρακλειδών και αμέσως μετά τη διασταύρωση με την οδό Πλατανιστά, αποκαλύφθηκαν λείψανα τοίχων και τμήμα ψηφιδωτού δαπέδου. Συγκεκριμένα αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,40 μ., τμήμα τοίχου με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., πλ. 0,60 μ. περίπου, κατασκευασμένου από αργούς λίθους και κονίαμα και εντοιχισμένο τεμάχιο σπονδύλου κίονα. Στο βορειοανατολικό τμήμα του τοίχου αποκαλύφθηκε τμήμα μολύβδινου αγωγού ύδρευσης, που είχε την ίδια κατεύθυνση με τον τοίχο. Ο τοίχος εφάπτονταν στο βορειοδυτικό άκρο του με τοίχο ανάλογης κατασκευής που αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,38 μ. Ο δεύτερος αυτός τοίχος γωνιάζει με τρίτο τοίχο και, όπως διαπιστώθηκε, σχημάτιζαν το χώρο δωματίου με ψηφιδωτό δάπεδο, καθώς σώθηκε σπάραγμά του με διακόσμηση λογχόσχημων «φύλλων» ερυθρού, κυανού και πράσινου χρώματος. Λείψανα άλλου τοίχου με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. αποκαλύφθηκαν σε απόσταση 4,60 μ. δυτικά του ψηφιδωτού, σε βάθος 0,40 μ., πλ. 0,75 μ., κατασκευασμένου από λίθους, θραύσματα κεραμίδων και κονίαμα ως συνδετικό υλικό. Λείψανα άλλων δύο τοίχων που γωνιάζουν μεταξύ τους αποκαλύφθηκαν πιο δυτικά.

Η ανασκαφή δεν συνεχίστηκε στην παρακείμενη απαλλοτριωμένη από το ΥΠΠΟ ιδιοκτησία Παπαδημητρίου, κατά την ανασκαφή της οποίας το έτος 1977 είχε πραγματοποιηθεί επέκταση του σκάμματος και στην οδό Ηρακλειδών ενώ η τοποθέτηση του υπόγειου δικτύου έγινε πάνω από τη στάθμη των αρχαίων λειψάνων. Το σκάμμα διανοίχθηκε ξανά στη δυτική γωνία του Ο.Τ. 140 μπροστά από την ιδιοκτησία Ι. Αργειτάκου, όπου αποκαλύφθηκαν τα λείψανα δύο τοίχων ανάλογης κατασκευής με κατεύθυνση περίπου Β.-Ν.

ε) Διασταύρωση Ηρακλειδών και Πλατανιστά (διάβαση ανάμεσα στα Ο.Τ. 140 και 7)

Κατά τη διάνοιξη χάνδακος για την τοποθέτηση των καλωδίων του ΟΤΕ αποκαλύφθηκε στη δυτική πλευρά του Ο.Τ. 140 τμήμα αγωγού με δάπεδο κατασκευασμένο από πήλινες πλάκες σε βάθος 0,48 μ. από την επιφάνεια του σύγχρονου οδοστρώματος (εσωτερικό πλάτος αγωγού: 0,24 μ.) Δυτικότερα του αγωγού αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,34 μ. τμήμα τοίχου με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Ο τοίχος ήταν χτισμένος από ακατέργαστους λίθους και κονίαμα και είχε πλάτος 0,95 μ.

Ε.Π. ΖΑΒΒΟΥ

στ) Οδός Χαμαρέτου

Στην παραπάνω οδό, ανάμεσα στα Ο.Τ. 46 και 52, αποκαλύφθηκε αυλή ρωμαϊκής έπαυλης που έφερε κτιστή διαμόρφωση για κήπο με παρτέρια και πιθανώς πίδακα στο κέντρο. Και αυτό το ψηφοθετημένο δάπεδο αποδίδεται με βεβαιότητα στο εργαστήριο του 3ου αι. (Πίν. 60γ). Επαναλαμβάνονται και εδώ τα γνωστά γεωμετρικά θέματα εμπλουτισμένα με εικονογραφικές παραστάσεις, όπως δελφίνια και άλλα θαλάσσια κήτη, καθώς και κεφάλια Μέδουσας, θέμα ιδιαίτερα αγαπητό στη Σπάρτη[9].

7. ΑΔ 38 (1983): Χρονικά, σ. 90.

8. ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 283-285.

9. Α. Παναγιωτοπούλου, Représentations de la Meduse dans les mosaiques de Grèce, VI Coloquio Internacional sobre Mosaico Antiguo Guadalajara 1994, 1990, σ. 369-382.

ζ) Οδός Λυκούργου

Στην παραπάνω οδό, νότια του Ο.Τ. 37 και ακριβώς βόρεια της κεντρικής πλατείας της Σπάρτης, αποκαλύφθηκαν τμήματα δύο γειτονικών δωματίων με ψηφιδωτή διακόσμηση. Πρόκειται για το αίθριο με impluvium μιας μεγάλης έπαυλης, στην οποία ίσως ανήκει και το λουτρό του οικοπέδου Σταματάκου, λίγο βορειότερα στο ίδιο Ο.Τ. Η διακόσμηση ακολουθεί την τυπική διάταξη σε ζώνες με γεωμετρικά θέματα και παραστάσεις θαλάσσιας πανίδας. Στη δυτική πλευρά βρέθηκε μια ζώνη με στρωμένες λεπτές πλάκες μαρμάρου, η οποία όμως δεν έμοιαζε με επισκευή (Σχέδ. 4). Το διπλανό δωμάτιο χωριζόταν με μεσοτοιχία από ωμοπλίνθους, χωρίς θεμελίωση, και το τμήμα που αποκαλύφθηκε φέρει γεωμετρικά κοσμήματα. Τμήμα της αίθουσας αυτής πρέπει να διατηρείται κάτω από το οδόστρωμα της οδού Λυκούργου και το πεζοδρόμιο, αλλά δεν αποκαλύφθηκε σε όλη του την έκταση.

ΣΤΕΛΛΑ ΡΑΥΤΟΠΟΥΛΟΥ

6. Οδός Καλλικρατίδη (Ο.Τ. 131, οικόπεδο Δ. Λιακάκου) (Σχέδ. 5)

Σωστική ανασκαφή πραγματοποιήθηκε κατά το διάστημα Απριλίου-Αυγούστου 1994 στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Δ. Λιακάκου, στα σύνορα της πόλης της Σπάρτης και της κοινότητας Μαγούλας. Η ανασκαφή δεν ολοκληρώθηκε για λόγους ανεξάρτητους από τη θέληση του ανασκαφέα. Η θέση του οικοπέδου τοποθετείται στην περιοχή της αρχαίας κώμης Πιτάνης, πολύ κοντά στον αρχαιολογικό χώρο της ακρόπολης. Κατά τους 4 1/2 μήνες της ανασκαφής αποκαλύφθηκαν σημαντικά αρχαία ερείπια τα οποία σε συνδυασμό με τις ανασκαφές των προς Β. κειμένων οικοπέδων, διαφωτίζουν τις γνώσεις μας για τον πολεοδομικό ιστό της πόλης στα ρωμαϊκά χρόνια.

Συγκεκριμένα, τη δυτική πλευρά του οικοπέδου κατελάμβανε τμήμα κτιριακού συγκροτήματος στο οποίο διακρίνονται τρεις τουλάχιστον διαφορετικές φάσεις. Οι δύο πρέπει να τοποθετηθούν στα ύστερα ρωμαϊκά και πρωτοχριστιανικά χρόνια και η τρίτη η πρωιμότερη, στα τέλη του 1ου αι. π.Χ.-αρχές 1ου αι. μ.Χ., όπως χρονολογείται η φάση αυτή από τα νομίσματα της εποχής του Γαΐου Ιουλίου Ευρυκλή που βρέθηκαν. Η ανασκαφή του κτιρίου δεν έφθασε σε πέρας, λόγω της εκκρεμότητας αποκόλλησης δύο τμημάτων ψηφιδωτών δαπέδων με γραμμικά κοσμήματα, τα οποία χρονολογούνται κατά τον 4ο αι. μ.Χ.

Όπως αποκαλύφθηκε κατά την ανασκαφή, το οικόπεδο διατρέχει αρχαίος δρόμος με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. και συνεχή χρήση από την ύστερη ελληνιστική εποχή μέχρι τα πρώιμα χριστιανικά χρόνια, αφού μπορούν να διακριθούν πέντε τουλάχιστον διαφορετικές φάσεις του και κάποιες μετασκευές. Τα αρχαία οδοστρώματα ήταν κατασκευασμένα από πατημένο χώμα ανάμικτο με χαλίκι και μικρά τεμάχια κεραμικών και στα ρωμαϊκά χρόνια διατρέχονταν από δεκάδες αγωγούς κατασκευασμένους από πήλινα κυλινδρικά στελέχη, γεγονός που υποδεικνύει την ανάπτυξη του υδρευτικού συστήματος της πόλης κατά την περίοδο εκείνη[10]. Σημαντικό εύρημα του δεύτερου οδοστρώματος ήταν η αποκάλυψη δύο αρματοτροχιών με τη γνωστή για τους αρχαίους ελληνικούς δρόμους μεταξύ τους απόσταση 1,40 μ.[11], στοιχείο που ενισχύει την εκτίμηση ότι πρόκειται για σημαντική οδική αρτηρία της αρχαίας Σπάρτης. Πρέπει να προστεθεί ότι ο δρόμος του οικοπέδου Λιακάκου προεκτεινόμενος στα βορειοανατολικά δείχνει να καταλήγει, σε απόσταση 500 μ. περίπου, στο δυτικό άκρο του αρχαίου θεάτρου.

Στο χώρο κάτω από τα οδοστρώματα αποκαλύφθηκε τοίχος κατασκευής η οποία μπορεί να χρονολογηθεί στα ελληνιστικά χρόνια. Με τον τοίχο αυτό συναρτώνται και τα δύο κατώτερα οδοστρώματα της αρχαίας οδού, τα οποία αρχίζουν ανατολικότερα των υπολοίπων.

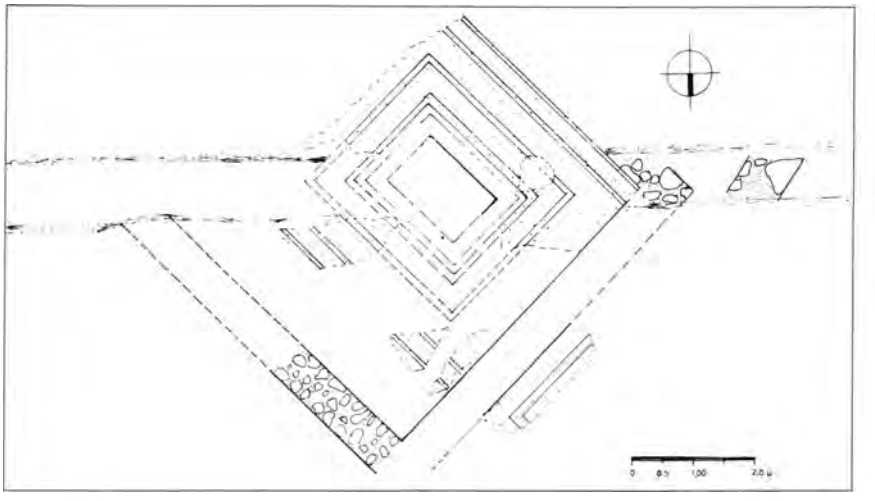
Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι βρίσκεται διάσπαρτη στο οικόπεδο πρωιμότερη κεραμική, κυρίως στα κατώτερα στρώματα και τους αποθέτες, η οποία δεν μπορεί να συνδεθεί με καμιά από τις κατασκευές που έχουν αποκαλυφθεί. Το γεγονός αυτό μπορεί να εξηγηθεί μονο αν δεχθούμε ότι στην περιοχή έχουν πραγματοποιηθεί εκτεταμένες χωματουργικές εργασίες, ιδιαίτερα κατά την πρώτη φάση της ρωμαϊκής οικοδόμησης.

Σημαντικός υπήρξε και ο αριθμός των νομισμάτων (περίπου 86 νομίσματα) που αποκαλύφθηκαν στην ανασκαφή, των οποίων η πλειονότητα χρονολογείται στα τέλη του 1ου αι. π.Χ. και τις αρχές του 1ου αι. μ.Χ.[12]. Το σημαντικότερο ίσως μέχρι αυτή τη στιγμή εύρημα ήταν η

10. Τμήματα του υδρευτικού και αποχετευτικού συστήματος της ρωμαϊκής Σπάρτης έχουν αποκαλυφθεί τα τελευταία χρόνια σε πολλά οικόπεδα της Σπάρτης.

11. Ο ίδιος δρόμος αποκαλύφθηκε στο παρελθόν στα παρακείμενα οικόπεδα Κούμαρη, Λαμπράκη, Σουχλέρη.

12. Για τους τύπους των περισσότερων νομισμάτων πρβλ. ενδεικτικά S. Grunauer - von Hoerschelmann, ό.π. (υποσημ. 4), Gruppe XV, αριθ. 59, 60, Gruppe XVII, αριθ. 63, αριθ. 112, αριθ. 122, Gruppe XVI, αριθ. 1-15, Gruppe XXXVI, Gruppe XXVI, Gruppe XIX, αριθ. 14, αριθ. 21 κτλ.

Σχέδ. 4. Σπάρτη. Έργα ΟΤΕ. Οδός Λυκούργου. Το αίθριο μεγάλης επαύλης.

εύρεση μικρής μαρμάρινης ασπίδας διαμ. 0,145 μ., αντίγραφο σε μικρογραφία της ασπίδας της Αθηνάς Παρθένου (Μ. Σ. 11663). Το ενδιαφέρον εστιάζεται στο γεγονός ότι σώζεται ακέραιη. Μια πρώτη χρονολογική προσέγγιση θα μπορούσε να την τοποθετήσει στους μέσους αυτοκρατορικούς χρόνους. Από τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής αξίζει να αναφερθεί επίσης ενεπίγραφη πλίνθος της σκηνοθήκης του αρχαίου θεάτρου (Πίν. 60.α), τμήμα λύχνου με την επιγραφή *ΔΙΟΝ*, θραύσματα μεγαρικού σκύφου (Πίν. 60 β).

Α.Α. ΘΕΜΟΣ

7. Οδός Πλατανιστά (Ο.Τ. 127, οικόπεδο Δ. Σουλτάνη)

Στο παραπάνω οικόπεδο κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών για τη διάνοιξη βόθρου στον ακάλυπτο χώρο ανατολικά υπάρχουσας οικοδομής εντοπίστηκαν αρχαία σε βάθος 0,87 μ. από την επιφάνεια του εδάφους και ακολούθησε σύντομη ανασκαφή σε τετράγωνο διαστ. 2,5×2,5 μ.

Αποκαλύφθηκε τμήμα λουτρικής εγκατάστασης ρωμαϊκών χρόνων. Ειδικότερα ήλθε στο φως η νοτιοανατολική γωνία δωματίου με υπόκαυστο. Στον ανατολικό τοίχο του δωματίου εφάπτονται τέσσερις πεσσίσκοι από πήλινες πλάκες διαστ. 0,26×0,18 μ. και στο νότιο δύο πεσσίσκοι. Το σωζόμενο τμήμα των δύο τοίχων περιβάλλει τέσσερις κιονίσκους από πήλινες πλάκες διαμ. 0,20 μ. Ως συνδετικό υλικό για τις πλάκες των πεσσίσκων και των κιονίσκων χρησιμοποιήθηκε ασβεστοκονίαμα. Οι τοίχοι είναι κατασκευασμένοι από οπτοπλίνθους και σώζονται σε ύψος 0,30-0,40 μ. Σε βάθος 1,14 μ. από την επιφάνεια του εδάφους εμφανίστηκαν ίχνη πυράς. Από την ανασκαφή περισυνελέγη ένα σιδερένιο έλασμα.

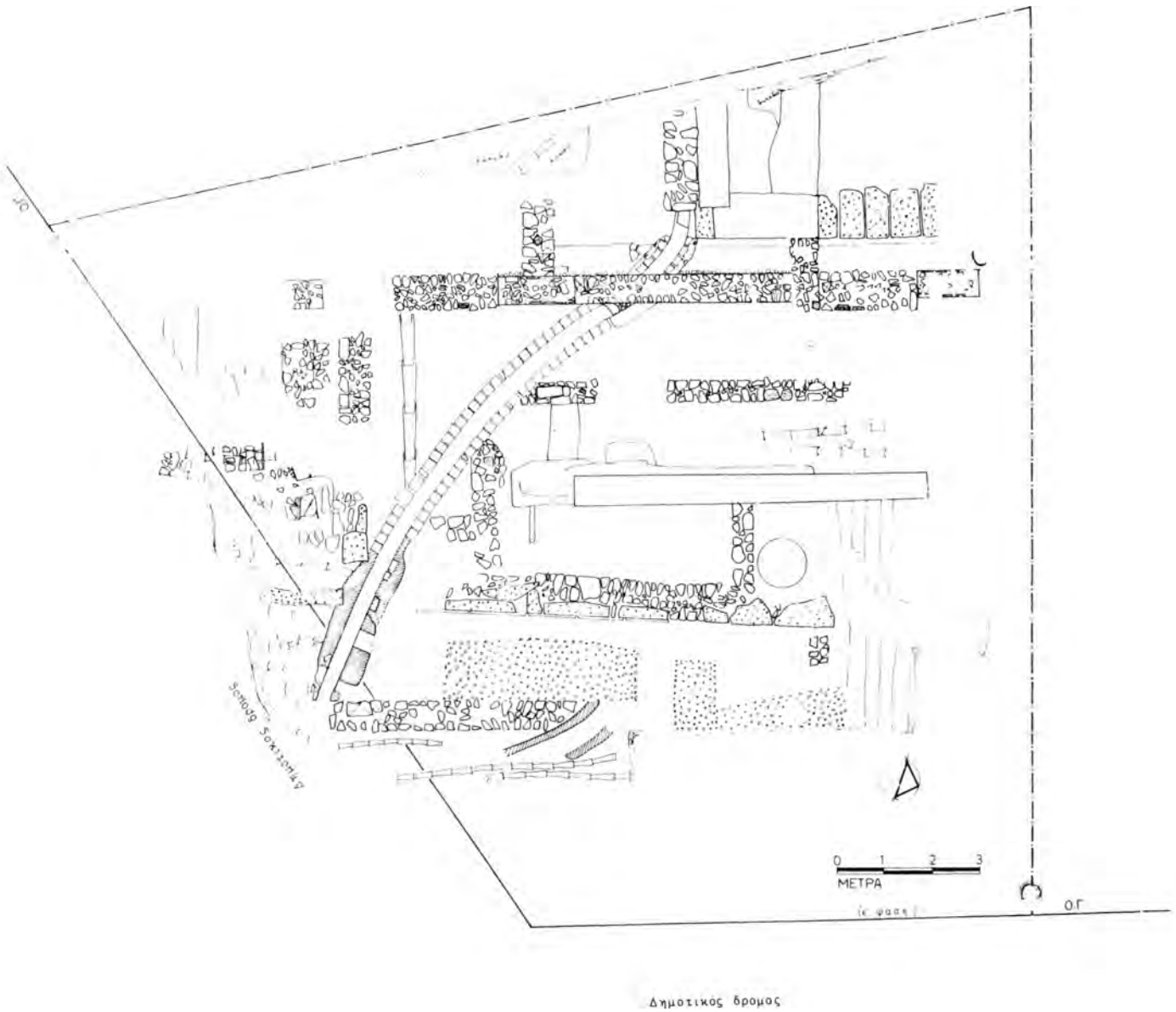
Το εντοπισθέν τμήμα βαλανείου διατηρείται σε άριστη κατάσταση και πιθανώς βρίσκεται σε άμεση σχέση με συγκρότημα δημόσιων(;) λουτρικών εγκαταστάσεων, τμήματα του οποίου είχαν αποκαλυφθεί σε ανασκαφές της δεκαετίας του 1960 στα Ο.Τ. 126 και Ο.Τ. 127 της πόλης της Σπάρτης[13]. Τα αποκαλυφθέντα λείψανα καταχώθηκαν και ο ιδιοκτήτης προέβη σε διάνοιξη βόθρου εντός του υπογείου της υπάρχουσας οικοδομής.

8. Οδός Κλεομβρότου και Βρασίδου (Ο.Τ. 37, οικόπεδο Ν. Σταθόπουλου)

Κατά τη διάρκεια οικοδομικών εργασιών στον ακάλυπτο χώρο δυτικά του ξενοδοχείου Μενελάιο (ιδιοκτησίας Ν. Σταθόπουλου) στο κέντρο της σύγχρονης πόλης, ήλθαν στο φως αρχαία οικοδομικά κατάλοιπα και ακολούθησε σύντομη ανασκαφική διερεύνηση του χώρου.

Υπόγειο κτίσμα νεότερων χρόνων και σύγχρονος βόθρος ευθύνονται για την παντελή απουσία αρχαίων λειψάνων στο βόρειο τμήμα του χώρου. Κατά συνέπεια η ανασκαφική διερεύνηση περιορίστηκε στο νότιο τμήμα αλλά και εδώ υπήρχαν σαφή ίχνη διατάραξης των στρω-

13. Βλ. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 172 κ.ε.· 21 (1966): Χρονικά, σ. 155 κ.ε.

Σχέδ. 5. Σπάρτη. Οδός Καλλικρατίδη. Κάτοψη της ανασκαφής.

μάτων λόγω των θεμελίων άλλου σύγχρονου βόθρου στη νοτιοδυτική γωνία της ιδιοκτησίας[14].

Τα πενιχρά οικοδομικά λείψανα ανάγονται σε δύο φάσεις. Στη νεότερη χρονολογικά περίοδο, που συμπίπτει με τους υστεροκομνήνειους χρόνους, ανήκουν τα λείψανα τοίχου σωζ. ύψ. 0,14 μ., κατασκευασμένου από μεγάλες ορθογώνιες και τραπεζιοειδείς λίθινες πλάκες χωρίς συνδετική ύλη. Σε χρόνους αρχαιότερους, πιθανώς υστερορωμαϊκούς, εντάσσονται τα λείψανα άλλου τοίχου σωζ. ύψ. 0,40 μ., κατασκευασμένου από αργούς λίθους, κεραμίδια και ασβεστοκονίαμα. Στην αρχαιότερη φάση χρονολογούνται και τα ίχνη κατασκευής αποτελούμενης από τρεις πώρινες λιθοπλίνθους καθώς και τμήμα κατεστραμμένου κτιστού αγωγού.

14. Η επίβλεψη της ανασκαφής και η τήρηση του ημερολογίου έγινε από την αρχαιολόγο Γ. Πάντου. Η χρονολόγηση των ευρημάτων της βυζαντινής εποχής οφείλεται στην προϊσταμένη της 5ης ΕΒΑ Αιμ. Μπακούρου.

Η κεραμική που περισυνελέγη περιλάμβανε όστρακα βυζαντινών χρόνων – ανάμεσά τους και θραύσματα εφυαλωμένων πινακίων – και λίγα υστερορωμαϊκά. Επίσης περισυνελέγησαν δύο φθαρμένα νομίσματα ρωμαϊκών χρόνων. Από τα λίθινα ευρήματα της ανασκαφής αναφέρονται: α) άνω τμήμα μαρμάρινης στήλης σωζ. ύψ. 0,25 μ., που φέρει τρία κυμάτια και υπολείμματα φυτικής διακόσμησης (Μ. Σ. 12061), β) τρία συνανήκοντα τεμάχια από ορθομαρμάρωση τοίχου (Μ. Σ. 12070 α-γ) και γ) τε-μάχιο αρράβδωτου κίονα (Μ. Σ. 12091).

9. Οδός Διοσκούρων και ανώνυμη οδός (Ο.Τ. 6, οικόπεδο Γ. Κοτσώνη)

Στην ιδιοκτησία Κοτσώνη, που βρίσκεται προς ΝΔ. και σε απόσταση 500 μ. περίπου από την αρχαία ακρόπολη της πόλης της Σπάρτης, κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών για την ανέγερση νέας οικοδομής εντοπίστηκαν αρχαία. Μια πρώτη ανασκαφική διευρεύνηση του χώρου πραγματοποιήθηκε το 1992 κατόπιν δήλωσης του ιδιοκτήτη ότι προτίθεται να αναλάβει τις ανασκαφικές δαπάνες αλλά διεκόπη σύντομα λόγω αδυναμίας του ιδίου να ανταπεξέλθει στο κόστος των εργασιών[15]. Οι ανασκαφικές εργασίες επαναλήφθηκαν το 1994 και ολοκληρώθηκαν το 1995 με συνεργείο εργατών που είχε προσληφθεί από την Υπηρεσία. Από τις γειτονικές προς το οικόπεδο Κοτσώνη ιδιοκτησίες είχε ήδη ανασκαφεί μόνο η προς Ν. ιδιοκτησία Ε. Ιωαννίδη το έτος 1986, η οποία έφερε στο φως ταφές ρωμαϊκών χρόνων και τμήματα πήλινων κτιστών αγωγών.

Κατά την πρώτη φάση της συστηματικής ανασκαφικής διερεύνησης της ιδιοκτησίας Κοτσώνη (από 10-8-94 έως 5-9-94) αποκαλύφθηκε σε μικρό βάθος από την επιφάνεια του σύγχρονου δρόμου (0,20-0,30 μ. περίπου) το περίγραμμα καλοδιατηρημένου βαλανείου ρωμαϊκών χρόνων. Το κυρίως κτίριο του βαλανείου έχει γενικό σχήμα ορθογώνιο και προσανατολισμό Δ./ΒΔ.-Α./ΝΑ. Αποτελείται από μικρά δωμάτια ορθογώνιας ή τετράγωνης κάτοψης. Το οικοδόμημα περιβάλλεται από σύστημα κτιστών αγωγών που συνδέονται με τις λειτουργικές ανάγκες του. Επιπλέον, βόρεια και νότια του κυρίως κτιρίου επισημάνθηκαν τοίχοι αμελέστερης κατασκευής που συνδέονται με μεταγενέστερες επεμβάσεις στην υπάρχουσα λουτρική εγκατάσταση (επισκευές ή μετατροπές). Από τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής επισημαίνονται τμήμα μαρμάρινου ροπάλου – προφανώς από αγαλμάτιο Ηρακλέους – και δύο πήλινα ειδώλια ίππων. Τη χρήση του βαλανείου κατά τους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους επιβεβαιώνουν δύο νομίσματα που βρέθηκαν στα ανώτερα στρώματα της ανασκαφής. Πρόκειται για: α) χάλκινο νόμισμα με παράσταση του αυτοκράτορα Διοκλητιανού (284-304 μ.Χ.) με στέμμα στον εμπροσθότυπο και με τον αυτοκράτορα προς τα δεξιά που δέχεται Νίκη πάνω σε σφαίρα από γυμνό Δία προς τα αριστερά στον οπισθότυπο β) χάλκινο νόμισμα του Λικίνιου Ι (308-324 μ.Χ.).

Η ανασκαφή διεκόπη λόγω της λήξης της σύμβασης των εργατών. Για το έτος 1995 προγραμματίζεται η πλήρης αποκάλυψη του βαλανείου. Κατ' αυτό τον τρόπο θα αποσαφηνιστούν οι λειτουργίες των επιμέρους δωματίων του λουτρού και θα διευκρινιστούν οι κατασκευαστικές λεπτομέρειες του με απώτερο στόχο τη χρονολόγηση του μνημείου.

Α.Β. ΚΑΡΑΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ

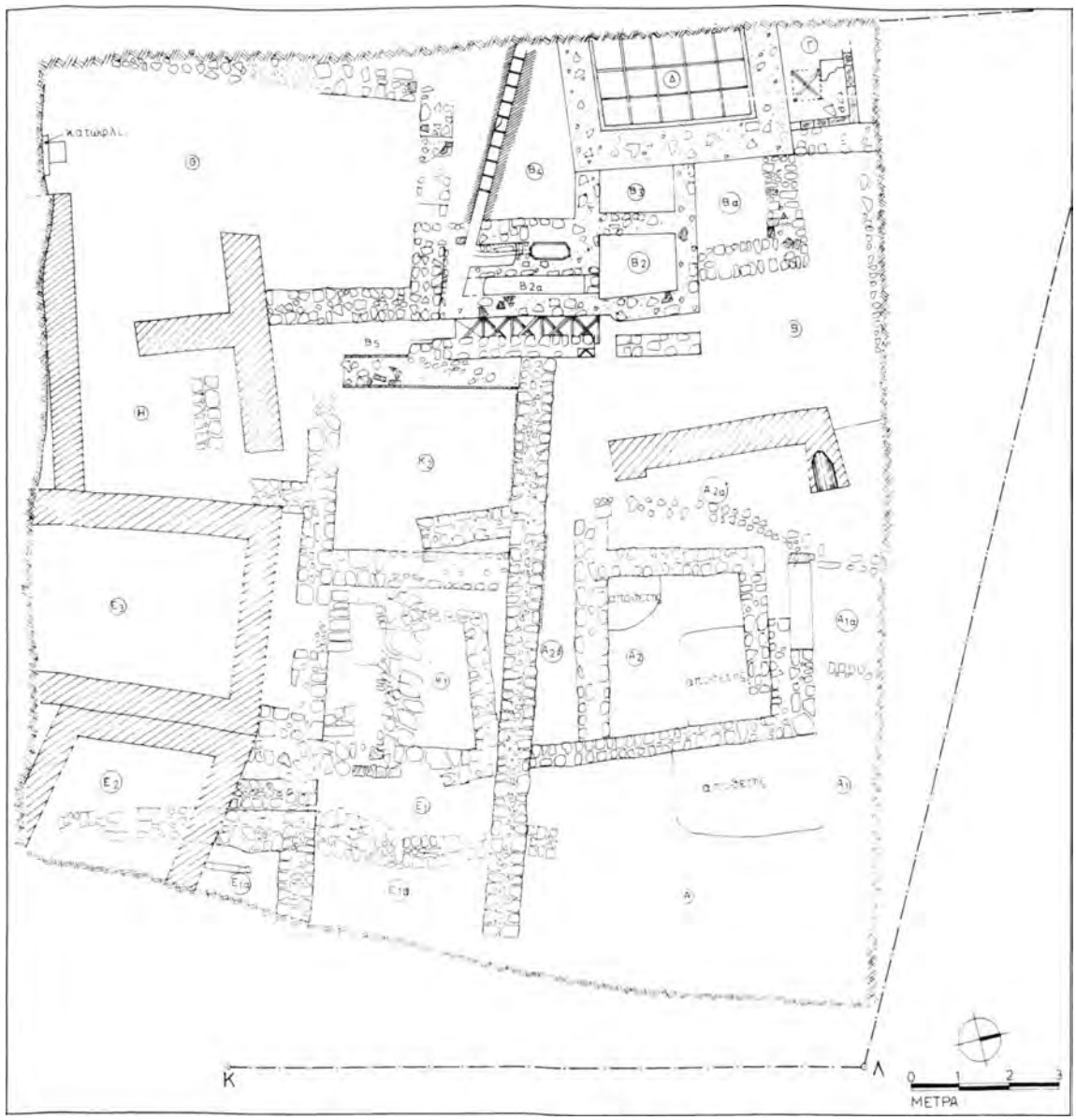
10. Οικόπεδο Ν. Προβιά (Ο.Τ. 113) (Σχέδ. 6)

Αφορμή για την πραγματοποίηση εκτεταμένης σωστικής ανασκαφής από την Ε' ΕΠΚΑ στο παραπάνω οικόπεδο έδωσε η αποκάλυψη πολλών αρχιτεκτονικών λειψάνων κατά την εκσκαφή θεμελίων για την ανέγερση κατοικίας. Το οικόπεδο βρίσκεται στο Ο.Τ. 113 της πόλης της Σπάρτης και πλησίον των νοτιοανατολικών υπωρειών της αρχαίας ακρόπολης. Η ανασκαφή πραγματοποιήθηκε από το 1993-1994 με ενδιάμεση διακοπή λόγω των δυσμενών συνθηκών του χειμώνα, καλύπτοντας μια έκταση 186 τ.μ. (Πίν. 61 β).

Αποκαλύφθηκαν λείψανα οικιστικών συνόλων κοσμικού χαρακτήρα, που ανάγονται σε τρεις οικοδομικές περιόδους (ελληνιστική, ρωμαϊκή, βυζαντινή), εκ των οποίων τα βυζαντινά κατάλοιπα αντιπροσωπεύουν δύο φάσεις. Σε κάτοψη η ανασκαφή παρουσιάζει σχήμα περίπλοκο, λόγω των πολλών διαμερισμάτων (συνολικά 48 τοίχοι) που εντοπίστηκαν. Η στρωματογραφική έρευνα του χώρου, η μελέτη της κεραμικής, καθώς και η μελέτη της εκάστοτε τοιχοποιίας κατέδειξαν τα ακόλουθα συμπεράσματα:

Στο ανώτερο στρώμα αποκαλύφθηκαν λείψανα δύο κτιρίων της βυζαντινής εποχής με πιθανό προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. Τα κτίρια φαίνεται να γνώρισαν μεγάλη διάρκεια ζωής, γεγονός που αποδεικνύεται τόσο από τις πολλές μετασκευές-επισκευές που παρατηρήθηκαν όσο και από την άφθονη κεραμική που επίσης καλύπτει ένα μεγάλο χρονικό διάστημα από τον 7ο αι. έως τον 9ο αι.

15. Η ανασκαφή διήρκεσε από 1-10-92 έως 6-10-92 και το ημερολόγιο τήρησε η αρχαιολόγος Γ. Πάντου.

Σχέδ. 6. Σπάρτη. Οικόπεδο Ν. Προβιά. Κάτοψη της ανασκαφής.

μ.Χ. (κτίριο Α: χώροι Α, Ε, Ζ, Η, κτίριο Β: χώροι Β1, Β2, Β3, Β4, Γ, Δ, Ε2, Ε3, Η, Θ). Το κτίριο Α (υστερότερο) κατά βάση χρησιμοποίησε το πρωιμότερο κτίριο Β, προχωρώντας σε λιγοστές επισκευές των τοίχων και επεμβάσεις (σαθροί τοίχοι μεγ. ύψ. 0,30, βάθ. 0,70 μ.). Αντίθετα, το κτίριο Β ήταν επιμελέστερης κατασκευής, με εντοιχισμένο σε πολλές περιπτώσεις δομικό υλικό της ρωμαϊκής περιόδου. Στο δυτικό τομέα της οικίας εντοπίστηκε και καθαρίστηκε μία δεξαμενή νερού (χώρος Δ) επενδυμένη εσωτερικά από ερυθρό υδραυλικό κονίαμα και δάπεδο από πήλινες πλάκες (εσωτ. διαστ. 2,95×1,70 μ., βάθ. 0,10 /1,18 μ. δάπεδο). Ανατολικά και σε στενή επαφή με τη δεξαμενή αποκαλύφθηκαν χώροι (Β1, Β2, Β3, Β4, Β5), που περιείχαν κτιστούς και πήλινους αγωγούς νερού καθώς και μία πολυγωνική δεξαμενή, επενδυμένη εσωτερικά με ορθομαρμάρωση (διαστ. 0,72×0,39, μεγ., ύψ. 0,23 μ., βάθ. 0,89 μ.). Η διοχέτευση του νερού από τη δεξαμενή γινόταν μέσω ενός πήλινου αγωγού που

υπήρχε στην ανατολική παρειά της. Εγκάρσια στο βόρειο μέτωπό της εντοπίστηκε ο χώρος Γ, με σαφή λουτρικό χαρακτήρα, δεδομένου ότι έφερε δάπεδο με υπόκαυστα, βάθ. 0,80 μ.

Αξιοσημείωτη υπήρξε η αποκάλυψη στο δωμάτιο Κ2 ενός τοίχου (αριθ. 20), το εσωτερικό μέτωπο του οποίου είχε επιχριστεί με γκρίζο καλής ποιότητας ασβεστοκονίαμα πάνω στο οποίο με τα δάχτυλα είχαν σχεδιαστεί τρεις σειρές με επάλληλες φολίδες (μήκος τοίχου 3,50, πλάτος 0,65, ύψος 1,58, βάθος: 0,86 μ.), μοτίβο των παλαιοχριστιανικών χρόνων (Πίν. 61 α). Η συμβολή της κεραμικής στάθηκε καθοριστική και πολύ κατατοπιστική όσον αναφορά τη χρονολόγηση των παραπάνω οικιών. Συνελέγη από βάθος 0,40 έως 2,06 μ., μεγάλη ποσότητα λαβών αμφορέων λακωνικού τύπου (χρονικά καλύπτουν μια εξίσου μεγάλη περίοδο από τον 7ο έως και τον 11ο αι. μ.Χ.), άφθονα θραύσματα εφυαλωμένων πινακίων καθώς και μεγάλη ποσότητα από άβαφα αγγεία (πίθοι με ανάγλυφο διάκοσμο, τσουκαλολάγηνα, νομίσματα του 9ου αι. μ.Χ. κ.ά.). Η μελέτη, τέλος, της στρωματογραφίας των χώρων δεν απέδωσε σημάδια βίαιων αναμοχλεύσεων-μετατοπίσεων ή καταστροφών, γεγονός που πιθανότατα οφείλεται στην ειρηνική εγκατάλειψη του χώρου.

Λείψανα της ρωμαϊκής οικίας εντοπίστηκαν στους χώρους Κ1, Κ2 κυρίως όμως στα δωμάτια Α1, Α2, Α3. Από εδώ συνελέγη άφθονη κεραμική του 2ου/3ου αι. μ.Χ. και παρατηρήθηκαν μεγάλα στρώματα καταστροφής με εμφανή σημάδια φωτιάς, που πιθανότατα σχετίζονται άμεσα με την αιτία εγκατάλειψης της οικίας. Το βάθος των ρωμαϊκών στρωμάτων δεν παρουσίασε ομοιογένεια· κυμαινόταν από 1,97 (Β) έως 2,05/-2,30 μ. (Α). Εντός των δωματίων Α και Α2 ανασκάφηκαν τρεις αποθέτες λακκοειδούς μορφής που απέδωσαν σημαντικά ευρήματα των ρωμαϊκών και των ελληνιστικών χρόνων (μεγάλα θραύσματα πήλινων ανάγλυφων ακρωτηρίων, μελαμβαφή λυχνάρια, πινάκια με διακόσμηση τύπου δυτικής κλιτύος, θραύσματα ομηρικών σκύφων, πολλά ειδώλια, εκ των οποίων ένα εικονίζει την θεά Άρτεμη, είκοσι πέντε αναθηματικά μικκύλα αγγεία, τμήματα δακρυδόχων, καθώς και νομίσματα, της ρωμαϊκής κυρίως περιόδου).

Αξιοσημείωτη στάθηκε η αποκάλυψη εκτεταμένου στρώματος καταστροφής στους χώρους Η-Θ, από βάθος 1,87 έως 2,12 μ., όπου παρατηρήθηκαν εκτός από εξαιρετική κεραμική του 3ου αι. μ.Χ. και πολλά σπαράγματα τοιχογραφιών με κατάλοιπα ερυθρού χρώματος. Δυστυχώς η αποσπασματικότητα και η μικρή έκταση των ρωμαϊκών λειψάνων καθιστά αδύνατη οποιαδήποτε προσπάθεια διεξαγωγής ασφαλών συμπερασμάτων που αφορούν τη λειτουργικότητα-χρήση και αρχιτεκτονική μορφή της παραπάνω οικίας.

Η ελληνιστική οικία αντιπροσωπευόταν κυρίως στους χώρους Κ1 (θεμελιώσεις τοίχων εντοπίστηκαν κάτω από το ρωμαϊκό δάπεδο, βάθ: 2,50/ 2,95 μ.), καθώς και στα δωμάτια Ε1, Ε1α, Ε1β (πλησίον της ανατολικής παρειάς του οικοπέδου). Εδώ εντοπίστηκαν θεμελιώσεις τοίχων μαζί με έναν πήλινο αγωγό νερού με κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ. Ήταν κατασκευασμένοι από πλακαρές πέτρες καθώς και από αργούς λίθους διαφόρων διαστάσεων χωρίς χρήση συνδετικού υλικού. Το ύψος τους κυμαίνονταν από 0,10 έως 0,70 μ. και το βάθος τους από 3, 18 έως 3,41 μ., βάθος αγωγού 2,71 μ. Η κεραμική, τέλος, που συνελέγη ανήκει στον 3ο αι. π.Χ. με λιγοστά επίσης όστρακα της κλασικής περιόδου. Η οικία πάντως σαφώς πρέπει να εκτεινόταν ανατολικότερα και εκτός των ορίων της ανασκαφής.

Γ. ΠΑΝΤΟΥ

11. Οικόπεδο Ι. Γομάτου (Ο.Τ. 4)

Στο παραπάνω οικόπεδο βρέθηκαν οικιστικά λείψανα ελληνιστικών χρόνων που επιβεβαίωσαν την κατοίκηση στο λόφο της Ευαγγελίστριας κατά τα ελληνιστικά χρόνια. Αποκαλύφθηκε τοίχος και πηγάδι, με στρώματα πλούσια σε κεραμική, αλλά δεν εντοπίστηκαν δάπεδα. Η κεραμική ανάγεται στον 3ο και 2ο αι. π.Χ.

12. Οικόπεδο Α. Καπετανέα (Ο.Τ. 15)

Οι αρχαιότητες του οικόπεδου Καπετανέα είναι ρωμαϊκών χρόνων σε δύο φάσεις που ανήκουν σε λουτρικό οικοδόμημα, προφανώς τμήμα αστικής έπαυλης. Η τοιχοδομία είναι χαρακτηριστική με κροκάλες, τούβλα και τσιμεντοκονία, ενώ στα δάπεδα έχουν χρησιμοποιηθεί μεγάλες τετράγωνες πήλινες πλάκες. Στην άκρη του οικοπέδου βρέθηκε ένας κανονικού παραλληλόγραμμου σχήματος αποθέτης, που ίσως να είχε σχέση με τον κλίβανο, διότι βρέθηκε γεμάτος όστρακα, κάρβουνα και στάχτη.

13. Οικόπεδο Χρ. Παπαθεοφιλοπούλου (Ο.Τ. 5α)

Στο οικόπεδο αυτό που βρίσκεται εκτός της ελεγχόμενης με βάση την κήρυξη του 1971 περιοχής, αλλά κοντά σε άλλα οικόπεδα στα οποία είχε γίνει ανασκαφή παλαιότερα[16], ανασκάφηκε τμήμα βιοτεχνικού συγκροτήματος, το οποίο πρέπει να σχετίζεται με τη β΄ φάση του γειτονικού οικοπέδου Γεωργιτσογιαννάκου που είχε ανα-

16. Πρβλ. οικόπεδο Βρεττάκου (1986), όπου είχε βρεθεί τμήμα υστε-

σκαφεί παλαιότερα (1989). Είναι εμφανής η σχέση των οικιστικών χώρων, που προσδιορίζονται από τα ψηφιδωτά δάπεδα, με τον εργαστηριακό χώρο που ανασκάφηκε το 1994.

Διακρίθηκαν τρεις φάσεις: η πρώτη με κανονικά χτισμένους τοίχους που χαρακτηρίζονται από το ισχυρό κονίαμα και σχηματίζουν κανονικούς τετράγωνους χώρους, αλλά και θέσεις για τα μεγάλα πιθάρια που βρέθηκαν κατά χώραν. Στη δεύτερη φάση ανήκουν μερικές προσθήκες, ενώ στην τρίτη και τελευταία ανήκουν μια σειρά πρόχειρων τοίχων χωρίς ισχυρό συνδετικό υλικό. Η κύρια χρήση του χώρου της ανασκαφής δεν άλλαξε ποτέ, καθώς όλοι οι τοίχοι ακολουθούν την ίδια πορεία, και τα πιθάρια με τα αυλάκια υπάρχουν σε όλες τις φάσεις. Το εργαστήριο για τη λειτουργία του χρησιμοποιούσε υγρό υλικό, το οποίο συγκεντρωνόταν (ίσως καταστάλαζε) στα πιθάρια.

14. Οικόπεδο Γρουμπού (Ο.Τ. 104)

Η ανασκαφή στο οικόπεδο Γρουμπού αποκάλυψε αρχαιότητες διαφόρων εποχών που καλύπτουν ένα ευρύτατο χρονολογικό φάσμα, από τα γεωμετρικά μέχρι και τα υστερορωμαϊκά χρόνια. Λεπτομερής μελέτη της κεραμικής θα επιτρέψει την απόδοση των φάσεων σε πιο συγκεκριμένες χρονολογικές περιόδους. Το μεγαλύτερο και σαφέστερα διαμορφωμένο κτίριο ανήκει σε μεγάλο εργαστηριακό συγκρότημα των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων. Η χρήση του δεν μπορεί να προσδιοριστεί, αν και είναι σαφές ότι αποτελεί οργανική συνέχεια των αρχαιοτήτων που βρέθηκαν το 1973 στο γειτονικό οικόπεδο Μπουγάδη. Η κεντρική κατασκευή είναι μια μεγάλη αίθουσα, η στέγη της οποίας στηρίζεται σε κτιστό στύλο που βρίσκεται στο κέντρο του χώρου. Η είσοδός της ήταν στη νότια πλευρά, όπου βρέθηκε και μια μικρή δεξαμενή. Η εξασφάλιση νερού ήταν σημαντική για τη λειτουργία του εργαστηρίου, καθώς το νερό που συγκεντρωνόταν στη δεξαμενή στα νότια του κτιρίου διοχετευόταν απευθείας σε δεξαμενή στο εσωτερικό της αίθουσας. Μέσα στην αίθουσα βρέθηκαν τμήματα μιας μεγάλης κυλινδρικής κατασκευής από σοβά που στερεωνόταν στο βόρειο τοίχο, ενώ στο ανατολικό τμήμα της αίθουσας ήταν συγκεντρωμένος μεγάλος σωρός στάχτης, στερεωμένος με πέτρες για να μη σκορπίσει. Στο κέντρο του εργαστηρίου και κοντά στον πεσσό της στέγης βρέθηκε το κάτω μέρος μεγάλου πιθαριού, το οποίο μάλιστα δεν στηριζόταν στο δάπεδο, αλλά λίγο ψηλότερα σαν να ήταν στερεωμένο πάνω σε κάποια βάση από ξύλο.

Στα βόρεια του εργαστηρίου βρέθηκαν αυλάκια και αγωγοί, κατασκευές που παροχέτευαν νερό που έρρεε στη δυτική πλευρά του κτιρίου, και που δεν μπορεί να ήταν μόνο τα όμβρια της περιοχής, αλλά πρέπει να είχαν σχέση με τη λειτουργία του εργαστηρίου. Σχέση με τον εργαστηριακό χώρο πρέπει να έχουν και μια σειρά από κατασκευές στα βορειοανατολικά του εργαστηρίου, ένας μικρός κλίβανος και μια «λεκάνη» κατασκευασμένη από κυλινδρικό τμήμα πιθαριού προσεκτικά στερεωμένο πάνω σε μια πλάκα (Πίν. 61 γ).

Παρόμοια βιοτεχνική χρήση διατήρησε η περιοχή και μετά την καταστροφή του κτιρίου αυτού, διότι πάνω στην επίχωσή του βρέθηκε τμήμα κλιβάνου που θα πρέπει να χρονολογηθεί στα βυζαντινά χρόνια.

Τα στρώματα που ανασκάφηκαν χαμηλότερα από το επίπεδο του εργαστηρίου απέδωσαν κεραμική κλασικών και ελληνιστικών χρόνων, μαζί με λίγα προϊστορικά και γεωμετρικά όστρακα.

15. Έργα ΔΕΥΑ Σπάρτης

Κατά τις εκσκαφές για την εγκατάσταση δικτύων κοινής ωφέλειας εντοπίστηκαν αρχαιότητες σε όλο σχεδόν το μήκος των διανοιγομένων χανδάκων. Διερευνήθηκε παντού η στρωματογραφία, με αποτέλεσμα να γίνουν ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις σχετικά με την επαλληλία γεωλογικών και ανθρωπογενών επιχώσεων, καθώς και των οικοδομικών φάσεων στην περιοχή της Σπάρτης. Όπου κρίθηκε απαραίτητο για να αποκαλυφθούν σημαντικές αρχαιότητες και οικοδομικά σύνολα έγιναν διευρύνσεις των σκαμμάτων και σύντομες ανασκαφικές έρευνες. Ένα από τα σημαντικότερα ευρήματα είναι ο εντοπισμός ενός εκτεταμένου ρωμαϊκού νεκροταφείου στη σύγχρονη έξοδο προς Μυστρά. Οι τάφοι, άλλοτε μεμονωμένοι και άλλοτε σε μικρά ταφικά οικοδομήματα, είναι χτισμένοι με τούβλα και συνήθως είναι κτερισμένοι με ένα μοναδικό λυχνάρι.

Στην οδό Τριακοσίων, βόρεια του Ο.Τ. 134, αποκαλύφθηκε αίθουσα με δάπεδο από σπασμένα τούβλα, πακτωμένα όρθια, διαμορφωμένο σε τετράγωνα διάχωρα, που θα πρέπει να χρονολογηθεί στους πρώιμους ρωμαϊκούς χρόνους. Στο ίδιο Ο.Τ., κοντά στη διασταύρωση με την οδό Άγιδος, ανεσκάφη διώροφος ελληνιστικός τάφος, το πάνω τμήμα του οποίου βρέθηκε γεμάτο οστά, αγγεία και όστρακα, ενώ το κάτω βρέθηκε άδειο. Πρόκειται για οικογενειακό τάφο με οστεοφυλάκιο, στο οποίο συγκεντρώνονταν οι ανακομιδές μαζί με τα κτερίσματά τους. Η κεραμική, η οποία δεν μπορεί να αποδοθεί σε συγκεκρι-

---

ροελληνιστικής έπαυλης, που εκοσμείτο με ψηφιδωτό δάπεδο του 1ου π.Χ. αι., το οποίο εκτίθεται στο Μουσείο.

μένες ταφές, χρονολογείται από τα μέσα του 3ου μέχρι τις αρχές του 1ου αι. π.Χ.[17]. Δυτικότερα, βό-ρεια του οικοπέδου Αλικάκου στο Ο.Τ. 136, όπου το 1975 είχε βρεθεί οικοδόμημα με αίθουσα που έφερε επιδαπέδια διακόσμηση ζωδιακού κύκλου[18], αποκαλύφθηκε νέα διακοσμημένη αίθουσα, πιθανώς αίθριο, διότι οι τοίχοι του ήταν επενδεδυμένοι με λίθινες πλάκες. Το ψηφιδωτό, που σώζεται αποσπασματικά, αποδίδεται με βε-βαιότητα στο τοπικό εργαστήριο του 3ου-4ου αι. μ.Χ. στη Σπάρτη, και φέρει παραλληλόγραμμα διάχωρα και ζώνες με γεωμετρικά θέματα, ενώ η διαμόρφωση στο κέντρο δεν σώθηκε.

Στο δυτικό άκρο του Ο.Τ. 136 βρέθηκε τοίχος με τετράγωνους πύργους και κτιστό αυλάκι στη βόρεια πλευρά του. Παρόμοιες κατασκευές που έχουν βρεθεί στα οικόπεδα Μενενάκου και Γιάτρα (1989) αποδεικνύουν ότι πρόκειται για πολυτελή κήπο με επιτηδευμένες διαμορφώσεις που πιθανώς ανήκει στο λουτρικό οικοδόμημα των οικοπέδων Δίπλα[19] (Ο.Τ. 126).

Από τα κινητά ευρήματα αναφέρουμε ένα ακόμη ανάγλυφο με ανθέμιο που βρέθηκε στον ίδιο δρόμο (Πίν. 62 α).

ΣΤΕΛΛΑ ΡΑΥΤΟΠΟΥΛΟΥ

Μαγούλα Σπάρτης

Οικόπεδο Γ. Τζάκα - Μ. Βλαχονικολού (πρώην ιδιοκτησία Γ. Μπόκολα)

Το έτος 1994 ξεκίνησε η ανασκαφή του οικοπέδου ιδιοκτησίας Γ. Τζάκα στη Μαγούλα, σε απόσταση περίπου 150 μ. νοτιοανατολικά του αρχαιολογικού χώρου των Λουτρών της Αράπισσας, με έξοδα του ιδιοκτήτη. Μετά την αφαίρεση του επιφανειακού στρώματος αποκαλύφθηκε τμήμα αγωγού, η ανώτερη επιφάνεια τοίχου, διάσπαρτα αρχιτεκτονικά μέλη, ανάμεσα στα οποία και τμήμα επιστυλίου και τμήμα ψηφιδωτού δαπέδου. Η ανασκαφική διερεύνηση του χώρου διακόπηκε γιατί ο ιδιοκτήτης δεν μπορούσε να αντιμετωπίσει το συνολικό κόστος της ανασκαφής. Η ανασκαφή θα συνεχιστεί τον επόμενο χρόνο με χρήματα της Υπηρεσίας μας. Στα κινητά ευρήματα της ανασκαφής συγκαταλέγεται μεγάλος αριθμός κομβίων οξυπύθμενων αμφορέων και τεμάχια μαρμαροθετήματος.

Κοινοτικός δρόμος Μαγούλας - Σπάρτης

Στο δυτικό άκρο της οδού Φειδιππίδη, στη βόρεια πλευρά του Ο.Τ. 130 και μπροστά από την ιδιοκτησία Γ. Φιλιπποπούλου, αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,70 μ. τμήμα λιθόστρωτου σε μήκος 2,30 μ. Το σκάμμα του ΟΤΕ στη συνέχεια προχώρησε στη νότια πλευρά του κοινοτικού δρόμου Μαγούλας - Σπάρτης, όπου μπροστά από την ιδιοκτησία Κυρούση αποκαλύφθηκε μικρό τμήμα κατεστραμμένου δαπέδου κατασκευασμένο από κονίαμα με υπόστρωμα μικρών λίθων και δυτικότερα λείψανα τοίχων, τμήμα λιθόστρωτου και αγωγός ύδρευσης από πήλινα κυλινδρικά στελέχη με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ.

Στη συνέχεια η διάνοιξη του χάνδακος συνεχίστηκε στη βόρεια πλευρά της κοινοτικής οδού μπροστά από τις ιδιοκτησίες Κ. Αργειτάκου, Κωνσταντινάκου και Ε. Αργειτάκου, όπου αποκαλύφθηκε μεγάλος αριθμός λειψάνων αρχιτεκτονικών κατασκευών, που ξεκινούν από βάθος μόλις 0,30 μ. κάτω από την επιφάνεια της σύγχρονης κοινοτικής οδού και υποδεικνύουν την πυκνή χρήση του χώρου κατά τους ρωμαϊκούς και τους μεταγενέστερους χρόνους.

Οδός Πέλοπος

Στην ανατολική πλευρά της οδού, μπροστά από την ιδιοκτησία Γ. Τζαννετάκου, αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,34 μ. από τη σύγχρονη οδό τμήμα τοίχου κατασκευασμένου από αργούς λίθους, θραύσματα κεραμίδων και κονίαμα ως συνδετικό υλικό.

Ανώνυμη κοινοτική οδός Μαγούλας (ιδιοκτησία Αργυρώς Μάνη)

Στην ιδιοκτησία Α. Μάνη, επί ανώνυμης οδού (πλησίον της διασταύρωσης με την οδό Καλαμών) αποκαλύφθηκαν τμήματα τοίχων των οποίων η ανώτερη επιφάνεια ξεκινά σε βάθος 0,40 μ. από την επιφάνεια του σύγχρονου οδοστρώματος, με κατεύθυνση Α.-Δ., τμήμα κτιστού αγωγού, πλ. 0,50 μ., με την ίδια κατεύθυνση σε βάθος 0,50 μ. και καλυβίτης τάφος σε βάθος 0,38 μ. Στο εσωτερικό του τάφου, που είχε προσανατολισμό Α.-Δ., δεν βρέθηκαν οστά ή κτερίσματα.

Ε. Π. ZABBOY

Ανώνυμη κοινοτική οδός Μαγούλας (οικόπεδο Β. Χριστοπούλου)

Στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Β. Χριστοπούλου[20] διεξήχθη

17. Βλ. Στ. Ραυτοπούλου, Ταφικό σύνολο από τη Σπάρτη, Ε΄ Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική, Χανιά 1997, Πρακτικά (υπό έκδοση).

18. ΑΔ 30 (1975): Χρονικά, σ. 74-76.

19. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 173-174· 21 (1966): Χρονικά, σ. 155-156.

ολιγοήμερη ανασκαφική έρευνα ύστερα από την αποκάλυψη συσσωρευμένων αρχαίων υλικών (κονιάματος, λίθων, κεραμίδων και πλίνθων) στο βορειοανατολικό άκρο του διαγράμματος της προς ανέγερση οικοδομής. Μετά την αφαίρεση του στρώματος καταστροφής αποκαλύφθηκε τμήμα δαπέδου, μερικώς κατεστραμμένου, κατασκευασμένο από πήλινες πλάκες, διαστ. 0,36×0,36×0,06 μ. πάνω σε υπόστρωμα κονιάματος και λίθων και υπολείμματα κατεστραμμένου τοίχου στα βόρεια του σκάμματος. Η εγκατάσταση θα πρέπει να χρονολογηθεί στα ρωμαϊκά χρόνια.

Ανώνυμη κοινοτική οδός Μαγούλας (οικόπεδο Χρ. Βεργόπουλου)

Κατά το μήνα Δεκέμβριο πραγματοποιήθηκε μικρή ανασκαφική διερεύνηση στο οικόπεδο Χρ. Βεργόπουλου στο βορειοδυτικό τμήμα της κοινότητας Μαγούλας - Σπάρτης. Κατά την εκσκαφή θεμελίων για την ανέγερση νέας οικοδομής στα δυτικά της παλαιάς οικίας ιδιοκτησίας Χρ. Βεργόπουλου, αποκαλύφθηκε τμήμα αρχαίας οδού που είχε κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. και μεγαλύτερη απόκλιση προς τον άξονα Α.-Δ. Τα οδοστρώματα ήταν κατασκευασμένα από πατημένο χώμα ανάμικτο με χαλίκια και τεμάχια αγγείων και κεραμίδων. Προς Ν. ο δρόμος ήταν οριοθετημένος από σειρά στιβαρών λιθοπλίνθων. Κάτω από το πρώτο οδόστρωμα το δρόμο διέτρεχε πήλινος αγωγός ύδρευσης κυκλικής διατομής. Ο δρόμος ως κατασκευή θα πρέπει να χρονολογηθεί κατά τα ύστερα ελληνιστικά-πρώιμα ρωμαϊκά χρόνια. Η χρήση του άξονα όμως πρέπει να ανάγεται σε αρκετά παλαιότερες εποχές, αφού η ενδιαφέρουσα κεραμική που μας έδωσε η ανασκαφή μας οδηγεί στην αρχαϊκή και την κλασική περίοδο όπως τμήμα χείλους και λαβής μελαμβαφούς κώθωνα[21], θραύσματα κυλινδρικών κυπέλλων, θραύσματα σκύφου με παράσταση σειράς υδρόβιων πτηνών που στρέφουν το κεφάλι προς τα πίσω και άλλα τεμάχια αρχαϊκής κεραμικής. Η ανασκαφή δεν ολοκληρώθηκε, γιατί ο ιδιοκτήτης, ο οποίος χρηματοδοτούσε την ανασκαφή, μετέθεσε την οικοδομή σε άλλο σημείο της ιδιοκτησίας του όπου δεν υπήρχαν αρχαία λείψανα. Η ανασκαφή θα συνεχιστεί με έξοδα της Υπηρεσίας μας στο μέλλον.

Α.Α. ΘΕΜΟΣ

20. Στα οικόπεδα Χριστοπούλου και Βεργόπουλου το ημερολόγιο τήρησε η συμβασιούχος αρχαιολόγος Γ. Πάντου.

21. Πρβλ. C.M. Stibbe, Laconian Drinking Vessels and other Open Shapes, Allard Pierson Series - Scripta Minora, 4, Τύπος Β του 6ου αι. π.Χ. (πρβλ. Β5 και Β6, εικ. 93 και 94).

Οικόπεδο Δημ. Παναγάκου

Κατά τη διάρκεια εκσκαφών για την ανέγερση οικοδομής στην εν λόγω ιδιοκτησία αποκαλύφθηκαν αρχαία οικοδομικά λείψανα και ακολούθησε συστηματική ανασκαφική διερεύνηση του οικοδομήσιμου χώρου κατόπιν γραπτής δήλωσης του ιδιοκτήτη ότι θα αναλάβει τα έξοδα της ανασκαφής. Η ιδιοκτησία βρίσκεται στο βορειοανατολικό άκρο του νομίμως υφιστάμενου οικισμού Μαγούλας, πλησίον της Σπάρτης και σε μικρή απόσταση βορειοδυτικά των λουτρών της Αράπισσας.

Η ανασκαφή διήρκεσε πολύ μικρό χρονικό διάστημα λόγω αδυναμίας του ιδιοκτήτη να αντεπεξέλθει στα έξοδα. Στον προς ανασκαφή χώρο, διαστ. 18×11,90 μ. περίπου, αφαιρέθηκαν οι επιφανειακές επιχώσεις σε πάχος 0,40-0,60 μ. Από τις επιφανειακές επιχώσεις ήλθε στο φως κοντά στη νοτιοανατολική γωνία της ιδιοκτησίας πώρινη μυλόπετρα, διαμ. 0,36 μ., η οποία μεταφέρθηκε στο Μουσείο Σπάρτης προς φύλαξη (Μ. Σ. 11667).

Α. Β. ΚΑΡΑΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ

Περιοχή Καραβά Σπάρτης

Με αφορμή την επίβλεψη της εκσκαφής χάνδακος για την τοποθέτηση υπόγειων καλωδίων του ΟΤΕ στην περιφέρεια του Καραβά Σπάρτης, εντοπίστηκαν από τον επιβλέποντα του έργου, εργατοτεχνίτη της Υπηρεσίας μας Ν. Αλίμονο, σε μικρή απόσταση από το χάνδακα του ΟΤΕ, τρεις καλυβίτες τάφοι, στη δυτική πλευρά της οδού Σπάρτης-Καραβά-Μεγαλόπολης, στον ελαιώνα ιδιοκτησίας Γεωργίας Μιχαλάκου. Οι τάφοι είχαν υποστεί καταστροφή από την καλλιέργεια του αγρού λόγω της μικρής επίχωσης πάνω από αυτούς (βάθ. 0,20 μ.).

Τάφος Ι. Σωζόταν ακέραιος με προσανατολισμό Β.-Ν. και συνολικό μήκος 1,72 μ. Ο νεκρός ήταν θαμμένος με την κεφαλή στη βόρεια πλευρά του τάφου και το δεξιό χέρι του πάνω στην κοιλιακή χώρα. Ο τάφος ήταν ακτέριστος.

Τάφος ΙΙ. Σε μικρή απόσταση στα βορειοανατολικά του τάφου Ι αποκαλύφθηκε δεύτερος καλυβίτης τάφος κατεστραμμένος εν μέρει από την άροση του αγροκτήματος, με προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. Ο τάφος βρέθηκε κενός.

Τάφος ΙΙΙ. Σε απόσταση 17 μ. περίπου βόρεια των τάφων Ι και ΙΙ αποκαλύφθηκε τρίτος, αποσπασματικά σωζόμενος, καλυβίτης τάφος, με προσανατολισμό Β.-Ν. Στο εσωτερικό του τάφου βρέθηκαν μόνο τα οστά των κάτω άκρων παιδιού.

Μικρή επιφανειακή έρευνα στην περιοχή αποκάλυψε

εντός της ιδιοκτησίας Κώστα Παπαδημητρόπουλου (όμορης προς Δ. της ιδιοκτησίας Γεωργίας Μιχαλάκου) δύο τμήματα βάσεων μαρμάρινων σαρκοφάγων, την ανώτερη επιφάνεια τοίχου και τμήμα κατεστραμμένου κτιστού καμαροσκεπούς οικοδομήματος (τάφου;) επιχρισμένου με κονίαμα στο εσωτερικό του.

Κεφαλάς Λακεδαίμονος

Θέση Σπηλιά

Με την ευκαιρία της διαμόρφωσης του κοινοτικού ποδοσφαιρικού γηπέδου αποκαλύφθηκαν και ανασκάφηκαν ύστερα από ενημέρωση του προέδρου της κοινότητας Αθαν. Μαλτέζου, στη δυτική πλευρά του χώρου, δύο κτιστοί κιβωτιόσχημοι τάφοι ρωμαϊκής περιόδου, με κοινή τη μία από τις μακρές πλευρές. Οι τάφοι είχαν προσανατολισμό περίπου Β.-Ν. Ο ανατολικός τάφος (Τφ1) αποκαλύφθηκε κατά τη διάρκεια των εργασιών και τα οστά του τάφου είχαν αναμοχλευθεί από τους εργαζόμενους στο έργο. Έτσι, δεν στάθηκε δυνατόν να προσδιοριστεί η στάση του νεκρού κατά τη διάρκεια της ταφής. Το εσωτερικό του τάφου είχε μήκος 2,07 και πλάτος 0,54 μ. Ο τάφος ήταν κατασκευασμένος από λίθους αδρά κατεργασμένους και δύο στρώσεις πλίνθων στην ανώτερη επιφάνεια των τοιχωμάτων. Κτέρισμα του τάφου ήταν μια σχεδόν ακέραια άβαφη λάγυνος συγκολληθείσα από πολλά θραύσματα (Μ. Σ. 12827) (Πίν. 62 β).

Ο δυτικός τάφος (Τφ2) αποκαλύφθηκε κατά τη διάρκεια της ανασκαφής. Η κατασκευή του ήταν λιγότερο επιμελημένη και απουσίαζαν οι στρώσεις οπτών πλίνθων στην ανώτερη επιφάνεια των τοιχωμάτων του τάφου. Το μήκος του ήταν 1,80 μ. και το πλάτος του 0,46 μ. Στο εσωτερικό του τάφου δεν βρέθηκαν οστά παρά μόνο δύο σχεδόν ακέραια αγγεία στη νοτιοδυτική γωνία του τάφου, ένα άβαφο ληκύθιο (Μ. Σ. 12826) και μία επίσης άβαφη φιάλη των ρωμαϊκών χρόνων (Μ. Σ. 12825) (Πίν. 62 γ).

Γούναρη Λακεδαίμονος

Έργα ΟΤΕ

Στα πλαίσια του έργου επέκτασης του δικτύου του ΟΤΕ, έγινε μικρή σωστική ανασκαφή στη θέση Σινάμπεη του χωριού Γούναρη επαρχίας Λακεδαίμονος, εντός της ιδιοκτησίας Βασιλικής Γεωργακοπούλου, στη βορειοδυτική πλευρά της κοινοτικής οδού. Η ανασκαφή ξεκίνησε μετά από την υποβολή μήνυσης για τη μερική καταστροφή των αρχαιοτήτων από το χειριστή του εκσκαφικού μηχανήματος, ο οποίος προχώρησε στην εκσκαφή χάνδακα απογευματινές ώρες, χωρίς την επίβλεψη των αρμόδιων υπαλλήλων της Υπηρεσίας μας. Κατά τη διενέργεια της ανασκαφής και την επέκταση του σκάμματος προκειμένου να διαπιστωθεί το μέγεθος της καταστροφής, αποκαλύφθηκαν λείψανα τοίχου χτισμένου από μεγάλες λιθοπλίνθους (Τχ 6) με κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ., επιχρισμένου με κουρασάνι στη βόρεια πλευρά του. Ο τοίχος αυτός γωνιάζει στο βορειοανατολικό άκρο του με τοίχο κατεύθυνσης Β.-Ν. μερικά κατεστραμμένο από τη διάνοιξη του χάνδακα. Δυτικότερα από τον Τχ6, σε απόσταση 15,80 μ., αποκαλύφθηκε τμήμα λιθόστρωτου πλ. 4 μ., απιόσχημη δεξαμενή πλήρης λίθων, οστών και λίγων οστράκων από χρηστικά αγγεία. Εντός της δεξαμενής αυτής βρέθηκε πεσσίσκος (θωρακίου παλαιοχριστιανικού τέμπλου;) (Μ. Σ. 12073). Αποκαλύφθηκαν επίσης λείψανα και άλλων τοίχων, η εξαγωγή όμως ασφαλών συμπερασμάτων για την ακριβή χρήση των κτιρίων στα οποία ανήκουν δεν είναι δυνατή λόγω της μικρής έκτασης της ανασκαφής.

Από περισυλλογή εντός της ιδιοκτησίας Γεωργακοπούλου συγκεντρώθηκαν και μεταφέρθηκαν στο Μουσείο Σπάρτης τμήμα κιονίσκου (Μ. Σ. 12072), το ανώτερο τμήμα βάσης περιρραντηρίου (Μ. Σ. 12076), τμήμα χείλους πίθου (Μ. Σ. 12077) και άλλα λίθινα θραύσματα.

Ε. Π. ΖΑΒΒΟΥ

Γύθειο

Οδός Πολυδεύκους, Απόλλωνος και Μικράς Ασίας (Ο.Τ. 19, οικόπεδο Θεόδ. Καρβούνη)

Κατόπιν επιθυμίας του ιδιοκτήτη να κατασκευάσει βεράντα στη βόρεια πλευρά της υπάρχουσας οικοδομής του πραγματοποιήθηκε μικρής έκτασης ανασκαφή στον περιορισμένο χώρο των πεδίλων της βεράντας. Σε βάθος 3 μ. από τη στάθμη του πεζοδρομίου αποκαλύφθηκαν τα λείψανα τοίχων ρωμαϊκών χρόνων που είναι χτισμένοι από αργούς λίθους, κεραμίδες και ασβεστοκονίαμα ως συνδετικό υλικό. Επιπλέον εντοπίστηκε τμήμα αρχαίου αγωγού που απαρτιζόταν από πήλινα στελέχη, διατομής ανάποδου Π, διαστ. 0,51×0,275× 0,045 μ.

Ε. ΖΑΒΒΟΥ - Α.Β. ΚΑΡΑΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ

Οδός Ερμού (οικόπεδο Χριστοφιλόπουλου)

Κατά τις εκσκαφές για τα θεμέλια νέας οικοδομής βρέθηκαν ημικατεστραμμένοι τρεις κτιστοί τάφοι. Κάθε τάφος έχει κατασκευαστεί χωριστά και το πλάτος τους κυμαίνεται από 0,47 μέχρι 0,59 μ. Τυχόν άλλες αρχαιολογικές αποθέσεις ή κατασκευές είχαν καταστραφεί από το παλαιό σπίτι που υπήρχε εκεί. Στο ίδιο οικόπεδο

βρέθηκε και ένα απλό κατώφλι που μεταφέρθηκε στο Μουσείο. Η ύπαρξη των τάφων στη θέση αυτή μας υποχρεώνει να τοποθετήσουμε τα όρια της πόλης και τα τείχη ανατολικότερα (Πίν. 62 στ).

ΣΤΕΛΛΑ ΡΑΥΤΟΠΟΥΛΟΥ

Έργα ΔΕΥΑ Γυθείου

Κατά τη διάρκεια των εργασιών για την κατασκευή του αποχετευτικού δικτύου εντοπίστηκαν αρχαιολογικά λείψανα:

Οδός Γερασίμου Καψάλη (Ο.Τ. 50)

Στην οδό Γερασίμου Καψάλη (Ο.Τ. 50) μπροστά από το κτίριο του ΟΤΕ, αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,47 έως 1,43 μ.) γωνία δωματίου καθώς και ψηφιδωτό δάπεδο, που ανήκουν κατά πάσα πιθανότητα σε κτίριο ρωμαϊκής εποχής. Κατά τη διάρκεια της ανασκαφής συνελέγησαν κομμάτια από λευκό μάρμαρο, προερχόμενα από ορθομαρμάρωση, κομμάτια από το επίχρισμα τοίχων, χρωματισμένα με κόκκινο, πράσινο ανοιχτό και πράσινο σκούρο χρώμα. Στο νότιο τοίχο του δωματίου υπήρχε άνοιγμα το οποίο έφερε κατώφλι από λευκό μάρμαρο.

Το ψηφιδωτό έχει συνολικό μήκος 5 μ. και έχουν αποκαλυφθεί ολόκληρη η νότια πλευρά του, μέρος της ανατολικής και της δυτικής, ενώ η βόρεια πλευρά του συνεχίζεται κάτω από το πεζοδρόμιο. Το κεντρικό του θέμα είναι συμπλέγματα κύκλων, ενώ η όλη παράσταση περιβάλλεται από ταινία με διακόσμηση κυρτών τριγώνων. Για την κατασκευή του ψηφιδωτού έχει χρησιμοποιηθεί λευκό κονίαμα στο υπόστρωμα και ψηφίδες μαύρου, άσπρου και κόκκινου χρώματος.

Οδός Ηρακλέους

Μικρότερης έκτασης αρχαία λείψανα αποκαλύφθηκαν στην παρακείμενη οδό Ηρακλέους μπροστά από την ανατολική όψη του κτιρίου του ΟΤΕ Πρόκειται για τμήμα κτιρίου κατασκευασμένο με μεσαίου και μικρού μεγέθους λίθους και άφθονο ασβεστοκονίαμα.

Στη συμβολή των οδών Γ. Καψάλη και Ηρακλέους, στη νότια πλευρά της ιδιοκτησίας Ρογκάρη, αποκαλύφθηκε γωνία κατασκευασμένη από μικρές πέτρες και κονίαμα.

Οδός Πολυαράβου

Στην οδό Πολυαράβου και στη νότια πλευρά της ιδιοκτησίας Αρφάνη αποκαλύφθηκαν αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, ανήκοντα κατά πάσα πιθανότητα στο ίδιο κτίριο ρωμαϊκής εποχής.

Διασταύρωση οδών Αγίας Τριάδος και Καλκανδή

Ένας παιδικός τάφος, πρώιμης ρωμαϊκής εποχής, λαξευμένος κατά το μεγαλύτερο μέρος στο μαλακό πωρόλιθο, αποκαλύφθηκε κατά τη διάρκεια των εργασιών στη συμβολή των οδών Αγίας Τριάδος και Καλκανδή. Η ανασκαφή στο εσωτερικό του τάφου έφερε στο φως μερικά γυάλινα αγγεία καθώς και θραύσματα τριών «νευρόσπαστων» ειδωλίων.

Χ. ΦΛΟΥΡΗΣ

Οδός Κάστορος (Ο.Τ. 17)

Στην οδό Κάστορος και μπροστά από την ιδιοκτησία Βαβουγιού βρέθηκαν τοίχοι μεγάλου οικοδομήματος με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. και μικρό τμήμα ημικατεστραμμένου ψηφιδωτού δαπέδου ρωμαϊκών χρόνων. Ο ένας τοίχος, χτισμένος με μεγάλους τετραγωνισμένους πωρόλιθους, αποτελεί προφανώς επισκευή του άλλου, διότι πατά πάνω στο ψηφιδωτό και εφάπτεται του προηγούμενου.

Οδός αρχαίου θεάτρου και διασταύρωση με την οδό Μικράς Ασίας (Ο.Τ. 27)

Στις τομές που έγιναν στην οδό Αρχαίου Θεάτρου, όπου η ύπαρξη αρχαιοτήτων ήταν γνωστή από παλαιότερα, βρέθηκαν τοίχοι με κατεύθυνση περίπου Α.-Δ., και ένα μπαζωμένο πηγάδι με τη χαρακτηριστική πήλινη επένδυση, που δεν ερευνήθηκε περαιτέρω. Η κεραμική που συγκεντρώθηκε ανάγεται στους ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους, είναι όμως φανερό ότι η οικοδομική φάση πρέπει να αποδοθεί στην υστερότερη περίοδο.

Τραπεζοντή Λακεδαίμονος

Αγρός Ν. Κοντουλάκου

– Μετά από τον εντοπισμό αρχιτεκτονικών μελών, κεραμιδιών και τοίχων στον αγρό ιδιοκτησίας Ν. Κοντουλάκου διενεργήθηκε σύντομη ανασκαφική έρευνα, η οποία αποκάλυψε μια σχετικά πρόχειρη κατασκευή σε απόσταση 300 μ. περίπου ανατολικά από την Εθνική οδό Σπάρτης-Γυθείου. Αποκαλύφθηκε μια ευρύχωρη αυλή, στη νοτιοδυτική γωνία της οποίας σχηματίζεται μικρό δωμάτιο, στο εσωτερικό του οποίου βρέθηκαν πέτρες από ηφαιστειογενές πέτρωμα – ίσως κάποιο εργαστήριο. Οι περισσότεροι τοίχοι ήταν χτισμένοι πάνω στο φυσικό

χώμα της περιοχής με απλή αργολιθοδομή και η επίχωση ήταν ελάχιστη. Ο δυτικός και ο βόρειος τοίχος είναι προσεκτικά χτισμένοι με άσπρο κονίαμα. Δυτικότερα βρέθηκαν και άλλοι τοίχοι που σχηματίζουν γωνία, αλλά ανήκουν σε απροσδιόριστης μορφής οικοδόμημα.

Η κεραμική που βρέθηκε ήταν λίγη, άβαφη και μάλλον χρονολογικά απροσδιόριστη, αν και εντοπίστηκαν και δύο πρώιμα μελαμβαφή. Χαρακτηριστικά ήταν τα κεραμίδια του κτιρίου, λακωνικού τύπου, πλατιά, με ακάθαρτο πηλό και γραμμώσεις από χτένι στη μια πλευρά, καθώς και λίγα θραύσματα αρχαίων κορινθιακών κεραμιδιών. Βρέθηκαν και αρχιτεκτονικά μέλη: σπόνδυλοι ιωνικού κίονα από πωρόλιθο, ιωνικό κιονόκρανο, μια πλάκα ορθομαρμάρωσης από λευκό μάρμαρο και ένας κιονίσκος τέμπλου. Τα αρχιτεκτονικά μέλη δεν ανήκουν στις κατασκευές που αποκαλύφθηκαν κατά την ανασκαφή, ενώ η κεραμική βεβαιώνει τη διαχρονική κατοίκηση του χώρου, χωρίς να αποκλείεται και το ενδεχόμενο να είχαν μεταφερθεί από αλλού για να χρησιμοποιηθούν ως απλό οικοδομικό υλικό.

Αμύκλες Λακεδαίμονος

Οικόπεδο Μ. Μπορέτου

Άρχισε η ανασκαφή του οικοπέδου Μπορέτου το οποίο βρίσκεται δίπλα στην Αγία Παρασκευή, σημείο που με βάση την ανασκαφή του Χρ. Χρήστου ταυτίζεται με το ιερό της Αλεξάνδρας Κασσάνδρας[22]. Στο οικόπεδο βρέθηκαν ακτέριστοι τάφοι, με πολλαπλές μάλιστα ταφές και τοίχοι που πρέπει να ανήκουν σε διάφορες οικοδομικές φάσεις. Η ανασκαφή διεκόπη για να συνεχιστεί αργότερα, με την κανονική σειρά προτεραιότητας.

ΣΤΕΛΛΑ ΡΑΥΤΟΠΟΥΛΟΥ

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ - ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΕΣ - ΚΑΤΑΣΧΕΣΕΙΣ

ΝΟΜΟΣ ΛΑΚΩΝΙΑΣ

1. Κατά την παρακολούθηση της κατεδάφισης της παλαιάς οικίας ιδιοκτησίας Γ. Χατζάκου επί της οδού Μενελάου 74 περισυνελέγησαν θραύσματα αρχιτεκτονικών μελών και δύο θραύσματα επιγραφών: τμήμα επιτύμβιας επιγραφής *θανόντος ἐν πολέμῳ* (Μ. Σ. 11661) και τμήμα κιονίσκου με τιμητική επιγραφή (Μ. Σ. 11662). Η παρακολούθηση έγινε από το εργατοτεχνικό προσωπικό της Εφορείας και τις αρχαιολόγους Στ. Ραυτοπούλου και Ε. Ζαββού.

2. Κατά την κατεδάφιση της οικίας Βαλασσοπούλου στη συμβολή των οδών Λεωνίδου και Ευαγγελιστρίας στο Ο.Τ. 22 της πόλης της Σπάρτης, περισυνελέγησαν 99 αρχαία κομμάτια, ως επί το πλείστον αρχιτεκτονικά μέλη ρωμαϊκών και βυζαντινών χρόνων, τα οποία μεταφέρθηκαν στο Μουσείο Σπάρτης. Τα σπουδαιότερα από αυτά καταγράφηκαν και φωτογραφήθηκαν από την αρχαιολόγο Α.Β. Καραπαναγιώτου (Μ. Σ. 11673 - 11718). Ενδεικτικά αναφέρονται τέσσερα θραύσματα ιωνικών κιόνων (Μ. Σ. 11674, 11675, 11694, 11707), οκτώ θραύσματα αρράβδωτων κιόνων και κιονίσκων (Μ. Σ. 11686, 11699, 11701, 11703, 11705, 11706, 11708, 11709), δύο θραύσματα ιωνικών βάσεων (Μ. Σ. 11679, 11680), μαρμάρινη έλικα ιωνικού κιονοκράνου (Μ. Σ. 11676), τρία θραύσματα δωρικών κιονοκράνων (Μ.Σ. 11685, 11687, 11692), απότμημα αρχιτεκτονικού μέλους με ανάγλυφη διακόσμηση από φύλλα άκανθας (Μ. Σ. 11684), λαβή με συμφυές τμήμα από το σώμα λίθινου αγγείου (Μ. Σ. 11682), θραύσμα ενεπίγραφης στήλης (Μ. Σ. 11690), τέσσερα τεμάχια αρχιτεκτονικών μελών βυζαντινών χρόνων (Μ. Σ. 11689, 11698, 11710,11712).

3. Κατά την εκρίζωση ελαιοδένδρων σε αγροτεμάχιο ιδιοκτησίας της εκκλησίας Αγίας Παρασκευής Αμυκλών και σε απόσταση 300 μ. περίπου βόρεια της εκκλησίας περισυνελέγη από τον Αντ. Κουρεμπή το κατώτερο τμήμα λακωνικού ανθεμίου. Η στήλη έχει μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,30, πλάτος 0,39 και πάχος 0,075 μ. και διασώζει πάνω σε εξέχουσα ταινία ανάγλυφη παράσταση από δύο λεοντοπόδαρα και το φυτικό διάκοσμο. Το αρχαίο παραδόθηκε στις αρχαιολόγους Ε. Ζαββού και Α.Β. Καραπαναγιώτου και μεταφέρθηκε στο Μουσείο Σπάρτης, όπου έλαβε αριθμό καταγραφής 11664[23] (Πίν. 62 δ).

4. Στον περίβολο του ναού του Αγίου Γεωργίου εντός της πόλης του Γυθείου, και σε αυτοψία που πραγματοποίησαν οι αρχαιολόγοι Ε. Ζαββού και Α.Β. Καραπαναγιώτου εντοπίστηκαν επτά αρχαία αρχιτεκτονικά μέλη, τα οποία κείτονταν στον αύλειο χώρο του ναού. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν σπόνδυλος και βάση ιωνικού κίονα. Τα αρχαία μεταφέρθηκαν στην Αρχαιολογική Συλλογή Γυθείου και ακολούθησε η συστηματική καταγραφή και φωτογράφησή τους.

22. Χρ. Χρήστου, ΠΑΕ 1960, σ. 228-231

23. Για τα λακωνικά ανθέμια βλ. τελευταία Αγγ. Δεληβορριάς στο Ο. Palagia, W. Coulson (εκδ.) Sculpture from Arcadia and Laconia (Πρακτικά Συνεδρίου 1993), σ. 205 - 216.

5. Κατά τις εργασίες τακτοποίησης σε αποθήκη ιδιωτικής οικίας εντός του Κάστρου Μονεμβασίας βρέθηκαν διάσπαρτα μαρμάρινη κεφαλή και βυζαντινό οικόσημο από τον κάτοικο της Μονεμβασίας κ. Τραϊφόρο, ο οποίος ειδοποίησε το φύλακα αρχαιοτήτων της 5ης ΕΒΑ Π. Σκάγκο. Ο φύλακας με τη σειρά του παρέδωσε την κεφαλή στο Μουσείο Σπάρτης. Πρόκειται για εικονιστική κεφαλή φυσικού μεγέθους που παριστάνει ώριμο γενειοφόρο άνδρα. Η κεφαλή σώζεται μαζί με το λαιμό και τον όλμο για ένθεση στο – χαμένο σήμερα – χωριστά δουλεμένο κορμό και έχει συνολικό σωζόμενο ύψος 0,42 μ. Φθορές και αποκρούσεις εντοπίζονται στην περιοχή των ματιών, ενώ η μύτη λείπει. Το πορτραίτο χρονολογείται στον πρώιμο 2ο αι. μ.Χ. και καταγράφηκε με αριθμό Μουσείου Σπάρτης 11668[24] (Πίν. 62 ε).

Ε.Π. ZABBOY - Α.Β. ΚΑΡΑΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ

Οι συνεχείς και αποτελεσματικές έρευνες των διωκτικών αρχών της Ελληνικής Αστυνομίας είχαν ως αποτέλεσμα να βρεθούν στην κατοχή ιδιωτών και να κατασχεθούν οκτώ αρχαία αντικείμενα – ως επί το πλείστον χάλκινα – τα οποία ταυτίστηκαν ως προερχόμενα από την κλοπή του Μουσείου Τεγέας το έτος 1992. Τα αρχαία αυτά φυλάχθηκαν προσωρινά στη Συλλογή Χαλκών του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου και στη συνέχεια μεταφέρθηκαν από το φύλακα αρχαιοτήτων Νικ. Μπίσια συνοδευόμενο από την αρχαιολόγο της Εφορείας Α.Β. Καραπαναγιώτου στο Μουσείο Τεγέας, όπου και φυλάσσονται. Πρόκειται για τα εξής: χάλκινο ειδώλιο ίππου μήκ. 0,06 μ., χάλκινο ειδώλιο βοοειδούς μήκ. 0,047 μ., χάλκινο ει-δώλιο ελάφου μήκ. 0,078 μ., χάλκινο ειδώλιο καθιστού ταύρου μήκ. 0,046 μ., χάλκινο περίαπτο σε μορφή πετεινού μήκ. 0,07 μ., χάλκινο περίαπτο σε μορφή πετεινού μήκ. 0,052 μ., χάλκινη κινητή πεταλόσχημη λαβή μήκ. 0,051 μ., ψήφος από υαλόμαζα διαμ. 0,018 μ., τα οποία προέρχονται από το ιερό της Αλέας Αθηνάς στην Τεγέα[25].

Α. Β. ΚΑΡΑΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ

ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΙ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΛΑΚΩΝΙΑΣ

Αφυσσού Σπάρτης

Στη θέση Αφορισμένη Αφυσσού, νότια του Αϊ-Γιαννάκη, εντός της ιδιοκτησίας Γιάννη και Παρασκευά Ματάλα, εντοπίστηκε ύστερα από την υπόδειξη του Μιχ. Μανδέλου, κατοίκου Σπάρτης, βάση κίονα, μαρμάρινη λιθόπλινθος και θραύσμα αρχιτεκτονικού μέλους.

Ε. Π. ZABBOY

Λάγια Μάνης

Πάνω Όρος

Οι αρχαιολόγοι της Εφορείας Σ. Ραυτοπούλου και Α. Θέμος κατόπιν καταγγελιών και υποδείξεων εντόπισαν στην τοποθεσία Πάνω Όρος της ευρύτερης περιοχής της κοινότητας της Λάγιας τοποθεσία στην οποία υπήρχαν εκτεταμένα λείψανα κτιρίων και τάφων των ρωμαϊκών χρόνων. Δυστυχώς αγροτικός δρόμος, που είχε διανοιχθεί στην περιοχή, είχε προκαλέσει μεγάλες ζημιές στο χώρο. Αρχαία λείψανα επίσης από το χώρο, διαπιστώθηκε ότι είχαν μεταφερθεί στην εκκλησία της Παναγίας της κοινότητας της Λάγιας. Αξίζει να σημειωθεί ότι στα νότια του αρχαιολογικού χώρου που εντοπίστηκε υπάρχει «παλαιομανιάτικη» εγκατάσταση.

Α. ΘΕΜΟΣ

Προφήτης Ηλίας

Σε αυτοψία που έγινε στη Λάγια της Μάνης διαπιστώθηκε ότι η περιοχή για την οποία είχε γίνει αίτηση για την εγκατάσταση νέου λατομείου συνέπιπτε με τα αρχαία Λατομεία Ερυθρού Μαρμάρου (Πορφυρίτου Λίθου/ Rosso Antico) στην περιοχή του Προφήτη Ηλία[26]. Το

---

24. Η εικονιστική κεφαλή παρουσιάστηκε από την αρχαιολόγο της Εφορείας Α.Β. Καραπαναγιώτου στο Ε' Διεθνές Συνέδριο Πελοποννησιακών Σπουδών που πραγματοποιήθηκε στο Ναύπλιο το Σεπτέμβριο του 1995 (πρακτικά υπό εκτύπωση) και στη συνέχεια στο Συνέδριο με τίτλο «Sparta in Laconia. The Archaeology of a City and its Countryside» που πραγματοποιήθηκε στο Λονδίνο το Δεκέμβριο του 1995 (πρακτικά υπό εκτύπωση).

25. Για τα χάλκινα ειδώλια από το ιερό της Αλέας Αθηνάς στην Τεγέα, βλ. M.E. Voyatzis, The Early Sanctuary of Athena Alea at Tegea, 1990.

26. Τα λατομεία αναφέρονται ήδη σε διάφορες μελέτες: G. Bursian, Über das Vorgebirg Taenaron, Abh. Bayer. Akad. 7 (1856), σ. 773 κ.ε., ιδιαίτερα 789 κ.ε. H. Waterhouse, R. Hope-Simpson, Prehistoric Laconia, II, BSA 56 (1961), σ. 119-121. F.A. Cooper, A Source of Ancient Marble in the Southern Peloponnesos, AJA 85 (1981), σ. 190-191. N. Herz, F.A. Cooper, D.B. Werner, The Mani Quarries: Marble Source for the Bassai Temple in the Peloponnesos, AJA 86 (1982), σ. 270. Lazzarini Lorenzo, Rosso Antico and Other Red Marbles Used in Antiquity: A Characterization Study, στο Marble: Art Historical and Scientific

μάρμαρο αυτό παρουσιάζεται σε ζώνες πάχ. 0,20-0,50 μ., εναλλασσόμενο με λεπτές ζώνες υπόλευκου ή φαιού μαρμάρου, που διευκολύνουν κατά πολύ την εξόρυξη, αλλά πολλαπλασιάζουν τον όγκο της απορριπτόμενης λατύπης, διότι το καθαρό κόκκινο μάρμαρο αποτελεί μικρό μόνο ποσοστό του εκάστοτε λατομούμενου όγκου. Η γεωλογική μορφή του Rosso Antico αιτιολογεί και το μικρό κατά κανόνα μέγεθος των αρχαίων αντικειμένων που έχουν γλυφεί σε αυτό. Έχουν εντοπιστεί διάφορα επιμέρους λατομεία, και οι τομές τους είναι διεσπαρμένες σε μεγάλη έκταση. Η εξόρυξη αλλού γινόταν σε οριζόντια στρώματα και αλλού σε κάθετα, όπως πιστοποιούν τόσο τα σημάδια στην πλαγιά όσο και ένας ημιτελής σπόνδυλος κίονα που έχει αφεθεί κατά χώραν. Η εξόρυξη γινόταν με τη γνωστή από άλλα λατομεία μέθοδο, με πλατιές μεταλλικές σφήνες, ενώ ο λατομούμενος όγκος είχε ήδη ξεχωρίσει από το μητρικό πέτρωμα με αυλάκι που ανοιγόταν με τυπίδες. Η μεταφορά των λατομημένων όγκων γινόταν με έλκηθρα πάνω σε πλακόστρωτο δρόμο, του οποίου σώζεται μεγάλο μέρος κατά μήκος της χαράδρας. Σώζονται η πλακόστρωτη επιφάνεια και εννέα οπές ανάσχεσης των ελκήθρων (Πίν. 62 ζ), ενώ υπάρχει και άλλος δρόμος με αρματοτροχιές πάνω από το χωριό του Προφήτη Ηλία, πιθανώς δρόμος που οδηγούσε σε γειτονικό οικισμό. Από τα ίχνη των τομών, τις οπές για τις σφήνες και την εργασία στις κάθετες οπές ανάσχεσης κατά μήκος του αρχαίου δρόμου, όπου επικρατεί η εργασία σε σχήμα ψαροκόκκαλου, μπορούμε να τοποθετήσουμε τα σωζόμενα κατάλοιπα των λατομείων στη ρωμαϊκή περίοδο. Η χρήση ωστόσο του κόκκινου μαρμάρου διαπιστώνεται ήδη στα προϊστορικά χρόνια, ενώ στο Μουσείο της Σπάρτης και σε άλλα Μουσεία φυλάσσονται πολλά κλασικά και ελληνιστικά γλυπτά από το ίδιο πέτρωμα. Η χρήση των έγχρωμων μαρμάρων αποτελούσε αποκλειστικότητα των ρωμαίων αυτοκρατόρων, αν και για τα συγκεκριμένα λατομεία της Μάνης δεν έχουμε στοιχεία (σε αντίθεση με την εκμετάλλευση του πράσινου Κροκεάτη). Η εκμετάλλευση των λατομείων συνεχίστηκε κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο, οπότε οι βασιλικές κοσμούνται με κίονες, τέμπλα και θωράκια από κόκκινο μάρμαρο. Στις αρχές του αιώνα επετράπη η λατόμευση στην περιοχή, αλλά οι αρχαίες τομές διαφοροποιούνται σαφώς από τις νεότερες επεμβάσεις, οι οποίες είναι μεγάλου μεγέθους, έχει χρησιμοποιηθεί δυναμίτης, το μέγεθος της λατύπης είναι μεγάλο και έχει διαφορετικό χρώμα από την αρχαία, ενώ η όψη και οι τομές στον ορεινό όγκο μένουν ακατέργαστες. Η Εφορεία έχει προγραμματίσει τη συστηματική μελέτη όλων των καταλοίπων και τη δημοσίευση των λατομείων.

ΣΤΕΛΛΑ ΡΑΥΤΟΠΟΥΛΟΥ

Καραβοστάσι Οιτύλου

Σε αυτοψία των αρχαιολόγων της Εφορείας Α. Θέμου και Α.Β. Καραπαναγιώτου στο βόρειο άκρο της παραλίας του Νέου Οιτύλου, στη θέση Πλακίδια, εντός του κηρυγμένου αρχαιολογικού χώρου διαπιστώθηκε η ύπαρξη ενός τμήματος τοίχου ελληνιστικής ή ρωμαϊκής εποχής που καταλήγει στη θάλασσα, καθώς και διάσπαρτη κεραμική.

Α. ΘΕΜΟΣ - Α. Β. ΚΑΡΑΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ

Perspectives on Ancient Sculpture, Papers Delivered at a Symposium Organised by the Departments of Antiquities and Antiquities Conservation at the P. Getty Museum, 1990, σ. 237-252. M. Waelkens, N. Herz, L. Moens, Chemical and Petrographic Characterization of Rosso Antico and other White-grey Marbles of Mani (Greece), στο Ancient Stones: Quarring, Trade and Provenence, An Interdisciplinary Studies on Stones and Stone Technology in Europe and Near East from the Prehistory to the Early Christian Period, 1992, σ. 155-166.

Ζ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Στις 9 Οκτωβρίου 1994 έγινε από τον Υπουργό Πολιτισμού Θ. Μικρούτσικο το επίσημο άνοιγμα της αίθουσας της Νίκης του Παιωνίου στο Μουσείο της Ολυμπίας. Η επανέκθεση του αγάλματος έγινε από το γλύπτη Σ. Τριάντη με τη βοήθεια του συντηρητή μαρμάρου της Εφορείας Ν. Πολογιώργη, καθώς και του υπόλοιπου εργατοτεχνικού προσωπικού.

Έγινε εσωτερικός και εξωτερικός ελαιοχρωματισμός του νέου Μουσείου Ολυμπίας και τοποθετήθηκαν όργανα μέτρησης της υγρασίας και της θερμοκρασίας στις χαλκοθήκες του Μουσείου, προκειμένου να ελέγχεται με ακρίβεια και να ρυθμίζεται η λειτουργία των αφυγραντήρων. Εγκαταστάθηκε ηλεκτρονικός υπολογιστής (Macintosh plus) στο λογιστήριο της Εφορείας και εξοπλίστηκε με έγχρωμο scanner ο υπολογιστής των καταγραφών αρχαίων. Τοποθετήθηκαν συστήματα ασφαλείας στα Μουσεία Ήλιδας και Πύλου. Τελείωσε η συντήρηση δύο μεγάλων ταφικών πίθων από τα Καλύβια Ήλιδας και από το Νεοχώρι Κυλλήνης, που τοποθετήθηκαν στη μουσειακή συλλογή Ήλιδας και στο εσωτερικό αίθριο του Μουσείου Ολυμπίας αντίστοιχα. Άρχισε η προεργασία για την επανέκθεση του Μουσείου Καλαμάτας με τη συνεργασία της μουσειολόγου Α. Γκαζή.

Παράλληλα προχώρησε με ταχύ ρυθμό η συντήρηση του ψηφιδωτού δαπέδου ρωμαϊκών χρόνων της Κορώνης από το συντηρητή της Εφορείας Β. Αναστούλη, προκειμένου να τοποθετηθεί στο Μπενάκειο Μουσείο της Καλαμάτας.

Το Παλαιό Μουσείο της Ολυμπίας εκκενώθηκε από τα εκμαγεία και τις μήτρες των αετωμάτων του ναού του Δία καθώς και από τα διάφορα άλλα υλικά τα οποία αποθηκεύονταν εκεί, προκειμένου να προχωρήσει η στατική και ηλεκτρομηχανολογική μελέτη στα πλαίσια της αποκατάστασής του.

Το πρόγραμμα καταγραφών αρχαίων συνεχίστηκε με ικανοποιητικό ρυθμό και καταγράφηκαν πάνω από 200 αρχαία αντικείμενα στα Μουσεία Ολυμπίας, Χώρας και Πύλου.

Ιδιαίτερη βαρύτητα έδωσε η Εφορεία στην αποτελεσματικότερη προστασία των αρχαιοτήτων της περιοχής εποπτείας της και για το λόγο αυτό προχώρησε στην κήρυξη ως αρχαιολογικών των παρακάτω χώρων: Κυπαρισσίας, Μουριατάδας, Κακαλετρίου (αρχαίας Είρας), Ελληνικών-Θουρίας, Στυλαρίου, Διοδίων-Στρεφίου στο νομό Μεσσηνίας, καθώς και του Κακοβάτου στο νομό Ηλείας.

Στην Εφορεία υπηρέτησαν το 1994, εκτός από τις μόνιμες αρχαιολόγους Γ. Χατζή-Σπηλιοπούλου και Ο. Βικάτου, οι έκτακτες αρχαιολόγοι Σ. Ηλιοπούλου και Ευαγγ. Μαλαπάνη και ο συμβασιούχος αρχιτέκτων Ι. Διαμαντάκης, η συμβολή του οποίου ήταν μεγάλη στον τομέα των κηρύξεων των αρχαιολογικών χώρων.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΗΛΕΙΑΣ

Αρχαία Ολυμπία

Στη θέση Τρανή Λάκκα, σε απόσταση 500 μ. περίπου βόρεια του Νέου Μουσείου της Ολυμπίας, τα διάσπαρτα σε αρκετή έκταση επιφανειακά όστρακα προκάλεσαν μικρή ανασκαφική έρευνα με δοκιμαστικές τομές.

Αποκαλύφθηκαν σε μικρό βάθος από την επιφάνεια του εδάφους (0,50 μ. περίπου) πτωχά λείψανα κατεστραμμένων τοίχων από αργολιθοδομή χωρίς καθορισμένο σχήμα και κατεύθυνση. Συνελέγησαν όμως αρκετά όστρακα που υποδηλώνουν την ύπαρξη προϊστορικής κατοίκησης στο χώρο ήδη από την ΠΕ ΙΙ εποχή.

Καυκανιά

Κατά τη διάρκεια ολιγοήμερης ανασκαφής στη θέση Αγριλίτσες της περιοχής Καυκανιάς, που βρίσκεται σε ύψωμα σε απόσταση 7 χλμ. περίπου βόρεια της Ολυμπίας, αποκαλύφθηκαν τα λείψανα προϊστορικού κτίσματος[1] (Πίν. 64 α).

Η περιοχή είναι γνωστή για το αρχαιολογικό της ενδιαφέρον, αφού κατά καιρούς έχουν βρεθεί σε μικρές σωστικές ανασκαφές ή και έχουν παραδοθεί από τους κατοίκους (κυρίως δε από τον Χρ. Γιαννακόπουλο) αρχαία ευρήματα, που χρονολογούνται από τους προϊστορικούς έως και τους ρωμαϊκούς χρόνους.

Η ανασκαφή, που έγινε σε απόσταση λίγων μέτρων

1. Η ανασκαφή στη θέση αυτή έγινε ύστερα από επίμονες υποδείξεις του συνταξιούχου τεχνίτη της Εφορείας μας Χρ. Γιαννακόπουλου, ο οποίος ακριβώς στην κορυφή του λοφίσκου έχει χτίσει μόνος του το μικρό εκκλησάκι της Αναλήψεως.

δυτικά της εκκλησίας της Αναλήψεως, έφερε στο φως τα θεμέλια κτίσματος με κατά μήκος άξονα από Β.-Ν.

Η συνεχής απώλεια των επιφανειακών χωμάτων λόγω της κλίσης του εδάφους, αλλά και εξαιτίας πρόσφατης χρήσης μηχανικού εκσκαφέα για τη διαμόρφωση του προ της εκκλησίας χώρου, είχε ως αποτέλεσμα την ελάττωση της επίχωσης και κατά συνέπεια την εμφάνιση των αρχαίων τοίχων αμέσως μετά την αφαίρεση του λεπτού επιφανειακού στρώματος, που καλυπτόταν από χαμηλή βλάστηση.

Το κτίσμα αποτελείται από τον ανατολικό τοίχο α, σωζ. μήκ. 6 και πλ. 0,30 μ., ο οποίος κατευθύνεται από Β.-Ν. Είναι χτισμένος από αργούς λίθους μέτριου μεγέθους χωρίς συνδετικό υλικό, θεμελιωμένος πάνω στο φυσικό έδαφος του λόφου (Πίν. 64 α).

Εγκάρσιος προς τον τοίχο α είναι ο τοίχος β, που σώζεται σε μήκος 3 μ. Ο τοίχος αυτός ήταν εσωτερικός και χώριζε το κτίσμα σε δύο χώρους, το βόρειο και το νότιο. Το μέγιστο σωζόμενο ύψος των δύο τοίχων φθάνει τα 0,40 μ. Το υπόλοιπο κτίριο έχει πλήρως καταστραφεί.

Μεγάλοι ημικατεργασμένοι πλακοειδείς λίθοι είχαν χρησιμοποιηθεί ως δάπεδο στο εσωτερικό του κτιρίου, το οποίο θα πρέπει να καταστράφηκε από πυρκαγιά, όπως μαρτυρεί το παχύ στρώμα στάχτης και καμένων πλίνθων στο εσωτερικό του.

Η συλλεγείσα κεραμική, που φέρει επίσης έντονα ίχνη πυράς, ανήκει αμιγώς στη ΜΕ ΙΙ-ΙΙΙ εποχή, με πολλά εγχάρακτα, μινυακά και γραπτά matt painted όστρακα. Βρέθηκαν επίσης λίθινα εργαλεία: ένα σφονδύλι, δύο σμίλες, ένας τριπτήρας και τεμάχια οψιανού. Μέσα στο στρώμα της στάχτης αποκαλύφθηκε μαρμάρινο γυναικείο ειδώλιο (Λ 1126), πάνω σε τμήμα σπασμένου και πυρακτωμένου αγγείου.

Η γυναίκα απεικονίζεται γυμνή, με ιδιαίτερα τονισμένη την κοιλιά, ενώ τα χέρια βρίσκονται κάτω από το στήθος. Το κεφάλι είναι σφαιρικό με μικρές οπές που δηλώνουν τα μάτια και το στόμα. Λείπει το κάτω μέρος των ποδιών (μεγ. σωζ. ύψ. 0,09 μ.).

Στην εσωτερική πλευρά του τοίχου α βρέθηκε σφηνωμένη κάτω από την πρώτη σειρά των λίθων μια κροκάλη ωοειδούς σχήματος (διαστ.: μεγ. διαμ. 0,049 και πάχ. 0,0162 μ.) (Λ 1125), στη μία όψη της οποίας υπάρχει εγχάρακτη επιγραφή της γραμμικής γραφής Β, ενώ στην άλλη όψη είναι χαραγμένος διπλός πέλεκυς με δύο σύμβολα της ίδιας γραφής στο κάτω μέρος, εκατέρωθεν της κάθετης γραμμής που δηλώνει τη λαβή του[2].

2. Σύντομα πρόκειται να δημοσιευθεί η πλήρης μελέτη της ανασκαφής από την υπογράφουσα, τον Jörg Rambach και τον καθηγητή L. Godart, ο οποίος έχει αναλάβει τη μελέτη της ενεπίγραφης κροκάλης.

Αυγείο

Στη θέση Άγιος Γεώργιος, σε μικρή απόσταση από το νεκροταφείο της κοινότητας Αυγείου, εντός της ιδιοκτησίας Γ. Χοζοβίτη, εκσκαφικό μηχάνημα ισοπέδωσε χαμηλό τυμβοειδές έξαρμα καταστρέφοντας αρχαίους τάφους, όπως τουλάχιστον έδειξαν τα λιγοστά τεμάχια πίθων και κεραμίδων που βρέθηκαν στο χώρο.

Τα μπάζα από την εκσκαφή είχαν μεταφερθεί στο κτήμα Φ. Μπελεκούκια στο Ρουπάκι, προκειμένου να χρησιμοποιηθούν για τη διαμόρφωσή του. Από την έρευνα που πραγματοποιήσαμε στα μπάζα, εντοπίσαμε μεγάλο αριθμό τεμαχίων από σπασμένους ταφικούς πίθους καθώς και τμήματα πήλινων και λίθινων πλακών από κιβωτιόσχημους τάφους, γεγονός που επιβεβαίωσε την αρχική διαπίστωση για την καταστροφή των αρχαίων τάφων στο Αυγείο.

Μέσα από τα μπάζα συλλέξαμε επίσης ένα μικρό λίθινο κιονίσκο, μία βάση μεγάλου πήλινου ειδωλίου, ένα τμήμα μελαμβαφούς πινακίου και μια λαβή μαζί με το χείλος οινοχοΐσκης.

Ο σχετικά μικρός αριθμός οστράκων μέσα στα μπάζα εμβάλλει στην υποψία ότι οι τάφοι συλήθηκαν πριν από την καταστροφή τους.

Σώστι

Στη θέση Νταλαμαρέικα, στη δυτική πλευρά του κτήματος του Αγγ. Ζωγράφου, από όπου διέρχεται το αρδευτικό αυλάκι, εντοπίστηκαν τα λείψανα μεγάλου κιβωτιόσχημου τάφου. Η ανασκαφή που ακολούθησε αποκάλυψε σε βάθος 0,50 μ. από την επιφάνεια του εδάφους ένα σχεδόν ολοσχερώς κατεστραμμένο και συλημένο τάφο προσανατολισμού Α.-Δ. Από τον τάφο σώθηκε μόνο ένα τμήμα της δυτικής του πλευράς, αποτελούμενο από δύο ορθογώνιους πωρόλιθους, σωζ. μήκ. 2,44 μ., καθώς και το τμήμα του βόρειου τοίχου του τάφου, σωζ. μήκ. 2,03 και πλ. 0,86 μ., που γωνιάζει με τον προηγούμενο. Η νότια πλευρά του τάφου ορίζεται από έναν πωρόλιθο κατά χώραν, με σωζόμενες διαστάσεις 0,90×0,60 μ. Το ύψος των πωρόλιθων είναι 0,37-0,42 μ. Λόγω της μεγάλης καταστροφής του τάφου δεν είναι δυνατό να υπολογιστούν οι ακριβείς διαστάσεις του.

Στο χώρο του τάφου αλλά και γύρω από αυτόν, σε τομή που ανοίχθηκε έξω από τη βορειοανατολική γωνία του, υπήρχαν πολλά όστρακα θρυμματισμένα και πακτωμένα μέσα σε στρώμα καστανομέλανου χώματος.

Ιδιαίτερα σημαντικό υπήρξε το πήλινο ανάγλυφο πώμα πυξίδας, όπου εικονίζονται δύο καθιστές αντικριστές γυναικείες (;) μορφές (Π2944). Επίσης ξεχώρισαν δύο

κάνθαροι ελλιπείς, προερχόμενοι από την ίδια μήτρα, το σώμα των οποίων κοσμούσαν από δύο μεμονωμένες ανάγλυφες γυναικείες μορφές κατενώπιον (Π2945-2946). Συνελέγησαν επίσης τρεις λύχνοι (Π2949-2951), πέντε δακρυδόχες (Π2952-2956), ένα μόνωτο σκυφίδιο (Π2947) και μία προχοΐσκη ελλιπής (Π2948).

Όπως παρατηρήθηκε, υπάρχουν πολλά όστρακα που προέρχονται από την ίδια μήτρα, ενώ μεγάλος αριθμός τμημάτων αγγείων ανήκει στον ίδιο τύπο, όπως υψίποδες κύλικες, βαλσαμάρια κτλ.

Θα μπορούσε κατά συνέπεια να υποτεθεί ότι στο χώρο αυτό είτε υπήρχε κάποιο εργαστήριο κεραμικής είτε ένας αποθέτης αρχαίου εργαστηρίου, που βρισκόταν κοντά.

Αρχαία Ήλιδα

Στη βορειοδυτική πλαγιά του λοφίσκου που υψώνεται στη νότια πλευρά της λίμνης Ηρεμίας αποκαλύφθηκε κιβωτιόσχημος τάφος εγκάρσια στο μονοπάτι που οδηγεί στους αγρούς Τ. Μπουτζαρέλη και Κ. Γουρδουμπά. Ο τάφος, προσανατολισμού ΒΑ.-ΝΔ., καλυπτόταν από δύο αδρά κατεργασμένες ορθογώνιες πλάκες (διαστ. 1,17× 1,06 και πάχ. 0,19 μ. περίπου), ενώ τέσσερις μονόλιθες πλάκες πάχ. 0,16-0,13 μ., κάθετα τοποθετημένες στο έδαφος και ενωμένες μεταξύ τους με εγκοπές, αποτελούσαν τον τάφο. Οι διαστάσεις του τάφου είναι : εσωτερικό μήκος 1,97, πλάτος 0,81 και ύψος 0,97 μ. Ο νεκρός ήταν τοποθετημένος πάνω στο φυσικό έδαφος, ύπτιος, με το κεφάλι προς Ν. Αν και ο τάφος ήταν ασύλητος και ο νεκρός αδιατάρακτος, τα κτερίσματα ήταν πολύ πτωχά. Συγκεκριμένα πάνω από τον τάφο βρέθηκε μία μελαμβαφής τριφυλλόστομη οινοχοΐσκη (Π2940) και ένας μελαμβαφής κάνθαρος (Π2983), ενώ στο εσωτερικό του υπήρχε ένας λύχνος (Π2939) δίπλα στο δεξιό μηρό του νεκρού, ένας μελαμβαφής κάνθαρος (Π2937) τοποθετημένος πάνω στη λεκάνη του και ένα χάλκινο ηλειακό νόμισμα (Μ2941).

Ο τάφος χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

ΞΕΝΗ ΑΡΑΠΟΓΙΑΝΝΗ

Στη θέση Χιλιομοδού της κοινότητας Ήλιδας, πλησίον της τεχνητής λίμνης Ηρεμίας και σε αγρόκτημα ιδιοκτησίας Α. Παναγιωτόπουλου, το Μάρτιο του 1994 λαθρανασκαφείς κατέστρεψαν και σύλησαν κεραμοσκεπή τάφο. Κοντά στο συλημένο τάφο, σε απόσταση 0,40 μ. και σε βάθος ±1 μ. από την επιφάνεια του εδάφους, βρέθηκε ένας άλλος κεραμοσκεπής, κατεστραμμένος κατά το ήμισυ. Σωζόταν το άνω ήμισυ του σκελετού. Ο νεκρός βρέθηκε με τα χέρια κατά μήκος του σώματος σε ύπτια θέση και στραμμένος προς Ν. Στο αριστερό του χέρι βρέθηκε χάλκινο δαχτυλίδι (Μ2965). Στο παραπάνω αγρόκτημα θα πρέπει να έχει προκληθεί στο παρελθόν καταστροφή αρχαίων, πιθανότατα από τη βαθιά άροση, αφού διάσπαρτα πάνω από τους τάφους βρέθηκαν διάφορα αγγεία: ένας αμφορίσκος (Π2959), ένα πινάκιο (Π2960) και αρκετά όστρακα.

Η κεραμική χρονολογεί τους τάφους στη ρωμαϊκή περίοδο.

ΟΛΥΜΠΙΑ ΒΙΚΑΤΟΥ

Φιγάλεια

Κατά τη διάρκεια εκσκαφής για την κατασκευή βόθρου στο σημερινό οικισμό της Φιγάλειας, εντός της ιδιοκτησίας Σ. Παναγόπουλου, αποκαλύφθηκαν σε βάθος 0,80 μ. από την επιφάνεια του εδάφους τα λείψανα αρχαίου κτίσματος.

Συγκεκριμένα αποκαλύφθηκαν τρεις τοίχοι, οι οποίοι συνέπιπταν με τις τρεις πλευρές του διανοιχθέντος σκάμματος (ανατολική, βόρεια και νότια). Ο ανατολικός και ο βόρειος τοίχος ήταν πρόχειρα χτισμένοι από αρχιτεκτονικά μέλη αρχαιότερου κτίσματος σε β΄ χρήση (Πίν. 64 β) ενώ ο νότιος, ο οποίος θα πρέπει να ήταν αρχαιότερος, ήταν κατασκευασμένος από μικρούς αργούς λίθους (ξερολιθιά). Στον ανατολικό τοίχο ήταν ετοιχισμένο ένα μαρμάρινο δωρικό κιονόκρανο, ένα λίθινο κατώφλι πόρτας και δύο τμήματα ορθογώνιων μελών, το ένα από τα οποία έφερε αναθύρωση στις δύο πλευρές του. Στην εσωτερική γωνία του ανατολικού και του βόρειου τοίχου βρέθηκε μία κυβοειδής λίθινη βάση με κυκλικό λάξευμα στην άνω όψη της (διαστ. 0,24×0,24 και σωζ. ύψ. 0,245 μ.) (Λ1170) (Πίν. 65 γ).

Από το μεταξύ των τοίχων χώρο συνελέγη μεγάλος αριθμός οστράκων που δεν συνανήκουν, καθώς και αρκετά νομίσματα (27 χάλκινα νομίσματα), που χρονολογούνται κυρίως στους υστερορωμαϊκούς χρόνους (4ος-5ος αι. μ.Χ.).

Φαίνεται λοιπόν ότι οι μεταγενέστεροι τοίχοι χτίστηκαν στη βυζαντινή εποχή, οπότε χρησιμοποιήθηκαν τα αρχαία οικοδομικά υλικά και ο χώρος επιχώθηκε τεχνητά με άφθονο υλικό, που βρέθηκε στη γύρω περιοχή.

Για τον παραπάνω λόγο στο χώρο αυτό υπήρχε παντελής έλλειψη στρωματογραφίας, εφόσον χώματα, λίθοι, κεραμίδες και όστρακα χρησιμοποιήθηκαν για να σχηματίσουν ένα τεχνητό επίπεδο στα μεταγενέστερα χρόνια.

Στο δυτικό άκρο του βόρειου τοίχου, σε βάθος 1 μ. από την επιφάνεια του εδάφους, βρέθηκε μέσα στα μπάζα ένα

αρχαϊκό μαρμάρινο περιρραντήριο σε καλή διατήρηση (μεγ. ύψ. 0,625 μ.)[3]. Εικονίζεται μία γυναικεία δαιδαλική μορφή, όρθια, συμφυής σε ραβδωτό κιονίσκο, με δύο λιοντάρια ξαπλωμένα δεξιά και αριστερά στα πόδια της (Λ1117).

Σταφιδόκαμπος

Κατά τη διάρκεια διαμόρφωσης της βόρειας πλευράς του οικοπέδου του Πνευματικού Κέντρου της κοινότητας, όπου τον προηγούμενο χρόνο είχε ανασκαφεί νεκροταφείο κλασικών χρόνων[4], αποκαλύφθηκε μερικώς κατεστραμμένη ταφική πυρά. Η πυρά, προσανατολισμού Β.-Ν., επεκτεινόταν κάτω από το κατάστρωμα του ασφαλτοστρωμένου κοινοτικού δρόμου, σε βάθος 0,50 μ. από την επιφάνειά του. Από τη στάχτη της πυράς συνελέγησαν λίγα αποτεφρωμένα οστά και δύο σκυφίδια (Π5058-5059), πυρακτωμένα από την φωτιά.

ΞΕΝΗ ΑΡΑΠΟΓΙΑΝΝΗ

Αγία Τριάδα

Σε μικρή απόσταση (περίπου 20 μ.) από τον ερευνηθέντα το 1993 τάφο (Θ.Τ.Ι) στη θέση Σπηλιές Αγίας Τριάδας[5], εντοπίστηκε εντός του σταύλου που υπάρχει στο αγρόκτημα ιδιοκτησίας Κουμανιώτη ένας δεύτερος (Θ.Τ.ΙΙ). Πρόκειται για θαλαμοειδή τάφο, με προσανατολισμό Α.-Δ. Ο θάλαμος έχει κάτοψη κυκλικού σχήματος (διαμ. 1,92 μ.) και θολωτή οροφή. Ο δρόμος του τάφου δεν ερευνήθηκε, διότι βρίσκεται κάτω από τον εξωτερικό τοίχο του σταύλου. Το περιεχόμενο του τάφου βρέθηκε ανέπαφο. Περιείχε μία ταφή με προσανατολισμό Α.-Δ. Ο νεκρός ήταν στραμμένος προς Α., σε συνεσταλμένη θέση. Τα κτερίσματα της ταφής ήταν: ένα αλάβαστρο (Π5020), δύο σφονδύλια (Δ538α-β), μία σφραγίδα από υαλόμαζα (Δ502) και μία χάλκινη περόνη (Ν1483). Εκατέρωθεν του νεκρού και κοντά στα πλευρικά τοιχώματα του θαλάμου ήταν συγκεντρωμένα τα οστά των παλαιότερων ταφών με τα κτερίσματά τους (ανακομιδές). Τα ευρήματα που προέρχονται από τις ανακομιδές είναι:

Νότια ανακομιδή: ένας ψευδόστομος αμφορέας (Π5019) (Πίν. 65 α), ένα προχοΐδιο (Π5022), έξι ακέραια και δέκα ελλιπή πλακίδια υαλόμαζας τύπου Α (Δ539α), τριάντα ελλιπή τύπου Β[6] (Δ539β) και μία στρογγυλή χάντρα από φαγεντιανή.

Βόρεια ανακομιδή: ένα άωτο σφαιρικό πιθάριο (Π5023) (Πίν. 65 β) και ένας πιθαμφορίσκος (Π5021).

Ο τάφος χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙΑ-Β περίοδο.

Κοσκινά (θέση Λακκοφώλια)

Λαθρανασκαφή που έγινε στη συστάδα των ερευνηθέντων από το 1970[7] τεσσάρων θαλαμοειδών μυκηναϊκών τάφων στη θέση Λακκοφώλια της κοινότητας Κοσκινά ήταν η αφορμή για να ξεκινήσει νέα σωστική ανασκαφή στη παραπάνω θέση.

Οι λαθρανασκαφείς εντόπισαν και σύλησαν από την οροφή θαλαμοειδή τάφο. Την καταστροφή αντελήφθη ο εργάτης της Εφορείας μας Απ. Φωτόπουλος, ο οποίος περισυνέλεξε από τα χώματα που προέρχονταν από τον τάφο και γύρω από αυτόν τα εξής: οχτώ χάντρες φαγεντιανής του τύπου κόκκου σταριού (μήκ. 0,015 μ.), τρεις μικροσκοπικές στρογγυλές χάντρες από φαγεντιανή (ύψ. 0,01 μ.), δύο μισές χάντρες υαλόμαζας και μία τετραεδρική από ορεία κρύσταλλο (ΒΕ580α)· επίσης μία χάντρα του τύπου κολοκυθόσπορου (μήκ. 0,021 μ.) από φαγεντιανή, μία στρογγυλή από υαλόμαζα, δύο μικρά θραύσματα χαλκού (ΒΕ580β) και δύο μικροσκοπικές χάντρες, στρογγυλές από φαγεντιανή (ΒΕ580γ)[8].

Ακολούθησε ανασκαφική έρευνα όπου διαπιστώθηκε ότι ο τάφος (που είχε προσανατολισμό Β.-Ν.) ήταν ολοκληρωτικά συλημένος και κατεστραμμένος. Αποτελούνταν από δρόμο (σωζ. μήκ. 1,85 και πλ. 1,37 μ.), και θάλαμο με τετράπλευρη κάτοψη (μήκ. πλευράς 2,80 μ.), που είχε αποστρογγυλεμένες γωνίες.

Μόνο ένα πολύ μικρό τμήμα του θαλάμου στη βορειοανατολική γωνία του διέφυγε τη σύληση και αυτό διότι το σημείο αυτό είχε καταχωθεί από τμήμα της οροφής που είχε υποχωρήσει. Εδώ βρέθηκαν δύο άωτα σφαιρικά πιθάρια (Π5385-5386) με ταινιωτή διακόσμηση. Σε όλο το δάπεδο ήταν διάσπαρτα οστά. Τα λιγοστά ευρήματα χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙΑ περίοδο.

---

3. Για το αρχαϊκό περιρραντήριο από τη Φιγάλεια έχει γίνει μελέτη από την υπογράφουσα, η οποία θα δημοσιευτεί στα ΑΜ του 1996 (υπό εκτύπωση).

4. ΑΔ 48 (1993): Χρονικά, σ. 103-105.

5. Βλ. ΑΔ, ό.π., σ. 105.

6. Πρβλ. Α. Σακελλαρίου, Οι θαλαμωτοί τάφοι των Μυκηνών, 1985, σ. 301, αριθ. 77, 78.

7. Βλ. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 193.

8. Για την τυπολογία των χαντρών ακολουθείται η κατάταξη της Α. Σακελλαρίου, βλ. ό.π., σ. 297, αριθ. 44, 47, 49.

Μια πρόχειρη επιφανειακή έρευνα γύρω από τους τάφους έδωσε αρκετά στοιχεία για την ύπαρξη και άλλων θαλαμοειδών τάφων.

Λευκοχώρι

Στη θέση Νησίο της κοινότητας Λευκοχωρίου (περιοχή Βάρδας), κατά τη διαπλάτυνση αρδευτικής αύλακας βρέθηκαν δύο κεραμοσκεπείς τάφοι. Η σωστική ανασκαφή έδειξε ότι επρόκειτο για χριστιανικούς τάφους. Περισυνελέγησαν οι κεραμίδες και ειδοποιήθηκε η 6η ΕΒΑ.

Τραγανό

Στη θέση Τραγάνες ή Δέντρα, πλησίον αγροτικού δρόμου, βρέθηκε ταφικός πίθος (μηκ. 1,77, μεγ. διαμ. 1,36 μ.), κατεστραμμένος κατά το ήμισυ. Το στόμιο έφραζε πήλινο δισκοειδές πώμα. Εντός του πίθου βρέθηκε μόνο μία μικρή σκυφοειδής μελαμβαφής κύλικα[9], ελλιπής σε μικρό τμήμα του σώματος και σε μία λαβή (Π2966). Το αγγείο χρονολογεί τον πίθο στις αρχές του 4ου αι. π.Χ.

Καλύβια Ήλιδας

Κατά τη διάρκεια σκαπτικών εργασιών σε οικόπεδο ιδιοκτησίας Βελέντζα, εντός του οικισμού Καλυβίων Ήλιδας, βρέθηκε ταφική υδρία με πώμα (Π2866), η οποία περιείχε εγχυτρισμό. Η υδρία ήταν τοποθετημένη στο πλάι και βρέθηκε μέσα σε μικρή κυκλική κατασκευή από κεραμίδες (διαμ. 0,65, ύψ. 0,40 μ.), η οποία καλύπτονταν από λεκανοειδές σκεύος (διαμ. στομίου 0,90 μ.). Το χείλος της λεκάνης διακοσμούνταν με φύλλα κισσού και ερωτιδείς. Η υδρία (Π2866) διακοσμείται στον ώμο με φύλλα κισσού[10]. Όταν συντηρήθηκαν τα ευρήματα βρέθηκαν εντός της υδρίας, εκτός από τα υπολείμματα καμένων οστών και μία δακρυδόχη (Π2867). Τα ευρήματα χρονολογούν την ταφή στο 4ο αι. π.Χ.

Νησί Βάρδας

Ο Δ. Κανελλόπουλος, κάτοικος Βάρδας, ειδοποίησε την Εφορεία μας για την ανεύρεση ενός χαυλιόδοντα στη θέση Μάζι της κοινότητας Νησίου περιοχής Βάρδας, εντός ιδιοκτησίας του Θ. Μάρκου, κατοίκου Νησίου. Κατά την αυτοψία διαπιστώθηκε ότι επρόκειτο για απολιθωμένο χαυλιόδοντα (μήκ. 2,80 μ.) και ειδοποιήθηκε η Εφορεία Σπηλαιολογίας-Παλαιοανθρωπολογίας. Η αποκάλυψη του χαυλιόδοντα έγινε παρουσία εκπροσώπων της Ζ΄ Εφορείας, της Εφορείας Σπηλαιολογίας-Παλαιοανθρωπολογίας, και του τμήματος Παλαιοντολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Ο χαυλιόδοντας μεταφέρθηκε για προσωρινή φύλαξη στο Μουσείο Ολυμπίας.

Σίμιζα

Στην κοινότητα Σίμιζα περιοχής Τραγανού βρέθηκε χαυλιόδοντας εντός της ιδιοκτησίας του Ι. Μάστορα, ο οποίος μάλιστα ειδοποίησε την Εφορεία για την ανεύρεση του παλαιοντολογικού ευρήματος. Κατά την αυτοψία διαπιστώθηκε ότι επρόκειτο για απολιθωμένο χαυλιόδοντα (μήκ. 2,40 μ.). Ειδοποιήθηκε η Εφορεία Σπηλαιολογίας-Παλαιοανθρωπολογίας και συνεργείο της αποκάλυψε και συντήρησε επιτόπου το χαυλιόδοντα, ο οποίος μεταφέρθηκε προσωρινά στο Μουσείο Ολυμπίας.

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ - ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ - ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΕΣ

Αλφειός

Στο φράγμα του Αλφειού (περιοχή Φλόκα), ο Β. Βουρλιάς, κάτοικος Μακρυσίων, ενώ ψάρευε, βρήκε και παρέδωσε ένα χάλκινο ακέραιο κορινθιακό κράνος (ΒΕ600) καλής διατήρησης, αρχαϊκών χρόνων.

Φλόκα

Στη θέση Κοντοβουνήσιο ο Μ. Γκαβός βρήκε και παρέδωσε μεγάλη κεραμίδα (μήκ. 0,82, πλ. 0,45 μ.) (ΒΕ598), που πιθανώς προέρχεται από κεραμοσκεπή τάφο κλασικών χρόνων.

Ανδραβίδα

Στη θέση Βάρια ο Δ. Λαμπρόπουλος βρήκε και παρέδωσε ένα χάλκινο ηλειακό νόμισμα, διαμ. 0,02 μ., ύστερων ελληνιστικών χρόνων (191 π.Χ.) (ΒΕ590). Στον εμπροσθότυπο φέρει κεφαλή Διός προς τα δεξιά. Στον οπισθότυπο, επιγραφή *ΓΑΛΕΙΩΝ*, που περιβάλλεται από κλαδί ελιάς. Επίσης ο Δ. Λαμπρόπουλος παρέδωσε και τέσσερα τμήματα κεραμίδων, που προέρχονται από υπόκαυστο λουτρών (ΒΕ593) και τμήμα μαρμάρου από ορθο-

9. Πρβλ. ΑΔ 35 (1980): Μελέτες, σ. 40-42.

10. Πρβλ. Γ. Χατζή, Ταφικοί πίθοι στην Ηλεία κατά τον 4ο αι. π.Χ. και τους ελληνιστικούς χρόνους, Μελετήματα 13, σ. 355, πίν. 2β.

μαρμάρωση (ΒΕ594), αρκετά κατεστραμμένο (διαστ. 0,25×0,29 μ.), ρωμαϊκών χρόνων.

Αρχαία Ήλιδα

Στη θέση Μερίδες ο Α. Κατρούτσος βρήκε εντός αγρού ιδιοκτησίας Σπ. Σχοινά επτά χάλκινα νομίσματα, τα οποία και παρέδωσε (ΒΕ599). Τα νομίσματα είναι κακής διατήρησης, εντελώς φθαρμένα και στις δύο επιφάνειες.

Γαστούνη

Στην περιοχή της Γαστούνης ο Π. Νερολόγος βρήκε και παρέδωσε ένα χάλκινο δαχτυλίδι (ΒΕ591), χριστιανικών χρόνων. Η κυκλική σφενδόνη διακοσμείται με εγχάρακτο σταυρό και εκατέρωθεν αυτής, στο δακτύλιο, φέρει δύο ανάγλυφους αμφορείς (διαμ. δακτ. 0,019μ.).

Κατάκωλο

Στο λιμάνι του Κατακώλου ο κ. Αποστολόπουλος, κάτοικος Πύργου, ενώ ψάρευε, ανέσυρε έναν πήλινο αμφορέα βυζαντινών χρόνων (ύψ. 0,15 μ.) (ΒΕ595), ελλιπή κατά τη μία λαβή και σε τμήμα του χείλους.

ΟΛΥΜΠΙΑ ΒΙΚΑΤΟΥ

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΥΛΟΣ

Η περίοδος 1994 αφιερώθηκε στον καθαρισμό και την επανεξέταση του υδραγωγείου που διασχίζει την ακρόπολη ξεκινώντας από το Κεντρικό Κτίριο έως τη Βορειοανατολική Πύλη και την περιοχή που βρίσκεται πίσω από αυτήν και βορειοδυτικά του Κεντρικού Κτιρίου. Όπως είχε αποφασιστεί το 1992, στο τέλος της ανασκαφικής περιόδου οι καθαρισμένες περιοχές καλύφθηκαν με πισωμένους μουσαμάδες και κοσκινισμένο χώμα από επιχώσεις. Στη βορειοδυτική περιοχή οι βαθιές τομές καλύφθηκαν με μεταλλικά στέγαστρα.

Το υδραγωγείο διασχίζει κατά μήκος την ακρόπολη. Ξεκινά σε ευθύγραμμη πορεία από τη Βορειοανατολική Πύλη και συνεχίζει σχηματίζοντας μαιάνδρους κατά τη διαδρομή του προς το σύμπλεγμα των κύριων αγωγών στη βορειοανατολική πλευρά του Κεντρικού Κτιρίου, στην Περιοχή 101. Το Κεντρικό Κτίριο καθαρίστηκε και σχεδιάστηκε το 1993, ενώ τα αποτελέσματα των ανασκαφών περιγράφονται στην έκθεση της τελευταίας περιόδου. Το 1994 ξεκινήσαμε με τομές μήκ. 5 μ. ακριβώς δίπλα σε αυτές του 1993. Οι τομές του 1994, N130E815 και N130E820, συνέπεσαν με δύο τομές που είχαν ανασκαφεί από τη Marian Rawson το 1958 (MNE 24 και 25). Ένα δεύτερο ζεύγος τομών (οι N135E825 και N140E830) υπάρχει κατά μήκος και μέσα στα όρια των τομών MY2 και MY7 του 1958. Τα ημερολόγια ανασκαφών της Rawson περιλάμβαναν και σχέδια των καλυπτήριων πλακών πάνω από το υδραγωγείο. Τα δύο ζεύγη τομών βοήθησαν στον εντοπισμό της διαδρομής του υδραγωγείου. Στη συνέχεια άρχισε ο καθαρισμός της επίχωσης που το κάλυπτε προχωρώντας διαγώνια 71 μ. προς τα ΒΑ., από την τομή N145E835 προς τη N175E870, και σε αντίθετο προσανατολισμό προς το σύστημα κανάβου μας. Μόνο στο νοτιοδυτικό και το βορειοανατολικό άκρο και σε ορισμένα ενδιάμεσα σημεία είχαμε τη δυνατότητα να καθαρίσουμε έως τον πυθμένα της κοίτης του νερού.

Σύμφωνα με την εκτίμηση του Blegen, ο πυθμένας του καναλιού φθάνει σε ανώτατο ύψος και από τις δύο κατευθύνσεις σε απόσταση 66 μ. από την Αυλή 42. Ένα τμήμα πήλινου σωλήνα πίεσης διατηρημένο κατά χώραν στον εξωτερικό τοίχο της Αυλής 42 αντιπροσωπεύει το πιο ακραίο σωζόμενο σημείο του κεντρικού αγωγού. Η βάση αυτού του σωλήνα και το απέναντι ή βορειοανατολικό άκρο του υδραγωγείου, ακριβώς στο σημείο όπου κατεβαίνει μέσω της Βορειοανατολικής Πύλης, είναι συγκρίσιμα ως προς τα υψομετρικά τους βάθη. Επιπλέον, βάσει των υψομετρικών βαθών του 1994, γίνεται φανερό ότι ο πυθμένας του κεντρικού αγωγού είναι επίπεδος (με διακύμανση 0,005 μ.) μεταξύ του σωλήνα πίεσης στον τοίχο της Αυλής 42 και μίας λάρνακας ενσωματωμένης στον πυθμένα του υδραγωγείου, 28 μ. προς τα ΒΑ.

Σε αυτή τη φάση θα μπορούσαν να γίνουν ορισμένες προκαταρκτικές παρατηρήσεις σχετικά με τη ροή του νερού.

Ο πήλινος σωλήνας, που φαίνεται να είναι κωνικός, έχει τη μορφή απορροής στο ένα άκρο επιτρέποντας στο νερό να εισέρχεται στο ευρύτερο άκρο ένωσης του επόμενου σωλήνα. Κατ' αυτό τον τρόπο μειώνεται ή αποφεύγεται η διαρροή του νερού που κυλά μέσα στο σωλήνα. Η συνάρμοση των σωλήνων γίνεται κατά τρόπο ώστε η ροή του νερού να διοχετεύεται προς το άκρο απορροής. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, η τοποθέτηση του σωλήνα στον τοίχο της Αυλής 42 δείχνει ότι η ροή προοριζόταν να κατευθύνεται από την Αυλή 42 προς τα ΒΑ. και την Περιοχή 101, δηλαδή προς την αντίθετη κατεύθυνση από εκείνη που είχαμε αρχικά υποθέσει.

Όπως σωστά παρατήρησε ο Blegen[1], «το υδραγωγείο

φέρει πολλές ενδείξεις ανακατασκευής και επιδιορθώσεων σε όλο του το μήκος». Ο ίδιος περιορίζει αυτή τη δραστηριότητα στην περίοδο του ανακτόρου. Ωστόσο, φαίνεται ότι συνεχίστηκε και κατά τους γεωμετρικούς, ελληνιστικούς και μεσαιωνικούς χρόνους. Κοντά στην κορυφή της πλαγιάς, ακριβώς πάνω από τη Βορειοανατολική Πύλη, ο κεντρικός αγωγός χωρίζεται σε αρκετούς δευτερεύοντες, καθώς κατευθύνεται προς τα κάτω μέσω της Βορειοανατολικής Πύλης[2]. Ο κεντρικός από τους δευτερεύοντες αγωγούς περιείχε κεραμική από τις μεταμυκηναϊκές περιόδους που αναφέρθηκαν παραπάνω. Περαιτέρω έρευνες και αναλύσεις, κατά το 1995, πιθανόν να δώσουν απάντηση σε κάποια από αυτά τα προβλήματα.

Μέσα στο Νοτιοδυτικό Κτίριο ανοίχθηκε μία και μοναδική τομή (η N095E755) προκειμένου να προσδιορισπεί ο όγκος της επίχωσης και η έκταση των ακατάγραφων αρχιτεκτονικών στοιχείων σε αυτή την περιοχή της ακρόπολης και να εκτιμηθεί έτσι ο χώρος δραστηριότητας για την ανασκαφική περίοδο 1995.

Όταν ο Γ. Παπαθανασόπουλος ξεκίνησε τις ανασκαφές το 1958, το σύστημα καταγραφής του Πανεπιστημίου του Cincinnati αναφερόταν σε αυτή την περιοχή με τα αρχικά PNW (Palace North West). Το 1962, όταν ο Kittredge ανέλαβε την ευθύνη του χώρου, οι αναφορές στις τομές γίνονταν με τα αρχικά του ονόματός του, W.K. Στην παρούσα έκθεση υιοθετήσαμε μια πιο σαφή συντομογραφία, «Περιοχή PNW».

Εκτός από το παραλληλόγραμμο σύνολο θεμελίων της Κυκλικής Κατασκευής 87, ελάχιστοι από τους 40 περίπου τοίχους της περιοχής συνδυάστηκαν μεταξύ τους από τους πρώτους ανασκαφείς, ώστε να σχηματίσουν μεταξύ τους ένα λογικό σύνολο. Επιπλέον, το ήδη δημοσιευμένο, αλλά και το υπό εκτέλεση σχέδιο της Περιοχής PNW αποδίδεται ως σύστημα τοίχων. Τα ημερολόγια ανασκαφής του Γ. Παπαθανασόπουλου περιέχουν και ορισμένα σχεδιάσματα με τομές ή αποθέσεις χωμάτων τα οποία, ωστόσο, δεν έχουν καμιά αξία για τη στρωματογραφική ανάλυση της διαδοχικής σειράς της κεραμικής και καμιά χρησιμότητα για την αξιολόγηση της στρωματογραφίας των αρχιτεκτονικών καταλοίπων. Στην πραγματικότητα, οι δαιδαλώδεις τοίχοι συνιστούν πολύπλοκα συμπλέγματα ακόμα και για τους πιο πεπειραμένους παρατηρητές. Τα σχέδια και τα υψομετρικά βάθη που αποσπάσαμε κατά την ερευνητική περίοδο 1994 προχωρούν λίγο περισσότερο στη διευκρίνιση της σχέσης που έχουν οι τοίχοι μεταξύ τους και στον καθορισμό μιας σχετικής χρονολόγησης.

FREDERICK COOPER

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΠΥΛΟΥ

Οι υπαίθριες εργασίες που περιλάμβαναν την περισυλλογή επιφανειακού αρχαιολογικού υλικού διενεργήθηκαν από την 1η Ιουλίου έως τις 12 Αυγούστου. Έγινε εντατική έρευνα που κάλυψε 10 τ.χλμ. περίπου. Λειτούργησαν καθημερινά τρεις συστηματικές ομάδες κατά το μεγαλύτερο μέρος της περιόδου: η πρώτη μέσα και γύρω από το χωριό Μαργέλι, η δεύτερη στα ορεινά μεταξύ Γαργαλιάνων και Λεύκης και η τρίτη σε μια παράκτια περιοχή στα νότια της κοιλάδας του ποταμού Λαγκουβάρδου. Από καιρού εις καιρόν οι διευθυντές και άλλα μέλη του προγράμματος επισκέφθηκαν ξανά και μελέτησαν θέσεις ήδη γνωστές σε άλλα σημεία της υπό έρευνα ευρύτερης περιοχής. Τέλος, όλες οι ομάδες έλαβαν μέρος στην περισυλλογή, με χρήση κανάβου, μιας περιοχής 8 περίπου εκταρίων στην κορυφή του Εγκλιανού, δυτικά του Ανακτόρου του Νέστορος, και στις δύο πλευρές του δημόσιου δρόμου από τη Χώρα προς την Πύλο.

Εντοπίστηκαν αρκετές νέες θέσεις στην περιοχή Λαγκουβάρδος/Βάλτα. Επιπλέον, καθορίστηκε η έκταση και τα χρονολογικά όρια τριών θέσεων (που είχαν εντοπιστεί από το UMME): Γαργαλιάνοι, Ορδίνες, Κουτσουβέρι, Αγία Σωτήρα και Βάλτα Καστράκι. Η εργασία στις Ορδίνες απέβη εξαιρετικά καρποφόρα και αποκάλυψε ότι η θέση είχε μακρά και πολύπλοκη οικιστική ιστορία, που αρχίζει κατά τη νεολιθική ήδη εποχή· το μέγεθός της είναι επίσης πολύ μεγαλύτερο (περίπου 6 εκτάρια) από ό,τι είχε εκτιμηθεί παλαιότερα από το UMME. Οι έρευνες της Ομάδας Μ των βραχωδών ορεινών περιοχών μεταξύ Γαργαλιάνων και Λεύκης απέδωσαν δύο νέες αρχαιολογικές θέσεις και πολλά ενδιαφέροντα μεμονωμένα ευρήματα. Στα αντικείμενα που συγκεντρώθηκαν περιλαμβάνονταν πολλά δείγματα απολεπισμάτων, σε μεγαλύτερη πυκνότητα από άλλες περιοχές που έχουν ερευνηθεί. Φαίνεται ότι η κατεργασία τους έγινε επιτόπου από εγχώριες κροκάλες πυρόλιθου. Ορισμένα χρονολογούνται στην παλαιολιθική περίοδο, αλλά κάποια άλλα ανήκουν στον τύπο της νεολιθικής και της Χαλκοκρατίας. Μια ασυνήθιστα πυκνή συγκέντρωση λίθινων αντικειμένων συνδεόταν με λίγα μικρά τεμάχια κεραμικής της πρώιμης Χαλκοκρατίας. Εκτός από τα λίθινα ευρήματα, η ανακάλυψη ενός οστράκου πρωτογεωμετρικής ή γεωμετρικής περιόδου παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Στην

1. Palace of Nestor I, σ. 334.

2. Palace of Nestor I, εικ. 304.

περιοχή του χωριού Μαργέλι η εντατική έρευνα εντόπισε τα κατάλοιπα έξι νέων θέσεων, μία από τις οποίες είναι μάλλον ρωμαϊκό νεκροταφείο.

Στη διάρκεια αυτής της περιόδου ολοκληρώθηκε η περισυλλογή, με τη βοήθεια κανάβου, επιφανειακών αντικειμένων σε περιοχές γύρω από το Ανάκτορο του Νέστορος και επικεντρώθηκε σε περιοχές νοτιοδυτικά του Ανακτόρου όπου, εκτός από πολλά ευρήματα προϊστορικής κεραμικής, οι ομάδες συνέλεξαν πολλά θραύσματα κονιάματος, ορισμένα με γραπτή διακόσμηση. Η μαγνητική έρευνα επικεντρώθηκε σε δύο περιοχές, την περιοχή των τομών της Κάτω Πόλης, που είχαν ανασκαφεί από τον Blegen δυτικά του Ανακτόρου, και σε ένα άνδηρο προς τα ΒΔ. Οι έρευνες στη διάρκεια αυτής της περιόδου έδειξαν ότι σε αυτό το τμήμα της θέσης διατηρούνται αξιόλογα κατάλοιπα μεγάλων κατασκευών. Ωστόσο, τα αρχαιολογικά στρώματα σε αυτό το τμήμα της κορυφής καταστρέφονται γρήγορα από τη διάβρωση.

Η γεωαρχαιολογική υπαίθρια έρευνα επιχείρησε να καθορίσει τη φύση της αλλουβιακής πεδιάδας νοτιοδυτικά της ερειπωμένης βίλλας ιδιοκτησίας Κοκκέβη, στο Ρωμανό. Στόχος της έρευνας ήταν να καθορίσει αν η πεδιάδα αντιπροσωπεύει μια λεκάνη που έχει σχηματιστεί από αποθέσεις ιλύος και που πιθανόν να ήταν γεμάτη νερό στη διάρκεια της Χαλκοκρατίας. Με τη βοήθεια μιας ομάδας ειδικών για γεωτρήσεις ανοίχθηκαν τέσσερις οπές βάθ. 16-18 μ. σε μία ευθεία με βόρεια-νότια κατεύθυνση από τη μία έως την άλλη πλευρά της πεδιάδας, που απείχαν μεταξύ τους 80 μ. Η πεδιάδα έχει διαστάσεις 225×350 μ. περίπου και είναι σχεδόν ορθογώνια και ασυνήθιστα επίπεδη. Η στρωματογραφία προσφέρει κατηγορηματική μαρτυρία σχετικά με την ύπαρξη μιας λεκάνης σε αυτή την περιοχή. Ο επίπεδος πυθμένας της λεκάνης και άλλα στοιχεία δείχνουν ότι η λεκάνη ήταν τεχνητή. Σε αυτές τις έρευνες πραγματοποιήθηκε παράλληλα γεωλογική χαρτογράφηση και μελετήθηκαν εδάφη που είχαν αποκαλυφθεί στη Μπούκα, στο Διαλισκάρι και στην κορυφή του Εγκλιανού.

Οι γεωφυσικές έρευνες διενεργήθηκαν σε τρεις θέσεις: Μπούκα, Διαλισκάρι και κορυφή Εγκλιανού (βλ. παραπάνω). Η εργασία στο Διαλισκάρι υπήρξε ελάχιστα επιτυχής (μολονότι ολοκληρώθηκε ένας χάρτης όλων των μνημείων που σώζονται στην περιοχή). Εκεί ελπίζαμε να εντοπίσουμε τα ίχνη των καταλοίπων ενός ρωμαϊκού λουτρού (από το οποίο είναι ορατό ένα τμήμα του υποκαύστου στο πρανές ενός ανδήρου) και ίσως να ερευνήσουμε τα θεμέλια μιας ρωμαϊκής οικίας στην οποία ανήκει ένα, ορατό ακόμη, μωσαϊκό. Ωστόσο, μεταλλικοί πάσσαλοι αμπελιών και άλλα εμπόδια έκαναν τη μαγνητική έρευνα δύσκολη ή αδύνατη σε ορισμένους ζωτικούς τομείς και δεν εντοπίστηκαν συγκεκριμένα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα στις περιοχές όπου υπήρχε δυνατότητα να διενεργηθούν έρευνες. Αντίθετα, η έρευνα στη Μπούκα είχε ενθαρρυντικά αποτελέσματα, αφού εντοπίστηκαν τα κατάλοιπα ενός φαινομενικά μεγάλου κτιρίου (60 μ. τουλάχιστον στη μία πλευρά). Η κεραμική που συγκεντρώθηκε από τη θέση τον προηγούμενο χρόνο χρονολογείται σχεδόν αποκλειστικά στην ύστεροελλαδική και πρώιμη ρωμαϊκή περίοδο και υποθέτουμε ότι και το κτίριο ανήκει επίσης σε αυτή την περίοδο.

JACK L. DAVIS

5η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ - ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ

Βλαχοράφτη

Ναός Αγίου Δημητρίου

Είναι ναός λιθόκτιστος, σταυρεπίστεγος με ημικυκλική αψίδα Ιερού και μεταγενέστερο νάρθηκα στα δυτικά. Η εγκάρσια καμάρα στηρίζεται σε ενισχυτικά σφενδόνια. Η θύρα εισόδου βρίσκεται στη νότια πλευρά και περιβάλλεται από ωραίο λίθινο πλαίσιο. Πάνω από το νότιο τύμπανο της εγκάρσιας κεραίας υψώνεται κομψό μονόλοβο κωδωνοστάσιο επιχρισμένο μεταγενέστερα. Το εσωτερικό του ναού είναι κατάγραφο με τοιχογραφίες λαϊκής τεχνοτροπίας του 18ου αι. Στο ξυλόγλυπτο τέμπλο έχουν τοποθετηθεί πέντε δεσποτικές εικόνες, καλής τέχνης, του 1847, ενώ στο Δωδεκάορτο βρίσκονται δώδεκα, μέτριας τέχνης, εικόνες του 1849.

Καταγράφηκαν και φωτογραφήθηκαν οι πέντε δεσποτικές εικόνες του τέμπλου και τέσσερις φορητές εικόνες που φυλάσσονται μέσα στο ναό.

Δεσποτικές εικόνες:

1. Χριστός ένθρονος (διαστ. 0,82×0,50×0,025 μ.). Εικονίζεται ο Χριστός ένθρονος στον τύπο του Μεγάλου Αρχιερέα. Κάθεται σε πολυτελή θρόνο μπαρόκ με ψηλό ερεισίνωτο, το κάθισμα του οποίου καλύπτει κυλινδρικό μαξιλάρι διακοσμημένο με φυτικά σχέδια. Με το δεξί χέρι ευλογεί, ενώ με το αριστερό κρατάει ανοιχτό ενεπίγραφο βιβλίο: *Ἐγὼ εἰ/μὶ ὁ ποιμὴν ὁ / καλὸς / ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς / τὴν ψη / χὴν αὐ/τοῦ τί-/ θησιν*. Φοράει στιχάριο, σάκο διακοσμημένο με ανθεμωτούς σταυρούς και συνεχόμενα εξάγωνα στις παρυφές, ωμοφόριο το οποίο στολίζουν τρεις ανθεμωτοί σταυροί, επιγονάτιο με παράσταση εξαπτέρυγου και μίτρα διακοσμημένη με πολύτιμους λίθους. Ο ένσταυρος φωτοστέφανος φέρει την επιγραφή *Ο ΩΝ*. Αριστερά και δεξιά του φωτοστεφάνου διαβάζονται τα συμπλήματα *ΙΣ ΧΣ*. Στο κάτω μέρος της εικόνας υπάρχει η επιγραφή: *Δέησις τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ Νικολάου Ἀναγνωστοπούλου, Μιχαὴλ Κ. Δημοπούλου καὶ Δημητρίου Πουλοπούλου ἐν ἔτει 1847 μηνὶ ἀπριλίῳ*.

2. Παναγία Βρεφοκρατούσα (διαστ. 0,82×0,50× 0,025 μ.). Εικονίζεται η Παναγία Βρεφοκρατούσα, καθισμένη σε περίτεχνο ξύλινο θρόνο μπαρόκ με ψηλό ερεισίνωτο, το κάθισμα του οποίου καλύπτει κυλινδρικό μαξιλάρι διακοσμημένο με φυτικά σχέδια. Η Παναγία κρατάει με το αριστερό χέρι τον Χριστό, ενώ με το δεξί αγγίζει προστατευτικά το πέλμα του δεξιού ποδιού του. Είναι ντυμένη με πλούσια ενδύματα, χιτώνα και μαφόριο, που έχει διακοσμημένες τις παρυφές. Ο Χριστός ευλογεί με το δεξί χέρι και με το αριστερό κρατάει ανοιχτό βιβλίο με την επιγραφή: *Πνεῦμα / Κυρίου / ἐπ' ἐμὲ / οὗ ἕνε / κεν---ἔ / χρισμένου / εὐαγ/γελίζε/σθαι πτο / χοῖς ἀ-/πέσταλ-/κέ μέ*. Είναι ντυμένος με χιτώνα και ιμάτιο που αναδιπλώνεται πάνω από τον αριστερό του ώμο και φέρει ένσταυρο φωτοστέφανο με την επιγραφή: *Ο ΩΝ*. Αριστερά και δεξιά του φωτοστεφάνου της Παναγίας διαβάζονται τα συμπλήματα *ΜΗΡ ΘΟΥ*. Στο κάτω μέρος της εικόνας επιγραφή αναφέρει: *Δέησις τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ Νικολάου Ἀναγνωστοπούλου, Μιχαὴλ Κ. Δημοπούλου καὶ Δημητρίου Πουλοπούλου ἐν ἔτει 1847 μηνὶ ἀπριλίῳ*.

3. Άγιος Δημήτριος (διαστ. 0,82×0,50×0,025 μ.). Εικονίζεται έφιππος σε κόκκινο άλογο που καλπάζει προς τα δεξιά. Με το δεξί υψωμένο λογχίζει το βασιλιά των Βουλγάρων Σκυλογιάννη, ενώ με το αριστερό βαστάζει τα ηνία του αλόγου του. Η ενδυμασία του αγίου αποτελείται από στρατιωτικό χιτώνα με διακοσμημένες τις παρυφές των χειρίδων, θώρακα, αναπετάρι που ανεμίζει και ενδρομίδες. Η ιπποσκευή αποτελείται από στρογγυλό κατάκοσμο έποχο, σαγή με φυτικό και γεωμετρικό διάκοσμο, διακοσμημένα προστερνίδια και τριγωνικούς αναβολείς. Ο πολεμιστής φοράει χειριδωτό χιτώνα, θώρακα, χλαμύδα που αναδιπλώνει πάνω από το αριστερό χέρι, κράνος και ενδρομίδες. Με το δεξί χέρι κρατάει το σπαθί και με το αριστερό τη θήκη του. Ψηλά δεξιά, μέσα σε σύννεφα, ιπτάμενος άγγελος στεφανώνει τον άγιο. Στο βάθος δεξιά εικονίζεται περιτειχισμένη πόλη και αριστερά ορεινό τοπίο. Στο κάτω μέρος της εικόνας, μέσα σε διακοσμημένα πλαίσια, εικονίζονται τέσσερις σκηνές από το βίο του αγίου Δημητρίου. Χαμηλά, κάτω από τις σκηνές αυτές, επιγραφή αναφέρει : *Δέησις τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ Νικολάου Ἀναγνωστοπούλου Μιχαὴλ Δημοπούλου καὶ Δημητρίου Πουλοπούλου ἔν ἔτει 1847, μηνὶ ἀπριλίῳ*.

4. Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος (διαστ. 0,82×0,50× 0,025 μ.). Εικονίζεται ολόσωμος, μετωπικός, με φτερά αγγέλου, να ευλογεί με το δεξί και με το αριστερό να κρατάει ανεπτυγμένο ειλητάριο με την επιγραφή: *ΜΕΤΑΝΟΕΙΤΕ ΗΓΓΙΚΕ / ΓΑΡ Η ΒΑΣΙΛΕΙΑ ΤΩΝ ΟΥΡΑΝΩΝ*. Ο άγιος φοράει κατάσαρκα τρίχινο σάκο και είναι

τυλιγμένος με πολύπτυχο ιμάτιο που καλύπτει τους ώμους. Κάτω δεξιά, μέσα σε πλατύ αγγείο με χαμηλό πόδι, είναι τοποθετημένη η κεφαλή του. Στο βάθος το τοπίο συνθέτουν κωνικά βουνά με βλάστηση. Στους πρόποδες του αριστερού προβάλλει δένδρο στη ρίζα του οποίου *ἤδη ἡ ἀξίνη κεῖται*, σύμφωνα με τα ευαγγελικά χωρία (Ματθ. γ΄ 10 και Λουκ. γ΄ 9). Χαμηλά, στο αριστερό άκρο της εικόνας, διάχωρο εικονογραφεί το επεισόδιο της αποτομής του Προδρόμου. Ανάμεσα στο φωτοστέφανο του αγίου αναγράφεται: *Ο ΑΓΙΟΣ ΙΩ Ο ΠΡΟΔΡΟΜΟΣ* και στο τελείωμα της εικόνας διαβάζεται: *Δέησις τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ Νικολάου Ἀναγνωστοπούλου, Μιχαὴλ Κ. Δημοπούλου καὶ Δημητρίου Πουλοπούλου ἐν ἔτει 1847, μηνὶ ἀπριλίῳ.*

5. Άγιος Νικόλαος (διαστ. 0,82×0,50×0,025 μ.). Εικονίζεται ένθρονος σε πολυτελή ξύλινο θρόνο με ψηλό ερεισίνωτο. Το κάθισμα του θρόνου καλύπτει κυλινδρικό μαξιλάρι. Ο άγιος ευλογεί με το δεξί χέρι, ενώ με το αριστερό κρατάει ανοιχτό βιβλίο με την επιγραφή: *Εἶπεν ὁ / κύριος οὗ/τω λαμψά/τω τὸ φῶς / ὑμῶν ἔμ/προσθεν / τῶν ἀνθρώ/πων, ὅπως / ἴδωσιν / ὑμῶν τὰ / καλὰ ἔρ / γα, καὶ δό/ξάσωσι / τὸν πατέ/ρα ὑμῶν / τὸν ἐν τοῖς / οὐρανοῖς / μὴ νομί/σητε ὅτι / ἦλθον κα/ταλῦσαι / τὸν νόμον*. Φοράει στιχάριο, φαιλόνιο διακοσμημένο με ανθεμωτά σχέδια, ωμοφόριο, το οποίο στολίζουν τρεις ανθεμωτοί σταυροί, επιτραχήλιο κεντητό και επιγονάτιο με την παράσταση του «Αναστάντος» Χριστού. Αριστερά και δεξιά του φωτοστεφάνου του διαβάζεται: *Ο ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ*. Στο κάτω μέρος της εικόνας επιγραφή αναφέρει: *Δέησις τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ Νικολάου Ἀναγνωστοπούλου, Μιχαὴλ Κ. Δημοπούλου καὶ Δημητρίου Πουλοπούλου ἐν ἔτει 1847 μηνὶ ἀπριλίῳ.*

Φορητές εικόνες:

1. Άγιος Δημήτριος (διαστ. 0,94×0,70×0,06 μ.) (Πίν. 63). Εικονίζεται έφιππος σε κόκκινο άλογο που καλπάζει προς τα δεξιά. Με το δεξί χέρι λογχίζει το βασιλιά των Βουλγάρων Σκυλογιάννη, ενώ με το αριστερό βαστάζει τα ηνία του αλόγου του. Είναι ντυμένος με χειριδωτό χιτώνα, θώρακα, αναπετάρι που ανεμίζει και ενδρομίδες. Τη στρατιωτική περιβολή συμπληρώνει κράνος. Η ιπποσκευή, περίτεχνη, έχει σαγή με διακοσμημένες τις παρυφές της και προστερνίδια με θυσάνους. Ο πολεμιστής φοράει χειριδωτό χιτώνα, θώρακα και χλαμύδα και με το αριστερό χέρι κρατάει δόρυ που έχει λυγίσει. Πίσω από το κεφάλι του, πεσμένο στο έδαφος, διακρίνεται το βασιλικό του στέμμα και στα πόδια η στρογγυλή ασπίδα του. Στο δεξί κάτω άκρο της εικόνας διακρίνεται μέρος του σώματος και της κεφαλής του αλόγου του πολεμιστή. Στο βάθος δεξιά εικονίζεται οχυρωμένη πόλη και αριστερά ορεινό τοπίο. Ψηλά δεξιά, μέσα σε σύννεφα που εκπέμπουν ακτίνες, ο Χριστός ένθρονος ευλογεί τον άγιο. Αριστερά και δεξιά του φωτοστεφάνου του αγίου Δημητρίου διαβάζεται η επιγραφή: *Ο ΑΓΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ* και χαμηλά, στο δεξί άκρο η χρονολογία *ΑΩΙΓ*=1813.

2. Εικόνα δίζωνη (διαστ. 0,43×0,33×0,25 μ.). Στην επάνω ζώνη εικονίζεται η Δέηση και στην κάτω ζώνη δύο έφιπποι στρατιωτικοί άγιοι αριστερά και δεξιά και ένας ολόσωμος μετωπικός άγιος στο κέντρο. Λόγω της προχωρημένης φθοράς οι μορφές δεν ταυτίζονται.

3. Ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου (διαστ. 0,43×0,31 ×0,025 μ.). Δεξιά εικονίζεται η Παναγία γονατισμένη μπροστά από τραπέζι, στο οποίο υπάρχει ανοιχτό ενεπίγραφο βιβλίο. Ο άγγελος έρχεται από αριστερά, κρατάει κρίνο και φέρει το δεξί χέρι μπροστά στο στήθος σε ένδειξη σεβασμού. Πίσω από την Παναγία εικονίζεται ξυλόγλυπτος θρόνος και στο βάθος της σύνθεσης κτίρια με ανοιχτά παράθυρα. Δεξιά του φωτοστεφάνου της Παναγίας διαβάζονται τα συμπιλήματα: *ΜΗΡ ΘΟΥ*. Χρονολογείται πιθανώς στο 19ο αι.

4. Άγιος Γεώργιος (διαστ. 0,47×0,37×0,025 μ.). Εικονίζεται έφιππος σε λευκό άλογο να βυθίζει με τα δύο χέρια το δόρυ του στο στόμα φτερωτού δράκου. Στην επάνω δεξιά γωνία προβάλλει ο Χριστός μέσα σε σύννεφα να ευλογεί τον άγιο. Το βάθος της εικόνας δεξιά καλύπτουν βουνά και αριστερά τειχισμένα κτίρια με οξυκόρυφους τρούλους. Πάνω από το κεφάλι του Χριστού διακρίνονται τα συμπιλήματα: *ΙC ΧC* και στο πάνω άκρο της εικόνας γράφεται επιγραφή στα ρώσικα. Η εικόνα είναι καλής τέχνης και χρονολογείται πιθανώς στο 18ο αι. Παρουσιάζει προχωρημένη φθορά.

Μακρύσι

Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου

Πρόκειται για ναό μονόχωρο με δίριχτη στέγη και τρίπλευρη αψίδα Ιερού. Σε επαφή με τη νοτιοδυτική γωνία υπάρχει ενσωματωμένο κωδωνοστάσιο του οποίου ο όροφος με τα δίλοβα ανοίγματα είναι μεταγενέστερη κατασκευή. Η είσοδος γίνεται από τη δυτική πλευρά. Πάνω από τη θύρα με το τοξωτό υπέρθυρο υπάρχει η χρονολογία 1883. Το τέμπλο είναι ξυλόγλυπτο, καλής τέχνης και χρονολογείται στο β΄ μισό του 19ου αι. Ο ναός έχει δεχθεί εξωτερικά και εσωτερικά μεταγενέστερες επεμβάσεις που έχουν αλλοιώσει τη μορφή του.

Στο ναό καταγράφηκαν πέντε δεσποτικές εικόνες:

1. Χριστός η Άμπελος. Φέρει την επιγραφή: *Δαπάνη Χρη. Κόκαλη, Ἔργον Νικο. Ιω. Τσακονοπούλου 1884.*

2. Ένθρονη Βρεφοκρατούσα Θεοτόκος στον τύπο «Ρίζα Ιεσαί». Φέρει την επιγραφή: *Δαπάνη Κοσμά Ἱερωμο-*

νάχου Έργον Νικολ. Ιω. Τσακωνοπούλου. Ἐν Τριπόλει 1884. 3. Κοίμηση της Θεοτόκου. Φέρει την επιγραφή: *Δαπάνη τῶν γυναικῶν* ---------[1]. *Ἔργον Ν. Τσακονοπούλου 1884.* 4. Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος με οκτώ σκηνές από το βίο του. Φέρει την επιγραφή: *Ἔργον Νικολάου Ιω. Τσακονωπούλου Ἐγένετο εν τριπόλει την 27 Μαρτίου 1884.* 5. Άγιοι Τεσσαράκοντα Μάρτυρες. Φέρει την επιγραφή: *Δαπάνη Γεωργ. Χ. Κόκολη,* ----------[2]. *Ἐν Μεγαλοπόλῃ τῇ 10 Σεπτεμβρίου 1886.*

Καμενίτσα

Ασκητήριο της Ανάληψης[3]

Το ασκητήριο διαμορφώνεται σε φυσικό κοίλωμα απόκρημνου βράχου. Στο εσωτερικό του τμήματα των επιχρισμένων τοιχωμάτων που διατηρούν τοιχογραφίες καλής τέχνης του 17ου-18ου αι. Το τέμπλο είναι μεταλλικό και φέρει δύο δεσποτικές εικόνες του 19ου αι. Στο βράχο πάνω από το ασκητάριο είναι χτισμένα ταμπούρια με πολεμίστρες, απόδειξη ότι το μνημείο χρησίμευσε στα χρόνια του απελευθερωτικού αγώνα ως οχυρωμένο καταφύγιο. Καταγράφηκαν οι δύο δεσποτικές εικόνες του τέμπλου:

1. Χριστός ένθρονος (διαστ. 1,07×0,58 μ.). Εικονίζεται ο Χριστός ένθρονος στον τύπο του Μεγάλου Αρχιερέα. Κάθεται σε ξυλόγλυπτο θρόνο μπαρόκ με ψηλό ερεισίνωτο. Με το δεξί χέρι ευλογεί και στηρίζει με το αριστερό ανοιχτό ενεπίγραφο ευαγγέλιο. Είναι ντυμένος με στιχάριο, σάκο με κεντημένες παρυφές, ωμοφόριο διακοσμημένο με ανθεμωτά σχέδια και σταυρούς, επιγονάτιο και πολυτελή μίτρα. Μπροστά στο στήθος του κρέμεται με αλυσίδα στρογγυλό εγκόλπιο. Ψηλά, στα δύο άκρα, διατάσσονται πάνω σε σύννεφα ανά δύο κεφαλές αγγέλων. Στο βάθος γράφεται *ΙΣ ΧΣ* και στο φωτοστέφανο τα γράμματα *Ο ΩΝ*. Στο κάτω μέρος, δεξιά, επιγραφή αναφέρει: *Διὰ χειρὸς Ν. Αργυροπούλου ἐν Καλλίτσᾳ τῇ 17 Μαΐου 1887.*

2. Παναγία Βρεφοκρατούσα (διαστ. 0,925×0,62). Εικονίζεται η Παναγία Βρεφοκρατούσα στον τύπο της Οδηγήτριας. Κλίνει ελαφρά προς το μικρό Χριστό, τον οποίο κρατάει με το αριστερό χέρι, ενώ υψώνει το δεξί μπροστά στο στήθος. Ο Χριστός ευλογεί με το δεξί χέρι και με το αριστερό κρατάει τη σφαίρα του κόσμου. Η Παναγία φοράει χειριδωτό χιτώνα με διακοσμημένα τα περικάρπια και την παρυφή του γύρω από το λαιμό, μαφόριο και στέμμα διακοσμημένο με πολύτιμους λίθους. Ο Χριστός είναι ντυμένος με χιτώνα και ιμάτιο και φέρει ένσταυρο φωτοστέφανο με το επίγραμμα: *Ο Ω Ν*. Αριστερά και δεξιά του φωτοστεφάνου της Παναγίας γράφεται *ΙΣ ΧΣ*. Στο κάτω μέρος της εικόνας διαβάζεται: *Ἐγένετο ἐν Καλλίτσᾳ Μαρτίου 20-1887.*

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΛΑΚΩΝΙΑΣ

Κροκεές

Ναός Αγίου Βλασίου[4]

Ο ερειπωμένος ναός, που η τοπική παράδοση έχει αφιερώσει στον Άγιο Βλάσιο, βρίσκεται περί τα 2 χλμ. νοτιοανατολικά του οικισμού μέσα στο κτήμα ιδιοκτησίας Ξαρχόγιαννη (Σχέδ. 1).

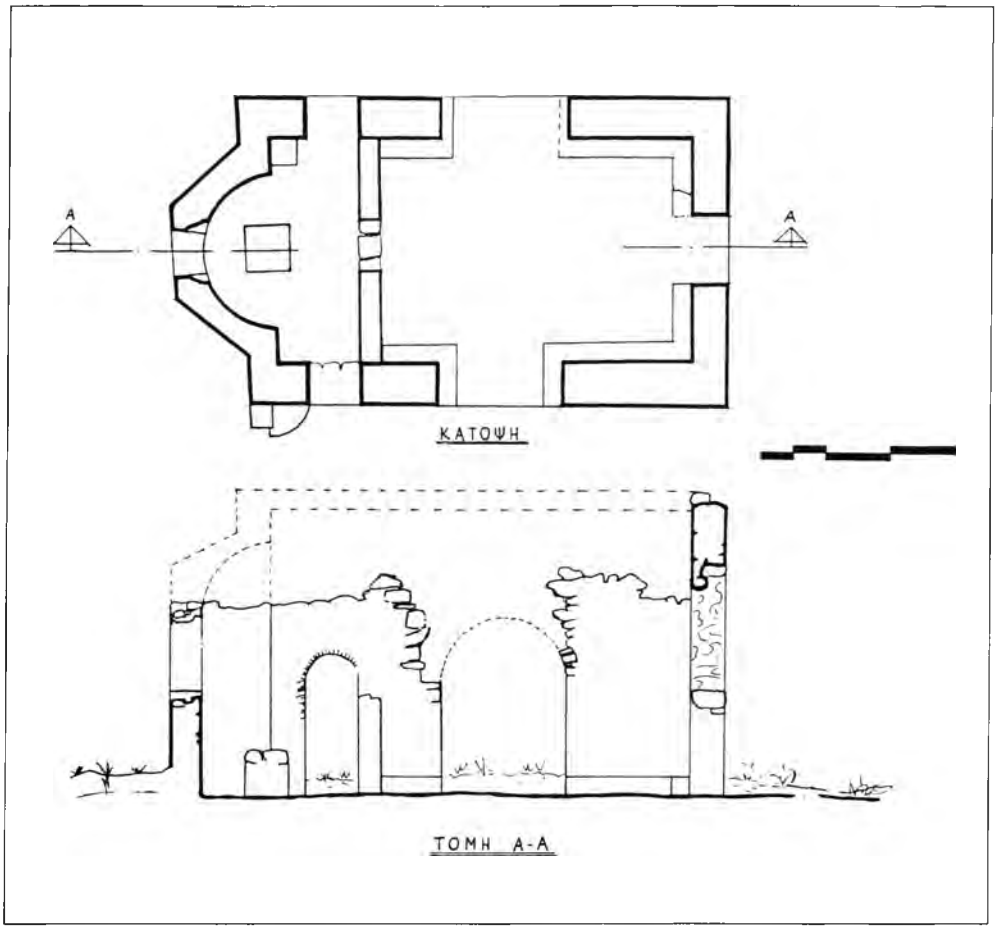
Στο ναό, ο οποίος καλύπτονταν σε μεγάλο μέρος κυρίως του εσωτερικού του από πυκνή άγρια βλάστηση, ξεκίνησαν εργασίες καθαρισμού και αποχωμάτωσης κατά τα έτη 1991-1992, οι οποίες συνεχίστηκαν το έτος 1994. Αφού καθαρίστηκε ο χώρος από τους θάμνους και τα άγρια δέντρα, απομακρύνθηκε ο λιθοσωρός και έγινε αποχωμάτωση μέσα και γύρω από το κτίριο σε βάθος 0,40-0,60 μ. Αποκαλύφθηκε τότε ότι πρόκειται για μονόχωρο δρομικό κτίσμα, το οποίο σχηματίζει σε κάτοψη ορθογώνιο, εξωτ. διαστ. 7,58×4,65 μ. και απολήγει ανατολικά σε μεγάλη ημιεξάπλευρη αψίδα, κατεστραμμένη σήμερα σε μεγάλο μέρος της. Η στέγαση γινόταν με καμάρα, όπως φανερώνουν σωζόμενα ίχνη τοιχοποιίας που προσδιορίζουν τη γένεσή της. Η τοιχοδομία είναι αργολιθοδομή με παρεμβολή πλίνθων στους αρμούς, οι οποίες προέρχονται από οικοδομικά κατάλοιπα αρχαίων κτιρίων. Ο κεραμικός διάκοσμος περιορίζεται σε μία οδοντωτή ταινία, η οποία περιτρέχει την αψίδα του Ιερού και σε γράμματα του ελληνικού αλφαβήτου ΧΕΛ στον ανατολικό και δυτικό τοίχο. Η μοναδική θύρα ανοίγεται στο μέσον της δυτικής πλευράς. Στους πλάγιους τοίχους διαμορφώνονται τέσσερα τοξωτά ανοίγματα: δύο στενά στους πλάγιους τοίχους του Ιερού, πλ. 0,80 μ., και δύο μεγαλύτερα στους πλάγιους τοίχους του κυρίως ναού, πλ.

1. Αναφέρεται μεγάλος αριθμός γυναικείων ονομάτων χορηγών.

2. Αναφέρεται μεγάλος αριθμός ονομάτων χορηγών.

3. Αργ. Πετρονώτης, Οικισμοί και αρχιτεκτονικά μνημεία της ορεινής Γορτυνίας, Αθήναι 1975, σ. 59.

4. Κ. Διαμαντή, Κροκεές Λακωνίας. Η αναζήτηση μιας βυζαντινής θέσεως και οι εκκλησίες του οικισμού, ΛακΣπ ΙΒ΄ (1994), σ. 410-414.

Σχέδ. 1. Κροκεές. Ναός Αγίου Βλασίου. Κάτοψη του ναού και τομή Α-Α.

1,90 μ. Εξωτερικά, στα ψηλότερα σημεία των τοίχων των μακρών πλευρών, ίχνη ξυλοδεσιάς και δοκοθηκών υποδηλώνουν την ύπαρξη εκεί στεγασμένων χώρων. Στο μέσον του Ιερού Βήματος υπάρχει κτιστή Αγία Τράπεζα, η οποία διασώζει λείψανα γραπτού κοσμήματος στις τρεις κατακόρυφες πλευρές της. Το τέμπλο είναι κτιστό, το μέγιστο σωζόμενο ύψος του φθάνει το 1,50 μ. και διασώζει λείψανα τοιχογραφιών στις εσωτερικές και εξωτερικές επιφάνειες των τοίχων του. Σε επαφή με τον ανατολικό και το νότιο πλάγιο τοίχο του Ιερού σώζεται χαμηλό κτιστό θρανίο, το οποίο διατηρεί στις παρειές γραπτό διακοσμητικό θέμα. Ίδιο θρανίο με υπολείμματα ζωγραφικής περιτρέχει τους τοίχους του κυρίως ναού ακολουθώντας και τις εσωτερικές παρειές των τοξωτών ανοιγμάτων. Το δάπεδο στον κυρίως ναό είναι από ασβεστοκονίαμα χωρίς ίχνη πλακόστρωσης, ενώ στο Ιερό, υπερυψωμένο κατά 0,5 μ., είναι από ασβεστοκονίαμα με πρόσμιξη κεραμιδιών (κουρασάνι). Το δάπεδο συνεχίζεται κατά 0,30 μ. έξω από το ναό κατά μήκος των μακρών πλευρών του. Στις εσωτερικές επιφάνειες των τοίχων διατηρούνται λείψανα ζωγραφικής, για τη διάσωση των οποίων έγιναν εργασίες προληπτικού χαρακτήρα από συνεργείο συντηρητών της Εφορείας. Κατά τη διάρκεια των εργασιών αποχωμάτωσης αποκαλύφθηκαν σπαράγματα τοιχογραφιών, ένα νόμισμα αδιάγνωστου ελλαδικού νομισματοκοπείου (μισό τεταρτηρό) του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού και πολλά θραύσματα από κεραμίδες στέγης (στρωτήρες και καλυπτήρες), μερικές από τις οποίες φέρουν κυματοειδείς και κυκλικές «δαχτυλιές».

Ο ναοδομικός τύπος του Αγίου Βλασίου –μονοκάμαρος με αψιδωτά ανοίγματα στους πλάγιους τοίχους– δεν απαντά στα μνημεία της ευρύτερης περιοχής της Λακωνίας. Ωστόσο η τοιχοποιία, καθώς και επί μέρους τυπολογικά και μορφολογικά στοιχεία, εντάσσουν πιθανότατα το κτί-

ριο στα πλαίσια της αρχιτεκτονικής παράδοσης του Δεσποτάτου στα χρόνια των Παλαιολόγων. Η ζωγραφική του ναού είναι προσαρμοσμένη σε βασικά σχήματα και τρόπους της τέχνης του 14ου αι. που χαρακτηρίζουν τα ζωγραφικά σύνολα της εποχής στη Λακωνία.

Η παρουσία του κομνήνειου νομίσματος στην επίχωση σημαίνει ότι το κτίριο είχε μια προγενέστερη οικοδομική φάση ή ότι αυτό προέκυψε από ανακατασκευή ενός προϋπάρχοντος οικοδομήματος, υπόθεση που θα δικαιολογούσε και τις αρχιτεκτονικές ιδιομορφίες του. Την απάντηση στα ερωτήματα θα δώσει περαιτέρω ανασκαφική διερεύνηση στο χώρο του μνημείου.

ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΔΙΑΜΑΝΤΗ

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΟΡΕΑ

Εκσυγχρονισμός των χωριών

Ορισμένες εγκαταλειμμένες ή σχεδόν εγκαταλειμμένες παλιές κωμοπόλεις διατηρούνται σε καλή κατάσταση εξαιτίας της μετοίκησης. Ανάμεσα σε αυτές είναι το Δεχούνι, η Κούτελη, ο Πάος, το Βασίνι και το Κάστρο Καστέλλι, ένας οικισμός της περιόδου της Φραγκοκρατίας, όπου καταγράφηκαν πάνω από 30 οικίες, μία δεξαμενή και μία εκκλησία. Το γεγονός ότι πολλά άτομα φαίνεται να ασχολούνται με τη διατήρηση της ακεραιότητας των κτιρίων είναι εξαιρετικά σημαντικό. Παρατηρήσαμε στοιχεία που μαρτυρούν επίγνωση της σημασίας που έχει η διατήρηση και η αποκατάσταση παλαιών κτιρίων, λόγου χάρη, στους Κάτω Λουσούς, στα Λακκώματα και από τους ιδιοκτήτες του ξενοδοχείου στην Αροανία.

Τα ολιγάριθμα λιθόκτιστα κτίρια σε πολλές από τις κωμοπόλεις που αναφέρονται παραπάνω, όπως και σε χωριά στα οποία διενεργήθηκε έρευνα, ισοπεδώθηκαν στη διάρκεια του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου από τα ναζιστικά στρατεύματα κατοχής. Σε πολλές περιπτώσεις οι ιδιοκτήτες ξανάχτισαν ή επιδιόρθωσαν με ηρωικές προσπάθειες αυτές τις κατοικίες παλεύοντας ενάντια στις δυσκολίες εκείνης της εποχής. Συνήθως οι επισκευές αλλοίωναν τον αρχικό χαρακτήρα των οικιών. Οι ζημιές που προκλήθηκαν από τον πόλεμο ήταν τόσο εκτεταμένες ώστε τα οικήματα δεν μπορούσαν να αποκατασταθούν δομικά. Οπωσδήποτε έγινε καταγραφή ορισμένων από αυτές τις οικίες που παρουσιάζουν αξιόλογη ιστορική σημασία.

Αυτή την περίοδο χαρτογραφήθηκαν τρεις κωμοπόλεις αλλά δεν καταλογογραφήθηκαν: η Λινίσταινα, τα Καλύβια και το Ελαιοχώρι.

Οι σημαντικές ανακαλύψεις σε φραγκικά οχυρά που έχουν εγκαταλειφθεί, συχνά λόγω μετοίκησης, οδήγησαν στην περαιτέρω κατανόηση της καταγωγής και της χρονολόγησης των πυργόσπιτων του Μορέα. Ελάχιστες μόνο οικίες με συνεχή κατοίκηση σε αυτή την περιοχή χρονολογούνται πριν από το 18ο αι. Αυτό αφήνει ένα κενό αρκετών αιώνων μεταξύ της ίδρυσης φραγκικών και μεταγενέστερων κωμοπόλεων. Οπωσδήποτε, σε θέσεις όπως η Άκοβα, το Κάστρο της Ωριάς, οι Καστρόπορτες, το Σαντομέρι και το Κάτω Καστέλλι μπορεί να γίνουν ορισμένες παρατηρήσεις με την προϋπόθεση ότι θα είναι δοκιμαστικής φύσεως.

Οι τοίχοι των κτιρίων σε εγκαταλειμμένους φραγκικούς οικισμούς ποικίλλουν σε ύψος (π.χ. ένας έως δύο όροφοι στο Κάστρο που αναφέρεται πιο πάνω ή σχεδόν πλήρες ύψος όπως στην Άκοβα). Η εξέταση των λεπτομερειών και η τοπογραφική τους διάταξη μέσα στο χώρο επιτρέπει μια σαφή αναπαράσταση του τύπου της φραγκικής οικίας. Αυτά τα πυργόσπιτα ήταν σχεδόν τετράγωνα, 4×5 μ. σε κάθε πλευρά, και έφθαναν σε ύψος τριών έως τεσσάρων ορόφων. Ο κάτω όροφος χρησίμευε ως αχυρώνας, με μια δική του είσοδο στο πλάι. Ο κύριος όροφος της κατοικίας ήταν στο τρίτο επίπεδο. Η πρόσβαση γινόταν μέσω ενός ανοίγματος που κατασκευαζόταν στον τοίχο της πρόσοψης, λίγα μόλις μέτρα πάνω από ένα πλατύσκαλο σε κτιστή αναβαθμίδα. Η ξύλινη «κρεμαστή» δίοδος χρησίμευε για ασφάλεια. Ο δεύτερος και τέταρτος όροφος είχαν πρόσβαση από το εσωτερικό, μέσω καταπακτών και κλιμάκων. Στα χρόνια του Αγώνα της Ανεξαρτησίας, η κλίμακα μετακινείται προς τα εμπρός και εφάπτεται στην κατοικία, ενώ ο τέταρτος όροφος εξαφανίζεται από το αρχιτεκτονικό σχέδιο. Στις κατοικίες που διασώζονται, οι μεταγενέστερες γενιές περιέκοπταν συνήθως τον τελευταίο όροφο και χαμήλωναν τη στέγη, όπως γινόταν πρόσφατα στα Δεμέστιχα. Επιπλέον, στις μετεπαναστατικές κατοικίες αυξήθηκαν οι διαστάσεις των ορόφων σε 12×6 μ. Ωστόσο πολλά σημαντικά στοιχεία του σχεδιασμού των κατοικιών συνέχισαν να υφίστανται από τη μεσαιωνική περίοδο έως την προ του σκυροδέματος εποχή.

Κατά το 1994 παρατηρήθηκαν και άλλοι τοίχοι κήπων με εντυπωσιακές εισόδους. Αυτές φαίνεται να παρουσιάζονται κατά χωριό και δεν είναι εξίσου κατανεμημένες σε ολόκληρη την περιοχή. Ενημερωθήκαμε γι' αυτές χάρη σε έναν σπουδαστή, μέλος της αποστολής, ο οποίος εργάζεται σε ένα πρόγραμμα που σχετίζεται με τοίχους ελληνικών κήπων· άλλωστε υπάρχουν πράγματι περισσότεροι από αυτούς τους περιβόλους στην ανατολική Αχαΐα από ό,τι σε

άλλες περιοχές που ερευνήθηκαν κατά τις προηγούμενες περιόδους. Αυτή την περίοδο εντοπίστηκαν περισσότεροι λίθοι που έφεραν χρονολογική ένδειξη και αρχιτεκτονική γλυπτική, αλλά αυτό οφείλεται – κατά ένα μέρος – στο διπλάσιο και πλέον αριθμό χωριών που καταγράφηκαν το 1994 από αυτόν που είχε καταγραφεί στο παρελθόν.

FREDERICK COOPER - JOSEPH ALCHERMES

ΣΤ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΑΧΑΪΑΣ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Μουσείο Πατρών

Το 1994 στα πλαίσια υλοποίησης του στόχου της συγκέντρωσης των διαφόρων λειτουργιών της Εφορείας στο νέο τριώροφο ακίνητο της Υπηρεσίας επί των οδών Αλ. Υψηλάντου 197 - Πατρέως - Ηφαίστου (όπου ήδη από το προηγούμενο έτος είχαν μεταφερθεί τα γραφεία), πραγματοποιήθηκαν οι εξής εργασίες:

1. Δημιουργήθηκαν και οργανώθηκαν οι χώροι του αρχείου της Εφορείας στον τρίτο όροφο του κτιρίου, καθώς επίσης του σχεδιαστικού και του φωτογραφικού αρχείου στο δεύτερο όροφο.

2. Συγκεντρώθηκαν και μεταφέρθηκαν στο νέο χώρο αποθήκευσης, που δημιουργήθηκε για το σκοπό αυτό στον πρώτο όροφο του εν λόγω κτιρίου, όλα τα κινητά ευρήματα (πήλινα, μεταλλικά, μικροαντικείμενα, γυάλινα, νομίσματα, καθώς και ένα μέρος των λιθίνων), που μέχρι τότε φυλάσσονταν στο υπόγειο του Μουσείου Πατρών και στους χώρους αποθήκευσης των εργαστηρίων της Εφορείας στην οδό Γεωργίου Ρούφου και Σισσίνη. Από τους χώρους του υπογείου του Μουσείου μεταφέρθηκαν τα ευρήματα των παλαιότερων ανασκαφών μέχρι το έτος 1975. Τα λίθινα αντικείμενα που φυλάσσονται εκεί παρέμειναν στη θέση τους για τεχνικούς κυρίως λόγους. Από τους χώρους των εργαστηρίων της οδού Γεωργίου Ρούφου και Σισσίνη μεταφέρθηκαν τα ευρήματα των ανασκαφών της τελευταίας εικοσαετίας περίπου, καθώς επίσης και τα σημαντικότερα από τα λίθινα, όπως είναι τα γλυπτά και οι επιγραφές. Στο νέο χώρο αποθήκευσης, εμβαδού 400 τ.μ., ξεκίνησε η εξαρχής ταξινόμηση των ευρημάτων. Σε ένα μικρό τμήμα του τοποθετήθηκαν τα λίθινα, τα μεγάλα αγγεία σε μεταλλικές μεμονωμένες βάσεις και τα πολύτιμα αντικείμενα σε ειδικά διαμορφωμένο χώρο ως θησαυροφυλάκιο. Το πλήθος των λοιπών ευρημάτων της κεραμικής και μικροτεχνίας τοποθετήθηκε σε μεταλλικά ράφια με ειδικούς οδηγούς, όπου κινούνται με ευκολία τα νέα κιβώτια (συρταρωτά). Έγινε μία κατ' αρχήν ταξινόμηση των αντικειμένων με χωρισμό τους κατά υλικό και κατά έτος εύρεσης. Στη συνέχεια άρχισε και συνεχίζεται η οριστική τακτοποίησή τους ξεκινώντας από αυτά των παλαιότερων ετών. Τα ευρήματα των ανασκαφών του ίδιου έτους τακτοποιούνται κατά σύνολα ανασκαφής με αλφαβητική σειρά (θέσεις του νομού Αχαΐας, οικόπεδα Πατρών). Παράλληλα γίνεται συστηματικός έλεγχος των ευρετηρίων και ταυτίσεις των ήδη καταγραμμένων αντικειμένων, καθώς επίσης συγκόλληση και καταγραφή τους, όπου δεν είχε πραγματοποιηθεί. Στα κιβώτια τοποθετούνται νέες καρτέλες με τις ενδείξεις του περιεχομένου τους. Το έργο αυτό, δηλαδή της οριστικής ταξινόμησης των ευρημάτων, οργανώθηκε έτσι ώστε να είναι δυνατή και εύκολη η μελλοντική καταχώρηση όλων των στοιχείων σε ηλεκτρονικό υπολογιστή. Στον ίδιο όροφο οργανώθηκε ένας πολύ άνετος χώρος για τους μελετητές.

3. Στο δεύτερο όροφο του κτιρίου οργανώθηκαν και άρχισαν να λειτουργούν οι νέοι χώροι συντήρησης των αντικειμένων. Στο ισόγειο οργανώθηκε το νέο εργαστήριο και ο χώρος αποθήκευσης των ψηφιδωτών δαπέδων. Το εργαστήριο αυτό μέχρι τότε στεγαζόταν σε κτίριο που είχε ενοικιάσει για το σκοπό αυτό η Υπηρεσία στην οδό Γεωργίου Ρούφου 27Α. Τα τμήματα ψηφιδωτών δαπέδων, που ήταν ήδη έτοιμα σε τελάρα, τοποθετήθηκαν σε μεταλλικά κυλιόμενα πλαίσια για να μεταφερθούν στη συνέχεια με γερανοφόρο πλατφόρμα στο νέο χώρο αποθήκευσής τους. Εκεί πραγματοποιήθηκε η οριστική τοποθέτησή τους πάνω σε μεταλλικές σταθερές βάσεις και σε κατακόρυφη θέση, έτσι ώστε να είναι δυνατή και εύκολη ανά πάσα στιγμή η προσέγγισή τους. Στη συνέχεια έγινε αρχειοθέτηση και ταξινόμησή τους.

4. Από δύο χώρους που βρίσκονται στην εσωτερική ακρόπολη του Κάστρου της Πάτρας και λειτουργούσαν ως αποθηκευτικοί μεταφέρθηκαν στους χώρους αποθήκευσης των εργαστηρίων της οδού Σισσίνη και Γεωργίου Ρούφου τα εξής αρχαία αντικείμενα:

α) Πενήντα πέντε οξυπύθμενοι (κυρίως) αμφορείς προερχόμενοι από τη θάλασσα, είτε από παραδόσεις είτε από κατασχέσεις. Πλύθηκαν και τοποθετήθηκαν σε μεταλλικά ράφια. β) Το πλήθος των ξυλοκιβωτίων που περιείχαν όστρακα των παλαιών ανασκαφών της Εφορείας (μέχρι το έτος 1971 περίπου). Όλα αυτά καθαρίστηκαν και τοποθετήθηκαν σε νέα κιβώτια με νέες ενδείξεις σε μεταλλικά ράφια. γ) Λίγα αξιόλογα μαρμάρινα μέλη, τα οποία τοποθετήθηκαν στον υπαίθριο χώρο των παραπάνω εργαστηρίων.

Δεν μεταφέρθηκαν, αλλά παρέμειναν στις θέσεις τους, οι πολύ ογκώδεις ξύλινες κασέλες που περιείχαν λίθινα μέλη παλαιών ανασκαφών, πολλά άλλα λίθινα αντικεί-

μενα, των οποίων παράλληλα έγινε και ο έλεγχος καταγραφής τους, καθώς επίσης και λίγα ξυλοκιβώτια με όστρακα παλαιών ανασκαφών που φυλάσσονται σε μικρή στοά στην εσωτερική ακρόπολη του Κάστρου.

5. Από τα εργαστήρια της οδού Σισσίνη και Γεωργίου Ρούφου μεταφέρθηκαν αντίστοιχα στα Μουσεία Αγρινίου και Θυρρείου αντικείμενα των ανασκαφών των πε-ριοχών αυτών μετά από τη συντήρηση και συγκόλλησή τους.

Σε όλες τις παραπάνω εργασίες βοήθησαν όλοι οι μόνιμοι αρχαιολόγοι, αρχαιοφύλακες, τεχνικοί, συντηρητές και εργατοτεχνίτες της Εφορείας. Ειδικότερα την ευθύνη για την όλη προετοιμασία και μεταφορά των ευρημάτων του υπογείου του Μουσείου Πατρών είχε η αρχαιολόγος Γεωργία Γεωργοπούλου με την επίβλεψη της Μαρίας Σταυροπούλου-Γάτση. Η τελευταία είχε επίσης την επίβλεψη, εκτός από τον υπογράφοντα, της μεταφοράς των ευρημάτων από τα εργαστήρια της οδού Σισσίνη, καθώς επίσης και την όλη ευθύνη για τη μεταφορά των ευρημάτων από τις αποθήκες του Κάστρου και την τακτοποίησή τους στη νέα τους θέση. Στο τελευταίο αυτό έργο, το οποίο ειδικά ως προς τη μεταφορά ήταν ιδιαιτέρως επίπονο, βοήθησαν οι επί συμβάσει αρχαιολόγοι Μαρία Αθανασίου και Μιχάλης Γκαζής, καθώς και ο επί συμβάσει συντηρητής Παναγιώτης Σοφιανόπουλος. Το έργο της οριστικής ταξινόμησης των ευρημάτων στον πρώτο όροφο του νέου κτιρίου της Εφορείας πραγματοποιείται από την επί συμβάσει αρχαιολόγο Μαρία Αθανασίου με την επίβλεψη του υπογράφοντα και της Μαρίας Σταυροπούλου-Γάτση, η οποία έχει και την ευθύνη όλων των καταγραφών των αρχαίων της Εφορείας.

ΛΑΖΑΡΟΣ ΚΟΛΩΝΑΣ

Μουσείο Αιγίου

Στις 6-8-94 εγκαινιάστηκε από τον Υπουργό Πολιτισμού Θ. Μικρούτσικο, το Δήμαρχο Αιγίου Αλ. Μέγαρη και το Γενικό Γραμματέα του ΥΠΠΟ Γ. Θωμά το Αρχαιολογικό Μουσείο του Αιγίου[1], που στεγάστηκε στην αναπαλαιωμένη με έξοδα του ΥΠΠΟ νεοκλασική αγορά της πόλης (Πίν. 66 α). Η αγορά χτίστηκε το 1890 σε σχέδια που αποδίδονται στο γερμανό αρχιτέκτονα Τσίλλερ, διότι την περίοδο εκείνη είχε εργαστεί στο Αίγιο (εκκλησίες Εισοδίων, Αγίου Ανδρέου και Φανερωμένης). Όμως από τη μελέτη των καταλοίπων του αρχείου του δεν επιβεβαιώνεται ότι αυτός ήταν πράγματι ο αρχιτέκτονας της αγοράς.

Το κτίριο αποτελείται από μία κεντρική αυλή (αίθριο), η οποία σύμφωνα με το δωρητήριο του δήμου Αιγίου παραμένει στην κυριότητά του για την πραγματοποίηση διαφόρων εκδηλώσεων (Πίν. 66 β), και από την πτέρυγα των καταστημάτων προς Α., τα οποία ενοποιήθηκαν ώστε να αποτελέσουν τον εκθεσιακό χώρο. Διαρρυθμίστηκαν επίσης χώροι για γραφεία, εργαστήρια και αποθήκες. Η κεντρική αυλή-αίθριο στεγάστηκε, ύστερα από απαίτηση του δήμου Αιγίου, με σιδηροκατασκευή.

Στο Μουσείο εκτίθενται ευρήματα από τις πόλεις της αρχαίας Αιγιάλειας, Αίγιο, Κερύνεια (σημ. Μαμουσιάς), Ρύπες, Αιγείρα, Βούρα, ακρόπολη Ελίκης κτλ. και μικρών αρχαίων οικισμών.

Η διάταξη των ευρημάτων έγινε κατά χρονολογική σειρά, ώστε ο επισκέπτης αφ' ενός μεν να μπορεί να συνειδητοποιεί τις αλλαγές των ρυθμών, της τεχνοτροπίας, της διακόσμησης και των σχημάτων των αγγείων και των άλλων χρηστικών αντικειμένων και αφ' ετέρου να αποκτά μια συνολική εικόνα της ιστορικής εξέλιξης της περιοχής.

Στον προθάλαμο του Μουσείου, όπου βρίσκεται το εκδοτήριο των εισιτηρίων, έχει αναρτηθεί ο χάρτης της αρχαίας Αιγιάλειας, στον οποίο με διάφορα χρώματα προσδιορίζονται οι ιστορικές περίοδοι.

Στην αίθουσα Ι εκτίθενται τα ευρήματα των νεολιθικών και πρωτοελλαδικών οικισμών του Κραθίου και του Αιγίου (Πίν. 66 γ). Στην αίθουσα ΙΙ παρουσιάζονται χαρακτηριστικά δείγματα της μεσοελλαδικής και μυκηναϊκής εποχής από ολόκληρη την Αιγιάλεια (Πίν. 67 α). Η αίθουσα ΙΙΙ περιέχει ευρήματα των πρωτογεωμετρικών, γεωμετρικών (Πίν. 67 β) και αρχαϊκών χρόνων και η αίθουσα ΙV των κλασικών και ελληνιστικών χρόνων (Πίν. 67 γ-δ). Στην αίθουσα V βρίσκουμε αξιόλογα ταφικά σύνολα από τα ελληνιστικά νεκροταφεία του Αιγίου και της Κερύνειας (σημ. Μαμουσιάς) και διάφορα ευρήματα της ρωμαϊκής περιόδου (Πίν. 67 ε). Στην τελευταία αίθουσα VI εκτίθεται το πρωτότυπο άγαλμα νεαρού γυμνού ανδρός με αιγίδα (Πίν. 68 γ) που ταυτίζεται είτε με το Δία-Αιγίοχο είτε με τον Αιγιέα, οικιστή της πόλης του Αιγίου, και χρονολογείται στον 1ο αι. μ.Χ.

Τα αρχιτεκτονικά μέλη δημόσιων και ιδιωτικών κτιρίων του Αιγίου (Πίν. 68 δ) και άλλων πόλεων, η κεραμοσκεπής στέγη του αρχαϊκού ναού από την Αιγείρα (500 π.Χ.) (Πίν. 68 α), μονόλιθες οροφές ταφικών κτιρίων, λίθινα ογκώδη αντικείμενα και σημαντικές επιγραφές

1. Λ. Κολώνας, Μουσείο Αιγίου, Αθήνα 1994. Μ. Πετρόπουλος, Αρχαιολογικό Μουσείο Αιγίου, Η Ελλάδα μέσα από τις πρόσφατες αρχαιολογικές ανασκαφές, Πρακτικά Επιμορφωτικού Σεμιναρίου Ξεναγών, Αθήνα 1995, σ. 103-105.

(Πίν. 68 β) έχουν τοποθετηθεί στον περιφερειακό του αιθρίου διάδρομο.

Ο προκαθορισμός της ημέρας των εγκαινίων του Μουσείου από το δήμο Αιγίου χωρίς προηγούμενη συνεννόηση με την Εφορεία μας είχε ως αποτέλεσμα να επιδοθούμε σε έναν αγώνα δρόμου. Έτσι, πέραν του γεγονότος ότι σχεδόν όλο το επιστημονικό, τεχνικό και εργατικό προσωπικό της Εφορείας και όλοι οι φύλακες του Μουσείου Αιγίου συμμετείχαν στην κοινή προσπάθεια, ο τελευταίος μήνας πριν από τα εγκαίνια ήταν εξουθενωτικός. Με ελάχιστες ώρες ύπνου και τις περισσότερες φορές πάνω σε φελιζόλ μέσα στο ίδιο το Μουσείο, το επιστημονικό προσωπικό (οι αρχαιολόγοι Λ. Κολώνας, Μ. Πετρόπουλος, Λ. Παπακώστα, Ι. Μόσχος, Έφη Σαράντη, Μ. Γκαζής, Ό. Χριστακοπούλου), σχεδόν σε 24ωρη βάση, κατόρθωσε να φέρει σε αίσιο πέρας το δύσκολο αυτό έργο. Ιδιαιτέρως θα πρέπει να αναφέρουμε για τη συμβολή τους τους φύλακες του Μουσείου Αιγίου Πην. Παλαιολογοπούλου και Παν. Σπηλιωτόπουλο που βρίσκονταν σε μόνιμη βάση κοντά μας, αλλά και τους υπόλοιπους ημερήσιους φύλακες Μαρ. Νίκου, Κων. Βαγενά και Γεωρ. Καραβά. Δεν ήταν βεβαίως μικρότερη και η συμμετοχή των νυκτοφυλάκων Νικ. Ροδόπουλου, Τριαντ. Βαγενά και Κων. Καραμάνου.

Υπεράνθρωπες προσπάθειες καταβλήθηκαν επίσης από τους συντηρητές Λεων. Παυλάτο, Γ. Μπούμπουκα, Θεοδ. Ρουγκάλα, Παν. Σοφιανόπουλο και Χρ. Πιλάλη. Ο υπομηχανικός Κων. Κατσιδήμας και ο αρχιτέκτων Ευθ. Αυγούλης έδωσαν εξάλλου σημαντικές λύσεις σε τεχνικά προβλήματα. Τέλος, το εργατοτεχνικό προσωπικό με επικεφαλής τον Ανδρ. Μερλίγκα ολοκλήρωσε τις προσπάθειες για τον επιτυχή χρωματισμό του κτιρίου και των βιτρινών.

Η έκθεση του Μουσείου Αιγίου στηρίχθηκε σε αρχικό σχέδιο του αρχιτέκτονα Σπ. Σώρα (ως προς το είδος και τη θέση των βιτρινών) και του αρχαιολόγου Μιχ. Πετρόπουλου (ως προς τον τρόπο διάταξης και την επιλογή των ευρημάτων, αλλά και τη γενικότερη φιλοσοφία), που διαφοροποιήθηκε όμως σημαντικά κατά την πορεία των εργασιών.

ΛΑΖΑΡΟΣ ΚΟΛΩΝΑΣ - ΜΙΧΑΛΗΣ ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΚΠΟΝΗΣΗ ΜΕΛΕΤΩΝ

Εκπονήθηκε μελέτη για τη στατική ενίσχυση του κτιρίου του Μουσείου Πατρών και την αποκατάσταση των ζημιών που προκλήθηκαν από τον περυσινό σεισμό και υποβλήθηκε προς έγκριση στη Διεύθυνση Μελετών Μουσείων. Ακόμα εκπονήθηκε μελέτη για την κατασκευή στεγάστρου στον αρχαιολογικό χώρο της Αιγείρας.

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΥΠΑΙΘΡΟΥ

Έγινε καθαρισμός και περίφραξη των αρχαίων που βρίσκονται στα απαλλοτριωμένα ακίνητα της Πάτρας και του Αιγίου, καθώς επίσης και καθαρισμός του ωδείου. Πραγματοποιήθηκαν κατεδαφίσεις τεσσάρων απαλλοτριωμένων κτισμάτων στα πλαίσια του προγράμματος της ανάδειξης του ρωμαϊκού αμφιθεάτρου της Πάτρας, ήτοι των κτισμάτων στις οδούς Ηφαίστου 47, Ηφαίστου 49, Πατρέως 104 και Αλ. Υψηλάντου 186.

Κατασκευάστηκε μεταλλικό στέγαστρο και τοίχος αντιστήριξης των παρειών για την προστασία των αρχαίων στο οικόπεδο της οδού Αιόλου 49.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Τις ανασκαφές επόπτευσαν οι αρχαιολόγοι της Εφορείας Μιχάλης Πετρόπουλος, Μαρία Πετριτάκη, Αδαμαντία Βασιλογάμβρου, Μαρία Σταυροπούλου-Γάτση, Λαμπρινή Παπακώστα, Γεωργία Αλεξοπούλου, Ανδρέας Σωτηρίου, Γεωργία Γεωργοπούλου και Αναστασία Γκαδόλου. Βοήθησαν οι έκτακτοι αρχαιολόγοι Όλγα Χριστακοπούλου, Νίκη Χρυσάφη, Ελένη Σπυροπούλου, Αναστασία Κορφιάτη και Αργυρώ Τσοκανά. Την ευθύνη για τη σχεδίαση και αποτύπωση των κινητών και ακίνητων αρχαιολογικών ευρημάτων της Εφορείας είχαν οι σχεδιαστές Χαράλαμπος Μαρινόπουλος και Ελισάβετ Αλεξοπούλου, καθώς επίσης και ο αρχιτέκτονας Ευθύμιος Αυγούλης, βοήθησαν δε οι σχεδιάσπριες με σύμβαση ορισμένου χρόνου Βάσω Πυρρή και Μαρία Γκολφινοπούλου. Την ευθύνη για κάθε είδους τεχνικό πρόβλημα και εργασία είχαν οι υπομηχανικοί της Εφορείας Κωνσταντίνος Κατσιδήμας και Λαμπρινή Σταυροπούλου.

ΛΑΖΑΡΟΣ ΚΟΛΩΝΑΣ

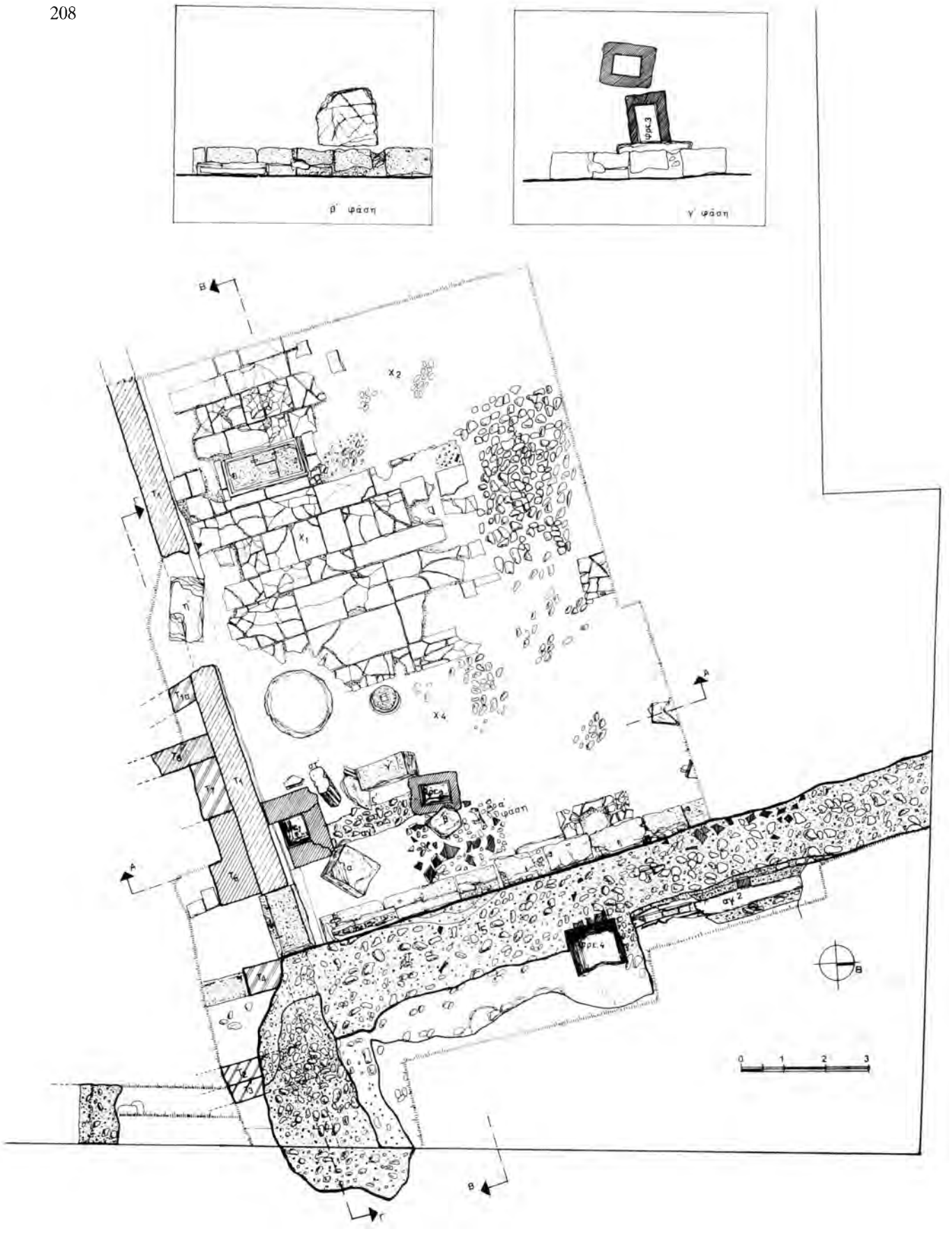
Πάτρα

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΤΙΡΙΑ ΚΑΙ ΟΙΚΙΕΣ

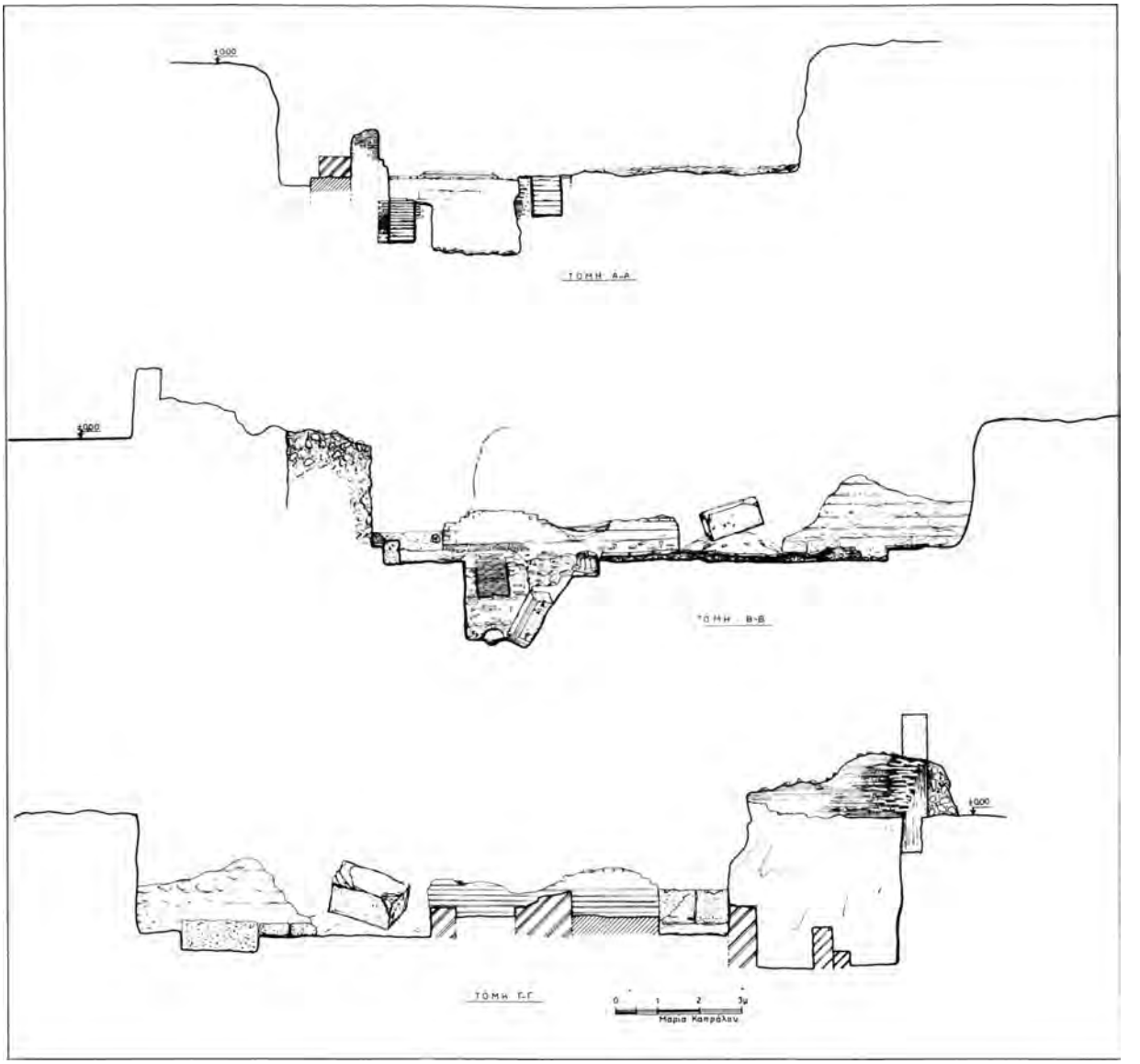
Οδός Λόντου 24 (οικόπεδο Ιω. Κυριακόπουλου) (Σχέδ. 1-2)

Το οικόπεδο βρίσκεται ανατολικά του ναού του Παντοκράτορος και σε μικρή απόσταση από αυτόν, όπου οριοθετείται ο χώρος της ρωμαϊκής αγοράς[2].

2. Ιω. Παπαποστόλου, Θέματα Τοπογραφίας και Πολεοδομίας των Πατρών κατά τη Ρωμαιοκρατία, στο Αρχαία Αχαΐα και Ηλεία, Α΄ Διεθνές Συμπόσιο (Αθήνα 12-21 Μαΐου 1989), Αθήνα 1991, σ. 307.

Σχέδ. 1. Πάτρα. Οδός Λόντου 24. Κάτοψη της ανασκαφής (α΄-γ΄ φάση).

Σχέδ. 2. Πάτρα .Οδός Λόντου 24. Οι τομές Α-Α, Β-Β, Γ-Γ.

Στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου βρέθηκε μνημειώδης κατασκευή σε επαφή με το πεζοδρόμιο και εν μέρει ορατή σε αυτό. Πρόκειται για τοίχο (Τ5) μεγάλων διαστάσεων, κατεύθυνσης Β.-Ν., ορατού μήκ. και ύψ. 15,90 και 4 μ. αντίστοιχα. Ο τοίχος συνεχίζεται και προς τις δύο κατευθύνσεις, το δε ύψος του παραμένει ακαθόριστο. Το νότιο μέρος φέρει τοξωτό άνοιγμα εισόδου (Πίν. 69 β). Η χορδή του τόξου είναι 2,40 μ. Το πλάτος της εισόδου είναι άγνωστο καθότι συνεχίζεται στο νότιο, μη οικοδομήσιμο τμήμα του οικοπέδου. Το άνοιγμα αυτό αποτελεί είσοδο που οδηγεί στο χώρο που εκτείνεται δυτικά του τοίχου 5. Η ύπαρξη εισόδου προϋποθέτει και αρχαίο δρόμο, ο οποίος πιθανότατα ακολουθεί τη φορά της σημερινής οδού ή είναι κάθετος προς αυτήν. Ο τοίχος 5 είναι χτισμένος κατά το opusi caementicium και η δυτική του όψη κατά το opus quasi reticulatum (Πίν. 69 α). Κατά μήκος της δυτικής του παρειάς υπάρχει σειρά λιθοπλίνθων, σε β΄ χρήση, που φέρουν συνδέσμους και τόρμους.

Στο νότιο άκρο αυτών και κάθετα προς αυτήν (σειρά λιθοπλίνθων) υπάρχει άλλος τοίχος (Τ1) (Σχέδ. 1), ο οποίος παρουσιάζει διάφορες οικοδομικές φάσεις (το προς Α. τμήμα του κατά το opus testacaeum, το προς Δ. κατά το opus mixtum, ενώ τα διάκενα αυτού καλύπτουν μεγάλων διαστάσεων λιθόπλινθοι) (Σχέδ. 1). Οι διαστά-

σεις του τοίχου 2 (Τ2) παραμένουν άγνωστες, αφού βρίσκεται στο όριο της οικοδομικής γραμμής.

Στον οριοθετούμενο αυτό χώρο (σειρά λιθοπλίνθων και Τ2) βρέθηκε κατά χώραν και σε βάθος 2,90 μ. από την επιφάνεια του οδοστρώματος της οδού Λόντου βάθρο, το οποίο στο κάτω μέρος φέρει κυμάτιο (Σχέδ. 1). Πλακόστρωτο δάπεδο, σωζ. διαστ. 8,15×6,30 μ., καλύπτει το χώρο γύρω από το βάθρο.

Από τον ίδιο χώρο προέρχονται αρχιτεκτονικά μέλη, όπως τμήμα επιστυλίου, τμήμα ραβδωτού κίονα, αποτμήματα μελών μαρμάρινων αγαλμάτων, αποτμήματα γείσου, διακοσμημένα με ωά και λόγχες, ενώ αστράγαλος περιτρέχει το κάτω μέρος (Σχέδ. 3). Μεταξύ των αρχιτεκτονικών μελών βρέθηκε και λίθινη βάση με τη δίστιχη επιγραφή:

AGRIPPAE IVLIO AV G. F. DIVI NERO
CAESARI PATRONO[3] (Πίν. 69 α)

Στο νοτιοανατολικό τμήμα του οριοθετούμενου χώρου αποκαλύφθηκαν τρία φρεάτια, τα οποία από τις ενδείξεις που έχουμε συνδέονται άμεσα με εκείνο που βρέθηκε στην επιφάνεια του μνημειώδους τοίχου.

Τα αποκαλυφθέντα αρχιτεκτονικά λείψανα μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ανήκουν σε κτίριο δημόσιου χαρακτήρα και, από τη θέση του στον ιστό της αρχαίας πόλης, πιστεύουμε ότι αυτό ανήκει στην αγορά της ρωμαϊκής Πάτρας.

Οδός Ιωάννου Βλάχου 36 και Σαχτούρη (οικόπεδο Αλέξ. Φάκαλου)

Βρέθηκε τμήμα πλακόστρωτου δρόμου ρωμαϊκών χρόνων και παρόδια κτίρια (Σχέδ. 4). Ο δρόμος είχε κατεύθυνση Β.-Ν. Ήταν στρωμένος με λευκές ασβεστολιθικές πλάκες Αστακού, οι οποίες έφεραν αυλακώσεις (πλ. 0,09-0,10 μ. και απείχαν 1,35 μ. μεταξύ τους) από τους τροχούς, στοιχείο που αποδεικνύει τη σπουδαιότητα και τη μεγάλη χρήση του δρόμου για τα τοπογραφικά δεδομένα της πόλης[4] (Πίν. 70 α). Διακρίνονται ακόμη και δευτερεύουσες αυλακώσεις (Πίν. 70 β).

Το συνολικό πλάτος του δρόμου με τα πεζοδρόμια ήταν 5 μ., το κατάστρωμά του δε περιοριζόταν σε 2,50 μ. και αποκαλύφθηκε σε μήκος 13,50 μ. Το δυτικό πεζοδρόμιο, σύγχρονο με το δρόμο, βρισκόταν κατά 0,15 μ. ψηλότερα αυτού και αποτελούνταν από ίδιας μορφής πλάκες. Σε μεταγενέστερους χρόνους το πλάτος του δρόμου μειώθηκε στα ανατολικά και δημιουργήθηκε πεζοδρόμιο έτσι ώστε οι τοποθετημένες κατά πλάτος πλάκες του να καλύπτουν τον αποχετευτικό αγωγό, ο οποίος διέτρεχε τον δρόμο στη θέση του πεζοδρομίου. Εξάλλου το γεγονός ενισχύεται και από το ότι καλύφθηκαν οι αυλακώσεις των τροχών.

Πρόκειται για τη συνέχεια του δρόμου ο οποίος είχε αποκαλυφθεί βορειότερα στο οικόπεδο Ιω. Βλάχου 16 και Μιαούλη[5] και στο οικόπεδο Κανάρη και Ιω. Βλάχου 10-12[6]. Ο δρόμος εξακολούθησε να χρησιμοποιείται έως και τα τέλη του 4ου αι. μ.Χ., όπως προκύπτει από τα νομίσματα που περισυνελέγησαν από το κατάστρωμά του.

Τα προς Δ. αρχιτεκτονικά λείψανα ανήκουν σε οικία της οποίας ερευνήθηκαν τρεις διαφορετικές φάσεις (Σχέδ. 4). Στα πρώιμα ρωμαϊκά χρόνια ανήκει η γωνία των τοίχων Τ3 και Τ2, καθώς και το δάπεδο του Χ5, που είναι κατά το opus spicatum. Επίσης, στην εσωτερική όψη του Τ3 και κοντά στη γωνία με τον Τ2 είναι προσαρμοσμένος ημικίονας πλινθόκτιστος. Σε μεταγενέστερη εποχή στον ημικίονα αυτό προσαρμόστηκαν δύο ημικυκλικοί τοίχοι που εκφύονται αντιθετικά. Πιθανώς σε σύγχρονα χρόνια χρειάστηκε η μετασκευή του τοίχου 2. Στα λίγο μεταγενέστερα χρόνια ανήκουν οι Τ4 και Τ6, οι οποίοι καταστρέφονται λίγο αργότερα από φωτιά. Στα ύστερα ρωμαϊκά χρόνια ανήκει ο Τ1, καθώς και τα αρχιτεκτονικά λείψανα που βρέθηκαν κατά μήκος του ανατολικού τμήματος του δρόμου.

Αφ' ενός λόγω επικινδυνότητας της προς Δ. όμορης οικίας και αφ' ετέρου λόγω των αναβλυζόντων υδάτων, δεν ήταν δυνατή η συνέχιση των ανασκαφικών εργασιών. Προφανώς τα προαναφερθέντα αρχιτεκτονικά λείψανα έχουν σχέση με κατασκευή αιθρίου-δεξαμενής. Οι χώροι εκατέρωθεν του δρόμου κατοικήθηκαν έως και τα βυζαντινά χρόνια, όπως αποδεικνύουν τα αρχιτεκτονικά λείψανα που χρονολογούνται την περίοδο αυτή (Τοίχοι 5, 7, Τ8, 9, 14).

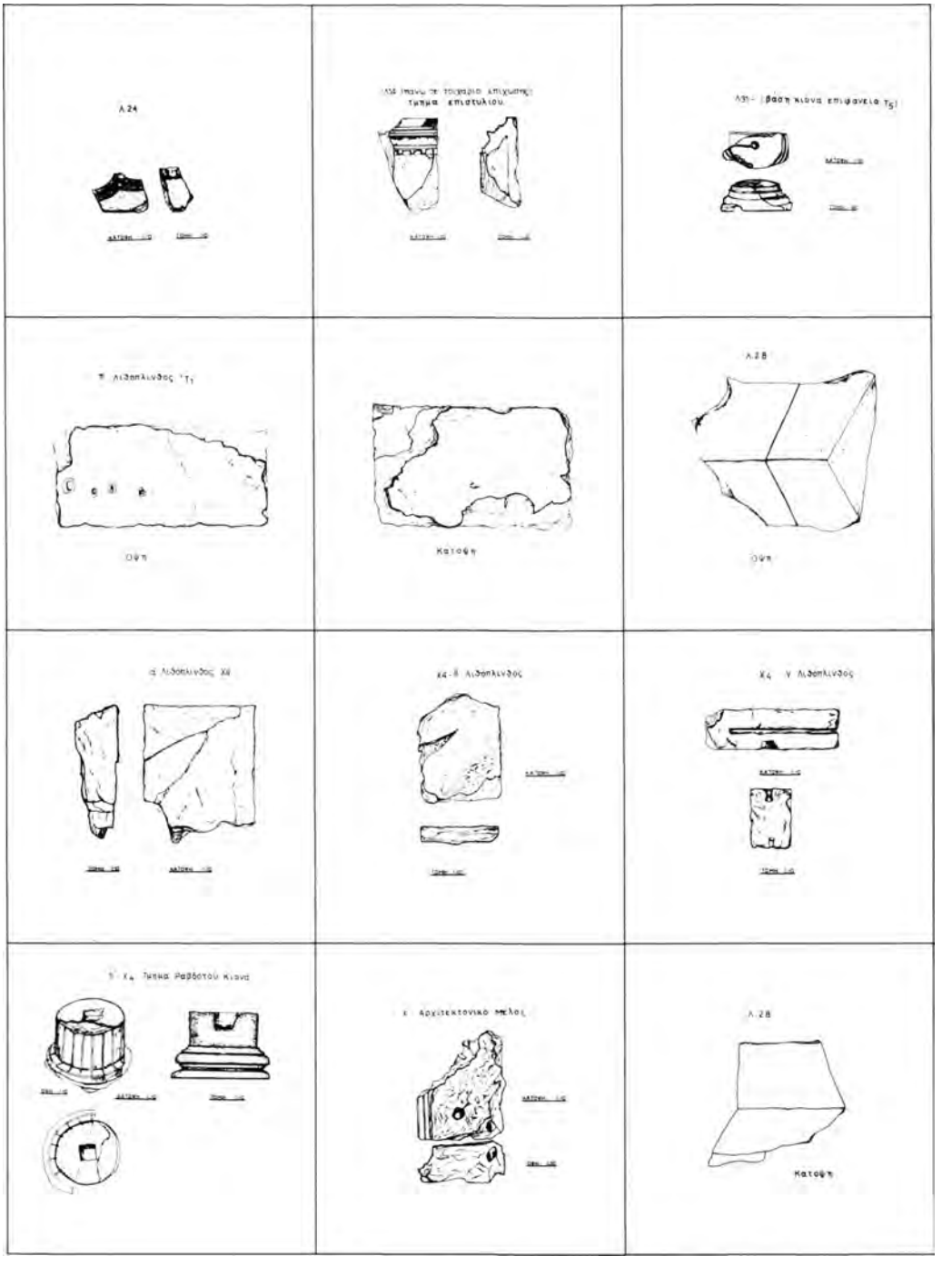
Αξίζει να σημειωθεί ότι σε τομές που έγιναν στους Χ7, Χ8, Χ10 περισυνελέγησαν όστρακα των πρώιμων ελληνιστικών χρόνων, γεγονός που δείχνει ότι ο χώρος έχει κατοικηθεί ήδη από την ελληνιστική περίοδο.

Ο δρόμος διατηρήθηκε σε κατάχωση.

Οδός Χαραλάμπη 39-41 (οικόπεδο Άγγελου Γκίκα)

Στο οικόπεδο αποκαλύφθηκαν λείψανα που ανήκουν

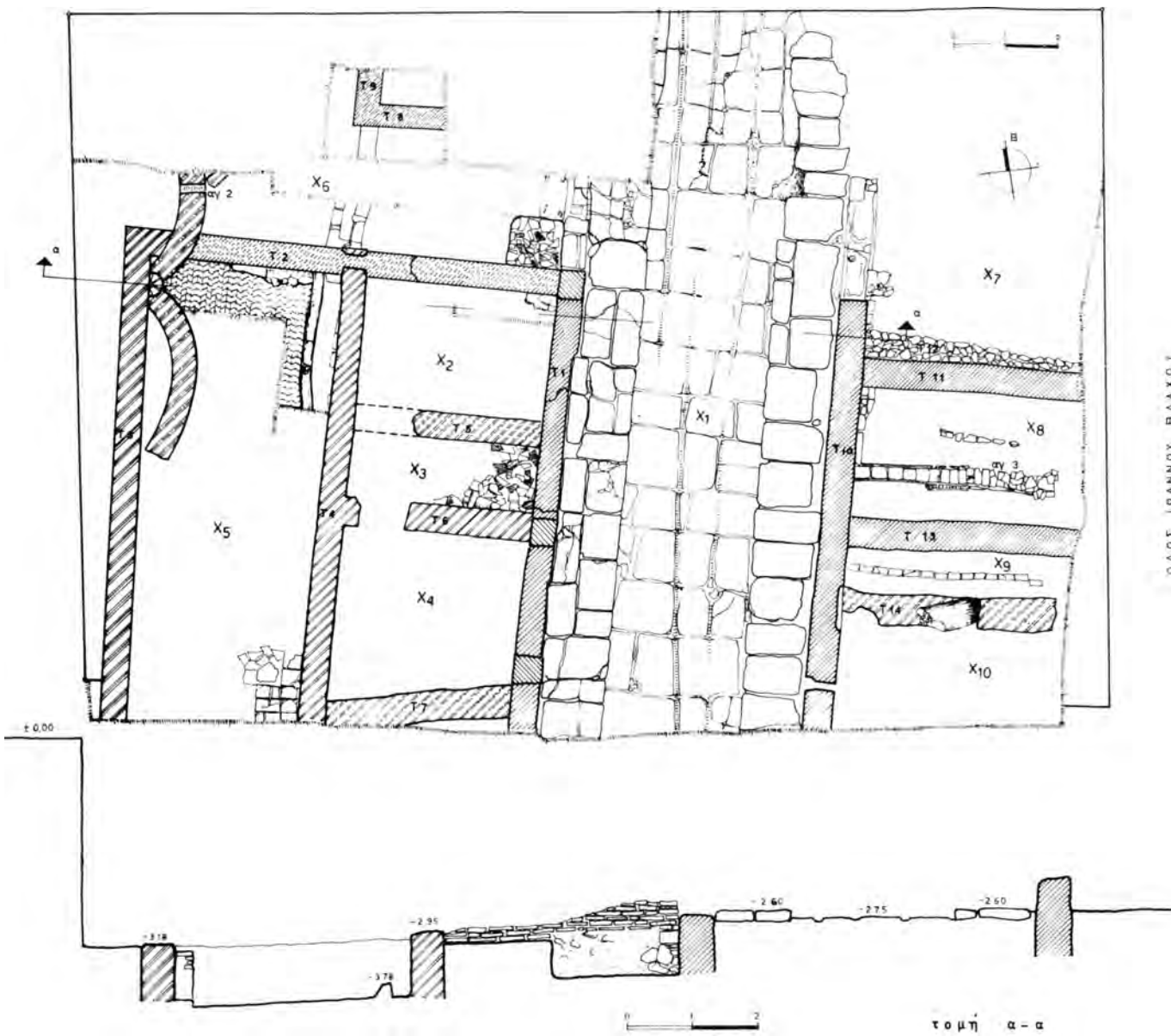
3. Τη μελέτη της επιγραφής έχει αναλάβει ο Αθ. Ριζάκης.
4. Ιω. Παπαποστόλου, ό.π. (υποσημ. 2).
5. ΑΔ 33 (1978): Χρονικά, σ. 87-89.
6. ΑΔ 40 (1985): Χρονικά, σ. 111-114.

Σχέδ. 3. Πάτρα. Οδός Λόντου 24. Τα αρχιτεκτονικά μέλη.

τους πρώιμους ελληνιστικούς χρόνους, τα οποία εντοπίστηκαν στο βόρειο και το δυτικό τμήμα του οικοπέδου (Τοίχοι 3, 5, 5α, 17) (Σχέδ. 5), καθώς και εστία σε επαφή με τον τοίχο 5.

Στα πρώιμα ρωμαϊκά χρόνια ανήκει η α΄ φάση των τοίχων Τ1, Τ8, Τ9, Τ20, Τ10, η οποία είναι σύγχρονη με το δάπεδο των πήλινων πλακών, που βρέθηκε στο Χ6. Η κατασκευή τους και η διάταξή τους μας επιτρέπουν να

Σχέδ. 4. Πάτρα. Οδός Ιω. Βλάχου 36 και Σαχτούρη. Κάτοψη της ανασκαφής και τομή α-α.

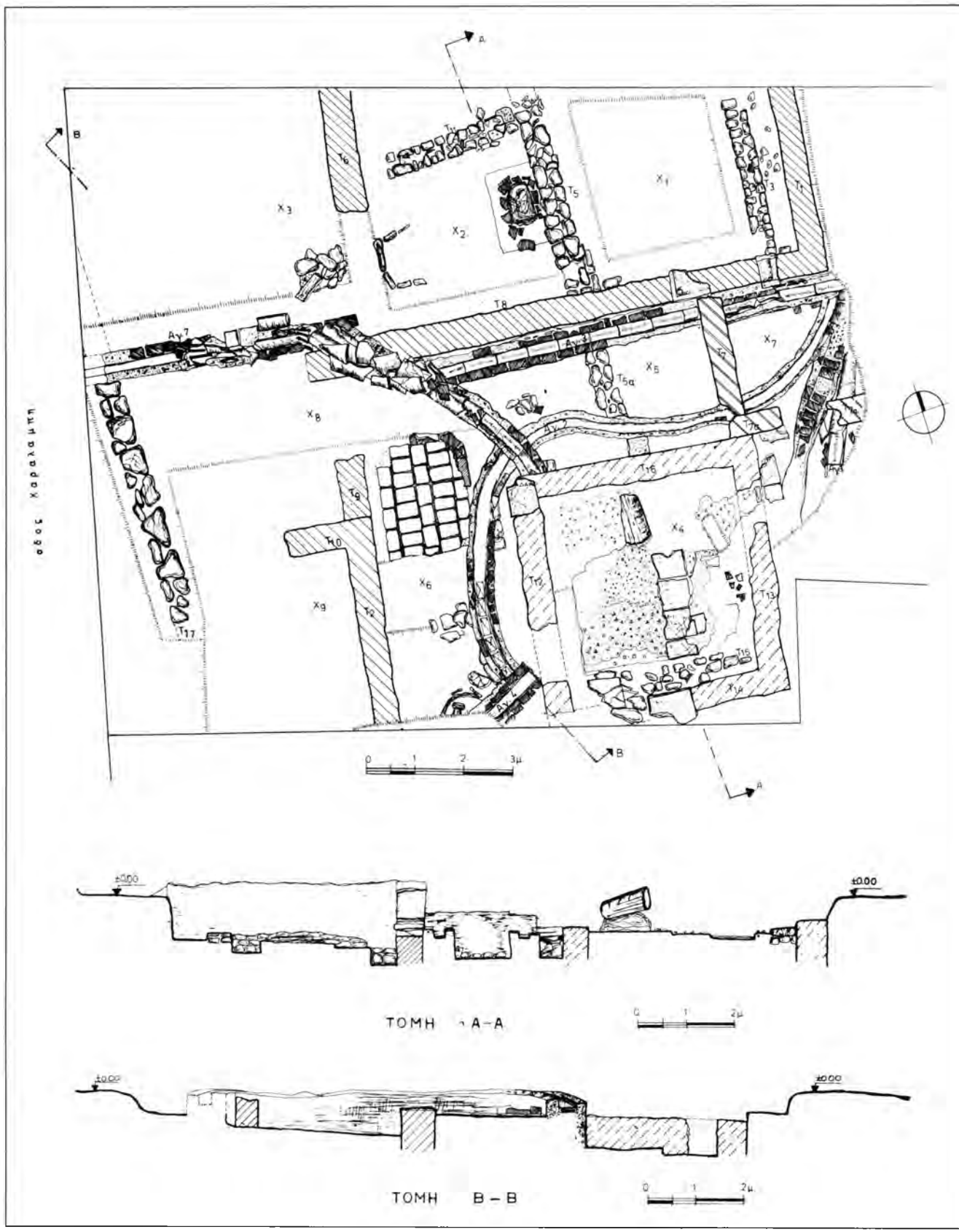
θεωρήσουμε ότι αποτελούν τμήματα υποκαύστου. Την υπόθεσή μας αυτή ενισχύει το γεγονός ότι τμήματα κυκλικής διατομής, στυλίσκοι, έχουν χρησιμοποιηθεί σε β' χρήση ως υλικό δομής του μεταγενέστερου αγωγού 2 (νότιο τμήμα του).

Στα ύστερα ρωμαϊκά χρόνια, εκτός από τους αγωγούς, ανήκει και η άνω φάση των τοίχων Τ1, Τ8, Τ6, Τ9, Τ2, Τ10, καθώς και η δεξαμενή στο νοτιοδυτικό χώρο του οικοπέδου. Στη βορειοδυτική γωνία αυτής είχε ενσωματωθεί και λίθινη πλάκα με την επιγραφή: *ΑΔΑΜΟ*[7].

Οδός Γερμανού 25 (οικόπεδο Κωστούλας Κούκουνα)

Το οικόπεδο βρίσκεται 50 μ. περίπου ανατολικά του αρχαίου ωδείου και 9 μ. βόρεια του απαλλοτριωθέντος

7. Την ανασκαφή επέβλεψε η συμβασιούχος αρχαιολόγος Αναστασία Κορφιάτη.

Σχέδ. 5. Πάτρα. Οδός Χαραλάμπη 39-41. Κάτοψη της ανασκαφής και τομές Α-Α, Β-Β.

οικοπέδου Γερμανού 36-40, ιδιοκτ. Γ. Χρυσανθακόπουλου - Κ. Σωτηρόπουλου[8].

Κατά τη διάρκεια της εκσκαφής των θεμελίων πραγματοποιήθηκαν δοκιμαστικές τομές σε βάθος ± 1,50 μ. από την επιφάνεια της σημερινής οδού.

Η έρευνα, εκτός από ελάχιστα λείψανα βυζαντινών χρόνων (βλ. έκθεση αρμόδιας 6ης ΕΒΑ), απέδειξε ότι στο συγκεκριμένο οικόπεδο υπήρχε φυσικό άνδηρο από κροκαλοπαγές πέτρωμα, πράγμα που ενισχύει το παλαιότερα υποστηριχθέν συμπέρασμα ύπαρξής του στη περιοχή[9].

Οδός Γούναρη 130 και Β. Ρούφου[10] (οικόπεδο Απόστολου Χουνά)

Αποκαλύφθηκε τμήμα κτιρίου που ανήκε στους ελληνιστικούς χρόνους, καθώς και τοίχος ρωμαϊκού κτιρίου χτισμένος κατά το opus caementicium. Τα λείψανα που ήλθαν στο φως και ανήκαν σε κτίριο βυζαντινών χρόνων είχαν δύο φάσεις.

Στα κινητά ευρήματα ανήκουν χάλκινα νομίσματα, αρτόσχημες και σχήματος κόλουρου κώνου αγνύθες και λυχνάρια.

Οδός Γούναρη 84 (οικόπεδο Γεωργίου Σοφή)

Βρέθηκε τμήμα δρόμου της ρωμαϊκής περιόδου με κατεύθυνση Α.-Δ. Ήταν στρωμένος με ασβεστολιθικές πλάκες που εδράζονταν σε στρώμα άμμου και χαλικιών. Ίχνη τροχών δεν βρέθηκαν, ούτε πεζοδρόμιο και δεν διατηρούνταν σε καλή κατάσταση. Πρόκειται για τη συνέχεια του δρόμου ο οποίος είχε αποκαλυφθεί στο οικόπεδο πλατείας Ομονοίας 3[11]. Το αποκαλυφθέν μήκος του καταστρώματος του δρόμου είναι 5,50 μ. – όσο σχεδόν το πλάτος του οικοπέδου – και το πλάτος του 2 μ. Στο μέσον περίπου αυτού βρέθηκε και αποχετευτικός αγωγός (Πίν. 70γ).

Νότια του δρόμου αποκαλύφθηκαν τμήματα τοίχων διαφόρων φάσεων, χωρίς οργανική σύνδεση μεταξύ τους, δάπεδα από οπτοπλίνθους και σύμπλεγμα αγωγών, που ανήκουν στην ύστερη ρωμαιοκρατία[12].

Οδός Γερανείων και Πρεβεδούρου (οικόπεδο Ευάγγελου Τρίγγου)

Βρέθηκε τμήμα ρωμαϊκού τοίχου, διαστ. 3,90×0,70×0,35 μ., κατά το opus testaceum, στη νότια πλευρά του οικοπέδου, κατεύθυνσης Α.-Δ. Κατά μήκος της δυτικής πλευράς του οικοπέδου βρέθηκαν αποσπασματικά λείψανα δύο τοίχων νεότερων χρόνων.

Οδός Γ. Ρούφου 96 (οικόπεδο Νικ. Σταματοπούλου - Δημ. Πριλή)

Στο νότιο τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου, κατεύθυνσης Α.-Δ., διαστ. 3,60×0,50×0,50 μ. ύψος, χτισμένου από πέτρες, κομμάτια κεραμίδων και συνδετικό υλικό σαθρό κίτρινο κουρασάνι. Στη δυτική απόληξη του τοίχου και παράλληλα προς αυτόν ερευνήθηκε τμήμα πήλινου αγωγού.

Οδός Τσαμαδού 86 (οικόπεδο Βασ. Κτενόπουλου)

Βρέθηκε μέρος οικίας ρωμαϊκών χρόνων με διαδοχικές φάσεις και στα βόρεια αυτής δεξαμενή, εσωτ. διαστ. 3,35×1,80 μ.[13].

Οδός Βότσαρη 51 (οικόπεδο Κων. Νικολακόπουλου)

Ήλθαν στο φως υπολείμματα τοίχων χωρίς οργανική σύνδεση μεταξύ τους και στρώση καμένου πηλού. Όλα τα παραπάνω λείψανα ανήκουν στους βυζαντινούς χρόνους, γι' αυτό και επελήφθη η 6η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΥ

Οδός Βύρωνος 3

Στο οικόπεδο αυτό είχε αποκαλυφθεί το 1992 τμήμα μνημειώδους συγκροτήματος (Πίν. 70δ), το οποίο σχετίζεται άμεσα με το μεγάλο βαλανείο υστερορωμαϊκών χρόνων που είχε ερευνηθεί το 1975 στο προς Β. όμορο οικόπεδο της οδού Βύρωνος 1 και Χείλωνος Πατρέως[14].

Συγκεκριμένα ήλθε στο φως μια υπόστυλη αίθουσα, μήκ. 14 και πλ. 5,20 μ., διατεταγμένη κατά τον άξονα του

8. ΑΔ 33 (1978): Χρονικά, σ. 81.

9. Ό.π.

10. Υπεύθυνη κατά τη διάρκεια της ανασκαφής ήταν η συμβασιούχος αρχαιολόγος Ελένη Σπυροπούλου.

11. ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 220.

12. Την ανασκαφή επέβλεψε η συμβασιούχος αρχαιολόγος Αργυρώ Τσοκανά.

13. Την ανασκαφή επέβλεψε η συμβασιούχος αρχαιολόγος Ελένη Σπυροπούλου.

14. ΑΔ 30 (1975): Χρονικά, σ. 99-100.

οικοπέδου από Β. προς Ν., και η οποία αποτελεί συνέχεια της περίστυλης αυλής του βαλανείου που βρέθηκε στο προαναφερθέν όμορο οικόπεδο. Η υπόστυλη αυτή αίθουσα δημιουργείται από δύο συμπαγείς και πολύ πλατείς τοίχους που φέρουν λιθεπένδυση στις προσόψεις τους, κατά μήκος των οποίων δημιουργείται στυλοβάτης. Πάνω σε αυτόν διατηρείται η βάση ενός κίονα καθώς και τα ίχνη από τις βάσεις πέντε ακόμη κιόνων. Στο νότιο άκρο της αίθουσας διαμορφώνεται είτε μεγάλη μνημειώδης είσοδος είτε άνοιγμα επικοινωνίας με άλλο χώρο. Στα δυτικά της υπάρχει άλλος μεγάλος ημικυκλικός χώρος που δημιουργείται από καμπύλο τοίχο με χορδή τόξου 9 μ. Το δάπεδό του είναι στρωμένο με ακανόνιστα τμήματα μαρμάρινων πλακών. Ανάλογος χώρος με τα ίδια μορφολογικά στοιχεία είχε αποκαλυφθεί το 1980 στο ακριβώς απέναντι της οδού Βύρωνος οικόπεδο[15], με το οποίο φαίνεται ότι συσχετίζεται.

Όλη την ανεσκαμμένη έκταση διατρέχει ένα αξιόλογο σύστημα αγωγών αποχέτευσης που οδηγούνται σε μεγάλο κεντρικό αγωγό, που είχε ερευνηθεί το 1982 στο επίσης απέναντι οικόπεδο επί των οδών Βύρωνος 2 και Υψηλών Αλωνίων 19[16].

Η ανασκαφή πραγματοποιήθηκε κατά το μεγαλύτερο μέρος της με την επίβλεψη της συναδέλφου Νικολίτσας Κοκκοτάκη. Το 1994 πραγματοποιήθηκαν από την υπογράφουσα (δεδομένου ότι η Νικολίτσα Κοκκοτάκη είχε ήδη μετατεθεί στην ΙΘ΄ ΕΠΚΑ) μικρές συμπληρωματικές ανασκαφικές εργασίες που αποσκοπούσαν κυρίως στη συγκέντρωση στοιχείων που ήταν απαραίτητα ώστε να ολοκληρωθεί ο φάκελος με την πρόταση της Εφορείας μας για απαλλοτρίωση του οικοπέδου.

ΜΑΡΙΑ ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΓΑΤΣΗ

Οδός Αιόλου 9

Στη βορειοδυτική γωνία του οικοπέδου και περίπου στην ίδια στάθμη με την επιφάνεια του οδοστρώματος σώθηκαν αποσπασματικά ελάχιστα κτιριακά λείψανα της ρωμαϊκής περιόδου, που εκτείνονται κυρίως στα προς Δ. και Β. όμορα οικόπεδα.

Σε αυτά συμπεριλαμβάνονται ένα μικρό τμήμα λευκού ψηφιδωτού δαπέδου (στη δυτική πλευρά του Τ1) και τμήμα πυθμένα αγωγού (μήκ. 1,70, πλ. 0,60 μ.) στρωμένου με τετράγωνες οπτοπλίνθους, διαστ. 0,50× 0,50 μ. (μεταξύ των Τ1 και Τ2). Σε μεταγενέστερη περίοδο ανήκει κυκλική κατασκευή (διαμ. 0,70 μ.), άγνωστης χρήσης, κτιστή με αργούς λίθους και θραύσματα κεραμιδιών, που στερεώνονται με κονίαμα.

Αποκαλύφθηκε ακόμα τμήμα θεμελίου της ελληνιστικής περιόδου από κροκαλοπαγείς ογκόλιθους ενσωματωμένο σε ρωμαϊκό τοίχο (Τ2).

Τα αποκαλυφθέντα αρχαία σχετίζονται με αυτά των ανασκαμμένων οικοπέδων στις οδούς Αιόλου 1 και Παπαδιαμαντοπούλου[17] και Παπαδιαμαντοπούλου 57[18].

Οδός Μπουκαούρη 5 (Σχέδ. 6)

Στο οικόπεδο της οδού Μπουκαούρη 5, το οποίο βρίσκεται σε κοντινή απόσταση από την ανατολική πύλη του Κάστρου των Πατρών και προς Α. αυτής, ανασκάφηκαν κυρίως οι χώροι οικίας της ρωμαϊκής περιόδου.

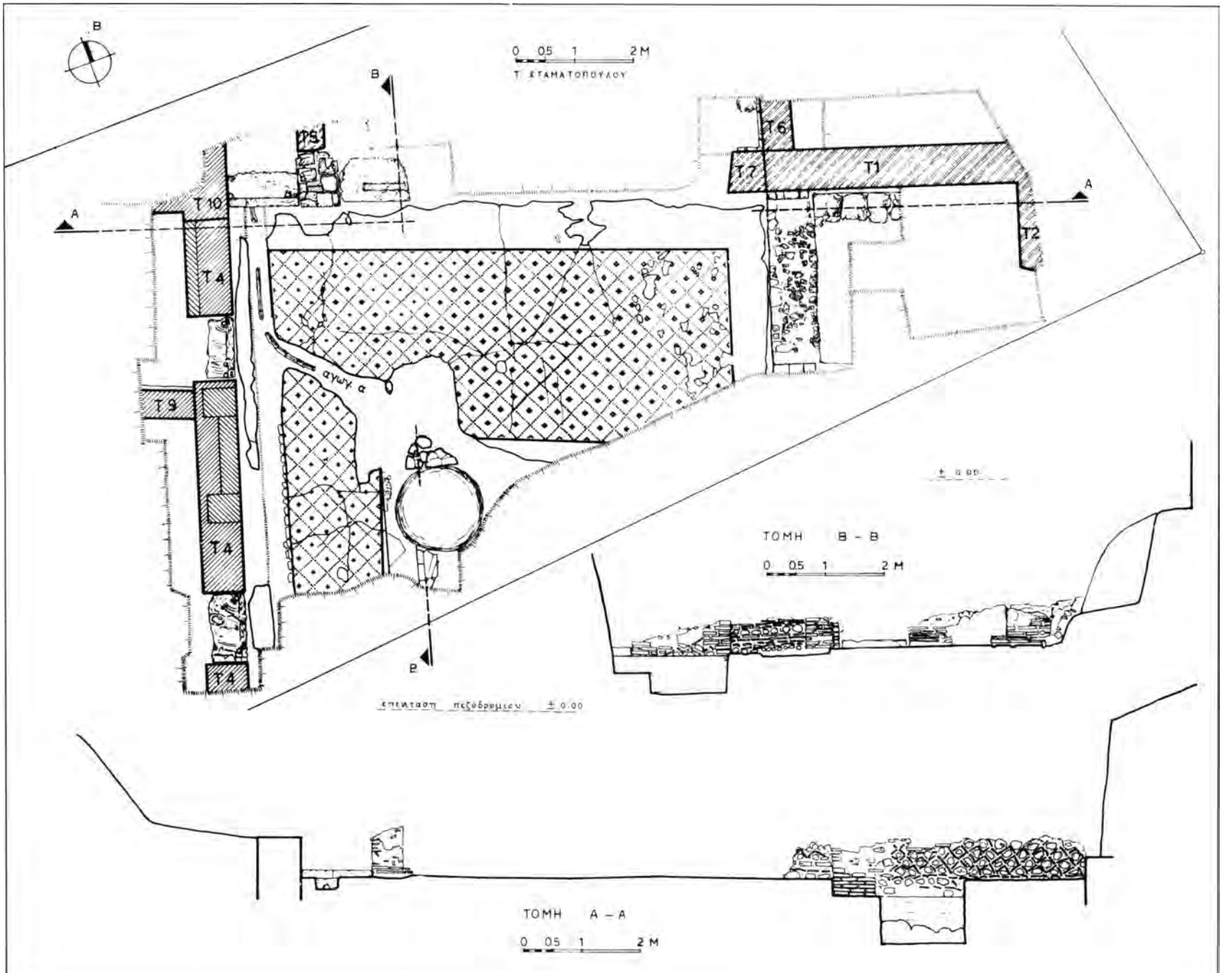
Αποκαλύφθηκαν επίσης θεμέλια τοίχων της ελληνιστικής περιόδου από ορθογώνιους κροκαλοπαγείς ογκόλιθους, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν στις επόμενες χρονολογικά φάσεις ως θεμέλια των ρωμαϊκών τοίχων. Το φαινόμενο αυτό καταδεικνύει την αδιάκοπη οικοδομική δραστηριότητα στο χώρο από την ελληνιστική περίοδο και εξής και έχει παρατηρηθεί σε πολλά από τα ανασκαμμένα οικόπεδα της πόλης των Πατρών.

Πιο συγκεκριμένα αποκαλύφθηκαν μικρά τμήματα χώρων που διατάσσονται γύρω από έναν κεντρικό μεγάλο ορθογώνιο χώρο που εκτείνεται στο προς Ν. όμορο οικόπεδο.

Δύο ανοίγματα θυρών, μήκ. 1,15 μ., των οποίων σώθηκαν κατά χώραν τα λίθινα κατώφλια, οδηγούσαν από τα δυτικά στο χώρο αυτό, ο οποίος πρέπει να ταυτιστεί με το atrium της οικίας, ενώ στη βορειοδυτική γωνία του διατηρείται ένα ακόμα λίθινο κατώφλι σε άνοιγμα θύρας, μήκ. 1,15 μ., το οποίο κλείστηκε σε δεδομένη χρονική στιγμή με τοίχο (Τ3).

Οι τοίχοι των χώρων, που βρέθηκαν σε βάθος 1,50 μ. από το οδόστρωμα, έχουν χτιστεί κατά τα συνήθη ρωμαϊκά συστήματα δόμησης, το opus quasi reticulatum και το opus testaceum. Τα τμήματα του Τ4, που έχει χτιστεί κατά το opus testaceum, έχουν υποστεί διάφορες επισκευές κατά τη διάρκεια των ρωμαϊκών χρόνων, οι οποίες έγιναν κατά το opus quasi reticulatum ή χτίζοντας ακανόνιστες ζώνες από σειρές λίθων και οπτοπλίνθων. Η ανομοιομορφία στην τοιχοδομία καλυπτόταν με την επί-

15. Οικόπεδο Βύρωνος 2Α, ΑΔ 35 (1980): Χρονικά, σ. 179.
16. ΑΔ 37 (1982): Χρονικά, σ. 142.
17. ΑΔ 40 (1985): Χρονικά, σ. 116.
18. ΑΔ 33 (1978): Χρονικά, σ. 79.

Σχέδ. 6. Πάτρα. Οδός Μπουκαούρη 5. Κάτοψη της ανασκαφής και τομές Α-Α, Β-Β.

στρωση λεπτού κονιάματος στις όψεις του Τ4, τμήματα του οποίου διατηρήθηκαν στο βόρειο άκρο του Τ4.

Το δάπεδο του atrium, σε βάθος 2,40 μ. από το οδόστρωμα, καλυπτόταν με ψηφιδωτό σωζόμενο κατά το μεγαλύτερο μέρος του, εκτός τμήματός του στα δυτικά, όπου βρέθηκε τμήμα δαπέδου επιστρωμένου με μαρμάρινες πλάκες σε βάθος 0,35 μ. από το ψηφιδωτό. Αυτό ανήκει στην μαρμαρόστρωτη δεξαμενή του αιθρίου που προχωρά προς Ν. στην όμορη ιδιοκτησία και έχει καταστραφεί όταν δημιουργήθηκε εντός της αποθέτης κατά τα βυζαντινά χρόνια. Μολύβδινος σωλήνας, διαμ. 0,10 μ., τμήματα του οποίου εντοπίστηκαν σε βάθος 0,22 μ. κάτω από το ψηφιδωτό, κατευθυνόταν στη δεξαμενή.

Το διακοσμητικό θέμα του ψηφιδωτού δαπέδου είναι γεωμετρικό[19] (Πίν. 71 α). Σχηματίζονται ρόμβοι με οδοντωτά περιγράμματα από σειρές μικρών μαύρων τετραγώνων (από τέσσερις ψηφίδες το καθένα) τοποθετημένων κατά την κορυφή τους σε λευκό βάθος. Κάθε ρόμβος φέρει στο μέσον του από ένα μικρότερο ρομβοειδές κόσμημα με μαύρες ψηφίδες και μία λευκή στο κέντρο. Στο εσωτερικό ενός ρόμβου έχει γραφεί με μαύρες ψηφίδες και στρογγυλοποιημένη γραφή το γράμμα *M*[20]. Λευκές ψηφίδες έχουν χρησιμοποιηθεί για το πλαίσιο που διακρίνεται από το κεντρικό θέμα με μαύρη γραμμή από δύο ψηφίδες.

Τα όστρακα που συγκεντρώθηκαν από τομή κάτω από το ψηφιδωτό δάπεδο δεν βοηθούν στη χρονολόγησή του. Το μοτίβο χρονολογείται από τις αρχές του 2ου αι. μ.Χ. έως την πλήρη επικράτηση του χριστιανισμού[21].

Μαρτυρία βυζαντινής χρήσης του χώρου εκτός του αποθέτη αποτελούν και οι τρεις χριστιανικοί τάφοι που βρέθηκαν στο ανατολικό τμήμα της ανασκαφής, ένας κεραμοσκεπής (ΤΙ) και δύο κτιστοί κιβωτιόσχημοι (ΤΙΙ και ΤΙΙΙ).

Στον τάφο ΙΙ με τη διπλή ταφή βρέθηκε χάλκινος φόλλις Λέοντος ΣΤ΄ του Σοφού (886-912 μ.Χ.).

Από την κάλυψη του παιδικού τάφου ΤΙΙΙ συνελέγη τμήμα ασβεστολιθικής επιτύμβιας στήλης (αριθ. κατ. 3147) (Πίν. 71 β), διαστ. 0,54×0,29×0,10 μ., με λατινική επιγραφή που σώζεται αποσπασματικά σε τέσσερις στίχους και συμπληρώνεται ως εξής[22]:

FO]RTUNAT(US VEL A)
SPEDIAE
[HELP] IDIS VERN (AE)
VIX] IT ANN (OS)

Το πλήθος των οστράκων και μερικά γυάλινα θραύσματα από την επίχωση καλύπτουν την ελληνιστική έως την υστερορωμαϊκή και τη μεσαιωνική εποχή και φανερώνουν τη συνεχή κατοίκηση της περιοχής του λόφου του Κάστρου των Πατρών κατά την αρχαιότητα.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ

Οδός Λόντου 86 και Καρατζά (οικόπεδο αφών Καταπόδη)

Οι εκσκαφικές εργασίες έφεραν στο φως λείψανα κτιρίων από την ελληνιστική έως τη βυζαντινή περίοδο ξεκινώντας από βάθος 1,50 μ. από το οδόστρωμα της οδού Λόντου.

Τα νεότερα δείγματα χρήσης του χώρου αποτελούν οι τρεις αποθέτες στο Χ3α και ο Τάφος 1 στο Χ2 (Σχέδ. 7). Ο τάφος περιείχε έξι νεκρούς σε ανακομιδή και καθόλου κτερίσματα. Οι τοίχοι 1, 2 και 3 είναι κατασκευασμένοι κατά το opus mixtum με χρήση ισχυρού υδραυλικού κονιάματος ως συνδετικού υλικού. Είναι νεότεροι από το ψηφιδωτό που αποκαλύφθηκε στο Χ3α και το οποίο χρονολογείται στον 4ο αι. μ.Χ., αφού έχουν καταστρέψει τμήματα αυτού. Ο τοίχος 1 αποτελεί το δυτικό τοίχο δωματίου, το οποίο ορίζεται προς Ν. από τον τοίχο 2 και τμήματά του υπάρχουν πιθανότατα κάτω από την όμορη οικοδομή προς Β. Πρωιμότερος από τους παραπάνω τοίχους είναι ο τοίχος 4, κάθετος στον 1, το μεγαλύτερο τμήμα του οποίου βρίσκεται κάτω από την όμορη προς Δ. οικοδομή.

Στο ανατολικό όριο του οικοπέδου ήλθε στο φως τμήμα ψηφιδωτού δαπέδου (Σχέδ. 8) το οποίο εκτείνεται και κάτω από το πεζοδρόμιο της οδού Λόντου. Το συνολικό εμβαδόν του είναι 9 τ.μ. Το κύριο θέμα της διακόσμησης είναι συμπλεκόμενοι κύκλοι που σχηματίζουν τετράφυλλα, τα φύλλα των οποίων κοσμούνται με σβάστικες. Ανάμεσα στα φύλλα εγγράφονται τετράγωνα με παράσταση πλέγματος. Τα μοτίβα των κυμάτων, των συνεχόμενων μαιάνδρων και των αγκυλωτών σταυρών χρησιμοποιούνται ως πλαίσια του κεντρικού διακοσμητικού θέματος[23].

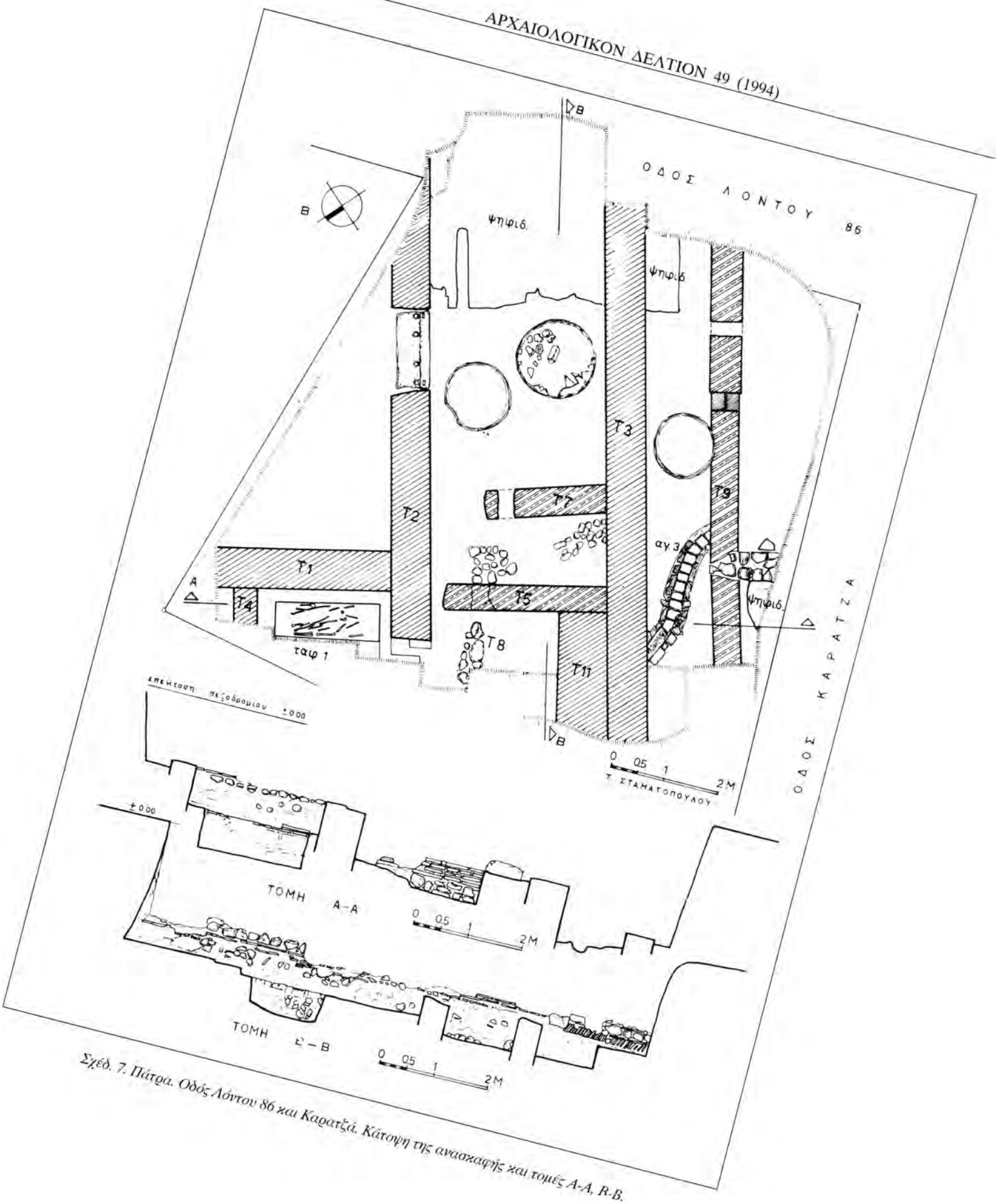
19. Όμοια ψηφιδωτά στην Πάτρα: ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 151, Σχέδ. 2, Πίν. 131γ· ΑΔ 40 (1985): Χρονικά, σ. 108, Πίν. 37β.

20. D. Levi, Antioch Mosaic Pavements, Princeton 1947, σ. 627.

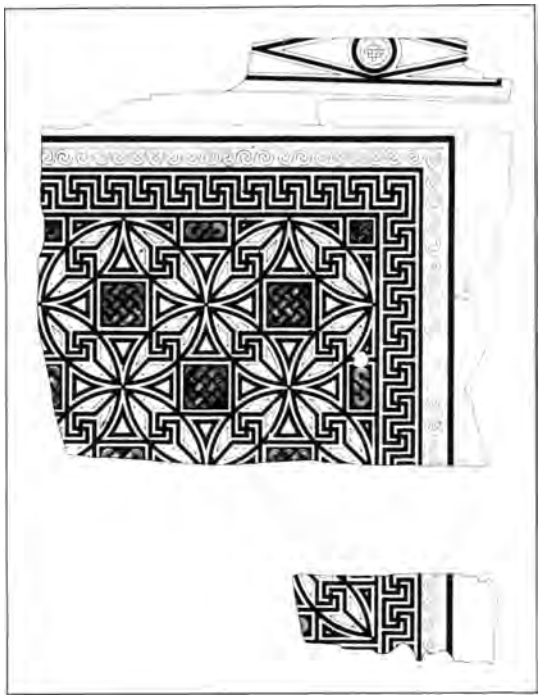
21. AAA XVI (1983), σ. 138.

22. Ευχαριστώ θερμά τον Θ. Ριζάκη για τη συμπλήρωση της επιγραφής.

23. Όμοιο ψηφιδωτό έχει αποκαλυφθεί στην οδό Νεοφύτου 12 στην Πάτρα (ΑΔ 34 (1979): Χρονικά, σ. 130, Πίν. 33). Χρονολογείται στον 4ο αι. μ.Χ. (πρβλ. Σύνταγμα των παλαιοχριστιανικών ψηφιδωτών της Ελλάδος, σ. 84-85, πίν. 115β).

Σχέδ. 7. Πάτρα. Οδός Λόντου 86 και Καρατζά. Κάτοψη της ανασκαφής και τομές Α-Α, Β-Β.

Σχέδ. 8. Πάτρα. Οδός Λόντου 86 και Καρατζά. Το ψηφιδωτό.

Τα πρωιμότερα στοιχεία χρήσης του χώρου αποτελούν η πρώτη φάση του τοίχου 5 και ο τοίχος 8, που χρονολογούνται στην ύστερη ελληνιστική εποχή, όπως αποδεικνύεται από την ανεύρεση μελαμβαφούς κεραμικής κατά την ανασκαφή των θεμελίων τους. Κατασκευασμένοι από πέτρες και χώμα, έχουν καταστραφεί από τους μεταγενέστερους αγωγούς 1 και 2.

Αρκετά τμήματα μαρμάρινων αρχιτεκτονικών μελών καθώς και μαρμάρινες πλάκες, πιθανότατα από ορθομαρμάρωση τοίχων, που αποκαλύφθηκαν σε β΄ χρήση κατά την ανασκαφή του Χ3β, σε συνδυασμό με το ψηφιδωτό δάπεδο, υποδεικνύουν τη θέση μιας ακόμα σημαντικής οικίας των υστερορωμαϊκών χρόνων και επιβεβαιώνουν τα συμπεράσματα που αφορούν στην οικιστική οργάνωση της πόλης των Πατρών κατά τη ρωμαιοκρατία.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΓΚΑΔΟΛΟΥ - ΓΕΩΡΓΙΑ ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ

Οδός Λόντου 48 (οικόπεδο Στ. Μουλίνου)

Σε υποθεμελίωση στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου και σε βάθος 2,50 μ. από το δρόμο αποκαλύφθηκε γωνία υστερορωμαϊκού τοίχου.

Οδός Μεσολογγίου 16 (οικόπεδο Πην. Ράπτη)

Στο βορειοανατολικό τμήμα του οικοπέδου, σε βάθος 3,70 μ. από το δρόμο, αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου κατεύθυνσης ΝΑ.-ΒΔ. σωζ. μήκ. 0,80 και πλ. 0,50 μ. Φαίνεται ότι συνεχίζει τόσο κάτω από την οδό Μεσολογγίου όσο και κάτω από την προς Β. όμορη οικία. Είναι κατασκευασμένος από πέτρες, χώμα και οπτοπλίνθους, μεγ. πάχ. 0,60 μ. Τομή που έφθασε σε βάθος 0,73 μ. από την επιφάνεια του τοίχου δεν έδωσε το ύψος του. Πιθανότατα πρόκειται για τμήμα ταφικού περιβόλου που ανήκει στο νότιο νεκροταφείο της πόλης, τμήματα του οποίου έχουν κατά το παρελθόν ανασκαφεί στους αριθμούς 7, 9, 11 και 32 της οδού Μεσολογγίου[24].

Οδός Παναχαϊκού 45

Σε βάθος 2,70 μ. από την επιφάνεια του δρόμου και μόνο στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου εντοπίστηκε στρώμα καταστροφής από κεραμίδες και όστρακα ρωμαϊκών χρόνων. Το στρώμα συνεχίζεται σε βάθος τουλάχιστον 0,50 μ., όπως έδειξε τομή στο σημείο που εντοπίστηκε. Στα διπλανά οικόπεδα έχουν κατά το παρελθόν έλθει στο φως τμήματα ρωμαϊκών οικιών και ρωμαϊκοί τάφοι[25].

Οδός Γεωργίου Ρούφου 89 (οικόπεδο Καρέλη)

Ύστερα από σωστική ανασκαφική έρευνα που πραγματοποιήθηκε στο παραπάνω οικόπεδο από την 6η ΕΒΑ λόγω αρμοδιότητας, και κατά τη συνέχιση των εκσκαφικών εργασιών, εμφανίστηκε στο νότιο άκρο του οικοπέδου και σε επαφή με το πεζοδρόμιο της Γ. Ρούφου τμήμα ρωμαϊκού τοίχου χτισμένου κατά το opus testaceum, κατεύθυνσης ΒΔ.-ΝΑ. Ο τοίχος ήταν κατεστραμμένος από μεταγενέστερες επεμβάσεις. Σώζεται σε μήκος 1,20 και πλάτος 0,90 μ., ενώ το μέγιστο ύψος του είναι 0,44 μ.

Οδός Λόντου μεταξύ αριθ. 76 και 81-83 (έργα αποχέτευσης)

Κατά τη διάνοιξη σκάμματος, μήκ. 18 μ., στο οδόστρωμα της Λόντου μεταξύ των οδών Γούναρη και Καρατζά και σε βάθος 1,90-2 μ. αποκαλύφθηκαν δύο τμήματα

24. ΑΔ 32 (1977): Χρονικά, σ. 93· 34 (1979): Χρονικά, σ. 147· 43 (1988): Χρονικά, σ. 157-161· 30 (1975): Χρονικά, σ. 115-117.

25. ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 220 (Γ. Ολυμπίου και Παναχαϊκού 34)· 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 355 (Γ. Ολυμπίου και Παναχαϊκού 37 και Παναχαϊκού και Ασημ. Φωτήλα 24).

υστερορωμαϊκών τοίχων. Τμήμα τοίχου 1 αποκαλύφθηκε στο βορειοανατολικό τμήμα του σκάμματος, σε απόσταση 0,15 μ. από το πεζοδρόμιο του αριθ. 83 της Λόντου. Είχε κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. και σωζόμενο μήκος 1,10 μ., ενώ το πλάτος του ήταν 0,60 μ. Τμήμα τοίχου 2, κατεύθυνσης Α.-Δ., σωζ. μήκ. 1,20 και πλ. 0,60 μ. τέμνει την οδό Λόντου στο ύψος των αριθμών 76 και 83.

Οδός Αλ. Υψηλάντου 213 (οικόπεδο Χρ. Κεχαγιά)

Βρέθηκε πλακόστρωτος ρωμαϊκός δρόμος (Πίν. 22) σε βάθος 2,60 μ. από το οδόστρωμα της Αλ. Υψηλάντου, με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. (Σχέδ. 9-10). Το σωζόμενο μήκος του δρόμου στο οικόπεδο είναι 10,40 μ., ενώ το πλάτος 3,85 μ. Τμήματα του ίδιου δρόμου έχουν εντοπιστεί και σε άλλα σημεία της πόλης των Πατρών κατά τη διάρκεια σωστικών ανακαφών[26]. Οι πλάκες του δρόμου είναι από πέτρα Ασπακού, ασβεστολιθικές ορθογώνιες. Οι διαστάσεις τους κυμαίνονται από 0,75×0,40 μ. έως 0,85×1 μ., ενώ το μέγιστο πάχος τους είναι 0,20 μ. Διατηρούνται δύο κύρια αυλάκια τροχών που απέχουν μεταξύ τους 1,40 μ. Το υπόστρωμα, πάχ. 0,30 μ., αποτελείται από χώμα, μικρούς και μεγαλύτερους αργούς λίθους και θραύσματα κεραμίδων. Κάτω από το λιθόστρωτο δρόμο αποκαλύφθηκε τμήμα χαλικόστρωτου δρόμου, μήκ. 0,70 και πλ. 0,65 μ. Δυτικότερα αυτού αποκαλύφθηκε υπόνομος, σωζ. μήκ. 7,40, πλ. 0,60 και ύψ. 0,23 μ., που σχετίζεται με το χαλικόστρωτο δρόμο.

Η επάλληλη χρήση του χώρου δυτικά του δρόμου είχε ως αποτέλεσμα την κακή διατήρηση των λειψάνων, τα οποία συνίστανται σε θεμέλια τοίχων που σώζουν ενίοτε μικρά μέρη της ανωδομής. Στο νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου και κάτω από τον τοίχο 1 (Σχέδ. 9) αποκαλύφθηκε κτιστή δεξαμενή, επενδεδυμένη με υδραυλικό κονίαμα, διαστ. 1,25×0,60 μ., και αγωγός στο δυτικό άκρο της που προχωρεί δυτικά κάτω από τον τοίχο 3, χτισμένος κατά το opus quasi reticulatum. Η ανεύρεση κομματιών υαλοποιημένου πηλού, αρκετών οστέινων και γυάλινων αντικειμένων, καθώς και μαζών σιδήρου και χαλκού σε όλο το χώρο ανατολικά της δεξαμενής συνηγορούν υπέρ της ταύτισης του χώρου με εργαστήριο[27], το οποίο εκτεινόταν και στους δύο χώρους 1 και 2 και χωρίστηκε από τους μεταγενέστερους τοίχους 2, 4, 5, 10, οι οποίοι, μαζί με τους τοίχους 6, 9α και 1 (τοίχο 1 έχουμε ονομάσει τη νεότερη φάση του τοίχου 7), είναι σύγχρονοι και αποτελούν τα νεότερα στοιχεία χρήσης του χώρου. Ο χώρος του εργαστηρίου οριοθετείται στα βόρεια από τον τοίχο 7, ο οποίος συνδέεται οργανικά με τον τοίχο 3· είναι και οι δύο ρωμαϊκοί, χτισμένοι κατά το opus quasi reticulatum. Τα παλαιότερα δείγματα χρήσης του χώρου αποτελούν τα τμήματα του τοίχου 8 με κατεύθυνση Β.-Ν., που σχετίζονται με το χαλικόστρωτο δρόμο και χρονολογούνται στο 2ο αι. π.Χ., όπως προκύπτει από την ανεύρεση ενός λυχναριού ελληνιστικής εποχής.

Οδός Παντοκράτορος και Αγίου Δημητρίου (οικόπεδο Κατερ. και Αριστ. Μπάμπαλη)[28]

Στο παραπάνω οικόπεδο αποκαλύφθηκαν οικοδομικά λείψανα ρωμαϊκών και υστερορωμαϊκών χρόνων, καθώς και χρήση του χώρου κατά τη βυζαντινή περίοδο. Στην τελευταία φάση ανήκουν ταφή στο Χα1 (Σχέδ. 11, φάση Α) και αποθέτης διαμ. 1,10 μ., καθώς και τμήματα τοίχων στο Χα2.

Στο νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου και στο χώρο Β1 βρέθηκε ημικατεστραμμένη δεξαμενή, η οποία έσωζε ορθομαρμάρωση και πιθανότατα ανήκε σε αίθριο ρωμαϊκής οικίας, αποχετευτικός αγωγός αποκαλύφθηκε δυτικά της δεξαμενής, ενώ βόρεια και ανατολικά αυτής αποκαλύφθηκαν τμήματα τοίχων ρωμαϊκών χρόνων.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΓΚΑΔΟΛΟΥ

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΠΟΛΗΣ

Οδός Γηροκομείου 126, θέση Παντελέικα

Στην ιδιοκτησία Ευάγγελου Τριαδά κατά τη διάρκεια αγροτικών εργασιών και σε βάθος ± 2,20 μ. βρέθηκε τμήμα αγωγού ύδρευσης, μήκ. 1,50 μ., ρωμαϊκών χρόνων, ο οποίος είχε καμαρωτή κάλυψη και κτιστά τοιχώματα με ισχυρό κουρασάνι.

Η κατεύθυνσή του ΒΔ.-ΝΑ., ακολουθούσε την κλίση του εδάφους και πρόκειται οπωσδήποτε για τμήμα του ρωμαϊκού υδραγωγείου της πόλης.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΥ

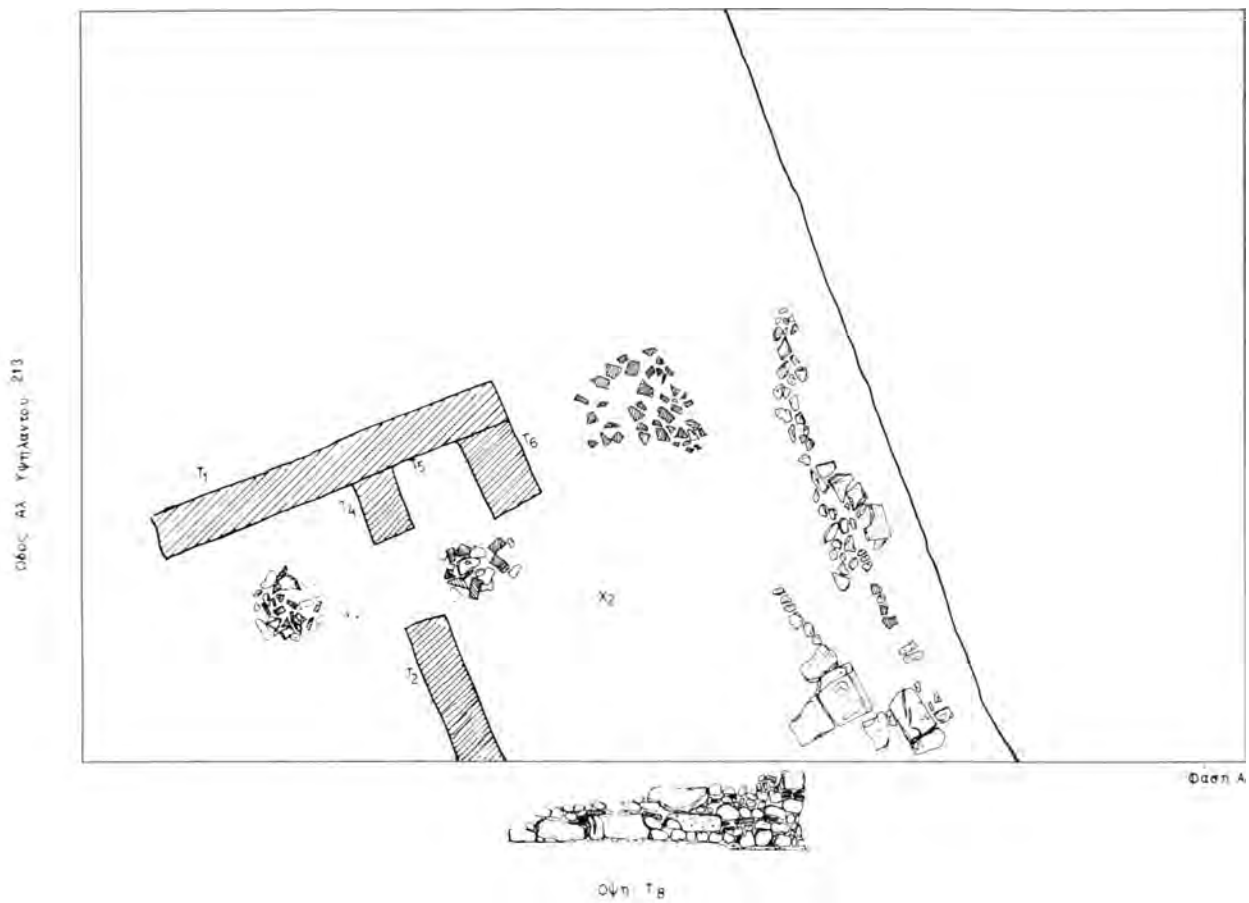
Έξω Αγυιά ΑΖ 2 (οικόπεδο Αλ. Γιαννουλάκη-Λάγιου)

Σε βάθος 0,40 μ. από την επιφάνεια του δρόμου, και συγκεκριμένα στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου,

26. Ιω. Παπαποσπόλου, ό.π. (υποσημ. 2).

27. ΑΔ 32 (1977): Χρονικά, σ. 89 (Αλ. Υψηλάντου 233).

28. Στην ανασκαφή συμμετείχε και η συμβασιούχος αρχαιολόγος Ελένη Σπυροπούλου, η βοήθεια της οποίας ήταν σημαντικότατη.

Σχέδ. 9. Πάτρα. Οδός Υψηλάντου 213. Κάτοψη της ανασκαφής (α φάση).

ήλθαν στο φως τμήμα αγωγού και πιθαριού ρωμαϊκών χρόνων. Το τμήμα του αγωγού σώζεται σε μήκος 4,12 μ. Ακολουθεί ημικυκλική πορεία κατεύθυνσης ΝΑ.-Δ. Αποτελείται από κεραμίδες ημικυκλικής διατομής, διαμ. 0,28 μ. Το αποθηκευτικό πιθάρι έχει σωζόμενο ύψος 0,25 μ. και μέγιστη σωζόμενη διάμετρο 0,73 μ.

Στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου ήλθε στο φως τμήμα τοίχου, σωζ. μήκ. 0,80 και πλ. 0,60 μ. Η παρουσία αρκετών κεραμίδων στέγης και τμήματος υποκαύστου τριγωνικής διατομής σε συνδυασμό με τα παραπάνω στοιχεία υποδεικνύουν τη θέση μιας ακόμα ρωμαϊκής αγροικίας στην περιοχή της Αγυιάς[29], τμήματα της οποίας πιθανότατα θα εντοπιστούν σε διπλανά οικόπεδα στο μέλλον.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΓΚΑΔΟΛΟΥ

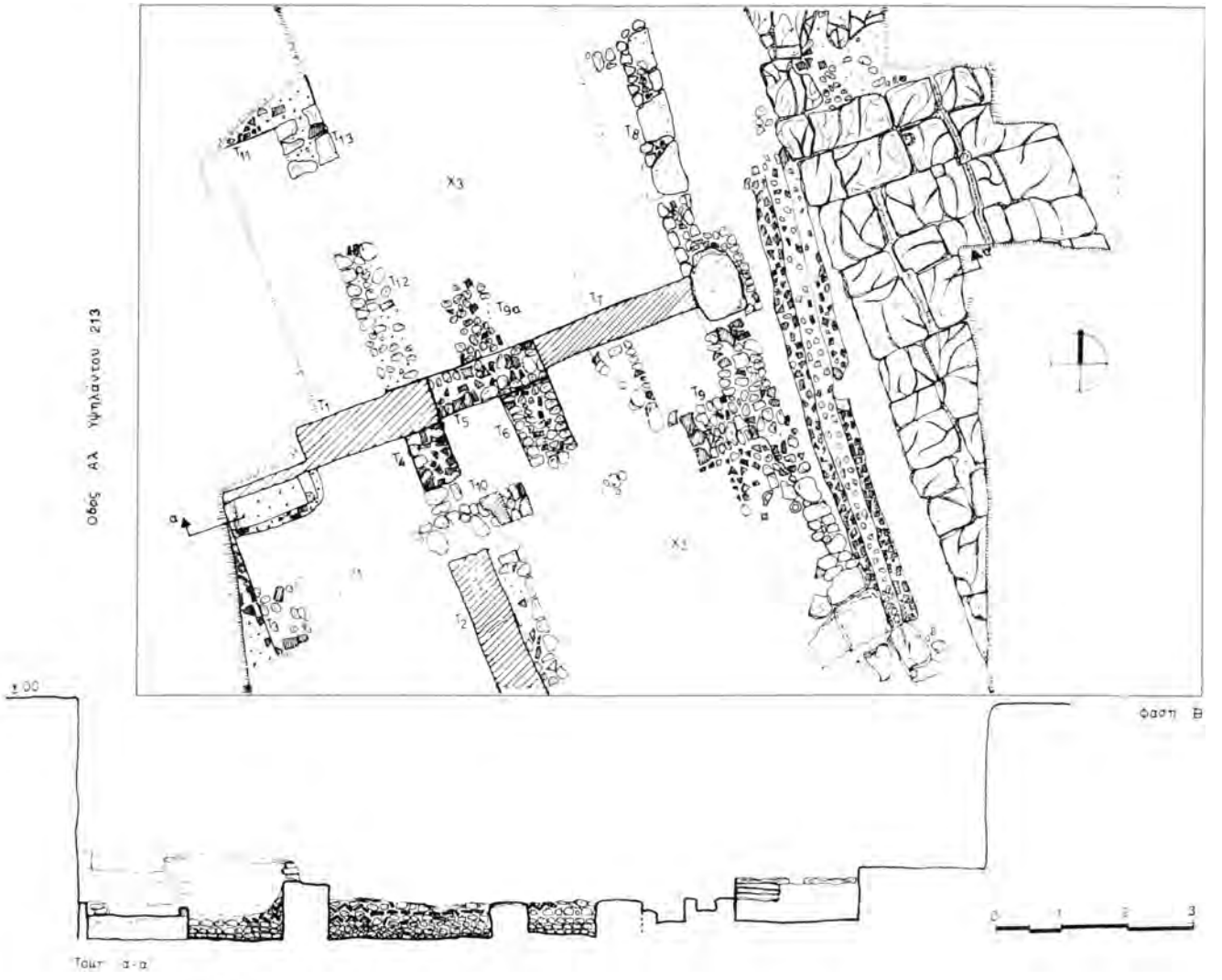
29. Βλ. Μιχ. Πετρόπουλος, Αγροικίες Πατραϊκής, Structures rurales et sociétes antiques, Actes du Colloque de Corfu (14-16 Μαΐου 1992), Παρίσι 1994, σ. 410).

Κάτω Συχαινά, ανώνυμη δημοτική οδός

Με την ευκαιρία εκσκαφής τάφρου για αποχετευτικό δίκτυο επί ανωνύμου δημοτικής οδού στα Κάτω Συχαινά, και συγκεκριμένα στη συμβολή της με την οδό Αγίας Κυριακής εμπρός από τον αριθ. 32, αποκαλύφθηκε σε βάθος 2 μ. κάτω από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους η παρουσία ενός αρχαιολογικού στρώματος που συσχετίζεται με εγκατάσταση μυκηναϊκών χρόνων.

Συγκεκριμένα ήλθε στο φως στις παρειές του σκάμματος ένα εκτεταμένο στρώμα, πάχ. 0,50-0,75 μ. αποτελούμενο από αδρές πέτρες, κεραμίδια και όστρακα. Σε ένα μόνο σημείο της ανατολικής παρειάς ξεχώρισε η ύπαρξη τοίχου από αδρούς λίθους και κοντά σε αυτόν πιθάρι όρθια τοποθετημένο, σωζόμενο κατά το κάτω τμήμα του μέχρι το ύψος των 0,75 μ. Είχε διάμετρο 0,66 μ.

Η ανασκαφή δεν ήταν δυνατόν να επεκταθεί, για τεχνικούς λόγους, έξω από τα όρια του σκάμματος. Το στοιχείο πάντως θεωρείται σημαντικό, γιατί είναι η πρώτη

Σχέδ. 10. Πάτρα. Οδός Υψηλάντου 213. Κάτοψη της ανασκαφής (β φάση) και τομή α-α.

φορά που στη θέση αυτή αποκαλύπτονται ευρήματα μυκηναϊκής περιόδου. Η ευρύτερη περιοχή των Συχαινών παρουσιάζει έντονη οικοδομική δραστηριότητα, δεδομένου ότι τα τελευταία χρόνια εντάσσεται βαθμιαία στον ιστό της σύγχρονης πόλης και οι μελλοντικές έρευνες σε αυτήν θα δείξουν αν πρόκειται για κάποια νέα σημαντική μυκηναϊκή θέση[30].

Μέχρι σήμερα πάντως από εδώ προέρχονται στοιχεία κατοίκησης που ανάγονται στους ιστορικούς χρόνους. Πρόκειται κυρίως για τμήματα αγροικιών κλασικών, ελληνιστικών, ρωμαϊκών και υστερορωμαϊκών χρόνων[31].

ΜΑΡΙΑ ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΓΑΤΣΗ

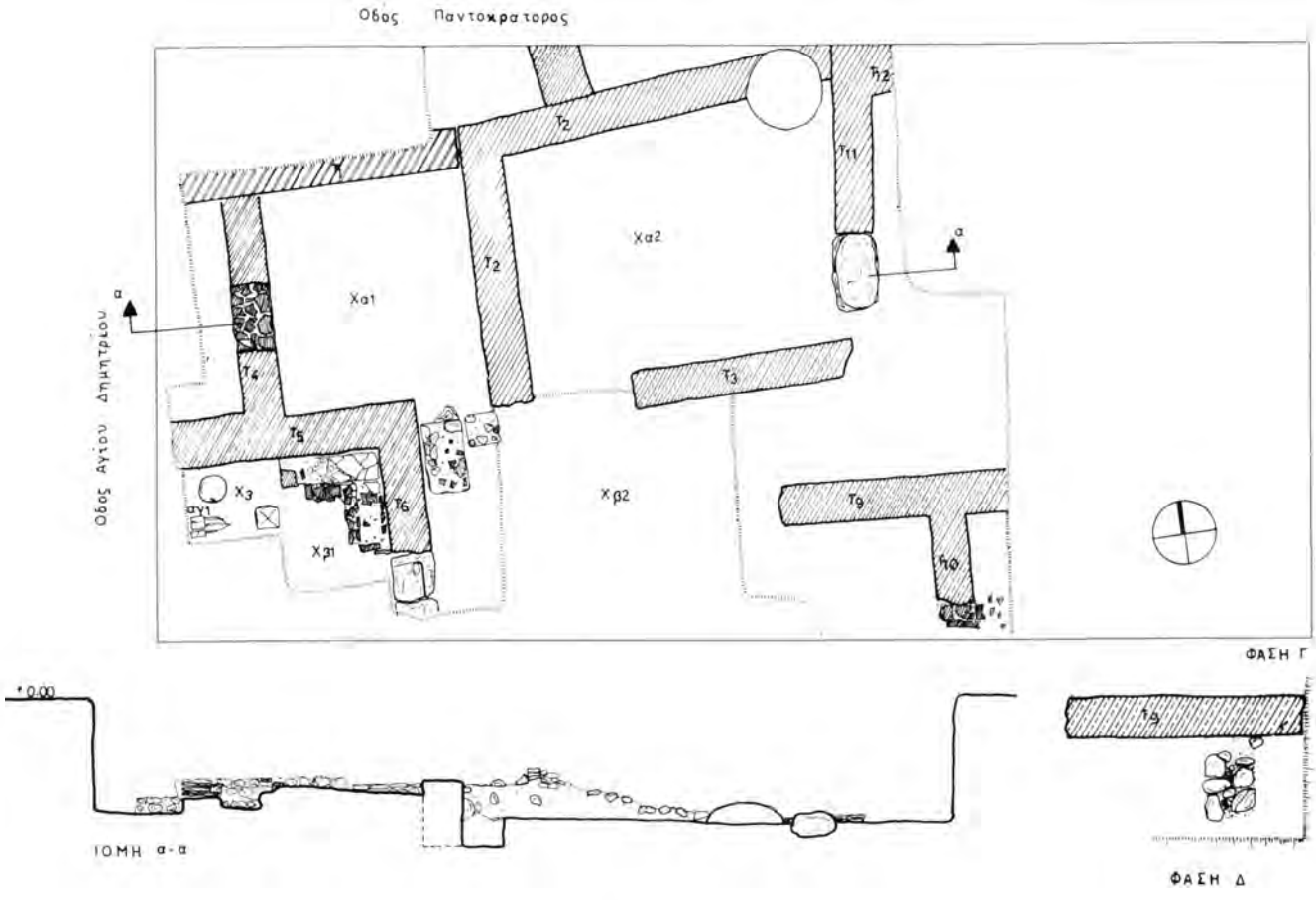
ΒΟΡΕΙΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ

Οδός Πουκεβίλ 15 (οικόπεδο Κάτιας Σοφιανοπούλου)

Αποκαλύφθηκαν τέσσερις κεραμοσκεπείς τάφοι σε βάθος ± 1,90 μ. από την επιφάνεια του πεζοδρομίου της

30. Για τις ήδη γνωστές μυκηναϊκές θέσεις στην ευρύτερη περιοχή βλ. Μιχ. Πετρόπουλος, Τοπογραφικά της Χώρας των Πατρέων, Αρχαία Αχαΐα και Ηλεία, Μελετήματα 13, Αθήνα 1991, σ. 249.

31. Μιχ. Πετρόπουλος, ό.π. (υποσημ. 29), σ. 419 (κατάλογος θέσεων).

Σχέδ. 11. Πάτρα. Οδός Παντοκράτορας και Αγίου Δημητρίου. Κάτοψη της ανασκαφής (Γ και Δ φάση).

παραπάνω οδού. Ήταν ακτέριστοι και περιείχαν αποσαθρωμένους σκελετούς.

Οδός Κεφαλληνίας και Ναυμαχίας Έλλης (οικόπεδο Αντωνίου Φωτίου)

Τμήμα του βόρειου νεκροταφείου της αρχαίας Πάτρας ερευνήθηκε στο παραπάνω οικόπεδο. Συγκεκριμένα αποκαλύφθηκε γωνία τοίχων, οι οποίοι αποτελούσαν ταφικό περίβολο και στην εξωτερική γωνία αυτού εφαπτόταν η απαρχή άλλου, του οποίου η συνέχεια βρίσκεται προς την οδό Κεφαλληνίας.

Εντός του περιβόλου ερευνήθηκαν έξι ημικατεστραμμένοι κεραμοσκεπείς τάφοι, τρία θραυσμένα τεφροδόχα αγγεία και μία πυρά.

Οδός Θερμοπυλών 42 (οικόπεδο Στ. Δελλή)

Ερευνήθηκε τμήμα του λιθόστρωτου ταφικού δρόμου, κατεύθυνσης Β.-Ν., στο κατάστρωμα του οποίου υπήρχαν αυλακώσεις από τους τροχούς, πλ. 0,15 μ. και απείχαν 1,35 μ. Αποκαλύφθηκε σε μήκος 15 μ. και μέγιστο πλάτος 5,80 μ.

Στο νοτιοανατολικό άκρο του αρχαίου δρόμου βρέθηκε ταφικός περίβολος σχήματος Π, του οποίου η συνέχεια βρίσκεται στο προς Ν. όμορο οικόπεδο[32] και στο εσωτερικό του ερευνήθηκαν δύο ταφές, ενώ μία τρίτη ανατολικά του δρόμου[33].

ΓΕΩΡΓΙΑ ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΥ

32. ΑΔ 38 (1983): Χρονικά, σ. 123.

33. Την ανασκαφή επέβλεψε η συμβασιούχος αρχαιολόγος Αργυρώ Τσοκανά.

Οδός Κανακάρη 76

Ερευνήθηκε κυρίως το κεντρικό τμήμα του οικοπέδου, στο οποίο περιλαμβάνεται τμήμα του γνωστού βόρειου νεκροταφείου της αρχαίας Πάτρας, που εκτείνεται στα δυτικά του χαλικόστρωτου δρόμου που εντοπίσαμε σε όλο το πλάτος του οικοπέδου με κατεύθυνση Β.-Ν. και απόκλιση 60° από Β.-Δ.[34] (Σχέδ. 12).

Συγκεκριμένα ανασκάφηκε τμήμα ταφικού περιβόλου στο κέντρο του οικοπέδου, του οποίου ο ΤΔ αποτελεί το προς Ν. όριό του. Το χτίσιμό του είναι με τούβλα και κουρασάνι κατά το opus reticulatum, ενώ οι διαστάσεις του είναι 11,30×0,43×2,60 μ. Ο ΤΑ είναι το προς Δ. όριο του ταφικού περιβόλου. Έχει διαστάσεις 6,90×0,60×2,20 μ. Αξιοσημείωτο είναι το ύψος του, καθώς και η διαμόρφωση της δυτικής του πλευράς. Εδράζεται σε ισχυρή υποθεμελίωση ύψ. 0,65 μ. κατασκευασμένη με μεγάλους αργούς λίθους, κομμάτια κεραμίδων και κουρασάνι. Συνεχίζεται με έναν αναβαθμό, πλ. και ύψ. 0,10 μ., με πέτρες και σκληρό κουρασάνι και προχωρεί μέχρι το ύψος του 1,15 μ. με εντελώς επίπεδη την εξωτερική του όψη, κατασκευασμένη με πέτρες, χώμα και κουρασάνι. Ακολουθεί ένα πόδιο με κοιλόκυρτο κυμάτιο, ύψ. 0,10 μ., και συνεχίζει η ανωδομή, ομοίως με τον ΤΒ, κατά το opus reticulatum, που σώζεται μέχρι το ύψος του 1 μ. περίπου (Πίν. 71 δ). Πήλινοι αποχετευτικοί σωλήνες εντοπίστηκαν σε δύο σημεία κατά το πλάτος του ΤΑ.

Στο χώρο μεταξύ δύο ταφικών κτιρίων, το ένα σε επαφή με τη νοτιοδυτική γωνία του ταφικού περιβόλου, από το οποίο σώζεται μόνο η ισχυρή του υποθεμελίωση, και το άλλο στο ανατολικό του όριο, από το οποίο σώζεται μόνο το περίγραμμα του πυθμένα των τάφων, αποκαλύφθηκαν τάφοι κεραμοσκεπείς ύστερων ρωμαϊκών χρόνων με προσανατολισμό ως επί το πλείστον Α.-Δ. Στο εσωτερικό τους βρέθηκαν σκελετοί ενηλίκων με ελάχιστα έως καθόλου κτερίσματα. Ενσωματωμένη στις κεραμίδες κάλυψης του τάφου 5 βρέθηκε μαρμάρινη πλάκα, διαστ. 0,285×0,23×0,02 μ., σπασμένη σε τρία κομμάτια. Θα ανήκε σε μεγαλύτερη επιτύμβια πλάκα και σώζεται μόνο ένα τμήμα της επιγραφής:

ΝΑΡΚΙCCΟΝ
Η ΦΙΛΗ
ΜΝΕΙΑC

ΧΑΡΙΝ
ΗCΕΒΟΥΛΕ
ΤΟ[ΔΕ]

Στον ίδιο χώρο εντύπωση προξενούν δύο μεγάλα πιθάρια ταφικής χρήσης εγκιβωτισμένα από το ύψος της γάστρας και κάτω μέσα σε παχιά (0,32 μ.) στρώση από πολύ σκληρό κουρασάνι, σε όρθια θέση, στο εσωτερικό των οποίων βρέθηκε χώμα καθαρό.

Σε προγενέστερη ρωμαϊκή φάση από τους κεραμοσκεπείς θα πρέπει να ανήκουν οι τρεις κτιστοί τάφοι που βρέθηκαν σε χαμηλότερο επίπεδο. Πρόκειται για τάφους κτιστούς κιβωτιόσχημους, των οποίων η κάλυψη γίνεται κατά το σύστημα της χυτής τοιχοποιίας (opus caementicium) εξωτερικά, ενώ εσωτερικά με τετράγωνες πήλινες πλάκες τοποθετημένες αντωπά.

Ενσωματωμένο στην κάλυψη του τάφου 2 βρέθηκε τμήμα μαρμάρινης πλάκας, διαστ. 0,42×0,30×0,03 μ. με λατινική επιγραφή (ύψος γραμμάτων 0,05 μ.):

AXIALL
MAGISTER

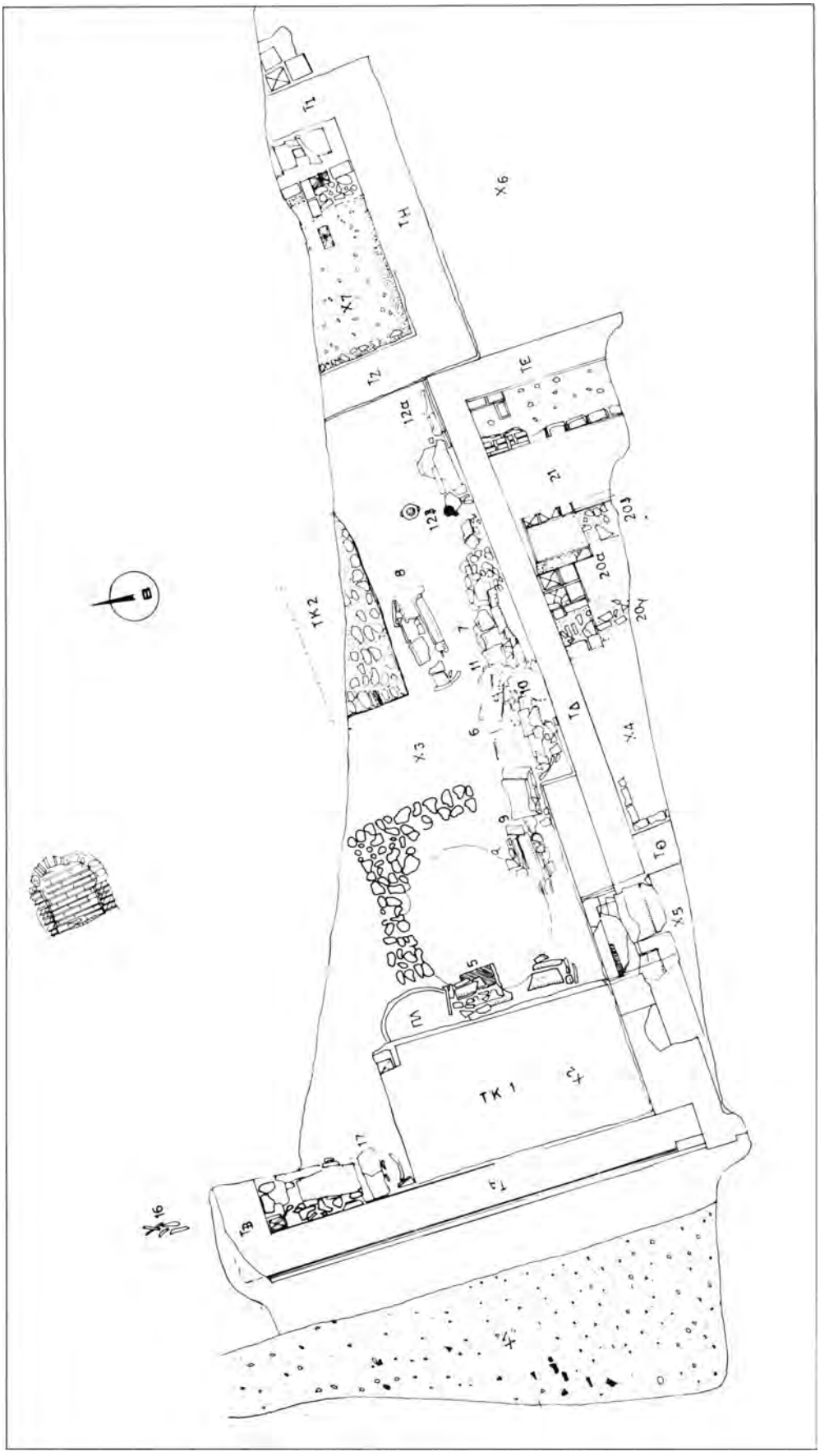
Στο εσωτερικό του τάφου, διαστ. 2,25×0,75×1,20 μ. (μέχρι το ύψος της εσωτερικά οξυκόρυφης κάλυψης), βρέθηκε σκελετός ενήλικα αρκετά αποσαθρωμένος, που αρχικά θα πρέπει να ήταν τοποθετημένος μέσα σε ξύλινο κιβώτιο, όπως μαρτυρούν τα καρφιά που βρέθηκαν στις τέσσερις γωνίες.

Παρόμοιοι, όσον αφορά την κάλυψη, με τον προηγούμενο και οι τάφοι 25 και 26 που βρέθηκαν σε κατά 1 μ. περίπου χαμηλότερο επίπεδο δυτικά του προηγούμενου. Από το εσωτερικό του πρώτου προέρχονται τρία πήλινα τεφροδόχα αγγεία με καμένα οστά στο εσωτερικό τους τοποθετημένα σε σειρά, τα δύο με το στόμιο προς τα ανατολικά και το τρίτο προς τα δυτικά καθώς και ένας χάλκινος κρίκος (Πίν. 71 ε) Από τον τάφο 26 προέρχονται επτά γυάλινες δακρυδόχοι και δύο χρυσά φύλλα. Όσον αφορά τους τάφους που αποκαλύφθηκαν στα δυτικά του ΤΔ, ερευνήθηκαν λόγω επικινδυνότητας της προς Δ. όμορης οικοδομής και έπειτα από συνεννόηση με τον αρμόδιο μηχανικό κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών για υποθεμελιώσεις.

Τάφος 19. Ερευνήθηκε μετά την αφαίρεση του ΤΕ, ο οποίος, ως μεταγενέστερός του, είχε χρησιμοποιήσει ως βάση για τη θεμελίωσή του το άνω τμήμα της καλυψής του. Κτιστός κιβωτιόσχημος με κάλυψη όμοια με αυτή των δύο προηγούμενων τάφων και στο ίδιο επίπεδο σε σχέση με το βάθος από την επιφάνεια του δρόμου, πρέπει να είναι σύγχρονός τους.

Τάφος 20. Έτσι ονομάσαμε αρχικά την κατασκευή πειόσχημης κάτοψης που βρέθηκε βορειοδυτικά του τάφου

34. Το πλάτος του δρόμου αποκαλύφθηκε εν μέρει. Είναι όμως γνωστό από προηγούμενες ανασκαφές βλ. ΑΔ 33 (1978): Χρονικά, σ. 92, και Ι. Δεκουλάκου, Ρωμαϊκό μαυσωλείο στην Πάτρα, Στήλη, Τόμος εις μνήμην Ν. Κοντολέοντος, Αθήναι 1979, σ. 557.

Σχέδ. 12. Πάτρα. Οδός Καναχάρη 76. Κάτοψη της ανασκαφής.

19. Σε πρώτη εντύπωση επρόκειτο για τάφο με πλατιά πλαϊνά τοιχώματα που απείχαν μεταξύ τους, κατά 0,75 μ. Με τη συνέχιση των ανασκαφικών εργασιών, στο κεντρικό σκέλος της κατασκευής εντοπίστηκε ένα τεφροδόχο αγγείο εγκιβωτισμένο σε παχιά στρώση από σκληρό κουρασάνι, που κάλυπτε χώρο, διαστ. 0,75×0,75 μ., με καμένα οστά στο εσωτερικό του και ένα χάλκινο νόμισμα, ενώ σε παρόμοιων διαστάσεων χώρο, εφαπτόμενο στα νότιά της, μία ανακομιδή οστών: πέντε κρανία τοποθετημένα το ένα πλάι στο άλλο με τον ίδιο τρόπο και μαζί τους μία δακρυδόχος, δύο χάλκινα νομίσματα, τμήματα από οστέινες περόνες και μερικά όστρακα. Μετά την αφαίρεση των παραπάνω και κατά την έρευνα των δύο πλαϊνών σκελών του τάφου 20, αποκαλύφθηκαν σε κατά 1 μ. χαμηλότερο επίπεδο δύο κτιστοί κιβωτιόσχημοι τάφοι αντίστοιχα, χωρίς κτερίσματα κάτω από θολωτή στέγαση με χυτή τοιχοποιία, ενώ στο μεσοδιάστημα των τάφων αριθ. 19 και του ανατολικού σκέλους του τάφου 20 ένας κεραμοσκεπής σύγχρονός τους.

Στα κινητά ευρήματα συμπεριλαμβάνονται 17 χάλκινα νομίσματα, χάλκινα, πήλινα, οστέινα μολύβδινα μικροαντικείμενα, τεφροδόχα αγγεία, γυάλινες δακρυδόχοι, ένα κιονόκρανο και ένας μαρμάρινος κορμός νεαρού ζώου, από το οποίο λείπουν τα τέσσερα άκρα και το κεφάλι.

Αρκετά αρχιτεκτονικά λείψανα από τις επεμβάσεις στην ανωδομή των τοίχων μας επιτρέπουν να θεωρήσουμε ως δεδομένη τη συνεχή κατοίκηση του χώρου και τα βυζαντινά χρόνια.

ΛΑΜΠΡΙΝΗ ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ

ΝΟΤΙΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ

Οδός Ελευθ. Βενιζέλου και Αγ. Σαράντα (οικόπεδο Φ. Ασημακόπουλου)

Κατά την εκσκαφή θεμελίων για την ανέγερση πολυκατοικίας στο οικόπεδο αυτό επισημάνθηκαν τάφοι και δύο ταφικοί περίβολοι αποσπασματικά σωζόμενοι. Από τις αναμοχλεύσεις έγινε περισυλλογή ενός οξυπύθμενου αμφορέα, σωζ. ύψ. 0,74 μ. (ύψος βάσης 0,19 μ.) που περιείχε οστά μικρού παιδιού (εγχυτρισμός-ακτέριστος) με προσανατολισμό Β.-Ν. και ένα γυάλινο μυροδοχείο, ασφαλώς προερχόμενο από κάποιο διαλυμένο τάφο.

Το παραπάνω ακίνητο βρίσκεται σε απόσταση 2 χλμ. περίπου από το Φρούριο της πόλης, στα νότια αυτής, και το αποκαλυφθέν τμήμα του νεκροταφείου εντάσσεται στο νότιο νεκροταφείο της αρχαίας πόλης.

Κατά τη σωστική ανασκαφική έρευνα που ακολούθησε αποκαλύφθηκαν, και ερευνήθηκαν 17 τάφοι και ένα τεφροδόχο αγγείο, οι οποίοι από τον τρόπο κατασκευής τους διακρίνονται σε κεραμοσκεπείς και κτιστούς κιβωτιόσχημους.

Παρακάτω δίνεται σύντομη περιγραφή αυτών και των ευρημάτων τους:

Τάφος Ι. Κεραμοσκεπής, διαστ. 2,10×0,55 μ., με προσανατολισμό Α.-Δ. Ο νεκρός σε ύπτια στάση ήταν τοποθετημένος επάνω σε κεραμίδες, με το κεφάλι στα ανατολικά. Ελλιπές γυάλινο μυροδοχείο και όστρακα συνανήκοντα (bowl) με εγχάρακτη διακόσμηση ήταν τα κτερίσματα του τάφου.

Τάφος ΙΙ. Κεραμοσκεπής, διαστ. 1,50×0,70 μ., η κάλυψη του οποίου ήταν σε εύθρυπτη κατάσταση. Προσανατολισμός τάφου Α.-Δ. Ο νεκρός σε ύπτια στάση με το κρανίο στα ανατολικά. Δεν υπήρχε κέραμος στο δάπεδο. Ακτέριστος.

Τάφος ΙΙΙ. Κεραμοσκεπής, διαστ. 2,20×0,60 μ., με προσανατολισμό Α.-Δ. Ήταν καλυμμένος με κομμάτια κεραμίδων. Ο νεκρός, σε ύπτια στάση, με το κρανίο στα ανατολικά, ήταν τοποθετημένος επάνω στο χώμα.

Κτερίσματα: Δύο χάλκινα νομίσματα.

Τάφος ΙV. Κιβωτιόσχημος, χτισμένος από οπτοπλίνθους, διαστ. 0,29×0,15×0,05 μ.· σε μερικά σημεία των τοιχωμάτων του οι οπτόπλινθοι έχουν αντικατασταθεί από πέτρες με συνδετικό υλικό ασβεστοκονίαμα. Πάχος τοιχωμάτων 0,26×0,50 μ. ύψος. Στο μέσον του τάφου τα πλευρικά τοιχώματα συγκλίνουν. Προσανατολισμός τάφου Α.-Δ. (εσωτ. διαστ. 1,70×0,50 μ.). Ο νεκρός σε ύπτια στάση τοποθετημένος επάνω σε κομμάτια κεραμίδων. Στην ανατολική στενή πλευρά του τάφου υπάρχει κτιστό προσκεφάλαιο με κοιλότητα στο μέσον για την τοποθέτηση του κρανίου.

Κτερίσματα: Μικρό γυάλινο μυροδοχείο αποκεκρουμένο στο χείλος.

Τάφος V. Κιβωτιόσχημος, χτισμένος από οπτοπλίνθους και συνδετικό υλικό κουρασάνι ερυθρού χρώματος. Διαστάσεις: 2 μ. (εξωτ.) μήκους, 1,65 μ. (εσωτ.) ×0,65 μ. πλάτος (εσωτ.) ×0,28 μ. ύψος. Πάχος τοιχωμάτων 0,15-0,20 μ. Προσανατολισμός Α.-Δ. Στο εσωτερικό του αναμοχλευμένα οστά τριών νεκρών, τοποθετημένα σε πήλινες πλάκες που φέρουν χιαστί αυλακώσεις στην επιφάνειά τους.

Κτερίσματα: Πέντε γυάλινα μυροδοχεία, εκ των οποίων τα δύο όχι ακέραια, και ένας λύχνος.

Τάφος VI. Κεραμοσκεπής, με προσανατολισμό ΝΑ.-ΒΔ. και με εύθρυπτη κάλυψη. Διαστάσεις: 1,20×0,65 μ. Συλημένος.

Τάφος VII. Κεραμοσκεπής, με προσανατολισμό Β.-Ν.,

διαστ. 1,70×0,80 μ. και με εύθρυπτη κάλυψη. Το δάπεδο δεν είχε κεραμίδες και ο νεκρός ήταν σε ύπτια στάση με το κρανίο στα νότια.

Κτερίσματα: Λύχνος, χάλκινο δακτυλίδι.

Τάφος VIII. Κεραμοσκεπής, με προσανατολισμό Β.-Ν., διαστ. 2,30×0,50 μ. και πέτρες που στηρίζουν την εύθρυπτη κάλυψη του τάφου. Ο νεκρός σε ύπτια στάση με το κρανίο στα νότια.

Κτερίσματα: Λύχνος, δύο χάλκινα μυροδοχεία.

Τάφος IX. Κιβωτιόσχημος με προσανατολισμό Α.-Δ., πρόχειρης κατασκευής, και με κτιστά τοιχώματα που έχουν ανισοϋψή επιφάνεια (πάχ. 0,20 μ.). Δεν είχε κάλυψη. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν αναμοχλευμένα οστά και δεν βρέθηκαν κτερίσματα. Το δάπεδο ήταν από οπτοπλίνθους (διαστ. 0,32×0,15 μ.). Εσωτερικές διαστάσεις τάφου 1,45×0,60 μ.

Τάφος X. Κιβωτιόσχημος, πρόχειρης κατασκευής, με προσανατολισμό Β.-Ν., εσωτ. διαστ. 1,10×1,15 μ. Ακτέριστος.

Τάφος XI. Κεραμοσκεπής, χωρίς κάλυψη, με προσανατολισμό Α.-Δ., διαστ. 1,30×0,35 μ. Ο νεκρός, με το κρανίο στα δυτικά, είχε διατηρηθεί αποσπασματικά.

Κτερίσματα: Ακέραιη γυάλινη δακρυδόχος και σιδερένιος ήλος.

Τάφος XII. Κεραμοσκεπής, διαστ. 1,20×0,50 μ., με προσανατολισμό Α.-Δ. και με εύθρυπτη κάλυψη. Ο νεκρός σε ύπτια στάση και με το κρανίο στα δυτικά.

Κτερίσματα: Λύχνος κοντά στα κάτω άκρα.

Τάφος XIII. Κεραμοσκεπής, διαστ. 0,90×0,55 μ. με προσανατολισμό Α.-Δ. και με εύθρυπτη κάλυψη. Συλημένος και ακτέριστος.

Τάφος XIV. Κεραμοσκεπής, διαστ. 0,95×0,27 μ. (κατεστραμμένος εν μέρει από το μηχανικό εκσκαφέα), με προσανατολισμό Α.-Δ. Ο νεκρός είχε το κρανίο στα δυτικά. Ακτέριστος.

Τάφος XV. Κεραμοσκεπής, διαστ. 1,90×0,50×0,20 μ. ύψος και με προσανατολισμό ΝΑ.-ΒΔ. Ο νεκρός επάνω στο χώμα σε ύπτια στάση είχε το κρανίο στα νοτιοανατολικά.

Κτερίσματα: Τρία γυάλινα μυροδοχεία κοντά στα άκρα του νεκρού.

Τάφος XVI. Κιβωτιόσχημος, με προσανατολισμό ΝΑ.-ΒΔ. με κτιστά τοιχώματα από οπτοπλίνθους και συνδετικό υλικό κουρασάνι (πάχ. 0,20 μ.)· δεν είχε κάλυψη. Εσωτερικές διαστάσεις 2×0,55 μ. πλάτος. Ο νεκρός, σε ύπτια στάση, είχε το κρανίο στα νοτιοανατολικά.

Κτερίσματα: Γυάλινη δακρυδόχος, σιδερένια στλεγγίδα.

Τάφος XVII. Εντός του ταφικού περιβόλου 2. Κιβωτιόσχημος, χωρίς κάλυψη, το δάπεδο του αποτελούνταν από πήλινες πλάκες που έφεραν χιαστί αυλακώσεις (διαστ. 0,27×0,27 μ.). Στο εσωτερικό του αναμοχλευμένα οστά. Διαστάσεις 1,93×0,73×0,37 μ. ύψος.

Κτερίσματα: Χάλκινο δακτυλίδι.

Τεφροδόχο αγγείο 1. Σωζ. ύψ. 0,93 μ.

Στο νότιο τμήμα του οικοπέδου εντοπίστηκε και ερευνήθηκε η προς Ν. συνέχεια της χαλικόστρωτης ταφικής οδού, η οποία είχε ερευνηθεί παλαιότερα σε διπλανό οικόπεδο[35]. Το συγκεκριμένο τμήμα της οδού διασώθηκε με διαστάσεις 3 μ. μήκος ×1,60 μ. πλάτος.

Νότια των ταφικών περιβόλων αποκαλύφθηκε τοίχος (Τ2) σε μεγάλο μήκος (8 μ.) και με μέγιστο πλάτος 0,70 μ. και ανατολικότερα αυτού ερευνήθηκε άλλος (Τ1), χτισμένοι με αργούς ή ημίεργους λίθους και λάσπη, καθώς και στρώμα καταστροφής, το οποίο μπορεί να ερμηνευθεί ως απότοκο καταστροφής κτιρίου χρονολογούμενου στα ελληνιστικά χρόνια.

Στους ελληνιστικούς χρόνους ανήκει το πιθάρι, διαμ. 1,10 μ. ανατολικά του τάφου XVI και τμήμα αγωγού, μήκ. 6,80 μ. από πήλινους σωλήνες, εσωτ. διαμ. 0,17 μ., και με κατεύθυνση Β.-Ν. Σημειωτέον ότι κατά την έρευνα του τάφου XVI στο εσωτερικό αυτού εντοπίστηκε ο ίδιος αγωγός. Πρόκειται για αγωγό πόσιμου νερού. Τα παραπάνω λείψανα ενισχύουν την άποψη ότι πρόκειται για αγροικία[36], θέση άλλωστε που απέχει σημαντικά από τα όρια της αρχαίας πόλης, σε βάρος της οποίας επεκτείνεται το νότιο νεκροταφείο της ρωμαϊκής πόλης.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΠΑΤΡΩΝ

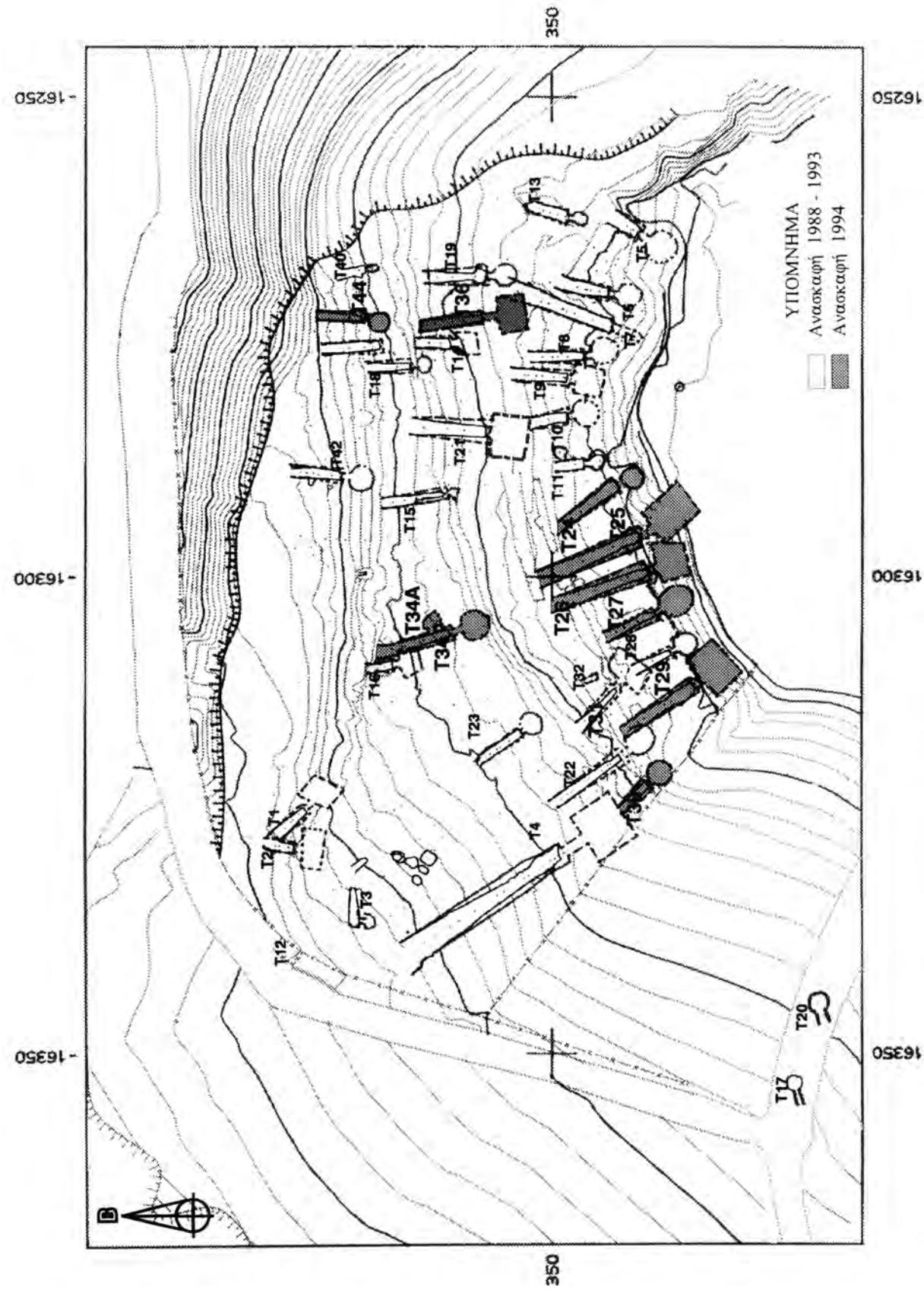
Βούντενη

Συνεχίστηκε η ανασκαφή στο μεγάλο νεκροταφείο θαλαμοειδών τάφων στη θέση Αμυγδαλιά Βούντενης Πατρών. Φέτος ερευνήθηκαν ένδεκα συνολικά τάφοι στο νοτιοδυτικό τμήμα της πλαγιάς. Από αυτούς οι τρεις ήταν βυθισμένοι (24, 25, 36) και οι υπόλοιποι οκτώ αβύθιστοι (26, 27, 31, 34, 34α, 39, 40, 44) (Σχέδ. 13).

Ο τάφος 24 έχει σχήμα ακανόνιστο κυκλικό. Κατά μήκος του βορειοανατολικού τοιχώματος του θαλάμου αποκαλύφθηκε σωρός παραμερισμένων οστών, ο οποίος ανήκει σε αδιευκρίνιστο αριθμό ταφών. Από το σημείο

35. ΑΔ 39 (1984): Χρονικά, σ. 92.

36. Μιχ. Πετρόπουλος, ό.π. (υποσημ. 29), σ. 411.

Σχέδ. 13. Πάτρα. Βούντεμη. Νεκροταφείο. Κάτοψη της ανασκαφής.

αυτό ανασυγκροτήθηκαν έξι ψευδόστομοι αμφορείς, δύο δίωτα κυλινδρικά αλάβαστρα, ένα μεγάλο τρίωτο πεπιεσμένο αρτόσχημο αλάβαστρο, ένας πτηνόσχημος ασκός, ένας σταμνίσκος με αποφύσεις και ένας δίωτος σταμνίσκος. Βρέθηκαν επίσης εδώ τέσσερα κωνικά κομβία και μεγάλος αριθμός χαντρών από υαλόμαζα και κορναλίνη. Στο οπίσθιο τμήμα του θαλάμου εκατέρωθεν δύο σαθρών μακρών οστών βρέθηκε ψευδόστομος αμφορίσκος, ένα κωνικό σφονδύλι, ένα λίθινο φακόσχημο κομβίο και μία χάλκινη περόνη. Μακρά οστά ταφής βρέθηκαν στη δυτική παρειά του δαπέδου, πλησίον του στομίου, και θραύσμα κρανίου σε επαφή με το πλευρικό τοίχωμα. Νότια του σωρού των οστών βρέθηκαν δύο ψευδόστομοι αμφορείς και ένα άωτο πιθάριο ενώ στα βόρεια του σωρού τα όστρακα μεγάλης λεκάνης.

Ο τάφος 25 είναι τετράπλευρος και η οροφή του ήταν βυθισμένη. Βρέθηκαν πέντε πρωτογενείς κτερισμένες ταφές και μία ακτέριστη σε διάφορα σημεία του δαπέδου, οι οποίες ήταν πολύ αποσαθρωμένες λόγω της εναπόθεσής τους πάνω σε στρώμα άοπτου πηλού. Στα βορειοδυτικά αυτού υπήρχε σωρός παραμερισμένων οστών, τα οποία ανήκαν σε δύο τουλάχιστον ταφές. Συγκεντρώθηκαν συνολικά 33 ψευδόστομοι αμφορείς διαφόρων μεγεθών, δύο μεγάλοι δίωτοι αμφορείς, δύο δίωτοι σταμνίσκοι, δίωτος σκύφος, μόνωτο κυλινδρικό κύπελλο, μόνωτο κυάθιο, τρίωτος πιθαμφορέας, τετράωτος σταμνίσκος, δίωτο αλάβαστρο, σφαιρικός πεπιεσμένος ασκός, δακτυλιόσχημο αγγείο, μόνωτο ληκύθιο, τέσσερις μόνωτες προχοΐσκες, μόνωτη οινοχόη, πέντε δίωτοι αμφορίσκοι και τρίωτος ψευδόστομος αμφορίσκος. Επίσης πήλινα και στεάτινα σφονδύλια, ελεφαντοστέινη άτρακτος, στεάτινος σφραγιδόλιθος, χάλκινο μαχαιρίδιο, χάλκινη βελόνη και χάλκινος ξυρός.

Ο τάφος 26 είναι τετράπλευρος με θολωτή οροφή. Πάνω σε στρώμα άοπτου πηλού βρέθηκαν τα σαθρά σκελετικά λείψανα δύο πρωτογενών κτερισμένων ταφών, ενώ παραμερισμοί είχαν γίνει σε διάφορα σημεία του δαπέδου. Συγκεντρώθηκαν συνολικά είκοσι έξι ψευδόστομοι αμφορείς διαφόρων μεγεθών, εννέα αρτόσχημα και έξι κυλινδρικά αλάβαστρα, τέσσερις μόνωτες λεκανίδες με γεφυρόστομη προχοή, δίωτος σκύφος, δίωτος σταμνίσκος, ληκύθιο, φλάσκη, επτά τρίωτοι πιθαμφορείς διαφόρων μεγεθών, μόνωτο κύπελλο, μόνωτη πρόχους, αβαθής κύαθος, μεγάλος δίωτος αμφορέας, δύο χάλκινα μαχαίρια, δύο χάλκινες περόνες, πήλινα και στεάτινα σφονδύλια, πήλινο κομβίο, ένας σφραγιδόλιθος και χάντρες από κορναλίνη και υαλόμαζα.

Ο τάφος 27 είναι κυκλικός με θολωτή οροφή, στο κέντρο της οποίας υπάρχει μικρό αβαθές κοίλωμα, το οποίο έχουμε χαρακτηρίσει ως υποθόλιο. Πάνω σε στρώμα άοπτου πηλού βρέθηκαν πολύ αποσαθρωμένες τρεις πρωτογενείς ταφές τις οποίες συνόδευαν δέκα ψευδόστομοι αμφορείς διαφόρων μεγεθών, ένας τετράωτος αμφορέας, δίωτο κυλινδρικό αλάβαστρο, μόνωτο ληκύθιο, δίδυμος κέρνος, μόνωτη οινοχόη, δίωτος αμφορίσκος, πήλινα και στεάτινα σφονδύλια, χάντρες από υαλόμαζα, ήλεκτρο και κορναλίνη, τμήμα χάλκινου δακτυλιδιού και τέσσερις αιχμές βελών. Πλησίον του δυτικού τοιχώματος υπήρχε σωρός-παραμερισμός οστών δύο ταφών τις οποίες συνόδευαν ψευδόστομος αμφορέας, τρίωτο αρτόσχημο αλάβαστρο, τέσσερις τρίωτοι απιόσχημοι πιθαμφορίσκοι, τρίωτο σφαιρικό αλάβαστρο, άωτο σφαιρικό πιθάριο, οπισθότμητη πρόχους, δύο μόνωτα κυάθια, χρυσό περιδέραιο, μεγάλος αριθμός χαντρών από κορναλίνη και υαλόμαζα, σφραγιδοκύλινδρος από κορναλίνη, πήλινο σφονδύλι, χαύλιοι από οδοντόφρακτο κράνος, χάλκινη τριχολαβίδα και χάλκινη αιχμή βέλους. Στο κεντρικό τμήμα του θαλάμου και προς τα δυτικά αποκαλύφθηκαν δύο αβαθείς λάκκοι. Ο ένας περιείχε τα σκελετικά λείψανα παραμερισμένης και κτερισμένης παιδικής ταφής, ενώ ο άλλος παραμερισμούς με τα κτερίσματά τους.

Ο τάφος 31 είναι τετράπλευρος και φέρει σαμαρωτή οροφή με τριγωνικά χαρακτά τύμπανα στις κορυφές των στενών πλευρών, κατά απομίμηση δίριχτης στέγης. Στο δάπεδο βρέθηκαν πολύ αποσαθρωμένα και διαταραγμένα τα σκελετικά λείψανα τριών πρωτογενών ταφών. Συγκεντρώθηκαν είκοσι τέσσερις ψευδόστομοι αμφορείς διαφόρων μεγεθών, τετράωτος αμφορέας, δίωτος αμφορέας με αποφύσεις και δίωτο κυλινδρικό αλάβαστρο. Βρέθηκαν επίσης πήλινα και στεάτινα σφονδύλια.

Ο τάφος 34 έχει σχήμα κυκλικό. Στην ανατολική παρειά του δρόμου του ανοίγεται παραθάλαμος (34α). Στη γωνία του μετώπου με την ανατολική παρειά του δρόμου βρέθηκε ωοειδής αβαθής λάκκος ο οποίος περιείχε τα παραμερισμένα οστά τριών ταφών με τα κτερίσματά τους (τρεις ψευδόστομους αμφορείς, τρία κυλινδρικά και ένα αρτόσχημο αλάβαστρο και ένα δίωτο σκύφο). Στο εσωτερικό του θαλάμου υπήρχαν δύο ταφικά στρώματα. Στο ανώτερο στρώμα ανήκε σωρός τριών παραμερισμένων ταφών καθώς και δύο πρωτογενείς κτερισμένες ταφές, ενώ στο κατώτερο ταφικό στρώμα υπήρχαν άλλες δύο πρωτογενείς κτερισμένες ταφές. Από το ανώτερο ταφικό στρώμα συγκεντρώθηκαν συνολικά είκοσι ψευδόστομοι αμφορείς διαφόρων μεγεθών, δίωτος και τετράωτος αμφορέας, δίωτο κυλινδρικό αλάβαστρο, δίωτος αλαβαστροειδής οξυπύθμενος αμφορίσκος, μόνωτη λήκυθος, δίωτος σταμνίσκος, στεάτινα και πήλινα σφονδύλια και χάντρες από ήλεκτρο, υαλόμαζα και κορναλίνη. Από το κατώτερο ταφικό στρώμα προήλθαν πήλινα σφονδύλια, χάντρες υαλόμαζας, χάλκινο σωληνωτό αντικείμενο,

χάλκινη τριχολαβίδα και τμήμα χάλκινου μαχαιριδίου.

Ο παραθάλαμος 34α είναι τετράπλευρος με μικρές διαστάσεις, ενώ η επιμήκης θολωτή οροφή διαχωρίζεται στη γένεσή της από τα τοιχώματα του θαλάμου με ρηχή εγχάραξη. Κοντά στο νότιο τοίχωμα του τάφου υπήρχε η μοναδική πρωτογενής ταφή, τα οστά της οποίας βρέθηκαν πολύ αποσαθρωμένα. Την ταφή συνόδευαν τρία αρτόσχημα αλάβαστρα, μόνωτη ραμφόστομη προχοΐσκη, περιδέραιο αποτελούμενο από στεάτινο κομβίο, όστρεα και χάντρες υαλόμαζας, καθώς και ένα στεάτινο σφονδύλι.

Ο τάφος 36 είναι τετράπλευρος με βυθισμένη την οροφή. Στο βάθος του θαλάμου υπήρχαν τα σκελετικά λείψανα οκτώ συνολικά πρωτογενών ταφών, η μία εξ αυτών παιδική. Τις κτερισμένες ταφές συνόδευαν δίωτη φλάσκη, δύο τρίωτα αλάβαστρα, μόνωτος κύαθος, τρεις τρίωτοι απιόσχημοι πιθαμφορίσκοι, δύο χάλκινες αιχμές δοράτων, χάλκινη τριχολαβίδα, τμήμα χάλκινου ξυραφιού, φακοειδής σφραγιδόλιθος, καθώς και πήλινα και στεάτινα σφονδύλια.

Ο τάφος 39 είναι κυκλικός και φέρει θολωτή οροφή η οποία καταλήγει σε μικρό αβαθές υποθόλιο. Στο δάπεδο βρέθηκαν τα σκελετικά κατάλοιπα τριών κτερισμένων πρωτογενών ταφών, ενώ παραμερισμένες προς τα τοιχώματα του θαλάμου βρέθηκαν δύο ακόμα ταφές. Συγκεντρώθηκαν συνολικά επτά ψευδόστομοι αμφορείς διαφόρων μεγεθών, δίωτη λεκανίδα, δίωτο κυλινδρικό αλάβαστρο, μόνωτη πρόχους, δύο άωτα σφαιρικά πιθάρια, ένα χάλκινο μαχαιρίδιο, χάλκινη τριχολαβίδα, τμήμα χάλκινου ξυραφιού, λίθινη ακόνη και ένα πήλινο αμφικωνικό σφονδύλι.

Ο τάφος 40 είναι κυκλικός. Μέρος του τοιχώματος έχει καταρρεύσει αποκαλύπτοντας με τον τρόπο αυτό το θάλαμο του γειτονικού τάφου 44. Από την αρχική θόλωση του θαλάμου σώζονται μόνο ίχνη, θα πρέπει όμως να ήταν μαστοειδής. Στο δάπεδο βρέθηκαν τα σκελετικά κατάλοιπα τριών πρωτογενών ταφών, ενώ στο οπίσθιο τμήμα του θαλάμου υπήρχε εκτεταμένος σωρός επτά παραμερισμένων ταφών. Τις πρωτογενείς ταφές συνόδευαν τρίωτος πιθαμφορίσκος, ένα τρίωτο κυλινδρικό και ένα αρτόσχημο αλάβαστρο, δύο χάλκινα ξυράφια και μία χάλκινη τριχολαβίδα. Από το σωρό των οστών προήλθαν πέντε αρτόσχημα αλάβαστρα, έξι άωτοι σταμνίσκοι, μία δίωτη αμφοροειδής πρόχους, μόνωτη προχοΐσκη, πήλινα και στεάτινα σφονδύλια, δύο χρυσοί σφηκωτήρες, δύο χάλκινες βελόνες, τέσσερις χάλκινες περόνες και τμήματα τριών άλλων, τέσσερα χάλκινα μονόστομα μαχαίρια και η λαβή άλλου, χάλκινο κοπίδι, δύο χάλκινα ξυράφια, καθώς και χάντρες από κορναλίνη και υαλόμαζα.

Ο τάφος 44 έχει σχήμα κυκλικό και μαστοειδή οροφή. Μέρος του νότιου τοιχώματος, το οποίο είναι κοινό με το γειτονικό τάφο 40, έχει καταπέσει, καθιστώντας έτσι δυνατή την επικοινωνία μεταξύ των δύο τάφων. Κατά χώραν υπήρχαν δύο πρωτογενείς ταφές. Βρέθηκαν μία σφαιρική πρόχους, ένας τρίωτος πιθαμφορίσκος, ένα τρίωτο αρτόσχημο αλάβαστρο, ένας ψευδόστομος αμφορίσκος, πήλινα και στεάτινα σφονδύλια, λίθινη ακόνη, καθώς και χάντρες από κορναλίνη και υαλόμαζα.

ΛΑΖΑΡΟΣ ΚΟΛΩΝΑΣ

Πόρτες

Στη θέση Κεφαλόβρυσο Πορτών άρχισε σωστική ανασκαφή στο προϊστορικό νεκροταφείο, το οποίο είχε εντοπιστεί κατά το παρελθόν έτος[37] ύστερα από πληροφορία του Σπ. Μπαλτίκα, συνεργάτη της ΣΤ ΕΠΚΑ στα θέματα απομάκρυνσης χωμάτων ανασκαφών.

Το νεκροταφείο βρίσκεται σε χαμηλό λόφο στη νότια παρυφή του όρους Σκόλλις, όπου κατά το παρελθόν είχε αναπτυχθεί έντονη αρχαιοκαπηλική δραστηριότητα. Στο κορυφαίο πλάτωμα ερευνήθηκαν δύο συστάδες κτιστών κιβωτιόσχημων τάφων (Α και Β). Στη συστάδα Α ανήκουν δύο μικροί σε διαστάσεις τάφοι (Α4 και Α5), κατασκευασμένοι με όρθιες πλάκες. Ο ένας (Α4) διατήρησε τα συνεσταλμένα κάτω άκρα πρωτογενούς ταφής, την οποία συνόδευαν στεάτινη σφραγίδα και χρυσό πλακίδιο της ΥΕ ΙΙΙΑ-Β περιόδου. Τρεις ακόμα τάφοι (Α1-Α3) στην ίδια συστάδα έχουν τη μορφή λάκκων σκαμμένων στην κιμηλιά με τις πλευρές τους επενδεδυμένες με τοιχάρια από πλακαρές πέτρες. Οι Α1 και Α3 είναι κατεστραμμένοι σε μεγάλο βαθμό και οι πλευρές τους σώζονται σε μερικές στρώσεις πάνω από το δάπεδο (Πίν.72 α). Αντίθετα ο Α2 είναι άριστα διατηρημένος. Σώζονται κατά χώραν και οι τρεις μεγάλες και βαριές καλυπτήριες πλάκες του, τις οποίες οι αρχαιοκάπηλοι δεν μετακίνησαν. Οι τάφοι αυτοί έχουν διαμορφωμένο στόμιο στη μια στενή πλευρά, το οποίο έφραζε ξηρολιθιά. Πλην λίγων σαθρών οστών δεν προσέφεραν κανένα στοιχείο για τη χρονολόγησή τους, η οποία θα πρέπει ίσως να τοποθετηθεί στη ΜΕ ΙΙΙ ή στη μετάβαση από την ΜΕ στην ΥΕ περίοδο.

Η δεύτερη συστάδα, στο δυτικό άκρο του λόφου, περιελάμβανε τρεις τάφους (Β1-Β3). Αρχιτεκτονικά παρουσιάζουν διαφορές σε σχέση με τους τάφους της προηγούμενης συστάδας. Οι λάκκοι είναι ανοιγμένοι όχι στην κιμηλιά αλλά σε επίχωση ωχροκάστανου χώματος. Τα

37. Βλ. ΑΔ 48 (1993): Χρονικά, σ. 123.

τοιχώματα είναι επενδεδυμένα με μεγάλες όρθιες πλάκες, ενώ στενά τοιχάρια με πλακαρές πέτρες συμπληρώνουν τα κενά που έμειναν ακάλυπτα από τις όρθιες πλάκες. Οι ενταφιασμοί γίνονταν από πάνω με την αφαίρεση των καλυπτήριων πλακών. Τμήματα των τελευταίων βρέθηκαν σπασμένα και πεταγμένα κοντά στους τάφους. Από τη συστάδα Β προήλθαν μόνο διάσπαρτα όστρακα ΥΕ χρόνων.

Στη δυτική πλαγιά του λόφου ερευνήθηκαν και δύο θαλαμοειδείς τάφοι. Ο τάφος 1 έχει κοντό, υποτυπώδη δρόμο και μικρό, βυθισμένο, κυκλικό θάλαμο. Στις επιχώσεις του δρόμου δεν υπήρχαν όστρακα, ενώ ο θάλαμος ήταν κενός. Το στόμιο ωστόσο έφραζε κανονικά μια όρθια τοποθετημένη πλάκα, πιθανώς προερχόμενη από κάποιο κατεστραμμένο κιβωτιόσχημο τάφο.

Ο τάφος 2 (Πίν. 72 β), επίσης κυκλικός, αποκαλύφθηκε πλησίον και βόρεια του τάφου 1. Το γεγονός ότι η οροφή του είχε καταρρεύσει, βοήθησε στο να παραμείνει ο τάφος ασύλητος. Στο δάπεδο δεν υπήρχαν πρωτογενείς ταφές, ενώ το περιεχόμενό του ήταν διαταραγμένο. Συγκεντρώθηκαν δεκαεννέα ψευδόστομοι αμφορείς διαφόρων μεγεθών, ένα αρτόσχημο και επτά κυλινδρικά αλάβαστρα, τέσσερις δίωτοι και δύο τετράωτοι αμφορείς, ένας τρίωτος πιθαμφορίσκος, ένα δακτυλιόσχημο αγγείο, μία μόνωτη προχοΐσκη και ένα χάλκινο δακτυλίδι. Ο τάφος χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙ Α-Γ περίοδο.

ΛΑΖΑΡΟΣ ΚΟΛΩΝΑΣ - ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΟΣΧΟΣ

Πετρωτό (Βαλατούνα) Πατρών

Στα πλαίσια του προγράμματος για την τοπογραφία της αρχαίας Αχαΐας, που διεξάγεται σε συνεργασία της ΣΤ΄ ΕΠΚΑ και του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών εντοπίστηκαν δύο πρόσφατα συλημένοι από αρχαιοκάπηλους θαλαμοειδείς μυκηναϊκοί τάφοι στη θέση Μαραθιά ή Σκονδρέικα, αριστερά του δρόμου Μαυρομαντήλας-Βαλατούνας και περί τα 10 μ. ψηλότερα από το οδόστρωμα.

Κατά το συνταξιούχο φύλακα αρχαιοτήτων Γ. Μητρόπουλο, στην κορυφή του λόφου Κούκουρη, απέναντι και προς Δ. του νεκροταφείου, σώζονται επιφανειακά ίχνη τοίχων αρχαίου οικισμού. Δυστυχώς ο ιδιοκτήτης της έκτασης Χρ. Σκόνδρας μας απαγόρευσε την είσοδο, λέγοντας χαρακτηριστικά ότι δεν μπορούν κάποιες παλιόπετρες να του καταστρέψουν την περιουσία του, πράγμα που επιβεβαιώνει την ύπαρξη του οικισμού. Η παρουσία του μυκηναϊκού νεκροταφείου στις βόρειες υπώρειες του λόφου Κούκουρη, παρά το εργοστάσιο της Αχάια-Κλάους, αλλά και του μυκηναϊκού νεκροταφείου της Μαραθιάς είναι ενδείξεις ισχυρές για να τοποθετηθεί ο οικισμός αυτός στη μυκηναϊκή περίοδο. Στην περίπτωση αυτή θα έχουμε δεύτερο μυκηναϊκό οικισμό στην ίδια περιοχή, μετά από εκείνον του αμέσως προς Δ. ευρισκόμενου λόφου Μυγδαλιά. Τους δύο οικισμούς χωρίζει το ρέμα του Φίλιουρα.

Σούλι Πατρών

Με την ευκαιρία αυτοψίας στο Σούλι Πατρών έγινε επιφανειακή έρευνα της ευρύτερης ορεινής αυτής περιοχής, για την οποία καμιά ένδειξη δεν είχαμε έως σήμερα για την ύπαρξη αρχαίων.

Κατά τις προφορικές πληροφορίες του Παρασκευά Λαζανά, κατοίκου του οικισμού Μιτζέικα της κοινότητας Σουλίου, στη θέση Γκούρα του Κεφαλόβρυσου, άλλου οικισμού της κοινότητας, είχαν βρεθεί παλαιότερα τοίχοι παλαιάς εκκλησίας· στη θέση Παναγιά των Μιτζέικων κατά την άροση είχαν βρεθεί αρκετά πήλινα λυχνάρια και στη θέση Προφήτης Ηλίας αρχαίοι τάφοι. Από την αυτοψία μας δεν διαπιστώσαμε κανένα ίχνος των παραπάνω, αλλά οι πληροφορίες αυτές επιβεβαιώθηκαν και από άλλους κατοίκους.

Μιτόπολη Φαρών

Θέση Άγιος Σάββας

Κατά τη διαπλάτυνση της επαρχιακής οδού Μιτόπολης-Κώμης και στο νότιο πρανές του δρόμου καταστράφηκαν δύο κιβωτιόσχημοι ακτέριστοι χριστιανικοί τάφοι, που βρίσκονταν σε ύψος 1,70 μ. από το κατάστρωμα του δρόμου και 9,50 μ. προς Α. της εκκλησίας του σύγχρονου νεκροταφείου του Αγίου Σάββα. Τα τοιχώματα και η κάλυψη των τάφων ήταν από σχιστολιθικές πλάκες διαφόρων διαστάσεων, μέσου πάχ. 0,15 μ.

Κτερίσματα ή όστρακα δεν διαπιστώθηκαν.

ΜΙΧΑΛΗΣ ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

Κοινότητα Παραλίας Πατρών

Θέση Παλιουργιάς 25ης Μαρτίου 84 (εργατικές κατοικίες)

Στην Παραλία Πατρών, σε μια έκταση 47.216,45 τ.μ. για την ανέγερση εργατικών κατοικιών, βρέθηκαν λείψανα ρωμαϊκών χρόνων, που ανήκουν σε εκτεταμένο συγκρότημα αγροικιών.

Στο ανατολικό-νοτιοανατολικό τμήμα της παραπάνω έκτασης και στη θέση του υπό ανέγερση κτιρίου 43 (Ο.Τ.

35) ερευνήθηκαν επτά κεραμοσκεπείς και ένας κιβωτιόσχημος τάφος, προσανατολισμού Α.-Δ., με το κρανίο των νεκρών στα ανατολικά. Τα κινητά ευρήματα ήταν νομίσματα και γυάλινες δακρυδόχοι. Επίσης αποκαλύφθηκε μικρό τμήμα αγωγού, νοτιότερα του οποίου διαπιστώθηκαν ίχνη μεγάλης δεξαμενής.

Δυτικά του και σε απόσταση 100 μ. ερευνήθηκαν στη θέση του υπό ανέγερση κτιρίου 11 (Ο.Τ. 11) σε μια έκταση 10×11 μ. στρώματα καταστροφής σε αλλεπάλληλες φάσεις αποτελούμενα από αργούς λίθους, κροκάλες και μεγάλα τμήματα κεραμίδων στέγης. Ανάμεσα στα στρώματα καταστροφής διατηρούνται δύο γωνίες τοίχων κατασκευασμένων από αργούς λίθους και λάσπη, καθώς και δύο τμήματα αγωγών, εκ των οποίων ο καλύτερα διατηρημένος και μεγαλύτερος, κατεύθυνσης Α.-Δ., είχε διαστάσεις 5×0,45 μ. Στο ανατολικό τμήμα του σωζόταν ο πυθμένας του από καμπύλες κεραμίδες (μήκ. 0,45 μ. η καθεμιά) και στο δυτικό είχε κτιστά τοιχώματα (πάχ. 0,15 μ.).

Από τα στρώματα καταστροφής περισυνελέγησαν ως επί το πλείστον λυχνάρια ρωμαϊκών χρόνων (2ος-5ος αι. μ.Χ.). Αφαιρώντας το στρώμα καταστροφής α΄ αποκαλύφθηκε άλλη γωνία τοίχων σύγχρονη με τα παραπάνω.

Στη θέση του υπό ανέγερση κτιρίου 10 (Ο.Τ. 9), νότια ακόμα των δύο προηγουμένων και σε απόσταση 60 μ., ερευνήθηκαν οικοδομικά λείψανα μεγάλης αγροτικής εγκατάστασης.

Ισχυρότατα θεμέλια τοίχων δομημένων από μεγάλους λίθους ως επί το πλείστον και συνδετικό υλικό σαθρό ασβεστοκονίαμα και λάσπη συγκροτούν χώρους, εκ των οποίων μόνον οι τέσσερις σώθηκαν ακέραιοι (Σχέδ. 14). Το πάχος των τοίχων είναι μεγάλο και κυμαίνεται από 0,80-1 μ. και υποδηλώνει προφανώς παρουσία και δευτέρου ορόφου[38]. Στο χώρο 1 του συγκροτήματος, ο οποίος είναι και ο μεγαλύτερος (4,80×4,60 μ.), σώθηκαν κατά χώραν σε επαφή με τους τοίχους αποθηκευτικά πιθάρια (dolia), το μεγαλύτερο διαμ. 1,35 μ., και συγκεκριμένα τα κατώτερα τμήματά τους, που έφεραν και μολύβδινους συνδέσμους.

Στο νότιο μέρος του χώρου 1 υπήρχε δεξαμενή τετράγωνης κάτοψης, της οποίας τα τοιχώματα και το δάπεδο είχαν επιχριστεί για τη στεγανοποίησή της, και στο κέντρο υπήρχε κοιλότητα καθαρισμού. Από ένα αποθηκευτικό πιθάρι βρισκόταν στους Χ3, Χ7, Χ8 (Σχέδ. 14). Στο κέντρο του σωζόμενου συγκροτήματος και σε επαφή με τον Χ1 βρέθηκε δεξαμενή (Σχέδ. 14· Πίν. 72 γ), διαστ. 3,35×3,65×0,35 μ. ύψος. Το δάπεδό της σωζόταν αποσπασματικά και ήταν κατά το opus spicatum. Είχε ελαφρά κλίση και στη νοτιοδυτική γωνία της υπήρχε οπή προς αυλακοειδή κρουνό, δια της οποίας το υγρό της δεξαμενής 1 κατέληγε στην υποκείμενη δεξαμενή 2 του Χ1 και από την οποία χωριζόταν με ενδιάμεσο τοίχο. (Πρόκειται για ληνό-υπολήνιο. Η παραπάνω κατασκευή μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι μία από τις καλλιέργειες στο χώρο θα ήταν και αυτή της αμπέλου, καθώς και η παραγωγή οίνου, αφού βρίσκεται σε πεδινό έδαφος). Στο ανατολικό-βορειοανατολικό τμήμα της εγκατάστασης ερευνήθηκαν υπολείμματα κεραμικού κλιβάνου-ίχνη πρώτης ύλης πηλού αγγειοπλαστικής, στοιχείο που προϋποθέτει ότι ο χώρος λειτούργησε και ως εργαστήριο κεραμικής. Η παραπάνω εγκατάσταση πρέπει να ανήκει στον τύπο της περιαστικής ή προαστειακής βίλλας (villa suburbana) και θα πρέπει να βρίσκεται δίπλα στο δρόμο που οδηγούσε από την Πάτρα προς την αρχαία Δύμη[39]. Εδώ μπορούμε να πούμε ότι το παραπάνω συγκρότημα δεν απέχει πολύ και από τη θάλασσα και επομένως υποθέτουμε ότι θα πρέπει να βρίσκεται και μεταξύ της παραλιακής οδού. Είτε στη μία είτε στην άλλη περίπτωση διαπιστώνεται ότι οι αγροτικές εγκαταστάσεις αναπτύσσονται δίπλα στους δρόμους, ενώ, όπως αναφέρει ο Μ. Πετρόπουλος[40], νέοι μικρότεροι δρόμοι διανοίγονται ως αναγκαία υποδομή για την καλύτερη εκμετάλλευση του χώρου μέσω των αγροικιών.

Από τα νομίσματα που περισυνελέγησαν, τα οποία καλύπτουν μια χρονική περίοδο από τον 1ο έως και τον 4ο αι. μ.Χ., διαπιστώνεται η συνεχής χρήση του χώρου επί τρεις περίπου αιώνες, μεταξύ δε των ομάδων των οστράκων που περισυνελέγησαν είχαμε και αρκετά όστρακα της ελληνιστικής περιόδου, πράγμα που σημαίνει ότι πιθανώς προϋπήρχε παρόμοια εγκατάσταση και στα ελληνιστικά χρόνια.

Ο χώρος μεταξύ του κλιβάνου και της δεξαμενής 1 χρησιμοποιήθηκε μεταγενέστερα ως νεκροταφείο, όπου ερευνήθηκαν δέκα κεραμοσκεπείς τάφοι, εκ των οποίων οι Ι, ΙΙ, ΙΙΙ, IV, V και VI βρίσκονται σε συστάδα μεταξύ του κλιβάνου και της δεξαμενής 1.

Βραχνέικα (ανώνυμη κοινοτική οδός)

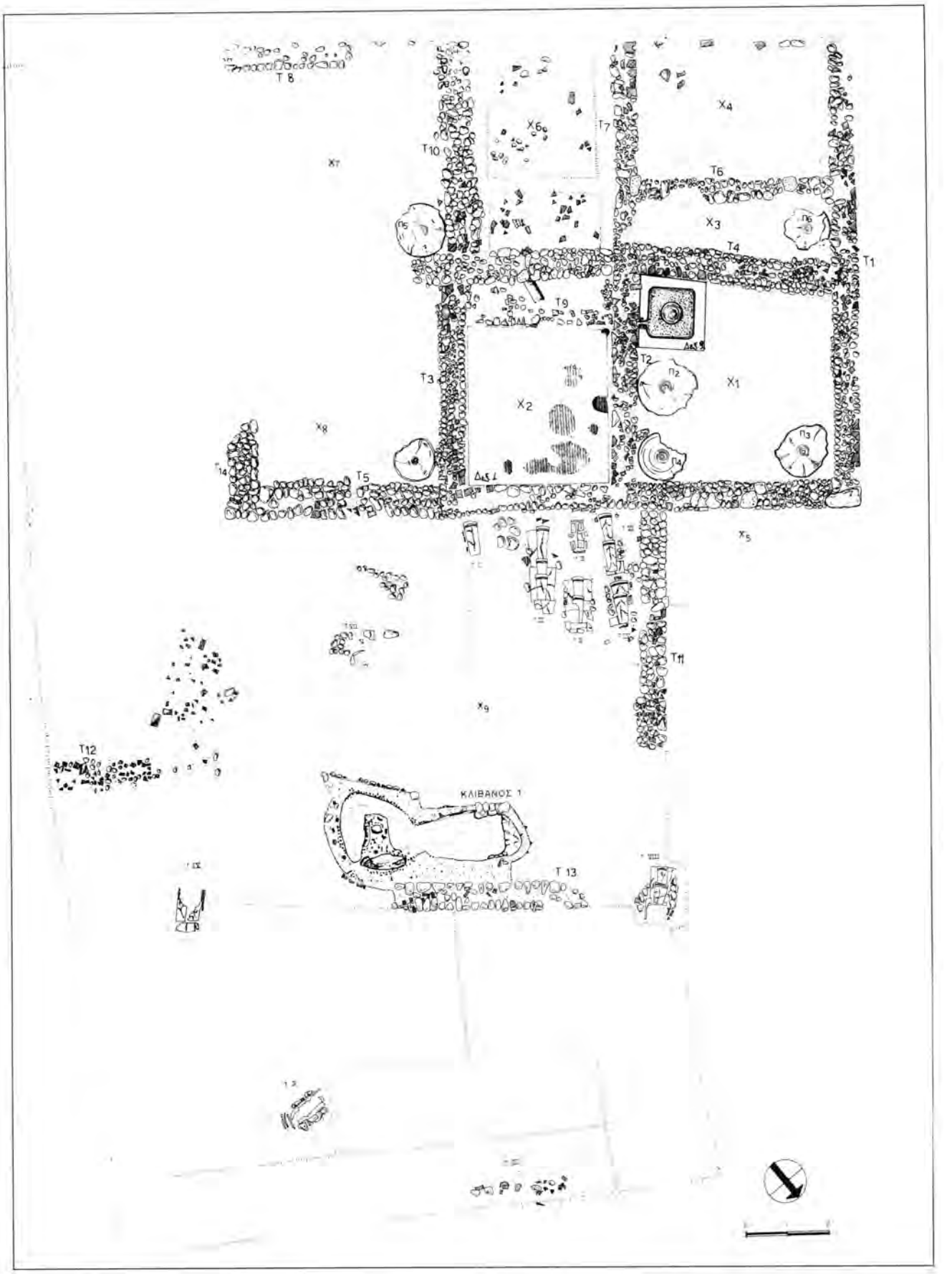
Οικόπεδο Ελένης Σκαλτσά

Το οικόπεδο αυτό βρίσκεται σε μικρή απόσταση και έ-

38. Βλ. Μιχ. Πετρόπουλος, ό.π. (υποσημ. 29), σ. 410.

39. Ό.π., σ. 415.

40. Ό.π., σ. 415-416.

Σχέδ. 14. Παραλία Πατρών. Οδός 25ης Μαρτίου 84. Κάτοψη της ανασκαφής.

ναντι του απαλλοτριωθέντος ακινήτου ιδιοκτησίας Καρανικόλα, στο οποίο έχει αποκαλυφθεί ρωμαϊκή έπαυλη[41].

Παρά το γεγονός όμως ότι γειτνιάζει με σημαντικό ρωμαϊκό μνημείο, κατά τη διάρκεια δοκιμαστικών τομών βρέθηκε μόνον ένας τοίχος υστερορωμαϊκών χρόνων, διαστ. 5,15×0,50×0,65 μ. ύψος, κατεύθυνσης ΒΑ.-ΝΔ., και ήταν χτισμένος με στρογγυλές πέτρες και συνδετικό υλικό σαθρό κίτρινο κουρασάνι.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΥ

Σαραβάλι

Κατά τις εργασίες διάνοιξης βοηθητικής οδού παράλληλης με τον άξονα της ευρείας παράκαμψης Πατρών, η οποία έχει ήδη αρχίσει να κατασκευάζεται, και συγκεκριμένα στο αριστερό ρεύμα της βοηθητικής αυτής οδού (AP S.R.) στη χιλιομετρική θέση Χ.Θ. 13+600 αποκαλύφθηκε ταφικός πίθος[42]. Ήταν τοποθετημένος σε οριζόντια θέση και το στόμιό του έφραζε πλακοειδής λίθος που τον περιέβαλλαν και άλλοι μικρότεροι. Τη θέση του πίθου όριζε από Ν. σειρά αδούλευτων λίθων σε ψηλότερο επίπεδο. Περιείχε ακτέριστο σκελετό γι' αυτό και δεν είναι δυνατή προς το παρόν η χρονολόγησή του. Το εύρημα δεν είναι μεμονωμένο, αλλά είναι βέβαιη η ύπαρξη και άλλων ταφικών πίθων. Το στοιχείο αυτό είναι σημαντικό για τα δεδομένα της Πάτρας και την ευρύτερη περιοχή της. Ίσως μάλιστα στη θέση αυτή, όπως δείχνει η παρουσία πολλών κεραμίδων που βρίσκονται διάσπαρτες σε μεγάλη έκταση, να υπάρχει μια εκτεταμένη εγκατάσταση, άγνωστη μέχρι σήμερα. Πάντως στην ευρύτερη περιοχή του Σαραβαλίου έχουν παλαιότερα εντοπιστεί και ερευνηθεί αρχαιότητες[43], αλλά όχι στη συγκεκριμένη θέση.

Χαλανδρίτσα

Το 1994 σημειώθηκαν δύο νέες απόπειρες λαθρανασκαφής τάφων στο γνωστό μυκηναϊκό νεκροταφείο στη θέση Άγιος Βασίλειος[44].

Στην πρώτη των περιπτώσεων η ανασκαφική έρευνα έδειξε από την αρχή ότι πρόκειται για έναν ακόμη τάφο ο οποίος ήταν ανεσκαμμένος ήδη από τον Ν. Κυπαρίσση και με την πάροδο του χρόνου είχε επιχωστεί[45]. Στη δεύτερη περίπτωση εντοπίστηκε ένας νέος τάφος (ο οποίος έλαβε τον αριθμό 39). Η έρευνά του δεν ολοκληρώθηκε. Η οροφή του είναι βυθισμένη και είναι γεμάτος επιχώσεις.

ΜΑΡΙΑ ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΓΑΤΣΗ

Κρήνη Πατρών

Περιφέρεια Ζωιτάδας (οικόπεδο Γεωργίου Γαλανού)

Στην περιφέρεια Ζωιτάδα της κοινότητας Κρήνης Σαραβαλίου Αχαΐας, κατά τη διάρκεια εργασιών για την ανέγερση διώροφης οικοδομής στο παραπάνω οικόπεδο τον Ιούλιο του 1993, ο μηχανικός εκσκαφέας έφερε στο φως ένα μυκηναϊκό θαλαμοειδή τάφο. Ακολούθησε ανασκαφική έρευνα, κατά την οποία εντοπίστηκαν και ερευνήθηκαν τρεις συνολικά μυκηναϊκοί θαλαμοειδείς τάφοι στα χαμηλότερα πρανή του λόφου, λαξευμένοι στο μαλακό ασβεστόχωμα (κιμηλιά). Οι τάφοι εντάσσονται σε ήδη γνωστό νεκροταφείο της μυκηναϊκής περιόδου, που έχει εντοπιστεί στο δρόμο προς τη Μονή Ομπλού και στη θέση Άγιος Κωνσταντίνος Μονοδενδρίου Κρήνης[46].

Οι δύο μεγαλύτεροι τάφοι (Τ1 και Τ2) είναι προσανατολισμένοι ΒΑ.-ΝΔ. με την είσοδο και το δρόμο στα νοτιοδυτικά των θαλάμων, που είχαν ακανόνιστη κυκλική κάτοψη και ήταν ασύλητοι. Εξαίρεση αποτελούσε ο Τάφος 3, μικρότερος από όλους, χωρίς δρόμο, στον οποίο δεν εντοπίστηκαν ταφές ούτε κτερίσματα.

Ο Τάφος 1 βυθίστηκε εν μέρει κατά τις εργασίες του μηχανικού εκσκαφέα, αλλά στη διάρκεια των εργασιών διαπιστώθηκε ότι τα λαξευμένα τοιχώματά του είχαν ήδη καταπέσει. Το δάπεδο του θαλάμου ήταν ακανόνιστης κυκλικής κάτοψης, με μέγιστη διάμετρο 2,90 μ. Η οροφή ήταν θολωτή με τοιχώματα ακανόνιστα, λόγω της αποσάθρωσης της κιμηλιάς. Το στόμιο του τάφου, στα νοτιοδυτικά, βρέθηκε ανέπαφο, σφραγισμένο με ξερολιθιά. Ο δρόμος είχε μήκος 4,50 μ. και πλάτος στο δάπεδο 1,10 μ., με τοιχώματα συγκλίνοντα προς τα πάνω. Στην έρευνα των επιχώσεων του δρόμου, μπροστά ακριβώς από το μέτωπο του τάφου, βρέθηκε μια μόνωτη σφαιρική οπισθότμητη πρόχους. Ο θάλαμος περιείχε πέντε πρωτογενείς ταφές και δύο σωρούς παραμερισμένων οστών (Πίν. 73 α). Οι τέσσερις νεκροί ήταν θαμμένοι σε ύπτια στάση, οκλάζουσα ή εκτεταμένη και ο ένας σε συνεσταλ-

41. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 131.

42. Για το εύρημα ειδοποιηθήκαμε από τον πολιτικό μηχανικό Γεώργιο Καρατζά, τον οποίο και ευχαριστούμε θερμά.

43. Μιχ. Πετρόπουλος, ό.π. (υποσημ. 29), σ. 419 (κατάλογος θέσεων).

44. ΑΔ 48 (1993): Χρονικά, σ. 123.

45. ΠΑΕ 1930, σ. 81 κ.ε.

46. ΑΔ 46 (1991): Χρονικά, σ. 155· 47 (1992): Χρονικά, σ. 141.

μένη στάση, όλοι με τα κρανία προς το πίσω μέρος του θαλάμου. Στην ταφή Δ, που εφαπτόταν στο βόρειο τοίχωμα του θαλάμου, τα κάτω άκρα είχαν κοπεί και απομακρυνθεί από την αρχαιότητα, προκειμένου να τοποθετηθεί η πρωτογενής ταφή Ε σε πλάγια συνεσταλμένη στάση. Στην ταφή Δ βρέθηκαν τα κοσμήματά της, δύο χάλκινα δακτυλίδια που φορούσε ο νεκρός στον παράμεσο και το δείκτη του αριστερού χεριού. Τις κατά χώραν ταφές κτέριζαν οκτώ ψευδόστομοι αμφορείς διαφόρων μεγεθών, μία μόνωτη λήκυθος, ένας δίωτος αμφορίσκος, δύο μόνωτες προχοΐσκες και δύο πρόχοι, εκ των οποίων η μία με στρεπτή λαβή, μία χάλκινη φυλλόσχημη αιχμή δόρατος, καθώς και δύο χάλκινα ελάσματα. Στο εσωτερικό ακριβώς της αριστερής παραστάδας της εισόδου βρέθηκε μικρός σωρός παραμερισμένων οστών πρωιμότερων ταφών, μαζί με τα κτερίσματά τους: ένα άωτο σφαιρικό πιθάριο, τρία τρίωτα αρτόσχημα αλάβαστρα και ένα κυλινδρικό, τα οποία φέρουν γραπτή διακόσμηση βραχώδους κοσμήματος και στιγμών.

Με την αφαίρεση του σκελετικού υλικού και των κτερισμάτων που το συνόδευαν διαπιστώθηκαν δύο τεράστιοι κυβόλιθοι στο κέντρο του θαλάμου, ακανόνιστου ορθογωνίου σχήματος, τοποθετημένοι εν σειρά. Οι λίθοι αυτοί βρέθηκαν μέσα στο φυσικό πέτρωμα κατά τη λάξευση των τοιχωμάτων και, καθώς ήταν αδύνατο στους μυκηναίους τεχνίτες να τους απομακρύνουν, τους τοποθέτησαν σε έναν πρόχειρο λάκκο που άνοιξαν και τους επεξεργάστηκαν αδρά, για να μη δημιουργούν προεξοχές. Σε μεταγενέστερο καθαρισμό του θαλάμου, θέλοντας να δημιουργήσουν χώρο για νέες ταφές συσσώρευσαν αρκετά οστά – κυρίως μακρά – πάνω στην επιφάνεια του δυτικού λίθου για να καλύψουν την υψομετρική διαφορά μεταξύ των δύο λίθων και να ισοπεδώσουν το δάπεδο (Πίν. 73 β). Τα υπόλοιπα σκελετικά λείψανα των πρώιμων αυτών ταφών παραμερίστηκαν, στα αριστερά ακριβώς της εισόδου, μαζί με τα κτερίσματά τους. Οι λίθοι ανασηκώθηκαν με τη βοήθεια μηχανικών μέσων και διαπιστώθηκε ο πρόχειρος «λάκκος» που είχαν τοποθετηθεί, καθώς και απολεπίσματα από την κατά χώραν επεξεργασία τους.

Ο Τάφος 2 ήταν αβύθιστος, αλλά το μεγαλύτερο μέρος της θολωτής οροφής είχε καταπέσει στο εσωτερικό του θαλάμου, ο οποίος είχε ακανόνιστη κυκλική κάτοψη με μέγιστη διάμετρο 2,47 μ. Το στόμιο του τάφου, ανοιγμένο στα νοτιοδυτικά του θαλάμου, βρέθηκε ανέπαφο, τειχισμένο με ξερολιθιά, κατά την αφαίρεση των λίθων της οποίας διαπιστώθηκαν δύο τουλάχιστον φάσεις τείχισης και αποτείχισης. Το στόμιο είχε ύψος 0,77, βάθος 1,20 και πλάτος 0,70 μ. στο κάτω μέρος, ενώ προς τα πάνω μειωνόταν. Υπήρχε λίθινο κατώφλι αποτελούμενο από δύο μεγάλους πλακοειδείς λίθους τριγωνικού σχήματος, αντωπά τοποθετημένους. Ο δρόμος του τάφου είχε μήκος 4,80 μ. και πλάτος στο δάπεδο 1,30 μ., με τοιχώματα συγκλίνοντα προς τα πάνω.

Στο θάλαμο του τάφου 2 βρέθηκε μια μεγάλη ανακομιδή και δύο πρωτογενείς ταφές (Πίν. 73 γ). Η ανακομιδή εκτεινόταν στο αριστερό ήμισυ του θαλάμου, κατά μήκος των τοιχωμάτων, σε τόξο μήκ. 2,34 μ. Το σκελετικό υλικό και τα κτερίσματα στηρίζονταν πάνω σε ένα «θρανίο», που υψωνόταν έως και 0,35 μ. από το δάπεδο του θαλάμου, δηλώνοντας ότι μέρος της οροφής και των τοιχωμάτων είχαν ήδη από την αρχαιότητα καταπέσει. Οι Μυκηναίοι, προκειμένου να δημιουργήσουν χώρο για νέες ταφές, παραμέρισαν τις επιχώσεις αυτές και, συμπιέζοντάς τις, δημιούργησαν το «θρανίο» αυτό, πάνω στο οποίο τοποθέτησαν τα οστά των προηγούμενων ταφών με τα κτερίσματά τους. Ένα κρανίο και ένας ψευδόστομος αμφορίσκος, είχαν πέσει από το «θρανίο», πάνω στο καθαρισμένο δάπεδο του θαλάμου. Χαρακτηριστικό είναι ότι ο χώρος της ανακομιδής εισχωρεί, κατά τόπους, στα ήδη κατεστραμμένα τοιχώματα. Από την έρευνα της ανακομιδής αυτής συνελέγησαν δεκατρία συνολικά κρανία, ολόκληρα ή θραυσμένα, πολύ μεγάλος αριθμός οστών και τα εξής κτερίσματα: ένας τετράωτος αμφορέας που έφερε ως πώμα ψευδόστομο αμφορίσκο, πέντε συνολικά ψευδόστομοι αμφορείς διαφόρων μεγεθών, δύο τρίωτα αρτόσχημα αλάβαστρα και τρία κυλινδρικά και δύο πήλινα αμφικωνικά σφονδύλια. Στο κέντρο του θαλάμου εκτείνονταν δύο σύγχρονες, εφαπτόμενες, κατά χώραν ταφές· η μία σε πλάγια συνεσταλμένη στάση και η άλλη σε ύπτια οκλάζουσα, με τα κρανία προς το πίσω μέρος του θαλάμου. Τις ταφές αυτές συνόδευαν εννέα ψευδόστομοι αμφορείς, ένα μόνωτο αμφικωνικό ληκύθιο, έξι πήλινα αμφικωνικά σφονδύλια και ένα από στεατίτη και μία θραυσμένη χάλκινη βελόνη.

Ο Τάφος 3 ήταν μικρότερος, με θάλαμο ακανόνιστης πεταλόσχημης κάτοψης, μεγ. διαμ. 1,73 μ., θολωτή οροφή και υποτυπώδες στόμιο, όπου διακρίνονταν λίγοι λίθοι τείχισης· δρόμος δεν διαπιστώθηκε. Ο θάλαμος, βυθισμένος και συλημένος από την αρχαιότητα, βρέθηκε πλήρως διαταραγμένος. Στο πίσω μέρος του θαλάμου εντοπίστηκαν λείψανα κατεστραμμένης, κτιστής, πλακοσκεπούς θήκης, μήκ. 1,56 μ., δομημένης από πλακοειδείς σχιστόλιθους. Στις επιχώσεις του θαλάμου εντοπίστηκαν τεμάχια από τρία τουλάχιστον κρανία και μερικά ακόμα οστά, καθώς και θραύσματα από ένα αγγείο χειροποίητης κεραμικής. Η έλλειψη κτερισμάτων δεν επιτρέπει χρονολογική προσέγγιση.

Ωστόσο, η πλούσια κεραμική που συνελέγη από τους άλλους δύο τάφους (Τ1 και Τ2) τους χρονολογεί με ασφάλεια στην τελευταία φάση της μυκηναϊκής περιόδου

(ΥΕ ΙΙΙΑ1-Α2 έως ΥΕ ΙΙΙΓ), καθώς συναντούμε τα χαρακτηριστικά σχήματα αγγείων και διακοσμητικά θέματα της Αχαΐας (βραχώδη κοσμήματα, διαποίκιλτα τρίγωνα, ομόκεντρα ημικύκλια και επάλληλα τρίγωνα κοσμούμενα με στιγμές ή γραμμίδια).

Κάτω Αχαΐα

Οδός Β. Γιαννοπούλου (οικόπεδο Φ. Μαρινόπουλου)

Σε εκσκαφή που έγινε για την ανέγερση οικοδομής βρέθηκαν οικιστικά λείψανα με αλλεπάλληλες φάσεις κατασκευής, που έφθαναν μέχρι το φυσικό, βραχώδες έδαφος, το οποίο εντοπίστηκε σε βάθος 1,30 μ.

Καλύτερα σωζόμενη τοιχοποιία είχε ο Τοίχος 1 (ΤΧ1), με κατεύθυνση Β.-Ν., που ερευνήθηκε σε μήκος 8,20 μ., ενώ συνεχιζόταν στο προς Β. όμορο οικόπεδο. Ήταν δομημένος από ντόπιους αργούς λίθους, κατά τόπους σωζόταν σε ύψος δύο στρώσεων και έφερε δύο αντηρίδες στην ανατολική όψη του. Εννέα ακόμα μικρότερες τοιχοδομές, αποσπασματικά σωζόμενες, ερευνήθηκαν στον υπό εκσκαφή χώρο του οικοπέδου, κατασκευασμένες από μικρούς, ντόπιους, αργούς λίθους, κομμάτια οπτοπλίνθων, θραύσματα μεγάλων αποθηκευτικών πίθων και εργαστηριακά ψήγματα σιδήρου. Δύο από τα τοιχάρια αυτά όριζαν χώρο αποθέτη, από όπου ανασύρθηκαν σημαντικά κινητά ευρήματα (θραύσματα πωρολιθικών γλυπτών με οπές εφήλωσης, τμήμα ακροκεράμου, μικκύλα αγγεία κ.ά.). Εντοπίστηκαν, επίσης, λείψανα από πρώιμη κυκλική κατασκευή, πιθανώς καμίνι, κατεστραμμένη ήδη από την αρχαιότητα, κατά την αλλεπάλληλη δόμηση. Η εκτεταμένη, πάντως, παρουσία εργαστηριακών ψηγμάτων σιδήρου στο χώρο δηλώνει την ύπαρξη γειτονικού εργαστηρίου σιδήρου.

Οδός Φλέμινγκ (οικόπεδο Μαρίας Παπαθωμά)

Σε εκσκαφή που έγινε για την ανέγερση οικοδομής βρέθηκαν λείψανα κτίσματος των ελληνιστικών χρόνων, με αλλεπάλληλες φάσεις κατασκευής.

Ένας τοίχος που διέτρεχε το νότιο τμήμα του οικοπέδου και διαπιστώθηκε σε μήκος 9,50 μ., με κατεύθυνση Α.-Δ., ο τοίχος 2 (ΤΧ2), αποτελούσε εξωτερική τοιχοποιία του κτίσματος και σε αυτόν αντιστοιχούσαν δύο κατώφλια: ένα μονολιθικό, μήκ. 1,50 μ. κατεργασμένο από λευκή αμυγδαλόπετρα Αράξου και ένα δεύτερο, μεταγενέστερο, συναποτελούμενο από δύο κομμάτια, δουλεμένο σε ντόπιο ψαμμόλιθο. Ο ΤΧ2 συνεχίζεται κάθετα κάτω από την οδό Φλέμινγκ. Σύγχρονος αυτού ήταν και ο ΤΧ1, που εκτεινόταν προς Β., σε διαπιστωμένο μήκος 6,10 μ. Επτά ακόμα τοιχοποιίες ερευνήθηκαν, από τις οποίες γίνεται φανερό ότι η αρχαιότερη φάση δόμησης εμφανίζει πιο επιμελημένη κατασκευή, με γερή θεμελίωση και επιλογή καλής ποιότητας φερτών υλικών, ενώ οι μεταγενέστερες ανακατασκευές χτίζονται πρόχειρα, με ντόπιους αργόλιθους, θραύσματα κεράμων ή αγγείων και αρχιτεκτονικά μέλη σε β΄ χρήση.

Αδιατάρακτα στρώματα καταστροφής εκτείνονταν σε διάφορα σημεία του οικοπέδου· από την έρευνά τους συνελέγησαν πολλά κινητά ευρήματα (αγγεία, θραύσματα οπτοπλίνθων, βαμμένων κεράμων, καθώς και τμήμα βαμμένης πήλινης μετόπης με ανάγλυφη φυτική διακόσμηση), ενώ διαπιστώθηκαν και ίχνη δαπέδου στρωμένου με λευκά βότσαλα.

Έργα ΟΤΕ στις οδούς Φλέμινγκ - Παυσανίου - Φορμίσκου

Σε έργα του ΟΤΕ που έγιναν στις νοτιοανατολικές συνοικίες του δήμου Κάτω Αχαΐας, και συγκεκριμένα επί των οδών Φλέμινγκ, Παυσανίου και Φορμίσκου, εντοπίστηκαν και ερευνήθηκαν τμήματα από εννέα τοιχοποιίες, δύο στρώματα καταστροφής και συνελέγησαν στρωματογραφημένες ομάδες κεραμικής, παρέχοντας σημαντικές πληροφορίες για την τοπογραφία της αρχαίας Δύμης.

ΑΝΔΡΟΝΙΚΗ ΧΡΥΣΑΦΗ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΑΙΓΙΑΛΕΙΑΣ

Κατά το έτος 1994 παρακολουθήθηκαν 192 εκσκαφές σε όλη την περιοχή της Αιγιάλειας σε διάφορα οικόπεδα, ενώ συγχρόνως υπήρχε στενή επίβλεψη της διάνοιξης των αυλάκων καθ' όλο το μήκος τους, τα οποία έγιναν με την ευθύνη της ΔΕΥΑΑ για ύδρευση-αποχέτευση. Σε δύο περιπτώσεις μάλιστα (Κουλούρα και Άγιοι Απόστολοι-Σταφιδάλωνα) αποκαλύφθηκαν και τμήματα των νεκροταφείων τα οποία είχαμε και κατά το παρελθόν εντοπίσει στα ανατολικά (οικισμός Ροκά), αλλά και στα βόρεια της αρχαίας πόλης του Αιγίου.

Αίγιο

Παγοποιείο, οδός Πλάτωνος 41

Κατά τη διάρκεια κατασκευής αποχετευτικού αγωγού, στο σκάμμα που ανοίχτηκε κατά μήκος της βόρειας πλευράς του δρόμου, το οποίο έφθασε σε βάθος 2 μ., ενώ το πλάτος του έφθασε τα 0,70 μ., αποκαλύφθηκε κτιστός

κιβωτιόσχημος τάφος, συνολ. μήκ. 2 και πλ. 0,70 μ. Η κάλυψή του αποτελούνταν από τρεις ασβεστολιθικές πλάκες. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν ένας σκελετός ενήλικα, καθώς και το κρανίο του, και μερικά οστά ενός δεύτερου, προφανώς ανακομιδή, στο ύψος του δεξιού γόνατος. Ο προσανατολισμός του σκελετού ήταν Α.-Δ. Πλάι στο σκελετό αποκαλύφθηκαν τέσσερα πήλινα αγγεία, μία χάλκινη στλεγγίδα, όχι ακέραιη, και ένα ασημένιο έλασμα. Ο τάφος χρονολογείται στα ελληνιστικά χρόνια.

Διασταύρωση οδών Ζωοδόχου Πηγής-Μιχαλακοπούλου

Κατά τη διάρκεια έργων της ΔΕΥΑΑ, στη διασταύρωση των παραπάνω οδών και σε βάθος περίπου 0,50 μ. από το επίπεδο επιφάνειάς τους, αποκαλύφθηκε αγωγός καμαροσκεπής με κλίση Ν.-Β. κατασκευασμένος με τούβλα και ασβέστη, που χρονολογείται στο τέλος του περασμένου αιώνα.

Οδός Σταφιδαλώνων

Κατά τη διάρκεια διάνοιξης αυλακιού για εγκατάσταση αποχετευτικού αγωγού σε βάθος 1,50 μ. από το κατάστρωμα του δρόμου και απέναντι από την οικία αριθ. 14, αποκαλύφθηκε τάφος κιβωτιόσχημος, κτιστός, στο εσωτερικό του οποίου βρέθηκαν ελάχιστα οστά αποσαθρωμένα, ένα χρυσό δακτυλίδι του οποίου το ένα άκρο απολήγει σε κεφάλι φιδιού, το άκρο ενός χρυσού ψελίου, το οποίο απολήγει σε κεφάλι κριαριού, καθώς και ένα χρυσό λογχόσχημο φύλλο.

Δυτικότερα και απέναντι από την οικία αριθ. 10, κατά τη συνέχιση των εκσκαφικών εργασιών, αποκαλύφθηκε και δεύτερος τάφος όμοιας κατασκευής, από τον οποίο προέρχονται ένα χρυσό δακτυλίδι από διπλό σφικτά περιελιγμένο σύρμα που σχημάτιζε ανοικτό κρίκο. Το ένα, προοδευτικά διευρυνόμενο άκρο, αλλά και το άλλο, απολήγουν σε κεφαλές λυγκός. Βρέθηκε επίσης ένα χρυσό πυραμιδόσχημο ενώτιο ιωνικού τύπου με πλούσια συρμάτινη διακόσμηση (filigrane) και αστράγαλους, που συμπληρώνεται με πρόσθετα χρυσά σφαιρίδια στις ακμές και στις γωνίες.

Οι τάφοι χρονολογούνται στα τέλη του 4ου με αρχές 3ου αι. π.Χ. Και οι δύο παρέμειναν σε κατάχωση.

Οδός Ελίκης 4

Ένα εκτεταμένο στρώμα καταστροφής, διαστ. 3×0,80 μ. περίπου, αποκαλύφθηκε σε μικρό βάθος από αυτό της επιφάνειας του δρόμου. Αποτελούνταν από κομμάτια τούβλων, κεραμιδιών και μερικά όστρακα ρωμαϊκών χρόνων.

Κουλούρα Αιγίου, οδός Παμμεγίστων Ταξιαρχών

Σε όλο το μήκος του δρόμου σκάφτηκε όρυγμα για αποχέτευση με ευθύνη της κοινότητας, του οποίου το βάθος έφθασε τα 2,40 μ., ενώ το πλάτος δεν ξεπέρασε τα 0,60 μ. Εντοπίστηκαν επτά κεραμοσκεπείς τάφοι, ο καθένας από τους οποίους περιείχε από ένα σκελετό. Ακτέριστοι. Χρονολογούνται στα ρωμαϊκά χρόνια.

Οδός Βασιλέως Κωνσταντίνου 121

Κατά τη διάρκεια της γενικής εκσκαφής και κατά μήκος της δυτικής πλευράς του οικοπέδου, σε βάθος περίπου 1,70 μ. από την επιφάνεια του δρόμου, περισυνελέγησαν όστρακα και μικρά αγγεία με διακόσμηση Δυτικής κλιτύος, καθώς και ένα χάλκινο νόμισμα.

Οδός Ν. Σολιώτη 6

Μπροστά στο ήδη ανεσκαμμένο οικόπεδο αριθ. 6[47], ανοίχτηκε όρυγμα στο δρόμο, με αφορμή την τοποθέτηση καλωδίων ΟΤΕ. Σε βάθος περίπου 0,70 μ. από το επίπεδο επιφάνειας του δρόμου αποκαλύφθηκε τμήμα από κεραμοσκεπή τάφο ύστερων ρωμαϊκών χρόνων.

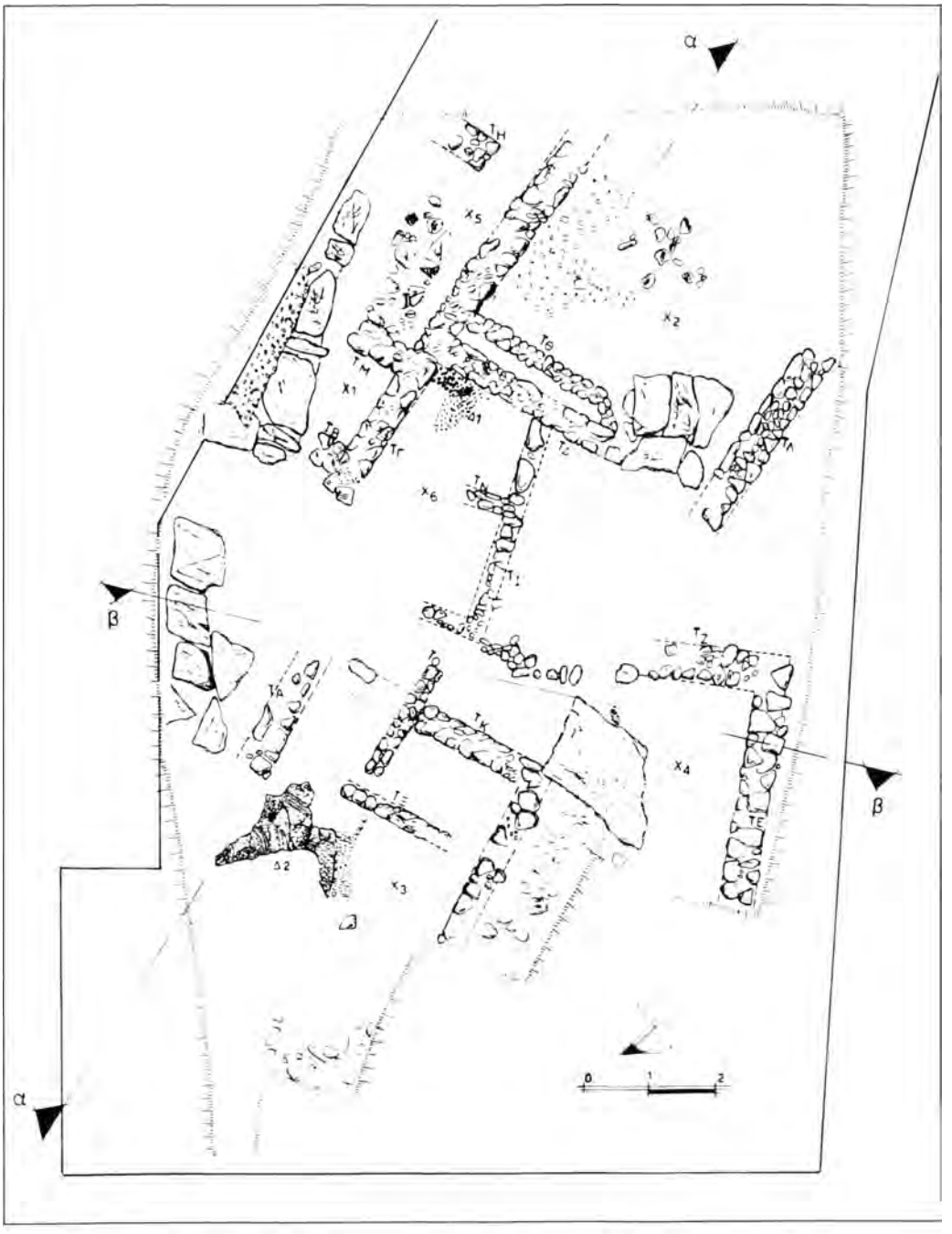
Οδός Ν. Σολιώτη 15

Κατά τη διάρκεια εκσκαφής θεμελίων και κατά μήκος της βόρειας πλευράς του οικοπέδου αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου, διαστ. 8,50×1,10 μ. με προσανατολισμό Β.-Ν., κατασκευασμένο με τετραγωνισμένους κροκαλοπαγείς λίθους σε σειρά, από τους οποίους σώθηκε μόνον ένας δόμος. Σε όλη την έκταση στα ανατολικά του εντοπίστηκαν αρχιτεκτονικά λείψανα κτιρίου ελληνιστικών χρόνων, από το οποίο προέρχονται πολλές αγνύθες, καθώς και αρκετά μικρά ακέραια αγγεία. Πρόκειται προφανώς για εργαστήριο (Σχέδ. 15). Στο βορειότερο τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε ψηφιδωτό (Πίν. 74 β), σωζ. διαστ. 2,20×2μ., κατασκευασμένο με μικρά στρογγυλά βότσαλα, στην κεντρική παράσταση του οποίου υπάρχει στρόβιλος. Για την κατασκευή του ψηφιδωτού χρησιμοποιήθηκαν βότσαλα χρώματος άσπρου, μαύρου, μπλε και κόκκινου.

Σε βαθύτερο επίπεδο και κατά τη διάρκεια της τομής που έγινε μετά την αφαίρεση των παραπάνω, εντοπίσαμε όστρακα του β΄ μισού του 4ου αι. π.Χ.

Το τμήμα του τοίχου διατηρήθηκε σε κατάχωση.

47. ΑΔ 48 (1993): Χρονικά, σ. 126-127.

Σχέδ. 15. Αίγιο. Οδός Ν. Σολιώτη 15. Κάτοψη της ανασκαφής.

Άμπελος Αιγιάλειας

Θέση Γρασιδοτόπια

Κατά τη διάρκεια εκσκαφής θεμελίων στο κτήμα ιδιοκτησίας Μεντή ανασύρθηκαν στην επιφάνεια δουλεμένοι ογκόλιθοι. Σε εκτεταμένη έρευνα στο χώρο διαπιστώσαμε την ύπαρξη σημαντικών αρχιτεκτονικών λειψάνων, τα οποία καταλάμβαναν μια έκταση 50-80 στρεμμάτων (Πίν. 74 β)[48].

Στο συγκεκριμένο οικόπεδο αποκαλύφθηκε η ύπαρξη οχυρωματικού περιβόλου, ο οποίος συνεχίζεται προς τα νότια-νοτιοδυτικά, ενώ αποκαλύφθηκαν στο χώρο της ανασκαφής δύο πύργοι τετράγωνης κάτοψης. Το τείχος αποκαλύφθηκε σε μήκος 34 μ. ενώ συνεχίζεται προς τα νοτιοανατολικά (Σχέδ. 16).

Οι δύο παρειές του τείχους είναι χτισμένες με πώρινους, αδρά δουλεμένους ογκόλιθους και στο σημείο που ερευνήθηκε διασώθηκε σε ύψος δύο δόμων. Το λίθινο κρηπίδωμα, του οποίου το συνολικό σωζόμενο ύψος φθάνει τα 0,80 μ., είναι χτισμένο με ανισομήκεις ορθογώνιους τραπεζοειδείς λίθους. Τα μήκη των λίθων κυμαίνονται μεταξύ 0,56-1,20 μ. και το πλάτος τους μεταξύ 0,35-0,40 μ. Το πάχος του τείχους φτάνει τα 4,55 μ. Το ενδιάμεσο διάστημα μεταξύ των δύο παρειών είναι γεμάτο με λατύπη και χώμα.

Το εποικοδόμημα ήταν πλίνθινο[49]. Διακρίνουμε καθαρά, στην παρειά της εκσκαφής, έξι σειρές (στοίχους, δόμους ή επιβολάς), σε όλο το διάστημα μεταξύ των εξωτερικών όψεων του τείχους πάνω από τη λατύπη και στο ύψος περίπου της επιφάνειας του ανώτερου δόμου με ωμές πλίνθους, των οποίων το πάχος φθάνει τα 0,08 μ. σε επάλληλες στρώσεις.

Δεξιά και αριστερά των τομών του τείχους βρέθηκαν πεσμένες πολλές κεραμίδες (Πίν. 74 γ), που θα πρέπει να προέρχονται από την κεραμωτή στέγη. Το παραπάνω τείχος αποτελεί ένα από τα σπάνια δείγματα στον ελλαδικό χώρο επειδή η ανωδομή του ήταν πλίνθινη (η διάταξη των πλίνθων φαίνεται καθαρά στην τομή που έγινε κατά τη διάρκεια των ανασκαφικών εργασιών).

Σε απόσταση 150-200 μ. από το σημείο ανασκαφής και προς την πλευρά της θάλασσας εντοπίσαμε το λατομείο από όπου εξορύσσονταν οι λίθοι. Στο χώρο διακρίνεται ακόμη και σήμερα ένα λάξευμα στο στήθος του πετρώματος με κατακόρυφες και οριζόντιες αύλακες, πλ. και βάθ. 0,06-0,10 μ., που αποτελούσε τον οδηγό για την εξόρυξη του υλικού.

Ο χώρος κηρύχθηκε ως αρχαιολογικός, ενώ το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται υπό απαλλοτρίωση.

ΛΑΜΠΡΙΝΗ ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ

ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΙ

Κλασική Ελίκη

Συνεχίστηκαν και εφέτος οι έρευνες (γεωφυσικές με μαγνητόμετρο, γεωραντάρ κτλ. και με γεωτρήσεις) για τον εντοπισμό της αρχαίας Ελίκης από την Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών υπό τη διεύθυνση του St. Soter και της Ντ. Κατσωνοπούλου και υπό την εποπτεία του υπογράφοντος.

Οι έρευνες διήρκεσαν από 3-6-94 έως 30-7-94 και πραγματοποιήθηκαν συνολικά 22 γεωτρήσεις με κωδικούς Β22-Β39 και Α1-Α4 στις περιοχές Ελίκη, Ριζόμυλος, Νικολέικα και Ροδιά Αιγίου. Λίγα όστρακα της ύστερης ελληνιστικής και ρωμαϊκής περιόδου έδωσαν οι περιοχές Ριζόμυλος και Ελίκη.

Στο κτήμα Κωνσταντίνου Κλωνή στη θέση Ζευγολατειό[50] ή Μερεχλιές ή Ασπριά, στα όρια των κοινοτήτων Ριζόμυλου και Ελίκης, οι γεωτρήσεις έλαβαν τους κωδικούς Α1-Α4, διότι για πρώτη φορά εντοπίστηκαν τοίχοι, της υστερορωμαϊκής όμως περιόδου και όχι σύγχρονοι της αρχαίας Ελίκης, η οποία καταστράφηκε το 373 π.Χ. Οι τοίχοι ανήκουν προφανώς σε αγροικία, χάρη στα ορατά ερείπια της οποίας η περιοχή έλαβε το όνομα Ζευγολατειό.

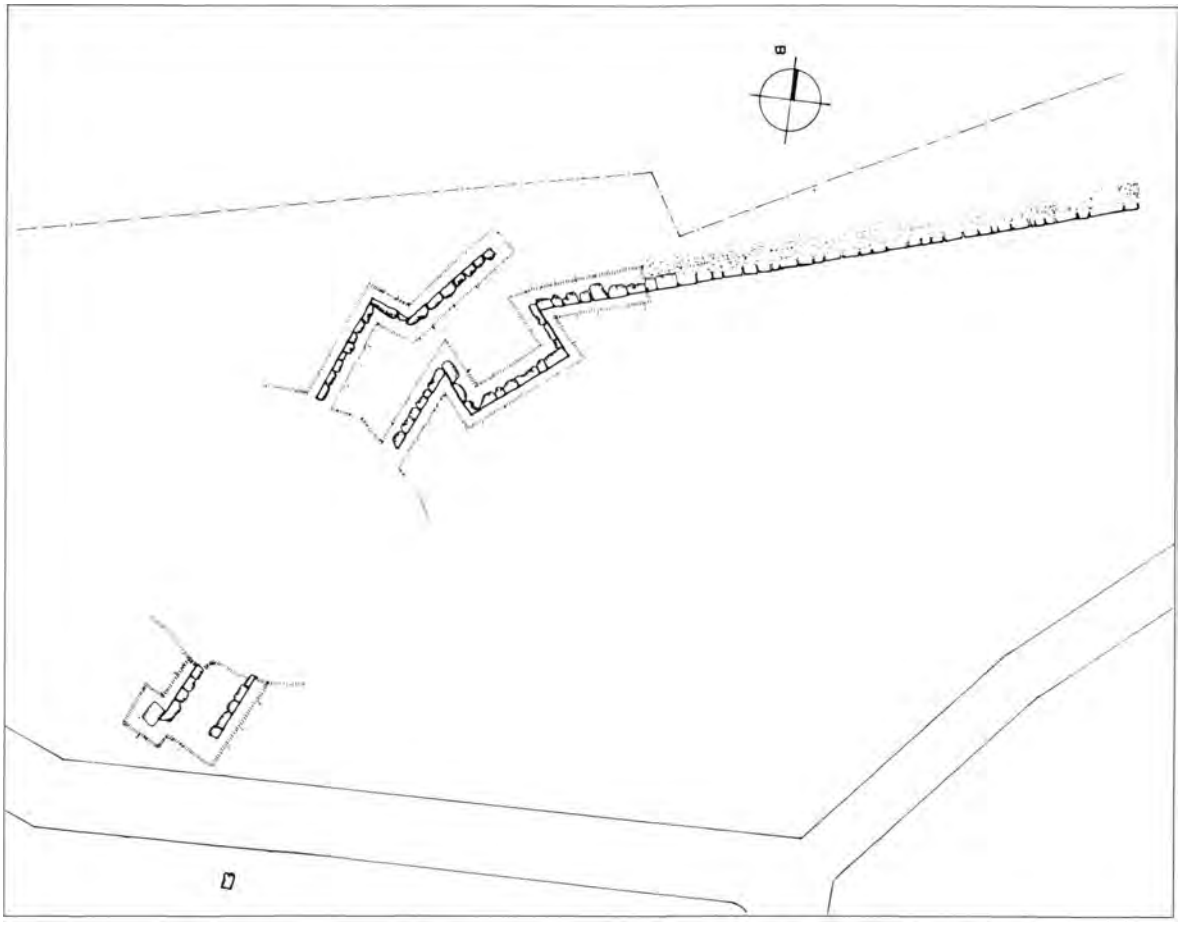
Η αίτηση της Αμερικανικής Σχολής ακολούθως προς το ΥΠΠΟ για τη χορήγηση άδειας δοκιμαστικής ανασκαφής απορρίφθηκε με την αριθ. ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Α3/Φ2/23559/343/8-94 απόφαση, διότι επρόκειτο αφ' ενός μεν για ανασκαφή, αφ' ετέρου δε για υπεράριθμη των τριών που δικαιούται η Αμερικανική Σχολή. Σημειώνεται ότι ήδη στην αριθ. ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Α3/48115 π.έ/521/1-3-91 απόφαση, με την οποία εγκρίνονταν για πρώτη φορά οι γεωτρήσεις από την ΑΣΚΣ στην περιοχή, υπήρχε ο όρος ότι η δια των γεωτρήσεων έρευνα δεν συνιστά δικαίωμα ανασκαφής στην Ξένη Σχολή.

Παρά την άρνηση του ΥΠΠΟ η Εφορεία, προκειμένου να διευκολύνει το έργο της ΑΣΚΣ, της επέτρεψε, ύστερα από προφορική συνεννόηση, αντί της πραγματοποίησης τομών, τη διεύρυνση της διαμέτρου των οπών των γεωτρήσεων, ώστε να υπάρξει μεγαλύτερη ορατότητα, πράγμα που έγινε με χειροκίνητο γεωτρύπανο. Ακολού-

48. Σχετικά με τα ανωτέρω έγινε από την υπογράφουσα ανακοίνωση με θέμα: Νέος αρχαιολογικός χώρος στην Αιγιάλεια, στην Α' Αρχαιολογική Σύνοδο Νοτιοδυτικής Ελλάδας τον Ιούνιο του 1996.

49. Α. Ορλάνδος, Τα υλικά δομής των αρχαίων Ελλήνων, 1, Αθήνα 1955-56, σ. 78.

50. Ζευγολατειό ονομαζόταν παλαιότερα, πριν μετονομαστεί σε Ελίκη, το σημερινό χωριό. Με το όνομα αυτό είναι γνωστό και στους περιηγητές, π.χ. Fr. Pouqueville, Voyage dans la Grèce, Paris 1824, IV, σ. 417 και σημ. 3. Με τη λέξη Ζευγολατειό στα μεσαιωνικά χρόνια χαρακτηρίζουν τις μεγάλες ιδιοκτησίες, A. Rizakis, Achaié I, Μελετήματα 20, Αθήνα 1995, σ. 204, και σημ. 3.

Σχέδ. 16. Άμπελος Αιγιαλείας. Γρασιδοτόπια. Κτήμα Μεντή. Κάτοψη του οχυρωματικού περιβόλου.

θως και καθ' υπόδειξη του υπογράφοντος οι οπές μπαζώθηκαν. Σημειώνεται ότι η επιλογή του συγκεκριμένου κτήματος έγινε διότι οι τοίχοι είχαν εντοπιστεί από τις γεωφυσικές έρευνες που είχαν προηγηθεί. Αναλυτικά ως προς τα αποτελέσματα των φετεινών ερευνών εκθέτει η Ντ. Κατσωνοπούλου βλ. παρακάτω, σ. 251 κ.ε.

Περιοχή αρχαίας Βούρας (Τράπεζα-Καθολικό-Κάστρο) Αιγιάλειας

Ο δημοδιδάσκαλος Ανδρ. Ανδρουτσόπουλος, κάτοικος Τράπεζας, μας υπέδειξε διάφορες θέσεις με αρχαιολογικό ενδιαφέρον στην ευρύτερη περιοχή της κοινότητας Τράπεζας:

α) Στη θέση Λίμνες, δίπλα στη θάλασσα, βρίσκονται συχνά τυχαία τάφοι κεραμοσκεπείς, πιθανώς ρωμαϊκών χρόνων. Λίγο ανατολικότερα, στη θέση Πούντα, παρά τις εκβολές του Λαδοπόταμου, η Εφορεία είχε ανασκάψει παλαιότερα τάφο της κλασικής περιόδου[51].

β) Στη θέση Κούντουρα ή Μυγδαλιές και κυρίως στην ιδιοκτησία Ρούπα συναντώνται δουλεμένες κροκαλοπαγείς λιθόπλινθοι, όστρακα, οπτόπλινθοι και άφθονα θραύσματα καμπύλων κεραμίδων, που ανήκουν προφανώς σε ρωμαϊκό οικισμό. Κατά τον ίδιο στα νότια όρια του οικισμού αυτού υπάρχουν τάφοι κεραμοσκεπείς. Ο αρχαίος οικισμός πρέπει να υδρευόταν από την πηγή Στου Λομπογίνου ή Λομποζίνου, που βρίσκεται νοτιότερα στον Κοκκινόβραχο στην αρχή του ρέματος Κουμαριές, παραποτάμου του Λαδοπόταμου.

51. ΑΔ 36 (1981): Χρονικά, σ. 171.

Η θέση Κούντουρα είναι γνωστή και από τον Ν. Κ. Μουτσόπουλο[52], ο οποίος αναφέρει ότι στα κτήματα Δεσποτόπουλου βρίσκονται θεμέλια ρωμαϊκών κτιρίων με δάπεδα από κουρασάνι και ταφικοί πίθοι με κτερίσματα.

γ) Ακόμη νοτιότερα στην κοινότητα του Καθολικού και βορειοανατολικά του Κοκκινόβραχου, στη θέση Του Καλαμιώτη ο Ληνός, στην κορυφή ενός εχίνου, με αλλεπάλληλα άνδηρα, τρία μεγάλα και αρκετά μικρότερα, στο κεντρικό υπάρχει τοίχος από ημίεργους κροκαλοπαγείς λίθους, σωζ. μήκ. 60 μ., από τα οποία μόνον τα 13 μ. είναι ορατά. Διατηρούνται τέσσερις δόμοι, συνολ. ύψ. 2 μ. Πρόκειται για αναλημματικό τοίχο που συγκρατεί το υπεράνω άνδηρο. Προς τα βόρεια αυτού και στο επίπεδο έδρασής του σώζεται γωνία τοίχων οικοδομήματος αμελέστερης κατασκευής, ύψ. 0,80 μ. περίπου. Υπόλοιπα τοίχων, διάσπαρτο οικοδομικό υλικό, κεραμίδια και ελληνιστικά όστρακα συναντώνται και στα κατώτερα και στα ανώτερα άνδηρα. Πρόκειται, επομένως, για κάποιον αρχαίο οικισμό, που καταλαμβάνει έκταση 800×600 μ. περίπου, ο οποίος υδρευόταν επίσης από την πηγή Στου Λομπογίνου.

Ο Κοκκινόβραχος αποτελεί το φυσικό λατομείο κροκαλοπαγούς λίθου για όλη την περιοχή και από αυτόν προέρχονται οι λιθόπλινθοι της θέσης Κούντουρα.

Οι παραπάνω θέσεις βρίσκονται μέσα στα όρια της χώρας της αρχαίας Βούρας, η οποία τοποθετείται στη θέση του σημερινού οικισμού Κάστρου του Καθολικού[53]. Πρόκειται για τρεις μικρούς οικισμούς (το παραλιακό νεκροταφείο των Λιμνών υποδηλώνει την ύπαρξη ενός οικισμού, ο οποίος θα αποτελούσε το λιμάνι της Βούρας), η διάταξη των οποίων στο χάρτη επιβεβαιώνει την παρουσία ενός αρχαίου δρόμου στην αριστερή πλευρά του Λαδοπόταμου, όπως είχε υποστηρίξει ο Ν. Μουτσόπουλος, ο οποίος μάλιστα αναφέρει ότι σε ορισμένα σημεία διαπίστωσε ίχνη από αρχαίες «ροδεσιές»[54]. Την αρχή του δρόμου αυτού τοποθετούσε 1.700 μ. δυτικότερα του Λαδοπόταμου (τον οποίον ταυτίζει με τον αρχαίο Βουραϊκό), στη θέση Φαγιά, ίχνη του δε εντόπισε τόσο παρά την πηγή Λομπογίνου, όσο και νοτιότερα του Κοκκινόβραχου. Ο δρόμος έχει κατεύθυνση από την παραλία προς το Κάστρο.

Οι σημαντικές αυτές θέσεις θα ελεγχθούν συστηματικότερα με νέα επιφανειακή έρευνα.

ΜΙΧΑΛΗΣ ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΚΑΤΑΣΧΕΣΕΙΣ-ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

Στην κατοχή Αθ. Γκολφινόπουλου από τα Νικολέικα της Αιγιάλειας βρέθηκε, κατασχέθηκε και παραδόθηκε στο Μουσείο Αιγίου το άνω τμήμα μαρμάρινης αττικής επιτύμβιας στήλης, του τέλους του 4ου αι. π.Χ., διαστ. 0,86×0,36×0,15 μ. Σώζεται το μεγαλύτερο μέρος της επίστεψης με άκανθα, έλικες και μεγάλο ανθέμιο στην απόληξη, ενώ από το κυρίως μέρος της στήλης σώζονται πέντε στίχοι από την επιγραφή της:

ΡΕΤΗ ΔΗΜΟΦΑΝΗΣ
ΟΔ ΡΟ ΠΡΟ ΛΙΣΙ
ΟΚΛΕΙΔΗΣ ΔΗΜΟΦ
ΛΙΣΙΟΣ ΕΠΙΛΥΚΟ
ΦΑΝΟ ΠΡΟΒΑΛΙΣΙ

καθώς και ένα τμήμα διακοσμητικού ανάγλυφου ρόδακα. Το ύψος των γραμμάτων της επιγραφής κυμαίνεται μεταξύ 0,015-0,02 μ.

Στην κατοχή του ίδιου βρέθηκε και κατασχέθηκε ένα πήλινο λυχνάρι ελληνιστικών χρόνων, μήκ. 0,09 και ύψ. 0,04 μ., του οποίου λείπει η λαβή.

ΛΑΜΠΡΙΝΗ ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ

ΝΟΜΟΣ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Πραγματοποιήθηκε μεταφορά από τα εργαστήρια της Εφορείας στην Πάτρα στα Μουσεία Αγρινίου και Θυρρείου αντικειμένων των ανασκαφών των περιοχών αυτών μετά από τη συντήρηση και συγκόλλησή τους. Έγινε η τακτοποίηση καθώς και η καταγραφή τους. Την ευθύνη των καταγραφών είχαν οι αρχαιολόγοι Μαρία Σταυροπούλου-Γάτση και Γεωργία Αλεξοπούλου.

Πραγματοποιήθηκε αλλαγή της ηλεκτρικής εγκατάστασης του Μουσείου Θέρμου και τοποθετήθηκαν προβολείς. Έγινε μερική επισκευή (εξωτερικός χρωματι-

52. Ν. Κ. Μουτσόπουλος, Αρχιτεκτονικά μνημεία της περιοχής της αρχαίας Βούρας, Αθήνα 1958, σ. 12, σημ. 73. Στην αυτοψία δεν μπορέσαμε να εντοπίσουμε τα δάπεδα και τους πίθους.

53. E. Meyer, Peloponnesische Wanderungen, Zürich 1939, σ. 139. Ο ίδιος, Neue Peloponnesische Wanderungen, Bern 1957, σ. 81 κ.ε. Ν. Κ. Μουτσόπουλος, ό.π., σ. 11 κ.ε., με όλη τη σχετική για τη θέση της αρχαίας πόλης βιβλιογραφία. Για τις νεότερες απόψεις ως προς την ακριβή θέση της αρχαίας πόλης βλ. και ΑΔ 46 (1991): Χρονικά, σ. 157 και A. D. Rizakis, Achaié I, Sources textuelles et Histoire Régionale, Athènes 1995, σ. 210.

54. Ν. Κ. Μουτσόπουλος, ό.π., σ. 11-12.

σμός) του παλαιού Εφορείου καθώς και άλλων βοηθητικών κτιρίων που βρίσκονται στο χώρο του Θέρμου.

Έγινε επισκευή ενός από τα απαλλοτριωμένα ακίνητα του παλαιού χωριού που βρίσκονται μέσα στον αρχαιολογικό χώρο Στράτου, προκειμένου να χρησιμοποιηθεί για τις ανάγκες των εκεί ανασκαφών.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Στις ανασκαφές του νομού Αιτωλοακαρνανίας συνέβαλε αποφασιστικά ολόκληρο το φυλακτικό και εργατοτεχνικό προσωπικό της Εφορείας, ιδιαίτερο δε ζήλο επέδειξε ο εμπειρότατος αρχιφύλακας του Θέρμου Χρ. Κοσμάς.

Την ευθύνη της σχεδίασης και αποτύπωσης των αρχαίων της περιοχής είχαν ο Ευθ. Αυγούλης, αρχιτέκτων της Εφορείας, καθώς και οι σχεδιαστές Χαρ. Μαρινόπουλος και Κωνστ. Στασινού.

Τις ανασκαφικές εργασίες στις διάφορες θέσεις, καθώς και την επιφανειακή έρευνα στη Στρατική γη επόπτευσαν οι έκτακτοι αρχαιολόγοι Ιωάννης Μόσχος, Μιχάλης Γκαζής, Όλγα Χριστακοπούλου, στη δε Ναυπακτία η Φωτεινή Σαράντη.

Την ευθύνη για κάθε είδους τεχνικό πρόβλημα είχε ο υπομηχανικός της Εφορείας Κωνστ. Κατσιδήμας.

Στράτος

Επαναλήφθηκε και κατά το 1994 η συστηματική ανασκαφική έρευνα στην αρχαία Στράτο. Στο νότιο τμήμα της αγοράς αποκαλύφθηκαν τα θεμέλια δύο βυζαντινών οικιών. Πρόκειται για κτίρια ορθογώνιας κάτοψης, διαστ. 8×4 μ. περίπου. Η θεμελίωσή τους είχε γίνει πάνω στο φυσικό βράχο, ο οποίος είχε κατάλληλα διαμορφωθεί, η δε διατήρησή τους ήταν πολύ κακή λόγω της συνεχούς κατοίκησης στο χώρο. Στο βόρειο τμήμα της δυτικής στοάς αποκαλύφθηκε η θεμελίωση τετράγωνου βάθρου από ογκόλιθους φλύσχη, καθώς και τμήματα βοτσαλωτού δαπέδου. Παρόμοιο βοτσαλωτό δάπεδο αποκαλύφθηκε και κατά μήκος της ανατολικής παρειάς της ευθυντηρίας της δυτικής στοάς (Πίν. 74 δ).

Παράλληλα με την αγορά η ανασκαφή συνεχίστηκε και στο χώρο της ανατολικής παρόδου του θεάτρου. Αποκαλύφθηκε η νότια παρειά του αναλημματικού τοίχου στα ανατολικά του κοίλου, καθώς και η βόρεια παρειά της ράμπας ανόδου στον όροφο της σκηνής (Πίν. 75 α). Το δάπεδο της παρόδου είναι λαξευμένο στο μαλακό φυσικό βράχο, κατά τόπους δε φέρει οπές για τη στήριξη των θυρωμάτων της παρόδου.

Στρατική

Συνεχίστηκε για τέταρτη χρονιά η συστηματική επιφανειακή έρευνα στη Στρατική γη με τη συνεργασία της ΣΤ΄ ΕΠΚΑ, του DAI Berlin και των πανεπιστημίων Freibourg, Münster και Χαϊδελβέργης. Η επιφανειακή έρευνα περιέλαβε πεδινές και ημιορεινές εκτάσεις στις περιοχές των κοινοτήτων Στράτου, Σφήνας, Λεπενούς και Οχθίων. Εντοπίστηκαν ίχνη κατοίκησης από την προϊστορική εποχή έως και το 19ο αι.

Σπάθαρη Λεπενούς

Συνεχίστηκε η σωστική ανασκαφή στη θέση Σπάθαρη της κοινότητας Λεπενούς, περίπου 6 χλμ. δυτικά της Στράτου, όπου αποκαλύφθηκαν τα θεμέλια αταύτιστου αρχαϊκού ναού. Κατά τη φετινή περίοδο ολοκληρώθηκε η αποκάλυψη των θεμελίων και η ανασκαφή του εσωτερικού του ναού. Ο ναός αποτελείται από πρόναο, σηκό και οπισθόδομο (Πίν. 75 β). Η ευθυντηρία, ο τοιχοβάτης και το κατώτερο τμήμα των τοίχων ήταν κατασκευασμένα από τοπικό ασβεστόλιθο, ενώ η ανωδομή ήταν από ωμές πλίνθους. Η κεράμωση της οροφής είχε γίνει με κεραμίδες κορινθιακού τύπου και η αρχική της φάση ανάγεται στην αρχαϊκή περίοδο, ενώ επιδιόρθωσή της έγινε κατά τους ελληνιστικούς χρόνους. Από το στρώμα καταστροφής της αρχαϊκής στέγης προήλθαν θραύσματα γραπτών ακροκεράμων, γραπτών μετοπών και γείσων, καθώς και τεμάχια της σίμης με πλαστικές λεοντοκεφαλές.

ΛΑΖΑΡΟΣ ΚΟΛΩΝΑΣ

Σταμνά

Εκσκαφικές εργασίες στις θέσεις Φούρνοι και Τραγάνα της κοινότητας Σταμνάς έφεραν στο φως αποσπασματικά τμήματα νεκροταφείου της πρωτογεωμετρικής και γεωμετρικής περιόδου, η ύπαρξη του οποίου ήταν γνωστή από παλαιότερες έρευνες της Εφορείας. Ερευνήθηκαν 32 συνολικά τάφοι, από τους οποίους άλλοι ανευρέθησαν σε συστάδες, ενώ κάποιοι από αυτούς αλληλοεπικαλύπτονταν.

Εννέα μεγάλοι πίθοι περιείχαν ισάριθμες ταφές. Για τη στήριξή τους χρησιμοποιήθηκαν περιμετρικά μικροί λίθοι, ενώ το στόμιό τους έφραζαν ασβεστολιθικές πλάκες. Όπου η διατήρηση των σκελετικών λειψάνων ήταν καλή αναγνωρίστηκε η συνεσταλμένη στάση των νεκρών χωρίς ιδιαίτερη προτίμηση στον προσανατολισμό. Τις ταφές συνόδευαν αγγεία, μερικά από τα οποία βρέθηκαν και έξω από τους πίθους, όπου χρησίμευαν ως σήματα.

Αποκαλύφθηκαν επίσης εννέα κιβωτιόσχημοι τάφοι (εκ των οποίων οι δύο συλημένοι) κατασκευασμένοι από μονολιθικές ασβεστόπλακες οι οποίες ενισχύονταν εξωτερικά από μεσαίου μεγέθους κροκάλες, παρόμοιες με αυτές που όριζαν περιμετρικά τους πίθους. Ένας από αυτούς εκτός από την ταφή που βρέθηκε στο δάπεδο περιείχε και καύση (Πίν. 75 γ).

Ταφές επίσης φιλοξενούσαν και 14 ταφικά αγγεία, τα στόμια των οποίων φράζονταν με μικρές ασβεστολιθικές ή πώρινες πλάκες καθώς επίσης και από μικρά αγγεία, τα οποία αποτελούσαν παράλληλα και κτέριση για την ταφή.

Από τους τάφους συνελέγησαν κατά περίπτωση δακτύλιοι, σφηκωτήρες, περόνες, πόρπες, αιχμές δοράτων κ.ά., καθώς επίσης τροχήλατη και χειροποίητη κεραμική χωρίς εμφανή στοιχεία διακόσμησης εξαιτίας της διάβρωσης που είχε προκαλέσει το πλούσιο σε υγρασία χώμα.

Μοναδικό στο είδος του ταφικό κτίσμα (Πίν. 75 δ) αποκαλύφθηκε στο οικόπεδο Σωτ. Μαυρομμάτη, στα νότια μιας συστάδας από ταφικούς πίθους. Είχε ελλειψοειδές σχήμα διαστ. 3×2,20×1,20 μ. και προσανατολισμό Α.-Δ. Κατασκευασμένο από πλακοειδείς πωρόλιθους και ασβεστόλιθους, δεχόταν κάλυψη από ασβεστολιθικές πλάκες οι οποίες είχαν διαλυθεί και καταρρεύσει στο εσωτερικό του, διαταράσσοντας έτσι το ανώτερο ταφικό στρώμα. Στην ανατολική πλευρά του ταφικού κτίσματος βρέθηκε κτιστή θρανιόσχημη κατασκευή, ύψ. 0,67 μ., ενώ το δάπεδό του ήταν επενδυμένο με μικρούς λευκούς λίθους. Φιλοξενούσε τέσσερις ταφές από τις οποίες τρεις καύσεις και ένας ενταφιασμός.

Μετά το πέρας των εργασιών το ταφικό αυτό κτίσμα διατηρήθηκε στο πλαίσιο προστασίας και ανάδειξης των αρχαίων μνημείων από τη ΣΤ΄ ΕΠΚΑ.

ΛΑΖΑΡΟΣ ΚΟΛΩΝΑΣ - ΟΛΓΑ ΧΡΙΣΤΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΝΑΥΠΑΚΤΙΑΣ

Ναύπακτος

Ανώνυμη δημοτική οδός (Ο.Τ. 184, οικόπεδο Θεοδώρου Μπακατσά)

Το οικόπεδο βρίσκεται σε ανώνυμη δημοτική οδό, σε ύψωμα προς Β. της κεντρικής σημερινής οδού προς Ιτέα και περίπου στην έξοδο της πόλης. Συγκεκριμένα το ύψωμα αποτελεί φυσική προέκταση των νότιων απολήξεων του όρους Ριγάνι, πολύ κοντά στο λόφο της σημερινής Δεξαμενής της Ναυπάκτου, μεταξύ των θέσεων Βαρναράχη και Λίμνη.

Το έδαφος της περιοχής είναι βραχώδες, όπου πλεονάζει το ασβεστολιθικό πέτρωμα, το οποίο έχει έντονη κλίση από Β. προς Ν.

Αποκαλύφθηκαν σημαντικά στοιχεία μεσοελλαδικού οικισμού. Στο βόρειο μισό περίπου του οικοπέδου είναι ορατό το επικλινές ασβεστολιθικό πέτρωμα που προαναφέραμε. Το νότιο μισό καλύπτεται από επιχώσεις αποτελούμενες από κοκκινόχωμα που περιέχει μικρά χαλίκια.

Ερευνήθηκε κατασκευή, η οποία διασχίζει το οικόπεδο από Β. προς Ν. και σε μήκος 7,50 μ. Η κατασκευή αυτή αποτελείται από μία σειρά μεγάλων και μέτριων ακατέργαστων λίθων, που έχουν τη μορφή αναλήμματος(;), δεδομένου ότι ένα τμήμα τους εδραζόταν επάνω στον επικλινή βράχο ενώ το υπόλοιπο τμήμα τους προς Ν. εδραζόταν επάνω στις προαναφερθείσες επιχώσεις. Με αυτό τον τρόπο εξομοιώνεται η υψομετρική διαφορά του εδάφους και δημιουργείται έτσι στα δυτικά του οικοπέδου επίπεδη επιφάνεια διαμορφωμένη με στρώση από μικρές ακατέργαστες πέτρες, προφανώς προϊόντα λάξευσης του βράχου. Η στρώση αυτή ερευνήθηκε σε συνολικό πλάτος 1,50 μ. (συμπεριλαμβανομένου και του πλάτους των ακατέργαστων λίθων, που δημιουργούν το ανάλημμα(;). Η εξωτερική επιφάνεια του αναλήμματος(;) (έστω Τ1) έχει κανονική όψη μόνον προς Α.

Η όλη κατασκευή εκτείνεται προς Ν. έξω από τα όρια του οικοπέδου, κάτω από τη δημοτική οδό, η οποία έχει ανωφέρεια προς Δ., όπου οδηγεί στη σημερινή Δεξαμενή της Ναυπάκτου.

Σε διερευνητική τομή που έγινε στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε, σε βαθύτερο επίπεδο, είδος δαπέδου αποτελούμενου από μικρές ακανόνιστες πέτρες και γωνία κτιρίου που ορίζεται από δύο τοίχους (Τ2 και Τ3). Οι τοίχοι είναι κατασκευασμένοι από ίδιας μορφής λίθους, όπως ο Τ1.

Από τις φυσικές κοιλότητες των βράχων περισυνελέγη καλής ποιότητας κεραμική. Οι κοιλότητες αυτές πιθανότατα χρησιμοποιήθηκαν ως αποθέτες (Πίν. 76 ε).

Πάροδος Ασκληπιού αριθ. 5 (Ο.Τ. 186, οικόπεδο Γεωργίου Μπισμπίκη)

Το οικόπεδο αυτό βρίσκεται στη θέση Λίμνη και στην ίδια περιοχή με το παραπάνω αναφερόμενο και συγκεκριμένα 200 μ. περίπου ανατολικά του και στα δυτικά πρανή του λόφου Αγίου Γεωργίου.

Πρόκειται για μικρών διαστάσεων οικόπεδο, όπου για λόγους επικινδυνότητας των όμορων οικοδομών πραγματοποιήθηκε μικρής έκτασης έρευνα. Αποκαλύφθηκε τμήμα σημαντικού ελλειψοειδούς κτιρίου.

Από την κεραμική συμπεραίνουμε ότι το κτίριο ανήκει στη μεσοελλαδική περίοδο (Πίν. 76 α-δ).

Ανώνυμη δημοτική οδός (Ο.Τ. 187, οικόπεδο Δημ. Σπυρόπουλου)

Το ακίνητο βρίσκεται πολύ κοντά στο παραπάνω αναφερόμενο οικόπεδο, στο δυτικό επίσης πρανές του λόφου Αγίου Γεωργίου. Είναι πολύ επικλινές από Α.-Δ. με μεγάλη υψομετρική διαφορά, και συγκεκριμένα η ανατολική του πλευρά, δηλαδή η προς το λόφο βρίσκεται κατά 2,80 μ. ψηλότερα από την αντίστοιχη δυτική.

Ερευνήθηκαν σημαντικά λείψανα διαφόρων εποχών και συγκεκριμένα τμήμα του γνωστού νεκροταφείου της πόλης των ελληνιστικών χρόνων, το οποίο καταλαμβάνει το χώρο στους χρόνους αυτούς.

Αποκαλύφθηκαν 10 τάφοι (λακκοειδείς, κεραμοσκεπείς και κτιστοί κιβωτιόσχημοι). Χαρακτηριστικά αναφέρουμε τον κιβωτιόσχημο τάφο ΙΙ, ο οποίος περιείχε πολλά κτερίσματα και έξι σκελετούς (Πίν. 77 α-ε, 78 α-γ). Αξιόλογο εύρημα αποτελεί λίθινη επιτύμβια στήλη που φέρει την επιγραφή *ΦΙΛΑΣ* (σωζ. μήκ. 0,90, πλ. 0,56, πάχ. 0,125, ύψ. γραμμ. 0,045 μ.) (Πίν. 78 ε).

Σε προγενέστερη εποχή και πιθανότατα στους κλασικούς χρόνους ανήκουν σημαντικά τμήματα ορθογώνιων κτιρίων. Σε διερευνητικές τομές που πραγματοποιήθηκαν ακόμα βαθύτερα εντοπίστηκαν τμήματα κτιρίων προμυκηναϊκής περιόδου και κεραμική (Πίν. 78 δ). Σημειωτέον ότι από την ανασκαφή περισυνελέγησαν αξιόλογα λίθινα προϊστορικά εργαλεία.

Τα στοιχεία προϊστορικών χρόνων που αποκαλύφθηκαν στο οικόπεδο σε συσχετισμό με τα λείψανα που περιγράφουμε στα δύο παραπάνω αναφερθέντα οικόπεδα αποτελούν σημαντικότατο εύρημα για την πόλη της Ναυπάκτου, δεδομένου ότι για πρώτη φορά εντοπίστηκε τμήμα προϊστορικού οικισμού.

Η όλη περιοχή στην οποία βρέθηκαν τα παραπάνω αναφερόμενα στοιχεία αποτελεί το χώρο κατοίκησης της προϊστορικής Ναυπάκτου. Τα στοιχεία αυτά που παραθέτουμε στις παρούσες εκθέσεις είναι εντελώς περιληπτικά και η τελική επεξεργασία τους θα μας δώσει περισσότερες πληροφορίες για τον προϊστορικό οικισμό της Ναυπάκτου.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΥ

Οδός Φαρμάκη (Μ. Χριστοφόρου) (Ο.Τ. 129, οικόπεδο Χρ. Αγγελόπουλου)

Στο βορειοανατολικό και το δυτικό τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν υπολείμματα δύο μεμονωμένων παιδικών κεραμοσκεπών τάφων, οι οποίοι έσωζαν λίγα υπολείμματα οστών. Εντάσσονται σε ευρύτερο αρχαίο νεκροταφείο, τάφοι του οποίου έχουν πολλές φορές ερευνηθεί στην περιοχή[55].

Συνοικισμός Αφροδίτης, οδός Νυμφών (οικόπεδο Δούρου-Αναγνωστόπουλου ΟΕ)

Αποκαλύφθηκε τμήμα νεκροταφείου των υστερορωμαϊκών-παλαιοχριστιανικών χρόνων, το οποίο περιλάμβανε και τμήμα ενός μνημειώδους ταφικού κτιρίου[56], μοναδικού έως σήμερα στη Ναύπακτο. Το μνημείο ήταν σχεδόν επιφανειακό και λέγεται ότι είχε χρησιμοποιηθεί ως στέρνα για χέλια έως τα πολύ νεότερα χρόνια. Ο ταφικός θάλαμος, υπόγειος καμαροσκεπής, κατασκευασμένος από οπτοπλίνθους, είχε είσοδο από Ν. (πλ. 1 μ.), γεγονός που πιθανότατα υποδηλώνει την πορεία ταφικού δρόμου από Ν. με κατεύθυνση Α.-Δ. Το εσωτερικό του ήταν γεμάτο με σύγχρονες επιχώσεις, απορρίμματα και νερά, αφού η καμάρα είχε καταστραφεί κατά το ανώτερο τμήμα της, και δεν έσωζε ταφές. Η θύρα του τάφου είχε αχρηστευθεί. Πάνω από τον ταφικό θάλαμο υπήρχε υπέργειο δωμάτιο, μάλλον για την τέλεση νεκρικών τελετουργιών. Η έρευνα του ταφικού μνημείου δεν ολοκληρώθηκε, γιατί το μεγαλύτερο μέρος του εκτεινόταν στο όμορο οικόπεδο.

Οι υπόλοιποι τάφοι του νεκροταφείου, συνολικά 20, ήταν διατεταγμένοι στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου σε δύο κυρίως σειρές και σε ομοειδείς συστάδες και ήταν τεσσάρων τύπων, απλοί λακκοειδείς, λακκοειδείς με πρόχειρα τοιχώματα από αργούς λίθους, κεραμοσκεπείς και κτιστοί κιβωτιόσχημοι με οπτοπλίνθους. Οι τάφοι ΙΙ, ΙΙΙ, VII, VIII περικλείονταν αρχικά σε ταφικό περίβολο, ο οποίος ήταν κατεστραμμένος κατά το βόρειο τμήμα του.

Οι τάφοι, εκτός από το ταφικό μνημείο, που ήταν προσανατολισμένο Β.-Ν., είχαν προσανατολισμό Α.-Δ. Οι περισσότεροι είχαν δεχθεί πολλαπλές ταφές και όλοι είχαν τα κρανία προς Α. Οι νεκροί είχαν αποτεθεί σε ύπτια εκτεταμένη στάση με τα χέρια είτε εκτεταμένα είτε διπλωμένα στο στήθος. Η διατήρηση των τάφων ήταν

55. ΑΔ 17 (1961-1962): Χρονικά, σ. 183 (Βαρναράχη)· 28 (1973): Χρονικά, σ. 390 (Ανύτης και Ηρακλέους, Βαρναράχη)· 33 (1978): Χρονικά, σ. 165 (οικ. Βασ. Κούκουνα)· 35 (1980): Χρονικά, σ. 199 (Βαρναράχη)· 42 (1987): Χρονικά, σ. 170 (οδός Ηρακλέους 4), σ. 172 (προέκταση οδού Φαρμάκη)· 44 (1989): Χρονικά, σ. 142 (οδός Φαρμάκη).

56. Εξωτερικές διαστάσεις μνημείου 6,85×6,50μ. Μέγιστο διαπιστωθέν ύψος 6,35 μ.

μέτρια έως κακή και οι περισσότερες ταφές βρέθηκαν ακτέριστες. Εξαίρεση αποτελούν ζεύγος χάλκινων ενωτίων από τον παιδικό τάφο VI, χάλκινο κόσμημα από το λακκοειδή τάφο XIII και λίγα γυάλινα θραύσματα. Η εύρεση καρφιών σε αρκετούς από τους τάφους υποδηλώνει πιθανότατα ξύλινα φέρετρα.

Η έρευνα σε βάθος έδειξε ποταμίσιες επιχώσεις μεγάλου πάχους κάτω από το επίπεδο των τάφων, προφανώς από το χείμαρρο Σκα που ρέει σήμερα ανατολικότερα, γεγονός που σημαίνει ότι η περιοχή αυτή της πόλης χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά σε αυτή την περίοδο και για ταφική χρήση.

Οδός Παυσανίου, Κεφαλόβρυσο

Κατάλοιπα προϊστορικής κατοίκησης της πόλης αποκαλύφθηκαν κατά τη διαμόρφωση του δρόμου, επιβεβαιώνοντας παλαιότερα ευρήματα σε ανασκαφή οικοπέδου δυτικότερα στην ίδια περιοχή. Ο δρόμος διατρέχει τους βόρειους πρόποδες του λόφου Τσουκάρι, ενός χαμηλού υψώματος στο βορειοανατολικό τμήμα της πόλης, στο οποίο σώζονται κατάλοιπα ιερού του Ασκληπιού.

Ακολούθησε σωστική ανασκαφή κατά την οποία αποκαλύφθηκαν θεμέλια τοίχων, πλ. 0,30 μ. από αδούλευτες πέτρες, τα οποία εδράζονταν απευθείας πάνω στο φυσικό βράχο και ανήκαν σε δύο τουλάχιστον οικοδομικές φάσεις, καθώς και τμήμα λιθόστρωτου από ψιλές αδούλευτες πέτρες. Το δάπεδο αυτό διαπιστώθηκε με μέγιστες διαστάσεις 2,18×2,20 μ. Στη βορειοδυτική του γωνία υπήρχε μια κτιστή ωοειδής κατασκευή η οποία ήταν σαφές ότι αρχικά καλυπτόταν πλήρως από αυτό. Είχε εσωτερικές διαστάσεις 0,33× 0,85 μ. και προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. Η έρευνα του εσωτερικού της απέδωσε δυο αγγεία σε θραύσματα, ένα οστέινο άγκιστρο, ένα οστέινο σουβλί και ένα λίθινο πέλεκυ, καθώς και λίγα απροσδιόριστα υπολείμματα οστών, τα οποία δεν βοηθούν στην ταύτισή της. Πιθανότερο πάντως είναι ότι είχε ταφικό χαρακτήρα.

Η έρευνα των παραπάνω στοιχείων απέδωσε μεγάλη ποσότητα χειροποίητης και μινυακής κεραμικής, λίθινους τριπτήρες, φολίδες πυριτόλιθου, καθώς και ένα πήλινο αμφικωνικό σφονδύλι. Βάσει αυτών τα παραπάνω κατάλοιπα μπορούν να χρονολογηθούν στα μεσοελλαδικά χρόνια, όταν η πόλη ήταν λοκρική. Ο οικισμός πιθανότατα εκτεινόταν στο λόφο, δυστυχώς όμως ελάχιστα ίχνη του έχουν διασωθεί εξαιτίας της διάβρωσης, η οποία έχει σχεδόν απογυμνώσει το λόφο από επιχώσεις. Πιθανόν ίχνη του οικισμού να σώζονται καλύτερα χαμηλότερα, κάτω από το επίπεδο του δρόμου, ακολουθώντας τη φυσική κλίση του εδάφους προς Β.

Οδός Φαρμάκη και Βαρδακουλά (Ο.Τ. 128, οικόπεδο Ευ. Κοτίνη)

Η ανασκαφή αποκάλυψε σημαντικό τμήμα μιας τουλάχιστον οικίας της ελληνιστικής εποχής, ενώ ένα δεύτερο, μάλλον κτίριο επιμελέστερης κατασκευής, αναπτυσσόταν στο όμορο προς Β. οικόπεδο (Πίν. 79 α). Το κέντρο της σύγχρονης πόλης, όπου βρίσκεται το οικόπεδο, πιθανότατα αντιστοιχεί στον οικιστικό πυρήνα της αρχαίας πόλης, όπως φαίνεται και από άλλα τμήματα κτιρίων που έχουν ανασκαφεί στην περιοχή.

Λόγω της αποσπασματικής αποκάλυψης του κυρίως κτιρίου δεν είναι δυνατή η ταύτιση όλων των χώρων του. Το κτίριο συνέχιζε νοτιοανατολικά και περιλάμβανε τους χώρους 2, 3, 4. Αρκετά καλοδιατηρημένοι ήταν οι τοίχοι του, οι οποίοι σώζονταν σε ύψος 1,25 μ. Στο ανατολικό τμήμα του χώρου 2 ερευνήθηκε επιμέρους χώρος (Χ2α) με μεγάλο αριθμό συσσωρευμένων οστών ζώων και θραυσμάτων οικιακών σκευών, που χρησίμευσε μάλλον ως αποθέτης.

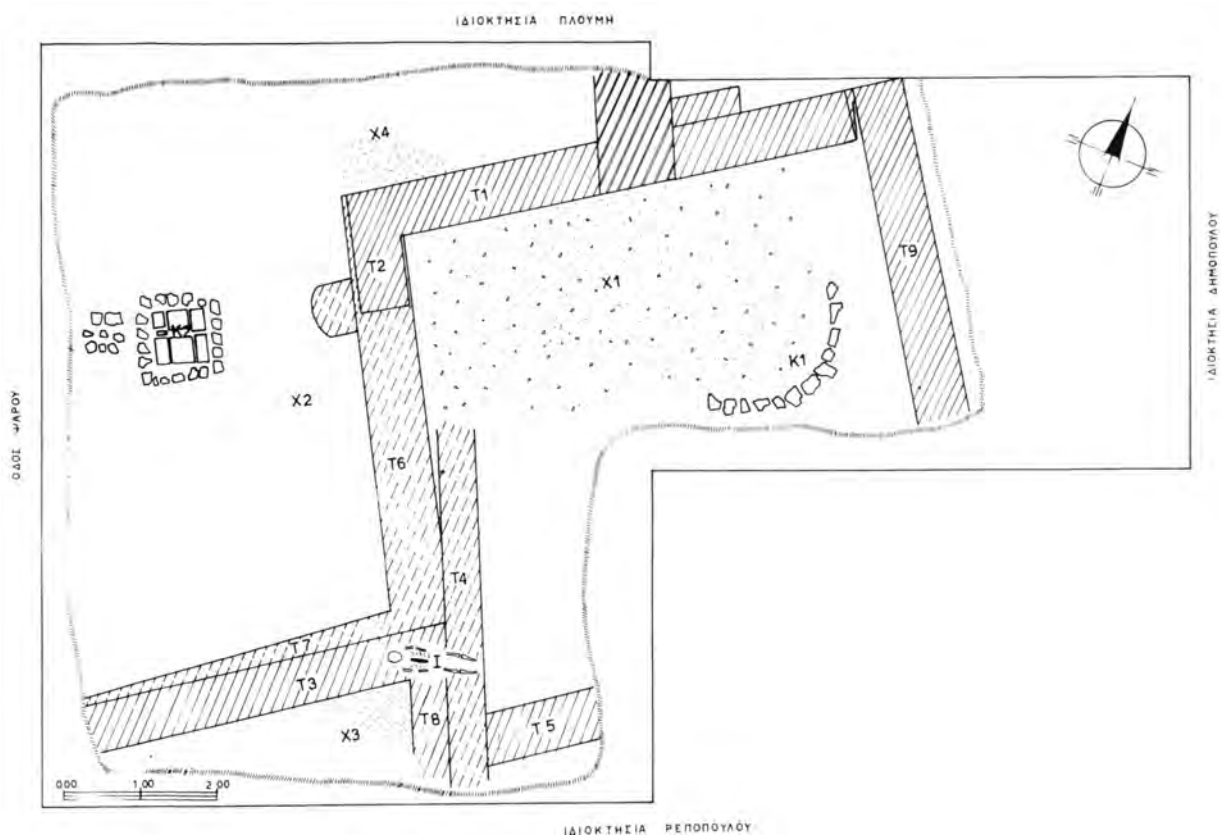
Ο χώρος 4 αποτελούσε μια υπαίθρια αυλή με στοά στη βόρεια πλευρά της (Χ3) και ψηφιδωτό δάπεδο από μεγάλες ορθογώνιες αδρές ψηφίδες. Στο δυτικό του τμήμα υπήρχε κτιστό πηγάδι, στο στόμιο του οποίου βρέθηκε πεσμένος σφόνδυλος δωρικού κίονα που μπορεί να προέρχεται από κιονοστοιχία ενός δεύτερου ορόφου.

Το χώρο 1 καταλάμβανε μεγάλος πλακοσκεπής αποχετευτικός αγωγός που στο ανατολικό άκρο του διασταυρωνόταν με άλλον κάθετο (αγ2). Σημαντικό στοιχείο στο χώρο 1 αποτελεί εξάλλου η εύρεση, μέσα σε στρώμα καταστροφής που είχε σφραγίσει τον αγωγό, τμημάτων από μήτρες για την παραγωγή ανάγλυφων σκύφων με διακόσμηση μακριών πετάλων[57].

Οδός Ψαρρού 8 (οικόπεδο Χρ. Παπακωνσταντίνου)

Η ανασκαφή αποκάλυψε αποσπασματικά λείψανα που ανήκαν σε τρεις τουλάχιστον οικοδομικές φάσεις (Σχέδ. 17). Η καλύτερα διατηρημένη από αυτές ανήκε στην υστερορωμαϊκή-παλαιοχριστιανική περίοδο. Οι τοίχοι αυτής της φάσης (τοίχοι 1, 2, 3, 5, 8, 9) είναι χτισμένοι σε μικτή τοιχοποιία και διατηρούνταν σε μέγιστο ύψος 1,13 μ., ενώ εν μέρει στις πλευρές τους διαπιστώθηκε επίχρισμα με διακοσμητικά μυστρίσματα σε σχήμα χιαστί. Στην έδραση των καταλοίπων αυτής της περιόδου

57. Βλ. σχετικά και παρόμοια ευρήματα σε γειτονικό οικόπεδο ιδιοκτησίας Χρ. Πασσαπόρτη, ΑΔ 45 (1990): Χρονικά, σ. 142.

Σχέδ. 17. Ναύπακτος. Οδός Ψαρρού 8. Κάτοψη της ανασκαφής.

διαπιστώθηκαν κατάλοιπα της ελληνιστικής περιόδου, η έρευνα όμως δεν ήταν δυνατόν να συνεχιστεί σε μεγάλο βάθος λόγω του έντονου προβλήματος των υπόγειων νερών. Από την κεραμική προκύπτει ότι οι χώροι χρησιμοποιήθηκαν και στα ακόλουθα βυζαντινά χρόνια, ενώ αν ληφθεί υπόψη η εύρεση ενός μεμονωμένου τετράπλευρου στυλίσκου στο Χ2 τα κατάλοιπα αυτά δεν αποκλείεται να συνδέονται με τις λουτρικές εγκαταστάσεις που έχουν ερευνηθεί σε γειτονικό οικόπεδο[58].

Βομβοκού

Κατά τη διάνοιξη δρόμου αμέσως βόρεια του δημοτικού σχολείου του χωριού αποκαλύφθηκε σειρά λιθοπλίνθων οι οποίες βρίσκονταν κατά χώραν και είχαν αποτελέσει τον πυρήνα για σύγχρονη μάντρα. Ακολούθησε δοκιμαστική τομή σε γειτονική ιδιοκτησία (Κωνστ. Τσαρούχη) αμέσως στα βορειοδυτικά. Σε μικρό βάθος από την επιφάνεια του εδάφους αποκαλύφθηκε γωνία τοίχων από λιθοπλίνθους, που είχε μόνο μία όψη και σωζόταν σε ύψος τριών δόμων (0,85 μ.). Εσωτερικά υπήρχε άτακτο γέμισμα από αδούλευτες πέτρες προσαρμοσμένο στο φυσικό κιτρινωπό βράχο.

Η γωνία των τοίχων, με μέγιστο διαπιστωμένο μήκος 4,90 (Β.-Ν.) και 3,90 (Α.-Δ.) και πλάτος 1,40 μ., ίσως είχε αναλημματικό χαρακτήρα. Συνδεόταν με κεραμική των ελληνιστικών χρόνων, ενώ τα επιφανειακά στρώματα απέδωσαν κεραμική των παλαιοχριστιανικών-βυζαντινών χρόνων και μεγάλη ποσότητα κεραμιδιών.

Λίγα μέτρα βορειότερα, στην οικία Παπασπυρόπουλου, καθαρίστηκε τμήμα τοίχου κατεύθυνσης Α.-Δ., απλής κατασκευής, που συνέχιζε κάτω από τα θεμέλια του σπιτιού. Από τον καθαρισμό προήλθε χάλκινο νόμισμα της Αιτωλικής Συμπολιτείας.

Η ύπαρξη αρχαίου οικισμού μέσα στο σύγχρονο χωριό μαρτυρείται και από άλλες διάσπαρτες επιφανειακές ενδείξεις. Ο οικισμός πιθανότατα συνδέεται με αρχαίο

58. ΑΔ 40 (1985): Χρονικά, σ. 140 (οδός Ιντζέ 4).

νεκροταφείο που εκτείνεται νοτιοδυτικά του χωριού, στις θέσεις Αηλόρεμα και Μάρμαρα.

ΛΑΖΑΡΟΣ ΚΟΛΩΝΑΣ - ΦΩΤΕΙΝΗ ΣΑΡΑΝΤΗ

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ - ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΣ ΑΡΧΑΙΩΝ - ΑΛΛΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Κατά τη διάρκεια αυτοψιών πραγματοποιήθηκαν επισκέψεις σε γνωστούς χώρους και μνημεία του νομού, εντοπίστηκαν νέες θέσεις αρχαίων και πραγματοποιήθηκαν δοκιμαστικές τομές ή άλλες σύντομες ανασκαφικές εργασίες, όπου ήταν αναγκαίο. Οι εργασίες αυτές είναι οι εξής:

Αρχαία Καλυδών

α) Στη θέση Άγιος Ιωάννης, σε χώρο της κοινότητας Ευηνοχωρίου, όπου πρόκειται να κατασκευαστεί υπόγεια δεξαμενή νερού για τις ανάγκες της σημερινής πόλης του Μεσολογγίου, πραγματοποιήθηκαν διερευνητικές τομές. Οι τομές αυτές δεν απέδωσαν αρχαία, αλλά παντού αποκαλύφθηκε το φυσικό έδαφος της περιοχής, το οποίο είναι ο ψαμμιτόλιθος, αμέσως βαθύτερα από το επιφανειακό στρώμα.

β) Πραγματοποιήθηκε επίσκεψη στο Ηρώο[59] ένα από τα σημαντικότερα μνημεία του χώρου. Άγνωστοι δυστυχώς είχαν διαρρήξει τη σιδερένια πόρτα που φράζει την είσοδο του υπόγειου τάφου (Πίν. 79 β) και είχαν διαπράξει βανδαλισμούς εις βάρος του μνημείου. Συγκεκριμένα είχαν καταθρυμματίσει τις κλινοειδείς σαρκοφάγους που βρίσκονται στο θάλαμο του τάφου. Ανάλογη πράξη έχει συμβεί και πάλι στο παρελθόν.

Καινούργιο Τριχωνίδος

Οικόπεδο Παν. Σοροβού

Στα πλαίσια συγκέντρωσης νέων στοιχείων (εξέταση της κατάστασης, νέα φωτογράφηση) για τη συμπλήρωση του φακέλου υπόθεσης απαλλοτρίωσης (που εκκρεμεί στο ΚΑΣ από το 1981) της αρχαίας κρήνης που βρίσκεται στο παραπάνω οικόπεδο, πραγματοποιήσαμε επίσκεψη του μνημείου (Πίν. 79 γ).

Η κρήνη αυτή, γνωστή ως Βεϊνόβρυση[60] χτισμένη κατά το ισόδομο σύστημα, ήταν ήδη εν μέρει ορατή (ο ανώτερος δόμος της) από το 1922. Τα έτη 1955-1958 έγινε ανασκαφή του μνημείου από τον Ευθύμιο Μαστροκώστα και αποκαλύφθηκε το μεγαλύτερο μέρος της, πλην όμως η έρευνα δεν ολοκληρώθηκε. Πρόκειται για αξιόλογο μνημείο που διατηρείται σε πολύ καλή κατάσταση.

Θέση Παναγιά περιοχής Βόνιτσας

Με την ευκαιρία αυτοψίας στην ιδιοκτησία Γ. Δρίβα περιηγηθήκαμε την ευρύτερη περιοχή. Πρόκειται για εκτεταμένο πλάτωμα που δημιουργείται στην κορυφή λοφώδους εξάρματος που βρίσκεται στο ομώνυμο ακρωτήριο (ακρωτήριο Παναγιά) και το οποίο «κλείνει» από τα δυτικά τον όρμο της Βόνιτσας. Σε όλη την περιοχή διαπιστώθηκε παρουσία διάσπαρτης κεραμικής και κεραμίδων, γεγονός που προϋποθέτει την ύπαρξη αρχαίου οικισμού άγνωστου μέχρι σήμερα.

Οι πρώτες ενδείξεις μας επιτρέπουν να τον εντάξουμε χρονολογικά στα κλασικά-ελληνιστικά χρόνια, χωρίς όμως να αποκλείεται και η παλαιότερη χρήση του χώρου. Τέλος, σε ό,τι αφορά τη βυζαντινή περίοδο ο χώρος είναι γνωστός, δεδομένου ότι στη θέση αυτή και μάλιστα εν μέρει στην παραπάνω αναφερόμενη ιδιοκτησία υπάρχει γνωστό βυζαντινό μνημείο. Πρόκειται για το ναό της Παναγίας, του οποίου η αρχική φάση οικοδόμησης ανάγεται στον 11ο αι. μ.Χ. Ευνόητο είναι ότι η θέση οφείλει το όνομά της στο αξιόλογο αυτό μνημείο.

Παλιά Κομπωτή-Αχυρά Ξηρομέρου

Πραγματοποιήθηκε αυτοψία στην ευρύτερη περιοχή των κοινοτήτων αυτών, όπου προβλέπεται η κατασκευή φράγματος. Στις θέσεις Μάρμαρα και Στρογγυλοβούνι, που βρίσκονται στα ήπια πρανή προς Δ. του λεκανοπεδίου Κάμπος (το οποίο πρόκειται να κατακλυστεί με τα νερά), διαπιστώθηκε η ύπαρξη αρχαίων. Φαίνεται ότι πρόκειται για εκτεταμένο οικισμό, άγνωστο μέχρι σήμερα, που ίσως όμως να βρίσκεται υπό την επιρροή της σημαντικότατης οχυρωμένης ακαρνανικής πόλης[61] (ως σήμερα αταύτιστης), στα βόρεια του σημερινού χωριού της Κομπωτής.

Στο Στρογγυλοβούνι υπάρχουν ορατά τμήματα κτιρίων, ενώ στη θέση Μάρμαρα εντοπίστηκε νεκροταφείο. Σύμφωνα με τις πρώτες ενδείξεις, ο χώρος χρησιμοποιήθηκε στα ελληνιστικά χρόνια.

59. E. Dyggve, Fr. Poulsen, K. Rhomaios, Das Heroon von Kalydon, Kobenhavn 1934.

60. Βλ. σχετικά ΑΔ 16 (1960), σ. 196.

61. Κ. Ρωμαίος, Ανά την Ακαρνανίαν, ΑΔ 4 (1918), σ. 109 και L. Heuzey, Le mont Olympe et l'Acarnanie, σ. 350.

Αστακός

Θέση Γράβες, αγρός Γρηγορίας Σπ. Κατσίβελου και Θεοδώρας Ι. Παπαγεωργακοπούλου

Με αφορμή εργασίες διαμόρφωσης που είχαν πραγματοποιηθεί στον αγρό αυτό, είχε έλθει στο φως διάσπαρτο οικοδομικό υλικό (τμήματα αρράβδωτου κίονα, καλοδουλεμένες λιθόπλινθοι).

Πραγματοποιήθηκαν δοκιμαστικές τομές σε ολόκληρο το δεσμευμένο τμήμα του ακινήτου (έκτασης ενός στρέμματος περίπου). Αποκαλύφθηκαν ελάχιστα μόνον αβαθή τοιχάρια αμελούς σχετικά κατασκευής και συγκεντρώθηκε κεραμική υστερορωμαϊκών-παλαιοχριστιανικών χρόνων.

Όρμοι Στενή Καμηλαύκα και Βόρεια Στενή Καμηλαύκα

Πρόκειται για δύο πολύ μικρούς όρμους, κατά μήκος της οδού από Αστακό προς Μύτικα. Πολλοί τέτοιοι μικροί όρμοι σχηματίζονται κατά μήκος των δυτικών ακαρνανικών ακτών που κατά κανόνα είναι απόκρημνες και βραχώδεις.

Στις ακτές αυτές αναπτύσσεται τα τελευταία χρόνια έντονη ιχθυοκαλλιεργητική δραστηριότητα.

Η περιοχή που βρίσκονται οι παραπάνω αναφερόμενοι συγκεκριμένοι όρμοι (περί τα 7,5 χλμ. από Αστακό προς Μύτικα) είναι απόκρημνη, δυσπρόσιτη και δασωμένη, πλην όμως δεν είναι άμοιρη αρχαιολογικού ενδιαφέροντος: συγκεντρώθηκε χονδροειδής κεραμική που για την ώρα δεν μας παρέχει συγκεκριμένα χρονολογικά στοιχεία, ενώ δεν έλειψαν και πυρήνες πυριτόλιθου. Θα ακολουθήσει και άλλη λεπτομερέστερη αυτοψία.

Βάλτος, στενά του Μακρυνόρους

Με την ευκαιρία αυτοψίας μαζί με εκπρόσωπο της ΔΕΗ στα πλαίσια εκπόνησης μελέτης για το έργο της νέας Γραμμής Μεταφοράς ρεύματος 400 KV από το Κέντρο Υψηλής Τάσης Αράχθου στο Κέντρο Υψηλής Τάσης Αχελώου επισκεφθήκαμε μερικά σημεία της δυσπρόσιτης ορεινής περιοχής του Μακρυνόρους. Μέσα από τα στενά της ορεινής αυτής περιοχής οδηγούσε στους αρχαίους χρονους ένα πέρασμα απευθείας από την Ήπειρο στην Ακαρνανία. Το πέρασμα αυτό συγκρίνεται ως προς τη δυσκολία του με την ιστορική στενωπό στην αντικρυνή (ανατολική) πλευρά της ελληνικής ηπειρωτικής χερσονήσου: είναι οι Θερμοπύλες της δυτικής Ελλάδας[62].

Σε καίρια σημεία σώζονται μια σειρά από αρχαίες οχυρές θέσεις που ήλεγχαν το πέρασμα: είναι η Καστριώτισσα, οι Αγριλιές (Μενίδι), η Παλιοκούλια, το Λιαποχώρι και το Ελληνικούλι[63]. Αυτό το πέρασμα ακολούθησαν οι Αμβρακιώτες όταν επιτέθηκαν κατά των Αφιλόχων το δεύτερο έτος του Πελοποννησιακού πολέμου[64]. Στο ίδιο αυτό πέρασμα ο αρματολός Ανδρέας Ίσκος ή Καραΐσκος (κατά μία εκδοχή ετεροθαλής αδελφός του Γ. Καραϊσκάκη) αντέκρουσε το Μάιο του 1821 την εμπροσθοφυλακή του Ισμαήλ πασά Πλιάσα και ανέκοψε προσωρινά την πορεία των Τούρκων προς την ήδη επαναστατημένη νότια Ελλάδα.

ΜΑΡΙΑ ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΓΑΤΣΗ

ΝΟΜΟΣ ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Αρχαιολογική Συλλογή Σταυρού Ιθάκης

Το κτίριο, το οποίο έχει κατασκευαστεί το 1933, στεγάζει ευρήματα από το βόρειο τμήμα του νησιού που προέρχονται κυρίως από τις ανασκαφές της Αγγλικής Αρχαιολογικής Σχολής τη δεκαετία του '40 (Πηλικάτα, Σταυρός, Τρεις Λαγκάδες, Σπήλαιο Πόλης, Αγ. Αθανάσιος).

Κατά το 1994 πραγματοποιήθηκαν εργασίες επισκευής του κτιρίου, αναχρωματισμός της κύριας αίθουσας και του προθάλαμου και στη συνέχεια επανέκθεση των αρχαιολογικών ευρημάτων της Συλλογής. Μικρό μέρος των παλαιότερων εκθεμάτων δεν συμπεριλήφθηκαν στη νέα έκθεση και απομακρύνθηκαν για αποθήκευση. Έγινε εξάλλου συντήρηση των εκθεμάτων (συγκολλήσεις, συμπληρώσεις) και συμπληρωματικές καταγραφές και φωτογράφησή τους.

Οι παλαιές προθήκες αντικαταστάθηκαν με νέες, συνολικά έξι, και η έκθεση αναμορφώθηκε με χρονολογική σειρά από αριστερά της εισόδου της κύριας αίθουσας, περιλαμβάνοντας ευρήματα από τα πρωτοελλαδικά έως και τα ρωμαϊκά χρόνια. Παράλληλα τοποθετήθηκαν δίγλωσσες λεζάντες και επεξηγηματικά κείμενα, καθώς και χάρτης των αρχαιολογικών θέσεων.

Τα σημαντικότερα ευρήματα του Μουσείου αποτελούν ομάδα τμημάτων χάλκινων γεωμετρικών τριπόδων και αναθηματικές τερρακόττες από το σπήλαιο-ιερό της Πόλης.

62. L. Heuzey, ό.π., σ. 293.
63. Ό.π., σ. 294 κ.ε.
64. Θουκ. ΙΙ, 68.

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΥΠΑΙΘΡΟΥ

Σκάλα Κεφαλονιάς

Μετά την τοποθέτηση στεγάστρου στον επισκέψιμο χώρο της ρωμαϊκής έπαυλης στη Σκάλα Κεφαλονιάς πραγματοποιήθηκαν εργασίες συντήρησης του μνημείου. Συγκεκριμένα έγιναν εργασίες συντήρησης-αποκατάστασης τμημάτων των τοίχων του μνημείου καθώς επίσης πλήρης αποκάλυψη και καθαρισμός των ψηφιδωτών δαπέδων των χώρων του. Για τις εργασίες αυτές εργάστηκαν ο συντηρητής αρχαίων αντικειμένων Λεωνίδας Παυλάτος, ο συντηρητής ψηφιδωτών Θεόδωρος Χριστόπουλος και ο αρχιτεχνίτης Χρήστος Γάτσης.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΚΕΦΑΛΟΝΙΑ

Τζαννάτα Πόρου

Συνεχίστηκε και φέτος η ανασκαφή στο εσωτερικό του θολωτού τάφου με την έρευνα των επιχώσεων κάτω από την τελευταία χρονολογικά μικρή κτιστή θήκη στο βάθος του τάφου. Σχεδόν στη θεμελίωση της κτιστής θήκης εμφανίστηκε στρώμα ανακομιδών με όστρακα της ΥΕ ΙΙΙΑ-Β περιόδου.

Παράλληλα και για να εντοπιστούν οικιστικά στοιχεία σχετιζόμενα με τον τάφο, πλησίον του τάφου, διενεργήσαμε σειρά δοκιμαστικών τομών. Από τις τομές αυτές, στη θέση Πλαϊράχι, αποκαλύφθηκαν και άλλα θεμέλια ΠΕ κτισμάτων στην ίδια περιοχή όπου είχαν έλθει στο φως κατά την προηγούμενη χρονιά κατάλοιπα ΠΕ οικίας[65]. Επιβεβαιώνεται με τον τρόπο αυτό η ύπαρξη αρκετά εκτεταμένου ΠΕ οικισμού στην εν λόγω θέση. Δοκιμαστικές τομές έγιναν επίσης και στη θέση Παχνί, στο ομώνυμο ύψωμα πάνω από τον Πόρο. Ήλθαν στο φως και εκεί οικιστικά κατάλοιπα και κεραμική ΠΕ, κλασικών και ελληνιστικών χρόνων.

ΛΑΖΑΡΟΣ ΚΟΛΩΝΑΣ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΣΑΜΗΣ

Σάμη

Θέση Λουτρό, αγροτεμάχιο Παλατσιώλη

Σε νεοανοιχθέντα δρομίσκο στην παραπάνω ιδιοκτησία αποκαλύφθηκαν τρεις τοίχοι σε πειόσχημη διάταξη χτισμένοι με λιθοπλίνθους κατά το τραπεζιόσχημο σύστημα δόμησης. Οι κάθετοι προς τον οριζόντιο τοίχοι ασφαλώς θα είχαν μεγαλύτερο μήκος, επειδή δεν είναι ούτε συμμετρικοί μεταξύ τους ούτε τα πέρατά τους είναι ειδικά διαμορφωμένα.

Η λειτουργικότητα του οικοδομήματος είναι εξαιρετικά δύσκολο να αποσαφηνιστεί. Ωστόσο σημειώνεται ότι βρίσκεται στην θέση Λουτρό, όπου υπάρχει πλήθος εντυπωσιακών τοίχων[66].

Το οικοδόμημα καταστράφηκε βίαια και εγκαταλείφθηκε αμέσως, όπως φαίνεται από το εκτεταμένο στρώμα καταστροφής στο εσωτερικό του. Από το στρώμα αυτό συγκεντρώθηκαν ενσφράγιστα χείλη πίθου, πήλινο κεφάλι ζώου με ίχνη χρώματος, αγνύθες, νομίσματα κ.ά. Από τα πλέον ενδιαφέροντα ευρήματα ήταν ένας θησαυρός χρυσών κοσμημάτων, που απαρτίζεται από ψήφους, περίαπτα με θήκες για λίθους, τρία ενώτια σε μορφή περιστεριών με ένθετους λίθους και ένα χρυσό κρίκο. Η κεραμική που συγκεντρώθηκε χρονολογείται στην κλασική και κυρίως στην ελληνιστική περίοδο.

Το οικοδόμημα σε μεταγενέστερη εποχή φαίνεται ότι καλύφθηκε με προσχώσεις και μόνο ο ανώτερος δόμος του οριζόντιου τοίχου ήταν ορατός, αφού ανάμεσα από δύο λιθοπλίνθους του διέρχεται αγωγός με κονίαμα.

Οικόπεδο Αγαθονίκης Τζανετάτου, Ο.Τ. 39 (αριθ. οικοπέδου 139)

Στο οικόπεδο αυτό κατά τις εκσκαφικές εργασίες εντοπίστηκαν οικοδομικά λείψανα της ρωμαϊκής περιόδου. Εξαιτίας όμως της λάσπης και του νερού που ανέβλυζε συνέχεια, η έρευνα περιορίστηκε σε εξαιρετικά ελάχιστα σημεία και σε στρωματογραφικές παρατηρήσεις.

Μέσα σε σπασμένο αγγείο βρέθηκαν εννέα χάλκινα νομίσματα της ρωμαϊκής περιόδου και σε έναν τοίχο μικρό κιονόκρανο δωρικού ρυθμού σε β΄ χρήση.

Τα οικοδομικά λείψανα διατηρήθηκαν σε κατάχωση, αφού το βάθος της θεμελίωσης για την οικοδομή δεν υπερέβαινε εκείνο των αρχιτεκτονικών λειψάνων.

Φισκάρδο

Ρωμαϊκό νεκροταφείο Φισκάρδου

Συνεχίστηκε και φέτος η ανασκαφική έρευνα στο

65. ΑΔ 48 (1993): Χρονικά, σ. 149-150.

66. Ό.π., σ. 150-151.

ρωμαϊκό νεκροταφείο του Φισκάρδου[67]. Η φετεινή χρηματοδότηση προήλθε από ιδιωτική πρωτοβουλία[68] μέσω της κοινότητας Φισκάρδου.

Η έρευνα συνεχίστηκε στον Ταφικό Περίβολο 2 (Τ.Π. 2) και επεκτάθηκε νότια-νοτιοδυτικά του Ταφικού Περιβόλου 1 (Τ.Π. 1).

Ταφικός Περίβολος 2. Στον Τ.Π. 2 η έρευνα εξαντλήθηκε μέχρι το δάπεδο του περιβόλου, το οποίο σχηματίζεται από μεγάλες πλάκες, πολύ καλά δουλεμένες (Πίν. 80 α). Εξαιτίας όμως της πολύχρονης χρήσης του και άλλων παραγόντων υπέστησαν σημαντικές φθορές. Σημειώνεται ότι η επίχωση γύρω από τις σαρκοφάγους δεν απομακρύνθηκε εξ ολοκλήρου για λόγους στατικούς των σαρκοφάγων.

Στην ανατολική γωνία του χώρου και στην ανώτερη επίχωσή του ήλθε στο φως ταφή η οποία καλυπτόταν από μία στρώση οπτοπλίνθων. Κάτω από αυτήν διαπιστώθηκε παχύ στρώμα πυράς, η οποία και προκάλεσε ανεπανόρθωτες φθορές στη Σαρκοφάγο 1 (Περσεφόνης). Στην ίδια γωνία αλλά στο δάπεδο πλέον του περιβόλου, αποκαλύφθηκε κυκλοτερής κατασκευή η οποία σχηματίζεται από όρθια τοποθετημένα θραύσματα οπτοπλίνθων.

Τα τελευταία στοιχεία αποδεικνύουν ότι ο Τ.Π. 2 ήταν σε χρήση για μακρό χρονικό διάστημα αλλά κατά το τέλος της ρωμαϊκής περιόδου φαίνεται ότι η σημασία και η επιβλητικότητα που αρχικά προκαλούσε υποχωρούν. Ο χώρος πλέον αντιμετωπίζεται χωρίς συγκεκριμένο πρόγραμμα και προσοχή.

Όπως αρχικά αναφέρθηκε, η ανασκαφική έρευνα επεκτάθηκε και νότια-νοτιοδυτικά του Τ.Π. 1. Μεταξύ αυτού (Τ.Π. 1) και του χώρου προς ανασκαφή αφέθηκε πλατύς μάρτυρας.

Στον ανασκαφέντα χώρο ήλθαν στο φως πέντε τάφοι, από τους οποίους οι τρεις είναι κτιστοί, κιβωτιόσχημοι, ενώ οι άλλοι δύο (Τ.ΧΧΙΙ και Τ.ΧΧΙΙΙ) παρουσιάζουν ιδιαίτερη αρχιτεκτονική μορφή.

Ο Τ.ΧΧΙΙ (Πίν. 80 β) προσομοιάζει με τους καμαροσκεπείς. Ωστόσο οι μακριές πλευρές του, ενώ συγκλίνουν προς τα μέσα, δεν ολοκληρώνουν καμάρα, αλλά διακόπτονται σε ένα ορισμένο ύψος όπου και τοποθετούνται καλυπτήριες πλάκες. Αν και ο τάφος βρέθηκε κατεστραμμένος, ωστόσο τη συγκεκριμένη αρχιτεκτονική μορφή τη γνωρίζουμε από τάφο παρακείμενου οικοπέδου. Η νοτιοανατολική στενή πλευρά του φέρει δύο κτιστές βαθμίδες και μικρή είσοδο με υπέρθυρο. Έξω από τη νότια γωνία αποκαλύφθηκε μικρό βάθρο (1,08×1,10 μ.) χτισμένο με οπτοπλίνθους και ασβεστοκονίαμα.

Ο Τ.ΧΧΙΙΙ βρέθηκε και αυτός κατεστραμμένος και συλημένος. Η καταστροφή του οφείλεται στις διαδοχικές αύλακες ύδρευσης που έγιναν στο χώρο κατά το πρόσφατο παρελθόν. Δυστυχώς συνεχίζεται κάτω από το οδόστρωμα. Πρόκειται για τάφο (Πίν. 80 γ) που στη νοτιοδυτική στενή πλευρά φέρει είσοδο και δύο βαθμίδες κατά μήκος των ορατών πλευρών του (νοτιοανατολικής και βορειοανατολικής). Τα τοιχώματά του ορθώνονται κάθετα, αλλά ο τρόπος της κάλυψης παραμένει προς το παρόν άγνωστος.

Και οι δύο τάφοι ως δάπεδο φέρουν ασβεστολιθικές πλάκες με κονίαμα στα διάκενα. Στην απέναντι της εισόδου πλευρά διαμορφώνεται χαμηλό κτιστό μαξιλάρι.

Ένα άλλο ενδιαφέρον στοιχείο του νεκροταφείου είναι η παρουσία μεγάλων χρηστικών αγγείων που τοποθετούνται είτε εντός είτε εκτός των τάφων. Αν και αυτά δεν περιείχαν ούτε οστά ούτε τέφρα, εικάζεται ωστόσο ότι εξυπηρετούσαν ταφικές ανάγκες. Δύο αμφορείς σε οριζόντια διάταξη βρέθηκαν με το στόμιό τους να φράσσεται με πλακοειδή λίθο, ενώ ένα χυτρόσχημο αγγείο, το στόμιο του οποίου καλυπτόταν με θραύσμα κεραμίδας, είχε στην επίχωσή του χάλκινο νόμισμα. Κατά μήκος της χαμηλότερης βαθμίδας της βορειοανατολικής στενής πλευράς του τάφου ΧΧΙΙΙ, μέσα σε ακανόνιστο λάκκο και σε αμφορέα, βρέθηκε ταφή ζώου (σκύλος;) με χάλκινο νόμισμα.

Από το χώρο της ανασκαφής απομακρύνθηκε το κάλυμμα της σαρκοφάγου, που ήταν ανέκαθεν ορατή, και μεταφέρθηκε στο πρώην Δημοτικό Σχολείο. Καταβλήθηκε προσπάθεια για την απομάκρυνση και της ίδιας. Εξαιτίας όμως τεχνικών δυσκολιών, αυτό δεν επιτεύχθηκε και έτσι προγραμματίζεται για την επόμενη ανασκαφική περίοδο.

Τα ευρήματα ήταν πολλά και διάφορα, όπως λυχνάρια, χάλκινα νομίσματα, γυάλινα και πήλινα αγγεία, χάντρες, χρυσά κοσμήματα κ.ά.

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ

Σε περιοδείες του υπογράφοντος στην Κεφαλονιά εντοπίστηκαν οι παρακάτω θέσεις:

67. Ό.π., σ. 151-152.

68. Οι χρηματοδότες της φετινής έρευνας ήταν οι Χαράλαμπος Τσελέντης και Αναστάσιος Τσελέντης, μόνιμοι κάτοικοι Αφρικής, Οδυσσέας Τσελέντης και Γιώργος Κουλουμπαρίτσης, μόνιμοι κάτοικοι Αθηνών, και Ελένη Κουλουμπαρίτση, κοινοτική σύμβουλος στην οποία και εκφράζονται ιδιαίτερες ευχαριστίες για την ηθική υποστήριξη στο έργο μας. Επίσης ιδιαίτερες ευχαριστίες εκφράζονται και στο γνωστό εστιατόριο του Δενδρινού, όπου ολόκληρο το συνεργείο της ανασκαφής σιτιζόταν χωρίς αυτό να επιβαρύνεται οικονομικά. Τέλος, θερμές ευχαριστίες εκφράζονται στη Μαρία Φιλιπποπούλου-Πετροπούλου, στην οποία οφείλονται τα σχέδια, και στους φοιτητές Κώστα Πασχαλίδη και Μιχάλη Κοντό, οι οποίοι συμμετείχαν εθελοντικά.

Στην περιοχή των Καρδακάτων επισημάνθηκε τείχος με πυλίδιο, ενώ από το χώρο συγκεντρώθηκαν θραύσματα ειδωλίων και κεραμική των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων.

Στον οικισμό των Σπήλιων βρέθηκε ποσότητα κεραμικής των ελληνιστικών χρόνων.

Στους Αγίους Θεοδώρους κοινότητας Καραβόμυλου επισημάνθηκε μεγάλο οικοδόμημα που πιθανολογείται ότι πρόκειται για αγροικία. Στην πεδιάδα της Σάμης, στην οποία συμπεριλαμβάνεται η παραπάνω θέση, έχουν καταγραφεί μέχρι τώρα δύο άλλα παρόμοια οικοδομήματα, ενώ πλησίον του οικισμού Γριζάτων, ο οποίος υπάγεται και αυτός στην ίδια περιοχή, εντοπίστηκαν λιθόπλινθοι που εικάζεται ότι και αυτές ανήκουν σε αγροικία

ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Συνεχίστηκε και φέτος η επιφανειακή έρευνα[69] στο ανατολικό τμήμα της Κεφαλονιάς σε συνεργασία της ΣΤ΄ ΕΠΚΑ και του Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Δανίας. Η προσπάθεια περιορίστηκε κυρίως στην ακρόπολη της Σάμης, όπου και έγινε συστηματική και διεξοδική επιφανειακή έρευνα. Παράλληλα έγινε αποτύπωση όλων των αρχιτεκτονικών λειψάνων της, καθώς και διαφόρων μνημείων άλλων περιοχών (Πόρου, Διγαλέτου, Αγίας Ευφημίας, Πύργου Πλαγιάς κ.ά.).

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΟΥ ΕΡΓΟΥ

Σε χώρο που διέθεσε η κοινότητα Σάμης πραγματοποιήθηκε έκθεση φωτογραφιών και σχεδίων από ανασκαφές στη Σάμη και την ευρύτερη περιοχή της και έγινε παρουσίαση του αντίστοιχου έργου.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΙΚΗ

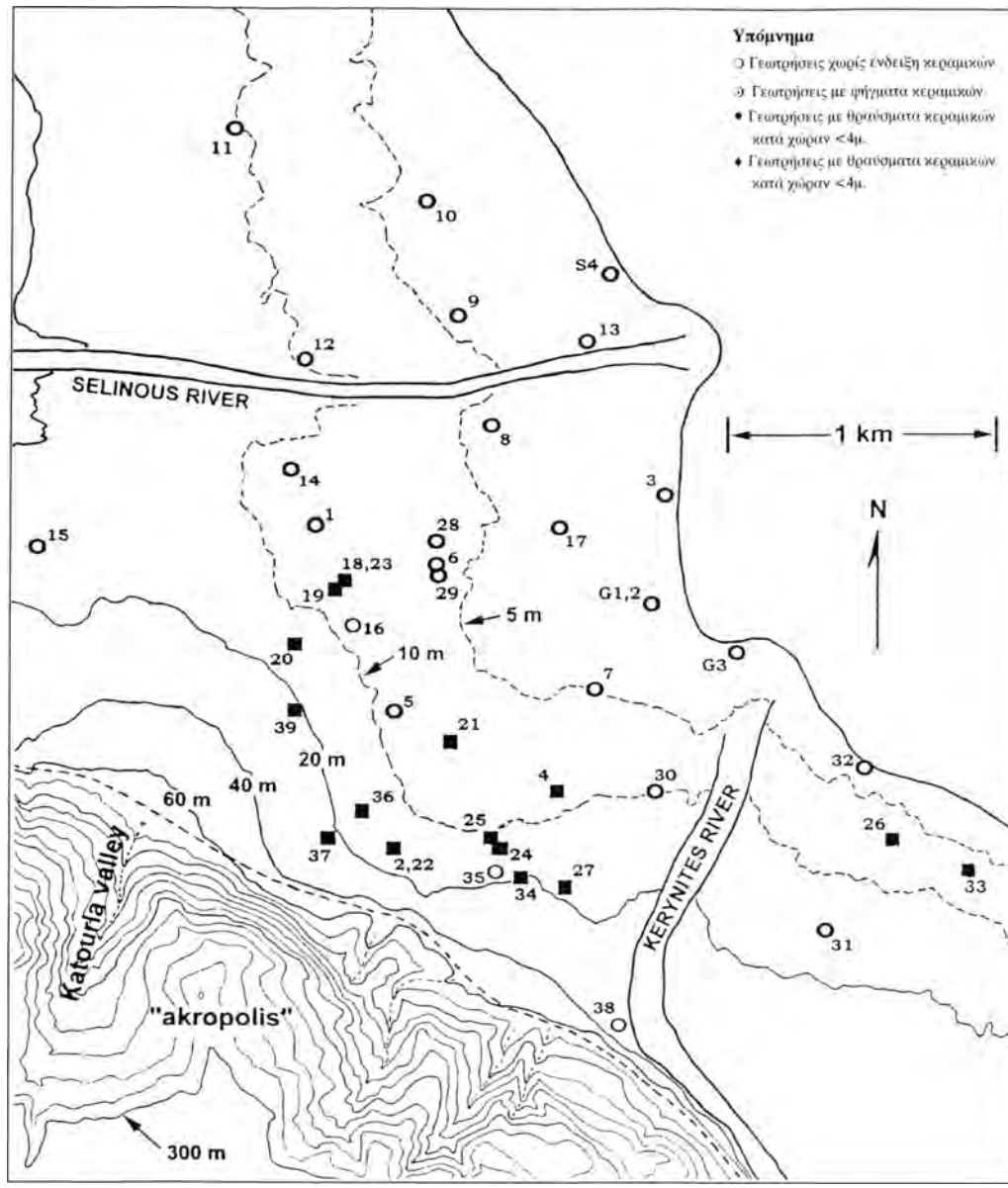
Προκειμένου να καθοριστεί η γεωγραφική έκταση και το βάθος των στρωμάτων (οριζόντων) κατοίκησης στην πιθανή περιοχή της αρχαίας Ελίκης πραγματοποιήθηκαν (κατά τη διάρκεια Ιουνίου και Ιουλίου 1994) 18 επιπλέον γεωτρήσεις, που εντάσσονται στη σειρά που εγκαινιάστηκε το 1991. Σε ένα σύνολο 39 γεωτρήσεων, 18 περιείχαν θραύσματα ή ψήγματα κεραμικής, που εντοπίστηκε σε έδαφος από άργιλο, ιλύ, ή άμμο (Σχέδ. 1).

Δεκαέξι από τις γεωτρήσεις που περιέχουν κεραμική οριοθετούν μια συνεχόμενη περιοχή 2 τ. χλμ. περίπου, στην οποία περιλαμβάνονται και τμήματα των σύγχρονων χωριών Ελίκη, Ρυζόμυλος και Νικολέικα. Αυτός ο χώρος φαίνεται να οριοθετείται προς Β. από γραμμή περίπου 500 μ. προς Ν. του ποταμού Σελινούντα, ΒΑ. από τη σιδηροδρομική γραμμή (σε υψόμετρο 5 μ. περίπου), ανατολικά από τον ποταμό Κερυνίτη και νότια από τη βάση των λόφων. Το κέντρο του φαίνεται να εμπίπτει ακριβώς στην περιοχή, όπου ο Παυσανίας (2ος αι. μ.Χ.) τοποθετεί θέση με την επωνυμία Ελίκη (40 στάδια από το Αίγιο), την οποία περιγράφει ως θέση της περίφημης κλασικής πόλης που καταστράφηκε από το σεισμό του 373 π.Χ. Βρίσκεται στους πρόποδες του λόφου του Αγίου Γεωργίου, στον οποίο αφθονούν τα αρχαία κατάλοιπα και αποτελεί ίσως την ακρόπολη της Ελίκης.

Το βάθος στο οποίο εντοπίστηκε η κεραμική, κυμαίνεται από την επιφάνεια σχεδόν έως τα 12 μ. (Σχέδ. 2). Είναι πιθανόν ότι αυτή εκτείνεται σε δύο κυρίους ορίζοντες με διαχωριστικό βάθος στα 6 μ. περίπου. Η προκαταρκτική ανάλυση της μικροπανίδας δείχνει ότι τα αμμώδη ιζήματα μεταξύ των ανώτερων και κατώτερων στρωμάτων (οριζόντων) με κεραμική στη γεώτρηση Β-18 είχαν αποτεθεί σε υφάλμυρο περιβάλλον (λιμνοθάλασσα). Έγινε δειγματοληψία των κεραμικών θραυσμάτων και των πέριξ ιζημάτων από αρκετούς πυρήνες για χρονολόγηση με σχετικές γεωφυσικές τεχνικές (από τον Γιάννη Λυριτζή, της Ακαδημίας Αθηνών). Τούτο θα συμπληρώσει την αρχαιολογική χρονολόγηση των διαγνωστικών οστράκων και τη ραδιοχρονολόγηση των δειγμάτων που περιέχουν άνθρακα (από τον Γιάννη Μανιάτη, του Δημοκρίτου). Επίσης, θα πραγματοποιηθεί περαιτέρω ανάλυση του ιζηματικού περιβάλλοντος στα δείγματα, προκειμένου να αναζητηθούν ενδείξεις θαλάσσιων αποθέσεων πάνω από το κατώτερο στρώμα που περιέχει κεραμική.

Οι τρεις γεωτρήσεις πραγματοποιήθηκαν κοντά στον ποταμό Κερυνίτη (Β-30, 31, 32) περιέχουν μόνο ποτάμιες αποθέσεις αμμοχάλικου, χωρίς ενδείξεις κεραμικής κατά χώραν, σε βάθος τουλάχιστον 10 μ. Έτσι, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι ο ποταμός ήταν κοντά στη σημερινή του θέση από την αρχαιότητα. Ωστόσο, στην ανατολική πλευρά του ποταμού δύο γεωτρήσεις που έγιναν στη Ροδιά (Β-26, 33) περιέχουν ενδείξεις κεραμικής σε ένα μεμονωμένο ορίζοντα. Αυτό δείχνει ότι υπήρξε

69. ΑΔ 48 (1993): Χρονικά, σ. 153-154.

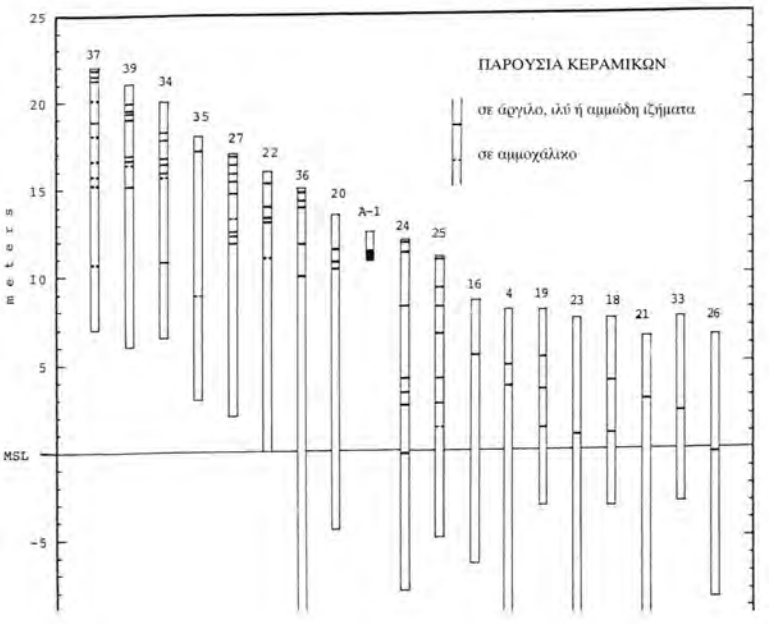

Σχέδ. 1. Αρχαία Ελίκη. Χάρτης της περιοχής μεταξύ των ποταμών Σελινούντα - Κερυνίτη με τις θέσεις των 39 γεωτρήσεων.

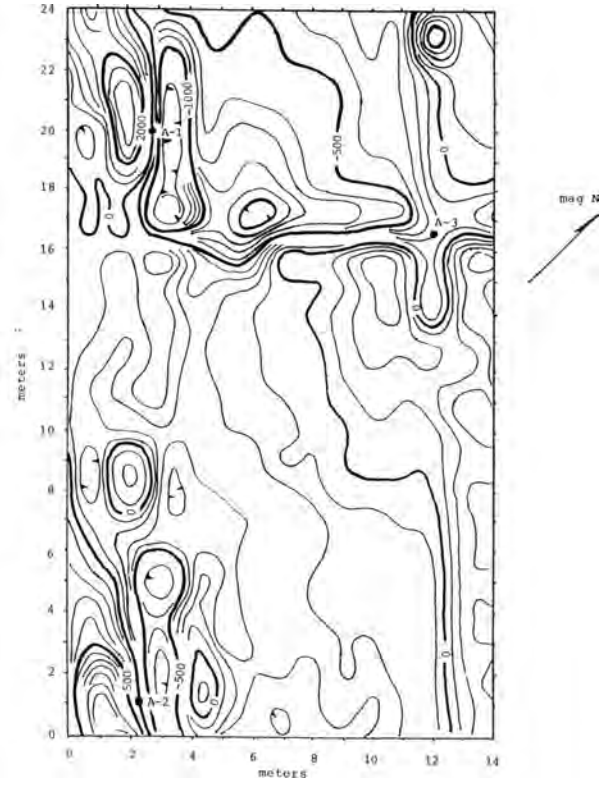
εκεί μια βραχύβια κοινότητα, που ίσως ανήκει στην Κερύνεια.

Επίσης, επί οκτώ ημέρες πραγματοποιήθηκε μια σειρά γεωφυσικών ερευνών με γεωραντάρ, ηλεκτρική αγωγιμότητα και μαγνητομέτρηση (από τον καθηγητή Σταύρο Παπαμαρινόπουλο, του Πανεπιστημίου Πατρών). Η μαγνητομέτρηση παρουσίασε σημαντικά αποτελέσματα (Σχέδ. 3) σε ένα δενδρόκηπο, 240 μ. βορειοδυτικά του σχολείου της Ελίκης, σε υψόμετρο 12,5 μ. Οι μαγνητικές καμπύλες δείχνουν ορθογώνιες κατασκευές που μοιάζουν με τοίχους και πολύ έντονες ανωμαλίες από πηγές βάθ. 2 μ. περίπου.

Προκειμένου να ερευνηθούν τα ισχυρότερα μαγνητικά στοιχεία, ανοίχτηκαν σε αυτή την περιοχή τρεις αβαθείς οπές με τη βοήθεια χειροκίνητου τρυπανιού. Στην πρώτη (Α-1 στο Σχέδ. 3) εντοπίστηκε πλούσια συγκέντρωση

Σχέδ. 2. Κατακόρυφες τομές γεωτρήσεων που περιείχαν στοιχεία κεραμικής, ταξινομημένες ανάλογα με την υψομετρική τους θέση πάνω από το επίπεδο της θάλασσας (MSL).

Σχέδ. 3. Ελίκη, θέση Κλωνή. Χάρτης μαγνητικών δεδομένων (Εργαστήριο Γεωφυσικής Πανεπιστημίου Πατρών).

κεράμων και θραυσμάτων κεραμικής (ορισμένα διαγνωστικά της πρώιμης ρωμαϊκής περιόδου), που άρχιζε σε βάθος 1,2 μ. και συνεχίστηκε μέχρι το 1,5 μ. περίπου, όπου βρέθηκε ένα δάπεδο από κεραμικά πλακίδια. Στη δεύτερη αβαθή γεώτρηση (Α-2) που εντοπίστηκαν και πάλι πολλά θραύσματα κεράμων και κεραμικής σε βάθος μεταξύ 1,2 και 1,6 μ. Στον πυθμένα και σε βάθος 1,6 μ. εντοπίστηκε τμήμα ενός ρωμαϊκού τοίχου και κεραμικά θραύσματα ίσως κλιβάνου (ταυτίστηκε από τον Γ. Λυριτζή), τα οποία εξηγούν ίσως την ένταση της μαγνητικής ανωμαλίας. Η θέση της τρίτης γεώτρησεις (Α-3) βρισκόταν πάνω από μαγνητικές καμπύλες που έμοιαζαν με δύο τεμνόμενους τοίχους. Πράγματι η έρευνα αυτής της θέσης απέδωσε συγκέντρωση κεραμικών θραυσμάτων και, σε βάθος 1,5 μ., εντοπίστηκε και φωτογραφήθηκε η γωνία δύο τοίχων.

Αυτά είναι τα πρώτα αρχαία κτίρια που εντοπίστηκαν σε αυτή τη θέση (κτήμα Κλωνή) της εκτεταμένης παράκτιας πεδιάδας 6 χλμ. περίπου ανατολικά του Αιγίου. Τα στρώματα (ορίζοντες) κατοίκησης και οι αξιόλογες κατασκευές που βρίσκονται εδώ θα πρέπει να ερευνηθούν με ανασκαφή.

ΝΤΟΡΑ ΚΑΤΣΩΝΟΠΟΥΛΟΥ - STEVEN SOTER

6η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Το 1994 υπηρέτησαν στην 6η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, εκτός από την υπογράφουσα, οι αρχαιολόγοι Κωνσταντίνα Σκαρμούτσου στην Αρχαία Κόρινθο, Ζωή Μυλωνά στη Ζάκυνθο, Αναστασία Κουμούση στην Πάτρα, καθώς και οι νεοδιορισθέντες αρχαιολόγοι Μαρία-Ελένη Βαβούρη και Δημήτριος Αθανασούλης. Η συνάδελφος Αφέντρα Μουτζάλη, πλην ενός διμήνου, παρέμεινε με απόσπαση στο Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών στην Αθήνα, ενώ μετά το καλοκαίρι επέστρεψε από την εκπαιδευτική της άδεια η Διαμάντω Ρηγάκου.

Η έλλειψη μόνιμου επιστημονικού-τεχνικού προσωπικού, που είναι πάγιο πρόβλημα της Εφορείας, για μια ακόμη χρονιά δυσχέρανε σοβαρά το έργο της Εφορείας, δεδομένου μάλιστα ότι όφειλε να ανταποκριθεί στις ανάγκες μεγάλου αριθμού σεισμόπληκτων μνημείων, από τους σεισμούς του 1993 στην Πάτρα (ναός Μητρόπολης Πατρών, παλαιός ναός Αγίου Ανδρέα, ναός Παντοκράτορα και Φρούριο) και στον Πύργο (ναός Αγίας Κυριακής, ναός Αγίου Διονυσίου στον Πύργο, καθολικό μονής Φραγκαβίλλας, Πύργος Ελεούσας κ.ά.).

ΜΥΡΤΩ ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΕΡΡΑ

ΣΤΕΡΕΩΤΙΚΕΣ - ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Χιλιομόδι

Παλαιά μονή Φανερωμένης

Το «Παλαιομονάστερο» βρίσκεται στην κορυφή του λόφου Καστρί Βίρλα, νοτιοδυτικά του χωριού Χιλιομόδι. Ιδρύθηκε πιθανότατα κατά το 16ο αι. και εγκαταλείφθηκε στα χρόνια της Επανάστασης του '21, όταν οι μοναχοί μετοίκησαν χαμηλότερα, στο μετόχι της Αγίας Μαρίνας (μονόκλιτο ναΰδριο με τοιχογραφίες του 17ου αι.). Από το 1875 λειτούργησε η νέα μονή Φανερωμένης, που τα τελευταία χρόνια μετατράπηκε σε γυναικεία. Από το συγκρότημα της παλαιάς μονής, που ήταν σταυροπηγιακή, σώζεται το καθολικό, σταυροειδής εγγεγραμμένος δικιόνιος ναός με οκταγωνικό τρούλο και τρίπλευρη αψίδα Ιερού. Η είσοδος στο νάρθηκα έχει μαρμάρινο περιθύρωμα και επάνω ημικυκλική τυφλή κόγχη με την εικόνα της Θεοτόκου (Πίν. 81 α).

Ο ναός χρονολογήθηκε από τον Αναστάσιο Ορλάνδο στο 13ο αι., διατηρεί δε τοιχογραφίες σε δύο στρώματα· οι παλαιότερες είναι του 13ου αι. και οι μεταγενέστερες του 17ου αι., που αποδίδονται στο ζωγράφο Δ. Κακαβά.

Κατά το έτος 1991 έγινε από τον Στ. Παπαγεωργίου εκτεταμένος καθαρισμός, στερέωση των τοιχογραφιών και τοποθέτηση γαζών, με προοπτική μελλοντικά να γίνουν αποτοιχίσεις.

Τον ίδιο χρόνο έγινε μεταφορά στο Βυζαντινό Μουσείο δέκα εικόνων από τη νεά μονή Φανερωμένης και συντηρήθηκαν από την Θ. Παπαγεωργίου. Μεταξύ των ετών 1993-1994, με πρωτοβουλία του Συλλόγου Παληάς Μονής Φανερωμένης και υπό την επίβλεψη της υπογράφουσας και της αρχιτέκτονος της ΔΑΒΜΜ Ν. Ιωαννίδου, που συνέταξε και τη σχετική μελέτη, εκτελέστηκαν οι ακόλουθες στερεωτικές εργασίες:

1. Στερέωση και ανάκτιση του βορεινού περιβόλου της μονής, που λειτουργεί ως τοίχος αντιστήριξης του πρανούς όπου βρίσκεται η μονή. Ο τοίχος αυτός εμφάνιζε μεγάλη απόκλιση, ειδικά στα σημεία επαφής του με το καθολικό, και είχε καταρρεύσει στο δυτικό τμήμα του. Κατά την ανάκτιση διατηρήθηκε το πάχος του υπάρχοντος (0,70 μ.) και το ύψος του 1,20 μ. από τη στάθμη του εδάφους εσωτερικά. Χρησιμοποιήθηκαν υλικά παρόμοια με τα παλαιά και κατασκευάστηκε προστατευτικό «σαμαράκι» στη στέγη του τοίχου (Πίν. 81 β).

2. Αποκατάσταση της τοιχοποιίας του καθολικού με αρμολογήματα μετά τη διευθέτηση των ομβρίων στη νότια πλευρά του ναού με την κατασκευή αποστραγγιστικής τάφρου.

3. Επικεράμωση της στέγης με αντικατάσταση των φθαρμένων κεραμιδιών. Παραμένει σε εκκρεμότητα η έρευνα της αρχικής στέγασης του ναού.

4. Εναπομένει η προβλεπόμενη στη μελέτη ανακατασκευή του δίλοβου παραθύρου της κόγχης του Ιερού που φέρει διπλό πλίνθινο πλαίσιο και οδοντωτή ταινία, καθώς και η αντικατάσταση των ξύλινων κουφωμάτων.

5. Κατά τον καθαρισμό του χώρου, δυτικά του καθολικού της μονής και σε απόσταση 5,50 μ. από την πρόσοψη του νάρθηκα, αποκαλύφθηκε και στερεώθηκε επίμηκες υπόγειο κτίριο, διαστ. 20×5 μ. Η βορεινή του πλευρά συμπίπτει με το βόρειο τοίχο-περίβολο της μονής. Ο τοίχος της νότιας πλευράς φέρει εσωτερικά οκτώ τοξωτές κόγχες, άνωθεν των οποίων διαφαίνεται γένεση θόλου επιστέγασης. Η στάθμη του δαπέδου βρίσκεται περίπου 1,50 μ. χαμηλότερα από τη στάθμη του προαυλίου και η πρόσβαση στο εσωτερικό του κτιρίου γίνεται με λίθινα

σκαλοπάτια που βρίσκονται στο δυτικό άκρο της νότιας πλευράς.

6. Επακολούθησε καθαρισμός από τη βλάστηση και τις επιχωματώσεις του ευρύτερου χώρου νότια του καθολικού, κατά τη διάρκεια του οποίου έγινε ευκρινέστερη η διάκριση ερειπωμένων κτισμάτων της μονής (διώροφα κτίσματα ανατολικά του ναού, θολωτά κτίρια που εξυπηρετούσαν τις ανάγκες λειτουργίας της μονής, όπως αποθηκευτικοί χώροι κ.ά., ίχνη περιβόλου της νότιας πλευράς, πέτρινο κυκλικό πηγάδι κ.ά.).

Προγραμματίζεται αποτύπωση του χώρου με τοπογραφικά όργανα και ανασκαφική έρευνα στη θέση των ερειπίων εντός του περιβόλου, καθώς και στον αύλειο χώρο της μονής.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΣΚΑΡΜΟΥΤΣΟΥ-ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΑΧΑΪΑΣ

Πόρτες

Ναΰδριο σπηλαίου Αγίου Γεωργίου

Συνεχίστηκαν οι εργασίες στερέωσης και διαμόρφωσης του χώρου των δύο παρεκκλησίων που βρίσκονται στο εσωτερικό του σπηλαίου[1]. Ειδικότερα στερεώθηκαν οι τοιχοποιίες με καθαρισμό και βαθύ αρμολόγημα και κατασκευάστηκε σκάλα ανόδου από το επίπεδο της εισόδου στο παρεκκλήσι που βρίσκεται στο επάνω επίπεδο του σπηλαίου. Η σκάλα μελετήθηκε και κατασκευάστηκε αφού καθαιρέθηκε η σαθρή σιδερένια σκάλα που υπήρχε, με τρόπο ώστε να μη θίγεται ο φυσικός βράχος με τα λαξεύματα που αποτελούσαν τον αρχικό τρόπο ανόδου στο υπερκείμενο ναΰδριο.

Φρούριο Πατρών

Κατά το 1994 έγιναν εργασίες επείγουσας στερέωσης σε διάφορα τμήματα του Κάστρου, τόσο του εξωτερικού περιβόλου όσο και του μέσα Κάστρου, καθόσον μετά το σεισμό του 1993 βρίσκονταν σε κατάσταση επικίνδυνης ετοιμορροπίας που εγκυμονούσε κινδύνους για τους επισκέπτες. Ειδικότερα επεμβάσεις με βαθύ αρμολόγημα, τοπικές περιορισμένες ανακτίσεις, σφηνώματα και συρραφές στη λιθοδομή έγιναν:

1. Στον ενετικό δυτικό προμαχώνα. 2. Στον εξωτερικό περίβολο, βόρεια της πύλης εισόδου. 3. Στο βόρειο τείχος. 4. Στον εσωτερικό περίβολο (Πίν. 82 α-β).

Έγιναν εργασίες καθαρισμού και διάνοιξη διερευνητικών τομών στον ανατολικό προμαχώνα προκειμένου να συνταχθεί μελέτη στερέωσής του, δεδομένου ότι παρουσιάζει ιδιαίτερα σοβαρά στατικά προβλήματα, και εργασίες υποστήλωσης της εισόδου.

Φρούριο Ρίου

Οι εργασίες του 1994 επικεντρώθηκαν στη στερέωση του βόρειου τείχους του Κάστρου, το οποίο υφίσταται τη μεγαλύτερη καταπόνηση από το βοριά και τη θάλασσα. Σε πολλά σημεία, παρά το μεγάλο πάχος της τοιχοποιίας, παρουσίαζε κενά βάθ. έως και 1 μ. Έγιναν συμπληρώσεις, ανακτίσεις της λιθοδομής, όπου ήταν αναγκαίο, για λόγους στερέωσης, διαμόρφωσης και στεγανοποίησης της στέψης. Σημειώνεται ότι υπάρχει πρόσβαση στη στέψη του τείχους και για το λόγο αυτό ήταν ιδιαίτερα επείγουσα η εκτέλεση των εργασιών αυτών.

ΝΟΜΟΣ ΗΛΕΙΑΣ

Φρούριο Χλεμούτσι

Κατά το 1994 εκτελέστηκε το έργο ηλεκτροφωτισμού του Κάστρου Χλεμούτσι με μελέτη εγκεκριμένη από το 1988 και δαπάνη του ΕΟΤ.

Οι στερεωτικές εργασίες περιορίστηκαν στο δυτικό εξωτερικό περίβολο, όπου έγιναν βαθιά αρμολογήματα και ανακτίσεις, όπου ήταν αναγκαίο, καθαρισμός και αποκατάσταση του περιδρόμου με χαμηλή ανάκτιση του στηθαίου για λόγους ασφαλείας των επισκεπτών, δεδομένου ότι η πρόσβαση είναι εύκολη.

ΜΥΡΤΩ ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΕΡΡΑ

ΝΟΜΟΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ[2]

Κοινότητα Αργασίου

Πύργος Δομενεγίνη

Συνεχίστηκαν οι εργασίες στερέωσης της τοιχοποιίας: καθαιρέσεις σαθρών επιχρισμάτων, τοπικά αρμολογήματα, εσωτερικά και εξωτερικά, σφράγιση ρωγμών, τοπο-

1. Βλ. ΑΔ 48 (1993): Χρονικά, σ. 156-157.

2. Οι στερεωτικές και αναστηλωτικές εργασίες έγιναν υπό την επίβλεψη της αρχιτέκτονος Άννας Ζαγκότση.

θέτηση λίθινων κλειδιών. Κατασκευάστηκε η ξύλινη θύρα εισόδου, σύμφωνα με τη μελέτη.

Πόλη Ζακύνθου

Κωδωνοστάσιο ναού Αγίου Νικολάου του Μώλου

Έγινε ανακατασκευή του άνω τμήματος, που είχε καθαιρεθεί το περασμένο έτος. Ο πυρήνας των πεσσών οπλίστηκε με ανοξείδωτες μεταλλικές ράβδους και χρησιμοποιήθηκε άριστης ποιότητας σκυρόδεμα, προκειμένου να εξασφαλιστεί η ισχυρή σύνδεσή του με την επένδυση από πωρόλιθο, αλλά και με τη βάση. Ένας μικρός αριθμός δόμων που έλειπε λαξεύθηκε εκ νέου από έμπειρο λιθοξόο. Συμπληρώθηκε και αποκαταστάθηκε στην προσεισμική της μορφή η λίθινη βάση του σταυρού στην κορυφή του κωδωνοστασίου.

Τραγάκι

Μονή Παναγίας Δερματούσας

Κατασκευάστηκε νέα στέγη και αντικαταστάθηκαν τα παλαιά ξευκτά με νέα, που στερεώθηκαν με μεταλλικούς συνδέσμους στο σενάζ. Τοποθετήθηκε ειδική μεμβράνη για να εξασφαλιστεί στεγανότητα και στρώθηκε μεταλλικό πλέγμα για την καλύτερη προστασία των κεραμιδιών. Δημιουργήθηκε κάναβος στην τοιχοποιία και τοποθετήθηκαν σωληνίσκοι για τη μελλοντική εφαρμογή τσιμεντενέσεων.

Επίσης, από τον επί συμβάσει αρχιτέκτονα-μηχανικό Δημήτρη Κωστή εκπονήθηκε η μελέτη στερέωσης και αποκατάστασης του ναού Αγίου Νικολάου Εξωχώρας.

ΖΩΗ ΜΥΛΩΝΑ

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΑΧΑΪΑΣ

Στο εργαστήριο της Εφορείας στην Πάτρα εργάστηκαν, με επικεφαλής το συντηρητή Απόστολο Θεοδωρακόπουλο, οι Ζώης Γκρίλλας και Νίκος Κατσαΐτης και εποχιακά οι Γεωργία Σαρακίνη, Μαρία Αργυροπούλου και Κατίνα Αντωνοπούλου.

Κατά τους χειμερινούς μήνες στην Πάτρα συντηρήθηκαν τα αποτειχισμένα σπαράγματα τοιχογραφιών από το Τζάιλο Αχαΐας[3], δεκαέξι εικόνες του Εκκλησιαστικού Μουσείου Μητρόπολης Αιγίου και τέσσερις εικόνες επτανησιακής τέχνης από τον ιδιωτικό ναό Θεοφιλάτου στα Δαμουλιανάτα Κεφαλονιάς. Στο Εκκλησιαστικό Μουσείο του Αιγίου εξάλλου συντηρήθηκε επιτόπου το τέμπλο και οι εικόνες του καθολικού της μονής Αγίου Νικολάου Βούρας, απλό ξύλινο με γραπτή επιγραφή του 1702 και λαϊκότροπες σύγχρονες εικόνες[4].

Εκτός εργαστηρίου έγιναν οι παρακάτω εργασίες:

1. *Ναός Παλαιοπαναγιάς στη Μανωλάδα Ηλείας*. Συνεχίστηκαν οι εργασίες αποκάλυψης, καθαρισμού και στερέωσης των τοιχογραφιών[5]. Στον κυρίως ναό, στο νοτιοανατολικό τοίχο, αποκαλύφθηκαν, σε κακή όμως διατήρηση, ολόσωμες μορφές στρατιωτικών αγίων, ενώ ο καθαρισμός των τοιχογραφιών του βορειοδυτικού παρεκκλησίου του αφιερωμένου στον άγιο Νικόλαο απέδωσε τη λαμπρή τέχνη των τοιχογραφιών του βυζαντινού μνημείου (Πίν. 83 α, 84 α-β).

2. *Ναός Αγίας Μονής Τράπεζας Αιγιαλείας*. Στο εγκαταλελειμμένο παλαιό καθολικό διαλελυμένης μονής σημειώθηκε μια αξιοπερίεργη με καταστρεπτικές συνέπειες ενέργεια ενός ιδιώτη κατοίκου Τράπεζας Αιγιαλείας. Έχοντας ιδρύσει δίπλα στο σπίτι του μικρό ναΰδριο αποφάσισε να «σώσει» τον τοιχογραφικό διάκοσμο του καθολικού της Αγίας Μονής από πιθανούς αρχαιοκάπηλους και με κάποιους άπειρους και προφανώς άσχετους τεχνίτες επιχείρησε να κάνει αποτοιχίσεις. Η καταστροφή ήταν μεγάλη, σημαντικά κομμάτια τοιχογραφιών έπεσαν και διαλύθηκαν, ενώ μόνο κάποια κεφάλια κατάφεραν να αποκολλήσουν και να τα εντοιχίσουν στον ιδιωτικό του ναό. Το συνεργείο της Εφορείας επενέβη κατόπιν καταγγελίας και προέβη στη στερέωση των εναπομεινάντων τμημάτων του διακόσμου, που χρονολογείται στο 17ο αι.

3. *Ασκητήρια Τράπεζας Αιγιαλείας*. Σε μικρή απόσταση από την Αγία Μονή, σε κάθετα κομμένο βράχο προς το Βουραϊκό, υπάρχει μια σειρά από σκήτες, άλλες σε φυσικό κοίλωμα και άλλες σε λαξευμένους στο βράχο χώρους. Μία από αυτές υπήρξε το ασκητήριο του αγίου Αντωνίου, όπου σώζονται τοιχογραφίες με μορφές σηθαίων αγίων, μεταξύ των οποίων και του αγίου Αντωνίου, και αποσπασματική παράσταση της Ανάστασης στον τύπο της Καθόδου στον Άδη, που μπορούν να χρονολογηθούν στο 16ο αι. Έγιναν εργασίες συγκράτησης των τοι-

3. Βλ. ΑΔ, ό.π. (υποσημ. 1), σ. 159.

4. Για τη συντήρηση και άλλων εικόνων του Μουσείου που έχουν καταγραφεί κατά το παρελθόν, βλ. παλαιότερα Χρονικά του ΑΔ από το 1987 κ.ε.

5. Βλ. ΑΔ, ό.π. (υποσημ. 1), σ. 159.

χογραφιών και προγραμματίστηκε για τον επόμενο χρόνο η αποτοίχισή τους, διότι αφ' ενός η πρόσφυση του κονιάματος στο βράχο είναι προβληματική, αφ' ετέρου δεν υπάρχει τρόπος διασφάλισής τους από ενδεχόμενη απόπειρα αρχαιοκαπηλίας.

4. *Καθολική Γαστούνης*. Συνεχίστηκε ο καθαρισμός των τοιχογραφιών του βυζαντινού ναού της Γαστούνης. Κατά το 1994 το συνεργείο απασχολήθηκε στο χώρο του Ιερού. Όλος ο διάκοσμος καλυπτόταν από παχύ στρώμα αιθάλης, το οποίο αφαιρέθηκε με πολύ δυσκολία. Οι τοιχογραφίες στις αρχές του αιώνα είχαν επιζωγραφιστεί με μπλε λαδόχρωμα και είχαν προστεθεί ποικίλα διακοσμητικά. Αφού αφαιρέθηκαν οι επιζωγραφίσεις άρχισε να αποκαθίσταται ένα σημαντικό ζωγραφικό σύνολο του 18ου αι. (του 1702, σύμφωνα με επιγραφή που σώζεται πάνω από το δίβηλο του νάρθηκα, με δαπάνες του επισκόπου Ωλένης Ιωαννικίου). Στην αψίδα αποκαλύφθηκε η Πλατυτέρα ανάμεσα σε δύο αγγέλους και από κάτω η Κοινωνία των Αποστόλων. Στη χαμηλότερη ζώνη εικονίζονται τρεις σκηνές με ευχαριστιακή σημασία, η Βάτος, η Θυσία του Αβραάμ και η Φιλοξενία. Το διάκοσμο συμπληρώνουν στηθάρια αγίων.

Πάνω από τις παραστάσεις αυτές αποκαλύφθηκε περίεργη κτητορική επιγραφή με λευκά μεγάλα γράμματα: *ΑΝΗΓΕΡΘΗ ΕΚ ΒΟΘΡΟΥ Ο ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΝΑΟΣ* και μετά από σειρά ονομάτων αναφέρει *ἔτους ἀπὸ Ἀδὰμ ϛψΠΖ*, χρονολογία που αντιστοιχεί στο έτος 1275 και προφανώς ουδεμία σχέση έχει με το ζωγραφικό διάκοσμο. Η έρευνα για την ύπαρξη από κάτω παλαιότερου στρώματος, του οποίου θα μπορούσε να υποτεθεί ότι την κτητορική επιγραφή αντέγραψε ο ζωγράφος, δεν απέδωσε αποτελέσματα. Θα πρέπει να σημειωθεί πάντως ότι στο δυτικό τμήμα του ναού έχει εντοπιστεί η ύπαρξη και παλαιότερου στρώματος τοιχογραφιών.

ΜΥΡΤΩ ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΕΡΡΑ

ΝΟΜΟΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ

Στο εργαστήριο του Μουσείου συντηρήθηκαν εικόνες από τις αποθήκες του, από ναούς της Ζακύνθου και από ιδιωτικές συλλογές, από τους συντηρητές Μαρίνα Ραζή, Αντώνη Ραζή, Άννα Μάνεση. Ενδεικτικά αναφέρονται:

1. Από την κοινότητα Αγαλά:

α) Ανάσταση (διαστ. 0,91×0,72 μ.). Έγινε ολική σχεδόν αντικατάσταση του σαθρού ξύλου, στερεώσεις της ζωγραφικής επιφάνειας, καθαρισμός οξειδώσεων και αισθητική αποκατάσταση.

2. Από το ναό Ευαγγελίστριας κοινότητας Κάτω Γερακαρίου:

Πραγματοποιήθηκαν ξυλουργικές επεμβάσεις στο σαθρό ξύλο, αφού προστατεύθηκε η ζωγραφική επιφάνεια, στερεώσεις, καθαρισμός του οξειδωμένου βερνικιού και αισθητική αποκατάσταση στις εικόνες: άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος (διαστ. 1,09×0,68 μ.), Παντοκράτορας (διαστ. 1.49×0,50 μ.) και Εσταυρωμένος τέμπλου (διαστ. 1,23×0,71 μ.).

3. Από το ναό Υπεραγίας Θεοτόκου κοινότητας Βανάτου:

α) Ευαγγελιστής Λουκάς-Απόστολος Παύλος (διαστ. 1,80×0,95 μ.), από την επίστεψη του τέμπλου. Έγιναν στερεώσεις σε αποκολλημένα σε μεγάλη έκταση τμήματα της ζωγραφικής επιφάνειας, αφαίρεση οξειδωμένου βερνικιού, στοκαρίσματα και αισθητική αποκατάσταση.

β) Χριστός Μέγας Αρχιερεύς (διαστ. 0,90×0,68 μ.). Μεγάλο τμήμα της ζωγραφικής επιφάνειας με προετοιμασία σε ύφασμα είχε μύκητες από την αυξημένη υγρασία του χώρου, είχε συρρικνωθεί και είχε αποκολληθεί από το ξύλο. Έγιναν στερεώσεις, καθαρισμοί, αντικατάσταση σαθρών τρεσσών και αισθητική αποκατάσταση.

4. Από το ναό Φανερωμένης πόλης:

α) Αμνός επιταφίου (διαστ. 0,83×0,14 μ.). Αφαιρέθηκε το οξειδωμένο βερνίκι και έγιναν τοπικές συμπληρώσεις με στόκο.

β) Μήτηρ Θεού (διαστ. 0,27×0,21 μ.). Αφού αφαιρέθηκε η αργυρή επένδυση, έγινε καθαρισμός της ζωγραφικής επιφάνειας, αφαιρέθηκαν επιζωγραφίσεις και μεταγενέστερα στοκαρίσματα. Έγινε αισθητική αποκατάσταση και η επένδυση τοποθετήθηκε σε χωριστό ξύλο.

5. Ναός Σωτήρος κοινότητας Λαγοπόδου:

Έγιναν επιτόπου οι εξής εργασίες: νέο φοδράρισμα με λινό ύφασμα, καθαρισμός της ζωγραφικής επιφάνειας και αισθητική αποκατάσταση σε δύο μεγάλες ελαιογραφίες σε ύφασμα, διαστ. 4×4 μ. η καθεμιά και θέματα τη Μεταμόρφωση και την Ανάληψη του Χριστού.

6. Ναός Αγίου Ιωάννου Προδρόμου κοινότητας Γαλάρου: Σε τετράποδο προσκυνητάρι (διαστ. 1,50×0,57 μ.), αφαιρέθηκε το μεταγενέστερο ελαιόχρωμα και αποκαλύφθηκε το επιχρυσωμένο ξύλο. Εργασία επιτόπου.

ΖΩΗ ΜΥΛΩΝΑ

ΚΗΡΥΞΕΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ

Στο νομό Κορινθίας ανακηρύχθηκαν ως ιστορικά διατηρητέα τα ακόλουθα μνημεία:

Άγιος Νικόλαος Κοκκωνίου

Κοιμητηριακός ναός εκτός οικισμού Κοκκωνίου. Πρόκειται για μονόχωρο ναΰδριο με δίριχτη κεραμοσκεπή στέγη και ημικυκλική κόγχη Ιερού. Στο τοξωτό υπέρθυρο της δυτικής θύρας έχει λαξευθεί η χρονολογία ανέγερσης *1899*.

Στην τοιχοποιία έχουν ενσωματωθεί τμήματα αρχιτεκτονικών μελών (τμήματα μαρμάρινου κοσμήτη, θωρακίων και κιονοκράνου κιονίσκου με φυτική διακόσμηση, σταυρούς, ρόδακα κ.ά.) σε β΄ χρήση, που προέρχονται πιθανώς από παλαιότερο ναό, επί του οποίου θεμελιώθηκε κατά την παράδοση ο σημερινός.

Οι εικόνες του ξύλινου τέμπλου φέρουν υπογραφή *Τσολάκης 1950*.

Στη δυτική πλευρά του περιβόλου, που έχει επιμελώς χτιστεί με ντόπια πέτρα, υψώνεται τοξωτό πρόπυλο με αετωματική απόληξη.

Ναός Ευαγγελίστριας Ταρσινών

Βρίσκεται σε ερημική πευκόφυτη τοποθεσία νοτιοανατολικά του χωριού Ταρσινά και χτίστηκε κατά τον Α. Ορλάνδο στα ερείπια παλαιότερου ναού αφιερωμένου στον Άγιο Ερμόλαο κατά τα τέλη του 19ου αι.

Είναι μονόχωρο ναΰδριο με δίριχτη κεραμοσκεπή στέγη και ημικυκλική κόγχη, που καταλαμβάνει το ήμισυ της ανατολικής πλευράς.

Στην τοξωτή θύρα της βόρειας πλευράς έχει τοποθετηθεί υπέρθυρο από τεμάχια μαρμάρου με διακοσμητικές γλυφές. Ψηλότερα βρίσκεται τυφλή αβαθής ορθογώνια κόγχη που περικλείεται από τμήματα μαρμάρου και τμήμα λοξότμητου επιστυλίου με φυτική διακόσμηση. Η θύρα της δυτικής πλευράς έχει τοξωτό υπέρθυρο από δύο επάλληλα πώρινα τόξα.

Το δάπεδο του παλαιού ναού ήταν επιστρωμένο με μαρμάρινες πλάκες, δύο από τις οποίες διατηρούνται και φέρουν διακόσμηση πτηνού που κατασπαράσσει φίδι.

Ναός Μεταμόρφωσης Ζεμενού

Βρίσκεται σε ύψωμα στο άκρο του χωριού Ζεμενός. Είναι μεγάλων διαστάσεων ναός που καλύπτεται με στέγες από κεραμίδια σε σχήμα σταυρού. Στην ανατολική πλευρά διαμορφώνονται τρεις ημιεξαγωνικές κόγχες Ιερού. Στην τοιχοποιία από λαξευτούς πωρόλιθους έχουν ενσωματωθεί αρχιτεκτονικά μέλη σε β΄ χρήση. Τα τοξωτά μονόλοβα παράθυρα έχουν μαρμάρινα διάτρητα φράγματα.

Στο εσωτερικό η εικόνα της Μεταμόρφωσης από το ξύλινο τέμπλο είναι επενδεδυμένη με ασήμι και φύλλα χρυσού (20ού αι.).

Βόρεια του ναού σε χαμηλότερο επίπεδο σώζεται αυτόνομο διώροφο πώρινο κωδωνοστάσιο με χρονολογία *1889* και κατεστραμμένο πρόπυλο με τοξωτή θύρα.

Σώζονται επίσης ερείπια εκκλησίας με περιφραγμένη την Αγία Τράπεζα, που έχει θεμελιωθεί σε παλαιότερο ναό, του οποίου διατηρούνται ίχνη ανάμεσα στη βλάστηση. Στο δημοτικό σχολείο φυλάσσονται αξιόλογα αρχιτεκτονικά μέλη.

Η Εφορεία προγραμματίζει την έρευνα του χώρου όπου εμόνασε ο όσιος Λουκάς πριν από την αναχώρησή του για τη Φωκίδα.

Ναός Παμμεγίστων Ταξιαρχών Άσσου

Μονόχωρος, μεγάλων διαστάσεων (8,60×18,70 μ.) ναός, με δίριχτη κεραμοσκεπή στέγη και τρίπλευρη κόγχη Ιερού.

Στην επιμελημένη τοιχοποιία έχουν χρησιμοποιηθεί λαξευτοί πωρόλιθοι, ενώ επιχρισμένη κορνίζα επιστέφει τους περιμετρικούς τοίχους.

Εσωτερικά φέρει ξύλινη ταμπλαδωτή οροφή με οκταγωνικό ψευδοτύμπανο. Το τέμπλο είναι ξύλινο. Η Αγία Τράπεζα στηρίζεται σε νεότερο αρράβδωτο κίονα και αρχαίο επίθημα κιονοκράνου.

Αξιόλογες τοιχογραφίες με σειρά αγίων κοσμούν τμήματα της βόρειας και νότιας πλευράς με κτητορική επιγραφή *Α. Λαζανάς και Γ. Σοφικήτης, δωρεά 1856*.

Πολλές εικόνες, μεταξύ των οποίων ορισμένες από τα βημόθυρα και το Δωδεκάορτο του παλαιού τέμπλου, καθώς επίσης και ιερά κειμήλια (ασημένιο θυμιατό, ευαγγέλιο, επιτάφιος, σταυρός κ.ά.) έχουν μεταφερθεί σε νεότερο ομώνυμο ναό. Στο προαύλιο του νέου ναού έχει τοποθετηθεί τμήμα του μαρμάρινου παλαιού δαπέδου με μαυρόασπρα κυκλικά διάχωρα και ρομβοειδή κοσμήματα.

Πύργος Συκιάς (Πίν. 83 β)

Σε περίοπτη θέση πάνω από τον παραλιακό δρόμο, με προσανατολισμό προς τη θάλασσα του όρμου Συκιάς, βρίσκεται ο πύργος ιδιοκτησίας τώρα Α. Μεταξά.

Ο πύργος είχε δώσει το όνομά του στον οικισμό την περίοδο της Τουρκοκρατίας (Συκιά γράφτηκε στα επίσημα χαρτιά του κράτους μετά την απελευθέρωση, ανήκε στον Χαλήλ Αγά, παππού του ονομαστού άρχοντα της Κορίνθου Κιαμήλ Μπέη). Ο τελευταίος χρησιμοποιούσε τον πύργο ως θέρετρο και φυλακτήριο των μεγάλων κατακτήσεών του (σύμφωνα με πληροφορίες του ιστορικού της περιοχής Στ. Κουτίβα).

Παρά τις κακότεχνες επεμβάσεις που έχει δεχθεί, το κτίριο διατηρεί πολλά μορφολογικά στοιχεία της προεπαναστατικής περιόδου. Είναι διώροφο σε κάτοψη σχήματος Τ. Η επικοινωνία των δύο ορόφων γίνεται με εξωτερική κλίμακα. Στην εσωτερική τοιχοποιία από εμφανείς λίθους, σώζονται οι κοίλες διακοσμημένες προεξοχές των τζακιών, οι φθαρμένες σήμερα πολεμίστρες, τα παρατηρητήρια, καθώς και τα τοξωτά παράθυρα που σήμερα έχουν τροποποιηθεί.

Ναός Ζωοδόχου Πηγής και μεσαιωνικός οικισμός λόφου Φουκά

Επί του σημερινού λόφου Φουκά, που στην αρχαιότητα είχε την επωνυμία Απέσσας, στην κοινότητα Ζευγολατιού, έχει διαμορφωθεί οικιστικό σύνολο αποτελούμενο από το ναΰδριο της Ζωοδόχου Πηγής που έχει λαξευθεί επί του βράχου. Σε εντοιχισμένη πλάκα αναγράφεται η χρονολογία *1895*.

Σε ψηλότερο επίπεδο ορθώνεται ισόγειο αυτόνομο κωδωνοστάσιο με τοξωτά ανοίγματα από λαξευτές πέτρες. Σε χαμηλότερο επίπεδο σύνολο απλών τετράριχτων κτισμάτων με εσωτερική διαμόρφωση κατάλληλη για παραμονή πιστών. Η καταγραφή των αρχιτεκτονικών στοιχείων του συνόλου των κτισμάτων έγινε από την αρχιτέκτονα Μετ. Χρυσάφη.

Στον περιβάλλοντα χώρο υπάρχουν ερείπια και ίχνη λατρείας με διάρκεια ζωής από την αρχαιότητα (κατά τον Παυσανία υπήρχε βωμός του Απεσσαντίου Διός), τους μεσαιωνικούς χρόνους (οικισμός που προστατευόταν από τείχος) μέχρι και τους νεότερους χρόνους.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΣΚΑΡΜΟΥΤΣΟΥ-ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ - ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΑΧΑΪΑΣ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΠΑΤΡΩΝ

Φρούριο Παυλόκαστρο

Στα νοτιοδυτικά της Πάτρας, στο σημερινό οικισμό Παυλόκαστρο (κοινότητας Θέας) και πάνω στο ύψωμα της Παναγίας, βρίσκονται τα ερείπια του Φρουρίου Παυλόκαστρου. Η πυκνή βλάστηση εμποδίζει την αποκατάσταση της κάτοψής του.

Πρόκειται για φράγκικο κάστρο που θα πρέπει να χτίστηκε μετά το 1391 και πριν το 1408, καθώς α) δεν αναφέρεται στον κατάλογο του 1391 των φέουδων του πριγκιπάτου της Αχαΐας[6], και β) για πρώτη φορά μνημονεύεται στις πηγές του 1408 μεταξύ των κάστρων της λατινικής αρχιεπισκοπής Πατρών (Paulocastrum)[7]. Εξακολουθεί να αναφέρεται σαν Paleocastro ή Paolocastro στους καταλόγους του 1463, 1467 και 1471.

Η περίοδος αυτή στα τέλη του 14ου-αρχές 15ου αι. ευνοεί την ίδρυση νέων οχυρών στην Πελοπόννησο, καθώς η περιοχή μαστίζεται από τις συγκρούσεις των Ελλήνων με τους Λατίνους, των Λατίνων μεταξύ τους και από τις επιδρομές των γενουατών πειρατών και των Τούρκων.

Τα τείχη του Κάστρου φθάνουν τα 2,5 μ. ύψος, ενώ η τοιχοποιία τους αποτελείται από αργούς λίθους και άτακτα τοποθετημένες πλίνθους σε ισχυρό κονίαμα. Στη βόρεια πλευρά του υψώματος διακρίνονται τα ερείπια μονόχωρου ναΐσκου με ημικυκλική αψίδα, στην οποία ανοίγεται μονόλοβο παράθυρο. Στο εσωράχιο του τόξου του σώζονται ίχνη γραπτού διακόσμου γραμμικού χαρακτήρα.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΚΟΥΜΟΥΣΗ

Χάραδρος[8] (τ. Βελβίτσι)[9] Πατρών

Η περιοχή του οικισμού σηματοδοτείται και προσδιορίζεται από τις θέσεις Μαντήλω, Βίγλα, Δραγώναινα, Αϊ-Γιάννης και Βερίσια.

Τον Ιούλιο του 1994 έγινε συστηματική επιφανειακή έρευνα στο χώρο σε συνεργασία με το τμήμα Ιστορικής Γεωγραφίας του Ινστιτούτου Βυζαντινών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών.

Αναλυτικότερα: στη θέση Σπηλιά ή Βαρκός[10], κοντά

6. A. Bon, La Morée franque, Paris 1969, σ. 691.

7. Ό.π., σ. 453-454.

8. Το χωριό Βελβίτσι ή Βελβίσκον ταυτίζεται με το σημερινό χωριό Χάραδρος, που βρίσκεται 9,5 χλμ. προς Α. της Πάτρας σε υψόμετρο 330 μ. Το 1880 ο οικισμός μετονομάστηκε, από το όνομα του ποταμού, σε Χάραδρο. Βλ. και Άννα Λαμπροπούλου, Το Αχαϊκόν Ρήγιον (Βελβίσκον): Παρατηρήσεις σε τέσσερα μεσαιωνικά σχόλια στον Στράβωνα, Μνήμη Δ. Α. Ζακυθηνού, Α, Αθήνα 1994, σ. 297-330.

9. Το Βελβίτσι ή Βελβίσκον είναι τοπωνύμιο μεσαιωνικό, σλαβικής πιθανώς ετυμολογίας και προέλευσης, που σημαίνει βοσκοτόπι και τόπος ιτεών. Βλ. M. Vasmer, Die Slaven in Griechenland, Λειψία 1970², σ. 129.

10. Βαρκός (βαρικός) λέγεται ο βούρκος, ο τόπος που κρατάει τα νερά, το τέλμα. Βλ. Άννα Λαμπροπούλου, ό.π. (υποσημ. 8), σ. 306, σημ. 32.

στο δρόμο και κατά μήκος της αριστερής όχθης του Χάραδρου ποταμού, εντοπίστηκαν λείψανα παλαιοχριστιανικής βασιλικής που διασώζει ίχνη ψηφιδωτού δαπέδου κατά χώραν. Η αψίδα του ναού εντοπίστηκε στον αγρό Λεωνίδα Παπαλεξόπουλου, ενώ ψηφίδες και τμήματα κατεστραμμένου ψηφιδωτού δαπέδου από τις εργασίες της άροσης βρέθηκαν στον αγρό Αγγελή Τσεκούρα.

Στην περιοχή υπάρχουν διάσπαρτα αποτμήματα οπτοπλίνθων, προερχόμενα από επίστρωση δαπέδου κάποιου κτιρίου των ύστερων χρόνων της Ρωμαιοκρατίας. Επίσης όστρακα που ανήκουν σε ευτελή επιτραπέζια, μαγειρικά και αποθηκευτικά αγγεία καθημερινής χρήσης, που μπορούν να χρονολογηθούν στον 6ο αι.

Στη θέση Άγιος Νικόλαος σώζεται ο ομώνυμος ναός, μέσα στο νεκροταφείο του χωριού. Πρόκειται για μονόχωρο, ξυλόστεγο ναΰδριο, που ανατολικά απολήγει σε ημιεξαγωνική αψίδα Ιερού, η οποία φωτίζεται από μικρό πολεμιστροειδές παράθυρο. Η πρόσβαση στο ναό εξασφαλίζεται από θύρα που ανοίγεται στη δυτική, στενή πλευρά του, με τη βοήθεια μικρής κλίμακας τριών βαθμίδων. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η επίστρωση του δαπέδου του, αποτελούμενη από οπτοπλίνθους σε β΄ χρήση. Πρόκειται για οικοδομικό υλικό προερχόμενο από πλησιόχωρα αρχαία κτίρια, ρωμαϊκών και ύστερων ρωμαϊκών χρόνων.

Αφαιρέθηκαν τέσσερις οπτόπλινθοι δαπέδου σε βάθος 0,50 μ. κάτω από την επιφάνεια του δαπέδου. Ευρήματα δεν υπήρξαν.

Το 1993 έγιναν εσωτερικά και εξωτερικά επιχρίσματα, αλλαγή στέγης και γενική ανακαίνιση του ναού.

Στη θέση Καρκαλός[11] κατά τη διάνοιξη δρόμου φάνηκαν ερείπια αρχαίου κτιρίου, χτισμένου με χρήση λίθων και παρεμβολή κεράμων και οπτοπλίνθων. Διασώζεται το αγιωνύμιο Άγιος Γεώργιος, από τον ομώνυμο ναό, που έχει πια καταστραφεί.

Στα βορειοδυτικά του Βελβιτσίου, στην ευρύτερη περιοχή της Δραγώναινας ή Δραγώλαινας, υπάρχει θέση με τη χαρακτηριστική βυζαντινή ονομασία Βίγλα[12].

Στη θέση Παλιοχώρι, σε απόσταση λίγων μόλις μέτρων από το Βαρκό, σώζεται το ναΰδριο της Παντάνασσας, που χτίστηκε κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1950 πάνω στα ερείπια παλαιότερης, ομώνυμης εκκλησίας. Η θέση έχει άμεση οπτική επαφή με τα όρη της Βαράσοβας της απέναντι αιτωλικής ακτής.

Η έρευνα στην περιοχή δεν απέδωσε κεραμική.

11. Αλβανικής ενδεχομένως προέλευσης, σημαίνει γιδομάντρι.

12. Βίγλες ονομάζονταν θέσεις σε υψηλό και περίοπτο τόπο. Οι σκοπιές, δηλαδή και τα φυλάκια.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΚΑΛΑΒΡΥΤΩΝ

Πάος ή Σκούπι

Βρίσκεται στα νότια της Δάφνης (τ. Στρέζοβας) και σε απόσταση 7,5 χλμ. από την Αρχαία Ψωφίδα (Τριπόταμα). Στη θέση Σκουπίτσιο σώζονται τα εκτεταμένα ερείπια της αρχαίας αρκαδικής πόλης της Πάου, που αναφέρεται από τον Ηρόδοτο[13].

Την εποχή που ο Παυσανίας[14] περιηγήθηκε την περιοχή, γύρω στο 174 μ.Χ., η κώμη της Πάου ήταν ερειπωμένη. Κατά τη Ρωμαιοκρατία ο οικισμός φαίνεται ότι βρισκόταν σε παρακμή και εξαρτιόταν άμεσα από τον Κλείτορα.

Τα ερείπια της αρχαίας Πάου, όπως η ακρόπολη και λείψανα οικοδομημάτων μέσα σε αυτήν, περιγράφηκαν αναλυτικά από το λόγιο γυμνασιάρχη Γ. Παπανδρέου[15], που καταγόταν από το Σκούπι.

Το χωριό Πάος ή Σκούπι κατανέμεται χωροταξικά σε πέντε γειτονιές: α) το Πίσω Χωριό, β) τη Ράχη, γ) τους Μπουρμπούλους, δ) τον Κάτω Μαχαλά και ε) το Κεντρικό Χωριό ή Γούβα.

Στο τέλος της δεκαετίας του 1970 μεταφέρθηκε στην καινούργια του πεδινή θέση, όπου με τη σύμπτυξη των κοινοτήτων Πάου, Βεσινίου και Δεχουνίου δημιουργήθηκε η σημερινή κοινότητα του Νέου Πάου.

Θέση Ξυλογαϊδάρα στο Μπάφι

Στο Μπάφι, που βρίσκεται στις βόρειες υπώρειες του Αφροδισίου όρους, υπάρχουν ίχνη παλαιού ερειπωμένου οικισμού, που ο Γ. Παπανδρέου θεωρεί μεσαιωνικό[16]. Ειδικότερα στη θέση Ξυλογαϊδάρα[17], στα ανατολικά της πηγής του Αγίου Δημητρίου, βρίσκονται τα ερείπια δέκα περίπου σπιτιών, που οι ντόπιοι ονομάζουν Γυφτόσπιτα. Τα σπίτια αυτά είναι λιθόκτιστα, μικρά και μακρόστενα. Έχουν μήκος 7, πλάτος 4 και πάχος τοίχων 0,60 μ. Επίπε-

13. Ηρόδοτος, VI.127, 15.

14. Παυσανίου, Ελλάδος Περιήγησις, VIII, 23,9.

15. Γ. Παπανδρέου, Έρευναι εν Καλαβρύτοις, ΠΑΕ 1920, σ. 121-129. Ο ίδιος, Η Ιστορία του Σκουπίου και της Πάου των Καλαβρύτων, Αθήνα 1925, σ. 106-115.

16. Γ. Παπανδρέου, ό.π., σ. 115-116. ΑΔ 48, ό.π. (υποσημ. 1), σ. 165.

17. Τις θέσεις αυτές επισκέφτηκα τον Ιούλιο του 1994 μαζί με τη φίλη ιστορικό Άννα Λαμπροπούλου, στα πλαίσια ερευνητικού προγράμματος του Τμήματος Ιστορικής Γεωγραφίας του Ινστιτούτου Βυζαντινών Ερευνών του ΕΙΕ και τον αγροφύλακα του Πάου Ιωάννη Καραγιάννη, άριστο γνώστη της περιοχής.

δες σχιστόπλακες κάλυπταν τη στέγη τους, όπως συνηθιζόταν κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας στην ορεινή Πελοπόννησο. Πρόκειται, πιθανότατα, για οικισμό της Τουρκοκρατίας και ειδικότερα της εποχής του «ορεινού εποικισμού».

Άγιος Δημήτριος στο Μπάφι

Ο Άγιος Δημήτριος στο Μπάφι είναι ένα μονόχωρο, ξυλόστεγο ναΰδριο, που απολήγει βορειοανατολικά σε ημικυκλική αψίδα Ιερού, η οποία φωτίζεται από στενό, ορθογώνιου σχήματος πολεμιστροειδές παράθυρο. Η πρόσβαση στο ναό εξασφαλίζεται από θύρα που ανοίγεται στο δυτικό, στενό του τοίχο.

Κατά την άροση των αγρών γύρω από τον Άγιο Δημήτριο ανασκάφηκαν κατά καιρούς – όπως με πληροφόρησαν χωρικοί – τάφοι χριστιανικών χρόνων. Πρόκειται για τμήμα νεκροταφείου του παλαιού οικισμού.

Στις θέσεις Πεζούλες, Γάβρος και Κορομηλιά εντοπίστηκαν ερείπια σπιτιών, διάσπαρτο οικοδομικό υλικό και ταφές.

Κάστρο Αγίου Αθανασίου

Στα νοτιοδυτικά του χωριού Σκουπίου υψώνεται 450 μ. πάνω από το Σκουπέικο κάμπο, το κωνοειδές όρος του Αγίου Αθανασίου, στην κορυφή του οποίου υπάρχει ένα οχυρό της περιόδου της Φραγκοκρατίας.

Στα νοτιοανατολικά, ανατολικά και βορειοανατολικά του κάστρου του Αγίου Αθανασίου υπάρχουν απόκρημνοι βράχοι που το κάνουν απόρθητο. Σώζονται σε έκταση περίπου 1.500 μ. τα ερείπια του τείχους του Αγίου Αθανασίου, του οποίου διακρίνονται οι λιθόκτιστες, τετράγωνης κάτοψης επάλξεις. Μέσα στην περίμετρο του κάστρου φαίνονται ερείπια οικοδομημάτων.

Στα βορειοανατολικά του ελλειψοειδούς οροπεδίου που σχηματίζεται στην κορυφή του κωνοειδούς όρους του Αγίου Αθανασίου, υπάρχει δεξαμενή, χτισμένη με ισχυρό κονίαμα, καθώς και πύργος. Και εδώ υπάρχουν ερείπια κτιρίων, κομμάτια κεραμιδιών και λιθοσωροί που ανήκουν σε οικισμό της ύστερης βυζαντινής περιόδου. Στην περιοχή αυτή, πριν από το έτος 1925 έγινε, σύμφωνα με πληροφορία του Γ. Παπανδρέου[18], λαθρανασκαφή από κατοίκους του χωριού, με στόχο την ανεύρεση θησαυρού.

18. Γ. Παπανδρέου, ό.π. (υποσημ. 15), σ. 117. Για το Κάστρο του Αγίου Αθανασίου βλ. Ι. Σφηκόπουλος, Τα μεσαιωνικά κάστρα του Μοριά, Αθήνα 1987², σ. 204-205.

Ναΰδριο Αγίου Αθανασίου

Στα δυτικά του οροπεδίου υπάρχει το ανακαινισμένο ναΰδριο του Αγίου Αθανασίου[19], χτισμένο πάνω στα ερείπια παλαιότερου ομώνυμου ναού. Πρόκειται για μονόχωρο, μικρών διαστάσεων (3,80×4,20 μ.), ξυλόστεγο και λιθόκτιστο ναό, που ανατολικά απολήγει σε ημικυκλική αψίδα Ιερού. Η Αγία Τράπεζα δεν παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

Σε μεγάλη ακτίνα γύρω από το ναΰδριο του Αγίου Αθανασίου υπάρχουν ερείπια κτιρίων και λιθοσωροί.

Το Παλιόκαστρο της Τσισύγκας

Στην κορυφή της Τσισύγκας, στη θέση Παλαιόκαστρον, σώζονταν σύμφωνα με πληροφορία του Γ. Παπανδρέου[20] θεμέλια οχυρού κυκλικής κάτοψης, πιθανώς της περιόδου της Φραγκοκρατίας. Σήμερα στη θέση αυτή, φαίνονται μόνο λιθοσωροί.

Ναΰδριο Τιμίου Σταυρού

Στην αριστερή όχθη του Παΐου ποταμού, κοντά στην υδατοδεξαμενή του χωριού και στη θέση Σταυροπήο, δηλαδή Σταυροπήγιον, βρίσκεται το ανακαινισμένο ναΰδριο του Τιμίου Σταυρού[21], χτισμένο το έτος 1865 πάνω στα ερείπια παλαιότερου, ομώνυμου ναού.

Πρόκειται για μονόχωρο, λιθόκτιστο και ξυλόστεγο ναό που ανατολικά απολήγει σε ημικυκλική αψίδα Ιερού.

Κομολέικα, βρύση

Στη γειτονιά της Γούβας βρίσκεται η Κομολέικη βρύση, που ανήκει στην κατηγορία της σκεπαστής και χτίστηκε το 1906 με ντόπιους πελεκητούς λίθους και συνδετικό κονίαμα από το μάστορα Μπαριάμη. Πρόκειται για αξιόλογο δείγμα λαϊκής αρχιτεκτονικής του πρώιμου 20ού αι., που παρουσιάζει τυπολογικές και μορφολογικές ομοιότητες με τη βρύση στην Αλέσταινα[22] και στον Πριόλιθο[23] Καλαβρύτων.

19. Γ. Παπανδρέου, ό.π., σ. 118.

20. Ό.π., σ. 118.

21. Ό.π., σ. 99.

22. Β. Χριστόπουλος, Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική, Αθήνα 1984, σ. 36, εικ. 58, 59.

23. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 153.

Ναός Αγίων Θεοδώρων

Ο ναός των Αγίων Θεοδώρων βρίσκεται στη συνοικία Ράχη του Πάου και σε υψόμετρο 900 μ. Πρόκειται για μια λιθόκτιστη, δρομική και ξυλόστεγη βασιλική που ανατολικά απολήγει σε τρεις προεξέχουσες, ημικυκλικές αψίδες Ιερού, από τις οποίες η μεσαία είναι μεγαλύτερη από τις παράπλευρες. Σε κάτοψη παρουσιάζει σχήμα ορθογωνίου και εσωτερικά είναι μονόχωρος. Χτίστηκε το έτος 1899 κατά τα πρότυπα της εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής μετά την άλωση και υπέστη σοβαρές ζημιές από το σεισμό του 1967.

ΑΦΕΝΤΡΑ Γ. ΜΟΥΤΖΑΛΗ

ΝΟΜΟΣ ΗΛΕΙΑΣ

Ανδρίτσαινα

Τρανή Βρύση (Σχέδ. 1)

Σε πλατεία στο κέντρο του οικισμού βρίσκεται η Τρανή Βρύση, χαρακτηριστικό δείγμα κρήνης της Τουρκοκρατίας. Πρόκειται για μνημειακή λιθόκτιστη ορθογώνια κατασκευή (μήκ. 4,30, πλ. 0,60, ύψ. 3,50 μ.), στην πρόσοψη της οποίας ανοίγονται δυο ημικυκλικές καμάρες μικρού βάθους, τα τόξα των οποίων σχηματίζονται από μια σειρά θολιτών. Στο τύμπανο κάθε τόξου υπάρχει ψηλά σκαλιστή κόγχη με ελαφρά τεθλασμένο οξυκόρυφο τόξο, χαμηλότερα δύο σκαλότρυπες για τα τάσια και, τέλος, δύο κρουνοί. Ανάμεσα στα τόξα, σε ορθογώνιο πλαίσιο η επιγραφή:

+ 1724 ΑΓΟΥΓΟΥ 10 ΕΚΤΙϚΗ Η ΒΡΙΣΙ ΥΠΟ ΤΙΣ ΧΟΡΑΣ.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΚΟΥΜΟΥΣΗ

ΝΟΜΟΣ ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ

Περατάτα

Ναός Ελεούσας

Σε απόσταση 1 χλμ. περίπου νοτιοανατολικά του μεσαιωνικού Κάστρου Αγίου Γεωργίου, εντοπίστηκε ο ναός της Παναγίας Ελεούσας, σήμερα μετόχιο της γειτονικής μονής Αγίου Ανδρέα Μηλαπιδιάς.

Η κάτοψή του παρουσιάζει ένα μεγάλο ορθογώνιο χώρο, εξωτ. διαστ. 17,30×8,85 μ., στην ανατολική πλευρά του οποίου εξέχει κατά 4,60 μ. ένα τετράγωνο Ιερό Βήμα, πλ. 5,25 μ. Οι τοίχοι, εκτός του δυτικού που έχει καταπέσει, σώζονται μέχρι το ύψος της στέγης. Η τοιχοποιία είναι απλή αργολιθοδομή με χρήση ορθογώνιων λαξευτών πωρόλιθων στα ανοίγματα και τις γωνίες. Ιδιαίτερο στοιχείο των λιτών όψεων αποτελούν τα ψηλά και στενά μονόλοβα παράθυρα, τα οποία παρουσιάζουν έντονη διεύρυνση προς το εσωτερικό του ναού. Ο ναός ήταν προφανώς τοιχογραφημένος, όπως συμπεραίνεται από τα ελάχιστα σπαράγματα (παράσταση Ευαγγελισμού;) που διατηρήθηκαν στη βορειοανατολική γωνία του Ιερού.

Η τυπολογία και τα μορφολογικά στοιχεία του ναού προδίδουν επίδραση της δυτικής εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής του 13ου αι. και τον εντάσσουν στα μνημεία της περιόδου της Φραγκοκρατίας στην Ελλάδα.

Τζανάτα

Αγία Ειρήνη

Στο νοτιοανατολικό τμήμα του νησιού, στην κοιλάδα του Αρακλίου (το βυζαντινό Ηράκλειον), επισημάνθηκαν μέσα σε πυκνή βλάστηση πέντε ερειπωμένοι ναοί βυζαντινών χρόνων.

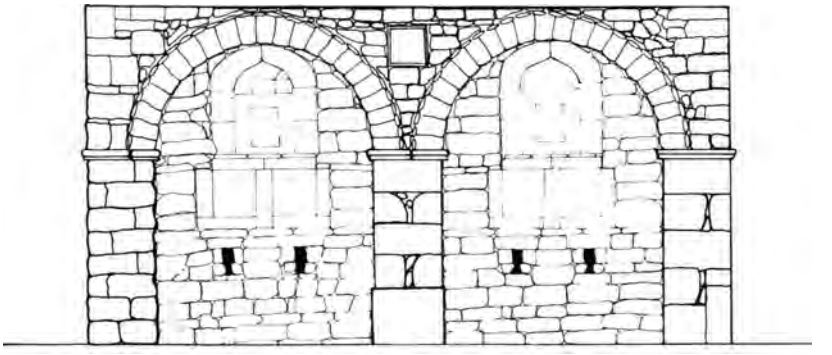
Οι ναοί βρίσκονται σε μικρή απόσταση ο ένας από τον άλλο και παρουσιάζουν κοινά χαρακτηριστικά. Είναι μονόχωροι, μικρών διαστάσεων, με ημικυκλική αψίδα Ιερού και ήταν κατά πάσα πιθανότητα ξυλόστεγοι. Η τοιχοποιία είναι απλή αργολιθοδομή με παρένθετα κεραμίδια. Στο τόξο της αψίδας και στα ανοίγματα χρησιμοποιήθηκαν ορθογωνισμένοι πωρόλιθοι. Το παράθυρο του Ιερού –όπου σώζεται– είναι δίλοβο με πώρινο διαχωριστικό κιονίσκο.

Από το άλλοτε κατάγραφο εσωτερικό των ναών, διασώθηκε κυρίως ο διάκοσμος των αψίδων. Στο τεταρτοσφαίριο εικονίζεται η Θεοτόκος στον τύπο της Βλαχερνίτισσας και στον ημικύλινδρο ιεράρχες μετωπικοί ή συλλειτουργούντες. Από την υπόλοιπη διακόσμηση έχουν απομείνει ελάχιστα ίχνη χρώματος. Σε μία μόνο περίπτωση, στο ναό του Σωτήρα στη θέση Λεβεντάτα, διατηρήθηκε η παράσταση της εις Άδου Καθόδου σε τυφλό αψίδωμα του δυτικού τοίχου, πάνω από τον τάφο που βρέθηκε κατά τον καθαρισμό του μνημείου.

Τα λείψανα των τοιχογραφιών στα ταπεινά αυτά ναΰδρια στην ύπαιθρο της Κεφαλονιάς αποτελούν ένα ενδιαφέρον σύνολο βυζαντινής ζωγραφικής που θα μπορούσε να χρονολογηθεί στα τέλη του 12ου και στο 13ο αι.[24].

Η αποσπασματική και κακή κατάσταση διατήρησης των τοιχογραφιών επέβαλε την άμεση αποτοίχισή τους. Οι

24. Ο ζωγραφικός διάκοσμος των ναών αποτέλεσε θέμα ανακοίνωσης της υπογράφουσας στην Α΄ Αρχαιολογική Σύνοδο Νοτιοδυτικής Ελλάδος, Πάτρα, Ιούνιος 1996 (Πρακτικά υπό έκδοση).

Σχέδ. 1. Ανδρίτσαινα. Τρανή. Βρύση. Η πρόσοψη της λιθόκτιστης κρήνης.

εργασίες εκτελέστηκαν από το συνεργείο συντηρητών της Εφορείας.

ΔΙΑΜΑΝΤΩ ΡΗΓΑΚΟΥ

ΑΛΛΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ

Επισκευή-συντήρηση μουσείου

Πραγματοποιήθηκαν εργασίες στεγανοποίησης του δώματος του Μουσείου και συντήρησης του ηλεκτρολογικού δικτύου και υλικού.

Καθαρισμοί χώρων

Πραγματοποιήθηκε ο ετήσιος καθαρισμός του Ενετικού Φρουρίου Ζακύνθου και του περιβάλλοντος χώρου του Πύργου του Δομενεγίνη.

Καταγραφή εικόνων

Από τον Ιούλιο μέχρι τον Οκτώβριο συνεχίστηκε η καταγραφή των εικόνων που φυλάσσονται στις αποθήκες του Μουσείου Ζακύνθου από την αρχαιολόγο Αικατερίνη Δεμέτη.

ΖΩΗ ΜΥΛΩΝΑ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΑΧΑΪΑΣ

Πάτρα

Οδός Μπουκαούρη 5

Το οικόπεδο βρίσκεται σε μικρή απόσταση ανατολικά του Κάστρου της Πάτρας. Στο νοτιοανατολικό του όριο σώζεται τμήμα τείχους (ύψ. 4-4,5, μήκ. 7,5, πλ. 2,5 μ.). Πρόκειται για την εσωτερική όψη τείχους που ενισχύεται με αντηρίδες, ανάμεσα στις οποίες ανοίγονται δύο τοξωτές πολεμίστρες (Σχέδ. 2). Η εξωτερική όψη αυτού του τείχους είναι εμφανής στην παράλληλη οδό Αραχναίου. Η τοιχοποιία του αποτελείται ψηλά από επάλληλες σειρές αμελώς τετραγωνισμένων λίθων και πλίνθους στους οριζόντιους αρμούς, ενώ χαμηλότερα είναι αργολιθοδομή. Οπές ικριωμάτων υπάρχουν σε όλη την επιφάνεια του τείχους, το οποίο θα ανήκε σε κάποια οικοδομική φάση του Κάστρου της Πάτρας.

Στο βορείως εφαπτόμενο οικόπεδο, παλαιότερη σωστική ανασκαφή αποκάλυψε τμήματα της θεμελίωσης, καθώς και ελάχιστα τμήματα της ανωδομής του ίδιου τείχους[25]. Στο υπόλοιπο οικόπεδο αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά λείψανα τοίχων ευτελούς κατασκευής.

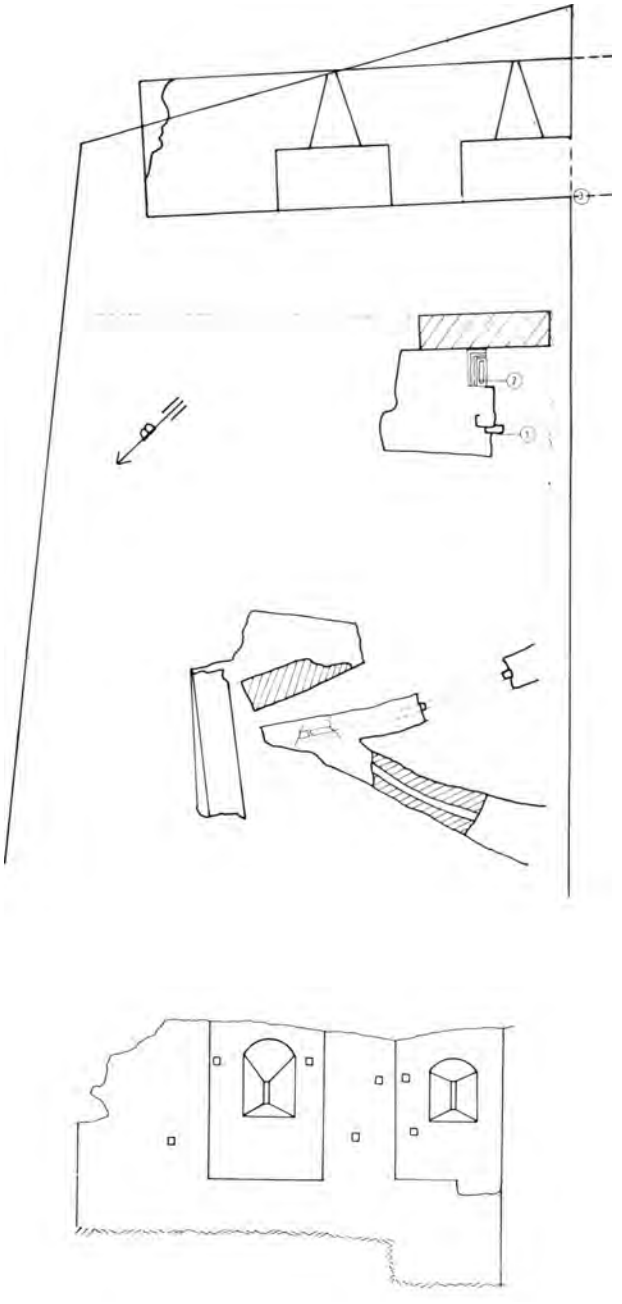
Οδός Βότσαρη 51

Στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν λείψανα τοίχων (πλ. ±0,75 μ.) χτισμένων με ακατέργαστες πέτρες διαφόρων μεγεθών και σαθρό κονίαμα. Οι μεγαλύτερες εξ αυτών φέρουν στην επιφάνειά τους ίχνη ισχυρού ασβεστοκονιάματος, ένδειξη ότι εδώ βρίσκονται σε β΄ χρήση. Γύρω υπάρχουν έντονα ίχνη φωτιάς και καμένος πηλός. Ίσως πρόκειται για χώρο κλιβάνου.

Οδός Λόντου 48

Στο μέσον του οικοπέδου και σε βάθος 2,50 μ. αποκα-

25. ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 410.

Σχέδ. 2. Πάτρα. Οδός Μπουκαούρη 5. Κάτοψη της ανασκαφής και εσωτερική όψη του τείχους.

λύφθηκε τοίχος σχήματος Γ (ύψ. 0,50 μ.), κατασκευασμένος από μεγάλου μεγέθους ακατέργαστες πέτρες. Η ανασκαφή απέδωσε εφυαλωμένα όστρακα χρηστικών αγγείων Τουρκοκρατίας.

Οδός Γερμανού 25

Αποκαλύφθηκαν σχεδόν επιφανειακά τμήματα τοίχων (πλ. 0,70 μ.) ευτελούς κατασκευής.

Οδός Γ. Ρούφου 89

Σε βάθος 2 μ. από την επιφάνεια του δρόμου αποκαλύφθηκε τοίχος (σωζ. μήκ. 10,20, πλ. 0,85, σωζ. ύψ. 0,40 μ.) με κατεύθυνση και κλίση από ΒΑ. προς ΝΔ. Είναι χτισμένος με μέτριου μεγέθους λίθους και ισχυρό ασβεστοκονίαμα.

Στο ίδιο επίπεδο και κάθετα στον προηγούμενο τοίχο εκτείνεται λίθινος αγωγός τετράγωνης διατομής (πλ. 0,50 μ.) με μεγάλες πέτρες σαν καλυπτήριο μέσο και δάπεδο από υδραυλικό κονίαμα.

Ανάμεσα στα ευρήματα ξεχωρίζει γυάλινο αγγείο, που μπορεί να χρονολογηθεί στον 4ο-6ο αι. μ.Χ.[26].

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΚΟΥΜΟΥΣΗ

ΝΟΜΟΣ ΗΛΕΙΑΣ

Γαστούνη

Ναός Παναγίας Καθολικής

Με αφορμή το αίτημα του εκκλησιαστικού συμβουλίου για την αντικατάσταση του φθαρμένου σύγχρονου δαπέδου του ναού, διενεργήθηκε μικρή ανασκαφική έρευνα. Αποκαλύφθηκαν οι μαρμάρινες βάσεις των δύο κιόνων του κυρίως ναού, καθώς και του κίονα του δίβηλου κεντρικού ανοίγματος προς το νάρθηκα, που ήταν καλυμμένες από την επίχωση και το νεότερο δάπεδο. Ίχνη του αρχικού δαπέδου δεν εντοπίστηκαν. Η στάθμη του τοποθετείται στο ύψος της πλίνθου των βάσεων των κιόνων. Από το μαρμάρινο κατώφλι που ήλθε στο φως στη δυτική θύρα του νάρθηκα, η οποία σήμερα οδηγεί σε νεότερο εξωνάρθηκα, συνάγεται ότι το αρχικό δάπεδο του νάρθηκα ήταν ταπεινωμένο κατά 0,20 μ. σε σχέση με το επίπεδο του κυρίως ναού. Στη δυτική όψη της βάσης του νοτιοδυτικού πεσσού αποκαλύφθηκε επίσης κάτω από το επίπεδο του αφαιρεθέντος δαπέδου και σε ύψος 0,28 μ. τοιχογραφία με φυτικό διάκοσμο.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΘΑΝΑΣΟΥΛΗΣ

26. S. Matheson, Ancient Glass in the Yale University Art Gallery, Connecticut 1980, σ. 265-276, αριθ. 335.

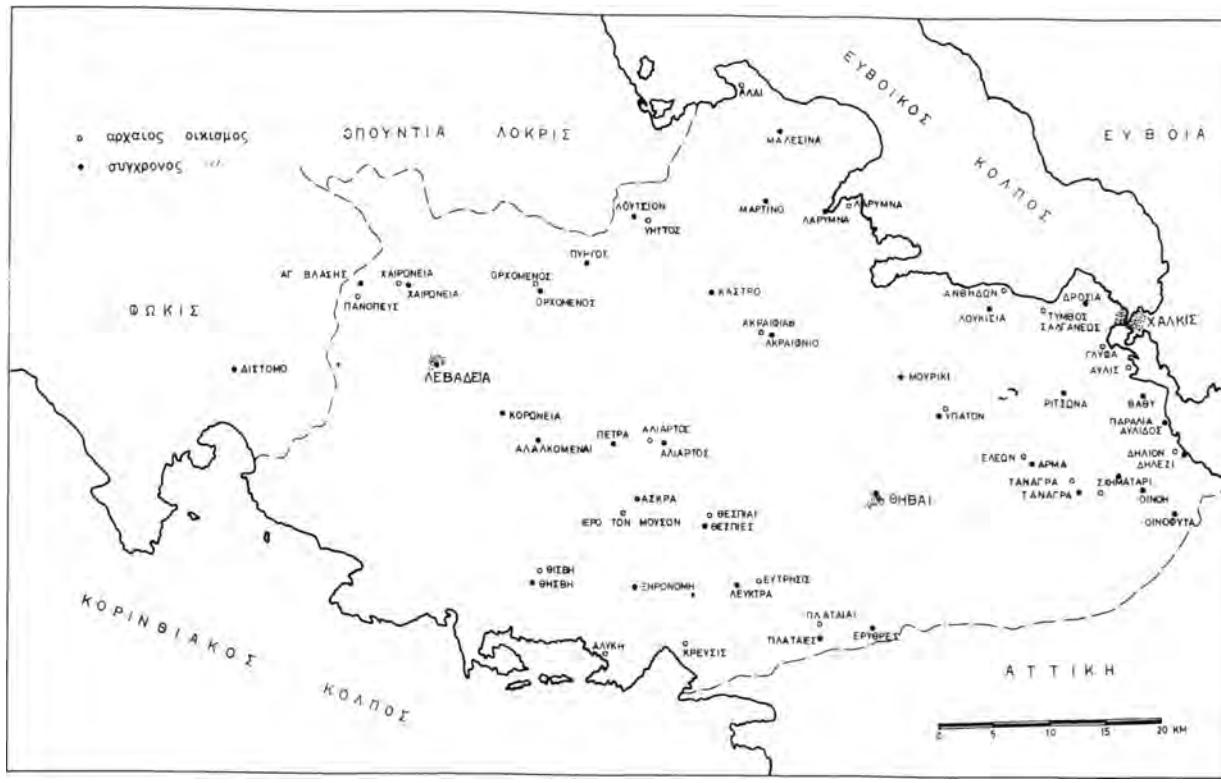
Θ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Το έργο της Θ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων υπήρξε και κατά το 1994 πολύπλευρο και ιδιαιτέρως αποδοτικό. Όπως και κατά το 1993, έτσι και φέτος οι προσπάθειες επικεντρώθηκαν στη βελτίωση της υφιστάμενης υλικοτεχνικής υποδομής. Σε όλα τα Μουσεία και τις Συλλογές της Βοιωτίας, αρμοδιότητας της Θ΄ ΕΠΚΑ, έγιναν έργα, ώστε να εξασφαλιστεί αφ' ενός η άμεση επισκευή τους και, αναλόγως, η άμεση ή η μελλοντική επισκεψιμότητά τους. Ένας από τους κύριους στόχους της Εφορείας ήταν και φέτος αφ' ενός μεν η προστασία των αρχαιολογικών χώρων της Βοιωτίας και της περιοχής Λαρύμνης του νομού Φθιώτιδος από τις ποικιλόμορφες επιβουλές, αφ' ετέρου δε η συνεχής αναβάθμιση, συντήρηση ή ανάπλαση και εν τέλει η προγραμματισμένη ανάδειξη ορισμένων σε υπαίθρια μουσεία.

Η Εφορεία προχώρησε σε μερικές νέες κηρύξεις σπουδαιότατων και κατά το πλείστον απομακρυσμένων αρχαιολογικών χώρων (Θίσβη, Κορσιαί, σημ. Πρόδρομος, ιερό Πτώου, Ελεών, Δερβενοχώρια) και ακόμη και σε μερικές συμπληρωματικές παλαιοτέρων κηρύξεων (αρχ. Κρεύσις και προϊστορική ακρόπολη Σίζι στη Λιβαδόστρα) (Σχέδ. 1). Εξάλλου η σχεδιαζόμενη τοποθέτηση καλαίσθητων φυλακείων, εκ μέρους του ΤΑΠ, σε σημαντικούς αρχαιολογικούς χώρους, επισκέψιμους και μη, καθώς και στα Μουσεία Χαιρώνειας και Σχηματαρίου, θα αναβαθμίσει την εικόνα τους και θα προετοιμάσει τη λειτουργία τους. Αλλά και στο πλαίσιο του καθορισμού Ζωνών Οικιστικού Ελέγχου (ΖΟΕ) της ευρύτερης περιοχής Δόμβραινας και της χωροταξικής μελέτης που αφορούσε τις παράκτιες περιοχές του Κορινθιακού κόλπου και χρηματοδοτείται από το ευρωπαϊκό πρόγραμμα ENVIREG, η Εφορεία διατύπωσε τις θέσεις και τις απόψεις της με επιχειρήματα και με επακριβείς οριοθετήσεις επί χάρτου.

Όπως ήταν φυσικό, το μεγαλύτερο μέρος των πιστώσεων που χορηγήθηκαν από το ΥΠΠΟ απορροφήθηκε από τη διεξαγωγή εκτεταμένων σωστικών ανασκαφών. Πλήθος δοκιμαστικές ανασκαφές προέκυψαν και φέτος, αφ' ενός μεν από τις αιτήσεις των ιδιωτών και επαγγελματιών για την έγκριση αδειών κατασκευής οικιών και εμποροβιομηχανικών εγκαταστάσεων, αφ' ετέρου δε για την παρακολούθηση και την έρευνα κατά την εκτέλεση μεγάλων δημόσιων έργων υποδομής. Ορισμένες από τις δοκιμαστικές εξελίχθηκαν σε κανονικές και πολύχρονες σωστικές ανασκαφές, τα αποτελέσματα των οποίων εκτίθενται περιληπτικά παρακάτω. Η Εφορεία αντεπεξήλθε στις υποχρεώσεις της πλήρως και αποτελεσματικά και με εξαίρεση ελάχιστες περιπτώσεις πάνω από τον έλεγχο και τις δυνάμεις της, κατόρθωσε, παρά τις αντιξοότητες, να απαιτήσει και να επιτύχει την εφαρμογή του αρχαιολογικού νόμου. Ανέσκαψε, συντήρησε και διαφύλαξε τις αρχαιότητες, παρακολούθησε και διευκόλυνε το έργο και τη μελέτη Ελλήνων και ξένων ερευνητών, συμμετείχε ενεργώς με εκπροσώπους της και με το επιστημονικό προσωπικό της σε πολιτιστικές και επιστημονικές εκδηλώσεις στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, διακίνησε με ταχύτητα το σύνολο των διοικητικών, οικονομικών και αρχαιολογικών υποθέσεων. Όμως το μεγαλύτερο αρχαιολογικό, επιστημονικό και ταυτοχρόνως συλλογικό επίτευγμα της Εφορείας κατά το 1994 υπήρξε η επίμονη και επίπονη έρευνα κάτω από το οδόστρωμα της οδού Πελοπίδου σε συνολική έκταση περί τα 200 τ.μ. και η διάσωση ενός ολόκληρου αρχείου της Γραμμικής Β γραφής. Αρχίζοντας από το σημείο όπου στο τέλος του 1993 έκαναν την εμφάνισή τους οι πρώτες πινακίδες, η έρευνα επεκτάθηκε σε μεγάλο μέρος του δρόμου και των πεζοδρομίων του. Από τον Απρίλιο έως το Δεκέμβριο του 1994 οι μυκηναϊκές πινακίδες έρχονταν στο φως συνεχώς και με αυξανόμενους ολοένα ρυθμούς, ώσπου, κατά τις τελευταίες ημέρες του έτους, εντοπίστηκε κατά χώραν, μία συμπαγής και μεγάλη ομάδα μυκηναϊκών κειμένων[1]. Όπως προέκυψε σχεδόν αμέσως από τη μελέτη τους, η συμβολή των 230 κειμένων και των πολλών θραυσμάτων του νέου αρχείου στην καλύτερη γνώση του μυκηναϊκού πολιτισμού είναι ανεκτίμητη. Διαφωτίζουν την ιστορία της πρωιμότατης ελληνικής γλώσσας και της γραφής, την οργάνωση της τότε κοινωνίας, πολλές και ενδιαφέρουσες απόψεις και πτυχές της θρησκείας, της ιστορίας και της

1. Βλ. ΑΔ 48 (1993): Χρονικά, σ. 170-173. Πρώτα στοιχεία για την ανακάλυψη του νέου μεγάλου μυκηναϊκού αρχείου στη Θήβα δημοσιεύθηκαν στην Καθημερινή (15.1.1995). Αμέσως κατόπιν στα Πρακτικά της Ακαδημίας των Lincei δημοσιεύθηκε η ανακοίνωση που έγινε εκεί από κοινού με τους καθηγητές L. Godart και A. Sacconi (V. Aravantinos - L. Godart - A. Sacconi, Sui nuovi testi del palazzo di Cadmo a Tebe, Rend. Mor. Acc. Lincei, IX, VI (1995), σ. 809-845). V. Aravantinos, New Archaeological and Archival discoveries at Mycenaean Thebes, BICS 41 (1996), σ. 135-136.

Σχέδ. 1. Νομός Βοιωτίας. Χάρτης με τους αρχαίους και σύγχρονους οικισμούς.

πολιτικής της μυκηναϊκής ηγετικής τάξης και της ζωής και των ασχολιών των υπηκόων της. Τα πορίσματα αυτά προστίθενται στα ήδη γνωστά από τα δύο άλλα και κατά πολύ πλουσιότερα αρχεία της Κνωσού και της Πύλου, τα ενδυναμώνουν και βοηθούν έτσι στην ανασύνθεση σπουδαίων τομέων της πρώτης ελληνόφωνης κοινωνίας, μέσα από τα σύγχρονα με αυτήν γραπτά μνημεία.

Δυστυχώς ορισμένα ακανθώδη προβλήματα που η Θ΄ ΕΠΚΑ κληρονόμησε από το παρελθόν δεν είναι δυνατόν να επιλυθούν πριν από την πάροδο ορισμένων ετών, παρά τις φιλότιμες προσπάθειες των στελεχών της και την υποστήριξη των Κεντρικών Υπηρεσιών του ΥΠΠΟ. Οι από πέρυσι εκκρεμούσες υποθέσεις διοικητικής αποβολής των ιδιωτών από τα απαλλοτριωμένα ακίνητα του Δημοσίου στο κέντρο της Θήβας δεν εκδικάστηκαν ακόμη. Τούτο δημιουργεί αίσθημα άνισης μεταχείρισης των πολιτών, αθέμιτου εμπορικού ανταγωνισμού και ανυποληψίας για την αποτελεσματικότητα των αποφάσεων των κρατικών υπηρεσιών και ειδικότερα της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας με το γνωστό ευαίσθητο ρόλο της στην προστασία των αρχαίων και την απαρέγκλιτη προσήλωση στην εφαρμογή του αρχαιολογικού νόμου. Οι συνέπειες της χρονίζουσας αυτής κατάστασης θα επιδράσουν στο μέλλον αρνητικά στην προώθηση, στον προγραμματισμό και στην ολοκλήρωση νέων, απολύτως αναγκαίων απαλλοτριώσεων, ζωτικών για την έρευνα και την προστασία του Καδμείου ανακτόρου. Είναι εξάλλου γνωστό ότι οι μέχρι τούδε ολοκληρωμένες απαλλοτριώσεις συντελέστηκαν μετά από χρονοβόρες διαδικασίες των υπηρεσιών του ΥΠΠΟ.

Απογοητευτική υπήρξε επίσης, μετά από πολύχρονες προσπάθειες και ελπίδες της Εφορείας, η μέχρι τούδε αδυναμία της οριστικής απομάκρυνσης των αυθαίρετων και ακαλαίσθητων κτισμάτων από τους αρχαιολογικούς, κυρίως παράλιους, χώρους. Το πρόβλημα υφίσταται οξύτατο ιδιαιτέρως στα παράλια του Κορινθιακού κόλπου και πιο συγκεκριμένα στους αρχαιολογικούς χώρους των αρχαίων Σιφών ή Τιφών και Κρεύσιδος, δηλαδή στη σημερινή Αλυκή και Λιβαδόστρα αντιστοίχως[2].

2. Παρά τον όγκο της αλληλογραφίας, τις επανειλημμένες συσκέψεις και υποσχέσεις άμεσης επίλυσης του θέματος, παρά τα πρωτόκολλα

Παρά τις προσπάθειες της Εφορείας, της ηγεσίας του ΥΠΠΟ και των παραγόντων όλων των βαθμών της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, εξακολουθεί να παραμένει άλυτο και το πρόβλημα του αυθαίρετου και υποβαθμισμένου οικισμού της Δραγατσούλας Ορχομενού. Ο οικισμός αυτός, χωρίς σχέδιο και στοιχειώδεις συνθήκες υγιεινής και υπό συνεχή αστυνομική και δικαστική δίωξη, μετά από καταγγελίες της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, όχι μόνο δεν συρρικνούται αλλά αντιθέτως διογκώνεται. Είναι βέβαιο ότι στο μέλλον θα απειλήσει όσα, ορατά και μη, αρχαία σώζονται στο λόφο, όπου υπήρχε η αρχαία πόλη και η ακρόπολη, διασπώντας ταυτοχρόνως την απαράμιλλη και διαχρονική μνημειακή ενότητά τους. Βρίσκεται δυστυχώς στο κέντρο ενός από τους πλέον σημαντικούς αρχαιολογικούς χώρους-πάρκα της Ελλάδας, ο οποίος μέσα από την κεντροβαρικότητα και τη μνημειακή διαχρονικότητα που τον χαρακτηρίζει, παρουσιάζει τεράστιες δυνατότητες μελλοντικής ανάδειξης και επισκεψιμότητας ως υπαίθριο μουσείο[3].

Στην επίτευξη των παραπάνω στόχων, οι οποίοι αναλύονται κατά κατηγορίες στην έκθεση που ακολουθεί, πολύτιμη υπήρξε η συνεργασία όλου του προσωπικού της Εφορείας, μόνιμου, αορίστου χρόνου και εποχικού. Όλοι, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων, ενστερνίστηκαν την κοινή προσπάθεια και ανταποκρίθηκαν στα κύρια και συναφή καθήκοντα που τους ανατέθηκαν με συνείδηση και αυταπάρνηση, εργαζόμενοι σε πολλές περιπτώσεις αφιλοκερδώς και πέραν του ωραρίου τους. Στο μόνιμο επιστημονικό προσωπικό, το οποίο κατά το 1994 αποτελούσαν, εκτός από τον υπογράφοντα, οι αρχαιολόγοι Ελ. Μεθοδίου, Αλ. Χαραμή και Ελ. Ανδρίκου, προστέθηκαν από τον Αύγουστο οι νεοδιορισμένες αρχαιολόγοι Ελ. Βλαχογιάννη και Βικτ. Σαμπετάι. Στο εργαστήριο συντήρησης αρχαιοτήτων, το οποίο ανακαινίστηκε εκ βάθρων, προσέφερε τις πολύτιμες υπηρεσίες του ο ικανότατος συντηρητής έργων τέχνης Π. Βαλμάς, πλαισιούμενος από ομάδα ωρομίσθιων συντηρητριών, τις Γ. Καγκέλη, Ελ. Κουλουμπή, Καλ. Ιεσαί και Ν. Παπαπαναγιώτου, ενώ το σχεδιαστήριο λειτούργησε κυρίως με τους επίσης ωρομίσθιους, αλλά έμπειρους σχεδιαστές Μ. Βασιλείου και Σπ. Μπατσούλη, οι οποίοι εδώ και χρόνια εργάζονται εποχικά. Ο εργοδηγός Ν. Χατζής απασχολήθηκε κυρίως με την οδήγηση του υπηρεσιακού αυτοκινήτου, ενώ ελλείψει μονίμου λογιστού προσλήφθηκε και προσέφερε τις υπηρεσίες της, για το μεγαλύτερο διάστημα του έτους, η λογίστρια Ι. Παπανικολάου. Στην υποδομή της Εφορείας εκτός των άλλων προστέθηκε και Η/Υ τον οποίο χειρίζεται η δακτυλογράφος Κ. Δημοπούλου. Μικρές ήταν οι μεταβολές που σημειώθηκαν στο φυλακτικό προσωπικό που ενισχύθηκε, όπως και το επιστημονικό, το τεχνικό και το εργατοτεχνικό, με την πρόσληψη συμβασιούχων στο πλαίσιο των προγραμμάτων και κονδυλίων των Δημοσίων Επενδύσεων, του αριθμολαχείου ΛΟΤΤΟ, του ΤΑΠ και του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου. Στις σωστικές ανασκαφές της Εφορείας και στα εργοτάξια των μεγάλων Δημοσίων Έργων εργάστηκαν ως έκτακτοι αρχαιολόγοι, για μεγαλύτερα ή μικρότερα διαστήματα αμειβόμενοι κατά περίπτωση από τις πιστώσεις της Εφορείας, από τις ανάδοχες Εταιρίες και από τους Οργανισμούς οι Ν. Λαμπρόπουλος, Α. Παπαδάκη, Μ. Κυλάφη, Ν. Σαραντοπούλου, Ουρ. Δεληγιάννη, Ολ. Πεπεράκη, Ι. Γαλανάκη, Λ. Πλατανιώτης, Ε. Καρακίτσου, Ε. Πετροπούλου, Ελ. Γούλα, Μ. Φαρμάκη και Δ. Κουτσοδήμος.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Όπως ήδη σημειώθηκε, συνεχίστηκαν και φέτος η συντήρηση, οι επισκευές – συχνά εκ βάθρων – και ο εξοπλισμός και η αναβάθμιση των μουσειακών, αποθηκευτικών και διοικητικών κτιρίων, καθώς και του περιβάλλοντος χώρου τους. Ιδιαιτέρως βελτιώθηκε ο εκθεσιακός και ο επισκέψιμος περιβάλλων υπαίθριος χώρος των μουσείων της Εφορείας. Σε ορισμένες περιπτώσεις οι παρεμβάσεις, όπως και το 1993, επικεντρώθηκαν στην οικοδόμηση απολύτως αναγκαίων αποθηκευτικών και βοηθητικών εγκαταστάσεων ή στην ανακαίνιση παλαιών και μέχρι τούδε αχρησιμοποίητων κτιρίων. Το άμεσο αποτέλεσμα των μικρής σχετικά κλίμακας εργασιών, που έγιναν με αυτεπιστασία και με μελέτες μηχανικών του ΥΠΠΟ και της τοπικής αυτοδιοίκησης, ήταν η άμεση εξασφάλιση προσωρινής αλλά σχετικά καλής επάρκειας σε εγκαταστάσεις για τη λειτουργία ενός σύγχρονου εργαστηρίου συντήρησης, ενός πλυντηρίου κεραμικής με αποθήκη μικροαντικειμένων, φωτογραφικού αρχείου, σχεδιαστηρίου, ευπαρουσίαστης γραμματείας και διοικητικού αρχείου. Οι νέες εγκαταστάσεις και η βελτίωση των παλαιών, αν και ανεπαρκείς για την αντιμετώπιση μελλο-

κατεδάφισης, τα αυθαίρετα στις παραπάνω θέσεις εξακολουθούν να υφίστανται. Τραυματίζουν την αξιοπιστία των κρατικών υπηρεσιών και εμποδίζουν οποιαδήποτε προοπτική ανάδειξης αυτών των συγκεκριμένων αρχαιολογικών χώρων και μνημείων στο μέλλον.

3. Για τη σημασία και τις δυνατότητες μιας μελλοντικής ανάπλασης και επισκεψιμότητας του διαχρονικού αρχαιολογικού χώρου και του φυσικού αρχαιολογικού πάρκου του Ορχομενού βλ. V. Aravantinos, Problemi di conservazione e valorizzazione dei siti archeologici della Beozia, I siti archeologici: un problema di musealizzazione all'aperto, Ρώμη 1996, σ. 387-400.

ντικών αναγκών, επέτρεψαν αφ' ενός τον εξωραϊσμό των μουσειακών χώρων και αφ' ετέρου τη στοιχειώδη, έστω βραχυπρόθεσμα, απρόσκοπτη λειτουργία της Εφορείας.

Εξακολουθούν βέβαια να παραμένουν ως στόχοι απολύτου προτεραιότητος: α) η αναζήτηση νέων αποθηκευτικών και διοικητικών χώρων, ώστε να διευκολυνθεί η εγκεκριμένη νέα επέκταση του Μουσείου Θηβών με την κατεδάφιση των ετοιμόρροπων κτισμάτων που καταλαμβάνουν τη θέση της, και β) η επανέκθεση αρχαιοτήτων και η επαναλειτουργία του Μουσείου Σχηματαρίου, η έκθεση στη Συλλογή Θεσπιών και, τέλος, η στερέωση, ανακαίνιση και επαναλειτουργία του σεισμόπληκτου αλλά ιδιαιτέρως αξιόλογου κτιρίου του Μουσείου Χαιρώνειας.

Οι εργασίες επισκευών και βελτίωσης που εκτελέστηκαν ήταν, κατά μουσεία, οι παρακάτω:

α) **Μουσείο Θηβών**. Μονωτικές και στεγανωτικές εργασίες στην οροφή των γραφείων και του προστώου. Ανακαίνιση γραμματείας, πλυντηρίου κεραμικής, εργαστηρίου, παλαιού Εφορείου, που στο ισόγειό του στεγάζει σχεδιαστήριο και λογιστήριο. Αποπεράτωση του νέου, βόρειου στεγάστρου αρχαίων.

β) **Μουσείο Σχηματαρίου**. Οι προγραμματισμένες για φέτος εργασίες επισκευής και στερέωσης του μουσείου, ώστε να καταστεί επισκέψιμο στο άμεσο μέλλον, υλοποιήθηκαν μέχρι εξαντλήσεως των εγκεκριμένων κονδυλίων. Το μουσείο είχε χτιστεί στο τέλος του περασμένου αιώνα (1890) με σκοπό να περιλάβει το τεράστιο αρχαιολογικό υλικό (κυρίως στήλες και αγγεία), που άφησε πίσω της η συστηματική σύληση των κλασικών κι ελληνιστικών νεκροταφείων της Τανάγρας[4]. Οι εκατοντάδες ενεπίγραφες, απλές και ανάγλυφες, στήλες και αρκετά αγγεία, δεύτερης ποιότητας, όσα δεν μεταφέρθηκαν στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, αποθηκεύτηκαν στο μικρό, 130 τ.μ., ισόγειο κτίσμα, που ονομάστηκε από τότε Συλλογή Τανάγρας. Για χρόνια υπολειτουργούσε με έναν ημερήσιο και ένα νυκτερινό φύλακα αποτελώντας κυρίως ορμητήριο για τις ανασκαφές και τις περισυλλογές στην ευρύτατη αρχαιολογική περιοχή της ανατολικής Βοιωτίας, ενώ συνεχιζόταν ο εμπλουτισμός του με αντικείμενα από περισυλλογές στην περιοχή του. Λίγα χρόνια μετά τους σεισμούς του '81, ζημιές και εγκατάλειψη επέβαλαν το προσωρινό κλείσιμό του κυρίως για να ολοκληρωθεί η μερική, έως τότε, καταγραφή των περιεχομένων του και για να στερεωθεί, επισκευαστεί και ανακαινιστεί το παλαιό παραδοσιακό κτίσμα. Στόχος της Εφορείας είναι η λειτουργία του, μετά την αποσυμφόρησή του, ως τοπικού αρχαιολογικού μουσείου, αντιπροσωπευτικού της ιστορίας και της τέχνης της αρχαίας Ταναγραϊκής με διδακτική κυρίως αποστολή. Άλλωστε οι ανασκαφές των τελευταίων δεκαετιών είχαν αποδείξει τη σημασία της περιοχής αυτής και στα μυκηναϊκά χρόνια. Επιπλέον η πολιτεία, αρχίζοντας από το 1991, είχε τοποθετήσει στο μουσείο δύο ημερήσιους και τρεις νυκτερινούς υπαλλήλους φύλαξης δημιουργώντας έτσι ισχυρό υπόβαθρο για τη μελλοντική λειτουργία του.

Στην πρώτη φάση αφαιρέθηκαν τα εξωτερικά, παλαιά και σαθρά κονιάματα, στερεώθηκαν οι αρμοί της τοιχοποιίας και αποκαταστάθηκε η παλαιά μορφή και η στερεότητα του λιθόκτιστου κτιρίου, ενώ αντικαταστάθηκαν τα σαθρά ξύλινα κουφώματα των παραθύρων με νέα από το ίδιο υλικό. Το πλήθος και ο όγκος των αρχαίων – λίθινων κυρίως – επιτύμβιων στηλών που φυλάσσονται στο εσωτερικό του κτιρίου κατέστησε δυσχερείς τις εργασίες για την αναγκαία και επείγουσα αντικατάσταση της στέγης, την αλλαγή ηλεκτρικών καλωδίων και την επικονίαση των εσωτερικών όψεων των τοίχων. Τέλος ολοκληρώθηκε η εγκατάσταση μονίμου κιγκλιδώματος, που τοποθετήθηκε στους πλάγιους μακρούς τοίχους του περιβόλου, ο οποίος με τη μερική καθαίρεση του ύψους του απέκτησε ενότητα και αισθητική ποιότητα, ταυτοχρόνως δε παρέχει και μεγαλύτερη ασφάλεια. Η σχεδιαζόμενη μελλοντική ενοικίαση ευρύχωρης αποθήκης θα επιτρέψει την ασφαλή φύλαξη και τη συστηματική καταγραφή, συντήρηση και φωτογράφηση των αρχαίων, καθώς και τη συνέχιση των εργασιών ανάπλασης του εσωτερικού και εξωτερικού χώρου του μουσείου, ώστε να προβληθούν και σε τοπικό επίπεδο οι ταναγραϊκές αρχαιότητες, των οποίων ο όγκος και η ποικιλία συνεχώς μεγαλώνουν, αν και από τον περασμένο ήδη αιώνα και μέχρι σήμερα εξακολουθούν να κατακλύζουν τα μουσεία και τις αίθουσες δημοπρασιών του εξωτερικού.

γ) **Μουσείο Θεσπιών**. Συνεχίστηκαν οι εργασίες στο νέο, ευρύχωρο κτίριο, που θα στεγάσει το τοπικό Μουσείο Θεσπιών, με γενική στεγανοποίηση της οροφής, ανανέωση των παλαιών, εξίτηλων πλέον χρωμάτων, τοποθέτηση τηλεφωνικής εγκατάστασης και άλλων δευτερευουσών εργασιών υποδομής, συντήρησης και βελτίωσης.

δ) **Μουσείο Χαιρώνειας**. Από τις τεχνικές υπηρεσίες της Νομαρχίας Βοιωτίας άρχισε η εκπόνηση μελέτης στερέωσης της στέγης και της ανωδομής των τοίχων του σει-

4. R. Higgins, Tanagra and the Figurines, 1986, σ. 29-31.

σμόπληκτου, παλαιού κτιρίου του μουσείου, που ιδρύθηκε στην αρχή του αιώνα (1905). Το κτίριο κρίθηκε πλέον επικίνδυνο από στατική άποψη και, με εντολή του ΥΠΠΟ, έκλεισε για τους επισκέπτες.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Τάχι Θηβών (αρχ. Ποτνιαί)

Εργατικές κατοικίες οικισμού Θήβα ΙΙ

Η αρχαιολογική έρευνα στο χώρο των οικοδομικών εργασιών για την ανέγερση του νέου οικισμού προχώρησε παράλληλα με τις εκσκαφικές και οικοδομικές εργασίες και διεξαγόταν περιοδικά και με την ευκαιρία των αποχωματώσεων, δεδομένου ότι στην περιοχή αυτή είχε ήδη επισημανθεί νεκροταφείο των υστερογεωμετρικών χρόνων και σποραδική παρουσία μυκηναϊκών τάφων αλλά και εγκαταστάσεις σχετικές με τη μεταφορά και τη χρησιμοποίηση του νερού των πηγών της περιοχής[5]. Έτσι, κατά το 1994 πραγματοποιήθηκε η αποχωμάτωση και η ανασκαφή του νοτιοδυτικού τμήματος του εργοταξίου, όπου οι διερευνητικές τομές έφεραν στο φως νέα στοιχεία, τα οποία κατέστησαν αναγκαία τη λεπτομερή έρευνα.

Συγκεκριμένα κατά το έτος 1994 ανασκάφηκαν στο τμήμα αυτό: α) 30 ακόμη τάφοι (Τ. 30-59), ανοιγμένοι στο φυσικό βράχο (πούρο), που χρονολογούνται από τα κτερίσματά τους στη μυκηναϊκή, στην υστερογεωμετρική και στην αρχαϊκή περίοδο, β) τμήμα αγωγού ύδρευσης, λαξευτού επίσης στο βράχο, με δύο φρεάτια, που τέμνει το νεκροταφείο με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., και γ) ένα πηγάδι (Φρέαρ 1), που περιείχε πολλά αγγεία της υστερογεωμετρικής και της πρώιμης αρχαϊκής περιόδου (Σχέδ. 2).

Το τμήμα του υστερογεωμετρικού νεκροταφείου που ερευνήθηκε φέτος περιελάμβανε αναλυτικά:

α) Συστάδα 17 ταφών με εγχυτρισμό σε μεγάλους αμφορείς ή πίθους. Οι 15 ταφές φαίνεται ότι ανήκαν σε νήπια, καθώς το ύψος των αγγείων κυμαινόταν από 0,40-0,60 μ. Αντίθετα, δύο μεγάλα ταφικά αγγεία, διαστ. 0,90×0,55 και 1,10×0,50 μ., αντίστοιχα, είναι πιθανόν να περιείχαν ταφές ενηλίκων. Τα ταφικά αγγεία σε ορισμένες περιπτώσεις βρέθηκαν όρθια και σε άλλες τοποθετημένα πλαγίως με το στόμιο προς Β. ή προς Ν. Ταφές κτερισμένες ήταν οι 35 (Πίν. 85 α), 37, 40, 41, 44, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 55, 56, 57. Ακτέριστες ήταν οι 53 και 54.

β) Τέσσερις λακκοειδείς τάφους, ο ένας από τους οποίους (Τ. 43) καλυπτόταν από λιθοσωρό. Κτερισμένοι ήταν οι Τ. 42 και 43 και ακτέριστοι οι Τ. 58 και 59.

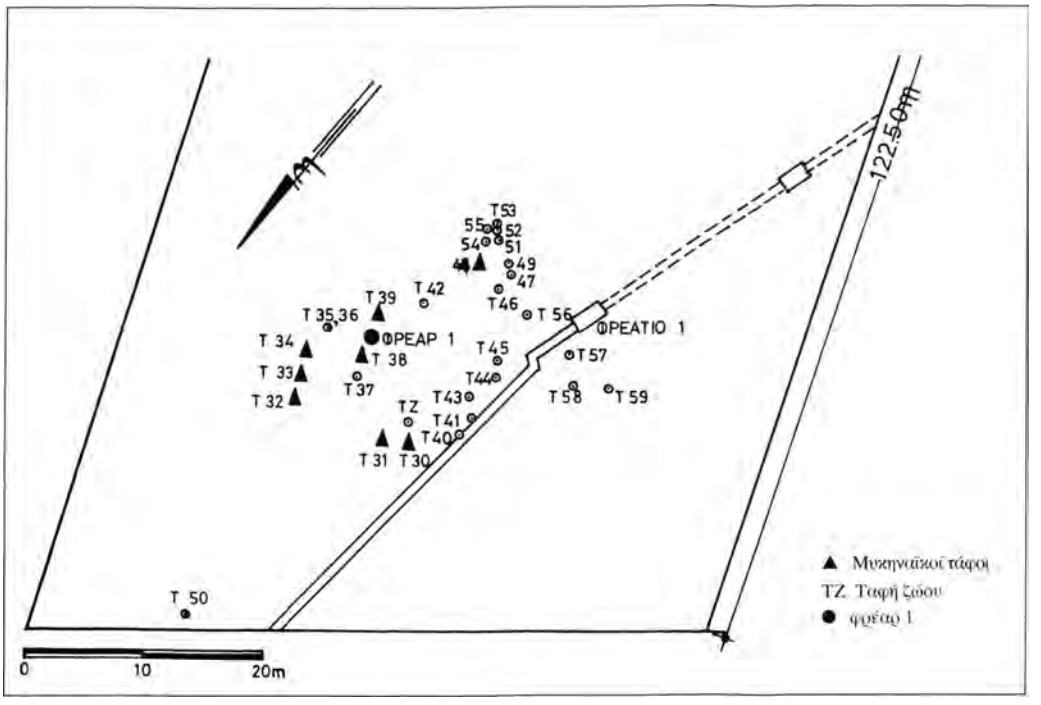
γ) Συστάδα 10 λάκκων-τάφων με καλυπτήριες πλάκες και χρονολογία στην ΥΕ ΙΙΙ Α1. Από αυτούς οι Τ. 31 (Πίν. 85 β), 32, 34, 36, 37 ήταν κτερισμένοι και έτσι χρονολογούνται με βεβαιότητα στην παραπάνω περίοδο, ενώ οι 33, 38, 39, 48, είναι ακτέριστοι, αλλά έχουν την ίδια κατασκευή και ανήκουν στην ίδια με τους προηγούμενους συστάδα, και πιθανώς είναι και αυτοί μυκηναϊκοί. Οι τάφοι έχουν προσανατολισμό Β.-Ν. και διαστάσεις που συνήθως κυμαίνονται από 1,20×0,45 έως 1,80×0,60 μ. Στις περιπτώσεις που ο νεκρός είχε τοποθετηθεί σε στάση συνεσταλμένη (εμβρυακή θέση) οι διαστάσεις ήταν 0,70×0,60 μ.

δ) Την ταφή ενός ζώου, μάλλον σκύλου (Τ. Ζ), κοντά στον τάφο 30.

Πρόκειται για τμήμα υστερογεωμετρικού νεκροταφείου με ταφές παιδιών με εγχυτρισμό και ταφές ενηλίκων, συνήθως σε ύπτια θέση. Η πλειονότητα των υστερογεωμετρικών τάφων περιείχε κτερίσματα ανάλογα με την κοινωνική θέση, το φύλο και την ηλικία του νεκρού. Οι κτερισμένοι τάφοι είχαν τα κτερίσματα στο εσωτερικό τους με εξαίρεση τους εγχυτρισμούς, που είχαν στο εσωτερικό τους τα μικρά αγγεία και τα μεγαλύτερα γύρω από το ταφικό αγγείο. Η κεραμική των υστερογεωμετρικών και των πρώιμων αρχαϊκών τάφων περιλάμβανε σκύφους διακοσμημένους με γραμμικά και γεωμετρικά μοτίβα, κανθαρίσκους με παραστάσεις υδρόβιων πτηνών, μόνωτα ολόβαφα κύπελλα, θήλαστρο, σφαιρικούς αρυβάλλους με παραστάσεις πολεμιστών, κοτύλες, πυξίδες, μικρές χειροποίητες ληκυθόσχημες οινοχόες του αργίτικου τύπου με εγχάρακτη διακόσμηση, πινάκια, καλαθίσκους, φιάλες. Λιγοστά ήταν τα πήλινα ειδώλια εφίππων. Χάλκινα αντικείμενα, όπως βραχιόλια και δακτυλίδια, σφηκωτήρες για τα μαλλιά, τριχολαβίδα, πόρπες και περόνες για τη στερέωση των ενδυμάτων και χάνδρες από ημιπολύτιμους λίθους και υαλόμαζα, που ανήκαν σε περιδέραια, συνθέτουν την εικόνα των αντικειμένων καλλωπισμού. Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα και σπάνια για την περιοχή είναι μία τετράπλευρη επίπεδη οστέινη σφραγίδα με συμμετρικά τοποθετημένες παραστάσεις αρμάτων και των ηνιόχων τους, που βρέθηκε κοντά στο λαιμό του νεκρού του τάφου 43.

Αλλά και οι λιγοστοί μυκηναϊκοί τάφοι, οι πρώτοι που βρίσκονται έξω από την άμεση περιφέρεια αλλά σχετικά κοντά στην Καδμεία, περιείχαν ενδιαφέροντα κτερίσματα, όπως χάνδρες από ημιπολύτιμους λίθους, ένα λίθινο σταγονόσχημο περίαπτο και ένα οστέινο περίαπτο

5. Βλ. ΑΔ 48 (1993): Χρονικά, σ. 169.

Σχέδ. 2. Τάχι Θηβών (αρχ. Ποτνιαί). Εργατικές κατοικίες. Τοπογραφικό όπου σημειώνονται οι θέσεις των ανασκαφών.

σε σχήμα ημισελήνου, σφονδύλια από στεατίτη και αγγεία, όπως αρτόσχημα αλάβαστρα και πτηνόσχημο ασκό, τα οποία εκτός των άλλων συμπληρώνουν τις γνώσεις μας για τα ταφικά έθιμα της μυκηναϊκής Θήβας.

Ανάμεσα στους τάφους που ανασκάφηκαν στα νοτιοδυτικά του μεγάλου εργοταξίου του ΟΕΚ Θήβα ΙΙ, αποκαλύφθηκε αγωγός λαξευμένος στο μαλακό βράχο (πούρο), που θα μετέφερε το νερό από την περιοχή των πηγών της Δίρκης προς τα βόρεια, δηλαδή στην Καδμεία. Η κλίση του οικοπέδου είναι επίσης καθοδική πρός Β. Αρχικά ο αγωγός είναι υπέργειος και καλύπτεται με λίθους σε μέρος του τμήματος που ερευνήθηκε το 1993. Κατόπιν όμως προχωρεί λαξευμένος στο μαλακό, φυσικό βράχο με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Έχει καμπύλη (τοξωτή) κορυφή και επίπεδο πυθμένα και συνεχίζεται πέρα από την περιοχή που ανασκάφηκε το 1994. Ο αγωγός αυτός έχει πλάτος 0,40-0,50 και ύψος 1,20 μ. Κατά το τέλος του 1994 είχε σκαφτεί σε μήκος 40 μ. περίπου. Ανασκάφηκαν επίσης δύο ορθογώνιοι αεραγωγοί (Φρεάτιο 1 και 2), διαστ. 0,60×1,10 μ., με σκαλισμένα πατήματα στο εσωτερικό τους κάθε 0,40 μ., που προφανώς επέτρεπαν την κάθοδο για τον έλεγχο της λειτουργίας και τον περιοδικό καθαρισμό του αγωγού. Σε ύψος περίπου 0,60 μ. πάνω από τον πυθμένα του αγωγού – που περνά και κάτω από το φρεάτιο – το τελευταίο στενεύει για να προσαρμοστεί στις διαστάσεις του αγωγού. Αυτό γίνεται με «πατούρες» κατά μήκος των μακρών πλευρών του φρεατίου, που έχουν πλάτος 0,15 μ. η καθεμιά. Στις οδοντώσεις αυτές φαίνεται ότι στηριζόταν και το κάλυμμα του αγωγού στο κενό αυτό σημείο. Το αποτελούσαν μεγάλες λίθινες πλάκες με μικρούς λίθους στα κενά και κεραμίδες για τη στερέωσή τους. Σε απόσταση 5 μ. βόρεια του φρεατίου ο αγωγός παρουσιάζει έντονη σιγμοειδή απόκλιση, στενεύει και μικραίνει το ύψος του.

Αξιοσημείωτο τέλος είναι και το Φρέαρ 1 (Σχέδ. 2), του οποίου η ανασκαφή στάθηκε δύσκολη και μεγάλης διάρκειας. Τα πολλά όμως και σημαντικά ευρήματα επιβράβευσαν τις προσπάθειες της Εφορείας για τον πλήρη καθαρισμό του πηγαδιού. Το πηγάδι αυτό βρέθηκε σε απόσταση 10 μ. περίπου από τον αγωγό, βορειοανατολικά και καθέτως προς αυτόν. Έχει διάμετρο 1-1,10 και βάθος 10 μ. Το στόμιό του ορίζεται από κυκλικά τοποθετημένους λίθους, ενώ στα τοιχώματα υπάρχουν βοηθητικά λαξεύματα για την κάθοδο. Ως το βάθος των 8 μ. ήταν γεμάτο με πέτρες και χώμα, ενώ στα 2 τελευταία βρέθηκαν πάνω από 70 αγγεία της ύστερης γεωμετρικής και της πρώιμης αρχαϊκής περιόδου και μερικές χάλκινες περόνες. Από τα αγγεία, μερικά είναι μεγάλα (αμφορείς, πίθοι, οινοχόες) και άλλα μικρότερα (σκύφοι, οινοχόες) (Πίν. 85 γ). Η πλειονότητα των γραπτών αγγείων φέρει

διακόσμηση από ομάδες οριζόντιων γραμμών, τρίγλυφα με καμπύλα και ευθύγραμμα κοσμήματα και ζώνες με καθιστά ελάφια, αιγοειδή, σκύλους και υδρόβια πουλιά. Σημαντική είναι η σφραγίδα με εξώγλυφο καθιστό λιοντάρι και στη σφραγιστική επιφάνεια σφίγγα και τυποποιημένο ιερό δένδρο, σύμφωνα με τα ανατολικά πρότυπα της εποχής.

Η συνύπαρξη αφ' ενός τάφων της μυκηναϊκής και αφ' ετέρου της υστερογεωμετρικής και της πρώιμης αρχαϊκής περιόδου υπαινίσσεται την παρουσία και σύγρονων οικισμών στην περιοχή στα αντίστοιχα χρονικά διαστήματα. Αλλά και η παρουσία του πηγαδιού πολύ κοντά στο νεκροταφείο, στους αγωγούς και στις πηγές της Δίρκης, στην περιοχή ακριβώς των Ποτνιών, που φέρουν το όνομα της μυκηναϊκής θεότητας, το οποίο κληρονομούν αργότερα οι θεσμοφόροι, Δήμητρα και Κόρη, φαίνεται να αφήνει κάποια περιθώρια ενδείξεων και συσχετισμών με την αφήγηση του Παυσανία (IX, 8, 1-2). Ο περιηγητής αναφέρεται στις λατρείες του θηβαϊκού προαστείου, στον τοπικό ήρωα Γλαύκο τον Ποτνιέα και στο νερό του *φρέατος*, που προκαλούσε μανία στις φοράδες[6].

Θήβα

Οδός Πελοπίδου 28 (αρχείο πινακίδων Γραμμικής Β)

Η σωστική ανασκαφή άρχισε στα τέλη του 1993 στο τμήμα της οδού Πελοπίδου που περιλαμβάνεται μεταξύ των κάθετων σε αυτήν οδών Δολόγλου και Ζεγγίνη, απέναντι ακριβώς από τον αρχαιολογικό χώρο της «Οπλοθήκης», με την ευκαιρία της ανεύρεσης δύο τμημάτων σελιδόσχημων πινακίδων με επιγραφές στη Γραμμική Β (Σχέδ. 3)[7]. Το αυλάκι για την τοποθέτηση του αγωγού της Δημοτικής Επιχείρησης Ύδρευσης-Αποχέτευσης ήταν στενό (0,80 μ.) και έφθανε στο βάθος των 3 μ. ώστε η διενέργεια οιασδήποτε έρευνας σε αυτό (Τομή Ι) να έχει τον χαρακτήρα μόνο δειγματοληψίας. Απέδωσε, μαζί με την προς Α. διαπλάτυνσή του (Τομή ΙΙ) τα πρώτα τμήματα (Αν 100 και 101) σελιδόσχημων πινακίδων της ανασκαφής του 1993. Από το κοσκίνισμα του χώματος της σκαφής του αυλακιού προήλθαν αργότερα (1994-1995) άλλα 10 τεμάχια πινακίδων. Από την ανασκαφή και το κοσκίνισμα των χωμάτων των Τομών Ι και ΙΙ προέρχονται ανάμικτα μικροευρήματα (μυκηναϊκά και κλασικά ειδώλια, πήλινα σφονδύλια, κουμπιά από στεατίτη, μολύβδινο δισκοειδές σταθμίο, τριπτήρες, τεμάχιο ελεφαντόδοντου, μικρή νηόσχημη πυξίδα από σηπιόλιθο, σιδερένια και χάλκινα αντικείμενα και νομίσματα)[8].

Η ανασκαφή του 1994 προχώρησε με τεχνικές δυσκολίες λόγω της λειτουργίας της οδού Πελοπίδου και της κυκλοφορίας των οχημάτων στο δυτικό μισό της μέχρι τη διακοπή της από το Σεπτέμβριο, όταν αυτό κρίθηκε απαραίτητο και άρχισαν οι εργασίες και στο δυτικό μέρος της. Η τακτική αυτή, που επιβλήθηκε από τα πράγματα, είχε ως στόχο την πλήρη και προσεκτική έρευνα του δρόμου, οσότου συνεχιζόταν κάτω από το οδόστρωμα και τα πεζοδρόμια η ανεύρεση πινακίδων[9]. Έτσι η μελέτη της στρωματογραφίας και ο στρωματογραφικός συσχετισμός των διαφόρων ευρημάτων έγιναν μόνο μετά το τέλος της ανασκαφής.

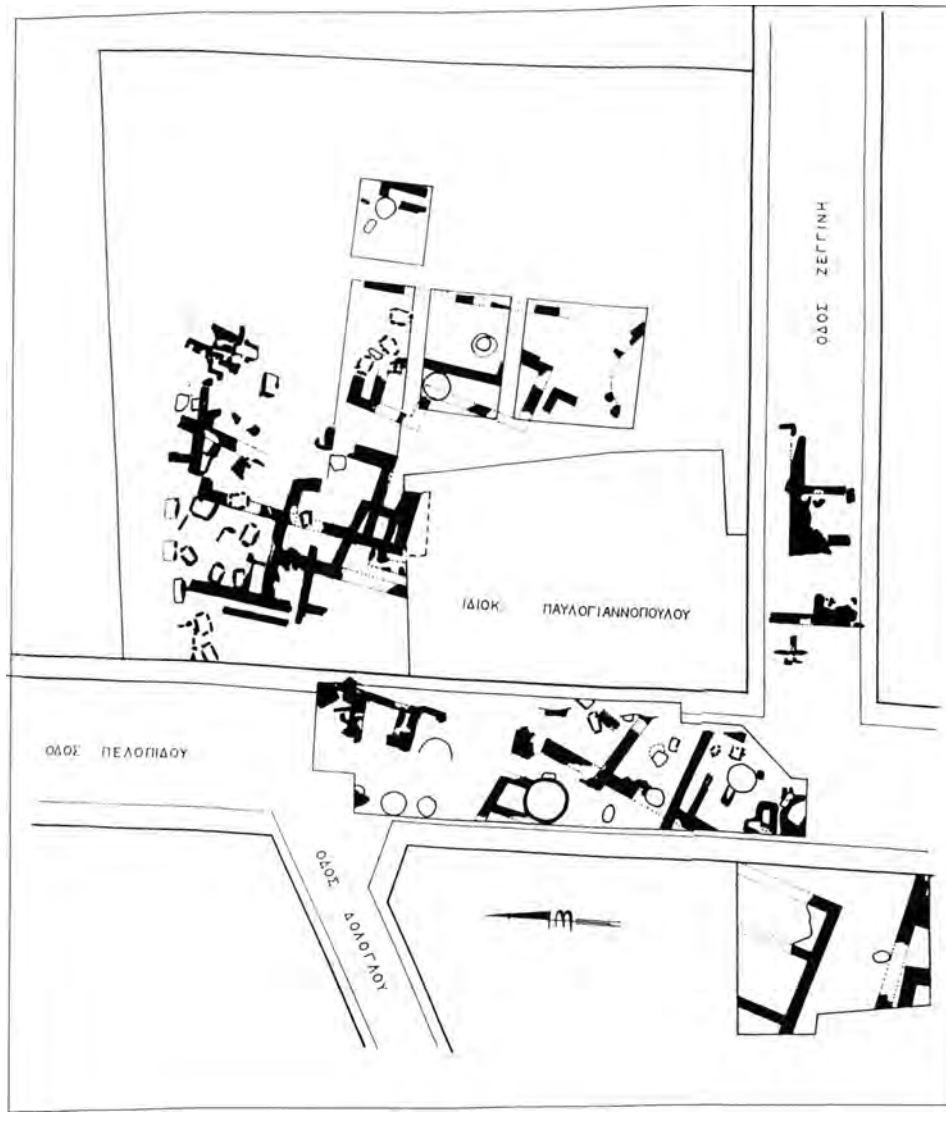
Στην Τομή ΙΙ συνεχίστηκε σε βάθος η ανασκαφή του 1993 και απέδωσε ένα ακόμη τμήμα από σελιδόσχημη πινακίδα. Στο βάθος των 2,80-3 μ. αποκαλύφθηκε σκληρό και παχύ δάπεδο από πορτοκαλί πηλό, ποτάμια χαλίκια και όστρακα. Το δάπεδο αυτό, αν και κατεστραμμένο από μεταγενέστερες επεμβάσεις στο βόρειο μέρος της τομής, κάλυπτε ασφαλώς όλο το χώρο. Το καμένο περιεχόμενο του στρώματος απέδωσε, εκτός της κεραμικής, απανθρακωμένα σύκα, οστά ζώων, οψιανούς και πυριτόλιθους, επτά κουμπιά από στεατίτη, πέντε ειδώλια και ζώδια, τεμάχια διαλυμένου ελεφαντόδοντου και τοιχο-

6. Για τα τοπογραφικά της περιοχής των αρχαίων Ποτνιών, βλ. τελευταία Α. Παπαδάκη, Παρατηρήσεις στην τοπογραφία των αρχαίων Ποτνιών (Τάχι Θηβών), υπό εκτύπωση στα Πρακτικά του Γ΄ Διεθνούς Συνεδρίου Βοιωτικών Μελετών (Θήβα 1996).

7. Βλ. ό.π. (υποσημ. 1). Επίσης V. Aravantinos, New Linear B Discoveries on the Kadmeia (Thebes): Texts and Contexts, υπό εκτύπωση στο Floreant Studia Mycenaea, Akten des 10 Intern. mykenologisches Koll. im Salzburg, 1995. Ο ίδιος, Η αυγή του ελληνικού πολιτισμού: οι νέες μυκηναϊκές επιγραφές από την Καδμεία (Θήβα), Συνέδριο για την ιστορία της ελληνικής γλώσσας στο Ohlstadt της Βαυαρίας, Οκτώβριος 1996 (υπό εκτύπωση).

8. Για τα μυκηναϊκά σταθμία από το οικόπεδο της «Οπλοθήκης» και για την εξαιρετική, κλειστή ομάδα από το οικόπεδο Μ. Λούκου, που βρίσκεται δίπλα στην «Οπλοθήκη», βλ. Β. Αραβαντινός, Μυκηναϊκά σταθμά από τη Θήβα, ΕΕΒΜ Β΄ (1995), σ. 97-137. Για τα ελεφαντουργήματα των παλαιών ανασκαφών και ιδίως για τα ευρήματα της ανασκαφικής περιόδου του 1995, βλ. ο ίδιος, Μυκηναϊκά ελεφαντουργήματα από τη Θήβα, ανακοίνωση στο Γ΄ Διεθνές Συνέδριο Βοιωτικών Μελετών, Θήβα 1996 (Πρακτικά, υπό εκτύπωση).

9. Στο δύσκολο εγχείρημα της ανασκαφής κάτω από το οδόστρωμα και τα πεζοδρόμια του υποστρώματος του κεντρικού αυτού θηβαϊκού δρόμου υπήρξε μεγάλη η υποστήριξη του ΥΠΠΟ, η βοήθεια της Εταιρείας Ύδρευσης-Αποχέτευσης (ΔΕΥΑΘ) και των ανώνυμων πολιτών της Θήβας, αλλά όχι και της τότε Δημοτικής Αρχής, η οποία ευτυχώς χωρίς επιτυχία προσπάθησε να ανακόψει την έρευνα.

Σχέδ. 3. Θήβα. Οδός Πελοπίδου 28. Κάτοψη της ανασκαφής.

γραφιών, μία ταλισμανική σφραγίδα, εννέα πλακίδια και χάντρες από υαλόμαζα, 22 μολύβδινα διπλωμένα ελάσματα και 21 ελάσματα και τεμάχια χαλκού διαφόρων περιόδων.

Η Τομή ΙΙΙ ανοίχτηκε στα ανατολικά της ΙΙ, προς το πεζοδρόμιο και την «Οπλοθήκη». Στην τομή αυτή παρατηρήθηκε η ίδια με την προηγούμενη στρωματογραφία και μικροευρήματα, όπου αυτή δεν είχε διαταραχθεί με μεταγενέστερους λάκκους και θεμέλια. Έτσι, από το βάθος των 2,80-3 μ., όπου απαντά δάπεδο, το δεύτερο στη σειρά μυκηναϊκό, οι δύο τομές ενοποιήθηκαν και ανασκάφηκαν ταυτοχρόνως. Στο νοτιοανατολικό τμήμα της τομής παρατηρήθηκε μια επιμήκης διατάραξη των στρωμάτων από ένα αυλάκι των μεσαιωνικών μάλλον χρόνων. Τα βαθύτερα στρώματα στα οποία προχώρησε δοκιμαστικά μέρος μόνο των ενοποιημένων τομών αποκάλυψαν κεραμική προγενέστερων από την ΥΕ ΙΙΙΒ μυκηναϊκών περιόδων και αρκετή των μεσοελλαδικών χρόνων. Σε μεγαλύτερο ακόμη βάθος διαπιστώθηκε και το πρωτοελλαδικό στρώμα κατοίκησης, που ως γνωστόν είναι εξαιρετικά πυκνή στην ανατολική περιοχή της Καδμείας. Στα βόρεια του μόνου πρωτοελλαδικού τοίχου εντοπίστηκε ο

πρώτος μεσοελλαδικός τάφος που παρεισέφρησε στο παλαιότερο στρώμα. Είναι απλός, μικρός λάκκος με δύο καλυπτήριες πλάκες, που είχε περιλάβει ταφή νηπίου κτερισμένη με τεφρό κυάθιο κοντά στη θέση του κεφαλιού.

Η Τομή IV, στα νότια της ΙΙ, χαρακτηρίζεται από την παρουσία οικοδομικών λειψάνων μεταβυζαντινών χρόνων με υλικό σε β΄ χρήση, που φθάνουν βαθιά μέσα στα μυκηναϊκά στρώματα και ενίοτε κάτω από αυτά. Κάτω από τα κτιριακά κατάλοιπα συνεχίζεται το αυλάκι, που αναφέρθηκε και στην Τομή ΙΙΙ. Η κεραμική, σε πολλά σημεία ανάμικτη, παρουσιάζει μεγαλύτερη συγκέντρωση μυκηναϊκής, καθώς πλησιάζει η ανασκαφή το δάπεδο των 2,80-3 μ., ιδιαίτερα στα μέρη που αυτό έχει διατηρηθεί σε νησίδες. Εντυπωσιακή είναι η πυκνότητα των μικρών ευρημάτων, που μοιάζουν με αυτά που αναφέρθηκαν στις προηγούμενες τομές. Ιδιαίτερη μνεία αξίζουν τα 31 τμήματα πινακίδων Γραμμικής Β γραφής που προήλθαν από την τομή, προφανώς προερχόμενα από τη διάλυση κάποιου αρχείου που είχε καταστραφεί στα μυκηναϊκά χρόνια και το περιεχόμενό του, οικτρά τεμαχισμένο, διασκορπίστηκε κατά τις μεταγενέστερες επεμβάσεις στο χώρο.

Νότια της Τομής IV διανοίχθηκε νέα, η Τομή V, στην οποία η κατάσταση ήταν περίπου η ίδια με τις προηγούμενες. Οι μεταβυζαντινοί τοίχοι έφθαναν και εδώ έως τα μυκηναϊκά στρώματα έχοντας προξενήσει καταστροφές και ανάμιξη κεραμικής. Από βάθος 1,80 ως 3 μ. περίπου διαπιστώνεται διαταραγμένο στρώμα καταστροφής της ΥΕ ΙΙΙΓ. Όπως στις προηγούμενες τομές, πρόκειται για τα δάπεδα και τις κατασκευές που χτίστηκαν μετά την καταστροφή του αρχείου και ενσωμάτωσαν στο εσωτερικό και στα θεμέλια τους τεμάχια πινακίδων που σκορπίστηκαν παντού. Σε δάπεδο της τομής μαζεύτηκαν μεγάλες ποσότητες απανθρακωμένων δημητριακών και σύκων, που φυλάσσονταν σε μεγάλα χρηστικά αγγεία, πριν αυτά καταστραφούν. Σε μεγαλύτερο βάθος και μέσα στα μεσοελλαδικά στρώματα βρέθηκαν δύο ακτέριστοι μεσοελλαδικοί τάφοι (Τ. 2 και 3). Αποτελούν μέρος του τεράστιου μεσοελλαδικού νεκροταφείου *intra muros* της ανατολικής Καδμείας[10]. Σε αυτό ανήκουν τάφοι που ανασκάφηκαν σε όλα γενικώς τα οικόπεδα της περιοχής, κυρίως όμως στην «Οπλοθήκη» και στα όμορα με αυτήν. Από τα ευρήματα, που μοιάζουν με αυτά των άλλων τομών, αναφέρονται, εκτός 24 τεμαχίων πινακίδων, μυκηναϊκά ειδώλια και ζώδια, τρία ελλειψοειδή τριβεία, μολύβδινα ελάσματα, οστέινη περόνη και γραφίδα κάτω από το ΥΕ ΙΙΙΓ1 δάπεδο, τμήμα κεράτου, κατεργασμένο σε λαβή, και τεμάχια τοιχογραφιών.

Τέλος, η Τομή VI, διαστ. 16×3,5 μ., ήταν η μεγαλύτερη και η πλέον αποδοτική και ανοίχτηκε, μετά από έντονη σύγκρουση με την τότε αποχωρούσα δημοτική αρχή, κατά μήκος του δυτικού μισού του οδοστρώματος της οδού Πελοπίδου. Αν και παρατηρήθηκαν, όπως και στις άλλες τομές, μεγάλης κλίμακας μεταγενέστερες επεμβάσεις με τη διάνοιξη έξι τουλάχιστον βόθρων ή λάκκων, κυρίως της μεταβυζαντινής περιόδου, εν τούτοις ερευνήθηκαν και μυκηναϊκά στρώματα και σπαράγματα τοίχων και δαπέδων με καλά, όπως σημειώθηκε, αποτελέσματα. ΥΕ ΙΙΙΓ στρώματα ερευνήθηκαν πάνω από το δάπεδο της ΥΕ ΙΙΙΓ1, που σωζόταν καλύτερα στο βόρειο τμήμα της τομής VI, σε βάθος 2,90-3 μ. Στο βόρειο τμήμα της τομής ακολουθούσε κάτω από το δάπεδο αυτό επίχωση με κεραμική της ΥΕ ΙΙΙΒ έως το βάθος των 3,10-3,30 μ. Από το βάθος αυτό και κάτω βρέθηκε μόνο ΥΕ ΙΙΙΑ και μεσοελλαδική κεραμική.

Στο νοτιοανατολικό τμήμα της τομής, στη γωνία δύο τοίχων, του Τοιχ. 24 και 40, αποκαλύφθηκε σωρός πινακίδων Γραμμικής Β[11]. Είχαν πέσει ανάποδα επάνω σε απανθρακωμένο ξύλινο ράφι, διαστ. 1×0,40 μ., και γύρω από τη γωνία σε ακτίνα 1 μ. περίπου. Τα κείμενα βρέθηκαν στη θέση που έπεσαν κατά την πυρκαγιά, η οποία κατέστρεψε σε μεγάλη έκταση την Καδμεία και ασφαλώς το ανακτορικό και διοικητικό κέντρο κατά το τέλος της ΥΕ ΙΙΙΒ περιόδου (1220-1200 π.Χ. περίπου)[12]. Στο σωρό βρέθηκαν κατά χώραν 160 μικρά και μεγάλα τμήματα κυρίως σελιδόσχημων πινακίδων, ενώ 49 άλλα μαζεύτηκαν στην επίχωση βόρεια του Τοίχ. 32. Τα αποσπασματικά και σαθρά αυτά τεμάχια συγκολλήθηκαν και συναποτέλεσαν μερικά από τα πληρέστερα κείμενα του νέου αρχείου, και συνάμα από τα πλέον σημαντικά του μυκηναϊκού κόσμου. Στον ίδιο χώρο βρέθηκαν και δύο βώλοι από τον ίδιο πηλό με πλήθος δακτυλικά αποτυπώματα. Από τα αντικείμενα αυτά ίσως επρόκειτο να κατασκευα-

10. Βλ. Ντ. Κόνσολα, Προμυκηναϊκή Θήβα, Αθήνα 1981, σ. 113-116, 154-155.

11. Η περίπτωση αυτή μπορεί να συγκριθεί μόνο με την κατάσταση στα Δωμ. 7 και 8 (αρχείο) του ανακτόρου της Πύλου και σε αντίστοιχα σύνολα πινακίδων του ανακτόρου της Κνωσού (κείμενα των προσφορών λαδιού κτλ.), όπως με ενάργεια περιγράφονται στα ημερολόγια και στις δημοσιεύσεις των ανασκαφέων τους.

12. Τη μελέτη της μυκηναϊκής κεραμικής των στρωμάτων που συνδέονται με τις πινακίδες έχει αναλάβει και προωθήσει με επιτυχία η αρχαιολόγος Ελ. Ανδρίκου σε δύο προκαταρκτικές εργασίες της. Τα πλήρη πορίσματα της μελέτης αυτής θα περιέχονται στην τελική δημοσίευση της ανασκαφής που έχει αναληφθεί από διεθνή ομάδα συνεργασίας.

στούν πινακίδες, πράγμα που μάλλον δεν έγινε ποτέ, ίσως επειδή παρέπεσαν αποξηράνθηκαν και στη συνέχεια κάηκαν. Εκτός από τα παραπάνω, τα ευρήματα της Τομής VI περιλαμβάνουν, ως συνήθως, λεπίδες οψιανού και πυριτόλιθου, ειδώλια και ζώδια, οστέινα, λίθινα και χάλκινα μικροαντικείμενα, 29 μολύβδινα ελάσματα, πιθανότατα από τους συνδέσμους και τη δόρωση της στέγης, τριβεία και τριπτήρες. Από τον καθαρισμό των μεταβυζαντινών αποθετών προέρχονται αρκετά ακέραια αγγεία και άλλα αντικείμενα[13].

Από τις 200 περίπου πινακίδες, που βρέθηκαν μαζί με πολλά θραύσματα κάτω από την άσφαλτο της οδού Πελοπίδου το 1994, παρουσιάζονται εδώ ενδεικτικά σε μεταγραφή, χωρίς όμως αναλυτικά σχόλια, δύο που φιλοξενούν κείμενα ιδιαιτέρως σημαντικά και αντιπροσωπευτικά του περιεχομένου και των περισσοτέρων από τις υπόλοιπες.

Η πρώτη πινακίδα είναι φυλλόσχημη και ακέραιη (Πίν. 86 α). Το κείμενό της καταγράφει μια μεγάλη σχετικά ποσότητα κρασιού (260 λίτρα). Αποστέλλεται σε έναν τόπο (πρόσφ. -δε), ασφαλώς ιερό, αφού ο αποδέκτης κατονομάζεται και είναι η ΔιFία. πάρεδρος του Δία. Το μερίδιο (me-ro) της θεότητας οφείλεται να πληρωθεί (qe-te-jo) από το παλάτι και ακριβώς αυτό είναι το κρασί (VIN) που καταγράφεται παραπάνω. Το κείμενο Gp 109 (Μ.Θ. 28426) είναι σε μεταγραφή το εξής:

Gp 109
.1 *63-te-ra-de , di-wi-ja-me-ro , qe-te-jo
.2 VIN 2 V 5

Το δεύτερο κείμενο βρίσκεται γραμμένο πάνω σε δύο τεμάχια από την ίδια σελιδόσχημη πινακίδα, που ασφαλώς συνανήκουν και σχεδόν κολλούν μεταξύ τους (Πίν. 86 β). Αναφέρεται στην αποστολή δεκάδων (σώζονται στο απόσπασμα 46) ανδρών (VIR) σιτοχόων (si-to-ko-[.) σε διάφορες περιοχές (ή εορτές) της Βοιωτίας (δηλαδή εν προκειμένω του θηβαϊκού βασιλείου), μερικές από τις περιοχές είναι άγνωστες και άλλες από αυτές παρουσιάζουν διασυνδέσεις με ιστορικών χρόνων λατρείες (Πτώια, Τέλεια). Πρόκειται για ένα πολύ σημαντικό κείμενο, που διαφωτίζει γεωγραφικά αλλά και λατρευτικά ζητήματα της μυκηναϊκής Βοιωτίας. Το κείμενο Αν 104[+]191 (Μ.Θ. 28421[+]28460) είναι το εξής:

Αν 104 [+] 191
.1 ka-zo-de , si-to-ko[ ]ro-na-de VIR 20
.2 po-to-a2-ja-de VIR[ ]de VIR 10 te-re-ja-de VIR 10
.3 o-ke-u-ri-jo VIR[ ]de VIR 6
.4] *vac.* [ ] *vac.*

«Οπλοθήκη» (οικόπεδο Δ. Παυλογιαννόπουλου, οδός Πελοπίδου 28)

Το οικόπεδο αυτό, απαλλοτριωμένο σήμερα μαζί με το όμορό του ιδιοκτησίας Γ. Ζεγγίνη, ερευνήθηκε κατά το παρελθόν (1963-1964, 1970, 1974, 1980) και απέδωσε πλούσια ευρήματα και πολύτιμα στοιχεία για τη μυκηναϊκή και μεσοελλαδική κατοίκηση στην Καδμεία και για το ρόλο του συγκροτήματος της ονομαζόμενης «Οπλοθήκης» στη ζωή του μυκηναϊκού ανακτόρου[14]. Κατά την ανασκαφή του 1963-1964 ερευνήθηκε το δυτικό τμήμα του οικοπέδου. Το κτιριακό συγκρότημα απέδωσε πλήθος χάλκινων όπλων και άλλων αντικειμένων, καθώς και τις πρώτες πινακίδες Γραμμικής Β γραφής που είχαν έως τότε βρεθεί βόρεια από τον Ισθμό της Κορίνθου. Στο ίδιο τμήμα του οικοπέδου αλλά σε χαμηλότερο επίπεδο διαπιστώθηκε η ύπαρξη σημαντικού ΜΕ νεκροταφείου με χρήση πιθανότατα και στους πρώιμους ΥΕ χρόνους.

Συμπληρωματικές εργασίες στο ανατολικό άσκαφο τμήμα του οικοπέδου της «Οπλοθήκης», που έγιναν κατά το 1970, είχαν ως αποτέλεσμα την ανεύρεση μικρών αδιατάρακτων νησίδων μυκηναϊκής επίχωσης και την προσθήκη δύο αποσπασματικών πινακίδων στα 24 τεμάχια της ανασκαφής του 1964[15]. Τον Αύγουστο του 1974 ανοίχθηκαν δύο νέες τετράγωνες τομές στα ανατολικά της «Οπλοθήκης»[16]. Και στις δύο σημειώθηκε ανεύρεση τοίχων και τάφων χωρίς εν τούτοις να αποσαφηνιστεί η κάτοψή τους και η σχέση τους με την προϋπάρχουσα ανασκαφή στα δυτικά τους. Η εφετινή επέμβαση, με στόχο τον ενδελεχή καθαρισμό, τη σχεδίαση και την ενοποίηση των τομών μεταξύ τους και με το σύνολο της ανασκαφής του 1963-1964, είχε ως αποτέλεσμα την αποκάλυψη ενός αριθμού αποσπασματικά σωζόμενων τοίχων διαφόρων

13. Τη μελέτη του μεσαιωνικού κεραμικού υλικού από την ανασκαφή έχει αναλάβει η ειδική στον τομέα αρχαιολόγος J. Vroom, της οποίας η συμβολή θα περιληφθεί στη συλλογική δημοσίευση που αναφέρθηκε παραπάνω.

14. Για τις παλαιότερες ανασκαφές βλ. αναφορές που περιέχονται στα άρθρα του Β. Αραβαντινού, που παραπέμπονται παραπάνω. Οι βασικές ειδήσεις περιέχονται στους τόμους των Χρονικών του ΑΔ που αντιστοιχούν στα έτη που εκάστοτε αναφέρονται στο παρόν κείμενο και στο ΑΔ 48 (1993): Χρονικά, σ. 170 κ.ε.

15. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 209.

16. ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 441.

εποχών, κυρίως όμως μυκηναϊκών, την εμφάνιση και τον καθαρισμό δύο νέων κιβωτιόσχημων τάφων και την περισυλλογή μερικών αντικειμένων, μεταξύ των οποίων και δύο σχεδόν ακέραιων πινακίδων Γραμμικής Β (Σχέδ. 4).

Στην ανασκαφή ήλθαν στο φως 12 συνολικά τοίχοι, όλοι τους σε πολύ αποσπασματική κατάσταση, γεγονός που μαρτυρεί τη συνεχή αναμόχλευση του χώρου σε μεγάλο βάθος κατά τη μεσαιωνική ιδίως περίοδο. Η χρονολογική αλλά και η πραγματική σχέση των οικοδομικών αυτών λειψάνων δεν είναι σαφής και η διάκριση δωματίων ή τμημάτων τους που ορίζονταν από τους τοίχους αυτούς στάθηκε κατά τη διάρκεια της ανασκαφής επισφαλής, και όπου έγινε αποσκοπούσε περισσότερο σε στόχους πρακτικούς. Μόνο η μελέτη της κεραμικής θα υποβοηθήσει μια κάπως ασφαλέστερη απόδοση των επιμέρους τοίχων σε ομάδες. Με βάση τα ανασκαφικά και αρχιτεκτονικά δεδομένα διακρίθηκαν στον ανασκαμμένο χώρο δύο συστήματα τοίχων, ένα δυτικό και ένα ανατολικό. Το δυτικό αποτελείται από τους τοίχ. 1, 2, 6, 7 και 12, το ανατολικό από τους 3, 4, 5, 8, 9 και 10. Στο δυτικό τμήμα διακρίθηκαν δύο επιμέρους χώροι (Δωμ. 1 και 2) ενώ στο ανατολικό ένας, το Δωμ. 3. Η επίχωση, συνολ. πάχ. 0,40 μ., είχε ενιαία υφή και απέδωσε, όπου δεν είχε διαταραχθεί, αμιγή κεραμική μυκηναϊκών χρόνων, κυρίως της ΥΕ ΙΙΙΒ περιόδου, όπως προκύπτει από μια πρώτη εξέτασή της. Τέλος, ανάμεσα στα μικροευρήματα της περιορισμένης αυτής ανασκαφής αναφέρονται δύο ζωόμορφα ειδώλια, ένα λίθινο υφαντικό βάρος, ένα πώρινο κατεργασμένο αντικείμενο, ίσως θραύσμα αρχιτεκτονικού μέλους, και ένα κουμπί από στεατίτη.

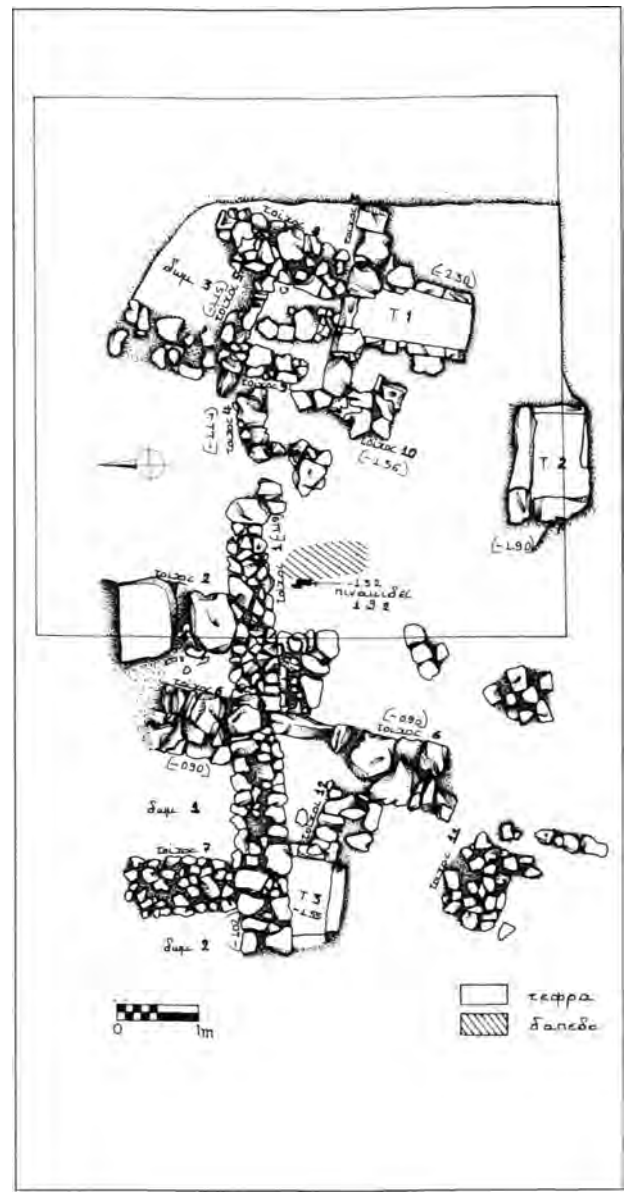
Το σημαντικότερο όμως εύρημα της ανασκαφής αποτελούν, χωρίς αμφιβολία, δύο πήλινες πινακίδες Γραμμικής γραφής Β. Όπως σημειώθηκε, περιέχουν και οι δύο ακέραια κείμενα και βρέθηκαν η μία σχεδόν επάνω στην άλλη, νοτίως του τοίχ. 1, σε ένα λεπτό στρώμα στάχτης, που δεν περιείχε κεραμική ή άλλα ευρήματα.

Η πρώτη, Lf 139 (Μ.Θ. 28456), είναι φυλλόσχημη και αναφέρεται σε 13 υφαντά (ιδεόγρ. TELA), ειδικώς επεξεργασμένα ή διακοσμημένα, σε κάποια σχέση με το όνομα (σε δοτ.) Τόρπων ή Τάρπων (από το όνομα τάρπη κατά το Φορμίων, που προέρχεται από το φορμός) ή Στρόπων (αστροπή, στεροπή, αστράπτω) ή Στρόφων. Το κείμενό της έχει ως εξής:

Lf 139

to-po-ne TELA2+PO 13

Η δεύτερη, Ft 140 (Μ.Θ. 28457) (Πίν. 86γ), είναι σελιδόσχημη και ακεραία και καταγράφει μεγάλες ποσότητες δημητριακών και βρώσιμων ελαιών σε περιοχές του μυκηναϊκού κράτους των Θηβών. Ορισμένες περιοχές, μεταξύ των οποίων και η Θήβα, αναγνωρίζονται με ευκολία από τα τοπωνύμια Θέβαϊ, Ευτρεύς, Ελεών, ενώ άλλα γεωγραφικά ονόματα είναι δύσκολο να ταυτιστούν με συγκεκριμένες βοιωτικές θέσεις. Τα ονόματα αυτά ή διασταυρώνονται (o-ke-u-ri-jo) και σε πινακίδες από την οδό Πελοπίδου ή συνιστούν *ἅπαξ λεγόμενα*. Το σημαντικό αυτό κείμενο μεταγράφεται ως εξής:

Σχέδ. 4. Θήβα. Οδός Πελοπίδου 28. «Οπλοθήκη». Η επέκταση ανατολικά και η θέση εύρεσης των δύο πινακίδων.

Ft 140

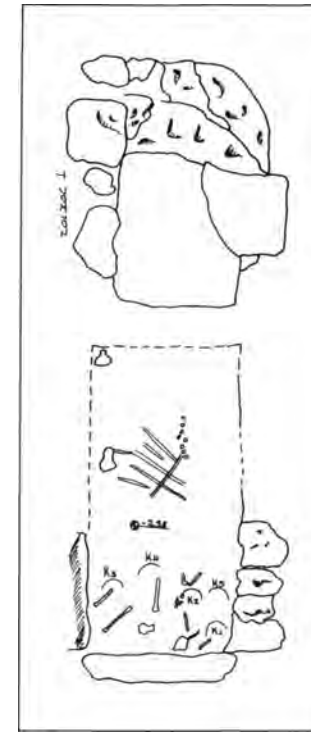
.1 te-qa-i	GRA+PE	38	OLIV 44
.2 e-u-te-re-u	GRA	14	OLIV 87
.3 ku-te-we-so	GRA	20	OLIV 43
.4 o-ke-u-ri-jo	GRA	3 T 5	
.5 e-re-o-ni	GRA	12 T 7	OLIV 20
.6 *vac.*			
.7 *vac.*			
.8 to-so-pa	GRA	88	OLIV 194
.9 *vac.*			

Στην ίδια τομή και μεταξύ των αρχιτεκτονικών λειψάνων, που αναφέρθηκαν, ερευνήθηκαν δύο νέοι κιβωτιόσχημοι τάφοι. Ο Τ.2, στη νότια παρειά της (διαστ. 1,40×0,62 μ.), περιείχε τουλάχιστον τέσσερις νεκρούς, όσα και τα κρανία που βρέθηκαν[17]. Οι παλαιότερες ταφές ήταν παραγκωνισμένες, ενώ η τελευταία βρέθηκε κατά χώραν σε συνεσταλμένη στάση. Μεταξύ των πενιχρών ευρημάτων συγκαταλέγεται ένα θήλαστρο (προχοΐσκη με σωληνωτή προχοή). Αλλά και ο Τ.3, κάπως αμελέστερης κατασκευής, περιέλαβε ασφαλώς πέντε διαδοχικές ταφές, εφόσον η τελευταία βρέθηκε στη θέση της, και τα οστά και τα κρανία τεσσάρων άλλων σωριασμένα στη νότια πλευρά του τάφου (Σχέδ. 5). Τα ακέραια αγγεία που βρέθηκαν στο εσωτερικό του ανήκουν στους πρώιμους μυκηναϊκούς χρόνους, αλλά η κατασκευή του τάφου μάλλον έγινε μερικές γενιές νωρίτερα, ίσως στην τελευταία, ή μεταβατική προς τη μυκηναϊκή, μεσοελλαδική περίοδο.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ

Οικόπεδο Καραμαγκιώλη (Ο.Τ. 314, τέλος αδιεξόδου Στ. Βρυζάκη)

Μετά την κατεδάφιση παλαιάς οικίας, άρχισε η ανασκαφή του οικοπέδου με τη διάνοιξη δύο τομών. Η Τομή Ι (διαστ. 4×4 μ.) στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου ερευνήθηκε από βάθος 3,40 μ. από το κατάστρωμα της αδιεξόδου οδού Βρυζάκη μέχρι βάθος 4,13/4,23 μ., οπότε εμφανίστηκε το φυσικό πέτρωμα, ο πούρος. Εκτός ελάχιστης ακόσμητης μυκηναϊκής κεραμικής σε κοιλότητα του πούρου (βάθος 4,13-4,53 μ.) στο νοτιοανατολικό τμήμα της Τομής Ι, η λοιπή κεραμική περιλάμβανε όστρακα κτε-

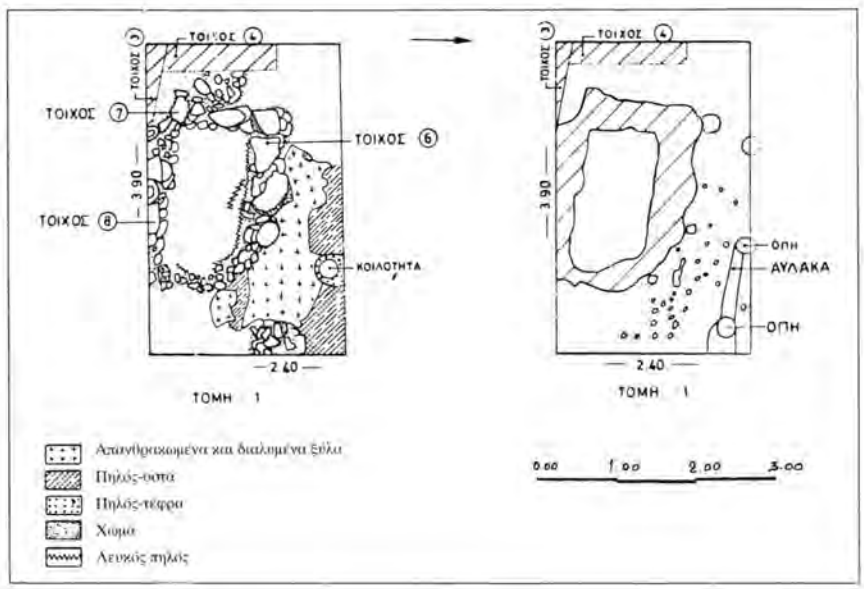
Σχέδ. 5. Θήβα. Οδός Πελοπίδου 28. «Οπλοθήκη». Ο ΜΕ τάφος 3 πολλαπλών ταφών.

νωτά, λίγα εφυαλωμένα και θραύσματα λύχνων με έντυπη διακόσμηση, τα οποία χρονολογούν τα στρώματα και τις ευρεθείσες κατασκευές (πήλινο αγωγό σε βάθος 3,63-3,93 μ. και αυλάκι λαξευμένο στην επιφάνεια του πούρου, πλ. 0,30 και βάθ. 0,10 μ. περίπου κατά τη διαγώνιο της τομής Ι από ΒΔ. προς ΝΑ.). Στην τομή ΙΙ (διαστ. 3×2 μ.) στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου, η οποία ανασκάφηκε από βάθος 4,86 έως 6,40 μ., αποκαλύφθηκαν τμηματικά δύο συνεχόμενα δωμάτια κτιρίου βυζαντινών χρόνων σε καλή διατήρηση. Η ανασκαφή συνεχίστηκε από την 1η ΕΒΑ, στην οποία παραδόθηκε και το ήδη ανασκαφέν υλικό και το ημερολόγιο.

Οικόπεδο Πουλιόπουλου (Ο.Τ. 335, οδός Επαμεινώνδα 79)

Μετά την κατεδάφιση παλαιάς οικίας διενεργήθηκε ανασκαφική έρευνα με έξοδα του ιδιοκτήτη. Στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου ανασκάφηκε σε βάθος η Τομή 1 (διαστ. 2,5×4 μ.) σε απόσταση ασφαλείας από τις νότια και βόρεια όμορες οικοδομές. Η ανασκαφή άρχισε από βάθος 3,85 μ. από το επίπεδο του πεζοδρομίου στη βορειοανατολική γωνία του οικοπέδου. Από το βάθος αυτό, το δυτικό μισό της Τομής 1 καταλαμβανόταν από τμήμα

17. Η ανεύρεση πολλαπλών ταφών, όλων παραμερισμένων στην άκρη του τάφου πλην μιας, της τελευταίας, αν και δεν είναι πολύ συνηθισμένη, είναι εν τούτοις επιβεβαιωμένη στους ΜΕ κιβωτιόσχημους των Θηβών. Βλ. ένα ενδιαφέρον παράδειγμα στο ΑΔ 37 (1982): Χρονικά, σ. 165.

Σχέδ. 6. Θήβα. Οδός Επαμεινώνδα 79. Τομή 1, τάφος 1.

ορθογώνιου δωματίου με δάπεδο από ροδόχρωμο ασβεστοκονίαμα σε βάθος 5,16 μ. και τοίχους (1 και 2), θεμελιωμένους σε βάθος 6 μ. Το εσωτερικό του είχε επιχωσθεί από τα μπάζα κατεδάφισης μέχρι λίγα εκατοστά πάνω από το δάπεδο. Πρόκειται για μικρό τμήμα ενός μεγάλου κτιρίου, προφανώς λουτρικού, καθόσον στην επίχωση του δαπέδου βρέθηκαν τρεις κυκλικές πλίνθοι από στηρίγματα υποκαύστου, ενώ κατά μήκος της άνω σωζόμενης επιφάνειας του τοίχου 1, τμήμα πήλινου αγωγού τετράγωνης διατομής. Στην επίχωση βρέθηκε και τμήμα σπονδύλου ραβδωτού κίονα. Το κτίριο αυτό είχε καταστρέψει σε μεγάλο βαθμό τα υποκείμενα στρώματα. Κάτω από το δάπεδο, σε βάθος 5,24 μ., αποκαλύφθηκε στη θέση της χύτρα στερεωμένη στις δύο πλευρές με πλακωτούς λίθους.

Ο τοίχος 2 είχε ενσωματώσει τον κιβωτιόσχημο Τάφο 1 από όρθιους πλακωτούς λίθους και καλυπτήρια πλάκα, που εμφανίστηκε σε βάθος 5,21 μ. Περιείχε πλήθος οστών – αναγνωρίστηκαν οστά ζώων – αλλά κανένα άλλο αντικείμενο.

Οι τοίχοι 1 και 2 πατούσαν εν μέρει πάνω σε μικρό αψιδωτό κτίσμα, πρόχειρης δομής, με την αψίδα προς Δ. Δεν διαπιστώθηκε είσοδος. Θεμελιώθηκε στο φυσικό πέτρωμα (βάθος 6,20 μ.) και σωζόταν σε μέγιστο ύψος 0,50 μ. Ο βόρειος τοίχος του (τοίχος 8) δεν αποκαλύφθηκε σε όλο το πλάτος του, καθώς εκτεινόταν και πέρα του βόρειου ορίου της Τομής 1. Σε όλη σχεδόν την εσωτερική περίμετρο του κτίσματος και σε απόσταση περί τα 0,10 μ. από τους τοίχους διαπιστώθηκε λωρίδα λευκού πηλώδους υλικού. Η επίχωση του κτίσματος απέδωσε ΜΕ κεραμική. Ο τάφος 1 είχε κατασκευαστεί πάνω στον τοίχο 6 (Σχέδ. 6).

Στο ανατολικό τμήμα της Τομής 1 ανασκάφηκε στρώμα (από βάθος 4,46-5,65 μ.) έντονης καταστροφής με συχνές αλλαγές νησίδων μελανών καμένων υλικών, ερυθρού και τεφρού πηλού και χώματος. Στο στρώμα αυτό αποκαλύφθηκε τμηματικά ο τοίχος 3 και σε χαμηλότερο επίπεδο οι τοίχοι 4 και 5. Η κεραμική του στρώματος περιλαμβάνει ακόσμητα χονδροειδή όστρακα και τεφρά μινύεια. Κάτω από το ΜΕ στρώμα στα ανατολικά και κάτω από το ρωμαϊκό κτίριο στα δυτικά και έξω από το αψιδωτό κτίριο, ακολούθησε, έως την εμφάνιση του πούρου, επίχωση της ΠΕ περιόδου με διακρινόμενες φάσεις κατοίκησης. Εντονότατα ήταν τα στοιχεία καταστροφής από πυρκαγιά. Επισημαίνεται σε βάθος 5,95 μ. κυκλική κοιλότητα, διαμ. 0,25 μ., επιχρισμένη εσωτερικά με τεφρό πηλό, που μάλλον συνδέεται με νησίδες πηλόχριστου δαπέδου με βάθος 5,70 μ. στο δυτικό τμήμα της τομής. Κάτω από το δάπεδο διαπιστώθηκαν δύο διαδοχικές, περίπου ορθογώνιες, περιοχές από καμένα ξύλα, περιβαλλόμενες από ερυθρό πηλόχωμα (διαλυμένες πλίνθους) και λωρίδες τεφρού πηλού. Εν μέρει κάτω από τον τοίχο 2 εντοπίστηκαν δύο ημικυκλικές εστίες επάλληλες (σε βάθος 5,60 και 5,95 μ. αντίστοιχα), με πλαίσιο τεφρού πηλού, που περιείχαν πλήθος ανθράκων και καμένων οστών ζώων. Τέλος, στην επιφάνεια του πούρου αποκαλύφθηκαν πυκνές κοι-

λότητες/οπές, για τις οποίες δεν είναι δυνατόν να λεχθεί με βεβαιότητα αν είναι φυσικές ή κατασκευασμένες ή και τα δύο. Στη νοτιοδυτική γωνία της τομής, όμως, αποκαλύφθηκαν δύο κοιλότητες (διαμ. 0,20 μ.) οι οποίες συνδέονται με αύλακα (Σχέδ. 6).

Ανασκάφηκε επίσης το ανατολικό τμήμα του οικοπέδου (Τομές 2 και 3) στο σύνολό του από βάθος 3,10 μέχρι 3,70 μ. Στο κέντρο αποκαλύφθηκε τμήμα από επίμηκες ορθογώνιο δωμάτιο με άφθονο ασβεστοκονίαμα ως συνδετική ύλη των τοίχων (τοίχοι 9-11). Μέχρι το βάθος των 4,30 μ. ήταν γεμάτο από τα μπάζα κατεδάφισης. Νότιά του ήλθε στο φως περιοχή στρωμένη με θραύσματα κεραμίδων και αγγείων, που απέδωσε μεταξύ άλλων και μελαμβαφή όστρακα κλασικών χρόνων. Στο ανατολικό και το βόρειο τμήμα ήλθαν στο φως οι αποσπασματικοί τοίχοι 12-16. Έντονη ήταν η παρουσία μυκηναϊκής κεραμικής, κυρίως ακόσμητης, ιδιαίτερα σε σχέση με τον τοίχο 12. Μεσοελλαδική κεραμική βρέθηκε κυρίως στο βορειοανατολικό τμήμα και συνδυάζεται με τους τοίχους 13-16.

Οικόπεδο κληρονόμων Νερούτσου (παλιός κινηματογράφος ΑΜΦΙΩΝ, Ο.Τ. 338, οδός Πελοπίδου 30)

Η ανασκαφή του 1994 ήταν περιορισμένης κλίμακας σε τμήματα του οικοπέδου που είχαν παραδοθεί από την 1η ΕΒΑ. Συνεχίστηκε και ολοκληρώθηκε το 1995. Η ανασκαφική έκθεση και για τις δύο ανασκαφικές περιόδους 1994 και 1995 θα δοθεί στο ΑΔ 1995.

ΕΛΕΝΗ ΑΝΔΡΙΚΟΥ

Ακραίφνιο

Γκράβα (αγρός Δ. Μωραΐτη)

Στη θέση Γκράβα της κτηματικής περιφέρειας Ακραιφνίου, στο ύψος του 99ου-100ού χλμ. της εθνικής οδού Αθηνών-Λαμίας και στα νότιά της, σε απόσταση 300 μ. περίπου από το οδόστρωμα, συνεχίστηκε και φέτος και αποπερατώθηκε σε σύντομο χρονικό διάστημα η έρευνα τάφων στον αγρό ιδιοκτησίας Δ. Μωραΐτη. Οι τάφοι που επισημάνθηκαν και ανασκάφηκαν στον αγρό αυτό αποτελούν τμήμα των εκτεταμένων νεκροταφείων της αρχαίας Ακραιφίας. Τα τελευταία καλύπτουν όλο το χρονικό διάστημα από την πρώιμη γεωμετρική έως την πρώιμη ελληνιστική εποχή. Μέχρι σήμερα έχουν αποδώσει περισσότερους από 2.000 τάφους όλων των τύπων και πολύτιμα ευρήματα, αν και συχνά αρκετοί βρέθηκαν συλημένοι, όπως συνέβη και στην περίπτωσή μας. Κατά τη φετινή ανασκαφική περίοδο ερευνήθηκαν 12 τάφοι, οι οποίοι προστίθενται στους 70 περσινούς. Η προσπάθεια ταύτισης, ει δυνατόν, του τάφου που ανήκε κάποτε στον έφηβο του αναγλύφου Μ.Θ. αριθ. 28200, το οποίο παραδόθηκε προσφάτως από τον ιδιοκτήτη του αγροτεμαχίου στο Μουσείο Θηβών, δεν απέδωσε νέα στοιχεία, αν και η έρευνα επικεντρώθηκε στη θέση της ανεύρεσής του, καθώς και κάτω από τον παρακείμενο αγροτικό δρόμο[18]. Εικάζεται ότι κάποιος από τους λιθοσκέπαστους λακκοειδείς του τέλους του 6ου αι. π.Χ. ανήκε στο νεκρό του αναγλύφου. Ερευνήθηκε επίσης συστηματικά ο χώρος στο βόρειο τμήμα του αγρού και αποκαλύφθηκε το σωζόμενο εκεί λιθόστρωτο (μήκ. 5,30 και πλ. 3,95 μ.). Η έρευνα της βορειοδυτικής γωνίας αποκάλυψε επτά τάφους, οι πέντε από τους οποίους είναι κεραμοσκεπείς (Τ.76, 77, 80, 81, 82) και οι δύο λακκοειδείς με καλυπτήριες πλάκες (Τ.78, 79). Από τους κεραμοσκεπείς τάφους πλουσιότερος είναι ο Τ.82, κτερισμένος με πέντε αγγεία και οκτώ ειδώλια. Στον ίδιο τάφο βρέθηκαν επίσης χάλκινοι σφηκωτήρες για τα μαλλιά και αρκετές πήλινες χάνδρες. Εξάλλου στο νοτιοδυτικό τμήμα του αγρού και κάτω από την αγροτική οδό αποκαλύφθηκαν πέντε τάφοι. Δύο από αυτούς είναι λάκκοι με πρωτογενείς πυρές (Τ. 71, 74), δύο είναι κιβωτιόσχημοι από πώρινες πλάκες (Τ. 73, 75) και ένας είναι κεραμοσκεπής (Τ. 72), διαστ. 0,74×0,42 μ., σε σχήμα ορθογώνιας θήκης και όχι καλυβίτης. Οι κεραμίδες ήταν τοποθετημένες κατακόρυφα και το περιεχόμενο – ένα θήλαστρο και ένας κανθαρίσκος –, καθώς και το μέγεθος, ταιριάζουν απολύτως σε παιδική ταφή. Αντίθετα ο «πώρινος» κιβωτιόσχημος πρέπει να ανήκε σε ενήλικα άνδρα και μάλιστα νέο αθλητή, όπως συνάγεται από τις δύο στλεγγίδες που βρέθηκαν κοντά στα χέρια του, εκτός από τα κεραμικά κτερίσματα στην περιοχή των ποδιών. Οι παραπάνω τάφοι καλύπτουν ένα χρονικό διάστημα που ξεκινά από τον 6ο και φθάνει στον 3ο αι. π.Χ.

Γκράβα (έργο βελτίωσης της εθνικής οδού Αθηνών-Λαμίας)

Κατά το τέλος Νοεμβρίου και μετά από την κατά νόμον έγκριση και από το ΚΑΣ άρχισαν οι πρώτες δοκιμαστικές τομές για το παραπάνω, μεγάλων προδιαγραφών,

18. Έργον 1992, σ. 58-59. ΠΑΕ 1992, σ. 138. Η στήλη παρουσιάστηκε σε εκτενή ανακοίνωση της Α. Ανδρειωμένου στο Γ΄ Διεθνές Συνέδριο Βοιωτικών Μελετών (Θήβα 1996), η οποία θα δημοσιευθεί στα Πρακτικά (υπό εκτύπωση).

έργο, το οποίο αφορά άμεσα το γνωστό και κηρυγμένο αρχαιολογικό χώρο των νεκροταφείων και άλλων τυχόν παραλίμνιων εγκαταστάσεων της αρχαίας Ακραιφίας. Όντως, κατά τα επόμενα χρόνια η περιοχή επρόκειτο να εξελιχθεί σε ένα τεράστιο τεχνικό, αλλά ταυτοχρόνως και αρχαιολογικό, εργοτάξιο. Οι σωστικές, αλλά επιμελείς και εξαιρετικά αποδοτικές, ανασκαφικές έρευνες αποκάλυψαν νέα τμήματα των νεκροταφείων, του παραλίμνιου οικισμού και των αντιπλημμυρικών αναχωμάτων της Ακραιφίας, που χρονολογούνται σε διάφορες περιόδους της ζωής και της ιστορίας της πόλης αυτής. Το έργο, το οποίο θα χρηματοδοτηθεί από το ΥΠΕΧΩΔΕ και το Ευρωπαϊκό Ταμείο Στήριξης, περιορίστηκε κατά το τέλος του παρόντος έτους μόνο σε δοκιμαστικές τομές, σύμφωνα με τις εντολές της Θ΄ ΕΠΚΑ, ανάμεσα στο χλμ. 102,500 και 103 και στα δεξιά του ανερχομένου την εθνική οδό προς Λαμία. Το μηχάνημα των δοκιμών προσέκρουσε σε δάπεδο του τύπου *opus spicatum* στο σημείο 102,900. Όπως αποδείχθηκε εκ των υστέρων, το δάπεδο ανήκε σε αγρέπαυλη των τελευταίων ρωμαϊκών χρόνων, που ερευνήθηκε ανασκαφικά την επόμενη χρονιά με την εποπτεία αρχαιολόγου της Θ΄ ΕΠΚΑ (Β. Σαμπετάι).

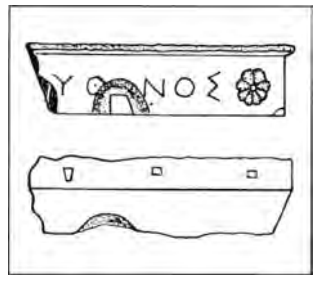
Οικόπεδο Γ. Μαυροδήμου

Στο σημερινό χωριό Ακραίφνιο, που η θέση του ταυτίζεται με την αρχαία βοιωτική πόλη Ακραιφία, την οποία προσπερνούσε κανείς στο δρόμο για το ιερό του Απόλλωνος στο Πτώο, η αίτηση για την ανέγερση οικίας στο οικόπεδο Γεωργίου Μαυροδήμου έδωσε αφορμή για την ανασκαφή αρκετών τάφων των ύστερων ελληνιστικών και των ρωμαϊκών χρόνων (τάφοι). Οι τάφοι που ερευνήθηκαν ανήκουν στο ενιαίο και εκτεταμένο, αλλά φτωχό από την άποψη κτερισμάτων, νεκροταφείο της περιόδου από τον 3ο αι. π.Χ. έως το 2ο αι. μ.Χ. Εκτείνεται σε σχετικά μεγάλη έκταση εντός του σημερινού οικισμού, στις υπώρειες της αρχαίας ακρόπολης και ανατολικά του μεσαιωνικού, ιστορικού ναού του Αγίου Γεωργίου. Το νεκροταφείο χαρακτηρίζεται από σχετικά υψηλή πυκνότητα τάφων, που ανήκουν στα διάφορα είδη της εποχής την οποία αντιπροσωπεύει. Στο οικόπεδο ανασκάφηκαν συνολικά 35 τάφοι, οι οποίοι υποδιαιρούνται σε 27 κεραμοσκεπείς, τρεις εγχυτρισμούς (ταφές σε αγγεία), τρεις κιβωτιόσχημους και δύο τμηματικά σωζόμενους, των οποίων το σχήμα δεν έγινε δυνατό να προσδιοριστεί αλλά πρόκειται μάλλον για απλούς λάκκους. Από τους 27 κεραμοσκεπείς οι 18 θεωρούνται, με μικρά περιθώρια λάθους, ταφές ενηλίκων με τους νεκρούς θαμμένους κατά κανόνα σε ύπτια στάση και τα χέρια τεντωμένα στο πλάι. Τα κύρια κτερίσματα ήταν τα αγγεία, τοποθετημένα συνήθως στο εσωτερικό των τάφων. Τα πήλινα λυχνάρια ήταν επίσης συνηθισμένα. Από τα αγγεία που απαντούν αναφέρονται ατρακτοειδή (fusiform) μυροδοχεία με μεγάλη σφαιρική κοιλιά ή με ραδινό σώμα και αμελές πλάσιμο, και απιόσχημα (bulbous), χωρίς πόδι, ρωμαϊκά μυροδοχεία. Αναφέρονται επίσης: α) μία λάγυνος από τον Τ. 23, που φέρει στον ώμο διακόσμηση με καστανή βαφή πάνω σε λευκό βάθος (ομάδα της λευκής λαγύνου), β) δύο μεγαρικοί σκύφοι από τον Τ. 14 και τον Τ. 23, γ) ένα δίωτο κύπελλο από τον Τ. 12 , με διακόσμηση «δυτικής κλιτύος», δ) μία χάλκινη φιάλη από τον Τ. 23. Υπάρχουν επίσης οινοχόες, αμφορίσκοι, αρυτήρες, άωτα σκυφίδια, κύπελλα. Στον Τ. 8 βρέθηκε ένα ενώτιο και μία οινοχόη (Πίν. 86 δ). Από τους τάφους Τ. 2, 9, 14, 15, και 28 και το κοσκίνισμα των χωμάτων τους προέρχονται εννέα νομίσματα βοιωτικά με την Περσεφόνη στον εμπροσθότυπο και τον Ποσειδώνα, που κρατεί τρίαινα στο αριστερό του χέρι, στον οπισθότυπο. Χρονολογούνται από το 244 έως το 197 π.Χ.[19]. Οι υπόλοιποι εννέα κεραμοσκεπείς (Τ. 3, 5, 6, 17, 19, 22, 24, 25, 30), πιθανότατα ήταν παιδικοί. Κατασκευαστικά δεν διαφέρουν από τους προηγούμενους με ταφές ενηλίκων. Αρκετά σημαντικό θεωρείται το γεγονός ότι οι έξι από τους εννέα παιδικούς ήταν ακτέριστοι. Οι υπόλοιποι ήταν φτωχικά κτερισμένοι σε σχέση με αυτούς που περιείχαν ταφές ενηλίκων. Εκτός από τα πήλινα λυχνάρια, συνηθέστεροι τύποι κτερισμάτων ήταν τα μυροδοχεία και τα σκυφίδια. Στον Τ. 25 βρέθηκε ένας μεγαρικός σκύφος και ένα χάλκινο νόμισμα. Τρεις άλλοι τάφοι (Τ. 33, 34, 35), που διασώθηκαν μόνο μερικώς, απέδωσαν μόνο δύο νομίσματα και τμήμα πώρινου, επιτύμβιου θριγκού με την επιγραφή *ΕΥΘ[Υ]ΝΟΣ* και σκαλιστούς ρόδακες στα άκρα (Σχέδ. 7).

Από τους τρεις εγχυτρισμούς (Τ. 4, 7,13), οι δύο ήταν ακτέριστοι και μόνο στον Τ.4 βρέθηκε χάλκινο αθηναϊκό νόμισμα του 2ου έως 3ου αι. μ.Χ. με παράσταση Αθηνάς με κορινθιακό κράνος και Αθηνάς Παρθένου ή Προμάχου στον οπισθότυπο.

Οι λίγοι κιβωτιόσχημοι τάφοι (Τ. 26, 29, 31) παρουσιάζουν το μεγαλύτερο ενδιαφέρον λόγω των πολλαπλών ταφών και ανακομιδών που περιείχαν και των ευρημάτων τους. Οι δύο τελευταίοι μάλιστα παρουσιάζουν και κατασκευαστικό ενδιαφέρον και φαίνονται σύγχρονοι (Πίν. 87 α). Οι πλευρές τους αποτελούνται από πώρινες

19. Σύμφωνα με πληροφορία της Ελ. Βλαχογιάννη, την οποία και ευχαριστώ.

Σχέδ. 7. Ακραίφνιο. Οικόπεδο Γ. Μαυροδήμου. Επιτύμβιος θριγκός. 1/4ψη και άνω πλευρά.

και ασβεστολιθικές πλάκες, μεταξύ των οποίων είναι και μερικές ενεπίγραφες και σε β΄ χρήση. Το εσωτερικό του τάφου ήταν χωρισμένο σε κεντρικό τμήμα και διάχωρα για την ανακομιδή των οστών των ταφών του κεντρικού τμήματος. Από το οστεολογικό υλικό που βρέθηκε υπολογίζεται ότι ο τάφος αυτός χρησιμοποιήθηκε τουλάχιστον για 14 ταφές. Ο τάφος απέδωσε αρκετά κτερίσματα που καλύπτουν το μεγάλο διάστημα της χρήσης του. Λυχνάρια, γυάλινα μυροδοχεία, ένα εξαιρετικής ποιότητας χάλκινο αγγείο, οινοχόες, λάγυνοι, μία μικρή πυξίδα με οστέινο πώμα και μία άλλη, επίσης μικρή, από μόλυβδο συγκαταλέγονται ανάμεσα στα κτερίσματα. Εκτός των λύχνων και των αγγείων, από τον τάφο αυτό προέρχονται: α) ένα πήλινο μετάλλιο με ανάγλυφη προτομή αγένειου άνδρα, το οποίο με τη βοήθεια νομισμάτων της εποχής χρονολογείται στον 1ο αι. μ.Χ., β) ένα χάλκινο αντικείμενο καλλωπισμού (σπάτουλα), γ) ένα λίθινο πλακίδιο, δ) χάλκινο ειδώλιο ζώου, ε) τμήματα στλεγγίδων, στ) σιδερένια καρφιά, και ζ) αρκετά τεμάχια γυάλινων αγγείων. Από την προκαταρκτική εξέταση των ευρημάτων προκύπτει ότι ο Τ. 29 ήταν σε χρήση για αρκετό διάστημα (1ος αι. π.Χ.-2ος αι. μ.Χ.).

Ο Τ. 31 βρισκόταν στα ανατολικά του Τ. 29 και ήταν παράλληλος και σε επαφή με αυτόν (Πίν. 87 α). Ήταν και αυτός χτισμένος με ορθογώνιες λιθοπλίνθους και σκεπαζόταν από τρεις μεγάλες πλάκες σε β΄ χρήση. Η νότια μάλιστα έφερε αετωματική απόληξη. Ένας από τους λίθους του νότιου τοιχώματος διασώζει δύο δίστιχες επιγραφές, η καθεμιά με διαφορετικούς τύπους, δυσανάγνωστων πλέον, γραμμάτων. Δεν αποκλείεται ο λίθος αυτός να είχε χρησιμοποιηθεί δύο φορές προτού τοποθετηθεί στην πλευρά του τάφου. Στην ίδια πλευρά ανοίγεται ορθογώνια κόγχη, διαστ. 0,84×0,75×0,40/0,44 μ., λαξευμένη στον υπερκείμενο φυσικό βράχο, ο οποίος έχει τειχιστεί με αναλημματικό τοίχο, που αποτελεί και τα όρια του νεκροταφείου προς τα νοτιοδυτικά. Η κτιστή κόγχη επικοινωνεί με τον κυρίως τάφο με ορθογώνιο επίσης άνοιγμα, διαστ. 0,44×0,31 μ. Πίσω από μία πλάκα, που χώριζε τον κυρίως τάφο από την οστεοθήκη (κόγχη), βρέθηκε στάχτη και στάμνος με καύση. Τόσο εδώ, όσο και στο κύριο τμήμα του τάφου, διαστ. 2,10×0,74 μ., βρέθηκαν σωροί από οστά, τα οποία με πρόχειρους υπολογισμούς θα πρέπει να ανήκαν σε μια εικοσάδα περίπου ατόμων.

Τα κτερίσματα του Τ. 31 προέρχονται όλα από τη θήκη (κόγχη), καθώς στο κυρίως τμήμα ενταφιασμών δεν σημειώθηκαν ευρήματα. Αναφέρονται: λυχνάρια του τύπου με την ξεχωριστή στεφάνη γύρω από την οπή πλήρωσης, τα οποία είναι συνηθισμένα στους τάφους του νεκροταφείου, δύο πήλινα μυροδοχεία του τέλους του 2ου αι. μ.Χ. και στάμνοι, λάγυνος, χάλκινη αλυσίδα και μερικά σιδερένια καρφιά.

Τέλος, ο τρίτος κιβωτιόσχημος τάφος (Τ. 26) βρέθηκε στην ίδια περιοχή του οικοπέδου με τους προηγούμενους δύο και έχει τον ίδιο προσανατολισμό με αυτούς. Επειδή προχωρεί και κάτω από την παρακείμενη οικία, δεν αποκαλύφθηκε πλήρως. Ήταν όμως και αυτός, όπως και ο Τ. 31, χτισμένος με δύο σειρές λιθοπλίνθων. Πάνω από τη βόρεια καλυπτήρια πλάκα του τάφου αποκαλύφθηκαν αρκετά συσσωρευμένα οστά και ανάμεσά τους δύο λυχνάρια. Στο εσωτερικό του τάφου βρέθηκαν επίσης πολλά διαταραγμένα οστά και ένα ακόμη λυχνάρι, το μόνο κτέρισμα που αποτέθηκε μέσα στον τάφο.

Οικόπεδο Παρ. Μάρα

Αμέσως μετά το προηγούμενο ερευνήθηκε το οικόπεδο Παρασκευά Μάρα, μετά από αίτηση του ιδιοκτήτη. Το οικόπεδο αυτό βρίσκεται επίσης στις υπώρειες της ακρόπολης της αρχαίας Ακραιφίας, σε μικρή απόσταση από το προηγούμενο και στα ανατολικά του. Οι εργασίες περιορίστηκαν στον καθαρισμό των δύο συλημένων στο παρελθόν τάφων στη βορειοδυτική πλευρά του οικοπέδου και στην ανασκαφή του ανατολικού τμήματός του, το οποίο επρόκειτο να αποχωματωθεί. Συνολικά στο οικόπεδο αυτό εντοπίστηκαν και ανασκάφηκαν εννέα τάφοι, από τους οποίους οι τρεις ήταν κιβωτιόσχημοι (συμπεριλαμβάνονται και οι δύο συλημένοι της βορειοδυτικής πλευράς), και οι υπόλοιποι κεραμοσκεπείς. Από τους έξι κεραμοσκεπείς μόνον ένας ακτέριστος τάφος (Τ. 8) περιείχε πιθανότατα παιδική ταφή. Στους υπόλοιπους είχαν, όπως φαίνεται, ενταφιαστεί ενήλικες, κατά κανόνα σε ύπτια στάση, όπως και στους τάφους του οικοπέδου Γ. Μαυροδήμου. Όλοι οι τάφοι ήταν κτερισμένοι στο εσωτερικό τους με αγγεία, που ανήκουν στους συνηθισμένους τύπους. Ήταν μυροδοχεία, κύπελλα, οινοχόες και

ένας αμφορέας. Βρέθηκαν επίσης λύχνοι που μοιάζουν με αυτούς που βρέθηκαν στο προηγούμενο οικόπεδο, ενώ σε αντίθεση με αυτό, στο οικόπεδο Μάρα απουσιάζουν τα νομίσματα που συνόδευαν τους νεκρούς.

Όπως σημειώθηκε, οι κιβωτιόσχημοι τάφοι (Τ. 1 και Τ. 2) βρέθηκαν συληµένοι και δεν απέδωσαν ευρήματα αλλά μόνον στο εξωτερικό τους (ένα λύχνο, ένα χάλκινο νόμισμα και ένα σιδερένιο μαχαίρι). Πάνω από τον Τ. 2 βρέθηκε ανεστραμμένη ανθεμωτή επιτύμβια στήλη με την επιγραφή *ΕΥΘΥΝΟΣ* (Πίν.87 β). Το όνομα αυτό μαρτυρείται στο Ακραίφνιο και στη Βοιωτία γενικότερα και η επιγραφή χρονολογείται μάλλον στο τέλος του 4ου αι. π.Χ. Ο τρίτος κιβωτιόσχημος (Τ. 3) ήταν μάλλον οστεοφυλάκιο, όπως αυτά του οικοπέδου Μαυροδήμου. Μία από τις πλάκες του τάφου ήταν αετωματική επιτύμβια στήλη με επιγραφή από δύο ονόματα: *ΜΝΑΣΙΘΙΟΣ ΑΠΟΛΛΩΝΙΑ*. Τα ονόματα μαρτυρούνται στη Βοιωτία, το πρώτο στον Ορχομενό και την Υητό και το δεύτερο είναι γνωστό από την Τανάγρα και τον Πρόδρομο (Κορσιαί) σε επιγραφές του 3ου -2ου αι. π.Χ. Στα νότια του τάφου παρατηρήθηκε κυκλικό όρυγμα με παχύ στρώμα στάχτης και ανθράκων και δύο ειδικά λαξευμένες πέτρες που επικοινωνούσαν με το όρυγμα, το οποίο δεχόταν μάλλον προσφορές προς τιμήν των νεκρών.

Αλίαρτος

Οικόπεδο Μαρίας Πούλου

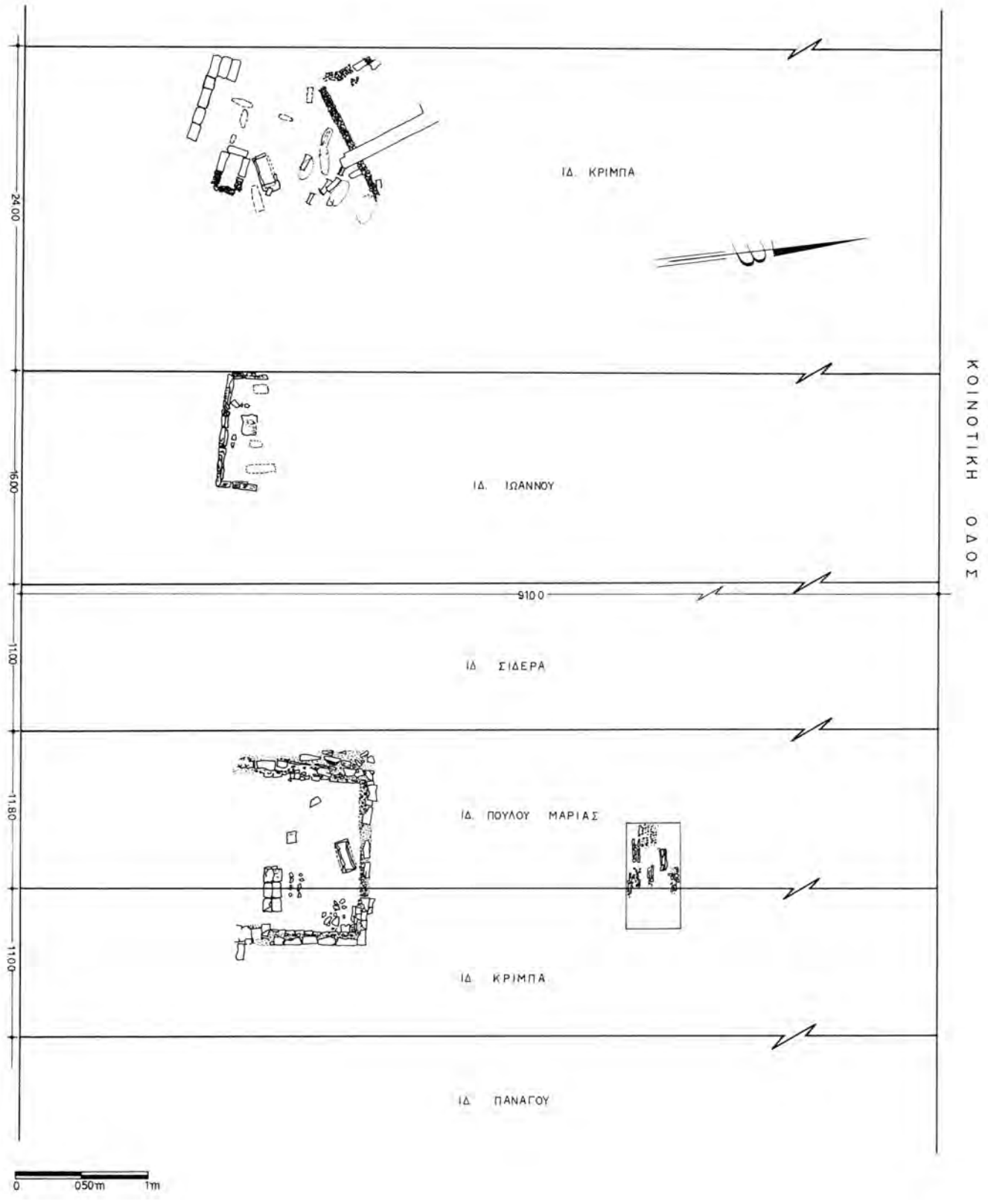
Η πεντάμηνη ανασκαφική έρευνα στο οικόπεδο αυτό αποκάλυψε, εκτός από άλλες ταφές μικρότερης σημασίας, μνημειώδη ταφικό περίβολο των κλασικών χρόνων, του οποίου ερευνήθηκε φέτος το μεγαλύτερο τμήμα (Σχέδ. 8). Το οικόπεδο βρίσκεται κοντά στην έξοδο της Αλιάρτου προς τη Λιβαδειά, στα δεξιά της παλαιάς εθνικής οδού Αθηνών-Λαμίας, που διασχίζει την πόλη της Αλιάρτου, και εφάπτεται στο βόρειο κράσπεδο της. Στην πλευρά αυτή του σύγχρονου δρόμου, που πρέπει, εν μέρει τουλάχιστον, να συμπίπτει και με τον αρχαίο, τοποθετείται αφ' ενός η ακρόπολη και η κάτω πόλη της αρχαίας Αλιάρτου, στην έξοδο και δεξιά της οδού προς Λιβαδειά, και αφ' ετέρου, στην ίδια πάντοτε πλευρά, στα τελευταία σπίτια, ένα σημαντικό αρχαίο νεκροταφείο. Κοντά στο σημερινό δρόμο είχαν εντοπιστεί και κατά το παρελθόν ταφικοί περίβολοι με ταφές που τοποθετούνται στην ελληνιστική περίοδο αλλά πάντως όχι μετά το 171 π.Χ., όταν η πόλη καταστράφηκε με πρωτοφανή αγριότητα, ολοσχερώς και τελειωτικά, από τις λεγεώνες του ρωμαίου πραίτορα C. Lucretius, επειδή οι Αλιάρτιοι είχαν προσχωρήσει στον αγώνα του μακεδόνα βασιλιά Περσέα κατά των Ρωμαίων, και από το ισχυρό αυτό πλήγμα ουδέποτε πλέον συνήλθε.

Η ανασκαφή του μακρόστενου οικοπέδου αποκάλυψε, όπως σημειώθηκε, μεγάλο ταφικό περίβολο κατά πάσα πιθανότητα τετράγωνο – ο βόρειος και ο δυτικός τοίχος, που γωνιάζουν, καθώς και ο ανατολικός έχουν μήκος 13,20, 13,10 και 13,50 μ., αντίστοιχα (Σχέδ. 7). Η σωζόμενη στρώση λίθων του ανατολικού και του δυτικού τοίχου είναι κατασκευασμένη από ορθογώνιες λαξευμένες λιθοπλίνθους, ενώ στο βόρειο παρεμβάλλονται και λίθοι διαφόρων μεγεθών και σχημάτων μεταξύ των ορθογώνιων. Στη νοτιοανατολική γωνία του ταφικού περιβόλου, που ερευνήθηκε στο μεγαλύτερο μέρος του κατά το 1994, αποκαλύφθηκε ορθογώνιο βάθρο, διαστ. 3,18×1,30 μ., από πωρόλιθους, στο οποίο είχε τοποθετηθεί επιτύμβιο μνημείο, όπως δείχνουν οι τόρμοι ένθεσης στην επάνω επιφάνειά του.

Εκτός από το βάθρο, στο εσωτερικό του ταφικού περιβόλου αποκαλύφθηκαν τα παρακάτω ταφικά μνημεία: α) ένας κιβωτιόσχημος τάφος (Τ.14), β) μία ταφική πυρά (Π.1), γ) τέσσερις κεραμοσκεπείς (Τ.1, 2, 15 και 16), και δ) ένας απλός λάκκος (Τ.3).

Ο πλέον καλοκτισμένος και αξιόλογος από πλευράς ευρημάτων τάφος ήταν ο κιβωτιόσχημος Τ.14. Στο εσωτερικό του περιείχε μία και μοναδική ταφή. Οι διαστάσεις του, μαζί με τη θήκη, ήταν 2,40×1,10 μ. και είχε προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. Ήταν σκεπασμένος με μονολιθική, αετωματική καλυπτήρια πλάκα και το κιβώτιο του τάφου ήταν κατασκευασμένο από μεγάλες ενιαίες πλάκες από καλής ποιότητας κιτρινωπό αμμόλιθο. Τα πλούσια κτερίσματα είχαν τοποθετηθεί μέσα και έξω από τον τάφο (Πίν. 87 γ). Έξω από την ανατολική και τη νότια πλευρά του βρέθηκαν, σωρηδόν ριγμένα, δεκάδες ειδώλια και αγγεία, από τα οποία καταμετρήθηκαν, μετά τη συντήρηση, 65 ακέραια ή σε τμήματα σωζόμενα ειδώλια και 18 διαφόρων σχημάτων. Στο εσωτερικό του τάφου περισυνελέγησαν 13 αγγεία, κυρίως κοινές βοιωτικές ανθεμωτές κύλικες, ένα ειδώλιο, αρκετά σιδερένια τμήματα, ίσως από εξαρτήματα της ενδυμασίας, και τέλος, τοποθετημένες πάνω στο στήθος της νεκρής, υποδηλώνοντας ταυτοχρόνως και το φύλο της, βρέθηκαν τέσσερις γυναικείες θεϊκές προτομές με πόλο στο κεφάλι – Δήμητρα ή Κόρη – όλες από την ίδια εξαιρετικής τέχνης μήτρα (Πίν. 87 δ). Τα ειδώλια ανήκουν κυρίως στους συνηθισμένους βοιωτικούς τύπους της εποχής, του γυμνού όρθιου άνδρα και της πεπλοφόρου, ενώ μερικά μεγάλου μεγέθους και εξαιρετικής τέχνης και διατήρησης ξεχωρίζουν και μπορούν να συγκαταλεγούν ανάμεσα στα καλύτερα παραδείγματα του είδους.

Στην ταφική πυρά, που χρονολογείται, όπως και ο

Σχέδ. 8. Αλίαρτος. Οικόπεδο Μ. Πούλου. Ο ταφικός περίβολος.

Τ.14, στον 5ο αι. π.Χ., και η οποία οριζόταν από εννέα λίθους, ελλειψοειδώς τοποθετημένους, περισυνελέγησαν 27 πήλινα ειδώλια, ένα ληκύθιο και μία χάλκινη στλεγγίδα, γεγονός που σημαίνει ότι η πυρά ανήκε μάλλον στον άνδρα της οικογένειας, αν υποθέσουμε ότι ο περίβολος και οι περιεχόμενοι σε αυτόν τάφοι συνήθως ήταν οικογενειακοί.

Από τους λοιπούς τάφους που ερευνήθηκαν φέτος εντός του περιβόλου ο κεραμοσκεπής Τ.1 περιείχε ένα μυροδοχείο και ένα λύχνο. Ο Τ.2 ήταν ακτέριστος. Ο λακκοειδής Τ.3 περιείχε ένα μυροδοχείο. Οι Τ.15 και 16 περιείχαν επίσης λιγοστά κτερίσματα, όστρακα, ένα φλασκί και ένα λύχνο. Ο κεραμοσκεπής Τ.13, που επισημάνθηκε στην ανατολική πλευρά του περιβόλου και έξω από αυτόν, ήταν επίσης ακτέριστος. Τέλος, δύο νέες δοκιμαστικές τομές, που ανοίχθηκαν 20 μ. προς Β. του ταφικού περιβόλου, απέδωσαν επτά κεραμοσκεπείς ή καλυβίτες τάφους και ένα λακκοειδή, που τον κάλυπτε σωρός λίθων. Και οι οκτώ χρονολογούνται στα ελληνιστικά χρόνια, όπως η πλειονότητα των ταφικών περιβόλων και των λοιπών ταφών που ερευνήθηκαν παλαιότερα στο μεγάλο αυτό νεκροταφείο, του οποίου η έρευνα επιβάλλεται να συνεχιστεί και στα επόμενα χρόνια.

Κορυφή Ελικώνα

Ιπποκρήνη και στρατιωτικό παρατηρητήριο (;)

Ύστερα από επίμονες πληροφορίες ότι στην κορυφή (ύψ. 1530 μ.), του ορεινού όγκου του ανατολικού Ελικώνα, γνωστού στα νεότερα χρόνια και ως Ζαγαράς, και συγκεκριμένα στη θέση εξωκκλησιού του Προφήτη Ηλία (Πίν. 88 α) γίνονταν λαθρανασκαφές με τη βοήθεια και ανιχνευτών μετάλλου, αποφασίστηκε ομαδική μετάβαση, με τη συνοδεία ντόπιων οδηγών και ερασιτεχνών ορειβατών από τη Θήβα, τις Θεσπιές και την Άσκρη. Σύμφωνα με παλαιότερες και νεότερες μαρτυρίες, που επιβεβαιώνονται από τους οδηγούς μας εδώ, σε ξέφωτο λίγο κάτω από το υψομετρικό σημείο της ΓΥΣ τοποθετείται με ασφάλεια η αρχαία Ιπποκρήνη, το σημερινό Κρύο Πηγάδι (Πίν. 88 β). Η αναρρίχηση προς την κορυφή του όρους, ελλείψει οποιασδήποτε οδικής αρτηρίας ή βατής ατραπού, έγινε από την Κοιλάδα των Μουσών. Ακριβώς στην ψηλότερη κορυφή του ανατολικού Ελικώνα διαπιστώθηκε ένα αρχαίο ορθογώνιο κτίσμα (Πίν. 88 γ), το οποίο χρησιμοποιήθηκε στα νεότερα χρόνια ως εξωκκλήσι και στη συνέχεια για τη σταύλιση ζώων. Εξάλλου, στην ευρύτερη περιοχή της κορυφής του όγκου αυτού τοποθετούνται, κατά τις μαρτυρίες πάντοτε της αρχαίας παράδοσης, ο αμφισβητούμενος βωμός του Διός, «ερισθενέος Κρονίωνος» κατά τον Ησίοδο, ο τόπος της διαθρυλούμενης επίσκεψης των Μουσών στον κοιμώμενο Ησίοδο και η απονομή του χαρίσματος της ποίησης, καθώς και ο χώρος ανάρτησης μιας μολύβδινης πλάκας με αποσπάσματα από το ποίημα «Έργα και Ημέραι» του ασκραίου ποιητή.

Αν και στα διαταραγμένα χώματα του δωματίου του κτιρίου της κορυφής βρέθηκαν όστρακα αρχαϊκών χρόνων, μεταξύ των οποίων και μερικά με grafitti, π.χ. *ΙΑΡΟΝ ΤΟΙ ΔΙ*, που σημαίνει ότι στην περιοχή υπήρχε λατρεία Διός, πιθανώς Υετίου, όπως στις περισσότερες κορυφές των γνωστών ιερών ορέων, δεν αποκλείεται το συγκεκριμένο κτίσμα να χρησίμευσε σε μεταγενέστερη εποχή, ίσως στην κλασική, ως στρατιωτικό παρατηρητήριο και να εξυπηρέτησε αμυντικούς στόχους των Θεσπιέων ή άλλων στην τότε πολυκύμαντη ιστορία της Βοιωτίας. Τόσο η δομή, όσο και η θέση του δίνει *prima vista* αυτή την εντύπωση (Πίν. 88 γ). Από την απρόσιτη αυτή θέση κατοπτεύεται, με αίθριο καιρό, ολόκληρος ο Κορινθιακός κόλπος, καθώς και μεγάλο μέρος της κεντρικής, της νότιας και της ανατολικής Βοιωτίας.

Μια δεύτερη αναρρίχηση από τη νότια πλευρά του Ελικώνα αποσκοπούσε στη συμπλήρωση των τοπογραφικών μας παρατηρήσεων και στην επίρρωσή τους με μικρή ανασκαφική έρευνα, περισυλλογή κεραμικής και λεπτομερή αποτύπωση των αρχιτεκτονικών καταλοίπων της κορυφής και της Ιπποκρήνης. Στο ορθογώνιο κτίριο, του οποίου η κάτοψη (διαστ. 10×5 μ.) μπορεί να αποκατασταθεί με ασφάλεια, έχοντας εν μέρει σκαλιστεί στον ασβεστολιθικό βράχο, πραγματοποιήθηκε κατ' αρχήν αφαίρεση του σωρού των πεσμένων λίθων και άλλων υλικών της ανωδομής. Οι αρχαίοι τοίχοι με το ψευδοπολυγωνικό σύστημα δομής σώζονται σε αρκετό ύψος στις τρεις πλευρές, εκτός από τη βόρεια, που το θεμέλιό της εδραζόταν ψηλά στο βράχο. Επίσης σώθηκαν πολλά θραύσματα κεραμίδων στέγης της κλασικής, όπως φαίνεται περιόδου, όταν το κτίσμα λειτούργησε πιθανώς ως παρατηρητήριο. Αντίθετα δεν διασώθηκαν στοιχεία από τη λειτουργία του κτίσματος ως εξωκκλησίου του Προφήτη Ηλία, όπως παραδίδεται από τους ντόπιους και τους νεότερους επισκέπτες της κορυφής[20].

Η έρευνα, τέλος, περί την Ιπποκρήνη, υπήρξε εσπευ-

20. Τα αποτελέσματα της περιήγησης στις πλαγιές και στην κορυφή του ανατολικού Ελικώνα και της μικρής τοπογραφικής και ανασκαφικής έρευνας που πραγματοποιήθηκε εκεί από κλιμάκιο της Θ΄ ΕΠΚΑ και ντόπιους εθελοντές εκτίθενται περιληπτικά στο V. Aravantinos, Topographical and Archaeological Investigations on the Summit of Helicon, La montagne des Muses, Genève 1996, σ. 185-192.

σμένη λόγω των εξαιρετικά δύσκολων συνθηκών παραμονής και ανάβασης, χωρίς εξασφάλιση της αερομεταφοράς των αναγκαίων εφοδίων και δεν είχε άξια λόγου αποτελέσματα. Διαπιστώθηκε όμως ότι το κτίσιμο του και σήμερα υφιστάμενου ρηχού, περί τα 2 μ., πηγαδιού είναι αρχαίο και μάλιστα των κλασικών χρόνων. Η πιθανότητα επομένως να είναι σύγχρονο και να εξυπηρετούσε το οχυρό ή παρατηρητήριο της κορυφής είναι πολύ μεγάλη.

Κοιλάδα και ιερό των Μουσών

Διαπλάτυνση αγροτικού δρόμου προς Χαλίκι

Το μοναδικό τοπίο, ιδιαίτερης φυσικής ομορφιάς και απέριττης μνημειακότητας, που αρχίζει από την κορυφή του Ελικώνα και από την ανατολική πλαγιά του κατεβαίνει στην Κοιλάδα των Μουσών, ήλθε να ταράξει η επιμονή των τοπικών αρχόντων να διαπλατύνουν τον υπάρχοντα αγροτικό δρόμο, που αρχίζοντας από το οροπέδιο του Χαλικιού προχωρεί διαμέσου της Κοιλάδας προς την Άσκρα. Η Εφορεία παρενέβη εγκαίρως και απέτρεψε προς στιγμήν την καταστροφή που όμως θα συνετελείτο λίγο αργότερα, εν ονόματι της προόδου και με την ενίσχυση του Κοινοτικού Προγράμματος LEADER Ι. Το ανοσιούργημα δυστυχώς επιτελέστηκε εν κρυπτώ, με ταχύτητα πρωτοφανή και σε ανύποπτη χειμερινή περίοδο στο τέλος του 1994 και στις αρχές του επόμενου έτους, αρχίζοντας από το δάσος του Χαλικιού και κατεβαίνοντας με μεγάλους εκβραχισμούς προς την Κοιλάδα. Το έργο, που δεν ακολούθησε ούτε τους όρους του Κεντρικού Αρχαιολογικού Συμβουλίου, όπως εκ των υστέρων επεβλήθησαν, πρόκειται συντόμως να αχρηστευθεί από την ανυπαρξία διοικητικής και τεχνικής μέριμνας και κυρίως υδρομαστεύσεων.

Αγωγός φυσικού αερίου ΔΕΠΑ

Ο αγωγός φυσικού αερίου, στην κάθοδό του από τη βορειοδυτική Βοιωτία προς την περιοχή των Θηβών και εκείθεν προς το λεκανοπέδιο της Αττικής, έγινε αφορμή να αποκαλυφθούν αρχαιότητες στο 92-88 και στο 68,4-68,8 χλμ. της πορείας του κατά τους πρώτους μήνες του 1994. Πιο συγκεκριμένα, άξιες λόγου αρχαιότητες ήλθαν στο φως αφ' ενός ανάμεσα στο χωριό Σωληνάρι και στην όχθη της αποξηραμένης πλέον Κωπαΐδος, που ταυτίζεται με την αρχαία περιοχή του Τιλφουσίου όρους και των αρχαίων Αλαλκομενών, και αφ' ετέρου ανάμεσα στο Ιερό των Καβείρων και στο σύγχρονο δήμο των Βαγίων, που βρίσκονται στην επαρχία Λιβαδειάς και Θηβών αντίστοιχα.

Νεκροταφείο Τιλφουσίου (Σωληναρίου)

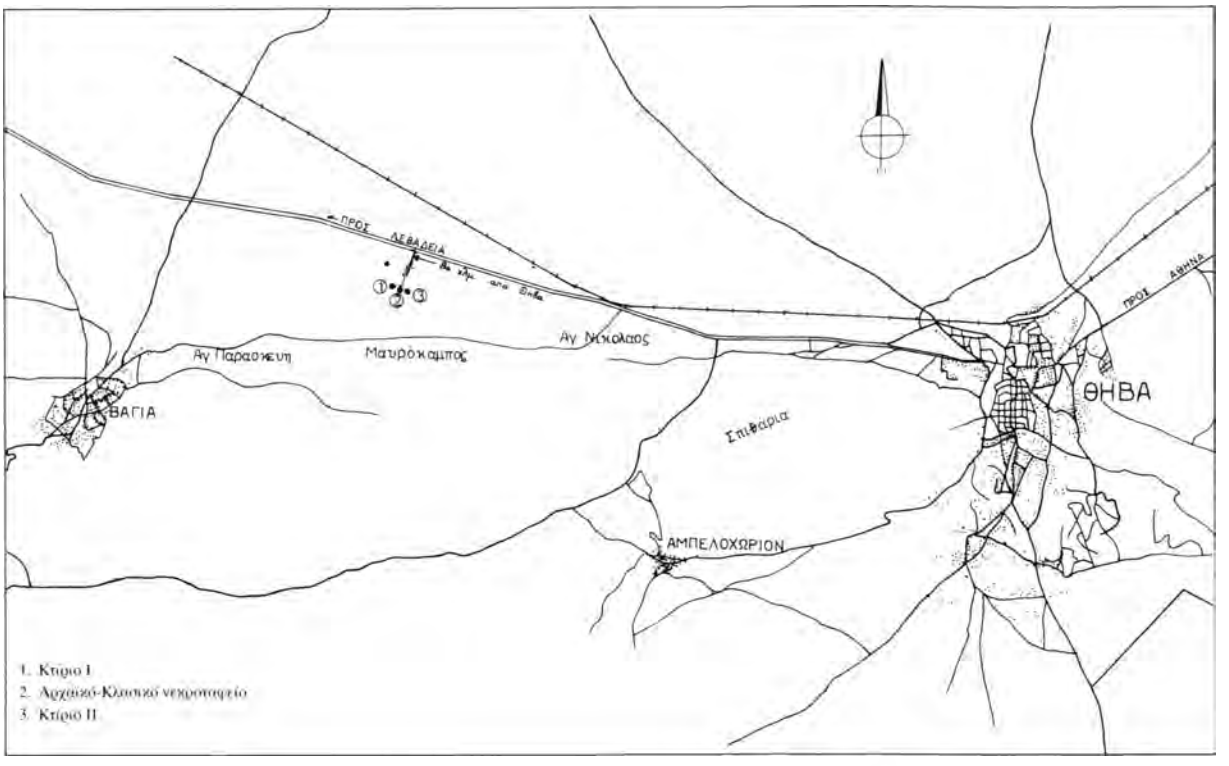
Στην περιοχή του Σωληναρίου (Τιλφούσιο) κοντά στην παλαιά εθνική οδό Αθηνών-Λαμίας και στα δεξιά της, ερευνήθηκαν κατ' αρχάς τμήματα οικισμού και δύο βυζαντινοί κεραμοσκεπείς τάφοι από αρχαιολόγο της ΔΕΠΑ και αργότερα, και επί αρκετούς μήνες, αναλήφθηκε συστηματική έρευνα νεκροταφείου των πρώιμων γεωμετρικών χρόνων από την αρχαιολόγο της Θ΄ ΕΠΚΑ Ελ. Μεθοδίου. Τα κτερίσματα και η μορφή των τάφων κρίνονται ως εξαιρετικά ενδιαφέροντα, αν και η ανασκαφική έρευνα του νεκροταφείου δεν ολοκληρώθηκε το 1994. Οπωσδήποτε, μετά την ασφαλή διέλευση του αγωγού, η διερεύνηση των ορίων και η συμπληρωματική ανασκαφή του νεκροταφείου θα συνεχιστεί στο άμεσο μέλλον και αμέσως μόλις οι συνθήκες το επιτρέψουν.

Νεκροταφείο περιοχής Καβειρίου ιερού

Η παρακολούθηση της διέλευσης του αγωγού από την επαρχία Θηβών με κατεύθυνση την Ταναγραϊκή και την Αττική είχε ως αποτέλεσμα κατ' αρχάς την επισήμανση τριών σποραδικών βυζαντινών ή μεταβυζαντινών, ακτέριστων, κεραμοσκεπών τάφων, δύο στην περιοχή του Αμπελοχωρίου και ενός άλλου κοντά στο δρόμο Θηβών-Ερυθρών, επίσης στα περίχωρα των Θηβών. Σημαντικές πάντως αρχαιότητες επισημάνθηκαν και ερευνήθηκαν σε ανασκαφή που κράτησε αρκετούς μήνες στην πεδινή περιοχή βόρεια από την κοιλάδα του Καβειρίου, σε απόσταση 500 μ. αριστερά της παλαιάς εθνικής οδού Αθηνών-Λαμίας και στο 88ο χλμ. της, που ορίζεται καλύτερα στο τμήμα Θηβών-Λιβαδειάς, σε απόσταση 8 χλμ. περίπου από τη Θήβα (Σχέδ. 9). Στο σημείο αυτό, που ανήκει στην κτηματική περιοχή Βαγίων και παλαιότερα ονομαζόταν Μορεόκαμπος, ενώ σήμερα λέγεται Προβατάρι, στο παρελθόν επισημάνθηκαν και περισυνελέγησαν επιτύμβιες στήλες της κλασικής περιόδου με την ευκαιρία γεωργικών εργασιών[21].

Στο σημείο τοποθέτησης του αγωγού της ΔΕΠΑ ερευνήθηκε, όσο επέτρεψε ο σωστικός και επείγων χαρακτήρας της ανασκαφής, τμήμα του νεκροταφείου των ύστερων αρχαϊκών και των κλασικών χρόνων. Ήλθαν στο φως συνολικά 50 τάφοι κατά μήκος του ορύγματος του αγωγού και στα σημεία που αυτό διαπλατύνθηκε. Αρκετοί τάφοι ήταν κεραμοσκεπείς (17), αλλά υπήρχαν επίσης, όπως και σε όλα τα σύγχρονα βοιωτικά νεκροτα-

21. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 202.

Σχέδ. 9. Βάγια - Καβείριο. Η διέλευση αγωγού φυσικού αερίου.

φεία, καύσεις, λακκοειδείς τάφοι, εγχυτρισμοί, ταφή σε πήλινη λάρνακα. Ο προσανατολισμός και το βάθος των τάφων δεν ήταν σταθερά αλλά, όπως και σε άλλα γνωστά νεκροταφεία της εποχής, οι νεότερες ταφές βρίσκονταν αμέσως κάτω από το καλλιεργούμενο στρώμα (humus), ενώ οι παλαιότερες φθάνουν και σε βάθος 1,90 μ. Η κτέριση περιλάμβανε αγγεία, κυρίως αρυβάλλους, ειδώλια, χάνδρες (ψήφους) από υαλόμαζα και λίγα μεταλλικά αντικείμενα. Από τους τάφους, που ήταν γενικώς μέτριοι στην κατασκευή και την κτέριση, ξεχωρίζουν, λόγω της παρουσίας αρκετών αρυβάλλων και τμημάτων ειδωλίων, οι κεραμοσκεπείς Τ.2 και 4, οι πυρές Τ.15 και 30 και οι λάκκοι Τ.39, 40, 42, ενώ στην πήλινη λάρνακα βρέθηκαν δύο αγγεία.

Ανεξάρτητα πάντως από το φτωχό και γενικώς συνηθισμένο περιεχόμενο της συστάδας των τάφων, οι οποίοι τελικά ερευνήθηκαν μόνο σωστικά και στα απολύτως αναγκαία όρια της τοποθέτησης του αγωγού, η διαπίστωση της ύπαρξης ενός μεγάλου νεκροταφείου των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων σε απόσταση λίγων χιλιομέτρων από τη Θήβα προσθέτει νέα στοιχεία στις ελλιπείς γνώσεις μας για την κοινωνία και την ιστορία της στις συγκεκριμένες ιστορικές περιόδους. Η απόσταση από την πόλη προϋποθέτει ότι το νεκροταφείο δεν ανήκε σε αυτήν με την στενή έννοια του όρου αλλά ασφαλώς σε κάποια ακμαία κώμη με εξάρτηση από τη Θήβα. Η κώμη αυτή θα πρέπει λογικά να βρισκόταν στις πλαγιές των αντικρινών εύφορων λόφων που ξεκινούν από τον Ελικώνα και καταλήγουν στην Τανάγρα. Οι λόφοι αποτελούν το νότιο όριο του *Τηνερίου πεδίου* και τμήμα τους είναι τελικώς και η ίδια η Καδμεία. Η άγνωστη κώμη ενδέχεται να έπαιξε σημαντικό ρόλο στην άμυνα της θηβαϊκής *χώρας* κατά τις πρώτες συγκρούσεις των Θηβαίων με τους λοιπούς Βοιωτούς και κυρίως με τους Θεσπιείς, που αντιτάχθηκαν αρκετά νωρίς στα ηγεμονικά σχέδια της Θήβας και στη στάση της κατά και μετά τα Περσικά. Στη συνέχεια θα δούμε ότι αρκετές επιτύμβιες στήλες από το νεκροταφείο αυτό χρησιμοποιήθηκαν ως οικοδομικό υλικό στις αγροικίες που χτίστηκαν στη θέση του στα ρωμαϊκά μάλλον χρόνια και ήλθαν στο φως επίσης με την ευκαιρία της διέλευσης του αγωγού της ΔΕΠΑ (βλ. παρακάτω).

Αγροικίες Ι και ΙΙ

Η ανασκαφή, που επεκτάθηκε σε όλο το πλάτος της

ζώνης εργασίας για την τοποθέτηση του αγωγού (16 μ.), αποκάλυψε μερικώς δύο αγροικίες, στο χτίσιμο των οποίων χρησιμοποιήθηκαν επιτύμβιες στήλες από το παραπάνω γειτονικό νεκροταφείο. Στην Οικία Ι καθαρίστηκαν τρεις συνεχόμενοι χώροι (Δ1-3) και η ανασκαφή του κτιρίου δεν συνεχίστηκε πέρα από τα όρια των εργασιών τοποθέτησης του αγωγού. Η πλήρης και συστηματική αποκάλυψη του κτιρίου προγραμματίστηκε να γίνει στο μέλλον κάτω από καλύτερες συνθήκες ανασκαφής. Το χτίσιμο της ευρύχωρης αγροικίας είναι επιμελημένο, όπως δηλώνει και η παρουσία αποχέτευσης, ενώ, όπως ήδη σημειώθηκε, στα τμήματα τοίχων που αποκαλύφθηκαν υπάρχει ευρύτατη χρήση επιτύμβιων στηλών και μερικών αρχιτεκτονικών μελών.

Στη δεύτερη αγροικία (Οικία ΙΙ), που βρίσκεται πολύ κοντά στην προηγούμενη και αποκαλύφθηκε και αυτή μερικώς, λόγω του επείγοντος της τοποθέτησης του αγωγού, διαπιστώθηκε επίσης χρήση επιτύμβιων στηλών στην οικοδόμηση και επιμελημένο δωμάτιο με δάπεδο από opus spiccatum. Στο κέντρο του δωματίου αποκαλύφθηκε τετράγωνη κτιστή εγκατάσταση που συνδεόταν με μεγάλο πιθάρι βυθισμένο στο δάπεδο. Προς το στόμιο του πιθαριού φθάνει αυλάκι, ενώ το δάπεδο παρουσιάζει ελαφριά προς αυτό κλίση, προφανώς για τη συλλογή του υγρού. Το αυλάκι ξεκινά από κυκλική, ρηχή βάθυνση, το δάπεδο της οποίας παρουσιάζει περισσότερο προσεγμένη κατασκευή. Είναι σαφές ότι πρόκειται για γεωργική εγκατάσταση, μάλλον για ληνό (πατητήρι)[22]. Οι τοίχοι και των δύο κτιρίων (Ι και ΙΙ) συνεχίζουν προς όλες τις κατευθύνσεις και προς το παρόν δεν ερευνήθηκαν.

Συνολικά μεταφέρθηκαν στο Μουσείο Θηβών οκτώ ενεπίγραφες επιτύμβιες στήλες, που αποτοιχίστηκαν από τα ερευνηθέντα τμήματα των τοίχων και των δύο οικιών, τα οποία μερικώς διαλύθηκαν για την αναγκαστική διέλευση του αγωγού. Οι περισσότερες στήλες προέρχονται από την αγροικία Ι και στην πλειονότητά τους ανήκαν σε τάφους γυναικών εκτός από δύο. Χρονολογούνται στο τέλος της αρχαϊκής και στην κλασική περίοδο. Αναφέρονται τα ονόματα *ΚΛΕΧΣΕΝΑ*, *ΝΕΙΑΡΧΙΣ*, *ΘΕΙΟΚΛΕΙΑ*, *ΠΥΡΕΙΧΑ*, *ΜΝΑΣΙΣΤΡΟΤΑ*, *ΑΘΙΜΕΙΑ*, *ΠΥΘΟΛΑΟΣ* και *ΠΟΛΥΞΕΝΙΔΑΣ*. Στο Μουσείο μεταφέρθηκε επίσης μία μυλόπετρα, καθώς και μικρό δωρικό κιονόκρανο, που αποτοιχίστηκε, όπως και οι στήλες που αναφέρθηκαν παραπάνω, από την πρώτη αγροικία.

22. Όμοιες κατασκευές είναι συνηθισμένες για την εποχή και έχουν βρεθεί στη Θήβα και αλλού.

Τανάγρα

Βιολογικός καθαρισμός Σχηματαρίου - Οινοφύτων

Ύστερα από αίτημα του συνδέσμου των δήμων Σχηματαρίου και Οινοφύτων για την εγκατάσταση μονάδας βιολογικού καθαρισμού σε έκταση ιδιοκτησίας τους και την απόφαση του Κεντρικού Αρχαιολογικού Συμβουλίου για την υπό όρους έγκρισή της, η Θ΄ ΕΠΚΑ πραγματοποίησε δοκιμαστική κατ' αρχάς και σωστική ανασκαφή κατόπιν με πιστώσεις της κοινοπραξίας. Το αγροτεμάχιο βρίσκεται στους πρόποδες του λόφου της ακρόπολης της αρχαίας Τανάγρας και σε απόσταση όχι μεγαλύτερη των 500 μ. από τα τείχη της. Η ανασκαφή την οποία καθ' όλο το έτος επόπτευσε η αρχαιολόγος Ελ. Μεθοδίου, έφερε στο φως συστήματα εντυπωσιακών ταφικών περιβόλων με δεκάδες τάφους, οι οποίοι στην πλειονότητά τους είχαν συληθεί στα τέλη του προηγούμενου αιώνα. Όσοι τάφοι – ενταφιασμοί σε κιβωτιόσχημους και κεραμοσκεπείς, καύσεις – είχαν διαφύγει την προσοχή των λαθρανασκαφέων ερευνήθηκαν συστηματικά και απέδωσαν πλούσια ευρήματα, κυρίως κεραμικά. Τα τελευταία χρονολογούνται από τους κλασικούς μέχρι τους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους. Μεταξύ τους συγκαταλέγεται και πήλινος ομηρικός σκύφος των ελληνιστικών χρόνων με ανάγλυφη παράσταση και κείμενο που αναφέρονται στο μύθο της ίδρυσης της Θήβας από τον Κάδμο[23].

Λιβαδειά

Περιοχή Έρκυνας (Κρύας)

Ύστερα από ειδοποίηση της δημοτικής αρχής Λιβαδειάς, η Θ΄ ΕΠΚΑ πραγματοποίησε αυτοψία στην περιοχή της Κρύας (αρχ. Έρκυνας), όπου βρίσκονται και σήμερα, όπως και κατά την αρχαιότητα, πλούσιες πηγές στην είσοδο του ομώνυμου φαραγγιού. Κατά τις εργασίες ανάπλασης της παλαιάς βιοτεχνικής συνοικίας που διεξάγονται από το δήμο Λεβαδέων με την προσωπική εποπτεία του Δημάρχου, στα θεμέλια κτιρίου του περασμένου αιώνα, που θα φιλοξενήσει το Συνεδριακό Κέντρο της Κρύας, αποκαλύφθηκε ακέφαλο γυναικείο άγαλμα από ντόπιο μάρμαρο (Πίν. 89 γ). Στη μικρή έρευνα που έγινε στον περιβάλλοντα χώρο δεν εντοπίστηκαν αρχαία στρώματα, ώστε η πλέον λογική υπόθεση

23. Η είδηση δημοσιεύθηκε στον αθηναϊκό τύπο τη χρονιά της ανακάλυψης (1994). Φωτογραφία μιας λεπτομέρειας περιέχεται στο βιβλίο του Γ. Κατσιμπάρδη, Από τον Διόνυσο Καδμείο στον Οιδίποδα, Αθήνα 1995, σ. 36-37.

για την παρουσία του αγάλματος εκεί είναι να βρέθηκε επιτόπου, με σκάψιμο ή ακάλυπτο, και να εντοιχίστηκε στα θεμέλια είτε απλώς ως χρήσιμο οικοδομικό υλικό ή, πράγμα που είναι και πιθανότερο, να κρύφτηκε βιαστικά και σκόπιμα στα θεμέλια, ώστε η παρουσία του να μη δημιουργήσει προβλήματα με τις αρχές. Η περιοχή, ανεξάρτητα από την άμεση ή έμμεση σχέση της με το Τροφώνειο και τις χθόνιες και άλλες λατρείες που της αποδίδονται από τους αρχαίους και τους νεότερους περιηγητές, βρίθει από αρχαίο οικοδομικό υλικό, αρχιτεκτονικά ή άλλης χρήσης κατεργασμένα μέλη, που προέρχονται από την αρχαία πόλη, ενώ οι σκαλιστές στο βράχο κόγχες αποτελούν σημεία αδιάψευστα σεβασμάτων και αφιερωμάτων από τους πιστούς κατά την αρχαιότητα. Οι πλουσιότατες πηγές και το ορμητικό ρέμα, μέσα σε ένα τοπίο όντως υποβλητικό, το οποίο σφράγισαν ανά τους αιώνες, δικαιολογούν την παρουσία προσκυνημάτων και αγαλμάτων στο συγκεκριμένο αυτό χώρο, τουλάχιστον στα χρόνια της ιστορικής αρχαιότητας, καθώς στην ευρύτερη αυτή περιοχή ακμάζει η λατρεία του ήρωα-μάντη Τροφωνίου, του Διός Βασιλέως, της Δήμητρας Ευρώπης, της νύμφης Έρκυνας και άλλων ασφαλώς θεοτήτων.

Η στυλιστική ανάλυση του αγάλματος, υπερφυσικού μεγέθους (σωζ. ύψ. 1,69, μέγ. πλ. 0,69 μ.), που φέρει δωρικό πέπλο και μοιάζει περισσότερο με απεικόνιση της θεάς Δήμητρας, πείθει ότι πρόκειται για πρωτότυπο μάλλον άγαλμα γυναικείας θεότητας. Τοποθετείται χρονολογικά στον 4ο αι. π.Χ.[24]. Είναι επαρχιακής τεχνοτροπίας, αλλά φαίνεται να έχει ως μακρινά πρότυπα τα έργα της σύγχρονης μεγάλης γλυπτικής. Το πλησιέστερο για συγκρίσεις έργο είναι ένα επίσης ακέφαλο άγαλμα πεπλοφόρου, που βρέθηκε και αυτό στην περιοχή της Κρύας και σήμερα φυλάσσεται στο Μουσείο της Χαιρώνειας.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ

Λιβαδόστρα

Οικόπεδο Απ. Μίχα

Ο αγρός Μίχα βρίσκεται στο δυτικό τμήμα της κοιλάδας, 100-120 μ. από την παραλία και κοντά στο αρχαίο τείχος. Η μικρής έκτασης δοκιμαστική ανασκαφή και ο επιφανειακός καθαρισμός έδειξαν ότι στον αγρό αυτό υπάρχουν ερείπια δύο μεγάλων μακρόστενων κτιρίων, σχεδόν παράλληλων μεταξύ τους, με το στενό τους μέτωπο στον άξονα Α.-Δ.[25]. Το ένα από αυτά είχε άριστα διατηρημένο δάπεδο, στρωμένο με ακανόνιστους λίθους σαν καλντερίμι, που κάλυπτε όλη την ανατολική πλευρά του και διακοπτόταν μόνο από τετράγωνη εστία (1×1 μ.) στρωμένη με κεραμίδες (Πίν. 89 β). Η επίχωσή του περιείχε όστρακα διαφόρων εποχών, από τα οποία τα υστερότερα είναι μεσαιωνικά (sgraffito και green on brown μεταξύ άλλων)[26]. Στο στρώμα κάτω από τη θεμελίωση του δαπέδου βρέθηκε ένα πιρούνι. Η κεραμική του στρώματος αυτού, που περιέχει δύο τουλάχιστον μεσαιωνικά όστρακα (green on brown) ερμηνεύεται ως φερτό υλικό για τη θεμελίωση του κτιρίου. Τα βαθύτερα στρώματα περιείχαν κεραμίδες, αργούς λίθους, άβαφη κεραμική και μικροευρήματα ρωμαϊκών κυρίως χρόνων· ερμηνεύονται ως φερτή επίχωση για τη στερέωση του προς θεμελίωση βαλτώδους εδάφους.

Η τοιχοποιία και των δύο κτιρίων αποτελείται από ορθογώνιους δόμους, κάθετα τοποθετημένους σαν ορθοστάτες και σε απόσταση μεταξύ τους· προέρχονται από την ακρόπολη του 4ου αι. π.Χ.· ένας μάλιστα φέρει περιτένεια και συνεπώς ανήκε σε οχυρωματικό πύργο. Το μεσοδιάστημα κτίζεται με αργολιθοδομή και κεραμίδες, ενώ κατά τόπους συνδέεται με κονίαμα. Ο τρόπος αυτός τοιχοδομίας συνηθίζεται στη Βοιωτία των μεσαιωνικών χρόνων, ενώ αρχαιότερα δείγματά του απαντούν σε κτίρια της ύστερης ρωμαιοκρατίας.

Συμπεραίνουμε προκαταρκτικά ότι: 1. Τα δύο στενομέτωπα και σχετικά μεγάλα κτίρια πρέπει να κατασκευάστηκαν κατά τη μεσαιωνική περίοδο ή αργότερα με χρήση δόμων από το παρακείμενο αρχαίο τείχος. Τα στοιχεία που οδηγούν στη χρονολόγηση αυτή είναι η τοιχοδομία και η ύπαρξη μεσαιωνικών οστράκων στην επίχωση, αλλά και κάτω από το δάπεδο, καθώς και η ύπαρξη του πιρουνιού[27]. Σημειώνεται ότι το υστερότερο νόμισμα

24. Η χρονολογία οφείλεται στην Μ. Bonanno-Αραβαντινού που έχει αναλάβει τη μελέτη του αγάλματος και έχει προβεί ήδη στην πρώτη παρουσίασή του σε τοπικό συνέδριο στη Λιβαδειά: Η Λιβαδειά χθες, σήμερα, αύριο (Σεπτέμβριος 1997)

25. Το βορειότερο Κτίριο 1 έχει διαστάσεις 7,80×14,50 μ. περίπου, ενώ το Κτίριο 2, 4,50×15,50 μ. περίπου. Σωζόμενο ύψος τοίχων έως περίπου 1 μ. Η μεταξύ των κτισμάτων απόσταση είναι γύρω στα 7,50-8 μ.

26. Πρβλ. Hesperia 59 (1990), πίν. 62, c, πίν. 63, b και πίν. 64 α.

27. Το πιρούνι της Λιβαδόστρας έχει τέσσερις πεπλατυσμένες μύτες. Σχετικά με την εξέλιξη του πιρουνιού βλ. Enciclopedia Italiana 15 (1932), σ. 662-663, λήμμα forchetta: τα αρχαιότερα δείγματα (ρωμαϊκών χρόνων) έχουν συνήθως δύο, σπανιότερα τρεις, μύτες. Στο μεσαίωνα ήταν είδος πολυτελείας και μόνον από το 18ο αι. και εξής γώρισε ευρεία διάδοση.

που βρέθηκε στην επίχωση του δαπέδου χρονολογείται στην παλαιολόγεια περίοδο. 2. Τα κτίρια δεν έχουν προγενέστερη οικοδομική φάση, αν και το φερτό υλικό της βαθύτερης επίχωσης είναι της ρωμαϊκής και παλαιότερων εποχών.

Η μικρής κλίμακας ανασκαφή δεν επιτρέπει συναγωγή συμπερασμάταων σχετικά με τη λειτουργία των κτιρίων αυτών. Η ύπαρξη εστίας συνηγορεί υπέρ χρήσης τους ως οικιστικών χώρων, ίσως πανδοχείων, το μέγεθος όμως, η στενόμακρη κάτοψη και η θέση τους κοντά στην ακτή, όπου υπήρχε και λιμάνι στα αρχαία και μεσαιωνικά χρόνια, δεν αποκλείουν και λειτουργία τους ως αποθηκών[28]. Η Λιβαδόστρα αναφέρεται σε ναυλοσύμφωνα και ναυτασφάλειες ως λιμάνι εξαγωγών από το 15ο έως το 18ο αι.[29] περίοδο, κατά την οποία ραγουζέικα καράβια μετέφεραν από εδώ σιτηρά.

Δεν μπορεί να αποκλειστεί η υπόθεση να υπάρχουν αρχαιότερα κτίσματα σε μεγαλύτερο βάθος, με πιθανότερη τη βορειοδυτική γωνία του αγρού που δεν ανασκάφηκε. Σύμφωνα με τους Gauvin και Fossey[30], που αποκατέστησαν θεωρητικά το κατεστραμμένο ανατολικό σκέλος της οχύρωσης, στην περιοχή αυτή πρέπει να αναζητηθεί η βορειοανατολική γωνία του αρχαίου τείχους της Κρεύσιδος.

Χαιρώνεια

Ρέμα

Στις όχθες και την κοίτη τεχνητού ρέματος που διασχίζει τη Χαιρώνεια με κατεύθυνση Β.-Ν. (Ξηρόρεμα ή Βρούλια), ανασκάφηκαν έξι κεραμοσκεπείς και κιβωτιόσχημοι τάφοι σε δύο συστάδες, 180-200 μ. και 610-630 μ. βορειοανατολικά του κεντρικού δρόμου του χωριού[31]. Όλοι έχουν προσανατολισμό Α.-Δ. με το κεφάλι του νεκρού ανατολικά.

Την πρώτη συστάδα αποτελούσαν δύο ημικατεστραμμένοι κεραμοσκεπείς τάφοι (Τ.1 και Τ.2), σκαμμένοι στο πρανές της δυτικής όχθης και ένας κιβωτιόσχημος (Τ.3) 20 μ. βορειότερα, στο ανατολικό. Οι κεραμοσκεπείς ήταν απλοί, χωρίς κάθετη κεραμίδα στο άκρο τους και χωρίς κεραμίδα δαπέδου. Ο Τ.2 απέδωσε θραύσμα κορινθιακής κοτυλίσκης και ειδώλιο περιστεριού τοποθετημένο στα πέλματα του νεκρού, που τον χρονολογούν στο β΄ μισό του 6ου αι. π.Χ.[32].

Ο Τ.3, που μπορεί να χρονολογηθεί στα μέσα περίπου του 4ου αι. π.Χ., ήταν κατασκευασμένος από λαξευμένες πλάκες. Τα κτερίσματα του νεκρού ήταν τοποθετημένα στα πλευρά του και αποτελούνταν από πέντε ειδώλια (Πίν. 89 α), άβαφη σταμνοειδή πυξιδίσκη, απότμημα στλεγγίδας και καρφί[33].

Τη δεύτερη συστάδα αποτελούν δύο κεραμοσκεπείς (Τ.4, Τ.6), ο ένας ημικατεστραμμένος, και ένας κιβωτιόσχημος (Τ.5), που βρέθηκε συλημένος 20 μ. νοτιότερα. Στη μακρά πλευρά του Τ.4 είχε εναποτεθεί ειδώλιο που μπορεί να χρονολογηθεί στο α΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.[34] (Πίν. 90 α). Ο βορειότερος (Τ.6) ήταν άριστα διατηρημένος· για τις μακρές πλευρές είχαν χρησιμοποιηθεί δύο στρώσεις κεράμων εκατέρωθεν, ενώ οι άκρες του οριοθετούνταν με κάθετες κεραμίδες που προεξείχαν της επικλινούς ταφικής κατασκευής. Ο νεκρός ήταν θαμμένος σε ύπτια εκτάδην θέση· πάνω στο στήθος του βρέθηκαν στλεγγίδα και οβολός Θεσπιών, κοπής 387-374 π.Χ.[35].

28. Για ένα βυζαντινό πανδοχείο με επιμήκεις διαστάσεις πρβλ. Ε. Μαρκή, Ανασκαφή βυζαντινού πανδοχείου στην Πύδνα, ΑΕΜΘ 5 (1991), σ. 179-185.

29. Αικ. Αριστείδου, Οι εμπορικές σχέσεις μεταξύ Ραγούζας και Βοιωτίας από το 15ο έως το 18ο αιώνα, ΕΕΒΜ Α΄ (1988), σ. 625-638.

30. G. Gauvin - J. M. Fossey, Livadhostra: Un relevé topographique des fortifications de l'ancienne Kreusis, La Béotie Antique, Paris 1985, σ. 77-85.

31. Περίπου 600 μ. από το αρχαίο θέατρο της Χαιρώνειας.

32. Ειδώλια περιστεριών απαντούν πολύ συχνά ως ταφικά κτερίσματα. Βλ. π.χ. Σίνδος, Κατάλογος της Έκθεσης, Αθήνα 1985, αριθ. 46, σ. 39. Για ανάλογο πρώιμο τύπο με επίμηκες, συμπαγές σώμα και οξυκόρυφο κεφάλι πρβλ. S. Mollard-Besques, Catalogue raisonné des figurines et reliefs, Paris 1954, I B 127 (πίν. XVI) και B 152 (πίν. XIX), και κυρίως P. N. Ure, Aryballoi and Figurines from Rhitsona in Boeotia, Cambridge 1934, πίν. XVII 26, 239.

33. Τα ειδώλια εικονίζουν: Αριθ. 28618: Όρθια γυναικεία μορφή με ιμάτιο που καλύπτει τα χέρια· μαλλιά δεμένα ψηλά πάνω από το μέτωπο. Ο τύπος προαναγγέλει τα ειδώλια χορευτριών του α΄ μισού του 4ου αι. π.Χ. (Πίν. 89 α1)· πρβλ. P. Leyenaar-Plaisier, Les terres cuites grecques et romaines, Leiden 1979, αριθ. 61, πίν. 12· Liebighaus-Antike Bildwerke III, 1986, αριθ. 57-58, σ. 111-115. Αριθ. 28630: Όρθια γυναικεία μορφή· συγκρίνεται με τύπους του β΄ τετάρτου του 4ου αι. (Πίν. 89 α2). Αριθ. 28619: Αποσπασματική όρθια γυναικεία μορφή (Πίν. 89 α3). Αριθ. 28617: Γυναικεία μορφή που τρέχει, ενώ το ένδυμά της ανεμίζει προς τα πίσω (Πίν. 89 α4). Αριθ. 28616: Όρθια ανδρική μορφή με σχετικά ασυνήθιστη οξυκόρυφη στεφάνη στα μαλλιά (Πίν. 89 α5)· πρβλ. P. N. Ure, Black Glaze Pottery from Rhitsona in Boeotia, Oxford 1913, πίν. XV 39, σ. 51 και χρονολόγηση ίσως στο β΄ μισό του 4ου αι., σ. 23. Επίσης, R. A. Higgins, Greek Terracottas, London 1967, σ. 68, εικ. 21.

34. Αριθ. 28629: Για παρόμοιο τύπο καθιστής γυναικείας μορφής βλ. Liebighaus-Antike Bildwerke III, 1986, αριθ. 72, σ. 140-142.

35. Φέρει παράσταση βοιωτικής ασπίδας στον εμπροσθότυπο και κεφαλής Αφροδίτης στον οπισθότυπο· πρβλ. SNG, Cop. αριθ. 403-405.

Οικόπεδο Ατάλαλη

Από το οικόπεδο αυτό, 100 μ. περίπου από το Μουσείο και επί του κεντρικού δρόμου της Χαιρώνειας, προέρχονται σύνολο αποτελούμενο από ληκύθους, κύλικες, σκύφους, κανθάρους, τουλάχιστον τέσσερις γυναικείες προτομές, δύο ειδώλια γυναικών και δύο ζώων. Το σύνολο παραδόθηκε στη Θ΄ ΕΠΚΑ. Χρονολογείται στον 5ο αι. π.Χ. και προέρχεται μάλλον από ταφική πυρά. Επίκειται δημοσίευση του συνόλου αυτού στο άμεσο μέλλον.

ΒΙΚΤΩΡΙΑ ΣΑΜΠΕΤΑΪ

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Στα ανακαινισμένα εργαστήρια της Εφορείας συνεχίστηκε με εντατικούς ρυθμούς ο καθαρισμός και η συντήρηση των ευρημάτων των πρόσφατων ανασκαφών και ορισμένων εκθεμάτων του Μουσείου Θηβών, ενώ ελάχιστα μετάλλινα αντικείμενα στάλθηκαν για το σκοπό αυτό στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Συντηρήθηκε συγκεκριμένα κεραμική και ποικίλα μικροευρήματα των σωστικών ανασκαφών στη Θήβα, στην Τανάγρα, στο βοιωτικό Κηφισό και στο Ακραίφνιο, καθώς και μερικά μετάλλινα αντικείμενα από τις παραπάνω ανασκαφές και από την επέκταση της τομής του αγωγού φυσικού αερίου της ΔΕΠΑ στην περιοχή Σωληναρίου-Πέτρας (Τιλφούσιο).

Το μόνιμο προσωπικό του εργαστηρίου, το οποίο περιορίστηκε και φέτος μόνο στον έμπειρο συντηρητή αρχαιοτήτων Π. Βαλμά, ενισχύθηκε, όπως σημειώθηκε, με ωρομίσθιο προσωπικό που κάλυψε τις επιτακτικές ανάγκες συντήρησης του πλήθους των παλαιότερων και πρόσφατων ευρημάτων, ιδιαιτέρως μάλιστα των συνεχώς αποκαλυπτόμενων πινακίδων Γραμμικής Β γραφής.

ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΚΑΙ ΦΩΤΟΓΡΑΦΗΣΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Το μόνιμο και το έκτακτο επιστημονικό προσωπικό της Εφορείας απασχολήθηκε κατά περιπτώσεις σε σωστικές ανασκαφές ή σε καταγραφές, ενώ σε περιόδους δυσμενών καιρικών συνθηκών προχώρησαν, από το σύνολο των αρχαιολόγων, οι καταγραφές και η προετοιμασία του αρχαιολογικού υλικού για δημοσίευση, καθώς και η επιλογή του για έκθεση στη μελλοντική επέκταση του Μουσείου Θηβών και στα λοιπά μουσεία της Θ΄ ΕΠΚΑ.

Παράλληλα με την καταγραφή συνεχίστηκε στα Μουσεία Θηβών και Θεσπιών, η μελέτη των βοιωτικών αρχαιοτήτων από δεκάδες Έλληνες και μη μελετητές. Έτσι, εκτός από τη συλλογική μελέτη των πινακίδων της Γραμμικής Β[36] και των ευρημάτων άλλων ανασκαφών της Εφορείας, προχώρησε η μελέτη των αποτελεσμάτων των επιφανειακών ερευνών της ομάδας των Πανεπιστημίων Durham και Cambridge και παραχωρήθηκε στην αρχαιολόγο της Εφορείας Β. Σαμπετάϊ η σύνταξη του πρώτου τεύχους του CVA του Μουσείου Θηβών[37].

ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ

Ο ριζικός καθαρισμός των αρχαιολογικών χώρων που υπάγονται στην Εφορεία είχε και εφέτος διπλό στόχο. Αφ' ενός στόχευσε στο στοιχειώδη ευτρεπισμό, στη συντήρηση των αρχαίων και στη διευκόλυνση της επισκεψιμότητάς τους, αφ' ετέρου στην αποφυγή πρόκλησης καταστρεπτικών πυρκαγιών στη θερινή περίοδο με συνακόλουθη καταστροφή των πευκόφυτων αλσών, που καλύπτουν τους «αρχαιολογικούς» λόφους των Θηβών, και των ήμερων δένδρων που υπάρχουν στους αρχαιολογικούς, δημόσιους χώρους στη Χαιρώνεια και στο Πτώο. Η επιχείρηση αυτή έγινε με τα συνεργεία της Θ΄ ΕΠΚΑ στα απαλλοτριωμένα αστικά οικόπεδα της Θήβας. Επίσης ενισχύθηκε με εργάτες και οχήματα του δήμου και αγήματα στρατού από το ΚΕΠΒ Θηβών, ώστε να απομακρυνθούν βλάστηση και αντικείμενα από τους λόφους των Καστελλίων, του Αμφείου, του Κολωνακίου και του Ισμηνίου, αλλά και από τους σημαντικούς αρχαιολογικούς χώρους των αρχαίων ιερών του Πτώου και Καβειρίου, αποτρέποντας έτσι το ενδεχόμενο πυρκαγιών και εξασφαλίζοντας στοιχειώδη καθαριότητα και επισκεψιμότητα στους παραπάνω χώρους. Ριζικοί καθαρισμοί από τη βλάστηση έγιναν στον αρχαιολογικό χώρο του Λέοντος του Πολυανδρίου, του μουσείου και του αρχαίου θεάτρου της Χαιρώνειας, στην ακρόπολη του Γλα (Κάστρο Κωπαΐδας), καθώς και στους ανασκαμμένους χώρους του Ορχομενού, στο θέατρο του οποίου δόθηκε παράσταση από το τοπικό παιδικό κλασικό μπαλέτο κατά τη θερινή περίοδο. Με την έγκριση του ΥΠΠΟ/ΔΑΑΜ και την εποπτεία της Εφορείας έγιναν από την τοπική αυτοδιοίκηση έργα ανάπλασης και αναβάθμισης στους χώρους των πηγών των Χαρίτων του

36. Η μελέτη του αρχείου της «Οπλοθήκης» θα γίνει από ομάδα ειδικών, η οποία εκτός από τον υπογράφοντα συμμετέχουν οι καθηγητές L. Godart και A. Sacconi, οι αρχαιολόγοι Ε. Ανδρίκου, Α. Παπαδάκη και J. Vroom, η αρχαιοβοτανολόγος Α. Σαρπάκη και η ειδική στη μελέτη των οστρέων και των ζωικών καταλοίπων καθηγήτρια Λ. Καραλή.

37. Η παραχώρηση έγινε μετά από σχετικό αίτημα της αρμόδιας επιστημονικής επιτροπής της Ακαδημίας Αθηνών.

Ορχομενού, στην παραλία και πλησίον του αρχαίου λιμανιού της Λάρυμνας, καθώς και στην παραλία του Δηλεσίου (αρχ. Δηλίου).

Έργα στερέωσης και συντήρησης έγιναν στο μυκηναϊκό θολωτό τάφο του Ορχομενού, γνωστό ως Θησαυρό του Μινύου, όπου ολοκληρώθηκε η στερέωση του ραγισμένου ογκώδους ανωφλίου και επουλώθηκε η ρωγμή του. Στερεώθηκαν επίσης και αποκαταστάθηκαν τμήματα της ανωδομής της μνημειώδους εισόδου και από τις δύο πλευρές της. Στο πλευρικό δωμάτιο του τάφου, με τη μοναδική ανάγλυφη διακόσμηση της οροφής του, γίνεται σεγανοποίηση των αρμών των τοίχων, που αναστηλώθηκαν στην αρχή του αιώνα (1914) και πρόκειται στη συνέχεια να αντικατασταθεί με νέα, η τσιμεντένια προστατευτική οροφή, που παρουσιάζει προβλήματα διαπερατότητας από τα νερά της βροχής. Ταυτοχρόνως θα εξασφαλιστεί η πλήρης απορροή των νερών της βροχής σε αγωγό που εκβάλλει έξω από τον αρχαιολογικό χώρο. Θα υπάρξει επίσης πρόνοια για τον εξαερισμό του πλευρικού δωματίου και από την οροφή του. Δυστυχώς η πολυετής, συνεχής και αργή διαπότιση των ανάγλυφων πλακών της οροφής με σταλάζοντα ύδατα είχε ως αποτέλεσμα το σχηματισμο ιζημάτων (αλάτων), για την αφαίρεση των οποίων υπάρχουν συνεννοήσεις με την αρμόδια Διεύθυνση Συντηρήσεως Αρχαιοτήτων.

Η μερική καταστροφή με μηχανικό προωθητήρα ενός κυκλικού πύργου των κλασικών χρόνων στην ερημική περιοχή του Αγίου Μάμα (Πίν. 90 γ), που σωζόταν σε καλή σχετικά κατάσταση και δέσποζε στον κόλπο της Λιβαδόστρας, οφείλεται αφ' ενός στην πλάνη ότι ανάλογα μνημεία μπορεί να κρύβουν θησαυρούς ακαθόριστης χρονολογίας, στην παράνομη χρήση ανιχνευτών μετάλλων και στην ανοχή, αν όχι τη συνεργασία των πιθανών αυτοπτών μαρτύρων. Ο πύργος ήταν γνωστός στη βιβλιογραφία και είχε τον έλεγχο του σωζόμενου αρχαίου δρόμου προς το λιμάνι της Κρεύσιδος. Δυστυχώς οι βιαιότητες του είδους αυτού πηγάζουν από τυφλό παραλογισμό με στόχο το εύκολο κέρδος. Κατά κανόνα είναι ανεξέλεγκτες, ξαφνικές και βιαιότατες και αποκαθίστανται μόνο αν η τύχη βοηθήσει στη διάσωση του μεγαλύτερου μέρους του μνημείου και των υλικών δόμησής του, όπως στην περίπτωση του πύργου του Αγίου Μάμα, της κτηματικής περιφέρειας Λεύκτρων.

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ - ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΕΣ - ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

Πλαταιές

Στις Πλαταιές, πέραν της Μεγάλης Βρύσης και σε αγρό που βρίσκεται δυτικά του περιβόλου του τείχους, όπου δεν υπάρχει αμφιβολία ότι εκτείνονται αρχαία – και μάλιστα των ρωμαϊκών χρόνων – νεκροταφεία, σε αυτοψία που έγινε μετά την άροση μαζεύτηκαν τμήματα επιτυμβίων θριγκών και στηλών, μεταξύ των οποίων ένα είναι πώρινο και φέρει επιγραφή *[ΔΗ]ΜΗΤΡΙΟC* και ένα άλλο ανάγλυφο ρόδακα. Η Εφορεία επιφυλάσσεται να διενεργήσει σωστική ανασκαφή το συντομότερο δυνατόν στα σημεία της περισυλλογής των επιτυμβίων, καθώς οι ετήσιες αρόσεις φέρνουν στο φως πλήθος οστράκων αλλά και τμήματα λίθινων μνημείων.

Θήβα

Στη Θήβα κατά την κατεδάφιση παλαιού σπιτιού στο οικόπεδο τώρα ιδιοκτησίας Ευθ. Κώνστα, στην ανατολική πλευρά της οδού Αμφίωνος, στη διασταύρωση με την οδό Ζεγγίνη, βρέθηκε επιτύμβια επιγραφή (Μ.Θ. 32029), άτεχνα αλλά βαθιά χαραγμένη στον αδρό λίθο σε τέσσερις σειρές:

ΜΕΛΙΤΩ
ΧΑΙΡΕ
ΣΩΤΩ
ΧΑΙΡΕ

Από τη μορφή των γραμμάτων και του μνημείου γενικώς προκύπτει μια κατά προσέγγιση χρονολόγηση στους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους.

Θεσπιές

Στις Θεσπιές παραδόθηκαν στην τοπική συλλογή αρχαιοτήτων εκ μέρους του Ξ. Μελισσάρη τα παρακάτω αρχαία αντικείμενα, τα οποία, κατά τη μαρτυρία του, περισυνελέγησαν στην περιοχή της αρχαίας πόλης:

α) Πώρινη κεφαλή ανδρικού αγάλματος της αρχαϊκής περιόδου (Β.Ε. Μουσ. Θεσπιών αριθ. 129). Διαστάσεις: σωζόμενο ύψος 0,25, πλάτος 0,19, ύψος μετώπου 0,13 μ. Ανήκει στον τύπο του κούρου, όσο κανείς μπορεί να διακρίνει από την προχωρημένη διάβρωση των επιφανειών του (Πίν. 90 β). Βρέθηκε στη θέση Λιβάδι, έξω από το Κάστρο και στα νοτιοδυτικά της πόλης των κλασικών και μετέπειτα χρόνων. Αν και η ακρίβεια της πληροφορίας της προέλευσής του δεν διασταυρώθηκε από αρχαιολογικά στοιχεία ή άλλη μαρτυρία, συμφωνεί απολύτως με την πρόσφατη και επαρκώς τεκμηριωμένη υπόθεση ότι ο γεωμετρικός και αρχαϊκός οικισμός των Θεσπιών βρισκόταν στα νότια της κλασικής πόλης και προς την επαρχιακή οδό Θηβών-Προδρόμου, που περνά κατά μήκος του αρχαίου ποταμού Θεσπίου (σημ. Καναβάρη), όπου τον περασμένο αιώνα ερευνήθηκαν λείψανα του ναού

του Απόλλωνα[38]. β) Επιτύμβιος κιονίσκος από ντόπιο ασβεστόλιθο. γ) Μικρό απότμημα αετωματικής στήλης από ντόπιο ασβεστόλιθο.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ

Εύτρηση

1. Στην περιοχή Εύτρησης της επαρχίας Θηβών έγινε περισυλλογή μιας επιτύμβιας ανάγλυφης στήλης, που βρέθηκε κατά την καλλιέργεια περιβολιού στα νοτιοανατολικά του λόφου.

Η στήλη φυλασσόταν στο Δημαρχείο των Λεύκτρων, έως τη στιγμή που μεταφέρθηκε στο Μουσείο Θηβών (αριθ. εισ. 29614). Πρόκειται για τμήμα επιτύμβιας στήλης από γκριζόλευκο λίθο σωζόμενης στο κάτω μισό. Η στήλη, που παρουσιάζει ελαφριά μείωση προς τα πάνω, διασώζει ανάγλυφη παράσταση μητέρας και παιδιού. Στα δεξιά της εικονίζεται γυναίκα με ποδήρες ένδυμα να κάθεται σε κυβικό κάθισμα προς τα αριστερά. Μπροστά της γυμνό αγοράκι ακουμπά στα γόνατά της. Χήνα εικονίζεται μπροστά από το κάθισμα. Καλό βοιωτικό έργο που ακολουθεί αττικά πρότυπα του ύστερου 5ου αι. π.Χ. Ύψος 0,40, πλάτος 0,38, πάχος 0,08-0,10 μ.

2. Από δημοτικό κτήμα στην κορυφή του λόφου της Εύτρησης, απέναντι από τον ανασκαμμένο λόφο, περισυνελέγη επιτύμβιος ενεπίγραφος αμφορέας από γκρίζο λίθο με δύο ανάγλυφες ψευδολαβές. Το αγγείο είναι ελλιπές στο λαιμό και το κάτω μέρος του.

Επιγραφή *ΠΑΝΔΑΡΟΣ* – αμάρτυρη στη Βοιωτία – καλύπτει τη μέγιστη περιφέρεια της κοιλιάς του. Σωζόμενο ύψος 0,45, μέγιστη διάμετρος 0,45, κατώτερη σωζόμενη διάμετρος 0,32 μ. Φυλάσσεται στο Δημαρχείο των Λεύκτρων.

Λιβαδόστρα

Ακόσμητη ορθογώνια επιτύμβια στήλη από γκρίζο λίθο. Διαστάσεις: 0,60×0,49×0,35 μ. Στην ανώτερη επιφάνεια της πλάκας, μέσα στα όρια ταινίας που φέρει ίχνη λείανσης, είναι χαραγμένη η επιγραφή *ΝΕΥΩΝ*. Φυλάσσεται προς το παρόν στο Δημαρχείο των Λεύκτρων.

Παραδόσεις

Ο Τ. Γεωργόπουλος παρέδωσε στο Μουσείο Θηβών τα παρακάτω αντικείμενα που βρήκε μέσα σε αρδευτική τάφρο στη θέση Ποταμάκια, κοντά στον Ορχομενό:

1. Μόνωτο κύπελλο με σφαιρική κοιλιά και καστανομέλανο γάνωμα. 2. Αμφικωνικό αγγείο με δύο λαβές και δύο αποφύσεις. 3. Κωλουροκωνική οστέινη αγνύθα.

ΕΛΕΝΗ ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗ

ΓΑΛΛΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΑΚΡΑΙΦΙΑ - ΠΤΩΟΝ

Μετά από αίτημα της Εφορείας Θηβών και με τη συνεργασία της, η Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή ανέλαβε ξανά τις εργασίες στους αρχαιολογικούς χώρους του Πτώου και της Ακραίφιας, που είχε αρχίσει εδώ και έναν αιώνα, αλλά δεν είχε δημοσιεύσει.

Στις εργασίες του 1994 συμμετείχαν οι Christel Müller, μέλος της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής, Michel Celka, μεταπτυχιακός φοιτητής στην τοπογραφία, Olivier Deslondes, μέλος της Γαλλικής Σχολής, Pierre Grussenmayer, διευθυντής του εργαστηρίου φωτογραμμετρίας στο Ensais, και Didier Viviers, μέλος της Γαλλικής Σχολής.

Παλαιές εργασίες και νέα προβλήματα

Οι ανασκαφές της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής από το 1885

Πτώον. Οι πρώτες εργασίες της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής στο ιερό του Απόλλωνος Πτώου πραγματοποιήθηκαν το 1885, υπό τη διεύθυνση του M. Holleaux. Ο ίδιος διηύθυνε μέχρι το 1891 τις εργασίες έξι ανασκαφικών περιόδων, κατά τις οποίες αποκαλύφθηκαν σε τρία διαδοχικά άνδηρα τα κύρια, γνωστά σήμερα, μνημεία: ο ναός (Πίν. 91 α) και ο βωμός του, τα κτίρια του μεσαίου ανδήρου, μεταξύ των οποίων το μεγάλο «τετράπλευρο», και οι μεγάλες δεξαμενές με το υδραυλικό σύστημα. Τότε σχεδιάστηκε μια κάτοψη του ιερού από τον Convert. Μετά τις πρώτες αυτές εργασίες η δραστηριότητα της Σχολής εξακολούθησε σε πολλά στάδια, τα οποία όμως δεν μπόρεσαν να οδηγήσουν σε μια οριστική δημοσίευση.

Καστράκι. Η Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή επίσης ξεκίνησε τις εργασίες στο ιερό του ήρωα Πτώου στο Καστράκι, εργασίες που διηύθυναν οι M. Feyel και P. Guillon κατά το 1934-1935. Το 1943 δημοσίευσαν τη διάταξη των τριπόδων του κατώτερου ανδήρου[1].

38. A. Schachter, Reconstructing Thespiai, La montagne des Muses, Genève 1996, σ. 99-126, ιδιαιτέρως σ. 123.

1. Η δημοσίευση έγινε στο έργο Les trépieds du Ptoion.

Η πόλις και η επικράτειά της. Μεταξύ 1936-1937, οι υπεύθυνοι των προηγούμενων ανασκαφών πραγματοποίησαν μερικές δοκιμαστικές τομές γύρω από τη βυζαντινή εκκλησία του Αγίου Γεωργίου, που, από ό,τι φαίνεται, καταλαμβάνει το χώρο της αρχαίας αγοράς. Οι έρευνες αυτές παραμένουν αδημοσίευτες.

Τέλος, το 1965, με τον καθαρισμό του τείχους της ακρόπολης, που πραγματοποίησε ο Y. Garlan σε δύο σύντομες περιόδους, αποκαλύφθηκε ένας πενταγωνικός πύργος και ένα διατείχισμα. Οι ακριβείς αυτές έρευνες δημοσιεύθηκαν το 1974[2].

Νέο πρόγραμμα ερευνών

Το νέο πρόγραμμα ερευνών βασίζεται σε μια σφαιρική θεώρηση, όπου η μελέτη των ιερών θα συνδέεται στενά με αυτήν της επικράτειας της Ακραίφιας, πόλης από την οποία εξαρτώνται τουλάχιστον γεωγραφικά. Η αρχαιολογική ανάλυση (περιγραφή των μνημείων, κατάρτιση λεπτομερούς αρχαιολογικού χάρτη, αναζήτηση των ορίων της επικράτειας και κατανόηση της δομής της σύμφωνα με τη διάταξη των οχυρώσεων κ.ά.) συνδέεται έτσι άμεσα με τη γεωγραφική και γεωμορφολογική ανάλυση, που θα επιτρέψει, μεταξύ άλλων, την ανασύνθεση μιας πιθανής εικόνας σχετικά με την κατοχή των εδαφών και τις διακυμάνσεις της οικονομικής δραστηριότητας, η οποία εξαρτάται σημαντικά από την κοντινή λίμνη Κωπαΐδα. Προτείνεται λοιπόν η μελέτη αυτού του συνόλου σε ομόκεντρους κύκλους, από την ακρόπολη μέχρι τα σύνορα της επικράτειας, και συνεπώς η συνεισφορά σε μια καλύτερη γνωριμία της επικράτειας της Βοιωτίας και της εξέλιξής της.

Πρώτα αποτελέσματα

Η πρώτη περίοδος εργασιών πραγματοποιήθηκε από τις 10 Απριλίου μέχρι τις 28 Μαΐου 1994. Ο στόχος ήταν τριπλός: εγκατάσταση του τοπογραφικού δικτύου, που είναι απαραίτητο για τη διεύρυνση του γενικού αρχαιολογικού χάρτη και για λεπτομερείς αποτυπώσεις· επισήμανση των ήδη γνωστών μνημείων και ειδικότερα των καταγραμμένων στον αρχαιολογικό χάρτη που είχε σχεδιάσει κατά προσέγγιση ο P. Guillon το 1943· τέλος, σύνθεση μιας πρώτης εικόνας σχετικά με την κατοχή των αρχαίων εδαφών μετά από γεωμορφολογική παρατήρηση.

Τοπογραφική έρευνα

Αρχικά πραγματοποιήθηκε ο έλεγχος των σημείων τριγωνισμού της Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού, του οποίου ο γεωδαιτικός κάναβος αποδείχθηκε καλής ποιότητας σε επιπεδομετρία και υψομετρία. Επίσης επελέγησαν και επαληθεύτηκαν επιτόπου τα απαραίτητα σημεία για τη φωτογραμμετρική αποκατάσταση της κάτοψης της ακρόπολης, που είχαν ήδη εντοπιστεί στις αεροφωτογραφίες κλίμακας 1:6000 της Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού. Στη συνέχεια τοποθετήθηκαν αυτοί οι δύο τύποι σημείων, καθώς και τα βασικά σημεία, που είναι απαραίτητα στις λεπτομερείς σχεδιαγραφήσεις, με τη μέθοδο Global Positioning System (GPS). Οι έλεγχοι οριζόντιας και κεκλιμένης απόστασης, που έγιναν με τηλέμετρο, μας επέτρεψαν να διαπιστώσουμε ότι τα σημεία τοποθετήθηκαν με σχετική ακρίβεια, κατώτερη ή ίση του εκατοστού, για 100 μ. Τέλος, πραγματοποιήθηκαν πολλές φωτογραμμετρικές λήψεις στο ιερό του Απόλλωνος με θάλαμο Wild P 32: εκτός από τις φωτογραφίες διαφόρων τοίχων του ανδήρου, το ιερό αποτυπώθηκε, μετά τον προσδιορισμό των σημείων, από τους βράχους που βρίσκονται από πάνω του, γεγονός που θα επιτρέψει τη διεύρυνση της κάτοψης, πάνω στην οποία θα τοποθετηθούν οι παλαιές αποτυπώσεις.

Η πόλη και η επικράτειά της: χάραξη μιας αρχαιολογικής έρευνας επιφανείας

Η ακρόπολη. Η ακρόπολη της Ακραίφιας (η σύγχρονη ονομασία της οποίας είναι Βίγλιζα ή, συνηθέστερα, Σκοπιά) παρουσιάζεται ως οροπέδιο με προσανατολισμό Α.-Δ., με ελαφρά κλίση προς Δ.· σε όλο της το μήκος επιστέφεται από τείχη, το νοτιοανατολικό τμήμα των οποίων διατηρείται πολύ καλά (Πίν. 91 β). Από την κορυφή, που βρίσκεται στο ανατολικό άκρο, το βλέμμα αγκαλιάζει το σύνολο της επικράτειας της πόλης και μας επιτρέπει να αποκτήσουμε μια εξαίρετη εικόνα των πιθανών φυσικών της ορίων. Οι λόφοι Κόρη και Βαθύ Σπιθάρι στα νότια, ο κόλπος και το μεγάλο ανάχωμα στα δυτικά, που προεκτείνονται από τα ακρωτήρια Μύτικα και Φτελιά, η οροσειρά της Μεγαλοβούνας στα βόρεια, η οροσειρά της Πελασγίας στα ανατολικά φτιάχνουν ένα σχεδόν κανονικό ελλειψοειδές σχήμα, η διάταξη του οποίου δείχνει ότι η πόλη είναι στραμμένη πολύ περισσότερο προς το εσωτερικό της Βοιωτίας παρά προς τη θάλασσα.

Η παρατήρηση των αεροφωτογραφιών και στη συνέχεια η ταύτιση των καταλοίπων των τοίχων στο χώρο μας επέτρεψαν να σχηματίσουμε μια ακριβή εικόνα της χάραξης των τειχών σχεδόν σε όλο τους το μήκος. Στο

2. BCH 98 (1974), σ. 95-112.

εσωτερικό της χάραξης βρισκόταν πιθανότατα η κάτω πόλη και συνεπώς η αγορά, που επισημαίνεται χάρη σε έναν αρχαίο αναλημματικό τοίχο στο άνδηρο της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου. Διακρίνονται καθαρά ποικίλες οικοδομικές φάσεις (Πίν. 92 α). Πολυάριθμα ερείπια κτιρίων είναι επίσης ορατά τόσο στο οροπέδιο, όσο και στα αρχαία άνδηρα που βρίσκονται στις βόρειες πλαγιές (οικία, ναός, στρατώνας;).

Η χώρα. Τα κύρια σημεία των παρατηρήσεων εστιάστηκαν στις πιθανές μορφές εκμετάλλευσης της επικράτειας της αρχαίας πόλης και στις σχέσεις με τη λίμνη Κωπαΐδα. Πραγματοποιήθηκε μια μικρής κλίμακας έρευνα επιφανείας του χώρου, αρχικά από τους πρόποδες των ορεσειρών που σχηματίζουν το σκελετό του (αρχαία λίμνη Κωπαΐς, λίμνη Υλίκη, Παραλίμνη) και στη συνέχεια αντίθετα, κατά μήκος των κορυφογραμμών, κατά τρόπο, ώστε να αποκτήσουμε μια εκτεταμένη άποψη αυτού του χώρου. Η προσέγγιση αυτή αποκάλυψε μια αντίθεση ανάμεσα σε τρεις περιβαλλοντικούς τύπους:

1. Την ορεσειρά του Πτώου-Μεγαλόβουνου, από ασβεστούχα πετρώματα και υψόμετρο 700 μ., που σχηματίζει πλατιές καρστικές επιφάνειες, τις οποίες καταλαμβάνει σήμερα μια αδύναμη βλάστηση με πουρνάρια και αντιπροσωπεύει τουλάχιστον τα δύο τρίτα της υποτιθέμενης επιφάνειας της πόλης.

2. Ένα περιβάλλον καλλιεργήσιμο και ξηρό, στους πρόποδες ή στην πλαγιά, που έχει σχηματιστεί από ένα επιφανειακό είδος ελαφρού πετρώματος, το οποίο προέρχεται από τη διάβρωση του ασβέστη (flysch) – για παράδειγμα γύρω από το ιερό – ή από αποθέσεις στο κάτω μέρος της πλαγιάς (κώνοι εναπόθεσης), όπως πάνω από την όχθη της λίμνης Υλίκης. Αυτό το είδος περιβάλλοντος αποτελεί το κύριο τμήμα των καλλιεργήσιμων εκτάσεων στην αρχαιότητα.

3. Τέλος, ένα περιβάλλον λιμναίο ή ημιλιμναίο (λίμνες Κωπαΐς, Υλίκη, Παραλίμνη), η αποξήρανση του οποίου είχε ήδη ξεκινήσει από την αρχαιότητα, χάρη σε ένα σύστημα τεχνητών αυλακιών (καταβόθρες) και κυρίως αναχωμάτων, που έφραζαν τα ψηλότερα σημεία του πυθμένα των κόλπων. Οι νεκροπόλεις του κόλπου, ανάλογα με το σημείο που βρίσκονται, αποτελούν επίσης ένδειξη για το επίπεδο της λίμνης και την κατάσταση των αναχωμάτων: δυστυχώς, σχεδόν καμιά δεν είναι ορατή σήμερα, ίσως λόγω των διαταράξεων που προκάλεσε το εργοτάξιο της εθνικής οδού.

Τα σύνορα. Σημαντικό μέρος των εργασιών αφιερώθηκε στον καθορισμό των πιθανών συνόρων της επικράτειας της Ακραίφιας. Ελλείψει εκτενών γραπτών πληροφοριών, τρεις τύποι «μνημείων» επιτρέπουν στη δεδομένη περίσταση αυτή την οροθεσία: ένας όρος στη μύτη του ακρωτηρίου Φτελιά, το ιερό του Απόλλωνα και οι αμυντικοί πυργίσκοι σε διάφορα σημεία της επικράτειας.

Ο όρος του ακρωτηρίου Φτελιά[3], γνωστός ήδη από το 19ο αι., καθορίζει το σύνορο μεταξύ των πόλεων της Ακραίφιας και της Κωπαΐδος στα τέλη του 4ου αι. π.Χ. Η παρουσία του, στην άκρη του ακρωτηρίου, αποδεικνύει την ύπαρξη μιας διαφιλονικούμενης αγροτικής έκτασης, την οποία σχηματίζει ο μικρός όρμος ανάμεσα στο Μύτικα και τη Φτελιά.

Κατά τα φαινόμενα, το ιερό του Απόλλωνα Πτώου αποτελεί το ανατολικό σύνορο της πόλης της Ακραίφιας.

Το περίγραμμα της πόλης όμως σκιαγραφούν καλύτερα οι αμυντικοί πυργίσκοι, παρ' όλο που δεν μπορούν πάντα να χρονολογηθούν με ακρίβεια. Είναι ακόμα δυνατό να παρατηρήσουμε τους πύργους στο Μεγαλοβούνι (Πίν. 92 β) και το Τσεκουρέλι (4ος αι. π.Χ.;) που προστατεύουν το δρόμο του Βορρά, γνωστοί ήδη από τον P. Guillon και ακόμα από τον M. Holleaux. Ανάμεσα στα λιγότερο καλά χρονολογημένα «τείχη», ορισμένα από αυτά που σημειώνονται στο χάρτη του P. Guillon, μπόρεσαν να εντοπιστούν ξανά (Πελασγία, βραχώδης κορυφή πάνω από το Πτώον), ενώ άλλα όχι (Βαθύ Σπιθάρι, Κόρη)· τέλος, άλλα εντοπίστηκαν για πρώτη φορά (Φίλιες, στην κορυφή του Μύτικα). Η διάταξη αυτών των οχυρώσεων σχεδιαγραφεί μια επικράτεια με συνοχή, που αντιστοιχεί στα φυσικά όρια που είχαμε παρατηρήσει προηγουμένως.

Το σύνολο αυτών των μνημείων δεν ορίζει βέβαια σύνορα με τη σύγχρονη έννοια, δηλαδή με καθορισμένη χάραξη. Είναι φανερό ότι τα πραγματικά όρια επιβάλλονται μόνο ανάλογα με τις εδαφικές διεκδικήσεις σε ορισμένα, πολύ συγκεκριμένα σημεία. Τέλος, επιβεβαιώνεται η απουσία θαλάσσιας εξόδου στην Ακραίφια.

CHRISTEL MÜLLER

3. IG VII, 2792.

ΙΑ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Το 1994 το έργο της Εφορείας τόσο από πλευράς συντήρησης και ταξινόμησης των αποθηκών, όσο και από ανασκαφικής πλευράς υπήρξε ιδιαίτερα σημαντικό.

Η έκθεση αναφέρεται σε εργασίες που ήταν υπό την άμεση επίβλεψη της προϊσταμένης η οποία βοηθήθηκε από έκτακτο προσωπικό και τους νεοπροσληφθέντες επιμελητές της Εφορείας από το Σεπτέμβριο του 1994.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Χαλκίδα

Οδός Κυμαίων 36 (οικόπεδο Ευπρ. Ρουμελιώτη)

Στο οικόπεδο αποκαλύφθηκαν δύο ρωμαϊκοί κεραμοσκεπείς τάφοι, από τους οποίους ο ένας μόνο περιείχε ένα σπασμένο γυάλινο μυροδοχείο.

Οδός Αρεθούσης και Αμαρυνθίων (οικόπεδο Β. Σακελλαράκη) (Σχέδ. 1)

Η ανασκαφική έρευνα στο πιο πάνω οικόπεδο, στην οποία συνεργάστηκε ο Α. Κορωνάκης, αποκάλυψε τμήματα τοίχων, που έχουν όμως υποστεί μεγάλη καταστροφή από τη μεταγενέστερη βαθιά άροση.

Το πιο αξιόλογο κτίσμα είναι ένας ορθογώνιος χώρος αποτελούμενος από μεγάλους πωρόλιθους.

Στον ανασκαμμένο χώρο παρατηρούμε δύο φάσεις τουλάχιστον. Από την παλαιότερη φάση (ελληνιστική) αποκαλύφθηκαν λείψανα κτιρίων με μεγάλους ορθογώνιους πωρόλιθους και από τη νεότερη, κτίσματα από αργούς ακανόνιστους λίθους ανάμικτους με κεραμίδια. Η κεραμική σε αυτό το οικόπεδο ήταν σχεδόν ανύπαρκτη.

Ενδιαφέρον εύρημα υπήρξε μια μαρμάρινη πλάκα, διαστ. 0,10×0,18×0,065 μ., πολύ διαβρωμένη, με παράσταση γυναικείας μορφής.

Δύο νομίσματα χάλκινα ρωμαϊκών χρόνων από τα οποία το ένα της εποχής του Αυγούστου (1ος αι. π.Χ.) με κεφαλή Αυγούστου στη μία όψη και εξάστυλο ναό στην πίσω (Πίν. 93 α), χρονολογούν τη β΄ φάση του κτιρίου.

Εργασίες ΔΕΥΑΧ

Οι εργασίες της ΔΕΥΑΧ, τις οποίες παρακολούθησε η Εφορεία, έδωσαν αφορμή να πλουτιστεί με νέα στοιχεία η τοπογραφία της Χαλκίδας. Συγκεκριμένα:

Κατά τη διάρκεια διάνοιξης αποχετευτικού φρεατίου στην οδό Βώκου 73 (περιοχή Δεξαμενής), όπου έχουν εντοπιστεί και παλαιότερα νεκροταφεία, αποκαλύφθηκαν δύο κεραμοσκεπείς τάφοι ελληνιστικής εποχής.

Οι δύο τάφοι είχαν προσανατολισμό Β.-Ν. Ο τάφος Ι, επιμελούς κατασκευής, μήκ. 1,60 και πλ. 0,60 μ., καλυπτόταν από μεγάλες κεράμους στέγης αμφικλινώς τοποθετημένες, ενώ στις δύο στενές πλευρές είχαν τοποθετηθεί ανά μία κοίλη κέραμος. Ο νεκρός, ο σκελετός του οποίου διατηρούνταν σε αποσπασματική κατάσταση, είχε τοποθετηθεί στο φυσικό βράχο με την κεφαλή προς Β.

Εντός του τάφου Ι βρέθηκε μικκύλο μελαμβαφές ανοικτό αγγείο με υψηλή βάση, ύψ. 0,04 μ., και θραύσμα από το χείλος γυάλινου ανοικτού αγγείου.

Ο τάφος ΙΙ, διαστ. 1,60 μ. μήκος και 0,60 μ. πλάτος, εντοπίστηκε δυτικά και σε απόσταση 1,70 μ. από τον τάφο Ι. Καταστράφηκε στο μεγαλύτερο μέρος του από το μηχανικό εκσκαφέα, πλην των δύο κοίλων κεραμίδων των στενών πλευρών και μέρους των κεραμίδων του δαπέδου του τάφου. Από το σκελετό διασώθηκε μόνο το κρανίο, τοποθετημένο προς Β., όπως και στον τάφο Ι, και λίγα οστά, κυρίως από τη σπονδυλική στήλη. Εντός του τάφου ΙΙ βρέθηκε θραυσμένο πήλινο ακέφαλο ειδώλιο γυναικείας μορφής με ανεμίζον ένδυμα (Πίν. 93 γ), μεγ. σωζ. ύψ. 0,25 μ., και χάλκινη οξειδωμένη βελόνη αποσπασματικά σωζόμενη, μήκ. 0,58 μ.

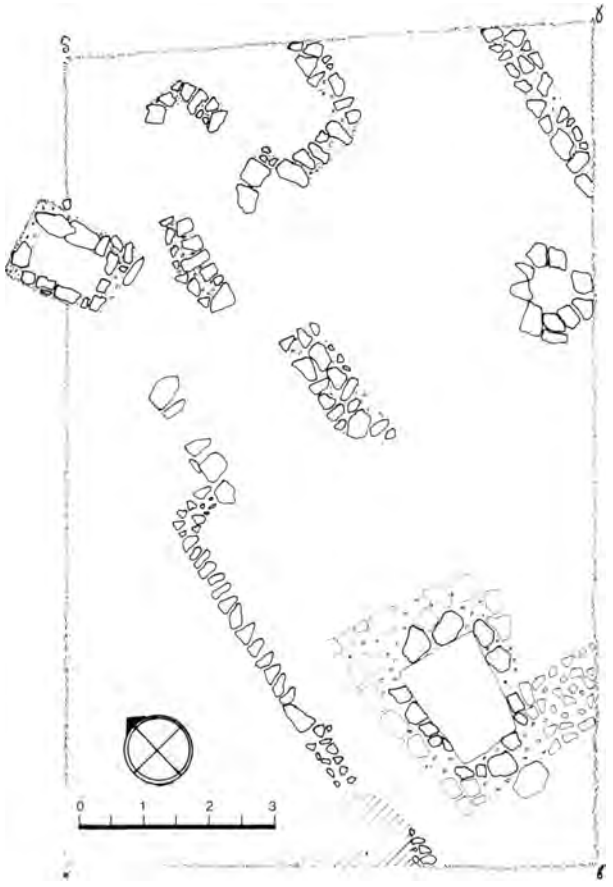
Σημειώνεται επίσης ότι το δάπεδο του τάφου Ι βρέθηκε σε βάθος 1,20 μ., ενώ το δάπεδο του τάφου ΙΙ σε βάθος 2,10 μ. από το οδόστρωμα.

Στην οδό Πανδώρας 8, στην περιοχή του Αγίου Ιωάννου και σε βάθος 1,12 μ. από τη σημερινή επιφάνεια του δρόμου, αποκαλύφθηκε μεγάλη λίθινη σαρκοφάγος, διαστ. 2×0,70 μ. και ύψ. 0,90 μ., με μονολιθική καλυπτήρια πλάκα σφραγισμένη με κονίαμα.

Ο νεκρός ήταν τοποθετημένος σε ύπτια θέση με την κεφαλή προς Δ. Δεν βρέθηκαν κτερίσματα πλην άμορφης μάζας χαλκού. Στο σημείο των ποδιών η σαρκοφάγος είχε διαμπερείς οπές, σε σταυροειδή διάταξη. Κάτω από την κεφαλή υπήρχαν τρεις οπτές πλίνθοι.

Τμήμα δεύτερης πλάκας που βρέθηκε ανατολικότερα ίσως ανήκει σε άλλο τάφο που δεν ήταν δυνατόν να ανασκαφεί, γιατί βρίσκεται κάτω από την οικία της οδού Πανδώρας.

Στη γωνία των οδών Χατζοπούλου και Λυκαρίωνος (περιοχή Αγίου Ιωάννου) βρέθηκαν δύο κιβωτιόσχημοι

Σχέδ. 1. Χαλκίδα. Οδός Αρεθούσης και Αμαρυνθίων. Κάτοψη της ανασκαφής.

τάφοι που περιείχαν από μία ακτέριστη ταφή και μικρός θαλαμοειδής ελληνιστικός τάφος που περιείχε δύο ταφές και τμήμα μικρού αγγείου.

Στη γωνία των οδών Γαζέπη και Χατζοπούλου (περιοχή Δεξαμενής) αποκαλύφθηκε αγωγός ύδρευσης, κατασκευασμένος με κεράμους και λίθους. Καλύπτεται με πώρινες πλάκες. Στο εσωτερικό του φέρει επίχρισμα. Είχε κατεύθυνση παράλληλη με το σύγχρονο δρόμο.

Στη γωνία των οδών Αμαρυνθίων 26 και Αχαιού (περιοχή Αγίου Ιωάννου) βρέθηκαν:

α) Τμήμα αγωγού ύδρευσης κατασκευασμένου από πώρινες πλάκες κατά τον εκφορικό τρόπο. Καλύπτεται με πλάκες από πωρόλιθο. Ελληνιστικών πιθανώς χρόνων. β) Δύο αποθέτες οι οποίοι απέδωσαν από ένα αγγείο, ο πρώτος μία τριφυλλόσχημη οινοχόη (ύψ. 0,17 μ.) και ο δεύτερος μία επίσης τριφυλλόσχημη οινοχόη (ύψ. 0,18 μ.) με εμπίεστους δακτυλίους στο λαιμό. Ρωμαϊκών χρόνων. γ) Τρεις κιβωτιόσχημοι τάφοι που καλύπτονται από πώρινες πλάκες. Δύο από αυτούς περιείχαν ταφές με ένα αγγείο ως κτέρισμα: ο ένας μία τριφυλλόσχημη οινοχόη ακέραιη, ύψ. 0,15 μ., και ο δεύτερος μία τριφυλλόσχημη οινοχόη, ύψ. 0,17 μ., με παράλληλες περιθέουσες ταινίες.

Στην οδό Κυζίκου αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου και κεραμοσκεπής συλημένος καλυβίτης τάφος.

Στην οδό Ευρύτου 4 βρέθηκε λαξευτός στο βράχο λακκοειδής κιβωτιόσχημος τάφος, του οποίου η μία πλευρά κλείνει με πλάκα ρωμαϊκών χρόνων. Απέδωσε ακέραιο γυάλινο θήλαστρο (Πίν. 93 β), ύψ. 0,10 μ.

Στην οδό Ευρύτου 8 βρέθηκαν τρεις κεραμοσκεπείς τάφοι, ο ένας από τους οποίους απέδωσε ακέραια οινοχόη, ύψ. 0,14 μ., ρωμαϊκών χρόνων.

Στην οδό Ασκληπιάδων 11 σημαντικό εύρημα αποτελεί ο λακκοειδής λαξευμένος στο βράχο τάφος, ο οποίος περιβαλλόταν από πέτρες ακανόνιστες. Στο εσωτερικό του δεν βρέθηκε τίποτε. Αμέσως έξω από τον τάφο βρέθηκε ακέραιη ΠΓ πυξίδα, ύψ. 0,11 μ., με ταινίες. Λίγο μακρύτερα και έξω από αυτόν βρέθηκαν τέσσερις μεμονωμένοι πρωτογεωμετρικοί αμφορίσκοι, ύψ. 0,13-14 μ. (Πίν. 94 β-γ), με ημικύκλια στους ώμους.

Μάνικα

Οικόπεδο Ουρ. Λοβέρδου

Στο οικόπεδο Ουρ. Λοβέρδου επί της οδού Κυκλαμίνων βρέθηκαν τμήματα τοίχων· το ένα αποτελεί γωνία δωματίου και το άλλο απλό τοίχο ΠΕ χρόνων.

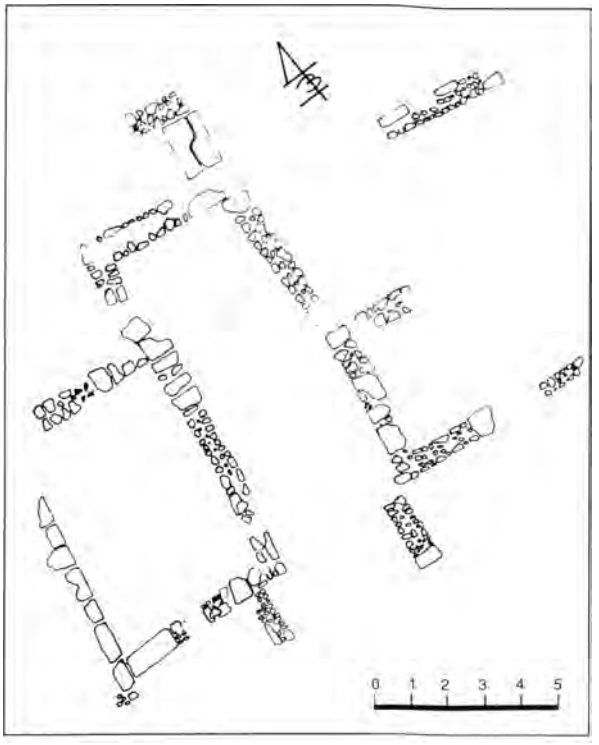
Οικόπεδο Ι. Στάμου

Στο οικόπεδο Στάμου και επί της οδού Γιασεμιών δεν παρουσιάστηκαν οικοδομικά λείψανα. Μοναδικά ευρήματα αποτελούν θραύσματα αγγείων ΠΕ περιόδου.

Οικόπεδο Αγγ. και Δ. Κ. Κωνστάντιου (Σχέδ. 2· Πίν. 94 δ)

Κατά την ανασκαφική έρευνα που διενεργήθηκε στο παραπάνω οικόπεδο αποκαλύφθηκαν κατεστραμμένα τμήματα τοίχων. Στο νότιο τμήμα του οικοπέδου βρέθηκε εργαστηριακός χώρος τραπεζοειδούς σχήματος και στα ανατολικά ένα πηγάδι στρογγυλό.

Στη βορειοδυτική γωνία του οικοπέδου βρέθηκε ένας τάφος ορθογώνιος αποτελούμενος από τρεις σειρές δόμων, διαφορετικός από τους γνωστούς λαξευτούς τάφους της ΠΕ περιόδου που βρίσκουμε στη Μάνικα. Περιείχε σκελετό σε συνεσταλμένη στάση και λίγα όστρακα άβαφων αγγείων. Η κεραμική ήταν η χαρακτηριστική της ΠΕ ΙΙ περιόδου, τμήματα ραμφοειδών φιαλών (sauce-boat), λαβές διαφόρων σχημάτων, βάσεις όλων των τύπων, λεπίδες από οψιανό και διάφορα όστρεα.

Σχέδ. 2. Μάνικα. Οικόπεδο Αγγ. και Κ. Κωνστάντιου.

Στην ανασκαφή στη Μάνικα έλαβε μέρος ο αρχαιολόγος της Εφορείας Α. Κορωνάκης.

Ελληνοβρετανική έρευνα στα Φύλλα Ευβοίας

Το Σεπτέμβριο του 1994 διενεργήθηκε κοινή ελληνοβρετανική τοπογραφική και προκαταρκτική επιφανειακή έρευνα στο λόφο Βράχος, που βρίσκεται κοντά στην κωμόπολη Φύλλα, μεταξύ Χαλκίδας και Ερέτριας. Το χώρο είχε πρώτος επισημάνει και αποτυπώσει σε απλούστερο σχέδιο ο Γ. Α. Παπαβασιλείου το 1903[1].

Η έρευνα έγινε υπό τη διεύθυνση της υπογράφουσας με τη συμμετοχή της επιμελήτριας Α. Ψάλτη από ελληνικής πλευράς και του M. R. Popham με τη βοήθεια της Ε. Χατζάκη από βρετανικής. Η όλη εκτέλεση του τοπογραφικού σχεδίου με ισοϋψείς γραμμές έγινε από τον J. L. Coulton.

Επιφανειακά όστρακα, καθώς και μικρές τομές έδωσαν ενδείξεις κατοίκησης του λόφου από τους ελλαδικούς χρόνους. Το συγκρότημα του «στρατώνα» ανήκει μάλλον στην κλασική περίοδο, όπως αποδεικνύουν τα όστρακα που βρέθηκαν κατά την έρευνα, ένα από τα οποία έφερε τμήμα επιγραφής με τέσσερα γράμματα αττικού τύπου. Το συγκρότημα στεγαζόταν με κορινθιακές πλάκες.

Η θέση του λόφου παρά το Ληλάντιο πεδίο είναι σημαντική, γιατί ελέγχει τον Ευβοϊκό κόλπο και τα περάσματα από τη νότια προς την κεντρική και βόρεια Εύβοια.

Βασιλικό

Θέση Σουβάλα

Στο Βασιλικό (θέση Σουβάλα) αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,60 μ. ορθογώνιος, πώρινος, κτιστός κιβωτιόσχημος τάφος με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. Ο τάφος καλύπτεται από πωρολιθικές πλάκες και είχε διαστάσεις 2,25×0,95 και ύψος 0,80 μ. Ελάχιστα λείψανα του σκελετού βρέθηκαν ακουμπισμένα στο φυσικό βράχο.

Από το ύψος της κεφαλής και σε όλο το μήκος του σώματος βρέθηκαν χρυσά φύλλα από στεφάνι. Βρέθηκαν επίσης οκτώ μυροδοχεία στο ανώτερο τμήμα του σώματος και πέντε στα πόδια του νεκρού, δύο χρυσά ενώτια, πρόχους, λύχνος, πώμα αγγείου και χάλκινα καρφιά. Η ανασκαφή έγινε με την επίβλεψη της Α. Καραπασχαλίδου.

Ερέτρια

Τιμοκλέους Φανοκλέους (Ο.Τ. 407), έναντι του Μουσείου Ερέτριας (οικόπεδο Β. Λέρτα)

Στην ανασκαφή του παραπάνω οικοπέδου ήλθε στο φως μονόχωρο ορθογώνιο οικοδόμημα, διαστ. 7,60× 4,70 μ., με προσανατολισμό Α.-Δ., το οποίο ανήκει στους ελληνιστικούς χρόνους.

Οι τοίχοι είναι κατασκευασμένοι από αδρά εργασμένους αργούς λίθους, οι οποίοι συνδέονται με λασπόχωμα και μικρές πέτρες.

Πρωιμότερος τοίχος επιμεληημένης τοιχοδομίας από καλά εργασμένους ορθογώνιους πωρόλιθους, μέγ. σωζ. μήκ. 11,45 και πλ. 0,67-0,70 μ., με κατεύθυνση Α.-Δ. χρησιμοποιήθηκε στη μία μακρά πλευρά του οικοδομήματος. Στον πώρινο τοίχο υπάρχει άνοιγμα 0,77 μ.

Στο νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε εκτεταμένος λιθοσωρός, ο οποίος δεν έχει ακόμη ερευνηθεί.

Η ανασκαφή έχει αποδώσει σημαντικά ευρήματα: εννέα χάλκινα νομίσματα και ένα ασημένιο, ακροκέραμο, πώρινη πεσσόμορφη στήλη με ανάγλυφη έλικα στην επίστεψη (αριθ. ευρ. 18081), μελαμβαφή κεραμική του 4ου αι. π.Χ., σφονδύλιο από στεατίτη, μολύβδινα υφαντικά βάρη, λαβή χάλκινου αγγείου κ.ά.

Η ανασκαφή, στην οποία κατά καιρούς συμμετείχαν οι

1. ΑΕ 1903, σ. 131-134.

επιμελητές της Εφορείας Στ. Κατάκης, Μ. Χιδίρογλου, Αθ. Ψάλτη, συνεχίζεται.

Οικόπεδο του δήμου Ερέτριας, έναντι του Μουσείου Ερέτριας

Η Υπηρεσία επενέβη στο παραπάνω οικόπεδο, στο οποίο ήταν ορατοί επιφανειακοί αρχαίοι λίθοι, μετά από την παράνομη τοποθέτηση τεράστιας διαφημιστικής πινακίδας και την παραχώρηση, εν συνεχεία, άδειας ανασκαφής από το δήμο στο χώρο, στον οποίο πρόκειται να δημιουργηθεί αρχαιολογικό πάρκο. Παρά το γεγονός ότι η ανασκαφή βρίσκεται σε ιδιαίτερα πρώιμο στάδιο, σημειώνεται ότι ήδη κατά την αφαίρεση των επιφανειακών στρωμάτων (ιδιαίτερα αναμοχλευμένα χώματα) αποκαλύφθηκε σημαντικό τμήμα του οικιστικού ιστού της πόλης των ελληνιστικών και των ρωμαϊκών χρόνων.

Στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε συγκρότημα τοίχων από καλά εργασμένους ορθογώνιους ασβεστόλιθους ελληνιστικών χρόνων, που διακόπτονται από τοίχους μεταγενέστερης φάσης. Στο κέντρο του οικοπέδου αποκαλύφθηκε ορθογώνιος χώρος, οι τρεις πλευρές του οποίου είναι κατασκευασμένες από αργούς λίθους, ενώ η τέταρτη από ορθογώνιους εργασμένους πωρόλιθους, που προέρχονται προφανώς από αρχαιότερο κτίσμα.

Στο χώρο του ανατολικότερου τμήματος της ανασκαφής αποκαλύφθηκε βοτσαλωτό δάπεδο, ενώ διάσπαρτα στο χώρο αποκαλύφθηκαν τμήματα επίσης βοτσαλωτών δαπέδων.

Ως σημαντικότερα ευρήματα αναφέρονται τέσσερα χάλκινα νομίσματα, ένα από τα οποία χρονολογείται στην περίοδο του Πτολεμαίου του Β΄ (285-246 π.Χ.) (Πίν. 94 α) και μικρογραφικός κιονίσκος-βωμίσκος με ανάγλυφη παράσταση τρίμορφης Εκάτης (αριθ. ευρ. 18079). Η ανασκαφή συνεχίζεται.

Ποταμός βόρεια του Μουσείου Ερέτριας

Στην ανατολική παρειά του ποταμού, βόρεια του μουσείου, βρέθηκαν το Μάρτιο κεραμοσκεπείς τάφοι. Ο τάφος Ι ήταν συλημένος και κατεστραμμένος, ενώ ο τά-φος ΙΙ (καλυβίτης) είχε διαστάσεις: μήκος 1,10, ύψος 0,30 και πλάτος 0,65 μ. Μέσα σε αυτόν βρέθηκαν λείψανα του σκελετού και δύο αγγεία, ένα σφαιρικό μελαμβαφές ληκύθιο και ένας δίωτος μελαμβαφής σκύφος του 4ου αι. π.Χ.

Λιχάδα

Καστρί

Με αφορμή καταστροφή που έγινε στους ανατολικούς πρόποδες του αρχαιολογικού χώρου στο λόφο Καστρί Λιχάδας από τους εργολήπτες του έργου για την ίδρυση λιμνοδεξαμενής, έγινε, υπό τη διεύθυνση της υπογράφουσας και με τη συνεργασία του έκτακτου αρχαιολόγου Κ. Μπουκάρα και για μικρό διάστημα του επιμελητή Στ. Κατάκη και ομάδας φοιτητών, εκτεταμένη συστηματική έρευνα στους πρόποδες του λόφου. Ελάχιστα οικοδομικά λείψανα αποκαλύφθηκαν στο σημείο αυτό, ενώ πλούσια ήταν η κεραμική.

Στην ανατολική πλευρά του λόφου καταστροφική επέμβαση του ιδιοκτήτη του οικοπέδου προκάλεσε το Σεπτέμβριο του ίδιου χρόνου τη συνέχιση της αρχαιολογικής έρευνας, κατά την οποία αποκαλύφθηκαν λείψανα προϊστορικών κυρίως οικοδομημάτων, δύο ρωμαϊκών κιβωτιόσχημων τάφων συλημένων και αψιδωτής δεξαμενής ρωμαϊκών χρόνων.

Ο λόφος είναι κατάσπαρτος από κεραμική και κρίνεται απαραίτητη η απαλλοτρίωση και η ανασκαφή του, που περιλαμβάνεται στα άμεσα προγράμματα της Εφορείας. Χαρακτηριστικά αναφέρεται, από τη μέχρι τώρα ανασκαφή, η εύρεση κεραμικής ΠΕ περιόδου, όπως κηλιδωτή (mottled), ραμφόστομες φιάλες (sauce-boat), κεραμική της τελευταίας ΠΕ περιόδου, κυρίως πινάκια του τύπου Λευκαντί Ι, σφονδύλια, χάντρες κτλ. Η κεραμική είναι ενδεικτική των σχέσεων της περιοχής με την Τροία και την Πολιόχνη της Λήμνου, όσο και με την κεντρική Ελλάδα.

Η Μεσοελλαδική κεραμική είναι επίσης πλούσια (τεφρά, ερυθρά ή κίτρινα μινύεια), ενώ αντιπροσωπευτική είναι η παρουσία της μυκηναϊκής περιόδου με πόδια κυλίκων, σκύφων κτλ.

Εξαιρετικά σημαντική είναι και η πρωτογεωμετρική αλλά κυρίως η γεωμετρική περίοδος, της οποίας δεν βρέθηκαν αρχιτεκτονικά λείψανα αλλά πλήθος κεραμικής, ιδιαίτερα όστρακα από σκύφους, πρόχους κτλ. Οι μεταγενέστερες φάσεις (αρχαϊκή, κλασική και ρωμαϊκή) έχουν υποστεί ήδη μεγάλη καταστροφή.

Ο λόφος με τη γύρω περιοχή συνδέεται με την πόλη Δίον, η οποία είχε ως πολίχνες την κώμη Κάναι και την Εύβοια (συνώνυμη του νησιού).

Άνω Ωρεοί

Οικόπεδο Ελισσαίου Κόντου

Κατά τις εργασίες διάνοιξης βόθρου σε τάφρο, διαστ. 4×2 μ., στο βορειοδυτικό τμήμα του οικοπέδου βρέθηκε γωνιαίο τμήμα κτιρίου μεγάλων διαστάσεων και περιβόλου, πλ. 1-1,20 μ., το οποίο έχει αποκαλυφθεί σε κάθε του πλευρά σε μήκος έως 2 μ.

Η διεύθυνση του πρώτου σκέλους είναι βόρεια και συνεχίζει σε διπλανό οικόπεδο ήδη χτισμένο.

Το βόρειο σκέλος φαίνεται να συνεχίζει ανατολικά.

Είναι κατασκευασμένο από πωρόλιθους ορθογώνιου σχήματος, μήκ. έως 1 μ., και σώζεται σε μία τουλάχιστον στρώση, αποτελούμενη στο πλάτος από δύο σειρές πωρόλιθων. Το βάθος από την πάνω επιφάνεια του σκάμματος, στο οποίο έχουν βρεθεί οι αρχαιότητες, είναι 0,55 έως και 1,10 μ.

Το οικόπεδο ωστόσο παρουσιάζει κλίση και κατά τις δύο διαστάσεις του και, παρά το γεγονός ότι τα σκάμματα θεμελίωσης έχουν βάθος 0,40-0,50 μ., δεν διασώζονται αρχαίοι τοίχοι, που βρίσκονται βαθύτερα στον υπόλοιπο χώρο. Η ανασκαφή δεν έχει ολοκληρωθεί.

Οξύλιθος Κύμης

Θέση Βιγλατούρι

Η έρευνα της γεωμετρικής Κύμης της εποχής των αποικισμών είχε απασχολήσει την υπογράφουσα από το 1984[2]. Επειδή δεν υπήρχαν αποδείξεις (κυρίως κεραμική) για την ύπαρξη οικισμού της περιόδου αυτής (8ος αι. π.Χ.), η επιφανειακή έρευνα συνεχιζόταν με επιμονή στα χρόνια που ακολούθησαν. Το Σεπτέμβριο του 1994, κατά τη διάρκεια περιοδείας, εντοπίσαμε στην άγνωστη μέχρι τώρα στη βιβλιογραφία θέση Βιγλατούρι και ανασκάψαμε κτίριο αψιδωτό (Πίν. 95 β) των μέσων γεωμετρικών χρόνων, 750 π.Χ. περίπου, περιόδου δηλαδή που έγιναν οι ευβοϊκοί αποικισμοί στις Πιθηκούσες και στην Κύμη της Ιταλίας. Σε συνδυασμό με άλλες πληροφορίες ο χώρος μπορεί να ταυτιστεί με την αρχαία Κύμη της εποχής των αποικισμών.

Στο Βιγλατούρι αποκαλύφθηκε σειρά αλλεπάλληλων αψιδωτών κτιρίων που επικάθηνται σε μυκηναϊκό και ΜΕ στρώμα. Πλήθος είναι τα αντικείμενα της γεωμετρικής περιόδου (κρατήρες, σκύφοι, χάντρες, σιδερένια πόρπη, σφονδύλια κτλ.), που αποδεικνύουν την σημασία του χώρου.

Η ανασκαφή, στην οποία έλαβαν μέρος η Α. Χατζηδημητρίου και ο Κ. Μπουκάρας, συνεχίζεται.

Θέση Παλαιοκαστρί

Στην παραπάνω θέση, λίγο δυτικότερα της θέσης Βιγλατούρι, στους πρόποδες του λόφου, ανασκάψαμε τμήμα ρωμαϊκής οχύρωσης και οικιών. Στη γύρω περιοχή εντοπίστηκαν βάσεις κιόνων, γείσα και άλλα αρχιτεκτονικά μέλη γύρω από το σημερινό ναό της Αγίας Τριάδας καθώς και το νεκροταφείο.

Σκύρος

Τα τελευταία χρόνια η υπογράφουσα ασχολήθηκε συστηματικά με την έρευνα των νεκροταφείων της τελευταίας εποχής του Χαλκού, καθώς και με αυτά της πρωτογεωμετρικής, γεωμετρικής και αρχαϊκής περιόδου στην Σκύρο[3]. Η ανασκαφή του 1994, που έγινε λόγω επέμβασης αρχαιοκάπηλων, στους πρόποδες της ανατολικής πλευράς του λόφου Θέμις, αποκάλυψε τρεις νέους κιβωτιόσχημους τάφους, από τους οποίους ο ένας ήταν συλημένος, ενώ οι άλλοι δύο έδωσαν ενδιαφέροντα ευρήματα, όπως βοιωτικές πόρπες (Πίν. 95 α) με μυθολογικές παραστάσεις, χρυσή ταινία, χάλκινη φιάλη, ξίφη, κ.ά.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Πλατανιστός Καρύστου (Πίν. 95 γ)

Η θέση Ελληνικό Πλατανιστού, που είχε ερευνηθεί το 1908[4] από τον Παπαβασιλείου, είναι από τις πιο σημαντικές θέσεις στη νότια Εύβοια.

Στα πλάισια της συντήρησης των μνημείων και με αλλεπάλληλες μεταβάσεις της υπογράφουσας στο χώρο με τους αρχαιολόγους Α. Κορωνάκη και Μ. Χιδίρογλου προχωρήσαμε στη συστηματική φωτογράφηση και αποτύπωση των σωζόμενων λεπτομερειών του μνημείου, όπως π.χ. επιγραφές κ.ά.

Το κτίσμα, ίσως ιερό και όχι φρούριο, όπως πίστεψε ο Παπαβασιλείου, που θα υψωνόταν στην ισχυρή από ντόπιο λίθο βάση, ήταν χτισμένο από πωρόλιθο και μάρμαρο. Οι λίθοι του αποτέλεσαν οικοδομικό υλικό στο νεότερο ναΰδριο του Αγίου Κωνσταντίνου. Σε αυτό θα ανήκε το ανάγλυφο σύμπλεγμα του λέοντος που σπαράζει ελάφι, το οποίο εκτίθεται στο Μουσείο Χαλκίδας (Μ.Χ. 102) και χρονολογείται στους προμηδικούς χρόνους, καθώς και τα νεότερα αρχιτεκτονικά μέλη, όπως τα ιωνικά κιονόκρανα και πήλινη υδρορρόη σε σχήμα λεοντοκεφαλής, που αποδεικνύουν τη σημασία του χώρου. Η επιγραφή που βρίσκεται στο μεταπερσικό κτίσμα και επιβεβαιώνει την ονομασία της θέσης Ελληνικό, όπως την αναφέρουν και οι

2. Βλ. ΑΕ 1984, σ. 151 κ.ε.

3. Βλ. Ε. Σαπουνά-Σακελλαράκη, Από την Εύβοια και την Σκύρο, ΑΑΑ XIX (1986), σ. 27 κ.ε., και η ίδια, Σκύρος, Αθήνα 1997, και Μυκηναϊκά και γεωμετρικά νεκροταφεία Σκύρου (υπό δημοσίευση).

4. ΠΑΕ 1908, σ. 101 κ.ε.

αρχαίοι συγγραφείς[5], δεν διατηρείται σε καλή κατάσταση.

ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Σκύρος

Στο κτήμα ιδιοκτησίας Ελ. Τρανού στην περιοχή Αχερούνες βρέθηκαν τμήμα μιας επιτύμβιας στήλης που επιστέφεται από εγχάρακτους κύκλους και κρινοειδές κόσμημα, καθώς και τμήμα επιτύμβιας ληκύθου με ανάγλυφη σκηνή δεξίωσης. Ελληνιστικών χρόνων.

Κοτρώνι Ερέτριας

Στο Κοτρώνι Ερέτριας και στο εκκλησάκι του Αγίου Δημητρίου εντοπίστηκαν από το φύλακα Ι. Κοκκάλα τρεις επιγραφές. Η μία αναφέρει το όνομα *ΣΑΤΥΡΟΣ* στη νοτιοδυτική γωνία του ναού.

Οδός Σέττας-Παρθένι

Στο δρόμο μεταξύ Σέττας-Παρθένι (Κεντρική Εύβοια), συγκεκριμένα μεταξύ του λόφου Βορδόλλακα και Παρθένι, εντοπίστηκαν μετά από υπόδειξη ιδιώτη: α) οχυρωματικός περίβολος ελληνιστικών χρόνων (Πίν. 96 α) και β) τοίχος ΠΕ μάλλον χρόνων, όπως αποδεικνύουν τα ελάχιστα όστρακα που περισυνελέγησαν. Και τα δύο σημεία βρίσκονται παρά τον αμαξιτό δρόμο.

Αρτεμίσιο

Στο Αρτεμίσιο και στο λόφο του σημερινού νεκροταφείου της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου, μετά από μεταφορά τάφου, ανεφάνη τμήμα αρχαίου τοίχου. Παλαιότερα[6] στον ίδιο χώρο είχαμε διαπιστώσει την ύπαρξη μεγάλου κτιρίου, που ίσως ταυτίζεται με το ναό της Προσηώας Αρτέμιδος[7] και έχει ασφαλώς σχέση με το συγκρότημα που είχε ανασκαφεί από τον Lolling[8].

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΕΣ

Κάρυστος

Σε επίσκεψη της υπογράφουσας στην Κάρυστο περισυνελέγη από την περιοχή Γραμπιάς, που βρίσκεται δυτικά της Παλαιοχώρας, δωρικό κιονόκρανο κλασικών χρόνων. Στην ίδια θέση υπάρχουν αρχιτεκτονικά μέλη χριστιανικών χρόνων, τα οποία θα συλλεγούν από την αρμόδια Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, η οποία ειδοποιήθηκε.

Από την πόλη της Καρύστου ο έκτακτος φύλακας Χρ. Κακαβάς περισυνέλεξε δύο άλλα αρχιτεκτονικά μέλη, ένα ιωνικό κιονόκρανο και μία βάση.

Ερέτρια

Ο φύλακας Ερέτριας Αχ. Κατσαρέλιας περισυνέλεξε θραύσμα από ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη που διατηρεί το γράμμα *Μ*, σωζ. ύψ. 0,21 μ. (αριθ. 18097).

Ο φύλακας Γ. Κοκάλας περισυνέλεξε τμήμα επιγραφής που διατηρεί το γράμμα *Α*, σωζ. ύψ. 0,21 μ. (αριθ. 18098).

Μια επιτύμβια αετωματική στήλη, ισχυρά διαβρωμένη, βρέθηκε στο κτήμα Κων. Βράκα στη θέση Χαλιώτικα. Στον ίδιο χώρο διαπιστώσαμε πλήθος αρχιτεκτονικών λειψάνων (κίονες, ελαιοπιεστήριο κ.ά.).

Από τη δυτική πλευρά της αρχαίας πόλης της Ερέτριας και από την περιοχή του νεκροταφείου που βρίσκεται στο Χείμαρρο περισυνελέγησαν και παραδόθηκαν από το Δημ. Ι. Γουρνή οι πιο κάτω στήλες, οι περισσότερες από τις οποίες φέρουν επιγραφές:

α) Ενεπίγραφη στήλη. Φέρει επιγραφή *ΑΡΤΕΜΙΣΙΑ*. Ύψος 0,75 μ. (Μ.Ε. 18084).

β) Ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη με αετωματική επίστεψη. Φέρει επιγραφή *ΑΡΤΕΜΩΝ ΑΡΟ.../ΕΔΑΙΟ*. Ύψος 0,52 μ. (Μ.Ε. 18085) (Πίν. 96 β).

γ) Θραύσμα στήλης, σωζόμενο ύψος 0,036 μ. (Μ.Ε. 18086).

δ) Βάθρο με ορθογώνια υποδοχή στο πάνω μέρος. Ύψος 0,022 μ. (Μ.Ε. 18087).

ε) Επιτύμβια στήλη με απλή αετωματική επίστεψη. Φέρει επιγραφή *ΧΡΥΣΑΝΘΗ / ΕΥΤΕΛΟΥ*. Ύψος 0,61 μ. (Μ.Ε. 18089).

στ) Δύο θραύσματα επιγραφής με αετωματική επίστεψη. Σώζεται τμήμα της επιγραφής *ΙΑ*... Σωζόμενο ύψος 0,30 μ. (Μ.Ε. 18090).

ζ) Δύο τμήματα επιτύμβιας στήλης. Στο κεντρικό τμήμα διατηρείται κόκκινο χρώμα. Ύψος 0,045 μ. (Μ.Ε. 18091).

η) Τμήμα επιτύμβιας στήλης. Σωζόμενο ύψος 0,55 μ. (Μ.Ε. 18092).

θ) Αετωματική επιτύμβια στήλη. Φέρει επιγραφή *ΑΡΙΣΤΗ*. Ύψος 0,58 μ. (Μ.Ε. 18093).

ι) Επιτύμβια στήλη σε δύο τεμάχια. Η επιγραφή είναι δυσανάγνωστη: *ΣΤ..ΟΣ*. Ύψος 0,66 μ. (Μ.Ε. 18094).

ια) Αετωματική στήλη με επιγραφή *ΦΕΙΔΙΑΣ ΣΩΤΤΩΙΒ*. Ύψος 0,48 μ. (Μ.Ε. 18095).

5. Ηρόδοτος VI, 99· VIII, 112, 121· VIII, 105.
6. ΑΔ 38 (1983): Χρονικά, σ. 153.
7. Ηρόδοτος VIII, 176.
8. ΑΜ 8 (1883), σ. 250 κ.ε.

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

1. Από τον Αντ. Κοκάλα του Γεωργίου παραδόθηκε επιτύμβια στήλη που βρέθηκε στο ποτάμι. Φέρει επιγραφή *ΣΚΟΠΟΣ / ΤΥΡΙΟΣ*. Ύψος 0,065 μ. (Μ.Ε. 18099).

2. Θραύσμα στήλης με σκηνή δεξίωσης. Βρέθηκε βόρεια του νεκροταφείου Ερέτριας. Σωζόμενο ύψος 0,42 μ. (Μ.Ε. 18100).

3. Μαρμάρινη επιτύμβια στήλη. Βρέθηκε νοτιοανατολικά του νεκροταφείου. Ύψος 0,075 μ. (Μ.Ε. 18101).

4. Επιτύμβια στήλη. Φέρει επιγραφή *ΜΕ---/ΜΕΝΟΚΛΕΟΥΣ*. Ύψος 0,34 μ. (Μ.Ε. 18102).

5. Μαρμάρινη επιτύμβια στήλη. Φέρει επιγραφή *ΤΕΛΕΜΑΝΤΙΣ / ΠΡΩΤΑΡΧΟΥ*. Βρέθηκε βόρεια του νεκροταφείου. Σωζόμενο ύψος 0,33 μ. (Μ.Ε. 18103).

6. Επιτύμβια στήλη. Φέρει επιγραφή *ΣΚΥΘΗ* (Μ.Ε. 18104).

7. Ο Γ. Κουμιώτης από τα Φύλλα παρέδωσε ψευδοκορινθιακό κιονόκρανο στο Μουσείο Χαλκίδας.

8. Ο Α. Γεωργόπουλος από τα Ζάρκα παρέδωσε αετωματική στήλη μαρμάρινη με σκηνή δεξίωσης (Μ. Ερέτριας).

ΕΦΗ ΣΑΠΟΥΝΑ-ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ

ΙΔ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Λαμία

Ταράτσα - Αγία Παρασκευή

Η διάνοιξη αύλακας για την τοποθέτηση αγωγού φυσικού αερίου στην περιοχή Ταράτσα Αγίας Παρασκευής, 2 χλμ. προς Β.-ΒΑ. της Λαμίας, κατά τις αρχές της άνοιξης, προκάλεσε καταστροφή αρχαίου νεκροταφείου και υπήρξε η αφορμή για την ανασκαφή του χώρου στη συγκεκριμένη θέση. Κατά μήκος της αύλακας και στις παρειές αυτής διακρίνονταν κατεστραμμένοι τάφοι, και η επιτόπια έρευνα στις αναμοχλευμένες επιχώσεις κατέδειξε τη χρήση του χώρου κατά τους προϊστορικούς και τους βυζαντινούς χρόνους.

Για τη διερεύνηση της μορφής του νεκροταφείου διανοίχθηκαν τέσσερις κύριες τομές εκατέρωθεν της αύλακας, ενώ παράλληλα καθαρίστηκαν και ανασκάφηκαν – όπου ήταν δυνατόν – οι τάφοι στις παρειές.

Συνολικά διερευνήθηκαν 110 τάφοι, οι περισσότεροι από τους οποίους ήταν διαταραγμένοι λόγω της επέμβασης των εκσκαφικών μηχανημάτων. Διαπιστώθηκαν τρεις βασικοί τύποι τάφων αλλά και αρκετοί «άτυποι».

1. Εξήντα τάφοι ήταν αβαθείς και στενοί λάκκοι, ανομοιόμορφου ελλειψοειδούς σχήματος, επενδεδυμένοι στις μακρές πλευρές τους με πλακαρούς λίθους. Έφεραν κάλυψη από σχιστόπλακες, τα κενά των οποίων συμπληρώνονταν με μικρότερους λίθους ή θραυσμένες κεραμίδες (διαστάσεις: μέγιστες εξωτερικές 1,90×0,50, ελάχιστες εξωτερικές 1,35×0,55, εσωτερικές 1,15×0,30, πάχος καλυπτηρίων 0,03-0,13 μ.). Όλοι είχαν προσανατολισμό Α.-Δ., περιείχαν μία εκτάδην ταφή, με προσανατολισμό της κεφαλής προς Δ., και μία ή περισσότερες ανακομιδές συσσωρευμένες κυρίως στα κάτω άκρα του νεκρού ή «πεταμένες» εκτός του τάφου, πάνω από τις καλυπτήριες ή δίπλα στα εξωτερικά τοιχώματα. Σε μία μόνο περίπτωση (Τ.XII) εντοπίστηκε διπλή ταφή, εκ των οποίων η μία ήταν παιδική (εξάλλου, σε ένα τάφο μη διαγνώσιμου τύπου – Τ.XLVI – βρέθηκε ταφή γυναίκας με νεογνό). Οι νεκροί ήταν αποτεθειμένοι κατά το πλείστον στο φυσικό αμμοχάλικο της περιοχής και, σπανιότερα, σε δάπεδο από πήλινες πλάκες που έφεραν εμπίεστη διακόσμηση (Τ.IV, XI), ενώ σε λίγες περιπτώσεις χρησιμοποιήθηκε θραύσμα κεραμίδας ως προσκέφαλο (Τ.X, LVII).

Οι τάφοι στην πλειονότητά τους ήταν ακτέριστοι, εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις:

Τ.III: χάλκινο μηνοειδές ενώτιο, στο ύψος του προσκεφάλου, και χάλκινο, ανάλογου σχήματος, περίαπτο, στο ύψος της μέσης.

Τ.LIX: ασημένιο ενώτιο κοντά στο δεξιό κρόταφο.

Τ.LXXXV: σιδερένια πόρπη (;).

Εν τούτοις, η παρουσία και άλλων συναφών αντικειμένων (χάλκινου απιόσχημου περιάπτου με ένθετη διακόσμηση, στην τομή VI, και χάλκινου σφαιρικού περιάπτου με σχοινοειδή διακόσμηση, στην τομή II) που εντοπίστηκαν στις συσσωρευμένες επιχώσεις κοντά στους τάφους υποδηλώνει την κτέριση πολλών από τους τάφους, οι οποίοι είτε καταστράφηκαν είτε αναμοχλεύθηκαν από τις συνεχείς ταφές. Αξιοσημείωτος είναι ο αριθμός νομισμάτων, μεταξύ των οποίων και σκυφωτών, σε όλη την έκταση του ανασκαφέντος χώρου.

2. Είκοσι ένας τάφοι ήταν κεραμοσκεπείς, λίγοι ακέραια σωζόμενοι, μικρού μεγέθους, οικοδομημένοι από ένα ζεύγος κεραμίδων, υποστηριζόμενο συχνά στις στενές πλευρές από ένα μικρό λίθο (μέγιστο μήκος 1,04, ελάχιστο 0,54 μ.), και ίδιου προσανατολισμού με τους παραπάνω. Όλοι περιείχαν μία εκτάδην ταφή μικρού παιδιού ή βρέφους (η ταφή μικρού παιδιού σε λιθόκτιστο τάφο ήταν σχετικά σπάνια: Τ.XXVI, XL, ίσως LXI, LXXX, XCV). Οι ταφές ήταν κατά κανόνα ακτέριστες, εκτός από ένα ή περισσότερα όστρεα και, σε μία περίπτωση, οστά ζώου (Τ.XVIII). Σποραδικά βρέθηκαν μερικά κτερίσματα που πιθανώς συνόδευαν ανάλογες ταφές.

Τ.LXXV: σιδερένιο πέταλο ανάμεσα στα πόδια του νεκρού.

Τ.XCI: Χάλκινο κυλινδρικό έλασμα (δακτυλίδι;) κοντά στα δάχτυλα του δεξιού χεριού.

Τ.XCIX: Χάλκινο κυλινδρικό έλασμα (ενώτιο;) στην αριστερή πλευρά του κρανίου.

3. Δεκαοκτώ περίπου τάφοι δεν είχαν διαγνώσιμη μορφή. Αρκετοί από αυτούς ήταν κατεστραμμένοι μάλλον λόγω της συχνής χρήσης του ταφικού χώρου. Είναι πάντως δυνατό να αποτελούσαν απλές ταφές στο χώμα ή σε αβαθείς λάκκους, καλυμμένες από ένα σωρό λίθων ή κεραμίδων (Τ.XXXII α, β, γ, Τ.XXXVIII, Τ.XLIII κ.ά.), υπόθεση εύλογη, ιδιαίτερα για τις παιδικές ταφές (Τ.LXXX, XC, XCIV). Μεγάλος αριθμός σιδερένιων μικρών και μεγάλων καρφιών κοντά ή μέσα σε μερικούς τάφους υποδεικνύει ίσως τη χρήση ξύλινων φερέτρων ή φορείων, ενώ μία βελόνα-σακοράφα στο επίπεδο των Τ.XLIX και L δηλώνει πιθανώς ότι χρησιμοποιούνταν σάβανα. Ο τύπος όλων των παραπάνω τάφων, ο προσα-

νατολισμός τους και τα λιγοστά κτερίσματα που συνδέονταν με αυτούς τους εντάσσουν χρονολογικά στους βυζαντινούς χρόνους[1].

4. Σε κατώτερο επίπεδο από αυτό των παραπάνω περιγραφέντων τάφων, διανοιγμένοι μέσα στο φυσικό αμμοχάλικο, εντοπίστηκαν 11 κιβωτιόσχημοι (ο τάφος LIII αποτελεί μόνο μια θέση τάφου όπου διατηρήθηκαν λείψανα ταφής σε συνεσταλμένη στάση), αρκετοί από τους οποίους καταστράφηκαν κατά την εκσκαφή του αγωγού. Οι καλύτερα διατηρημένοι τάφοι LII (διαστάσεις: εξωτερικές 1,03×0,66, εσωτερικές 0,70×0,45, πάχος τοιχωμάτων 0,10-0,20, βάθος 0,53 μ.) και CVIII (Σχέδ. 1.) (διαστάσεις εξωτερικές 1,70×1, εσωτερικές 1,30× 0,66, πάχος τοιχωμάτων 0,05-0,09, βάθος 0,50 μ.), που ανασκάφηκαν στην τομή IV, είναι οι περισσότερο ενδεικτικοί για τη μορφή αυτού του τύπου: σχιστόπλακες αποτελούσαν τόσο τα κάθετα τοιχώματα όσο και τις καλυπτήριες. Ο αριθμός τους ποίκιλλε σε κάθε πλευρά, όπου συσσωρεύονταν οι πλάκες για να συμπληρώσουν τα κατά μήκος και καθ' ύψος κενά που δημιουργούνταν. Μικρότεροι λίθοι στις εξωτερικές γωνίες συγκρατούσαν τις πλάκες στη θέση τους.

Οι τάφοι περιείχαν μία συνεσταλμένη ταφή, και στα πόδια αυτής (T.LV, CVIII) υπήρχε συχνά ανακομιδή (Πίν. 97 ε). Παρουσίαζαν δύο βασικούς προσανατολισμούς: α) Α.-Δ., με την κεφαλή προς Α. και στροφή του κορμού προς Β. (στο δεξί πλευρό), όπως μαρτυρείται από τα υπάρχοντα σκελετικά λείψανα (T.XV, LII, CVIII) και β) Β.-Ν., ή με ελαφρά απόκλιση, με την κεφαλή προς Β. ή ΒΔ. (T.XXI και CVII).

Η διαφοροποίηση ως προς τον προσανατολισμό αποτελεί πιθανώς χρονολογικό στοιχείο κατάταξης των τάφων. Όλες οι ταφές φαίνεται ότι ήταν αρχικά κτερισμένες, αλλά οι μισές σχεδόν από αυτές ήταν πολύ κατεστραμμένες για να δώσουν σαφείς ενδείξεις.

Τα ανασκαφικά δεδομένα ήταν τα εξής:

T.II: Θραύσμα μελαμβαφούς κυπέλλου με σφαιρικό πεπιεσμένο σώμα (Κ 8398), υπομυκηναϊκής-πρωτογεωμετρικής περιόδου[2].

T.XV: α) μελαμβαφής αμφορέας (Κ 8312), που βρέθηκε σε θραύσματα στη νοτιοδυτική εξωτερική γωνία του τάφου, υπομυκηναϊκής-πρωτογεωμετρικής περιόδου[3].

β) μελαμβαφής αμφορέας (Κ 8317), με απιόσχημο κορμό και διακόσμηση από ημικύκλια στη ζώνη του ώμου, υπομυκηναϊκής-πρωτογεωμετρικής περιόδου[4] (Πίν. 97 α). Εντοπίστηκε κοντά στα πόδια του νεκρού. γ) Θραύσματα από σιδερένιο δρεπανόσχημο εγχειρίδιο, στο ύψος των ποδιών, που φέρει ίχνη της ξύλινης επένδυσης της λαβής. δ) Το κεφάλι του νεκρού στηριζόταν σε θραύσμα από τη βάση άβαφου χρηστικού αγγείου.

T.XXI: Κυάθιο, χειροποίητο, καλής κατασκευής (Κ 8304) (Πίν. 97 γ) με διακόσμηση από «σταγονόμορφα κρόσια» στη ζώνη του ώμου και της κοιλιάς, το οποίο ανήκει στη μυκηναϊκή κεραμική παράδοση (ΥΕ ΙΙΙΓ)[5].

T.XXXα: Τμήμα σφαιρικού, πυξιδόμορφου, χειροποίητου αγγείου (Κ 8399), καλής ποιότητας[6], στην παρειά της σωζόμενης μακράς πλευράς του τάφου.

T.LII: Χειροποίητο άβαφο κυάθιο, με υπερυψωμένη λαβή, σώμα σφαιρικό, πεπιεσμένο, και χωνοειδές χείλος (Κ 8396). Βρέθηκε στο ύψος των ώμων του νεκρού.

T.CVII: α) Χάλκινο έλασμα ημικυκλικού σχήματος (ενώτιο;), στο ύψος του αριστερού βραχίονα του νεκρού. β) Λίθινο σφονδύλι.

T.CVIII: α) Τριφυλλόσχημη μελαμβαφής οινοχόη με σφαιρικό, επίμηκες σώμα (Κ 8289) ΥΠΓ-ΥποΠΓ περιόδου[7], στο ανατολικό εξωτερικό τοίχωμα. β) Μελαμβαφής σκύφος με ημικύκλια στη ζώνη ανάμεσα στις λαβές (Κ 8011), ΥποΠΓ περιόδου[8], κοντά στα δάχτυλα των ποδιών. γ) Χειροποίητη λήκυθος, καλής ποιότητας (Κ 8008)[9] (Πίν. 97 β), στο ύψος του στήθους. δ) Θραύσματα από δύο σιδερένιες περόνες με δισκόμορφη κεφαλή και σφαιρικό εξόγκωμα στο στέλεχος[10], που διατηρούν λείψανα υφάσματος (τμήμα άλλης μιας βρέθηκε κατά τον καθαρισμό των καλυπτηρίων του τάφου). Αποκαλύφθηκαν κάτω από το σκύφο και τη λήκυθο, αντίστοιχα.

---

1. Η συστηματική μελέτη των νομισμάτων δεν έχει ακόμη πραγματοποιηθεί.

2. M. Popham - L. H. Sackett, Lefkandi I (Text), 1980, σ. 294-297, εικ. 7, τύπος j, με χείλος πρωϊμότερου τύπου.

3. Ό. π., σ. 328-329, εικ. 17, D (SPG 1-11) και πίν. 151, II, τάφος 47 (East Cemetery).

4. Ό. π., σ. 335-338 και πίν. 150 (SPG).

5. A. Furumark, Mycenaean Pottery, I, για το σχήμα σ. 35, εικ. 7 (FS 126) ΥΕ ΙΙΙΒ, και για το μοτίβο σ. 411, εικ. 71, 12-14 - ΥΕ ΙΙΙΓ (FM 72). Απαντά και στην ΥΜ, βλ. P. A. Mountjoy, Mycenaean Decorated Pottery: A Guide to Identification, 1986, σ. 195.

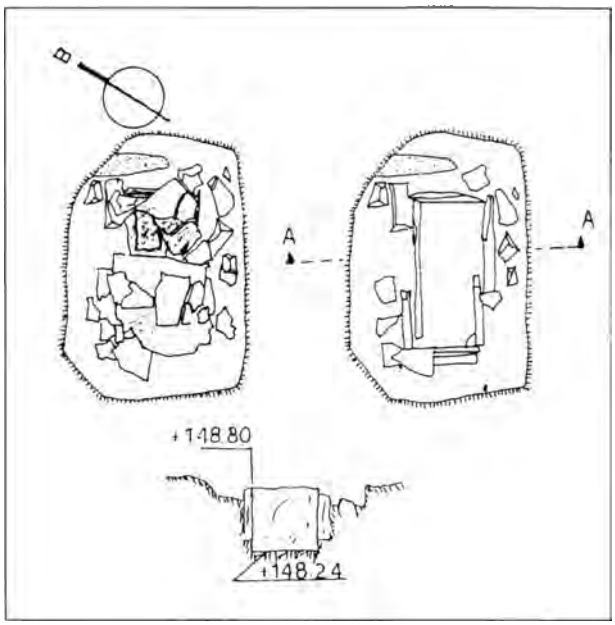
6. Για πιθανό σχήμα βλ. Lefkandi I, ό.π. (υποσημ. 2), εικ. 17, G ή E (SPG II-III), σ. 328.

7. Για το περίγραμμα του σώματος βλ. Lefkandi I, ό.π. (υποσημ. 2), σ. 317, εικ. 15, f (LPG), ως προς τις επιμέρους λεπτομέρειες εικ. 15, G (SPGI).

8. Ό. π., σ. 298, εικ. 8, I, και σ. 300-301.

9. Ο τύπος αναφέρεται ως σχετικά σπάνιος: AA 1987, 1, σ. 37, σημ. 93.

10. Για τον τύπο B2 βλ. I. Kilian-Dirlmeier, Nadeln der frühgriechischen bis archaischen Zeit von der Peloponnes, σ. 69, 71, και πίν. 9, 224-225.

Σχέδ. 1. Λαμία. Ταράτσα - Αγία Παρασκευή. Ο τάφος CVIII. Κάτοψη και τομή Α-Α.

ε) Σιδερένιο μαχαιροειδές ξίφος με τριγωνική λαβή, σε θραύσματα, που φέρει ίχνη της ξύλινης επένδυσης[11].

Οι παραπάνω κιβωτιόσχημοι τάφοι χρονολογούνται, με βάση τα ευρήματα που προέρχονται από αυτούς, στους ύστερους μυκηναϊκούς και τους πρωτογεωμετρικούς χρόνους. Η περιορισμένη ανασκαφική έρευνα δεν προσφέρει σαφή στοιχεία για τη διάρκεια συνεχούς χρήσης του προϊστορικού νεκροταφείου. Εν τούτοις, η έκτασή του ήταν αρκετά μεγαλύτερη, όπως πιστοποιείται από τον εντοπισμό αντικειμένων προϊστορικής περιόδου (σιδερένια μαχαιρίδια ή εργαλεία, μερικά εκ των οποίων δρεπανόσχημα, χάλκινα ελάσματα από ενώτια, πήλινες αγνύθες και λίθινοι τριπτήρες) στις επιχώσεις των βυζαντινών τάφων, οι οποίοι υπήρξαν, σε μεγάλο βαθμό, τα αίτια της καταστροφής των προϊστορικών τάφων και στρώσεων. Χαρακτηριστική είναι η παρουσία οστράκων προϊστορικής περιόδου μέσα στους βυζαντινούς τάφους (αξιοσημείωτο εύρημα είναι κατώτερο τμήμα άβαφης κύλικας (Κ 8397) κάτω από την καλυπτήρια κεραμίδα του T.LXXV)[12].

Λόγω της μεγαλύτερης έκτασης που καταλάμβαναν οι τάφοι της βυζαντινής περιόδου, κατέστη δυνατή η παρατήρηση της χωροοργάνωσης του νεκροταφείου αυτής της περιόδου (Σχέδ. 2).

Αξιοπρόσεκτη ήταν η συγκέντρωση και επισυσσώρευση ταφών σε ένα μικρό χώρο, ιδιαίτερα στους τάφους ΙΙΙ και IV. Ελάχιστο κενό μεσολαβούσε ανάμεσα στις ταφές που συχνά επικαθόταν η μία της άλλης (τμήμα του T.XXXVII κάτω από τον T.XXXVI, του T.XLII κάτω από τον T.XLII κ.α.), ενώ ανασκάφηκαν, επίσης, τάφοι με κοινά τοιχώματα T.X και XXXIX, T.XLIV και XLV, T.LXXXVII, LXXXVIII, LXXXIX, οι οποίοι προς Α. οριοθετούνταν από τοίχο-περίβολο (;), οικοδομημένο από αργούς, μικρού μεγέθους λίθους (διαστ.: σωζ. μήκος 3,20, πλάτος 0,60 και σωζ. ύψος 0,45 μ.) (Σχέδ. 3). Ανάλογη λειτουργία μπορεί να είχαν αποσπάσματα τοίχων στο δυτικό όριο της τομής ΙΙΙ, οι οποίοι εδράστηκαν σε προϊστορικές επιχώσεις και αλλεπάλληλες ταφές σε ένα δεδομένο ταφικό χώρο (T.LXIII, LXIV, LIX· T.XLV και LXXXV· T.LXXXVI και LXXVII).

Το φαινόμενο της συσπείρωσης των τάφων: συνεχής χρήση ενός περιορισμένου χώρου για ενταφιασμό και η –ως αποτέλεσμα– συγκέντρωση των τάφων σε αυτό, ήταν γνωστή ταφική πρακτική κατά τους βυζαντινούς χρόνους[13], αλλά είναι δυνατόν να οφείλεται και σε κάποιο γεγονός αυξημένης θνησιμότητας (τα συχνά απαντώμενα μέσα στους τάφους λείψανα καύσης είναι πιθανές ενδείξεις για αποτροπή μιασμάτων από ασθένειες).

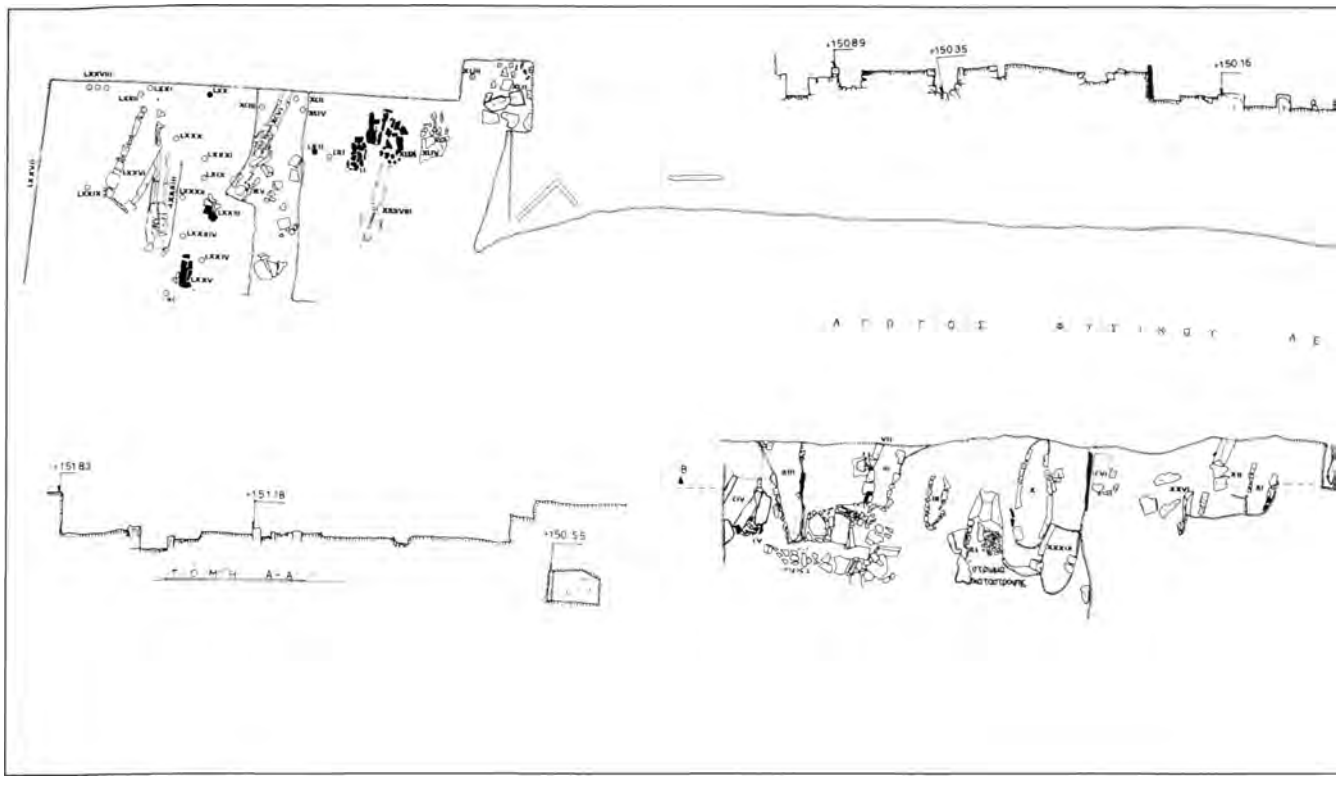
Στο κατώτατο επίπεδο των τομών ΙΙΙ και VI διαπιστώθηκε μια πρωιμότερη φάση χρήσης του χώρου κατά τη βυζαντινή περίοδο: δύο κυκλικά λαξεύματα-αποθέτες, σε απόσταση 1,20 μ. ο ένας από τον άλλο (με διαστάσεις α) διάμετρος χείλους 1,20×βάθος 1,15 μ., και β) διάμετρος χείλους 1,45×βάθος 1,38 μ.) χρησιμοποιήθηκαν για την απόρριψη θραυσμένων αγγείων και κεραμίδων, οστών και λίθων μέσα σε επίχωση όπου εμφανίστηκαν ίχνη καύσης. Εξάλλου, στην τομή IV, οι τάφοι της βυζαντινής περιόδου «εδράστηκαν» σε ένα επίπεδο από θραυσμένες κεραμίδες (στρώμα καταστροφής), πάχ. 0,30 μ., που προέρχονται πιθανώς από κάποιο οικοδόμημα του οποίου άλλο λείψανο δεν εντοπίστηκε. Κάτω από αυτό το στρώμα αποκαλύφθηκε μεγάλος λιθοσωρός (ΤΧ 1) και αποσπάσματα άλλων τοίχων (ΤΧ 3 και 4) των ύστερων φάσεων της ΠΓ περιόδου.

Ο πρώτος (μέγ. σωζ. μήκ. Α.-Δ. 2,45, πλ. 0,85 και σωζ. ύψ. 0,80 μ.), σε μορφή «τυμβοειδούς εξάρματος» κάλυπτε

11. Για τον τύπο βλ. Ι. Βοκοτοπούλου, Βίτσα Ι, Αθήνα 1986, σ. 195-196 και σ. 298, εικ. 27 (χρονολογία: 9ος αι. π.Χ.).

12. Furumark, ό. π. (υποσημ. 5), FS 267 (ΥΕ ΙΙΙΓ).

13. ΑΕ 1950-1951, σ. 163 κ.ε.

Σχέδ. 2. Λαμία. Ταράτσα - Αγία Παρασκευή. Κάτοψη του νεκροταφείου και τομές Α-Α, Β-Β.

– τουλάχιστον – τον Τ.CVIII (ίσως και το γειτονικό προς Β. Τ.LII), σύμφωνα με μια ταφική πρακτική γνωστή στη Θεσσαλία, τη Μακεδονία και την Ήπειρο, από την ΠΓ περίοδο[14], ενώ οι άλλοι μπορεί να αποτελούσαν ταφικούς περιβόλους ή αναλήμματα για τους παρακείμενους τάφους.

Εκτός από το χώρο του νεκροταφείου, ανασκάφηκαν δύο άλλοι χώροι οικιστικού χαρακτήρα:

1. Σε απόσταση 30 μ. από το νοτιότερο αποκαλυφθέν πέρας του νεκροταφείου, 2,50 μ. περίπου χαμηλότερα από το ανώτερο επίπεδο του Τ.CVIII, μέσα στην αύλακα τοποθέτησης του αγωγού, εντοπίστηκε τμήμα κτιρίου αποτελούμενο από δύο κάθετους μεταξύ τους τοίχους:

α) ΤΧ Α(Α.-Δ.), μέγ. εμφ. μήκ. 2,30, πλ. 0,80-0,90 και σωζ. ύψ. 0,80 μ.

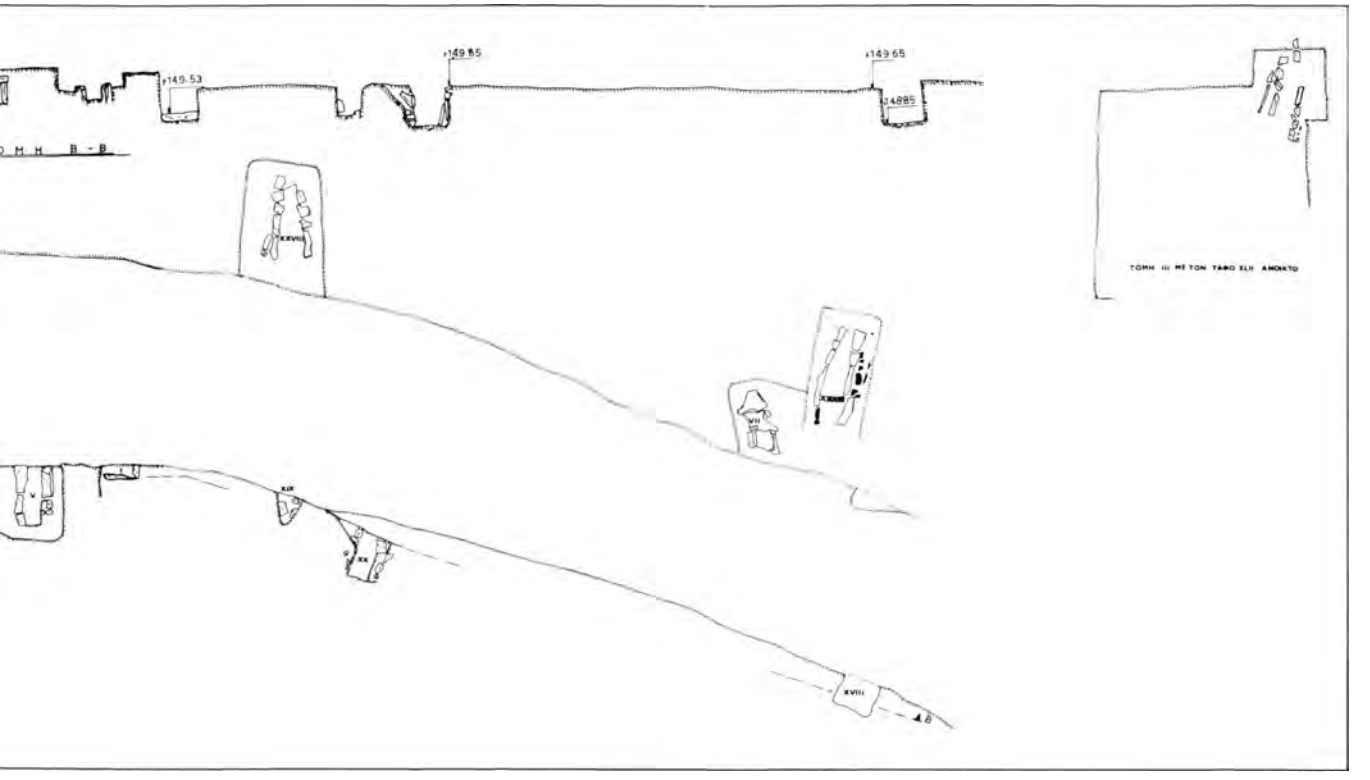
β) ΤΧ Β (Β.-Ν.), μεγ. εμφ. μήκ. 2,50, πλ. 0,60-0,70 και σωζ. ύψ. 0,40 μ. Στην τάφρο θεμελίωσης του ΤΧ Α, στη νότια πρόσοψή του, συνελέγη μικρό δίωτο κυλινδρικό αλάβαστρο (Κ 8310) (Πίν. 97 δ) με διακόσμηση από εκφυλισμένο συνεχή πλοχμό στον ώμο, μυκηναϊκής περιόδου[15]. Πάνω από τον τοίχο ΤΧ Β υπήρχε ένα στρώμα καταστροφής, χαρακτηριζόμενο από την έντονη παρουσία κάρβουνου και από τα υπολείμματα ενός μεγάλου πιθαριού, του οποίου το κατώτερο τμήμα βρέθηκε κατά χώραν στη δυτική παρειά της αύλακας. Από τη συγκεκριμένη στρώση προήλθε ένα ακέραιο άβαφο κυάθιο, χειροποίητο, καλής ποιότητας (Κ 8017), των ύστατων μυκηναϊκών χρόνων[16], μία χάλκινη αιχμή βέλους σε δύο θραύσματα[17] και τμήμα χείλους από ελεφαντοστέινο μικρό αγγείο.

14. Βλ. Βίτσα Ι, ό.π. (υποσημ. 11), σ. 328-330 (πρβλ. Άλο Θεσσαλίας, Τσαουζίτσα Κεντρικής Μακεδονίας και Βίτσα).

15. Furumark, ό.π. (υποσημ. 5), (FS 96-7), σ. 43-45 και (FM 48 άτυπο για αλάβαστρα) σ. 360, εικ. 61, 15.

16. Furumark, ό.π. (υποσημ. 5), FS 214: 4α, σ. 50 και 52, και FS 215, σ. 621.

17. Για τύπο R. A. J. Avila, Bronzene Lanzen und Pfeilspitzen, πίν. 28, 754 (Klasse 2d), σ. 110-111 (ΥΕ ΙΙΙΒ-Γ).

Τα παραπάνω ευρήματα, καθώς και τα όστρακα από μικρά, κυρίως, αγγεία (κύπελλα ή κυάθια, κύλικες, αλάβαστρα κ.ά.), λεπτά ή χειροποίητα, καλής κατασκευής, αλλά και από χονδροειδή με «στιλπνή», λειασμένη επιφάνεια, υποδεικνύουν τη χρήση του ΤΧ Β, ο οποίος εδράστηκε σε ένα προγενέστερο στρώμα καύσης, κατά το τέλος της μυκηναϊκής περιόδου ή και υστερότερα.

Ο ΤΧ Α ίσως ήταν μεταγενέστερος. Οι επιχώσεις στις τάφρους θεμελίωσης και στις δύο όψεις του μας έδωσαν στοιχεία για ομοιότητες ως προς την κεραμική του χώρου με το στρώμα γύρω από το λιθοσωρό του Τ.CVIII και τους γειτονικούς με αυτόν τάφους. Δυστυχώς η ανάγκη ταχείας διεκπεραίωσης του έργου του αγωγού δεν επέτρεψε τη συστηματικότερη έρευνα στο χώρο.

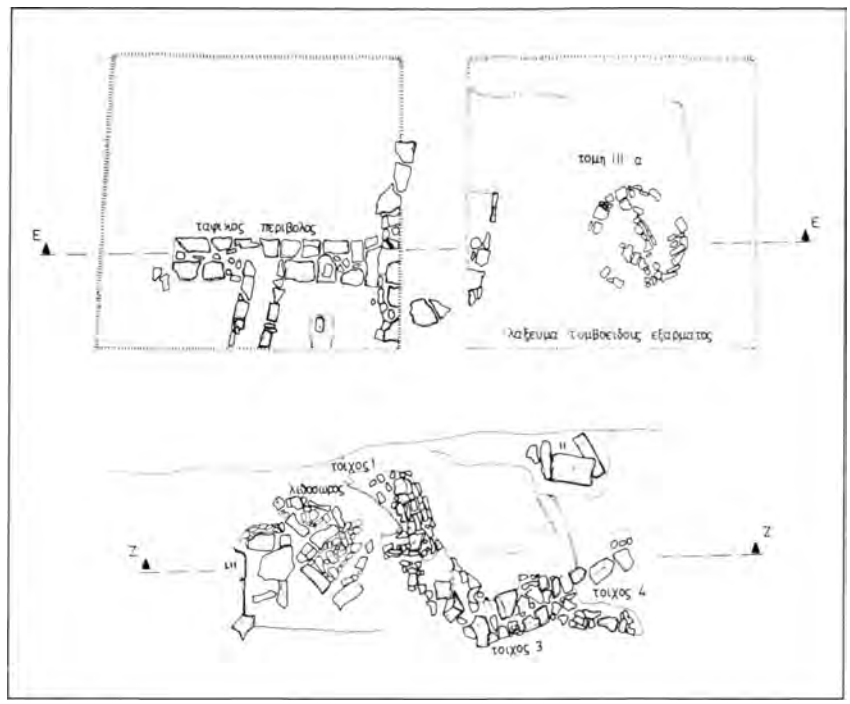
2. Ένα άλλο οικιστικό – μάλλον – στοιχείο, το ήμισυ μόνο του οποίου αποκαλύφθηκε, εντοπίστηκε 35 μ. προς Β. της τομής IV, μέσα στην αύλακα. Πρόκειται για δύο αλλεπάλληλα λιθόστρωτα διαμ. 2,15 μ., οικοδομημένα από λεπτές πλάκες ακανόνιστου σχήματος, πάχ. 0,04-0,06 μ. Περιβάλλονταν από κάθετα τοποθετημένες καμπυλόκυρτες κεραμίδες που είχαν ελαφρά κλίση προς το εσωτερικό. Το καθένα από αυτά επικαθόταν σε μια λεπτή στρώση κονιάματος. Τόσο τα λιγοστά όστρακα στην περιοχή γύρω από αυτά όσο και η μορφή τους (αξιοσημείωτο είναι ότι το κατώτερο λιθόστρωτο, σε όση έκταση σωζόταν, δεν παρουσίαζε ίχνη καταστροφής, ώστε να δικαιολογείται η κατασκευή του ανώτερου) είναι ανασταλτικά για την ερμηνεία της χρήσης τους.

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΣΤΑΜΟΥΔΗ

Οδός Παπακυριαζή 6

Στο παραπάνω οικόπεδο ιδιοκτησίας Αφών Μπαχλαβά-ΑΜΑΚ ΑΕ αποκαλύφθηκαν μετά από εκσκαφή θεμελίων για την ανέγερση νέας οικοδομής τέσσερις τάφοι ελληνιστικών χρόνων. Ανήκουν στο νοτιοανατολικό νεκροταφείο της αρχαίας Λαμίας, τμήματα του οποίου έχουν έλθει στο φως και κατά το παρελθόν με αφορμή ανάλογες εργασίες[18]. Οι τάφοι ήταν κιβωτιόσχημοι με προσανατολισμό Α.-Δ., οι τρεις κατασκευασμένοι από πλάκες πωρόλιθου και ο ένας από πήλινες πλάκες.

Τάφος 1. Κιβωτιόσχημος από πλάκες πωρόλιθου. Δεν

Σχέδ. 3. Λαμία.Ταράτσα - Αγία Παρασκευή. Ταφικός περίβολος, λάξευμα τυμβοειδούς εξάρματος και τομές Ε-Ε, Ζ-Ζ.

σωζόταν η βόρεια μακρά πλευρά του. Είχε δύο καλυπτήριες από πωρόλιθο. Οι πλευρές του εσωτερικά έφεραν ωχροκίτρινο επίχρισμα. Έξω από τη νοτιοανατολική γωνία του τάφου βρέθηκαν ένας οξυπύθμενος αμφορέας, ένα άωτο σκυφίδιο και ένα μελαμβαφές αγγείο. Σε βάθος 0,60 μ. είχε αποτεθεί ένας νεκρός εκτάδην με το κρανίο στα δυτικά. Κάτω από αυτόν βρέθηκαν σαθρά οστά, προφανώς από προγενέστερες ταφές, μερικά από τα οποία ήταν καμένα. Διάσπαρτα σε όλη την έκταση του τάφου, αλλά κυρίως γύρω από το κρανίο, βρέθηκαν 31 φύλλα από χρυσό στεφάνι. Τα κτερίσματα βρίσκονταν στα πόδια του νεκρού και κατά μήκος των μακρών πλευρών του τάφου. Συγκεκριμένα βρέθηκαν: αμφορέας, δεκαπέντε μυροδοχεία και τεμάχια άλλων μυροδοχείων, πρόχους, τρία άωτα σκυφίδια, έξι χάλκινα νομίσματα, δύο χάλκινα ελάσματα, δύο σιδερένια αντικείμενα. Εσωτερικές διαστάσεις: 1,73×0,64×0,82 μ. ύψος.

Τάφος II. Κιβωτιόσχημος από πήλινες πλάκες, ημικατεστραμμένος. Πήλινες πλάκες αποτελούσαν και το δάπεδό του, πάνω στο οποίο βρέθηκαν υπολείμματα σκελετού με το κρανίο στα δυτικά. Κτερίσματα: μυροδοχείο, δύο πώματα αγγείων, δύο γυάλινα μυροδοχεία και τεμάχια άλλων. Διαστάσεις: 1,63×0,46 μ.

Τάφος III. Κιβωτιόσχημος από πλάκες πωρόλιθου με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. Οι δύο καλυπτήριες βρέθηκαν στη θέση τους. Οι πλευρές έφεραν επίχρισμα εσωτερικά. Περιείχε οστά άκρων και τμήμα κρανίου στη βορειοδυτική γωνία. Συγκεντρώθηκαν όστρακα, κεραμίδες και τεμάχια ειδωλίων. Εσωτερικές διαστάσεις: 1,74×0,62× 0,80 μ. ύψος.

Τάφος IV. Κιβωτιόσχημος από πλάκες πωρόλιθου με ωχροκίτρινο επίχρισμα εσωτερικά. Δεν σώζονταν οι καλυπτήριες, ούτε η δυτική στενή πλευρά. Περιείχε δύο επάλληλες, διαδοχικές, όπως δηλώνουν και τα κτερίσματα, ταφές με τα κρανία στα δυτικά. Κοντά στο κρανίο του αρχαιότερου σκελετού βρέθηκε ένα χάλκινο νόμισμα. Κτερίσματα: αμφορέας, έντεκα μυροδοχεία, τρεις άωτοι σκύφοι, ειδώλιο ερωτιδέως και τεμάχια άλλων ειδωλίων. Εσωτερικές διαστάσεις: 1,83×0,59× 0,80 μ. ύψος.

Από τις επιχώσεις στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου περισυνελέγη ένα μυροδοχείο.

Οδός Σκουφά και Προμηθέως

Στο παραπάνω οικόπεδο ιδιοκτησίας Κ. Πετρόπουλου αποκαλύφθηκαν με αφορμή την εκσκαφή θεμελίων για την ανέγερση νέας οικοδομής τέσσερις τάφοι: δύο κιβωτιόσχημοι από πλάκες πωρόλιθου, ένας κτιστός κιβωτιόσχημος και ένας κεραμοσκεπής.

Τάφος I. Κιβωτιόσχημος από πλάκες πωρόλιθου (Πίν.

98 α), με καλυπτήριες δύο όμοιες πλάκες, από τις οποίες η μία μετακινημένη. Βρέθηκε στο βορειοανατολικό όριο του οικοπέδου και τμήμα του προχωρούσε κάτω από τον ακάλυπτο χώρο της όμορης οικοδομής. Προσανατολισμός Α.-Δ. Ίχνη επιχρίσματος διαπιστώθηκαν στην εσωτερική επιφάνεια των τοιχωμάτων των πλευρών. Τα οστά βρέθηκαν έντονα διαβρωμένα, θα πρέπει όμως να ανήκουν σε ένα σκελετό τοποθετημένο εκτάδην και κτερισμένο κυρίως με αγγεία και πολύτιμα κοσμήματα. Κτερίσματα: δεκαέξι μυροδοχεία και όστρακα άλλων, δύο λάγηνοι, πινάκιο, τρεις αστράγαλοι, πολυάριθμα φύλλα από χρυσό στεφάνι διαφόρων σχημάτων, χρυσό διάδημα, ζεύγος χρυσών ενωτίων, δεκαέξι χρυσές βαρελόσχημες χάνδρες, χρυσή χάνδρα σε σχήμα οξυπύθμενου αμφορέα, χρυσό δακτυλίδι, δύο χρυσά δισκοειδή ελάσματα με έκτυπη μορφή κατενώπιον, δανάκη, χάλκινο νόμισμα, ασημένια περόνη, οκτώ χάλκινοι κρίκοι και τμήματα τριών άλλων, τρεις ασημένιοι κρίκοι και τμήματα ενός άλλου, τρεις σιδερένιες ράβδοι, μολύβδινο αντικείμενο.

Τάφος ΙΙ. Κιβωτιόσχημος από πλάκες πωρόλιθου, με καλυπτήριες όμοιες πλάκες που βρέθηκαν στη θέση τους. Προσανατολισμός ΒΑ.-ΝΔ. Έξω από τον τάφο βρέθηκε οξυπύθμενος αμφορέας, μυροδοχείο και σιδερένιο αντικείμενο. Περιείχε μια ταφή εκτάδην με το κρανίο στα νοτιοδυτικά. Διατηρούνταν λίγα οστά των άνω και κάτω άκρων, ελαφρώς μετακινημένα από την αρχική τους θέση. Μοναδικό κτέρισμα ένα μυροδοχείο. Εσωτερικές διαστάσεις: 1,85×0,57×0,87 μ. ύψος.

Τάφος ΙΙΙ. Κεραμοσκεπής ημικατεστραμμένος. Η διερεύνησή του δεν απέδωσε τίποτα.

Τάφος ΙV. Κιβωτιόσχημος με πλευρές χτισμένες από πλακοειδείς πέτρες με δύο πώρινες καλυπτήριες. Το δυτικό τμήμα του ήταν κατεστραμμένο. Προσανατολισμός Α.-Δ. Περί το μέσον του τάφου βρέθηκαν τμήματα οστών κάτω άκρων (Πίν. 98 β). Εσωτερικές διαστάσεις: σωζόμενο μήκος 1,28×0,51× 0,59 μ. ύψος.

Από τις επιχώσεις στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου περισυνελέγη ένα μυροδοχείο.

Οδός Ποσειδώνος

Στην ανατολική γωνία του οικοπέδου ιδιοκτησίας Ν. Καραφέρη αποκαλύφθηκε, με αφορμή εκσκαφές, ορθογώνιος λάκκος με προσανατολισμό Β.-Ν. Τα τοιχώματά του έφεραν επένδυση από κεραμίδες, από τις οποίες σώζονταν τμήματα κατά μήκος της δυτικής μακράς πλευράς. Ο τάφος ήταν κατεστραμμένος από παλιά. Περιείχε οστά άκρων στα ανατολικά και όστρακα αγγείου. Εσωτερικές διαστάσεις: 1,82×0,41× 0,45 μ. ύψος.

Στη δυτική πλευρά του οικοπέδου βρέθηκαν λίγα διάσπαρτα οστά, όστρακα και τμήμα σιδερένιου καρφιού, προφανώς από κατεστραμμένο τάφο.

Οδός Σκοπέλου 4 και πάροδος Τσαλτάκη

Στο παραπάνω οικόπεδο ιδιοκτησίας Αθανασίου και Δημητρίου Φλώρου αποκαλύφθηκαν μετά από εκσκαφή για την ανέγερση νέας οικοδομής δύο λαξευτοί θαλαμωτοί τάφοι ελληνιστικών χρόνων (Σχέδ. 4). Ανήκουν στο βόρειο νεκροταφείο της αρχαίας Λαμίας, τμήματα του οποίου έχουν έλθει στο φως κατά το παρελθόν[19].

Τάφος Ι. Η οροφή και το νοτιοδυτικό τμήμα του είχαν καταστραφεί από τον εκσκαφέα. Θάλαμος σχεδόν τετράγωνης κάτοψης, διαστ. 2,65×2,70 μ., τυπικής διαμόρφωσης με τρεις λαξευτές κλίνες και ένα ορθογώνιο όρυγμα στο κέντρο. Προσανατολισμός Α.-Δ. με την είσοδο, την οποία έφρασσε μια πλάκα από πωρόλιθο, στα δυτικά. Αναβαθμοί σχηματίζονταν στο δρόμο, στην είσοδο και στο ανατολικό άκρο του ορύγματος. Στη βόρεια και νότια κλίνη βρέθηκαν διαταραγμένα οστά άκρων, στη νοτιοδυτική γωνία δύο κρανία και στη νότια κλίνη τμήματα τριών κρανίων. Στο όρυγμα υπήρχαν σαθρά οστά από ανακομιδές και τα εξής κτερίσματα: επτά μυροδοχεία, επτά λύχνοι, δύο γυάλινα μικκύλα μυροδοχεία, δύο ειδώλια πτερωτών μορφών, ειδώλιο υδριαφόρου, κεφαλή ειδωλίου, τμήματα πήλινου ρόδακα και αναρτώμενων δίσκων, χάλκινη πόρπη, χάλκινος δακτύλιος.

Από τις κλίνες περισυνελέγησαν τρία μυροδοχεία, ένας λύχνος, τμήμα λύχνου, τμήμα πώματος αγγείου, ειδώλιο πτερωτής μορφής, πήλινο αναρτώμενο ανθέμιο και μολύβδινο έλασμα και από τα μπάζα ένας λύχνος και ένα άωτο σκυφίδιο.

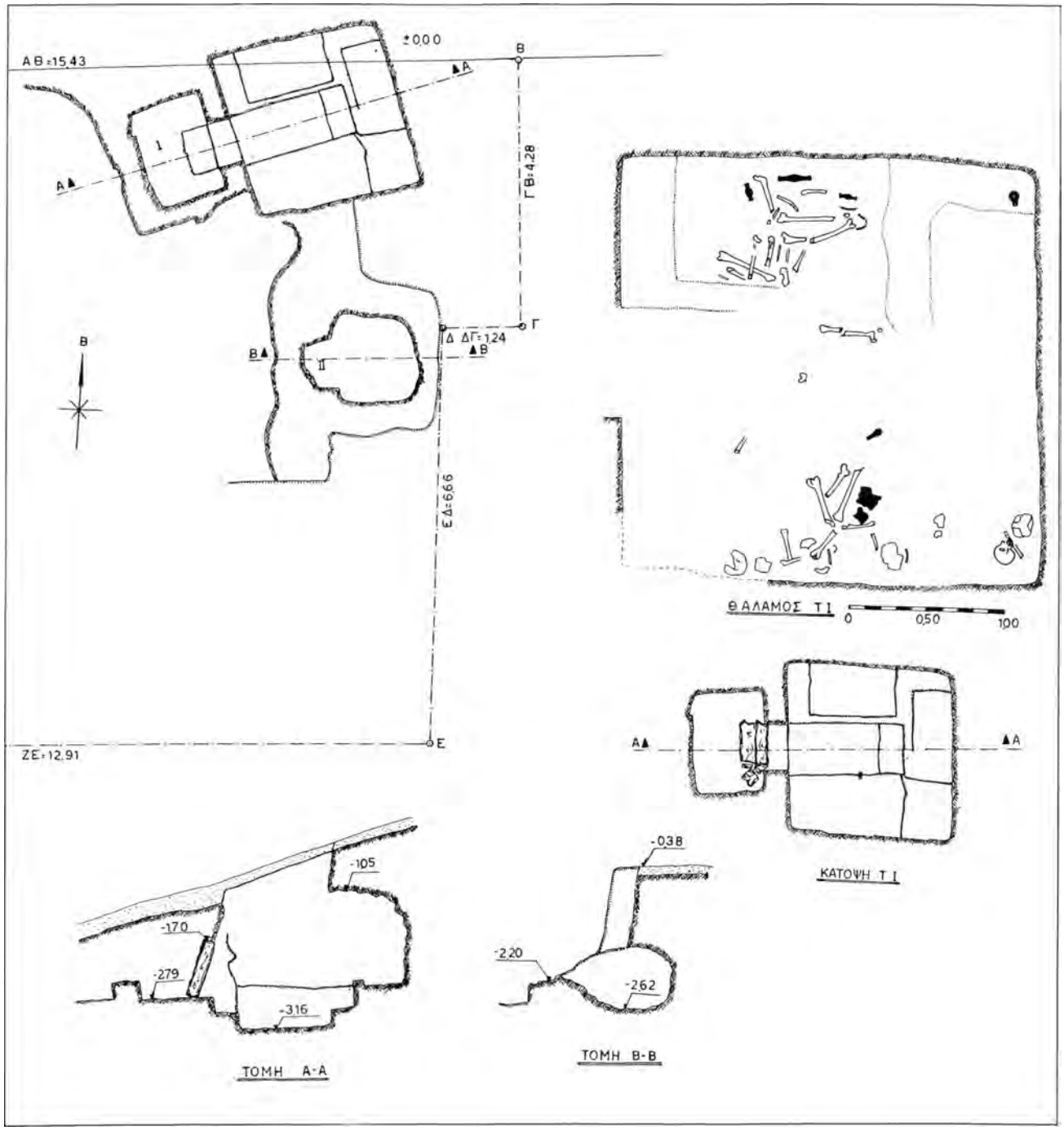
Τάφος ΙΙ (Πίν. 99 α). Λαξευτός θαλαμωτός αμελούς ή ημιτελούς διαμόρφωσης με προσανατολισμό Α.-Δ. και την είσοδο στα δυτικά. Κάτοψη θαλάμου ακανόνιστη. Από το εσωτερικό του συγκεντρώθηκαν μόνο λίγα όστρακα.

Θέση Πουρναράκι, οδός Κρήτης 14

Στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Ηλία Αλμπάνη αποκαλύφθηκε με αφορμή εκσκαφή για την ανέγερση νέας οικο-

18. ΑΔ 45 (1990): Χρονικά, σ. 167 κ.ε.

19. ΑΔ 37 (1982): Χρονικά, σ. 189 κ.ε.

Σχέδ. 4 Λαμία. Οδός Σκοπέλου και πάροδος Τσαλτάκη. Κάτοψη και τομές Α-Α, Β-Β του λαξευτού θαλαμωτού τάφου.

δομής ένας κιβωτιόσχημος τάφος ελληνιστικών χρόνων. Το ανατολικό τμήμα του τάφου βρισκόταν κάτω από τα θεμέλια της όμορης οικίας. Οι πλευρές του ήταν από πλάκες πωρόλιθου επιχρισμένες εσωτερικά με υποκίτρινο κονίαμα. Είχε προσανατολισμό Α.-Δ. και περιείχε περισσότερες από μία ταφές, αν κρίνουμε από τα διαταραγμένα οστά που βρέθηκαν στο εσωτερικό του. Κτερίσματα: τρία μυροδοχεία και όστρακα άλλων, μικκύλο μυροδοχείο, αγνύθα, πήλινο αντικείμενο, χάλκινη περόνη, τμήμα σιδερένιου αντικειμένου, αστράγαλοι.

Εσωτερικές διαστάσεις: 1,75×0,56×0,82 μ. ύψος.

Καλύβια Λαμίας

Οικόπεδο Αλιμέντα Τετράς ΑΕΒΕ

Μετά από καταρρακτώδη βροχή αποκαλύφθηκε και στη συνέχεια ανασκάφηκε ένας ταφικός οξυπύθμενος πίθος. Είχε προσανατολισμό Α.-Δ. και διαστάσεις 2,32×0,97 μ. Το κάτω τμήμα του βρέθηκε θραυσμένο με τα τεμάχια των τοιχωμάτων πεσμένα στο εσωτερικό του. Περιείχε προφανώς μία ταφή με το κρανίο προς Δ., ενώ τα υπόλοιπα οστά δεν σώζονταν σε καλή κατάσταση. Κοντά στο κρανίο βρέθηκε ένα αγγείο. Στο ίδιο οικόπεδο είχαν ερευνηθεί το 1993 δύο ακόμα τάφοι[20].

Γλύφα

Θέση Φανός, αγροτικός δρόμος

Με αφορμή τις εργασίες ισοπέδωσης-διαμόρφωσης του αγροτικού δρόμου Γλύφας-Αγίου Δημητρίου, λίγο πριν από τη διασταύρωσή του με τον ιδιωτικό δρόμο που οδηγεί στο χώρο της ανασκαφής των νεκροταφείων της αρχαίας Αντρώνας, εμφανίστηκε σχεδόν επιφανειακά μια στρώση ακατέργαστων λίθων. Η διάταξή τους ήταν ακανόνιστη και μοναδικά ευρήματα από τον καθαρισμό τους ήταν λίγες κεραμίδες.

Θέση Φανός, αγρός Ι. Μελαχροινάκη

Συνεχίστηκε για δεύτερη περίοδο η ανασκαφή του τύμβου Β[21]. Οι εργασίες διήρκεσαν δύο εβδομάδες και περιορίστηκαν στη διερεύνηση των συντεταγμένων Τ86-Τ98, Υ86-Υ98, Φ91-Φ92, Ρ86-Ρ87 και Σ86-Σ87. Αποκαλύφθηκε ένας κιβωτιόσχημος τάφος πρώιμων μυκηναϊκών χρόνων χωρίς καλυπτήριες – τάφος ΧΧΙΙ. Περιείχε τρεις νεκρούς σε συνεσταλμένη στάση με τα κρανία στα νοτιοδυτικά, κτερισμένους με τρία αγγεία και ένα πήλινο σφονδύλι. Έξω από τη βορειοδυτική μακρά πλευρά του βρέθηκε ανακομιδή με ένα αγγείο, ένα λίθινο πώμα αγγείου και τμήμα χάλκινου ενωτίου και έξω από τη βορειοανατολική στενή πλευρά ένα πήλινο σφονδύλι. Στο νοτιοανατολικό τμήμα του τύμβου εντοπίστηκαν λείψανα δύο κατεστραμμένων κιβωτιόσχημων τάφων από την αρχική χρήση του τύμβου – ΧΧVIII, ΧΧΙΧ –, με τους οποίους συμπληρώνεται το κυκλικό σχήμα που ακολουθούσαν ως προς τη διάταξή τους οι τάφοι του τύμβου Β.

Επίσης ερευνήθηκαν πέντε λάκκοι υστερορωμαϊκών χρόνων – ΧΧΙΙΙ, ΧΧΙV, ΧΧV, ΧΧVI, ΧΧVII – όμοιου τύπου και προσανατολισμού με τους τάφους του τύμβου Α.

Κτερίσματα: πρόχους και ένα χάλκινο νόμισμα (τάφος ΧΧV), χάλκινο ενώτιο (τάφος ΧΧVI), χάλκινη πόρπη, σιδερένιο εργαλείο και χάλκινο νόμισμα (τάφος ΧΧVII).

Στυλίδα

Οδός Καρκαλή και Ζήση Διβριώτη (Σχέδ. 5)

Με αφορμή εκσκαπτικές εργασίες για την ανέγερση νέας οικοδομής στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Βασ. Αθανασίου αποκαλύφθηκαν 11 τάφοι και τμήμα ενός τοίχου.

Ο τοίχος ήταν κατασκευασμένος από λαξευτές λιθοπλίνθους και είχε κατεύθυνση Β.-Ν. Ακολουθούσε το δυτικό όριο του οικοπέδου, ενώ οι τάφοι ήταν διάσπαρτοι σε όλη την έκταση του οικοδομήσιμου χώρου και είχαν προσανατολισμό Α.-Δ. Ήταν όλοι ακτέριστοι και μεταγενέστεροι του τοίχου, τμήμα του οποίου είχε καταστραφεί για την κατασκευή του τάφου Ι.

Τάφος Ι. Κιβωτιόσχημος με πλευρές από μικτή τοιχοποιία (opus mixtum). Οι καλυπτήριες ήταν λίθινες πλάκες που σώζονταν αποσπασματικά και το δάπεδο από τετράγωνες οπτοπλίνθους. Από το σκελετό σώζονταν διαταραγμένα οστά λεκάνης και άκρων και ίχνη κρανίου στα δυτικά. Εσωτερικές διαστάσεις: 2,05×0,75-0,80×0,74-0,83 μ. ύψος.

Τάφος ΙΙ. Εγχυτρισμός σε αμφορέα καλυμμένο με λίθινη πλάκα. Περιείχε λίγα οστά και θραύσματα αγγείου.

Τάφος ΙΙΙ. Ημικατεστραμμένος κεραμοσκεπής καλυβίτης σε ορθογώνιο όρυγμα στο στέρεο έδαφος, διαστ. 1,20-1,30×0,64-0,70 μ. Οστά κρανίου βρέθηκαν στα δυτικά και διάσπαρτα οστά άκρων στο ανατολικό τμήμα του τάφου.

Τάφος ΙV. Λάκκος, διαστ. 1,20×0,50 μ. καλυμμένος με λίθινες πλάκες.

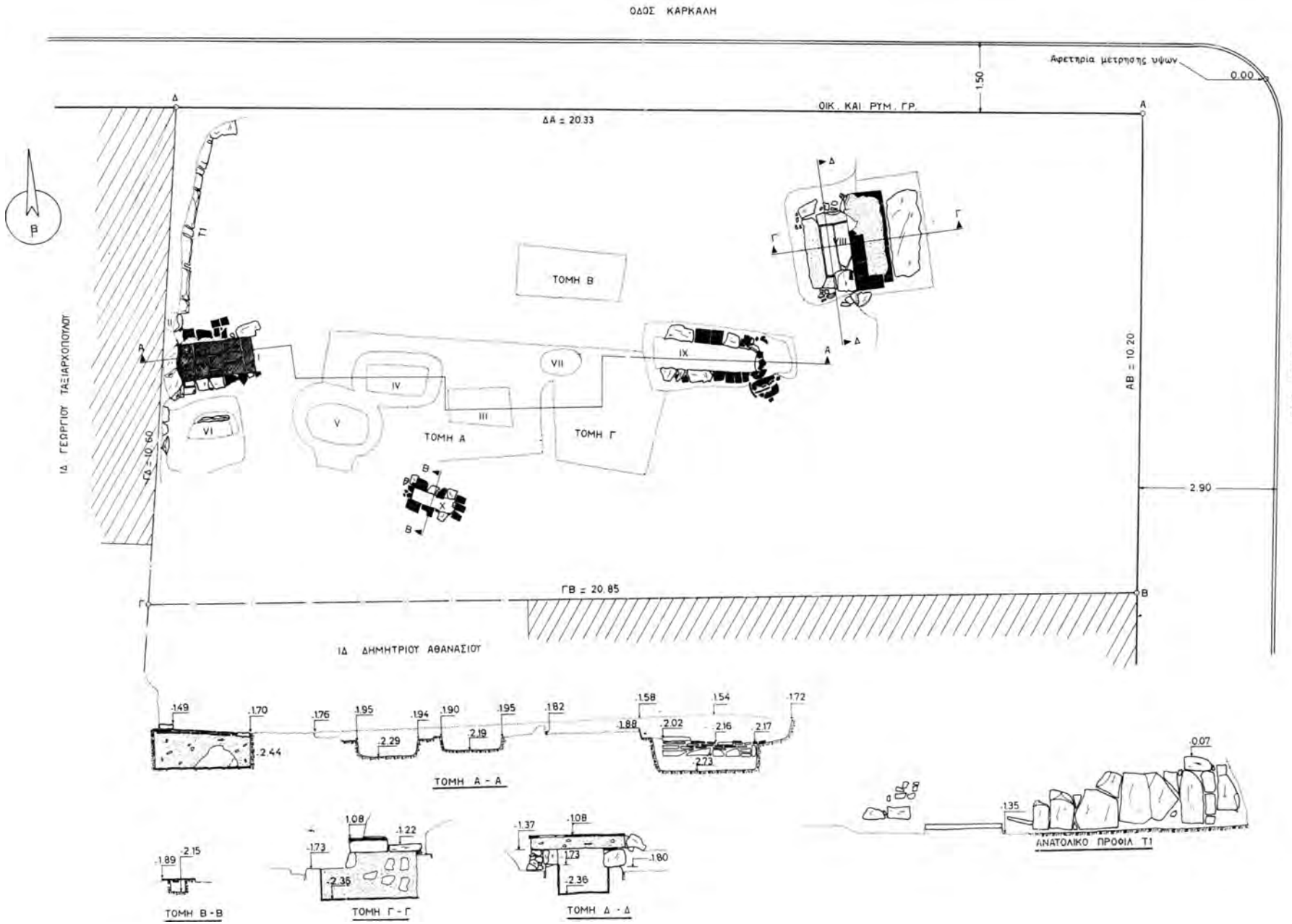
Τάφος V. Λάκκος όμοιου τύπου και διαστάσεων με τον προηγούμενο. Σαθρά οστά και ίχνη κρανίου στα δυτικά.

Τάφος VΙ. Λάκκος, διαστ. 1,20×0,32-0,53 μ. καλυμμένος με λίθινες πλάκες. Η βόρεια πλευρά του έφερε επένδυση από μία λίθινη πλάκα. Περιείχε ένα σκελετό κακής διατήρησης με το κρανίο στα δυτικά.

Τάφος VΙΙ. Ημικατεστραμμένος κεραμοσκεπής καλυβίτης σε ορθογώνιο όρυγμα στο στέρεο, διαστ. 0,75×0,50 μ. Έξω από τον τάφο βρέθηκε τμήμα αμφορέα.

Τάφος VΙΙΙ. Κιβωτιόσχημος κατασκευασμένος από λίθινες πλάκες με προσανατολισμό Α.-Δ. Δύο καλυπτήριες βρέθηκαν στη θέση τους στο ανατολικό τμήμα του

20. ΑΔ 48 (1993): Χρονικά, σ. 205.

Σχέδ. 5 Οδός Καρκαλή και Διβριώτη. Κάτοψη της ανασκαφής και τομές Α-Α, Β-Β, Γ-Γ, Δ-Δ.

τάφου. Η μία από αυτές έφερε επένδυση από τετράγωνες οπτοπλίνθους και κονίαμα. Στην ανώτερη επιφάνεια των πλευρών στο δυτικό τμήμα του τάφου είχαν τοποθετηθεί λίθοι διαφόρων μεγεθών, οι οποίοι ήταν στερεωμένοι με κονίαμα. Δάπεδο από τέσσερις λίθινες πλάκες. Από το σκελετό σώζονταν διαταραγμένα οστά. Περισυνελέγησαν όστρακα από τα οποία συγκολλήθηκαν τέσσερα αγγεία βυζαντινών χρόνων και σιδερένια αντικείμενα. Εσωτερικές διαστάσεις: 1,47×0,94-1,06×1 μ. ύψος.

Τάφος IX. Κιβωτιόσχημος με πλευρές χτισμένες από λίθινες πλάκες και οπτοπλίνθους σε ορθογώνιο όρυγμα στο στέρεο. Περιείχε ελάχιστα αποσαθρωμένα οστά. Εσωτερικές διαστάσεις: 2,05×0,50-0,60×0,66 μ. ύψος.

Τάφος X (Πίν. 99 β). Όμοιου τύπου με τον προηγούμενο. Περιείχε ελάχιστα οστά. Εσωτερικές διαστάσεις: 0,90×0,30×0,26 μ. ύψος.

Τάφος XI. Κεραμοσκεπής καλυβίτης. Περιείχε παιδική ταφή. Εσωτερικές διαστάσεις: 0,45×0,60 μ.

Στις επιχώσεις βρέθηκε τμήμα αγγείου με ίχνη καύσης (αρυτήρας;) και οξυπύθμενος αμφορέας.

Οικόπεδο Β. Καρανίκα

Το παραπάνω οικόπεδο συνορεύει με την ιδιοκτησία Ι. Κακαλιούρα, όπου διενεργήθηκε σωστική ανασκαφή στο παρελθόν και αποκαλύφθηκαν λείψανα οικιών του τέλους του 4ου αι. π.Χ.[22]. Μετά την υποβολή αίτησης για τη χορήγηση άδειας ανέγερσης οικοδομής διενεργήθηκε σωστική ανασκαφή με τη διάνοιξη δοκιμαστικών τομών σε όλη την έκταση του οικοπέδου όπου εξ αρχής σώζονταν ορατά αρχαία οικοδομικά λείψανα. Αποκαλύφθηκαν δέκα τοίχοι όμοιας δόμησης με αυτούς του διπλανού οικοπέδου, οι οποίοι σώζονται λιγότερο ή περισσότερο αποσπασματικά και εντοπίζονται στο μέσον του οικοπέδου και στη δυτική γωνία του (Σχέδ. 6· Πίν. 100 α). Προχωρούν έξω από τα όριά του, τόσο στην κατεύθυνση του δρόμου όσο και προς τις όμορες οικοδομές. Στα δυτικά διαγράφουν με σαφήνεια έξι τουλάχιστον χώρους-δωμάτια οικιών. Στο εσωτερικό του ενός από αυτά βρέθηκαν κεραμίδες που ανήκουν σε στρώμα καταστροφής και προέρχονται προφανώς από τη στέγη του οικοδομήματος.

Περί το μέσον του βορειοδυτικού τμήματος του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν τρεις τάφοι:

Τάφος I. Κιβωτιόσχημος από ασβεστολιθικές πλάκες και μία όμοια καλυπτήρια. Προσανατολισμός ΒΔ.-ΝΑ. Από το σκελετό σώζονταν τμήμα κρανίου στα δυτικά και οστά άκρων. Διάσπαρτα μέσα στον τάφο βρέθηκαν όστρεα και ένα όστρακο. Εσωτερικές διαστάσεις: 0,53×0,28×0,26 μ. ύψος.

Τάφος II. Κιβωτιόσχημος αμελούς κατασκευής από θραυσμένες κεραμίδες και τοιχώματα πίθου. Προσανατολισμός Α.-Δ.

Τάφος III. Κιβωτιόσχημος όμοιου τύπου με τον τάφο Ι, με προσανατολισμό Α.-Δ. Περιείχε παιδική ταφή με το σκελετό τοποθετημένο εκτάδην, με το κρανίο στα δυτικά. Κτερίσματα: μία τριφυλλόσχημη οινοχόη και δύο μόνωτα κύπελλα πρωτογεωμετρικών χρόνων. Εσωτερικές διαστάσεις: 0,60×0,38×0,34 μ. ύψος.

Λουτρά Υπάτης

Αγρός ιδιοκτησίας ΕΟΤ

Με αφορμή λαθρανασκαφή στην αριστερή πλευρά του δρόμου Λουτρών Υπάτης-Λαδικούς διενεργήθηκε σύντομη ανασκαφική έρευνα με τη διάνοιξη τριών δοκιμαστικών τομών προκειμένου να καθαριστούν τα αποκαλυφθέντα αρχαία και να αποσαφηνιστεί ο χαρακτήρας τους.

Τα οικοδομικά λείψανα που ήλθαν το φως συνίστανται σε κτιριακές εγκαταστάσεις υστερορωμαϊκών χρόνων. Συγκεκριμένα αποκαλύφθηκε η νοτιοδυτική γωνία ενός ορθογώνιου χώρου με τοίχους από επάλληλες στρώσεις αργών λίθων και οπτοπλίνθων που συνδέονται με κονίαμα. Στο εσωτερικό του χώρου αυτού αποκαλύφθηκε τμήμα δαπέδου από κάθετα τοποθετημένα κομμάτια κεραμίδων σε υπόστρωμα από βότσαλα και κονίαμα. Έξω από το δυτικό τοίχο του οικοδομήματος και σε επαφή με αυτόν διαπιστώθηκε πειόσχημη κατασκευή από επάλληλες στρώσεις ορθογώνιων κεραμίδων. Στα δυτικά της βρέθηκε ένας αποθηκευτικός (;) πίθος κατακόρυφα τοποθετημένος και στερεωμένος με πέτρες και στα νοτιοδυτικά δύο μυλόλιθοι.

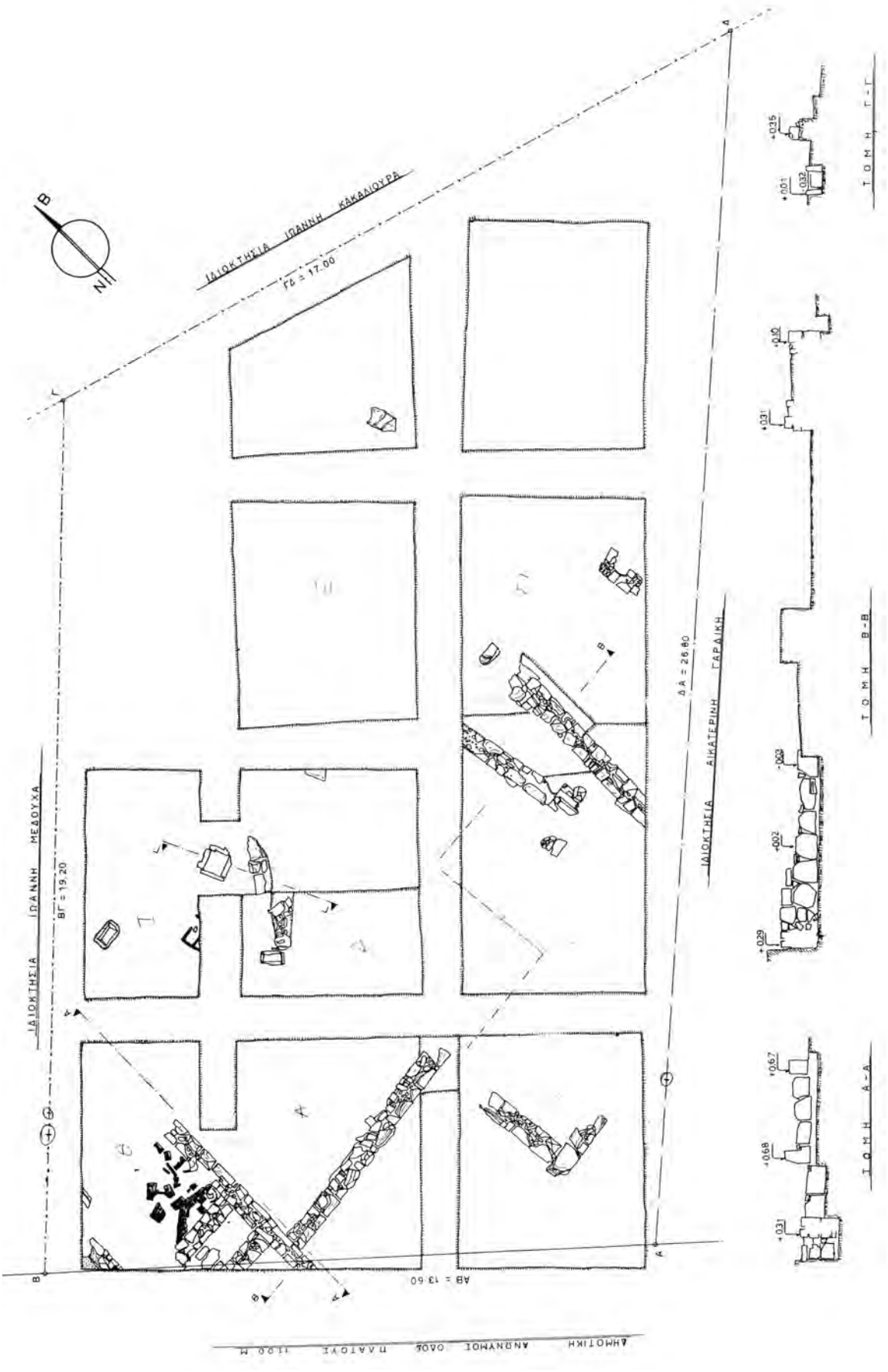
Η ανασκαφή θα συνεχιστεί για την αφαίρεση των επιχώσεων και την ολοκλήρωση της αποκάλυψης της κάτοψης του κτιρίου.

Πελασγία

Θέση Ανεμικού, δασικός δρόμος

Με αφορμή τις εργασίες διαμόρφωσης του δασικού δρόμου αποκαλύφθηκε ένας κιβωτιόσχημος τάφος. Ήταν κατασκευασμένος από ασβεστολιθικές πλάκες ανά μία στις στενές και ανά δύο στις μακρές πλευρές με

21. ΑΔ 48 (1993): Χρονικά, σ. 217-218.

Σχέδ.6. Στυλίδα. Οικόπεδο Β. Καρανίκα. Κάτοψη της ανασκαφής και τομές Α-Α, Β-Β, Γ-Γ.

προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. Τμήματα των θραυσμένων λίθινων καλυπτηρίων του είχαν καταπέσει στο εσωτερικό του. Περιείχε σαθρά οστά δύο ακτέριστων ταφών με τα κρανία, που σώζονταν εν μέρει, στα δυτικά. Εσωτερικές διαστάσεις: 1,58×0,36-0,44×0,40 μ. ύψος.

Αχινός

Οικόπεδο Νίκης Μπαλταδούρου-Παναγοπούλου

Με αφορμή εσκαφές για την ανέγερση οικοδομής στο παραπάνω οικόπεδο, που βρίσκεται στο βορειοανατολικό άκρο του νεκροταφείου του αρχαίου Εχίνου, αποκαλύφθηκαν δύο τάφοι παλαιοχριστιανικών χρόνων (Σχέδ. 7). Οι τάφοι είναι κιβωτιόσχημοι μέσα σε λάξευμα στο βράχο, χτισμένοι με αργούς λίθους, σειρές οπτοπλίνθων και κουρασάνι (opus mixtum) και στεγασμένοι με καμαρωτή οροφή που είχε καταπέσει[23]. Οι διαστάσεις τους είναι 2,15×0,70×1,16 μ. (τάφος Ι) και 2,70×1,20×1,15 μ. (τάφος ΙΙ). Αποτελούν τα μοναδικά μέχρι στιγμής αποκαλυφθέντα δείγματα μνημειακής ταφικής αρχιτεκτονικής της περιόδου αυτής από τον Εχίνο.

Η πρόσβαση στους τάφους επιτυγχανόταν από τα βορειοανατολικά με βαθμιδωτούς δρόμους. Εκατέρωθεν του δρόμου του τάφου ΙΙ υπάρχουν δύο κυκλικά λαξεύματα που χρησίμευαν ως αποθέτες. Στο εσωτερικό τους βρέθηκαν όστρακα, οστά και κομμάτια κεραμίδων. Οι θύρες εισόδου ήταν ορθογώνια ανοίγματα με παραστάδες και υπέρθυρα από αρχιτεκτονικά μέλη σε β΄ χρήση. Έφρασσαν με ορθογώνια πλάκα (τάφος Ι) και επιτύμβια στήλη σε β΄ χρήση (τάφος ΙΙ).

Ενδιαφέρουσα αρχιτεκτονικά είναι η διαμόρφωση των προσόψεων των τάφων: στον τάφο Ι είναι χτισμένη με μικρές πέτρες, σειρές κεραμίδων και κουρασάνι (opus mixtum) σε αψιδωτή διάταξη, ενώ στον τάφο ΙΙ με αργούς λίθους συνδεδεμένους με κουρασάνι και ανακουφιστικό τόξο από οπτοπλίνθους (Πίν. 100 β).

Το εσωτερικό των τάφων βρέθηκε πολύ διαταραγμένο, λόγω των διαδοχικών χρήσεων και της κατάρρευσης της οροφής.

Κτερίσματα: 44 λυχνάρια με μήτρα 5ου-7ου αι. μ.Χ., τεμάχια ειδωλίων και γυάλινων αντικειμένων.

Οικόπεδο Πέτρου Μήτσου

Κατά τη γενική εκσκαφή του παραπάνω οικοπέδου για την εκμετάλλευση από τον ιδιοκτήτη του υλικού του βραχώδους εδάφους του αποκαλύφθηκαν στο βορειοανατολικό όριό του δύο τάφοι ελληνιστικών χρόνων.

Τάφος Ι. Λάκκος λαξευμένος στο βράχο με δύο λίθινες καλυπτήριες και προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. Περιείχε λίγα σαθρά οστά. Διαστάσεις: 1,90×0,33-0,43×0,50 μ. ύψος.

Τάφος ΙΙ. Κιβωτιόσχημος με τρεις καλυπτήριες πλάκες. Τμήμα του προχωρούσε έξω από το όριο του οικοπέδου στην όμορη ιδιοκτησία. Προσανατολισμός ΒΑ.-ΝΔ. Περιείχε σκελετό εκτάδην, από τον οποίο σώζονταν οστά άκρων και τμήμα κρανίου στα δυτικά. Εσωτερικές διαστάσεις: 1,74×0,41×0,48 μ. ύψος.

Ο φύλακας αρχαιοτήτων Δημήτρης Καλαμάτας, ο οποίος παρακολούθησε την εκσκαφή, περισυνέλεξε από τα μπάζα τα εξής αντικείμενα – τα περισσότερα σε όστρακα που συγκολλήθηκαν αργότερα στο εργαστήριο:

1. Σύνολο αγγείων μεσοελλαδικής εποχής[24].

2. Λεκανίδα χωρίς πώμα, δύο λεκανίδες με τα πώματά τους και έναν κάνθαρο με διακόσμηση τύπου δυτικής κλιτύος, όλπη, άωτο σκύφο, λύχνο, δώδεκα πινάκια, δύο οινοχόες, δύο άωτα σκυφίδια, τέσσερα μυροδοχεία, τεμάχια μαγειρικών σκευών. Επίσης, μία τριφυλλόσχημη οινοχόη ρωμαϊκών χρόνων.

ΜΑΡΙΑ-ΦΩΤΕΙΝΗ ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

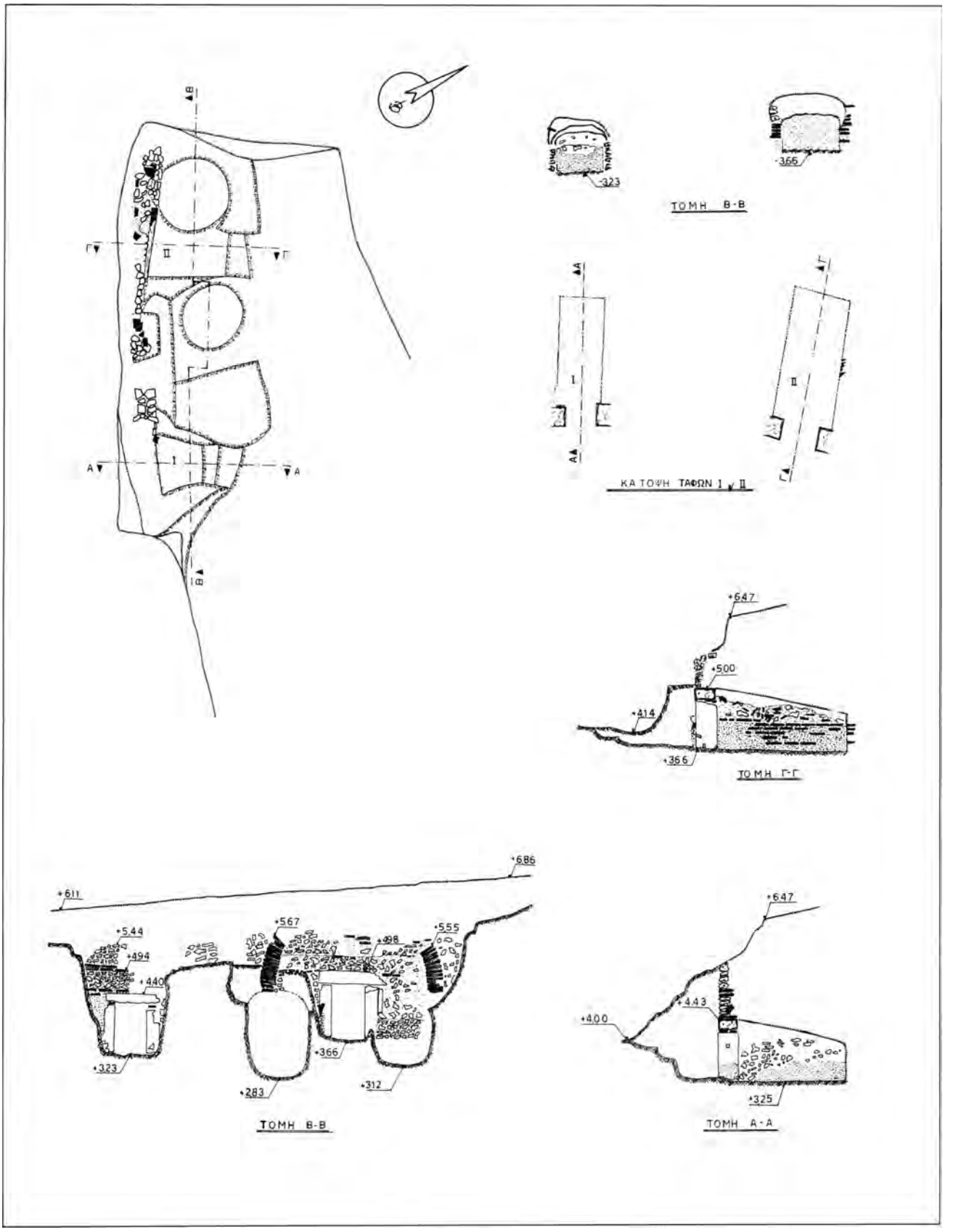
ΑΛΕΣ

Η ομάδα που αντιπροσώπευε το Πανεπιστήμιο Cornell μελέτησε κατά το 1994 ευρήματα από τις ανασκαφές και πραγματοποίησε προκαταρκτικές δοκιμές που σχετίζονται με τη διαδικασία συντήρησης. Το πρόγραμμα χρηματοδοτήθηκε εν μέρει από το Institute for Aegean Prehistory και το Townsend Fund του Department of Classics του Πανεπιστημίου Cornell. Οι εργασίες διενεργήθηκαν από τις 27 Ιουνίου έως τις 8 Αυγούστου. Συμμετείχαν δεκατέσσερα άτομα επί μονίμου βάσεως. Μεταξύ

22. Θεσσαλικό Ημερολόγιο 30, Λάρισα 1996, σ. 307 κ.ε.

23. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 235.

24. Βλ. σχετικά Μ.-Φ. Παπακωνσταντίνου, Τεφρά μινύεια αγγεία από τον Αχινό, Αρχαιοφθιωτικά Β΄, Πρακτικά του Β΄ Συνεδρίου Αλμυριώτικων Σπουδών, Β΄, Αλμυρός 1997, σ. 125 κ.ε.

Σχέδ. 7. Αχινός. Οικόπεδο Ν. Μπαλταδούρου-Παναγοπούλου. Κάτοψη και τομές Α-Α, Β-Β, Γ-Γ των τάφων Ι και ΙΙ.

αυτών (εκτός του υπογράφοντος) ήταν: Mary Eliot (υποδιευθύντρια), Susan E. Allen (φωτογράφηση, νεολιθική κεραμική), Diane le Berrurier (Department of Art History, Πανεπιστήμιο Carleton, ύστερα ρωμαϊκά στρώματα και ευρήματα), Megan Battey (απογραφή), Max Kallhammer (σχέδια), Scott J. McDonough (τράπεζα πληροφοριών), Eric A. Nordgren (συντήρηση μικρών ευρημάτων), Kerille O'Neill (Department of Classics, Colby College, λίθινα εργαλεία από απολεπίσματα), Wendy Richards (οστά ζώων), Julia Rounds (ευρήματα της ελληνιστικής περιόδου), Emmanuelle Van Rutten (αρχιτεκτονική), Brian A. Williams (αρχιτεκτονική και στρωματογραφική καταγραφή), Patricia S. Wren (αρχαϊκά στρώματα και ευρήματα).

Μελετήθηκαν θέματα σχετικά με τη θέση και τα κινητά ευρήματα, ενώ βρίσκεται στο τελικό στάδιο προετοιμασίας μια έκθεση για τις εργασίες των τριών τελευταίων ετών που θα δημοσιευθεί στο περιοδικό Hesperia. Παραδόθηκαν δεκατέσσερα ευρήματα στη ΙΔ΄ ΕΠΚΑ προκειμένου να εκτεθούν στο νέο Μουσείο που εγκαινιάστηκε το Σεπτέμβριο.

Ελήφθησαν προκαταρκτικά μέτρα συντήρησης στη θέση σύμφωνα με το σχέδιο συντήρησης που υποβλήθηκε από το Πανεπιστήμιο Cornell και τροποποιήθηκε από την Ελληνική Αρχαιολογική Υπηρεσία. Μπαζώθηκαν τμήματα των οχυρώσεων στην Περιοχή Κ, στη νότια γωνία της θέσης, και τμήματα των ρωμαϊκών καταλοίπων κοντά στη νοτιοδυτική γωνία της Περιοχής Ε. Τα τμήματα αυτά θα ελεγχθούν τον επόμενο χρόνο, προκειμένου να διαπιστωθεί πόσο έχουν σταθεροποιηθεί τα μπάζα και να υπολογιστεί καλύτερα η ποσότητα χώματος που χρειάζεται για την υπόλοιπη θέση.

JOHN E. COLEMAN

Ι΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Κατά το 1994 προΐστατο της Εφορείας ο αείμνηστος Έφορος Αρχαιοτήτων Βαγγέλης Πεντάζος. Υπηρετούσαν επίσης οι αρχαιολόγοι Ρ. Κολώνια, Δ. Σκορδά και Φ. Ντάσιος.

Πέραν των συνήθων διαμορφωτικών εργασιών και σωστικών ανασκαφών, για τις οποίες γίνεται λόγος παρακάτω, εγκαινιάστηκαν το Σεπτέμβριο από τον τότε υπουργό Θ. Μικρούτσικο και άρχισαν να λειτουργούν για το κοινό οι Μουσειακές Συλλογές Διστόμου και Λιδορικίου. Η ολοκλήρωση των εκθεσιακών εργασιών κατέστη δυνατή χάρη στη συνεχή προσπάθεια, καθοδήγηση, ενθουσιασμό και ακαταπόνητη εργασία του Εφόρου Β. Πεντάζου. Η συμβολή του καθίσταται ακόμη πιο σημαντική, γιατί αν και καταπονημένος από τη σοβαρή ασθένειά του, επέβλεπε από κοντά τις εργασίες και πρότεινε λύσεις καλύτερης παρουσίασης των αντικειμένων. Πολύτιμη, επίσης, υπήρξε και η συμβολή του εργατοτεχνικού προσωπικού της Εφορείας και ιδιαίτερα του έμπειρου συντηρητή Ν. Βάγενου.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Μουσείο Διστόμου

Στις δύο μεγάλες αίθουσες του κτιρίου και στο διάδρομο που οδηγεί σε αυτές καταβλήθηκε προσπάθεια να εκτεθούν αντιπροσωπευτικά ευρήματα από τις πρόσφατες έρευνες της Εφορείας τόσο στην πόλη του Διστόμου (αρχαία Άμβρυσσος) όσο και στην ευρύτερη περιοχή, που στην αρχαιότητα ανήκε στη νοτιοανατολική Φωκίδα και περιλάμβανε – πέραν της αρχαίας Αμβρώσσου – τις πόλεις Στείριδα, Μεδεώνα, Αντίκυρα και Φλυγόνιο.

Δυτική αίθουσα. Οι προθήκες αριθ. 1 και 2, στη δυτική πλευρά της αίθουσας, περιλαμβάνουν ευρήματα από τις ανασκαφές στην πόλη του Διστόμου: κεραμική κλασικών, ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, πήλινα ειδώλια και χάλκινα μικροαντικείμενα. Στην προθήκη αριθ. 3, στη βόρεια πλευρά της αίθουσας, παρουσιάζονται αγγεία και πήλινα ειδώλια προερχόμενα από την πόλη και τα νεκροταφεία της αρχαίας Αντίκυρας, επίνειο των Φωκέων στον Κορινθιακό κόλπο. Επισημαίνουμε ένα γεωμετρικό κρατήρα, σειρά κορινθιακών αρυβάλλων (6ος αι. π.Χ.), αττικές μελανόμορφες ληκύθους (5ος αι. π.Χ.), καθώς και τμήματα πήλινου ευμεγέθους ανδρικού ειδωλίου που στο ένα χέρι κρατεί ομοίωμα πλοίου.

Στο κέντρο της αίθουσας εκτίθεται μια πήλινη λάρνακα κλασικών χρόνων από το νεκροταφείο της αρχαίας Αντίκυρας στη θέση Άγιος Ισίδωρος, ενώ στη νοτιοανατολική γωνία ένας ταφικός πίθος από το Μεδεώνα.

Συνοδευτικά κείμενα, φωτογραφίες και σχέδια δίνουν στον επισκέπτη μια εικόνα της ιστορίας, του πολεοδομικού ιστού και της οχύρωσης της αρχαίας Αμβρώσσου.

Ανατολική αίθουσα. Στην προθήκη αριθ. 4 παρουσιάζονται αγγεία μυκηναϊκών χρόνων (ΥΕ ΙΙΙΓ) – ξεχωρίζει σειρά ψευδόστομων αμφορέων – από τα νεκροταφεία του Μεδεώνα. Οι προθήκες 5 και 6 περιλαμβάνουν κεραμική γεωμετρικών, αρχαϊκών, κλασικών και ελληνιστικών χρόνων από τις περιοχές Καρακόλιθου, Ζεμενού και Μεδεώνα. Στο κέντρο της αίθουσας εκτίθεται ένας ακόμη ταφικός πίθος από το Μεδεώνα, ενώ στη νοτιοανατολική γωνία τοποθετήθηκε μια λεοντοκεφαλή από σίμη κτιρίου άγνωστης λειτουργίας των κλασικών χρόνων από την αρχαία Αντίκυρα.

Τέλος, στο διάδρομο εκτίθενται επτά επιτύμβιες στήλες. Οι έξι φέρουν ανθεμωτή ή αετωματική επίστεψη, χρονολογούνται στα κλασικά και πρώιμα ελληνιστικά χρόνια και προέρχονται από την ευρύτερη περιοχή του Διστόμου, παρουσιάζουν δε ομοιότητες με βοιωτικές της ίδιας περιόδου. Η έβδομη είναι ρωμαϊκών χρόνων, βρέθηκε στον αρχαιολογικό χώρο της Βούλιδας και φέρει στο επάνω τμήμα της πρόσθιας επιφάνειάς της χαμηλό ανάγλυφο με παράσταση πτερωτού (;) έφιππου άνδρα.

Στους δύο υπόγειους χώρους, κάτω από τις αίθουσες, στο μεν δυτικό λειτουργεί εργαστήριο συντήρησης ψηφιδωτών και αποθήκη ευρημάτων της περιοχής Διστόμου-Αντίκυρας, στο δε ανατολικό προβλέπεται η πραγματοποίηση πνευματικών εκδηλώσεων και περιοδικών εκθέσεων.

ΦΩΤΗΣ ΝΤΑΣΙΟΣ

Μουσείο Λιδορικίου

Στο πετρόκτιστο κτίριο του παλαιού Δημοτικού Σχολείου του Λιδορικίου, που χτίστηκε το 1912 με δωρεά του Α. Συγγρού, στεγάστηκαν τα ευρήματα του αρχαίου Καλλίου/Καλλιπόλεως, που προέρχονται από τις σωστικές ανασκαφές της Εφορείας των Δελφών (Β. Πετράκου, Φ. Ζαφειροπούλου) και κυρίως τη μεγάλη ανασκαφή (1977-

1979) του τότε Εφόρου Αρχαιοτήτων Π. Θέμελη, που ανέλαβε το δύσκολο εγχείρημα της αποκάλυψης, διάσωσης και τεκμηρίωσης των αρχαίων λειψάνων της πόλης, λίγο πριν καταποντιστούν στα νερά της τεχνητής λίμνης του Μόρνου.

Στις δύο αίθουσες του Μουσείου εκτέθηκαν για πρώτη φορά αντικείμενα των ανασκαφών που φυλάσσονταν στις αποθήκες του Μουσείου Δελφών και αποτελούν σήμερα τις μόνες απτές μαρτυρίες για την ιστορία, τις λατρείες και την καθημερινή ζωή των πολιτών της μικρής και απόμακρης, αλλά δραστήριας αιτωλικής πόλης από τα γεωμετρικά έως τα παλαιοχριστιανικά χρόνια: το τυχαίο εύρημα του χάλκινου γεωμετρικού ειδωλίου αλόγου, πλούσια ελληνιστική κεραμική[1] και μικροαντικείμενα καθημερινής χρήσης από την «οικία του αρχείου», αντιπροσωπευτικά δείγματα από το εύρημα των πήλινων σφραγισμάτων που διασφάλιζαν τα γραμμένα σε παπύρους έγγραφα των ιδιοκτητών της ίδιας οικίας και του αρχείου της από το 279 π.Χ. έως τα μέσα του 2ου αι. π.Χ., νομίσματα, κτερίσματα υστερορωμαϊκών τάφων, ψηφιδωτά από το δάπεδο ρωμαϊκού λουτρού και παλαιοχριστιανικής βασιλικής[2]. Στο ξύλινο στέγαστρο που κατασκευάστηκε στο προαύλιο του σχολείου τοποθετήθηκαν επιγραφές από το Κάλλιο και την περιοχή του, καθώς και από τη γειτονική λοκρική πόλη των Φυσκέων (σημ. Μαλανδρίνο). Χάρτες, κείμενα με ιστορικές πληροφορίες, σχέδια και φωτογραφίες των οικοδομικών λειψάνων του Καλλίου (τείχη, δημόσια κτίρια, οικίες) συμπληρώνουν την Έκθεση και την ενημέρωση του επισκέπτη για την αρχαία τοπογραφία της ευρύτερης περιοχής του Λιδορικίου.

ΡΟΖΙΝΑ ΚΟΛΩΝΙΑ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Κίρρα

Οικόπεδο Αναστασίας Καστρίτη (Σχέδ. 1)

Κατά τη διάνοιξη θεμελίων νέας οικοδομής στο παραπάνω οικόπεδο στην οδό Πλατή 9 αποκαλύφθηκε τμήμα του δυτικού σκέλους του οχυρωματικού περιβόλου της Κίρρας. Το τείχος ύστερα από μια ευθεία πορεία 7 μ. περίπου από τα ΒΑ. στα ΝΔ., σχεδόν παράλληλη με την κατεύθυνση της οδού Πλατή, σχηματίζει μια ορθογώνια προβολή 2 μ. περίπου και συνεχίζει να προχωρεί προς ΝΔ., κάτω από τον ακάλυπτο χώρο του οικοπέδου και την παρακείμενη οικοδομή. Σώζεται μόνο ο κατώτερος δόμος της εξωτερικής παρειάς του, ύψ. 1,20 μ., από καλοδουλεμένες ορθογώνιες λιθοπλίνθους που εδράζονται σε προεξέχουσα κατά 0,40 μ. ευθυντηρία από χαμηλές πέτρες. Στο σημείο της ορθογώνιας προεξοχής το πλάτος του τείχους είναι 1,20 μ.

Ενώ η ανεύρεση του οχυρωματικού περιβόλου στη θέση αυτή της πόλης ήταν σημαντική για την εξακρίβωση της πορείας της οχύρωσης της αρχαίας Κίρρας και του λιμανιού της, καθώς και για την τοπογραφία του αρχαίου οικισμού, οι δυσμενείς συνθήκες διατήρησης του ευρήματος δεν επέτρεψαν την ανάδειξή του ως ορατού μνημείου, δεδομένου ότι η στάθμη των υπόγειων νερών πλημμύριζε το χώρο καλύπτοντας τα $^2/_3$ του σωζόμενου ύψους του αρχαίου περιβόλου, ο οποίος καταχώθηκε.

Οικόπεδο Νικολάου Νίτσου (οδός Παναγίας)

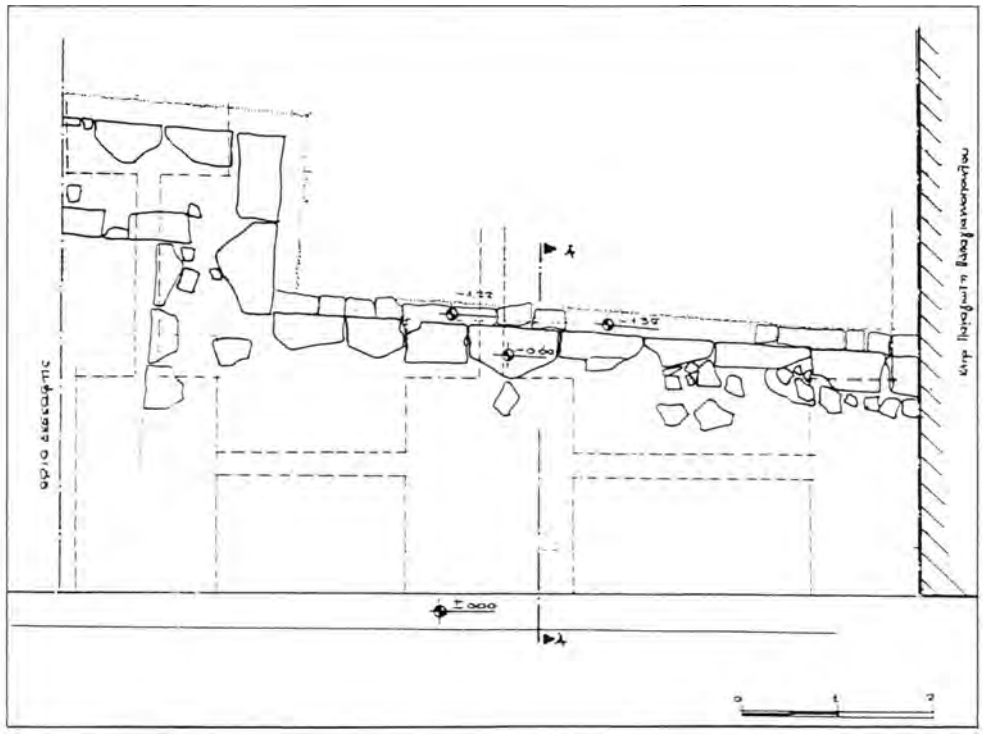
Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται στο νότιο τμήμα του αρχαίου οικισμού της Κίρρας και συνορεύει άμεσα με την ιδιοκτησία Νικ. Λύτρα, στην οποία έχει ερευνηθεί οικία των κλασικών χρόνων[3]. Κατά την ανασκαφική έρευνα, που κάλυψε ολόκληρη την έκταση των θεμελίων της υπό ανέγερση οικοδομής, αποκαλύφθηκαν σπαράγματα τοίχων, τα οποία από άποψη στρωματογραφίας μπορούν να αποδοθούν σε τρεις επάλληλες οικοδομικές φάσεις. Μόνο όμως τα αρχιτεκτονικά λείψανα μιας τέταρτης οικοδομικής φάσης, στο νότιο τμήμα του οικοπέδου, που σχετίζονται με δάπεδα κατά χώραν, βρέθηκαν μέσα σε αδιατάρακτη επίχωση με κεραμική των μεσοελλαδικών χρόνων. Τα λείψανα αυτά ανήκουν σε κτίσμα της ίδιας εποχής που εκτείνεται προς Ν. πέραν των ορίων της ιδιοκτησίας Νίτσου.

Σε ολόκληρη την υπόλοιπη έκταση του οικοπέδου οι επιχώσεις ήταν διαταραγμένες και περιείχαν κεραμική των κλασικών, υστεροελλαδικών και μεσοελλαδικών χρόνων. Η διατάραξη και καταστροφή επομένως των υστεροελλαδικών και μεσοελλαδικών στρωμάτων της ιδιοκτησίας Νίτσου οφείλεται πιθανότατα στην οικοδομική δραστηριότητα των κλασικών χρόνων, οικιστικά λείψανα των οποίων έχουν αποκαλυφθεί, όπως προα-

1. Ε. Μπαζιωτοπούλου-Βαλαβάνη, Από την ελληνιστική κεραμική της αιτωλικής Καλλιπόλεως, Γ΄ Επιστημονική Συνάντηση για την ελληνιστική κεραμική, Αθήνα 1994, σ. 46-55.

2. ΑΑΑ XII (1979), σ. 245-279.

3. Βλ. ΑΔ 34 (1979): Χρονικά, σ. 207, Πίν. 74.

Σχέδ. 1. Κίρρα. Οικόπεδο Αναστ. Καστρίτη. Κάτοψη τμήματος του οχυρωματικού περιβόλου και τομή Α-Α.

ναφέραμε, στη γειτονική προς Ν. ιδιοκτησία Νικ. Λύτρα.

Η συνεκτίμηση όλων των δεδομένων της ανασκαφής, καθώς και εκείνων των παλαιότερων ανασκαφών στις γειτονικές με το οικόπεδο Νίτσου ιδιοκτησίες, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι στο χώρο του οικοπέδου Νίτσου πρέπει να τοποθετηθούν οι βόρειες παρυφές του οικισμού της Κίρρας των κλασικών χρόνων, όταν το σημαντικό κατά την εποχή του Χαλκού λιμάνι της είχε μετατραπεί σε επίνειο του πανελλήνιου πλέον δελφικού ιερού.

Η ανασκαφή του οικοπέδου Νίτσου, εκτός από την άφθονη κεραμική σε όστρακα, απέδωσε σημαντικό αριθμό μικροαντικειμένων (θραύσματα από χάλκινες περόνες, θραύσμα χάλκινου εγχειριδίου, θραύσματα από οστέινες περόνες, σφονδύλια από στεατίτη κ.ά.) και εργαλείων (λίθινο τριπτήρα, θραύσμα λίθινης σφαίρας και σπάτουλας, πήλινες αγνύθες, θραύσματα φολίδων οψιανού και πυριτόλιθου κ.ά.).

Οικόπεδα Γεωργίου Μάνδρου, Δημητρίου Κοττορού και Ευσταθίου Κοττορού

Στα παραπάνω οικόπεδα, τα οποία βρίσκονται στο βόρειο άκρο του σχεδίου πόλεως Κίρρας, έγινε ενιαία σωστική ανασκαφική έρευνα δεδομένου ότι κατά μήκος των κοινών ορίων τους διακρινόταν η επάνω επιφάνεια δουλεμένων ογκόλιθων. Όπως απέδειξε η έρευνα πρόκειται για τμήμα του βόρειου βραχίονα του οχυρωματικού περιβόλου του οικισμού της Κίρρας των κλασικών χρόνων, ορατά λείψανα του οποίου διατηρούνται στις αμέσως προς Α. ιδιοκτησίες. Το τμήμα της οχύρωσης που αποκαλύφθηκε έχει μήκος 14,30 μ., διατηρεί μόνο το δόμο της θεμελίωσης και περιλαμβάνει πύργο, διαστ. 5×5,50 μ.

Κατά μήκος της νότιας πλευράς του εντοπίστηκε στρώμα καταστροφής από κεραμίδες στέγης, πιθανότατα αυτής του παρακείμενου πύργου.

ΡΟΖΙΝΑ ΚΟΛΩΝΙΑ - ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΣΚΟΡΔΑ

Άμφισσα

Οικόπεδα Β. Κοτσοκλένη και Π. Γάτου

Κατά τις εκσκαφές των δύο όμορων οικοπέδων στην οδό Κοττορού 1 εντοπίστηκαν αρχαίοι τοίχοι και ύστερα

από σωστική ανασκαφή που ανέλαβε η Εφορεία αποκαλύφθηκε σε βάθος 3,50 μ. περίπου από το κατάστρωμα του δρόμου τμήμα μεγάλου ορθογώνιου υστερορωμαϊκού κτιρίου με μεικτή τοιχοποιία από αργούς λίθους που παρεμβάλλονται μεταξύ διπλών στρώσεων με οπτοπλίνθους. Το τμήμα που αποκαλύφθηκε περιλαμβάνει δύο δωμάτια που επικοινωνούν μεταξύ τους με άνοιγμα 1,20 μ., στο οποίο βρέθηκε κατώφλι από λαξευτό λίθο. Όμοιο μονολιθικό κατώφλι βρέθηκε και στη βορειοανατολική εξωτερική πλευρά του κτιρίου. Στο μικρότερο δωμάτιο, που φαίνεται ότι χρησιμοποιούνταν ως αποθηκευτικός χώρος, βρέθηκε μεγάλο λίθινο ιγδίο. Σημαντικό εύρημα που περισυνελέγη από τις επιχώσεις της ανασκαφής είναι κιονόκρανο αιολικού τύπου του 3ου-4ου αι. μ.Χ., που καταγράφηκε στον κατάλογο του Μουσείου Δελφών (αριθ. 19920).

ΡΟΖΙΝΑ ΚΟΛΩΝΙΑ

Περιοχή Δελφών

Θέση Αγία Βαρβάρα (αγρόκτημα Χρυσαφούλας Γκενέ και Χρυσαφούλας Διονυσοπούλου)

Η ύπαρξη αρχαίων στη θέση Αγία Βαρβάρα, που βρίσκεται στα νοτιοδυτικά του σύγχρονου οικισμού των Δελφών, ήταν γνωστή από παλαιότερες αυτοψίες μας[4]. Στο αγρόκτημα Γκενέ-Διονυσοπούλου είχαν τότε εντοπιστεί τα σημαντικότερα από άποψη κατασκευής και διατήρησης πολυγωνικά αναλήμματα που διατηρούνται ορατά στην περιοχή και είναι χτισμένα από ντόπιο λατυποπαγή ασβεστόλιθο.

Πρόκειται για ένα μεγάλο πολυγωνικό ανάλημμα (Πίν. 101 α), μήκ. 17 και σωζ. ύψ. 1,50 μ., που συγκρατεί από τα νότια το βορειότερο άνδηρο του αγροκτήματος, όπου και έγινε η σωστική ανασκαφική έρευνα με σκοπό να αποσαφηνιστεί η μορφή και ο χαρακτήρας των σημαντικών αρχιτεκτονικών λειψάνων που διατηρούνται ορατά στο δυτικό τμήμα του ανδήρου: ένας ισχυρός πολυγωνικός τοίχος με δύο παρειές και ενδιάμεσο γέμισμα μήκ. 6,50 μ. και ένας δεύτερος τοίχος, κάθετος στον πρώτο, από καλοδουλεμένες παραλληλεπίδεδες λιθοπλίνθους, με δουλεμένες και τις δύο όψεις, μήκ. 10,20 μ., που επομένως προοριζόταν να είναι ορατός και από τις δύο πλευρές του. Η ανασκαφή απέδειξε πράγματι ότι ο τοίχος αυτός, που έχει κατεύθυνση Β.-Ν., διαιρεί σε δύο τμήματα – ανατολικό και δυτικό – ένα χώρο που έχει εμβαδόν 350 τ.μ. και οριοθετείται από έναν πολυγωνικό περίβολο. Το μεγάλο πολυγωνικό ανάλημμα που αναφέραμε στην αρχή αποδείχθηκε ότι ήταν ο νότιος βραχίονας του περιβόλου.

Το αρχικό ύψος του περιβόλου δεν ήταν δυνατόν να προσδιοριστεί, γιατί το ανώτερο τμήμα του είχε καταρρεύσει. Ογκόλιθοί του εντοπίζονται σε διάφορα σημεία του αγροκτήματος, που έχει σημαντική κλίση από Β. προς Ν., ενώ πολλοί ογκόλιθοι της ανωδομής του ανατολικού και βόρειου βραχίονα του περιβόλου βρέθηκαν πεσμένοι στο βορειοανατολικό τμήμα του εσωτερικού του, όπου και έχουν δημιουργήσει ένα σημαντικό στρώμα καταστροφής (Πίν. 101 β). Οι τομές που έγιναν στο υπόλοιπο – κεντρικό και νότιο – τμήμα του έδειξαν ότι επάλληλα στρώματα μπάζων, που είχαν συσσωρεύσει προφανώς πλημμύρες, αποτελούσαν το ανώτερο στρώμα της επίχωσης στο εσωτερικό του πολυγωνικού περιβόλου και ότι η κατολίσθηση της ανωδομής του οφειλόταν σε φυσικά αίτια, εφόσον δεν βρέθηκε κανένα στοιχείο να στηρίξει την υπόθεση της καταστροφής του περιβόλου από βίαιη αιτία.

Κάτω από τα στρώματα που είχαν δημιουργήσει οι πλημμύρες και των οποίων η κεραμική κάλυπτε την περίοδο από τα αρχαϊκά μέχρι τα ρωμαϊκά χρόνια, ήλθαν στο φως τα αρχιτεκτονικά λείψανα δύο επάλληλων κτιριακών φάσεων με τους αντίστοιχους ορίζοντες καταστροφής τους, που βρέθηκαν ο ένας ακριβώς επάνω στον άλλον (Πίν. 102 α).

Στη νεότερη οικοδομική φάση ανήκουν τα λείψανα μιας υστερορωμαϊκής αγροικίας, κάτω από το στρώμα καταστροφής της οποίας αποκαλύφθηκε ένα ακόμη στρώμα καταστροφής, που περιείχε άφθονες στάχτες και διάσπαρτα οικοδομικά λείψανα. Ανάμεσά τους εντοπίστηκαν δύο λίθινοι εχίνοι κιονοκράνων δωρικού τύπου από ντόπιο λατυποπαγή ασβεστόλιθο, διαμ. 0,60 και 0,18 μ. (Πίν. 102 β). Οι εχίνοι αυτοί έχουν το χαρακτηριστικό πρώιμο σχήμα ενός ανεστραμμένου καρβελιού και είναι όμοιοι με τον εχίνο του κιονοκράνου που εμφανίζεται στον κρατήρα Γ της Βάρης και θεωρείται ότι αποδίδει τον τύπο του δωρικού κιονοκράνου γύρω στο 600 π.Χ.[5]. Μέσα από στάχτες επίσης και κάτω από το νοτιότερο εχίνο, περισυνελέγησαν δύο θραύσματα από χάλκινα

4. Βλ. ΑΔ 36 (1981), σ. 232. Επίσης, D. Skorda, Recherches dans le valée au Pleistos, Colloque P. Perdrijet, Strasbourg 1991, έκδ. J.-Fr. Bommelaer. Travaux du centre de recherche sur le Proche-Orient et la Grèce antiques, αριθ. 12.

5. Βλ. B. Wesenberg, Kapitelle und Basen, σ. 51, εικ. 112.

ελάσματα. Όλο αυτό το στρώμα καταστροφής από πυρκαγιά «πατούσε» επάνω στο στέρεο έδαφος. Θα πρέπει επομένως να αποδοθεί στην πρώτη και αρχαιότερη χρήση του χώρου και να συσχετιστεί χωρίς αμφιβολία με τον πολυγωνικό περίβολο, η τοιχοδομία του οποίου ευνοεί παρά αντιτίθεται σε μια τέτοια συσχέτιση.

Ιδιαίτερα σημαντικό είναι το γεγονός ότι το ίδιο στρώμα με τις στάχτες βρέθηκε στο ίδιο πάντοτε βάθος σε όλες τις υπόλοιπες τομές που έγιναν στο εσωτερικό του πολυγωνικού περιβόλου, ενώ μία από αυτές απέδωσε ένα ενδιαφέρον εύρημα. Πρόκειται για τα θραύσματα μιας εσχάρας βωμού από βασάλτη, ηφαιστειακό πέτρωμα γνωστό για την ιδιαίτερη σκληρότητα και την αντοχή του σε πολύ υψηλές θερμοκρασίες.

Μια τελευταία ανασκαφική τομή έγινε στο ανατολικό άκρο του βορειότερου ανδήρου της ιδιοκτησίας Γκενέ-Διονυσοπούλου, σε απόσταση 35 μ. από τον πολυγωνικό περίβολο. Η τομή αυτή έφερε στο φως τα λείψανα μιας κτιστής δεξαμενής, της οποίας τα τοιχώματα βρέθηκαν ενισχυμένα με κουρασάνι, ενώ το δάπεδό της ήταν επενδεδυμένο με τετράγωνες πήλινες πλάκες. Η χρήση του κτίσματος ως δεξαμενής επιβεβαιώνεται και από την ύπαρξη τριών βαθμίδων, λαξευμένων στη βόρεια παρειά ενός βράχου, που ορίζει τη δεξαμενή από τα Νότια.

Κορυφαίο ωστόσο μνημείο του αρχαιολογικού χώρου της Αγίας Βαρβάρας παραμένει ο πολυγωνικός περίβολος στο δυτικό άκρο του ανδήρου που ερευνήσαμε. Η ιδιαίτερα επιμελημένη τοιχοδομία του επιτρέπει τη σύγκρισή του με τους αρχαϊκούς περιβόλους των γειτονικών δελφικών ιερών του Απόλλωνα και της Αθηνάς Προναίας. Η ανεύρεση των θραυσμάτων της εσχάρας ενός βωμού επιβεβαιώνει την αρχική μας εκτίμηση ότι πρόκειται πιθανότατα για περίβολο ιερού[6], η συστηματική έρευνα του οποίου αναμένεται ότι θα ρίξει περισσότερο φως στην ιστορία της περιοχής των Δελφών[7].

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΣΚΟΡΔΑ

6. Βλ. D. Skorda, ό.π., σ. 65.

7. Βλ. D. Skorda, ό.π., σ. 64. Επίσης, βλ. J.-Fr. Bommelaer, Postface, Actes du Colloque P. Perdrijet, Strasbourg 1991, σ. 360.

ΙΓ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Φθιώτιδες Θήβες

Αγρός Παπανίκου

Το καλοκαίρι του 1994, κατά τη διάρκεια εκσκαφών για την εγκατάσταση δεξαμενής νερού στον παραπάνω αγρό, ήλθε στο φως τμήμα ενός ρωμαϊκού κτιρίου.

Ο αγρός Παπανίκου βρίσκεται μέσα στον κηρυγμένο αρχαιολογικό χώρο των Φθιωτίδων Θηβών, σε μικρή απόσταση από την ανατολική πλευρά του αρχαίου τείχους και σε απόσταση 250 μ. προς τα ΝΑ. του αρχαίου θεάτρου των Φθιωτίδων Θηβών, που αποκαλύφθηκε το 1992 με τις ανασκαφές που διενήργησε η ΙΓ΄ ΕΠΚΑ.

Από το μηχανικό εκσκαφέα καταστράφηκε η νοτιοδυτική πλευρά του ρωμαϊκού κτιρίου, όταν ο ιδιοκτήτης του αγρού χωρίς άδεια της υπηρεσίας μας προέβη στη διάνοιξη ενός μεγάλου ορύγματος, μήκ. 14 και πλ. 2-3 μ., προκειμένου να κατασκευάσει δεξαμενή νερού. Ακολούθησε σωστική ανασκαφή, που περιορίστηκε σε μια ζώνη, πλ. 8 και μήκ. 20 μ. κατά μήκος της βορειοανατολικής πλευράς του ορύγματος που άνοιξε ο εκσκαφέας και ερευνήθηκαν συνολικά 160 τ.μ. χωρίς να ολοκληρωθεί η έρευνα.

Το ρωμαϊκό κτίριο αποκαλύφθηκε σε μήκος 16 μ. και πλάτος 8 μ. Η ανασκαφική έρευνα έδειξε ότι το κτίριο προεκτείνεται και άλλο κάτω από τη σύγχρονη επίχωση προς τα ανατολικά, νότια και δυτικά. Η πάνω σωζόμενη επιφάνεια των τοίχων βρισκόταν σε μικρό βάθος από τη σημερινή επιφάνεια του αγρού. Επιφανειακά στον αγρό περισυνελέγησαν τμήματα από μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη που διακοσμούσαν το ρωμαϊκό κτίριο, όπως π.χ. μικρά πλακίδια από λευκό μάρμαρο που είχαν χρησιμοποιηθεί για ορθομαρμάρωση, καθώς και τμήματα μαρμάρινου γείσου.

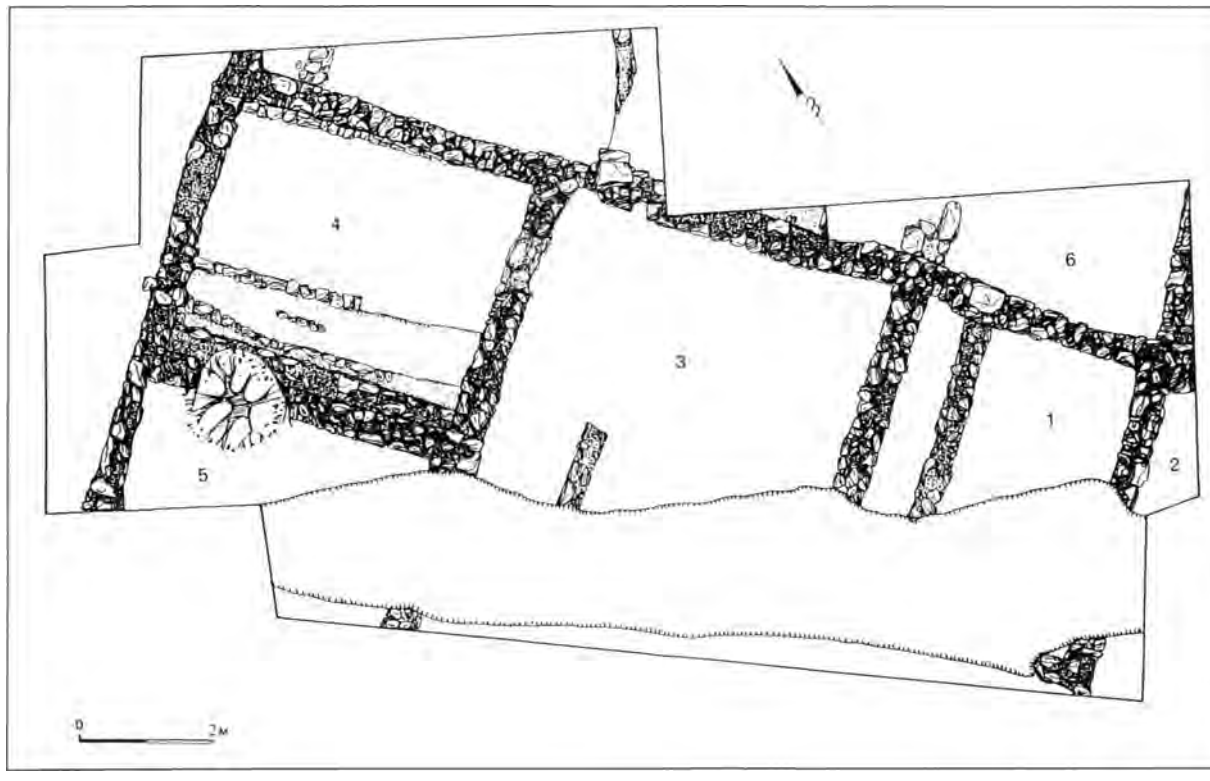
Το κτίριο έχει προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. Αποκαλύφθηκαν μερικώς έξι χώροι, που περιγράφονται εν συντομία στη συνέχεια από τα νοτιοανατολικά προς τα βορειοδυτικά με τη σειρά που ανασκάφηκαν. Δεν ερευνήθηκαν τα βαθύτερα στρώματα και η έρευνα σταμάτησε για οικονομικούς λόγους στο επίπεδο της θεμελίωσης του ρωμαϊκού κτιρίου. Διαπιστώθηκε ότι το κτίριο θεμελιώθηκε πάνω στα ερείπια μιας ελληνιστικής οικίας του 4ου αι. π.Χ., της οποίας εν μέρει ακολουθεί την κάτοψη (Σχέδ. 1).

Χώρος 1. Ο χώρος 1 έχει διαστάσεις 3,50 μ. μήκος και 4,20 μ. πλάτος. Το νοτιοδυτικό τμήμα του χώρου 1, περίπου το μισό, έχει καταστραφεί από τον εκσκαφέα. Στον υπόλοιπο σωζόμενο χώρο αποκαλύφθηκαν οι τρεις τοίχοι που σώζονται σε ύψος 0,80 μ. και οι οποίοι είναι χτισμένοι από αργούς λίθους και κεραμίδες ενδιάμεσα. Ως συνδετικό υλικό χρησιμοποιήθηκε το πηλόχωμα. Στον ανατολικό τοίχο έχουν χρησιμοποιηθεί σε β΄ χρήση και λαξευμένοι λίθοι από ηφαιστειακό πέτρωμα, που προέρχονται από κτίρια της ελληνιστικής πόλης των Φθιωτίδων Θηβών. Εσωτερικά οι τοίχοι έφεραν επίχρισμα από λευκό κονίαμα που βρέθηκε πεσμένο σε κομμάτια κυρίως κατά μήκος του βόρειου και του νότιου τοίχου. Ένα μικρό κομμάτι κονιάματος που έφερε κόκκινο χρώμα βρέθηκε στη νοτιοανατολική γωνία του χώρου 1 και υποδηλώνει ότι ίσως ο χώρος έφερε διακόσμηση εσωτερικά με κόκκινη ταινία σε κάποιο σημείο του τοίχου. Πάνω στο δάπεδο του χώρου 1, που ήταν φτιαγμένο από πατημένο πηλό, βρέθηκαν κατά χώραν μία ακέραιη μεγάλη λεκανίδα και μία μονόχρωμη υδρία. Σε βάθος 0,80 μ., στο σημείο που άνοιξε το όρυγμα ο εκσκαφέας, διαπιστώθηκαν επιχώσεις της ελληνιστικής περιόδου, καθώς και το τμήμα ενός ελληνιστικού τοίχου στη νοτιοδυτική πλευρά του χώρου 1.

Χώρος 3. Ο χώρος 3 βρίσκεται βορειοδυτικά του χώρου 1 και έχει διαστάσεις 4,80 μ. μήκος και 4,20 μ. πλάτος. Και του χώρου 3 η νοτιοδυτική πλευρά έχει καταστραφεί από τον εκσκαφέα και επομένως δεν σώζεται ο νοτιοδυτικός τοίχος του χώρου αυτού.

Χαρακτηριστικό του χώρου 3 ήταν ένα στρώμα από κεραμίδες λακωνικού τύπου που βρέθηκαν σε βάθος 0,50 μ. από την επιφάνεια. Όταν αφαιρέθηκε η στρώση με τις κεραμίδες βρέθηκαν επίσης τμήματα από λευκά κονιάματα που προέρχονται από την εσωτερική επιφάνεια των τοίχων του χώρου 3. Στην επίχωση του χώρου 3 βρέθηκαν πολλά σιδερένια καρφιά, επτά νομίσματα ρωμαϊκών χρόνων (2ος αι. μ.Χ.) και συνήθως κεραμική καθημερινής χρήσης. Στο χώρο αυτό δεν ερευνήθηκαν οι πρωιμότερες φάσεις.

Ο χώρος 3 στο βορειοδυτικό τοίχο έχει ένα μικρό θυραίο άνοιγμα, πλ. 1 μ. που οδηγεί στον αμέσως επόμενο χώρο 4. Ένα δεύτερο όμοιο θυραίο άνοιγμα είναι στη βορειοανατολική πλευρά του τοίχου που οδηγεί στο χώρο 6.

Σχέδ. 1. Φθιώτιδες Θήβες. Αγρός Παπανίκου. Κάτοψη του ρωμαϊκού κτιρίου.

Χώρος 4. Ο χώρος 4 (Πίν. 103 δ) βρίσκεται στα βορειοδυτικά του χώρου 3 και έχει διαστάσεις 5,10 μ. μήκος και 4,20 μ. πλάτος. Είναι ο μόνος ανασκαμμένος χώρος που είναι ένα πλήρες δωμάτιο. Εκτός από το θυραίο άνοιγμα που επικοινωνεί με το χώρο 3, είχε και ένα δεύτερο μεγάλο θυραίο άνοιγμα, πλ. 2 μ. στο μέσο του βορειοανατολικού τοίχου. Το άνοιγμα αυτό όμως κλείστηκε με το χτίσιμο δύο μικρών τοιχίων, μήκ. 1 μ. το καθένα, τα οποία όμως άφησαν στο σημείο επαφής τους μια μικρή διαμπερή θυρίδα, πλ. 0,08 μ. Προς τη θυρίδα αυτή κατευθύνονταν και δύο τοιχία μικρού πάχους, πλ. 0,10-0,15 μ., τα οποία ξεκινούσαν από το κέντρο του βορειοδυτικού τοίχου και κατέληγαν συγκλίνοντας περίπου στο μέσο του χώρου 4, και τα οποία απείχαν μεταξύ τους περίπου 0,60 μ. στο σημείο εκκίνησής τους. Ωστόσο η χρήση του χώρου 4 δεν είναι ευκολονόητη. Ασφαλώς θα πρέπει για την ερμηνεία της χρήσης του χώρου αυτού να ληφθεί υπ' όψη ότι μέσα στην επίχωση βρέθηκαν πολλά χάλκινα άμορφα ελάσματα, τα οποία φαίνεται ότι είναι τα άχρηστα περίσσια κομμάτια από φύλλα χαλκού από τα οποία κατασκευάζονταν διάφορα διακοσμητικά χάλκινα αντικείμενα. Ίσως στο χώρο αυτό να υπήρχε ένα μικρό εργαστήριο κατασκευής χάλκινων αντικειμένων στον 3ο αι. μ.Χ. Στην επίχωση της φάσης αυτής βρέθηκαν χάλκινα νομίσματα των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων, όπως π.χ. ένα χάλκινο νόμισμα του αυτοκράτορα Γαλλιηνού (ΒΕ 17149) (253-268 μ.Χ.).

Κάτω από το δάπεδο του χώρου 4 αποκαλύφθηκαν επιχώσεις των ελληνιστικών χρόνων. Ένας τοίχος παράλληλος προς το δυτικό τοίχο του ρωμαϊκού κτιρίου αποκαλύφθηκε κάτω από το δάπεδο του χώρου 4. Ένας δεύτερος τοίχος, επίσης παράλληλος προς τον τοίχο του χώρου 4, αποκαλύφθηκε ακριβώς κάτω από το βορειοανατολικό τοίχο του ρωμαϊκού κτιρίου και ο οποίος θεμελιώθηκε ακριβώς πάνω του. Έτσι είναι σαφές ότι τουλάχιστον οι δύο τοίχοι του χώρου 4 έχουν θεμελιωθεί πάνω τα ερείπια μιας ελληνιστικής οικίας, της οποίας φαίνεται να ακολουθούν την κάτοψη. Πάνω στο δάπεδο της ελληνιστικής οικίας βρέθηκε τμήμα μιας κεραμίδας που φέρει σφράγισμα με το όνομα *Θεμιστοκλέους*. Ένα δεύτερο τμήμα κεραμίδας με το ίδιο σφράγισμα βρέθηκε μέσα στα μπάζα του ορύγματος που άνοιξε ο εκσκαφέας. Κάτω από το δάπεδο της ελληνιστικής οικίας αποκαλύφθηκε ένας ευρύς, περίπου 0,70 μ., αποχετευτικός αγω-

γός, που οδηγεί έξω από το βορινό τοίχο τα ακάθαρτα νερά. Στις επιχώσεις της ελληνιστικής περιόδου βρέθηκαν χάλκινα νομίσματα που χρονολογούνται από τον 4ο αι. π.Χ. (π.χ. νόμισμα Φαλάνης (ΒΕ 17151) και δύο νομίσματα Λάρισας (ΒΕ 17152 και ΒΕ 17153).

Χώρος 5. Βρίσκεται στα δυτικά του χώρου 4. Δεν γνωρίζουμε τις ακριβείς του διαστάσεις γιατί εν μέρει επεκτείνεται κάτω από τη σύγχρονη επίχωση και το υπόλοιπο έχει καταστραφεί από τον εκσκαφέα. Στην επίχωση του χώρου αυτού βρέθηκαν επίσης μικρά χάλκινα αντικείμενα όπως λαβίδες, κοπίδια κτλ., καθώς και νομίσματα χάλκινα, ρωμαϊκών χρόνων (ΒΕ 17143, νόμισμα του Κοινού των Θεσσαλών με κεφαλή του αυτοκράτορα Αδριανού, 117-138 μ.Χ.). Στο σημείο που ο εκσκαφέας άνοιξε το όρυγμα καθαρίστηκαν οι επιχώσεις ελληνιστικών χρόνων, αντίστοιχες του χώρου 4.

Χώρος 6. Ο χώρος 6 βρίσκεται στα βορειοδυτικά του χώρου 1. Από το χώρο αυτό αποκαλύφθηκε μόνο ο νοτιοανατολικός τοίχος, ο οποίος προεκτείνεται και άλλο κάτω από τη σύγχρονη επίχωση. Στην επίχωση του χώρου αυτού βρέθηκαν πολλά μικρά σιδερένια αντικείμενα, όπως κρίκοι, ελάσματα, καρφιά, μικροί ράβδοι. Ένα τμήμα από μεγάλο πέτρινο γουδί ήταν πεσμένο πάνω στο δάπεδο. Δύο επίσης ρωμαϊκά νομίσματα χρονολογούν το χώρο στον 3ο αι. μ.Χ.

Η ανασκαφή στον αγρό Παπανίκου έδωσε αρκετά κινητά ευρήματα (280) από τα οποία τα 40 ήταν χάλκινα νομίσματα. Επίσης βρέθηκε άφθονη κεραμική καθημερινής χρήσης του 2ου και 3ου αι. μ.Χ. Το κτίριο αυτό στα ρωμαϊκά χρόνια θα μπορούσε με επιφύλαξη να θεωρηθεί ως ένα μικρό εργαστήριο κατασκευής χάλκινων αντικειμένων. Ωστόσο ασφαλή συμπεράσματα δεν μπορούν να εξαχθούν αν δεν ολοκληρωθεί η έρευνα. Η συνέχεια της έρευνας κρίνεται απαραίτητη, καθώς ένας από τους στόχους είναι να διαπιστωθεί αν υπάρχουν επιχώσεις πρωιμότερες του μέσου του 4ου αι. π.Χ., οπότε τοποθετείται και η ίδρυση της πόλης των Φθιωτίδων Θηβών με το συνοικισμό της Φυλάκης και της Πυράσου.

Η έρευνα διακόπηκε στο σημείο αυτό λόγω έλλειψης επαρκών πιστώσεων και πιστεύουμε ότι θα συνεχιστεί το συντομότερο δυνατό. Το μόνο ασφαλές συμπέρασμα που μπορεί να εξαχθεί από την έρευνα αυτή είναι ότι εντός των τειχών μέχρι και τον 3ο αι. μ.Χ., χτίζονταν ρωμαϊκά κτίρια και η πόλη των Φθιωτίδων Θηβών ήταν σε πλήρη άνθηση.

Στρωματογραφική έρευνα στην ακρόπολη

Η ακρόπολη των Φθιωτίδων Θηβών βρίσκεται στο βορειοδυτικό άκρο του ανατολικού τειχισμένου τμήματος της αρχαίας πόλης. Το ψηλότερο σημείο βρίσκεται στα 187 μ. πάνω από το επίπεδο της θάλασσας. Πρόκειται για ένα βραχώδες ύψωμα, το οποίο στα βόρεια και τα δυτικά εξασφαλίζει εν μέρει φυσική προστασία με τον απότομο γκρεμό που σχηματίζει ο φυσικός βράχος, ενώ και στις άλλες πλευρές είναι σχετικά δύσκολη η πρόσβαση. Την οχύρωση συμπλήρωνε το καλοχτισμένο τείχος περιμετρικά της ακρόπολης, το οποίο ενίσχυε ακόμα περισσότερο την άμυνα του χώρου. Εκτός από το τείχος ήταν ορατά και τα αρχιτεκτονικά λείψανα ενός ναού. Τόσο ο καθαρισμός μέρους του τείχους όσο και η αποκάλυψη του ναού είχαν γίνει κατά τις ανασκαφές του 1907-1908 από τον Α. Αρβανιτόπουλο[1]. Στην ίδια ανασκαφή ο Α. Αρβανιτόπουλος επιχείρησε μια στρωματογραφική έρευνα στην ακρόπολη, η οποία σύμφωνα με τη μοναδική του σχετική δημοσίευση έδωσε στρώματα από τη νεότερη νεολιθική έως τους βυζαντινούς χρόνους. Στα πλαίσια των γενικότερων ερευνών στην περιοχή της πόλης των Φθιωτίδων Θηβών κρίθηκε σκόπιμο να διεξαχθεί μια εκ νέου στρωματογραφική έρευνα πάνω στην ακρόπολη. Η νέα αυτή έρευνα καλούνταν να δώσει απαντήσεις σε ερωτηματικά που είχαν προκύψει από τις ανασκαφές του Α. Αρβανιτόπουλου και είχαν να κάνουν με τη διάρκεια ζωής της πόλης, αλλά και πιο συγκεκριμένα με την ύπαρξη νεολιθικής παρουσίας στο λόφο. Επιπλέον η ελλιπής διάσωση της τεκμηρίωσης της ανασκαφής εκείνης καθιστούσε απαραίτητη μια νέα έρευνα. Έτσι τον Οκτώβριο του 1994 ξεκίνησε νέα στρωματογραφική έρευνα πάνω στην ακρόπολη, στο σημείο που βρίσκεται ανατολικά από το τριγωνομετρικό σημείο της ΓΥΣ.

Έγιναν συνολικά πέντε τομές κοντά στην κυρίως τομή του Α. Αρβανιτόπουλου, από τις οποίες πλήρως ανασκάφηκαν οι τρεις, οι οποίες και έδωσαν τη στρωματογραφική ακολουθία από τα νεολιθικά έως τα βυζαντινά χρόνια. Η τομή 1 χαράχθηκε στην κορυφή του λόφου και ερευνήθηκε σε βάθος 2 μ. περίπου μέχρι το φυσικό βράχο. Οι τομές 4 και 5 χαράχθηκαν ανατολικά της 1 στην πλαγιά του λόφου και ερευνήθηκαν επίσης μέχρι το φυσικό βράχο. Οι τομές 2 και 3 χαράχθηκαν ανατολικά και βόρεια του ναού, αντίστοιχα, και είχαν ως σκοπό τον καθαρισμό του. Από την έρευνα επιβεβαιώθηκαν οι ενδείξεις για την ύπαρξη οικισμού του τέλους της νεότερης νεολιθικής εποχής.

Στο βαθύτερο τμήμα της ανασκαφής, πάνω στο φυσικό βράχο, βρέθηκαν μερικά μόνο όστρακα. Πρόκειται για

1. ΠΑΕ 1907, σ. 161· 1908, σ. 163.

μονόχρωμα και γραπτά όστρακα της νεότερης νεολιθικής περιόδου που δεν συνδέονται με αρχιτεκτονικά λείψανα. Όσον αφορά τη νεολιθική εποχή, δεν μπορούμε να πούμε ότι η ανασκαφή έδωσε απαντήσεις στα ερωτήματα που είχαν προκαλέσει τα ευρήματα του Α. Αρβανιτόπουλου. Χαρακτηριστική είναι η ολοκληρωτική έλλειψη της εγχάρακτης κεραμικής με λευκή πάστα στις εγχαράξεις και ωμό λευκό ή κόκκινο επίθετο χρώμα (incised and crusted ware), που αποτελεί σχεδόν το 50% των οστράκων που διασώθηκαν από την ανασκαφή του Α. Αρβανιτόπουλου. Αν και σίγουρα είχε γίνει επιλογή από τον πρώτο ανασκαφέα, ωστόσο δεν δικαιολογείται η ποσότητά τους τη στιγμή που στην ανασκαφή του 1994 δεν βρέθηκε ούτε ένα τέτοιο όστρακο. Σίγουρα, όσον αφορά τη νεολιθική περίοδο, η έρευνα πρέπει να συνεχιστεί σε κάποιο άλλο σημείο του λόφου, όπου ελπίζουμε να βρεθούν αδιατάρακτα στρώματα. Στο ίδιο στρώμα βρέθηκαν και αρκετά όστρακα της πρώιμης εποχής του Χαλκού, χωρίς όμως να είναι δυνατός ο στρωματογραφικός διαχωρισμός τους από εκείνα της νεολιθικής εποχής. Φαίνεται ότι πρόκειται για πολύ διαταραγμένο στρώμα εξαιτίας των ισοπεδώσεων που έγιναν στα ιστορικά χρόνια για την κατασκευή του ναού. Γενικά θα μπορούσε να παρατηρήσει κανείς ότι υπάρχει ανθρώπινη παρουσία από τη νεότερη νεολιθική μέχρι και την πρώιμη εποχή του Χαλκού. Μετά την πρώιμη χαλκοκρατία δεν διαπιστώθηκαν ίχνη ανθρώπινης παρουσίας στο λόφο. Επίσης δεν βρέθηκε κανένα δείγμα κεραμικής της ύστερης εποχής του Χαλκού, και ιδίως μυκηναϊκών χρόνων, αν και ο Αρβανιτόπουλος αναφέρει ότι συγκαταλέγονται μέσα στα ευρήματα της ανασκαφής του. Ίσως πρόκειται για διακοπή της κατοίκησης στην ύστερη εποχή του Χαλκού και έτσι ίσως εξηγείται το γεγονός ότι ο Όμηρος δεν την αναφέρει στην Ιλιάδα, όταν αναφέρεται στις θεσσαλικές πόλεις που έστειλαν πλοία στον Τρωικό Πόλεμο. Στον κατάλογο των νηών αναφέρεται η Φυλάκη και η ανθόσπαρτος Πύρασος[2], που μαζί με την Ίτωνα και τον Πτελεό έστειλαν 40 καράβια με αρχηγό τον Πρωτεσίλαο.

Έτσι, μετά από αυτή τη διακοπή στην κατοίκηση στην πρώιμη εποχή του Χαλκού (που μπορεί να είναι και θέμα ερευνητικού κενού), ξαναβρίσκουμε ίχνη ανθρώπινης παρουσίας πάνω στο λόφο στα πρώιμα αρχαϊκά χρόνια. Τότε πάνω στην ακρόπολη ιδρύθηκε ένα σημαντικό ιερό αφιερωμένο στην Αθηνά Πολιάδα (6ος αι. π.Χ.). Το ιερό αυτό ερευνήθηκε εν μέρει το 1907 από τον Α. Αρβανιτόπουλο[3]. Στην ανασκαφή του 1994 βρήκαμε ένα μικρό λάκκο-αποθέτη ανατολικά του χώρου του ναού, που είχε ανοιχτεί μέσα στο στρώμα της νεότερης νεολιθικής και ο οποίος περιείχε αφιερώματα από το πρώτο αρχαϊκό ιερό του 6ου αι. π.Χ. Πρόκειται για πάρα πολύ σημαντικά ευρήματα, κυρίως χάλκινα κοσμήματα[4] (Πίν. 103 α-β) και πήλινα ειδώλια. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον θεωρούμε ότι έχει η πήλινη προτομή της θεάς Αθηνάς με περικεφαλαία (ΒΕ 16191), που ίσως αποτελεί υπαινιγμό για την αρχική ονομασία του ιερού.

Αρχιτεκτονικά ίχνη του αρχαϊκού ιερού δεν σώθηκαν, επειδή στα μέσα του 5ου αι. π.Χ. χτίστηκε ένας ναός στη θέση αυτή, όπως μας πληροφορεί μια σημαντική επιγραφή (ΒΕ 16090) που βρέθηκε στην ανασκαφή.

Δυστυχώς και ο ναός του 5ου αι. π.Χ., που έχτισαν οι γνωστοί μας αρχιτέκτονες που αναφέρονται στην ιδρυτική επιγραφή, δεν σώθηκε. Με το ίδιο όμως οικοδομικό υλικό σε β' χρήση χτίστηκε τον 4ο αι. π.Χ. ένας νεότερος ναός, του οποίου τα ερείπια είναι ορατά σήμερα πάνω στην Ακρόπολη (Πίν. 103 γ). Ένα μαρμάρινο κεφάλι Αθηνάς με περικεφαλαία, ρωμαϊκών χρόνων (Πίν. 104 α-β), που βρέθηκε στην ίδια τομή, μαρτυρεί ότι ο ναός λειτουργούσε μέχρι τα ρωμαϊκά χρόνια.

Στα παλαιοχριστιανικά και βυζαντινά χρόνια στον ίδιο χώρο υπάρχει έντονη δραστηριότητα, όπως δείχνει το πλήθος των οστράκων και το πάχος των επιχώσεων (1 μ. περίπου) αυτής της περιόδου. Το ιερό φαίνεται ότι μετατρέπεται σε χριστιανικό ναό, ενώ το 1884 ο Ν. Γεωργιάδης[5] αναφέρει ότι πάνω στην ακρόπολη υπήρχε ναός αφιερωμένος στον άγιο Γεώργιο. Ο Α. Αρβανιτόπουλος με βάση αρχιτεκτονικά ευρήματα που σήμερα αγνοούμε υπέθεσε την ύπαρξη στο λόφο βυζαντινού φυλακείου. Ωστόσο μάλλον πρόκειται για δραστηριότητα που είχε σχέση με το ναό.

Αργότερα, τον 5ο αι. μ.Χ., η πόλη συρρικνώνεται, χωρίς βέβαια να εγκαταλείπεται, ενώ αναπτύσσεται ραγδαία η νέα πόλη, οι χριστιανικές Φθιώτιδες Θήβες, στο χώρο που βρισκόταν το αρχαίο λιμάνι της Πυράσου.

Β. ΑΔΡΥΜΗ

2. Ομήρου Ιλιάδα, Β 695.

3. Βλ. υποσημ. 1

4. ΑΕ 1989, σ. 115. K. Kilian, Fibeln in Thessalien, PBF XIV, 2, München 1975, πίν. 73, αριθ. 30-37, πίν. 24, αριθ. 642, πίν. 25, αριθ. 655, πίν. 39, αριθ. 1084, πίν. 38, αριθ. 1044, πίν. 31, αριθ. 833.

5. Ν. Γεωργιάδης, Θεσσαλία, 1894, σ. 218.

Δημητριάδα

Οδός Δημ. Πούλιου 16 (οικόπεδο Χρ. Παπαδάκου)

Κατά την εκσκαφή θεμελίων για την ανέγερση οικίας αποκαλύφθηκαν, σχεδόν επιφανειακά, τοίχοι, όστρακα και κατώφλια ελληνιστικού σπιτιού (Σχέδ. 2). Η ανασκαφική έρευνα αποκάλυψε τμήμα οικίας με δωμάτια ανατολικά, βόρεια και δυτικά της κεντρικής αυλής. Η κεντρική αυλή έχει σχήμα Γ και σε ένα σημείο σώζει δάπεδο από ψηφιδωτό με κεραμίδια. Δυτικά του δαπέδου αυτού διέρχεται ο αποχετευτικός αγωγός. Δυτικά του αγωγού ο χώρος είναι πλακοστρωμένος. Γύρω από την αυλή αποκαλύφθηκαν τμήματα από πέντε δωμάτια. Στο ένα σώζεται εστία στη γωνία ενώ τρία μαρμάρινα κατώφλια βρέθηκαν στη θέση τους. Αρκετά είναι τα τμήματα ειδωλίων, η κεραμική και τα νομίσματα, που χρονολογούν την τελευταία φάση του κτιρίου λίγο πριν από τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. (ασημένιο ημίδραχμο Αθηνών, 166-157 π.Χ., χάλκινο νόμισμα του Κοινού των Μαγνήτων, 197-146 π.Χ.), υπάρχουν όμως και παλαιότερης κοπής νομίσματα, όπως Ιστιαίας, 350-340 π.Χ., και Λυσιμάχου.

Καστράκι Αλμυρού[6]

Ο λόφος Καστράκι βρίσκεται στα νότια του Αλμυρού, πάνω στο δρόμο που οδηγεί από τον Αλμυρό στη Βρύναινα. Μετά από την καταστροφή της παλιάς μονής Κάτω Ξενιάς από τους σεισμούς του 1980, ο λόφος επιλέχθηκε για την ανέγερση της νέας μονής, οι εγκαταστάσεις της οποίας καταλαμβάνουν το χαμηλότερο τμήμα προς τα ανατολικά του λόφου. Στο τέλος του 1993 ο άξιος εκπαιδευτικός Νικ. Περιστεράς ενημέρωσε την Υπηρεσία ότι παρατήρησε καταστροφή αρχαιοτήτων στη νέα μονή Ξενιάς, από όπου και περισυνέλεξε ενδεικτική κεραμική και μικρά ευρήματα. Η αυτοψία που ακολούθησε μας έφερε μπροστά σε ένα νέο προϊστορικό οικισμό με βαθύτατες επιχώσεις. Τα πιθάρια και τα αρχιτεκτονικά λείψανα ήταν ορατά και ήδη σε κάποια έκταση κατεστραμμένα από τον εκσκαφέα που επιχείρησε τη διεύρυνση της υπάρχουσας οδού προσπέλασης προς τη μονή και τη δημιουργία χώρου στάθμευσης τουριστικών λεωφορείων. Πάνω στο λόφο σώζονται τα λείψανα μικρού οχυρωματικού περιβόλου κλασικής εποχής, στον οποίο οφείλεται η ονομασία της θέσης. Το τείχος αυτό αναφέρει ο Stählin[7] με την πληροφορία ότι σε απόσταση δέκα λεπτών με τα πόδια βορειοανατολικά από το μοναστήρι της Κάτω Ξενιάς βρίσκεται το Καστράκι, το οποίο προστατεύεται από κυκλώπεια τείχη. Η ανασκαφή διήρκεσε ενάμιση μήνα και είχε σκοπό τη στρωματογρφική διερεύνηση του προϊστορικού οικισμού, αλλά και την έρευνα και αποτύπωση της πορείας του κλασικού τείχους. Ταυτόχρονα έγιναν οι ενέργειες για την κήρυξη του χώρου ως αρχαιολογικού (ΦΕΚ 501/Β/30-6-94).

Το τείχος, χτισμένο με αδρά δουλεμένους δόμους πολυγωνικού σχήματος, παρακολουθεί το φρύδι του λόφου στη δυτική και τη νότια πλευρά. Προς την ανατολική πλευρά του λόφου το τείχος καταστράφηκε από την ισοπέδωση που έγινε για τη διαμόρφωση του αύλειου χώρου της μονής. Η έρευνα δεν προχώρησε προς τη βορειοδυτική και τη βόρεια πλευρά λόγω του περιορισμένου χρόνου της ανασκαφής, την οποία ελπίζουμε να συνεχίσουμε στο μέλλον. Έγινε αποτύπωση του τμήματος του τείχους που εντοπίστηκε και καθαρίστηκε.

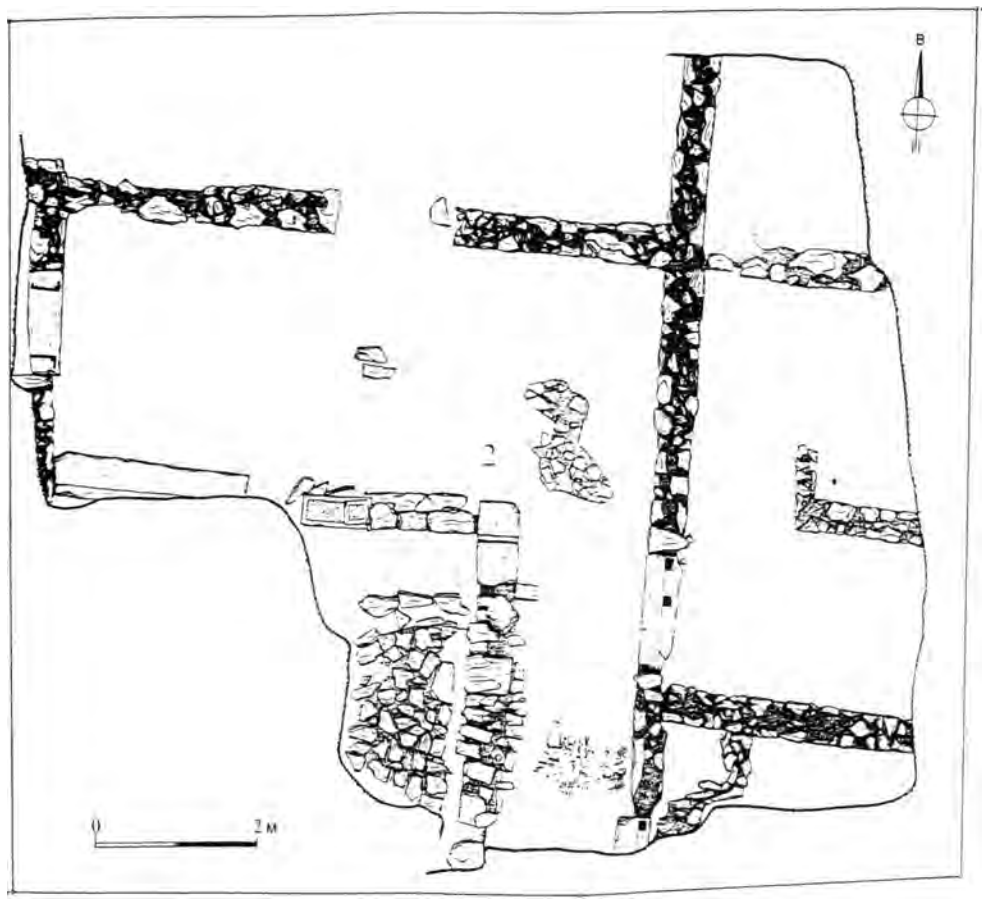
Στη βόρεια πλευρά του λόφου, στα σημεία όπου έγινε η καταστροφή των αρχαιολογικών επιχώσεων από τον εκσκαφέα, έγιναν οι στρωματογραφικές τομές (Σχέδ. 3-4). Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι η κατοίκηση στο λόφο Καστράκι αρχίζει κατά την ΠΕ ΙΙΙ με τη χαρακτηριστική πρωτοβερνικωτή κεραμική. Η οικιστική αυτή φάση εδράζεται πάνω στο φυσικό βράχο. Από αρχιτεκτονικής πλευράς διαπιστώθηκε η ύπαρξη ενός αψιδωτού οικοδομήματος με προσανατολισμό Β.-Ν. Η είσοδος του κτιρίου βρισκόταν στα νότια. Ο αψιδωτός τοίχος είναι χτισμένος με το σύστημα της ιχθυάκανθας και σώζεται μέχρι το ύψος του 1,40 μ. περίπου. Η ανωδομή ήταν χτισμένη με ωμά πλιθιά, μερικά από τα οποία βρέθηκαν πεσμένα στο εσωτερικό του οικοδομήματος. Το δάπεδο ήταν από πατημένο πηλό (Σχέδ. 4).

Οικοδομήματα αυτού του τύπου, επιμήκη αψιδωτά με τρεις συνήθως χώρους, είναι γνωστά από σύγχρονες θέσεις της κεντρικής και νοτιότερης Ελλάδας, όπως τα Πευκάκια[8], ο Ορχομενός[9], η Λέρνα, η Τίρυνθα, το βο-

6. Μια πρώτη είδηση των αποτελεσμάτων της ανασκαφής έχει δημοσιευθεί στο Δελτίο της Φιλαρχαίου Εταιρείας Αλμυρού «Όθρυς», Περίοδος Β΄, 1 (1997), σ. 69-85. Η πρώιμη φάση κατοίκησης του οικισμού υπήρξε το θέμα ομιλίας της υπογράφουσας στο συνέδριο που πραγματοποιήθηκε από 13-19 Οκτωβρίου 1997 στην πόλη Urla-Izmir στα πλαίσια του Διεθνούς Συνεδρίου The Aegean in the Neolithic, Chalcolithic and the Early Bronze Age, με τίτλο Kastraki: A New Settlement of Bronze Age in the Achaea Phthiotis.

7. Fr. Stählin, Das hellenische Thessalien, Amsterdam 1967, σ. 180

8. AAA VII (1974), σ. 43-75. Elmar Christmann, Die Magula Pevkakia und die Frühbronzezeit in Thessalien. Chronologie und extreme Kon-

Σχέδ. 2. Δημητριάδα. Οδός Δημ. Ποϋλιου 16. Κάτοψη του ρωμαϊκού κτιρίου.

ρειοανατολικό Αιγαίο (Θερμή, Τροία) κ.ά. Δεν υπάρχουν στοιχεία για τον τρόπο στέγασης του οικήματος, αν δηλαδή η στέγη του ήταν επίπεδη ή επικλινής. Δεν διαπιστώθηκε η ύπαρξη ραμφόστομων φιαλών.

Στην επόμενη οικοδομική φάση ανήκει ένα ορθογώνιο δωμάτιο με διαστάσεις 4×4,70 μ., του οποίου ο ανατολικός τοίχος έχει εν μέρει καταστραφεί από τον εκσκαφέα. Το δάπεδο ήταν από πατημένο πηλό. Η κεραμική είναι πολύ πλούσια και ανήκει σε πιθάρια αλλά και γραπτά αγγεία αμαυρόχρωμα δίχρωμα και τρίχρωμα, μινύεια και του τύπου Διβ Λιανοκλαδίου. Πολλά είναι τα λίθινα εργαλεία που βρέθηκαν στον ίδιο χώρο, τριπτήρες, αξίνες, οστέινες βελόνες, σφονδύλια αλλά και μολύβδινοι σύνδεσμοι, που υποδηλώνουν την παρουσία εργαστηρίου για την επισκευή αγγείων. Το κτίριο αυτό καταστράφηκε από έντονη πυρκαγιά. Κάτω από το δάπεδο βρέθηκε παιδική ταφή. Ακολουθεί ένα στρώμα του τέλους της εποχής του Χαλκού με κακής ποιότητας οικοδομικά λείψανα και χαρακτηριστική κεραμική.

Η τελευταία φάση κατοίκησης χρονολογείται στην κλασική εποχή και είναι σύγχρονη με το τείχος. Λιγοστά είναι μέχρι στιγμής τα αρχιτεκτονικά λείψανα και άφθονη η κεραμική, που περιλαμβάνει κυρίως άβαφα όστρακα του 4ου και του 3ου αι. π.Χ.

ΑΝΘΗ ΜΠΑΤΖΙΟΥ-ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ

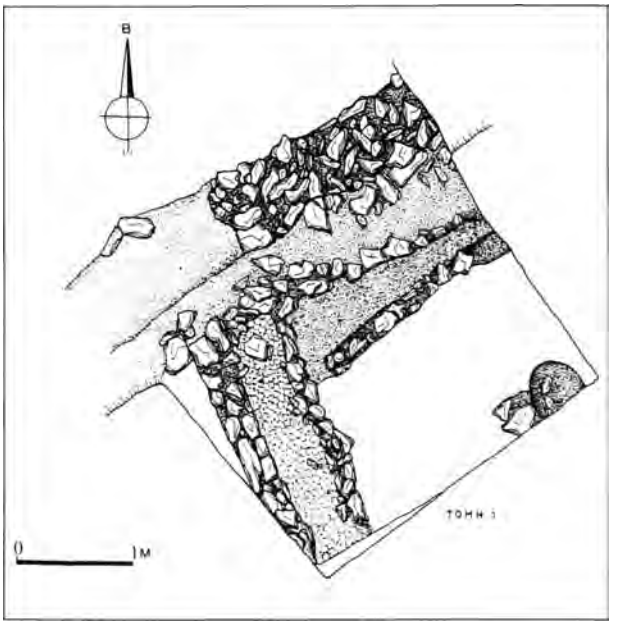
takte, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου για την αρχαία Θεσσαλία, Αθήνα 1992, σ. 201-204.

9. A.J.B. Wace - M.S.T. Thompson, Prehistoric Thessaly, Cambridge 1912, σ. 195.

ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

Επαρχία Αλμυρού

Συνεχίστηκε και κατά το 1994 από τις 30 Σεπτεμβρίου

Σχέδ. 3. Καστράκι Αλμυρού. Τομή 1.

μέχρι την 1 Νοεμβρίου η επιφανειακή έρευνα που ξεκίνησε από το 1990 στην πεδιάδα του Αλμυρού από την Ολλανδική Αρχαιολογική Σχολή σε συνεργασία με την ΙΓ΄ ΕΠΚΑ.

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε μετά από σχετική άδεια του Υπουργείου Πολιτισμού (ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Α3/Φ13/56515/506/15.3.94) με τη συμμετοχή του Πανεπιστημίου του Groningen Ολλανδίας και της αρμόδιας Αρχαιολογικής Υπηρεσίας του Βόλου. Από ολλανδικής πλευράς και υπό τη διεύθυνση του R. Reinders πήραν μέρος οι αρχαιολόγοι και φοιτητές Rita Aalders, Marieke Bous, Marieke Van der Heiden, Carien Hordiju, Olaf Satijn και από ελληνικής πλευράς συμμετείχαν οι αρχαιολόγοι της Εφορείας Ζ. Μαλακασιώτη και Β. Ροντήρη.

Η περιοχή έρευνας του 1994 περικλείει τους πρόποδες της Όθρυος και ένα μέρος προς τα δυτικά της πεδιάδας του Αλμυρού. Στην περιοχή αυτή βρίσκονται η μαγούλα Ζερέλια και τα χωριά Μπακλαλί και Καρατσάνταλι, τα οποία επί τουρκοκρατίας ήταν τσιφλίκια, και στις ράχες των χαμηλών γηλόφων της πεδιάδας αυτής ανάμεσα στην Όθρυ και τον χείμαρρο Ξεριά εντοπίστηκε πληθώρα αρχαιολογικών θέσεων.

Συγκεκριμένα εντοπίστηκαν δύο προϊστορικές θέσεις πλησίον του Ξεριά, οι οποίες χρονολογούνται (με βάση την επιφανειακή περισυλλεγείσα κεραμική) στη νεότερη νεολιθική εποχή και στη μέση εποχή του Χαλκού. Ακόμη διάσπαρτες σε όλη την περιοχή από το Καρατσάνταλι στο Μπακλαλί και στον Ξεριά εντοπίστηκαν δεκατέσσερις θέσεις ρωμαϊκών και υστερορωμαϊκών χρόνων αλλά και βυζαντινών και μεσαιωνικών (Σχέδ. 5).

Η επιφανειακή έρευνα που διεξάγεται από το 1990 και κάθε δεύτερο χρόνο έχει ως σκοπό την ανίχνευση της πεδιάδας του Αλμυρού. Συγκεντρώνονται παλαιά και νέα στοιχεία από ανασκαφές και περιηγήσεις, ώστε να διατυπωθούν κατά το δυνατόν ασφαλέστερες παρατηρήσεις για την ιστορική συνέχεια της κατοίκησης και των ανθρώπινων δραστηριοτήτων στην περιοχή του Αλμυρού, ενώ παράλληλα καταγράφονται στοιχεία για τη γεωμορφολογία και τις κλιματολογικές συνθήκες.

ΖΩΗ ΜΑΛΑΚΑΣΙΩΤΗ - R. REINDERS

ΚΗΡΥΞΕΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Περιοχή Αλμυρού

Κατά το 1994 συγκεντρώθηκαν τα απαραίτητα στοιχεία (τοπογραφικό σχέδιο, φωτογραφίες, βιβλιογραφία, περισυλλογή επιφανειακής κεραμικής και άλλων μικρών ευρημάτων), προκειμένου να προχωρήσει η διαδικασία κήρυξης αρχαιολογικών θέσεων που είχαν εντοπιστεί το 1992 κατά τη διεξαγωγή της επιφανειακής έρευνας της Ολλανδικής Αρχαιολογικής Σχολής με τη συμμετοχή και της ΙΓ΄ ΕΠΚΑ στην πεδιάδα του Αλμυρού.

Από τις εντοπισθείσες θέσεις κηρύχθηκαν για λόγους προστασίας στην περιοχή Καρατσάνταλι στα δυτικά του Αλμυρού οι παρακάτω:

α) Η θέση Κάστρο, όπου εντοπίστηκαν σε χαμηλό βραχώδες ύψωμα λείψανα ελληνιστικής οχύρωσης[10].

β) Θέση προϊστορικής εποχής, η οποία βρίσκεται σε χαμηλό γήλοφο βόρεια του προπάνω ελληνιστικού κάστρου, ενώ βορειότερα βρίσκεται η ήδη κηρυγμένη προϊστορική μαγούλα Ζερέλια ή Νερούλι[11]. Η θέση αυτή, γνωστή ήδη από το τέλος του προηγούμενου αιώνα, αναφέρεται από διάφορους ερευνητές[12] και με βάση την περισυλλεγείσα κεραμική καθώς και λοιπά μικρά ευρήματα χρονολογείται στην αρχαιότερη και μέση νεολιθική περίοδο[13].

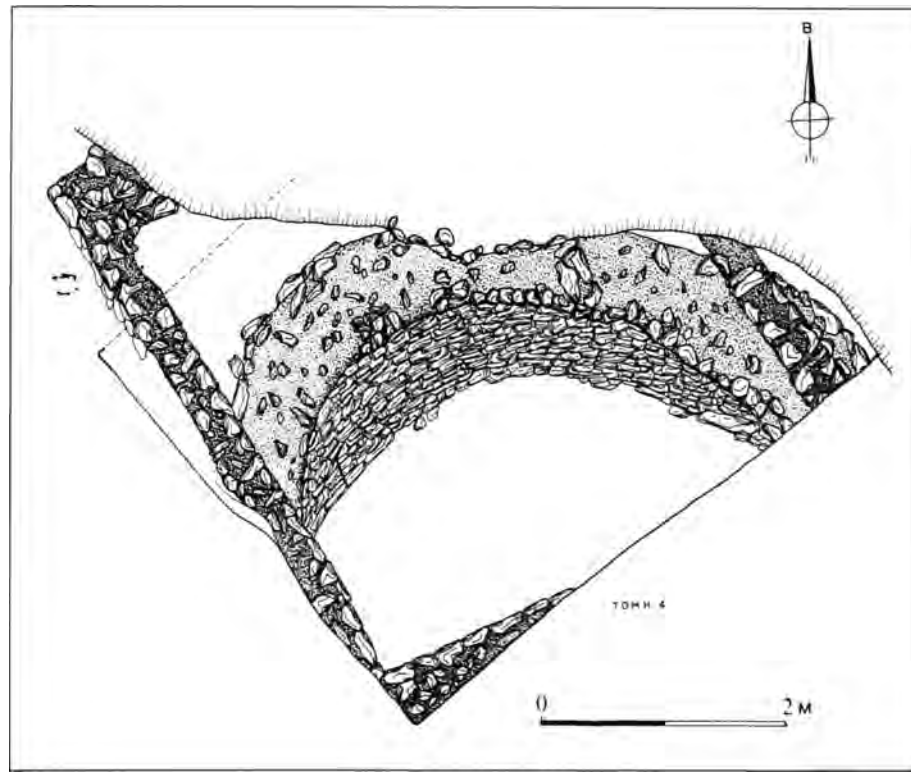
ΖΩΗ ΜΑΛΑΚΑΣΙΩΤΗ

10. Z. Malakassioti, V. Rodiri, R. Reinders, Groninger Bijdrage Aangrickse Monumen Tenzorg. Paleoactueel, 6, 1994, σ. 73-74.

11. Wace - Thompson, Prehistoric Thessaly, ό.π.

12. A. J. B. Wace, BSA 18 (1910-1912), σ. 1-29. Fr. Stählin, AM 31 (1906), σ. 1-37. Ν. Γιαννόπουλος, BCH 16 (1892), σ. 151-155.

13. M. Haagsma, Z. Malakassioti, R. Reinders, V. Rodiri, Between Karatsadagli and Baklali, Pharos, 1 (1993), σ. 150-152.

Σχέδ. 4. Καστράκι Αλμυρού. Τομή 4.

ΝΟΜΟΣ ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Πύργος Κιερίου

Οικόπεδο Ευθυμίου Θεοδώρου

Σε εκσκαφή για την κατασκευή βόθρου στα δυτικά της υπάρχουσας οικίας εντοπίστηκαν αρχαιότητες. Στην ανασκαφική τομή, διαστ. 3×3 μ., αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,17 μ. από την επιφάνεια του εδάφους συμπαγές στρώμα από χοντρά χαλίκια και χώμα.

Το στρώμα αυτό, πάχ. 0,35 μ., κάλυπτε όλο το εύρος της τομής. Πιθανώς αποτελεί τμήμα αρχαίου δρόμου.

Μυρίνη

Οικόπεδο Βασίλη Χασιώτη

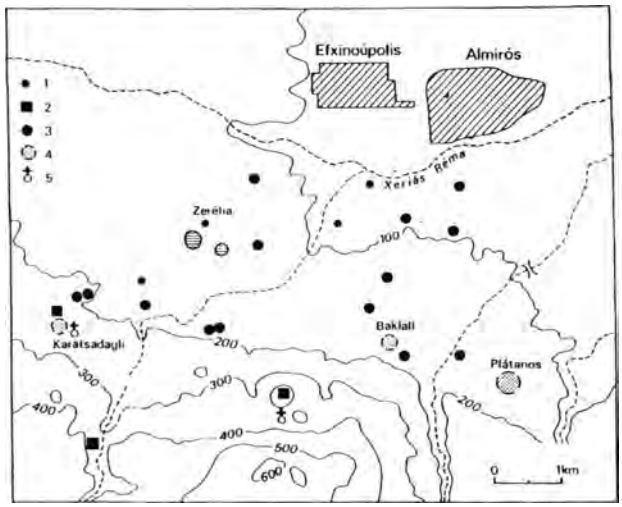
Κατά την εκσκαφή θεμελίων για την ανέγερση νέας οικοδομής ήλθαν στο φως αρχαιότητες και πραγματοποιήθηκε σωστική ανασκαφή.

Στην έρευνα που ακολούθησε στον οικοδομήσιμο χώρο του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν λείψανα αρχαίων τοίχων Τ1-Τ2 σε βάθος 0,35-0,60 μ., από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους, που προχωρούν στο άσκαφτο, έξω από το ανατολικό όριο της ανασκαφής. Ο Τ1 έχει διαστάσεις 6,17×0,55-0,60 και ο Τ2 6,65×0,60 μ.

Στα δυτικά του Τ1 αποκαλύφθηκε ψηφιδωτό δάπεδο σε βάθος 1,20 μ. περίπου από την επιφάνεια του εδάφους, κατασκευασμένο από βότσαλα και κεραμίδια μπηγμένα μέσα στο χώμα (Σχέδ. 6). Το δάπεδο έχει σωζόμενες διαστάσεις 6,10×5,80 μ., περιβάλλεται από ασβεστολιθικές πλάκες-βάσεις πεσσών και κατά πάσα πιθανότητα αποτελεί τμήμα υπαίθριας αυλής (Πίν. 104 γ). Στο κέντρο του ψηφιδωτού δαπέδου σχηματίζεται τετράφυλλος ρόδακας εγγεγραμμένος σε κύκλο που περιβάλλεται από ορθογώνιο πλαίσιο. Από τις τέσσερις γωνίες του πλαισίου ξεκινούν μεμονωμένα φύλλα που καταλήγουν στις άκρες των φύλλων του ρόδακα (Πίν. 104 δ).

Η κεραμική που βρέθηκε στον ανασκαφικό χώρο χρονολογεί τη χρήση των οικοδομικών λειψάνων από το τέλος της αρχαϊκής έως την ελληνιστική εποχή, ενώ το ψηφιδωτό δάπεδο φαίνεται να ανήκει στη νεότερη χρονολογικά φάση.

ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΝΙΚΟΛΑΟΥ

Σχέδ. 5. Πεδιάδα Αλμυρού. Επιφανειακή έρευνα. 1. προϊστορικοί οικισμοί, 2. ελληνιστικά φρούρια, 3. ρωμαϊκοί οικισμοί, 4. εγκαταλελειμμένα τσιφλίκια, 5. Άγιος Νικόλαος στο Μπακλαλί.

Μουζάκι - αρχαίοι Γόμφοι

Κοίτη Πάμισου ποταμού

Τον Ιούνιο, τον Οκτώβριο και το Νοέμβριο του 1994 επαναλήφθηκε η έρευνα μέσα στην κοίτη του Πάμισου ποταμού, καθώς αποκαλύφθηκαν αρκετοί τάφοι είτε από την ορμητική ροή των νερών του ποταμού είτε από αρχαιοκαπηλική δραστηριότητα. Οι τάφοι ανήκουν στο νότιο νεκροταφείο των αρχαίων Γόμφων[14]. Ερευνήθηκαν δεκαπέντε τάφοι ελληνιστικής και ρωμαϊκής περιόδου. Πρόκειται για τάφους κεραμοσκεπείς (Πίν. 105 α), πήλινες λάρνακες, ορθογώνιους κτιστούς με αργούς ποτάμιους λίθους, λίθινη λάρνακα, καθώς και απλές ταφές σε λάκκους (Πίν. 105 β). Σε μία περίπτωση επρόκειτο για εγχυτρισμό.

Οι περισσότεροι τάφοι ήταν κατεστραμμένοι ήδη από τα παλαιότερα χρόνια. Ορισμένοι καταστράφηκαν από αρχαιοκάπηλους. Οι λιγότερο κατεστραμμένοι περιείχαν το σκελετό ενός νεκρού σε ύπτια θέση, τα οστά του οποίου συνήθως ήταν αρκετά φθαρμένα. Οι πιο πολλοί τάφοι ήταν ακτέρισποι, ενώ όσοι ήταν κτερισμένοι περιείχαν ως κτερίσματα πήλινα αγγεία και χάλκινα νομίσματα. Οι τάφοι ήταν σκαμμένοι σε έδαφος αργιλώδες κοκκινωπό και σκεπάζονταν από στρώσεις με κροκάλες, που κατεβάζει άφθονες το ποτάμι.

Αγρός Δημ. Καραλή

Στον παραπάνω αγρό, που βρίσκεται στη μέση του αρχαιολογικού χώρου των αρχαίων Γόμφων, ύστερα από εκχέρσωση του παλιού αμπελιού, αποκαλύφθηκαν αρχαιολογικά λείψανα σε διάφορα σημεία του αγρού. Στη βορειοδυτική γωνία του κτήματος αποκαλύφθηκαν κεραμίδες, τμήματα τοίχων με αρχιτεκτονικά μέλη σε β΄ χρήση, βάσεις στηλών και μία προτομή ημίεργη από ντόπιο ασβεστόλιθο.

Στην ανατολική πλευρά αποκαλύφθηκαν κεραμίδες στέγης, βάσεις στηλών και τμήματα τοίχων. Στη νότια πλευρά, όπου διέρχεται αγροτική οδός που ορίζει το κτήμα, αποκαλύφθηκαν κεραμίδες και τμήματα τοίχων από μεγάλες πλίνθους πωρόλιθου. Ανασκαφική έρευνα άρχισε στην ανατολική πλευρά σε έκταση 12×12 μ. Στην έρευνα που έγινε το 1994 αποκαλύφθηκε η ανατολική και η βόρεια πλευρά ενός μεγάλου κτιρίου. Συγκεκριμένα ήλθε στο φως μεγάλος τοίχος με κατεύθυνση Β.-Ν., κατασκευασμένος στην εξωτερική πλευρά από μεγάλες πλίνθους ντόπιου ασβεστόλιθου. Ο τοίχος καταλαμβάνει όλο το μήκος της τομής, δηλαδή γύρω στα 12 μ. Ανατολικά του τοίχου αυτού, αμέσως μπροστά από την εξωτερική του παρειά, υπάρχουν στη θέση τους τέσσερις βάσεις αναθημάτων (Πίν. 105 γ). Στη μία, την ψηλότερη, υπάρχει τμήμα του γόμφου μέσα στον τόρμο, που περιβάλλεται από μολύβι.

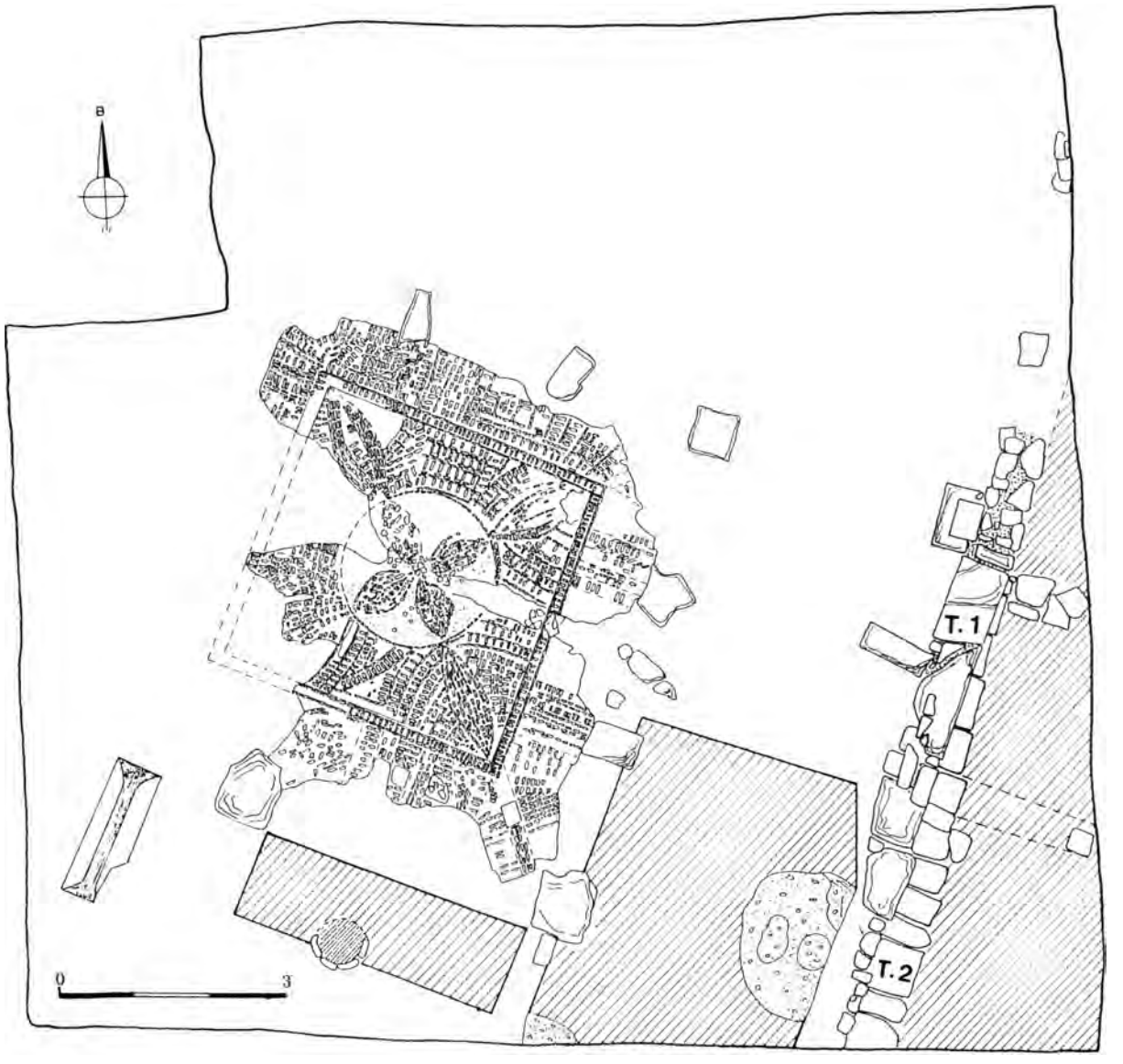
Στη βόρεια πλευρά ο πρώτος τοίχος σχηματίζει γωνία με δεύτερο τοίχο, ο οποίος έχει κατεύθυνση Α.-Δ. Και αυτός ο τοίχος συνεχίζει σε όλο το μήκος των 12 μ. της τομής και είναι κατασκευασμένος από το ίδιο υλικό, καλύτερα επεξεργασμένο.

Στο εσωτερικό του χώρου του μεγάλου κτιρίου υπάρχουν σε αρκετά μέρη κεραμίδες στέγης.

Παράλληλα προς το δεύτερο μεγάλο τοίχο, εξωτερικά αυτού – στα βόρεια –, αποκαλύφθηκε τρίτος ανεξάρτητος τοίχος, πλ. 0,50 μ. Ο τοίχος αυτός αφήνει ένα διάδρομο από το δεύτερο και συνεχίζει σε όλο το μήκος της τομής. Είναι κατασκευασμένος από κροκάλες συνδεδεμένες με απλή χωματολάσπη.

Το υλικό και η κατασκευή των δύο πρώτων τοίχων και η παράλληλη ύπαρξη των τεσσάρων βάσεων στη θέση τους φανερώνει πως ίσως πρόκειται για κάποιο μεγάλο δημόσιο κτίριο. Η συνέχιση της ανασκαφικής έρευνας και η επέκταση των τομών θα μας επιτρέψει να διαπιστώσουμε το μέγεθος και τη λειτουργία του κτιρίου.

14. ΑΔ 42 (1987): Χρονικά, σ. 265.

Σχέδ. 6. Μυρίνη. Οικόπεδο Β. Χασιώτη. Κάτοψη της ανασκαφής και το ψηφιδωτό δάπεδο.

Γελάνθη - αρχαιολογικός χώρος Γόμφων

Κοίτη Πάμισου ποταμού

Κατά τη διάρκεια εργασιών διευθέτησης του Πάμισου ποταμού στην κτηματική περιφέρεια Γελάνθης, δυτικά της σημερινής γέφυρας, αποκαλύφθηκαν δύο βάσεις παλαιάς γέφυρας. Η πρώτη βάση βρίσκεται προς τη βόρεια όχθη του Πάμισου ποταμού. Είναι κατασκευασμένη από μεγάλες κατά το πλείστον, τετράγωνες ή επιμήκεις πλίνθους ασβεστόλιθου (Πίν. 106 α). Κατά διαστήματα στους αρμούς υπάρχουν κεραμίδες χοντρές ή τούβλα με συνδετικό υλικό λάσπη με ασβέστη. Ορισμένες πλίνθοι εξέχουν στη μία τους πλευρά και δείχνουν να προέρχονται από εδώλια θεάτρου, σε β΄ χρήση. Ορισμένα έχουν και γράμματα, όπως *ΣΤΟ*. Η όλη κατασκευή έχει πλάτος 3,60 μ., σώζεται δε σε ύψος 3,47 μ.

Η δεύτερη βάση αποκλίνει από την άξονα της πρώτης. Βρίσκεται στο μέσον περίπου της κοίτης. Έχει σχήμα εξαέδρου. Είναι κατασκευασμένη από μικρότερες πέτρες και με διαφορετικό τρόπο. Έχει μέγιστο μήκος 5,10 μ. στον άξονα ΒΑ.-ΝΔ. και πλάτος 2,48-2,70 μ. Σώζε-

ται σε βάθος 3,40 μ. Μεγάλο τμήμα των βάσεων καλύπτεται από τη χαλικώδη επίχωση του ποταμού. Μέσα στη χαλικώδη αυτή επίχωση σε αρκετό βάθος και βόρεια του δεύτερου βάθρου βρέθηκαν μεγάλα τμήματα ξύλινων δοκαριών με σιδερένια καρφιά. Τα τμήματα αυτά μεταφέρθηκαν στο εργαστήριο του Μουσείου Βόλου για συντήρηση.

Κοντά στο δεύτερο βάθρο, ανάμεσα στις δύο βάσεις, αποκαλύφθηκε μεγάλο τμήμα καταστρώματος γέφυρας, φτιαγμένο με κροκάλες συναρμολογημένες με κορασάνι (Πίν. 106 β).

Η πρώτη βάση θα πρέπει να αναχθεί στα ύστερα ρωμαϊκά χρόνια (3ος αι. μ.Χ.) ενώ η δεύτερη είναι κάπως μεταγενέστερη. Με τη συνέχιση των ανασκαφικών ερευνών ίσως αποκαλυφθεί και το βάθρο προς τη νότια πλευρά του Πάμισου ποταμού, προς το χωριό Γελάνθη, και ενδεχομένως να συναγάγουμε σαφέστερα συμπεράσματα για την όλη κατασκευή, η οποία είναι πολύ σημαντική.

ΛΕΩΝΙΔΑΣ Π. ΧΑΤΖΗΑΓΓΕΛΑΚΗΣ

Καλλίθηρο

Οικόπεδο Κωνστ. Παπαβασιλείου

Ύστερα από μικρής διάρκειας σωστική ανασκαφή σε περιορισμένη έκταση του νότιου τμήματος του παραπάνω οικοπέδου, αποκαλύφθηκε μικρό τμήμα (συνολικά 1,30 μ.) του δυτικού τείχους του αρχαίου οικισμού στο Καλλίθηρο. Το τμήμα του τείχους σώζει, σε όλη την έκταση της ανασκαφής, μόνο τους δύο παράλληλους τοιχοβάτες της εσωτερικής και εξωτερικής λίθινης παρειάς του, ενώ το ύψος της πρώτης σειράς των γωνιόλιθων (0,62 μ.) διαπιστώθηκε από ένα μόνο γωνιόλιθο που φάνηκε στο βόρειο όριο της ανασκαφής πάνω στον τοιχοβάτη της εσωτερικής παρειάς. Το πλάτος του τείχους στο επίπεδο του τοιχοβάτη είναι 3,07 μ., ενώ στο επίπεδο των ορατών λίθινων παρειών του, που σήμερα λείπουν, θα ήταν 2,70 μ., όσο δηλαδή και στα άλλα σημεία του αρχαίου οικισμού, όπου αποκαλύφθηκαν τμήματα του τείχους.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη μελέτη των τειχών του οικισμού έχει και η αποκάλυψη πολύ μικρού τμήματος τετράγωνου πύργου, που είναι ο δεύτερος πύργος που αποκαλύπτεται μέχρι σήμερα στον αρχαίο αυτό οικισμό[15]. Από τον πύργο σώζονται επίσης μόνο οι ασβεστολιθικές πλάκες του τοιχοβάτη. Η βόρεια πλευρά του πύργου αποκαλύφθηκε σε μήκος 1,30 μ. από το σημείο που ενώνεται ο πύργος με το τείχος εξωτερικά. Η ανατολική πλευρά του πύργου, προς το εσωτερικό του οικισμού, αποκαλύφθηκε σε μήκος 1,35 μ. και προεξέχει από τον αντίστοιχο τοιχοβάτη του τείχους κατά 0,55 μ. Παρατηρούμε δηλαδή ότι η θέση του πύργου κατά μήκος του τείχους ήταν ορατή και από το εσωτερικό του οικισμού, όπως συνέβαινε και με τον πρώτο αποκαλυφθέντα πύργο.

Προς το εσωτερικό του οικισμού και κατά μήκος του τείχους διαπιστώθηκε η ύπαρξη αρχαίου δρόμου, πλ. 2,70 μ., ανάλογου με εκείνους που είχαν διαπιστωθεί και παλαιότερα κατά την αποκάλυψη τμημάτων του αρχαίου τείχους[16].

Με την αποκάλυψη του τμήματος αυτού του αρχαίου τείχους διαπιστώθηκε για πρώτη φορά το προς Δ. όριο του αρχαίου οικισμού.

Μοσχάτο

Θέση Λιανοκόκκαλα (ναός του Απόλλωνα)

Η τοποθεσία Λιανοκόκκαλα[17] βρίσκεται στην κοινοτική περιφέρεια της κοινότητας του Μοσχάτου Καρδίτσας, κοντά στη δεξιά όχθη του ρου του ποταμού Λαπαρδά ή Γαβρία και 2 χλμ. περίπου δυτικά του σύγχρονου χωριού της Μητρόπολης, που είναι χτισμένο εν μέρει στην ίδια θέση με την αρχαία ομώνυμη πόλη. Από παλαιότερα στη θέση αυτή ήταν γνωστή η ύπαρξη ενός στενόμακρου λόφου (ύψ. 2 μ. περίπου), με σχετικά αραιή βλάστηση θάμνων και άγριων δένδρων, ανάμεσα στα οποία κατά διαστήματα υπήρχαν συγκεντρωμένοι σωροί μικρών λίθων που προέρχονταν από καθαρισμούς των γύρω από το λόφο αγρών. Ισοπεδωτικές εργασίες με εκσκαπτικό μηχάνημα είχαν γίνει στο δυτικό τμήμα του λόφου, με αποτέλεσμα την εμφάνιση της πάνω επιφάνειας της βορειοδυτικής γωνίας του στυλοβάτη του ναού

15. Ο πρώτος πύργος είχε βρεθεί με ανασκαφή στα οικόπεδα Βαΐου Βλάχου και Ευαγγέλου Σκορδά· βλ. ΑΔ 42 (1987): Χρονικά, σ. 266· 43 (1988): Χρονικά, σ. 255-256.

16. ΑΔ 35 (1980): Χρονικά, σ. 268 (οικόπεδο Στ. Παπαβασιλείου)· 40 (1985): Χρονικά, σ. 194 (οικόπεδο Μαγ. Πάσχου)· 43 (1988): Χρονικά, σ. 254-255 (Λόφος Αγίου Αθανασίου).

17. Ολιγοήμερος καθαρισμός της βορειοδυτικής γωνίας του κτιρίου από τα χώματα πραγματοποιήθηκε το 1993 με την επίβλεψη της συναδέλφου αρχαιολόγου Βασιλικής Ροντήρη, την οποία ευχαριστώ για την παραχώρηση της ανασκαφής. Το όνομα της τοποθεσίας Λιανοκόκκαλα προέρχεται από την ύπαρξη στα επιφανειακά χώματα μικρών θραυσμάτων καμένων οστών ζώων, που είναι ορατά μέχρι σήμερα.

(όπως διαπιστώθηκε αργότερα με την πρόοδο των ανασκαφικών εργασιών), ενώ στο εσωτερικό της ίδιας γωνίας υπήρχε ένας λάκκος αρχαιοκάπηλων, μέσα στον οποίο υπήρχαν θραύσματα λίθων από ψαμμόλιθο (Πίν. 107 α) που προέρχονταν από γωνιόλιθους που χρησιμοποιήθηκαν ως αρχιτεκτονικό υλικό κατασκευής του ναού.

Αιτία της πραγματοποίησης σωστικής ανασκαφής ήταν μία ακόμη αρχαιοκαπηλική ενέργεια που εντοπίστηκε στο μέσον του μήκους της βόρειας παρυφής του λόφου, μέσα στο λάκκο της οποίας αποκαλύφθηκε τμήμα του στυλοβάτη, ενώ μέσα στα χώματα της λαθρανασκαφής βρέθηκαν κομμάτια κεραμιδιών κορινθιακού τύπου.

Η σωστική ανασκαφή ξεκίνησε τον Ιούνιο του 1994 και διήρκεσε μέχρι το Δεκέμβριο του ίδιου έτους. Κατά τη διάρκεια αυτής της ανασκαφικής περιόδου απομακρύνθηκε όλος ο όγκος των χωμάτων του λόφου πάνω από το συμπαγές στρώμα καταστροφής που αποτελούσαν τα κομμάτια των πεσμένων από τη σκεπή πήλινων κεραμιδιών της στέγης, η πλειονότητα των οποίων ήταν κορινθιακού τύπου. Οι επιχώσεις που κάλυπταν το στρώμα αυτό δημιουργήθηκαν από την πτώση των ανώτερων τμημάτων των τοίχων του σηκού (πάνω από τους λίθινους ορθοστάτες), που αποτελούνταν από ωμά πλιθιά. Μέσα στα χώματα αυτά βρέθηκαν ελάχιστα αρχαία αντικείμενα, η παρουσία των οποίων είναι πολύ πιθανό ότι οφειλόταν σε τοπικές διαταραχές των στρωμάτων.

Μετά το τέλος της ανασκαφικής περιόδου αποκαλύφθηκε ένας εκατόμπεδος, δωρικός, περίπτερος αρχαϊκός ναός, με εσωτερική πεσσοστοιχία ή κιονοστοιχία (Πίν. 107 β), που ήταν αφιερωμένος, σύμφωνα με αναθηματική επιγραφή, στο θεό Απόλλωνα. Για την κατασκευή των λίθινων μελών του ναού χρησιμοποιήθηκε ντόπιος μαλακός ψαμμόλιθος. Ο σηκός του ναού, του οποίου ο μεγάλος άξονας είναι προσανατολισμένος Α.-Δ., σώζεται στο μεγαλύτερο μέρος του μέχρι το ύψος των λίθινων ορθοστατών των τοίχων του, ενώ από τις κιονοστοιχίες των πτερών διατηρούνται στη θέση τους τα κάτω τύμπανα από δώδεκα κίονες. Σύμφωνα με τη θέση των σωζόμενων τμημάτων των κιόνων και παρά το ότι δεν σώζεται ο ανατολικός στυλοβάτης και η βορειοανατολική γωνία του σηκού, είναι δυνατό να υπολογιστεί ότι ο ναός είχε αρχικά πέντε κίονες στη στενή και ένδεκα στη μακρά του πλευρά (5×11). Οι κίονες, που είναι δωρικού ρυθμού, έχουν δύο στοιχεία που τους διαφοροποιούν από τους ανάλογους του κανονικού δωρικού ρυθμού: 1. Οι ραβδώσεις δεν φθάνουν μέχρι το κάτω μέρος του κίονα, αλλά αφήνουν μια αδιαμόρφωτη οριζόντια στενή ταινία πάνω από το στυλοβάτη. 2. Ο εχίνος του κιονοκράνου (διαφορετικής τομής σε καθένα από τα κιονόκρανα) δεν έχει ιμάντες και όλη του σχεδόν η επιφάνεια καλύπτεται από ανάγλυφη φυτική διακόσμηση με επαναλαμβανόμενα θέματα (Πίν. 108 α).

Η μη ανεύρεση λίθινων αρχιτεκτονικών μελών από το θριγκό του ναού σε συνδυασμό με τις μορφολογικές διαφορές που παρουσιάζουν τα σωζόμενα κιονόκρανα, οι οποίες οφείλονται κατά πάσα πιθανότητα στη χρονική διαφορά κατασκευής τους, μας οδηγούν προς το συμπέρασμα ότι το πτερό του ναού όπως και ο θριγκός του ήταν αρχικά ξύλινα και ότι, ενώ οι ξύλινες κολώνες αντικαταστάθηκαν σταδιακά με λίθινους κίονες, ο θριγκός παρέμεινε ξύλινος μέχρι την τελική καταστροφή του ναού.

Η στέγη του ναού αποτελούνταν από πήλινα κεραμίδια κορινθιακού τύπου, που βρέθηκαν σπασμένα σε πολλά κομμάτια πάνω στο δάπεδο του σηκού και των πτερών του. Του στρώματος αυτού της καταστροφής αποκαλύφθηκε φέτος μόνο η πάνω επιφάνεια, με την απομάκρυνση των υπερκείμενων χωμάτων που ανήκαν στα διαλυμένα ωμά πλιθιά με τα οποία είχαν κατασκευαστεί τα ανώτερα τμήματα των τοίχων του σηκού, πάνω από τους λίθινους ορθοστάτες. Το πυκνό στρώμα των κεραμιδιών σφράγισε σχεδόν το εσωτερικό του ναού και μόνο στα ελάχιστα κενά που υπήρχαν σε ορισμένα σημεία διαπιστώθηκε η ύπαρξη ενός στρώματος στάχτης με έντονα ίχνη καμένων οργανικών υλών πάνω στο δάπεδο, που αποκάλυπτε τον τρόπο καταστροφής του ναού ύστερα από πυρκαγιά.

Στο μέσον του πλάτους του σηκού σώζονται στη σειρά πέντε τετράγωνες βάσεις πάνω στις οποίες στηρίζονταν ισάριθμοι ξύλινοι πεσσοί ή κολώνες, που στήριζαν την ξυλοκατασκευή της στέγης. Η εσωτερική αυτή κιονοστοιχία ή πεσσοστοιχία κατέληγε στον πίσω (δυτικό) τοίχο του σηκού σε μια παραστάδα. Στο μέσον περίπου του μήκους του σηκού, ακριβώς ανατολικά από τη μεσαία βάση της εσωτερικής κιονοστοιχίας (την τρίτη από ανατολικά) υπάρχει το βάθρο των λατρευτικών αγαλμάτων του ναού. Στο ύψος της τέταρτης από ανατολικά βάσης της εσωτερικής κιονοστοιχίας υπάρχει τοίχος από ωμά πλιθιά που όριζε το χώρο του αδύτου στο πίσω δυτικό τμήμα του σηκού. Εσωτερικά του σηκού και κατά μήκος του βόρειου τοίχου του βρέθηκε ένα στενόμακρο κτιστό θρανίο από ωμά πλιθιά (διαστ. 6,14×0,50 μ.). Στη συνέχεια του θρανίου προς Α. βρέθηκαν στη σειρά ορισμένοι γωνιόλιθοι και μια ανεπίγραφη στήλη πάνω στη βάση της. Στη νοτιοδυτική εσωτερική γωνία του σηκού βρέθηκε τμήμα στήλης, στον κρόταφο της οποίας σώζεται αναθηματική επιγραφή στον Απόλλωνα.

Με την ολοκλήρωση της απομάκρυνσης της επίχωσης διαπιστώθηκε ότι η ανατολική πλευρά και το ανατολικό τμήμα της βόρειας πλευράς του ναού έχουν καταστραφεί σχετικά πρόσφατα από ισοπεδωτικές εργασίες στο λόφο

που κάλυπτε το μνημείο και ότι στην περιοχή αυτή ανοίχθηκαν μεγάλοι λάκκοι μέσα στους οποίους πετάχθηκαν μεγάλοι γωνιόλιθοι ψαμμόλιθου που προέρχονταν από τους τοιχοβάτες, στυλοβάτες και ορθοστάτες του τμήματος του κτιρίου που καταστράφηκε.

Από τα κινητά ευρήματα αξίζει να σημειωθεί η ανεύρεση πάνω και ανατολικά του βάθρου των λατρευτικών αγαλμάτων τριών τμημάτων ενός χάλκινου αγάλματος (Πίν. 108 β). Το άγαλμα, που μπορεί να χρονολογηθεί στα μέσα περίπου του 6ου αι. π.Χ., απεικονίζει έναν όρθιο οπλίτη που στηρίζεται στα δυο του πόδια πάνω σε παραλληλόγραμμη πλίνθο, προβάλλοντας το αριστερό του πόδι προς τα εμπρός, με ανασηκωμένο σε ορθή γωνία το δεξί χέρι και λυγισμένο προς τα κάτω σε ορθή γωνία το αριστερό του χέρι. Ο οπλίτης φορά κωνικό κράνος στο κεφάλι, καμπανόσχημο θώρακα στο στήθος, περιβραχιόνια και περιπήχια στα χέρια και περικνημίδες στα πόδια. Η ανεύρεση του αγάλματος στην περιοχή του βάθρου των λατρευτικών αγαλμάτων σε συνδυασμό με το μέγεθός του (σωζόμενο ύψος 0,825 μ.) δίνει τη δυνατότητα να υποθέσουμε βάσιμα ότι πρόκειται για ένα από τα παλαιότερα λατρευτικά αγάλματα του ναού, ενώ η αναθηματική επιγραφή στον Απόλλωνα, χαραγμένη πάνω σε στήλη που βρέθηκε μέσα στο ναό, μπορεί να δώσει την ταυτότητα του απεικονιζόμενου θεού.

Από τα μέχρι σήμερα δεδομένα θα μπορούσαμε να πούμε ότι τα παλαιότερα αρχιτεκτονικά μέλη και αντικείμενα που αποκαλύφθηκαν με την ανασκαφή μπορούν να χρονολογηθούν στα μέσα του 6ου αι. π.Χ. (πιθανή περίοδο ίδρυσης του ναού), ενώ η καταστροφή του φαίνεται ότι οφείλεται σε φωτιά, που χρονολογείται στο 2ο αι. π.Χ., μετά την οποία το κτίριο εγκαταλείφθηκε.

Με το τέλος των φετινών εργασιών έγινε πρόχειρη περίφραξη γύρω από το ναό για την καλύτερη προστασία του[18].

ΜΠΑΜΠΗΣ Γ. ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ

ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

Πορτή (θέση Παλιόκαστρο)

Με αφορμή αρχαιοκαπηλικές δραστηριότητες επισκεφθήκαμε και πάλι με τους εργατοτεχνίτες Αθανάσιο Κωστόπουλο και Θωμά Κουρκουβάτη τη θέση Παλιόκαστρο δυτικά-νοτιοδυτικά του χωριού Πορτή της ευρύτερης περιοχής Μουζακίου.

Η θέση Παλιόκαστρο βρίσκεται σε λόφο (με υψόμετρο 570 μ.) στις δυτικές πλαγιές του Ίταμου, το αρχαίο Κερκέτιο Άκρο, ο οποίος χωρίζει την πεδιάδα της Θεσσαλίας από τα όρη της Πίνδου[19]. Πρόκειται για τειχισμένο αρχαίο οικισμό που καταλαμβάνει την κορυφή του υψώματος. Το τείχος περιβάλλει τον οικισμό από τη δυτική, τη νότια και την ανατολική πλευρά. Σώζεται σε ύψος ενός ή δύο δόμων στη δυτική πλευρά, ενώ στην ανατολική σε τρεις ως τέσσερις δόμους. Οι πλίνθοι των δόμων είναι κατασκευασμένοι από ντόπιο ασβεστολιθικό υλικό.

Στο εσωτερικό του οικισμού σε αρκετά σημεία υπάρχουν λαξεύματα ή υπολείμματα από θεμελιώσεις κτιρίων. Κοντά στα λείψανα των κτιρίων και μέσα στα όρια των οικημάτων αρχαιοκάπηλοι έχουν σκάψει λάκκους για ανεύρεση θησαυρών. Στα σημεία αυτά έχουν έλθει στο φως τμήματα κεραμίδων και διάφορα όστρακα.

ΛΕΩΝΙΔΑΣ Π. ΧΑΤΖΗΑΓΓΕΛΑΚΗΣ

Στα πλαίσια προγράμματος καταγραφής και ενημέρωσης του τοπογραφικού αρχείου του νομού Καρδίτσας πραγματοποιήθηκαν επισκέψεις σε ένδεκα αρχαιολογικούς χώρους. Η περιήγηση περιορίστηκε κυρίως στο βόρειο-βορειοανατολικό τμήμα του νομού και είχε άριστα αποτελέσματα. Καινούργια ευρήματα από τους αρχαίους οικισμούς της πεδιάδας της Καρδίτσας προστέθηκαν στα μέχρι τώρα γνωστά. Συνοπτικά αναφέρονται τα κυριότερα σημεία επίσκεψης:

Παλαμάς. Η επιφανειακή έρευνα στις μαγούλες Καρατζίκι, Αγίου Αθανασίου, Παπαντίνα, Παπουτσή, Παπαβασιλείου, που βρίσκονται γύρω και μέσα στην πόλη του Παλαμά, έδωσε πλούσιο υλικό της νεότερης νεολιθικής, της πρώιμης και μέσης εποχής του Χαλκού και των μυκηναϊκών χρόνων. Επίσης ευρήματα των ιστορικών χρόνων από τη θέση Νερομάνα, νότια του Παλαμά και από το οικόπεδο Γιάννη Κεχαγιά, μελαμβαφή όστρακα του 4ου αι. π.Χ. από το οικόπεδο Ηλία Αθανασούλα, όστρακα με ερυθρόμορφη διακόσμηση από το οικόπεδο Απόστολου

18. Μετά την ανεύρεση του χάλκινου αγάλματος και ύστερα από συνεννοήσεις με το Νομάρχη Καρδίτσας Σ. Κατσανίδη και την Αστυνομική Διεύθυνση Καρδίτσας ο χώρος της ανασκαφής φυλασσόταν από ένοπλους αστυνομικούς, αφού γνωρίζαμε ότι ο χώρος ήταν γνωστός στους αρχαιοκαπήλους. Η φωτογράφηση του ναού από ύψος 25 μ. έγινε χάρη στη διάθεση κατάλληλου πυροσβεστικού οχήματος από την Πυροσβεστική Υπηρεσία της Καρδίτσας.

19. Λ. Π. Χατζηαγγελάκης, Αθαμανία-Αργιθέα, Αρχαιολογία 34, Μάρτιος 1990, σ. 82.

Φιρφιρή και άλλα πλούσια κεραμικά ευρήματα από τον ίδιο χώρο δείχνουν ότι υπήρχε σημαντική συνεχής κατοίκηση στις περισσότερες περιόδους της αρχαιότητας στο νότιο τμήμα της σύγχρονης πόλης.

Ορφανά. 1. Στις Μαγούλες Καραμήτρου, Καραγκούνη (Ντελή), Καλιώρα εντοπίστηκαν οικισμοί της νεολιθικής εποχής. Στη θέση Παλιοκκλήσι, που βρίσκεται στους πρόποδες του Φυλλιείου όρους, τα επιφανειακά ευρήματα χρονολογούνται από την εποχή του Χαλκού έως τους βυζαντινούς χρόνους.

Μεταμόρφωση. Στη θέση Πετρομάγουλα στα βορειοδυτικά του χωριού υπάρχει οικισμός με ευρήματα από την αρχαιότερη έως και τη νεότερη νεολιθική εποχή. Στην κορυφή της μαγούλας υπάρχουν τάφοι των ιστορικών χρόνων.

Ιτέα. Στις θέσεις Μαρτομάγουλα, Τσιακάλ Μαγούλα, Μαγούλα στα Κοσκινάκια περισυνελέγησαν επιφανειακά ευρήματα της νεολιθικής εποχής.

Μάρκο. Στην κτηματική περιφέρεια της κοινότητας εντοπίστηκαν αρχαία στη Ντάμπαση Μαγούλα και τη Μαγούλα Παλιοχώρι, από όπου προέρχονται κεραμική και εργαλεία της αρχαιότερης και μέσης νεολιθικής εποχής.

Ηλίας. Στις θέσεις Μαγούλα Αγίας Παρασκευής και Μπαξέ Μαγούλα εντοπίστηκε γραπτή κεραμική της αρχαιότερης και μέσης νεολιθικής εποχής.

Γοργοβίτες. Από τον προϊστορικό οικισμό που βρίσκεται στη θέση Μαγούλες προήλθε γυναικείο ειδώλιο νεολιθικής εποχής.

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

Πύργος Κιερίου

Ο Κωνστ. Πασχάλης παρέδωσε τρία μεταλλικά μικροαντικείμενα και 44 αρχαία χάλκινα νομίσματα ελληνιστικών, ρωμαϊκών και βυζαντινών χρόνων (ΒΕ 12668-12686). Τα νομίσματα προέρχονται από τη θέση Παλιοκλήσια Πύργου Κιερίου.

Ματαράγκα

Η Παναγιώτα Βασιλείου παρέδωσε στο Μουσείο Βόλου χάλκινα κοσμήματα και χάλκινα νομίσματα ρωμαϊκών και βυζαντινών χρόνων (ΒΕ 12711-12865). Τα ευρήματα περισυνέλεξε από τη θέση Άγιος Ανδρέας Ματαράγκας κατά τη διάρκεια αγροτικών εργασιών.

ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΝΙΚΟΛΑΟΥ

ΙΕ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Κατά το 1994 συνεχίστηκαν οι δραστηριότητες της Εφορείας με σωστικές ανασκαφές, περισυλλογές αρχαιοτήτων, αυτοψίες και τοπογραφικές έρευνες στους τρεις νομούς της αρμοδιότητάς της, καθώς και με εργασίες συντήρησης και καταγραφής αρχαίων στο Μουσείο της Λάρισας και τις Αρχαιολογικές Συλλογές της Εφορείας.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΑΣ

Φάρσαλα

Η έντονη οικοδομική δραστηριότητα που παρουσιάστηκε το 1994 στην πόλη των Φαρσάλων είχε ως αποτέλεσμα να εντοπιστούν σε ιδιωτικά κυρίως οικόπεδα αρκετά αρχαία κτιριακά λείψανα.

Συνοπτικά δίνονται παρακάτω τα αποτελέσματα των σωστικών ανασκαφικών ερευνών που διενεργήθηκαν.

Οδός Ρήγα Φεραίου (οικόπεδο Γ. Δεληδήμου)

Σε βάθος 1,50 μ. από το κατάστρωμα της οδού βρέθηκαν τα λείψανα ενός κτιρίου υστεροελληνιστικών χρόνων, από το οποίο σώθηκαν μόνο δύο τοίχοι, συνολ. μήκ. 12,70 και πλ. 3,50 μ.. Οι τοίχοι ήταν κατασκευασμένοι με μαρμάρινους κυβόλιθους, ύψ. 0,52 μ., και αργούς λίθους, συνδεόμενους με λάσπη, η θεμελίωση δε αποτελούνταν από ογκώδεις πωρόλιθους, ύψ. 0,55 μ. Σε απόσταση 3,70 μ. ανατολικά του κτιρίου αυτού βρέθηκαν τα σπαράγματα ενός άλλου τοίχου από αργούς λίθους, διαστ.: μήκ. 0,50, πλ. 0,55 και ύψ. 0,55 μ. Δεν στάθηκε δυνατό να διαπιστωθεί αν ανήκε στο συγκρότημα του προηγούμενου κτιρίου ή αν αποτελούσε ταπεινό απομεινάρι μιας δεύτερης ελληνιστικής οικίας.

Οδός Καναδά 37 (οικόπεδο Δ. Χουλιάρα)

Στο οικόπεδο αυτό βρέθηκαν σε βάθος 2,40 μ. από το κατάστρωμα της οδού λείψανα δύο παράλληλων υστεροελληνιστικών οικιών, οι οποίες είχαν πρόσοψη προς χαλικόστρωτο δρόμο. Από την πρώτη οικία, διαστ. 7,10×3,60 μ., αποκαλύφθηκε ο νότιος εξωτερικός τοίχος και τρεις κάθετοι εσωτερικοί, οι οποίοι διαμόρφωναν δύο ανισομεγέθη δωμάτια. Από τη δεύτερη οικία ήλθε στο φως μόνο ο νότιος εξωτερικός τοίχος, μήκ. 2,60 μ. Οι τοίχοι των δύο αυτών οικιών, συνολ. ύψ. 0,90 και πάχ. 0,60 μ., ήταν κατασκευασμένοι από μαρμάρινους κυβόλιθους και αργούς λίθους, συνδεόμενους με λάσπη. Από άποψη κινητών ευρημάτων αξιομνημόνευτο είναι το πλήθος των πήλινων ειδωλίων που βρέθηκαν στην πρώτη οικία και ένας μαρμάρινος βωμίσκος με μαστοειδείς αποφύσεις, που αποκαλύφθηκε σε τυχαία θέση στο λιθόστρωτο δρόμο. Οι βωμίσκοι αυτού του τύπου, που έχουν βρεθεί κατά καιρούς σε ανασκαφές της αρχαίας Φαρσάλου, είναι μάλλον αναθήματα σε τοπικά ιερά του Απόλλωνος.

Οδός Λαρίσης 36 (οικόπεδο αφών Θ. Αναγνωστόπουλου)

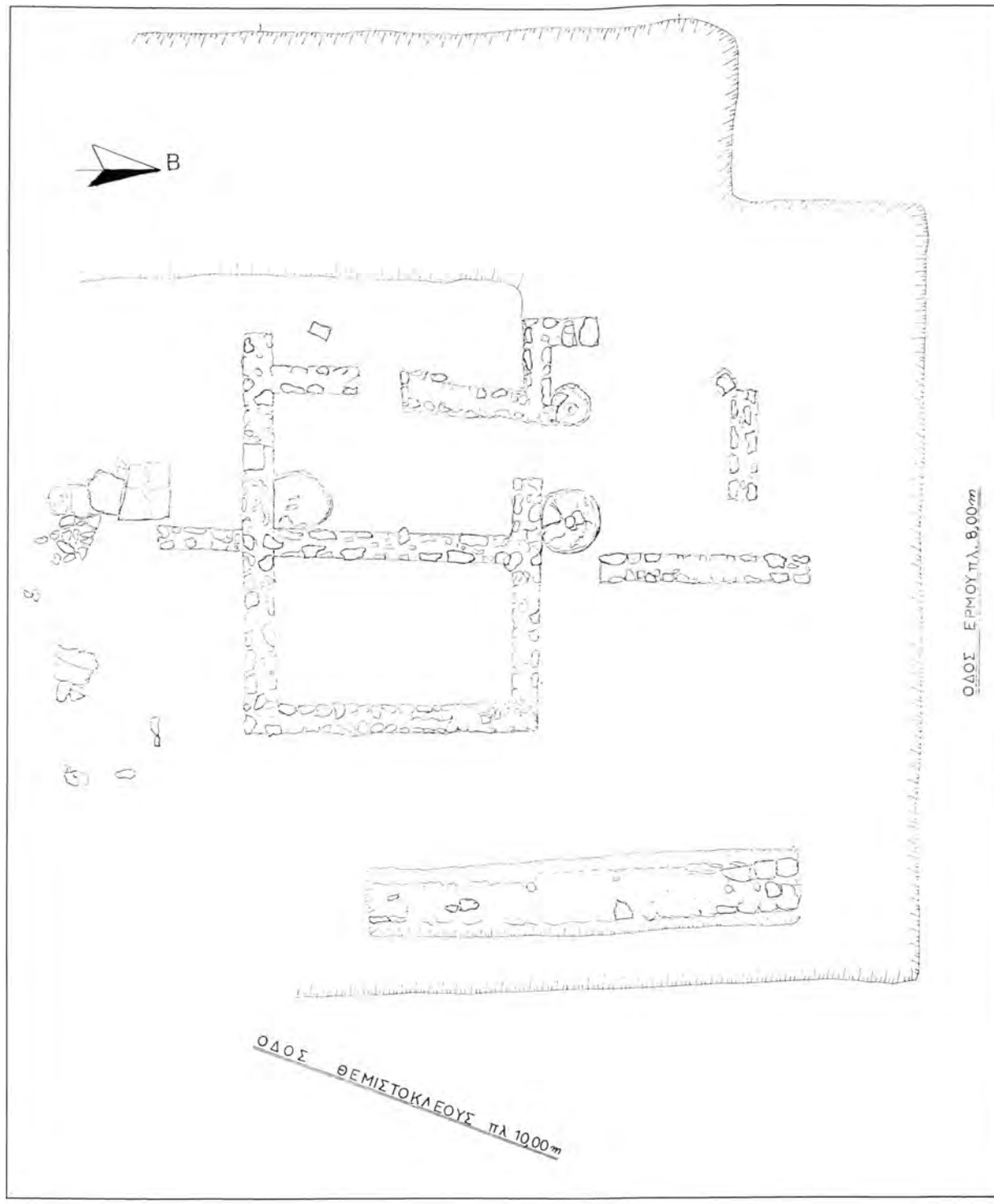
Σε βάθος 1,65 μ. από το κατάστρωμα της οδού ήλθε στο φως τμήμα υστεροελληνιστικής οικίας με κακή διατήρηση. Συγκεκριμένα αποκαλύφθηκε ο δυτικός εξωτερικός τοίχος της οικίας αυτής, διαστ.: μήκ. 17,90, πλ. 0,50, ύψ. 0,30 μ., και τρεις εσωτερικοί διαστ.: μήκ. 2,30, πλ. 0,50, ύψ. 0,30 μ., οι οποίοι ήταν κάθετοι στον πρώτο και διαμόρφωναν τουλάχιστον δύο δωμάτια. Οι τοίχοι αυτοί ήταν κατασκευασμένοι από μαρμάρινους κυβόλιθους και αργούς λίθους συνδεόμενους με λάσπη. Από τα κινητά ευρήματα τα πιο αξιόλογα ήταν τα πήλινα ειδώλια και η άφθονη ελληνιστική κεραμική τοπικού εργαστηρίου.

Οδός Ρήγα Φεραίου 35 (οικόπεδο Χ. Γούναρη)

Σε βάθος 3,15 μ. από το κατάστρωμα της οδού ήλθαν στο φως τα λείψανα δύο ελληνιστικών οικιών σε πολύ κακή κατάσταση διατήρησης. Η πρώτη, διαστ. 7,70×1,50 μ., είχε προσανατολισμό Ν.-Β. Από τη δεύτερη κατοικία σώθηκε μόνο ένας τοίχος, διαστ.: μήκ. 5,50, πλ. 0,70 και ύψ. 0,34 μ. Οι τοίχοι και των δύο οικιών ήταν δομημένοι με μαρμάρινους κυβόλιθους και αργούς λίθους, συνδεόμενους με λάσπη.

Γωνία Ερμού και Θεμιστοκλέους (οικόπεδο Θ. Σαρατζέμη και Δ. Ευαγγελοπούλου)

Βρέθηκε σε βάθος 0,60 μ. από το κατάστρωμα των οδών τμήμα ελληνιστικής οικίας, διαστ.: μήκ. 14,20 και πλ. 7,50 μ. με κατεύθυνση Β.-Ν. (Σχέδ. 1· Πίν. 109 β). Το υπόλοιπο τμήμα της συνεχιζόταν προς Β. και Ν. κάτω από

Σχέδ. 1. Φάρσαλα. Γωνία Ερμού και Θεμιστοκλέους. Κάτοψη της ελληνιστικής οικίας.

τις οδούς και τα όμορα οικόπεδα. Το τμήμα της οικίας που αποκαλύφθηκε αποτελούνταν από επτά κύριους χώρους και τρεις διαδρόμους. Στα πήλινα δάπεδα των δωματίων, που είχαν θύρες επικοινωνίας μεταξύ τους πλ. 0,80 μ., βρέθηκαν στη θέση τους και σε θραύσματα αρκετά αποθηκευτικά πιθάρια. Το στοιχείο αυτό υποδηλώνει ότι οι χώροι αυτοί ήταν υπόγειοι αποθηκευτικοί της μεγάλης διώροφης ελληνιστικής οικίας. Οι τοίχοι που

αποκαλύφθηκαν είχαν πλάτος 0,90 μ., και σώθηκαν σε ύψος μόλις 0,30 μ. Ήταν δομημένοι με μικρούς αργούς λίθους, οι οποίοι συνδέονταν με λάσπη.

Στη νότια εξωτερική πλευρά της οικίας ήλθε στο φως τμήμα λιθόστρωτου δρόμου, ο οποίος εξασφάλιζε την επικοινωνία της με κάποια κεντρική οδική αρτηρία της πόλης. Βρέθηκε σε μήκος 2,30, πλ. 1,10 μ., και ήταν κατασκευασμένος με πολύ μικρούς, αργούς λίθους.

Οδός Θέτιδος 33 (οικόπεδο Γ. Ζαχαρή)

Το οικόπεδο Γ. Ζαχαρή είναι όμορο προς Α. με το οικόπεδο Αθ. Μαλιαχόβα, στο οποίο το 1988 ανασκάφηκε πύργος και πύλη του βορειοδυτικού σκέλους του τείχους της αρχαίας Φαρσάλου. Σε βάθος 3,40 μ. από το κατάστρωμα της οδού αποκαλύφθηκε η δυτική παρειά του τείχους σε μήκος 6,30 μ. Επίσης σε βάθος 4,10 μ. βρέθηκε, σε μήκος 2 μ., τμήμα του αρχαίου δρόμου που διερχόταν από την πύλη. Ο δρόμος ήταν κατασκευασμένος από στρώμα πατημένου χώματος, τεμάχια κεραμίδων και πολύ μικρά χαλίκια ποταμού. Ο χώρος του τείχους και της πύλης σε νεότερους χρόνους είχε κατακλυστεί από τα νερά των πηγών του Απιδανού ποταμού, οι οποίες βρίσκονται σε πολύ κοντινή απόσταση προς Δ.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΤΖΙΑΦΑΛΙΑΣ

Οικόπεδο Ν. Τριανταφύλλου (λόφος Αγίας Παρασκευής, οδός Παλαμά)

Με αφορμή την ανέγερση οικοδομής στο παραπάνω οικόπεδο διενεργήθηκαν δύο δοκιμαστικές τομές (Α και Β) μέχρι το φυσικό (βράχος). Αρχιτεκτονικά λείψανα δεν βρέθηκαν. Οι επιχώσεις ήταν διαταραγμένες και μας έδωσαν κεραμική χρονολογούμενη από τα νεολιθικά χρόνια μέχρι και τη μεταβυζαντινή περίοδο.

Εκσκαπτικές εργασίες δήμου Φαρσάλων και ΔΕΗ

Κατά τη διάρκεια εκσκαπτικών εργασιών, αφ' ενός από το δήμο Φαρσάλων για την εγκατάσταση αποχετευτικού αγωγού στην οδό Αθηνάς και αφ' ετέρου από τη ΔΕΗ για την υπόγεια τοποθέτηση καλωδίων στις οδούς Θέτιδος, Βόλου, Κανάρη, Πλαστήρα και 28ης Οκτωβρίου, βρέθηκαν τμήματα τοίχων οικοδομημάτων ελληνιστικών χρόνων.

Εργασίες κατασκευής αγωγού φυσικού αερίου

Οι εκσκαπτικές εργασίες για την κατασκευή του κυρίως αγωγού φυσικού αερίου στο νομό Λάρισας άρχισαν στις 29-1-93 και ολοκληρώθηκαν στα τέλη Μαρτίου 1994. Τις εργασίες παρακολουθούσε καθημερινά φυλακτικό προσωπικό της Εφορείας μας. Είχαν προηγηθεί αυτοψίες σε όλο το μήκος του αγωγού σε συνεργασία με την Τεχνική Εταιρεία ΑΣΠΡΟΦΟΣ, ώστε να ελαχιστοποιηθεί κατά το δυνατό η περίπτωση διέλευσής του από αρχαιολογικούς χώρους του νομού.

Σε τρεις μόνο περιοχές, Αιγάνη, κοιλάδα Τεμπών και Δίλοφο, διενεργήθηκε ανασκαφική έρευνα.

Αρχαιολογικός χώρος Αιγάνης

Στα όρια των νομών Λάρισας-Πιερίας και δεξιά της εθνικής οδού από Λάρισα προς Θεσσαλονίκη εκτείνεται ο αρχαιολογικός χώρος της Αιγάνης.

Πρόκειται για τα λείψανα μιας οχυρωμένης πόλης, χτισμένης στη βόρεια και δυτική πλευρά του υψώματος Καραλή, θέση στρατηγική, καθώς υπάρχει η δυνατότητα οπτικής επαφής μέχρι πέρα από τον Πλαταμώνα προς Β. και μέχρι την κοιλάδα των Τεμπών προς Ν. και τη θάλασσα σε μικρή απόσταση στα ανατολικά της. Η ακρόπολη της πόλης, τειχισμένη σύμφωνα με το ισόδομο σύστημα δόμησης, καταλαμβάνει την κορυφή του παραπάνω υψώματος.

Ο αγωγός φυσικού αερίου, λόγω της μορφολογίας του εδάφους της περιοχής (λοφώδης με σαθρά κατά τόπους χώματα), υποχρεωτικά τοποθετήθηκε στη δυτική πλευρά του υψώματος. Πριν τη διάνοιξη της τάφρου του διενεργήθηκε σωστική ανασκαφή, με την οποία ήλθαν στο φως λιγοστά αρχιτεκτονικά λείψανα (τμήματα τοίχων οικιών), ελληνιστικών χρόνων.

Οι τοίχοι στη βάση τους ήταν χτισμένοι με αργές πέτρες και συνδετικό υλικό λάσπη και στην ανωδομή τους με πλιθιά. Η πλειονότητα της κεραμικής που περισυνελέγη ανήκει σε αγγεία καθημερινής χρήσης: αμφορείς, πιθάρια, χύτρες, λεκανίδες, αρυτήρες, ψαροπινάκια. Λιγοστή ήταν η μελαμβαφής και η ερυθροβαφής κεραμική, καθώς και αυτή με ανάγλυφη διακόσμηση. Στα υπόλοιπα ευρήματα της ανασκαφής συμπεριλαμβάνονται: τμήματα χάλκινων αντικειμένων, ένα χάλκινο νόμισμα φθαρμένο, αγνύθες, σιδερένια καρφιά, ενώ αξιοσημείωτος είναι ο μεγάλος αριθμός θαλάσσιων οστρέων.

Κοιλάδα Τεμπών

Βορειοανατολικά του χωριού Ιτέα, στην κοιλάδα των Τεμπών, εντοπίστηκε κατά τη διαμόρφωση της προβλεπόμενης ζώνης εργασιών για την κατασκευή του αγωγού

ένας κιβωτιόσχημος τάφος (Πίν. 109 α). Ο τάφος, προσανατολισμού Β.-Ν. και διαστ. 2,81×1,55 μ., βάθ. 1,04 μ., βρέθηκε σε βάθος 0,30 μ. περίπου από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους.

Τα τοιχώματά του ήταν χτισμένα με ντόπιες γκριζοπράσινες σχιστολιθικές πέτρες και συνδετικό υλικό λάσπη, ενώ σε ορισμένα σημεία είχαν χρησιμοποιηθεί και τμήματα κεραμίδων στέγης. Από σχιστόλιθο ήταν και οι καλυπτήριες πλάκες του τάφου. Στη νότια πλευρά του είχε τοποθετηθεί όρθια σχιστόπλακα, διαστ. 0,83×0,43×0,03 μ., εν είδει «εισόδου». Η ανατολική και δυτική πλευρά του τάφου προεκτείνονταν της «εισόδου» κατά 0,50 μ. Ο χώρος που σχηματιζόταν, πλ. 0,50 μ., ήταν γεμάτος με μικρές αργές σχιστολιθικές πέτρες, αρκετά τμήματα κεραμίδων στέγης και ελάχιστα άβαφα όστρακα.

Στο εσωτερικό του τάφου βρέθηκαν τα οστά τριών σκελετών σε εκτεταμένη στάση με τα κρανία προς Β. Ως κτέρισμα περιείχε ένα χυτροειδές αγγείο τοποθετημένο στη νοτιοανατολική του γωνία.

Αρχαιολογικός χώρος Διλόφου

Οι εργασίες για την κατασκευή του αγωγού στην περιοχή της κοινότητας Διλόφου, 25 χλμ. νότια της Λάρισας, έφεραν στο φως σε βάθος 1,50 μ. περίπου από την επιφάνεια του εδάφους και κάτω από στρώμα αλλουβιακών επιχώσεων από το παρακείμενο ρέμα (Πλατανόρεμα) λείψανα κατοίκησης μυκηναϊκών χρόνων.

Στην κτηματική περιφέρεια του Διλόφου ήταν ήδη γνωστές μια μαγούλα νεολιθικής εποχής και η θέση των κλασικών χρόνων στο ύψωμα Λιβαδάκι.

Ο μυκηναϊκός οικισμός φαίνεται ότι εκτείνεται στην πεδινή περιοχή μεταξύ του παραπάνω υψώματος στα δυτικά του και σε μια σειρά χαμηλότερων εξάρσεων στα ανατολικά του.

Η σωστική ανασκαφή που διενεργήθηκε περιορίστηκε στο πλάτος της τάφρου του αγωγού. Με αυτή αποκαλύφθηκαν λιγοστά αρχιτεκτονικά λείψανα και κεραμική (άβαφη χονδροειδής, μονόχρωμη και γραπτή) βάσει της οποίας ο χώρος κατοικήθηκε από την ΥΕ ΙΙΙ περίοδο μέχρι και τα πρωτογεωμετρικά χρόνια.

Λάρισα

Χώρος 1ης Στρατιάς

Κατά τη διάρκεια εκσκαπτικών εργασιών για την κατασκευή υποστέγων σε οικόπεδο απέναντι από το Διοικητήριο στο χώρο της 1ης Στρατιάς εντοπίστηκαν τρεις τάφοι. Οι τάφοι βρέθηκαν σε βάθος 1-1,34 μ. από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους και ήταν κατασκευασμένοι στο φυσικό χώμα της περιοχής (ασπρόγεια).

Τάφος 1. Κιβωτιόσχημος με επένδυση από πλάκες λευκού μαρμάρου, προσανατολισμού ΒΑ.-ΝΔ. και διαστ. 2,02×0,73, βάθ. 0,65 μ. Η κάλυψη του τάφου εξέλιπε. Η εσωτερική επιφάνεια των δύο μακρών πλευρών χωριζόταν με οριζόντιες και κάθετες εγχάρακτες γραμμές σε δύο ισομεγέθη ορθογώνια τμήματα. Ακτέριστος.

Τάφος 2. Πήλινη λάρνακα από πορτοκαλόχρωμο πηλό, προσανατολισμού Α.-Δ. και διαστ. 1,13×0,40 μ., σωζ. βάθ. 0,03-0,14 μ. Η κάλυψη, το ανατολικό και μεγάλο τμήμα του νότιου τοιχώματος του τάφου εξέλιπαν. Ακτέριστος.

Τάφος 3. Πήλινη λάρνακα από πορτοκαλόχρωμο πηλό, αρκετά κατεστραμμένη, προσανατολισμού Α.-Δ. και διαστ. 1,82×0,54, σωζ. βάθ. 0,03-0,08 μ. Ακτέριστος.

Οι τάφοι ανήκουν στο νότιο νεκροταφείο της αρχαίας Λάρισας[1].

Καστρί Αγιάς

Κατά τη διάρκεια εκσκαπτικών εργασιών για την κατασκευή αποστραγγιστικών καναλιών αμέσως νότια του χωριού Καστρί και 150 μ. περίπου δυτικά του δρόμου προς Αμυγδαλή εντοπίστηκε και κατά το μεγαλύτερο μέρος του καταστράφηκε από το εκσκαπτικό μηχάνημα ένας κιβωτιόσχημος τάφος.

Ο τάφος, προσανατολισμού Α.-Δ., βρέθηκε σε βάθος 1,50 μ. από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους και ήταν κατασκευασμένος στο φυσικό χώμα της περιοχής (ασπρόχωμα). Τα πλαϊνά τοιχώματά του ήταν επενδυμένα με πλάκες από γκριζωπό ντόπιο λίθο. Από το ίδιο υλικό ήταν και η κάλυψή του. Κατά χώραν διατηρούνταν μόνο μικρό τμήμα (το νοτιοδυτικό άκρο) της κάλυψής του και το δυτικό τμήμα της νότιας πλευράς του σε μήκος 0,80 μ. Το βάθος του τάφου ήταν 0,65 μ.

Ο νεκρός είχε τοποθετηθεί απευθείας στο χώμα με το κρανίο προς Δ. και μάλλον σε συνεσταλμένη στάση.

Κτερίσματα: Κανθαροειδές αγγείο της ΠΕ ΙΙΙ ή ΜΕ Ι από κιτρινοκάστανο πηλό με τεφρό πυρήνα. Επίχρισμα κοκκινωπό απολεπισμένο σε αρκετή έκταση. Ήταν τοποθετημένο στη νοτιοδυτική γωνία του τάφου στο ύψος του κρανίου. Χάλκινη λαβίδα τοποθετημένη στο ύψος του αριστερού ώμου.

1. Βλ. ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 572-573, για τάφο του τέλους του 4ου αι. π.Χ. που βρέθηκε στο χώρο της 1ης Στρατιάς.

Ο τάφος ανήκει στο νεκροταφείο του προϊστορικού οικισμού Καστρί 1 (ΑΤΑΕ 117) που βρίσκεται στις νότιες παρυφές του χωριού Καστρί και αμέσως δυτικά του δρόμου προς Αμυγδαλή με κατοίκηση από τη νεότερη νεολιθική περίοδο έως και τους μεταβυζαντινούς χρόνους[2].

ΝΟΜΟΣ ΤΡΙΚΑΛΩΝ

Πετρόπορο Τρικάλων (αρχαίο Πελινναίο)

Με αφορμή εκσκαπτικές εργασίες του ΟΤΕ για τοποθέτηση υπόγειων καλωδίων κατά μήκος της νότιας πλευράς της εθνικής οδού Λάρισας-Τρικάλων και στο ανατολικό άκρο του χωριού Πετρόπορο βρέθηκε σε βάθος 0,30 μ. από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους πήλινη λάρνακα από πορτοκαλόχρωμο πηλό, αρκετά κατεστραμμένη.

Η λάρνακα είχε προσανατολισμό Α.-Δ. και διαστάσεις 1,75×0,55 μ., μέγιστο σωζόμενο βάθος 0,50 μ. Καλυπτόταν με ασβεστολιθικές πλάκες.

Ο νεκρός ήταν τοποθετημένος σε ύπτια στάση με το κρανίο προς Α. Μοναδικό κτέρισμα αποτελούσε χάλκινο νόμισμα Πελινναίου (306-197 π.Χ.) που βρέθηκε στο ύψος του κρανίου. Στον εμπροσθότυπο απεικονίζεται η κεφαλή της νύμφης Μάντως και στον οπισθότυπο έφιππος πολεμιστής με πέτασο και χλαμύδα που κρατεί δόρυ[3].

Μουριά Τρικάλων

Σε απόσταση 1 χλμ. περίπου νοτιοδυτικά της κοινότητας Μουριάς κατά τη διάρκεια γεωργικών εργασιών εντοπίστηκε κιβωτιόσχημος τάφος σε βάθος 0,40 μ. από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους, συλημένος από παλιά. Ο τάφος είχε προσανατολισμό Β.-Ν. και διαστάσεις 2,03×0,91 μ., βάθος 0,78 μ. Ο πυθμένας και τα πλαϊνά τοιχώματά του ήταν επενδυμένα με πλάκες γκριζόλευκου ασβεστόλιθου. Από το ίδιο υλικό ήταν και οι καλυπτήριες πλάκες του, οι οποίες βρέθηκαν σπασμένες και πεταμένες στο εσωτερικό του.

ΣΤΕΛΛΑ ΚΑΤΑΚΟΥΤΑ

2. Βλ. Κ. Γαλλής, Άτλας Προϊστορικών Οικισμών της Ανατολικής Θεσσαλικής Πεδιάδας, Λάρισα 1992, σ. 128.

3. E. Rogers, The Copper Coinage of Thessaly, London 1932, σ. 142, αριθ. 432 κ.ε.

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ - ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

Στο Μουσείο της Λάρισας μεταφέρθηκαν από διάφορους αρχαιολογικούς χώρους της Εφορείας αρκετές αρχαιότητες, οι οποίες αποκαλύφθηκαν κατά την εκτέλεση γεωργικών ή οικοδομικών εργασιών και παραδόθηκαν από ιδιώτες ή αστυνομικές αρχές. Παρακάτω δίνονται τα στοιχεία των αξιολογότερων από αυτές.

ΝΟΜΟΣ ΤΡΙΚΑΛΩΝ

Άτραξ

1. (ΑΕΜΛ 94/1). Αναθηματική στήλη από άσπρο μάρμαρο, ελλιπής στην οριζόντια επίστεψή της. Στην κύρια όψη της έχει την επιγραφή:

Θεοῖς πᾶσι
καὶ πᾶσαις.

Ύψ. 0,90, πλ. 0,30, πάχ. 0,15, ύψ. γραμμ. 0,02 μ.

Χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ.

2. (ΑΕΛΜ 94/2). Ναϊσκόσχημη αναθηματική στήλη από άσπρο μάρμαρο χωρίς επιγραφή.

Ύψ. 0,35, πλ. 0,23, πάχ. 0,04 μ.

3. (ΑΕΛΜ 94/3). Ναϊσκόσχημη αναθηματική στήλη από άσπρο μάρμαρο χωρίς επιγραφή.

Ύψ. 0,24, πλ. 0,17, πάχ. 0,03 μ.

4. (ΑΕΜΛ 94/4). Τοξωτή επίστεψη επιτύμβιας στήλης με ανάγλυφο ανθέμιο. Κάτω από τον οριζόντιο κανόνα που όριζε την επίστεψη από τον κυρίως κορμό της είχε επιγραφή από την οποία διασώζεται μόνο το αρχικό *Α*.

Ύψ. 0,50, πλ. 0,43, πάχ. 0,11 μ.

Χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ.

5. (ΑΕΜΛ 94/5). Ακέραιος αναθηματικός βωμίσκος με ορθογώνιο τόρμο στην πάνω επιφάνειά του. Σε β' χρήση ο βωμίσκος χρησιμοποιήθηκε ανάποδα ως επιτύμβιος και χαράχθηκε αυτή την περίοδο στην μπροστινή του επιφάνεια η επιγραφή:

Πέλοπον
Νήσιε Ἡγη-
σαρέτου
Χαῖρε

Ύψ. 0,35, πλ. 0,30, πάχ. 0,20, ύψ. γραμμ. 0,03 μ.

Η επιγραφή χρονολογείται στον 1ο αι. π.Χ.

6. (ΑΕΜΛ 94/6). Τμήμα επιτύμβιας στήλης με την ελλιπή επιγραφή:

[---] ΓΟΥΙΝΑ [---]

Ύψ. 0,55, πλ. 0,43, πάχ. 0,15, ύψ. γραμμ. 0,06 μ.

Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

7. (ΑΕΜΛ 94/7). Πάνω τμήμα τοξωτής επιτύμβιας στήλης από άσπρο μάρμαρο με την επιγραφή:

Στρατουν[ί]δα

Ύψ. 0,57, πλ. 0,30, πάχ. 0,10, ύψ. γραμμ. 0,02 μ.

Χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ.

8. (ΑΕΜΛ 94/8). Ναϊσκόσχημη αναθηματική στήλη χωρίς επιγραφή.

Ύψ. 0,53, πλ. 0,32, πάχ. 0,05 μ.

9. (ΑΕΜΛ 94/9). Κάτω τμήμα επιτύμβιας στήλης με χαρακτή ερμαϊκή στήλη χωρίς επιγραφή.

Ύψ. 0,70, πλ. 0,44, πάχ. 0,12 μ.

10. (ΑΕΜΛ 94/10). Απότμημα ενεπίγραφης πλάκας από γκριζόλευκο μάρμαρο με την ψηφισματική επιγραφή:

[------.] ΑΝΑΣ
[------ε]ἰρήνης
[-----] καθάπερ
[----ταγ]ευόντων
[------] ΕΝΟΛ
[------] ΣΤΡΑ
[-----ι] ΠΠΟΥ
[------] Φίλων
[------] ΕΝΟΥΣ

Ύψ. 0,16, πλ. 0,19, πάχ. 0,10, ύψ. γραμμ. 0,01 μ.

11. (ΑΕΜΛ 94/14). Τμήμα αναθηματικής στήλης από άσπρο μάρμαρο με την επιγραφή:

ΔΗ [----] Μονίμου φύσει δὲτ [------].

Ο δεύτερος στίχος είναι δυσδιάκριτος.

Ύψ. 0,38, πλ. 0,43, πάχ. 0,10, ύψ. γραμμ. 0,01 μ.

Χρονολογείται στον 1ο αι. π.Χ.

12. (ΑΕΜΛ 94/18). Ακέραιη επιτύμβια στήλη από γκριζόλευκο μάρμαρο με ανάγλυφο ανθέμιο στην τοξωτή επίστεψή της. Το κάτω μέρος, που έμπαινε στο έδαφος, είναι εντελώς άπεργο. Η πίσω επιφάνειά της έχει αδρή εργασία λάξευσης με το βελόνι, ενώ οι υπόλοιπες τρεις είναι λειασμένες. Στο επάνω μέρος της κύριας όψης είναι χαραγμένη η επιγραφή (Πίν. 110 α).

Ἐπίνοος
Συβίρτειος

Κάτω από την επιγραφή είχε γραπτή παράσταση ηράκλειου άμματος από το οποίο σώθηκαν εμφανώς τα ίχνη.

Ύψ. 0,71, πλ. 0,32, πάχ. 0,07, ύψ. γραμμ. 0,02 μ.

Χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ.

13. (ΑΕΜΛ 94/19). Απότμημα μαρμάρινου αγαλματιδίου γυμνής νεανικής μορφής από άσπρο μάρμαρο.

Ύψ. 0,23, πλ. 0,23 μ.

14. (ΑΕΜΛ 94/20). Λίθινη οστεοθήκη χωρίς πώμα.

Ύψ. 0,33, διάμ. 0,43 μ.

15. (ΑΕΜΛ 94/21). Τοξωτή επίστεψη επιτύμβιας στήλης με την επιγραφή:

Μενεττόλεμος

Ύψ. 0,40, πλ. 0,34, πάχ. 0,17, ύψ. γραμμ. 0,03 μ.

Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

16. (ΑΕΜΛ 94/22). Ακέραιος αναθηματικός βωμίσκος από άσπρο μάρμαρο με την επιγραφή:

Ἀφροδείτη
Ἀρίστας Πρωτα-
γόρα.

Ύψ. 0,20, πλ. 0,22, ύψ. γραμμ. 0,01 μ.

Χρονολογείται στο 2ο αι. π.Χ.

17. (ΑΕΜΛ 94/23). Ναϊσκόσχημη αναθηματική στήλη χωρίς επιγραφή:

Ύψ. 0,36, πλ. 0,25, πάχ. 0,13 μ.

18. (ΑΕΜΛ 94/24). Τοξωτή επιτύμβια στήλη από γκριζόλευκο μάρμαρο. Σε όλες τις επιφάνειές της έχει αδρή εργασία λάξευσης, εκτός από μια λεπτή λειασμένη ταινία, ύψ. 0,08 μ., της μπροστινής επιφάνειάς της, όπου είναι χαραγμένη η επιγραφή:

Ἄφνεια

Ύψ. 0,65, πλ. 0,39, πάχ. 0,07, ύψ. γραμμ. 0,02 μ.

Χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ.

19. (ΑΕΜΛ 94/25). Πάνω τμήμα επιτύμβιας στήλης με ανάγλυφο ανθέμιο στην τοξωτή επίστεψή της. Στην κύρια όψη έχει την επιγραφή (Πίν. 110 β):

Μενουνίς
Μενουνεία

Ύψ. 0,70, πλ. 0,40, πάχ. 0,11, ύψ. γραμμ. 0,03 μ.

Χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ.

20. (ΑΕΜΛ 94/26). Ακέραιη τοξωτή επιτύμβια στήλη από γκριζόλευκο μάρμαρο. Η πίσω επιφάνειά της είναι αδρά κατεργασμένη, ενώ οι υπόλοιπες έχουν επιμελημένη εργασία λάξευσης. Το κάτω μέρος της, που έμπαινε στο έδαφος, είναι εντελώς άπεργο. Έχει την επιγραφή (Πίν. 110 γ):

Κρατεισὶς

Ύψ. 1,42, πλ. 0,57, πάχ. 0,71, ύψ. γραμμ. 0,06 μ.

Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

21. (ΑΕΜΛ 94/27). Αναθηματική στήλη από άσπρο μάρμαρο με αρκετές αποκρούσεις σε όλες τις επιφάνειές της, ιδιαίτερα στην αετωματική επίστεψή της. Στο πάνω μέρος της μπροστινής και των δύο στενών πλευρών της έχει τετράγωνους τόρμους. Στο μέσον περίπου της κύριας όψης είναι χαραγμένη η επιγραφή:

Εὔφορβος
ἀρχιδαυχν-
αφορ̄ες κοῑσ-
υνδαφναφό-
ροι.

΄Υψ. 1,10, πλ. 0,29, πάχ. 0,11, ύψ. γραμμ. 0,02 μ.
Χρονολογείται στο τέλος του 5ου αι. π.Χ.

ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΑΣ

Καστρί Τυρνάβου (αρχαία Φάλαννα)

22. (ΑΕΜΛ 94/17). Επιτύμβια στήλη από άσπρο μάρμαρο με αετωματική επίστεψη. Το δεξιό ακρωτήριο λείπει εντελώς. Στη μπροστινή επιφάνειά της έχει ανάγλυφη παράσταση όρθιας ανδρικής μορφής προς τα δεξιά. Η μορφή φορεί χιτώνα, ιμάτιο και θεσσαλικό πέτασο. Με το αριστερό της χέρι κρατεί όρθιο ένα δόρυ και με το δεξί δυσδιάκριτο αντικείμενο (μάλλον δεύτερο δόρυ σε διαγώνια θέση).
΄Υψ. 0,66, πλ. 0,30, πάχ. 0,065 μ.

Λάρισα

23. (ΑΕΜΛ 94/13). Τοξωτή επιτύμβια στήλη από το νότιο νεκροταφείο της αρχαίας πόλης. Στο κάτω μέρος της κύριας όψης έχει χαρακτή ερμαϊκή στήλη.
΄Υψ. 1,01, πλ. 0,28, πάχ. 0,15 μ.

24. (ΑΕΜΛ 94/28). Απότμημα ενεπίγραφης στήλης από άσπρο μάρμαρο. Στη δεξιά στενή πλευρά της σώζεται η επιγραφή:

[-----] ΕΤΩΝΕΙΟΣ

΄Υψ. 0,44, πλ. 0,44, πάχ. 0,09, ύψ. γραμμ. 0,02 μ.
Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

Κραννών

25. (ΑΕΜΛ 94/15). Τμήμα τοξωτής επιτύμβιας στήλης από γκρίζο μάρμαρο με την επιγραφή:

[------τὴν ἑαυτοῦ] γυναῖκα
[----ἥρως χρ]ηστὲ χαῖρε

΄Υψ. 0,72, πλ. 0,28, πάχ. 0,14, ύψ. γραμμ. 0,04 μ.

Αμούρι Ελασσόνας

26. (ΑΕΜΛ 94/16). Τμήμα πυραμιδικού βάθρου. Στην πάνω επιφάνειά του έχει δύο κυκλικούς τόρμους για την ένθεση γλυπτού. Στην κύρια όψη είναι χαραγμένη η επιτύμβια επιγραφή:

Παρά[μονος] ὁ κ[αλούμενος] καὶ Δίκαιος Παραμόνου καὶ /
Εὐκρατία Εὐκράτους Εὐκράτην τῶν ἑαυτῶν
υἱὸν ἐκ τῶν ἰδίων, ψηφισαμένου
τοῦ Δήμου.

Κάτω από την επιτύμβια επιγραφή είναι χαραγμένη η ακόλουθη εξάμετρη απελευθερωτική επιγραφή:

Ταμιεύοντος τῆς πόλεως Εὐτρόπου τοῦ Φλαβιοδίου
ἱππαρχοῦντος Ἡγησάνδρου τοῦ Ἀρίστωνος
μη(νὸς) Ἀφρίου Ε΄ Ἐπίγονος ὁ ἀπελευθερωθεὶς
ὑπὸ Παραμόνου τοῦ κ(αλουμένου) Δικαίου τοῦ Παραμόνου /
ξενικῇ ἔδωκεν τὰ γεινόμενα τῇ
[πό]λει δ(ηνάρια) ΚΒ < 22,5).

΄Υψ. 0,34, πλ. 0,66, ύψ. γραμμ. 0,02 μ.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΤΖΙΑΦΑΛΙΑΣ

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΓΡΕΒΕΝΑ

Το 1994 οι εργασίες στα Γρεβενά άρχισαν στις 15 Ιουνίου και συνεχίστηκαν έως τις 3 Ιουλίου. Οι καθηγητές William Coulson, John Rosser και Nancy Wilkie συνέχισαν τη μελέτη κεραμικής που είχε συγκεντρωθεί κατά τη διάρκεια της έρευνας. Σχεδιάστηκαν όλες οι πλάγιες όψεις της κεραμικής, αλλά δεν έχει ολοκληρωθεί η τελική μελέτη και η φωτογράφηση του υλικού.

Ο καθηγητής S. Aschenbrenner έλαβε ενδείξεις GPS από 83 θέσεις. Επίσης, βοήθησε τον καθηγητή G. Johnson στη φωτογράφηση από αερόστατο πέντε θέσεων: Παναγία/Ιτέα, Πίτσκα/Σύδεντρο, Παλαιόκαστρο/Σύδεντρο, Σπήλαιο και Αγία Βαρβάρα/Άγιος Γεώργιος. Επιπλέον, ο καθηγητής Johnson χαρτογράφησε τη θέση Παλέογλα/Δασάκι.

NANCY WILKIE

7η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Έντονη υπήρξε η δραστηριότητα της Εφορείας κατά το 1994. Οι αρχαιολόγοι Ασπασία Ντίνα, Σταυρούλα Σδρόλια, Κρυστάλλω Ματζανά μαζί με τον πολιτικό μηχανικό Χρήστο Τσιλιμίγκα, τα ολιγοπρόσωπα συνεργεία αναστήλωσης και το τριμελές συνεργείο συντήρησης τοιχογραφιών, με το συντονισμό και την εποπτεία του υπογράφοντος, κατορθώσαμε τα όσα στη συνέχεια περιληπτικά από τον καθένα εκτίθενται.

Οι ανασκαφές στον αρχαιολογικό χώρο Νέας Αγχιάλου έφεραν και πάλι στο φως κτίρια διαφόρων χρήσεων τα οποία συμπληρώνουν τον ιστό της παλαιοχριστιανικής πόλης των Φθιωτίδων ή Χριστιανικών Θηβών, η οποία κατά το μεγαλύτερό της μέρος έχει αποκαλυφθεί με τις ανασκαφές των Γ. Σωτηρίου και Π. Λαζαρίδη. Στη Νέα Αγχίαλο εργάζονται εργατοτεχνίτες και συντηρητές.

Σημαντικές οι εκτελούμενες κατ' έτος εργασίες στα Μετέωρα, όπου εργάζεται μονίμως συνεργείο πέντε εργατοτεχνιτών.

ΛΑΖΑΡΟΣ ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Στα πλαίσια των εκδηλώσεων για τα 200 χρόνια από την ίδρυση της μονής Ευαγγελιστρίας Σκιάθου πραγματοποιήθηκε έκθεση ψηφιδωτών δαπέδων στο πολιτιστικό κέντρο Μπούρτζι του δήμου Σκιάθου, προερχόμενων από τη Θεσσαλία και κυρίως από την πόλη της Λάρισας, καθώς και από τη σημαντική παλαιοχριστιανική πόλη των Φθιωτίδων Θηβών, τη σημερινή Νέα Αγχίαλο.

Στην έκθεση υπήρχαν εκθέματα και από την Ελασσόνα, τα Τρίκαλα και αντίγραφα ψηφιδωτών από την Πόρτα Παναγιά. Η έκθεση προσήλκυσε το ενδιαφέρον πολλών επισκεπτών.

ΑΣΠΑΣΙΑ ΝΤΙΝΑ

ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ - ΣΤΕΡΕΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ[1]

1. Ολοκληρώθηκε η καθαίρεση των ορόφων του κωδωνοστασίου του ναού Αγίου Νικολάου Βόλου, κηρυγμένου ως ιστορικού διατηρητέου μνημείου, και άρχισαν οι εργασίες συντήρησης των μαρμάρινων μελών προκειμένου να είναι έτοιμα για την αναστήλωση.

2. Αναστηλωτικές εργασίες στο κωδωνοστάσιο του ναού Αγίων Αποστόλων Αργαλαστής.

3. Εργασίες αποκατάστασης ανατολικής πτέρυγας κελλιών της μονής Τιμίου Προδρόμου Συκής.

4. Ανακατασκευή του νάρθηκα του ναού Αγίας Κυριακής Ζαγοράς Πηλίου.

5. Στον Άγιο Αθανάσιο Μακρυνίτσας αφαιρέθηκαν όλα τα συντρίμμια τοιχοποιίας και γενικά καθαρίστηκε το εσωτερικό του ναού, προκειμένου να γίνουν αναστηλωτικές εργασίες σύμφωνα με εγκεκριμένη μελέτη. Από τους συντηρητές περισυνελέγησαν σπαράγματα τοιχογραφιών.

6. Στον ναό Αγίου Ιωάννη Μακρυνίτσας έγιναν οι εξής εργασίες:

α) Αρμολογήματα νότιας και δυτικής στοάς.

β) Αλλαγή ξύλινης οροφής της στοάς.

γ) Στερέωση κίονα της νότιας τοξοστοιχίας του νάρθηκα, ο οποίος είχε μετατοπιστεί. Με τη μετατόπιση προκλήθηκαν ζημιές στο τόξο, το οποίο συγκρατήθηκε με ρυτινενέσεις.

δ) Σε όλες τις ρωγμές της τοιχοποιίας τοποθετήθηκαν σωληνίσκοι και έγιναν τσιμεντενέσεις.

7. Στο Δεσποτικό της Οξείας Επισκέψεως Μακρυνίτσας έγιναν αρμολογήματα στον ανατολικό τοίχο του κτίσματος, ο οποίος κινδύνευε με κατάρρευση. Επίσης τοποθετήθηκε σκαλωσιά και υποστυλώθηκε το υπέρθυρο της εισόδου του δεσποτικού επειδή είχε σπάσει σε τρία τεμάχια και ήταν επικίνδυνο για τους διερχομένους.

8. Συνεχίστηκαν οι εργασίες στο καθολικό της Μονής Ευαγγελιστρίας Σκιάθου (αρμολογήματα, καθαρισμοί τοιχοποιίας, ανακατασκευή στεγών κτλ. (Πίν. 111 α).

ΑΣΠΑΣΙΑ ΝΤΙΝΑ

ΝΟΜΟΣ ΤΡΙΚΑΛΩΝ

Μετέωρα

Μονή Αγίου Στεφάνου

Κατά το 1994 πραγματοποιήθηκαν εργασίες αντικατάστασης της ξύλινης στέγης του νότιου προστώου του νεό-

1. Οι αναστηλωτικές εργασίες έγιναν με την επίβλεψη του αρχιτέκτονα-μηχανικού Δημητρίου Καραγκούνη.

τερου καθολικού της, του ναού Αγίου Χαραλάμπους (αποκεράμωση, διαλογή κεραμιδιών, εναποθήκευση και εν συνεχεία καθαρισμός αυτών για πιθανή επαναχρησιμοποίησή τους). Το επόμενο στάδιο είναι η καθαίρεση του ξύλινου στατικού φορέα της στέγης και η επανακατασκευή του (επιτεγίδωση, κατασκευή πετσώματος (απέλλιες), επικάλυψη με ασφαλτόπανο και επικεράμωση).

Με επίβλεψη της Εφορείας ολοκληρώθηκαν οι εργασίες αποκατάστασης της βόρειας όψης του καθολικού με αντικατάσταση σαθρών λίθων στην τοιχοποιία, βαθύ αρμολόγημα και επούλωση ρωγμών, όπου αυτές υφίστανται. Με χρηματοδότηση της ίδιας της μονής πραγματοποιήθηκαν διαπλατύνσεις της πλατείας που δημιουργείται έξωθεν της νότιας πλευράς της μονής με κατασκευή τοίχου αντιστήριξης, ενώ ταυτόχρονα διαμορφώθηκε και η μικρή οδός προσπέλασης προς τη μονή.

Τέλος, πραγματοποιήθηκαν οι εργασίες συντήρησης και επέκτασης του σκευοφυλακίου της μονής (καθαίρεση νεότερου επιχρίσματος, εξυγίανση της υφιστάμενης τοιχοποιίας, ανάδειξη της ενδιαφέρουσας αρχιτεκτονικής δομής της οροφής του, διάνοιξη της βόρειας πλευράς και διαμόρφωσή της σε μεσότοιχο με την επέκταση, στην ίδια πλευρά) και ολοκληρώθηκε η λειτουργία του ως μουσείου (κατασκευή ξύλινων θυρών, παραθύρων και προθηκών, τοποθέτηση συναγερμού, ηλεκτρικής εγκατάστασης και θέρμανης). Στο καθολικό του Αγίου Χαραλάμπους, με δαπάνες της μονής, έγινε αντικατάσταση των κατεστραμμένων πλακών με πλάκες Πηλίου στο δάπεδο του Ιερού και του νάρθηκα.

Μονή Ρουσσάνου

Πραγματοποιήθηκαν εργασίες εξυγίανσης της τοιχοποιίας της βόρειας πλευράς της μονής (εκρίζωση φυτών, απομάκρυνση σαθρών λίθων, και αντικατάστασή τους με νέους, επούλωση ρωγμών, όπου είχαν εντοπιστεί, και βαθύ αρμολόγημα). Επισημαίνουμε ότι η εκτέλεση των εργασιών αυτών ήταν αρκετά επίπονη και δύσκολη, αφού αυτή η πλευρά της μονής εδράζεται απευθείας στον ψηλό βράχο και το εργατικό προσωπικό της Εφορείας ήταν αναγκασμένο να εργάζεται κρεμασμένο κυριολεκτικά στον αέρα. Πραγματοποιήθηκαν επίσης εργασίες εξυγίανσης της τοιχοποιίας της νότιας πλευράς του καθολικού (αντικατάσταση σαθρών λίθων και βαθύ αρμολόγημα). Επίσης το συνεργείο προέβη στη διαμόρφωση μικρού πεζοδρομίου προς τα νότια της μονής.

Μονή Μεγάλου Μετεώρου

Πραγματοποιήθηκαν στερεωτικές εργασίες και εσωτερικά αρμολογήματα στον ισόγειο χώρο του παλαιού νοσοκομείου της μονής: συγκεκριμένα το συνεργείο προέβη στη στεγανοποίηση των σταυροθολίων του και στην κατασκευή προστατευτικού δαπέδου από περλιτόδεμα στον όροφό του και εσωτερικά αρμολογήματα της ανωδομής του βόρειου και δυτικού τοίχου.

Επίσης στο καθολικό της μονής αποκαταστάθηκε το βόρειο τμήμα της στέγης, με αποκεράμωση, καθαίρεση της ξύλινης στέγης και μόνωση αυτής με ασφαλτόπανο και επικεράμωση με κεραμίδια βυζαντινού τύπου. Οι παραπάνω εργασίες πραγματοποιήθηκαν με συνεργείο της μονής, ύστερα από άδεια της Εφορείας, η οποία τις παρακολούθησε ανελλιπώς.

Τέλος, με δαπάνες επίσης της μονής πραγματοποιήθηκε ολική αποκεράμωση της τρίριχτης στέγης του μικρού παρεκκλησίου του Αγίου Ιωάννου Προδρόμου, όπως επίσης και πλήρης εξυγίανση της θολοδομίας του.

Μονή Βαρλαάμ

Αποκαταστάθηκε ο υπόγειος χώρος του πύργου (Δίχτυ) της μονής, του οποίου η κατάσταση χαρακτηρίστηκε εξαιρετικά επικίνδυνη. Συγκεκριμένα αντικαταστάθηκε η σαθρή ξυλεία του ξύλινου δαπέδου και στερεώθηκε η τοιχοποιία (αντικατάσταση σαθρών λίθων με νέους, αρμολογήματα).

Επίσης, προκειμένου το παλαιό νοσοκομείο της μονής να μετατραπεί σε εκθεσιακό χώρο, πραγματοποιήθηκε αντικατάσταση της παλαιάς στέγης με νέα κεραμοσκεπή. Συγκεκριμένα πραγματοποιήθηκε αρχικά αποκεράμωση, καθαίρεση της στέγης και των μπάζων, εξυγίανση των εξωραχίων των σταυροθολίων με αρμολόγημα, επίχωση με ελαφρόπετρα, επικάλυψη με κισσηρομπετόν, μόνωση με ασφαλτόπανο και τέλος ανακεράμωση.

Το συνεργείο της Εφορείας προέβη στην εξυγίανση των εξωτερικών λιθοδομών και του τρούλου της εστίας της μονής αυτής. Συγκεκριμένα, καθαρίστηκε η τοιχοποιία και επανακατασκευάστηκε ως προς τα κατεστραμμένα τμήματά της και αρμολογήθηκε.

Το ίδιο έτος ολοκληρώθηκε η αρμολόγηση της βόρειας πλευράς του σκευοφυλακίου (νυν Μουσείου).

Για περισσότερη ασφάλεια των χιλιάδων επισκεπτών της μονής κατασκευάστηκαν στηθαία ασφαλείας από λιθοδομή, τόσο δυτικά του σκευοφυλακίου όσο και εξωτερικά της μονής, και συγκεκριμένα πλησίον της γέφυρας και εκατέρωθεν αυτής ανατολικά.

Τέλος, άρχισε η κατεδάφιση των βόρειων κελιών, πλησίον του πύργου της μονής, τα οποία βρίσκονταν σε ερειπιώδη κατάσταση με σκοπό την πλήρη αποκατάσταση στην αρχική τους μορφή.

Καλαμπάκα

Ναός Κοίμησης Θεοτόκου (Πίν. 111 β)

Κατά το 1992 το συνεργείο της Εφορείας προέβη στην αντικατάσταση της οροφής του εξωνάρθηκα του σημαντικότατου για τον ελλαδικό χώρο αυτού μνημείου, επειδή παρουσίασε αρκετές φθορές λόγω εισροής ομβρίων υδάτων.

Ξυλοπάροικο

Ναός Αγίας Παρασκευής

Στο μονόχωρο αυτό ναό, που χρονολογείται στα τέλη 16ου-αρχές 17ου αι., πραγματοποιήθηκαν εργασίες αποκατάστασης της ετοιμόρροπης δίριχτης στέγης.

Γλίνος

Ναός Αγίου Γεωργίου

Πρόκειται για επιμήκη βασιλική με εγκάρσιο κλίτος με τρούλο, που ανηγέρθη σύμφωνα με επιγραφή το 1818. Στο ναό αυτό πραγματοποιήθηκαν με την επίβλεψη της Εφορείας μας και με χρηματοδότηση του εκκλησιαστικού συμβουλίου εργασίες αποκατάστασης της στέγης.

Κρήνη

Ναός Αγίου Νικολάου

Πρόκειται για μονόχωρο δρομικό ναό, που σύμφωνα με τον καθηγητή Ν. Νικονάνο χρονολογείται στο 13ο αι.[2]. Ο τοιχογραφικός διάκοσμος, που καλύπτει όλο το ναό εσωτερικά, χρονολογείται στο 18ο αι. Κατά τη διάρκεια των εργασιών αποκατάστασης της στέγης και συγκεκριμένα άνωθεν της κόγχης της ανατολικής πλευράς, αποκαλύφθηκε τοιχογραφία με παράσταση της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος, που πιθανότατα ανήκει στην αρχική τοιχογράφηση του ναού. Με δαπάνες του εκκλησιαστικού συμβουλίου του ναού, το συνεργείο της Εφορείας μας προέβη στην αποπεράτωση της στέγης, στην απομάκρυνση των υφιστάμενων μπάζων, στην αποκατάσταση της σαθρής ξυλείας με νέα, στην τοποθέτηση υγρομονωτικού υλικού και, τέλος, στην επικεράμωση με κεραμίδια βυζαντινού τύπου. Επίσης αποκαταστάθηκε τμήμα του νότιου και δυτικού τοίχου του νάρθηκα.

2. Ν. Νικονάνος, Βυζαντινοί ναοί της Θεσσαλίας, Αθήναι 1979 (β΄ έκδ. 1998), σ. 75-81.

Μουριά

Ναός Ταξιαρχών

Για να αποφευχθεί η ολοκληρωτική καταστροφή του ετοιμόρροπου αυτού ναού ελήφθησαν άμεσα μέτρα (υποστυλώσεις εξωτερικά και εσωτερικά, τοποθέτηση προστατευτικού νάυλον στη στέγη, όπου υφίσταντο καταπτώσεις).

ΝΟΜΟΣ ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ

Ανθηρό

Μονή Γεννήσεως της Θεοτόκου

Η παραπάνω μονή είναι γνωστή ως μονή Κατουσίου. Από το παλαιό μοναστηριακό συγκρότημα σώζονται σήμερα το καθολικό και σε ερειπιώδη κατάσταση δύο πτέρυγες κελιών και τμήμα του περιβόλου με το θυρωρείο. Το καθολικό αποτελείται από δύο τμήματα: στο κάτω τμήμα βρίσκεται ο ναός Γενεσίου της Θεοτόκου, τρίκογχος ναός, με τοιχογραφίες του 1663, που υπογράφουν οι ζωγράφοι Ιωάννης Ευτελής, Αναστάσιος Ιερέας και Δημήτριος Αναγνώστης (Πίν. 112), ενώ στο πάνω υπάρχουν τα παρεκκλήσια της Ζωοδόχου Πηγής και των Αγίων Αναργύρων, με τοιχογραφίες του 1784 και 1797 αντίστοιχα.

Στην πτέρυγα των κελιών άρχισαν τμηματικά εργασίες αναστήλωσης «εκ βάθρων» σχεδόν των κελιών της νότιας πτέρυγας (κατασκευή τοίχου αντιστήριξης από οπλισμένο σκυρόδεμα και λίθινη επένδυση, αποκατάσταση τμημάτων της τοιχοποιίας του ισογείου).

Πετρίλο

Μονή Αγίου Χαραλάμπους και Κοιμήσεως Θεοτόκου (Πίν. 113 α-β)

Η παραπάνω μονή αποτελείται από το καθολικό και δύο πτέρυγες κελιών. Το καθολικό είναι μονόχωρος ναός, κατάγραφος εσωτερικά με τοιχογραφίες που υπογράφουν στα 1851 οι Σαμαριναίοι ζωγράφοι Ματθαίος και Μιχαήλ. Στη μια πτέρυγα των κελιών άρχισαν στερεωτικές εργασίες (επισκευή στέγης και αρμολόγηση). Οι παραπάνω εργασίες πραγματοποιήθηκαν με την επίβλεψη της Εφορείας και συγχρηματοδότηση του Υπουργείου Πολιτισμού, της νομαρχίας Καρδίτσας και του αντίστοιχου εκκλησιαστικού συμβουλίου.

Μονή Κορώνης (Πίν. 114 γ)

Στα βορειοδυτικά της μονής βρίσκεται το παρεκκλήσιο

της Αγίας Τριάδος· προχωρήσαμε στη λήψη άμεσων μέτρων ετοιμορροπίας (υποστυλώσεις εξωτερικά και εσωτερικά, τοποθέτηση προστατευτικού νάυλον στη στέγη όπου υφίσταντο καταπτώσεις). Άρχισαν τμηματικά εργασίες αρμολόγησης στη νότια πτέρυγα των διώροφων κελιών.

Πύργος Ιθώμης

Ναός Αγίων Αποστόλων

Ολοκληρώθηκαν οι εργασίες στη στέγη του ναού των Αγίων Αποστόλων.

Δρακότρυπα

Μονή Αγίας Τριάδος

Πρόκειται για ένα από τα σημαντικότερα μνημεία της περιοχής των Αγράφων, χτισμένο σε υψόμετρο 800 μ. Από την άλλοτε μεγάλη μονή σώζεται σήμερα το καθολικό, που είναι αθωνίτικου τύπου με νάρθηκα στη δυτική πλευρά. Οι τοιχογραφίες φέρουν την υπογραφή του εξ Αγιάς Λαρίσης καταγόμενου ζωγράφου Θεοδώρου Ουρία (1744). Λόγω των δυνατών ανέμων που επικρατούσαν στην περιοχή, «αποσπάστηκε» σχεδόν εξ ολοκλήρου η στέγη του καθολικού και λόγω του κατεπείγοντος προβλήματος άρχισαν οι εργασίες αποκατάστασής της, που πραγματοποιήθηκαν με πολλές δυσκολίες.

Παλιούρι

Ναός Αγίου Ιωάννου Προδρόμου (Πίν. 114 α-β)

Από την παραπάνω μονή σώζεται το καθολικό της, που είναι ναός τετρακιόνιος σταυροειδής εγγεγραμμένος, σύνθετου τύπου, σπάνιο δείγμα στο χώρο της Θεσσαλίας που διασώζει τμήμα της αρχικής του φάσης, της βυζαντινής περιόδου, στην ανατολική πλευρά, ενώ ο υπόλοιπος ναός δέχθηκε μεταγενέστερες επεμβάσεις. Διατηρεί μικρά τμήματα τοιχογραφιών παλαιολόγειας περιόδου στα εσωρράχια των τόξων που στηρίζουν τον τρούλο, ενώ στον υπόλοιπο ναό διασώζονται μεταγενέστερες τοιχογραφίες. Στο ναό αυτό πραγματοποιήθηκαν εργασίες υποθεμελίωσης και τμηματική επισκευή της στέγης του.

Αστρίτσα

Ναός Παναγίας (Πίν. 115 α)

Πρόκειται για μονόχωρο ναό κατάγραφο εσωτερικά με τοιχογραφίες του τέλους του 18ου αι. Το συνεργείο της Εφορείας προέβη σε εργασίες ενίσχυσης, στερέωσης και αποκατάστασης της στέγης του ναού, οι οποίες ολοκληρώθηκαν.

Πεζούλα

Ναός Αγίου Παντελεήμονος (Πίν. 115 β)

Στο μονόχωρο αυτό ναό, που αναστηλώθηκε σχεδόν εκ βάθρων, περατώθηκε η αντικατάσταση του δαπέδου με πέτρα Πηλίου ακανόνιστου σχήματος και η συντήρηση του μικρού κωδωνοστασίου του.

ΚΡΥΣΤΑΛΛΩ ΜΑΝΤΖΑΝΑ

ΝΟΜΟΣ ΕΥΡΥΤΑΝΙΑΣ

Δομιανοί

Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου[3]

Πρόκειται για τρίκλιτη βασιλική, με τοιχογραφικό διάκοσμο του 1787, φιλοτεχνημένο από τους ζωγράφους Γ. Γεωργίου και Γ. Αναγνώστου, μαθητές του Διονυσίου εκ Φουρνά. Συνεχίστηκαν οι εργασίες συντήρησης των τοιχογραφιών και των εικόνων που άρχισαν το 1993.

Πραγματοποιήθηκαν οι παρακάτω στερεωτικές εργασίες στο καθολικό και τα κελιά της μονής:

α) Κατασκευή υποστέγου στη δυτική πλευρά του καθολικού, το οποίο καλύφθηκε με κεραμίδια βυζαντινού τύπου. β) Ανακατασκευή της στέγης των κελιών που βρίσκονται στη δυτική πλευρά του περιβόλου με σκοπό την προστασία του μνημείου από τις καιρικές συνθήκες και την αντιμετώπιση της υγρασίας. Η στέγη των κελιών καλύφθηκε με πλάκες. γ) Κατασκευή περιμετρικού σενάζ. δ) Συρραφή των λίθων στα σημεία των ρωγμών.
ε) Επανακατασκευή του δαπέδου του α΄ ορόφου.
στ) Τοποθέτηση νέων κουφωμάτων ομοίων με τα παλαιά.
ζ) Επένδυση της εισόδου με πλάκες.

Ανατολική Φραγκίστα

Ναός Σωτήρος[4]

Ο ναός του Σωτήρος είναι τρίκογχος, σταυρεπίστεγος με τρουλοκαμάρα και καμαροσκεπή νάρθηκα. Φέρει ενδιαφέροντα ζωγραφικό διάκοσμο, χρονολογούμενο το 1732.

3. ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 388.

4. ΑΔ 17 (1961-1962): Χρονικά, σ. 185· 23 (1968): Χρονικά, σ. 283· 25 (1970): Χρονικά, σ. 298· 28 (1978): Χρονικά, σ. 387.

Πραγματοποιήθηκαν εργασίες διαμόρφωσης περιβάλλοντος χώρου, οι οποίες συμπεριλάμβαναν: κατεδάφιση του υφιστάμενου αναψυκτηρίου δίπλα από το ναό, ανέγερση νέου σε αρκετή απόσταση και σε χαμηλότερο επίπεδο, ώστε να μην προσβάλλει αισθητικά το μνημείο· ευρύτερη διαμόρφωση του χώρου με δενδροφυτεύσεις, πέτρινες κρήνες και καθίσματα.

Βράχα

Μονή Μεταμορφώσεως του Σωτήρος[5]

Εργασίες στερέωσης πραγματοποιήθηκαν στο αθωνίτικου τύπου καθολικό της μονής Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, κοσμημένο εσωτερικά με τοιχογραφίες του 18ου αι. Συγκεκριμένα πραγματοποιήθηκαν:

1. Ανακεράμωση της στέγης του ναού. Με τις εργασίες ανακεράμωσης αντιμετωπίστηκαν τα προβλήματα ως ακολούθως: α) Απομάκρυνση όλων των κεραμιδιών (βυζαντινού τύπου κολυμβητά) και επιλογή των γερών για επαναχρησιμοποίησή τους. β) Καθαρισμός υπόστρωσης κεραμιδιών από τα σαθρά κονιάματα. γ) Επίστρωση με ενισχυμένη τσιμεντοκονία για ομαλή επιφάνεια. δ) Μονωτική επίστρωση πάνω στις τελικά διαμορφωμένες με ασβεστοκονίαμα επιφάνειες στεγών και θόλου με διάστρωση ρολών ασφαλτοπάνου.

2. Συστηματικός και σε βάθος καθαρισμός των αρμών της λιθοδομής εξωτερικά του ναού.

3. Επιμελημένο και βαθύ αρμολόγημα με ασβεστοκονίαμα εξωτερικά του ναού.

4. Αποκατάσταση της φέρουσας ικανότητας της τοιχοποιίας με εισαγωγή τσιμεντοκονιάματος στις υπάρχουσες ρωγμές.

5. Έλεγχος όλων των ξύλινων στοιχείων και κουφωμάτων του μνημείου και αντικατάσταση όσων παρουσιάζουν φθορές.

6. Διαμόρφωση περιβάλλοντος χώρου για την αποστράγγιση των ομβρίων.

7. Πλήρωση των ρωγμών και αρμολογήματα κατά περίπτωση εσωτερικά του μνημείου και αντικατάσταση του δαπέδου.

Οι παραπάνω εργασίες πραγματοποιήθηκαν με επίβλεψη της 7ης ΕΒΑ (σε συνεργασία με το εκκλησιαστικό συμβούλιο, την αρχιεπισκοπή και την κοινότητα Βράχας) και χρηματοδοτήθηκαν από το ΥΠΠΟ.

ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΣΔΡΟΛΙΑ

ΝΟΜΟΣ ΦΘΙΩΤΙΔΟΣ

Κομποτάδες

Ναός Αγίας Παρασκευής

Ο ναός, τρίκλιτη καμαροσκεπής βασιλική του 19ου αι., παρουσίαζε σοβαρά στατικά προβλήματα που εντοπίζονταν σε εκτεταμένες ρηγματώσεις της τοιχοποιίας, στατική ανεπάρκεια των κιόνων και των τόξων και σημαντικές ζημιές στη στέγη. Άρχισαν στερεωτικές εργασίες (περιμετρική υποθεμελίωση, ενίσχυση του φέροντος οργανισμού με τσιμεντενέσεις), αντικατάσταση της στέγης, αποκάλυψη της εξωτερικής όψης της λιθοδομής με αφαίρεση των επιχρισμάτων και αρμολόγημα.

Μαλεσίνα

Μονή Αγίου Γεωργίου (Παναγία Μελινίτζης) (Πίν. 115γ-δ)

Έγιναν διερευνητικές τομές στη θεμελίωση του καθολικού, προκειμένου να ελεγχθεί η επάρκειά της. Στη βορειοανατολική γωνία η κρηπίδα εδράζεται σχεδόν απευθείας στο βράχο. Από τη βορειοανατολική έως τη νοτιοανατολική γωνία, λόγω του ότι ο βράχος παρουσιάζει κλίση που ξεκινά από το 1 μ. και φτάνει στο 1,90 μ., υπάρχει θεμέλιο καλώς δομημένο.

Παρά τους ισχυρούς σεισμούς, με σοβαρότερο αυτόν του 1894, που προκάλεσε καταστροφές στο μνημείο, και παρά το γεγονός ότι στη βορειοανατολική γωνία η έδραση της κρηπίδας είναι σχεδόν επιφανειακή, δεν διαπιστώθηκαν καθιζήσεις. Σε μετρήσεις που έγιναν στις τέσσερις γωνίες η κρηπίδα δεν παρουσιάζει υψομετρική διαφορά.

Λάρυμνα

Ναός Αγίου Νικολάου

Άρχισε η σχεδιαστική αποτύπωση της υπάρχουσας κατάστασης του μνημείου.

Υπάτη

Στο ναό του Αγίου Νικολάου πραγματοποιήθηκαν αναστηλωτικές εργασίες στη δεύτερη κιονοστοιχία. Οι εργασίες έγιναν από τους συντηρητές Ι. Βέγγο και Κ. Δασκαλόπουλο με την επίβλεψη του αρχιτέκτονα-μηχανικού Δημ. Καραγκούνη.

ΛΑΖΑΡΟΣ ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ

5. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 337· 27 (1972): Χρονικά, σ. 433.

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ[6]

Πραγματοποιήθηκαν οι εξής εργασίες συντήρησης σε μνημεία του νομού:

1. Συνέχιση συντήρησης τοιχογραφιών άνω μονής Ξενιάς.

2. Συντήρηση εικόνων κάτω μονής Ξενιάς: α) Παναγία Βρεφοκρατούσα, διαστ. 0,423×0,27 μ. β) Ευαγγελισμός της Θεοτόκου, διαστ. 0,36×0,255 μ. γ) Άγιος Ονούφριος, διαστ. 0,42×0,215 μ.

3. Σύνταξη προμελετών εργασιών συντήρησης τοιχογραφιών, εικόνων και τέμπλου ναού Αγίου Λαυρεντίου Πηλίου.

4. Σύνταξη προμελετών εργασιών συντήρησης εικόνων μονής Μεταμορφώσεως, Γεννήσεως Προδρόμου, Αγίας Βαρβάρας, μονής Ζωοδόχου Πηγής και Επισκοπής Σκοπέλου.

5. Συγκράτηση τοιχογραφιών ναού Αγίου Νικολάου Νταμούχαρης Πηλίου και ναού Ταξιαρχών Μηλεών Πηλίου.

6. Προμελέτη συντήρησης 106 εικόνων του σκευοφυλακίου του ναού Ταξιαρχών Μηλεών Πηλίου.

7. Σύνταξη προμελέτης εργασιών συντήρησης εικόνων και τοιχογραφιών μονής Ευαγγελιστρίας Σκιάθου.

8. Συντήρηση εικόνων μονής Μεταμορφώσεως Σκοπέλου.

Φθιώτιδες Θήβες[7]

Έγιναν οι εξής εργασίες συντήρησης σε μνημεία των Φθιωτίδων Θηβών:

1. Καθαρισμός, ταύτιση και συγκόλληση μαρμάρινων μελών προερχόμενων από σωστικές ανασκαφές, καθώς και από το συγκρότημα των βασιλικών του Αρχιερέως Πέτρου (θωράκια, κιονόκρανα, γείσα κτλ.).

2. Συνέχιση του καθαρισμού τεμαχίων ψηφιδωτού δαπέδου προερχόμενων από το βαπτιστήριο της Υπάτης και ανασκαφή του οικοπέδου Ζαρογιάννη στον Αχινό Φθιώτιδος και στερέωσή τους σε τελάρα στο εργαστήριο της Εφορείας στη Νέα Αγχίαλο.

3. Συνέχιση της συντήρησης γραπτών πινακίων προερχόμενων από σωστική ανασκαφή στην οδό Διαμαντοπούλου κατά το 1986.

4. Καθαρισμός-συντήρηση χάλκινων μικροτεχνημάτων και νομισμάτων προερχόμενων από σωστικές ανασκαφές.

5. Καθαρισμός-συντήρηση τεσσάρων χρυσών νομισμάτων.

6. Καθαρισμός οστράκων προερχόμενων από σωστικές ανασκαφές.

7. Συντήρηση ψηφιδωτού δαπέδου του εξωνάρθηκα της βασιλικής Αρχιερέως Πέτρου.

8. Συντήρηση ψηφιδωτού δαπέδου παλαιοχριστιανικής βασιλικής στην περιοχή Κακάνη.

ΑΣΠΑΣΙΑ ΝΤΙΝΑ

ΝΟΜΟΣ ΤΡΙΚΑΛΩΝ

Τρίκαλα

Ναός Παναγίας Φανερωμένης νομού Τρικάλων (Πίν. 116 α-β)

Το συνεργείο συντήρησης της 7ης ΕΒΑ, αποτελούμενο από τους συντηρητές Άννα Γιαννακέρη, Κώστα Κορμάζο, Γιάννη Σκοτεινιώτη και Γιάννη Χρυσόπουλο, ολοκλήρωσε τον καθαρισμό και τη συντήρηση των δεσποτικών εικόνων, οι οποίες υπέστησαν σοβαρές φθορές από την προκληθείσα στο ναό πυρκαγιά.

Ξυλοπάροικο

Ναός Αγίας Παρασκευής

Πριν από την έναρξη των εργασιών αποκατάστασης της δίκλινης στέγης του ναού, το συνεργείο της Εφορείας μας προέβη στην αποτοίχιση τμημάτων του τοιχογραφικού διακόσμου από την οροφή του, τα οποία, αφού ελήφθησαν τα πρώτα μέτρα συντήρησής τους, παρέμειναν και φυλάσσονται στο ναό.

ΚΡΥΣΤΑΛΛΩ ΜΑΝΤΖΑΝΑ

---

6. Η συντήρηση των τοιχογραφιών και εικόνων στο νομό Μαγνησίας έγινε από τους συντηρητές Ι. Σκοτεινιώτη, Κ. Κορμάζο, Κ. Χρυσόπουλο, Α. Γιαννακέρη.

7. Η συντήρηση αρχαίων μνημείων και χώρων στις Φθιώτιδες Θήβες έγινε από το συνεργείο του συντηρητή Ιωάννη Βέγγου, η συντήρηση και συγκόλληση μαρμάρινων μελών έγινε από τους συντηρητές Κωνστ. Δασκαλόπουλο και Δημ. Τερψιάδη, ο καθαρισμός και η συντήρηση ψηφιδωτών από τους συντηρητές Δημ. Μαλτέζο και Ιω. Ερρινάκη και η συντήρηση χαλκών, κεραμικών, νομισμάτων και γενικά μικροτεχνημάτων από τη συντηρήτρια Αναστασία Ντίνα.

ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΑΣ

Κατά το 1994 έγιναν οι ακόλουθες εργασίες συντήρησης:

1. Συντήρηση τοιχογραφιών ναού Αγίου Νικολάου Τσαριτσάνης.

2. Συντήρηση εικόνων της μητρόπολης Ελασσόνας.

ΛΑΖΑΡΟΣ ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ - ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ - ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ

Κατά το έτος 1994 πραγματοποιήθηκαν καταγραφές εικόνων στη μονή Ευαγγελίστριας της νήσου Σκιάθου[8]. Συνολικά καταγράφηκαν: 84 εικόνες που φυλάσσονται στο Μουσείο της μονής και 13 εικόνες του τέμπλου του καθολικού.

Επίσκεψη και εξέταση του ναού Αγίου Γεωργίου Γλαφυρών, μεταβυζαντινής βασιλικής του έτους 1802. Καταρτίστηκε πρόγραμμα στερεωτικών εργασιών, καθώς και συντήρηση τοιχογραφιών.

Επίσκεψη και εξέταση μονής Αγίου Σπυρίδωνος Προμυρίου και κατάρτιση προγράμματος στερεωτικών εργασιών.

Επίσκεψη και εξέταση ναού Αγίας Παρασκευής Ανάβρας Αλμυρού και κατάρτιση προγράμματος στερεωτικών εργασιών και συντήρησης τοιχογραφιών.

Καταγραφή κειμηλίων ναού Ευαγγελίστριας Νέας Ιωνίας Βόλου.

Επίσκεψη και εξέταση ναού Αγίου Γεωργίου κοινότητας Αγίων Θεοδώρων νομού Μαγνησίας. Σύμφωνα με επιγραφή εντοιχισμένη στην κόγχη του Ιερού χρονολογείται στο 1876. Ο ναός είναι μονόχωρος, ξυλόστεγος με μία κόγχη στα ανατολικά. Κάλυψη με στέγη από γαλλικά κεραμίδια. Καταρτίστηκε πρόγραμμα δοκιμαστικής ανασκαφικής έρευνας, επειδή ανατολικά, δυτικά και νότια του ναού διαπιστώθηκαν ίχνη παλαιότερων φάσεων (συντρίμμια τοιχοποιίας, ένας αμφικίονας κτλ.) και εξαιτίας της επιθυμίας της κοινότητας να πραγματοποιήσει εργασίες διαμόρφωσης του περιβάλλοντος χώρου του ναού.

Επίσκεψη και εξέταση λειψάνων ναού Αγίου Δημητρίου σε αγροτική περιοχή Μετοχίου Αργαλαστής. Πρόκειται για μονόχωρο ναό. Στον ανατολικό τοίχο είναι εγγεγραμμένες η κόγχη του Ιερού και οι κόγχες πρόθεσης και διακονικού. Στο βόρειο τοίχο του Ιερού διαγράφεται ακόμη μία κόγχη. Οι τοίχοι του ναού σώζονται πιο πάνω από τη θεμελίωση και αποτελούνται από αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα. Χρονολογικά τοποθετείται στα μεταβυζαντινά χρόνια.

ΑΣΠΑΣΙΑ ΝΤΙΝΑ

ΝΟΜΟΣ ΤΡΙΚΑΛΩΝ

Μουριά

Ναός Ταξιαρχών

Πρόκειται για τρίκλιτη βασιλική με νάρθηκα στη δυτική πλευρά, με ημικυκλική κόγχη στην ανατολική και εκατέρωθεν αυτής εγγεγραμμένες τις κόγχες πρόθεσης και διακονικού και μεταγενέστερη στοά στη βόρεια πλευρά. Σε μαρμάρινο υπέρθυρο της εισόδου που ανοίγεται στην ίδια πλευρά, διαβάζουμε την επιγραφή *1848 Μαΐου 1*. Ο ναός εσωτερικά είναι κατάγραφος με τοιχογραφίες που διατηρούνται σε άσχημη κατάσταση.

Φαρκαδόνα

Ναός Αγίου Αθανασίου

Πρόκειται για μονόχωρο δρομικό κτίσμα, επί της επαρχιακής οδού Φαρκαδόνας-Παναγίτσας, με μεταγενέστερες επεμβάσεις (εξωτερικά επιχρίσματα, κεράμωση στέγης κτλ.). Εσωτερικά διασώζει τοιχογραφίες στο Ιερό, οι οποίες παρά τις μετέπειτα περιορισμένες επιζωγραφήσεις μπορούν να χρονολογηθούν στα τέλη του 16ου - αρχές 17ου αι.

Ναός Αγίου Ιωάννου Προδρόμου

Μονόχωρο κτίσμα, που δέχθηκε πολλές σύγχρονες επεμβάσεις, με αποτέλεσμα να αλλοιωθεί τελείως η αρχική εξωτερική όψη. Εσωτερικά φέρει τοιχογραφίες κυρίως στο Ιερό, ενώ έχει αγιογραφηθεί και η εσωτερική πλευρά του κτιστού μικρού τέμπλου. Οι τοιχογραφίες με βάση τα τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά τοποθετούνται χρονολογικά στις αρχές του 17ου αι.

Ροπωτός

Ναός Αγίου Ιωάννου Προδρόμου (Πίν. 117 α)

Πρόκειται για σύγχρονο κτίσμα, όπου φυλάσσονται

8. Η καταγραφή έγινε από τις αρχαιολόγους Ελένη Τσιμπίδα και Αργυρούλα Γιαννούκου.

εικόνες από τον κατεδαφισθέντα ναό της Παναγίας. Καταγράφηκαν έξι εικόνες από τις οποίες ενδιαφέρον παρουσιάζουν η εικόνα του αγίου Ιωάννου Προδρόμου με επιγραφή *1783* και μία εικόνα πολυσύνθετη της ιδίας πιθανώς εποχής.

Δούσικο

Μονή Αγίου Βησσαρίωνος (Πίν. 117 β-γ)

Καταγράφηκαν 84 εικόνες, 48 ξυλόγλυπτοι σταυροί, μία σταυροθήκη και ξυλόγλυπτο εγκόλπιο. Όλα τα ανωτέρω φυλάσσονται στο σκευοφυλάκιο της μονής. Αναφέρουμε ως πιο αξιόλογες από τις εικόνες: 1. Παναγία Δεομένη, που πιθανότατα χρονολογείται στο 15ο αι. 2. Πολυπρόσωπη εικόνα με επιγραφή *Ζο ζ΄* (1579), που την υπογράφει ο ιερεύς Δροσινός. 3. Ο άγιος Μερκούριος με επιγραφή *1804*. 4. Εικόνα με παράσταση της Θείας Σκέπης, που επιγραφή αναφέρει ότι πρόκειται για *Δῶρο τοῦ Ἀρσενίου, ἐπισκόπου Ἐλασσόνας, ἀπὸ Μοσχοβίαν 1589*. 5. Η φιλοξενία του Αβραάμ, με επιγραφή *Χεὶρ Μακαρίου Ἱερομονάχου*. 6. Ο Επιτάφιος Θρήνος, με ιδιαίτερο εικονογραφικό ενδιαφέρον.

Επισημαίνουμε επίσης έναν ξυλόγλυπτο σταυρό όπου υπάρχει η επιγραφή: *+ΓΕΓΟΝΕ Ο ΤΙΜΙΟΣ ΣΤΑΥΡΟΣ ΕΙΣ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΟΝ ΛΕΓΟΜΕΝΟΝ ΝΤΟΣΚΟ*, τη σταυροθήκη με επιγραφή *ΑΨΟΣ* (1776), ξυλόγλυπτο σταυρό (1767).

Κλοκωτός

Ναός Αγίων Πέτρου και Παύλου

Πρόκειται για μονόχωρο δρομικό κτίσμα, το οποίο, με βάση τα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά του ο μελετητής του Ν. Νικονάνος το τοποθετεί στα τέλη του 13ου ή στις αρχές του 14ου αι.[9].

Καταγράφηκαν τέσσερις δεσποτικές εικόνες, βημόθυρο, καθώς και τα εικονίδια του επιστυλίου του τέμπλου.

Ναός Κοιμήσεως Θεοτόκου

Στο σύγχρονο αυτό ναό φυλάσσονται μία εικόνα του δεσποτικού θρόνου και άλλες 14 εικόνες, οι οποίες και καταγράφηκαν. Σημειώνουμε ως αξιόλογες τις εικόνες των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης που φέρει την υπογραφή *Μαργαρίτης Μακρυντζιώτης 1852*, του αγίου Νικολάου της ίδιας εποχής με την υπογραφή του ίδιου ζωγράφου, της Κοιμήσεως της Θεοτόκου (1808), του αγίου Ιωάννου Προδρόμου (1852, *Διὰ χειρὸς Μαργαρίτου Μακρυντζιώτη*). Το ίδιο έτος και την ίδια υπογραφή φέρει και η εικόνα του δεσποτικού θρόνου με παράσταση του Χριστού-Αρχιερέα.

Ναός Αγίου Αθανασίου

Ακολουθεί τον τύπο του παραπάνω ναού με λίγες τοιχογραφίες, κυρίως στην κεντρική ανατολική κόγχη και στις κόγχες της πρόθεσης και του διακονικού. Σημειώνουμε εδώ την ύπαρξη τμήματος επιτύμβιας στήλης (ανθεμωτή επίστεψη) που είναι εντοιχισμένη στο νότιο τοίχο και του κτιστού τέμπλου που στη θέση των δεσποτικών εικόνων έχουμε τοιχογραφίες με παραστάσεις αντίστοιχες αυτών.

Ασπροκκλησιά

Ναός Παναγίας

Στο ναό αυτό, που ανέσκαψε ο καθηγητής Νίκος Νικονάνος[10] υφίστανται δύο στρώματα τοιχογραφιών: το νεότερο, που χρονολογείται στο 1781, και άλλα δύο παλαιότερα, που εντοπίζονται στο Ιερό και στη δυτική εξωτερική πλευρά, το οποίο θα πρέπει να τοποθετηθεί χρονολογικά στη βυζαντινή εποχή και το αρχικό στον ίδιο χρόνο με την κατασκευή του ναού.

Ναός Αγίου Γεωργίου

Βρίσκεται και αυτός στην ίδια περιοχή (θέση Παλιοχώρια) με το ναό της Παναγίας και είναι μονόχωρο δρομικό κτίσμα με ημικυκλική κόγχη στην ανατολική πλευρά. Η τοιχοδομία είναι αργολιθοδομή με σποραδική χρήση οπτοπλίνθων και κεραμιδιών. Εσωτερικά εντοπίζονται δύο στρώματα τοιχογραφιών, κυρίως στη νότια και τη δυτική πλευρά, όπως επίσης και στην εξωτερική δυτική, τα οποία πιθανότατα τοποθετούνται χρονολογικά στο 15ο και 16ο αι.

9. Ν. Νικονάνος, ό.π. (υποσημ. 2), σ. 81.

10. Ό.π., σ. 86.

ΝΟΜΟΣ ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ

Κοινότητα Μοσχολουρίου

Ναός Ευαγγελισμού της Θεοτόκου

Νεότερος ναός, χτισμένος πάνω στα ερείπια ομώνυμου παλαιότερου, όπου φυλάσσονται 50 εικόνες που προέρχονται, είτε από τον παλαιό αυτό ναό, είτε από τον κοιμητηριακό ναό των Αγίων Ταξιαρχών.

Καταγράφηκαν 49 εικόνες, από τις οποίες ξεχωρίζουν: τρίζωνη σκαφωτή εικόνα του τέλους του 19ου αι., η εικόνα της Θεοτόκου-Ρόδον το Αμάραντον (διαστ. 0,396×0,30×0,04 μ.) και η Ανάστασις (0,357×0,245× 0,117 μ.), ο Μυστικός Δείπνος (διαστ. 0,607×0,44× 0,022 μ.), δίζωνη εικόνα όπου υπάρχει η επιγραφή: *Τρίκαλα 1899 ὁ Ζωγράφος Ιω Πα-ροσ--πουλος*, ε) Μεταμόρφωση (διαστ. 0,30×0,25×0,2 μ.). Επίσης καταγράφηκαν ένα άγιο δισκοπότηρο με επιγραφή *1811* και δύο Ευαγγέλια του 1899.

Κοινότητα Μαυραχάδων

Ναός Νικολάου του εν Βουναίνοις

Ναός που χτίστηκε μετά τους σεισμούς του 1954 και στον οποίο φυλάσσονται οι δεσποτικές εικόνες που καταγράφηκαν: 1. Άγιος Γεώργιος με επιγραφή *ου 14 1887. Χεὶρ Α. Ι. Ζα (χαρ)ίου*. 2. Άγιος Νικόλαος ο Μυρέων με επιγραφή: *Δαπάνη Ματθαίου. 1884 Φεβ. 17. Χεὶρ Μιχαὴλ Γεωργιάδου Σ*. 3. Άγιος Νικόλαος ο εν Βουναίνοις με επιγραφή: *Δαπάνη Παναγίτσα Μοναχή. Χεὶρ Μιχαὴλ Γεωργιάδη Σ. 1884*. 4. Άγιοι Γεώργιος και Δημήτριος με επιγραφή: *Ἔργον ἐν Λαρίσῃ ὑπὸ Ἐμμανουὴλ Ι καὶ Ἰωάννου Μ Παντοστόπουλου 1885 Ιανουαρίου 29*. 5. Ιησούς Χριστός - Σωτήρ του Κόσμου με επιγραφή: *Χειρὶ Μιχαὴλ Γεωργιάδου 1884 Μαΐου 30*.

Κοινότητα Ερμητσίου

Ναός Ζωοδόχου Πηγής

Ο παλαιός κατεδαφίστηκε και στη θέση του χτίστηκε σύγχρονος ομώνυμος ναός. Καταγράφηκαν 17 φορητές εικόνες που προέρχονται από τον παλαιό ναό. Αξιόλογες είναι: α) Τετράζωνη εικόνα με παραστάσεις αγίων (διαστ. 0,34×0,32×0,34 μ.). β) Οι άγιοι Γεώργιος ο Νέος και ο άγιος Τρύφων (διαστ. 0,31×0,23×0,15 μ.) (1840). γ) Ο Προφήτης Ηλίας (διαστ. 0,35×0,30×0,2μ.) με επιγραφή: *δια συνδρομής και δαπάνης παπα Δημητρίου εις μνημόσυνον αιώνιον. 1884 Σεπτεμβρίου 13*. δ) Ο άγιος Νικόλαος ο Μύρων (διαστ. 0,37×0,26× 0,2 μ.) με επιγραφή *1887*. Καταγράφηκαν επίσης οι εξής δεσποτικές εικόνες: Ο άγιος Αθανάσιος Αλεξανδρείας, ο άγιος Γεώργιος, ο άγιος Δημήτριος, οι άγιοι Σπυρίδων και Μόδεστος, ο Ιησούς Χριστός, η Αγία Τριάδα και ο άγιος Νικόλαος ο Μυρέων. Τέλος καταγράφηκαν 17 βιβλία, ως επί το πλείστον Μηναία, από τα οποία ξεχωρίζουν: ιερό Ευαγγέλιο με επιγραφή *αψ -- ---- - ε 17*. 5) Μηναίον Απριλίου (1862), Ψαλτήριον του Δαβίδ (1872).

Κοινότητα Αγίας Παρασκευής (περιοχή Σοφάδων)

Ναός Αγίας Παρασκευής

Σύγχρονο κτίσμα όπου καταγράφηκαν έξι δεσποτικές εικόνες, που χρονολογούνται στις αρχές του 20ού αι., ένας σταυρός τέμπλου, έξι ξυλόγλυπτα τμήματα τέμπλου, το αριστερό τμήμα βημοθύρου, 23 εικονίδια δωδεκαόρτου και 15 εικονίδια του Αποστολικού. Από τις εικόνες, που η διατήρησή τους είναι αρκετά καλή, ξεχωρίζουν ο Μυστικός Δείπνος (επιγραφή *9 Ἀπριλίου 1905*), ο άγιος Τρύφων, οι Τεσσαράκοντα Μάρτυρες και η Ψηλάφιση του Θωμά.

Κοινότητα Κυψέλης

Ναός Αγίας Κυριακής

Είναι σύγχρονος ναός και τα κειμήλια που καταγράφηκαν (εικόνες, ιερά αντικείμενα, βιβλία) προέρχονται από τον παλαιό, που γκρεμίστηκε κατά τη διάρκεια σεισμού το 1954.

Καταγράφηκαν είκοσι δύο εικόνες, τρία βιβλία και τρία λειτουργικά σκεύη. Ξεχωρίζουμε τις εικόνες του αγίου Ιωάννου Προδρόμου, του Χριστού και των Τριών Ιεραρχών με επιγραφή *1806*, ιερό Ευαγγέλιο εκδόσεως Βενετίας 1883 και λεκανίδα με επιγραφή *174*(;).

Πόλη Καρδίτσας

Ναός Ζωοδόχου Πηγής Καμινάδων

Πρόκειται για ευρύχωρη θολοσκέπαστη βασιλική που δέχθηκε πολλές επεμβάσεις στη δεκαετία του 1970. Σε λιθανάγλυφο περιθύρωμα στη δυτική εξωτερική πλευρά αναγράφεται το έτος 1842. Εσωτερικά φέρει τοιχογραφίες οι οποίες είναι αρκετά αμαυρωμένες, που χρονολογούνται στα τέλη του 19ου αι., ενώ το ξυλόγλυπτο τέμπλο φέρει τη χρονολογία 1846.

Καταγράφηκαν οκτώ δεσποτικές εικόνες, όπως και τα είκοσι έξι εικονίδια του επιστυλίου του τέμπλου. Ξεχωρίζουμε την εικόνα του Χριστού Παντοκράτορα, εικόνα του Δεσποτικού θρόνου με επιγραφή *1898, Ἔργον Εμμανουὴλ Μ. Ασημάκη.*

Ριζοβούνι

Μονή Προφήτη Ηλία

Πρόκειται για νεότερο κτίσμα που χτίστηκε στη θέση παλαιότερου ναού, οι εικόνες του οποίου φυλάσσονται στο νεότερο. Καταγράφηκαν έξι δεσποτικές εικόνες, η εικόνα του Χριστού Αρχιερέα του δεσποτικού θρόνου με επιγραφή *διὰ χειρὸς Ἰω. Γ. Βλαχλή 1867* και δεκαέξι φορητές εικόνες. Σημειώνουμε τη δίζωνη εικόνα με παραστάσεις Παναγίας-Ρόδον το Αμάραντον (α΄ ζώνη) και τους άγιους Νικόλαο, Αθανάσιο, Χαράλαμπο (β΄ ζώνη) και την εικόνα του Χριστού-Ελκομένου.

Αγναντερό

Ναός Αγίων Αποστόλων Πέτρου και Παύλου

Πρόκειται για τρίκλιτη βασιλική τελείως ανακαινισμένη. Καταγράφηκαν δέκα δεσποτικές εικόνες από τις οποίες ξεχωρίζει η εικόνα των αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης με υπογραφή *Χεὶρ Μαργαρίτου Μακρυντζιώτου 1850.* Την ίδια υπογραφή και το έτος 1860 φέρει και η εικόνα του αγίου Σεραφείμ με σκηνές του βίου του.

Λαζαρίνα

Ναός Αγίου Χαραλάμπους

Νεότερος ναός, στον οποίο φυλάσσονται οι εικόνες και το τέμπλο παλαιότερου. Καταγράφηκαν εννέα δεσποτικές εικόνες, μία φορητή εικόνα και τα εικονίδια του τέμπλου.

Από τον επίσης νεότερο ναό των Αγίων Αποστόλων καταγράφηκαν επτά δεσποτικές εικόνες και δύο φορητές, όπως και τα εικονίδια του επιστυλίου.

ΚΡΥΣΤΑΛΛΩ ΜΑΝΤΖΑΝΑ

ΝΟΜΟΣ ΦΘΙΩΤΙΔΟΣ

Τιθορέα

Ναός Αγίου Ιωάννου Θεολόγου

Πρόκειται για μονόχωρο καμαροσκέπαστο ναό, του οποίου η καμάρα φέρει στο κέντρο ενισχυτικό σφενδόνιο[11]. Σώζεται αποσπασματικά ο τοιχογραφικός διάκοσμος του ναού: η Άκρα Ταπείνωση στην κόγχη της πρόθεσης, πέντε άγιοι στο νότιο τοίχο (άγιος Δημήτριος έφιππος, άγιος Αντώνιος, ασκητής, άγιος Κωνσταντίνος και αγία Ελένη) και ο άγιος Γεώργιος έφιππος στο βόρειο τοίχο. Οι υπόλοιπες τοιχογραφίες έχουν επιχριστεί από παλαιά, όπως και η ζωγραφική του τέμπλου.

Στο τέμπλο έχουν ενσωματωθεί τρεις ξύλινες εικόνες, σε ειδικά κατασκευασμένες υποδοχές: α) Θεοτόκος ένθρονη Βρεφοκρατούσα, β) Ιησούς Μέγας Αρχιερεύς, γ) άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος. Χρονολογούνται στο 19ο αι.

Επί τη ευκαιρία της καταγραφής, έγινε επίσκεψη και εξέταση και των εξής ναών της κοινότητας Τιθορέας: Αγίου Αββά Ζωσιμά, Κοιμήσεως Θεοτόκου (ενοριακός).

Μαλεσίνα

Μονή Αγίου Γεωργίου

Καταγράφηκαν 21 εικόνες που φυλάσσονται στα κελιά της νεότερης μονής. Οι 19, διαφόρων διαστάσεων, χρονολογούνται στο 19ο αι., ενώ δύο μπορούν να χρονολογηθούν στο τέλος του 16ου ή τις αρχές του 17ου αι. και προέρχονται πιθανότατα από το τέμπλο της παλαιάς μονής.

ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΑΣ

Αμυγδαλέα

Ναός Αγίου Νικολάου

Πρόκειται για τρίκλιτη βασιλική με κιονοστήρικτο νάρθηκα-γυναικωνίτη. Διασώζει τοιχογραφίες στον κυρίως ναό και στο νάρθηκα, που χρονολογούνται στα μέσα του 19ου αι. Έγινε καταγραφή των οκτώ εικόνων του ναού, 18ου-19ου αι.

Βρυότοπος

Ναός Αγίου Δημητρίου στο Μαυρόλιθο

Μονόχωρος ξυλόστεγος ναός με κλειστή στοά στη νότια πλευρά και νάρθηκα. Λίθινη πλάκα στο παράθυρο πάνω από την κόγχη του Ιερού φέρει επιγραφή με τη χρονολογία

11. Για σύντομη περιγραφή του βλ. ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 164 και Τ. Παπαναγιώτου, Ιστορία και μνημεία της Φθιώτιδος, εν Αθήναις 1971, σ. 330.

1821. Ο ναός διασώζει αποσπασματικά τον τοιχογραφικό διάκοσμο, που χρονολογείται στα μέσα του 19ου αι. Καταγράφηκαν 16 εικόνες που χρονολογούνται στο 18ο-19ο αι.

Λουτρό

Ναός Αγίας Παρασκευής

Κοιμητηριακός ναός στον τύπο της τρίκλιτης βασιλικής με νάρθηκα-γυναικωνίτη. Στη νότια και δυτική πλευρά του ναού διαμορφώνονται στοές. Φέρει εντοιχισμένες λίθινες πλάκες διακοσμημένες με σταυρούς. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το κωδωνοστάσιο στην είσοδο του περιβόλου. Είναι πυργόμορφο, με τοιχοποιία από αργολιθοδομή και τετρακλινή στέγη. Στην είσοδο φέρει εντοιχισμένη λίθινη ανάγλυφη πλάκα με παράσταση αγγέλου και χρονολογία 1789. Ο ναός διασώζει τον τοιχογραφικό του διάκοσμο, που χρονολογείται από επιγραφή στο 1869 και έγινε από το Σαμαριναίο ζωγράφο Δημήτριο. Έγινε καταγραφή των τοιχογραφιών.

Λάρισα

Ναός Αγίου Αθανασίου (παρεκκλήσιο ναού Αγίου Νικολάου)

Πρόκειται για μονόχωρο μικρό ναό με πρόναο, που σύμφωνα με ιστορικά στοιχεία πρέπει να χτίστηκε πριν από το 1826, αλλά ανακαινίστηκε στη δεκαετία του 1940. Είναι επιχρισμένος εσωτερικά και εξωτερικά. Έγινε καταγραφή των 12 εικόνων και των παλαίτυπων βιβλίων.

Τσαριτσάνη

Ναός Αγίου Νικολάου

Λιθόκτιστος ναός με κλειστό νάρθηκα σε σχήμα Π και δύο παρεκκλήσια: του Αγίου Γεωργίου και των Αγίων Αποστόλων. Έγινε καταγραφή των τοιχογραφιών (τρεις φάσεις: α) 17ου αι., β-γ) 18ου αι.), των 136 εικόνων και κειμηλίων του ναού.

Ναός Αγίου Αθανασίου

Καθολικό κατεστραμμένης σήμερα μονής, που χτίστηκε το 1613. Μονόχωρος ναός με νάρθηκα. Έγινε καταγραφή των τοιχογραφιών του ναού, που χρονολογούνται επίσης στο 1613.

Επίσης καταγράφηκαν οι τοιχογραφίες του παρεκκλησίου του ναού που είναι αφιερωμένο στον Άγιο Αντώνιο. Στο παρεκκλήσιο σώζεται ξυλόγλυπτο τέμπλο του 1748.

Ναός Αγίων Ταξιαρχών

Μονόχωρη, λιθόκτιστη βασιλική. Έγινε καταγραφή των τοιχογραφιών του Ιερού, των 94 εικόνων και κειμηλίων, καθώς και των τοιχογραφιών του παρεκκλησίου του Αγίου Φανουρίου.

Παρεκκλήσιο Αγίου Διονυσίου

Μονόχωρος, λιθόκτιστος ναός. Έγινε καταγραφή των τριών εικόνων.

Ναός Κοιμήσεως Θεοτόκου

Έγινε καταγραφή των εννέα εικόνων, κειμηλίων και των ελάχιστων τοιχογραφιών που διασώθηκαν μετά από την πυρκαγιά του 1986.

Ναός Αγίου Παντελεήμονος

Μονόχωρος ναός, με νάρθηκα σε σχήμα Γ. Έγινε καταγραφή των 72 εικόνων.

Ναός Αγίων Αναργύρων

Μονόχωρος ναός του 17ου αι. Στη βόρεια πλευρά υπάρχει το παρεκκλήσιο του Αγίου Χαραλάμπους, που χρονολογείται στο 1761. Έγινε καταγραφή των εικόνων και κειμηλίων του ναού και του παρεκκλησίου.

Ανατολή Αγιάς

Ναός Αγίου Παντελεήμονος

Σταυροειδής δικιόνιος ναός με τρούλο και χορούς αθωνίτικου τύπου. Κατάγραφος με τοιχογραφίες του 1641, των οποίων έγινε καταγραφή.

Μονή Προδρόμου

Το καθολικό του ναού είναι μονόχωρος επιμήκης ναός, στεγαζόμενος με καμάρα στο κεντρικό τμήμα και με ξύλινη επίπεδη οροφή στα πλάγια. Έγινε καταγραφή των τοιχογραφιών και εικόνων του ναού.

Έγινε επίσης καταγραφή και στους ακόλουθους ναούς: Ναός Αγίου Αθανασίου στην Κρυόβρυση Ελασσόνας (57 εικόνες και κειμήλια), ναός Αγίου Νικολάου στην Καρυά Ελασσόνας (165 εικόνες, βιβλία και κειμήλια), ναός Αγίου Αθανασίου στη Μηλέα Ελασσόνας (2 εικόνες), ναός Αγίων Αποστόλων στη Μηλέα Ελασσόνας (3 εικόνες), ναός Αγίου Γεωργίου στην Ανατολή Αγιάς

(εικόνες και κειμήλια που φυλάσσονται στο Μουσείο του ναού). Έγινε ακόμα καταγραφή των 83 εικόνων και των κειμηλίων που φυλάσσονται στη μητρόπολη Ελασσόνας, καθώς και των ιερών κειμηλίων και αμφίων του μπαούλου του Κωνσταντίνου Οικονόμου, που φυλάσσονται στο ναό Αγίων Αναργύρων Τσαριτσάνης.

Ελασσόνα

Ναός Αγίου Γεωργίου Ολυμπιάδος

Τρίκλιτη βασιλική. Περιέχει εικόνες και κειμήλια που μετέφεραν οι πρόσφυγες που ίδρυσαν το χωριό, οι οποίοι ήλθαν από το Μαντζικέρτ-Καρς της περιοχής του Καυκάσου. Έγινε καταγραφή των εικόνων.

Ναός Αγίου Αθανασίου στην Τσαπουρνιά

Μονόχωρο ναΰδριο. Έγινε καταγραφή των τριών εικόνων του ναού που μεταφέρθηκαν στο ναό Κοιμήσεως της Θεοτόκου.

Ναός Κοιμήσεως Θεοτόκου στην Τσαπουρνιά

Τρίκλιτη βασιλική που χτίστηκε το 1979 στη θέση παλαιότερου ναού. Έγινε καταγραφή των 33 εικόνων.

Ναός Προφήτου Ηλιού στο Πετρωτό

Κοιμητηριακός ναός, που χτίστηκε το 187(;) αλλά δέχτηκε πολλές μεταγενέστερες επεμβάσεις. Έγινε καταγραφή των 26 εικόνων και βιβλίων.

Μονή Αγίου Αντωνίου στο Κοκκινόγειο

Το καθολικό είναι τρίκλιτη βασιλική με γυναικωνίτη και ανοικτή στοά στο νότιο μέρος. Χτίστηκε το 1775. Περιβάλλεται από κελιά σε δύο ορόφους. Σώζονται ίχνη παρεκκλησίου, αφιερωμένου στον Άγιο Γεώργιο στη νοτιοανατολική γωνία του συγκροτήματος. Έγινε καταγραφή των 13 εικόνων, βιβλίων και κειμηλίων του ναού.

Ναός Αγίου Νικολάου στο Φλάμπουρο

Ο ναός είναι χτισμένος μέχρι ένα σημείο κατά το πλινθοπερίκλειστο σύστημα και σύμφωνα με επιγραφή στο δυτικό τοίχο χτίστηκε το 1166 επί αυτοκράτορος Μανουήλ Α' Κομνηνού. Άλλη φάση οικοδόμησης είναι του 1768. Τοιχογραφήθηκε από το Θεοδόσιο ιερέα και τον Αλέξιο. Έγινε καταγραφή των τοιχογραφιών του ναού.

Ναός Αγίας Τριάδος στη Συκαμινέα

Ο ναός βρίσκεται βόρεια του σημερινού χωριού, στον παλαιό οικισμό που εγκαταλείφθηκε μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Τρίκλιτη βασιλική, με επιγραφές που διασώζουν διάφορες χρονολογίες. Έγινε καταγραφή των τοιχογραφιών του ναού και των εικόνων και κειμηλίων που έχουν μεταφερθεί στο ναό Αγίας Τριάδος στη Νέα Συκαμινέα.

Μονή Αγίας Τριάδος στα Γιαννωτά

Το καθολικό της μονής ανήκει σε παραλλαγή του μονόκλιτου σταυροειδούς εγγεγραμμένου τύπου. Έχουμε μαρτυρίες για τη λειτουργία του από το 18ο αι., αλλά είναι κατεστραμμένο από το 1935. Έγινε καταγραφή των τοιχογραφιών του ναού.

Ναός Αγίας Τριάδος στη Γεράνεια

Τρίκλιτη βασιλική με ανοικτή στοά στη βόρεια πλευρά. Ο ναός σύμφωνα με επιγραφή χρονολογείται στο 1873 και χτίστηκε πάνω σε παλαιότερο ναό. Οι τοιχογραφίες χρονολογούνται στο 1902 και έγιναν από τους Σαμαριναίους αγιογράφους Δημήτριο Σίμου και Δημήτριο Σακαμάτου. Έγινε καταγραφή των 18 εικόνων και βιβλίων του ναού.

Ναός Αγίου Αθανασίου στον Ευαγγελισμό

Μονόχωρη βασιλική. Ο ναός είναι καινούργιος, εκτός από την κόγχη του Ιερού, που ανήκει σε παλαιότερο κτίσμα. Τοιχογραφίες σώζονται στο Ιερό. Έγινε καταγραφή τους, καθώς και των δύο εικόνων, που αφού καταγράφηκαν μεταφέρθηκαν στο ναό Ευαγγελισμού της Θεοτόκου για μεγαλύτερη ασφάλεια.

Ναός Αγίας Παρασκευής στον Ευαγγελισμό

Μονόχωρη κοιμητηριακή βασιλική. Έγινε καταγραφή των πέντε εικόνων του ναού.

Ναός Κοιμήσεως Θεοτόκου στον Ευαγγελισμό

Μονόχωρος ναός. Έγινε καταγραφή των τοιχογραφιών και των δέκα εικόνων του ναού.

Μονή Αναλήψεως στη Συκέα

Χτίστηκε το 1650 από τους μοναχούς Ιωακείμ και Ιωάννη και από τον ιερομόναχο Διονύσιο. Το καθολικό είναι αθωνίτικου τύπου. Τοιχογραφίες σώζονται απο-

σπασματικά στη βόρεια πλευρά του ναού, και στο Ιερό. Τα υπόλοιπα τμήματα είναι αμαυρωμένα ή επιχρισμένα. Έγινε καταγραφή των τοιχογραφιών και των 23 εικόνων του ναού.

Στη νοτιοδυτική γωνία του καθολικού είναι προσαρτημένο παρεκκλήσιο αφιερωμένο στην Κοίμηση της Θεοτόκου. Μονόχωρος ναός, κατάγραφος. Έγινε καταγραφή των τοιχογραφιών.

Ναός Αγίου Νικολάου στο Μεγάλο Ελευθεροχώρι

Τρίκλιτη βασιλική που χτίστηκε το 1765. Έγινε καταγραφή των τοιχογραφιών του Ιερού και του νάρθηκα, των 42 εικόνων και κειμηλίων του ναού.

Ναός Αγίου Γεωργίου στο Λυκούδι

Μονόκλιτη βασιλική, ανακαινισμένη τα τελευταία χρόνια. Έγινε καταγραφή των πέντε εικόνων του ναού.

Μονή Κλημάδων στην Καρυά Ολύμπου

Το καθολικό χτίστηκε το 1913, αφού πυρπολήθηκε ο παλαιότερος ναός του 1833, όπως μας πληροφορεί επιγραφή. Μονόχωρος ναός.

Ναός Παναγίας στο Πύθιο

Κοιμητηριακός ναός, τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική. Ο ναός είναι κατάγραφος. Έγινε καταγραφή των τοιχογραφιών και δέκα εικόνων του ναού.

Ναός Αγίου Ιωάννου στο Πύθιο

Τρίκλιτη βασιλική. Έγινε καταγραφή των τοιχογραφιών και των εικόνων του ναού.

Ναός Αγίου Βησσαρίωνος στο Δομένικο

Μονόχωρη ξυλόστεγη βασιλική που χρονολογείται στο 1600, αλλά αργότερα πρέπει να έγιναν επεμβάσεις στις τοιχογραφίες και στο φέροντα οργανισμό. Πρέπει να ήταν τρίκλιτη βασιλική και σώζεται τμήμα της παλαιάς ξύλινης κιονοστοιχίας, η οποία φέρει και γραπτή διακόσμηση. Έγινε καταγραφή των τοιχογραφιών και 13 εικόνων του ναού.

Ναός Αγίου Αθανασίου στο Δομένικο

Ξυλόστεγη μονόχωρη βασιλική. Έγινε καταγραφή των τοιχογραφιών που χρονολογούνται στις αρχές του 18ου αι., καθώς και των εννέα εικόνων του ναού.

Ναός Αγίου Γεωργίου Γεωργούλη στο Δομένικο

Μονόχωρη ξυλόστεγη βασιλική με επιμήκη νάρθηκα κατά μήκος του βόρειου τοίχου, που για το χτίσιμό του χρησιμοποιήθηκε αρχαίο δομικό υλικό. Στο ναό είναι εντοιχισμένα διάφορα αρχιτεκτονικά μέλη. Έγινε καταγραφή των τοιχογραφιών, 17 εικόνων και των αρχιτεκτονικών μελών.

Ναός Παναγίας στο Βριζόστι

Μονόχωρος ναός που περιβάλλεται από περίστωο στις τρεις πλευρές. Έγινε καταγραφή των τοιχογραφιών, που χρονολογούνται από το 1515 (στο Ιερό) μέχρι το 1673 (στο περίστωο).

Κραννώνας

Ναός Αγίου Αθανασίου

Βασιλική. Εσωτερικά χωρίζεται σε δύο κλίτη με πεσσοστοιχία. Τοιχογραφίες σώζονται σε όλους τους τοίχους του ναού και χρονολογούνται στο 19ο αι. Έγινε καταγραφή των τοιχογραφιών και εννέα εικόνων του ναού.

Μεταξοχώρι Αγιάς

Μονή Αγίου Ευσταθίου

Η μονή καταστράφηκε από πυρκαγιά και σώζεται μόνο το καθολικό, το οποίο είναι τρίκλιτη βασιλική. Έγινε καταγραφή των εικόνων του ναού.

Καταγράφηκαν επίσης οι εικόνες του ναού του Προφήτη Ηλία Μεταξοχωρίου, που φυλάσσονται στο ναό Αγίου Νικολάου.

Μονή Εισοδίων της Θεοτόκου

Το καθολικό είναι τρίκλιτη βασιλική, κατάγραφο με τοιχογραφίες του 1797, όπως μαρτυρεί επιγραφή. Έγινε καταγραφή των τοιχογραφιών του ναού, καθώς και των εικόνων που φυλάσσονται στο ναό Αγίου Νικολάου.

Ναός Αγίου Γεωργίου

Τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική με τοιχογραφίες του 1852, σύμφωνα με επιγραφή. Έγινε καταγραφή των τοιχογραφιών του ναού καθώς και των εικόνων που φυλάσσονται στο ναό Αγίου Νικολάου.

Ναός Αγίας Παρασκευής

Ενοριακός ναός. Τρίκλιτη βασιλική με ανοικτή στοά

στη νότια και τη δυτική πλευρά. Έχει τοιχογραφίες που χρονολογούνται από επιγραφή στο 1852. Στη νοτιοδυτική πλευρά του ναού υπάρχει μικρός μονόχωρος ναός αφιερωμένος στους Άγιους Πάντες. Έγινε καταγραφή των τοιχογραφιών και των εικόνων του ναού που φυλάσσονται στο ναό Αγίου Νικολάου Μεταξοχωρίου.

Έγινε καταγραφή εικόνων, τοιχογραφιών και κειμηλίων στους εξής ναούς: Αγίου Νικολάου (23 εικόνες) και Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στη Δολίχη Ελασσόνας, Αγίου Γεωργίου και Παμμεγίστων Ταξιαρχών (45 εικόνες) στο Δομένικο Ελασσόνας, στο παρεκκλήσιο του Αγίου Χαραλάμπους στο Μεταξοχώρι Αγιάς και στο ναό Αγίου Νικολάου Μεταξοχωρίου, όπου φυλάσσονται εικόνες και από άλλους ναούς του χωριού.

ΛΑΖΑΡΟΣ ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ

Κρανιά Ραψάνης

Οικία Δ. Μπουρλιώτη

Πρόκειται για διώροφη οικία, λιθόκτιστη, που περιβάλλεται από αυλή με πέτρινο περίβολο. Το κτίσμα έχει ορθογώνια κάτοψη και περιλαμβάνει πέντε δωμάτια στο ισόγειο, διαταγμένα σε σχήμα Π γύρω από τον προθάλαμο, ενώ κάτω από τα ανατολικά δωμάτια, όπου το έδαφος είναι επικλινές, υπάρχουν υπόγειοι χώροι. Ανάλογη ίσως ήταν και η διαρρύθμιση του ορόφου, όπου δεν διατηρούνται τα αρχικά χωρίσματα. Τα ανοίγματα είναι ορθογώνια και σχετικά λίγα, περιορίζονται δε στην ανατολική και τη νότια όψη (Πίν. 118 α).

Στο εσωτερικό διατηρούνται τρία πέτρινα τζάκια και παλαιά πιθάρια στο ισόγειο, του οποίου τα βορεινά δωμάτια χρησιμοποιούνταν πιθανώς ως αποθήκες. Στην αυλή υπάρχει τμήμα του λιθόστρωτου και ένας οικίσκος, μετασκευασμένος, ο οποίος χρησιμοποιείται ως φούρνος και μαγειρείο.

Η οικία μπορεί να χρονολογηθεί στο α΄ μισό του 19ου αι. Χαρακτηρίστηκε ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο με την υπ' αριθ.Β1/Φ32/30800/562/13-8-92 (ΦΕΚ 541/Β/27-8-1992) απόφαση του ΥΠΠΟ, ενώ από τον ιδιώτη άρχισε η κατάρτιση μελέτης επισκευής σε συνεργασία με την Εφορεία.

ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΣΑΡΟΛΙΑ

ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΙ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ

1. Χαρακτηρίστηκαν ως ιστορικά διατηρητέα μνημεία τα λείψανα της παλαιοχριστιανικής βασιλικής (βασιλική Β) και του τετράκογχου ναΐσκου που αποκαλύφθηκαν κατά την ανασκαφική έρευνα στη θέση Πλατανίδια κοινότητας Άνω Λεχωνίων νομού Μαγνησίας, με ζώνη προστασίας 100 μ. προς τα δυτικά του συγκροτήματος, με την υπ' αριθ. Υ.Α. ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Β1/Φ32/796/ 7/8.1.91 που δημοσιεύθηκε στο ΦΕΚ 375/Β'/ 10.6.1991.

2. Χαρακτηρίστηκε ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο η μονή Αγίου Σπυρίδωνος Προμυρίου, Υ.Α. Β1/Φ32/ 52185/1047/23.11.1992, ΦΕΚ 731/Β/17.12.1992, κτίσμα του έτους 1834 σύμφωνα με επιγραφή, η οποία είναι εντοιχισμένη δεξιά της τοξωτής εισόδου της μονής:

+
ΑΥΤΗCΤΗCΙΕΡΑC ΜΟΝΗC ΤΟΥ ΕΝ
ΑΓΙΟΙC ΠΑΤΡΟC ΗΜΩΝ CΠ
ΥΡΙΔΩΝΟC ΤΟΥ ΘΑΥΜΑ ΤΟ
ΥΡΓΟΥ ΗΤΙC ΥΠΟΚΙΤΑΙ ΕΙC
ΤΗΝ ΧΩΡΑΝ ΠΡΟΜΥΡΙ ΑΝΕ
ΓΕΡΘΗ ΕΚ ΒΑΘΡΩΝ ΔΙ ΙΔΙΩΝ ΤΗC
ΕΞΩΔΩΝ ΣΠΟΥΔΗ ΔΕ ΚΑΙ ΕΠΙ
ΜΕΛΕΙΑ ΠΑΝΤΩΝ ΤΩΝ ΠΡ
ΟΜΥΡΙΟΤΩΝ
ΦΕΥΡ
1834 *20*

Το καθολικό, μονόχωρος ναός μικρών διαστάσεων, απολήγει σε ημιεξάγωνη κόγχη και στεγάζεται με τρούλο. Κελιά σε τυπικό τετράπλευρο σχήμα αρχικώς. Σήμερα διατηρούνται μόνο η βόρεια και δυτική πτέρυγα σε δύο ορόφους. Στη νότια πτέρυγα υπάρχει η τράπεζα η οποία είναι σύγχρονη κατασκευή.

3. Χαρακτηρισμός μιναρέ στη θέση Παλαιόκαστρο του Αγίου Βλασίου ως ιστορικού διατηρητέου μνημείου με την Υ.Α. ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Β1/Φ32/43744/859/18.11.1992, ΦΕΚ 716/Β/2.12.1992.

ΑΣΠΑΣΙΑ ΝΤΙΝΑ

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΑΣ

Θησαυρός χρυσών νομισμάτων

Από τη Διεύθυνση Ασφαλείας Λαρίσης παραδόθηκαν στην υπηρεσία μας 93 χρυσά και 45 χάλκινα νομίσματα, καθώς και ορισμένα χάλκινα κοσμήματα, προερχόμενα από κατάσχεση σε οικίες κατοίκων της Μελιβοίας. Η εκτίμηση των νομισμάτων έγινε από τους αρχαιολόγους του Νομισματικού Μουσείου Ιωάννη Τουράτσογλου και Βασιλική Πέννα και διαπιστώθηκε ότι τα 93 χρυσά απο-

τελούν θησαυρό, που περιέχει κοπές των Αλεξίου Α΄, Ιωάννη Β΄ και Μανουήλ Κομνηνού. Τα χάλκινα καλύπτουν διάφορες περιόδους και μαζί με τα κοσμήματα προέρχονται πιθανώς από λαθραία έρευνα τάφων ή αποτελούν επιφανειακά ευρήματα.

Ο θησαυρός βρέθηκε κατά τις εργασίες ισοπέδωσης του αγρού του Ν. Χαρατσή στη θέση Παλιοθεολόγος του Κισσάβου (κοινότητας Μελιβοίας). Στον αγρό αυτό σώζονταν ερείπια βυζαντινού ναού, ο οποίος ταυτίζεται από την παράδοση με τη βυζαντινή μονή του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου, η οποία επί τουρκοκρατίας ξαναχτίστηκε σε χαμηλότερη θέση προς τα νοτιοανατολικά[12]. Το εύρημα ήλθε στο φως πιθανότατα πριν το 1988, οπότε παραδόθηκαν στην υπηρεσία μας για εκτίμηση επτά χρυσά νομίσματα, προερχόμενα από τον ίδιο θησαυρό. Σύμφωνα με πληροφορίες, αυτός αποτελούνταν από εκατοντάδες νομισμάτων, τα οποία διασκορπίστηκαν, ενώ διαπιστώθηκε εκτίμηση ενός από αυτά στην Ελβετία. Η αξία του ευρήματος είναι πολύ μεγάλη, διότι προέρχεται από ένα χώρο όπου τοποθετείται μεγάλη μοναστική κοινότητα με την επωνυμία Όρος των Κελλίων, που ήκμαζε την περίοδο των Κομνηνών[13]. Στην περιοχή μόνο λίγες επιφανειακές έρευνες έχουν γίνει μέχρι στιγμής, λόγω της μεγάλης έκτασης που καλύπτει και του ιδιαίτερα δύσβατου εδάφους με την πυκνή βλάστηση. Στην ίδια μοναστική κοινότητα εντάσσονται τα ανεσκαμμένα μνημεία του Κόκκινου Νερού και της Βελίκας.

ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΣΑΡΟΛΙΑ

ΑΛΛΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ

Στο νομό Μαγνησίας έγιναν οι παρακάτω εργασίες:

1. Καθαρισμός όλων των μνημείων στα Παλαιά Βόλου (παλαιοχριστιανική βασιλική, οχυρώσεις κτλ.).

2. Καθαρισμός των παλαιοχριστιανικών βασιλικών Πλατανιδίων.

3. Κατασκευή περίφραξης στο χώρο της παλαιοχριστιανικής βασιλικής Θεοτόκου στη Σηπιάδα Άκρα Πηλίου.

4. Επίσκεψη και εξέταση της κατάστασης του Κάστρου Σκοπέλου και κατάρτιση προγράμματος εργασιών.

5. Επίσκεψη και εξέταση κατάστασης κελιών μονής Αγίου Λαυρεντίου Πηλίου και κατάρτιση προγράμματος εργασιών.

6. Επίσκεψη και εξέταση Κάστρου Νταμούχαρης Πηλίου, καθώς και του ναού Αγίου Νικολάου στην ίδια θέση και σύνταξη προγράμματος εργασιών.

Φθιώτιδες Θήβες

Στις Φθιώτιδες Θήβες έγιναν οι εξής εργασίες:

1. Καθαρισμός και διαμόρφωση του αρχαιολογικού χώρου και των ανασκαμμένων μνημείων και ψεκασμός για την καταπολέμηση της άγριας βλάστησης.

2. Ανακατασκευή των φθαρμένων τμημάτων της περίφραξης του αρχαιολογικού χώρου.

3. Κάλυψη με πλαστικά φύλλα και άμμο των ψηφιδωτών δαπέδων των βασιλικών για προστασία από τις καιρικές συνθήκες.

4. Καταγραφή ευρημάτων προερχόμενων από συστηματικές και σωστικές ανασκαφές της αρχαίας πόλης των Φθιωτίδων Θηβών.

5. Σχεδιαστική αποτύπωση των ευρημάτων των ανασκαφών[14].

6. Τοποθέτηση των ευρημάτων ανασκαφών σε νέου τύπου κιβωτίδια και τακτοποίησή τους στους αποθηκευτικούς χώρους του αρχαιολογικού χώρου Νέας Αγχιάλου.

ΑΣΠΑΣΙΑ ΝΤΙΝΑ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ

Φθιώτιδες Θήβες (Νέα Αγχίαλος)

Διενεργήθηκαν οι ακόλουθες σωστικές και επείγουσες ανασκαφές κατά το 1994.

Οδός Διαμαντοπούλου

Κατά τις εργασίες ασφαλτόστρωσης της οδού Διαμαντοπούλου (τμήμα μεταξύ των οδών Παπαδοπούλου και

12. Δ. Αγραφιώτης, Η επαρχία της Αγιάς κατά τη βυζαντινή εποχή, Θεσσαλία, Δεκαπέντε χρόνια αρχαιολογικής έρευνας, 1975-1990, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Λυών 17-22 Απριλίου 1990, Αθήνα 1994, τ. Β, σ. 424 (με την παλαιότερη βιβλιογραφία για την περιοχή). Στο χάρτη της εικ. 1 σημειώνεται με τον αριθ. 35 η θέση της βυζαντινής μονής και με τον αριθ. 5 της νεότερης.

13. Σ. Γουλούλης, Όρος των Κελλίων. Συμβολή τοπογραφική και ιστορική, Διεθνές Συνέδριο για την Αρχαία Θεσσαλία στη μνήμη του Δ. Θευχάρη, Αθήνα 1992, σ. 473-497.

14. Η σχεδίαση των ευρημάτων έγινε από τη σχεδιάστρια Βασιλική Σιούρα.

Λιακοπούλου) αποκαλύφθηκαν εννέα τάφοι καλυβίτες του συνήθους τύπου στην περιοχή. Περιείχαν οστά αποσαθρωμένα. Ερευνήθηκαν επίσης και οι εξής δύο τάφοι κιβωτιόσχημοι κτιστοί πλακοσκεπείς και ένας λακκοειδής πλακοσκεπής:

Τάφος 1. Πρόκειται για ομαδικό τάφο. Περιείχε οστά δέκα περίπου νεκρών. Ως δάπεδο είχε χρησιμοποιηθεί το φυσικό έδαφος. Από την έρευνα περισυνελέγησαν λίγα κτερίσματα όπως: χάντρες περιδεραίου, ένα ασημένιο σκουλαρίκι, δύο δίσκοι δακτυλιδιών και δύο θραύσματα στεφάνης σκουλαρικιού. Οι διαστάσεις του τάφου είναι 2,16×0,62-0,93×1,30 μ. Στο δυτικό και νότιο τοίχο έχει από μία οπή. Εσωτερικά ο τάφος είναι επιχρισμένος με κουρασάνι πάχ. 0,01 μ. Το πάχος της τοιχοποιίας είναι 0,37 μ. Καλυπτόταν με τέσσερις πλάκες, τρεις από γρανίτη και μία από ασβεστόλιθο.

Τάφος 2. Κιβωτιόσχημος κτιστός πλακοσκεπής. Η κάλυψη ήταν από τρεις πλάκες από γρανίτη. Εσωτερικά επιχρισμένος με κουρασάνι, πάχ. 0,015 μ. Ως δάπεδο είχε χρησιμοποιηθεί το φυσικό έδαφος. Στο δυτικό τοίχο έχει μια οπή. Πλάτος τοιχοποιίας 0,36 μ. Διαστάσεις τάφου: 2,05 μ. μήκος, 0,61-1 μ. πλάτος, 1,25 μ. ύψος.

Τάφος 3. Λακκοειδής πλακοσκεπής. Καλυπτόταν με τρεις πλάκες από γρανίτη. Διαστάσεις: 2,20×0,70×1,20 μ. Ως δάπεδο είχε χρησιμοποιηθεί το φυσικό έδαφος. Περιείχε αποσαθρωμένα οστά μιας ταφής.

Έργα ΟΤΕ

Κατά τις εργασίες επέκτασης του κύριου δικτύου του ΟΤΕ αποκαλύφθηκαν τα εξής:

α) Στη διασταύρωση των οδών Παπαδοπούλου και Πυράσου τέσσερις καλυβίτες του συνήθους τύπου.

β) Στην οδό Πυράσου, τμήμα μεταξύ των οδών Αγγελίδη και Ελευθερίου, δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι πλακοσκεπείς. Το δάπεδο του ενός ήταν στρωμένο με πήλινες πλάκες, διαστ. 0,30×0,25 μ. Διαστάσεις τάφων: 1,70 μ. μήκος, 0,60 μ. πλάτος.

γ) Στην οδό 30ής Ιουλίου, τμήμα μεταξύ των οδών Γεωργιάδου και Πυράσου, αποκαλύφθηκαν δύο τάφοι καλυβίτες του συνήθους τύπου, τρεις κιβωτιόσχημοι πλακοσκεπείς τάφοι και σε βάθος 0,28-0,60 μ. τμήμα της οχύρωσης της αρχαίας πόλης των Φθιωτίδων Θηβών, πλ. 2,30 μ. Αποτελείται από αργούς λίθους με ασβεστοκονία ως συνδετικό υλικό.

δ) Στην οδό Παπάγου, τμήμα μεταξύ των οδών 30ής Ιουλίου και Πατριάρχου Βασιλείου, σε βάθος 0,75 μ. αποκαλύφθηκε τμήμα πεσμένου τόξου, διαστ. 0,40×0,50 μ.

ε) Στον οδό Ελευθερίας και Καρδαμάτη σε βάθος 0,85 μ. αποκαλύφθηκε τοίχος, πλ. 0,70 μ. από αργολιθοδομή και ασβεστοκονία ως συνδετικό υλικό με κατεύθυνση Α.-Δ.

στ) Στη διασταύρωση των οδών Ελληνικής Αεροπορίας και 30ής Ιουλίου σε βάθος 0,70 μ. αποκαλύφθηκαν λείψανα τοιχοποιίας, πλ. 0,70 μ. από αργολιθοδομή και ασβεστοκονία ως συνδετικό υλικό και σε βάθος 0,40-0,75 μ. φρεάτιο, διαστ. 0,80×0,80 μ., επί του οποίου μαρμάρινη κυκλική λεκάνη, διαμ. 0,50 μ.

Οδός Ελευθερίας (οικόπεδο Ευσταθίας Καραμέρη)

Κατά την εκσκαφή θεμελίων για οικοδόμηση στο παραπάνω οικόπεδο αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,60-1,80 μ. γωνία κτιρίου. Η σύσταση της τοιχοποιίας ήταν αργολιθοδομή και χωματολάσπη. Σε βάθος 2,10 μ. βρέθηκε δάπεδο από φυσικό χώμα.

Δυτικά του κτιρίου, σε βάθος 0,80-1,50 μ., επισημάνθηκαν και ερευνήθηκαν τέσσερις τάφοι καλυβίτες, του συνήθους τύπου.

Οδός Μαλτέζου (αγρός κληρονόμων Κωνσταντίνου Κίνη)[15]

Συνεχίστηκε κατά το 1994 η ανασκαφική έρευνα στον παραπάνω αγρό, τα αποτελέσματα της οποίας είναι τα εξής:

Σε ύψος από +0,01-+0,57 μ., λαμβανομένου ως 0,00 του καταστρώματος της οδού Στ. Μαλτέζου, αποκαλύφθηκε σημαντικό κτίσμα παλαιοχριστιανικής εποχής αποτελούμενο από δύο πτέρυγες (Πίν. 118 β).

Η νότια απαρτίζεται από πέντε δωμάτια (I-V), συνολ. μήκ. 31 και πλ. 7,80 μ. Στα βόρειά της αποκαλύφθηκε στοά (αριθ. VI), μήκ. 31 και πλ. 4,50 μ.

Νότια του δωμ. Ι αποκαλύφθηκε αγωγός (Αγ. 1) σε βάθος 0,17-0,45 μ., κτιστός, καλυμένος με ακατέργαστες πλάκες, συνολ. μήκ. 10,50 μ.

Στο δωμάτιο ΙΙ αποκαλύφθηκε κατά χώραν κατώφλι μαρμάρινο με διάκοσμο (μαίανδρο) στην εξωτερική του πλευρά. Οι διαστάσεις του 2,80×0,70 μ. Το κατώφλι προφανώς είναι σε β΄ χρήση (Πίν. 118 γ).

Η βόρεια πτέρυγα αποτελείται από τρία δωμάτια (VII, VIII, IX), συνολ. μήκ. 23,50 και πλ. 7,20 μ.

Η τοιχοποιία του κτιρίου που αποκαλύφθηκε είναι αργολιθοδομή με ασβεστοκονία ως συνδετικό υλικό, πάρα πολύ ισχυρή. Στο δάπεδο έχει γίνει χρήση πήλινων πλακών.

15. ΑΔ 46 (1991): Χρονικά, σ. 237.

Πρόκειται για σημαντικό κτίσμα δημόσιας χρήσης μεγάλης έκτασης, των πρώιμων παλαιοχριστιανικών χρόνων, το οποίο συνεχίζεται και έξω από τον αγρό των κληρονόμων Κ. Κίνη προς όλες τις κατευθύνσεις και προφανώς σχετίζεται με το κτίσμα που ήλθε στο φως παλαιότερα στο γειτονικό αγρό Κουτσοβασίλη αλλά και με το λουτρό με τα θαυμάσια ψηφιδωτά, το οποίο αποκαλύφθηκε στον αγρό Π. Ιλτσόγλου κατά το έτος 1973 και του οποίου πρόσφατα συντελέστηκε η απαλλοτρίωση. Σε μικρή δε απόσταση βρίσκεται και η βασιλική Μαρτυρίου του έτους 431 μ.Χ.

Προτάθηκε η απαλλοτρίωση του αγρού συνολικής έκτασης 2 στρεμμάτων.

Θέση Λαχανόκηποι Νέας Αγχιάλου (αγρός Ν. Πανάγου)

Κατά τις εργασίες βαθιάς άροσης στον παραπάνω αγρό επισημάνθηκαν λείψανα αρχαίων κτιρίων.

Διακόπηκαν οι εργασίες και επακολούθησε ανασκαφική έρευνα, τα αποτελέσματα της οποίας είναι τα εξής (Πίν. 119 α):

Αποκαλύφθηκαν σε βάθος από 0,30-1,05 μ. λείψανα 14 τοίχων (Τ1-Τ14), έξι ασβεστόκτιστων και οκτώ χωματόκτιστων, και τέσσερα δάπεδα, Δα και Δβ, με πήλινες πλάκες διαστ. 0,30×0,30 μ., 0,28×0,30 μ. κτλ., και Δγ και Δδ, από πατημένο χώμα, τα οποία ανήκουν σε κοσμικό κτίριο παλαιοχριστιανικής εποχής, του οποίου όμως από τα μέχρι τώρα δεδομένα δεν μπορεί να καθοριστεί η μορφή και ο προορισμός του, μιας και συνεχίζεται στους γειτονικούς αγρούς που είναι σπαρμένοι με διάφορα φυτά και επίσης διακόπτονται και από τσιμεντένιο αυλάκι της κοινότητας. Το πλάτος των τοίχων κυμαίνεται από 0,65-0,70 μ.

Οδός Διαμαντοπούλου (οικόπεδο Χρήστου Τριανταφυλλόπουλου)

Κατά τη δοκιμαστική ανασκαφική έρευνα στο παραπάνω οικόπεδο αποκαλύφθηκαν τα εξής:

α) Σε βάθος 0,86-1,78 μ. από το κράσπεδο της οδού Διαμαντοπούλου αποκαλύφθηκαν λείψανα ενός χωματόκτιστου τοίχου Τ1 πλ. 0,60 μ.

β) Σε βάθος 0,88-1,48 μ. αποκαλύφθηκαν δύο τοίχοι Τ2 και Τ3, οι οποίοι γωνιάζουν και συνδέονται οργανικά. Αποτελούνται από αργολιθοδομή και ασβεστοκονία. Το πλάτος του Τ2 είναι 1,30 και του Τ3 1,70 μ.

γ) Κατά μήκος της βόρειας πλευράς του Τ2, σε βάθος 2,13 μ., αποκαλύφθηκε κτιστός Αγωγός (Αγ.1), ο οποίος ακολουθεί και την ανατολική πλευρά του τοίχου Τ3 σε βάθος 2,40 μ. Σε ορισμένα σημεία έχει διατηρηθεί η κάλυψη του αγωγού με ακατέργαστες πλάκες.

δ) Σε βάθος 1,85 μ. αποκαλύφθηκε τοίχος χωματόκτιστος Τ4 πλ. 0,65 μ., ο οποίος ακουμπά στον Τ2.

ε) Σε βάθος 0,90 μ. αποκαλύφθηκε τοίχος χωματόκτιστος Τ5 πλ. 0,70 μ.

Κατά την έρευνα περισυνελέγησαν τέσσερα τμήματα αρράβδωτου κίονα, τμήμα λεκάνης, τμήμα αμφίγλυφου θωρακίου, επτά χάλκινα νομίσματα, από τα οποία το ένα του πρώτου έτους της βασιλείας Ιουστινιανού του Α', ένα ταφικό αγγείο και αρκετά όστρακα.

Οδός Τσιτσίνια (τμήμα μεταξύ των οδών Ράλλη Ράλλη και 30ής Ιουλίου)

Κατά τις εργασίες διάνοιξης αγωγού ύδρευσης στην πιο πάνω οδό αποκαλύφθηκαν τα εξής:

α) Σε βάθος 0,40-0,73 μ. τοίχος με κατεύθυνση Β.-Ν. από τοιχοποιία κατά το μικτό σύστημα. β) Σε βάθος 0,65 μ. τοίχος με κατεύθυνση Α.-Δ. γ) Σε βάθος 0,38-0,92 μ. γωνία κτιρίου κατά το μικτό σύστημα τοιχοδομίας. Πλάτος τοίχων 0,50-0,60 μ.

Οδός Ελληνικής Αεροπορίας (οικόπεδο Κυρ. Θεοφίλου)

Κατά τις εργασίες διάνοιξης βόθρου στο παραπάνω οικόπεδο σε βάθος 3,70 μ. αποκαλύφθηκαν λείψανα τοιχοποιίας δύο χωματόχτιστων τοίχων. Έγινε η σχεδιαστική τους αποτύπωση.

Κεντρική πλατεία Νέας Αγχιάλου

Κατά τις εργασίες διάνοιξης βόθρου στη βόρεια πλευρά της κεντρικής πλατείας προς την οδό Αγίου Γεωργίου σε βάθος 0,60 μ. αποκαλύφθηκε τοίχος από αργολιθοδομή με χωματολάσπη και χρήση δόμων από ηφαιστειακό λίθο και μάρμαρο. Επίσης δύο αγωγοί, Αγ. 1 και Αγ. 2, από πήλινους σωλήνες. Το συνολικό ύψος του τοίχου είναι ±2,60 μ.

Επίσης σε βάθος 3,04-3,20 μ. αποκαλύφθηκε τοίχος ασβεστόκτιστος και σε βάθος 3,70 μ. δάπεδο από πατημένο χώμα.

Περιοχή Κακάνη

Στην παραπάνω περιοχή επί της παραλιακής οδού κατά τις εργασίες καθαρισμού αποκαλύφθηκαν σε ελάχιστη απόσταση από την παλαιοχριστιανική βασιλική και ανατολικά της τα εξής:

α) Σε βάθος 0,94-1,07 μ. τοίχος από αργολιθοδομή και ασβεστοκονία ως συνδετικό υλικό, πλ. 1,63 μ. και κατεύθυνσης Β.-Ν. β) Σε βάθος 0,84 μ. τοίχος ίδιας σύστασης

και κατεύθυνσης με τον προηγούμενο, πλ. 1 μ. γ) Σε βάθος 0,52 μ. τοίχος κατά το μικτό σύστημα τοιχοδομίας πλ. 0,60 μ. και κατεύθυνσης Α.-Δ. Σε μήκος 4 μ. από την αρχή του γωνιάζει προς Β. και συνεχίζεται προς το γειτονικό οικόπεδο.

Είναι πολύ πιθανό τα λείψανα που περιγράψαμε να ανήκουν σε προσκτίσματα της παλαιοχριστιανικής βασιλικής[16].

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Βασιλική Αγίου Δημητρίου

Μετά από βροχή ο φύλακας αρχαιοτήτων Θεόδωρος Τόλιας περισυνέλεξε στο βαπτιστήριο της βασιλικής Αγίου Δημητρίου και παρέδωσε τέσσερα χρυσά νομίσματα. Πρόκειται για νομίσματα του Ιουστινιανού του Α', διαμ. 0,02 μ. το καθένα. Συντηρήθηκαν, καταγράφηκαν και φυλάσσονται στον αρχαιολογικό χώρο της Νέας Αγχιάλου.

Θέση Άγιος Γεώργιος Κυνηγών Νέας Αγχιάλου

Στην παραπάνω περιοχή και στο οικόπεδο Κωνστ. Δανιήλ κατά την εκσκαφή θεμελίων για ανέγερση κατοικιών αποκαλύφθηκαν στο χώρο όπου πρόκειται να ανεγερθεί η πρώτη κατοικία λείψανα κτιρίων των πρώιμων χριστιανικών χρόνων.

Πραγματοποιήθηκε δοκιμαστική ανασκαφική έρευνα, τα αποτελέσματα της οποίας είναι τα εξής: αποκαλύφθηκαν τέσσερις τοίχοι ασβεστόκτιστοι, πλ. 0,60-0,65 μ. που ανήκουν σε κτίριο, του οποίου όμως δεν είναι δυνατόν να καθοριστεί η μορφή και ο προορισμός του, μιας και συνεχίζεται κάτω από το δρόμο καθώς και σε γειτονικό οικόπεδο.

Από όσο είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε, πρόκειται για συγκρότημα δεξαμενών, οι οποίες, συσχετιζόμενες με μαρμάρινη κυκλική λεκάνη διαμ. 1,64 μ., που βρίσκεται σε μικρή απόσταση από αυτές, θα πρέπει να ανήκουν με μεγάλη πιθανότητα σε κάποιο ελαιοτριβείο των πρώιμων χριστιανικών χρόνων.

ΑΣΠΑΣΙΑ ΝΤΙΝΑ

ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΑΣ

Συκούριο

Με υπόδειξη ιδιώτη εντοπίστηκε εκτεταμένος αρχαιολογικός χώρος στους πρόποδες του Κισσάβου και νοτιοανατολικά του οικισμού, που χωρίζεται από αυτόν από ευρεία κοίτη χειμάρρου που λέγεται Μέγα Ρέμα ή Μαρίτσα. Στα νότια του ρέματος δημιουργήθηκε προ εικοσαετίας τεχνητή λίμνη, στις παρυφές της οποίας συναντάται βυζαντινή εφυαλωμένη κεραμική. Στο ύψωμα ανατολικά της λίμνης βρέθηκε οργανωμένο νεκροταφείο, έναν από τους τάφους του οποίου ανέσκαψαν πρόσφατα αρχαιοκάπηλοι, ενώ η ανασκαφή ολοκληρώθηκε από την Εφορεία (νεκροταφείο Α). Περιείχε γυναικεία ταφή με κτερίσματα χάλκινα κοσμήματα που φέρουν εγχάρακτη διακόσμηση. Στο χώρο αυτό διακρίνονται αρκετές δεκάδες τάφων από τους οποίους ερευνήθηκαν δύο ακόμη, που δεν είχαν κτερίσματα. Οι τάφοι αυτοί είναι λακκοειδείς, σκαμμένοι σε βάθος 0,90-1,10 μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Το ελλειψοειδές περίγραμμά τους σχηματίζεται από ακατέργαστες λιθόπλακες, ενώ όμοιες πλάκες χρησιμοποιούνται και ως καλυπτήριες. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό τους είναι η οριοθέτηση του τάφου στην επιφάνεια του εδάφους με μικρές όρθιες πέτρες.

Σε μικρή απόσταση προς Β. υπάρχει άλλο νεκροταφείο με κιβωτιόσχημους τάφους, το οποίο μπορεί να χρονολογηθεί στην ύστερη βυζαντινή περίοδο βάσει της επιφανειακής κεραμικής που βρέθηκε (νεκροταφείο Β). Το νεκροταφείο αυτό καταστράφηκε στο μεγαλύτερό του μέρος από χωματοληψίες για τη δημιουργία δεύτερης τεχνητής λίμνης δίπλα στην παλαιά.

Στα νότια των δύο νεκροταφείων βρέθηκαν εκτεταμένα κτιριακά λείψανα σε πλάτωμα με κλίση προς τα ΝΔ., ενώ τμήματα κτιρίων βρέθηκαν και στα βόρεια της λίμνης. Σύμφωνα με τις πρώτες ενδείξεις, ο οικισμός αυτός τοποθετείται στην ύστερη βυζαντινή περίοδο, ενώ το νεκροταφείο Α είναι προγενέστερο. Μέχρι στιγμής δεν στάθηκε δυνατόν να ταυτιστεί η θέση με κάποια από τις αναφερόμενες στις πηγές, ωστόσο θεωρείται σημαντικό εύρημα, διότι είναι ο πρώτος βυζαντινός οικισμός που εντοπίζεται στην ευρύτερη περιοχή. Χαρακτηρίστηκε ως αρχαιολογικός χώρος με την απόφαση υπ' αριθ. ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Β1/Φ32/24717/460/ 25-5-93.

Κοινότητα Μελιβοίας

Οικισμός Κόκκινου Νερού (αγρός Θ. Ευσταθίου)

Στο Κόκκινο Νερό έχουν εντοπιστεί μέχρι στιγμής δύο μεσοβυζαντινοί ναοί[17], βυζαντινό φρούριο στον παρα-

16. ΑΔ 41 (1986): Χρονικά, σ. 89.

17. Ν. Νικονάνος, ό.π. (υποσημ. 2), σ. 108· ΑΔ 33 (1978): Χρονικά, σ. 174. Το μεγαλύτερο μέρος του οικισμού υπάγεται στην κοινότητα Καρύτσας, εκτός από την περιοχή Μητσιάρα, νότια του ρέματος, που ανήκει στην κοινότητα Μελιβοίας.

λιακό λόφο βόρεια του οικισμού, καθώς και σποραδικά ευρήματα, κυρίως γλυπτά, που μεταφέρθηκαν κατά καιρούς στην αρχαιολογική συλλογή Αγιάς.

Ένας νέος βυζαντινός ναός, αισθητά μεγαλύτερος από τους προηγούμενους, ήλθε στο φως τη φετινή χρονιά κατά τις εργασίες ισοπέδωσης τμήματος αγρού για δενδροφύτευση στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Θ. Ευσταθίου, που βρίσκεται στον οικισμό Μητσιάρα.

Κατά την ανασκαφική έρευνα που ακολούθησε[18], με συνεργείο υπό τη διεύθυνση του αρχιτεχνίτη Γ. Πλατσά, αποκαλύφθηκε το περίγραμμα ναού χτισμένου με το ελεύθερο πλινθοπερίκλειστο σύστημα (Σχέδ. 1). Συγκεκριμένα η τοιχοδομία αποτελείται από ζώνες με τμήματα πωρόλιθων περιβαλλόμενων από πλίνθους σε διάφορους σχηματισμούς και ζώνες με σειρές πλίνθων σε κονίαμα με αρκετά παχείς αρμούς, χτισμένων κατά τόπους με την τεχνική της κρυμμένης πλίνθου. Εξωτερικά οι τοίχοι διαρθρώνονται με αλλεπάλληλα διακοσμητικά αψιδώματα. Το κτίριο αποτελείται από τον κυρίως ναό και το νάρθηκα με εξωτερικές διαστάσεις συνολικά 7,80×12,80 μ., ενώ με τον πρόσθετο εξωνάρθηκα, του οποίου αποκαλύφθηκε τμήμα του δυτικού τοίχου, το μήκος του φθάνει τα 15,60 μ. Το ύψος διατήρησης των τοίχων είναι μεγαλύτερο στην ανατολική πλευρά, όπου φθάνει τα 2 μ., ενώ στη δυτική αρχίζει από 0,30 μ. (Πίν. 119 β).

Ο κυρίως ναός απολήγει ανατολικά σε τρεις κόγχες, από τις οποίες η μεσαία και μεγαλύτερη είναι τρίπλευρη και οι πλάγιες ημικυκλικές, και φέρει τρεις εισόδους, δύο μεγάλες στις μακρές πλευρές και μία μικρότερη στα δυτικά, που οδηγεί στο νάρθηκα. Στο εσωτερικό του ναού έγιναν δοκιμαστικές τομές κατά τις οποίες, εκτός των άλλων, βρέθηκε και τμήμα του πολυγωνικού τρούλου πεσμένο στο δάπεδο του κεντρικού χώρου. Αποκαλύφθηκε επίσης και ο βόρειος πεσσός του Ιερού, που σώζεται σε μεγάλο ύψος. Από τη μέχρι στιγμής έρευνα, που θα συνεχιστεί την ερχόμενη περίοδο, οδηγούμαστε στην υπόθεση ότι πρόκειται για σταυροειδή εγγεγραμμένο ναό με τρούλο του σύνθετου τύπου, στοιχείο πολύ σημαντικό, διότι ο τύπος είναι πολύ σπάνιος στη Θεσσαλία.

Τα σπουδαιότερα κινητά ευρήματα υπήρξαν γλυπτά, κυρίως τμήματα του μαρμάρινου γείσου που περιέτρεχε το ναό, και αμφικιονίσκοι παραθύρων (Πίν. 119 γ), καθώς και τμήματα περιθυρωμάτων και μαρμαροθετημάτων από το δάπεδο (Πίν. 120 α).

Στα νοτιοανατολικά του ναού αποκαλύφθηκαν ορισμένα προσκτίσματα, καθώς και άλλοι χώροι σε μικρή απόσταση προς Β. Τα στοιχεία αυτά, σε συνδυασμό με την ονομασία του χώρου, που αναφερόταν από παλιά ως Παλιομονάστηρο, οδηγούν στην υπόθεση ότι επρόκειτο για καθολικό μονής, που συνδεόταν πιθανότατα με την ευρύτερη μοναστική κοινότητα που έδωσε στον Ανατολικό Κίσσαβο την ονομασία Όρος των Κελλίων[19].

Κατά την αφαίρεση της επίχωσης, στη νότια πλευρά του ναού, ανασύρθηκαν γλυπτά (κυρίως αμφικιονίσκοι παραθύρων και κιονόκρανο με ανάγλυφο σταυρό) (Πίν. 120 β), καθώς και τμήματα της τοιχοδομίας του κτιρίου, ανάμεσα στα οποία ξεχωρίζουν οι τοξωτές απολήξεις δίλοβου ή τρίλοβου παραθύρου. Ο χώρος στα νότια του ναού καλυπτόταν εν μέρει από δάπεδο με πήλινες πλάκες.

Καθαρίστηκε επίσης το νότιο διαμέρισμα του Ιερού, στο οποίο βρέθηκε κατά χώραν η πλακόστρωση από μεγάλες μαρμάρινες πλάκες. Αντίθετα, κανένα ίχνος δαπέδου δεν σώζεται στο κυρίως Ιερό Βήμα.

Ως προς τη χρονολόγηση, βάσει συγκρίσεων με άλλα μνημεία της περιοχής, μπορούμε να τοποθετήσουμε το ναό στο 12ο ή τις αρχές του 13ου αι. Για την προστασία του κατασκευάστηκε ξύλινο στέγαστρο και υποβλήθηκε αίτημα απαλλοτρίωσης.

ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΣΔΡΟΛΙΑ

ΝΟΜΟΣ ΦΘΙΩΤΙΔΟΣ

Μονή Αγίου Γεωργίου Μαλεσίνας (Παναγία Μελινίτζης)

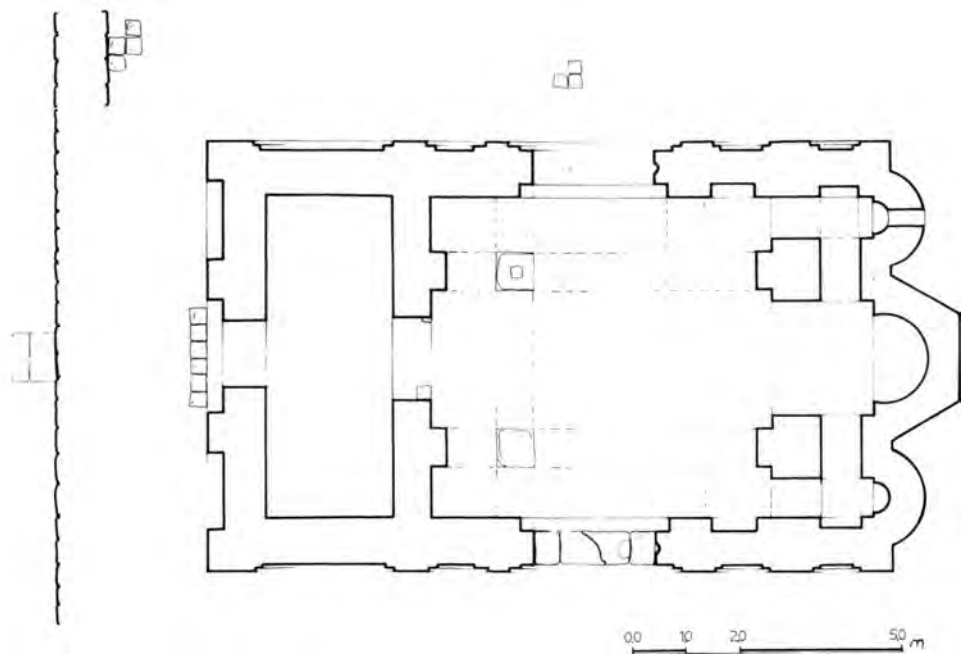
Την Άνοιξη του 1994 διενεργήθηκε ανασκαφική έρευνα εντός του μοναστηριακού περιβόλου της Μονής Αγίου Γεωργίου[20]. Το μοναστηριακό συγκρότημα, που στο μεγαλύτερο μέρος του είχε καταρρεύσει από το σεισμό του 1894, είχε σχήμα τραπεζίου, στις τέσσερις πλευρές του οποίου διατάσσονταν τα κελιά και οι βοηθητικοί χώροι. Η είσοδός του βρέθηκε στη βορειοδυτική γωνία του περιβόλου, όπου υπήρχε μικρό ορθογώνιο κτίσμα, πιθανότατα πυργίσκος. Το συγκρότημα παρουσιάζει περισσότερες από μία οικοδομικές φάσεις.

Στη βόρεια πλευρά, που ήταν διώροφη, όπως μαρτυρεί

18. Βλ. εκτενέστερη αναφορά στην ανακοίνωση της Σ. Σδρόλια. Ανασκαφή βυζαντινού ναού στον αγρό Θ. Ευσταθίου στο Κόκκινο Νερό, Α΄ Ιστορικό-Αρχαιολογικό Συνέδριο για την επαρχία της Αγιάς, Αγιά 1993 (πρακτικά υπό έκδοση).

19. Σ. Γουλούλης, ό.π. (υποσημ. 13), σ. 473-497.

20. Βλ. και ΑΔ 17 (1961-1962): Χρονικά, σ. 160-164.

Σχέδ. 1. Νομός Λάρισας. Κόκκινο Νερό. Αγρός Θ. Ευσταθίου. Κάτοψη του βυζαντινού ναού.

η ύπαρξη κλίμακας στη νότια και δυτική πλευρά της, υπήρχαν θολωτοί αποθηκευτικοί χώροι και κελιά που προστέθηκαν μεταγενέστερα.

Στη νότια πλευρά σώζονται δύο μεγάλα ορθογώνια κτίσματα, εκ των οποίων το ένα αποτελούσε πιθανώς την τράπεζα, ενώ το δεύτερο είναι ερειπωμένο.

Στη δυτική πλευρά αποκαλύφθηκαν πέντε κτίσματα, εκ των οποίων το ένα αποτελούσε ίσως το φωτάναμμα, αφού στο δάπεδό του βρέθηκε εστία και γύρω από αυτή κτιστό θρανίο.

Το νότιο τμήμα της ανατολικής πλευράς φιλοξενούσε μια σειρά κελλιών, ενώ στο βόρειο τμήμα της βρέθηκε το κελλάρι με μεγάλους πίθους κατά χώραν.

ΛΑΖΑΡΟΣ ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ

ΙΒ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Κατά το έτος 1994 οι σωστικές ανασκαφές απορρόφησαν το μεγαλύτερο μέρος των δραστηριοτήτων του επιστημονικού και λοιπού προσωπικού στους τέσσερις νομούς αρμοδιότητας της ΙΒ΄ Εφορείας (νομοί Ιωαννίνων, Άρτας, Πρέβεζας και Λευκάδας). Εκτός των ανασκαφικών εργασιών σημαντική υπήρξε η προώθηση των επιμέρους εργασιών συντήρησης, ταξινόμησης, φύλαξης και καταγραφής των κινητών ευρημάτων, όπως και η επιστημονική μελέτη στα πλαίσια ιδιαίτερων ερευνητικών προγραμμάτων. Η καλύτερη επιστασία και ο έλεγχος των έργων στο σύνολό τους οφείλεται και στον εμπλουτισμό του επιστημονικού προσωπικού της Εφορείας μας με την πρόσληψη τριών επιπλέον μόνιμων αρχαιολόγων, της Ανθής Αγγέλη, της Ιουλίας Κατσαδήμα και της Γεωργίας Πλιάκου, ύστερα από επιτυχείς εξετάσεις που προκήρυξε το Υπουργείο το 1993. Οι χρηματοδοτήσεις του ΛΟΤΤΟ (αριθμολαχείου) και του Κοινοτικού Προγράμματος Εκπαίδευσης Ανέργων Νέων παρείχαν τη δυνατότητα πρόσληψης έκτακτου επιστημονικού και λοιπού προσωπικού που πλαισίωσε και ενίσχυσε τις επιπλέον δραστηριότητες της Εφορείας. Στις εργασίες προσέφεραν περιοδικά τις υπηρεσίες τους οι πτυχιούχοι αρχαιολογίας Γεωργίου Αναστασία, Δεμέτη Αικατερίνη, Ζαμπέτας Σταύρος, Καππά Χάρις, Καρούτα Όλγα, Κύρκου Θάλεια, Λάμπρου Βασιλική, Μαχαιράκη Μαρία, Μορφωνιού Ελευθερία, Νάκου Μαρία, Οικονομίδης Σπύρος, Σιούλη Μαρία, Σιώζου Βασιλική, Στόγιας Ιωάννης, Τσόγκα Κλειώ και Φράγκου Ειρήνη. Η αποτύπωση των αρχιτεκτονικών λειψάνων που αποκάλυψαν οι ανασκαφές οφείλεται στο μόνιμο σχεδιαστή Αγησίλαο Μαστοράκη, στους συμβασιούχους Αθηνά Κουτσογιώργου και Δημήτριο Ρούσσο και στον ωρομίσθιο Νικόλαο Βαγενά. Η φωτογράφηση των κινητών ευρημάτων έγινε από το φωτογράφο της Εφορείας Βασίλη Πτηνόπουλο. Σημαντική ήταν και η συνεισφορά των συντηρητών της Εφορείας μας, του Κωνσταντίνου Σακκά, του Παναγιώτη Σύμπα και της Γαλάτειας Γιαννούλη, οι οποίοι εκτός της συντήρησης και της φροντίδας ταξινόμησης των κινητών ευρημάτων που προέρχονται από τις ανασκαφές ανέλαβαν και τις εργασίες που αφορούσαν στη διοργάνωση εκθέσεων που φιλοξένησε το Μουσείο Ιωαννίνων.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

Στα πλαίσια προώθησης της επιστημονικής γνώσης, η Εφορεία οργάνωσε σε συνεργασία με την Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας και τη Βρετανική Αρχαιολογική Σχολή της Αθήνας το πρώτο διεθνές συνέδριο με θέμα «Η Παλαιολιθική Εποχή στην Ελλάδα και τις Γειτονικές Περιοχές» (I.CO.PA.G). Το συνέδριο πραγματοποιήθηκε στα Ιωάννινα από τις 6 έως τις 11 Σεπτεμβρίου. Στόχοι του Συνεδρίου ήταν η ενίσχυση του ενδιαφέροντος για την Παλαιολιθική Αρχαιολογία στην Ελλάδα, η προώθηση της επικοινωνίας ανάμεσα στους ερευνητές που εργάζονται στην Ελλάδα και τις γειτονικές περιοχές (Βαλκάνια, Ιταλία) και η ένταξη των συμπερασμάτων από τις πρόσφατες έρευνες σε ένα ευρύτερο επιστημονικό πλαίσιο. Οι θεματικοί κύκλοι πάνω στους οποίους οργανώθηκε το συνέδριο αφορούσαν το παλαιοπεριβάλλον και τη χρονολόγηση του, την πρώιμη και μέση παλαιολιθική εποχή, με ιδιαίτερη έμφαση στην ανώτερη παλαιολιθική, έτσι όπως εμφανίζεται στο χώρο των Βαλκανίων και την Ελλάδα. Επίσης δόθηκε έμφαση στο παλαιοπεριβάλλον και τα παλαιολιθικά κατάλοιπα στο γεωγραφικό χώρο της Ηπείρου. Εκτός των ανακοινώσεων, το συνέδριο περιλάμβανε και την παρουσίαση posters, καθώς επίσης και την οργάνωση δύο ημερήσιων εκδρομών σε παλαιολιθικές θέσεις της Ηπείρου (Καστρίτσα, Κοκκινόπηλος, Ασπροχάλικο, Κλειδί, Μπούα, Μεγαλάκκος και Κλειδωνιά), καθώς επίσης και έκθεση λίθινων ευρημάτων.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Στα πλαίσια της μουσειακής πολιτικής της Εφορείας μας οργανώθηκαν οι εξής εκθέσεις:

Σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων και το Βρετανικό Συμβούλιο πραγματοποιήθηκε στις αίθουσες του Αρχαιολογικού Μουσείου Ιωαννίνων έκθεση με έργα χαρακτικής και γλυπτικής του Henry Moore με θέμα «Μητέρα και παιδί». Το συγκεκριμένο θέμα αποτελεί το leitmotiv της καλλιτεχνικής πορείας του Moore από το 1975 έως το τέλος της ζωής του, το 1986. Το 1982 η απόφασή του για τη δημιουργία της σειράς χαρακτικών «Μητέρα και παιδί» αποτέλεσε την αφετηρία μιας νέας επεξεργασίας του θέματος. Η έκθεση περιλάμβανε μερικά από τα πιο χαρακτηριστικά χαρακτικά της σειράς, στα οποία και βασικά εστιάστηκε. Τα χαρακτικά συνοδεύτηκαν από πέντε μακέτες του ίδιου θέματος από χαλκό, καθώς και από φωτογραφίες μεγάλων γλυπτών

της σειράς «Μητέρα και Παιδί» και του ίδιου του Moore κατά τη διάρκεια της εκτέλεσης των χαρακτικών. Η έκθεση διήρκεσε από τις 12 έως τις 30 Ιανουαρίου.

Στα πλαίσια των εκδηλώσεων του εορτασμού των 150 χρόνων από την ίδρυση της Ριζαρείου Σχολής, το Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων και το Ριζάρειο Ίδρυμα οργάνωσε έκθεση κειμηλίων με θέμα «Αδελφοί Μάνθος και Γεώργιος Ριζάρης», η οποία στεγάστηκε στις αίθουσες του Μουσείου και διήρκεσε από τις 27 Οκτωβρίου μέχρι τις 20 Νοεμβρίου. Μεταξύ των πλούσιων εκθεμάτων περιλαμβάνονταν προσωπογραφίες μεγάλων διδασκάλων του Γένους και του Γ. Ριζάρη από επιφανείς ζωγράφους της εποχής τους (Ν. Λύτρα κ.ά.), προσωπικά είδη του Γεωργίου Ριζάρη, η αλληλογραφία του με τον Αδαμάντιο Κοραή, φωτογραφικό υλικό από την ιστορία της Ριζαρείου και τις δραστηριότητές της και, τέλος, παλαίτυπα της Ριζαρείου Βιβλιοθήκης, η οποία στον τομέα αυτό θεωρείται μία από τις πλουσιότερες στη χώρα μας.

Στους χώρους του Μουσείου Ιωαννίνων φιλοξενήθηκε επίσης το διάστημα από 1 έως 30 Απριλίου η φωτογραφική έκθεση «Το Άργος και οι Γάλλοι: δύο αιώνες φιλίας». Η έκθεση είχε διοργανωθεί από το Μορφωτικό Τμήμα της Γαλλικής Πρεσβείας και τη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή της Αθήνας και είχε πρωτο παρουσιασπεί στο Άργος με την υποστήριξη του τοπικού δήμου. Η οργάνωση της επανέκθεσης στο Μουσείο Ιωαννίνων πραγματοποιήθηκε με τη συνεργασία της Υπηρεσίας μας και του Τοπικού Παραρτήματος του Γαλλικού Ινστιτούτου. Η έκθεση περιλάμβανε τρεις θεματικές ενότητες: α) Γκραβούρες του Άργους από Γάλλους ταξιδιώτες και μέλη της αποστολής του Μορέως (1829), β) Ιστορία της πολεοδομικής εξέλιξης της πόλης του Άργους και των γαλλικών ανασκαφών στην Αγορά, το Θέατρο κτλ., και γ) Μακέτα του προτεινόμενου για διαμόρφωση ενοποιημένου αρχαιολογικού χώρου / πάρκου.

Στα κτιριακά συγκροτήματα του Αρχαιολογικού Μουσείου Ιωαννίνων και των Αρχαιολογικών Συλλογών Άρτας, Νικόπολης και Λευκάδας έγιναν οι απαραίτητες ετήσιες εργασίες συντήρησης και επισκευής των ηλεκτρικών και υδραυλικών συστημάτων, καθώς και των συστημάτων συναγερμού.

Στα εργαστήρια του Μουσείου Ιωαννίνων συντηρήθηκαν 1.321 αρχαία αντικείμενα, ενώ στα πλαίσια του προγράμματος καταγραφής και φωτογράφησης καταγράφηκαν στα αντίστοιχα Ευρετήρια ανά Μουσείο περίπου 350 αντικείμενα.

Στη βιβλιοθήκη του Μουσείου Ιωαννίνων από αγορές ή δωρεές προστέθηκαν 98 τόμοι βιβλίων, 56 τόμοι περιοδικών και 7 ανάτυπα.

ΑΓΓΕΛΙΚΑ ΝΤΟΥΖΟΥΓΛΗ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ακρόπολη Καστρίτσας

Ο επιμήκης λόφος της Καστρίτσας (υψόμετρο 757μ.) υψώνεται κυριαρχικά στο βορειοδυτικό τμήμα του λεκανοπεδίου των Ιωαννίνων και σε απόσταση μόλις 10 χλμ. από τη σύγχρονη πόλη. Η περιοχή υπήρξε επίκεντρο ανθρώπινης δραστηριότητας από την παλαιολιθική εποχή ως τις μέρες μας. Οι αρχαιολογικές έρευνες στο Σπήλαιο της Καστρίτσας[1], που βρίσκεται στους πρόποδες του λόφου, στις νότιες όχθες της Παμβώτιδας, κατέδειξαν την πρωιμότερη εγκατάσταση στο λεκανοπέδιο των Ιωαννίνων, που ανάγεται στην ανώτερη παλαιολιθική περίοδο. Ο εντοπισμός ενός δεύτερου μικρού σπηλαίου στο λόφο και η εύρεση λίγων εγχάρακτων οστράκων στην πεδινή έκταση κάτω από το λόφο μαρτυρούν τη χρήση του χώρου κατά την πρώιμη και νεότερη νεολιθική περίοδο[2]. Στην πεδινή περιοχή, κάτω από το βόρειο και το ανατολικό τμήμα του λόφου, εντοπίστηκαν λείψανα εγκατάστασης της ύστερης χαλκοκρατίας - πρώιμης εποχής του Σιδήρου, κατά τη διάρκεια σωστικών ανασκαφών από τον Σ. Δάκαρη[3]. Η κορυφή του λόφου περιβάλλεται από ισχυρό πολυγωνικό τείχος[4], το οποίο στη νότια και τη βόρεια πλευρά του παρουσιάζει μεταγενέστερες εκ θεμελίων επισκευές[5], όπου έχουν χρησιμοποιηθεί μικρότεροι λίθοι και ασβεστοκονίαμα ως συνδετική ύλη (Σχέδ. 1). Η θέση ταυτίζεται από τον Σ. Δάκαρη[6] ως η αρχαία πόλη Τέκμων. Εντός του τείχους είναι ορατά αρχιτεκτονικά λείψανα οικοδομημάτων της αρχαίας ακρόπολης, τα οποία ο Σ. Δάκαρης[7] ερμήνευσε ως κτίρια δημόσιας χρήσης και ένα από αυτά ως ναό. Σε ένα φυσικό πλάτωμα που διαμορφώνεται σε μικρή απόσταση νοτιοδυτικά της μονής του Αγίου Ιωάννη του

1. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 350· 23 (1968): Χρονικά, σ. 296-298. E. S. Higgs, C. Vita-Finzi, D. R Harris and A. E. Fagg, The Climate Environment and Industries of Stone Greece, III, PPS 33 (1967), σ. 19 -26.

2. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 291-292.

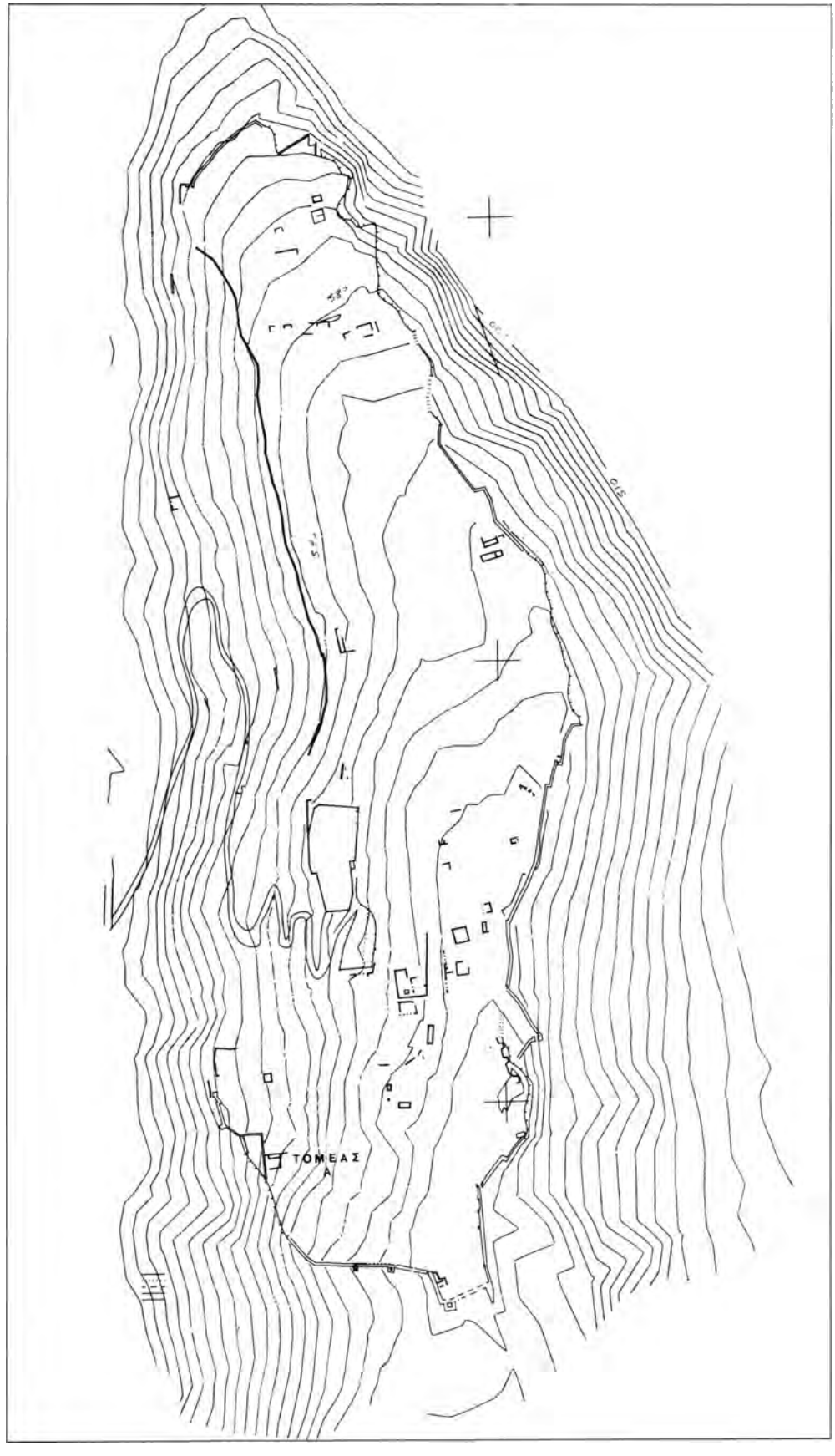
3. ΠΑΕ 1951, σ. 173-183· 1952, σ. 362-386.

4. Σύντομη περιγραφή βλ. M. Leake, Travels in Northern Greece, IV, London 1835, σ. 127-129.

5. N. G. L. Hammond, Epirus, Oxford 1967, σ. 173, σχέδ. 15.

6. Σ. Δάκαρης, Αρχαιολογικές μελέτες στο λεκανοπέδιο των Ιωαννίνων, Αφιέρωμα εις την Ήπειρον εις μνήμην Χρήστου Σούλη, Ιωάννινα 1956, σ. 46-80.

7. ΠΑΕ 1951, σ. 174.

Σχέδ. 1. Νομός Ιωαννίνων. Ακρόπολη Καστρίτσας. Τοπογραφικός χάρτης, όπου σημειώνονται τα τείχη και τα ορατά μνημεία.

Προδρόμου[8] διενεργήθηκε σωστική ανασκαφική έρευνα το 1994, με αφορμή την έναρξη εργασιών αποτύπωσης των ορατών αρχαίων μνημείων που βρίσκονται εντός της ακροπόλεως. Κατά τη διάρκεια της σωστικής έρευνας αποκαλύφθηκαν τα οικοδομικά λείψανα δύο κτιρίων (Κτίρια Α και Β), εν μέρει ορατών (Σχέδ. 1: Τομέας Α).

Συγκεκριμένα, το Κτίριο Α είναι ένα επίμηκες ορθογώνιο οικοδόμημα, που αποτελείται από πέντε εν παρατάξει χώρους. Το δυτικό πέρας του κτιρίου εφάπτεται στην εσωτερική πλευρά του αρχαίου τείχους. Η εξωτερική πλευρά του τείχους είναι κατασκευασμένη από μεγάλους πολυγωνικά λαξευμένους ογκόλιθους από ασβεστόλιθο, που αφθονεί στην περιοχή (Σχέδ. 2). Η εσωτερική πλευρά του, που συγχρόνως αποτελεί και το δυτικό όριο του χώρου 1, φέρει μεταγενέστερη επισκευή. Η υποθεμελίωσή της αποτελείται από τρεις σειρές αργόλιθων με ασβεστοκονίαμα ως συνδετική ύλη, που εδράζονται πάνω στο φυσικό βράχο. Η θεμελίωση εισέχει κατά 0,10 - 0,20 μ. και είναι κατασκευασμένη από πολυγωνικά λαξευμένες μεγάλες λιθοπλίνθους με αργόλιθους ως γέμισμα και ασβεστοκονίαμα ως συνδετική ύλη. Το εσωτερικό γέμισμα του τείχους αποτελείται από μικρούς αργόλιθους. Οι εξωτερικοί τοίχοι του Κτιρίου Α (Τ1, Τ2, Τ8), σωζόμενοι σε επίπεδο θεμελίωσης, είναι κατασκευασμένοι από μεγάλες πολυγωνικές λιθοπλίνθους σε έναν ή δύο δόμους, από αργόλιθους ως υποθεμελίωση και εδράζονται στο φυσικό βράχο. Ο τοίχος Τ1 φέρει μεταγενέστερη επισκευή στο τμήμα του που ορίζει τους χώρους 2 και 4, όπου είναι χτισμένος με αργόλιθους και ένα λίθινο κατώφλι σε β΄ χρήση στο χώρο 2. Στη βόρεια πλευρά του χώρου 3 και πάνω στον Τ2 βρέθηκε μονολιθικό ασβεστολιθικό κατώφλι κατά χώραν με δύο ζεύγη τόρμων, πιθανώς για τη στερέωση διπλού δίφυλλου θυρώματος. Οι εσωτερικοί τοίχοι Τ5, Τ4, Τ7 και Τ6 διαφέρουν ως προς την κατασκευή από τους εξωτερικούς τοίχους. Αποτελούνται από ορθογωνισμένες λιθοπλίνθους και αργόλιθους, που σώζονται σε έναν ή δύο δόμους, και εδράζονται στο φυσικό βράχο. Εξαίρεση αποτελεί ο τοίχος Τ3, ο οποίος εδράζεται σε στρώμα καταστροφής, που αποτελείται από θραύσματα κεράμων και πίθων. Αξιοπρόσεκτο είναι ότι ο τοίχος Τ6 συνεχίζεται προς Ν.-ΝΑ., εκτός των ορίων του Κτιρίου Α και συνδέεται με τον τοίχο Τ2 του Κτιρίου Β.

Κατά την εκσκαφή των εσωτερικών χώρων του Κτιρίου Α διαπιστώθηκαν δύο επάλληλα στρώματα καταστροφής. Από το αρχαιότερο στρώμα καταστροφής προέρχονται ελάχιστα θραύσματα αγγείων οικιακής χρήσης των ελληνιστικών χρόνων (πινάκια, άωτα σκυφίδια, λάγυνοι[9], μυροδοχεία κ.ά.), αρκετές κωνικές αγνύθες, καθώς και θραύσματα πίθων και κεράμων κορινθιακού τύπου. Οι ποικίλες παραλλαγές των κεράμων αποδεικνύουν τις διαδοχικές επισκευές του κτιρίου καθ' όλη την ελληνιστική περίοδο. Από την ανωδομή του κτιρίου προέρχεται επίσης ένα θραύσμα ενσφράγιστης κεράμου (Πίν. 121 α), που σώζει τμήμα επιγραφής *ΓΟΝΟΥ* (από δεξιά προς αριστερά), και ένα θραύσμα ακροκεράμου με ανάγλυφη διακόσμηση λωτών και ελίκων. Σε αυτή τη φάση ανήκουν τρία χάλκινα νομίσματα Αμβρακίας[10] (233/2-168 π.Χ.), τέσσερα χάλκινα νομίσματα Ηπειρωτικού Κοινού[11] και ένα χάλκινο νόμισμα Μακεδονίας του Φιλίππου Β΄[12]. Από τις ανώτερες επιχώσεις του χώρου προέρχεται άφθονη οικιακή χρηστική κεραμική υστερορωμαϊκών χρόνων και πολλά θραύσματα πίθων, ενδεικτικά της χρήσης του κτιρίου. Το δομικό υλικό από τις ανώτερες επιχώσεις αποτελείται κυρίως από σχιστολιθικές πλάκες, οι οποίες πιθανώς είχαν χρησιμοποιηθεί για τη στέγαση του κτιρίου κατά τους υστερορωμαϊκούς χρόνους. Στα ενδιαφέροντα ευρήματα ανήκουν μία χάλκινη τοξωτή πόρπη[13] και μία αργυρή, οι οποίες στην άνω πλευρά τους φέρουν εγχάρακτη γραμμική διακόσμηση (Πίν. 121 β). Από τις ανώτερες επιχώσεις του χώρου 5 προέρχεται ένα χάλκινο τετράπλευρο εικονίδιο (AMI 8568, διαστ. 0,045×0,041 και πάχ. 0,01 μ.) με εγχάρακτη παράσταση τριών όρθιων μορφών στη μία πλευρά του: οι δύο από τα αριστερά είναι ανδρικές, εικονίζονται δε κατ' ενώπιον και με στρατιωτική εξάρτυση (πιθανώς συναυτοκράτορες). Η πρώτη μορφή κρατεί δόρυ με το δεξί χέρι της, ενώ με το αριστερό στηρίζει ασπίδα που απεικονίζεται κατά το ήμισυ. Οι στιγμές που διακρίνονται γύρω από την κεφαλή της μορφής πιθανότατα ανήκουν σε διάδημα. Η κεντρική μορφή, κρατεί δόρυ στο αριστερό της χέρι και σφαίρα (globus) στο δεξί, ενώ στα αριστερά της είναι ακουμπισμένη ασπίδα.

8. ΗπειρΧρον 3 (1928), σ. 215. ΔΧΑΕ, περ. Δ΄, - τ. Η΄ (1975-1976), σ. 109-142. ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 599-602.

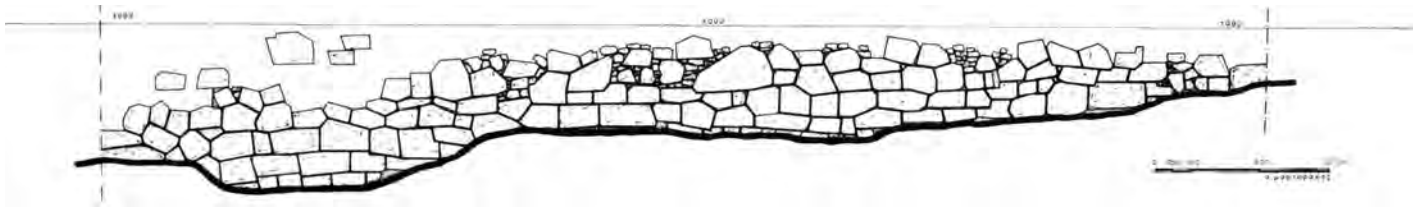
9. Ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα λαγύνου χρονολογείται στο α΄ μισό του 1ου αι. π.Χ.· βλ. Β΄ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική, Αθήνα 1990, σ. 175 και πίν. 89γ (7017).

10. SNG, Cop. αριθ. 21, 23, 24.

11. P. R. Franke, Die Antike Münzen von Epirus, Wiesbaden 1961, πίν. 45 (V9-R15, V11-R15).

12. SNG, Evelpidis, 2ème partie, πίν. XXXVIII, αριθ. 1379-1386.

13. Για πόρπες όμοιου τύπου βλ. M. Comstoch - C. Vermeule, Greek, Etruskan and Roman Bronzes in the Museum of Fine Arts, Boston 1971, σ. 206-207, αριθ. 270.

Σχέδ. 2. Νομός Ιωαννίνων. Ακρόπολη Καστρίτσας. Η εξωτερική όψη του τείχους στο σημείο όπου εφάπτεται το κτίριο Α.

Μεταξύ των κεφαλών των δύο πρώτων μορφών διακρίνεται σταυρός. Η τρίτη μορφή δεξιά, αποδοσμένη σε στάση 3/4 προς αριστερά, φορά ποδήρη χιτώνα και φέρει φωτοστέφανο, ενώ αρκετά δυσδιάκριτο είναι στα αριστερά της τμήμα φτερού(;), γεγονός που πιθανότατα οδηγεί στην ταύτιση της μορφής με αρχάγγελο. Οι μορφές πατούν σε έδαφος σχηματικά αποδοσμένο. Κάτω της κεντρικής μορφής διακρίνονται οι εγχάρακτοι χαρακτήρες *Γ·S*. Από την αρχική επαργύρωση της παράστασης διατηρούνται ορισμένα ίχνη, κυρίως στα γυμνά μέλη των μορφών.

Στις ανώτερες επιχώσεις του χώρου 2 και διασκορπισμένα κυρίως στο κεντρικό μέρος του βρέθηκαν 237 χάλκινα νομίσματα, που χρονολογούνται από τον 4ο έως τα μέσα του 6ου αι. μ.Χ. Τα περισσότερα από αυτά που ταυτίστηκαν είναι εποχής Βανδάλων, μικρής αξίας, από 1 nummus ως 5 nummia νομισματοκοπείου Καρχηδόνας[14]. Ανάμεσά τους υπάρχουν και λίγα νομίσματα Οστρογότθων εποχής Baduila[15] (544-549 μ.Χ.), καθώς επίσης και υστερορωμαϊκά - πρώιμα βυζαντινά από την εποχή του Κωνστάντιου Γάλλου[16] έως την εποχή του Ιουστινιανού. Τα περισσότερα νομίσματα της πρώιμης βυζαντινής περιόδου είναι μικρής αξίας, που κυμαίνεται από 1 nummus, 5 nummia έως μισή follis. Το τελευταίο χρονολογικά νόμισμα (μισή follis) είναι του Μαυρίκιου Τιβέριου (582/583 μ.Χ., νομισματοκοπείου Θεσσαλονίκης)[17], το οποίο αποτελεί και το terminus post quem για την τελική εγκατάλειψη του κτιρίου. Χάλκινα νομίσματα (86), που χρονολογούνται από τον 4ο έως τον 6ο αι. μ.Χ., επίσης εποχής Βανδάλων, και πρώιμα βυζαντινά, βρέθηκαν και στους υπόλοιπους χώρους του κτιρίου.

Αξιοσημείωτο είναι ότι στο βαθύτερο στρώμα των χώρων 1, 3, 4 και 5, αμέσως πάνω από το φυσικό βράχο, βρέθηκε ένας αξιόλογος αριθμός χειροποίητων οστράκων προϊστορικού τύπου των κατηγοριών ΙΙ και ΙΙΙ, σύμφωνα με την ταξινόμηση του Δάκαρη[18], τα οποία δεν σχετίζονται με οικοδομικά λείψανα. Στην κατηγορία ΙΙ ανήκουν όστρακα χονδρότοιχων αγγείων με πλαστική σχοινοειδή διακόσμηση ή με πλαστικά δισκάρια (Πίν. 121 γ). Στην κατηγορία ΙΙΙ ανήκουν όστρακα με μελανή στιλβωμένη επιφάνεια. Η εύρεση χειροποίητης κεραμικής προϊστορικού τύπου πιστοποιεί την εγκατάσταση πληθυσμού στη νοτιοδυτική κλιτύ του λόφου της Καστρίτσας κατά την ύστερη εποχή του Χαλκού - πρώιμη εποχή του Σιδήρου[19]. Και σε αυτή την περιοχή παρατηρήθηκε ανάμιξη της εγχώριας χειροποίητης κεραμικής με όστρακα υστεροκλασικών - ελληνιστικών χρόνων, όπως στη Δωδώνη και στους βόρειους και ανατολικούς πρόποδες της Καστρίτσας. Αυτό το γεγονός επιβεβαιώνει την υπόθεση ότι αυτή η ανάμιξη είναι τεχνητή και οφείλεται στο ότι τα ελληνιστικά λείψανα θεμελιώθηκαν σε παλαιότερες επιχώσεις[20].

Με βάση τόσο τα ανασκαφικά δεδομένα όσο και τον τρόπο κατασκευής του κτιρίου, συμπεραίνεται ότι το Κτίριο Α οικοδομήθηκε κατά τους ελληνιστικούς χρόνους. Προς το τέλος των ελληνιστικών χρόνων το κτίριο εγκαταλείφθηκε για άγνωστους λόγους, όπως συμπεραίνουμε από την απουσία κεραμικής από τον 1ο αι. έως τον 3ο αι. μ.Χ. Ωστόσο η εύρεση δύο χάλκινων νομισμάτων ρωμαϊκής εποχής πιθανώς να αποτελεί ένδειξη για χρήση του χώρου και κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους. Στον 4ο αι. μ.Χ. εγκαινιάζεται η δεύτερη φάση του κτιρίου, κατά την

14. W. Wroth, Western and Provincial Byzantine Coins, Chicago 1966 (sec. ed.), σ. XVII, πίν. I (17AE, 18AE).

15. Ό.π., πίν. XII, 5,6 (αριθ. 51,52) και πίν. XI, 14 (αριθ. 24).

16. Βρέθηκε ένα χάλκινο νόμισμα εποχής Κωνστάντιου Γάλλου· βλ. D. Sear, Roman Coins, London 1981, σ. 326, αριθ. 3903.

17. MIB 112B.

18. Η κεραμική από τις ανασκαφές του Δάκαρη στην πεδινή περιοχή κάτω από το λόφο της Καστρίτσας αποτέλεσε τη βασική πηγή για την ταξινόμηση της εγχώριας χειροποίητης κεραμικής του ηπειρωτικού χώρου· βλ. ΠΑΕ 1951, σ. 178-180.

19. Ως τώρα εγκατάσταση πληθυσμού κατά τους προϊστορικούς χρόνους έχει διαπιστωθεί στους ανατολικούς πρόποδες του λόφου και στην κοιλάδα της Καστρίτσας- Κουτσελιού· βλ. ΠΑΕ 1951, σ. 173-183· 1952, σ. 362-386.

20. K. A. Wardle, Cultural Groups of the Late Bronze and Early Iron Age in North West Greece, Godisnjak XV, Seragevo 1977, σ. 176, 182-187.

οποία ανακατασκευάστηκε χωρίς σημαντικές αλλαγές στη διαρρύθμισή του. Οι εξωτερικοί τοίχοι του κτιρίου παρέμειναν σε χρήση με κατά τόπους επισκευές, όπως στον τοίχο Τ1 και στην εσωτερική πλευρά του τείχους (βλ. παραπάνω). Συγχρόνως προστέθηκαν νέα χωρίσματα, όπως οι τοίχοι Τ3 και Τ7, και κλείστηκε η είσοδος στο χώρο 3 με εντοιχισμό του κατωφλιού. Η εύρεση ελάχιστης ελληνιστικής κεραμικής και η απουσία κεραμικής ρωμαϊκών χρόνων πρέπει να οφείλεται στην απομάκρυνση των επιχώσεων κατά τη μεταγενέστερη χρήση του κτιρίου. Η τελική εγκατάλειψη του κτιρίου πρέπει να επήλθε προς το τέλος του 6ου αι. μ.Χ., πιθανώς μετά από επιδρομή των νέων φύλων[21] που εισέβαλαν στους κόλπους της Παλαιάς Ηπείρου.

Σε απόσταση 10,75 μ. νοτιοδυτικά του Κτιρίου Α ερευνήθηκε Κτίριο Β, ίδιας μορφής και προσανατολισμού. Οι εξωτερικοί τοίχοι (Τ1, Τ2) σώζονται στο επίπεδο της θεμελίωσης και είναι κατασκευασμένοι από πολυγωνικά λαξευμένες λιθοπλίνθους, ενώ ο μοναδικός εσωτερικός τοίχος Τ4, που χωρίζει το κτίριο σε δύο εν παρατάξει χώρους, αποτελείται από μικρότερους αργόλιθους. Εντοπίστηκε στρώμα καταστροφής, αντίστοιχο του νεότερου στρώματος καταστροφής του Κτιρίου Α, που αποτελείται από το υλικό της ανωδομής (ασβεστοπλίνθους) και κεράμους στέγης. Η κεραμική που περισυνελέγη αποτελείται από όστρακα χρηστικών άβαφων αγγείων και πίθων, που χρονολογούν τη συγκεκριμένη φάση του κτιρίου στους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους. Η ανασκαφική έρευνα δεν προχώρησε στα κατώτερα στρώματα. Η αρχιτεκτονική μορφή του κτιρίου και το είδος της κεραμικής δικαιολογούν τη χρήση του χώρου ως αποθηκευτικού κατά την ύστερη ρωμαϊκή περίοδο.

Από την ενιαία μορφή και τη σύνδεση των δύο κτιρίων με τον τοίχο Τ6 συμπεραίνεται ότι αυτά αποτελούσαν τη βόρεια και τη νότια πτέρυγα ενός μεγάλου οικοδομικού συγκροτήματος, το οποίο κατασκευάστηκε περί τις αρχές του 3ου αι. π.Χ. και χρησιμοποιήθηκε ως αποθηκευτικός χώρος. Επαναλειτούργησε στους υστερορωμαϊκούς χρόνους, χωρίς σημαντικές αλλαγές στη διαρρύθμισή του, έως το τέλος του 6ου αι. μ.Χ., οπότε και εγκαταλείφθηκε.

Κόνιτσα

Θέση Λιατοβούνι

Στο μέσον της πεδιάδας της Κόνιτσας, μεγάλο μέρος της οποίας διασχίζεται από την αδιαμόρφωτη κοίτη του Αώου, και ακριβώς στο σημείο της συμβολής του με το Βοϊδομάτη, δεσπόζει ο επιμήκης λόφος του Λιατοβουνίου[22] με υψόμετρο 525 μ. Στη βορειοανατολική πλευρά του λόφου διαμορφώνεται ένα φυσικό πλάτωμα, έκτασης άνω των 100 στρεμμάτων, όπου βρίσκεται και ο ερειπωμένος ναΐσκος του Αγίου Αθανασίου. Το 1993 παρατηρήθηκε επιφανειακή συσσώρευση κεραμικής σε αυτό, που προήλθε από την αναμόχλευση των επιχώσεων κατά τη διάρκεια εργασιών εκχέρσωσης και ισοπέδωσης του το 1960-1965 και μετά από τη συνεχή καλλιέργεια της έκτασης. Η διάνοιξη μιας δοκιμαστικής τομής στον ίδιο χώρο το 1994 επιβεβαίωσε την ύπαρξη οικισμού με οικοδομήματα άγνωστης μέχρι τώρα πυκνότητας, με θεμέλια από κροκάλες, το μόνο δομικό υλικό της περιοχής. Σε ένα καλλιεργούμενο έξαρμα, περί τα 150 μ. νοτιότερα, η καλλιέργεια είχε φέρει στο φως ένα μικρό αριθμό αγγείων, που μαρτυρούσαν ταφική προέλευση. Σε αυτούς τους αγρούς (ιδιοκτησίας αφών Φατέ και Ιορδ. Κορτσινόγλου) διεξήχθη σωστική ανασκαφική έρευνα, που κάλυψε έκταση 1.000 τ.μ. Η ανασκαφική έρευνα αποκάλυψε το μεγαλύτερο τμήμα ενός εκτεταμένου νεκροταφείου, που ανήκει στον εντοπιζόμενο οικισμό. Αποκαλύφθηκαν συνολικά 101 τάφοι, οργανωμένοι σε μικρές συστάδες, που χρονολογούνται από το 13ο/12ο αι. έως τα τέλη του 5ου/αρχές 4ου αι. π.Χ.[23]. Πολλές ταφές είχαν διαταραχθεί και διαλυθεί από την καλλιέργεια των αγρών, όπως διαπιστώθηκε από την περισυλλογή πολλών επιφανειακών ευρημάτων.

Το πάχος της επίχωσης στο έξαρμα του νεκροταφείου δεν ξεπερνά το 1μ. και μέσα σε αυτήν διαπιστώθηκαν τρία επίπεδα ταφών. Στο Λιατοβούνι κυριαρχεί απόλυτα το έθιμο του ενταφιασμού καθ' όλη τη μακραίωνη χρήση του νεκροταφείου. Σε όλο αυτό το χρονικό διάστημα δεν παρατηρήθηκε αξιόλογη ποικιλία στον τρόπο κατασκευής των τάφων. Οι ταφές γίνονταν κυρίως σε λακκοειδείς τάφους (96 τάφοι). Μία μικρή τυπολογική διαφοροποίησή τους δεν αποτελεί χρονολογικό κριτήριο, αλλά φαίνεται ότι επιβαλλόταν από τη σύσταση του εδάφους στο σημείο όπου γινόταν ο ενταφιασμός. Έτσι οι λακκοειδείς τάφοι παρουσιάζουν δύο παραλλαγές:

α) Αβαθή ορύγματα ωοειδούς ή ακανόνιστου σχήμα-

21. ΗπειρΧρον 24 (1982), σ. 65 κ.ε.

22. Το λόφο επισκέφθηκε και περιέγραψε ο Hammond, ό.π. (υποσημ. 5), σ. 274), ο οποίος παρατήρησε πολλή διάσπαρτη άβαφη κεραμική και ένα λείψανο φρουριακού αναλήμματος νεότερης εποχής.

23. Για πρώτα συμπεράσματα από την ανασκαφή βλ. Α. Ντούζουγλη, Η επαρχία της Κόνιτσας στο χώρο και στο χρόνο, Α΄ Επιστημονικό Συνέδριο για την Κόνιτσα, Κόνιτσα, Μάιος 1995, Κόνιτσα 1996, σ. 18-25.

τος (Τ35). Σε αυτή την κατηγορία ανήκουν οι τάφοι: Τ1, Τ5, Τ6, Τ7, Τ10,Τ11, Τ16, Τ17, Τ12, Τ18, Τ20, Τ25, Τ28, Τ29, Τ30, Τ33, Τ34, Τ35, Τ36, Τ37, Τ38, Τ39, Τ45, Τ46, Τ47, Τ50, Τ51, Τ52, Τ80, Τ82, Τ94 και Τ95. β) Ορθογώνια ορύγματα ανοιγμένα στο φυσικό έδαφος, τα οποία σε ορισμένες περιπτώσεις οριοθετούνται από μικρές κροκάλες, όπως ο Τ8, ή πλαισιώνονται από λίθους μόνο στη μία μακρά πλευρά τους (Τ13, Τ14, Τ31, Τ19, Τ23). Οι περισσότεροι από τους λακκοειδείς τάφους σκεπάζονταν με λιθοσωρούς[24], πιθανώς ορατούς στην επιφάνεια του εδάφους, αποτελώντας συγχρόνως και το σήμα[25] του τάφου. Είναι αξιοσημείωτο ότι στο Λιατοβούνι δεν φαίνεται έως τώρα να τηρήθηκε το πρότυπο της ακτινωτής ομαδοποίησης των τάφων μέσα σε κυκλικούς περιβόλους ή τύμβους, που παρατηρείται κατά κανόνα στα νεκροταφεία της ύστερης Χαλκοκρατίας και στην πρώιμη εποχή του Σιδήρου στη βορειοδυτική Ελλάδα και τις όμορες νοτιοβαλκανικές περιοχές[26].

Οι νεκροί είχαν ενταφιαστεί εκτάδην με προσανατολισμό συνήθως Α.-Δ. και είχαν αποτεθεί κατευθείαν στο έδαφος. Μόνο στον Τ66 μπορούμε να υποθέσουμε την τοποθέτηση φθαρτών υλικών, ίσως κλαδιών, κάτω και πάνω του νεκρού. Οι λάκκοι στο σύνολό τους περιείχαν από μία ταφή, χωρίς να λείπουν οι περιπτώσεις διπλής ταφής στον ίδιο λάκκο ή παραμερισμένα οστά παλαιότερης ταφής. Ο Τ9 περιείχε δύο ταφές: η μία ταφή χρονολογείται στον 9ο/αρχές 8ου αι. π.Χ. και η δεύτερη στο τέλος του 6ου/αρχές 5ου αι. π.Χ. Δύο ταφές περιείχαν και οι τάφοι Τ24 και Τ64/65. Στον Τ24 οι νεκροί είχαν τοποθετηθεί ο ένας πάνω στον άλλο διαχωρισμένοι με ένα λεπτό στρώμα χώματος. Στον Τ64/65 οι νεκροί είχαν αποτεθεί ο ένας κάθετα στον άλλο. Η μία ταφή χρονολογείται στον 8ο αι. π.Χ., ενώ η δεύτερη στον 5ο αι. π.Χ. Μόνο σε μία περίπτωση παρατηρήθηκε ανακομιδή οστών στον τάφο Τ63. Στους Τ41 και Τ71 είχε τοποθετηθεί ένας λίθος κάτω από το σώμα του νεκρού, ενώ στους Τ66, Τ69 και Τ90 ένας λίθος είχε τοποθετηθεί πάνω στο κρανίο. Οι περισσότερες ταφές ήταν πλούσια κτερισμένες με όπλα, κοσμήματα και αγγεία, χωρίς βέβαια να λείπουν και οι ακτέριστες (Τ2, Τ3, Τ7, Τ12, Τ18, Τ21, Τ24, Τ28, Τ34, Τ36, Τ37, Τ45, Τ50, Τ52 και Τ98). Αξιοπρόσεκτο είναι ότι σχεδόν όλοι οι άρρενες νεκροί ενταφιάζονται με ένα ζεύγος δοράτων και με ένα μαχαίρι, το οποίο συχνά συνοδεύει και γυναικείες ταφές. Τα αγγεία συνήθως τοποθετούνται στα πόδια του νεκρού.

Εκτός των λακκοειδών τάφων συναντώνται ένας ατελής κιβωτιόσχημος, τρεις κεραμοσκεπείς και μία ταφή σε πίθο. Ο κιβωτιόσχημος τάφος Τ75/83 είναι κατασκευασμένος από γκρίζους πλακοειδείς λίθους ως τοιχώματα και ήταν σκεπασμένος με λιθοσωρό. Οι τρεις κεραμοσκεπείς τάφοι (Τ43, Τ49, Τ55) βρίσκονταν στην ανατολική πλευρά του νεκροταφείου αποτελώντας μια μικρή συστάδα. Ήταν κατασκευασμένοι από μία κέραμο κορινθιακού τύπου ως πυθμένα και δύο κεράμους τοποθετημένες δικλινώς ως κάλυμμα. Στον Τ49 ο νεκρός είχε αποτεθεί κατευθείαν στο φυσικό έδαφος. Περιείχαν μία ταφή, με εξαίρεση τον Τ55 που περιείχε δύο ταφές. Οι ταφές ήταν ακτέριστες και μόνο ο Τ55 περιείχε ως κτέρισμα ένα χάλκινο δακτύλιο. Η χρονολόγησή τους βασίζεται στον τύπο του τάφου, που συναντάται στη βορειοδυτική Ελλάδα ήδη από το τέλος του 6ου-αρχές 5ου αι. π.Χ.

Από τις 101 αποκαλυφθείσες ταφές, μία (Τ59) χρονολογείται στον 13ο/12ο αι. π.Χ., 8 ταφές από το 10ο αι. έως τις αρχές του 8ου αι. π.Χ., 22 ταφές στον 8ο αι. π.Χ., 10 ταφές από το τέλος του 7ου αι. έως το τέλος του 6ου αι. π.Χ. και 39 ταφές στον 5ο αι. έως τις αρχές του 4ου αι. π.Χ.

Η παλαιότερη χρονολογικά λακκοειδής ταφή Τ59 (Πίν. 121 δ) αποτελεί για το νεκροταφείο του Λιατοβουνίου μια μεμονωμένη μέχρι τώρα περίπτωση κλειστού ταφικού συνόλου, που χρονολογείται στο 13ο/12ο αι. π.Χ. Περιείχε δύο χάλκινα ξίφη, δύο χάλκινες αιχμές δοράτων (η μία φλογόσχημη, AMI 8326)[27], οκτώ ομφάλια και αρκετά χάλκινα κομβία (tutuli), τα οποία διακοσμούσαν το δερμάτινο θώρακα του πολεμιστή-νεκρού. Το ένα χάλκινο ξίφος[28] (AMI 8184) (Πίν. 122 α), εξαίρετο δείγμα οπλουργίας, φέρει έκκρουστη διακόσμηση από τρέχουσες σπείρες, κυμάτιο και διάγραμμα τρίγωνα στη λεπίδα και στη λαβή, η οποία διασώζει τμήμα της ελεφαντοστέινης επένδυσής της. Το δεύτερο χάλκινο ξίφος (AMI 8183) είναι αμφίστομο με λαβή, που περιμετρικά φέρει ψηλό περιχείλωμα για τη στερέωση της επένδυσης και

24. Ο χαρακτηριστικός αυτός τρόπος ταφής, όπου λιθοσωρός καλύπτει λακκοειδείς τάφους, συναντάται στη Βίτσα Ζαγορίου (βλ. Ι. Βοκοτοπούλου, Βίτσα, Αθήνα 1986, σ. 329), στο Τρεμπενίστε της Αχρίδας (βλ. Archaelogia Jygoslavica V (1964), σ. 73) και στην Τσαουζίτσα της Κεντρικής Μακεδονίας (βλ. BSA 24 (1919-1921), σ. 7).

25. Τα λάινα εξογκώματα, που μνημονεύει ο Ευριπίδης (Ηρακλής Μαινόμενος, στ. 1.332).

26. Για παράδειγμα βλ. Μ. Ανδρόνικος, Βεργίνα Ι: Το Νεκροταφείο των Τύμβων, Αθήνα 1969, σ. 151 κ.ε. και ΑΔ 43 (1988): Χρονικά, σ. 302-304 (ανασκαφή τύμβων στη Μερόπη Πωγωνίου).

27. Πρβλ. Φηγός (Τιμητικός τόμος για τον Σ. Δάκαρη), Ιωάννινα 1994, σ. 257 και εικ. 26.

28. Για όμοιου τύπου ξίφος βλ. M. Comstock - C. Vermeule, ό.π. (υπο-

απολήγει σε χελιδονοουρά. Ο τύπος[29] είναι αρκετά διαδεδομένος στο μεσογειακό χώρο κατά την ΥΕ ΙΙΙΒ-Γ περίοδο. Τα κτερίσματα του Τ59 είναι αποκαλυπτικά της προέλευσης και των εξωτερικών σχέσεων των πρώτων εποικιστών αυτού του οικισμού. Στην ίδια περίοδο ανήκει ένα χάλκινο ξίφος[30] (ΑΜΙ 8127) (Πίν. 122 β), που χρονολογείται στο 1250-1200 π.Χ. και ένα τμήμα χάλκινου αγγείου με πλαστικό επίθημα στη λαβή σε μορφή βουκρανίου, που βρέθηκαν εκτός τάφου, προερχόμενα ασφαλώς από μια αναμοχλευμένη ταφή.

Από τους πρωιμότερους τάφους (10ος-8ος αι. π.Χ.) προέρχεται μια μεγάλη ομάδα χειροποίητων αγγείων, που ανήκουν στην κατηγορία γνωστή ως «αμαυρόχρωμη κεραμική τύπου βορειοδυτικής Ελλάδας»[31]. Αυτή η κατηγορία εμφανίζεται ήδη από το 15ο αι. π.Χ. στους οικισμούς της Κεντρικής Μακεδονίας[32] και γνωρίζει ιδιαίτερη άνθηση στο 13ο/12ο αι. π.Χ. Από τα τέλη του 13ου αι. η κεραμική αυτή διαδόθηκε, πιθανώς λόγω της εξάπλωσης των φορέων της, προς Δ.-ΝΔ. Στην Ήπειρο, εκτός από το Λιατοβούνι, που προστίθεται στις νέες θέσεις εύρεσής της, συναντάται στην Καστρίτσα[33], στη Δωδώνη[34], στην Κάτω Μερόπη[35], στα Κάτω Πεδινά[36], στη Βίτσα[37] και στην Κρύα[38]. Στο νεκροταφείο του Λιατοβουνίου η κατηγορία αυτή περιλαμβάνει ραμφόστομες πρόχους (ΑΜΙ 8244/Τ89), κανθάρους (Πίν. 122 γ: ΑΜΙ 7989 και Πίν. 122 δ: ΑΜΙ 8246/Τ99), αμφορείς (Πίν. 122 ε: ΑΜΙ 8260/Τ36 και Πίν. 122 στ: ΑΜΙ 8236/Τ64), οινοχόες (Πίν. 122 ζ: ΑΜΙ 8233/Τ91), ασκοπρόχους (Πίν. 123 α: ΑΜΙ 7986/Τ20), κύπελλα και αμφικύπελλα (Πίν. 123 β: ΑΜΙ 8066/Τ20). Τα διακοσμητικά θέματα είναι γεωμετρικά, ευθύγραμμα και λίγα καμπυλόγραμμα. Μαζί με τα αγγεία συνυπάρχουν κοσμήματα, που χρονολογούνται στην ίδια περίοδο, από τα οποία ξεχωρίζουν οι χάλκινες οκτώσχημες πόρπες (Πίν. 123 γ: ΑΜΙ 8097/Τ1). Αξιόλογη κατηγορία κτερισμάτων των πρώιμων ταφών είναι και ένας σημαντικός αριθμός αιχμών δοράτων, τα πιο πρώιμα χάλκινα και τα πιο ύστερα σιδερένια, καθώς και σιδηρά μαχαιρίδια καμπυλόγραμμα και ευθύγραμμα (Πίν. 123 δ: ΑΜΙ 7947/Τ31, ΑΜΙ 7948/Τ8, ΑΜΙ 7953/Τ11 και ΑΜΙ 7954/Τ4).

Στον 7ο και 6ο αι. π.Χ. παρατηρείται αριθμητική μείωση των τάφων (10 ταφές), πιθανώς οφειλόμενη και σε αντίστοιχη δημογραφική μείωση. Ενδιαφέρον είναι ότι σε αυτήν την περίοδο κάνουν την εμφάνισή τους αγγεία κορινθιακής προέλευσης, όπως ένα κορινθιακό αλάβαστρο (ΑΜΙ 8088/Τ15) με γραπτή παράσταση λέοντος και γλαυκός και αρύβαλλοι. Τα κορινθιακά εισηγμένα αγγεία μαρτυρούν τις εμπορικές συναλλαγές των ντόπιων οικιστών με τους κορίνθιους αποίκους των ακτών του Ιονίου. Οι νεκροί ήταν επίσης κτερισμένοι με ραμφόστομες πρόχους, τώρα τροχήλατες, που φέρουν γραπτή διακόσμηση με καστανομέλανες ταινίες και γραμμίδια, σιδερένιες αιχμές δοράτων, δύο σιδερένια ξίφη και καμπύλα μαχαιρίδια.

Οι ταφές της κλασικής περιόδου ήταν κτερισμένες κυρίως με αγγεία αττικής προέλευσης, κοσμήματα, σιδερένιες αιχμές δοράτων, μαχαιρίδια και γυάλινα αγγεία. Από τα αγγεία του α΄ μισού του 5ου αι. π.Χ. ξεχωρίζουν μία μελανόμορφη σκυφοειδής κύλικα (Πίν. 123 ε: ΑΜΙ 8074/Τ22) με παράσταση δύο εναγκαλιζόμενων μορφών μεταξύ ανθεμίων και μία ομάδα μελανόμορφων ληκύθων σε μία εκ των οποίων υπάρχει μια τρίμορφη παράσταση με την Αθηνά πάνω σε άρμα, τον Απόλλωνα κιθαρωδό και τον Ερμή (ΑΜΙ 8081/ Τ35). Από τα κοσμήματα ξεχωρίζει μια αργυρή περόνη με απόληξη σε σχήμα λεοντοκεφαλής (Πίν. 124 α: ΑΜΙ 8102/Τ22). Ενδιαφέρουσα είναι και μια μικρή ομάδα γυάλινων αγγείων του λεγόμενου φοινικικού τύπου (Πίν. 124 β: ΑΜΙ 8095/Τ23 και Πίν. 124 γ: ΑΜΙ 8069/Τ14). Αξιόλογη είναι και η παρουσία των μελαμβαφών σκύφων τύπου γλαυκός (χρονολογούμενοι κυρίως από το 475 έως το 425 π.Χ.) και των ερυθρόμορφων αγγείων στον προχωρημένο 5ο αι. π.Χ. (ιδιαίτερα των σφαιρικών ληκυθίων).

Αξιοπρόσεκτη είναι και η παρουσία των χάλκινων αγγείων, που για πρώτη φορά ως πολυτελή ταφικά κτερίσματα στην Ήπειρο εμφανίστηκαν στο νεκροταφείο της Βίτσας. Βρέθηκαν συνολικά εννέα χάλκινα αγγεία: τρεις

σημ. 13), σ. 390, αριθ. 534, και K. A. Wardle, ό.π. (υποσημ. 20), σ. 191, πίν. 13.

29. P.B.F. XX (1974) 1, σ. 74, πίν. 3, αριθ. 157A και M. Gimbutas, Bronze Age Cultures in Central and Eastern Europe, Hague 1965, πίν. 19,1.

30. Το ξίφος (ΑΜΙ 8127), ελλιπές σε τμήμα της λαβής του, ταξινομείται μεταξύ των τύπων Di και Dii της Sandars· βλ. N. K. Sandars, Later Aegean Bronze Swords, AJA 67 (1963), σ. 117-153 και πίν. 24:24. Παρόμοια ξίφη βρέθηκαν: ένα στο Μαζαράκι Ζίτσας (ΑΕ 1969, σ. 179-207) και δύο στη γειτονική Μεσογέφυρα (Hammond, ό.π., υποσημ. 5, σ. 318-319).

31. BSA XXVII (1926-1927), σ. 158-194. K. Wardle, ό.π. (υποσημ. 20), σ. 153-199. Ι. Βοκοτοπούλου, ό.π. (υποσημ. 24), σ. 255 κ.ε.

32. A. Hochstetter, Kastanas: Die handgemachte Keramik, A΄, Berlin 1984, σ. 181 κ.ε

33. ΠΑΕ 1952, σ. 373 κ.ε.

34. ΠΑΕ 1967, πίν. 28γ.

35. Φηγός, ό.π. (υποσημ. 27), σ. 235.

36. ΑΔ 30 (1975): Χρονικά, σ. 218.

37. Ι. Βοκοτοπούλου, ό.π. (υποσημ. 24).

38. Α. Ντούζουγλη - Κ. Ζάχος, Αρχαιολογικές έρευνες στην Ήπειρο και τη Λευκάδα: 1989-1990, Γήπεδο Κρύας Ιωαννίνων, ΗπειρΧρον 31 (1994), σ. 12-14.

πρόχοι, μία φιάλη (ΑΜΙ 8395/Τ96, το παλαιότερο χάλκινο αγγείο του νεκροταφείου χρονολογημένο στον 9ο/8ο αι. π.Χ.), μία όλπη, μία σφαιρική οινοχοΐσκη, ένας αρύβαλλος, μία τριφυλλόσχημη οινοχόη και μία ραμφόστομη πρόχους (ΑΜΙ 8323/Τ58). Τα χάλκινα αγγεία, κατασκευασμένα από ενιαίο σφυρήλατο έλασμα με χυτές λαβές, θεωρούνται προϊόντα της κορινθιακής χαλκουργίας[39] του 6ου και 5ου αι. π.Χ., που έφθασαν στις μολοσσικές κώμες της ενδοχώρας μέσω των αποικιών των πόλεων του Νότου στον Αμβρακικό ή στο Ιόνιο. Η ραμφόστομη πρόχους ΑΜΙ 8323/Τ58 (Πίν. 124 δ) στη λαβή φέρει πλαστική προτομή πολοφόρου γυναικείας μορφής. Από τα ευρήματα του νεκροταφείου του Λιατοβουνίου διαπιστώνεται η στενή πολιτιστική συγγένεια των οικιστών του λόφου με το μολοσσικό πληθυσμό που κατοικούσε στη Βίτσα Ζαγορίου, καθώς και με τους πληθυσμούς που κατοίκησαν στη βορειοδυτική Ελλάδα.

Από το χώρο πέριξ των τάφων, πιθανώς από διαλυμένες ταφές, προήλθε ένας σημαντικός αριθμός μετάλλινων περονών και πορπών, καθώς και θραυσμάτων μετάλλινων αγγείων. Η περισυλλογή ενός λίθινου πέλεκυ[40] (Πίν. 124 ε) από σκληρό γκριζοπράσινο πέτρωμα με γλυφή στειλέωσης και οξεία ακμή (πιθανώς νεολιθικής εποχής) αποτελεί ένδειξη για την ύπαρξη πρωιμότερης εγκατάστασης στην περιοχή της κοιλάδας του Αγίου Αθανασίου.

ΑΓΓΕΛΙΚΑ ΝΤΟΥΖΟΥΓΛΗ

ΝΟΜΟΣ ΑΡΤΑΣ

Άρτα

Η θέση των οικοπέδων, στα οποία διεξήχθη και περατώθηκε η ανασκαφική έρευνα το 1994, σημειώνεται στο Σχέδ. 3 (με τριψήφιο αριθμό).

Οδός Αρκαδίου (οικόπεδο Ν. Κωσταδήμα - Κ. Νάσκαρη) (αριθ. 203)

Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται στο επικλινές δυτικό πρανές του λόφου της Περράνθης. Στο μέγιστο μέρος του οικοπέδου αποκαλύφθηκε ο φυσικός βράχος και μόνο στο νοτιοδυτικό τμήμα του αποκαλύφθηκαν τμήμα ενός τοίχου (Τ1) με κατεύθυνση Α.-Δ. και σε ανώτερο στρώμα η δυτική γωνία πιθανώς μιας οικίας της ύστερης κλασικής περιόδου. Βορειοδυτικά του Τ1 εκτείνεται στρώμα λατύπης.

Ο Τ1 είναι κατασκευασμένος από μία σειρά ασβεστολιθικών λιθοπλίνθων με επιμελημένη λάξευση στην άνω επιφάνειά τους. Εδράζεται κατά το ήμισυ στη φυσική κοιλότητα του βράχου, ενώ το υπόλοιπο τμήμα του στο φυσικό κόκκινο χώμα και σε στρώμα λατύπης. Σε ανώτερο επίπεδο αποκαλύφθηκε η δυτική γωνία της οικίας, που ορίζεται από τους τοίχους Τ2 (βαίνει παράλληλα και σχεδόν εφάπτεται του Τ1) και Τ3, που σώζονται στο επίπεδο δύο δόμων. Έχουν κατασκευαστεί από αργόλιθους και αδροδουλεμένους ασβεστόλιθους. Εδράζονται ομοίως στο φυσικό κόκκινο χώμα και σε στρώμα λατύπης. Ανατολικά του Τ1 εντοπίστηκε τετράγωνη κατασκευή[41], διαστ. 0,70×0,70 μ., κατασκευασμένη από ασβεστολιθικές πλάκες κάθετα τοποθετημένες και γεμισμένη από αργόλιθους και μικρά βότσαλα. Από τις επιχώσεις του ερευνηθέντος χώρου προέρχεται άφθονη οικιακή χρηστική κεραμική του 4ου αι./αρχών 3ου αι. π.Χ., με κυριαρχία άβαφων μαγειρικών αγγείων, οξυπύθμενων αμφορέων και λεκανών. Βρέθηκαν επίσης άφθονα θραύσματα πήλινων ειδωλίων και ανάγλυφων πλακιδίων, λίγα νομίσματα (τα περισσότερα οξειδωμένα), τρεις ενσφράγιστες λαβές αμφορέων και λίγες αγνύθες. Εντός των αρχαίων στρωμάτων βρέθηκε ελάχιστη μεταβυζαντινή κεραμική.

Οδός Αγίας Παρασκευής (οικόπεδο Κ. και Αικ. Κοντέλλα) (αριθ. 200)

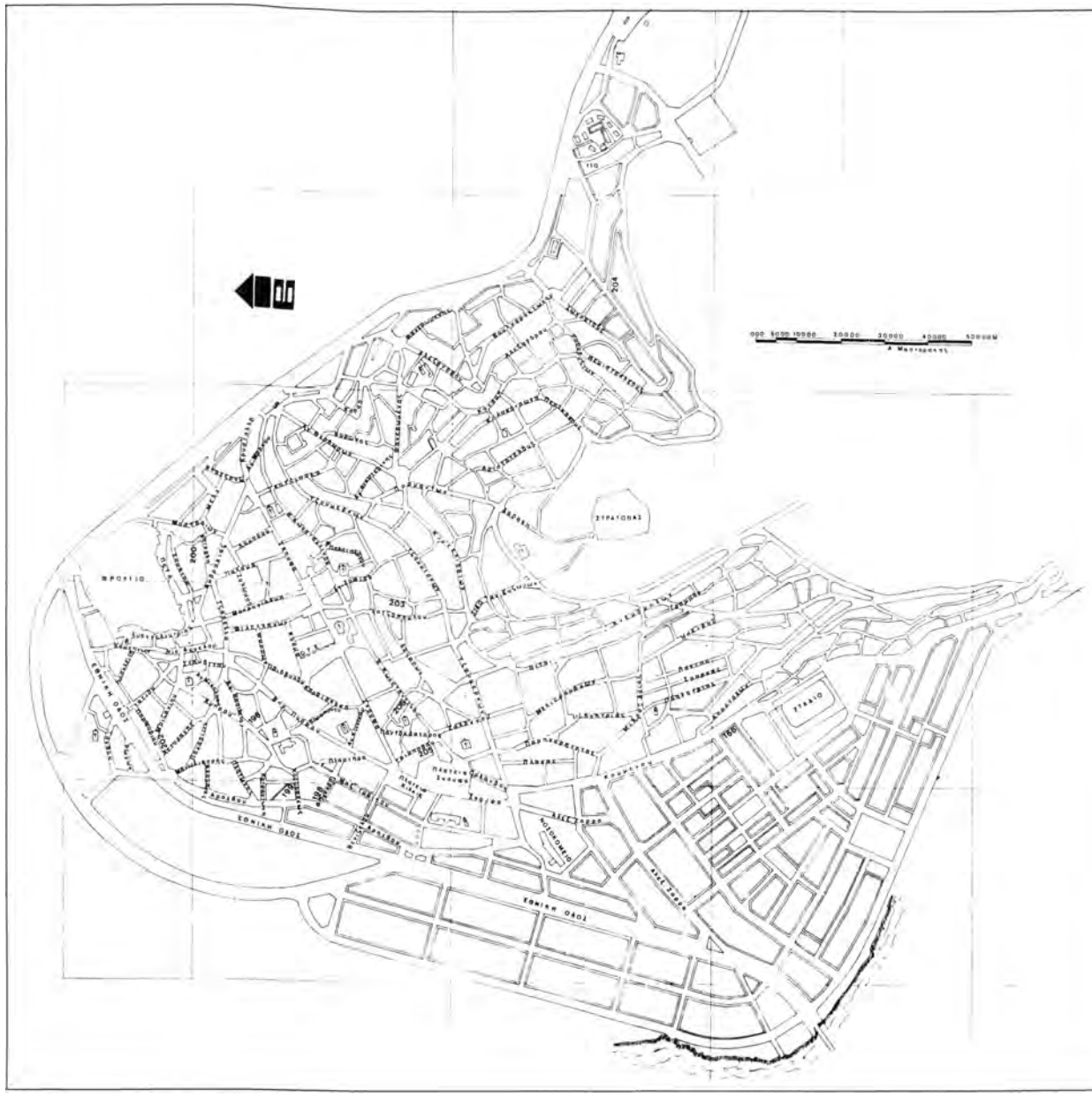
Από το παραπάνω οικόπεδο, συνολικού εμβαδού 498,64 τ.μ., ερευνήθηκε το νότιο τμήμα του, ενώ το βόρειο τμήμα του, πρώην ιδιοκτησίας Αν. Σαββίκη, είχε ερευνηθεί το 1989[42]. Ανατολικά του οικοπέδου και σε μικρή απόσταση διέρχεται τμήμα αρχαίας οδού ή πλατείας, που είχε αποκαλυφθεί στο γειτονικό οικόπεδο Αν. Σαββίκη, και το τείχος της Αμβρακίας. Στον ερευνηθέντα χώρο αποκαλύφθηκαν τα οικοδομικά λείψανα δύο όμορων

39. Βλ. σχετικά Ι. Βοκοτοπούλου, Χαλκαί κορινθιουργείς πρόχοι, Αθήνα 1975.

40. Όμοιος πέλεκυς έχει βρεθεί κοντά στη νεολιθική Κόκκινη Σπηλιά, στη θέση Μαραθιά Αγίου Ηλία Ιθωρίας, στην Αιτωλία· βλ. ΠΑΕ 1963, σ. 211, πίν. 186α. Παρόμοιος πέλεκυς από μαλακότερο λίθο έχει περισυλλεγεί στα Βλαχοκάλυβα Ωρωπού Πρεβέζης· βλ. Φήγος, ό.π. (υποσημ. 27), σ. 258, εικ. 30.

41. Παρόμοια κατασκευή εντοπίστηκε και στο οικόπεδο Κοντέλλα· βλ. αμέσως παρακάτω.

42. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 261-262.

Σχέδ. 3. Άρτα. Τοπογραφικός χάρτης, όπου σημειώνονται τα ανασκαμμένα κατά το 1994 οικόπεδα.

οικιών, της αρχαϊκής και κλασικής περιόδου, με αγωγό ανάμεσά τους (Σχέδ. 4-5). Συγκεκριμένα αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά δύο χώροι στη βόρεια οικία και τρεις χώροι στη νότια οικία.

Στα επάλληλα στρώματα επιχώσεων της βόρειας οικίας διαπιστώθηκαν δύο οικοδομικές φάσεις, μία της αρχαϊκής και μία της κλασικής περιόδου. Με την αρχαιότερη οικοδομική φάση συνδέεται ο εξωτερικός τοίχος της οικίας Τ6, ο οποίος αποτελεί και το βόρειο τοίχωμα του αγωγού. Ο Τ6 είναι κατασκευασμένος από πλακοειδείς ασβεστόλιθους, που σώζονται σε ύψος έξι δόμων, με υποθεμελίωση τρεις δόμους από αργόλιθους. Η εύρεση στο επίπεδο θεμελίωσής του άφθονης κεραμικής αρχαϊκών χρόνων χρονολογεί την κατασκευή του

περί τα μέσα του 6ου αι. π.Χ. Στην κλασική περίοδο με τον ίδιο προσανατολισμό και χρησιμοποιώντας τον ίδιο τοίχο ως εξωτερικό, ο οποίος πρέπει να δέχθηκε επισκευές, οικοδομείται η κλασική οικία. Στη νεότερη κλασική οικοδομική φάση, που εγκαινιάζεται μέσα στον 5ο αι. π.Χ., ανήκουν οι τοίχοι Τ2 και Τ9, οι οποίοι είναι κατασκευασμένοι από αδροδουλεμένους ασβεστόλιθους, καθώς και σωζόμενα τμήματα δαπέδου από αραιά στρωμένα βότσαλα. Κατά τη διάρκεια της χρήσης της οικίας πρέπει να έγιναν αρκετές επισκευές στην τοιχοποιία της. Από την κεράμωσή της προέρχονται αρκετά θραύσματα κορινθιακών στρωτήρων και καλυπτήρων. Η εγκατάλειψη ή καταστροφή της κλασικής οικίας πρέπει να επήλθε προς το τέλος του 4ου αι. π.Χ. Στα κινητά ευρήματα από την κλασική φάση ανήκει άφθονη οικιακή χρηστική κεραμική 5ου και 4ου αι. π.Χ. (κύλικες, σκύφοι, αμφορείς, λεκανίδες, μαγειρικά αγγεία κ.ά), αγνύθες και λίγα νομίσματα (τα περισσότερα οξειδωμένα). Στα ενδιαφέροντα ευρήματα αυτής της φάσης ανήκει μια ομάδα μικκύλων αγγείων (Πίν. 125 α), που βρέθηκε στη νοτιοδυτική γωνία του ανατολικού χώρου της οικίας και τα οποία πρέπει να αποτέθηκαν μέσα στον 4ο αι. π.Χ. κατά τη διάρκεια κάποιας επισκευής της.

Στη νότια οικία διαπιστώθηκαν δύο οικοδομικές φάσεις, παράλληλες χρονολογικά με αυτές της βόρειας οικίας. Στην αρχαιότερη οικοδομική φάση ανήκουν οι τοίχοι Τ1α-β (βόρειος εξωτερικός τοίχος και τοίχωμα αγωγού), Τ4 και Τ8, οι οποίοι πρέπει να θεμελιώθηκαν περί το β΄ μισό του 6ου αι. π.Χ. Ο Τ4 είναι κατασκευασμένος από πλακοειδείς λίθους και ο Τ8 από ασβεστόλιθους. Από την αρχαϊκή επίχωση της οικίας προέρχονται αρκετά θραύσματα οικιακών χρηστικών αγγείων, που αντιπροσωπεύονται από κορινθιακούς σκύφους, λύχνους, κύλικες με κωνικό πόδι[43], καθώς και ταινιωτές κύλικες του σχήματος των κωμαστών, κ.ά. Από τα πιο χαρακτηριστικά ευρήματα είναι ένα θραύσμα ειδωλίου γυναικείας πολοφόρου μορφής δαιδαλικής τέχνης[44] (Πίν. 125 β) και ένα εξάλειπτρο με πολύχρωμη διακόσμηση. Κατά τη β΄ οικοδομική φάση της κλασικής περιόδου οι τοίχοι Τ1α-β και Τ8 παρέμειναν σε χρήση με διαδοχικές επισκευές και προστέθηκαν νέα χωρίσματα. Στη νεότερη κλασική φάση ανήκουν οι τοίχοι Τ5 και Τ3. Ο Τ3 θεμελιώθηκε πάνω στον παλαιότερο αρχαϊκό τοίχο Τ4. Τα σωζόμενα τμήματα δαπέδων, που ανήκουν στην κλασική φάση, ένα νεότερο πλακόστρωτο και δύο παλαιότερα βοτσαλωτά, μαρτυρούν τις διαδοχικές επισκευές και προσθήκες που έγιναν κατά τη διάρκεια χρήσης της κλασικής οικίας. Εφαπτόμενη στον τοίχο Τ8 εντοπίστηκε τετράγωνη κατασκευή, διαστ. 0,67×0,65 μ., κατασκευασμένη από τετράγωνες πλάκες κάθετα τοποθετημένες και ένα λακωνικό στρωτήρα ως πυθμένα. Η καταστροφή ή εγκατάλειψη της νότιας οικίας συμπίπτει χρονικά με αυτή της βόρειας. Στα κινητά ευρήματα της κλασικής φάσης ανήκει άφθονη οικιακή χρηστική κεραμική του 5ου/4ου αι. π.Χ., αγνύθες και λίγα θραύσματα πήλινων ειδωλίων. Από τα λίγα νομίσματα που βρέθηκαν στις κλασικές επιχώσεις, τα περισσότερα οξειδωμένα, χαρακτηριστικός είναι ένας αργυρός στατήρας Αμβρακίας (432-342 π.Χ.)[45]. Ενδιαφέροντα ευρήματα είναι μία ερυθρόμορφη λήκυθος σε θραύσματα, μία πήλινη κωνική σφραγίδα με έγγλυφη παράσταση ερωτιδέα (Πίν. 125 γ) και μία ομάδα μικκύλων αγγείων, που βρέθηκε πλησίον της τετράγωνης κατασκευής.

Ο αγωγός που διέρχεται μεταξύ των οικιών, με κατεύθυνση Α.-Δ., έχει πυθμένα από μεγάλα βότσαλα. Με βάση την κεραμική που προέρχεται από τα βαθύτερα στρώματα της επίχωσής του, η κατασκευή του πρέπει να χρονολογηθεί περί τα μέσα του 6ου αι. π.Χ. και βρισκόταν σε χρήση καθ' όλη τη διάρκεια της κλασικής περιόδου. Εντός του αγωγού, εκτός των άλλων ευρημάτων, βρέθηκε και ένα θραύσμα ανάγλυφου πλακιδίου με παράσταση πεπλοφόρου[46].

Εξωτερικά των οικιών, ανατολικά του Τ8, βρέθηκε και λίγη ελληνιστική κεραμική του 3ου/2ου αι. π.Χ.

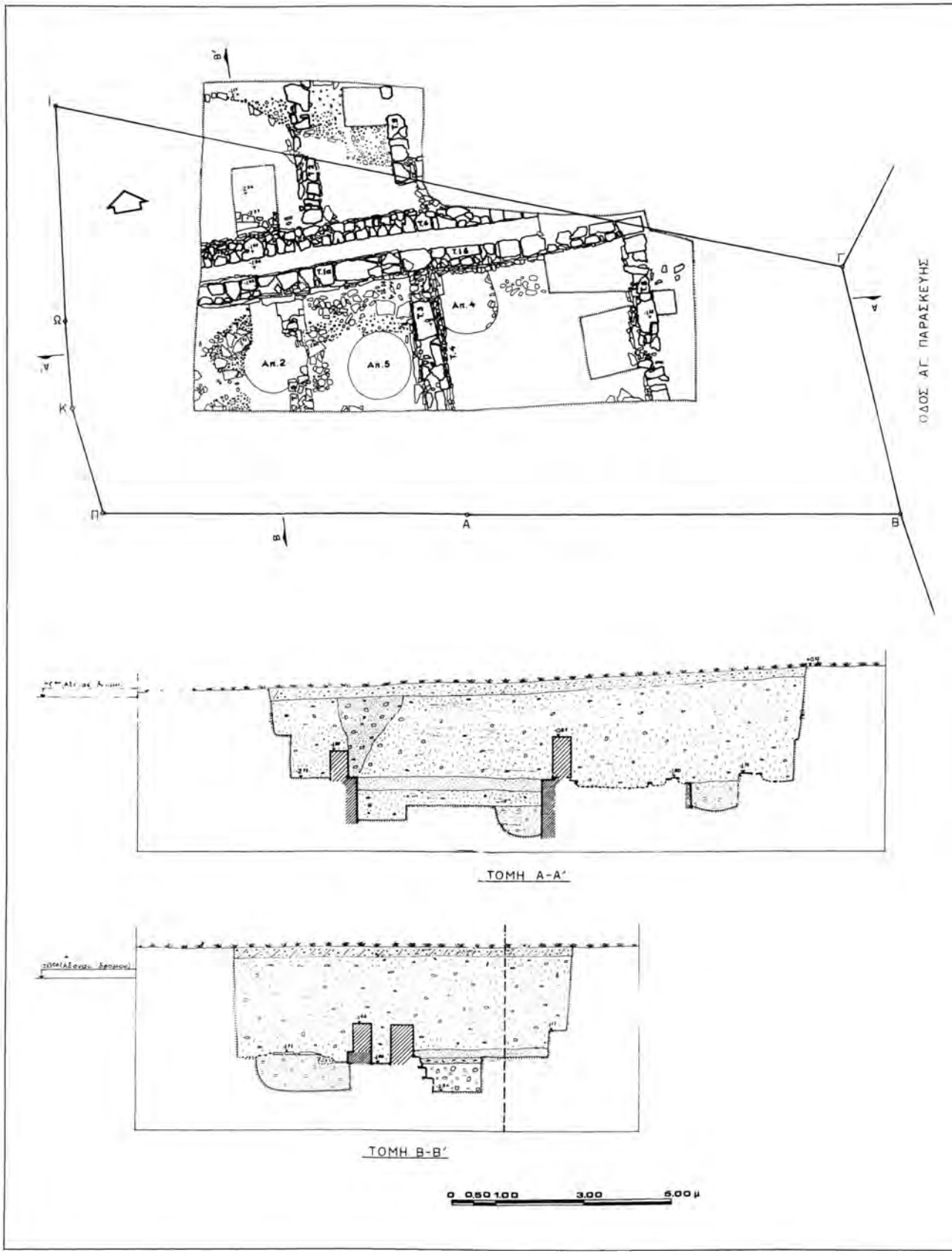
Σε όλη τη έκταση της ανασκαφής εντοπίστηκαν και ερευνήθηκαν επτά μεταβυζαντινοί αποθέτες, που είχαν διαπεράσει και διαταράξει τα αρχαία στρώματα. Οι αποθέτες απέδωσαν άφθονη άβαφη και εφυαλωμένη κεραμική μεταβυζαντινών χρόνων. Εντός των αρχαίων στρωμάτων και προκαλώντας διαλυτικές φθορές στους αρχαίους τοίχους (Τ5 και Τ2) εντοπίστηκαν έξι ταφές μεταβυζαντινών χρόνων. Οι ταφές ήταν ακτέριστες, με εξαιρέσεις τις ταφές ΙΙ και VI, οι οποίες περιείχαν ένα ζεύγος χάλκινων ενωτίων και ένα ζεύγος αργυρών, αντίστοιχα.

43. Οι κύλικες ανήκουν στην κατηγορία 1104 των ανασκαφών της Αγοράς των Αθηνών· βλ. Agora XII, 1, σ. 262 (380), 2, πίν. 18 (Class of Agora 1104).

44. Πρβλ. J. Boardman, The Cretan Collection in Oxford, Oxford 1961, σ. 115, πίν. XXXIX (497) και Corinth XII, σ. 29 (81), πίν. 5.

45. BMC Corinth, πίν. XXVII, 10.

46. Πρβλ. S. Mollard-Besques, Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre-cuite, σ. 60, πίν. XLI (B389).

Σχέδ. 4-5. Άρτα. Οδός Αγίας Παρασκευής. Οικόπεδο Κ. και Αικ. Κοντέλλα. Κάτοψη της ανασκαφής και τομές Α-Α΄, Β-Β΄.

Οδός Αγίου Βασιλείου (οικόπεδο Φ. Μανούση) (αριθ. 196)

Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται στο ίδιο οικοδομικό τετράγωνο με το οικόπεδο Τάχου, όπου σε παλαιότερη ανασκαφική έρευνα είχε αποκαλυφθεί τμήμα οδού και λείψανα οικιών της αρχαίας Αμβρακίας[47]. Επί συνολικού εμβαδού 277 τ.μ., ανασκάφηκε το τμήμα της κάλυψης της οικοδομής, εμβαδού 132,03 τ.μ., όπου αποκαλύφθηκε τμήμα οικίας (Σχέδ. 6). Η οικία ορίζεται στα ανατολικά από τον Τ3, ο οποίος εδράζεται σε κοκκινωπό χώμα και αποτελείται από μεγάλους ασβεστόλιθους κανονικά λαξευμένους (ανώτερος δόμος) ή αδροδουλεμένους (κατώτεροι δόμοι). Στα ανατολικά αποκαλύπτεται χώρος, εν μέρει ανασκαμμένος, με κεραμική που καλύπτει ένα μεγάλο χρονικό διάστημα από τα κλασικά έως και τα πρώιμα ρωμαϊκά χρόνια καθώς και το θεμέλιο του νεότερου Τ9. Πιθανότατα πρόκειται για κοινόχρηστο χώρο, οπότε και η χρήση του συνεχίζεται ανεξάρτητα από αυτή της γειτονικής οικίας. Ο χώρος αυτός διαταράχθηκε από τη διάνοιξη των βυζαντινών αποθετών 4 και 12.

Στα δυτικά του Τ3 εκτείνεται χώρος που χωρίζεται σε δύο τμήματα, το βόρειο και το νότιο, από τον Τ5· ο τοίχος αυτός (Τ5) αποκαλύφθηκε σε δύο τμήματα λόγω της διάνοιξης του βυζαντινού αποθέτη 3. Ο Τ5, που γωνιάζει κάθετα με τον Τ3, είναι κατασκευασμένος από ανισομεγέθεις αδροδουλεμένους ασβεστόλιθους και χαρακτηρίζεται από τη μεσολάβηση ποταμίσιων κροκαλών. Ο κατώτερος δόμος του εφάπτεται κάθετα με τον κατώτερο δόμο του Τ3 και εδράζεται επίσης σε κοκκινωπό χώμα. Η πρωιμότερη αυτή φάση του κτιρίου χρονολογείται στα πρώιμα κλασικά χρόνια, αλλά η χρήση του συνεχίζεται και αργότερα με μικροεπισκευές και χωρίς αλλαγές στη γενική διαρρύθμιση.

Ο χώρος που εκτείνεται στα νότια του Τ5 και δυτικά του Τ3 καλύπτεται από «βοτσαλωτό» δάπεδο από χοντρές ποταμίσιες κροκάλες. Το δάπεδο αποκαλύφθηκε κατεστραμμένο και διαταραγμένο από τη διάνοιξη των βυζαντινών αποθετών 1, 3, 5, 6, 9, 10, 11. Από την κεραμική τόσο οι ανώτεροι δόμοι των Τ3 και Τ5 όσο και το βοτσαλωτό δάπεδο χρονολογούνται στον 4ο αι. π.Χ. Χαρακτηριστική είναι η αποκάλυψη ομάδας μικκύλων αγγείων κάτω από το δάπεδο.

Ο χώρος που εκτείνεται στα βόρεια του Τ5 και δυτικά του Τ3 καλύπτεται σε μεγάλο μέρος του από στρώμα λατύπης, ενώ σε τμήμα του αποκαλύφθηκε και υπόστρωμα δαπέδου, πάχ. 0,15 μ., κατασκευασμένο από καλά πατημένο χώμα, λατύπη και θρυμματισμένα κεραμίδια. Το υπόστρωμα αυτό είναι χρονολογικά σύγχρονο με το γειτονικό «βοτσαλωτό» δάπεδο. Το στρώμα αυτό διαταράχθηκε σε μεγάλο βαθμό από τη διάνοιξη των βυζαντινών αποθετών 7, 8, 10 (ο οποίος κατέστρεψε τμήμα του Τ5), 13, 14, 15 και 16.

Σε μέση απόσταση 2,80 μ. στα δυτικά του Τ3 αποκαλύφθηκαν τέσσερα τετράπλευρα τοιχάρια (Τ1, Τ6, Τ8 και Τ10), διαστ. 0,90×0,90 μ. περίπου και μέσης μεταξύ τους απόστασης 1,60 μ., σε κοινή κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ., που ερμηνεύονται στο σύνολό τους ως θεμελιώσεις πεσσών. Στο νοτιότερο από αυτά σώζεται η κρηπίδα και ο πρώτος δόμος πεσσού, που αποτελούνται από δύο επάλληλους ασβεστόλιθους κανονικά λαξευμένους. Οι υπόλοιπες θεμελιώσεις των πεσσών είναι κατασκευασμένες από μικρούς ασβεστόλιθους, ποταμίσιες πέτρες και σπασμένα κεραμίδια, ενώ ο ανώτερος δόμος τους είναι πιο επιμελημένης κατασκευής. Το τοιχάριο 1 (Τ1) και η κρηπίδωση του πεσσού στα νότια θεμελιώνονται πάνω στο «βοτσαλωτό» δάπεδο, ενώ τα Τ6, Τ8 και Τ10 στο υπόστρωμα δαπέδου του βόρειου χώρου. Η παρουσία και η κανονικότητα των στηριγμάτων αυτών μαρτυρεί τη χρήση των χώρων ως ημιυπαίθριων με κορινθιακή κεράμωση, άποψη που ενισχύεται από την αποκάλυψη οστών ζώων και οστρέων πάνω στα δάπεδα.

Η οικία δεν αποκαλύφθηκε σε όλη την έκτασή της. Κατά την έρευνα ήλθε στο φως μεγάλη ποσότητα οικιακής χρηστικής κεραμικής, 14 αγνύθες και αρκετά θραύσματα αυτών, θραύσματα πήλινων ειδωλίων και περίπου 40 νομίσματα, σε μεγάλο βαθμό οξειδωμένα. Επίσης αποκαλύφθηκαν και θραύσματα μελαμβαφούς σκύφου με διακόσμηση ανθεμίου, δωρικών κυματίων και φύλλων κισσού (Πίν. 126 α) που χρονολογείται στο β΄ μισό του 5ου αι. π.Χ.[48].

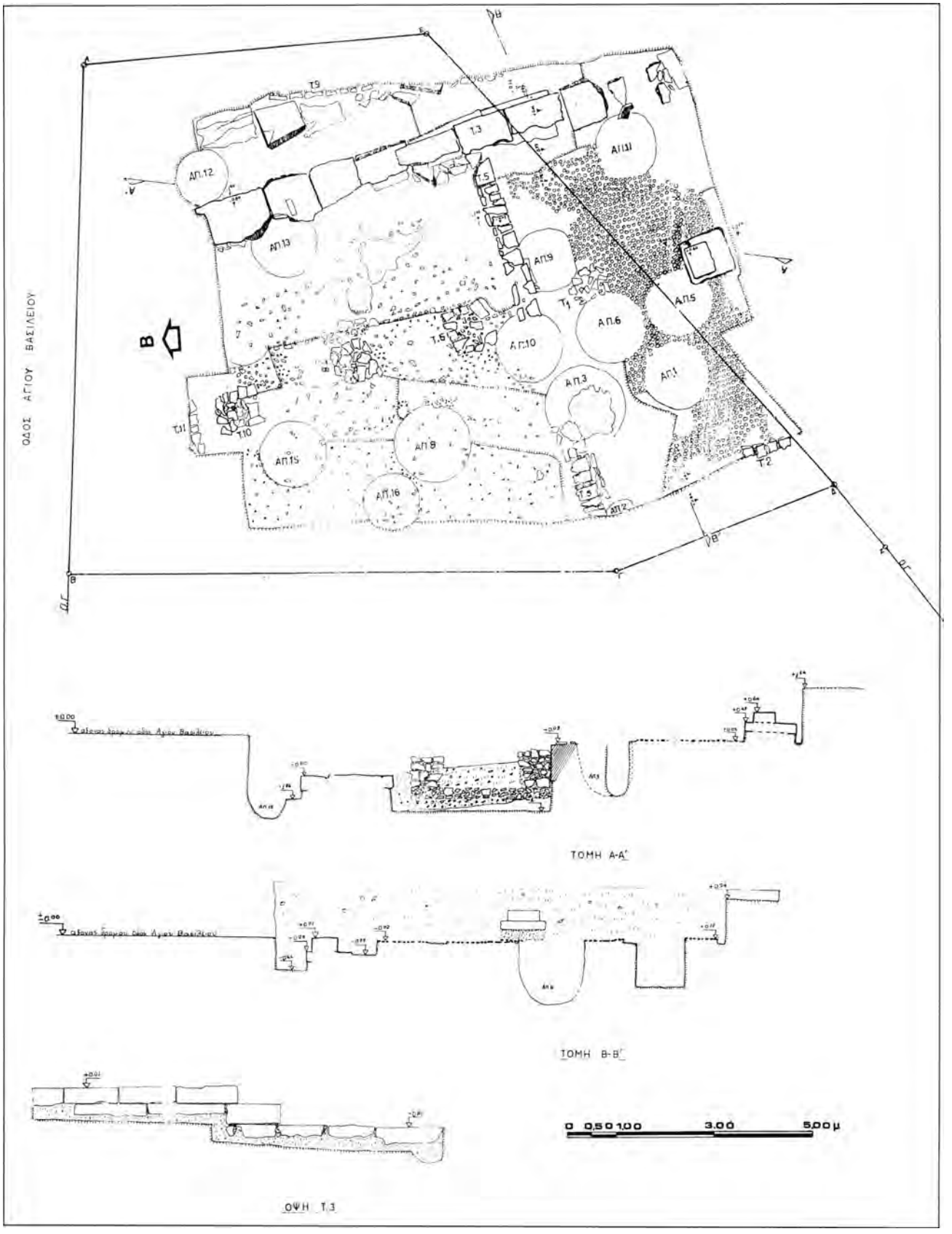
Η διάνοιξη μεγάλου αριθμού βυζαντινών αποθετών εντός του οικοπέδου, εκτός από την καταστροφή που επέφερε στα αρχαία λείψανα, προκάλεσε και τη διατάραξη των αρχαίων στρωμάτων. Εντός των αποθετών αποκαλύφθηκε μεγάλη ποσότητα εφυαλωμένης κεραμικής.

Περιοχή Κουτσομύτας (οικόπεδο Ζαχάρου - Αγόρου) (αριθ. 204)

Κατά την αποχωμάτωση του παραπάνω οικοπέδου

47. ΑΔ 38 (1983): Χρονικά, σ. 230-231.

48. Σχετικά με τη διακόσμηση βλ. Λίλα Ι. Μαραγκού, Αρχαία ελληνική τέχνη, Συλλογή Ν. Π. Γουλανδρή, Αθήνα 1985, σ. 113, αριθ. 161.

Σχέδ. 6. Άρτα. Οδός Αγίου Βασιλείου. Κάτοψη της ανασκαφής και τομές Α-Α΄, Β-Β΄. Όψη του τοίχου Τ3.

αποκαλύφθηκε στο μεγαλύτερο τμήμα του ο φυσικός βράχος της περιοχής. Κατά τη διάνοιξη, ωστόσο, πεδίλων που ακολούθησε στο βορειοδυτικό άκρο του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν και εν μέρει καταστράφηκαν δύο ταφικοί πίθοι. Ο πίθος Ι βρέθηκε σε οριζόντια θέση και σύμφωνα με τα όστρακα που συνελέγησαν πρέπει να ήταν ακόσμητος (σωζόμενο ύψος 1,18 μ., ενώ η διάμετρός του υπολογίζεται τουλάχιστον στο 1 μ.). Από το εσωτερικό του πίθου συνελέγησαν αποτμήματα χάλκινης στλεγγίδας. Από τον πίθο ΙΙ σώζεται το μεγαλύτερο τμή-μα του σώματος και η βάση του (σωζόμενο ύψος 1,27 μ., ενώ η διάμετρός του υπολογίζεται σε 1 μ. περίπου). Έφερε πλαστική διακόσμηση στο άνω μέρος του σώματός του με δύο σχοινοειδείς ταινίες, εκ των οποίων η μία, οριζόντια, περιτρέχει τη βάση του λαιμού, και 0,02 μ. πιο χαμηλά ακολουθεί κυματοειδής ταινία. Λόγω της μερικής καταστροφής του, κοντά στον πίθο ΙΙ βρέθηκαν δύο χάλκινα ελάσματα και απότμημα χάλκινης στλεγγίδας.

Οδός Αποκαύκου (οικόπεδο Β. Καλομπάτσου) (αριθ. 205)

Κατά τη διάνοιξη πεδίλων αποκαλύφθηκαν στο βόρειο τμήμα του παραπάνω οικοπέδου αρχαία οικοδομικά λείψανα με την εξής μορφή: Τμήμα τοίχου 1 με κατεύθυνση Β.-Ν., από τον οποίο αποκαλύφθηκε μόνο ένας αδρά λαξευμένος ασβεστόλιθος. Κάθετος στον Τ1 και με κατεύθυνση Α.-Δ. αποκαλύφθηκε έτερος τοίχος 2, σε ένα δόμο, κατασκευασμένος επίσης από αδρά λαξευμένους ασβεστόλιθους, που εδράζεται στο κόκκινο φυσικό έδαφος. Ο δυτικός λίθος που εφάπτεται του Τ1 φέρει στην επιφάνειά του κυκλικές και τετράγωνες εγκοπές. Στα δυτικά των Τ1 και Τ2 αποκαλύφθηκε τμήμα πλακόστρωτου πεζοδρομίου, που αποτελείται από δύο ασβεστολιθικές πλάκες λειασμένες από τη χρήση και έχει κατεύθυνση Α.-Δ. Νότια του πεζοδρομίου αποκαλύφθηκε τμήμα οδοστρώματος κατασκευασμένο από τριμμένο κεραμίδι, λατύπη, μικρές ποταμίσιες πέτρες και καστανό αμμουδερό χώμα, πολύ καλά πατημένα. Κατά τη διάνοιξη έτερου πεδίλου στα νοτιοδυτικά των λειψάνων και σε απόσταση ±4 μ. αποκαλύφθηκε τμήμα του ίδιου οδοστρώματος. Οι Τ1 και Τ2 αποτελούν επομένως τα όρια οικίας η οποία εκτείνεται προς τα ανατολικά και η οποία στα δυτικά ορίζεται από τη διασταύρωση δύο οδών, του πεζοδρομίου και του οδοστρώματος. Η κεραμική που προέρχεται από τις αναμοχλευμένες επιχώσεις χρονολογείται από τον 6ο αι. έως τον 4ο αι. π.Χ.

Οδός Κουμουνδούρου (οικόπεδο Ν. Καλιακάτσου) (αριθ. 206)

Κατά τη διάρκεια των εργασιών αποχωμάτωσης του παραπάνω οικοπέδου, που προχώρησαν παράνομα σε βάθος, καταστράφηκαν αρχαία οικοδομικά λείψανα. Κατόπιν ακολούθησε αποσπασματική ανασκαφική έρευνα, κατά την οποία εντοπίστηκαν τρία μικρά τμήματα θεμελίων τοίχων, που δεν σχετίζονται εμφανώς μεταξύ τους. Σώζονται στο ύψος ενός δόμου και είναι κατασκευασμένοι από αδροδουλεμένες ασβεστοπλίνθους. Οι δύο τοίχοι, με κατεύθυνση Α.-Δ., εισχωρούν στη δυτική παρειά του οικοπέδου και προφανώς συνεχίζονται στο παρακείμενο οικόπεδο, ενώ ο τρίτος τοίχος βρίσκεται στο βορειοανατολικό άκρο του οικοπέδου. Από τις αναμοχλευμένες επιχώσεις περισυνελέγη λίγη ποσότητα κεραμικής της αρχαϊκής και της πρώιμης κλασικής περιόδου. Χαρακτηριστικό εύρημα είναι ένα θραύσμα λύχνου[49], που χρονολογείται περί τα μέσα του 6ου αι. π.Χ.

Συμβολή των οδών Αράχθου και Τσακάλωφ (οικόπεδο Χρ. Μιμιγιάννη) (αριθ. 198)

Κατά την ανασκαφική έρευνα στο παραπάνω οικόπεδο, συνολικού εμβαδού 121,10 τ.μ., αποκαλύφθηκε τμήμα αρχαίας οδού (ή υπαίθριου ανοιχτού χώρου) με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. και ελάχιστα οικοδομικά λείψανα οικιών εκατέρωθεν αυτής. Το οδόστρωμα της οδού αποτελείται από χαλίκι, λατύπη και θραύσματα κεράμων με παχύ υπόστρωμα από κροκάλες, λατύπη και θρυμματισμένα όστρακα. Το βόρειο ανάλημμα της οδού (ο τοίχος Τ1), συγχρόνως και εξωτερικός τοίχος οικίας, διατηρεί δύο δόμους από αδροδουλεμένες ασβεστοπλίνθους και έχει ως υποθεμελίωση αργόλιθους. Παράλληλος και εφαπτόμενος του Τ1 είναι ο τοίχος Τ4, κατασκευασμένος από αργόλιθους, ο οποίος ανήκει σε παλαιότερη φάση. Το νότιο ανάλημμά της (ο τοίχος Τ2), συγχρόνως και εξωτερικός τοίχος έτερης οικίας, διατηρεί τέσσερις σειρές από ορθογωνισμένες λιθοπλίνθους με υποθεμελίωση από αργόλιθους. Στον Τ2, καθώς και στο μικρό τμήμα του κάθετου σε αυτόν Τ3, παρατηρούνται αρκετές επισκευές κατά τη διάρκεια της χρήσης τους. Αξιοσημείωτο είναι ότι τα αναλήμματα της οδού συγκλίνουν προς Δ. Από τις επιχώσεις της οδού περισυνελέγη λίγη ποσότητα κεραμικής κλασικών και ελληνιστικών χρόνων, κάτω του οδοστρώματός της δε βρέθηκαν ελάχιστα δείγματα αρχαϊκής

49. Βρίσκεται κοντά στον τύπο HT 12A, Agora IV, σ. 26, πίν. 3, 31 (71).

κεραμικής. Εντός των αρχαίων στρωμάτων βρέθηκε και ένας μεταβυζαντινός αποθέτης, που απέδωσε ελάχιστη ποσότητα άβαφων οστράκων.

3η πάροδος Αράχθου (οικόπεδο Β. Καζάκου) (αριθ. 199)

Κατά την ανασκαφική έρευνα στο παραπάνω οικόπεδο, συνολικού εμβαδού 188,40 τ.μ., αποκαλύφθηκε η συνέχεια του τείχους προς ΝΑ., που είχε αποκαλυφθεί στα παρακείμενα οικόπεδα Ι. Κολιού[50] και Πανταζή[51]. Αποκαλύφθηκε μόνο η μία παρειά του τείχους σε μήκος 6,80 μ. και σε μέγιστο σωζόμενο ύψος 1,90 μ. Η υποθεμελίωσή του αποτελείται από τρεις σειρές αργόλιθων και εδράζεται πάνω στο φυσικό κόκκινο χώμα. Οι δύο ανώτεροι δόμοι εισέχουν κατά 0,25 μ. και αποτελούνται από αδροδουλεμένους ασβεστολιθικούς ογκόλιθους. Η άνω επιφάνεια του ανώτερου δόμου διακρίνεται για την επιμελημένη λάξευσή της. Το νοτιοανατολικό άκρο του τείχους διακόπτεται από την παρουσία του φυσικού βράχου, τον οποίο και εκμεταλλεύθηκαν κατά την κατασκευή του, γεμίζοντας τις κοιλότητες με μικρούς αργόλιθους. Το πλάτος των λίθων της σωζόμενης παρειάς του τείχους ποικίλλει από 1,30-1,70 μ., ενώ από το εσωτερικό γέμισμα σώζονται άφθονες πέτρες και λατύπη. Η λίγη ποσότητα κεραμικής που συνελέγη γύρω από το τείχος χρονολογείται στα τέλη του 6ου αι.-αρχές του 5ου αι. π.Χ. Από τα ευρήματα ξεχωρίζουν η βάση μιας μελαμβαφούς κύλικας[52] (περί το 480 π.Χ.) με τα εγχάρακτα γράμματα *B M* (Πίν. 126β), και ένα θραύσμα λύχνου[53], που χρονολογείται στα τέλη του 6ου-αρχές 5ου αι. π.Χ. Αυτό το τμήμα του τείχους, που από την ευρεθείσα κεραμική πρέπει να κατασκευάστηκε μέσα στον 5ο αι. π.Χ., παρουσιάζει προβλήματα σχετικά με τη θέση του μέσα στο γενικό τοπογραφικό της Αμβρακίας, καθώς επίσης διαφέρει ως προς την κατασκευή από τα γνωστά τμήματα του τείχους.

Εντός των αρχαίων επιχώσεων βρέθηκε ένας μεταβυζαντινός αποθέτης με αρκετή ποσότητα άβαφης και εφυαλωμένης μεταβυζαντινής κεραμικής. Μεταβυζαντινή κεραμική βρέθηκε επίσης και σε όλο τον ανασκαμμένο χώρο.

Οδός Μητροπολίτου Πορφυρίου 5 (οικόπεδο Τσιρώνη) (αριθ. 202)

Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται στο νότιο τμήμα της οδού Μητροπολίτου Πορφυρίου. Στο βόρειο τμήμα της οδού, απέναντι από το οικόπεδο Τσιρώνη, στο οικόπεδο Πανταζή[54], είχε αποκαλυφθεί τμήμα του τείχους της Αμβρακίας. Στο διπλανό οικοδομικό τετράγωνο είχαν παλαιότερα αποκαλυφθεί τμήμα οδού της αρχαίας πόλης και τμήματα αρχαίων οικιστικών νησίδων.

Στο οικόπεδο Τσιρώνη κατά τη διάνοιξη δοκιμαστικής τομής αποκαλύφθηκε κατά χώραν ασβεστολιθική λιθόπλινθος (διαστάσεις: μήκος 0,60, πλάτος 0,40 και ύψος 0,65 μ.) με προσανατολισμό Α.-Δ., καθώς και άλλη λιθόπλινθος με λειασμένη επιφάνεια, εκτός θέσης, σε στρώμα νεότερων επιχώσεων. Οι δόμοι προέρχονται πιθανότατα από τους τοίχους των γειτονικών οικιών ή του τείχους. Ο προσανατολισμός εξάλλου της λιθοπλίνθου που αποκαλύφθηκε κατά χώρα συμβαδίζει με τον προσανατολισμό του γενικού οικοδομικού ιστού της αρχαίας πόλης από Β.-Ν. και Α.-Δ.

ΑΓΓΕΛΙΚΑ ΝΤΟΥΖΟΥΓΛΗ

Οδός Κομμένου (ανώνυμη δημοτική οδός μεταξύ των οικοπέδων Ι. Θεοδώρου και Σχολικών Κτιρίων) (αριθ. 166 και 195)

Το Σεπτέμβριο του 1994 αποχωματώθηκε, μετά από άδεια του Δήμου Αρταίων, το τμήμα της ανώνυμης δημοτικής οδού μεταξύ των οικοπέδων Ι. Θεοδώρου και Σχολικών Κτιρίων, όπου είχε αποκαλυφθεί τμήμα του νοτιοδυτικού νεκροταφείου της αρχαίας Αμβρακίας[55], ώστε να ενοποιηθούν η ταφική οδός και οι ταφικοί περίβολοι που εκτείνονται στα δύο οικόπεδα. Η έρευνα στο τμήμα αυτό αποκάλυψε, κάτω από παχύ στρώμα πλημμυρών του Αράχθου, τμήμα της αρχαίας ταφικής οδού, που είχε και εδώ την ίδια κατασκευή όπως στα όμορα οικόπεδα, ήταν δηλαδή πλακόστρωτη στο ανατολικό τμήμα της με πεζοδρόμιο πλ. 1 μ. και χαλικόστρωτη στο δυτικό τμήμα της.

Στις επιχώσεις της λεωφόρου βρέθηκαν αρκετά θραύσματα επιτύμβιων στηλών και μία σχεδόν ακέραιη, τύπου βορειοδυτικής Ελλάδος, που φέρει το όνομα και το πατρώνυμο της νεκρής:

50. ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 590.
51. ΑΔ 34 (1979): Χρονικά, σ. 240.
52. Agora XII, I, σ. 264 (412), II, πίν. 19.
53. Ανήκει στον τύπο HT 16 Variants, Agora IV, σ. 34 (107), πίν. 4, 32.
54. ΑΔ 30 (1975): Χρονικά, σ. 209.
55. Βλ. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 260 κ.ε.· 48 (1993): Χρονικά, σ. 278.

ΓΛΑΦΥΡΑ
ΛΥΣΩΝΟΣ

Βρέθηκαν επίσης 31 χάλκινα νομίσματα, από τα οποία τα πέντε Αμβρακίας (238-168 π.Χ.), το ένα Νικοπόλεως (εποχής Αυγούστου) και τα υπόλοιπα αδιάγνωστα. Η κεραμική, που δεν προέρχεται από αμιγή στρώματα, περιλαμβάνει όστρακα από τον 5ο αι. π.Χ. έως τους ρωμαϊκούς χρόνους.

Η έρευνα των ταφικών περιβόλων θα γίνει σε επόμενη ανασκαφική περίοδο.

ΑΝΘΗ ΑΓΓΕΛΗ

ΑΠΟΧΕΤΕΥΤΙΚΟ ΕΡΓΟ ΑΡΤΑΣ

Οι εργασίες κατασκευής σύγχρονου αποχετευτικού δικτύου στην πόλη της Άρτας άρχισαν το 1993 και περατώθηκαν το 1994, κυρίως στο κέντρο της πόλης: στους δύο βασικούς οδικούς άξονες (Βασ. Κωνσταντίνου και Αμβρακίας-Τζαβέλλα-Βασ. Πύρρου, βλ. Σχέδ. 3) εκατέρωθεν της κεντρικής οδού Σκουφά, όπου είχε αποκαλυφθεί τμήμα αρχαίας πλακόστρωτης λεωφόρου[56], στους κάθετους προς αυτούς δρόμους, καθώς και σε μεμονωμένες οδούς σε όλη την έκταση της πόλης. Το πλάτος της αύλακας που διανοίγεται κυμαίνεται από 0,80 έως 1,20 μ. και το βάθος εκσκαφής ποικίλλει ανάλογα με τη μορφολογία του εδάφους σε κάθε οδό.

Κατά την εκσκαφή της αύλακας ήλθαν στο φως οικοδομικά λείψανα της Αμβρακίας, τα οποία, συσχετιζόμενα με τα αντίστοιχα αποκαλυφθέντα λείψανα των παρακείμενων οικοπέδων, συνθέτουν τον πολεοδομικό ιστό της αρχαίας πόλης.

Τις εργασίες της αποχέτευσης ακολούθησαν διαδοχικά εργασίες για την τοποθέτηση νέων δικτύων ΟΤΕ, ΔΕΗ και ύδρευσης, στην ίδια ή σε παράλληλη αύλακα και σε μικρότερο βάθος. Τα ελάχιστα οικοδομικά λείψανα που αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά κατά τις εκσκαφές αυτές συμπληρώνουν την εικόνα της ελληνιστικής Αμβρακίας αλλά κυρίως της βυζαντινής και υστεροβυζαντινής Άρτας.

Οδός Ορλάνδου

Στο τμήμα της οδού από την οδό Τζουμέρκων έως την οδό Άννης Παλαιολογίνης αποκαλύφθηκαν τοίχοι από αργούς και πλακοειδείς λίθους, σχεδόν επιφανειακά και ανάμεσα σε φυσικές κοιλότητες του ασβεστολιθικού βράχου της περιοχής, που ανήκουν σε κτίσματα της Αμβρακίας των ελληνιστικών χρόνων και σχετίζονται με τα αρχιτεκτονικά λείψανα του οικοπέδου Λ.Α.Φ.[57]. Τμήμα τοίχου από ασβεστολιθικές λιθοπλίνθους με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., αποτελεί ανάλημμα αρχαίας οδού με την ίδια κατεύθυνση, της οποίας διασώζεται τμήμα του πλακόστρωτου πεζοδρομίου και μικρό τμήμα του χαλικόστρωτου καταστρώματος.

Στη συμβολή των οδών Ορλάνδου και Άννης Παλαιολογίνης βρέθηκε κάτω από το σύγχρονο οδόστρωμα τμήμα πλακόστρωσης από ακανόνιστες ασβεστολιθικές πλάκες, λείες από τη χρήση, η οποία ίσως σχετίζεται με πιθανή πλακόστρωτη οδό-πρόσβαση προς το ναό της Παρηγορήτισσας.

Στο τμήμα της οδού Ορλάνδου μέχρι την οδό Αποκαύκου βρέθηκαν σε μικρό βάθος λείψανα αργολιθοδομών και τμήμα λακκοειδούς ταφής μέσα σε υστεροβυζαντινές επιχώσεις.

Οδός Βασ. Κωνσταντίνου

Σε ολόκληρο το μήκος της οδού αποκαλύφθηκαν ελάχιστα μεμονωμένα τμήματα αργολιθοδομών και ασβεστολιθικών πλακών, σχεδόν επιφανειακά και ανάμεσα σε κοιλότητες του φυσικού βράχου της περιοχής, τα οποία ανήκουν σε αποσπασματικά σωζόμενα κτίσματα της Αμβρακίας.

Οδός Ζαλόγγου

Στη συμβολή των οδών Ζαλόγγου και Βασ. Κωνσταντίνου, στη βορειοανατολική γωνία του περιβόλου της Παρηγορήτισσας, βρέθηκε σε μικρό βάθος από το σύγχρονο οδόστρωμα μικρό τμήμα τοίχου από αργούς λίθους μέσα σε στρώμα βυζαντινών επιχώσεων.

Οδός Γριμπόβου

Στη συμβολή των οδών Γριμπόβου και Αποκαύκου βρέθηκαν σε βάθος 0,80 μ. από το κατάστρωμα της οδού δύο αποσπασματικά σωζόμενοι τοίχοι αρχαίου κτίσματος από αργόλιθους και αδροδουλεμένους ασβεστόλιθους.

Στη συμβολή της οδού Γριμπόβου με την οδό Σκουφά και σε βάθος 1,25 μ. βρέθηκε τμήμα αργολιθοδομής μέσα σε στρώμα βυζαντινών επιχώσεων.

56. Βλ. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 268-269.

57. Ό.π., σ. 258.

Οδός Αλεξοπούλου

Στο νότιο τμήμα της οδού προς την οδό Γριμπόβου βρέθηκε τμήμα αρχαίας οδού, πλ. 5 μ. με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., η οποία φέρει πεζοδρόμιο πλ. 1 μ. από ασβεστολιθικές πλάκες κατά μήκος του νοτιοδυτικού αναλήμματός της και βαίνει κάθετα προς την αρχαία λεωφόρο της οδού Σκουφά[58].

Στα νοτιοδυτικά της αρχαίας οδού αποκαλύφθηκε αποσπασματικά μικρό τμήμα κατασκευής από ασβεστολιθικές πλάκες και λιθοπλίνθους στο ύψος ενός δόμου, καθώς και λείψανα δαπέδου, σε βάθος 1,35 μ. και 1,55 μ. αντίστοιχα από το σύγχρονο οδόστρωμα. Η ερμηνεία και η χρήση του χώρου δεν διευκρινίζεται προς το παρόν. Από την ιδιαίτερη όμως κατασκευή του και δεδομένου ότι βρίσκεται σε μικρή απόσταση νοτιοανατολικά του κυκλικού «μνημείου» της οδού Σκουφά (στη συμβολή της με την οδό Γριμπόβου)[59], συμπεραίνουμε ότι πρόκειται για κάποιο σημαντικό κτίριο της Αμβρακίας, το οποίο εντάσσεται στην ευρύτερη περιοχή όπου τοποθετείται, βάσει των ανασκαφικών δεδομένων και των αρχαίων πηγών, το θρησκευτικό και το διοικητικό κέντρο της αρχαίας πόλης.

Οδός Παρηγορήτριας

Στο τμήμα της οδού από τη συμβολή της με την Άννης Παλαιολογίνης έως την οδό Τζουμέρκων αποκαλύφθηκε σύνολο τοίχων από αργούς λίθους, ως επί το πλείστον, και πλακοειδείς, αδροδουλεμένους ασβεστόλιθους, που ορίζουν τμήματα αρχαίων κτιρίων. Βρέθηκαν σε μικρό βάθος από το οδόστρωμα και εδράζονται σχεδόν στο φυσικό χώμα και το βράχο της περιοχής, δεδομένου ότι βρίσκονται στο δυτικό πρανές του λόφου της Παρηγορήτριας.

Δύο εξ αυτών παράλληλοι τοίχοι που βρέθηκαν επιφανειακά (-0,30 μ.), αποτελούν την προς Δ. συνέχεια των τοίχων στο νότιο τμήμα του περιβόλου της Παρηγορητρίας. Πρόκειται για αδρά λαξευμένους ασβεστολιθικούς ογκόλιθους πλ. 1,58 και 1,30 μ. αντίστοιχα, οι οποίοι αποτελούν την κρηπίδα των τοίχων.

Οδός Καραϊσκάκη

Στο τμήμα της οδού από την οδό Καραπάνου έως τη συμβολή των οδών Κ. Αιτωλού και Πριοβόλου η εκσκαφή έγινε σε μικρό βάθος (έως 1,70 μ.), αποκαλύπτοντας τμήματα τοίχων από ασβεστολιθικές λιθοπλίνθους ως επί το πλείστον και από αργούς και πλακοειδείς λίθους, τα οποία συνιστούν λείψανα κτιρίων και τμήμα αρχαίας οδού με πλακόστρωτο πεζοδρόμιο, κατεύθυνσης ΒΔ.-ΝΑ. Τα οικοδομικά λείψανα της οδού Καραϊσκάκη εντάσσονται στην ευρύτερη περιοχή όπου τοποθετείται, βάσει των ανασκαφικών δεδομένων και των αρχαίων πηγών, το θρησκευτικό και το διοικητικό κέντρο της αρχαίας πόλης. Εξάλλου, στη συμβολή των οδών Καραπάνου και Καραϊσκάκη είχε αποκαλυφθεί κατά τις εργασίες του αποχετευτικού έργου το 1992 μικρό τμήμα κτιρίου ελληνιστικών χρόνων με μνημειακή πρόσοψη, που σώζει δύο βάθρα αγαλμάτων[60].

Στο ύψος της σύγχρονης ιχθυαγοράς βρέθηκε αρχαίο λιθόκτιστο πηγάδι, χτισμένο στο ανώτερο τμήμα του κατά το ισοδομικό σύστημα, από ασβεστολιθικές λιθοπλίνθους κυκλικά λαξευμένες εσωτερικά. Το στόμιο του πηγαδιού καλυπτόταν από μεγάλες ασβεστολιθικές και αμμολιθικές πλάκες, αφήνοντας ένα μικρό ορθογώνιο άνοιγμα.

Οδός Κοσμά Αιτωλού

Κατά τις εργασίες κατασκευής σύγχρονου αποχετευτικού δικτύου, καθώς και κατά τις εργασίες τοποθέτησης νέου δικτύου ΟΤΕ που ακολούθησαν, βρέθηκαν μεμονωμένοι τοίχοι αρχαίων κτιρίων αποσπασματικά σωζόμενοι και μικρό τμήμα πλακόστρωσης από ανισομεγέθεις ασβεστολιθικές και αμμολιθικές πλάκες, σε βάθος που κυμαίνεται από 1,60 έως 1,90 μ. από το σύγχρονο οδόστρωμα.

Οδός Μακρυγιάννη

Στο τμήμα της οδού Μακρυγιάννη μεταξύ των οδών Μανέγα και Σολωμού βρέθηκαν αργολιθοδομές υστεροβυζαντινών και νεοτέρων χρόνων, σε βάθος 1,70 έως 1,85 μ. από το σύγχρονο οδόστρωμα.

Στη συμβολή με την οδό Τζαβέλλα και σε βάθος που κυμαίνεται από 2,50 έως 2,70 μ. από το κατάστρωμα της οδού βρέθηκαν τοίχοι από αδροδουλεμένους ασβεστόλιθους και μεμονωμένες λιθόπλινθοι, οι οποίες ανήκουν σε αρχαία κτίσματα και κατασκευές και σχετίζονται με τα οικοδομικά λείψανα του οικοπέδου Νάστου και Χαλκιά[61].

58. Ό.π., σ. 268-269.
59. Ό.π.
60. Ό.π., σ. 269-270
61. Βλ. ΑΔ 31 (1976): Χρονικά, σ. 195.

Δύο ογκώδεις, αδρά λαξευμένες ασβεστολιθικές λιθόπλινθοι, μήκ. 1,90 μ. και 2,50 μ. αντίστοιχα, παράλληλες και με απόσταση 0,50 μ. μεταξύ τους, που βρέθηκαν στα πρανή της αύλακας, με προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ., είναι πιθανώς μετακινημένες (τουλάχιστον η προς Α.). Σύμφωνα με την τοπογραφική ένταξη και το συσχετισμό των λειψάνων του παρακειμένου οικοπέδου Νάστου και Χαλκιά και των τοίχων που αποκαλύφθηκαν κατά την εκσκαφή του αποχετευτικού έργου της οδού Τζαβέλλα[62], όπου τοποθετείται αρχαία οδός με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., είναι πιθανόν οι λιθόπλινοι να αποτελούν τμήμα των ορίων της αρχαίας οδού.

Οδός Αμβρακίας

Στη συμβολή των οδών Αμβρακίας και Γεροστάθη, κάτω από σύγχρονο αγωγό ομβρίων υδάτων, βρέθηκε σε βάθος 1,70 έως 1,90 μ. από το οδόστρωμα αποσπασματικά σωζόμενος τοίχος από αργόλιθους και αδροδουλεμένους ασβεστόλιθους, τμήμα του οποίου εδράζεται στο φυσικό βράχο.

Στο τμήμα της Αμβρακίας μεταξύ των οδών Γεροστάθη και Χαϊκάλη βρέθηκε σε μικρό βάθος (1,30 μ.) το κατάστρωμα νεότερου λιθόστρωτου δρόμου (καλντερίμι).

Οδός Χαϊκάλη

Αποκαλύφθηκαν σε βάθος 1,50 μ. από το σύγχρονο οδόστρωμα, δύο τοίχοι αρχαίου κτίσματος από αργόλιθους και αδροδουλεμένους ασβεστόλιθους.

Οδός Μοστραίων

Στο τμήμα της οδού μεταξύ των οδών Αγίας Παρασκευής και Π. Μελά βρέθηκε σε βάθος 1,75 μ. από το οδόστρωμα τμήμα του οχυρωματικού περιβόλου της Αμβρακίας, με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Πρόκειται για μικρό τμήμα της εσωτερικής παρειάς, μήκ. 1 και πλ. 0,63 μ., το οποίο αποτελείται από δύο αδρά λαξευμένους ασβεστολιθικούς δόμους και αποκαλύφθηκε σε ύψος 0,58 μ.

Στη συμβολή των οδών Μοστραίων και Αγίας Παρασκευής, δυτικά του τείχους, κατά την εκσκαφή για την τοποθέτηση νέου δικτύου ΟΤΕ, βρέθηκε τμήμα αργολιθοδομής μέσα σε στρώμα υστεροβυζαντινών επιχώσεων.

62. Βλ. παρακάτω.

Οδός Κωστή Παλαμά

Μεταξύ των οδών Σολωμού και Τζαβέλλα βρέθηκε σε βάθος 2,90 μ. από το οδόστρωμα της οδού Κωστή Παλαμά πλακόστρωτο τμήμα από αμμολιθικές και ασβεστολιθικές πλάκες και τμήμα δαπέδου από ψιλό χαλίκι πάνω σε στρώση αργών λίθων. Η ελάχιστη κεραμική από το στρώμα καταστροφής που κάλυπτε το πλακόστρωτο ανάγει το σύνολο στους ελληνιστικούς χρόνους. Αντίστοιχα οικοδομικά λείψανα ελληνιστικών χρόνων είχαν αποκαλυφθεί κατά την ανασκαφή των δύο παρακείμενων οικοπέδων της μονής Οσίου Γρηγορίου: προς Δ. στη γωνία των οδών Κ. Παλαμά και Τζαβέλλα[63] ,και προς Ν. στη γωνία των οδών Κωστή Παλαμά και Σολωμού[64].

Οδός Τζαβέλλα

Αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά σωζόμενοι τοίχοι που συνιστούν τμήματα αρχαίων κτιρίων (οικιών), αποχετευτικοί διάδρομοι (αγωγοί) και τμήματα τεσσάρων παράλληλων δρόμων, ανά 30 μ. περίπου, με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., οι δύο από τους οποίους διασώζουν πεζοδρόμιο από μεγάλες ασβεστολιθικές πλάκες και μικρό τμήμα του οδοστρώματός τους. Τα οικοδομικά λείψανα βρέθηκαν σε βάθος που κυμαίνεται από 1,60 έως 3,70 μ. και χαρακτηρίζονται από επάλληλες μετασκευές και επιδιορθώσεις, καλύπτοντας ένα ευρύ χρονολογικό φάσμα από την πρώιμη κλασική περίοδο έως και την ύστερη ελληνιστική, ενώ σαφής είναι η χρήση τμημάτων τους κατά τη βυζαντινή και υστεροβυζαντινή εποχή. Μεγάλο μέρος των οικοδομικών λειψάνων αποτελείται από αργόλιθους και αδροδουλεμένους ασβεστόλιθους, που σώζονται στο ύψος 3-4 ανισοϋψών δόμων. Στην ευρύτερη περιοχή μεταξύ των οδών Μακρυγιάννη και Φιλελλήνων αποκαλύφθηκαν τοίχοι ιδιαίτερα επιμελημένης κατασκευής, που σώζονται στο ύψος 6-7 δόμων, από καλοδουλεμένες λιθοπλίνθους, και σχετίζονται με τα αποκαλυφθέντα λείψανα του οικοπέδου Νάστου και Χαλκιά[65].

Οδός Νικ. Αγγέλου

Στη συμβολή των οδών Νικ. Αγγέλου και Τζαβέλλα βρέθηκαν σε βάθος 1 μ. από το επίπεδο του δρόμου δύο

63. Βλ. ΑΔ 32 (1977): Χρονικά, σ. 146.

64. Βλ. ΑΔ 43 (1988): Χρονικά, σ. 306· 44 (1989): Χρονικά, σ. 255. ΗπειρΧρον 31 (1994), σ. 18.

65. Βλ. ΑΔ 31 (1976): Χρονικά, σ. 195.

αργολιθοδομές και μεμονωμένοι ασβεστόλιθοι μέσα σε αναμοχλευμένο στρώμα υστεροβυζαντινών επιχώσεων.

Οδός Αγίου Βασιλείου

Κατά τις εργασίες τοποθέτησης νέου δικτύου ύδρευσης μπροστά στο ναό του Αγίου Βασιλείου αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,65 μ. από το οδόστρωμα στρώση μεγάλων ορθογώνιων ασβεστολιθικών πλακών σε β΄ χρήση.

Οδός Ν. Πριοβόλου

Αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά σωζόμενοι τοίχοι και τμήματα δαπέδων αρχαίων κτιρίων (οικιών), τμήματα αποχετευτικών διαδρόμων (αγωγών) και δύο παράλληλων δρόμων με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Τα οικοδομικά λείψανα βρέθηκαν σε βάθος που κυμαίνεται από 1,70 έως 2,50 μ. από το κατάστρωμα της οδού και μέσα σε διαταραγμένα, λόγω των σύγχρονων επεμβάσεων στην περιοχή, στρώματα.

Στο νότιο τμήμα της οδού αποκαλύφθηκαν ασβεστολιθικές πλάκες και τοίχοι από αργόλιθους και αδροδουλεμένες λιθοπλίνθους που σχετίζονται με τα αποκαλυφθέντα λείψανα των οικοπέδων Τσέτη[66] και Εμπορικού-Βιοτεχνικού Επιμελητηρίου[67]. Στο ύψος της οδού Φ. Μανωλάκη αποκαλύφθηκε η προς ΝΑ. συνέχεια του αρχαίου δρόμου, πλ. 4 μ., ο οποίος είχε εντοπιστεί στο οικόπεδο Ν. Μπανταλούκα[68], καθώς και η ανατολική γωνία της παρόδιας οικίας που είχε αποκαλυφθεί στο ίδιο οικόπεδο. Σε απόσταση 60 μ. βόρεια του προαναφερθέντος δρόμου είχε αποκαλυφθεί κατά την ανασκαφή του οικοπέδου Μάνου[69] τμήμα δρόμου με την ίδια κατεύθυνση. Μεταξύ αυτών βρέθηκαν αποσπασματικά λείψανα παράλληλου δρόμου, που συμπληρώνει την εικόνα του πολεοδομικού ιστού της αρχαίας Αμβρακίας.

Οδός Βασ. Πύρρου

Στο τμήμα της οδού από την οδό Φ. Μανωλάκη έως την οδό Καραπάνου, στα βόρεια και βορειοανατολικά του λόφου της Αγίας Θεοδώρας, βρέθηκαν μεμονωμένα τμήματα τοίχων και ασβεστολιθικών πλακών σε μικρό βάθος από το οδόστρωμα και ανάμεσα σε κοιλότητες του φυσικού βράχου της περιοχής. Τα οικοδομικά λείψανα συνιστούν τμήματα κτιρίων της αρχαίας πόλης, τα οποία πρέπει να ενταχθούν σε ευρύτερη περιοχή όπου αποκαλύπτονται δημόσια κτίρια και χώροι υστεροαρχαϊκών έως και ελληνιστικών χρόνων, σε μεγαλύτερη πυκνότητα από ό,τι σε άλλες περιοχές της πόλης. Χαρακτηριστικά αναφέρονται τα οικοδομικά λείψανα που αποκαλύφθηκαν κατά την ανασκαφή των οικοπέδων Αλυσσανδράτου[70] και Σπυρόπουλου[71], επί της οδού Βασ. Πύρρου, του οικοπέδου Τρομπούκη[72], επί της οδού Καραϊσκάκη, καθώς και το αποκαλυφθέν κατά τις εργασίες του αποχετευτικού έργου του 1992 τμήμα μνημειακής πρόσοψης κτιρίου με τα δύο βάθρα αγαλμάτων[73]. Σημειώνεται δε ότι στην ίδια περιοχή και σε μικρή απόσταση προς Ν. τοποθετείται το ελληνιστικό πρυτανείο (στο λόφο της Αγίας Θεοδώρας)[74], το μικρό θέατρο (στην οδό Αγίου Κωνσταντίνου)[75], καθώς και ο υστεροαρχαϊκός ναός του οικοπέδου Μπακαγιάννη επί της Βασ. Πύρρου[76].

Στο τμήμα της οδού από την οδό Καραπάνου έως την οδό Πλαστήρα αποκαλύφθηκε επιφανειακά κάτω από το σύγχρονο οδόστρωμα, ο συμπαγής ασβεστολιθικός βράχος της περιοχής.

Στο ύψος του οικοπέδου Μπακαγιάννη αποκαλύφθηκε εκ νέου η νοτιοανατολική γωνία της κρηπίδας του υστεροαρχαϊκού ναού[77], σε μήκος 2,20 μ. επί της νότιας πλευράς και 4,60 μ. επί της ανατολικής, σε βάθος 0,90 μ. από το κατάστρωμα της οδού. Κατά την έρευνα σε βάθος θεμελίωσης στην περιορισμένη έκταση της νότιας πλευράς, αποκαλύπτεται συμπαγής κατασκευή έξι δόμων από ογκώδεις, αδρά λαξευμένες ασβεστολιθικές λιθοπλίνθους, συνολ. ύψ. 3,42 μ. Το ύψος των δόμων ποικίλλει από 0,40 έως 0,80 μ. και έχουν υποστεί κατεργασία με διάφορους τρόπους στην εξωτερική όψη τους. Οι δύο ανώτεροι ισοϋψείς δόμοι φέρουν αδρή λάξευση και ίχνη περιτένειας, ενώ οι κατώτεροι έχουν όψη λατομείου και εξέχουν των ανωτέρων κατά 0,10 έως 0,25 μ.

66. Βλ. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 339.
67. Βλ. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 257. ΗπειρΧρον 31 (1994), σ. 20.
68. Βλ. ΑΔ 43 (1988): Χρονικά, σ. 305.
69. Βλ. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 255. ΗπειρΧρον 31 (1994), σ. 19.
70. Βλ. ΑΔ 45 (1990): Χρονικά, σ. 247. ΗπειρΧρον 31 (1994), σ. 27.
71. Βλ. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 247-249.
72. Ό.π., σ. 265-266.
73. Ό.π., σ. 269-270.
74. Βλ. ΑΔ 42 (1987): Χρονικά, σ. 315.
75. Βλ. ΑΔ 31 (1976): Χρονικά, σ. 199. ΗπειρΧρον 25 (1983), σ. 9.
76. Βλ. παρακάτω.
77. Βλ. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 346· 22 (1967): Χρονικά, σ. 339· ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 246· 30 (1975): Χρονικά, σ. 210· 31 (1976): Χρονικά, σ. 193· ΑΔ 32 (1977): Χρονικά, σ. 145· 33 (1978): Χρονικά, σ. 179. ΑΑΑ ΙΙ (1969), σ. 39.

Από το μέσον του ανώτερου δόμου έως την έδραση του τρίτου δόμου (ύψος 1,60 μ.), το στρώμα κόκκινου χώματος με λατύπη δεν έδωσε κεραμική ή άλλα ευρήματα. Από τον τέταρτο δόμο έως το βάθος διερεύνησης ακολουθεί στρώμα κιτρινωπού αργιλώδους φυσικού χώματος.

Πάροδος Βασ. Πύρρου

Στην πάροδο απέναντι από το οικόπεδο Μπακαγιάννη βρέθηκαν σε βάθος 0,50 μ. από το επίπεδο της παρόδου τμήματα τοίχων από ασβεστολιθικές λιθοπλίνθους και αργολίθους που σχηματίζουν γωνία κτίσματος σε άμεση γειτνίαση με τον υστεροαρχαϊκό ναό.

Οδός Ν. Πλαστήρα

Αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά και σε μικρό βάθος από το οδόστρωμα ασβεστολιθικές λιθόπλινθοι και πλάκες, ανάμεσα σε φυσικές κοιλότητες αλλά και σε τεχνητά διαμορφωμένα επίπεδα του επιφανειακού βράχου. Σχετίζονται με τα αποκαλυφθέντα οικοδομικά λείψανα του οικοπέδου Χριστογιώργου (μεταξύ των οδών Βασ. Πύρρου και Πλαστήρα)[78] και, δεδομένου ότι βρίσκονται σε μικρή απόσταση από τον υστεροαρχαϊκό ναό και από το μικρό θέατρο της οδού Αγίου Κωνσταντίνου, είναι πιθανό να ανήκουν σε κάποιο δημόσιο κτίριο της Αμβρακίας.

Πλατεία Αγίας Θεοδώρας

Κατά τη διάνοιξη μικρής αύλακας στην πλατεία του ναού βρέθηκαν, επιφανειακά, τμήμα ασβεστολιθικού κατωφλιού θύρας σε β΄ χρήση και λείψανα λακκοειδούς ταφής μέσα σε υστεροβυζαντινές επιχώσεις.

Οδός Κύπρου

Στο ανατολικό τμήμα της οδού προς την οδό Μπιζανίου αποκαλύφθηκε τμήμα αρχαίου δρόμου με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., ο οποίος αποτελεί την προς ΝΑ. συνέχεια του δρόμου που είχε αποκαλυφθεί κατά την ανασκαφή του οικοπέδου Πανούτσου - Σμύρη[79].

ΘΕΟΔΩΡΑ ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗ

78. Βλ. ΑΔ 32 (1977): Χρονικά, σ. 146.

79. Βλ. ΑΔ 31 (1976): Χρονικά, σ. 204.

Κοινότητα Στρογγυλής

Κατά το θέρος του 1994 συνεχίστηκαν οι σωστικές ανασκαφικές έρευνες στο λόφο Ποδαρούλι βόρεια της κοινότητας Στρογγυλής, στην κορυφή του οποίου το προηγούμενο έτος είχαν αποκαλυφθεί τα οικοδομικά λείψανα ρωμαϊκής αγρέπαυλης[80]. Η διάρκεια χρήσης της χρονολογείται από τον 1ο έως τον 3ο αι. μ.Χ. Οι έρευνες πραγματοποιήθηκαν με δαπάνη της κοινότητας Στρογγυλής, υπό την εποπτεία της Διεύθυνσης Προγραμματισμού της νομαρχίας Άρτας και εντάχθηκαν στο Κοινοτικό Πρόγραμμα Leader 1[81]. Εθελοντική εργασία λίγων ημερών προσέφεραν πέντε μέλη της Social Civic Society στα πλαίσια των προγραμμάτων Work Camp. Η ανασκαφική έρευνα επικεντρώθηκε: α) στο βορειοδυτικό τομέα της κύριας πτέρυγας της αγρέπαυλης και β) στη νοτιοδυτική πλευρά, στους πρόποδες του λόφου Μαυροβούνι, όπου έγιναν διερευνητικές τομές για την αποκάλυψη της κάτοψης του οικοδομήματος το οποίο ο Φ. Πέτσας είχε ταυτίσει ως λουτρό (Σχέδ. 7).

α) Στην αγρεπαύλη ολοκληρώθηκε η ανασκαφική έρευνα στους Χώρους 7, 9 και 10, όπου το 1993 είχαν γίνει διερευνητικές τομές (Σχέδ. 8). Στο Χώρο 7 αποκαλύφθηκε πλήρως το ψηφιδωτό δάπεδο που είχε εντοπιστεί το προηγούμενο έτος. Η συντήρηση και στερέωσή του έγινε υπό την εποπτεία του καθηγητή συντήρησης των ΤΕΙ Αθηνών Α. Χιώτη[82].

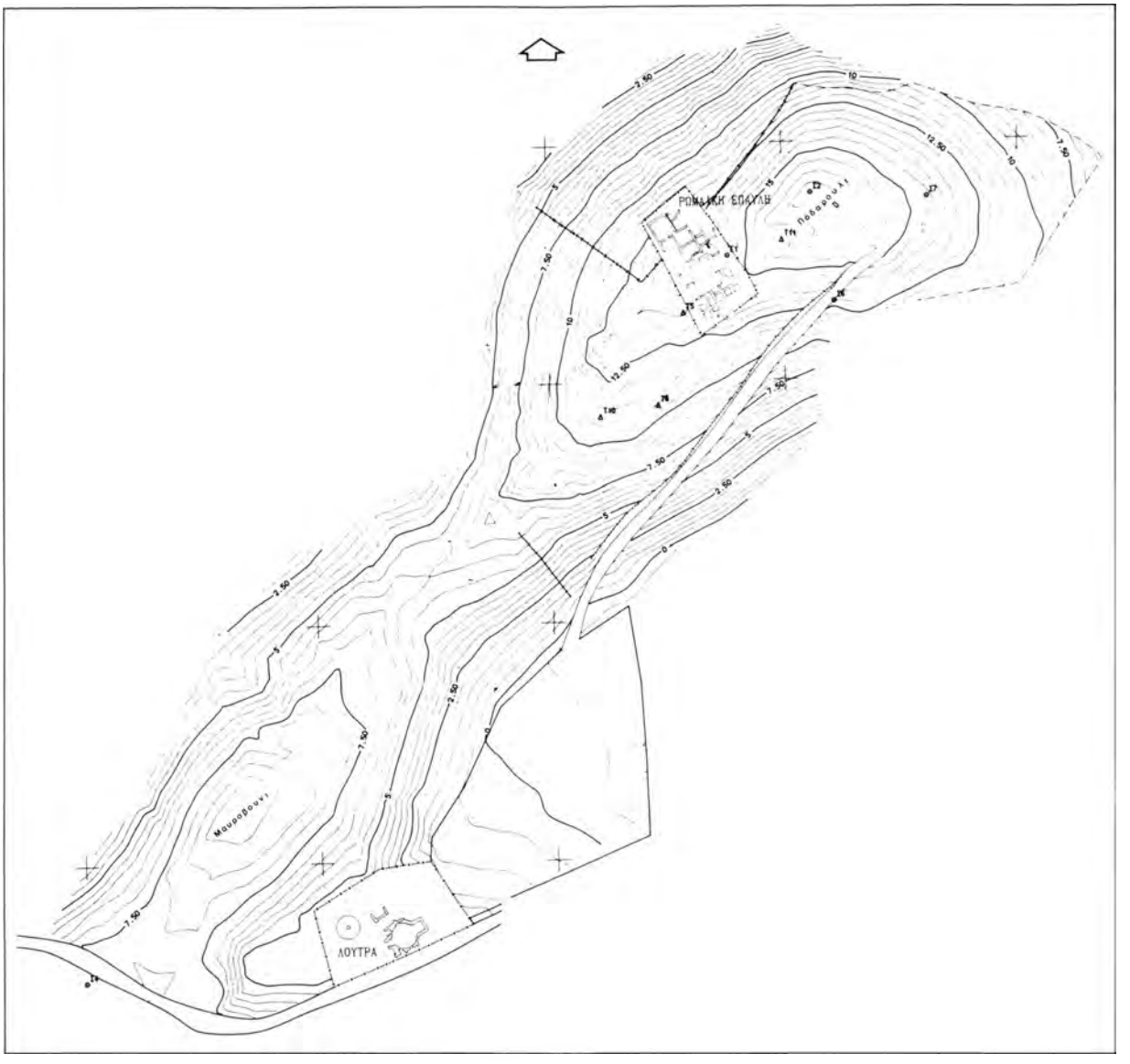
Ο Χώρος 9 είναι ο κυριότερος χώρος της βορειοδυτικής πτέρυγας, ο οποίος γίνεται προσιτός από το Χώρο 8 (διάδρομος που συνέδεε όλες τις πτέρυγες μεταξύ τους). Το δάπεδο του χώρου, όπως διαπιστώθηκε από τις διάσπαρτες ψηφίδες που βρέθηκαν κατά την εκσκαφή του, κοσμείται με ψηφιδωτή σύνθεση. Η ανασκαφή για πρακτικούς λόγους δεν προχώρησε σε βάθος έως την αποκάλυψη του ψηφιδωτού δαπέδου.

Στη βορειοανατολική πλευρά του Χώρου 9, πάνω στον τοίχο Τ13, άνοιγμα θύρας πλ. 1,10 μ. οδηγεί στο Χώρο 7. Οι τοίχοι του χώρου ήταν επιχρισμένοι με κονίαμα, όπως διαπιστώνεται από την εύρεση κονιάματος στον τοίχο Τ12. Τους τοίχους του Χώρου 7 φαίνεται πως σε ορισμένο ύψος περιέτρεχε γύψινο κοίλο κυμάτιο, του

80. Βλ. ΑΔ 48 (1993): Χρονικά, σ. 282 κ.ε.

81. Επιθυμούμε από αυτή τη θέση να ευχαριστήσουμε το φιλάρχαιο πρόεδρο της κοινότητας Στρογγυλής κ. Μπότσαρη για την πολύτιμη συνδρομή του.

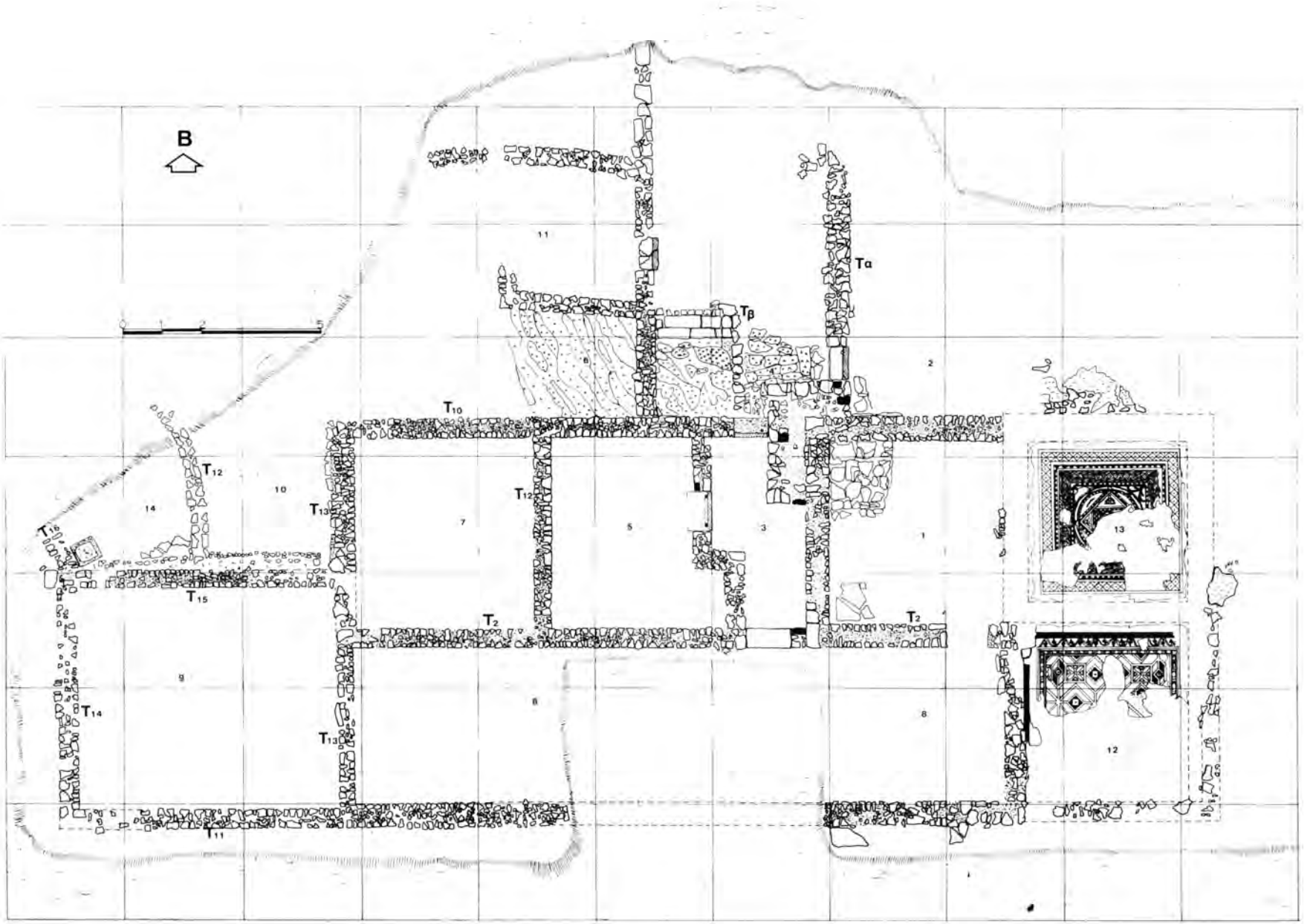
82. Ευχαριστούμε και από τη θέση αυτή τον Α. Χιώτη για την πολύτιμη συνεργασία του.

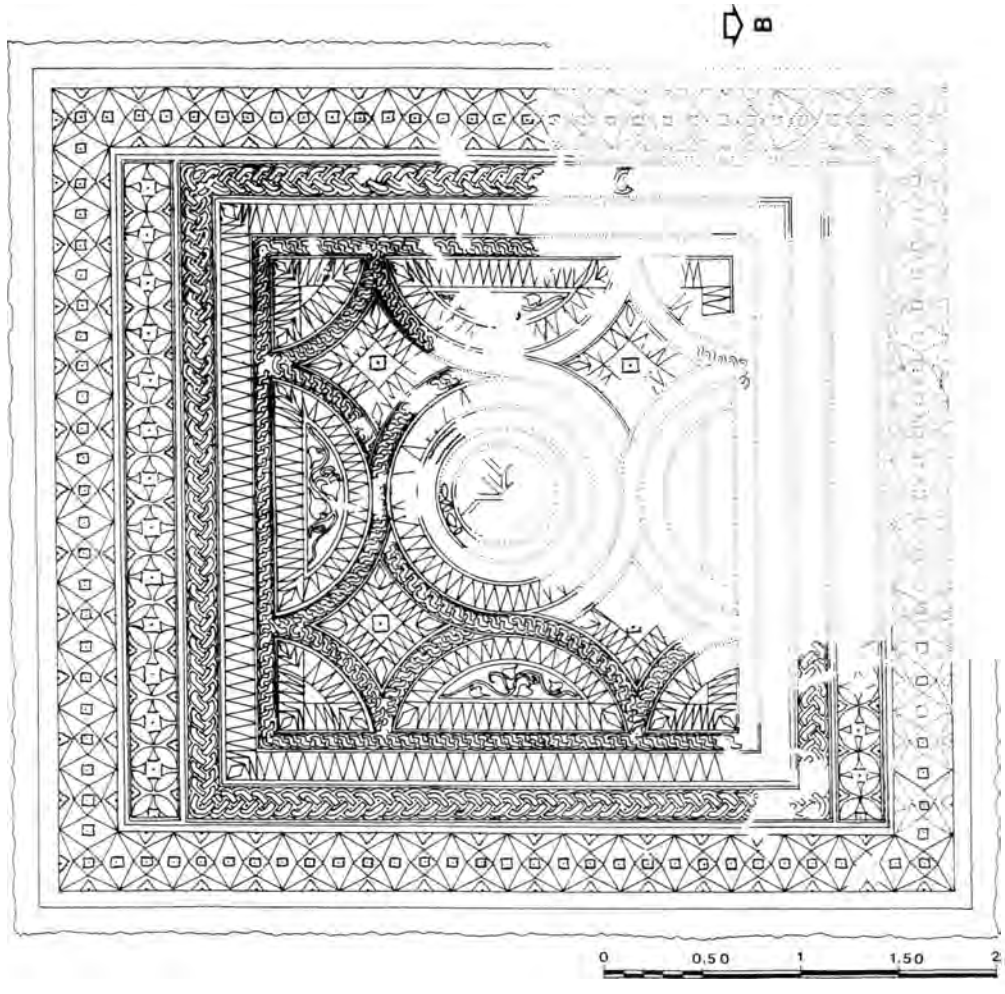
Σχέδ. 7. Νομός Άρτας. Κοινότητα Στρογγυλής. Τοπογραφικός χάρτης, όπου σημειώνονται η θέση της ρωμαϊκής αγρέπαυλης και των ρωμαϊκών λουτρών.

οποίου θραύσματα βρέθηκαν διασκορπισμένα στο χώρο. Το δάπεδο του χώρου κοσμούσε πολύχρωμη ψηφιδωτή σύνθεση από γεωμετρικά θέματα, όμοιας τεχνοτροπίας με τα ψηφιδωτά που βρέθηκαν το 1993 στους Χώρους 1, 12 και 13. Χρησιμοποιήθηκαν ψηφίδες λευκού χρώματος (για το βάθος), μελανού ή σκουροπράσινου (για τα περιγράμματα και τα κύρια θέματα), βιολετί, κίτρινου και ροδαλού. Το ψηφιδωτό δάπεδο σώζεται αποσπασματικά με φθορές στο κεντρικό και το βόρειο τμήμα του (Σχέδ. 9). Τα διακοσμητικά θέματα διατάσσονται σε ζώνες από έξω προς τα μέσα, παράλληλες με τις πλευρές του ορθογώνιου χώρου, ενώ το κεντρικό τμήμα αποτελείται από ημικύκλια και τεταρτοκύκλια που καταλήγουν σε μικρό κύκλο στο κέντρο του ψηφιδωτού.

Βορειοανατολικά του Χώρου 9 εκτείνονται οι Χώροι 10 και 14, οι οποίοι διαχωρίζονται από το νεοαποκαλυφθέντα τοίχο Τ18, ελλειψοειδούς κάτοψης. Σε αυτούς τους χώρους η έρευνα προχώρησε σε βάθος μέχρι το επίπεδο έδρασης των τοίχων, αφού αφαιρέθηκε ένα παχύ στρώμα που περιείχε πεσμένο δομικό υλικό. Ως προς την

Σχέδ. 8. Νομός Άρτας. Κοινότητα Στρογγυλής. Κάτοψη της ρωμαϊκής αγρέπαυλης.

Σχέδ. 9. Νομός Άρτας. Κοινότητα Στρογγυλής. Ψηφιδωτό δάπεδο στη ρωμαϊκή αγρέπαυλη.

κατασκευή τους, οι τοίχοι των παραπάνω χώρων είναι παρόμοιοι με τους υπόλοιπους τοίχους του συγκροτήματος που έχουν αποκαλυφθεί μέχρι στιγμής. Εδράζονται στο φυσικό βράχο και ως υποθεμελίωσή τους έχει χρησιμοποιηθεί μια σειρά από μεγάλες ασβεστοπλίνθους, που εξέχουν κατά 0,10-0,20 μ. από τους ανώτερους δόμους. Στον τοίχο Τ13 πάνω από το δόμο της υποθεμελίωσης έχει χρησιμοποιηθεί υδραυλικό κονίαμα. Εξαίρεση στην κατασκευή αποτελεί ο τοίχος Τ15, ο οποίος φέρει στη βόρεια πλευρά του επένδυση με επάλληλες σειρές οπτοπλίνθων (opus testaceum), σωζόμενη σε αρκετό ύψος.

Στα κινητά ευρήματα που προέρχονται από τον ανασκαφέντα χώρο ανήκουν θραύσματα οικιακών χρηστικών αγγείων, που χρονολογούνται από τον 1ο έως το τέλος του 3ου αι. μ.Χ., σιδερένια καρφιά, μικρά τμήματα μαρμάρων και δύο χάλκινα νομίσματα. Το ένα νόμισμα είναι κοπής Νικοπόλεως επί Καρακάλλα[83], ενώ το άλλο είναι φθαρμένο. Στα ενδιαφέροντα ευρήματα συγκαταλέγονται θραύσματα κεράμων που φέρουν το εγχάρακτο γράμμα *Θ* (Πίν. 126 γ), όστρακα ανάγλυφων σκύφων[84] (μέσα του 2ου αι./τέλη 3ου αι. μ.Χ.) και όστρακα ανάγλυφων λύχνων (Πίν. 126 δ)[85] (μέσα 2ου/τέλη 3ου αι. μ.Χ.).

83. Μ. Καραμεσίνη-Οικονομίδου, Η Νομισματοκοπία της Νικοπόλεως, Αθήνα 1975, σ. 113, αριθ. 42 και πίν. 33.

84. Hesperia 11 (1942), σ. 163.

85. Μ. Θ. Πετρόπουλος, Τα εργαστήρια των ρωμαϊκών λυχναριών της Πάτρας και το Λυχνομαντείο Αθήνα 1999, σ. 170, πίν. 37 (Μ133), σ. 171, πίν. 38 (Μ140).

β) Στα νότια-νοτιοδυτικά του κυρίως συγκροτήματος της αγρέπαυλης και ανάμεσα από τους λόφους Ποδαρούλι και Βίγλα ή Μαυροβούνι, στους πρόποδες του δεύτερου, είχαν εντοπιστεί στο παρελθόν λείψανα κτιρίου[86], το οποίο χαρακτηρίστηκε ως λουτρό. Η ανασκαφική έρευνα περιορίστηκε στην αφαίρεση των επιφανειακών επιχώσεων μέχρι την εμφάνιση των τοίχων. Τα λείψανα που αποκαλύφθηκαν (Σχέδ. 10) έχουν ως εξής:

Το κεντρικό κτίριο είναι ένα κανονικό οκτάγωνο με εσωτερική διάμετρο 7,80 μ. και μήκος κάθε πλευράς 3,20 μ. Οι έξι από τις οκτώ πλευρές του (ΘΑ, ΔΕ, ΗΘ, ΑΒ, ΕΖ, ΓΔ) φέρουν ανοίγματα, μήκ. 1,20 μ., τα οποία σώζουν στις περισσότερες περιπτώσεις (εκτός από αυτή της βόρειας πλευράς) παραστάδες από γκρίζο ασβεστόλιθο (Πίν. 127 β). Ο τοίχος της βορειοανατολικής πλευράς (ΑΒ), ο οποίος σώζεται σε ύψος 4,50 μ., σώζει και το υπέρθυρο του ανοίγματος, από το ίδιο υλικό, ενώ πάνω από αυτό αναπτύσσεται τυφλό ανακουφιστικό πλινθόκτιστο τόξο (Πίν. 127 α). Τέτοιου είδους τόξα έχουν σκοπό την αύξηση της αντοχής της τοιχοποιίας με τη δημιουργία αυτοτελών στατικά τμημάτων.

Στην ανατολική πλευρά (ΒΓ) του οκταγώνου εκτείνεται τετράπλευρος χώρος, εσωτ. διαστ. 3,30×2,35 μ., ο οποίος επικοινωνεί με το εσωτερικό του οκταγώνου με άνοιγμα, μήκ. 2,72 μ. Ο χώρος αυτός ήταν καμαροσκέπαστος, όπως μαρτυρεί η γένεση της καμάρας που σώζεται στο βόρειο τοίχο του.

Στη δυτική πλευρά (ΖΗ) του κτιρίου εκτείνεται αψιδωτός, ως προς την κάτοψη, χώρος, ανοιχτός προς Δ., που επικοινωνεί με το εσωτερικό του οκταγώνου με άνοιγμα, μήκ. 2,10 μ. Ο αψιδωτός χώρος εμφανίζεται έκκεντρα τοποθετημένος σε σχέση με τον κεντρικό άξονα, που διέπει από Α.-Δ. το κτίριο, αποτελώντας τη μοναδική διαφοροποίηση στην κατά τα άλλα συμμετρική οργάνωση του.

Στη νότια (ΔΕ) και νοτιοδυτική (ΕΖ) πλευρά του οκταγώνου αποκαλύφθηκαν προεξοχές τοίχων που μαρτυρούν την ύπαρξη και άλλων χώρων, περίκεντρα του κεντρικού οκταγώνου, οι οποίοι ερευνήθηκαν αποσπασματικά.

Οι τοίχοι που αποκαλύφθηκαν και οι οποίοι συνιστούν ή συμπληρώνουν το οκτάγωνο είναι κατασκευασμένοι από χυτή τοιχοποιία με επένδυση πλίνθων σύμφωνα με το ρωμαϊκό σύστημα τοιχοποιίας opus testaceum. Ιδιαιτερότητα ως προς τον τρόπο κατασκευής παρουσιάζουν οι τοίχοι του ανατολικού τετράγωνου χώρου οι οποίοι στο κάτω τμήμα φέρουν τοιχοποιία opus quasi-reticulatum, ενώ στο πάνω τμήμα τοιχοποιία opus testaceum.

Κατά μήκος της βόρειας πλευράς (ΘΑ) του οκταγώνου και εφαπτόμενος σε αυτή αποκαλύφθηκε τοίχος (Τ β΄), μήκ. 7,50 και πλ. 0,45 μ., κατασκευασμένος από αργόλιθους με κονίαμα ως συνδετικό υλικό.

Σε απόσταση 3,75 μ. στα βορειοδυτικά του οκταγώνου αναπτύσσεται πειόσχημος χώρος, που ορίζεται από τους Τ1, Τ2 και Τ3 και ο οποίος δεν αποκαλύφθηκε σε όλη την έκτασή του, καθώς οι πλευρικοί του τοίχοι (Τ1 και Τ3) εισέρχονται στο άσκαφο τμήμα του ανασκαφικού χώρου. Οι εν λόγω τοίχοι είναι κατασκευασμένοι επίσης από αργόλιθους και κονίαμα ως συνδετικό υλικό. Στο χώρο ανάμεσα στον τοίχο β΄ και τον πειόσχημο χώρο αποκαλύφθηκε στρώμα από μικρούς ακανόνιστους λίθους, οι οποίοι ανήκουν πιθανότατα στις καταπεσμένες τοιχοποιίες των γύρω τοίχων.

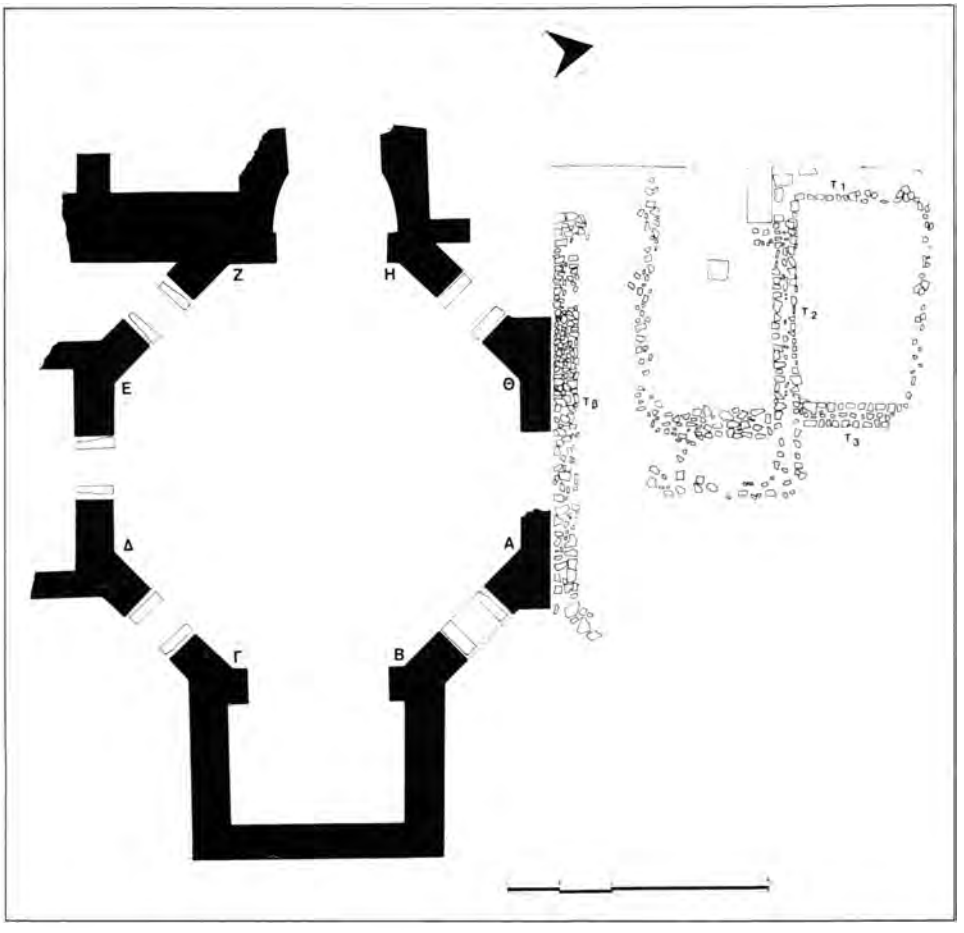
Ολόκληρος ο χώρος της ανασκαφής βρέθηκε διάσπαρτος από τμήματα καταπεσμένων συμπαγών χυτών τοιχοποιιών. Κατά την έρευνα συνελέγη κεραμική η οποία προέρχεται από το επιφανειακό στρώμα και περιέχει εφυαλωμένα όστρακα βυζαντινών και μεταβυζαντινών χρόνων αλλά και ρωμαϊκά όστρακα, κυρίως άβαφα με τροχήλατες αυλακώσεις. Επίσης συνελέγη και αρκετή ποσότητα οστών ζώων καθώς και μία πλίνθος κυκλικού σχήματος από το εσωτερικό του οκταγωνικού κτιρίου, που πιθανότατα προέρχεται από το υπόκαυστο και συνδέεται με τη χρήση του χώρου ως λουτρού. Επίσης αποκαλύφθηκαν και αρκετά αποτμήματα μαρμάρινων πλακών, που πιθανότατα προέρχονται από τις ορθομαρμαρώσεις των τοίχων.

Η μορφή του κτιρίου με τον κεντρικό οκταγωνικό χώρο και τα επιμέρους διαμερίσματα παραπέμπει στην τυπολογία των ρωμαϊκών λουτρών ή βαλανείων. Ο οκταγωνικός χώρος ήταν θολοσκέπαστος, όπως μαρτυρεί η απαρχή θόλου στο βορειοδυτικό τοίχο. Ο θόλος ήταν κατασκευασμένος από χυτή τοιχοποιία, πιθανότατα με εσωτερικές νευρώσεις, κατά το πρότυπο των θερμών της Baia και της Minerva Medica[87].

Για την εξαγωγή ακριβέστερων συμπερασμάτων ως προς τη χρονολόγηση, την ακριβή διαμόρφωση του κτιρίου και τη χρήση των επιμέρους χώρων του απαιτείται η

86. ΑΕ 1950-1951, Αρχαιολογικά Χρονικά, σ. 40-41.

87. Jean-Pierre Adam, La construction romaine, Paris 1984, σ. 194-205, όπου υπάρχει και μια κατατοπιστική τυπολογική και χρονολογική αναφορά στα θολοσκέπαστα κτίρια από τα πρώιμα έως τα ύστερα ρωμαϊκά χρόνια.

Σχέδ. 10. Νομός Άρτας. Κοινότητα Στρογγυλής. Κάτοψη του αποκαλυφθέντος τμήματος των ρωμαϊκών λουτρών.

ολοκλήρωση των ανασκαφικών ερευνών τόσο σε έκταση όσο και σε βάθος.

ΑΓΓΕΛΙΚΑ ΝΤΟΥΖΟΥΓΛΗ

ΝΟΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Περιφέρεια κοινότητας Μιχαλιτσίου

Θέση Κούκος

Κατά τις εργασίες διάνοιξης δρόμου στο πρανές του λόφου αποκαλύφθηκαν τα πλαϊνά τοιχώματα δύο κεραμοσκεπών τάφων, οι οποίοι ερευνήθηκαν ανασκαφικά. Υπενθυμίζουμε ότι στην ίδια περιοχή είχαν και κατά το παρελθόν ανασκαφεί παρόμοιας μορφής ταφές[88]. Ο πρώτος τάφος (Τ1), κεραμοσκεπής, ορθογωνικής κάτοψης, ήταν κατασκευασμένος από στρωτήρες κεράμους κορινθιακού τύπου και είχε διαστάσεις 0,98×0,57 μ. Ο τάφος είχε προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. και βρέθηκε κενός οστών και κτερισμάτων. Ο δεύτερος τάφος (Τ2) αποκαλύφθηκε σε απόσταση 3 μ. στα νότια του προηγούμενου· ήταν επίσης κεραμοσκεπής, κατασκευασμένος από κεράμους λακωνικού τύπου με διαστάσεις 1×0,40 μ. Ο τάφος ήταν κενός οστών, αλλά στο εσωτερικό του αποκαλύφθηκε πήλινη λεκανίδα που περιείχε δίωτο σκύφο του τέλους του 4ου αι. π.Χ. Οι τάφοι μετά το τέλος των εργασιών καταχώθηκαν.

Κοινότητα Σμυρτούλας

Σε μικρή απόσταση στα νοτιοδυτικά του μνημείου του

88. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 265.

Οκταβιανού Αυγούστου, που βρίσκεται στην κορυφή του λόφου του Μιχαλιτσίου, και στην ανηφορική οδό που συνδέει τον οικισμό με το μνημείο αποκαλύφθηκε τμήμα πήλινου αγωγού, μήκ. 1,50 και διαμ. 0,28 μ. Ο αγωγός είχε κατεύθυνση Β.-Ν. και ήταν ημικυκλικής διατομής, ενώ ως πυθμένας χρησιμοποιήθηκε δεύτερη επίπεδη κέραμος. Μετά την αποκάλυψή του δρομολογήθηκαν οι εργασίες καθαρισμού, σχεδίασης και αποτύπωσής του.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΖΑΧΟΣ

ΝΟΜΟΣ ΛΕΥΚΑΔΑΣ

Θέση Τσεχλιμπού (τμήμα Βόρειου Νεκροταφείου)

Οικόπεδο Μαύρας Μορφέση

Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται στη θέση Τσεχλιμπού, ανατολικά του οικοπέδου Βλάχου-Βρεττού και νότια του οικοπέδου Χρ. Λογοθέτη[89]. Στην περιοχή έχουν εντοπιστεί τελευταία και ανασκάπτονται τμήματα του Βόρειου Νεκροταφείου της αρχαίας Λευκάδας, μετά από τη θεσμοθέτηση ευρύτατης ζώνης προστασίας και ελέγχου των αρχαίων λειψάνων. Η σωστική ανασκαφική έρευνα στο οικόπεδο κάλυψε έκταση 275 τ.μ., όπου και αποκαλύφθηκαν 36 αρχαίοι τάφοι και τμήμα ταφικής οδού. Η οδός, πλ. 7,5 και σωζ. μήκ. 15 μ., διέρχεται από το βορειοανατολικό τμήμα του ερευνηθέντος χώρου με κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ. και ορίζεται βόρεια και νότια από τους αναλημματικούς τοίχους τ1 και τ2 αντίστοιχα, οι οποίοι σώζονται τμηματικά. Ο τ2 με τον παράλληλό του τ3 και τον εγκάρσιο τ4, σωζόμενοι αποσπασματικά, ορίζουν πιθανώς έναν ταφικό περίβολο, το δυτικό όριο του οποίου δεν σώζεται.

Οι 36 αποκαλυφθέντες τάφοι καταλαμβάνουν το νοτιοδυτικό τμήμα του ανασκαφέντος χώρου και κατανέμονται στους ακόλουθους τύπους: 8 σαρκοφάγοι, 19 κιβωτιόσχημοι, 5 κεραμοσκεπείς, 3 λακκοειδείς και μία θήκη. Οι τάφοι, με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ., είναι διατεταγμένοι σε παράλληλες σειρές εγκάρσια προς το μακρό άξονα της ταφικής οδού. Εξαιρέσεις αποτελούν οι τάφοι Τ10 και Τ17, που έχουν προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ.

Οι σαρκοφάγοι, κατασκευασμένες από μαλακό πωρόλιθο, έφεραν είτε μονολιθικό κάλυμμα (Τ5, Τ10, Τ31, Τ34, Τ37), είτε δύο καλυπτήριες πλάκες (Τ27, Τ30). Στον Τ25 το κάλυμμα απουσίαζε. Στην πλειονότητά τους οι τάφοι περιείχαν μία ταφή, με εξαιρέσεις τον Τ27 που περιείχε δύο ταφές και τον Τ30 που περιείχε τέσσερις. Οι Τ25 και Τ31 περιείχαν παιδικές ταφές, οι οποίες βρέθηκαν κατά χώραν με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. και σε στάση εκτεταμένη. Οι ταφές στις σαρκοφάγους Τ5, Τ10, Τ31, Τ34 και Τ37 χρονολογούνται στον 5ο αι. π.Χ., κυρίως στο β΄ μισό του. Ο Τ25, του οποίου απουσίαζε το κάλυμμα, περιείχε μία κύλικα τύπου C (470-460 π.Χ.), ενώ η παρουσία δύο χάλκινων νομισμάτων του 4ου αι. π.Χ. καθιστά προβληματική τη χρονολόγηση της ταφής. Εξαίρεση αποτελούν οι ταφές στις σαρκοφάγους Τ27 και Τ30: η νεότερη ταφή στον Τ27 χρονολογείται στο τέλος του 4ου αι./αρχές 3ου αι. π.Χ. και ήταν κτερισμένη με ένα μελαμβαφή λύχνο[90] (ΑΜΛ 2105), ένα πινάκιο και μία σιδερένια ράβδο. Από την απουσία άλλων κτερισμάτων συμπεραίνουμε ότι τα κτερίσματα της παλαιότερης ταφής είχαν αφαιρεθεί κατά τη νεότερη χρήση του τάφου. Οι ταφές στον Τ30, που χρονολογούνται από τα τέλη του 5ου αι. έως και τις αρχές του 2ου αι. π.Χ., αποδεικνύουν τη μακράς διάρκειας χρήση του τάφου. Οι νεκροί ήταν κτερισμένοι με ελάχιστα μεταλλικά ευρήματα και με αγγεία, όπως μελανόμορφες ληκύθους, μελαμβαφείς κύλικες, οινοχόες τύπου Β, έναν πτηνόσχημο ασκό, λεκανίδες. Ο Τ34 εκτός των άλλων κτερισμάτων περιείχε και οχτώ πλαγγόνες. Ενδεικτική επιλογή τους παρουσιάζεται στον Πίν. 128 α-γ ως εξής:

Μελανόμορφη λήκυθος (ΑΜΛ 2141/Τ34) με παράσταση κισσόφυλλων στο σώμα και ακτινωτό κόσμημα στον ώμο, 480 π.Χ.[91].

Πίν. 128 α: Μελαμβαφής κύλικα τύπου C (ΑΜΛ 2040/Τ10), 470-460 π.Χ.[92].

Πίν. 128 γ: Ερυθρόμορφη αρυβαλλοειδής λήκυθος (ΑΜΛ 2121/Τ31) με παράσταση γυναικείας καθήμενης μορφής που κρατά κάτοπτρο(;). Δεξιά κάλαθος και αριστερά κιονίσκος. Περί τα μέσα του 5ου αι. π.Χ.

Πίν. 128 β: Άβαφη τριφυλλόσχημη οινοχόη (ΑΜΛ 2038/Τ10) με σφαιρικό σώμα. Περί τα μέσα του 6ου αι. π.Χ.[93]. Πρόκειται πιθανώς για κειμήλιο της οικογένειας

89. Για τα οικόπεδα Βλάχου-Βρεττού και Χρ. Λογοθέτη βλ. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 278-281 και 285-286, αντίστοιχα.

90. Χρονολογείται στο τέλος του 4ου αι./αρχές 3ου αι. π.Χ.· πρβλ. Γ΄ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική, Θεσσαλονίκη, 24-27 Σεπτεμβρίου 1991, Αθήνα 1994, σ. 200 και 204, πίν. 143.

91. Βλ. Γ. Μυλωνάς, Το Δυτικόν Νεκροταφείον της Ελευσίνος, Α΄, Αθήνα 1975, σ. 217 (Ε19, αριθ. 324).

92. Πρβλ. Agora XII, 1, σ. 263 (404, 407), 2, πίν. 19. Corinth XIII, σ. 157, 230 και πίν. 45 (300-4).

93. Βλ. Corinth XIII, σ. 110 και 171 (130-3), πίν. 18.

του νεκρού, εφόσον τα υπόλοιπα κτερίσματα του τάφου χρονολογούνται στο α΄ μισό του 5ου αι. π.Χ.

Οι κιβωτιόσχημοι τάφοι (Τ2, Τ3, Τ7, Τ8, Τ9, Τ11, Τ13, Τ14, Τ15, Τ16, Τ17, Τ19, Τ20, Τ21, Τ24, Τ28, Τ29, Τ33, Τ35) είναι κατασκευασμένοι από ασβεστολιθικές πλάκες, οι οποίες συνήθως στα εσωτερικά άκρα των μακρών πλευρών φέρουν εγκοπές σε σχήμα Γ για τη σταθερότερη συναρμογή τους με τις στενές πλευρές. Στον Τ28 εγκοπές φέρουν τα εξωτερικά άκρα των στενών πλευρών. Η κάλυψή τους αποτελείται είτε από μία ασβεστολιθική πλάκα είτε από περισσότερες, οι οποίες στην κάτω πλευρά τους φέρουν ζεύγος κοίλων τόρμων για τη διευκόλυνση της μετακίνησης και επανατοποθέτησής τους. Τα πλευρικά τοιχώματα των τάφων είναι επιμελώς λαξευμένα εσωτερικά και συχνά φέρουν περιτένεια στην πάνω πλευρά τους. Οι τάφοι Τ8, Τ9, Τ11, Τ13, Τ16, Τ17, Τ20, Τ33, Τ35 περιείχαν μία ταφή, ενώ οι υπόλοιποι πολλαπλές ταφές (2-4). Στους τάφους Τ15 και Τ2 ο πυθμένας είχε επιστρωθεί με πηλό. Ο Τ24 περιείχε δύο ταφές που βρέθηκαν κατά χώραν με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. και διαχωρίζονταν μεταξύ τους από λεπτό στρώμα πηλού. Ο Τ29 είχε σφραγισμένους τους αρμούς του με πηλό. Ο Τ28 περιείχε εννέα ταφές, οι οποίες ήταν πιθανώς όλες ανακομιδές, όπως διαπιστώνεται και από την πρόχειρη κατασκευή του. Ως κτερίσματα των νεκρών είχαν αποτεθεί άβαφες και μελαμβαφείς οινοχόες, οινοχόες τύπου Β[94], λύχνοι, σφαιρικά μυροδοχεία του τύπου ΙΙΙ κατά τη Forti[95], ατρακτόσχημα μυροδοχεία, μελαμβαφείς αρυβαλλοειδείς λήκυθοι, καθώς και λίγα μεταλλικά ευρήματα όπως στλεγγίδες, ένα χρυσό φύλλο δρυός (Τ24) και δύο χάλκινα νομίσματα (Τ15), ένα Ακαρνανικού Κοινού (229-168 π.Χ.) και ένα Οινιαδών (219-211 π.Χ.). Τα περισσότερα αγγεία είναι προϊόντα τοπικών εργαστηρίων με δημοφιλέστερα σχήματα τους λύχνους με κυλινδρικό σώμα[96] και τις οινοχόες τύπου Β (αντιπροσωπευτικό παράδειγμα στον Πίν. 128 δ (ΑΜΛ 2036/Τ9). Άξια μνείας είναι ένας «μεγαρικός» σκύφος με παράσταση άκανθας και αντωπών δελφινιών (ΑΜΛ 2082/Τ21) (Πίν. 129 α) και ένα χάλκινο κιβωτίδιο ημικυλινδρικού σχήματος με ορθογώνια οπή στην πάνω πλευρά του, πιθανώς για αποταμίευση χρημάτων (κουμπαράς), όπως αποδεικνύεται και από την εύρεση πλησίον του ενός χάλκινου νομίσματος του Ακαρνανικού Κοινού (229-168 π.Χ.). Ο πρωιμότερος κιβωτιόσχημος τάφος (Τ15) χρονολογείται στα τέλη του 5ου αι. π.Χ., ενώ οι υπόλοιποι καλύπτουν μια περίοδο από τον 4ο έως το 2ο αι. π.Χ. Ο Τ20 χρησιμοποιείται και στην εποχή της Ρωμαιοκρατίας: τα πρωιμότερα κτερίσματα χρονολογούνται στο α΄ τρίτο του 4ου αι. π.Χ., ενώ τα νεότερα, ένας άβαφος λύχνος[97] ΑΜΛ 2073 και ένα ερυθροβαφές πινάκιο, χρονολογούνται στο 2ο με 3ο αι. μ.Χ. Στη βόρεια πλευρά του Τ7 βρέθηκε τραπεζιόσχημη επιτύμβια στήλη ως ταφικό σήμα. Φέρει την επιγραφή:

ΑΡΙΣΤΟΔΑΜΟΣ

Οι κεραμοσκεπείς τάφοι (Τ4, Τ6, Τ12, Τ22, Τ36) είναι κατασκευασμένοι είτε από λακωνικούς καλυπτήρες (Τ4) είτε από κορινθιακούς τοποθετημένους δικλινώς. Ως πυθμένας των κεραμοσκεπών Τ4 και Τ6 χρησιμοποιήθηκαν τα καλύμματα των υποκείμενων σαρκοφάγων ή κιβωτιόσχημων τάφων (ο Τ4 πάνω από τον Τ5 και ο Τ6 πάνω από τους Τ8 και Τ9). Στους κεραμοσκεπείς Τ4, Τ6, Τ12 και Τ22 οι ταφές βρέθηκαν κατά χώραν σε στάση εκτεταμένη και με προσανατολισμό ΝΔ.-ΒΑ. Ως κτερίσματα είχαν αποτεθεί αγγεία, κυρίως οινοχόες τύπου Β και λύχνοι, καθώς και χάλκινα νομίσματα Κορίνθου, 4ου αι. π.Χ. (ένα στον τάφο Τ6 και ένα στον Τ36). Στον Τ12, που περιείχε παιδική ταφή, βρέθηκε ένα άωτο σκυφίδιο και μέσα σε αυτό «θησαυρός» 11 χάλκινων νομισμάτων του 4ου αι. π.Χ., με την εξής σύνθεση:

Τέσσερα Λευκάδας: ένα Βελλερεφόντης με Πήγασο / *ΛΕΥ* Χίμαιρα (Αριθ. Ευρ. 381)[98]. Τρία Πήγασος· κάτω *Λ* / Τρίαινα (Αριθ. Ευρ. 382, 383, 387)[99]. Έξι Κορίνθου: Πήγασος / Τρίαινα[100]. Ένα Θεσπρωτικής Ελέας: Πήγασος προς δεξιά / Τρίαινα· άνω κηρύκειο και κάτω *ΕΛΕΑΙ* (από δεξιά προς αριστερά)[101].

Οι λακκοειδείς τάφοι (Τ18, Τ32) σχηματίζονται από ωοειδές όρυγμα, μήκους αντίστοιχου προς το ύψος του νεκρού, ενώ ο Τ23 είναι διαφορετικά κατασκευασμένος: ο λάκκος οριοθετείται από αργόλιθους και κάλυμμα από δύο ασβεστολιθικές πλάκες. Ο Τ18 χρονολογείται στις αρχές του 5ου αι. π.Χ. και περιείχε μία μελανόμορφη

94. Το σχήμα αναφέρεται ως οινοχόη τύπου Β, βλ. Corinth XIII, σ. 136-137, και ως λήκυθος βλ. Γ΄ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική, ό.π. (υποσημ. 90), σ. 200. Οι οινοχόες τύπου Β που βρέθηκαν εντός των κιβωτιόσχημων τάφων παρουσιάζουν πολλές παραλλαγές όσον αφορά στη διαμόρφωση του στομίου και του σώματος.

95. L. Forti, Gli unguentari del primo periodo ellenistico, RendAccNapoli N.S. 37 (1962), σ. 149 (τύπος ΙΙΙ).

96. Για τους λύχνους βλ. Γ΄ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική, ό.π. (υποσημ. 90), σ. 200 και σημ. 18.

97. Πρβλ. Corinth XVIII, II, σ. 28(19) και πίν. 2.

98. BMC Thess., αριθ. 147.

99. BMC Thess., αριθ. 158.

100. BMC Thess., αριθ. 432, 461-462.

101. P.R. Franke, ό.π. (υποσημ. 11), σ. 40-43, πίν. 3.

λήκυθο με παράσταση μαχόμενων πολεμιστών[102] και δύο μελαμβαφείς κύλικες χωρίς πόδι. Ο Τ23 περιείχε δύο ταφές, οι οποίες βρέθηκαν κατά χώραν και κείμενες η μία δίπλα στην άλλη. Οι ταφές στους Τ23 και Τ32 χρονολογούνται στον 4ο/3ο αι. π.Χ. Ως κτερίσματα είχαν αποτεθεί άβαφες οινοχόες τύπου Β, μία σιδερένια στλεγγίδα και τρία χάλκινα νομίσματα (Τ23), ένα του Ακαρνανικού Κοινού (229-168 π.Χ.) και δύο Λευκάδας του 4ου αι. π.Χ.

Η θήκη Τ26 είχε ως τοιχώματα τέσσερις επιτύμβιες στήλες σε β΄ χρήση[103]. Απουσιάζει το κάλυμμά της. Περιείχε δύο μελαμβαφείς τεφροδόχους τριποδικές πυξίδες με διακόσμηση τύπου «δυτικής κλιτύος» και πλαστικά πόδια σε μορφή Σφίγγας αποδοσμένης σχηματικά ΑΜΛ 2097 (Πίν. 129 β) και 2100, και ΑΜΛ 2104 α-β (Πίν. 129 γ). Ως κτερίσματα περιείχε τρία ατρακτόσχημα μυροδοχεία, ένα σφαιρικό μυροδοχείο, μία οινοχόη τύπου Β, ένα αλάβαστρο με γραπτή διακόσμηση και μία μελαμβαφή πυξιδίσκη με διακόσμηση τύπου «δυτικής κλιτύος» ΑΜΛ 2098 (Πίν. 129 δ). Οι ταφές στη θήκη χρονολογούνται από το τέλος του 3ου αι./2ου αι. π.Χ. Από τις τέσσερις στήλες-τοιχώματα της θήκης οι δύο ήταν ενεπίγραφες:

1. Ακέραιη ορθογώνια με επίστεψη από επίπεδη ταινία και κοιλόκυρτο κυμάτιο (ΑΜΛ 2008). Φέρει τη μονόστιχη επιγραφή σε κορινθιακό αλφάβητο:

ΓΑΔΒΛΑ

2. Ακέραιη με επίστεψη από επίπεδη ταινία και κοιλόκυρτο κυμάτιο (ΑΜΛ 2015). Σώζεται η μονόστιχη επιγραφή:

ΝΙΚΟΣΤΡΑ...

Από το χώρο της ανασκαφής μεταξύ των τάφων περισυνελέγησαν λίγα χάλκινα νομίσματα (τα περισσότερα Λευκάδας του 4ου αι. π.Χ. και ένα που χρονολογείται μετά το 168 π.Χ., καθώς επίσης και ένα του Ακαρνανικού Κοινού 229-168 π.Χ.) και ένας σημαντικός αριθμός επιτύμβιων στηλών. Από αυτές αναφέρονται όσες διασώζουν επιγραφή:

1. Ακέραιη με επίστεψη επίπεδη ταινία και κοίλο κυμάτιο (ΑΜΛ 1970). Φέρει τη μονόστιχη επιγραφή:

ΑΣΧΥΛΟΣ

2. Ακέραιη με επίστεψη ταινία και κοιλόκυρτο κυμάτιο (ΑΜΛ 2009). Σώζει τη μονόστιχη επιγραφή:

ΤΕΙΣΙΚ.....

3. Ακέραιη με επίστεψη ταινία και κοιλόκυρτο κυμάτιο (ΑΜΛ 2010). Φέρει τη μονόστιχη επιγραφή:

ΛΥΣΙΣ

4. Ακέραιη με επίστεψη ταινία και κοιλόκυρτο κυμάτιο (ΑΜΛ 2014). Φέρει τη μονόστιχη επιγραφή:

ΦΙΛΑΙΝΕΤΑ

Το τμήμα του Βόρειου Νεκροταφείου που ερευνήθηκε στο οικόπεδο Μ. Μορφέση, όπως προκύπτει από τη μελέτη των ευρημάτων είχε χρήση από τον 5ο έως και το 2ο αι. π.Χ., με εξαίρεση τον Τ20 που χρησιμοποιήθηκε και στην εποχή της Ρωμαιοκρατίας. Οι σαρκοφάγοι, καθώς και ο λακκοειδής τάφος Τ18 εκτείνονται παράλληλα μεταξύ τους κατά μήκος του νότιου αναλημματικού τοίχου.

Καρυώτες (θέση Σπασμένη Βρύση)

Οικόπεδο Στεφ. και Δημ Βλάχου

Στο παραπάνω οικόπεδο έχει ήδη εντοπιστεί από παλαιότερες ανασκαφικές έρευνες ο πυρήνας του Νότιου Νεκροταφείου της αρχαίας πόλης της Λευκάδας[104]. Το 1994 κατά τη διάνοιξη αύλακας κατά μήκος του ανατολικού ορίου μεταξύ του εν λόγω οικοπέδου και εκείνου ιδιοκτησίας Ξ. Λάζαρη ήλθε στο φως τμήμα του νεκροταφείου. Η ανασκαφική έρευνα περιορίστηκε στην περιοχή της αύλακας όπου αποκαλύφθηκαν έξι κιβωτιόσχημοι τάφοι, ο ένας στο ανατολικό-βορειοανατολικό και οι υπόλοιποι πέντε, εν είδει συστάδας, στο ανατολικό-νοτιοανατολικό άκρο του οικοπέδου.

Την κάλυψη των τάφων – εκτός από τον τάφο VI, που βρέθηκε ακάλυπτος και ακτέριστος – αποτελούσαν δύο τουλάχιστον ασβεστολιθικές πλάκες, πάχ. 0,12 μ. περίπου, οι οποίες έφεραν στην κάτω όψη τους ζεύγη τόρμων που εξυπηρετούσαν τη μετακίνηση και την τοποθέτησή τους. Τα τοιχώματα αποτελούσαν ασβεστολιθικές πλάκες, πάχ. 0,10 μ. περίπου, που στις περισσότερες περιπτώσεις έφεραν στις άκρες τους εγκοπές για την καλύτερη συναρμογή τους. Όπως και στους άλλους τάφους του ίδιου τμήματος του Νότιου Νεκροταφείου παρατηρήθηκε παραμόρφωση του ταφικού κελύφους, με πολλαπλή θραύση των τοιχωμάτων και μετατόπισή τους

102. Για όμοιες ληκύθους βλ. Γ. Μυλωνάς, ό.π. (υποσημ. 91), σ. 86 (Γ1-αριθ. 116) και Γ', πίν. 218, και CVA, Italia L, Palermo, Collezione Mormino 1, III H, πίν. 11, αριθ. 12 και 9-10.

103. Επιτύμβιες στήλες είχαν χρησιμοποιηθεί και για την κατασκευή ενός κιβωτιόσχημου τάφου που αποκαλύφθηκε στο οικόπεδο Βουκελάτου· βλ. ΑΔ 48 (1993): Χρονικά, σ. 288.

104. Βλ. ΑΔ 45 (1990): Χρονικά, σ. 250-254· 47 (1992): Χρονικά, σ. 286-288.

στο εσωτερικό του τάφου. Το γεγονός αυτό, που πιθανότατα συνδέεται με τις σεισμικές δονήσεις που ήδη από την αρχαιότητα συγκλόνιζαν την περιοχή, είχε καταστροφικές συνέπειες στη διατήρηση σκελετών και κτερισμάτων. Οι τάφοι περιείχαν από μία ταφή· σημειώνουμε ωστόσο ότι στον τάφο IV βρέθηκε κατά χώραν, ελλιπής ως προς το πάνω τμήμα της και το πώμα, κενή πωρολιθική κάλπη (ΑΜΛ 1963). Ο προσανατολισμός των τάφων ήταν διάφορος, Α.-Δ. ή Β.-Ν. Στα κτερίσματα των τάφων περιλαμβάνονται οινοχόες (τύπου Β της Κορίνθου) ΑΜΛ 2424/Τ ΙΙ (Πίν. 129 στ, 1), λύχνοι ΑΜΛ 2423/Τ ΙΙ (Πίν. 129 στ, 2) και ΑΜΛ 2419/ΤΙ) (Πίν. 129 ε) και μυροδοχεία (ΑΜΛ 2422/Τ ΙΙ) (Πίν. 129 στ, 3), πιθανότατα ντόπιου εργαστηρίου, που καλύπτουν ένα χρονολογικό διάστημα μεταξύ των μέσων του 4ου αι. π.Χ. και των αρχών του 3ου αι. π.Χ. Ιδιαίτερα ο τάφος ΙΙΙ περιείχε στεφάνι με λεπτά χρυσά φύλλα, χρυσή δανάκη και ένα ασημένιο οβολό Κορίνθου[105] (εμπροσθότυπος: φτερωτός Πήγασος, οπισθότυπος: περίτεχνη τρίαινα και Σ), που χρονολογεί την ταφή μέσα στον 4ο αι. π.Χ.

Κατά την εκσκαφή της αύλακας βρέθηκε ασβεστολιθική επιτύμβια στήλη με επίστεψη ταινία και κοιλόκυρτο κυμάτιο (ΑΜΛ 1968), ύψ. 0,62 μ., που φέρει τη μονόστιχη επιγραφή:

ΛΑΜΠΙΟΣ

Η αποκάλυψη των τάφων συμφωνεί με τη χρονολόγηση και την τυπολογία των υπόλοιπων ταφών που είχαν αποκαλυφθεί στο ίδιο οικόπεδο κατά τις προηγούμενες ανασκαφικές περιόδους.

ΑΓΓΕΛΙΚΑ ΝΤΟΥΖΟΥΓΛΗ

ΠΑΡΑΔΟΣΗ - ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

1. Ο ανθυπαστυνόμος Μ. Κατσαούνος παρέδωσε δύο μαρμάρινες κεφαλές μικρού μεγέθους, οι οποίες κατασχέθηκαν από αρχαιοκαπηλία. Η μία κεφαλή (ΑΜΙ 7672) (Πίν. 130 α) ανήκει σε άγαλμα γυναικείας μορφής και φέρει πολλές φθορές στην επιφάνειά της. Η δεύτερη κεφαλή (ΑΜΙ 7673) (Πίν. 130 β) ανήκει σε άγαλμα του Ηρακλή. Με βάση την τεχνοτροπική τους ανάλυση χρονολογούνται στον 4ο αι. π.Χ.

2. Μαρμάρινη κεφαλή (ΑΜΙ 7674) (Πίν. 130 γ) που παραδόθηκε από υπάλληλο του τελωνείου Κακαβιάς, μετά από κατάσχεση στο τελωνείο. Απεικονίζεται γενειοφόρος ανδρική μορφή. Η κόμη αποδίδεται με πυκνούς ανάγλυφους σπειροειδείς βοστρύχους, που πλαισιώνουν το πρόσωπο. Τα χαρακτηριστικά του προσώπου είναι έντονα, αποδοσμένα με λεπτομέρεια. Χρονολογείται στους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους.

3. Η Μαρία Κακαϊδή, κάτοικος Δεσποτικού Ιωαννίνων, παρέδωσε συλλογή χάλκινων νομισμάτων ως δωρεά στο Μουσείο Ιωαννίνων. Τα νομίσματα είχε παραδώσει για ταύτιση στην Εφορεία το 1968 ο σύζυγός της Δημήτριος Κακαϊδής και έκτοτε βρίσκονταν μετά από τις νόμιμες διαδικασίες στην κατοχή του. Η συλλογή απαρτίζεται από 45 νομίσματα, εκ των οποίων τα 18 είναι βυζαντινά και νεότερων χρόνων, τα οποία και παραδόθηκαν στην 8η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων. Τα υπόλοιπα ανήκουν στους παρακάτω τύπους: ένα Ηπειρωτικού Κοινού, ένα Λάρισας (400 π.Χ.), ένα κοπής Μακεδονίας εποχής Μεγάλου Αλεξάνδρου, εννέα Μαρώνειας (5ος-2ος αι. π.Χ.), δύο Αμβρακίας, δέκα ρωμαϊκής εποχής (κοπών Διοκλητιανού, Τραϊανού, Κόμμοδου και Γαλλιηνού) και τέσσερα φθαρμένα.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΚΟΝΙΤΣΑΣ

Οι Δημήτριος Καφετζής και Χαρίσης Καράκογλου, κάτοικοι δήμου Κόνιτσας, παρέδωσαν αρχαία αντικείμενα, που περισυνέλεξαν επιφανειακά από διάφορες θέσεις της ευρύτερης περιοχής της Κόνιτσας. Αναλυτικά:

Θέση Ζιάβισκο (χαράδρα Αώου)

Από την περιοχή προέρχονται λίγα όστρακα αγγείων άβαφα και μελαμβαφή ελληνιστικής περιόδου (από άωτο σκυφίδιο και αμφορέα) και μία σιδερένια αιχμή δόρατος. Ο τύπος της αιχμής με τη μακριά φυλλόσχημη λεπίδα με ανάγλυφη ράχη και τον κοντό αυλό χρησιμοποιείται από τα μέσα του 8ου έως τουλάχιστον τον 3ο αι. π.Χ.[106].

Κοινότητα Καλλιθέας

α) Από την περιοχή του Αγίου Κωνσταντίνου προέρχεται ένα θραύσμα πίθου από τραχύ ερυθρό πηλό, που φέρει σχοινοειδή πλαστική διακόσμηση (12ος-8ος αι. π.Χ.). β) Από την περιοχή του Αγίου Αθανασίου προέρ-

105. BCM, Corinth and Colonies, σ. 56, αριθ. 466-469.

106. Βλ. Ι. Βοκοτοπούλου, ό.π. (υποσημ. 24), σ. 300, τύπος J2.

χονται όστρακα χειροποιήτων πίθων με επίθετες πλαστικές ταινίες οριζόντιες ή διασταυρούμενες (12ος-8ος αι. π.Χ.), αποτμήματα οριζόντιων λαβών από πορτοκαλέρυθρο πηλό (ΥΕ ΙΙΙΓ-πρώιμη εποχή Σιδήρου) και πήλινο αμφικωνικό σφονδύλι.

Παλαιογορίτσα

Από την περιοχή προέρχεται μία πυραμιδόσχημη αγνύθα και όστρακα χρηστικών αγγείων ρωμαϊκής περιόδου, μεταξύ των οποίων και ένα θραύσμα αρρητινού πινακίου[107] (1ος-2ος μ.Χ.).

Λάκκος Καστανιάς

Από τη θέση προέρχονται ένα θραύσμα κωνικής αγνύθας, όστρακα χειροποίητα, τρεις πυριτολιθικοί πυρήνες φολίδων ή «chopping tools» και δεκατέσσερις φολίδες, από τις οποίες οι έξι με μερική δευτερεύουσα επεξεργασία.

Ηλιόραχη Κόνιτσας

α) Από τη θέση Μπίχλι προέρχονται όστρακα πίθου με σχοινοειδή πλαστική διακόσμηση (10ος-9ος αι. π.Χ.), μία βάση τροχήλατου κλειστού αγγείου και ένα μελαμβαφές όστρακο με αραιό γάνωμα πρωτοκορινθιακής περιόδου. β) Από τον αγρό του Μάρκου Κωνσταντίνου, που βρίσκεται στη περιοχή της Αγίας Τριάδας, προέρχονται όστρακα άβαφα ελληνιστικών χρόνων και τμήμα μιας πήλινης λαγύνου (3ος-2ος αι. π.Χ.).

Κλειδωνιά

Από τη θέση Πηγή Νέλες προέρχονται μία λαβή αμφορέα τεφρόχρωμη με αμαυρόχρωμη διακόσμηση τύπου βορειοδυτικής Ελλάδας και δύο μελαμβαφή όστρακα κλασικής περιόδου.

Αετόπετρα

Από την περιοχή νοτιοδυτικά της οδού προς Αετόπετρα, όπου είχε βρεθεί διαλυμένος κιβωτιόσχημος τάφος μετά την περάτωση του αναδασμού, προέρχονται άβαφα δυσδιάγνωστα όστρακα τροχήλατων αγγείων και η βάση ενός γυάλινου μυροδοχείου από φυσητό υποπράσινο γυαλί του 1ου-2ου αι. π.Χ.[108].

ΝΟΜΟΣ ΑΡΤΑΣ

Κοινότητα Στρογγυλής

Ο Αχιλλέας Δημουλιάς, κάτοικος κοινότητας Στρογγυλής, παρέδωσε όστρακα ελληνιστικών χρόνων, που περισυνέλεξε από αγροτεμάχια βορειοανατολικά του όρους Μαυροβούνι ή Βίγλα. Στα όστρακα περιλαμβάνονται μία βάση μελαμβαφούς κανθάρου του 3ου αι. π.Χ., όστρακο μελαμβαφούς σκύφου-κοτύλης των αρχών του 4ου αι. π.Χ. και θραύσματα οξυπύθμενων αμφορέων του εξελιγμένου τύπου Β της Κορίνθου.

Ο Θεμιστοκλής Φλούδας, κάτοικος κοινότητας Στρογγυλής, παρέδωσε έξι πήλινα σφαιρικά σφονδύλια και ένα απότμημα χάλκινου αγγείου, που περισυνέλεξε από αγροτεμάχια πλησίον της ρωμαϊκής αγρέπαυλης στην κορυφή του λόφου Ποδαρούλι.

Ο Ιωάννης Μπότσαρης, κάτοικος κοινότητας Στρογγυλής, παρέδωσε πέντε χάλκινα νομίσματα και ένα μικρό μολύβδινο έλασμα, που περισυνέλεξε από την κορυφή του λόφου Ποδαρούλι, όπου και η ρωμαϊκή αγρέπαυλη.

ΝΟΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Νικόπολη

Ο κ. Μπανταλούκας παρέδωσε ένα ανάγλυφο απότμημα, πιθανώς από στήλη ρωμαϊκών χρόνων, που περισυνέλεξε από την περιοχή της Νικόπολης. Το θραύσμα διασώζει τμήμα ανάγλυφης άκανθας και σπειροειδούς βλαστού.

ΑΓΓΕΛΙΚΑ ΝΤΟΥΖΟΥΓΛΗ

ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΣ ΝΕΩΝ ΘΕΣΕΩΝ - ΑΛΛΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΛΕΥΚΑΔΑΣ

Αρχαία πόλη Λευκάδας

Εργασίες τοπογραφικής αποτύπωσης

Με απόφαση του ΥΠΠΟ πραγματοποιήθηκε κατά τον

107. Corinth XVIII, II, 1990, σχέδ. 4, αριθ. 74 (plain sigillata red slip ware).

108. Βλ. G. D. Weinberg, Glass Vessels in Ancient Greece, Athens 1992, αριθ. κατ. 80.

Ιούλιο επιφανειακή έρευνα και τοπογραφική αποτύπωση των ορατών λειψάνων της αρχαίας πόλης Λευκάδας, προκειμένου τα στοιχεία που θα συγκεντρωθούν να χρησιμοποιηθούν για τη θεσμοθέτηση Ζωνών Προστασίας του αρχαιολογικού χώρου (Σχέδ. 11). Από πλευράς της ΔΙΠΚΑ στην ομάδα εργασίας συμμετείχαν η αρχαιολόγος Αικ. Κυριαζοπούλου και ο αρχιτέκτονας Σπ. Σώρας.

Έγινε συστηματική περιήγηση στον αρχαιολογικό χώρο για να υποδειχθούν στο τοπογραφικό συνεργείο τα ορατά οικοδομικά λείψανα της αρχαίας πόλης, τα οποία παράλληλα φωτογραφήθηκαν.

Αποτυπώθηκαν σε τοπογραφικά διαγράμματα κλίμακας 1:5.000 και 1:1.000 το σωζόμενο τμήμα του οχυρωματικού περιβόλου της Λευκάδας και τα σημαντικότερα από τα ορατά αρχαία λείψανα. Το τείχος της αρχαίας πόλης διατηρείται σχεδόν εξ ολοκλήρου στο δυτικό τμήμα του. Η πορεία του δυτικού σκέλους, σχετικά ακανόνιστη, παρακολουθεί τις υψομετρικές καμπύλες του λόφου. Ορθογώνιοι πύργοι σώζονται στη συμβολή του δυτικού σκέλους με το νότιο, καθώς και στο μέσον περίπου του δυτικού σκέλους, στη θέση όπου διαμορφώνεται η μεταγενέστερη μεσαιωνική ακρόπολη. Ενώ στην κορυφογραμμή και τις κλιτύς του λόφου το τείχος διατηρείται σε μεγάλη έκταση και εντυπωσιακό ενίοτε ύψος, το βόρειο και νότιο σκέλος του ανιχνεύονται κατά τόπους μόνο, χωρίς να είναι δυνατό να οριστεί με ακρίβεια η πορεία του. Αποσπασματικά σώζεται το ανατολικό σκέλος του περιβόλου, που έβαινε σχεδόν παράλληλα και σε μικρή απόσταση από την ακτή, και σώζει κατά διαστήματα πύλες που θα οδηγούσαν στο λιμάνι[109].

Στον εντός των τειχών χώρο της αρχαίας πόλης αποτυπώθηκαν τα σημαντικότερα διάσπαρτα ορατά οικοδομικά λείψανα. Ιδιαίτερη συγκέντρωση λειψάνων διαπιστώθηκε στον κεντρικό από τους τρεις λόφους του Κούλμου, όπου σώζονται ορατά πυκνά λείψανα κτιρίων και αναλημματικών τοίχων. Ο φυσικός βράχος, λαξευμένος σε μεγάλη έκταση, διαμορφώνει σε ορισμένα τμήματα τα αναλήμματα εκατέρωθεν αρχαίου δρόμου. Στα σημεία όπου η κλίση του εδάφους είναι μεγαλύτερη, κλιμακοστάσια έχουν λαξευθεί στο βράχο, δημιουργώντας προσβάσεις προς τον ομαλό αυχένα του λόφου. Όπως φαίνεται από τη διάταξη των αρχαίων προσβάσεων, ο πολεοδομικός σχεδιασμός στις κλιτύς του λόφου δεν υπακούει σε ένα ορθογωνικό σύστημα – όπως συμβαίνει στο πεδινό τμήμα της πόλης, όπου εφαρμόζεται το ιπποδάμειο πολεοδομικό σύστημα – αλλά υπαγορεύεται από το φυσικό ανάγλυφο.

109. Πραγματοποιήθηκε τοπογραφική αποτύπωση της πύλης που είχε ανασκαφεί στο οικόπεδο Α. Σουλαϊδόπουλου και διατηρείται ορατή (ΑΔ 43 (1988): Χρονικά, σ. 307), καθώς και δεύτερης πύλης στο νότιο άκρο του ανατολικού σκέλους. Ασφαλώς θα υπήρχαν και άλλες κατά μήκος του νότιου σκέλους.

Κοινότητα Πλατυστόμων

Οικισμός Περιγιαλίου

Μετά από υπόδειξη της καθηγήτριας του ΕΜΠ Μ. Φίλιππα-Αποστόλου, εντοπίστηκαν αρχαία οικοδομικά λείψανα στους ανατολικούς πρόποδες του όρους Σκάρος, σε απόσταση 500 μ. περίπου βορειοδυτικά του οικισμού Περιγιαλίου.

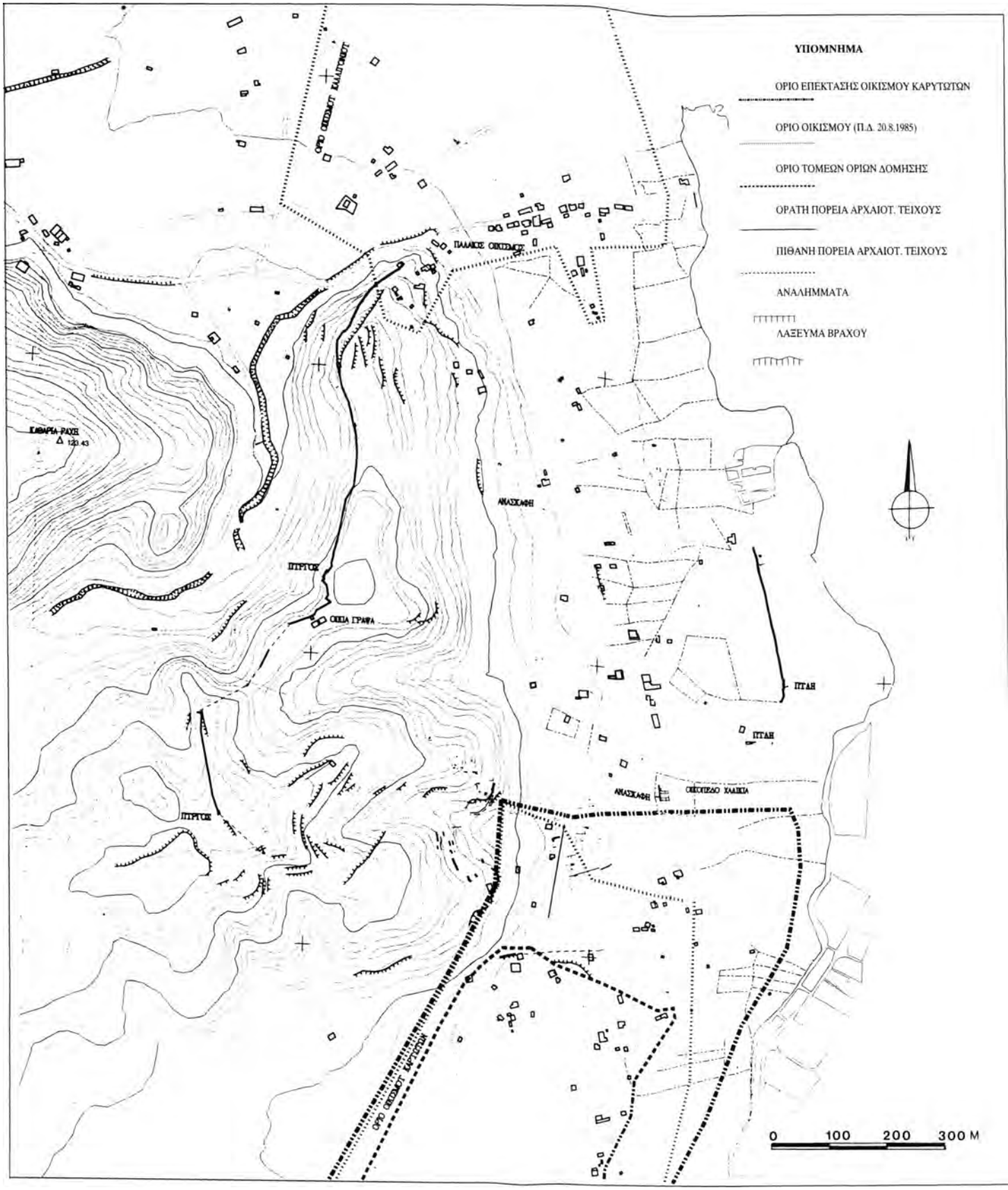
Τα οικοδομικά λείψανα διακρίνονταν με δυσκολία λόγω της πυκνής βλάστησης και πραγματοποιήθηκε μικρής κλίμακας καθαρισμός προκειμένου να αποκαλυφθεί το περίγραμμά τους.

Εντοπίστηκε τοίχος (Πίν.131 γ), μήκ. 16 μ. και κατεύθυνσης Β.-Ν., που στις γωνίες κάμπτεται προς Δ. σχηματίζοντας δύο κάθετα σκέλη, μήκ. 2 και 5,20 μ., αντίστοιχα. Ο επιμήκης τοίχος είναι κατασκευασμένος με πολυγωνικό σύστημα τοιχοποιίας, που διατηρείται στο κεντρικό κυρίως τμήμα του, ενώ κατά τόπους έχουν γίνει νεότερες επεμβάσεις και συμπληρώσεις για να ξαναχρησιμοποιηθεί ως σύγχρονη «πεζούλα». Το πειόσχημο σύμπλεγμα θα πρέπει να ανήκει σε αρχαίο κτίριο ή ανάλημμα, που θα συγκρατούσε το επικλινές έδαφος δημιουργώντας άνδηρα.

Μικρότερο τμήμα τοίχου, πολυγωνικής επίσης τοιχοποιίας, καθώς και πλήθος λιθοπλίνθων πεσμένων και διασκορπισμένων ολόγυρα, βρίσκεται μερικά μέτρα δυτικότερα. Πιθανότατα ο τοίχος αυτός συνδέονταν με τα προαναφερθέντα οικοδομικά λείψανα, αλλά απαιτείται συστηματικός καθαρισμός και αποτύπωση των αρχαίων προκειμένου αυτά να συσχετιστούν και να ερμηνευθούν. Από τον πρόχειρο καθαρισμό περισυνελέγησαν αποτμήματα πίθων και κεράμων.

Τα οικοδομικά λείψανα φαίνεται κατ' αρχήν ότι ανήκουν σε κάποιο μεμονωμένο κτίριο ή κατασκευή, δεδομένου ότι στην ευρύτερη περιοχή δεν έχουν εντοπιστεί άλλα επιφανειακά αρχαία λείψανα. Αρχαίους τοίχους πολυγωνικής τοιχοποιίας αναφέρει ο W. Dörpfeld αρκετά νοτιότερα, στο σημείο που αρχίζουν να διαμορφώνονται οι νότιες υπώρειες του Σκάρου, στο βορειοανατολικό όριο της πεδιάδας του Νυδρίου[110]. Έχει

110. W. Dörpfeld, Alt-Ithaka, Osnabruck 1965, σ. 162, πίν. 10 (D1).

Σχέδ. 11. Νομός Λευκάδας. Τοπογραφική αποτύπωση ορατών οικοδομικών λειψάνων της αρχαίας Λευκάδας.

ωστόσο αναφερθεί η αποκάλυψη κεραμοσκεπών τάφων κατά την ανέγερση παιδικών κατασκηνώσεων στη θέση Βρύση Πασά της ίδιας κοινότητας, σε απόσταση 700 μ. περίπου βόρεια των εντοπισθέντων λειψάνων. Η ύπαρξη των τάφων ενδεχομένως σχετίζεται με τα λείψανα και μαρτυρούν περιορισμένη έστω χρήση του χώρου κατά την αρχαιότητα.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΠΑΛΑΚΟΥ

ΣΥΣΤΗΜΑΤΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

Ερευνητικό πρόγραμμα «Κλεοπάτρα»: αυτοματοποιημένο σύστημα τεκμηρίωσης αρχαιολογικού χώρου Νικόπολης

Στα πλαίσια του ερευνητικού προγράμματος «Κλεοπάτρα» κατά το 1994 πραγματοποιήθηκαν οι εξής εργασίες στον αρχαιολογικό χώρο Νικόπολης και στις εγκαταστάσεις του προγράμματος στην έδρα της Εφορείας στα Ιωάννινα[111].

Υποπρόγραμμα συστηματικής κατόπτευσης και περισυλλογής κινητών αρχαίων ευρημάτων

Η συνέχιση της συστηματικής επιφανειακής έρευνας στον ευρύτερο αρχαιολογικό χώρο της Νικόπολης κρίθηκε απαραίτητη προκειμένου να ολοκληρωθεί ο εντοπισμός και η καταγραφή των αρχαίων ορατών λειψάνων, να περισυλλεγούν τα κινητά ευρήματα που τυχόν αποκαλύπτονται κατά την άροση και να συμπληρωθούν τα δελτία αγροτεμαχίων με νέες αρχαιολογικές πληροφορίες. Στην επιφανειακή έρευνα συμμετείχαν δέκα ωρομίσθιοι αρχαιολόγοι. Η ομάδα χωριζόταν σε δύο μικρότερες ομάδες, καθεμία από τις οποίες ερευνούσε ένα αγροτεμάχιο. Η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε για κάθε αγροτεμάχιο ήταν η εξής:

1. Παράταξη των μελών της ομάδας κατά μήκος του αγροτεμαχίου με απόσταση 3-5 μ. του ενός ατόμου από το άλλο και παράλληλη πορεία μέχρι το τέλος του αγροτεμαχίου.

2. Παράταξη των μελών της ομάδας με τον ίδιο τρόπο και αντίθετη φορά, όταν η έκταση του αγροτεμαχίου δεν καλυπτόταν κατά την πρώτη διέλευση. Η διαδικασία επαναλαμβανόταν όσες φορές ήταν αναγκαίο, ανάλογα με το πλάτος του αγρού.

3. Κάθε ομάδα είχε έναν υπεύθυνο, ο οποίος εντόπιζε την ακριβή θέση του αγροτεμαχίου στο χάρτη, σημείωνε τις παρατηρήσεις για τη γεωμορφολογία του αγροτεμαχίου, για τις καλλιέργειές του, για τα κτίσματα που τυχόν υπήρχαν και συγκέντρωνε τις παρατηρήσεις των υπόλοιπων μελών (αριθμός οστράκων, ευρήματα, οικοδομικό υλικό, αρχιτεκτονικά μέλη).

4. Κατά τη διάρκεια της έρευνας κάθε μέλος της ομάδας εκφωνούσε τον αριθμό των οστράκων που εντόπιζε. Ο τρόπος αυτός παρείχε ένα συγκεντρωτικό αποτέλεσμα για τον αριθμό των οστράκων στο κάθε αγροτεμάχιο και βοηθούσε στο συντονισμό της ομάδας.

5. Όταν στο αγροτεμάχιο υπήρχαν ορατά μνημεία, τα μέλη της ομάδας τα κατέγραφαν αναλυτικά, περιγράφοντάς τα με λεπτομέρειες και σχεδιάζοντας την κάτοψή τους.

6. Ανάλογα με την πυκνότητα και το ύψος της βλάστησης, σε κάθε αγροτεμάχιο καθορίστηκε και ο βαθμός ορατότητας, με τον οποίο πάντα συσχετίζονταν τα επιφανειακά αρχαιολογικά δεδομένα.

7. Η συγκέντρωση και η πυκνότητα των οστράκων καταγράφηκε στα ατομικά δελτία των ερευνηθέντων αγροτεμαχίων με τους εξής προσδιορισμούς:

α) μικρή συγκέντρωση οστράκων, όταν ο αριθμός τους δεν ξεπερνούσε τα 30, β) μεσαία συγκέντρωση οστράκων, από 30 μέχρι και 100, γ) μεγάλη συγκέντρωση οστράκων, όταν αυτά ξεπερνούσαν τα 100. Από το σημείο αυτό και πάνω δεν γινόταν καταμέτρηση.

8. Αρκετά αγροτεμάχια δεν ερευνήθηκαν: α) λόγω της πυκνής βλάστησης, β) επειδή ήταν πλημμυρισμένα και λασπώδη, γ) επειδή ήταν περιφραγμένα από τους ιδιοκτήτες. Για τα αγροτεμάχια αυτά καταρτίστηκε μία απλή εξωτερική περιγραφή, στην οποία αναφέρθηκαν οι καλλιέργειες, οι δενδροφυτεύσεις, τα κτίσματα και ό,τι ήταν δυνατό να παρατηρηθεί από απόσταση.

Τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν με τη μέθοδο της συστηματικής κατόπτευσης αναφέρονται στις εξής παραμέτρους: Στη γεωμορφολογία των αγροτεμαχίων με την παρατήρηση των εξαρμάτων του εδάφους και της κατωφέρειάς του, στη σύσταση του χώματος, και στον προσδιορισμό των φυσικών πηγών. Στη γεωγραφική θέση των αγροτεμαχίων, δηλαδή της απόστασής τους από τις οδούς επικοινωνίας, τους λόφους, τα ρέματα, τη σχέση τους με το Ιόνιο πέλαγος, τον Αμβρακικό κόλπο, τη λιμνοθάλασσα Μάζωμα, την απόστασή τους από τα ορατά μνημεία. Στο είδος της ενδεχόμενης καλλιέργειας. Στις βοηθητικές εγκαταστάσεις των ιδιοκτητών, όπως αντλητικές εγκαταστάσεις, υδατοδεξαμενές, θερμοκήπια, αποθήκες για τη φύλαξη γεωργικών εργαλείων. Στην κατάσταση έργων υποδομής, όπως υδροδότησης,

111. Σχετικά με τους σκοπούς και τη μεθοδολογία του Ερευνητικού Προγράμματος «Κλεοπάτρα» βλ. ΑΔ 48 (1993): Χρονικά, σ. 304-309.

ηλεκτροδότησης, τηλεπικοινωνίας, οδοποιίας. Στον εντοπισμό και την καταγραφή κατοικιών και περιφράξεων. Στην υπάρχουσα κατάσταση των αγροτεμαχίων ιδιοκτησίας ΥΠΠΟ, μέσα στα οποία διατηρούνται συνήθως αρχιτεκτονικά λείψανα, ενώ πολλά από αυτά τα αγροτεμάχια παραμένουν επί δεκαετίες καταπατημένα από τους ιδιοκτήτες των όμορων αγροτεμαχίων. Στον εντοπισμό των υποκρυπτόμενων στην πυκνή βλάστηση αρχιτεκτονικών λειψάνων, στην περιγραφή και τη φωτογράφησή τους, στον εντοπισμό και την περισυλλογή των κινητών ευρημάτων.

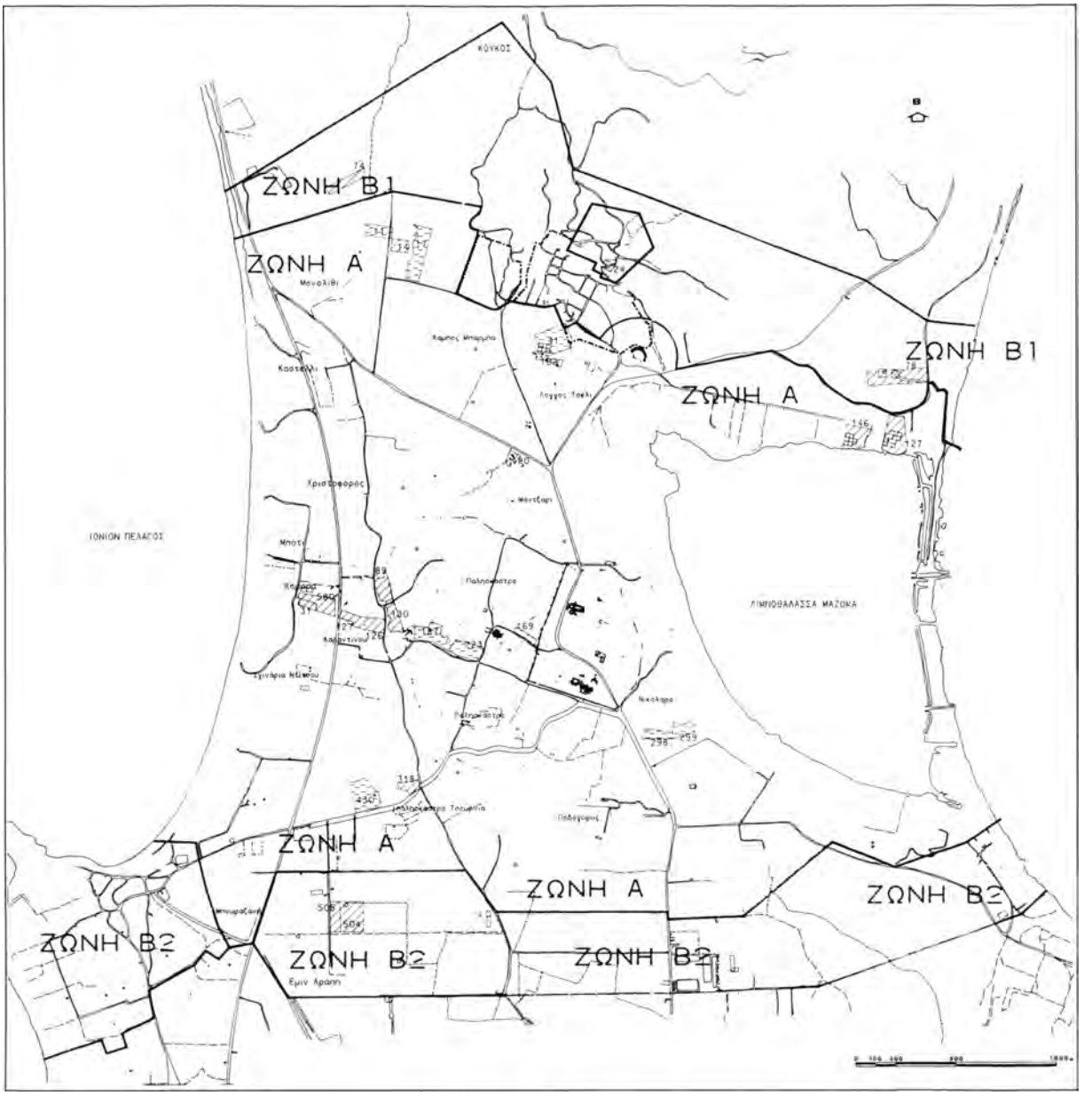
Οι επιφανειακές έρευνες επεκτάθηκαν σε 483 συνολικά αγροτεμάχια, σε περιοχές εκτός των ρωμαϊκών τειχών και κάλυψαν το μεγαλύτερο τμήμα του ευρύτερου περιαστικού χώρου της Νικόπολης (Σχέδ. 12), αποδίδοντας σε σύντομο χρονικό διάστημα σημαντικά στοιχεία για την ύπαρξη οικοδομικών λειψάνων και κινητών αρχαίων. Πιο αναλυτικά:

Οι έρευνες ξεκίνησαν από το βόρειο-βορειοδυτικό τμήμα του ευρύτερου αρχαιολογικού χώρου στις περιοχές Κούκος, Μονολίθι και Καστέλι. Σε ορισμένα αγροτεμάχια αυτών των περιοχών και εντός των ορίων της Ζώνης Προστασίας Β1 εντοπίστηκαν όστρακα, κομμάτια κονιάματος και τμήματα χυτής τοιχοποιίας (για παράδειγμα στο αγροτεμάχιο αριθ. 74, διανομής Μύτικα 1953). Ορισμένα από τα αρχιτεκτονικά λείψανα θα πρέπει να συσχετιστούν με υπολείμματα των πεσσών του υδραγωγείου, οι οποίοι, ακολουθώντας μια πορεία προς Β. πάνω στα υψώματα, γίνονται πάλι ορατοί στις νότιες παρυφές της κοινότητας Καναλίου και στη συνέχεια στην κοινότητα Αρχαγγέλου, όπου διατηρούνται σε μεγάλο ύψος κατά μήκος πολλών μέτρων. Νοτιότερα από τα παραπάνω αγροτεμάχια και εντός των αγροτεμαχίων 89 και 130, διανομής Μύτικα 1930, οι πεσσοί του υδραγωγείου που σώζονται πάνω από την επιφάνεια του εδάφους είναι κατασκευασμένοι από χυτή τοιχοποιία και φέρουν επένδυση οπτοπλίνθων κατά το σύστημα opus testaceum, ενώ ενώνονται μεταξύ τους σε διαφορετικές αποστάσεις (από 3,50 έως 4,60 μ.) με τόξα. Κατά την έρευνα των αγροτεμαχίων στις περιοχές Κάμπος Μπάρμπα και Λόγγος Τσέλι διαπιστώθηκε ότι η πορεία των πεσσών διακλαδίζεται προς Α (στο ύψος του αγροτεμαχίου αριθ. 14, διανομής Σμυρτούλας 1933) προκειμένου να τροφοδοτηθούν με νερό τα οικοδομήματα του Γυμνασίου (τα οποία εντοπίζονται στο αγροτεμάχιο αριθ. 102, διανομής Σμυρτούλας 1933, ιδιοκτησίας ΥΠΠΟ) και ίσως και το Στάδιο και οι Βόρειες Θέρμες, που εντοπίζονται προς Ν. («Μπεντένια», αριθ. αγροτεμαχίου 180, διανομής Σμυρτούλα 1933, ιδιοκτησίας ΥΠΠΟ).

Στη δυτική πλευρά της πορείας των τειχών της ρωμαϊκής οχύρωσης, η οποία σε ορισμένα σημεία φαίνεται να συμπίπτει με την πορεία των πεσσών του υδραγωγείου, εντοπίζεται το δυτικό και νοτιοδυτικό νεκροταφείο της Νικόπολης. Εκατέρωθεν μιας πλατιάς ταφικής λεωφόρου που οδηγεί στο Ιόνιο πέλαγος περνώντας ανάμεσα από τα δύο Νυμφαία («Μπούφι») και τους δύο ημικυκλικούς πύργους των τειχών, είχαν εντοπιστεί ήδη από την εποχή του περιηγητή συνταγματάρχη Leake[112] διάφορα μαυσωλεία. Η ανεύρεση ταφικών πλακών, τμημάτων επιτύμβιων στηλών και θρανσμάτων σαρκοφάγων κατά τη διάρκεια των επιφανειακών ερευνών μαρτυρεί, άλλωστε, και την συγκεκριμένη χρήση της περιοχής. Ιδιαίτερα αναφέρουμε τα αποτμήματα τριών μαρμάρινων επιτύμβιων στηλών που συνελέγησαν από το αγροτεμάχιο 130 στη θέση «Καραντινού» (Πίν.131 α: ΑΜΝ 1036 και Πίν. 131 β: ΑΜΝ 1041). Η περιοχή καλλιεργείται εντατικά με μονοετείς καλλιέργειες κηπευτικών και με εσπεριδοειδή, ενώ στη ζώνη νότια της παραλιακής οδού έχουν χτιστεί κατοικίες κατά την περίοδο πριν από την εκπόνηση του χωροταξικού.

Στις περιοχές Καμάρα, Σχοινάρια Ντίτσου και Καραντινού, στα δυτικά της δυτικής πύλης των ρωμαϊκών τειχών και των Νυμφαίων, εντοπίστηκαν και καταγράφηκαν λείψανα αρχαίων τοιχοποιιών τα οποία ανήκουν σε μαυσωλεία από τα οποία ορισμένα διατηρούνται σε αξιόλογο ύψος (αγροτεμάχια 126, 127 και 130). Ιδιαίτερα αναφέρουμε τα λείψανα που εντοπίστηκαν στο αγροτεμάχιο 31 πλησίον του «Αισθητικού δάσους» και των ακτών του Ιονίου (διανομή Μύτικα 1930). Πρόκειται για συγκρότημα που αποτελείται από ένα ορθογώνιο κτίριο, στις μακρές πλευρές του οποίου ανοίγονται από τέσσερις ημικυκλικές κόγχες. Σε απόσταση 5 μ. προς Α. αποκαλύφθηκε άλλο κτίριο, επίσης ορθογώνιας κάτοψης. Τα δύο κτίρια συνδέονται με τοίχο που αποκαλύπτεται προς Β. και αποτελούν τμήμα ενός ευρύτερου μνημειακού συνόλου, που ερείπιά του, εκτός του αγροτεμαχίου 31, επεκτείνονται και στα όμορα αγροτεμάχια (αγροτεμάχιο 580 κ.ά.). Οι τοίχοι είναι κατασκευασμένοι σύμφωνα με το ρωμαϊκό σύστημα τοιχοποιίας opus mixtum, που συνίσταται στην εναλλαγή ζωνών opus testaceum με ζώνες opus spicatum. Είναι δύσκολο να προσδιοριστεί η χρήση αυτού του συγκροτήματος χωρίς τη συγκέντρωση και άλλων δεδομένων, που θα προκύψουν μόνο από την ανασκαφική διερεύνηση. Η γειτνίασή του όμως με τη θάλασσα και ο μνημειακός του χαρακτήρας επιτρέπει την υπόθεση πως πρόκειται για δημόσιο οικοδόμημα.

112. W.M. Leake, ό.π. (υποσημ. 4), IV, Acarnania-Epirus, σ. 175-180.

Σχέδ. 12. Νομός Πρέβεζας. Τοπογραφικός χάρτης της αρχαίας Νικόπολης (σημειώνονται οι θέσεις και τα αγροτεμάχια όπου έγιναν γεωφυσικές και επιφανειακές έρευνες, αντίστοιχα).

Στις θέσεις Σχοινάρια Ντίτσου και Παλαιόκαστρο Τσουρνιά, στα όρια του νοτιοδυτικού νεκροταφείου, εντοπίστηκαν και καταγράφηκαν διάφορα ερείπια και ενημερώθηκαν τα σχετικά δελτία[113]. Αναφέρουμε ότι στο αγροτεμάχιο 318 είχε παλαιότερα εντοπιστεί και ανασκαφεί το ταφικό κτίριο Β[114]. Η περιοχή είναι διάσπαρτη και σε μεγάλη πυκνότητα από τμήματα καταπεσμένης χυτής τοιχοποιίας, ενώ εντυπωσιακή είναι και η παρου-

113. Βλ. ΑΔ 36 (1981): Χρονικά, σ. 277.

114. ΗπειρΧρον 26 (1984), σ. 9-37.

σία διάσπαρτου οικοδομικού υλικού (πλίνθοι, κέραμοι, σφόνδυλοι κιόνων). Οι τοίχοι είναι κυρίως κατασκευασμένοι σύμφωνα με το ρωμαϊκό σύστημα τοιχοποιίας opus testaceum. Στην περιοχή αυτή παρατηρήθηκε ότι τα διάφορα ταφικά μνημεία διατάσσονται εκατέρωθεν μιας δεύτερης ταφικής οδού, η οποία οδηγεί από τη νοτιοδυτική πύλη του ρωμαϊκού τείχους στο Ιόνιο και πιθανότατα στο αρχαίο λιμάνι, τον Κόμαρο, που τοποθετείται στο σημερινό Μύτικα και η οποία πιθανότατα εντοπίζεται στο σημείο όπου το υδραγωγείο διαδέχεται το συμπαγές ρωμαϊκό τείχος της πόλης.

Στην περιοχή νότια-νοτιοδυτικά του νοτιοδυτικού νεκροταφείου, εντός της ζώνης Β2, εκτός από τον αξιόλογο αριθμό οστράκων παρατηρήθηκαν και οικοδομικά λείψανα τα οποία θα πρέπει να ανήκουν σε περιαστική έπαυλη ή άλλο οικοδόμημα, εφόσον βρίσκονται σε μεγάλη απόσταση από τα πιθανά όρια του νοτιοδυτικού νεκροταφείου.

Νότια της ρωμαϊκής οχύρωσης στην περιοχή Ποδόγυρος, εκτός του επανεντοπισμού και της καταγραφής της κατάστασης των ρωμαϊκών τειχών, ερευνήθηκε και η περιοχή του νότιου νεκροταφείου. Ορισμένοι μεμονωμένοι τάφοι, που ερευνήθηκαν στο παρελθόν[115], και μαυσωλεία εφάπτονται του τείχους εκατέρωθεν της νότιας πύλης, ενώ άλλα συνεχίζουν προς Ν. διατεταγμένα εκατέρωθεν της λεωφόρου που οδηγούσε στο μεγάλο λιμάνι της πόλης, το Βαθύ, στην είσοδο του Αμβρακικού κόλπου. Άλλα ταφικά κτίρια σώζονται κατά μήκος του νότιου σκέλους των τειχών διατεταγμένα σε μια ευθεία με κατεύθυνση Α.-Δ., πιθανώς κατά μήκος μιας διακλάδωσης της ταφικής οδού που οδηγεί από την κύρια ταφική οδό του νότιου νεκροταφείου, κοντά στη νότια πύλη, προς το δυτικό λιμάνι της Νικόπολης στο Ιόνιο, τον Κόμαρο.

Η επιφανειακή έρευνα επεκτάθηκε και στην περιοχή που εκτείνεται από τις βόρειες ακτές της λιμνοθάλασσας Μάζωμα μέχρι τα υψώματα του Μιχαλιτσίου προς Β., τον Αμβρακικό προς Α. και το Προαστείο προς Δ. Στα πλαίσια της επιφανειακής έρευνας παρατηρήθηκαν (αγροτεμάχια 146, 78, 127, Σμυρτούλα 1933) έντονα εξάρματα στο έδαφος, λιθοσωροί ασβεστολιθικών και κροκαλοπαγών πετρωμάτων που προέρχονται από την ανωδομή κτιρίου, όστρακα και κεραμίδια, που προδίδουν την ύπαρξη κατασκευών στο υπέδαφος.

Μετά το τέλος της επιφανειακής έρευνας και με βάση την ποσότητα της κεραμικής και του οικοδομικού υλικού αποτυπώθηκε σε γενικό τοπογραφικό της περιοχής η πυκνότητα των κινητών ευρημάτων αλλά και τα ορατά κτιριακά λείψανα, σύμφωνα με τη μεθοδολογία που αναφέρθηκε πιο πάνω. Με αυτόν τον τρόπο διαπιστώθηκε συσσώρευση οικοδομικού υλικού και κεραμικής σε όλα τα αγροτεμάχια που γειτνιάζουν με το τείχος και το Υδραγωγείο και στις περιοχές που εντοπίζονται τα νεκροταφεία. Αντιστοίχως, στα αγροτεμάχια που βρίσκονται σε απόσταση από τη βασική πορεία του Υδραγωγείου και των τειχών η πυκνότητα των κινητών ευρημάτων και των λειψάνων μικραίνει, χωρίς ωστόσο να αποκλείεται η χρήση του χώρου κατά τα αρχαία χρόνια, η οποία πρέπει να θεωρείται όχι μόνο πιθανή αλλά μάλλον επιβεβλημένη.

Υποπρόγραμμα γεωφυσικών ερευνών

Τον Ιούλιο του 1994 πραγματοποιήθηκαν γεωφυσικές έρευνες στα εξής αγροτεμάχια:

Το αγροτεμάχιο 430 (διανομή Μύτικα 1963) βρίσκεται στα βόρεια της αρχαίας λεωφόρου η οποία οδηγούσε από τη νοτιοδυτική πύλη προς το Ιόνιο και το λιμάνι Κόμαρος. Κατά την επιφανειακή έρευνα είχαν ήδη αποκαλυφθεί στη νοτιοανατολική γωνία του οικοπέδου τα λείψανα δύο παράλληλων τοίχων με κατεύθυνση Β.-Ν., κατασκευασμένων από opus mixtum (εναλλαγή ζωνών opus testaceum και opus reticulatum). Η ηλεκτρική διασκόπηση κάλυψε έκταση 1.600 τ.μ . Η έρευνα επιβεβαίωσε την ύπαρξη αρχαίων λειψάνων στο ανατολικό τμήμα του αγροτεμαχίου, ενώ γραμμικές ανωμαλίες που εμφανίστηκαν στην κατεύθυνση Β.-Ν. στο υπόλοιπο τμήμα αποδίδονται, με επιφύλαξη, σε κτιριακά λείψανα.

Στα αγροτεμάχια 298 και 299 (διανομή Μύτικα 1930, θέση Νικολάρα, εντός των ρωμαϊκών τειχών) πραγματοποιήθηκε μαγνητική διασκόπηση σε συνολική έκταση 4.600 τ.μ. Η επιλογή αυτής της μεθόδου ήταν αναγκαστική λόγω των συγκεκριμένων γεωφυσικών και εδαφικών συνθηκών. Η έρευνα υπέδειξε γραμμικές δομές στο κεντρικό νότιο τμήμα του αγροτεμαχίου, οι οποίες πιθανότατα μεταφράζονται σε ερείπια θεμελίων τοίχων ή σε κάποιο περίβολο. Οι ανωμαλίες που εντοπίζονται σε διάφορα σημεία πιθανότατα ερμηνεύονται ως ταφικά μνημεία, τα οποία είναι κατασκευασμένα από λαξευμένους ογκόλιθους από μη μαγνητικό πέτρωμα. Κατά την επιφανειακή έρευνα που πραγματοποιήθηκε στα ίδια αγροτεμάχια αποκαλύφθηκαν έξι μεγάλα αρχιτεκτονικά ασβεστολιθικά μέλη, μεταξύ των οποίων και δύο κατώφλια.

Το αγροτεμάχιο 169 (διανομή Μύτικα 1930) βρίσκεται στην εξωτερική πλευρά των βυζαντινών τειχών, στα ανα-

115. Βλ. ΑΔ 28 (1973): Χρονικά, σ. 404-406.

τολικά-βορειοανατολικά του Ωδείου. Κατά την επιφανειακή έρευνα βρέθηκαν αρχιτεκτονικά μέλη και διάσπαρτες κέραμοι σε όλη την έκταση του οικοπέδου. Η ηλεκτρική διασκόπηση κάλυψε έκταση 8.800 τ.μ. Σε σχετικό χάρτη εμφανίζονται γραμμικές ανωμαλίες με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. και ΒΔ.-ΝΑ. Είναι φανερό ότι οι ανωμαλίες αυτές αντανακλούν δομικές κατευθύνσεις που ανήκουν στον πολεοδομικό ιστό της αρχαίας πόλης, ίχνη οικοδομημάτων του οποίου είναι ορατά με λεπτομέρεια στο δυτικό τμήμα του σχήματος. Στο ανατολικό τμήμα εμφανίζονται σαφώς ανωμαλίες, οι οποίες προκαλούνται από την ύπαρξη θαμμένων λειψάνων, τα οποία ωστόσο δεν εμφανίζονται με τη μορφή κάποιου συγκεκριμένου σχήματος, πιθανώς λόγω της κακής διατήρησής τους.

Στο αγροτεμάχιο 41 (διανομή Σμυρτούλας 1930, δυτικά του Σταδίου και στα βόρεια του αγροτεμαχίου 102, ιδιοκτησίας ΥΠΠΟ, όπου εντοπίζονται κτίρια του Γυμνασίου) είχε πραγματοποιηθεί γεωηλεκτρική έρευνα τον Αύγουστο του 1993[116]. Στη συγκεκριμένη φάση πραγματοποιήθηκε ηλεκτρική διασκόπηση σε έκταση 300 τ.μ., η οποία εντόπισε εκτεταμένα ερείπια: στο ανατολικό τμήμα είναι έντονη η παρουσία αρχαίων οικοδομικών λειψάνων που είχαν εντοπιστεί στην έρευνα του 1993, χωρίς ωστόσο να ξεχωρίζουν συγκεκριμένα αρχιτεκτονικά στοιχεία. Αντίθετα, στο δυτικό τμήμα διακρίνονται καθαρά οικοδομικά λείψανα με κατεύθυνση Β.-Ν.

Στο αγροτεμάχιο 11 (διανομή Σμυρτούλας 1933, στο δρόμο για τον Κούκο) πραγματοποιήθηκε μαγνητική διασκόπηση σε έκταση 1.600 τ.μ. Στο βόρειο τμήμα του σχετικού χάρτη παρατηρείται γραμμική ανωμαλία με ελαφρά απόκλιση από τη διεύθυνση Α.-Δ., η οποία αντανακλά την ύπαρξη χαντακιού ή τοίχου, ο οποίος πρέπει να βρίσκεται σε βάθος 1 μ. περίπου. Κατά την επιφανειακή έρευνα παρατηρήθηκαν πολλά θραύσματα κεράμων, όστρακα, τεμάχια υδραυλικού κονιάματος και διάσπαρτο οικοδομικό υλικό.

Στο κοντινό αγροτεμάχιο 17 (διανομή Σμυρτούλας 1933, στο δρόμο προς τον Κούκο) πραγματοποιήθηκε μαγνητική διασκόπηση σε έκταση 8.800 τ.μ. Στο νότιο τμήμα, διαστ. 40×100 μ., δεν εμφανίστηκε κάποια ανωμαλία, γεγονός που σημαίνει ότι δεν πρέπει να υπάρχουν οικοδομικά λείψανα στο χώρο ή ότι τουλάχιστον αυτά θα πρέπει να βρίσκονται σε βάθος μεγαλύτερο του 1,5 μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Στο βόρειο τμήμα ωστόσο παρουσιάζονται ανωμαλίες οι οποίες πιθανότατα οφείλονται στην παρουσία ερειπίων, ενώ είναι δυνατή η διάκριση κάποιας γωνίας, γεγονός που επιβεβαιώνεται από το ότι κατά την επιφανειακή έρευνα ο χώρος βρέθηκε διάσπαρτος από αποτμήματα κεράμων.

Στο αγροτεμάχιο 223 (διανομή Μύτικα 1930, στα ανατολικά του Νυμφαίου) πραγματοποιήθηκε ηλεκτρική διασκόπηση σε έκταση 288 μ. Σε γενικές γραμμές παρατηρούνται ανωμαλίες που αποδίδονται στην ύπαρξη οικοδομικών λειψάνων σε όλη την έκταση που ερευνήθηκε. Αναλυτικότερα: στο ανατολικό τμήμα του πίνακα διακρίνεται πολύ καθαρά η κάτοψη θεμελίων κτίσματος, γεγονός που σημαίνει ότι τα λείψανα σώζονται σε καλή κατάσταση και πρέπει να εντοπίζονται σε βάθος μέχρι 0,50 μ. Αξιοσημείωτο είναι ότι στο δυτικό τμήμα παρουσιάζεται ένα γραμμικό στοιχείο, το οποίο βρίσκεται σε συνάφεια με την κάτοψη του ανατολικού τμήματος. Ανωμαλίες, που αποδίδονται στην ύπαρξη αρχαίων λειψάνων, είναι εμφανείς και στο κεντρικό σημείο του χώρου και προφανώς θα πρέπει να αποδοθούν, σε συνάρτηση με αυτές του ανατολικού και του δυτικού τμήματος, σε ένα εκτεταμένο οικοδομικό συγκρότημα. Κατά την επιφανειακή άλλωστε έρευνα που πραγματοποιήθηκε στο ίδιο αγροτεμάχιο, διαπιστώθηκε η ύπαρξη τριών ανεξάρτητων τοίχων, κατασκευασμένων σύμφωνα με το ρωμαϊκό σύστημα opus spicatum, που πιθανότατα συνανήκουν σε ένα κτιριακό συγκρότημα.

Το αγροτεμάχιο 187 (Μύτικας 1930) βρίσκεται ανάμεσα στο χώρο του Νυμφαίου και στο αγροτεμάχιο 223, με το οποίο συνορεύει. Κατά την επιφανειακή έρευνα διαπιστώθηκε η ύπαρξη κτίσματος ορθογώνιας κάτοψης, διαστ. 6,50×4,30 μ., το οποίο σώζει επιπλέον στον έναν τοίχο του τοξωτό υπέρθυρο από πλίνθους. Η ηλεκτρική διασκόπηση σε έκταση 1.200 τ.μ. απέδωσε ανωμαλίες που οδηγούν στο συμπέρασμα της ύπαρξης θαμμένων λειψάνων. Το γεγονός ότι δεν διακρίνεται κάποια συγκεκριμένη κάτοψη ερμηνεύεται πιθανότατα από την κακή κατάσταση διατήρησής τους.

Τέλος, πραγματοποιήθηκε και έρευνα στο αγροτεμάχιο 24 (διανομή Σμυρτούλας 1930), στο οποίο εντοπίζεται το Μνημείο του Αυγούστου. Η έρευνα συνίστατο σε οδεύσεις υπεδάφιου Radar σε έκταση 1.000 τ.μ., οι οποίες πραγματοποιήθηκαν τόσο στο άνδηρο όπου εντοπίζεται η στοά όσο και στο χώρο μπροστά από το πόδιο. Στην πρώτη περίπτωση, η διεύθυνση των οδεύσεων ήταν Α.-Δ. και οι ανωμαλίες που εμφανίστηκαν μαρτυρούν την ύπαρξη λειψάνων στο υπέδαφος, κυρίως στην περιοχή του δυτικού αναλημματικού τοίχου, αλλά και στο κεντρικό και νότιο τμήμα του ανδήρου. Οι ανακλάσεις αυτές ωστόσο δεν είναι τόσο εντυπωσιακές ώστε να μπορούν να αποδοθούν στην ύπαρξη συγκεκριμένων

116. Βλ. ΑΔ 48 (1993): Χρονικά, σ. 306.

δομών. Στις οδεύσεις που πραγματοποιήθηκαν μπροστά από το πόδιο, στην κύρια όψη του οποίου θεωρείται ότι ήταν αναρτημένα τα χάλκινα έμβολα, διακρίνονται δομές που μαρτυρούν την ύπαρξη λειψάνων παράλληλων προς την πορεία των δόμων του.

Υποπρόγραμμα αυτοματοποιημένου συστήματος διαχείρισης αρχαιολογικών και κτηματολογικών δεδομένων

Συμπληρώθηκαν συνολικά 550 δελτία (ταυτότητες) αγροτεμαχίων, 150 δελτία μνημείων και 400 δελτία ευρημάτων. Στα παραπάνω δελτία, εκτός των δεδομένων που προϋπήρχαν στα αρχεία της Εφορείας ή εντοπίστηκαν από τη βιβλιογραφία, συμπληρώθηκαν και τα δεδομένα των επιφανειακών και των γεωφυσικών ερευνών.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΖΑΧΟΣ

ΕΛΛΗΝΟΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΟ ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ ΣΤΗ ΝΟΤΙΑ ΗΠΕΙΡΟ

Συνεχίστηκαν για τέταρτη και τελευταία χρονιά οι επιφανειακές αρχαιολογικές έρευνες στο νομό Πρέβεζας, σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο της Βοστώνης και την 8η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων[117]. Στόχος του διεπιστημονικού Προγράμματος[118], που καλύπτει μια έκταση περίπου 1.200 τ. χλμ., είναι η μελέτη των σχέσεων ανθρώπου και περιβάλλοντος από την παλαιολιθική εποχή έως και τους μεσαιωνικούς χρόνους (Σχέδ. 13-14). Προκειμένου να επιτευχθούν οι στόχοι του Προγράμματος χρησιμοποιήθηκαν μέθοδοι της περιβαλλοντικής αρχαιολογίας, οι οποίες συμπεριλαμβάνουν εντατικές αρχαιολογικές επιφανειακές έρευνες και γεωλογικές έρευνες, με σκοπό να προσδιορίσουν τους τρόπους διασποράς των θέσεων της ανθρώπινης δραστηριότητας για κάθε χρονολογική περίοδο και να καθορίσουν την εικόνα που παρουσίαζε το περιβάλλον στις συγκεκριμένες αυτές θέσεις της ανθρώπινης δραστηριότητας.

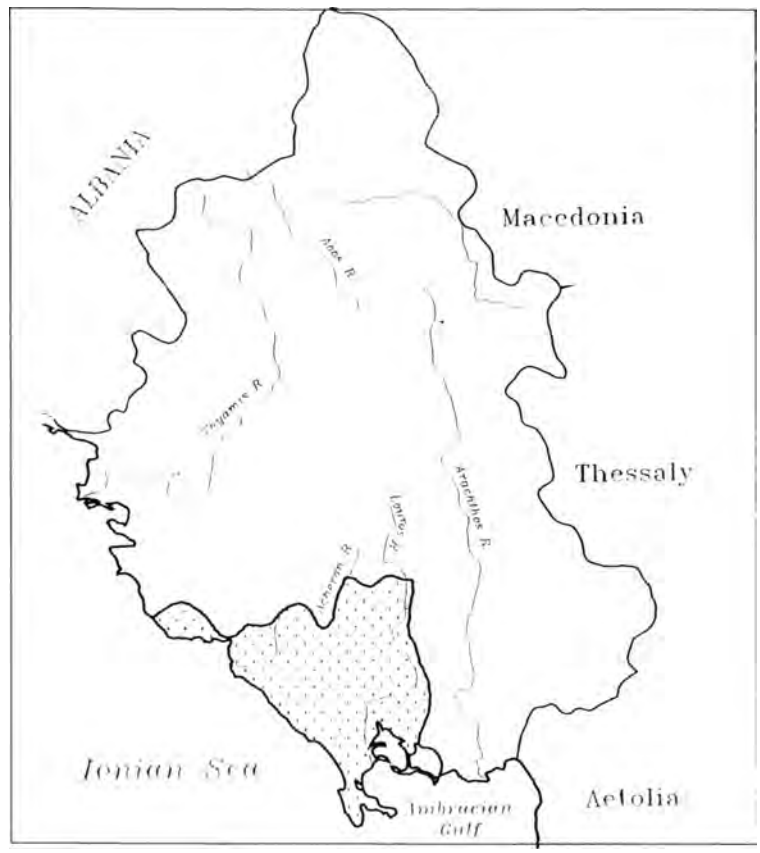
Στις δραστηριότητες του Προγράμματος κατά το 1994 προστέθηκαν εντατικές επιφανειακές έρευνες σε διάφορα αρχαία οικιστικά κέντρα. Σχεδόν ολόκληρη η επιφάνεια εντός των τειχών της ακρόπολης του Καστρίου στον κάτω ρου του Αχέροντα ερευνήθηκε με εντατικό ρυθμό σε μια έκταση περίπου 30 εκταρίων, εκεί ασφαλώς όπου το επέτρεπε η βλάστηση από θάμνους, ενώ δειγματοληπτικά ερευνήθηκαν οι οικισμοί του Παλαιορόφορου, του Κάστρου Ριζοβουνίου και του Κάστρου των Ρωγών (Σχέδ. 14). Τόσο στο Καστρί όσο και σε άλλες θέσεις της κοιλάδας του Αχέροντα, η επιφανειακή αρχαιολογική έρευνα συνδυάστηκε με ένα πρόγραμμα γεωμορφολογικών ερευνών, με πρωταρχικό σκοπό να καθοριστούν διαχρονικά οι αλλαγές της ακτής στον όρμο της Αμμουδιάς και η προέλευση και εξέλιξη της αρχαίας Αχερουσίας λίμνης. Οι έρευνες απέδωσαν σημαντικά αποτελέσματα, τόσο στην ίδια την κοιλάδα του Αχέροντα, όσο και σε άλλες περιοχές της ζώνης των ερευνών, όπου εντοπίστηκαν νέες θέσεις των προϊστορικών και των ιστορικών χρόνων.

Ορισμένα στατιστικά στοιχεία θεωρούμε πως προσδιορίζουν τους σκοπούς του Προγράμματος κατά τις εργασίες πεδίου του 1997[119]. Οι ομάδες επιφανειακών

117. Για τις δραστηριότητες των προηγούμενων ετών βλ. ΑΔ 46 (1991): Χρονικά, σ. 247-251· 47 (1992): Χρονικά, σ. 293-298· 48 (1993): Χρονικά, σ. 309 κ.ε.

118. Το Πρόγραμμα Νικόπολης είναι ένα εγχείρημα συνεργασίας του Τμήματος Αρχαιολογίας, του Κέντρου Αρχαιολογικών Μελετών και του Κέντρου Τηλεπισκόπησης του Πανεπιστημίου της Βοστώνης υπό την αιγίδα της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα, με τη ΙΒ΄ ΕΠΚΑ και την 8η ΕΒΑ. Οι υπογραφόμενοι είναι οι συνδιευθυντές του Προγράμματος. Στις εργασίες του 1994 έλαβαν μέρος οι παρακάτω ερευνητές διαφόρων ειδικοτήτων, στους οποίους εκφράζουμε τις θερμές μας ευχαριστίες (αναφέρονται οι σχέσεις των ερευνητών με άλλα ιδρύματα εκτός του Πανεπιστημίου της Βοστώνης): Αρχαιολόγοι και διοικητικοί: Brenda Cullen, Κατερίνα Δάκαρη (8η ΕΒΑ), Λία Καρίμαλη, Melissa Moore, Priscilla Murray, Curtis Runnels, Carol Stein, Thomas Tartaron, Lucy Wiseman, Σταύρος Ζαμπέτας. Γεωλόγοι-γεωφυσικοί: Mark Besonen (University of Minnesota, Duluth), Zhichung Jing (University of Minnesota, Duluth), George (Rip) Rapp (University of Minnesota), Απόστολος Σαρρής, Tjeerd van Andel (University of Cambridge), Li-Ping Zhou (University of Cambridge). Φωτογράφος: Michael Hamilton. Τοπογράφος Μηχανικός: Θεόδωρος Χατζηθεοδώρου. Ηλεκτρονικοί υπολογιστές και βάσεις δεδομένων: Rudi Perkins (Bangor, Maine). Σύμβουλοι: Ευάγγελος Χρυσός (Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων), Ασημίνα Καρδάση (8η ΕΒΑ), Παναγιώτης Πάσχος (ΙΓΜΕ, παράρτημα Πρέβεζας). Άλλα μέλη: Alesia Alphin, Betty Banks (Spokane, Washington) Alan Kaiser, Δήμητρα Παπαγιάννη (University of Cambridge), Katrin Vanderhuyde. Στις έρευνες συμμετείχαν και 15 φοιτητές του θερινού Εκπαιδευτικού Προγράμματος του Πανεπιστημίου της Βοστώνης (Field School). Ευχαριστούμε επίσης το φύλακα αρχαιοτήτων Νικοπόλεως Γ. Νούσια.

119. Σχετικά με τον προσδιορισμό των όρων που χρησιμοποιούνται από το Πρόγραμμα βλ. την έκθεση εργασιών του 1993 στο ΑΔ 48 (1993): Χρονικά, σ. 309.

Σχέδ. 13. Χάρτης της Ηπείρου. Η περιοχή των ερευνών του Προγράμματος σημειώνεται με σταυρούς.

ερευνών κατά το θέρος του 1997 κάλυψαν 172 αγροτεμάχια (Tracts), σε μια έκταση 551.957 τ.μ., από τα οποία καταμετρήθηκαν 29.505 όστρακα αγγείων, 121.036 θραύσματα οπτοπλίνθων και κεράμων στέγης, 1.062 λίθινα και 145 άλλα τέχνεργα. Οι περίπατοι (Walkovers) κατά το 1997 φθάνουν τον αριθμό των 83, καλύπτοντας μια έκταση 1.220.000 τ.μ. Συνολικά εντοπίστηκαν 33 θέσεις και διασκορπισμένα αντικείμενα (Scatter) σε συνολική έκταση 870.732 τ.μ. Από όλα τα παραπάνω περισυνελέγη ένα σύνολο 471 δειγμάτων (Samples) από τέχνεργα διαφόρων μεγεθών.

Η κοιλάδα του ποταμού Αχέροντα

Η προϊστορική θέση στη μικρή χερσόνησο Κουμασάκι, βόρεια του όρμου Αλωνάκι, αποδείχθηκε ότι καταλαμβάνει μεγαλύτερη έκταση από ό,τι είχε υπολογιστεί κατά το 1992, όταν είχε πρωτοεντοπιστεί (SS92-4), και, σύμφωνα με τα ευρήματα που καταμετρήθηκαν, η ανθρώπινη δραστηριότητα εκεί καλύπτει μια μεγάλη χρονολογική περίοδο. Στο σύνολο των λίθινων τεχνέργων αντιπροσωπεύονται τόσο η ανώτερη παλαιολιθική εποχή όσο και η νεολιθική, στην οποία ανήκει και μία αιχμή βέλους. Κατά τη μέση και ύστερη εποχή του Χαλκού η θέση φαίνεται να καταλαμβάνει ολόκληρο το ύψωμα, καθόσον τέχνεργα αυτών των περιόδων εντοπίστηκαν σε όλη την περιοχή πάνω από την πεδιάδα, σε σημεία όπου η εξερεύνηση δεν εμποδιζόταν από τη βλάστηση. Όπως μας επιτρέπει να συμπεράνουμε η ύπαρξη στίλβωσης στα στοιχεία δρεπανιού από πυριτόλιθο που βρέθηκαν σε αυτή τη θέση, οι χρήστες του χώρου κατά την εποχή του Χαλκού περισυνέλεγαν φυτά και ίσως ασκούσαν και τη γεωργία. Καθώς το Ιόνιο πέλαγος εκτεινόταν αρκετά προς την ενδοχώρα αυτή την εποχή, ίσως οι κάτοικοι να επιδίδονταν και σε δραστηριότητες που σχετίζονται με την εκμετάλλευση του θαλάσσιου πλούτου στον κοντινό προς Β. εκτεταμένο όρμο.

Στη λοφοσειρά της Εφύρας/Νεκρομαντείου πραγ-

Σχέδ. 14. Χάρτης της Νότιας Ηπείρου, στον οποίο σημειώνονται οι διάφορες θέσεις που αναφέρονται στο κείμενο.

ματοποιήθηκε εντατική επιφανειακή έρευνα. Ολόκληρη η λοφοσειρά κατοικήθηκε τόσο κατά τους προϊστορικούς όσο και τους ιστορικούς χρόνους, αλλά κατά την ύστερη Χαλκοκρατία ο οικισμός επικεντρώνεται στο λόφο Ξυλόκαστρο (SS92-93), στη γνωστή ακρόπολη της Εφύρας[120], όπου παρατηρούνται κυκλώπεια τμήματα οχυρωματικού περιβόλου και αναλημματικών τοίχων. Κατά τους ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους η χρήση του χώρου επικεντρώνεται νότια, στην ισχυρά οχυρωμένη θέση στο λόφο του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου (όπου και η ομώνυμη εκκλησία), την οποία ανέσκαψε και ταύτισε με το περίφημο Νεκυομαντείο του Αχέροντα ο Σ. Δάκαρης[121].

Η κοιλάδα του κάτω ρου του Αχέροντα αποτέλεσε το επίκεντρο γεωλογικών ερευνών, όπου πραγματοποιήθηκαν δεκαπέντε επιπρόσθετες γεωλογικές πυρηνοληψίες (καρότα) στην περιοχή της αρχαίας λίμνης Αχερουσίας, η οποία εκτεινόταν στο παρελθόν ανατολικά της λοφοσειράς της Εφύρας έως το Καστρί. Οι πυρηνοληψίες περιείχαν ορισμένα εξαιρετικά δείγματα για ραδιο-χρονολογήσεις και αναλύσεις της μικροπανίδας, αναλύσεις που ασφαλώς θα μας επιτρέψουν να χρονολο-γήσουμε με αξιόλογη ακρίβεια τις σημαντικότερες γεωλογικές αλλαγές και θα συμβάλουν στην αναπαράσταση του παλαιοπεριβάλλοντος. Σύμφωνα με τις προκαταρκτικές μας αναλύσεις καταλήγουμε στην υπόθεση πως διάφορες αποθέσεις κατά μήκος της ακτογραμμής από τους ρωμαϊκούς χρόνους και εξής σφράγισαν το βαθύ, εκτεταμένο λιμένα (γνωστό στους κλασικούς χρόνους ως «Γλυκύς λιμήν», Στράβων 7.7.5) που βρισκόταν δυτικά της

120. Για τις ανασκαφικές εκθέσεις των ερευνών της Αρχαιολογικής Εταιρείας στην ακρόπολη της Εφύρας βλ. στα αντίστοιχα ΠΑΕ 1976, 1978-1983, 1987.

121. Για τις ανασκαφικές εκθέσεις στο λόφο του Αγίου Ιωάννη βλ. στα αντίστοιχα ΠΑΕ 1958, σ. 107-113· 1960, σ. 114-123· 1961, σ. 108-119· 1963, σ. 89-92.

Εφύρας κατά τους προϊστορικούς και ιστορικούς χρόνους, και ότι ή θάλασσα έφθανε δυτικά της προϊστορικής ακρόπολης, πιθανώς έως τη λοφοσειρά γνωστή ως Πούντα, αμέσως νότια του Καστριού. Σε αυτή την περιοχή άρχισε να σχηματίζεται, εν μέρει ίσως πάνω από το διαμορφωμένο φυσικό λιμάνι, η Αχερουσία λίμνη, πιθανώς μετά το 800 π.Χ., ξεκινώντας από την περιοχή της στενής ζώνης ανάμεσα στις λοφοσειρές νότια της Εφύρας και του Νεκρομαντείου, που σφραγίστηκε από αλλουβιακές αποθέσεις. Οι γεωλογικές πυρηνοληψίες μας οδήγησαν επίσης στο συμπέρασμα πως ο Αχέρων, που κυλούσε στη βόρεια πλευρά της ακρόπολης του Καστριού κατά την αρχαιότητα, πιθανώς μετακινήθηκε στη σύγχρονη κοίτη του στη νότια πλευρά της ακρόπολης στους χρόνους μετά το 1500 μ.Χ. και πριν από τις αρχές του 19ου αι. (Σχέδ. 15).

Έρευνες σε αστικά κέντρα

Εκτός από τις γνωστές και μερικώς ανεσκαμμένες πόλεις, όπως η Νικόπολη και η Κασσώπη, εντός των γεωγραφικών ορίων του Προγράμματος, περιλαμβάνονται και άλλα τειχισμένα αστικά κέντρα που είναι λιγότερο γνωστά και στα οποία έχουν πραγματοποιηθεί περιορισμένες ή καθόλου ανασκαφικές έρευνες, όπως το Καστρί, ο Παλαιορόφος, το Τρίκαστρο, το Κάστρο των Ρωγών και το Κάστρο Ριζοβουνίου (Σχέδ. 14). Η ακρόπολη του Καστριού (SS94-20), η οποία έχει ερευνηθεί από τον Σ. Δάκαρη, επελέγη ως χώρος για εντατικές επιφανειακές έρευνες σε αστικό κέντρο, διότι βρίσκεται εντός των ορίων της κοιλάδας του κάτω ρου του Αχέροντα, περιοχή στην οποία έχει δοθεί ιδιαίτερη σημασία από το Πρόγραμμα. Σε τρεις επιπλέον ακροπόλεις πραγματοποιήθηκαν επιφανειακές έρευνες μιας ημέρας.

Σύμφωνα με τη μεθοδολογία που επιλέξαμε, στην επιφανειακή έρευνα εντός των τειχών της ακρόπολης του Καστριού ερευνήσαμε έναν αριθμό διαδοχικών αγροτεμαχίων (Tracts), όπου το επέτρεπε η πυκνή βλάστηση από χαμηλούς θάμνους, με διατεταγμένους τους περιπατητές σε απόσταση 5 μ. (Σχέδ. 15). Κάθε 30 μ. γινόταν η μέτρηση των τεχνέργων που εντοπίζονταν, ενώ δειγματοληπτικά περισυλλέγονταν ορισμένα από αυτά. Η έρευνά μας θα καταστήσει δυνατή τη χαρτογράφηση της πυκνότητας των τεχνέργων που καταμετρήθηκαν και περισυνελέγησαν, καθώς επίσης τη σχέση τους με τα διάφορα ορατά ερείπια. Η ίδια μεθοδολογία εφαρμόστηκε και για τις σύντομες έρευνες σε άλλες ακροπόλεις, έτσι ώστε τα σύνολα των τεχνέργων που καταμετρήθηκαν και περισυνελέγησαν κατά περιοχή να μπορούν να συγκριθούν με αυτά από το Καστρί.

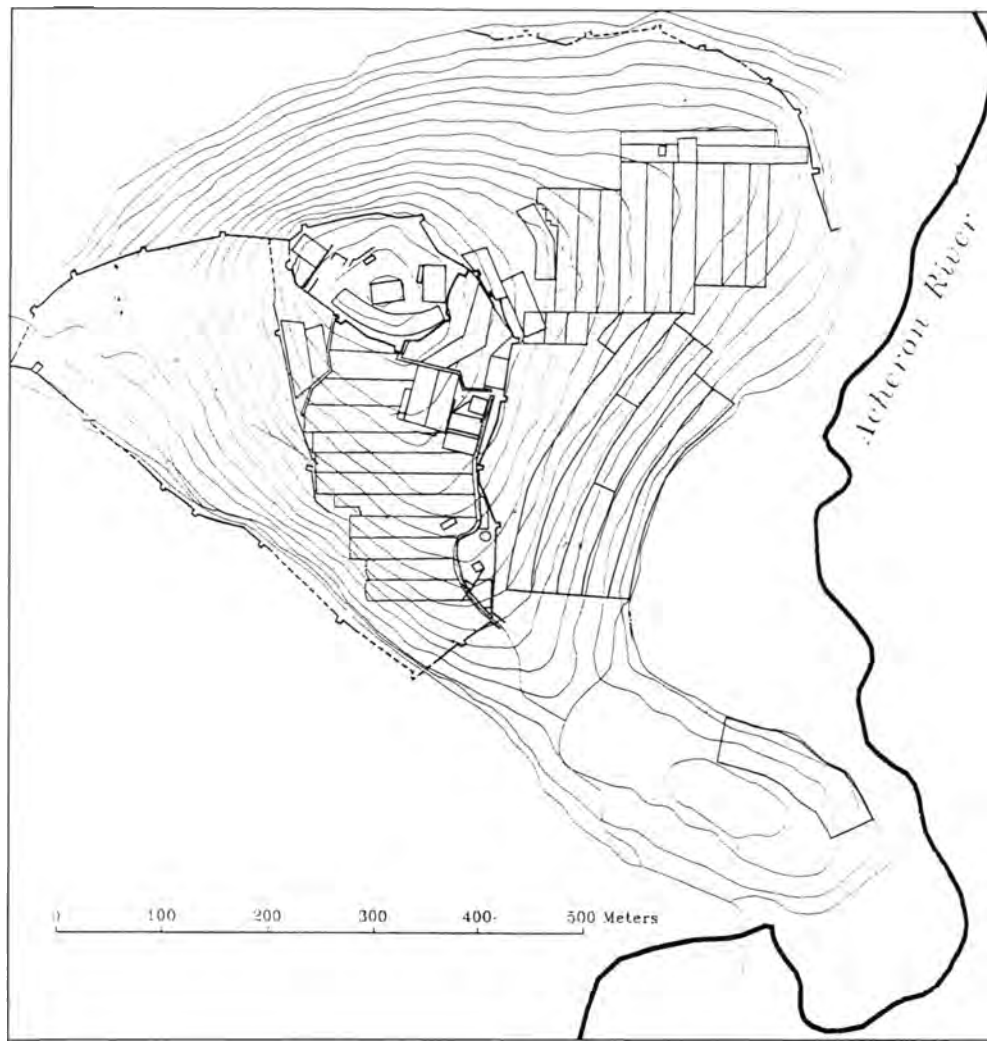
Οι γεωφυσικές έρευνες συμπλήρωσαν τις αρχαιολογικές και γεωμορφολογικές έρευνες στα τέσσερα αρχαία αστικά κέντρα, αν και οι γεωφυσικές έρευνες στο Κάστρο των Ρωγών περιορίστηκαν στην επανεξέταση μιας περιοχής που ερευνήθηκε στο παρελθόν. Στο Καστρί η ομάδα των γεωφυσικών ερευνών εργάστηκε σε τρεις περιοχές, η πιο ενδιαφέρουσα από τις οποίες ήταν σε έναν κάναβο στο ανώτερο τμήμα της ακρόπολης, μόλις νότια του τείχους. Η μαγνητοσκόπηση σε αυτή τη θέση έδειξε καθαρά μια ελλειπτική κατασκευή, πλ. 12 μ. περίπου, ίσως ένα αψιδωτό οικοδόμημα, με μια εσωτερική ορθογώνια κατασκευή. Η συνεχιζόμενη μελέτη των δεδομένων αυτών των ερευνών θα επιτρέψει τη σχεδιαστική αποτύπωση των κατόψεων αυτών των κατασκευών και τη συσχέτισή τους με τις κατόψεις δύο ορατών αρχαίων κτιρίων στην ίδια περιοχή. Έγινε επίσης νέα τοπογραφική αποτύπωση ολόκληρης της ακρόπολης, με βάση την αποτύπωση που δημοσίευσε ο Δάκαρης, στην οποία προστέθηκαν επιπλέον μνημεία.

Οι επιφανειακές έρευνες εντός των τειχών της ακρόπολης στο Κάστρο Ριζοβουνίου πραγματοποιήθηκαν δειγματοληπτικά σε περιοχές που απείχαν αρκετά μεταξύ τους, ενώ οι γεωφυσικές έρευνες επικεντρώθηκαν στο άνδηρο της εκκλησίας της Παναγίας. Τα δεδομένα της μαγνητοσκόπησης κοντά στην εκκλησία επηρεάστηκαν από τη σιδερένια πόρτα της εκκλησίας και χρειάζεται περαιτέρω επεξεργασία τους πριν καταλήξουμε στη μορφή των κατόψεων ορισμένων κατασκευών, που μόλις διακρίνονται στην αρχική επεξεργασία.

Η χερσόνησος του Αγίου Θωμά και άλλες περιοχές της έρευνας

Οι έρευνες στη χερσόνησο του Αγίου Θωμά επικεντρώθηκαν στο μεσαίο τμήμα της χερσονήσου, διότι το ανατολικό και το δυτικό άκρο της κατά το μεγαλύτερο μέρος τους ερευνήθηκαν το 1993. Μια από τις πιο ενδιαφέρουσες περιοχές των ερευνών ήταν αυτή της εκκλησίας του Αγίου Μηνά (SS94-35), όπου η 8η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων τοποθετεί την ύπαρξη μιας παλαιοχριστιανικής βασιλικής. Η έρευνα έδειξε ότι η περιοχή γύρω από την εκκλησία ήταν πλούσια σε επιφανειακά ευρήματα της περιόδου της Ρωμαιοκρατίας, (ιδιαίτερα) των χρόνων της ύστερης αρχαιότητας, της μεσαιωνικής και μεταβυζαντινής περιόδου. Ανάμεσα στα ευρήματα συγκαταλέγονται ακόμη και θραύσματα μωσαϊκού δαπέδου. Οι γεωφυσικές έρευνες εντόπισαν στο υπέδαφος και ορισμένες κατασκευές κοντά στην εκκλησία του Αγίου Μηνά.

Η έρευνα προς τη βόρεια ακτή της χερσονήσου απέ-

Σχέδ. 15. Ψηφιοποιημένος χάρτης της ακρόπολης Καστριού.

δωσε σημαντικά αποτελέσματα. Συγκεκριμένα κοντά στο εξωκλήσι του Σωτήρος (SS94-25) εντοπίστηκαν ερείπια τοίχων, διάφορα αρχιτεκτονικά μέλη, διάσπαρτα όστρακα και οπτόπλινθοι, που πιστοποιούν την ύπαρξη μιας μικρής κοινότητας κοντά στη θάλασσα, η οποία είχε σχετικά εύκολη πρόσβαση προς τη Νικόπολη. Οι τοιχοποιίες των ερειπίων με οπτοπλίνθους και συνδετικό κονίαμα και η παρουσία οικιακής ρωμαϊκής κεραμικής μας επιτρέπει να χρονολογήσουμε τη θέση στους ρωμαϊκούς χρόνους.

Περίπου στο μέσον της απόστασης μεταξύ της Νικόπολης και της κοιλάδας του Αχέροντα, ανηφορικός δρόμος οδηγεί από τα παράλια του Ιονίου στην κοινότητα Χειμαδιού. Βόρεια της κοινότητας και στις δυτικές παρυφές του μικρού λεκανοπεδίου (πόλγης), κοντά στην εκκλησία της Παναγίας, εντοπίζεται η θέση ενός οικισμού που χρονολογείται από τους κλασικούς έως τους χρόνους της ύστερης αρχαιότητας[122]. Στη θέση αυτή (SS94-15) εντοπίστηκε επιφανειακά ένας σημαντικός αριθμός τεχνέργων, συμπεριλαμβανομένης και μιας ενεπίγραφης επιτύμβιας στήλης από ασβεστόλιθο με το όνομα του νεκρού, *Λυσιπόλιος* (Πίν. 132 β). Σε έναν από

122. S. Dakaris, Cassopaia and the Elean Colonies, Αθήνα 1971, σ. 62.

τους παρακείμενους αγρούς βρέθηκαν επιφανειακά έξι αγνύθες, που χρονολογούνται στον 5ο ή 4ο αι. π.Χ.

Προϊστορική Ήπειρος

Κατά το 1994 εντοπίστηκαν επιπλέον νέες θέσεις της μέσης και ανώτερης παλαιολιθικής εποχής. Οι πιο σημαντικές από αυτές της μέσης παλαιολιθικής θεωρούνται οι εξής: η θέση Λούτσα στις ακτές του Ιονίου, το μικρό λεκανοπέδιο (πόλγη) κοντά στην κοινότητα Χειμαδιού, που αναφέραμε πιο πάνω, και η θέση Αναβάτης, κοντά στην κοινότητα Αρχαγγέλου. Η θεματολογία των τεχνέργων της παλαιολιθικής εποχής, από τις διάφορες θέσεις μέσα στα γεωγραφικά όρια του Προγράμματος, αυξήθηκε σημαντικά με την ανακάλυψη κατά το 1994 φυλλόσχημων αιχμών με αμφιπρόσωπη επεξεργασία σε δύο θέσεις της μέσης παλαιολιθικής, γνωστές ήδη από τις έρευνες των προηγούμενων ετών: στην Αγιά, βόρεια του Αχέροντα, και στο Γαλατά, κοντά στο Θεσπρωτικό. Σύμφωνα με την άποψη του Curtis Runnels στο Γαλατά βρέθηκε ένα από τα πιο περίτεχνα δείγματα αυτού του τύπου εργαλείου στη νότια Ήπειρο (Πίν. 132 α), το οποίο χρονολογείται προς το τέλος της μέσης ή στις αρχές της ανώτερης παλαιολιθικής εποχής.

Τρεις νέες μεσολιθικές θέσεις εντοπίστηκαν στις θινώδεις ακτές του Ιονίου στις δυτικές παρυφές της Πρέβεζας: η θέση Τσαρλαμπάς (SS94-19) και άλλες δύο στην ακτή Αλωνάκι (SS94-22 και 23). Οι θέσεις αυτές χαρακτηρίζονται από μικρολιθικά εργαλεία, μικρά βέλη, και άλλα μικρά τέχνεργα που φέρουν μικροσκοπική επεξεργασία. Έτσι ο συνολικός αριθμός των μεσολιθικών θέσεων που εντοπίστηκαν κατά τη διάρκεια των επιφανειακών ερευνών του Προγράμματος ανέρχεται σε έξι. Πρόκειται πράγματι για αξιόλογο αριθμό, εάν αναλογιστεί κανείς πως μόνο μία θέση αυτής της περιόδου στη βορειοδυτική Ελλάδα ήταν γνωστή μέχρι σήμερα, στη νήσο Κέρκυρα.

Όπως αναφέρθηκε και στην έκθεση της περασμένης χρονιάς, οι Curtis Runnels και Tjeerd van Andel ερμήνευσαν τις πλειστοκαινικές αποθέσεις ερυθρογής που εντοπίζονται σε διάφορες περιοχές της νότιας Ηπείρου ως αποτέλεσμα της συσσώρευσης και του εγκλωβισμού τους μέσα σε δολίνες και πόλγες με τη συμβολή διαφόρων ρηγμάτων και των διαβρώσεων που προκλήθηκαν από ρεύματα νερού. Αυτή η θεωρία τους οδήγησε στην υπόθεση εργασίας σχετικά με τη διασπορά των θέσεων της μέσης παλαιολιθικής εποχής (Σχέδ. 16), σύμφωνα με την οποία οι λίμνες που είχαν διαμορφωθεί στις δολίνες και στις πόλγες χρησίμευαν ως εποχικοί καταυλισμοί όπου οι χρήστες του χώρου μπορούσαν να βρουν πρώτες ύλες και πιθανώς άλλα αγαθά. Σε πολλές από τις παλαιολιθικές θέσεις πραγματοποιήθηκαν συμπληρωματικές επισκέψεις, κατά τις οποίες έγιναν πυρηνοληψίες σε αποθέσεις του Πλειστόκαινου, συμπεριλαμβανομένων και δειγμάτων για χρονολόγηση από επτά θέσεις, τα οποία ελήφθησαν κάτω από τις στρώσεις της μέσης παλαιολιθικής. Οι αναλύσεις των 39 δειγμάτων που συγκεντρώθηκαν θα πραγματοποιηθούν στο εργαστήριο Godwin του Πανεπιστημίου του Cambridge και περιλαμβάνουν ιζηματολογικές αναλύσεις, χρονολογήσεις με τη μέθοδο ουρανίου/φθορίου, χρονολογήσεις με τη μέθοδο της θερμοφωταύγειας και αναλύσεις μαγνητικής ευαισθησίας.

Γεωλογία και το παλαιοπεριβάλλον

Εκτός από τις γεωλογικές και γεωμορφολογικές έρευνες που ήδη αναφέραμε, διάφορες ομάδες του Προγράμματος πραγματοποίησαν πυρηνοληψίες (καρότα) σε δύο περιοχές, προκειμένου να συμπληρωθούν τα δεδομένα της διαχρονικής διερεύνησης της ακτογραμμής του Αμβρακικού κόλπου. Προκαταρκτικές αναλύσεις των δειγμάτων επιβεβαιώνουν ότι ο θαλάσσιος βυθός του Αμβρακικού κόλπου δυτικά και νοτιοδυτικά του Κάστρου των Ρωγών (Σχέδ. 14) εκτεινόταν προς Β. συνεχώς έως τους πρόποδες των βουνών μέχρι το 2ο ή 3ο αι. μ.Χ. περίπου και πως μόνο σταδιακά γέμισε με αποθέσεις, δημιουργώντας το ελώδες περιβάλλον που πήρε την τελική του μορφή κατά τους μεσαιωνικούς χρόνους.

Δύο γεωλογικές πυρηνοληψίες πραγματοποιήθηκαν με σκοπό την ανάλυση της γύρης. Τα δείγματα αυτά θα μας εφοδιάσουν, μαζί με άλλα δεδομένα, με πληροφορίες σχετικά με τα είδη της χλωρίδας που αναπτύχθηκε σε διαφορετικές εποχές στα γεωγραφικά όρια των ερευνών μας, και είναι αναγκαίες για τη μελέτη των αλλαγών του παλαιοπεριβάλλοντος. Τα λιμναία ιζήματα θεωρούνται ιδανικά για παρόμοιες μελέτες, γι' αυτό και επελέγη η λίμνη Μαυρή (ανατολικά από το Κάστρο Ριζοβουνίου) και η Αχερουσία (και οι δύο σήμερα αποξηραμένες) για τη διενέργεια των γεωτρήσεων. Οι αποθέσεις από όπου ελήφθησαν τα δείγματα καλύπτουν μια μακρά περίοδο από το ανώτερο Πλειστόκαινο έως τις μέρες μας.

Επιχορηγήσεις και συνεισφορές διαφόρων ιδρυμάτων

Κατά το 1994 το ερευνητικό μας Πρόγραμμα επιχορηγήθηκε από το Ινστιτούτο για την Αιγαιακή Προϊστορία (Institute for Aegean Prehistory), ενώ οικονομική βοήθεια προσέφεραν και διάφοροι ιδιώτες, οι Φίλοι του προγράμματος Νικοπόλεως. Με επιχορηγήσεις του ιδρύ-

Σχέδ. 16. Χάρτης της περιοχής των ερευνών του προγράμματος όπου σημειώνονται οι θέσεις της μέσης παλαιολιθικής εποχής.

ματος W. M. Keck Foundation και του Κέντρου Τηλεπισκόπησης του Πανεπιστημίου της Βοστώνης, όπως και κατά τα προηγούμενα χρόνια, αγοράστηκαν διάφορα επιστημονικά όργανα για τις γεωφυσικές και τοπογραφικές έρευνες, καθώς και για τις αεροφωτογραφήσεις. Η εταιρεία Autodesk Inc. πρόσφερε στο Πρόγραμμα μας το σχεδιαστικό πρόγραμμα AutoCAD, ver. 12, για καθεμιά από τις εγκαταστάσεις που χρησιμοποιούνται από το Πρόγραμμα: Macintosh, DOS και UNIX. Η εταιρεία Trimble Navigation Company δάνεισε στο Πρόγραμμα δύο Global Positioning Systems για τις εργασίες υπαίθρου κατά το 1994. Η εταιρεία Apple Computer Corporation προσέφερε κατά το 1993 τέσσερις ηλεκτρονικούς υπολογιστές – δύο Quadra 950s και δύο PowerBook 160s –, οι οποίοι χρησιμοποιούνται τόσο στις εγκαταστάσεις μας κατά τη διάρκεια του θέρους στην Ελλάδα όσο και κατά το υπόλοιπο διάστημα στις εγκαταστάσεις στο Πανεπιστήμιο της Βοστώνης. Το Εργαστήριο Αρχαιομετρίας του Πανεπιστημίου της Μινεσσότα, Duluth, συνέβαλε ουσιαστικά με διάφορους τρόπους στις αναλύσεις ποικίλων δειγμάτων. Το Πανεπιστήμιο της Βοστώνης πρόσφερε οικονομική και διοικητική υποστήριξη μέσω του Γραφείου Διεθνών Προγραμμάτων (το οποίο είχε και την εποπτεία του Εκπαιδευτικού Προγράμματος – Field

School), του Κέντρου Τηλεπισκόπησης, του Κέντρου Αρχαιολογικών Σπουδών και του Τμήματος Αρχαιολογίας, όπου εδρεύουν τα γραφεία του Προγράμματος στις Ηνωμένες Πολιτείες. Στους παραπάνω φορείς και ιδιώτες όλο το προσωπικό του Προγράμματος εκφράζει τις θερμές ευχαριστίες για τη συνδρομή τους.

JAMES WISEMAN
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΖΑΧΟΣ
ΦΡΑΓΚΙΣΚΑ ΚΕΦΑΛΛΩΝΙΤΟΥ

8η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Σημ. τ. Συντ. Η 8η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων δεν κατέθεσε έκθεση για τα Χρονικά μέχρι την εκτύπωση του παρόντος τόμου του ΑΔ.

Η΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Επανέκθεση Αρχαιολογικού Μουσείου Κέρκυρας

Στο πλαίσιο της διάσκεψης των δώδεκα κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που έγινε στην Κέρκυρα το καλοκαίρι, αποφασίστηκε η επέκταση της υπάρχουσας έκθεσης του Αρχαιολογικού Μουσείου[1].

Το μικρό Αρχαιολογικό Μουσείο της Κέρκυρας ιδρύθηκε μεταξύ των ετών 1962-1965 για να στεγάσει: α) τα αρχαία αντικείμενα της παλαιάς συλλογής, μεταξύ των οποίων στις αρχές του αιώνα συμπεριλαμβάνονταν ο Λέων του Μενεκράτους και το αέτωμα της Γοργούς, β) τα ευρήματα των ανασκαφών της Παλαιόπολης των ετών 1955-1959, γ) τα ευρήματα των ανασκαφών στο Mon Repos των ετών 1962-1967, δ) ευρήματα ορισμένων σωστικών ανασκαφών από το νεκροταφείο της αρχαίας πόλης στην περιοχή της Γαρίτσας, και ε) λίγα σημαντικά ευρήματα από διάφορες εκτός της αρχαίας πόλης θέσεις της Κέρκυρας.

Η πληθώρα των αρχαιολογικών ευρημάτων που ήλθαν στο φως τα τελευταία χρόνια από σωστικές και συστηματικές ανασκαφές δημιούργησε την ανάγκη επέκτασης του Μουσείου, προκειμένου να εκτεθούν ορισμένα από τα πιο αντιπροσωπευτικά νέα ευρήματα.

Η επέκταση του Μουσείου έγινε σε δύο πρώην ημιυπαίθριους χώρους, στον προθάλαμο του ισογείου (Πίν. 133 α) και στο αίθριο του ορόφου, που διαμορφώθηκαν σε αίθουσες έκθεσης. Με την ευκαιρία της περιορισμένης επέκτασης, το Μουσείο με διάφορες τεχνικές επεμβάσεις έγινε προσιτό και λειτουργικό σε άτομα με ειδικές ανάγκες, με την κατασκευή κεκλιμένων κλιμάκων, ειδικού WC και την τοποθέτηση ανελκυστήρα· επίσης άλλαξε ο φωτισμός και ο χρωματισμός όλων των αιθουσών, καλύφθηκαν με τάπητα τα παλαιά μωσαϊκά δάπεδα, βελτιώθηκε ο χώρος υποδοχής των επισκεπτών και κατασκευάστηκαν φωτιζόμενες προθήκες στις νέες αίθουσες.

1. Αίθουσα Ηρακλή δεξιούμενου. Στον ανανεωμένο με τη διεύρυνση χώρο του ισογείου του Μουσείου εκτέθηκαν μεμονωμένα και διαφορετικής προέλευσης αντικείμενα, τα οποία προέρχονται από ανασκαφή, παράδοση ή αρχαιοκαπηλία από την Κέρκυρα ή από περιοχές εκτός Κέρκυρας. Στο κέντρο του χώρου έχουν εκτεθεί χάλκινα αγαλμάτια, από την υστεροαρχαϊκή έως και τη ρωμαϊκή εποχή, μεταξύ των οποίων αγαλμάτιο Κούρου, πιθανώς του Απόλλωνα, αγαλμάτιο Ηρακλή στον τύπο του δεξιούμενου, δύο αγαλμάτια πολεμιστών και ένα βοσκού. Τα αγαλμάτια πλαισιώνονται από μία πανοπλία ελληνιστικών χρόνων, που αποκαλύφθηκε σε τάφο αξιωματούχου στο Προδρόμι Θεσπρωτίας, τρία κυκλαδικά ειδώλια και μία κανδήλα προϊστορικής εποχής, ευρήματα που απέκτησε το Μουσείο όταν στις αρχές του 1992 αρχαιοκάπηλοι προσπάθησαν από το λιμάνι της Ηγουμενίτσας να τα φυγαδεύσουν στο εξωτερικό.

2. Κλιμακοστάσιο. Στην υπάρχουσα έκθεση τοποθετήθηκαν δύο φωτιζόμενοι χάρτες, από τους οποίους ο ένας απεικονίζει την αρχαία πόλη, ενώ ο δεύτερος τις θέσεις του νησιού στις οποίες επισημάνθηκαν αρχαιότητες.

3. Αίθουσα Λέοντος του Μενεκράτους. Στα ευρήματα της αίθουσας προστέθηκαν και ορισμένα από τα εκτεθειμένα στον προθάλαμο της έκθεσης του αετώματος της Γοργούς (το αττικό μελανόμορφο λουτήριο, ο μελαμβαφής λακωνικός κρατήρας και η μελαμβαφής πελίκη), τα οποία εννοιολογικά σχετίζονται περισσότερο με τα ευρήματα της αίθουσας του Μενεκράτους.

4. Πρώην «Αίθριο»-νομισματική αίθουσα. Εκτέθηκαν κτερίσματα από τα νεκροταφεία της Γαρίτσας και του Αλμυρού, αρχαϊκής, κλασικής και ελληνιστικής εποχής, κρατήρες, λεκανίδες και άλλα μικρότερα αγγεία, τα οποία συμπληρώνουν τις γνώσεις μας για τα ταφικά ήθη και έθιμα της Κέρκυρας και δείχνουν, με την εξέλιξη των τύπων και της ποιότητάς τους, την τεχνολογία των κερκυραϊκών εργαστηρίων στη χαλκοτεχνία και την κεραμική (Πίν. 133 β - 134 α).

Μεγάλο μέρος της αίθουσας καταλαμβάνουν προϊόντα και εργαλεία του μεγάλου εργαστηρίου κεραμικής, που ήταν εγκατεστημένο στην εργαστηριακή συνοικία (σημερινό Φιγαρέτο) της αρχαίας πόλης. Οι αμφορείς, οι μήτρες, τα ειδώλια, τα αγγεία και τα άλλα προϊόντα αποδεικνύουν την απελευθέρωση της καλλιτεχνικής και βιοτεχνικής παραγωγής της Κέρκυρας από εκείνη της Κορίνθου, και η μεγάλη παραγωγή του αμφορέα τύπου Β, που είναι κερκυραϊκός (βρέθηκαν 13.000 θραύσματα), την

1. Για την επανέκθεση του Αρχαιολογικού Μουσείου εργάστηκαν υπό την καθοδήγηση της υπογράφουσας η αρχιτέκτων του ΥΠΠΟ Δάφνη Τσιρώνη, η αρχαιολόγος Σέλμα Αυγερινού, ο καθηγητής του Πανεπιστημίου της Louvain la Neuve Βελγίου Tony Hackens (†1997) και η νομισματολόγος Chislainc Moucharte.

ανάπτυξη του εξαγωγικού της εμπορίου. Κερκυραϊκοί αμφορείς του εργαστηρίου αυτού βρέθηκαν στην Κάτω Ιταλία, τη Θάσο, την Κόρινθο, την Πέλλα, την Ολυμπία, την Αθήνα, τη Σέριφο, τη Λευκάδα, τη Μαγιόρκα, τη Βεγγάζη, την Αλεξάνδρεια κ.α.

Δείγμα της ανθηρής οικονομίας της Κέρκυρας αποτελούν τα 484 νομίσματα που έχουν εκτεθεί στο κέντρο της αίθουσας (Πίν. 134 β), τα οποία αντανακλούν τις επαφές του νησιού με άλλα κέντρα της εποχής και τη μεγάλη παραγωγή του νομισματοκοπείου του. Η κοπή νομισμάτων στην Κέρκυρα άρχισε στο τέλος του 6ου αι. π.Χ. και συνεχίστηκε έως την καταστροφή της πόλης από τον Αγρίππα (31 π.Χ.), ύστερα από την οποία η κοπή πιθανώς γινόταν στην Κασσιόπη, έως τον 3ο αι. μ.Χ. Τα νομίσματα τοποθετήθηκαν σε νέου τύπου προθήκες, ώστε ο επισκέπτης να μπορεί να δει συγχρόνως και τον εμπροσθότυπο και τον οπισθότυπό τους.

5. Αίθουσα Γοργούς. Στον προθάλαμο της αίθουσας της Γοργούς εκτέθηκαν, αφού απομακρύνθηκαν η προθήκη 9 και τα ευρήματα Α.Ε. 1184, 235, 873, δύο αρχαϊκά αγάλματα Κόρης και Κούρου, από τα οποία εκείνο της Κόρης αποκαλύφθηκε στο εργαστήριο κεραμικής του Φιγαρέτου και πιθανώς απεικονίζει την «επικλιβάνιο» Άρτεμη, ενώ του Κούρου κοντά στο Υλλαϊκό λιμάνι, απομακρυσμένο από την αρχική του θέση. Τα αρχαϊκά έργα της μεγάλης πλαστικής, μαζί με εκείνα της μικροπλαστικής, ενισχύουν την άποψη σύμφωνα με την οποία προς το τέλος της αρχαϊκής περιόδου ήκμαζε στην Κέρκυρα μια καλλιτεχνική σχολή που είχε απομακρυνθεί από την καλλιτεχνική επιρροή της μητρόπολης. Η κερκυραϊκή σχολή, αφού δέχθηκε στην πορεία της ποικίλες επιδράσεις, ανέπτυξε δική της εργαστηριακή τεχνοτροπία και πιθανώς ακτινοβολούσε προς τις απέναντι ιλλυρικές ακτές.

6. Αίθουσα Παρνοπίου Απόλλωνος ή Ρωμαϊκή. Πίσω από το διαχωριστικό, όπου είναι τοποθετημένο το αέτωμα από το Φιγαρέτο, εκτέθηκαν δύο αγάλματα Αφροδίτης, τα οποία αποκαλύφθηκαν πρόσφατα στη θέση Βασίλη μέσα σε λουτρικό συγκρότημα, το οποίο είχε κατασκευαστεί κατά τη ρωμαϊκή εποχή και ήταν σε χρήση έως και τη βυζαντινή, στην περιοχή της αγοράς της Κέρκυρας, αφού απομακρύνθηκε η προθήκη με τον οπλισμό του Προδρομίου. Το μεγαλύτερο από τα αγάλματα συμπληρώνεται με τμήμα από το αριστερό χέρι του, το οποίο είχε βρεθεί παλαιότερα στο οικόπεδο. Το τμήμα του χεριού για τεχνικούς λόγους δεν έγινε δυνατόν να συγκοληθεί (Σχέδ. 1).

7. Αυλή. Στην αυλή, τέλος, του Μουσείου, της οποίας συμπληρώθηκε η πλακόστρωση, εκτέθηκαν πήλινα ταφικά πιθάρια και δύο λίθινες σαρκοφάγοι από το νεκροταφείο στη Γαρίτσα.

Μουσείο Ασιατικής Τέχνης

Μετά το πέρας της Διάσκεψης Κορυφής των Δώδεκα, η Εφορεία επέβλεψε τη μελέτη που αφορούσε στην καθαίρεση των πρόσθετων διαχωριστικών που είχαν τοποθετηθεί στο κτίριο των Παλαιών Ανακτόρων για τις ανάγκες της συνάντησης για να επανέλθει το οικοδόμημα στην παλαιά του μορφή.

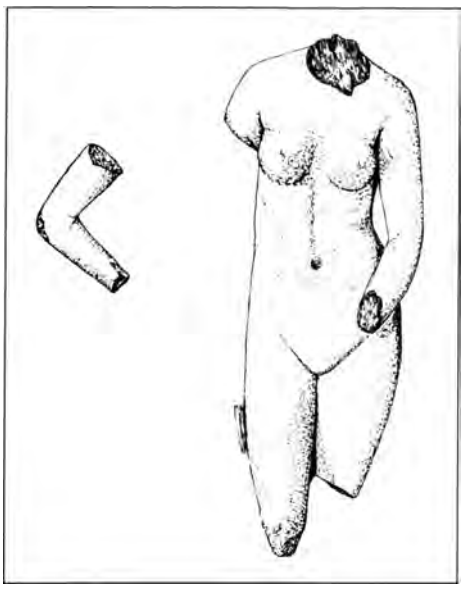
Επίσης ασχολήθηκε με διοικητικής φύσεως εργασίες, για να παραχωρηθεί ολόκληρο το κτίριο των Παλαιών Ανακτόρων από την κτηματική εταιρία του Δημοσίου στο ΥΠΠΟ, προκειμένου να χρησιμοποιηθεί ως Μουσείο μόνο από την Η΄ ΕΠΚΑ. Η παραχώρηση ολοκληρώθηκε στις αρχές του 1995, αλλά σε σύσκεψη παραγόντων που έγινε στην Κέρκυρα, στην οποία δεν προσεκλήθη να παραστεί εκπρόσωπος της Εφορείας, αποφασίστηκε να διατεθεί στο Δήμο Κερκυραίων η ανατολική πτέρυγα του ισογείου του κεντρικού κτιρίου, για να λειτουργήσει σε αυτή η δημοτική πινακοθήκη, δύο αίθουσες με πρόσοψη στο δημοτικό κήπο, οι οποίες χρησιμοποιούνται από το δήμο για περιοδικές εκθέσεις, και το αναψυκτήριο, το οποίο δημιουργήθηκε για τις ανάγκες της διάσκεψης, προς εκμετάλλευση από την ΑΝΕΔΚ (Αναπτυξιακή Επιχείρηση Δήμου Κερκυραίων), υπό την προϋπόθεση ότι τα έσοδα θα τροφοδοτούν την προγραμματική σύμβαση του ΥΠΠΟ με το Δήμο. Λίγο αργότερα παραχωρήθηκε από το ΥΠΠΟ, για δύο χρόνια, η πτέρυγα της βενετσιάνικης σιταποθήκης για τη στέγαση τμήματος του Ιονίου Πανεπιστημίου.

Καταγραφή

Συνεχίστηκε η καταγραφή[2] και αποδελτίωση των αρχαίων από τις ανασκαφές της Κέρκυρας. Καταγράφηκαν 434 αντικείμενα και 108 νομίσματα από τις ανασκαφές των οικοπέδων Μικάλεφ, Μέξα, Ναθαναήλ, Πανδή, Δάλλα, Μαζαράκη, Μουρίκη-Βελλιανίτη, Αρταβάνη, Μπούα, Λούβρου και του αποχετευτικού έργου του δήμου στο Κανόνι.

Στους καταλόγους ευρημάτων Θεσπρωτίας καταγράφηκαν 120 αντικείμενα και 38 νομίσματα από τις ανασκαφές της Γιτάνης και αποδελτιώθηκαν 1.000 ευρήματα. Συνολικά τα καταγεγραμμένα ευρήματα της Θεσπρωτίας, η οποία άρχισε να ερευνάται συστηματικά από το 1986, έχουν φθάσει τα 2.921 αντικείμενα και 1.092 νομίσματα.

2. Στην καταγραφή, όπως και στις ανασκαφές, εργάστηκαν οι αρχαιολόγοι Σέλμα Αυγερινού, Αικ. Κάντα, Ιωάννα Κωστή, Χαρά Τριανταφύλλου και Ρούλα Αργυρού.

Σχέδ. 1. Αρχαιολογικό Μουσείο Κέρκυρας. Ρωμαϊκή αίθουσα. Άγαλμα Αφροδίτης και τμήμα του αριστερού χεριού.

Φωτογραφικό αρχείο

Το φωτογραφικό αρχείο εμπλουτίστηκε με 700 φωτογραφίες ανασκαφών και 1.150 φωτογραφίες ευρημάτων.

Τεχνικό τμήμα

Στο εργαστήριο της Εφορείας εκπονήθηκαν τα σχέδια των ανασκαφών Παλαιοπόλεως, Σαξώνης, Ελικοδρομίου της Παραμυθιάς, Τζίμα, Βασιλείου, καθώς και σχέδια αντικειμένων από τις ανασκαφές Μαζαράκη και Κώτση. Επίσης εκπονήθηκαν τα σχέδια των νέων προθηκών και της επανέκθεσης του Αρχαιολογικού Μουσείου, τα οποία εγκρίθηκαν από το ΚΑΣ, τα σχέδια της κτιριολογικής μελέτης επέκτασης του προθαλάμου του ισογείου και διάφορα παραστατικά επεξηγηματικά προσχέδια για την επανέκθεση, τα οποία αποδόθηκαν στην τελική μορφή τους από ειδικό γραφίστα.

Συντήρηση

Στο εργαστήριο συντήρησης συντηρήθηκαν 148 αγγεία, 650 νομίσματα και διάφορα μεταλλικά αντικείμενα. Επίσης συντηρήθηκαν από το συντηρητή της Γ΄ ΕΠΚΑ Θ. Καρδάμη τέσσερα αγάλματα, δύο αρχαϊκά Κόρης και Κούρου και δύο ρωμαϊκά Αφροδίτης, για να εκτεθούν στο Μουσείο, υπό την καθοδήγηση της γλύπτριας Ιωάννας Στυψιανού. Οι εργασίες που έγιναν είναι:

α) Καθαρισμός. Έγινε μερικός μηχανικός καθαρισμός στο άγαλμα του Κούρου, που αποκαλύφθηκε το 1992 στο οικόπεδο Πουρίκη, στα δύο αγάλματα της Αφροδίτης, που αποκαλύφθηκαν στο οικόπεδο Κασφίκη, εκ των οποίων το ένα είναι αντίγραφο του τύπου της Κνιδίας, ενώ το άλλο της αναδυομένης, και στο άγαλμα της Κόρης και της βάσης της, που αποκαλύφθηκε στο εργαστήριο κεραμικής του οικοπέδου Μικάλεφ. Ταυτόχρονα μελετήθηκε και καθαρίστηκε ο όγκος των βάσεων, καθώς και το υλικό (μάρμαρο Ιωαννίνων) για την τοποθέτηση των προαναφερθέντων αγαλμάτων.

Στη συνέχεια οργανώθηκε πρόχειρο εργαστήριο, το οποίο εξοπλίστηκε με τα απαιτούμενα εργαλεία και υλικά για τις εργασίες της επανέκθεσης των αγαλμάτων.

β) Στήριξη. Με τη χρήση παλάγκου ανυψώθηκε ο Κούρος, ώστε να μελετηθεί η σωστή θέση του και να καθοριστούν τα σημεία στα οποία θα διανοίγονταν υποδοχές για τη στήριξή του. Στη συνέχεια τρυπήθηκαν με F20. Τα ανοξείδωτα στηρίγματα που χρησιμοποιήθηκαν, πάχους F22, μετατράπηκαν στον τόρνο σε F18 για τα σημεία πάκτωσης. Η ίδια διαδικασία ακολουθήθηκε και για την Κόρη και τη βάση της (ανύψωση - προσδιορισμός θέσης). Χρησιμοποιήθηκαν στηρίγματα F12, τα οποία για αισθητικούς λόγους επικαλύφθηκαν στα ορατά τους σημεία με ανοξείδωτους σωλήνες F22.

γ) Τοποθέτηση. Μεταφέρθηκαν τα αγάλματα και οι βάσεις τους στον όροφο του Μουσείου, προετοιμάστηκαν οι βάσεις για την υποδοχή των συνδέσμων, τοποθετήθηκαν στις θέσεις που είχαν καθοριστεί και έγιναν οι συγκολλήσεις.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΚΕΡΚΥΡΑ

Συστηματική ανασκαφή Παλαιόπολης

Συνεχίστηκε για έκτη χρονιά η συστηματική ανασκαφή που γίνεται υπό τη διεύθυνση της υπογραφομένης σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο της Louvain la Neuve Βελγίου με επικεφαλής τον καθηγητή Tony Hackens και το πανεπιστήμιο Brown Αμερικής με επικεφαλής τον καθηγητή R. Winkens († 1997) στα απαλλοτριωμένα οικόπεδα Κοκοτού, Κατέχη και Κασφίκη[3].

3. Βλ. ΑΔ 42 (1987): Χρονικά, σ. 340 κ.ε.· 43 (1988): Χρονικά, σ. 342· 44 (1989): Χρονικά, σ. 298 κ.ε.· 45 (1990): Χρονικά, 284 κ.ε.· 46 (1991): Χρονικά, σ. 254 κ.ε.

Οικόπεδο Κοκοτού

Το οικόπεδο βρίσκεται στην περιοχή του Ανεμόμυλου. Ερευνήθηκαν δύο τμήματα (α, β) διαστ. α) 21×24 μ., β) 24×18 μ., στο νότιο και το νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου, αντίστοιχα, στα οποία αποκαλύφθηκε η συνέχεια του λίθινου πλακόστρωτου της ρωμαϊκής αγοράς, μεγ. σωζ. διαστ.: του α) 30×25 μ. και του β) 8×6 μ. Το πλακόστρωτο είναι κατασκευασμένο από καλοδουλεμένες αμυγδαλόπετρες με λείανση στην επιφάνειά τους από τη χρήση. Πάνω στο προς τα ΝΔ. τμήμα του πλακόστρωτου της αγοράς βρέθηκαν λείψανα τοίχων χτισμένα με αρχαίο υλικό, όπως τμήματα πλακών από το δάπεδο της αγοράς με συνδετικό υλικό κουρασάνι, που χρονολογούνται κυρίως στη ρωμαϊκή φάση της χρήσης του χώρου (1ος-4ος αι. μ.Χ.).

Από Δ. προς Α. του ανασκαμμένου χώρου βρέθηκαν: σε βάθος -2,17/2,19 μ., η προς Δ. συνέχεια του τοίχου ΤΑ, του οποίου η αρχή είχε αποκαλυφθεί κατά τη διάρκεια της ανασκαφής του 1990. Η βόρεια παρειά του ΤΑ διακόπτεται απότομα εξαιτίας μεγάλης καταστροφής και αυτό αποδεικνύεται από τον εκτεταμένο ερειπιώνα που εμφανίστηκε και καλύπτει όλη σχεδόν τη νότια παρειά του. Ο τοίχος ΤΑ έχει συνολικό αποκαλυφθέν μήκος 11, πλάτος 1,20, μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,52 μ. και κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. Είναι κατασκευασμένος από δύο ενωμένες επιμήκεις παράλληλες σειρές κατεργασμένων πλακοειδών λευκών λίθων διαφόρων μεγεθών, με γέμισμα χώμα, μικρούς αργούς λίθους, κεραμική και κονίαμα ερυθρωπού χρώματος. Συνεχίζει προς Α. στο άσκαφτο τμήμα του ανασκαφικού χώρου.

Ο τοίχος ΤΒ είναι και αυτός θεμελιωμένος πάνω στο λίθινο πλακόστρωτο δάπεδο, όπως και ο τοίχος ΤΑ. Εμφανίστηκε σε βάθος -2,38/-2,58 μ. και απέχει 0,50 μ. από τη βόρεια παρειά του τοίχου ΤΑ, έχει συνολικό αποκαλυφθέν μήκος 13,90, πλάτος 0,90 μ. και κατεύθυνση Α.-Δ. Είναι κατασκευασμένος από δύο ενωμένες επιμήκεις παράλληλες σειρές μικρών και μεσαίων ημίεργων λευκών λίθων, με γέμισμα χώμα, μικρούς αργούς λίθους, κεραμική και ερυθρωπό κονίαμα. Συνεχίζει προς Α. στο άσκαφτο τμήμα του ανασκαφικού χώρου και προς Δ. πιθανώς κάτω από τον ερειπιώνα. Η νότια παρειά του εν μέρει δεν σώζεται.

Βορειοδυτικά του τοίχου ΤΒ βρέθηκε σε βάθος -2,54 μ. τμήμα του τοίχου ΤΓ. Ο τοίχος ΤΓ είναι χτισμένος από δύο ενωμένες επιμήκεις σειρές ημίεργων λίθων μικρού και μεσαίου μεγέθους με συνδετικό υλικό παχιά στρώση ερυθρού κονιάματος. Έχει μέγιστο μήκος 0,60, πλάτος 0,55, μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,30 μ. και κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ. Στο προς Ν. τμήμα του πλακόστρωτου και προς τα ΒΔ. των τοίχων ΤΑ και ΤΒ και σε απόσταση 8,30 μ. βορειοδυτικά του τοίχου ΤΑ, αποκαλύφθηκε σε βάθος -2,70/-2,79 μ. η άνω επιφάνεια του καλύμματος λίθινου κτιστού αγωγού, το οποίο αποτελείται από πλακοειδείς λευκούς λίθους μεγάλου και μεσαίου μεγέθους, ο οποίος έχει ως συνδετικό υλικό ερυθρωπό κονίαμα και γέμισμα από θραύσματα κεραμικής, μεγ. αποκαλ. μήκ. 3,65, πλ. 0,70-0,85 μ. και κατεύθυνσης ΝΑ.-ΒΔ.

Σε βάθος -2,47/-2,66 μ. εντοπίστηκε ο ισχυρός τοίχος ΤΔ, ο οποίος είναι θεμελιωμένος (σε βάθος -2,92 μ.) πάνω στο λίθινο πλακόστρωτο δάπεδο. Έχει συνολικό αποκαλυφθέν μήκος 7, πλάτος 1,06-1,20, σωζόμενο ύψος 0,20-0,50 μ. και κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ. Είναι κατασκευασμένος από δύο ενωμένες επιμήκεις παράλληλες στρώσεις μεγάλων λευκών καλοδουλεμένων λίθων (αμυγδαλόπετρες), έχει γέμισμα από μικρούς αργούς λίθους και συνδετικό υλικό ερυθρωπό κονίαμα. Η ανατολική παρειά του αποτελείται από τμήματα μεγάλων πλακοειδών λίθων σε β΄ χρήση (ανήκουν στο λίθινο πλακόστρωτο δάπεδο), κάθετα τοποθετημένων στο πλακόστρωτο δάπεδο, διαστ. 0,45×0,80×0,25 μ., 0,70×0,45× 0,20 μ., 1×0,25 μ., 1,10×0,25 μ., 0,80×0,20 μ. και 0,70× 0,20 μ. Η δυτική παρειά του αποτελείται από ορθογώνιους καλοδουλεμένους δόμους, τοποθετημένους οριζόντια στο πλακόστρωτο, διαστ. 1,45× 0,60 μ., 0,85×0,50 μ., 1,45× 0,60 μ., 1,15×0,48×0,30 μ., 0,70×0,45×0,34 μ., 0,90×0,45 μ. Ο τοίχος ΤΔ ανήκει σε προϋπάρχον κτίριο δημόσιου χαρακτήρα προορισμένο για ποικίλες χρήσεις στη ρωμαϊκή περίοδο. Η κεραμική και χάλκινο νόμισμα που προήλθαν από το χώρο του τοίχου ΤΔ τον χρονολογούν στον 4ο αι. μ.Χ.

Βορειοανατολικά και παράλληλα στον τοίχο ΤΔ αποκαλύφθηκε σε βάθος -2,87/-2,90 μ. ο τοίχος ΤΕ, κατασκευασμένος από δύο ενωμένες επιμήκεις παράλληλες σειρές ημίεργων λίθων, μικρού και μεσαίου μεγέθους, με γέμισμα από θραύσματα κεραμικής, μικρούς αργούς λίθους και συνδετικό υλικό ασβεστοκονίαμα. Έχει αποκαλυφθέν σωζόμενο μήκος 2,45, πλάτος 0,55-0,65, μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,15 μ. και προσανατολισμό ΝΑ.-ΒΔ. Τμήμα της ανατολικής παρειάς του τοίχου ΤΕ δεν σώζεται. Χάλκινο κερκυραϊκό νόμισμα του Γέτα, το οποίο βρέθηκε στον τοίχο ΤΕ, τον χρονολογεί στο 209-212 μ.Χ.

Βορειοδυτικά του τοίχου ΤΕ και σε απόσταση 3,50 μ. εντοπίστηκε σε βάθος -2,68 μ. ο τοίχος ΤΖ. Έχει αποκαλυφθέν σωζόμενο μήκος 1,90, πλάτος 0,45, μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,20 μ. και κατεύθυνση προς ΒΑ. Είναι χτισμένος από δύο ενωμένες επιμήκεις παράλληλες σειρές ημίεργων λίθων, μικρού και μεσαίου μεγέθους, με συνδετικό υλικό λάσπη και γέμισμα από θραύσματα κεραμικής. Χάλκινο κερκυραϊκό νόμισμα που βρέθηκε κοντά

στον τοίχο ΤΖ χρονολογεί την κατασκευή στην ελληνιστική εποχή (300-229 π.Χ.).

Εξαιτίας της σχεδόν ολοκληρωτικής καταστροφής που υπέστησαν τα κτίρια στα οποία ανήκαν οι προαναφερθέντες αποσπασματικά σωζόμενοι τοίχοι, είναι αδύνατος ο προσδιορισμός του χαρακτήρα τους.

Στην επιφανειακή επίχωση που κάλυπτε το πλακόστρωτο και τους τοίχους ΤΑ, ΤΒ, ΤΓ, ΤΔ και ΤΖ βρέθηκαν θραύσματα αμφορέων προερχόμενων από τον αιγαιακό χώρο και τη Μαύρη Θάλασσα[4], την Ιταλία και τη βόρεια Αφρική[5]. Επίσης θραύσματα πινάκων από την Αφρική[6], τις χώρες της ανατολικής Μεσογείου και την Καμπανία και θραύσματα χυτροειδών αγγείων που έχουν ομοιότητες με ανάλογα από τις ανασκαφές του Otranto, του Bridesi και της Αδριατικής. Στο σύνολό τους τα ευρήματα τοποθετούνται χρονολογικά στη ρωμαϊκή εποχή. Υπάρχουν όμως και τα ευρήματα των ελληνιστικών χρόνων και ελάχιστα κλασικών και αρχαϊκών. Η ανασκαφή έδωσε ικανό αριθμό χάλκινων νομισμάτων. Ανάμεσα σε αυτά που διατηρούνται καλύτερα είναι χάλκινα κερκυραϊκά νομίσματα του 300-229 π.Χ. και 229-48 π.Χ., χάλκινα νομίσματα της εποχής Λουκίου Βέρου, Κωνσταντίνου Α', Γέτα και ένα χάλκινο βυζαντινό νόμισμα εποχής του Φωκά.

Οικόπεδο Κατέχη

Ερευνήθηκε χώρος διαστ. 25×35 μ. στα ανατολικά του οικοπέδου και της τομής 3, η οποία ανασκάφηκε το 1990, και έφερε στο φως τη συνέχεια του πλακόστρωτου της αρχαίας αγοράς της Κέρκυρας (Πίν. 135 α).

Προς Ν. του χώρου που ερευνήθηκε αποκαλύφθηκε τμήμα δαπέδου (σε βάθος +2,48/+2,53/+2,71 μ.), μεγ. σωζ. διαστ. 10,85×10,30 μ. και προς Β. τμήμα του ίδιου δαπέδου (σε βάθος +2,03/+2,06/2,10/+2,15/+2,16/+1,95 μ.) μεγ. σωζ. διαστ. 7,20×7 μ.

Προς Β. του χώρου, πάνω στο πλακόστρωτο δάπεδο, εντοπίστηκε σε βάθος +2,62 μ. η δυτική παρειά του τοίχου Τ3 η οποία αποτελείται από δουλεμένους λίθους και έχει αποκαλυφθέν μήκος 1,30, μέγιστο πλάτος 0,30, μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,14 μ. και προσανατολισμό ΝΔ.-ΒΑ. Η ανατολική παρειά του αποκαλυφθέντος τοίχου καλύπτεται σε βάθος +2,41/+2,52/+2,64 μ. από ερειπιώνα, ο οποίος αποτελείται από μικρούς αργόλιθους και θραύσματα κεραμικής σε πυκνή διάταξη.

Δυτικά του αποκαλυφθέντος τοίχου Τ3, σε απόσταση 0,38 μ., εμφανίστηκε σε βάθος +2,41/+2,52/+2,64 μ. πάνω στο δάπεδο ερειπιώνας, ο οποίος αποτελείται από θραύσματα κεραμικής, μικρούς και μεσαίους αργούς λίθους, μάζες ερυθρωπού και λευκού κονιάματος, απολεπίσματα λευκών λίθων και ίχνος καύσης, μεγ. σωζ. διαστ. 4,13×3,60 μ.

Προς Α. της τομής 3 και Ν. του τοίχου Τ3, εμφανίστηκε σε βάθος +1,96 μ. ο τοίχος Τ1, ο οποίος αποτελείται από μια επιμήκη σειρά ημικατεργασμένων λίθων μεσαίου μεγέθους και έχει σωζόμενο μήκος 1,30, πλάτος 0,24 μ. και κατεύθυνση Α.-Δ. Νοτιοανατολικά του τοίχου Τ1 εντοπίστηκαν σε βάθος +2,02 μ. δύο ημικατεργασμένοι λίθοι, οι οποίοι ανήκουν σε άλλο τοίχο, τον Τ2, που σχηματίζει ορθή γωνία με τον τοίχο Τ1. Ο τοίχος Τ2 έχει μήκος 0,60, πλάτος 0,35 μ. και προσανατολισμό Β.-Ν. Σε απόσταση 0,83 μ. από τη νότια παρειά του τοίχου Τ1, σε βάθος +2,23 μ., αποκαλύφθηκε συμπαγής στρώση χώματος που περιέχει πολλά θραύσματα κεραμικής, απολεπίσματα λίθων και όστρεα, μεγ. αποκαλυφθεισών διαστ. 1,65×1,50 μ.

Επίσης βορειοανατολικά των τοιχαρίων Τ1, Τ2 και ανατολικά της τομής 3 εμφανίστηκε εκτεταμένη στρώση συμπαγούς χώματος με απολεπίσματα λευκών λίθων και θραύσματα κεραμικής, σωζ. διαστ. 3×3 μ.

Ο χώρος που ανήκει στο ανατολικό ήμισυ του οικοπέδου έχει υποστεί μεγάλη καταστροφή εξαιτίας της ανέγερσης σκελετού πολυκατοικίας, ο οποίος κατεδαφίστηκε με έξοδα του ΤΑΠΑ το 1989. Τα πέδιλα της οικοδομής αυτής εντοπίστηκαν (σε βάθος +2,70 μ.) πάνω στο αρχαίο δάπεδο, το οποίο αποτελεί τη συνέχεια του δαπέδου που βρέθηκε κάτω από τη θεμελίωση της παλαιοχριστιανικής βασιλικής της Παλαιόπολης[7]. Η νεότερη αυτή θεμελίωση είχε προχωρήσει σε ορισμένες θέσεις και κάτω από το πλακόστρωτο, με αποτέλεσμα να καταστρέψει ολοκληρωτικά τμήμα κτιρίου ρωμαϊκής εποχής, που

4. Βλ. το με αριθ. κατ. ΚΟΚ 144, π.χ., απότμημα αμφορέα, που προέρχεται από τον αιγαιακό χώρο ή τη Μαύρη Θάλασσα (4ος-6ος αι. μ.Χ.). Βλ. D.P.S. Peacock - D.F. Williams, Amphorae and the Roman Economy, London, New York 1986, σ. 182-184, εικ. 101.

5. Βλ. το με αριθ. κατ. ΚΟΚ 196 απότμημα αμφορέα τύπου Africana II "Grande" type XXVIII από την Τυνησία (4ος-6ος αι. μ.Χ.). D.P.S. Peacock - D.F. Williams, ό.π., σ. 158, εικ. 83.

6. Για το με αριθ. κατ. ΚΟΚ 168 τμήμα πινακίου "African red slip ware" (3ος αι. μ.Χ.) βλ. J.W. Hays, Late Roman Pottery, London 1972, σ. 55, form 35, ενώ για το με αριθ. κατ. ΚΟΚ 443 τμήμα πινακίου "African red slip ware" (3ος αι. μ.Χ.) βλ. The Athenian Agora V, Pottery of the Roman Period, New Jersey 1959, σ. 63, πίν. 69 K 36.

7. Για τη σχετική έρευνα βλ. στα ΠΑΕ των ετών 1953-1959.

8. Ι) 313/ΚΑΤ/94. Επίπεδη βάση και μικρό μέρος του κάτω σώματος μικρογραφικού πήλινου αγγείου. Ελληνιστικής εποχής 350-300 π.Χ. Βλ. παρόμοια μικρογραφικά αγγεία: Corinth VII, III, Corinthian Hellenistic

πιθανώς είχε σχέση με το συγκρότημα των λουτρών του οικοπέδου Κασφίκη το οποίο αποκαλύφθηκε προς Α. (βλ. παρακάτω).

Η κεραμική[8] και τα νομίσματα χρονολογούν τη χρήση του χώρου από τον 4ο αι. μ.Χ. μέχρι και τις μέρες μας.

Συνελέγησαν αποτμήματα αμφορέων προερχόμενα από τον αιγαιακό χώρο, την Ιταλία και τη βόρεια Αφρική. Επίσης πινάκια από την Αφρική, τις χώρες της ανατολικής Μεσογείου και την Καμπανία. Παρατηρήθηκαν πολλές ομοιότητες των χυτροειδών αγγείων με αντίστοιχα που έχουν βρεθεί στις ανασκαφές του Otranto, του Bridesi και της Αδριατικής.

Μεταξύ των κινητών ευρημάτων συγκαταλέγονται 42 χάλκινα νομίσματα, ελληνιστική και ρωμαϊκή κεραμική, τμήματα γυάλινων αγγείων, ένα οστέινο επίμηκες εργαλείο[9], τμήμα οστέινου αντικειμένου με εμπίεστη διακόσμηση, χάλκινη λαβή αγγείου και θραύσμα μαρμάρινου γλυπτού.

Οικόπεδο Κασφίκη (Σχέδ. 2)

Τη χρονιά αυτή σχεδόν ολοκληρώθηκε η αποκάλυψη ρωμαϊκών λουτρών, τα οποία θεωρούμε σκόπιμο να περιγράψουμε περιληπτικά:

1. Τα ρωμαϊκά λουτρά, από τα οποία έχομε ενδείξεις για τη χρήση τους σε διάφορες περιόδους, καταλαμβάνουν το κέντρο του οικοπέδου και αποτελούνται από τους χώρους 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10.

2. Προς Β. το κτίριο διακόπτεται από μια τομή που πιθανώς έγινε στο τέλος του 19ου αι.

3. Προς Α. το κτίριο οριοθετείται από τους χώρους 1 και 5, τα δάπεδα των οποίων καλύπτονται από ψηφιδωτά. Προς ΝΑ. ερευνήθηκε στρωματογραφικά η τομή που ανοίχτηκε από το μηχανικό εκσκαφέα το 1973 κατά τις εργασίες εκσκαφής θεμελίων του οικοπέδου. Η στρωματογραφία απέδειξε συνεχή χρήση του χώρου από τον 7ο έως τον 1ο αι. π.Χ., εποχή κατά την οποία χτίζεται το λουτρικό συγκρότημα.

4. Προς Ν. τα λουτρά προσδιορίζονται από «δρόμο», που λειτουργούσε ευκαιριακά και ως αγωγός, και διατρέχει το οικόπεδο από Α. προς Δ. Νότια του δρόμου-αγωγού άρχισαν να διακρίνονται κατασκευές που δεν φαίνεται να έχουν σχέση με τα λουτρά.

5. Προς Δ. του κτιρίου η επέκταση των λουτρών διακόπτεται από το σύγχρονο δρόμο που διασχίζει τη σημερινή χερσόνησο του Κανονίου (τη χερσόνησο της Χερσουπόλεως, όπως ήταν γνωστή στην αρχαιότητα, στην οποία οι Κορίνθιοι είχαν ιδρύσει την αποικία τους), αλλά δυτικότερα του σύγχρονου δρόμου, σε χαμηλότερο επίπεδο, εντοπίστηκε κτίριο ρωμαϊκών χρόνων, δυτικότερα, κοντά στο Ινστιτούτο Ελαίας, τμήμα βαλανείου και ακόμα δυτικότερα, στο οικόπεδο Τσιριγκάκη, τμήμα ρωμαϊκής αψίδας.

Τα ρωμαϊκά λουτρά χρονολογούνται στα τέλη του 1ου και στις αρχές του 2ου αι. μ.Χ., χρησιμοποιούνται κατά τη διάρκεια του 2ου και 3ου αι. μ.Χ., κατά τον 4ο και 5ο αι. μ.Χ. επισκευάζονται και πιθανώς ορισμένοι χώροι τους λειτουργούν ως εργαστήρια, ερμηνεία που προκύπτει από την πυκνή παρουσία γυάλινων και χυτροειδών αγγείων. Το 551 μ.Χ., σύμφωνα με τον Προκόπιο, σεισμοί με επίκεντρο τη Βοιωτία, την Αχαΐα και τον κόλπο της Κορινθίας καταστρέφουν πολλές πόλεις. Θεωρείται πιθανό ότι οι σεισμοί αυτοί κατέστρεψαν και τα λουτρά, όπως δείχνουν οι πεσμένοι ακέραιοι δόμοι του βορειοδυτικού τοίχου του χώρου.

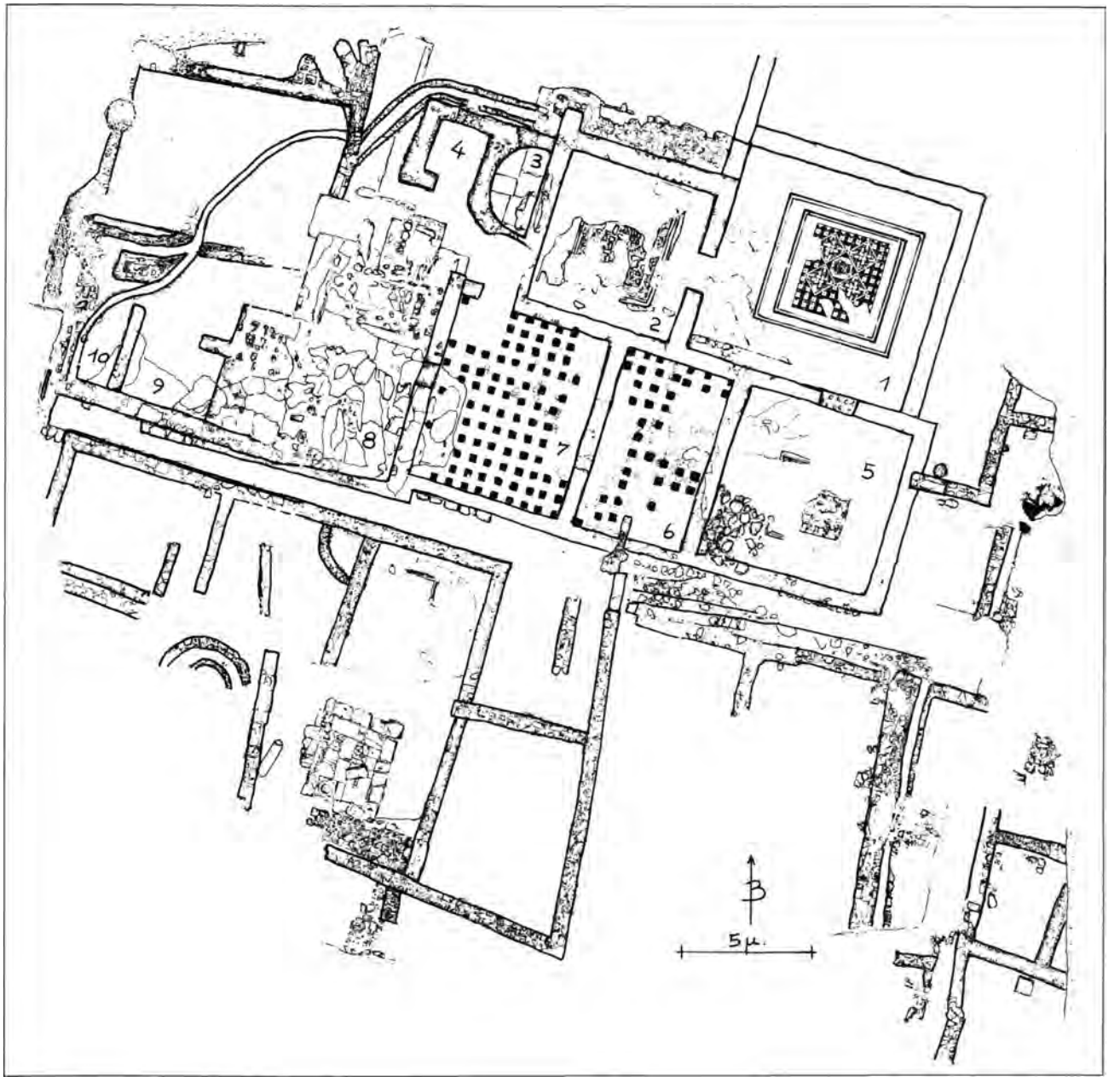
Η διάρθρωση του συγκροτήματος με βάση τους χώρους από την πρώιμη έως την τελευταία χρήση τους έχει ως εξής :

Χώρος 1. Βρίσκεται στο βορειοανατολικό άκρο των λουτρών. Έχει πλάτος 9,60 μ. και σωζόμενο μήκος 7,34 μ. Ο νότιος τοίχος είναι κατασκευασμένος από μια στρώση κεράμων, πάχ. 0,045 μ., την οποία διαδέχεται στρώση από ακανόνιστους ασβεστόλιθους συνδεδεμένους με κουρασάνι. Εσωτερικά, ο τοίχος είναι επιχρισμένος με εξαιρετικής ποιότητας ασβεστοκονίαμα. Στο νότιο τοίχο υπάρχει ένα ακανόνιστο άνοιγμα, που σε κάποια φάση της χρήσης του χώρου γεμίστηκε από ένα στρώμα χώματος, πάχ. 0,30 μ., ενώ πάνω του κατασκευάστηκε τοίχος αμελούς κατασκευής από ακανόνιστους λίθους χωρίς ασβεστοκονίαμα. Ο δυτικός τοίχος, που χωρίζει το χώρο 1 από το 2, ενώ συγ-

---

Pottery, N. Jersey 1975, σ. 101-102, πίν. 58. II) 323/KAT/94. Χαμηλή κωνική βάση και μέρος του κάτω σώματος μελαμβαφούς άωτου σκυφιδίου. Ελληνιστικής περιόδου, περίπου 250 π.Χ. Βλ. παρόμοιο στο Corinth VII, ό.π., σ. 32, πίν. 44, αριθ. 52. III) 288/KAT/94. Τμήμα χείλους και λαιμού με γένεση λαβής αμφορέα, κυκλικής διατομής. 1ου-3ου αι. μ.Χ. Βλ. D.P.S. Peacock - D.F. Williams, ό.π. (υποσημ. 4), σ. 175, εικ. 93. IV) 185/KAT/94. Απόληξη αμφορέα. 2ου αι. μ.Χ. Τύπος Lamboglia 2. Βλ. Amphores romaines et histoire économique, École Française de Rome, Palais Farnese 1989, σ. 311 κ.ε. V) 123/KAT/94. Τμήμα χείλους και σώματος χυτροειδούς αγγείου. 3ου αι. μ.Χ. Βλ. G. Semerano, The Excavation at Otrando, 2, Lecce 1992, The Finds, σ. 71 αριθ. 320, εικ. 4:2. 321/KAT/94. Τριφυλλόσχημο στόμιο και λαιμός οινοχόης. Αρχές 7ου αι. μ.Χ. Βλ. The Athenian Agora V, ό.π. (υποσημ. 6), σ. 122, πίν. 35, N9. VII) 269/KAT/94. Τμήμα χείλους και λαβής αμφορέα. 7ου-8ου αι. μ.Χ. Βλ. D.P.S. Peacock - D.F. Williams, ό.π. (υποσημ. 4), σ. 208, εικ. 93.

9. Βλ. αριθ. ευρ. 20569. Οστέινο επίμηκες εργαλείο. Πιθανώς χρησιμοποιούνταν ως περόνη, ως οδοντιατρικό εργαλείο ή στον καλλωπισμό. Βλ. H. Payne, Perachora, The Sanctuaries of Hera Akraia and Limenia, Oxford 1962, σ. 445-456, N 365, πίν. 189. Χρονολογείται και πριν από τον 6ο αι. π.Χ., με χρήση και τα επόμενα χρόνια.

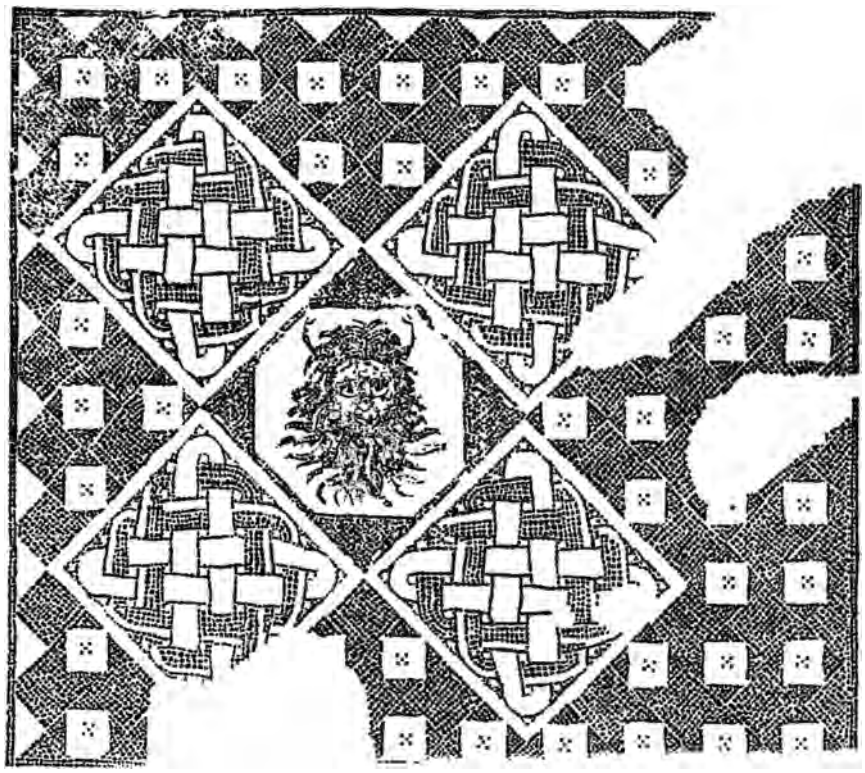

Σχέδ. 2. Κέρκυρα. Παλαιόπολη. Οικόπεδο Κασφίκη. Κάτοψη της ανασκαφής (ρωμαϊκά λουτρά και ψηφιδωτό).

χρόνως θυραίο άνοιγμα εξασφαλίζει την επικοινωνία τους, είναι κατασκευασμένος από στρώσεις λεπτών κεράμων (0,39× 0,07 μ.) στις γωνίες και ακανόνιστους λίθους συνδεδεμένους με ασβεστοκονίαμα στο μέσον. Ο βόρειος τοίχος δεν σώζεται. Ο ανατολικός, που φαίνεται ότι είναι και ο εξωτερικός τοίχος του συγκροτήματος, είναι ισχυρότατος, κατασκευασμένος από κεράμους και ακανόνιστους λίθους συνδεδεμένους με κονίαμα.

Μέσα στο χώρο αποκαλύφθηκαν μαρμάρινα θραύσματα πλακών, ένα από τα οποία ενεπίγραφο, που φαίνεται ότι κάλυπταν τις ορατές εσωτερικές επιφάνειες των τοίχων, ρωμαϊκά νομίσματα του 3ου, 4ου και 5ου αι. μ.Χ., πήλινα χρηστικά σκεύη, μεταξύ των οποίων και αγγεία της βόρειας Αφρικής.

Το δάπεδο του χώρου καλύπτεται από ψηφιδωτό (Σχέδ. 3), σκεπασμένο από ασβεστοκονίαμα, το οποίο

Σχέδ. 3. Κέρκυρα. Παλαιόπολη. Οικόπεδο Κασφίκη. Το ψηφιδωτό.

αφαιρέθηκε κατά τις εργασίες συντήρησης. Το ψηφιδωτό αποτελείται από λίθινες ψηφίδες, tessarae, διαστ. 0,17× 0,20 μ., οι οποίες είναι λευκές, ενώ σε τετράγωνο πλαίσιο απεικονίζεται η μορφή του Ωκεανού[10], που αποδίδεται με έγχρωμες ψηφίδες και είναι στραμμένη προς την είσοδο του δωματίου 2. Η μορφή του Ωκεανού περιβάλλεται εξωτερικά από μια ταινία που σχηματίζει ορθογώνιο, κατασκευασμένη από ρόδινες ψηφίδες. Η ταινία απέχει 0,72 μ. από το βόρειο όριο του χώρου, 0,70 μ. από το νότιο τοίχο, 2,02 μ. από τον ανατολικό και 2,05 μ. από το δυτικό και αποτελείται από επτά σειρές ψηφίδων, συνολ. πλ. 0,13 μ. Ακολουθεί λευκή ταινία, πλ. 0,31 μ. στα βόρεια και νότια και 0,58 μ. στα ανατολικά και δυτικά. Μια δεύτερη ροδόχρωμη ταινία, πλ. 0,15 μ., σχηματίζει το δεύτερο ορθογώνιο. Ακολουθεί λευκή ταινία, πλ. 0,16 μ. στα βόρεια και νότια και 0,54-0,58 μ. προς τα ανατολικά και δυτικά, αντίστοιχα. Το κεντρικό τετράπλευρο σχηματίζεται εξωτερικά από μια μαύρη ταινία, πλ. 0,04 μ., που αποτελείται από δύο σειρές ψηφίδων. Ακολουθεί ζώνη ορθογώνιων και ισοσκελών τριγώνων, διαφορετικού μεγέθους και διάταξης, ορισμένα από τα οποία αλληλοσυμπληρώνονται μεταξύ τους ως προς το σχηματισμό, διακοσμημένα με κόσμημα ζατρικίου. Το ζατρίκιο σχηματίζεται από μαύρα και κόκκινα τετράγωνα διακοσμημένα στο κέντρο με ρόμβους λευκού και μαύρου χρώματος, αντίστοιχα. Οι λευκοί ρόμβοι διακοσμούνται επιπλέον στο κέντρο με μαύρο σταυρό. Το κόσμημα του ζατρικίου απολήγει στη βορειοανατολική και νοτιοανατολική πλευρά σε λευκά τρίγωνα, ενώ στη νοτιοδυτική και βορειοδυτική σε κόκκινα τρίγωνα. Ακολουθεί ζώνη αποτελούμενη από τέσσερα ισομεγέθη τετράγωνα διακοσμημένα με πλοχμό λευκού και κόκκινου χρώματος. Το περίγραμμα του πλοχμού και το βάθος του τετραγώνου δηλώνεται με μαύρες ψηφίδες. Η διαγώνια διάταξη των τετραγώνων των πλοχμών σχηματίζει κεντρικό τετράγωνο, το βάθος του οποίου δηλώνεται με μαύρες ψηφίδες διευθετημένες σε τρίγωνα στις γωνίες και σε διπλή ταινία στις πλευρές, ώστε στο κέντρο να σχηματίζεται οκτάγωνο, μέσα στο οποίο εικονίζεται το κεφάλι του Ωκεανού. Τα επιμέρους χαρακτηριστικά του Ωκεανού, όπως οι κόρες των ματιών, τα μαλλιά, η γενειάδα, αποδί-

10. Βλ. D. Levi, Antioch Mosaic Pavements, Princeton 1947, πίν. XXXV, α.

δονται με μαύρες ψηφίδες, τα χείλη και οι δαγκάνες του καρκίνου με κόκκινες, το δέρμα με ρόδινες και οι κανθοί των οφθαλμών με λευκές.

Χώρος 2. Έχει μήκος από Β. προς Ν. 5,65 μ. και πλάτος από Α. προς Δ. 6 μ. Περιβάλλεται από ένα μικρού πάχους τοίχο κατασκευασμένο κατά το opus mixtum, που έφερε επένδυση από μαρμάρινες πλάκες, η μία από τις οποίες φέρει τμήμα επιγραφής. Το δάπεδο του χώρου, που βρίσκεται 0,15 μ. πιο χαμηλά από το δάπεδο του δωματίου 1, καλύπτεται από αναβαθμό που φέρει ψηφιδωτό. Ο αναβαθμός θα πρέπει να συσχετιστεί με μεταγενέστερη χρήση του χώρου, όπως προκύπτει από το γεγονός της μη έδρασης της κατασκευής στη θεμελίωση του χώρου. Το ψηφιδωτό έχει ως υπόστρωμα μπάζωμα από λίθους συνδεδεμένους με κονίαμα. Το κεντρικό θέμα του ψηφιδωτού, που δεν σώζεται, περιβάλλει ρομβοειδές πλαίσιο, μήκ. 0,80 μ. Στο μέσον του δυτικού τοίχου σώζεται ένας σωρός από ασβεστοκονίαμα και λίθους άγνωστης χρήσης. Εξωτερικά, κατά μήκος του βόρειου τοίχου του δωματίου, σώζεται ένα τμήμα πλακόστρωτου, μήκ. 1,08 μ. Στη βόρεια εξωτερική πλευρά σώζεται επίσης ένα σύστημα αγωγών ύδρευσης. Ο πρώτος αγωγός λειτουργεί ως «σέσουλα» στο βορειοανατολικό τμήμα, ενώ ο δεύτερος, που βρίσκεται μετά την απόληξη του πλακόστρωτου, δέχεται τα νερά του πρώτου. Τόσο το πλακόστρωτο, όσο και οι αγωγοί συνδέονται με μεταγενέστερη χρήση του χώρου. Στο χώρο αποκαλύφθηκε κεραμική όμοια με εκείνη του χώρου 1, μεταλλικά άγκιστρα, νόμισμα ελληνιστικής περιόδου και ορισμένα 4ου και 5ου αι. μ.Χ., χάλκινο ενώτιο, ενσφράγιστες λαβές αμφορέων, βυζαντινό λυχνάρι, χάλκινες και οστέινες περόνες και, τέλος, μελαμβαφή όστρακα.

Χώρος 3. Βρίσκεται στα δυτικά του προηγούμενου και έχει ημικυκλικό σχήμα. Ο ανατολικός τοίχος έχει μήκος 3,34 και πλάτος 1,07 μ. Οι τοίχοι είναι κατασκευασμένοι από ψημένες πλίνθους που συνδέονται με κονίαμα και είναι επενδυμένοι με μαρμάρινες πλάκες, οι οποίες σε μεταγενέστερη φάση της χρήσης τους, άγνωστο για ποιο λόγο, καλύφθηκαν από λεπτό στρώμα κονιάματος. Το δάπεδο του χώρου είναι περίπου 0,50 μ. χαμηλότερα από τον αναβαθμό του χώρου 2, ο οποίος έχει κατασκευαστεί από ογκόλιθους που συνδέονται με παχύ στρώμα ασβεστοκονιάματος. Το υπόστρωμα του δαπέδου κάλυπταν πλάκες που λείπουν σήμερα. Προς ΒΑ. του χώρου οι πλάκες του δαπέδου έχουν απομακρυνθεί και σχηματίζεται οπή, μήκ. 1,18 και πλ. 0,38 μ., η οποία δεν έχει ακόμη ερευνηθεί. Στην ανατολική πλευρά σώζονται τρία έδρανα, ενώ στο δάπεδο εσωτερικά της δυτικής ημικυκλικής πλευράς σχηματίζονται μικρές οπές, βάθ. 0,30-0,55 μ., που απέχουν μεταξύ τους 0,42 μ. Μέσα στο χώρο αποκαλύφθηκαν νομίσματα και όστρακα από την ελληνιστική μέχρι και τη βυζαντινή εποχή.

Χώρος 4. Είναι τετράγωνο πλευράς 2,18 μ. Ο βόρειος τοίχος του χώρου, πλ. 0,64 μ., χρονολογείται πριν από την κατασκευή των ρωμαϊκών λουτρών. Ο βόρειος και ο δυτικός τοίχος του χώρου είναι κατασκευασμένοι από πλίνθους και ρόδινο ασβεστοκονίαμα. Στα βορειοανατολικά του δωματίου έγινε δοκιμαστική τομή, κατά την οποία διαπιστώθηκε ότι μέχρι το βάθος των 3,85 μ. τα στρώματα ήταν διαταραγμένα και έδωσαν όστρακα ελληνιστικής και ρωμαϊκής εποχής. Από αυτό το βάθος έως και 3,41 μ. αποκαλύφθηκαν όστρακα αρχαϊκής εποχής, με κυριότερο ένα θραύσμα πίθου, του τέλους του 8ου ή των αρχών του 7ου αι. π.Χ., με ανάγλυφη διακόσμηση δύο ζωνών, εκ των οποίων η επάνω εικονίζει τρέχουσα ανδρική μορφή, ενώ η κάτω παριστά επτά όρθιες μορφές.

Η δοκιμαστική αυτή τομή απέδειξε ότι η θεμελίωση του τοίχου του δωματίου είναι ισχυρή (βάθος 1,17 μ.), κάτι που οδηγεί σε μια πιθανή ύπαρξη περισσότερων του ενός ορόφων.

Εξωτερικά τη βόρεια πλευρά του χώρου περιτρέχει αγωγός, που συνεχίζει προς ΒΔ., μέσα στον οποίο εκβάλλουν οι αγωγοί του χώρου 3, αλλά και τα νερά του χώρου της βόρειας πλευράς του συγκροτήματος. Οι πλευρές του αγωγού είναι κατασκευασμένες από μια σειρά κατεργασμένους και ακατέργαστους λίθους που συγκρατούνται από ασβεστοκονίαμα. Η κάλυψη του αγωγού δεν σώθηκε. Το δάπεδο είναι κατασκευασμένο με κεράμους που είναι επικλινώς τοποθετημένες για την καλύτερη απορροή των υδάτων. Η ανασκαφή του αγωγού δεν έχει ολοκληρωθεί ακόμη. Πιθανώς όμως ο αγωγός επικοινωνούσε με την περιοχή του χώρου στον οποίο υπάρχουν υπόκαυστα. Μέσα στο τμήμα που περιβάλλει το χώρο 4 αποκαλύφθηκαν ανάγλυφοι σκύφοι, οστέινες περόνες, ανάγλυφα αρχιτεκτονικά μέλη, θραύσμα μαρμάρινης επιγραφής, γυάλινα αγγεία, τμήματα χάλκινων αντικειμένων και εγχειριδίων και νομίσματα από την ελληνιστική εποχή μέχρι τον 5ο αι. μ.Χ., tegulae mammatae, θραύσματα με επιγραφές και ενσφράγιστη βάση μελαμβαφούς κύλικας.

Χώρος 5. Έχει πλάτος από Α. προς Δ. 6,85 μ. και μήκος από Β. προς Ν. 6,98 μ. Ο ανατολικός τοίχος μέχρι το επίπεδο του ψηφιδωτού δεν διατηρείται. Ο νότιος τοίχος είναι κατεστραμμένος πιο χαμηλά από το επίπεδο του ψηφιδωτού. Ο βόρειος τοίχος επισκευάστηκε σε μεταγενέστερη φάση (4ος-5ος αι. μ.Χ.), όταν το δωμάτιο 5 δεν ήταν σε χρήση, όπως δείχνει η επικάλυψη με ασβεστοκονίαμα που έχει γίνει μόνο προς την πλευρά του δωματίου 1. Ο δυτικός τοίχος είναι κατασκευασμένος από σειρές ασβεστόλιθων συνδεδεμένων με ασβεστοκονίαμα. Το

δάπεδο του δωματίου καλύπτεται με ψηφιδωτό που δεν σώζεται καλά, παρά τις διάφορες επισκευές που έχει δεχθεί. Από τα βόρεια προς το κέντρο του δωματίου τοποθετήθηκε σε κάποια φάση της χρήσης του χώρου ένας μικρός αγωγός, στην απόληξη του οποίου και μέσα σε μια οπή του δαπέδου που δημιουργήθηκε από την κατασκευή του, αποκαλύφθηκε ο κορμός αγάλματος του τύπου της Κνιδίας Αφροδίτης.

Στο χώρο υπάρχει είσοδος ενός μεταγενέστερου praefurnium με δύο αγωγούς που οδηγούν στο χώρο 6 με τα υπόκαυστα. Η κατασκευή του κατέστρεψε το ψηφιδωτό το οποίο σήμερα σώζεται μόνο στη νοτιοανατολική γωνία. Από τη διακόσμηση του ψηφιδωτού σώζεται τμήμα ταινίας που έχει ως θέμα το διπλό ελληνικό κλειδί. Στο χώρο αποκαλύφθηκαν ελληνιστικά και ρωμαϊκά νομίσματα και ευρήματα όμοια με εκείνα του δωματίου 1, χρηστικά ρωμαϊκά αγγεία αλλά και θραύσμα κορινθιακού αγγείου.

Χώρος 6. Έχει μήκος από Β. προς Ν. 6,80 μ. και πλάτος από Α. προς Δ. 4,05 μ. Οι τοίχοι του είναι κατασκευασμένοι από πλίνθους και ρόδινο ασβεστοκονίαμα. Ως κατάλοιπο των υποκαύστων σώζονται 34 τμήματα τετράγωνων στυλίσκων πλευράς 0,27 μ. Σώζονται επίσης ορισμένοι κυκλικοί κέραμοι στυλίσκων, διαμ. 0,20 μ., που πιθανώς ανήκουν σε κάποια άλλη φάση επισκευής των υποκαύστων.

Στο δυτικό τοίχο δύο ανοίγματα συνδέουν την περιοχή των υποκαύστων κάτω από το δάπεδο του χώρου 6 με το δάπεδο των υποκαύστων του χώρου 7. Στο ανατολικό άκρο του νότιου τοίχου ένα μεταγενέστερο praefurnium κόβει τον τοίχο. Η δυτική πλευρά του έχει διασωθεί και είναι επίσης κατασκευασμένη από πλίνθους και ρόδινο ασβεστοκονίαμα. Στο τμήμα αυτό διασώθηκε υπόστρωμα δαπέδου με κλίση Β.-Ν., κατασκευασμένο από ασβεστοκονίαμα, που είναι θεμελιωμένο στην κορυφή ενός γεμίσματος που σταματά το νερό, το οποίο θα μπορούσε να αδειάσει εδώ μέσα στον αγωγό. Το μεγαλύτερο τμήμα του δαπέδου δεν διασώζεται και η ανασκαφή έχει προχωρήσει 0,30 μ. κάτω από αυτό. Η ανασκαφή κάτω από το δάπεδο αποκάλυψε ότι ο αγωγός στα νότια είναι μεταγενέστερη κατασκευή, επειδή η κλίση του παρακείμενου δωματίου 5 είναι αντίθετη στη φυσική ροή (εκβολή) των υδάτων μέσα στον αγωγό αλλά και του δωματίου 6 για άλλους κατασκευαστικούς λόγους. Τα κατώφλια και οι γωνίες του χώρου είναι κατασκευασμένα κατά το opus incertum, αλλά ενισχύονται και από διάφορες κεράμους. Τα ευρήματα του χώρου είναι όμοια με εκείνα των άλλων δωματίων, υπερτερούν όμως τα θραύσματα ανάγλυφων σκύφων του 2ου και 3ου αι. μ.Χ.

Χώρος 7. Έχει μήκος από Α. προς Δ. 6,83 μ. και πλάτος από Β. προς Ν. 5,83 μ. Οι τοίχοι είναι κατασκευασμένοι από πλίνθους και ρόδινο ασβεστοκονίαμα. Στη βορειοδυτική γωνία σώζεται ένα praefurnium. Το δάπεδο του χώρου κάλυπτε ψηφιδωτό από το οποίο ένα τμήμα 1,83×0,82 μ. διασώζεται στη νοτιοανατολική γωνία του. Κάτω από το δάπεδο σώζονται, σε τμήματα ή ακέραιοι, οι στυλίσκοι των υποκαύστων, από Β. προς Ν. εννέα και από Α. προς Δ. δώδεκα (Πίν. 135 β). Οι στυλίσκοι είναι κατασκευασμένοι από τετράγωνες κεράμους και τρεις από κυκλικές, σε διαστάσεις ίσες με εκείνες του δωματίου 6. Οι τοίχοι έχουν επένδυση με πλίνθους. Ένα μαρμάρινο κατώφλι στα μέσα του δυτικού τοίχου οδηγεί στο δωμάτιο 8. Όπως και στα άλλα δωμάτια, βρέθηκαν χρηστικά σκεύη της υστερορωμαϊκής περιόδου, κεραμική με ερυθρό επίχρισμα της βόρειας Αφρικής και θραύσματα αμφορέων της ίδιας περιόδου, καθώς και ένα βυζαντινό λυχνάρι.

Χώρος 8. Δεν έχει ανασκαφεί πλήρως. Ο βόρειος τοίχος είναι μικρότερος από το νότιο (πιθανές διαστάσεις από Β. προς Ν. 5,83 μ. και από Α. προς Δ. μήκ. 4,05 μ.). Αρχικά ο χώρος είχε ψηφιδωτό δάπεδο, από Β. προς Ν. 5,83 μ., από το οποίο διασώθηκαν ορισμένα κομμάτια, που αντικαταστάθηκε αργότερα από μεγάλες πλάκες, όπως δείχνουν τα ίχνη τα οποία διατηρήθηκαν στο ασβεστοκονίαμα που είχε χρησιμοποιηθεί για την τοποθέτησή τους. Στο βόρειο τμήμα είναι τοποθετημένος ένας λουτήρας ιδιωτικής χρήσης με προσανατολισμό Α.-Δ., πλ. 1 και 1,70 μ., ο οποίος ανήκει στα πρωτοχριστιανικά χρόνια. Κατά μήκος της ανατολικής και της δυτικής πλευράς υπάρχει θρανίο πλ. 0,22 μ. επενδυμένο με μάρμαρο, όπως και ο λουτήρας. Στο βορειοδυτικό ήμισυ του βόρειου τοίχου διακρίνεται ο διάδρομος που ανήκει σε ένα praefurnium και είναι κατασκευασμένος από πλίνθους συνδεδεμένες με ρόδινο ασβεστοκονίαμα. Αμέσως στα ανατολικά του θαλάμου καύσης βρίσκεται μια δεξαμενή, που αποτελείται από κυλινδρικό φρέαρ και μια κατασκευή από ορθογώνιους δόμους που πλαισιώνουν την αρχική δεξαμενή (Πίν. 10). Βρέθηκαν πολλά οστά ζώων και όστρεα, χάλκινα νομίσματα από το 270 μ.Χ.-4ο αι. μ.Χ., λυχνάρι με παράσταση έρωτα, χάλκινο δαχτυλίδι με πολύτιμο λίθο και ρωμαϊκοί σκύφοι.

Βοηθητικός αποθηκευτικός χώρος του χώρου 8. Στα βορειοδυτικά της δεξαμενής υπάρχει ένας πιθανώς ανοιχτός βοηθητικός χώρος. Η κυκλική νοτιοδυτική εξωτερική πλευρά του ημικυκλικού χώρου 3 είναι αρκετά κατεστραμμένη εξαιτίας της κατασκευής του διαδρόμου του θαλάμου καύσης του δωματίου 7. Το praefurnium, που είναι κατασκευασμένο από πλίνθους, είναι σε υψηλότερο επίπεδο από το υπόστρωμα του δαπέδου του δωμα-

τίου 4 που διακόπτει το βόρειο τοίχο του δωματίου 7. Δυτικότερα, ένας άλλος διάδρομος θαλάμου καύσης χρησίμευε για να θερμαίνει το τμήμα του δωματίου 8 που περιείχε το λουτήρα. Το επίπεδο του δαπέδου του είναι 0,54 μ. πάνω από το δάπεδο του βοηθητικού χώρου και βρέθηκε καλυμμένο με παχύ στρώμα καύσης και κάρβουνου. Βορειοδυτικά του χώρου 8 βρέθηκαν σιδερένιο εργαλείο για φωτιά, λυχνάρια, οστέινες περόνες, γυάλινος σφραγιδόλιθος και μεταλλικά σταθμία.

Χώρος 9. Ο νότιος τοίχος του χώρου είναι η συνέχεια του νότιου τοίχου του δωματίου 8. Σε ψηλότερο επίπεδο από το δάπεδο του νότιου τοίχου σώζεται κατώφλι, κατασκευασμένο από λαξευμένο μαύρο λίθο, μήκ. 1, ύψ. 0,51 και πλ. 0,86 μ. που ανήκει στην ύστερη ρωμαϊκή φάση. Το κατώφλι φέρει σε καθεμιά από τις άκρες του μια τετράγωνη και μια κυκλική οπή για τη στρόφιγγα της θύρας. Στο ίδιο επίπεδο είναι ορατή μια προεξοχή, στη νότια εξωτερική επιφάνεια του νότιου τοίχου, που ανήκει στην ίδια φάση με το κατώφλι χρήσης του χώρου. Πάνω από την προεξοχή σώζονται τρεις ορθογώνιες οπές μέσα από τις οποίες διοχετευόταν το νερό από το δωμάτιο προς τον αγωγό. Στη βόρεια γωνία του ανατολικού τοίχου έχει καταπέσει ένα τμήμα της ανωδομής του. Κάθετα προς το νότιο τοίχο ένας μεταγενέστερος τοίχος, μήκ. 3,12 και πάχ. 0,38 μ., χωρίζει το δωμάτιο στα δύο. Η ανασκαφή δεν ολοκληρώθηκε.

Χώρος 10. Το βόρειο όριο του χώρου 10 δεν έχει ακόμα διευκρινιστεί. Το δυτικό αποτελείται από το νότιο ήμισυ ενός τοίχου που είναι κατασκευασμένος από ασβεστόλιθους με συνδετικό ρόδινο ασβεστοκονίαμα και το βόρειο ήμισυ ενός άλλου, κατασκευασμένου από μεγάλους λίθους συνδεδεμένους επίσης με ρόδινο ασβεστοκονίαμα. Ο νότιος τοίχος είναι η συνέχεια του νότιου τοίχου των χώρων 9 και 8. Κάτω από το δάπεδο του δωματίου σώζεται μια επικλινής προς τον εξωτερικό αγωγό κατασκευή, επιστρωμένη με πήλινες πλάκες συνδεδεμένες με ασβεστοκονίαμα. Βρέθηκε μαρμάρινο θραύσμα αγαλματίου Αφροδίτης, ενσφράγιστες πήλινες κεραμίδες και χάλκινα νομίσματα από τον 4ο έως τον 7ο αι. μ.Χ.

Ο αγωγός. Σχηματίζεται από το νότιο τοίχο των ρωμαϊκών λουτρών και τους βόρειους τοίχους των κτιρίων, διαφόρων εποχών, που ανασκάπτονται στα νότια του αγωγού, τα οποία διευθετήθηκαν κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να σχηματίζεται στα βόρειά τους δρόμος, ο οποίος λειτούργησε και ως αγωγός, όπως δείχνουν οι αποχετεύσεις διαφόρων χώρων των λουτρών που εκβάλλουν μέσα σε αυτόν στα ρωμαϊκά χρόνια. Μέσα στον αγωγό αποκαλύφθηκαν μεγαρικοί σκύφοι, ανάγλυφοι σκύφοι ρωμαϊκής εποχής, αγνύθες, οστέινες περόνες, γυάλινα αγγεία και νομίσματα ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων.

Τα κτίρια νότια του αγωγού

Δωμάτιο 12. Βρίσκεται στο ανατολικό άκρο του αγωγού. Από το χώρο σώζονται μόνο δύο τοίχοι. Ο βόρειος αποτελείται από τέσσερις σειρές πλίνθων τοποθετημένων στην απόληξη τοίχου κατασκευασμένου από τέσσερις σειρές τεράστιων ασβεστόλιθων με συνδετικό ρόδινο ασβεστοκονίαμα.

Δωμάτιο 13. Από το δωμάτιο σώζονται τρεις τοίχοι, ο βόρειος, ο ανατολικός και ο δυτικός, που είναι κατασκευασμένοι από μεγάλους ασβεστόλιθους χωρίς συνδετικό υλικό. Ο βόρειος τοίχος ανήκει στη ρωμαϊκή εποχή. Βρέθηκαν βυζαντινά νομίσματα, κερκυραϊκά του 400-300 π.Χ. και κορινθιακό όστρακο.

Δωμάτιο 14. Βρίσκεται στα δυτικά του προηγούμενου. Από το δωμάτιο σώζονται αποσπασματικά τρεις τοίχοι, ο ανατολικός, ο βόρειος και ο δυτικός, κατασκευασμένοι από μεγάλους συναρμοσμένους χωρίς συνδετικό κονίαμα λίθους. Αποκαλύφθηκαν 12 νομίσματα ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, όστρακα μελαμβαφή ελληνιστικής εποχής, καθώς και χρηστική κεραμική υστερορωμαϊκών και παλαιοχριστιανικών χρόνων.

Δωμάτιο 14α. Σώζεται μόνο η βορειοδυτική γωνία του, που αποτελείται από τη συνέχεια του δυτικού τοίχου του δωματίου 14 και από το μερικώς διατηρημένο νότιο τοίχο του δωματίου 14. Στο δωμάτιο αποκαλύφθηκαν πολλά νομίσματα των υστερορωμαϊκών χρόνων.

Δωμάτιο 15. Ο ανατολικός τοίχος χωρίζει το δωμάτιο 14 από το δωμάτιο 15. Συνορεύει με ένα μικρό τμήμα τοίχου που εκτείνεται κάθετα προς Δ. Έτσι δημιουργεί μια ανοιχτή ορθογώνια βορειοδυτική γωνία παράλληλα με έναν τοίχο που έχει κατεύθυνση Β.-Ν., ο οποίος είναι παράλληλος με τον ανατολικό και δεν συναντά κανέναν άλλο τοίχο. Στο νότιο άκρο του, αρχίζοντας από τα ανατολικά, είναι ένα τμήμα τοίχου κατασκευασμένο από ξερολιθιά. Στην κορυφή εξέχει ένας τοίχος ο οποίος είναι κατασκευασμένος από μεγάλους αργούς λίθους χωρίς κονίαμα που φέρεται κάθετα στο δυτικό τοίχο, ο οποίος είναι επίσης με όμοιο τρόπο κατασκευασμένος. Έτσι δημιουργείται άλλο ένα δωμάτιο νότια του 15. Από το δωμάτιο 15 προέρχονται μία γυάλινη χάντρα και ένα θραύσμα πήλινου ειδωλίου, σκύφος του 100 π.Χ. από το εργαστήριο του Popilius, μελαμβαφή όστρακα, νόμισμα από την Καρχηδόνα του 3ου-2ου αι. π.Χ., χάλκινη πόρπη, ερυθρόμορφο όστρακο, πολλά χάλκινα νομίσματα ελληνιστικής εποχής και επτά ασημένια νομίσματα, στα οποία περιλαμβάνονται ένας ασημένιος κερκυραϊκός στατήρας και μία αθηναϊκή δραχμή.

Δωμάτιο 15α. Ο ανατολικός και ο δυτικός τοίχος του είναι συνέχεια του ανατολικού και του δυτικού τοίχου

του 15. Ο βόρειος τοίχος του το χωρίζει από το δωμάτιο 15. Οι τοίχοι είναι κατασκευασμένοι από ασβεστόλιθους και πλίνθους με συνδετικό υλικό ασβεστοκονίαμα. Το κατώφλι στα νοτιοδυτικά μαρτυρεί την είσοδο του δωματίου. Στη νοτιοανατολική γωνία του δωματίου αποκαλύφθηκε τμήμα δαπέδου πήλινων πλακών (opus testaceum). Στο χώρο συνελέγησαν πινάκια υστερορωμαϊκά του 5ου και 6ου αι. μ.Χ., αμφορείς του 4ου αι. μ.Χ. και χάλκινο ρωμαϊκό νόμισμα της εποχής του Θεοδοσίου. Σε βαθύτερο στρώμα αποκαλύφθηκαν ευρήματα ελληνιστικών και κλασικών χρόνων: κερκυραϊκά νομίσματα του 300-229 π.Χ., 229-48 π.Χ., χάλκινο κερκυραϊκό νόμισμα του 400-300 π.Χ. και χάλκινο νόμισμα της Λευκάδας του 4ου αι. π.Χ. Τέλος, από το χώρο προέρχεται μια πρωτοκορινθιακή πυξίδα.

Δωμάτιο 16. Ο ανατολικός τοίχος του το χωρίζει από το δωμάτιο 15. Ο δυτικός τοίχος είναι κατασκευασμένος από ασβεστόλιθους και θραύσματα κεραμικών πλακών με συνδετικό κονίαμα. Παραπλεύρως προς το βόρειο τοίχο σώζεται ένα τμήμα ψηφιδωτού δαπέδου. Είναι κατασκευασμένο από μαύρες, ρόδινες και άσπρες ψηφίδες, που σχηματίζουν φυτικό κόσμημα. Σε χαμηλότερο επίπεδο από το ψηφιδωτό δάπεδο φαίνεται να υπάρχει ένα δάπεδο κατασκευασμένο από σπασμένες ασβεστολιθικές πλάκες.

Δωμάτιο 16α. Η βορειοανατολική γωνία αυτού του δωματίου σχηματίζεται από το νότιο τοίχο του δωματίου 16 και μια προέκταση τοίχου στη δεξιά γωνία.

Δωμάτιο 17. Τα όρια του δωματίου 17 αρχίζουν στα βόρεια της συνέχειας του βόρειου τοίχου του δωματίου 16. Ο ανατολικός τοίχος εξέχει από εκεί κάθετα και είναι κατασκευασμένος από ασβεστόλιθους και θραύσματα πήλινων πλακών με συνδετικό αβεστοκονίαμα. Ο δυτικός τοίχος είναι κατασκευασμένος από χονδροπελεκημένους λίθους χωρίς κονίαμα. Αποκαλύφθηκαν ενσφράγιστη κέραμος, ένα ελληνιστικό και υστερορωμαϊκά νομίσματα. Ανευρέθησαν επίσης όστρακα άβαφης κεραμικής υστερορωμαϊκής περιόδου, λυχνάρια και πινάκια αφρικανικής τεχνοτροπίας, καθώς και ένα δωρικό κιονόκρανο.

Δωμάτιο 18. Ο ανατολικός τοίχος χωρίζει το δωμάτιο από το προηγούμενο. Ο δυτικός τοίχος του δεν είναι αρκετά καλά διατηρημένος και είναι κατασκευασμένος από ξερολιθιά τεφρών ογκόλιθων. Ο βόρειος τοίχος είναι επίσης κατασκευασμένος με τον ίδιο τρόπο. Η ανασκαφή του νότιου τοίχου πρέπει να ολοκληρωθεί. Μέσα στο δωμάτιο εκτείνεται με κατεύθυνση Β.-Ν. ένας τοίχος από χονδροπελεκημένους τεφρούς ασβεστόλιθους χωρίς συνδετικό κονίαμα. Σε επαφή με αυτόν και προς Β. αποκαλύφθηκε τμήμα δαπέδου από ανισομεγέθεις πήλινες πλάκες. Ο ανατολικός και ο μεσαίος τοίχος χρονολογούνται στα ελληνιστικά χρόνια. Βρέθηκαν πρωτοκορινθιακά όστρακα, μελαμβαφές λυχνάρι και κερκυραϊκό νόμισμα.

Δωμάτιο 19. Στα νοτιοανατολικά, μεταξύ των δωματίων 17 και 19, απλώνεται ένας χώρος που δημιουργείται από το δυτικό τοίχο 18 και τα κατάλοιπα του ανατολικού τοίχου του δωματίου 19. Είναι κατασκευασμένος από χονδροπελεκημένους τεφρούς ασβεστόλιθους χωρίς ασβεστοκονίαμα. Ο δυτικός τοίχος σώζεται επίσης αποσπασματικά και είναι κατασκευασμένος από χονδροπελεκημένους ασβεστόλιθους με συνδετικό ασβεστοκονίαμα. Ο βόρειος τοίχος συνδέεται στη βορειοδυτική γωνία με το δυτικό τοίχο. Είναι κατασκευασμένος από χονδροκομμένους τεφρούς ογκόλιθους σε ξερολιθιά. Το συνδετικό ασβεστοκονίαμα φαίνεται να έχει προστεθεί αργότερα για να καλύψει τις σχισμές. Στο δωμάτιο αποκαλύφθηκαν 36 νομίσματα, θραύσματα ειδωλίων, ενσφράγιστη κέραμος, χάλκινες χάντρες, χάλκινο δαχτυλίδι, μεγαρικοί και ρωμαϊκοί σκύφοι.

Δωμάτιο 19α. Είναι ένας χώρος δίπλα στο νότιο τοίχο του δωματίου 19. Συνελέγησαν κερκυραϊκά νομίσματα της ελληνιστικής περιόδου, ένα του Σεπτίμιου Σεβήρου ή του Κόμμοδου και αρκετά υστερορωμαϊκά. Επίσης αποκαλύφθηκαν θραύσματα μεγαρικού σκύφου, μελαμβαφή όστρακα, καθώς και όστρακα από αγγεία αφρικανικής τεχνοτροπίας, χρηστική κεραμική υστερορωμαϊκής και βυζαντινής εποχής.

Οικόπεδο Μικάλεφ

Διενεργήθηκε για ενδέκατη χρονιά[11] η ανασκαφή στο οικόπεδο με τη συνέχιση της έρευνας στο χώρο του αποθέτη, που βρίσκεται μεταξύ των τοίχων Τ18, Τ12 και Τ14 του ελληνιστικού οικοδομήματος και ανατολικά του κλιβάνου 10. Ερευνήθηκε σε στρώσεις: από βάθος 1,36 έως 1,66 μ. η πρώτη στρώση, από βάθος 1,66 έως 1,71 μ. η δεύτερη, και από βάθος 1,71 έως 1,78 μ. η τρίτη, η οποία είναι και η τελευταία των απορριμμάτων του εργαστηριακού υλικού. Διαπιστώθηκε ότι στο βόρειο τμήμα του χώρου του αποθέτη από βάθος 1,56 έως 1,78 μ. είχε απορριφθεί μόνο κεραμική.

Στα ανατολικά του κλιβάνου 10 και στα δυτικά των κλιβάνων 6 και 7, σε βάθος 1,07 έως 1,83 μ., αποκαλύφθηκε

11. Για την ανασκαφή στο οικόπεδο βλ. ΑΔ 38 (1983): Χρονικά, σ. 252-254· 39 (1984): Χρονικά, σ. 209· 40 (1985): Χρονικά, σ. 228-229· 41 (1986): Χρονικά, σ. 125· 42 (1987): Χρονικά, σ. 336-337· 43 (1988): Χρονικά, σ. 337· 44 (1989): Χρονικά, σ. 296.

το τμήμα ενός ακόμη κλιβάνου, του 11, ο οποίος αυτή τη φορά είναι απιόσχημος. Είχε μέγιστο σωζόμενο μήκος 1,40, πλάτος 1,05, μέγιστο ύψος 0,80 και ελάχιστο ύψος 0,45-0,07 μ. Το μεγαλύτερο τμήμα του αποκαλυφθέντος κλιβάνου εισχωρεί προς Α. κάτω από τον κλίβανο 7 και προς Ν. κάτω από τον τοίχο Τ18.

Στα σημαντικότερα ευρήματα του αποθέτη συγκαταλέγονται πήλινο άγαλμα γυναικείας καθήμενης μορφής πάνω σε θηλυκό λιοντάρι, θραύσματα μεγάλων πήλινων αγαλμάτων, μήτρες γυναικείων ειδωλίων αυστηρού ρυθμού (Πίν. 136 α), πήλινα ειδώλια (Πίν. 136 β)[12] υστεροαρχαϊκών χρόνων, πήλινη κεφαλή κυνός, θραύσματα αρχαϊκών λύχνων[13], αποτμήματα αμφορέων, αγελαίες κεραμίδες και μάζες πηλού από τα τοιχώματα του κλιβάνου, όστρακα αγγείων αρχαϊκής και κλασικής[14] εποχής, καθώς και αποτυχημένα προϊόντα του εργαστηρίου.

Ανεμόμυλος - λουτρά Mon Repos

Κατά τις εργασίες διάνοιξης φρεατίου για την τοποθέτηση οπτικής ίνας του ΟΤΕ που έγιναν στην παραλία απέναντι από το Φλαγγίνειο κτίριο, σε βάθος 1 μ. από την επιφάνεια του εδάφους, μέσα σε στρώμα γκρίζου χώματος, αποκαλύφθηκε κεραμική διαφόρων εποχών.

Στην ίδια περιοχή μέσα στο ίδιο στρώμα που έσυρε στην παραλία ο θαλάσσιος εκσκαφέας από το εσωτερικό της θάλασσας αποκαλύφθηκαν ανθρώπινα οστά, σκύφοι, κάνθαροι, πινάκια, αμφορείς και άλλα αγγεία κλασικής και ελληνιστικής εποχής. Τα αγγεία παραδόθηκαν στην Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων για συντήρηση.

Δήμος Θηναλίων - Αλμυρός (οικόπεδο Μαρίας Σαξώνη)

Κατά την έρευνα έκτασης 92 τ.μ. στη θέση Κωνστάντε ή Μαραγκού, που έγινε για την ανοικοδόμηση οικίας, αποκαλύφθηκε η χρήση του χώρου από τη νεολιθική έως τη μέση ΠΕ εποχή.

Η θέση βρίσκεται πάνω σε λόφο, προς Δ. άλλης θέσης, στην οποία η 1η ΜΟΜΑ[15] δημιούργησε διάφορες εγκαταστάσεις. Την επιφάνεια του οικοπέδου κάλυπτε στρώμα από μαλακό μαύρο χώμα, πάχ. 0,50 μ.· ακολουθούσε στρώμα από σκληρό γκριζοκάστανο ή ερυθρό χώμα με ίχνη καύσης, ρίζες, βότσαλα και κεραμική, πάχ. 0,45 μ., και, τέλος, στρώμα αποτελούμενο από πολύ σκληρό ερυθροκάστανο χώμα με μικρές πέτρες και ελάχιστη κεραμική, πάχ. 0,40-1,80 μ. ή 2,33-4,57/4,80 μ., κάτω από το οποίο αποκαλύφθηκε ο φυσικός βράχος και πεταμένοι ή σκόπιμα τοποθετημένοι αργόλιθοι.

Τα όστρακα που αποκαλύφθηκαν κυρίως μέσα στο δεύτερο στρώμα, ανήκουν σε χειροποίητα[16] αγγεία καθημερινής χρήσης, πίθους, σκύφους, λεκανίδες και φιάλες, που φέρουν οριζόντια[17] πλαστική σχοινοειδή διακόσμηση (εμπίεστη με το δάκτυλο). Οι λαβές είναι κάθετες, ταινιωτές, οριζόντιες, ωτόσχημες[18] και λοβοειδείς συμπαγείς μεγάλων αγγείων ΠΕ κυρίως εποχής. Ο πηλός των οστράκων είναι κοκκινωπός ή γαιώδης με μαύρο πυρήνα. Αποκαλύφθηκαν επίσης απολεπίσματα πιριτόλιθου και δύο σφονδύλια[19].

Οικόπεδο Βουτσελά

Η ανασκαφή ανατέθηκε στην αρχαιολόγο Φωτεινή Λιάπη.

ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΠΡΕΚΑ-ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ

12. Για το με αριθ. ευρ. 20231 τμήμα σχηματοποιημένου πήλινου ειδωλίου βλ. Catalogue of Terracottas in the British Museum, Oxford 1969, σ. 269 κ.ε., πίν. 138, 7ου-6ου αι. π.Χ.

13. Το με αριθ. ευρ. 19550 άβαφο πήλινο λυχνάρι σχεδόν ακέραιο. 600 π.Χ. Βλ. The Athenian Agora IV, R.H. Howland, Greek Lamps and their Survivals, New Jersey 1958, σ. 22, πίν. 31, εικ. 62.

14. α) Για τη με αριθ. ευρ. 19130 βάση και τμήμα σώματος μελαμβαφούς δίωτου σκύφου του 480-450 π.Χ., βλ. The Athenian Agora XII, Sparks and Talcott, Black and Plain Pottery, New Jersey 1970, σ. 257, πίν. 14, εικ. 313, 316. β) Στο με αριθ. ευρ. 19544 τμήμα μελαμβαφούς δίωτου σκύφου εσωτερικά σώζονται ίχνη ψιμύθιου. 375-360 π.Χ., βλ. The Athenian Agora XII, ό.π., σ. 258, εικ. 324, πίν. 15. γ) Στο με αριθ. ευρ. 19545 τμήμα μελαμβαφούς δίωτου σκύφου εσωτερικά σώζονται ίχνη κυανού χρώματος. 480-450 π.Χ., βλ. The Athenian Agora XII, ό.π., σ. 258, 259, εικ. 333, πίν. 15 (παρόμοιος τύπος μεγαλύτερου μεγέθους). δ) Για το με αριθ. ευρ. 19129 τμήμα βάσης και σώματος μελαμβαφούς σκύφου, 400 π.Χ., βλ. The Athenian Agora XII, ό.π., σ. 259, πίν. 16, εικ. 344, 348.

15. Για τη θέση βλ. ΑΔ 40 (1985): Χρονικά, σ. 226. Στο χώρο είχαν αποκαλυφθεί επίσης αγγεία και όστρακα ΠΕ εποχής.

16. Για το με αριθ. ευρ. 19189 όστρακο βλ. The Athenian Agora XIII, The Neolithic and Bronze Age, πίν. 26, 366. Ι. Aslanis, Kastanas, τόμ. 4, πίν. 132/7. Χ. Τζαβέλλα-Evjen, Λιθαρές, Αθήνα 1984, πίν. 2/β, πίν. 4/β, γ, πίν. 6/α, β, πίν. 11/α,β.

17. Για τα όστρακα αριθ. ευρ. 19209, 19187, 19188, 19190, βλ. Ι. Aslanis, Kastanas, πίν. 132/7, 133/3. Χ. Τζαβέλα-Evjen, ό.π., πίν. 67. The Athenian Agora XIII, ό.π., πίν. 11/161, 168. ΠΑΕ 1951, σ. 89, εικ. 16· 1954, σ. 111, εικ. 8. BSA 61 (1966), πίν. 17β, κάτω αριστερά.

18. Για τις λαβές αριθ. ευρ. 19216, 19226, 19185, 19186, 19166, 19167, 19245 (γλωσσοειδής λαβή), 19246 (όστρακο από σώμα αγγείου με πεταλοειδή απόφυση) βλ. Ι. Aslanis, Kastanas, 4, πίν. 129. The Athenian Agora XIII, ό.π. (υποσημ. 16), πίν. 12/186 και πίν. 13/212. Χ. Τζαβέλα-Evjen, ό.π. (υποσημ. 16), πίν. 64/α-γ. ΠΑΕ 1951, σ. 136, εικ. 5. Hesperia 6 (1937), σ. 542-543.

19. Για τα σφονδύλια βλ. Χ. Τζαβέλλα-Evjen, ό.π. (υποσημ. 16), σ. 173, πίν. 90.

Κανόνι

Οικόπεδο Πουρίκη - Βελλιανίτη - Αρταβάνη (Σχέδ. 4)

Για τέταρτη χρονιά συνεχίστηκε και τελείωσε η ανασκαφική έρευνα του παραπάνω οικοπέδου που βρίσκεται στη νότια άκρη της Χερσονήσου του Κανονιού, κοντά στη μονή Κασσωπίτρας, εκεί όπου το 1992 είχε βρεθεί ο Κούρος της Κέρκυρας[20].

Στη γενική εικόνα των ευρημάτων που είχαν αποκαλυφθεί στα τρία προηγούμενα έτη ουσιαστικά δεν προστέθηκε τίποτε ιδιαίτερο και εντυπωσιακό. Αποχωματώθηκαν και καθαρίστηκαν οι ορθογώνιοι χώροι που ορίζονται από τους διπλούς τοίχους του σημαντικού κτιρίου, του οποίου αποκαλύφθηκε μόνο η νοτιοανατολική γωνία, αλλά δεν δόθηκε η δυνατότητα να ερευνηθεί έστω και ένα από τα ορθογώνια εσωτερικά αυτά τμήματα των χώρων μέχρι το βάθος, αν και ήταν εντελώς απαραίτητο, για να εξακριβωθεί η συνέχιση ή όχι του τρόπου της καλής δόμησης του εσωτερικού των τοίχων, η θεμελίωση και οι διαδοχικές φάσεις χρήσεων του χώρου του τόσο σημαντικού αυτού κτιρίου[21]. Πάντως οι τοίχοι αυτοί δείχνουν ότι προχωρούν σε μεγάλο βάθος, αλλά παρέμεινε άγνωστο πού και πώς θεμελιώνονται[22]. Από την επιφανειακή αυτή έρευνα της ανωδομής διαπιστώθηκε ότι το κτίριο γκρεμίστηκε αργότερα, μάλλον εξαιτίας μεγάλου σεισμού, όπως δείχνουν οι διασκορπισμένοι ορθογώνιοι ογκόλιθοι και οι σπασμένες συνδετήριες δοκοί. Η έρευνα στο εσωτερικό του κτιρίου, αλλά και στη δυτική πλευρά του, όπου απλωνόταν ο ερειπιώνας δεν απέδωσε τίποτε.

Ένας μικρός αγωγός αποκαλύφθηκε σε απόσταση 1,60 μ. δυτικά της άκρης του κτιρίου, συμπληρωματικός του μεγάλου υδρευτικού αγωγού[23]. Έχει συνολικό μήκος 2,60 μ., κατεύθυνση Α.-Δ. και καλύπτεται από πλακοειδείς ασβεστολιθικούς αργόλιθους ακανόνιστων διαστάσεων, ενώ τα τοιχώματά του είναι πώρινα. Μια καλύτερη διερεύνηση για τη σχέση αγωγών και κτιρίου ήταν επίσης απαραίτητη και στο σημείο τούτο.

Η έρευνα του πηγαδιού στη μέση σχεδόν του ανατολικού τοίχου δεν απέδωσε αρχαία αντικείμενα, ενώ διαπιστώθηκε ότι οι πηγές του συγκοινωνούσαν με αυτές των πηγαδιών της περιοχής της μονής, με την οποία το εν λόγω κτίριο έχει άμεση σχέση και αποτελούν ενιαίο αρχαιολογικό χώρο.

Ένα από τα σημαντικά ευρήματα της περιοχής του κτιρίου είναι το τμήμα του ασβεστολιθικού κίονα που βρέθηκε στην είσοδό του. Σε αυτή τη θέση είναι σε β΄ πιθανώς οικοδομική[24] χρήση. Ο κίονας ήταν μονολιθικός, με φθίνουσα προς την κορυφή διάμετρο, και αποτελεί το κατώτερο τμήμα του «βαίτυλου», που αποτελούσε το σύμβολο της λατρείας του Απόλλωνα Αγυιέα στην Κέρκυρα. Αρχικά ήταν στημένος πάνω στον ορθογωνισμένο κυβόλιθο που βρέθηκε δίπλα στον Κούρο, καθώς η κάτω διάμετρός του ταιριάζει με τη διάμετρο του κύκλου που εγγράφεται στην πάνω λειασμένη επιφάνεια του κυβόλιθου. Δυστυχώς και εδώ στάθηκε αδύνατη η λεπτομερής και εμπεριστατωμένη έρευνα του κίονα και η μεταφορά του, ώστε να τοποθετηθεί στην αρχική του βάση, όπως ήταν προορισμένος, για να συμβολίζει την ανεικονική λατρεία του μεγάλου θεού στην Κέρκυρα, όμοια με τη λατρεία του ίδιου θεού και στις άλλες μεγάλες αποικίες της Κορίνθου, την Αμβρακία και την Απολλωνία[25].

Περιοχή Κασσιόπης

Ανασκαφή οικοπέδου Σπ. Ναθαναήλ (Σχέδ. 5)

Το παραπάνω οικόπεδο γειτνιάζει άμεσα με το οικόπεδο του Δημ. Κουτσούρη, όπου το 1983-1984 είχε αποκαλυφθεί μεγάλο τμήμα ρωμαϊκού κτιρίου[26].

Συγκεκριμένα στο οικόπεδο Ναθαναήλ βρέθηκε ένας μεγάλος και ισχυρός τοίχος (Τ1), συνολ. αποκαλυφθέντος μήκ. 14 και πλ. 0,55 μ., με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Αποτελείται από μικρούς λευκούς και λευκόφαιους ασβεστο-

20. Βλ. ΑΔ 46 (1991): Χρονικά, σ. 261· 47 (1992): Χρονικά, σ. 334 κ.ε. Για την τοπογραφία της περιοχής και για πολλά άλλα ζητήματα σχετικά, βλ. Κατερίνα Κάντα-Κίτσου, Ο Κούρος της Κέρκυρας, ΑΜ 1996 (υπό έκδοση).

21. Η τόσο σημαντική αυτή ανασκαφή διακόπηκε ξαφνικά κάτω από την πίεση των ιδιοκτητών και έμεινε σχεδόν ατελείωτη.

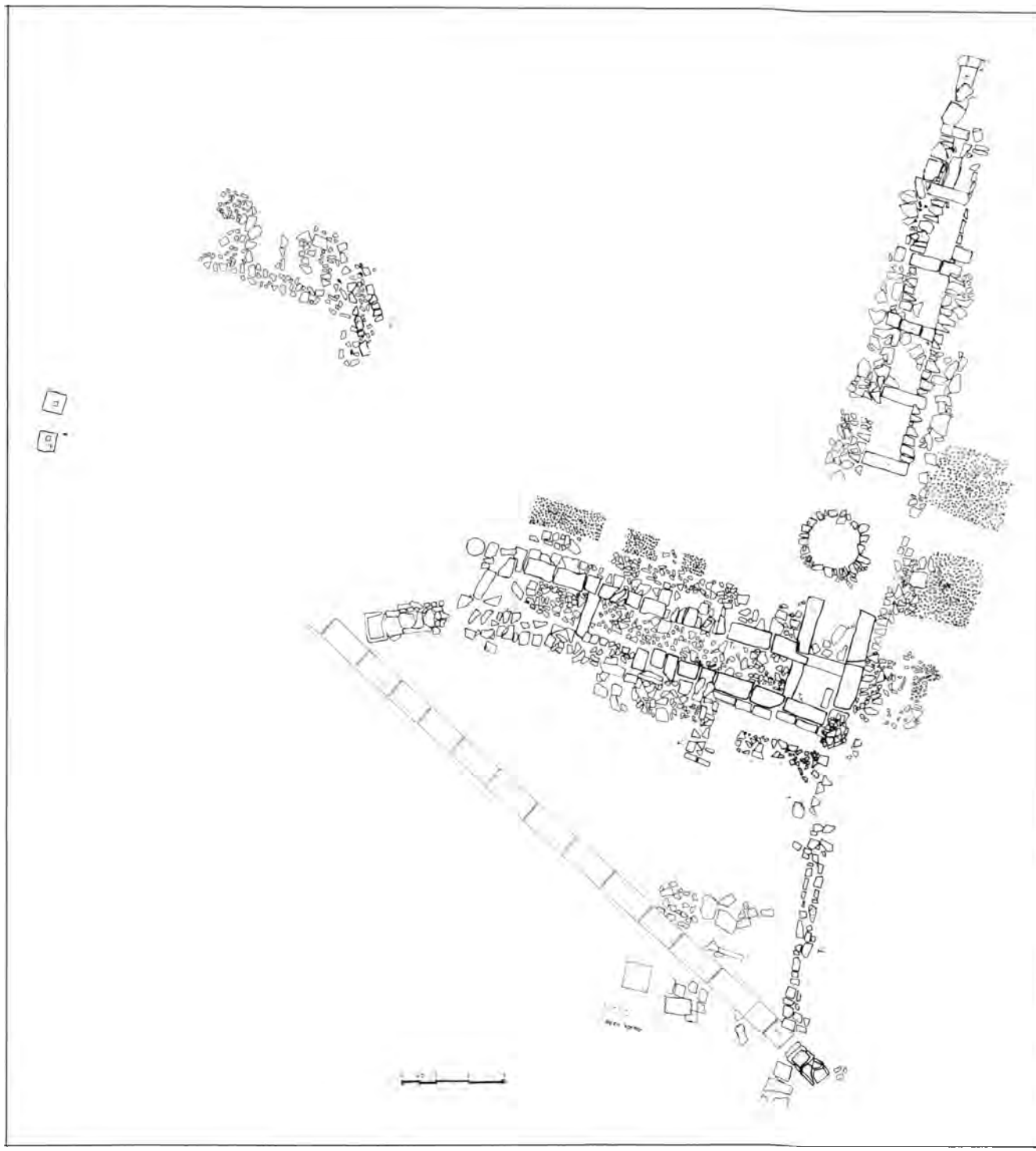
22. Λόγω της άμεσης γειτνίασης με τα μνημειώδη ευρήματα των αρχαϊκών χρόνων που μας έδωσε η έρευνα το 1992 (Κούρος και αγωγός), άποψη της γράφουσας είναι ότι το ελληνιστικό αυτό κτίριο θεμελιώνεται σε αρχαϊκό στρώμα και αποτελεί συνέχεια της τελούμενης εκεί από τότε λατρείας, ίσως με άλλη μορφή και αφιερωμένη σε άλλη διάδοχο θεότητα.

23. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 335 κ.ε. και Κατερίνα Κάντα-Κίτσου, ό.π. (υποσημ. 20).

24. Ο «βαίτυλος» στηνόταν βεβαίως και στις εισόδους. Εδώ όμως είναι σαφώς σε β΄ χρήση, καθώς ο κίονας χρονολογείται στα αρχαϊκά χρόνια, ενώ το κτίριο είναι υστεροελληνιστικής-πρώιμης ρωμαϊκής εποχής. Παραμένει αδιευκρίνιτος ο ρόλος του σε αυτό το σημείο, αν δηλαδή ήταν απλώς ένα αρχιτεκτονικό μέλος για οικοδομική χρήση ή ο αρχικός ρόλος του συνεχιζόταν και στη θέση τούτη μπροστά στο κτίριο.

25. Για τα θέματα λατρείας του Απόλλωνα Αγυιέα βλ. Κατερίνα Κάντα-Κίτσου, ό.π. (υποσημ. 20).

26. ΑΔ 38 (1983): Χρονικά, σ. 261.

Σχέδ. 4. Κέρκυρα. Κανόνι. Οικόπεδο Πουρίκη - Βελλιανίτη - Αρταβάνη. Κάτοψη της ανασκαφής.

λιθικούς αργόλιθους, που εξωτερικά από τη δυτική πλευρά συνδέονται με λάσπη, ενώ στον πυρήνα και στην ανατολική πλευρά η σύνδεση των αργόλιθων γίνεται με χονδρό και ερυθρωπό κονίαμα, που τους δένει στέρεα μεταξύ τους σε μια «κολυμπητή» δόμηση. Σώθηκε σε ύψος 1,25 μ. και εδράζεται σε αμμοχάλικο, έδαφος που

αποτελεί και το φυσικό της περιοχής, καθώς η ακτή της θάλασσας είναι πολύ κοντά (50 μ. περίπου).

Κάθετα στην ανατολική πλευρά του παραπάνω τοίχου και με την ίδια δόμηση αποκαλύφθηκαν δύο άλλοι μικρότεροι τοίχοι (Τ2, Τ3), που σώθηκαν σε μικρό μήκος, ενώ ένας τέταρτος σώθηκε σε μήκος 4,10 μ. παράλληλα προς τον Τ1 και σε απόσταση 1,5 μ. από τη δυτική παρειά του.

Σημαντικό εύρημα της ανασκαφής είναι μια πλινθόκτιστη κατασκευή (πιθανώς μπανιέρα), που η κάτοψή της αποτελεί το μεγαλύτερο μέρος κύκλου. Είναι προσαρμοσμένη μεταγενέστερα στη γωνία των Τ1 και Τ2 και το περιχείλωμά της αποτελείται από μια σειρά οθρογώνιων πλίνθων τοποθετημένων σε κυκλική διάταξη, ενώ το δάπεδό της, σε βάθος 0,40 μ., αποτελείται από τέσσερις πλήρεις σειρές τετράγωνων πήλινων πλακών, διαστ. 0,27×0,27 μ. Στην πρώτη σειρά του δαπέδου η δεύτερη πλίνθος είναι ελλιπής και σχηματίζει μικρό κενό, το οποίο πιθανώς αποτελεί «οπή αποχέτευσης» της πλινθοκατασκευής, χωρίς να υπάρχει δυνατότητα έρευνας για την ύπαρξη ή όχι αγωγού. Το εσωτερικό της ήταν γεμάτο με όστρακα άβαφων αγγείων καθημερινής χρήσης (αμφορείς, χύτρες, χυτροειδή, λυχνάρια, λεκανίδες, γυάλινα κ.ά.).

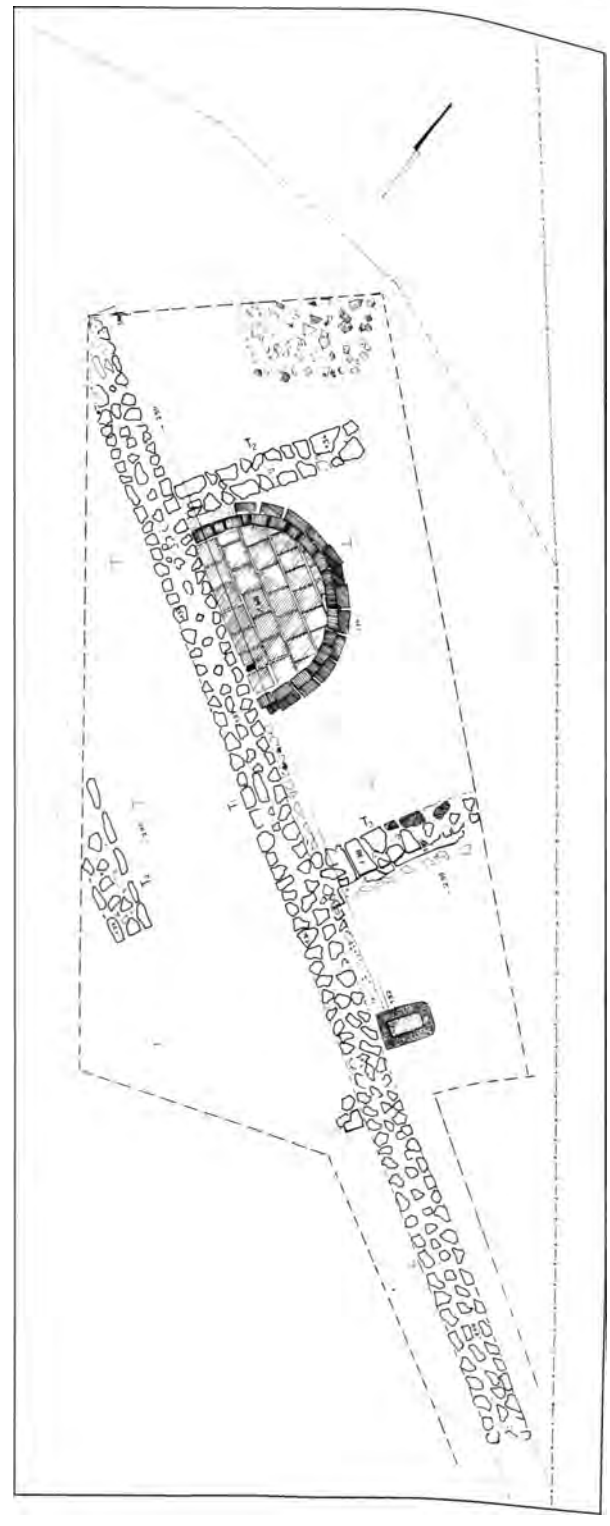
Σε απόσταση 4 μ. νότια της πλινθοκατασκευής βρέθηκε ορθογώνια, μονολιθική, χειροποίητη λεκανίδα από υποπράσινο μαλακό πωρόλιθο.

Από τα στοιχεία που μας δίνουν τα ευρήματα η πλινθοκατασκευή μπορεί να χρονολογηθεί στον 3ο-4ο αι. μ.Χ., ενώ η κατασκευή των τοίχων[27] είναι προγενέστερη, πιθανώς του 1ου αι. μ.Χ., όταν η Κασσιόπη γνώρισε τη μεγαλύτερη ακμή της ιστορίας της[28].

Οικόπεδο Σταμάτη Χειρδάρη

Στο παραπάνω οικόπεδο αποκαλύφθηκε μόνο η θεμελίωση ενός ορθογώνιου κτιρίου, διαστ. 8,10×4,30 μ. Η σωζόμενη θεμελίωση σε μία ή δύο σειρές λευκών αργολίθων έχει πάχος που κυμαίνεται από 0,10-0,20 μ. Τα ελάχιστα σωζόμενα στοιχεία του κτιρίου δείχνουν μια έντονη κλίση 0,30 μ. από Ν. προς Β., που πιθανώς προήλθε από γεωλογικές μεταβολές (σεισμούς) στη διάρκεια των αιώνων, ή ακόμα ίσως δηλώνει κακή κατασκευή.

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΚΑΝΤΑ-ΚΙΤΣΟΥ

Σχέδ. 5. Κέρκυρα. Κασσιόπη. Οικόπεδο Σπ. Ναθαναήλ. Κάτοψη της ανασκαφής.

27. Ένα ανθεμωτό ακροκέραμο χρονολογείται στο τέλος του 1ου-αρχές 2ου αι. μ.Χ. (Athenian Agora V, G 207).

28. A. Mustoxidi, Delle cose Corcyresi, 1848, σ. 97 κ.ε. A. Marmora, Historia di Corfu, 1872, σ. 7 κ.ε. Matton, Corfu, σ. 60 κ.ε. Ι. Μπουνιά, Κερκυραϊκά Α΄, 1954, σ. 112 κ.ε. ΑΔ 17 (1961-1962): Χρονικά, σ. 206.

ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΠΡΩΤΙΑΣ

Παραμυθιά

Δαφνούλα

Κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών που έγιναν στο συνοικισμό Δαφνούλα της κοινότητας Προδρομίου, στα πλαίσια του αρδευτικού έργου του κάμπου Παραμυθιάς, αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,30 μ. από την επιφάνεια του εδάφους ελληνιστικός κιβωτιόσχημος τάφος.

Ο τάφος είχε προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ., μήκος 2 και πλάτος 1,20 μ. Ήταν κατασκευασμένος από ασβεστολιθικές πλάκες, που καταστράφηκαν από τον εκσκαφέα.

Ο τάφος περιείχε δύο ταφές, από τις οποίες σώθηκαν λίγα μόνο οστά τοποθετημένα πάνω στο δάπεδό του, που φαίνεται ότι ήταν στρωμένο από κεράμους στέγης.

Οι νεκροί είχαν κτεριστεί με δύο φυλλόσχημες αιχμές δοράτων (αριθ. ευρ. 2964, 2965) και με τέσσερα ατρακτόσχημα μυροδοχεία (αριθ. ευρ. 2925, 2926, 4039, 4040), που χρονολογούν την πρώτη ταφή στο α΄ μισό του 3ου αι. π.Χ., ενώ τη δεύτερη στο 2ο αι. π.Χ.

Ελικοδρόμιο (Σχέδ. 6)

Στα πλαίσια των εργασιών για την κατασκευή του ελικοδρομίου Παραμυθιάς στη θέση Τσαρδάκια, 239 μ. πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας, στην πλευρά λόφου, ύψ. 2,40 μ., πραγματοποιήθηκε ανασκαφική έρευνα σε έκταση 230 τ.μ., κατά την οποία αποκαλύφθηκε κτίριο σχήματος Γ.

Το κτίριο αποτελείται από τρία δωμάτια που έχουν προσανατολισμό Α.-Δ. και δύο Β.-Ν., τα οποία έχουν πρόσοψη προς την πλακόστρωτη αυλή που ανοίγεται προς τα νοτιοδυτικά τους και προσδιορίζεται από περίβολο. Το σημαντικότερο από τα δωμάτια είναι το βορειοδυτικό, διαστ. 8,30×4,10 μ., το οποίο επικοινωνεί στα νότια με την αυλή μέσω θύρας, από την οποία διασώθηκε το κατώφλι και μικρή λίθινη κλίμακα, από την οποία σώθηκε ένας αναβαθμός. Τα δωμάτια Β, Γ, Δ και Ε διασώθηκαν μόνο κατά τη θεμελίωση. Η είσοδος στο κτίριο γίνεται από θύρα που βρίσκεται στο νότιο τοίχο της αυλής στον ίδιο άξονα με τη θύρα του δωματίου Α.

Η τοιχοποιία του κτιρίου και του περιβόλου της αυλής είναι αργολιθοδομή από ντόπιο κροκαλοπαγή λίθο.

Το κτίριο πιθανώς χρονολογείται προς το τέλος του 19ου αι., όπως δείχνουν τα εφυαλωμένα όστρακα, τμήμα πήλινης καπνοσύριγγας και οι κέραμοι με εγχάρακτα σύμβολα Χ που βρέθηκαν στο στρώμα καταστροφής του.

Προδρόμι-αρδευτικό έργο

Κατά την εκτέλεση των εργασιών άρδευσης και τη διάνοιξη αύλακας, πλ. 1 και βάθ. 1,40 μ., στη θέση Τραμπαλίδια αποκαλύφθηκαν άψητες πηλόμαζες και καμένα άτυπα όστρακα αγγείων, σε πολύ περιορισμένη έκταση, πάνω στο φυσικό έδαφος (κίτρινος πηλός).

Η σύντομη ανασκαφική έρευνα που πραγματοποιήθηκε αποκάλυψε, κάθετα στο αυλάκι, ορισμένες μεσαίου μεγέθους κροκάλες που σχηματίζουν είδος φράγματος ελάττωσης της ροής των φυσικών υπογείων υδάτων, που υπάρχουν άφθονα στην περιοχή.

Κτήμα Αριστοτέλη Μπίκα (δυτικά της εθνικής οδού)

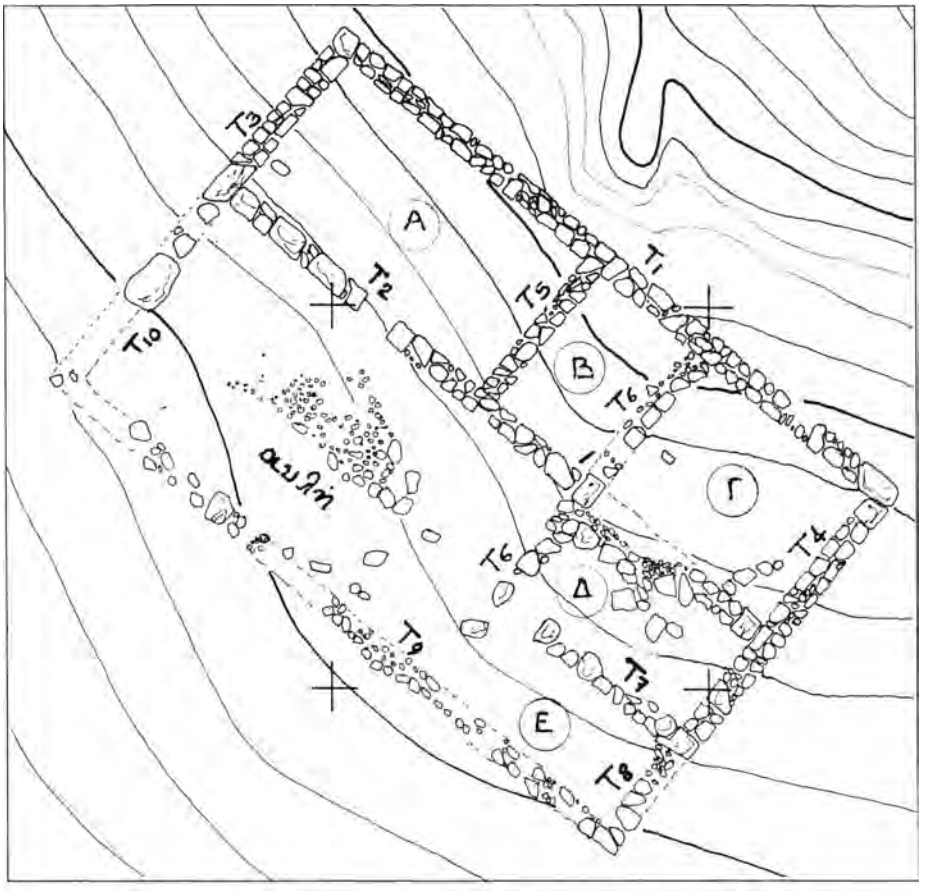
Κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών που έγιναν στην κοινότητα Χρυσαυγής για τη διάνοιξη αρδευτικών αυλάκων του κάμπου αποκαλύφθηκε και καταστράφηκε από το μηχανικό εκσκαφέα κιβωτιόσχημος παιδικός ελληνιστικός τάφος κατασκευασμένος από κεράμους. Μέσα στον τάφο αποκαλύφθηκε λυχνάρι (ΑΕ 4380), το οποίο χρονολογεί την ταφή στο τέλος του 4ου ή στις αρχές του 3ου αι. π.Χ.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΣΟΥΛΙΟΥ

Κτήμα Ευθ. Τζίμα (Σχέδ. 7)

Την ύπαρξη αρχαιοτήτων στη θέση Αυλότοπος της επαρχίας Σουλίου αναφέρουν περιηγητές, όπως οι Leake και Pouqueville και οι αρχαιολόγοι N. Hammond και Σ. Δάκαρης. Κατά τη διάρκεια ανασκαφικής έρευνας που πραγματοποιήθηκε από την Υπηρεσία μας στο κτήμα του Ευθυμίου Τζίμα, μετά την επισήμανση αρχαιοτήτων που έγινε κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών από τον ιδιοκτήτη για την ανεύρεση θησαυρού, αποκαλύφθηκε ορθογώνιο κτίριο, το οποίο χρησιμοποιήθηκε από τον 4ο μέχρι το 2ο αι. π.Χ., ενώ ο χώρος μέχρι και τον 4ο αι. μ.Χ. Το κτίριο, προσανατολισμένο από Α. προς Δ., είναι ορθογώνιο, διαστ. 14×10 μ., χτισμένο από αδρά λαξευμένους λίθους, και αποτελείται, στο τμήμα που διασώθηκε, από τέσσερις χώρους.

Το δωμάτιο Ι, διαστ. 6,70×6 μ., στα νοτιοανατολικά του κτιρίου, διασώζεται αποσπασματικά, εξαιτίας παλαιότερων αυθαίρετων επεμβάσεων, όπως και ολόκληρο το κτίριο. Στο νότιο τμήμα του δωματίου σώζονται λείψανα εστίας σχήματος τραπεζίου, που έχει κατασκευαστεί από οπτοπλίνθους, διαστ. στα νότια 1,40 στα ανατολικά 1,50 και στα δυτικά 1,70 μ. Μέσα σε παχύ στρώμα της καύσης της εστίας αποκαλύφθηκε αυλός, ελάσματα χαλκού και καρφιά, ενώ στα νότια της εστίας θραύσματα πίθου που περιείχαν απανθρακωμένους σπόρους σίτου, κεφάλι

Σχέδ. 6. Νομός Θεσπρωτίας. Ελικοδρόμιο Παραμυθιάς. Κάτοψη κτιρίου σχήματος Γ.

πήλινου γυναικείου ειδωλίου, τμήμα λαβής, 35 αγνύθες, από τις οποίες 27 κωνικές και 8 πυραμιδοειδείς, και ένα λίθινο σφονδύλι.

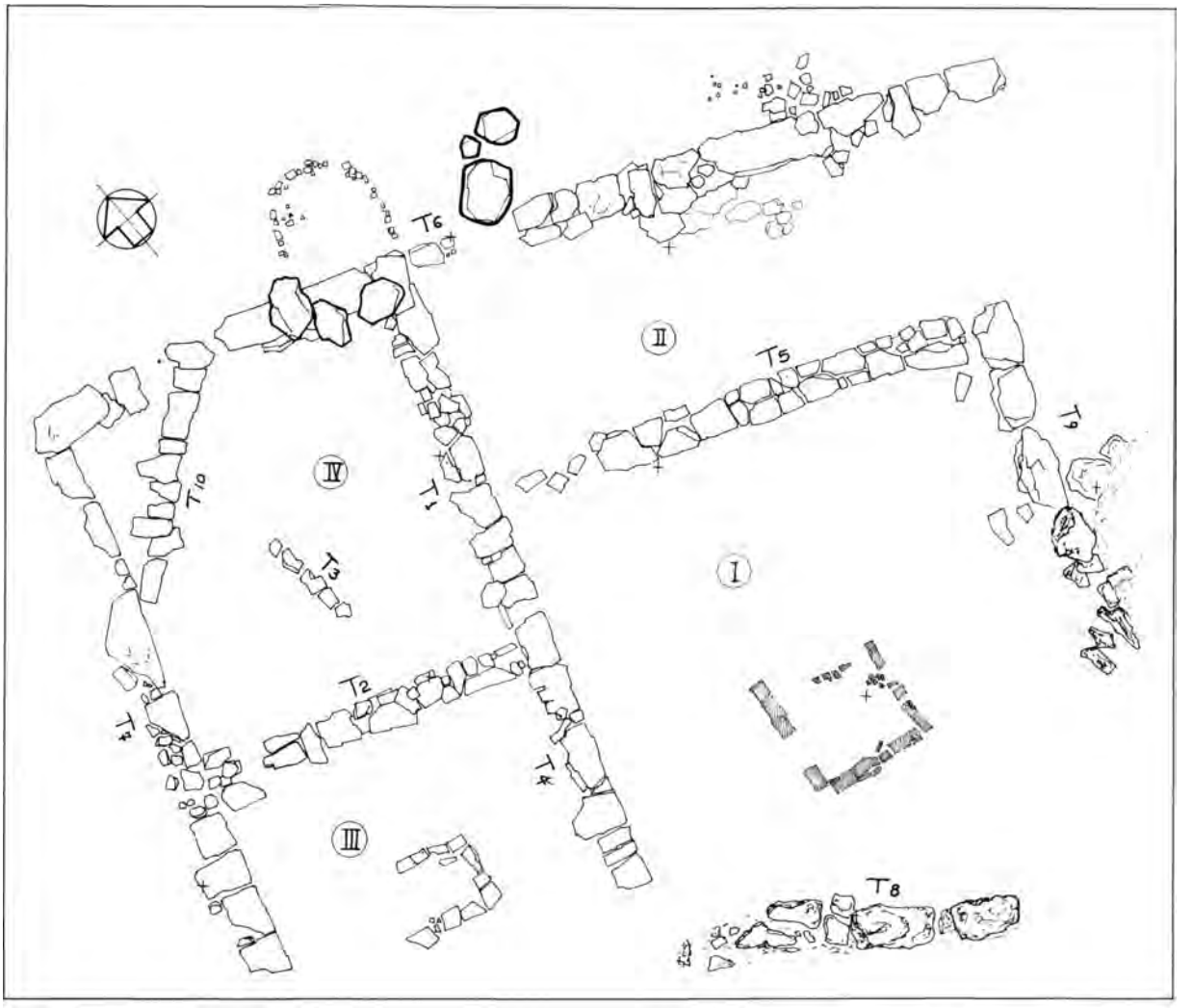
Το δωμάτιο ΙΙ, διαστ. 9×3 μ., στα βορειοανατολικά του κτιρίου, είναι τελείως κατεστραμμένο προς τα ανατολικά. Πιθανώς λειτουργούσε ως αποθηκευτικός χώρος λόγω της ύπαρξης σε αυτό πολυάριθμων πίθων και 36 αγνύθων, από τις οποίες 27 κωνικές και 9 πυραμιδοειδείς, και μιας σιδερένιας αιχμής βέλους.

Το δωμάτιο ΙΙΙ, διαστ. 4,30×4 μ., στα νοτιοδυτικά, είναι κατεστραμμένο στο νότιο ήμισύ του. Περίπου στο κέντρο του αποκαλύφθηκαν λείψανα ημικυκλικής εστίας κατασκευασμένης από αργούς λίθους. Εκατέρωθεν της εστίας αποκαλύφθηκαν λείψανα πίθων, αμφορέων οξυπύθμενων και μακεδονικού τύπου, 13 κωνικές και 4 πυραμιδοειδείς αγνύθες και δύο σφονδύλια.

Το δωμάτιο ΙV, διαστ. 5×4,30 μ., στα βορειοδυτικά του κτιρίου, σώζεται σε καλή κατάσταση. Στο κέντρο του δωματίου αποκαλύφθηκαν τα λείψανα ημικυκλικής εστίας κατασκευασμένης από αργούς λίθους. Στο δωμάτιο αποκαλύφθηκαν τέσσερις γυναικείες προτομές (Πίν. 136 γ), ένα χάλκινο ψέλιο (Πίν. 136 δ), σιδερένια αιχμή δόρατος, κλειστό σφαιρικό αγγείο, δεκατέσσερις αγνύθες, από τις οποίες έξι κωνικές και οκτώ πυραμιδοειδείς, ένα ασημένιο αθηναϊκό νόμισμα, το στόμιο χάλκινης όλπης, χάλκινη λαβή με κεφαλές κριών, τμήμα στομίου και λαβή χάλκινης οινοχόης. Εξωτερικά και προς Β. του δωματίου ΙV σώθηκαν λείψανα ημικυκλικής εστίας κατασκευασμένης από αργούς λίθους.

Μεταξύ των ευρημάτων συγκαταλέγονται είκοσι νομίσματα, από τα οποία τα τέσσερα είναι φθαρμένα. Από τα υπόλοιπα δεκαέξι τα πέντε είναι του 4ου αι. π.Χ. (ένα κορινθιακό, ένα αθηναϊκό, ένα κερκυραϊκό, και δύο Κασσώπης), τα οκτώ ελληνιστικής περιόδου (3ος-1ος αι. π.Χ.), ένα νόμισμα του 2ου αι. μ.Χ. του Αντωνίου Πίου, και δύο του Μεγάλου Κωνσταντίνου του 4ου αι. μ.Χ., της περιόδου κατά την οποία είχε αναγορευθεί Αύγουστος.

Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει στο μεγάλο αριθμό

Σχέδ. 7. Νομός Θεσπρωτίας. Επαρχία Σουλίου. Αυλότοπος. Κτήμα Ευθ. Τζίμα. Κάτοψη του ορθογώνιου κτιρίου.

πίθων, που είναι διακοσμημένοι με ευθείες και οφιοειδείς γραμμές, οφθαλμούς και σπείρες. Επίσης, στις 106 αγνύθες (78 κωνικές και 28 πυραμιδοειδείς), που φέρουν εγχάρακτα σύμβολα και παραστάσεις σφραγίδων.

Δήμος Φιλιατών

Άγιος Γεώργιος Φανερωμένης

Κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών που πραγματοποιήθηκαν στο κτήμα της εκκλησίας Αγίου Γεωργίου της κοινότητας Φανερωμένης αποκαλύφθηκαν δύο χριστιανικοί τάφοι, οι οποίοι και ερευνήθηκαν:

Τάφος 1. Κιβωτιόσχημος. Αποκαλύφθηκε στα ανατολικά του οικοπέδου. Έχει προσανατολισμό Α.-Δ. Διασώζει λείψανα της νότιας μακράς πλευράς και ίχνη από τα οστά του νεκρού.

Τάφος 2. Κιβωτιόσχημος. Αποκαλύφθηκε σε απόσταση 2,50 μ. στα νότια του τάφου 1 σε βάθος 0,35 μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Έχει προσανατολισμό Α.-Δ., μήκος 1,70, μέγιστο πλάτος 0,50 και ύψος 0,40 μ. Ο τάφος καλυπτόταν από ασβεστολιθική πλάκα, που βρέθηκε σε δύο θραύσματα. Οι μακρές πλευρές έχουν σχηματιστεί από τρεις ασβεστολιθικές πλάκες διευθετημένες κατά τέτοιο τρόπο, ώστε ο τάφος να έχει σχήμα ρόμβου με το μεγαλύτερο πλάτος του στο μέσον. Οι στενές πλευρές, ανατολική και δυτική, έκλειναν η καθεμιά από μία αδρά επεξεργασμένη πλάκα. Ο σκελετός του νεκρού, ύψ. 1,40 μ., που βρέθηκε σε ύπτια στάση, είχε τοποθετηθεί απευθείας πάνω στο έδαφος, ενώ το κεφάλι του πάνω σε

λίθινο προσκεφάλαιο. Μέσα στον τάφο είχε τοποθετηθεί ένα ζεύγος χάλκινων ενωτίων (ΑΕ 2951), κρίκοι όμοιοι με αυτούς που βρίσκονται σε χριστιανικούς τάφους στον Παραπόταμο και σε άλλες θέσεις στη Θεσπρωτία.

Μασκληνίτσα (Σχέδ. 8)

Στις παρυφές του λόφου της Μασκληνίτσας και σε απόσταση 685 μ. από τον τειχισμένο[29] οικισμό, τον οποίο είχαμε εντοπίσει στο πρόσφατο παρελθόν, ερευνήσαμε το μισοκατεστραμμένο από τη γεωργική δραστηριότητα κτίριο, τα λείψανα του οποίου είχαμε επίσης επισημάνει συγχρόνως με τον οικισμό.

Η έρευνα έφερε στο φως κτίριο, διαστ. 23×16 μ., χτισμένο με μεγάλους γωνιόλιθους, το οποίο αποτελείται από οκτώ χώρους (I, II, III, IV, V, VI, VII, IX). Η είσοδος στο κτίριο γίνεται από τη δυτική πλευρά διαμέσου του δωματίου VII, που επικοινωνεί στα νότια και με το χώρο IX, ο οποίος πιθανώς ήταν υπαίθριος (αυλή). Η επικοινωνία των υπόλοιπων δωματίων με τον εξωτερικό περιβάλλοντα χώρο αλλά και τους χώρους VII και IX δεν προσδιορίστηκε, εξαιτίας της διατήρησης του οικοδομήματος στο επίπεδο της θεμελίωσης.

Κεντρικό δωμάτιο της οικίας είναι το III, στο μέσον του οποίου σώζεται στη θέση της μια εστία. Στο ίδιο βάθος που αποκαλύφθηκε η εστία εντοπίστηκαν αγγεία καθημερινής χρήσης, πώματα αμφορέων (ΘΕ 2986, ΘΕ 4379) και σκύφος τύπου terra sigillata (ΘΕ 4373).

Εκατέρωθεν του χώρου III εκτείνονται δύο ισομήκεις χώροι. Στα δυτικά εκτείνεται ο χώρος IV, ενώ στα ανατολικά οι χώροι I και II. Στα βαθύτερα στρώματα των δωματίων συνελέγη κεραμική, όπως σκύφοι τύπου sigillata και μελαμβαφή όστρακα, εκ των οποίων ένα ανήκει σε κύλικα (ΘΕ 2987).

Το δωμάτιο IV καλύπτεται με πλακόστρωτο δάπεδο, το οποίο σώζεται αποσπασματικά. Το δάπεδο του δωματίου I κοσμείται με ψηφιδωτό κατασκευασμένο κατά το opus spicatum που σχηματίζει ιχθυάκανθα[30]. Στο μέσον του δαπέδου αποδίδεται με γκρίζες και άσπρες φυσικές ψηφίδες ένα ανθέμιο εγγεγραμμένο σε μετάλλιο. Η διακόσμηση του δαπέδου προσδίδει στο χώρο, που πιθανώς χρησιμοποιούνταν για συμπόσια (triclinium ανδρών), έναν επίσημο χαρακτήρα.

Η είσοδος στο χώρο I γινόταν από νότια, όπως προκύπτει από την ύπαρξη ανοίγματος στον τοίχο 2.

Βορειοανατολικά της οικίας εκτείνεται το δωμάτιο VI, του οποίου δεν σώζεται η είσοδος. Πιθανώς τα δωμάτια V (προς Ν.) και VI (προς Β.) αποτελούν βοηθητικούς χώρους (αποθήκες ή μαγειρείο), εξαιτίας της αποκάλυψης στο δωμάτιο V αγγείων καθημερινής χρήσης, όπως πινακίου τύπου sigillata (ΘΕ 4376), τηγανόσχημου αγγείου (ΘΕ 4375), δέκα αγνύθων και στο δωμάτιο VI οστράκων αμφορέα και πέντε αγνύθων.

Τα ευρήματα του κτιρίου ανάγονται στους ελληνιστικούς και πρώιμους αυτοκρατορικούς χρόνους και ομαδοποιούνται σε τρεις κατηγορίες:

1. Άβαφα αγγεία καθημερινής χρήσης[31], όπως οξυπύθμενοι αμφορείς, μυροδοχείο (ΘΕ 4374), ανάγλυφος σκύφος (ΘΕ 2936), πώματα αμφορέων (ΘΕ 2986, ΘΕ 4376). 2. Μελαμφαβή όστρακα. 3. Επείσακτα αγγεία τύπου terra sigillata (κυρίως σκύφοι και πινάκια), όπως το πινάκιο 4409 του δωματίου VII με ανθέμιο. Χρονολογούνται από τα τέλη του 1ου αι. π.Χ. έως το γ' τέταρτο του 1ου αι. μ.Χ. Ορισμένα ενσφράγιστα προέρχονται από εργαστήρια του Arezzo (ΘΕ 4373, 4376, 4401)[32].

Αξιοσημείωτη μαρτυρία για να καθοριστεί το terminus post quem χρήσης της οικίας αποτελεί το αργυρό νόμισμα του Κοινού των Θεσσαλών, που χρονολογείται το 196-146 π.Χ. (ΘΕ 1137)[33]. Επίσης στην οικία βρέθηκαν

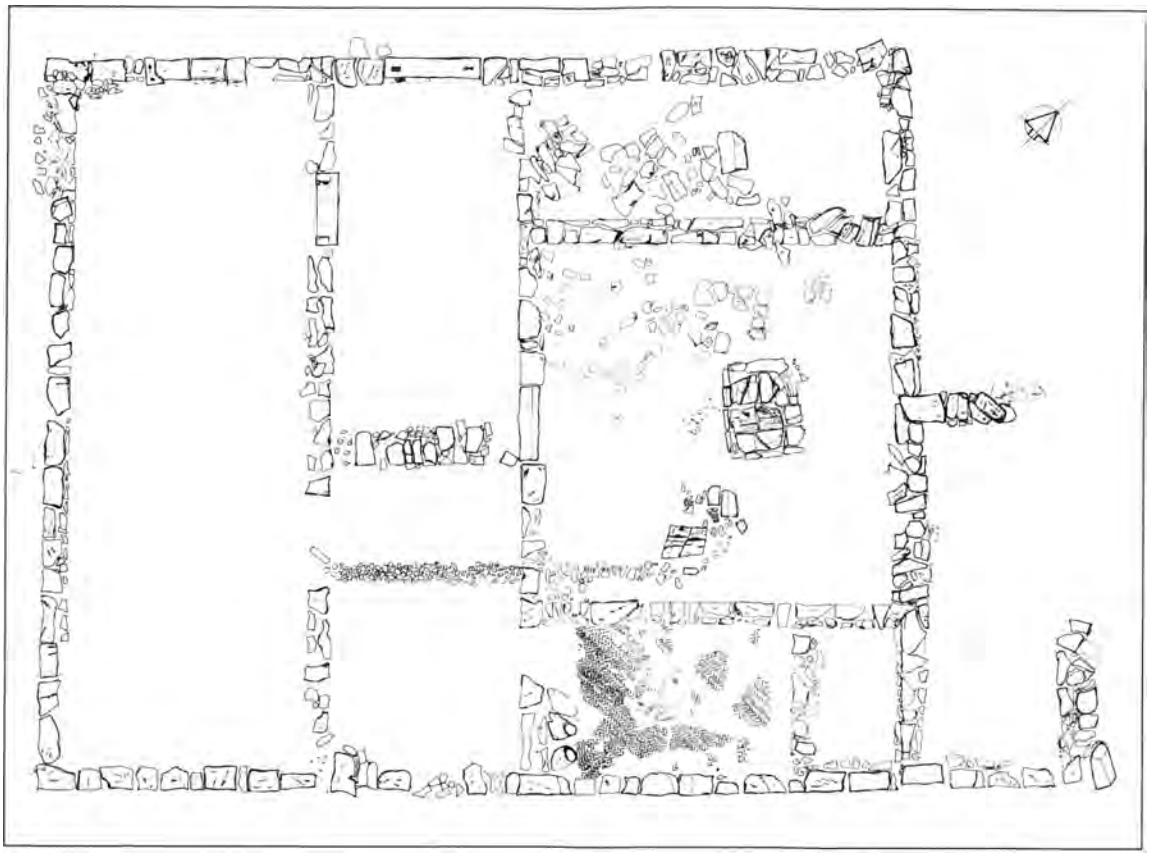
29. Βλ. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 316. Στην ανασκαφή έλαβε μέρος η αρχαιολόγος Ρούλα Αυγερινού.

30. Η ψηφιδωτή σύνθεση τύπου ιχθυάκανθας είναι γνωστή στους ρωμαϊκούς χρόνους, π.χ. «villa Settefinestre». Βλ. A. Ricci, Settefinestre: une villa Schiavistica nell'Erneria Romana, editioni Panini, σ. 87, εικ. 145 (αριθ. ευρ. 105).

31. Για το υπ' αριθ. ΘΕ 2936, που χρονολογείται στα μέσα του 2ου αι. π.Χ. ΑΔ 38 (1983): Μελέτες, σ. 53, Πίν. 35α. Για το υπ' αριθ. 4374 μυροδοχείο που χρονολογείται στα τέλη 2ου-αρχές 1ου αι. π.Χ., βλ. ΑΔ 32 (1977): Μελέτες, σ. 389, αριθ. 2002, Σχέδ. 4, Πίν. 137γ.

32. Το υπ' αριθ. 4373 χρονολογείται στα χρόνια του Αυγούστου (27 π.Χ.-14 μ.Χ.). Για τον τύπο του αγγείου και το εμπίεστο σφράγισμα βλ. Corpus Vasorum Arretinorum. A. Comfort-Oxe, Bonn 1968, σ. 426· ανάλογος τύπος σφραγίσματος αριθ. 1793 και ανάλογος τύπος αγγείου πίν. I, εικ. 7. Με βάση το σφράγισμα [*SESTI*] από το gentile όνομα Sestius διαπιστώθηκε η προέλευση του αγγείου από εργαστήριο του Arezzo. Το υπ' αριθ. 4376 πινάκιο με ακιδωτή διακόσμηση χρονολογείται στα χρόνια του Αυγούστου. Για τη χρονολόγηση βλ. H. Comfort - D. Chiaro - E. Paribeni - A. Stenico, Terra sigillata: La ceramica a rilievo ellenistica e romana, Roma 1968, σ. 6-7, εικ. 2 (αριθ. I.a). Το υπ' αριθ. 4401 σκυφίδιο τύπου sigillata, με αποκεκρουμένο σφράγισμα *RV[...]* και *LV[...]* πιθανότατα προέρχεται από το εργαστήριο του Umbricius στο Arezzo. Βλ. Corpus Vasorum Arretinorum, ό.π., σ. 539, αριθ. 2450 και 2451.

33. Το υπ' αριθ. 1137 αργυρό νόμισμα θεσσαλικής συμμαχίας χρονολογείται στα 196-146 π.Χ. Στον εμπροσθότυπο εικονίζεται ο Δίας με επιγραφή *ΝΙΚΟΚΡΑΤΟΥΣ* και στον οπισθότυπο η θεσσαλική Παλλάς με

Σχέδ. 8. Νομός Θεσπρωτίας. Μασκληνίτσα. Κάτοψη της ανασκαφής.

κερκυραϊκά νομίσματα, που χρονολογούνται στα 227-48 π.Χ. (ΘΕ 1096, 1097, 1098, 1099)[34].

Αργότερα, στο α΄ μισό του 2ου αι. μ.Χ. μέχρι το α΄ μισό του 3ου αι. μ.Χ., το κτίριο συνεχίζει να χρησιμοποιείται με μικρές μετατροπές και προσθήκες. Στις μετατροπές περιλαμβάνεται η τοποθέτηση τριών μικρών πήλινων λουτήρων, που βρέθηκαν στη θέση τους αλλά θραυσμένοι, στο δωμάτιο Ι. Στο δωμάτιο V προστίθεται ο τοίχος Τ13, ο οποίος διαιρεί το χώρο στα δύο. Οι τοίχοι του δωματίου VII καλύπτονται με ασβεστοκονίαμα που φέρει ερυθρή βαφή. Στις προσθήκες περιλαμβάνεται η επέκταση του κτιρίου στα νοτιοδυτικά, όπως δείχνουν οι τοίχοι Τ13, Τ15, Τ16 και Τ17. Η κατασκευή των τοίχων αυτών είναι πρόχειρη, αμελής, από αργούς λίθους και ασβεστοκονίαμα ως συνδετικό υλικό.

Στα κινητά ευρήματα της β΄ φάσης συγκαταλέγονται:

1. Χάλκινα ρωμαϊκά νομίσματα 2ου-3ου αι. μ.Χ. Ενδεικτικά αναφέρονται αργυρό νόμισμα του Αντωνίνου του Ευσεβούς, του 144 μ.Χ. (ΘΕ 1138), χάλκινο νόμισμα του Αλεξάνδρου Σεβήρου, του 231 μ.Χ. και χάλκινο νόμισμα του Μαξιμίνου, που χρονολογείται στα 235 μ.Χ. (ΘΕ 1124).

2. Κεραμική καθημερινής χρήσης, όπως τηγανόσχημο αγγείο (ΘΕ 4375)[35] κ.ά.

επιγραφή *ΘΕΣΣΑΛΩΝ, ΦΙΛΟΞΕ[ΝΙΔΟΥ] ΠΕΤΡΑΙΟΣ*. Βλ. A Catalogue of Greek Coins: Thessaly to Aetolia, Bologna 1963, αριθ. 18, πίν. Ι.

34. Τα υπ' αριθ. 1096, 1098, 1099 κερκυραϊκά νομίσματα χρονολογούνται στο 229-48 π.Χ. Στον εμπροσθότυπο εικονίζεται κεφαλή Ποσειδώνα και στον οπισθότυπο πρώρα πλοίου. Βλ. BMC, αριθ. 482, 449, 551.

35. Το υπ' αριθ. 4375 τηγανόσχημο αγγείο χρονολογείται στον 1ο-αρχές του 2ου αι. μ.Χ. Βλ. V. H. S. Robinson, The Athenian Agora V, Pottery of Roman Period, New Jersey 1959, σ. 115, πίν. 7.

3. Χάνδρα (ΘΕ 2937), τμήμα ψηφιδωτού δαπέδου από τετράγωνες ψηφίδες (ΘΕ 4400) και οκτώ αγνύθες, που εντοπίστηκαν στο δωμάτιο VIII.

Η οικία φαίνεται ότι κατασκευάζεται μετά τη μάχη της Πύδνας. Με την επικράτηση των Ρωμαίων στις ακτές της Ηπείρου αλλά και σε σημαντικές θέσεις, όπως το Δυρράχιο και το Βουθρωτό, εγκαθίστανται πλούσιοι Ρωμαίοι, οι «Συνηπειρώται». Στις περιοχές αυτές οι Ρωμαίοι επιδίδονται σε κτηνοτροφικές και γεωργικές επιχειρήσεις. Ένας από αυτούς ήταν ο Πομπώνιος Αττικός. Από την αλληλογραφία του με τον Κικέρωνα μαθαίνουμε ότι κατείχε μια πολυτελέστατη βίλλα, το Αμάλθειο, στην περιοχή της Χαονίας. Ο Dhimiter[36] ταυτίζει μια villa rustica που ανέσκαψε στη σημερινή Μαλαθρέα της Αλβανίας, ανατολικά του Βουθρωτού, με το Αμάλθειο.

Η βίλα στη Μαλαθρέα παρουσιάζει ομοιότητες με την οικία στη Μασκληνίτσα, όσον αφορά στη διευθέτηση των χώρων (τα δωμάτια F, IV, C, I και H στο βόρειο τμήμα της βίλας της Μαλαθρέας συγκρίνονται με τα δωμάτια IV, III, I και II στο βόρειο τμήμα της οικίας στη Μασκληνίτσα), τη χρονολόγηση και τα κινητά ευρήματα (κερκυραϊκά νομίσματα 229-48 π.Χ. και χρηστικά αγγεία, όπως αμφορείς ή πώματα αμφορέων). Η οικία φαίνεται ότι επικοινωνούσε, μέσω του παράλιου δρόμου, που έφερνε από τον Αυλώνα και το Βουθρωτό στη Μασκληνίτσα, το Λαδοχώρι και τη Νικόπολη.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΜΑΡΓΑΡΙΤΙΟΥ

Καρτέρι

Ανασκαφή κοινοτικού δρόμου παρά το οικόπεδο Σπύρου Βασιλείου και τμήματος του οικοπέδου Βασιλείου

Το Καρτέρι, παλαιότερα γνωστό και ως Καρτέριζα, βρίσκεται στην επαρχία Μαργαριτίου ανατολικά των Βουνών της Πάργας, 5 χλμ. βορειοδυτικά από το Μαργαρίτι.

Προκειμένου να συνεχιστούν οι οικοδομικές εργασίες στο οικόπεδο Σπ. Βασιλείου, ερευνήθηκε το τμήμα της δημόσιας οδού μπροστά από την οικοδομή και το βορειοδυτικό τμήμα του προαυλίου της οικοδομής, με αποτέλεσμα την αποκάλυψη 40 τάφων, από τους οποίους οι 35 ήταν κιβωτιόσχημοι, οι τέσσερις κεραμοσκεπείς και ο ένας απροσδιόριστου τύπου εξαιτίας της καταστροφής του.

Οι τάφοι έχουν ανθρωπόμορφο σχήμα και περιβάλλονται επιφανειακά από μια σειρά μικρών αργών λίθων. Εσωτερικά της περιφέρειας των αργών λίθων τοποθετούνται οι καλυπτήριες πλάκες του τάφου, που είναι συνήθως μικρές και ακανόνιστες, ενώ σπάνια χρησιμοποιούνται και κέραμοι. Τα πλάγια τοιχώματα των μακρών πλευρών σχηματίζονται επίσης από μικρές ακανόνιστες ασβεστολιθικές πέτρες τοποθετημένες σε μία ή σε δύο σειρές σε ύψος, που μερικές φορές προεκτείνονται και στις στενές. Ως δάπεδο του τάφου χρησιμοποιείται άλλοτε το φυσικό έδαφος και άλλοτε στρώση κεράμων. Ο νεκρός μέσα στον τάφο αποτίθεται συνήθως σε ύπτια στάση με τα χέρια στην κοιλιά, ενώ το κεφάλι του τοποθετείται πάνω σε προσκεφάλαιο κατασκευασμένο από λίθους ή κεράμους. Σε μερικές περιπτώσεις μέσα στον ίδιο τάφο υπήρχαν δύο αδιατάρακτες ταφές η μία πάνω στην άλλη (διώροφοι τάφοι) ή ο ίδιος τάφος είχε χρησιμοποιηθεί για δεύτερη φορά, αφού προηγουμένως είχαν παραμεριστεί τα οστά της προηγούμενης ταφής.

Οι ταφές, που ανήκαν στους χριστιανικούς χρόνους, κατέστρεψαν νεκροταφείο προχριστιανικών χρόνων, όπως δείχνουν τα ευρήματα των τάφων 43, 46 και 64 και κοντά στους τοίχους Τ3, Τ5, Τ1.

Ευρήματα

ΑΕΘ 1112. Χάλκινο νόμισμα. Εμπροσθότυπος: παράσταση κεφαλής Διός προς τα αριστερά σε στεφάνι δρυός. Οπισθότυπος: κεραυνός μέσα σε στεφάνι δάφνης και επιγραφή *ΑΠΕΙΡΩΤΑΝ* 234/3-168/7 π.Χ.[37].

ΑΕΘ 4062. Διαβρωμένη σιδερένια αιχμή δόρατος με φυλλόσχημη μακριά λεπίδα και διαμήκη ράχη ελαφρώς ανάγλυφη. Διασώζεται επίσης μεγάλο μέρος του αυλού, όπου εισχωρούσε ο ξύλινος στειλεός. Αποκεκρουμένη η σιδηρά επιφάνεια της αιχμής[38].

ΑΕΘ 2843. Σιδερένια φυλλόσχημη αιχμή δόρατος με τμήμα του αυλού. Σωζόμενο μήκος 0,25, μήκος αιχμής 0,14 μ.

ΑΕΘ 4360. Σιδερένιο εγχειρίδιο με αποκεκρουμένο στέλεχος, τριγωνική απόληξη και σταυρόσχημη λαβή. Μήκος 0,10, πλάτος 0,015 μ.

ΑΕΘ 2845. Σιδερένια φυλλόσχημη αιχμή δόρατος. Σώζεται τμήμα αυλού.

ΑΕΘ 2844. Σιδερένια αιχμή και τμήμα αυλού δόρατος. Σωζόμενο μήκος 0,16 μ.

ΑΕΘ 2847. Σιδερένιο τμήμα φυλλόσχημης αιχμής με νεύρωση και τμήμα αυλού δόρατος φθαρμένου και αποκεκρουμένου. Μήκος αιχμής 0,05, πλάτος 0,09 μ.

36. Βλ. Iliria 2 (1984), σ. 131-149.

37. BMC. Thess. Aetolia, σ. 91, αριθ. 46-48.

38. Βλ. Ι. Βοκοτοπούλου, Βίτσα, Αθήνα 1986, Α, σ. 300-301, τύπος R (800-450 π.Χ.).

ΑΕΘ 2846. Σιδερένια αιχμή δόρατος με νεύρωση κατά μήκος της φθαρμένης και αποκεκρουμένης αιχμής και μικρό τμήμα του αυλού της. Μήκος αιχμής 0,22, μήκος αυλού 0,03 μ.

ΑΕΘ 4054. Σιδερένια φυλλόσχημη με νεύρωση αιχμή και τμήμα του αυλού δόρατος. Μήκος αιχμής 0,33, πλάτος 0,04, μήκος αυλού 0,059 μ.[39].

ΑΕΘ 4057. Σιδερένια με νεύρωση αιχμή και τμήμα αυλού δόρατος. Σωζόμενο μήκος 0,19, σωζόμενο πλάτος 0,027 μ.[40].

ΑΕΘ 4058. Σιδερένια μικρή λογχόσχημη αιχμή δόρατος με έντονη διάβρωση. Φέρει διαμήκη, κυρτή ράχη και αυλό. Μήκος 0,0875, πλάτος 0,022 μ.[41].

ΑΕΘ 4059. Σιδερένιο ευθύγραμμο εγχειρίδιο. Μήκος 0,101, πλάτος 0,013 μ.[42].

ΑΕΘ 4060 α, β. Τμήμα σιδερένιας αιχμής και αυλού δόρατος. Μήκος αιχμής 0,025, πλάτος 0,015, μήκος αυλού 0,033 μ.

ΑΕΘ 4357. Τμήμα σιδερένιας φυλλόσχημης αιχμής και τμήμα αυλού δόρατος. Μήκος 0,055, πλάτος 0,02 μ.

ΑΕΘ 4358. Σιδερένιος κυλινδρικός αυλός αιχμής δόρατος.

ΑΕΘ 4355. Χάλκινη ταινιόσχημη λαβή με απόληξη ανθεμίου. Μήκος 0,153 , πλάτος 0,0115 μ.[43].

ΑΕΘ 4359. Χάλκινο έλασμα με εγχάρακτα γράμματα ΓΧ στο ένα άκρο και Υ στο άλλο. Μήκος 0,04, πλάτος 0,007 μ.

ΑΕΘ 4356. Τμήμα σιδερένιου καμπύλου μαχαιριδίου. Μήκος 0,12, πλάτος 0,035 μ.

ΑΕΘ 4360. Μικρό σιδερένιο εγχειρίδιο με αποκεκρουμένο στέλεχος, τριγωνική απόληξη και σταυρόσχημη λαβή. Πολύ διαβρωμένο. Μήκος 0,103, πλάτος 0,015 μ.

ΑΕΘ 1126. Χάλκινο κερκυραϊκό νόμισμα. Εμπροσθότυπος: κεφαλή Διονύσου προς τα δεξιά με στεφάνη αμπέλου. Οπισθότυπος: αμφορέας και σταφύλι[44].

ΑΕΘ 1125. Χάλκινο σκυφωτό νόμισμα του Δεσποτάτου της Ηπείρου (12ος αι.). Εμπροσθότυπος: προτομή Χριστού με επιγραφή. Οπισθότυπος: αρχάγγελος ολόσωμος, μετωπικός, με ανοιχτά φτερά.

ΑΕΘ 1093. Ρωμαϊκό χάλκινο νόμισμα του Δομιτιανού. Εμπροσθότυπος: κεφαλή με ακτίνες προς τα αριστερά. Οπισθότυπος: Δίας όρθιος με δόρυ στο χέρι και τα στοιχεία S C.

ΑΕΘ 2849. Χάλκινη περόνη. Φέρει δακτυλιόσχημη κεφαλή και μικρούς ανισοϋψείς διακοσμητικούς δακτυλίους. Στο άκρο της είναι ελαφρά στρεβλωμένη και φέρει ελαφρές φθορές (Πίν. 136 ε).

ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Κατά τη διάρκεια περιοδειών και άλλων εργασιών, που διενεργήθηκαν από υπαλλήλους της Εφορείας, διαπιστώθηκαν ενδείξεις για την ύπαρξη αρχαιοτήτων στις ακόλουθες θέσεις:

Δήμος Φιλιατών

1. Στη θέση Σκέφαρη του Σμέρτου εντοπίστηκε τοίχος σχήματος τραπεζίου (περίβολος;), που περιέκλειε πέντε τουλάχιστον κιβωτιόσχημους συλημένους τάφους, μία επιφανειακή κυκλική κατασκευή από μικρούς αργούς λίθους, και ένα λιθοσωρό.

2. Στη θέση Μύλοι Σμέρτου και στο υπ. αριθ. 128 αγρόκτημα ιδιοκτησίας Σ. Γόγολου εντοπίστηκαν λείψανα τάφων.

3. Στη θέση Χαραυγή επισημάνθηκαν διάφοροι λαξευμένοι διάσπαρτοι γωνιόλιθοι.

4. Στη θέση Γέφυρα Βρυσέλλας εντοπίστηκαν διάφορες λαξευμένες πλάκες.

Δήμος Ηγουμενίτσας

Στη θέση Παληό Μοναστήρι κοινότητας Κορύτιανης, στην κορυφή λόφου, εντοπίστηκαν όστρακα οξυπύθμενων αμφορέων και άλλων χρηστικών αγγείων.

Δήμος Παραμυθιάς

1. Στη θέση Αμπούλα στις όχθες του Κωκυτού αποκαλύφθηκαν λείψανα τάφων.

2. Στη θέση Πλάτανος του Αράπη της κοινότητας Κρυσταλλοπηγής αποκαλύφθηκε κεραμική διαφόρων εποχών.

3. Στον αγρό του Ν. Μπότου στην κοινότητα Ψάκας αποκαλύφθηκαν λείψανα τάφων.

4. Στον οικισμό Καμίνι διαπιστώθηκε η ύπαρξη άβαφης κεραμικής και λείψανα τάφων.

---

39. Βλ. Βοκοτοπούλου, ό.π., Α, σ. 300-301, Β, σχέδ. 103, τύπος Ρ, α (800-725 π.Χ.).

40. Βλ. Βοκοτοπούλου, ό.π., Β, σχέδ. 97, τύπος Jι, δ (800-300 π.Χ.).

41. Βοκοτοπούλου, ό.π., Α, σ. 300-301, Β, σχέδ. 93, τύπος Δ1, στ (750-400 π.Χ.).

42. Βοκοτοπούλου, ό.π., Β, σχέδ. 9, κβ (850-450 π.Χ.).

43. Βλ. Βοκοτοπούλου, ό.π., Α, σ. 645, αριθ. 2254, πίν. 62, 63.

44. BMC, ό.π. (υποσημ. 37), σ. 34 αριθ. 314-348.

ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Με την επίβλεψη του αρχιτέκτονα Θ. Νακάση και του μηχανικού Δ. Μονοκρούσου, υπαλλήλων της ΔΑΑΜ, διενεργήθηκαν στον αρχαιολογικό χώρο της Παλαιόπολης και συγκεκριμένα στα ρωμαϊκά λουτρά στερεωτικές εργασίες σύμφωνα με μελέτη που εκπονήθηκε από την προαναφερθείσα διεύθυνση.

Οι τοίχοι του συγκροτήματος των λουτρών αποτελούνται κυρίως από λίθους ασβεστολιθικής σύστασης και κονίαμα με βάση τον ασβέστη και σώζονται μέχρι ύψ. που φθάνει τα 2 μ. Η υπάρχουσα θεμελίωσή τους είναι επιφανειακή, δεν έχει διαπλάτυνση και διαβρώνεται μηχανικά από όμβρια, με αποτέλεσμα να έχει καταστραφεί μέρος της και οι τοίχοι να παρουσιάζουν οριακό συντελεστή ασφαλείας σε ανατροπή.

Μετά την ανασκαφή τα όμβρια άρχισαν να εισχωρούν από τη στέψη στην τοιχοποιία και να εκρέουν ανεξέλεγκτα από τις παρειές των τοίχων και κυρίως από τη βάση τους, προκαλώντας διάβρωση και αποσάθρωση. Συγχρόνως εισέδυσαν στο υλικό των τοίχων και απορροφούνταν από το αλλοιωμένο κονίαμα, το οποίο, λόγω της σύστασής του διογκωνόταν, δημιουργώντας μετακινήσεις επιμέρους δόμων και τμημάτων. Χαρακτηριστικό είναι ότι σε ορισμένες θέσεις είχε ξεπλυθεί το κονίαμα και οι πέτρες αλληλοεφάπτονταν σε οριακή κατάσταση ισορροπίας. Επιπρόσθετα οι τοίχοι αποστραγγίζονταν στην περιοχή έδρασής τους με αποτέλεσμα η ροή των νερών να προκαλεί μείωση της επιφάνειας έδρασής τους.

Για την προστασία του αρχαιολογικού χώρου από τα όμβρια η Υπηρεσία προχώρησε στην κατασκευή στεγάστρου, καθώς και αναχώματος για την αναχαίτισή τους.

Κατά τους χειμερινούς μήνες η στάθμη των υπογείων υδάτων υψώνεται, καλύπτοντας μέρος του ύψους των τοίχων, καταπονώντας με την αλλαγή στάθμης τα λιθοσώματα.

Για την αντιμετώπιση προβλημάτων ευστάθειας και την προστασία του αρχαιολογικού χώρου από τα όμβρια και υπόγεια εφαρμόστηκαν τα παρακάτω:

Για την αποστράγγιση του αρχαιολογικού χώρου αποφασίστηκε η επισκευή και συντήρηση του αρχαίου καναλιού, αφού η πληθώρα των αρχαίων στον περιβάλλοντα χώρο δεν επέτρεπε τη διάνοιξη περιμετρικής αποστραγγιστικής τάφρου.

Έγινε καθαίρεση των αποσαθρωμένων κονιαμάτων και κατασκευή νέων με ταυτόχρονη εισπίεση στη μάζα της τοιχοποιίας ενεμάτων. Στη στέψη των τοίχων κατασκευάστηκε αδιαπέραστη μεμβράνη από ασυστολικό με μεγάλη πρόσφυση κονίαμα.

Τόσο τα κονιάματα, όσο και η μεμβράνη παρασκευάστηκαν σε κολλώδη μορφή και τοποθετήθηκαν διά χειρός. Μετά την τοποθέτηση του κονιάματος και όσο το κονίαμα ήταν υγρό, έγινε επίπαση με χώμα από το έδαφος της περιοχής.

Έγινε συμπλήρωση των υποσκαφών και διακένων με προσθήκη λίθων ακανόνιστης επιφάνειας. Η επιφάνεια λιθοδομής επιχρίστηκε με κονίαμα, στο οποίο έγινε επίπαση με χώμα, ώστε να προσομοιάζει με το εδαφικό υλικό του χώρου. Μετά από εξυγίανση της περιοχής έδρασης έγινε υποθεμελίωση των τοίχων με την κατασκευή δοκού από οπλισμένο με ανοξείδωτο χάλυβα σκυρόδεμα. Η δοκός εξασφαλίστηκε έναντι ολίσθησης με αγκυρώσεις. Έγινε διαμόρφωση των δαπέδων με την κατασκευή αδιαπέραστης μεμβράνης, ώστε τα όμβρια να ρέουν προς το κανάλι.

Έγινε εξασφάλιση των δαπέδων που φέρουν ψηφιδωτά με την εφαρμογή ενεμάτων στους αρμούς των ψηφίδων και την κατασκευή στα άκρα των δαπέδων λιθοσωμάτων αντιστήριξης.

Έγινε στερέωση υποκαύστων με την υπάρχουσα γεωμετρία τους, με αρμολόγημα σε βάθος και συγκόλληση των ρηγματωμένων στοιχείων. Στα υπόκαυστα που είχαν καταπέσει και είχαν έντονη διάβρωση κατασκευάστηκε νέα βάση έδρασης, πάνω στην οποία τοποθετήθηκαν τα σωζόμενα τμήματα.

Έγινε επανατοποθέτηση τμήματος οροφής υποκαύστων πάνω σε νέα υπόκαυστα, ώστε να παρουσιάζεται ο τρόπος κατασκευής τους.

Για την προστασία επιχρισμάτων σωζόμενων τοίχων έγινε εφαρμογή ενέματος εστέρα πυριτικού οξέος, σε συνδυασμό με υδροαπωθητικά υλικά. Η επέμβαση έγινε με εμποτισμό σε τρεις στρώσεις.

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΑ

Εκπονήθηκαν τοπογραφικά σχέδια στους εξής αρχαιολογικούς χώρους του νομού Θεσπρωτίας:

1. Στον τοιχισμένο οικισμό της κοινότητας Σεβαστού της επαρχίας Σουλίου, εκτάσεως 0,1 εκταρίου, όπου σώζονται λείψανα πολυγωνικού τείχους. Ο χώρος βρίσκεται 500 μ. νοτιοανατολικά του χωριού, στις ανατολικές πλαγιές του ασβεστολιθικού βουνού που ορίζει από τα δυτικά την Παραμυθιά, πάνω σε μια οξεία ασβεστολιθική ράχη, όπου βρίσκεται η εκκλησία του Αγίου Αρσενίου[45].

2. Στον τοιχισμένο οικισμό στη θέση Λιθαρόστρουγγα

45. Βλ. Σ. Δάκαρης, Θεσπρωτία, Αθήνα 1972, σ. 139 παρ. 405.

της κοινότητας Κεραμίτσας Φιλιατών, 2,5 χλμ. βορειοδυτικά της Κεραμίτσας. Πάνω σε στενόμακρη ράχη σώζεται τείχος με περίμετρο 550-600 μ. Είναι ισοδομικό, χτισμένο με χοντροκομμένους λίθους. Στη νοτιοανατολική γωνία υπάρχει μικρός ορθογώνιος πύργος (διαστ. 3,70×2,10 μ.) και λίγο βορειότερα ίχνη άλλου. Η πύλη (πλ. 1,20-1,30 μ.) βρίσκεται νοτιοδυτικά. Εσωτερικά λίθινη σκάλα οδηγεί σε ψηλότερο επίπεδο. Εξωτερικά διαγράφεται αρχαίος δρόμος με αναλημματικό τοίχο[46].

3. Στον τειχισμένο οικισμό στη θέση Λημικό (Ελληνικό) της κοινότητας Τσαμαντά Φιλιατών. Το τείχος που περιβάλλει την ακρόπολη είναι ισοδομικό και έχει περίμετρο 500 μ. Είναι χτισμένο με μεγάλους λίθους και έχει μια θλάση και έναν πύργο, που προστάτευε την πύλη στη νοτιοδυτική γωνία του οικισμού[47].

4. Στον τειχισμένο οικισμό στη θέση Πύργος της κοινότητας Αγίου Γεωργίου Γαρδικίου Φιλιατών. Το τείχος που περιβάλλει την ακρόπολη στη βόρεια, βορειοανατολική και βορειοδυτική πλευρά είναι ισοδομικό, τραπεζιόσχημο, και έχει πάχος 3 μ., περίμετρο 500 μ. και ύψος 1-2 δόμων. Δύο ορθογώνιοι πύργοι (διαστ. 8×6 μ.) προστατεύουν τη βόρεια πύλη. Εξωτερικά, στη βόρεια κλιτύ του υψώματος, σώζονται λείψανα ισοδομικού προτειχίσματος[48].

5. Στον τειχισμένο οικισμό στην πλαγιά του βουνού Ζούμπανη της κοινότητας Καλλιθέας της επαρχίας Σουλίου. Στη βορειοδυτική βατή πλευρά σώζεται ισοδομικό τείχος, χωρίς πύργους, μήκ. 60-70, πάχ. 2,90 και σωζ. ύψ. 2,50 μ. Στη βορειοδυτική γωνία υπάρχει πύλη (πλ. 1,90 μ.) και πυλίδα στην απέναντι πλευρά.

6. Στον τειχισμένο οικισμό στο Ψηλό Βουνό.

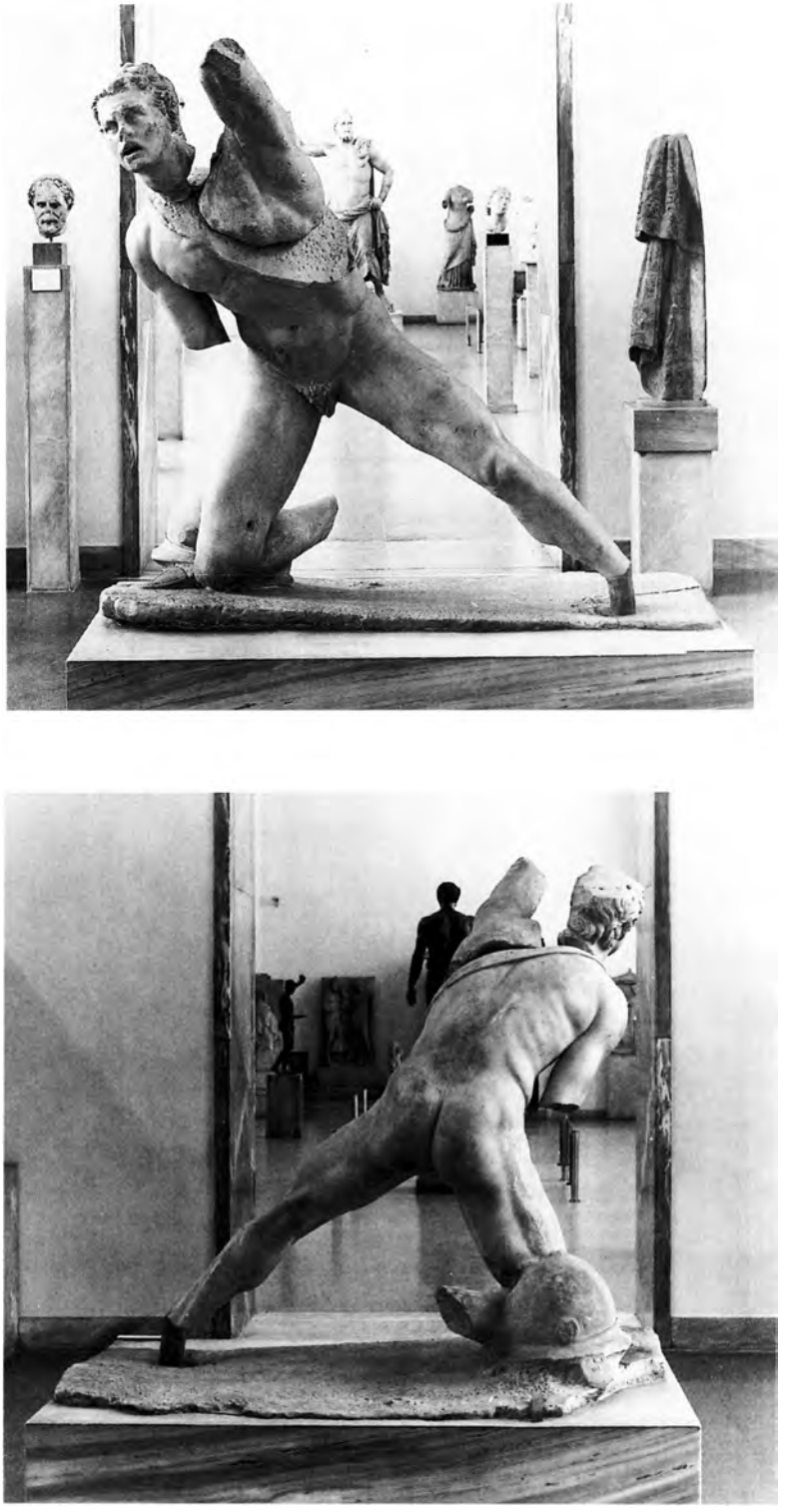
ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΠΡΕΚΑ-ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ

46. Δάκαρης, ό.π., σ. 157 παρ. 468.

47. A. Philippson - E. Kirsten, Die griechischen Landschaften II, Frankfurt 1958, σ. 94. Δάκαρης, ό.π., σ. 159 παρ. 474.

48. Δάκαρης, ό.π., σ. 158. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 305, Πίν. 264β.

ΠΙΝΑΚΕΣ

Συλλογή Γλυπτών: α-β) Ο Γαλάτης πολεμιστής, αριθ. 247.

Συλλογή Γλυπτών: α) Οι πλάκες της βάσης της Μαντίνειας, αριθ. 215-217, β) Ο έφιππος της Μήλου, αριθ. 2715.

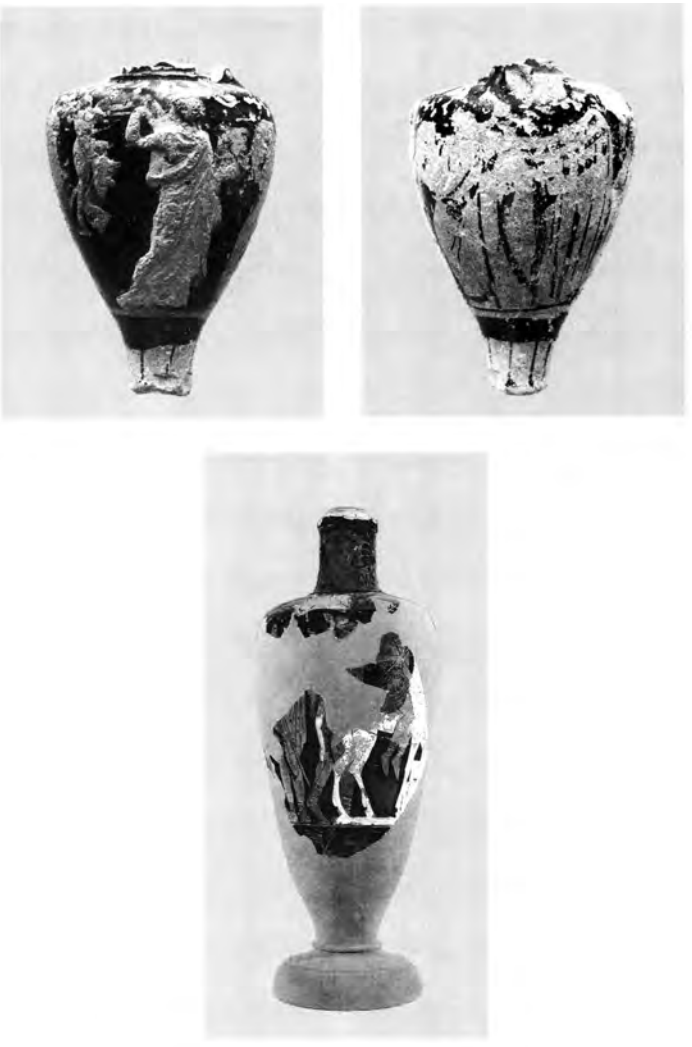
α) Συλλογή Γλυπτών. Τα κεφάλια των κούρων του Πτώου, β-στ) Αιγυπτιακή Συλλογή. Πήλινα αντικείμενα.

Κ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ - ΕΛ. ΤΟΥΡΝΑ

Συλλογή Αγγείων: α) Η πυξίδα, αριθ. 19636 (α΄ όψη), β) Η νέα προθήκη 97.

Συλλογή Αγγείων: α-β) Η μικρογραφική λουτροφόρος υδρία, αριθ. 17567 (α′ και β′ όψη), γ) Η λουτροφόρος, αριθ. 26821, δ-στ) Η λουτροφόρος, αριθ. 13032Α (α′, β′ και πλαϊνή όψη, αντίστοιχα).

Συλλογή Αγγείων: α) Ο λαιμός λημνιακού αγγείου, αριθ. 19243, β-δ) Η λουτροφόρος, αριθ. 13032Β (α′, β′ και πλαϊνή όψη, αντίστοιχα), ε) Οι παναθηναϊκοί αμφορείς από την Ερέτρια.

ΗΩΣ ΖΕΡΒΟΥΔΑΚΗ

Συλλογή Αγγείων: α) Πήλινο ειδώλιο ηθοποιού, αριθ. 22754, β) Πήλινο ειδώλιο ανδρικής μορφής, αριθ. 27753, γ-δ) Η κύλιξ του Δούριδος, αριθ. 27520 (εσωτερικό και εξωτερικό), ε-στ) Ο τυρρηνικός αμφορέας, αριθ. 27524 (α′ και β′ όψη).

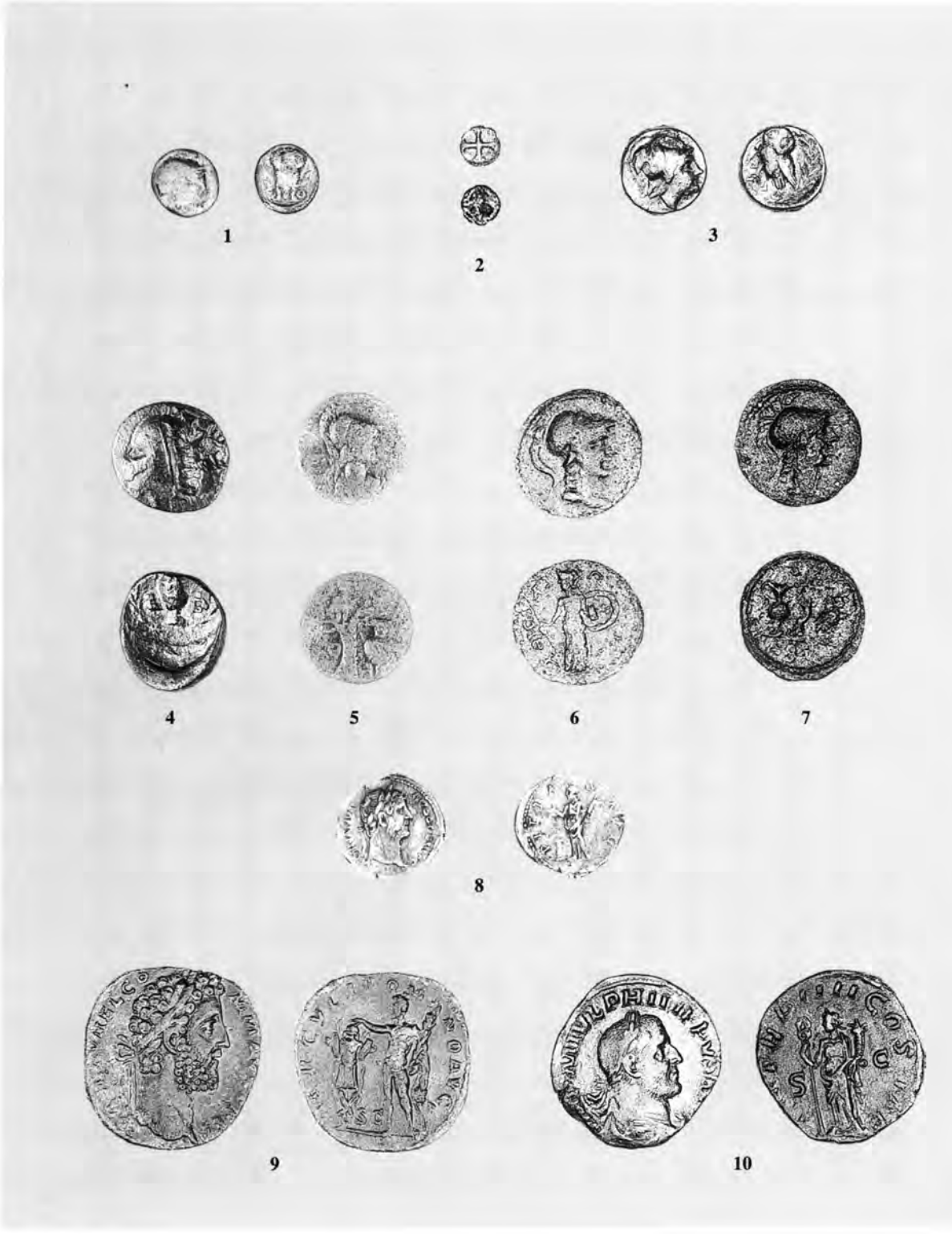

Συλλογή Αγγείων: α) Μαρμάρινη πλημμοχόη, αριθ. 27858, β-γ) Πήλινος μαστός, αριθ. 25449 (α′ και β′ όψη), δ) Πλαστικό αγγείο από την Τανάγρα, αριθ. 27800, ε) Λευκή λήκυθος από την Τανάγρα, αριθ. 27800.

Νομισματικό Μουσείο Αθηνών.

ΜΑΝΤΩ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

Νομισματικό Μουσείο Αθηνών.

ΜΑΝΤΩ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

11

12 13 14

15

16 17

Νομισματικό Μουσείο Αθηνών.

ΜΑΝΤΩ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

Νομισματικό Μουσείο Αθηνών.

18 19 20

21 22

23 24 25

26 27 28

29

Νομισματικό Μουσείο Αθηνών.

Ι. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ

Επιγραφικό Μουσείο: α) Συγκόλληση της ΕΜ 7254 με την ΕΜ 13401, β) Μερική άποψη της έκθεσης φωτογραφιών και ενθυμημάτων για τον H.G. Lolling.

Χ. ΚΡΙΤΖΑΣ

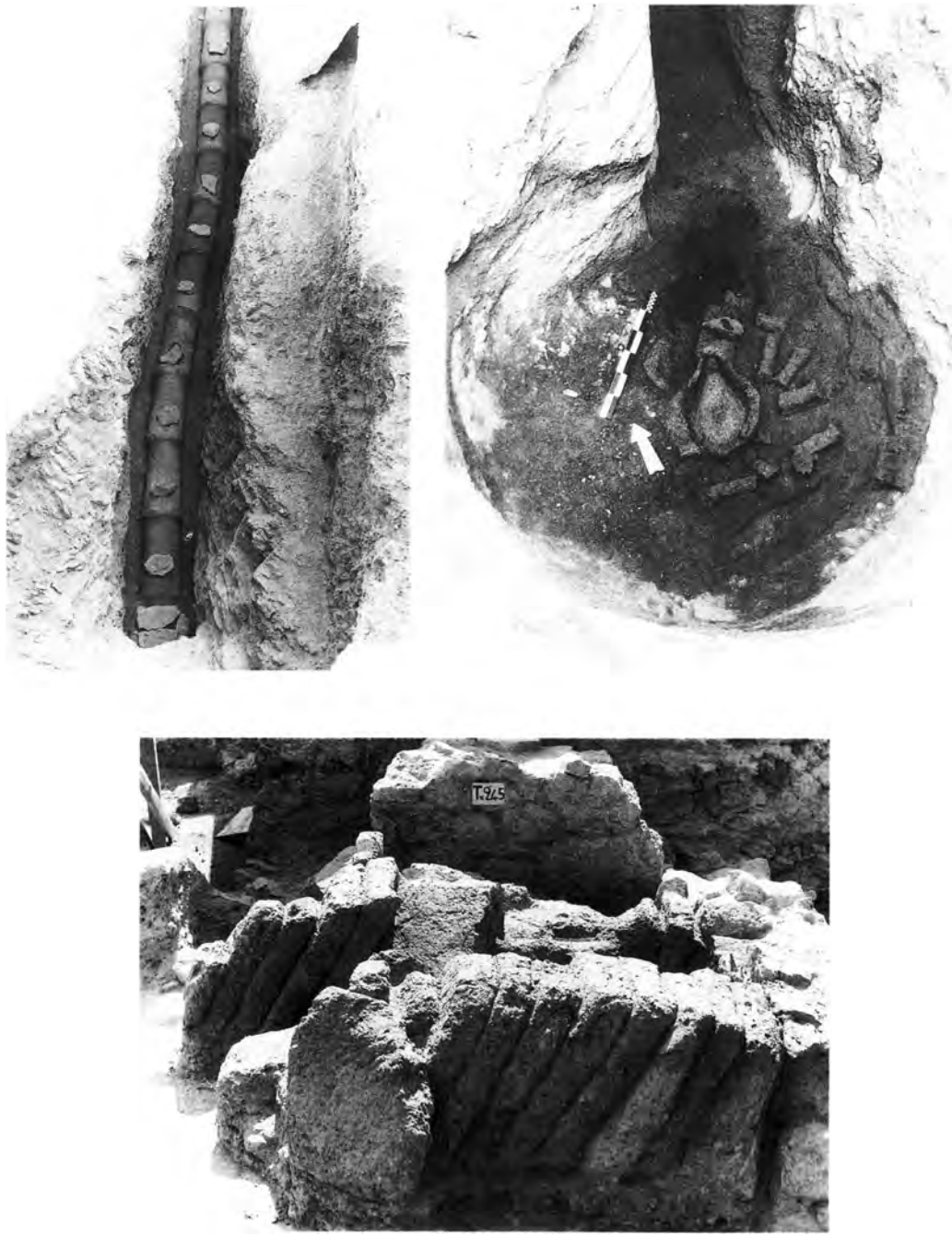

α-β) Βιβλιοθήκη Αδριανού. Ευρήματα από τις ανασκαφές του τούρκικου ελαιοτριβείου, γ-δ) Πλάκα. Οδός Λυσίου 4-6 και Μ. Αυρηλίου 7. Θραύσματα γλυπτών.

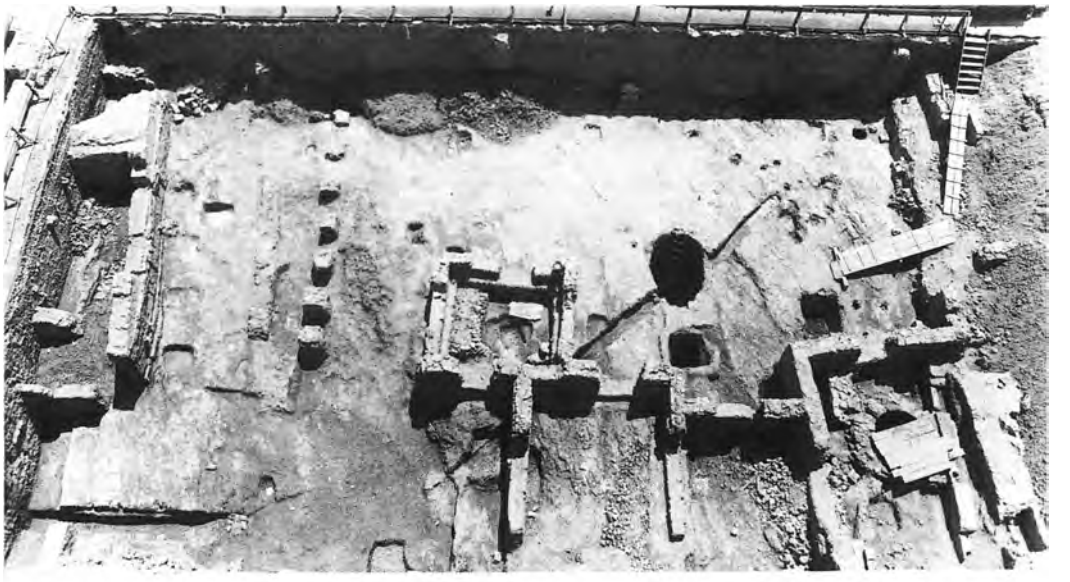

α) Πλάκα. Οδός Ανδοκίδου 5 και Θρασυβούλου. Θραύσμα από γλυπτό ανάγλυφο, β) Βιβλιοθήκη Αδριανού. Βόρειος περίβολος. Τμήμα του περιβόλου, μετά την καθαίρεση των νεωτερικών προκτισμάτων.

Αθήνα. Λεωφόρος Αμαλίας: α) Το όρυγμα με το «πεισιστράτειο υδραγωγείο», β) Το χυτήριο με την πήλινη μήτρα και τους αεραγωγούς, γ) Οι αποθηκευμένες πλάκες πηλού.

ΟΛΓΑ ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ

Αθήνα. Λεωφόρος Αμαλίας: α) Η περιοχή των χυτηρίων και η περίστυλη αυλή, β) Το βάθρο και οι τάφοι παρά την οδό, γ) Ο κεντρικός πυρήνας του βαλανείου.

ΟΛΓΑ ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ

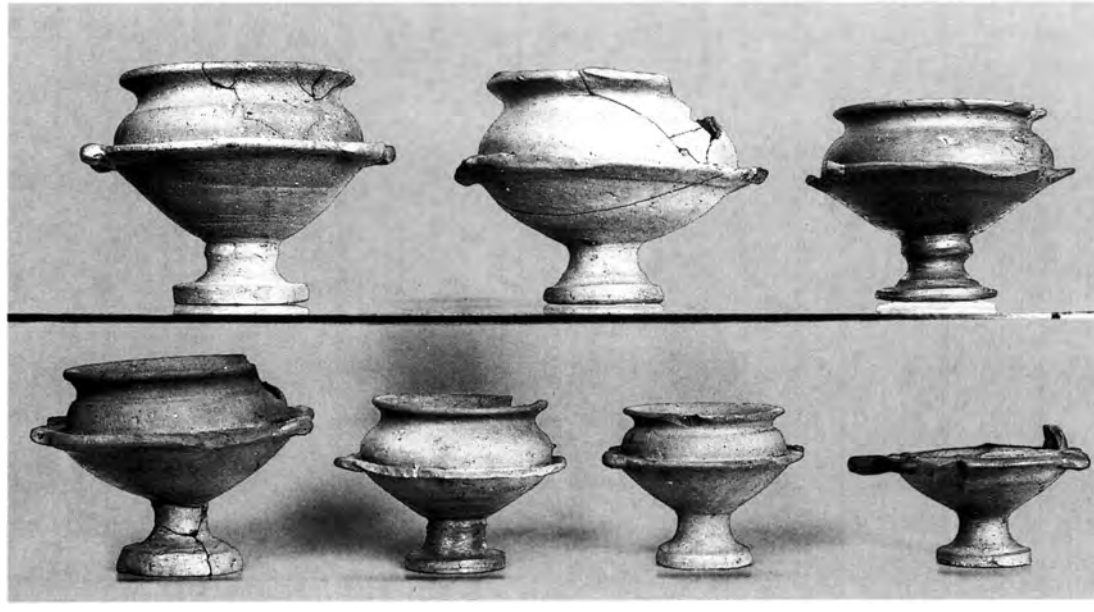

Αθήνα. Φρέαρ Αμαλίας 2: α) Το τραπεζιόσχημο κτίσμα και η ορθογώνια κατασκευή, β) Το λουτρικό συγκρότημα (βαλανείο), γ) Το caldarium και το tepidarium του βαλανείου, δ) Η αψιδωτή εστία πυροδότησης.

ΟΛΓΑ ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ

Κεραμεικός: α) Τάφος 260. Πυξίδα του 6ου αι. π.Χ., β) Τάφος 239. Κτερίσματα της ύστερης γεωμετρικής περιόδου, γ) Κέρνοι από το κεραμικό εργαστήριο.

Ε. ΜΠΑΖΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ - Ι. ΔΡΑΚΩΤΟΥ

Κεραμεικός: α) Τάφος 454. Κτερίσματα του πρώιμου 5ου αι. π.Χ., β) Τάφος 449. Κτερίσματα του α΄ τέταρτου του 5ου αι. π.Χ.

Ε. ΜΠΑΖΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ - Ι. ΔΡΑΚΩΤΟΥ

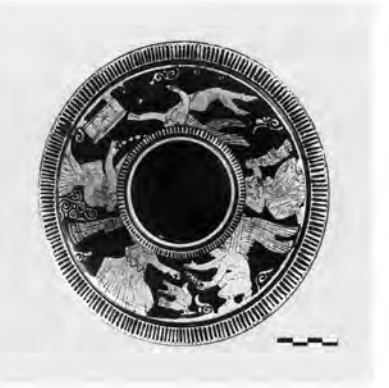

Κεραμεικός: α) Τάφος 255. Αρυβαλλοειδής λήκυθος του τελευταίου τετάρτου του 5ου αι. π.Χ., β) Τάφος 379. Ειδώλια του 4ου αι. π.Χ., γ) Τάφος 13. Κτερίσματα της πρώιμης ελληνιστικής περιόδου.

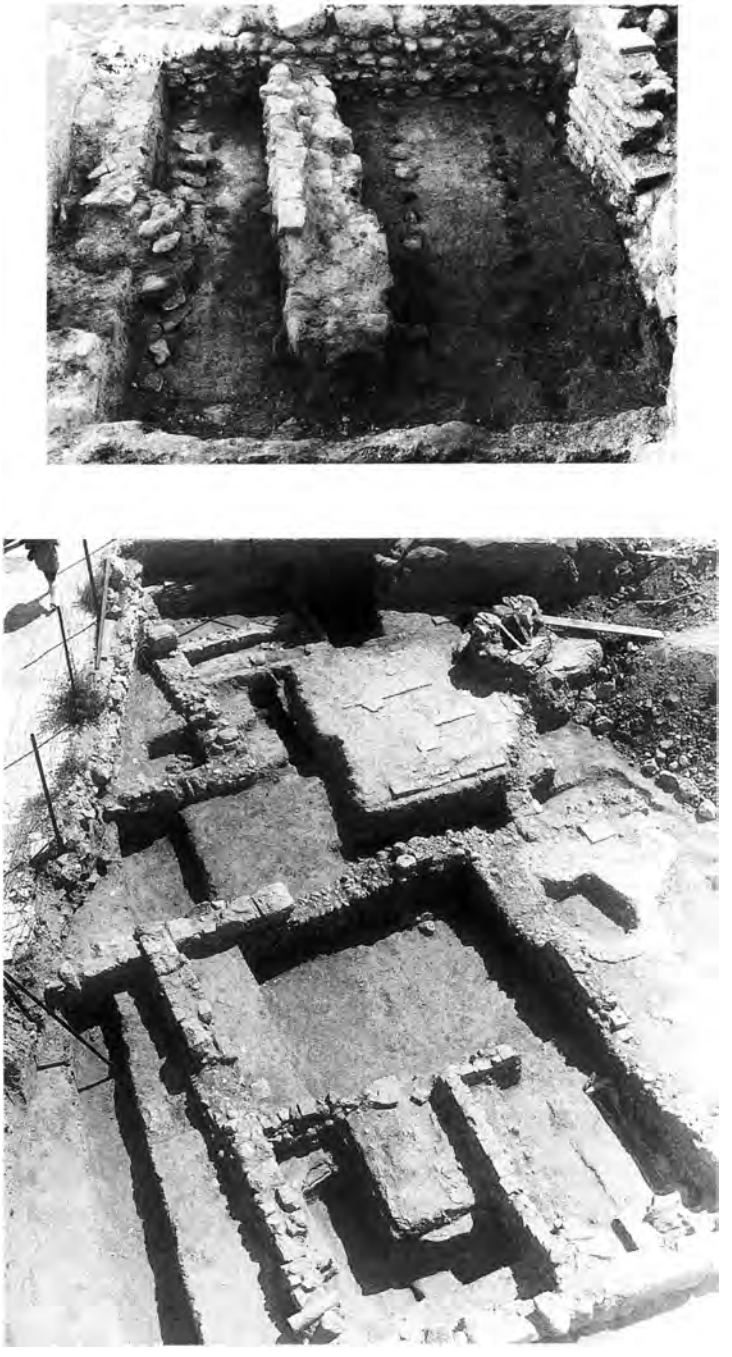

Αθήνα: α-β) Οδός Καβάλας 54-56. Καλύμματα πυξίδων από τον τάφο ΙΙΙ, γ) Οδός Ακταίου 6-8. Ο κεραμικός κλίβανος, δ) Οδός Καβάλας 54-56. Κάτοψη του τάφου ΙΙΙ.

Β. ΟΡΦΑΝΟΥ - Ε. ΛΥΓΚΟΥΡΗ

Ελευσίνα. Οδός Νικολαΐδου και Ηρώων Πολυτεχνείου, Ο.Τ. 122: α) Ο κεραμικός κλίβανος 1 (πάνω στη σχάρα τοίχοι βυζαντινού κτίσματος), β) Μερική άποψη της ανασκαφής από ΒΔ.

Μέγαρα: α) Οδός Σωτήρος 47. Άποψη της υπόγειας κατασκευής από Α., β-γ) Οδός Χανίου και Αιγειρουσών. Ο οικογενειακός ταφικός περίβολος και το ταφικό κτίσμα.

ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΖΟΡΙΔΗΣ

Μέγαρα: α) Οδός Δογάνη: α) Άποψη της δεξαμενής από Δ.,
β) Οδός Δημ. Μπέη. Άποψη του τείχους από Α.

Λαυρεωτική: α) Άγιος Γεώργιος Θορικού. Οικόπεδο Χρ. Ρώμα. Η αίθουσα Κ και τα δωμάτια Ν, Λ από Β.-ΒΑ., β) Κερατέα. Θέση Τογάνι. Οικόπεδο Δελή. Τμήματα μαρμάρινων γλυπτών από τον ταφικό περίβολο, γ) Δημολιάκι. Κτήμα Μ. Πέππα. Αρχαία εργαστήρια, δ) Ανάβυσσος. Ύψωμα Σουβλερό. Προϊστορικό σπήλαιο.

α-β) Σούνιο. Όρμος Ασημάκη. Κάμινος. Τοίχος 1 και βορειοδυτική γωνία, γ) Γέρακας. Σταυρός Αγίας Παρασκευής. Ναός Παλληνίδος Αθηνάς. Θεμέλια προδρόμου και ανατολική πρόσταση από ΝΔ., δ-ε) Γέρακας. Σταυρός Αγίας Παρασκευής. Οδός Ανδρούτσου - Ζαλόγγου. Βόρειος και ανατολικός τοίχος από ΝΔ. και λεπτομέρειά του.

Καλιστήρι Φυλής. Σπηλιές: α) Κυκλικό κτίσμα - υδορρόη(;) από Δ., β) Κυκλικό κτίσμα νότια του ιερού από Ν. γ) Γεφύρι από Ν., δ) Λαξευτά δωμάτια του ιερού από ΝΔ.

ΜΑΡΙΑ ΠΛΑΤΩΝΟΣ

Ωρωπός. Νέα Παλάτια. Οδός Κορυτσάς 24: α-β) Ο ταφικός περίβολος από Β. και ΒΑ., γ) Άποψη της ανασκαφής από Δ., δ) Η στήλη του Ευβιότου Δημογένου, όπως βρέθηκε.

ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Ωρωπός. Νέα Παλάτια. Οδός Κορυτσάς 24: α) Επιτύμβια στήλη από την κάλυψη του τάφου 2, β) Γυάλινα αγγεία από τον τάφο 2, γ-δ) Λάγυνος και λύχνος από τον τάφο 3, ε) Ο τάφος 3 (στο κέντρο) και ο τ. 16 (επάνω δεξιά).

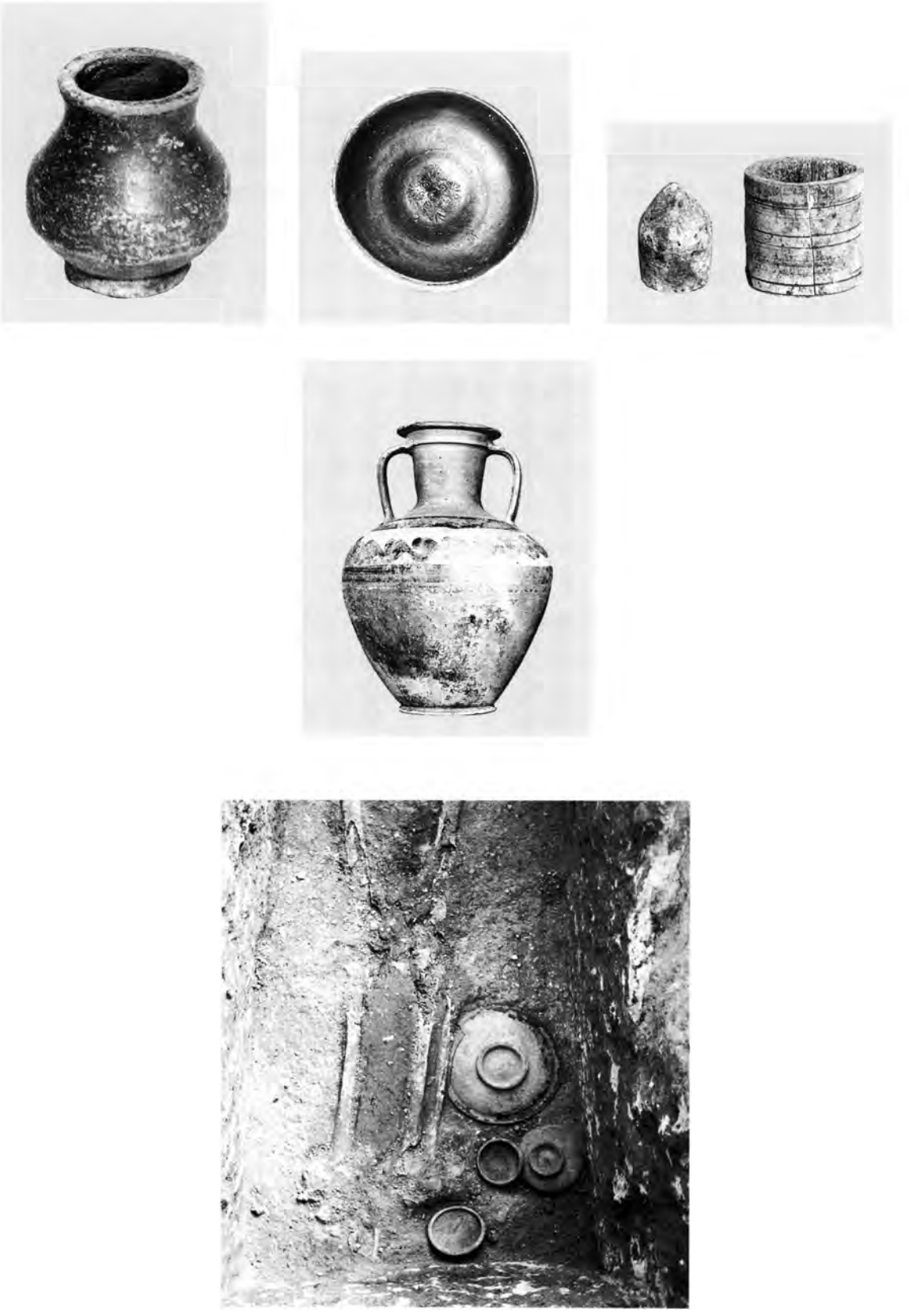
ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Ωρωπός. Νέα Παλάτια. Οδός Κορυτσάς 24: α-β) Κτερίσματα από τον τάφο 5, γ) Λάγυνος από τον τάφο 9, δ) Ο ταφικός περίβολος και οι τάφοι 6-7 από ΒΔ.

ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Ωρωπός. Νέα Παλάτια. Οδός Κορυτσάς 24: α-γ) Κτερίσματα του τάφου 10, δ) Αμφορέας που βρέθηκε κοντά στον τάφο 10, ε) Ο τάφος 8.

Ωρωπός. Νέα Παλάτια. Οδός Κορυτσάς 24: α-β) Αγγεία από τον τάφο 11, γ) Λάγυνος και λύχνος από τον τάφο 13, δ) Μυροδοχείο από τον τάφο 18.

ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Ωρωπός. Νέα Παλάτια. Οδός Κορυτσάς 24: α) Μελαμβαφή αττικά αγγεία από τον τάφο 19, β) Επιστύλιο ταφικού μνημείου, γ) Πήλινη πλευρική πλάκα από τον τάφο 17, δ) Τάφοι 19 (κάτω) και 9 (επάνω).

ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

α-γ) Ελληνικό. 129 ΠΥ Αεροπορική βάση. Πήλινη κάλπη εντός λίθινης, αποτμήματα μαρμάρινης και επιτύμβιας στήλης, δ) Σούριζα Λαυρεωτικής. Άποψη του μεταλλευτικού συγκροτήματος «Ασκληπιακόν».

Μουσείο Σπετσών: α) Χάλκινα αντικείμενα της συλλογής Α. Κύρου, μετά τη συντήρηση, β) Ξυλόγλυπτο κουβούκλιο επιταφίου, μετά τη συντήρηση, γ) Αίθουσα εικόνων, μετά τις επανεκθετικές εργασίες.

ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ ΚΟΙΛΑΚΟΥ

Μονή Οσίου Λουκά: α) Άποψη των δύο καθολικών της μονής από Α., β) Ναός Παναγίας. Το βορδωναρείο, μετά τις εργασίες.

ΕΛ. ΚΟΥΝΟΥΠΙΩΤΟΥ-ΜΑΝΩΛΕΣΣΟΥ

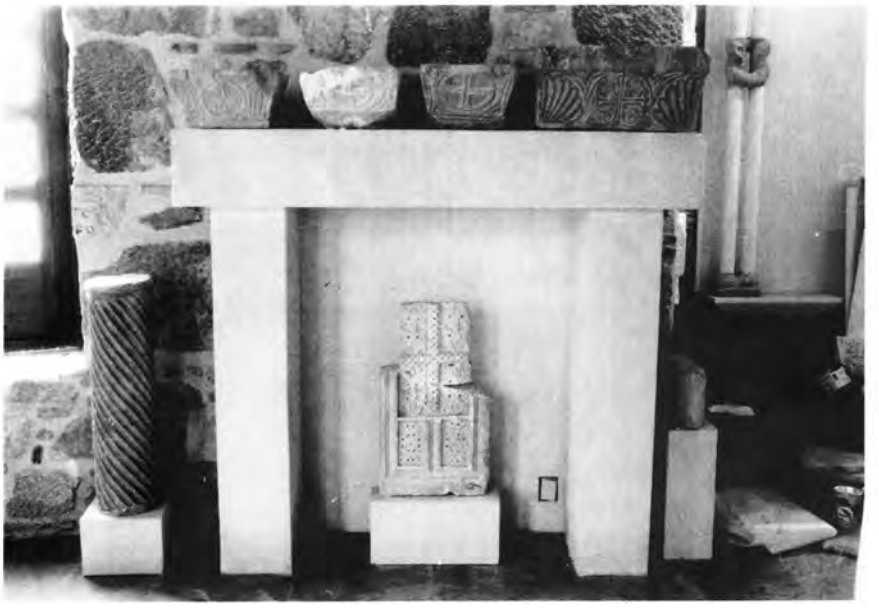

Μονή Οσίου Λουκά. Ναός Παναγίας: α) Τοποθέτηση διαφράγματος παραθύρου, β-γ) Βορδωναρείο. Υποδομή στέγης και κιονόκρανο ξύλινης κιονοστοιχίας με εγχάρακτη επιγραφή.

ΕΛ. ΚΟΥΝΟΥΠΙΩΤΟΥ-ΜΑΝΩΛΕΣΣΟΥ

Μονή Οσίου Λουκά: α) Βορδωναρείο. Έκθεση αποτοιχισμένων τοιχογραφιών Αγίου Σπυρίδωνος Μεδεώνος, β) Το κτίριο της Τράπεζας, μετά τις εργασίες, γ) Τράπεζα. Νότιος τοίχος. Έκθεση γλυπτών.

ΕΛ. ΚΟΥΝΟΥΠΙΩΤΟΥ-ΜΑΝΩΛΕΣΣΟΥ

α) Κορωπί. Ναός Παναγίας στη θέση Σκουπέρη. Ανάγλυφη πλάκα και κιονίσκοι, β-γ) Κύθηρα. Εσωτερική και εξωτερική όψη θύρας στη δυτική πύλη.

ΕΛ. ΓΚΙΝΗ-ΤΣΟΦΟΠΟΥΛΟΥ

α) Τανάγρα. Ναός Αγίου Πολύκαρπου. Ανατολική όψη, β-γ) Κάλαμος.
Ναός Αγίας Παρασκευής. Δυτική και βόρεια όψη.

α) Κύθηρα. Καθολικό Μονής Αγίου Θεοδώρου. Τοιχογραφία με τον άγιο Θεόδωρο, β) Μεσόγεια. Συλλογή εικόνων Καλυβίων. Η Σταύρωση μετά τη συντήρηση.

ΕΛ. ΓΚΙΝΗ-ΤΣΟΦΟΠΟΥΛΟΥ

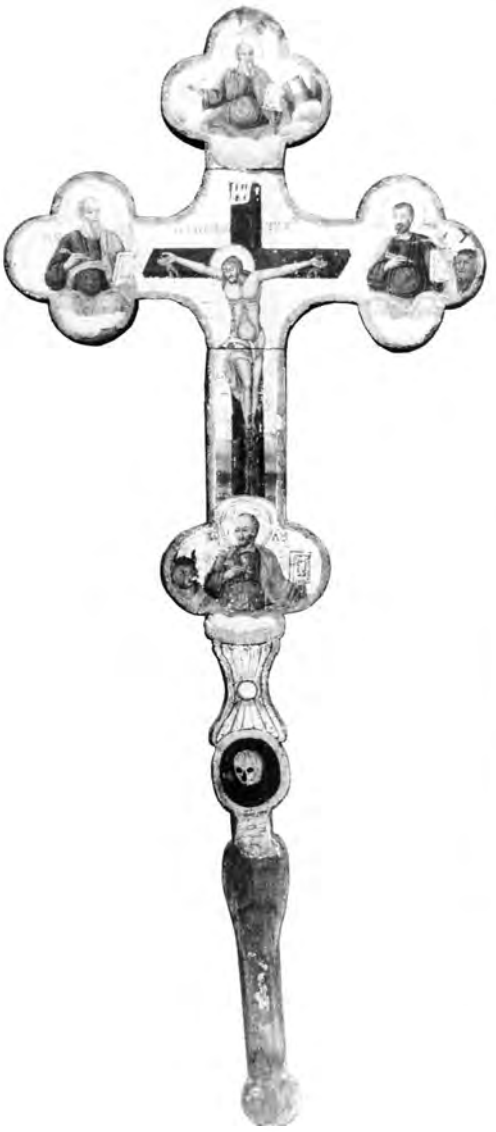

Μεσόγεια. Συλλογή εικόνων Καλυβίων: α) Σύναξις των αρχαγγέλων, μετά τη συντήρηση, β)΄Ενθρονος Παντοκράτορας, μετά τη συντήρηση, γ) Αρτοφόριο.

ΕΛ. ΓΚΙΝΗ-ΤΣΟΦΟΠΟΥΛΟΥ

α) Μεσόγεια. Συλλογή εικόνων Καλυβίων. Σταυρός, β) Αίγινα. Εικόνα Παντοκράτορα, 19ου αι.,
γ) Κύθηρα. Κάστρο χώρας. Εικόνα με τους αγίους Θεόδωρο και Ρόκκο.

ΕΛ. ΓΚΙΝΗ-ΤΣΟΦΟΠΟΥΛΟΥ

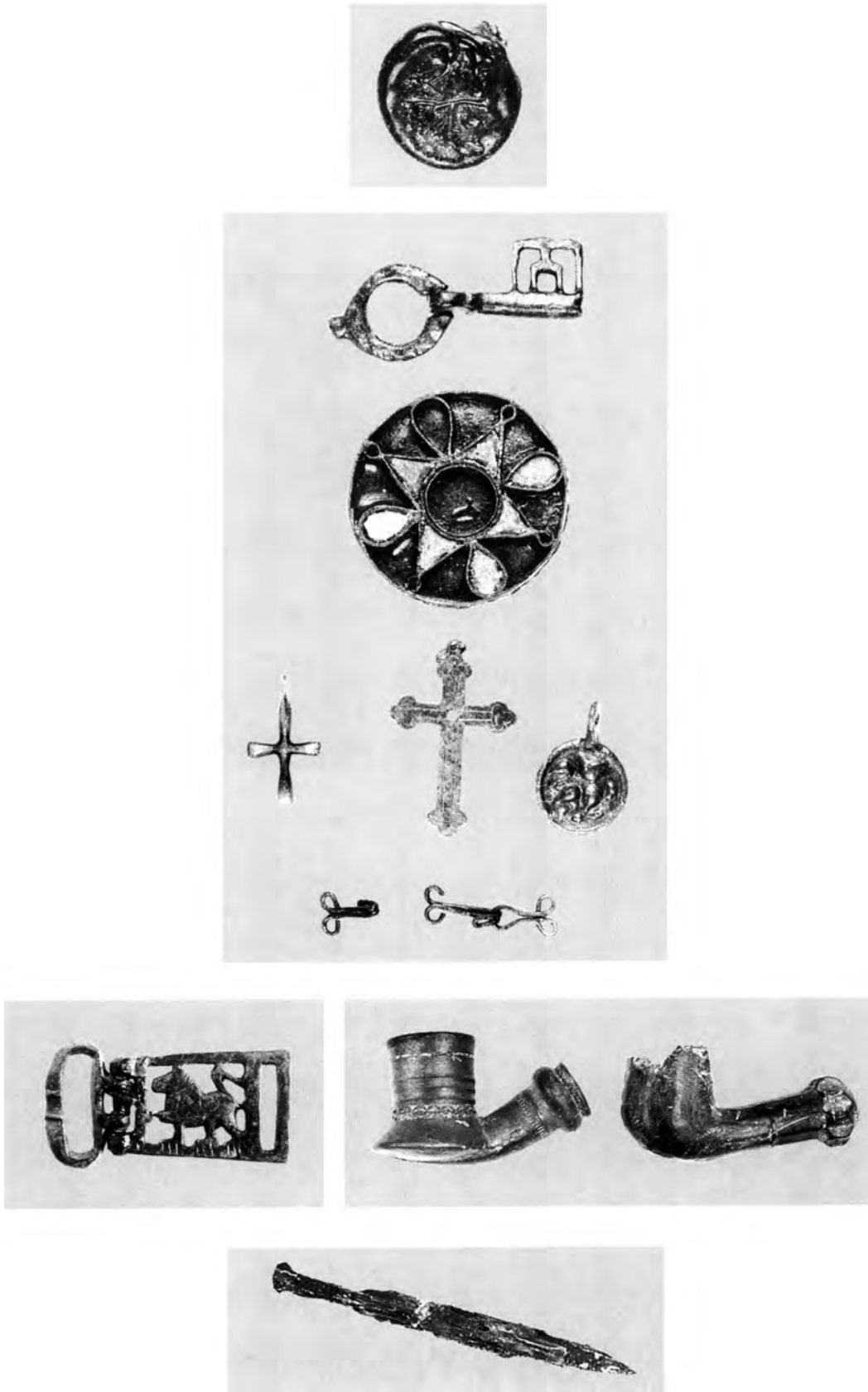
α) Αντίκυρα. Παλάτια. Παλαιοχριστιανική βασιλική. Το ψηφιδωτό δάπεδο του κεντρικού κλίτους μετά την επανατοποθέτηση, β) Πόρτο-Ράφτη. Θέση Μοναστήρι. Μόνωτο άβαφο κύπελλο, γ) Παιανία. Οικόπεδο Καντζίκη. Κορμός μαρμάρινου αγαλματιδίου, δ) Πόρτο-Ράφτη. Θέση Μοναστήρι. Ερείπια του ναού της Αγίας Κυριακής από Δ.

α-β) Σπέτσες. Περιοχή Ζογεριάς. Κτίριο 2. Άποψη της ανασκαφής από Α. και ενεπίγραφος λίθος,
γ) Αντίκυρα. Παλάτια. Οικόπεδο Αθ. Ζηλιαναίου. Γενική άποψη του παλαιοχριστιανικού λουτρού.

Θήβα. Οικόπεδο κληρονόμων Νερούτσου: α-ε) Ευρήματα από την ανασκαφή.

ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ ΚΟΙΛΑΚΟΥ

Θήβα. Οικόπεδο Καραμαγκιώλη-Δετοράκη: α) Άποψη της ανασκαφής από Α., β-δ) Ευρήματα από την ανασκαφή.

ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ ΚΟΙΛΑΚΟΥ

α-β) Θήβα. Αποχετευτικό δίκτυο. Οδός Αμφίονος. Ευρήματα από την ανασκαφή, γ) Αλίαρτος. Ναός Αγίας Κυριακής. Ο τάφος 3, δ) Λιβαδειά. Μεσαιωνικό κάστρο. Κλίμακα καθόδου στο εσωτερικό του πύργου.

ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ ΚΟΙΛΑΚΟΥ

Άργος: α) Οικόπεδο Κ. Κολοβέντη. Γενική άποψη της ανασκαφής, β) Οικόπεδο Κ. Κολοβέντη. Ο τάφος 8 από Δ., γ) Οικόπεδο Γ. Μαρούλη. Ακτέριστη ταφή νηπίου, δ) Οικόπεδο Ιω. Μοθωνιού. Το αρχαίο φρέαρ.

ΑΛΚΗΣΤΗ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Άργος. Πάροδος Γούναρη: α) Οικόπεδο Ευστ. και Δημ. Αντωνόπουλου. Γενική άποψη της ανασκαφής, β-γ) Οικόπεδο Σωτ. Γκόφα. Γενική άποψη της ανασκαφής και λεπτομέρεια των κλιβάνων.

ΑΝΝΑ ΜΠΑΝΑΚΑ-ΔΗΜΑΚΗ

Άργος: α) Πάροδος Δαναού (Ο.Τ. 24). Γενική άποψη του πλακόστρωτου δρόμου από Ν., β) Οδός Τσώκρη 34. Υστεροκορινθιακή πυξίδα, γ-δ) Ερμιόνη. Ανασκαφή Γυμνασίου-Λυκείου. Ευρήματα από τον τάφο ΣΤ1, ε) Ερμιόνη. Ανασκαφή Λυκείου. Ο τάφος ΣΤ1.

Ερμιόνη: α-β) Ανασκαφή Γυμνασίου-Λυκείου. Ο ταφικός περίβολος Ζ από Β. και το χάλκινο κάτοπτρο του τάφου Ζ1, γ) Θέση Μαγούλα. Αγρός Π. Παπαηλιού. Η ΜΕ οικία. Άποψη από Δ.

ΑΛΚ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

α) Ερμιόνη. Οικόπεδο Χρ. και Ι. Μερτύρη. Λεπτομέρεια του ψηφιδωτού δαπέδου, β) Δαλαμανάρα Άργους. Κτήμα Β. Τασόπουλου. Μερική άποψη της ανασκαφής από Α., γ) Ναύπλιο. Πύλη της Ξηράς. Το κατώφλι της πύλης (λεπτομέρεια).

Ε. ΣΑΡΡΗ - ΧΡ. ΠΙΤΕΡΟΣ

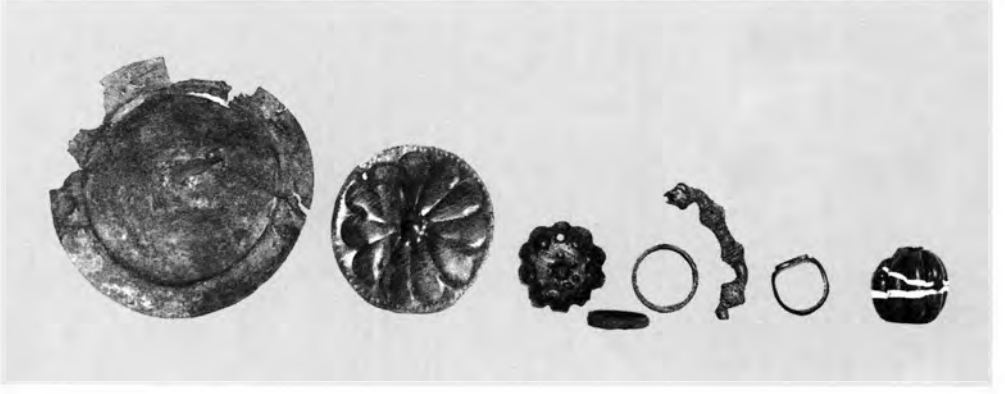

Παλαιά Επίδαυρος. Οικόπεδο Δ. Κουτσελόπουλου: α-δ) Μυκηναϊκά αγγεία από τους τάφους 1, 2, 3 και 4, αντίστοιχα.

α) Άνω Επίδαυρος. Κτήμα αφών Παππά. Μαρμάρινο ΠΚ ειδώλιο, β-γ) Στυμφαλία. Σπήλαιο κοινότητας Λαύκας. Αγγεία και ειδώλια, χάλκινα αναθήματα από το σπήλαιο.

ΧΡ. ΠΙΤΕΡΟΣ

α-β) Κεγχρεές. Οικόπεδο Βασ. Λουλούδη. Το φρέαρ τετράγωνης διατομής και το δάπεδο από πήλινες πλάκες, γ-δ) Κοινότητα Τραχειάς. Επιγραφή σε βωμό και τμήματα τριών περιρραντηρίων (το αριστερό ενεπίγραφο).

Ζ. ΑΣΛΑΜΑΤΖΙΔΟΥ-ΚΩΣΤΟΥΡΟΥ - ΧΡ. ΠΙΤΕΡΟΣ

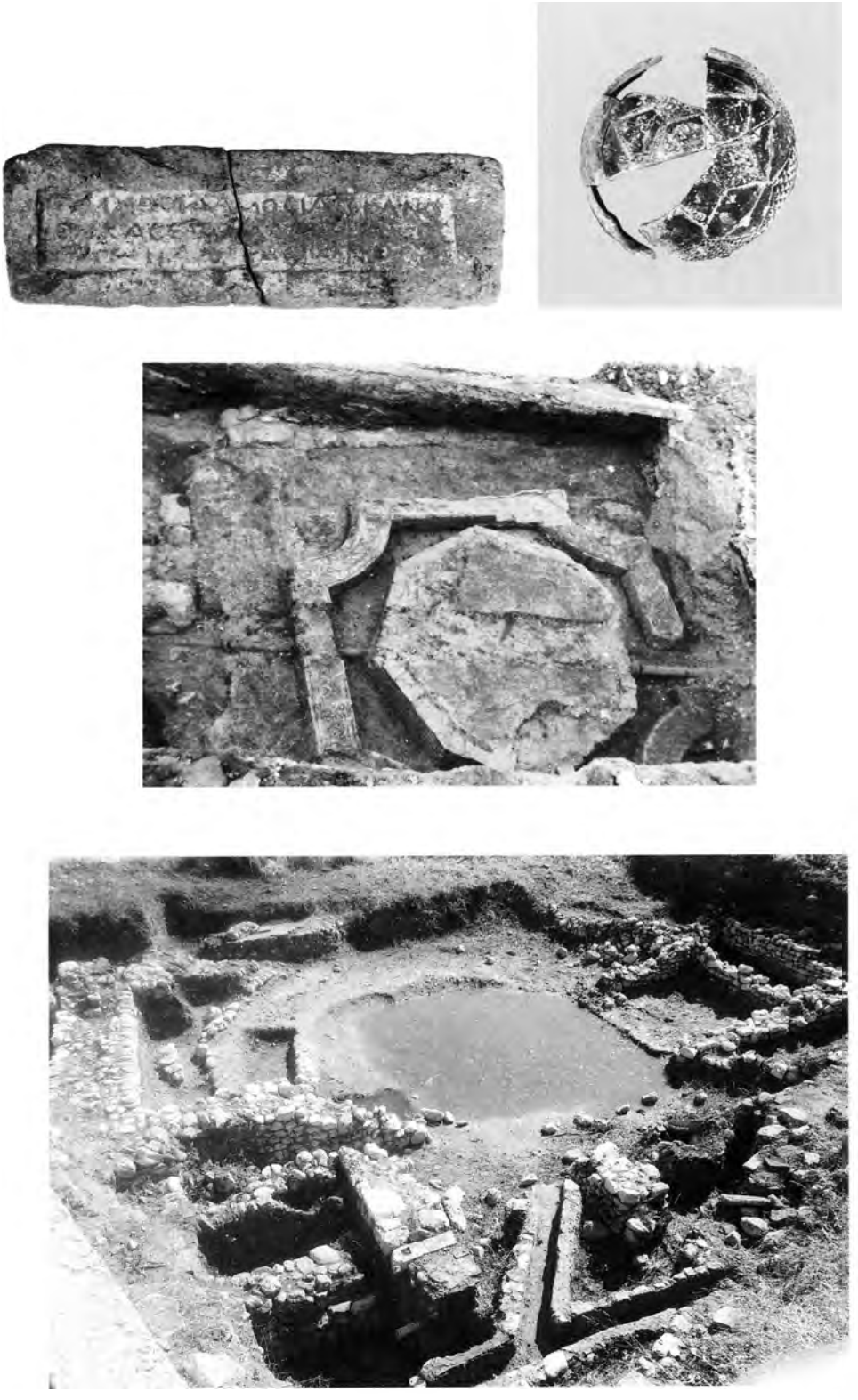

α-β) Σπάρτη. Οικόπεδο Στ. Κανελλόπουλου. Θραύσμα ερυθρόμορφου κρατήρα και θραύσματα μεγαρικών σκύφων.
γ) Μουσείο Σπάρτης. Η αίθουσα μετά την τοποθέτηση της κεφαλής της Τύχης.

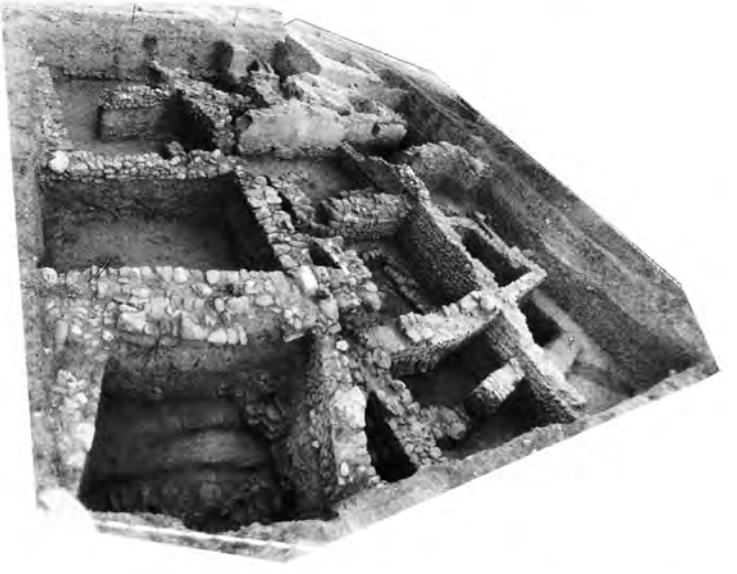
ΕΛΕΝΗ ΖΑΒΒΟΥ

Σπάρτη: α-β) Οικόπεδο Δ. Λιακάκου. Ενεπίγραφη πλίνθος και μεγαρικός σκύφος, γ) Οδός Χαμαρέτου. Ψηφιδωτό δάπεδο, δ) Οικόπεδο Ν. Βαστή. Γενική άποψη της ανασκαφής.

Α. ΘΕΜΟΣ - ΣΤ. ΡΑΥΤΟΠΟΥΛΟΥ - ΕΛ. ΖΑΒΒΟΥ

Σπάρτη: α-β) Οικόπεδο Ν. Προβιά. Γενική άποψη της ανασκαφής και το κονίαμα του τοίχου 20,
γ) Οικόπεδο Γρουμπού. Η κεντρική αίθουσα του εργαστηρίου.

Γ. ΠΑΝΤΟΥ - ΣΤ. ΡΑΥΤΟΠΟΥΛΟΥ

α) Σπάρτη. Έργα ΔΕΥΑ. Ανάγλυφη στήλη με ανθέμιο, β-γ) Θέση Σπηλιά κοινότητας Κεφαλά. Αγγεία από τους τάφους 1 και 2, αντίστοιχα, δ) Τμήμα λακωνικού ανθεμίου από παράδοση, ε) Ανδρική εικονιστική κεφαλή από τη Μονεμβασία, στ) Γύθειο. Οικόπεδο Χριστοφιλόπουλου. Οι κτιστοί τάφοι, ζ) Λάγια Μάνης. Προφήτης Ηλίας. Αρχαίο λατομείο.

ΣΤ. ΡΑΥΤΟΠΟΥΛΟΥ - ΕΛ. ΖΑΒΒΟΥ - Α.Β. ΚΑΡΑΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ

Νομός Αρκαδίας. Βλαχοράφτη. Ναός Αγίου Δημητρίου. Εικόνα του Αγίου Δημητρίου.

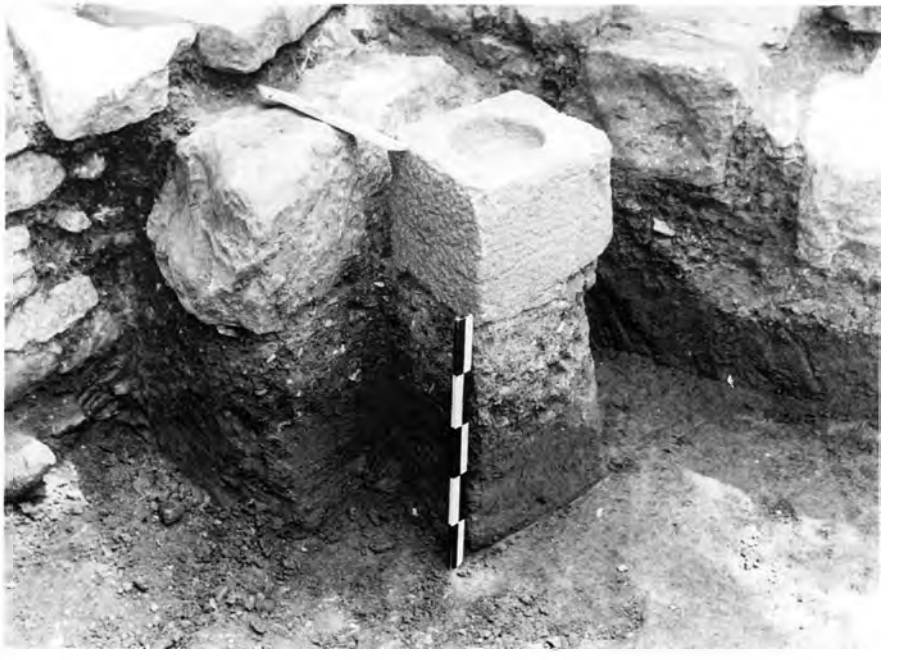

α) Καυκανιά. Αγριλίτσες. Άποψη της ανασκαφής από Ν., β) Φιγάλεια. Οικόπεδο Σ. Παναγόπουλου. Μεταγενέστερος τοίχος με εντοιχισμένα αρχιτεκτονικά μέλη.

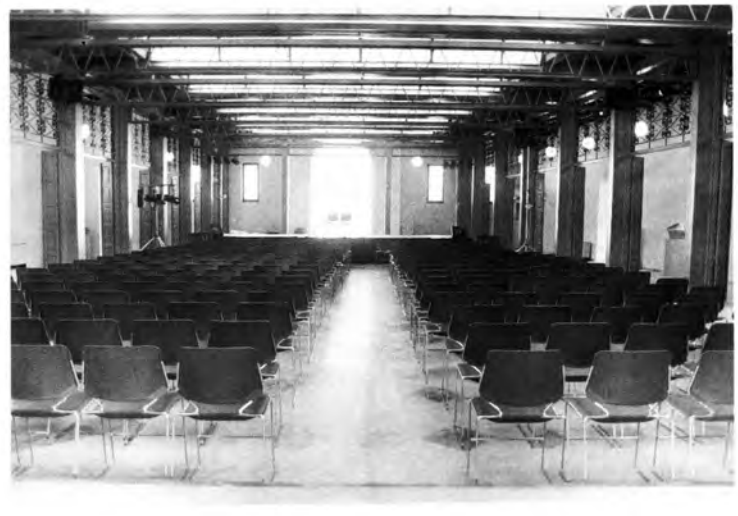

α-β) Αγία Τριάδα. Θέση Σπηλιές. Αγγεία από τις ανακομιδές, γ) Φιγάλεια. Οικόπεδο Σ. Παναγόπουλου. Κυβοειδής λίθινη βάση.

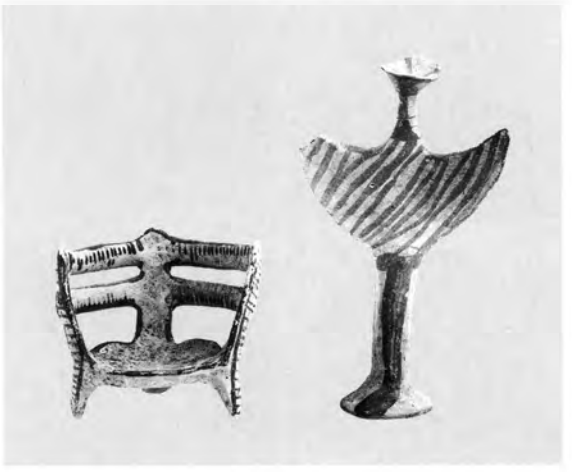

Μουσείο Αιγίου: α) Η πρόσοψη του Μουσείου, β) Το αίθριο, γ) Αίθουσα Ι. Προθήκες νεολιθικών ευρημάτων.

Λ. ΚΟΛΩΝΑΣ - Μ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

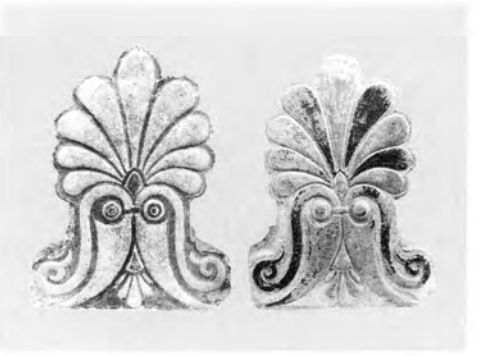

Μουσείο Αιγίου: α) Μυκηναϊκά ευρήματα, β) Γεωμετρικός κρατήρας, γ) Κλασική λήκυθος, δ) Ελληνιστικά αγγεία, ε) Ρωμαϊκά ευρήματα.

Λ. ΚΟΛΩΝΑΣ - Μ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

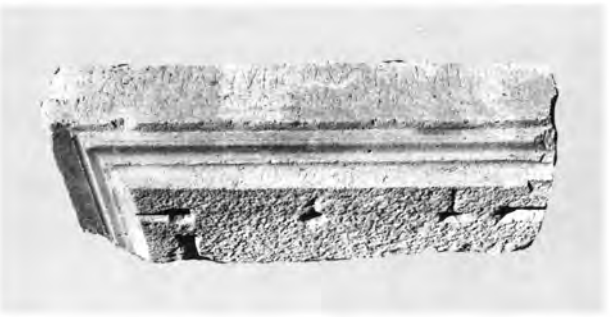

Μουσείο Αιγίου: α) Ακροκέραμα από τη στέγη αρχαϊκού ναού στην Αιγείρα, β) Επιτύμβια στήλη από τη Μαμουσιά, γ) Άγαλμα του Δία-Αιγιόχου ή του Αιγιέα, δ) Αρχιτεκτονικά μέλη στο αίθριο.

Λ. ΚΟΛΩΝΑΣ - Μ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

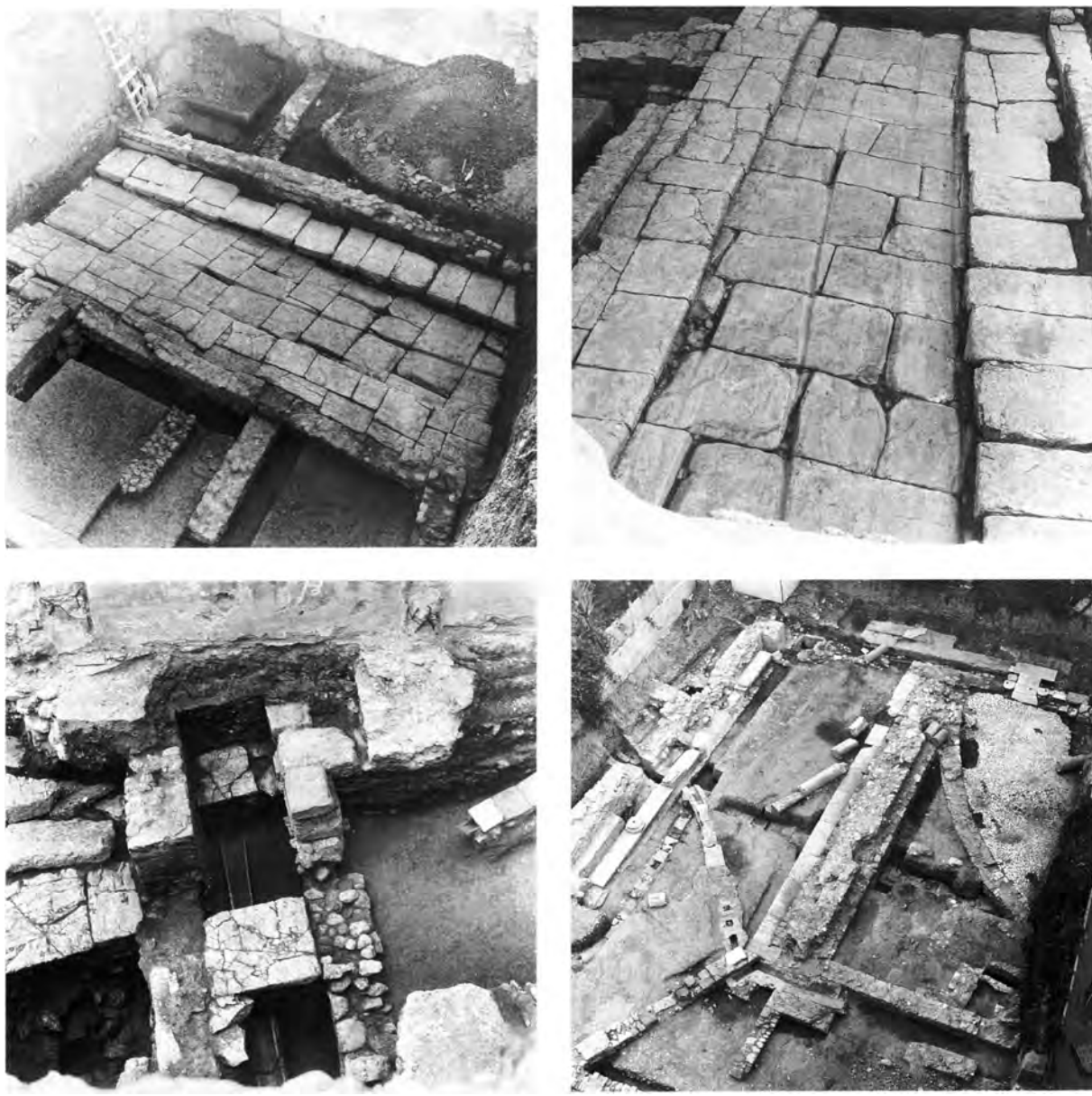

Πάτρα. Οδός Λόντου 24: α) Η επιγραφή, β) Το νότιο τμήμα του τοίχου 5 με το τοξωτό άνοιγμα εισόδου, γ) Μερική άποψη της ανασκαφής από Δ. και η δυτική όψη του τοίχου 5.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΥ

Πάτρα: α-β) Οδός Ιω. Βλάχου 36 και Σαχτούρη. Άποψη της ανασκαφής από ΝΔ. και ο δρόμος από Ν., γ) Οδός Γούναρη 84. Μερική άποψη της ανασκαφής από Δ., δ) Οδός Βύρωνος 3. Γενική άποψη της ανασκαφής.

Γ. ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΥ - Μ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΓΑΤΣΗ

Πάτρα: α-β) Οδός Μπουκαούρη 5. Το ψηφιδωτό δάπεδο από Δ. και τμήμα επιτύμβιας επιγραφής, γ) Οδός Αλεξ. Υψηλάντου 213. Ο δρόμος από Β., δ) Οδός Κανακάρη 76. Μερική άποψη της δυτικής πλευράς του ΤΑ, ε) Οδός Κανακάρη 76. Το εσωτερικό του τάφου 25, από Ν.

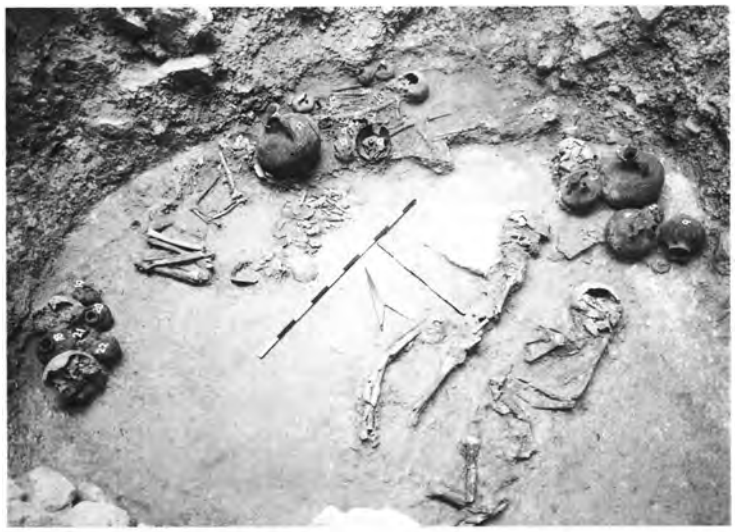
Γ. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ - ΑΝ. ΓΚΑΔΟΛΟΥ - Λ. ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ

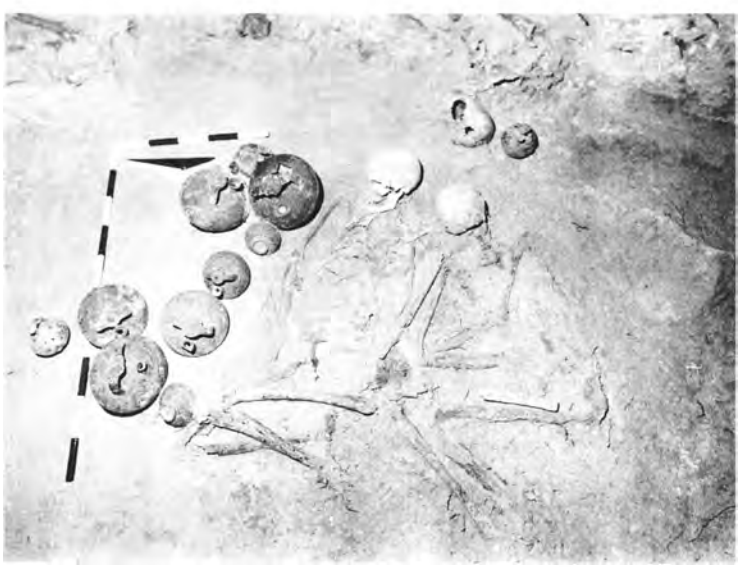

α) Πόρτες Πατρών. Άποψη του τάφου 1, από Δ., β) Πόρτες Πατρών. Το εσωτερικό του τάφου 2,
γ) Παραλία Πατρών. Θέση Παλουργιάς. 25ης Μαρτίου 84. Η δεξαμενή 1 και οι αποθηκευτικοί πίθοι in situ.

Κρήνη Πατρών. Θέση Ζωιτάδα. Οικόπεδο Γ. Γαλανού: α) Ο θαλαμοειδής τάφος 1. Άποψη του θαλάμου από Ν. με τις ταφές και τα κτερίσματα, β) Ο θαλαμοειδής τάφος 1. Άποψη των κεντρικών λίθων, γ) Ο θαλαμοειδής τάφος 2. Πρωτογενείς ταφές 1-2.

α) Αίγιο. Οδός Σολιώτη 15. Το ψηφιδωτό δάπεδο από Ν., β) Άμπελος Αιγιαλείας. Άποψη του τείχους από Ν., γ) Άμπελος Αιγιαλείας. Η νότια όψη του τείχους από Α., δ) Στράτος. Το βοτσαλωτό δάπεδο και η ευθυντηρία της δυτικής στοάς.

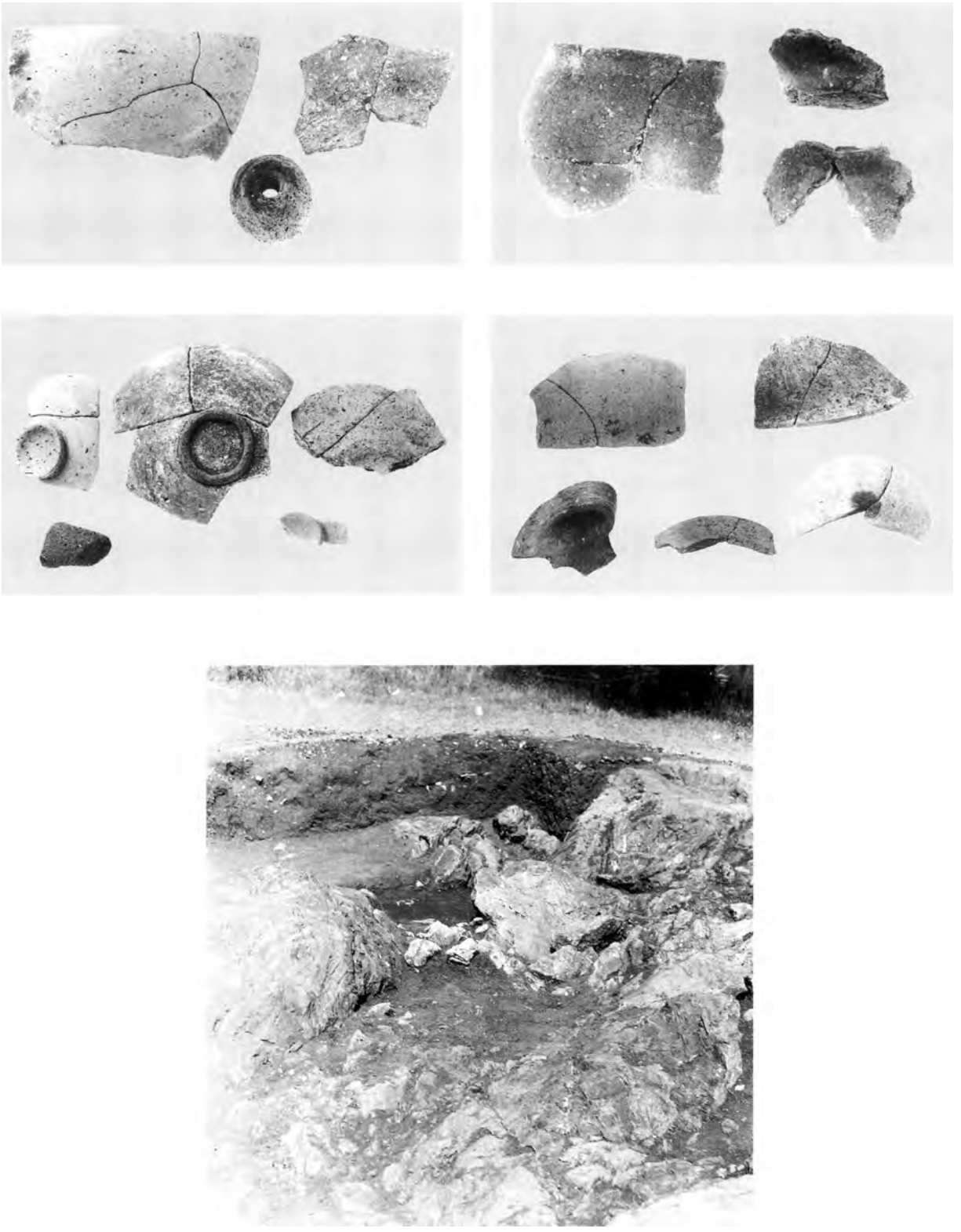

α) Στράτος. Γενική άποψη του θεάτρου, β) Σπαθάρη Λεπενούς. Άποψη του αρχαϊκού ναού, γ) Σταμνά Μεσολογγίου. Ο κιβωτιόσχημος τάφος και καύση στο εσωτερικό του, δ) Σταμνά Μεσολογγίου. Οικόπεδο Σ. Μαυρομμάτη. Το ταφικό κτίσμα.

Λ. ΚΟΛΩΝΑΣ - Ο. ΧΡΙΣΤΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Ναύπακτος: α-δ) Πάροδος Ασκληπιού 5. Δείγματα ΜΕ κεραμικής, ε) Ανώνυμη δημοτική οδός (Ο.Τ. 184). Οι κοιλότητες των βράχων από ΝΑ.

Ναύπακτος. Ανώνυμη δημοτική οδός (Ο.Τ. 187): α-δ) Αγγεία από τον τάφο ΙΙ, ε) Ο τάφος ΙΙ, από Β.

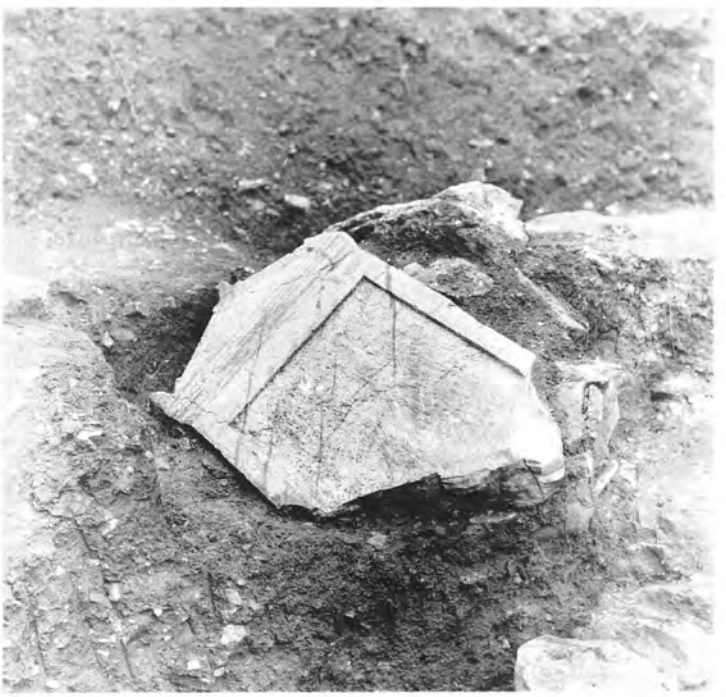
ΓΕΩΡΓΙΑ ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΥ

Ναύπακτος. Ανώνυμη δημοτική οδός (Ο.Τ. 187): α-γ) Αγγεία από τον τάφο ΙΙ, δ) Δείγματα προμυκηναϊκής κεραμικής από τα βαθύτερα στρώματα, ε) Η επιτύμβια ενεπίγραφη στήλη, όπως βρέθηκε.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΥ

α) Ναύπακτος. Οδός Φαρμάκη και Βαρδακούλα. Γενική άποψη της ανασκαφής από ΒΑ., β) Αρχαία Καλυδών. Η είσοδος του υπόγειου τάφου, γ) Καινούργιο Τριχωνίδος. Η αρχαία κρήνη.

Λ. ΚΟΛΩΝΑΣ - Φ. ΣΑΡΑΝΤΗ - Μ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΓΑΤΣΗ

Κεφαλονιά. Φισκάρδο: α) Το δάπεδο του ταφικού περιβόλου 2, β) Ο τάφος XXII και το βάθρο, γ) Ο τάφος XXIII.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ

Χιλιομόδι. Παλαιά μονή Φανερωμένης: α) Καθολικό . Δυτική όψη, β) Βόρειος περίβολος.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΣΚΑΡΜΟΥΤΣΟΥ

Φρούριο Πατρών: α) Φράγκικο κτίσμα στον εσωτερικό περίβολο, β) Άλλη άποψη του ίδιου κτίσματος.

ΜΥΡΤΩ ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΕΡΡΑ

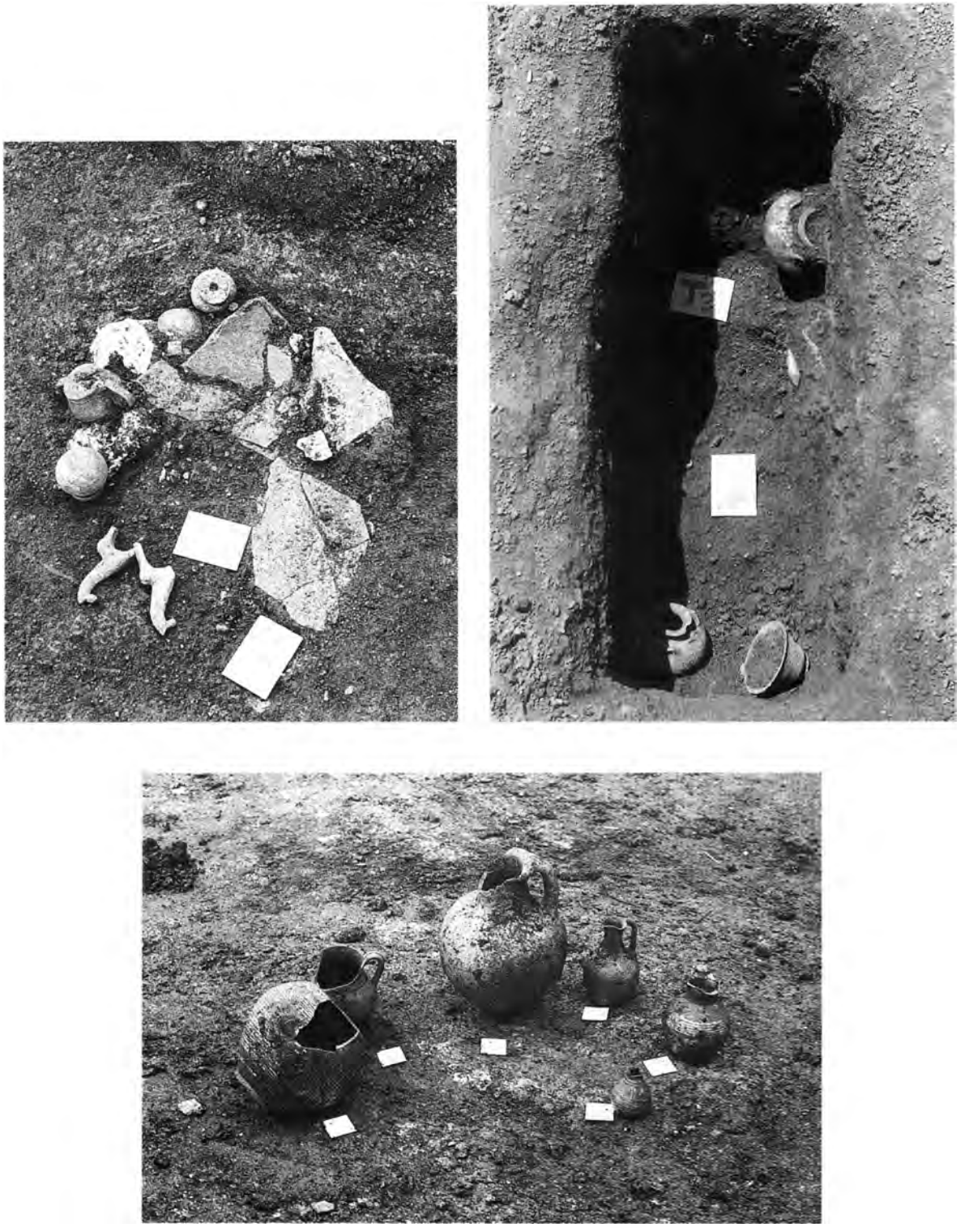
α) Παλαιοπαναγιά Μανωλάδας. Παρεκκλήσιο Αγίου Νικολάου. Τοιχογραφία στον ανατολικό τοίχο,
β) Νομός Κορινθίας. Συκιά. Ο πύργος Μεταξά.

Μ. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΕΡΡΑ - Κ. ΣΚΑΡΜΟΥΤΣΟΥ

α-β) Παλαιοπαναγιά Μανωλάδας. Παρεκκλήσιο Αγίου Νικολάου. Τοιχογραφίες από την παράσταση Δέησης στον ανατολικό τοίχο.

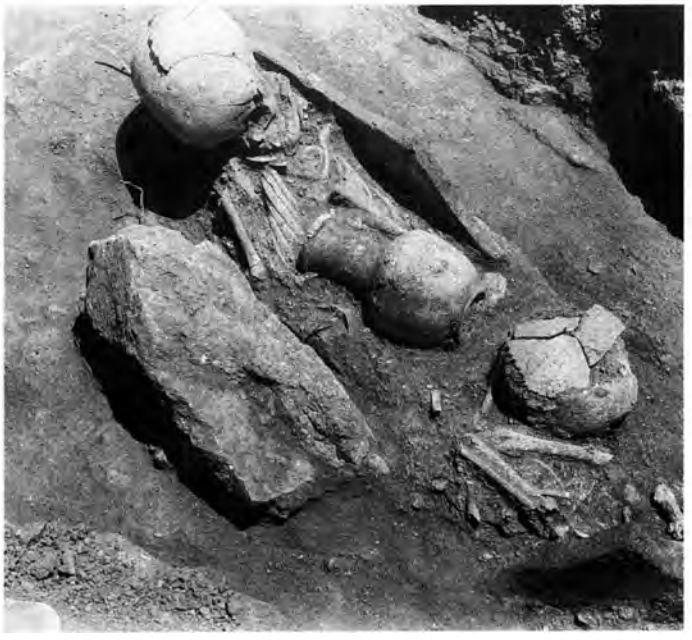
Θήβα. Τάχι (αρχ. Ποτνιαί). Ανασκαφή ΟΕΚ, Θήβα ΙΙ: α) Ο τάφος 35, β) Ο μυκηναϊκός τάφος 31, γ) Αγγεία από το φρέαρ 1.

ΒΑΣΙΛΗΣ ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ

α-β) Θήβα. Οδός Πελοπίδου 28. Πινακίδες Γραμμικής γραφής Β, γ) Θήβα. Οπλοθήκη. Τομή Ι. Σελιδόσχημη ακέραια πινακίδα, δ) Ακραίφνιο. Οικόπεδο Γ. Μαυροδήμου. Ο κεραμοσκεπής τάφος 8.

α) Ακραίφνιο. Οικόπεδο Γ. Μαυροδήμου. Οι τάφοι 28, 29, 31, β) Ακραίφνιο. Οικόπεδο Παρ. Μάρα. Ανθεμωτή επιτύμβια στήλη από τον τάφο 2, γ) Αλίαρτος. Οικόπεδο Μ. Πούλου. Ταφικός περίβολος Τ. 14. Ειδώλια και αγγεία, δ) Αλίαρτος. Οικόπεδο Μ. Πούλου. Τάφος 14. Πήλινη προτομή θεότητας.

α) Άποψη του Ελικώνα από τη θέση των αρχαίων Θεσπιών, β) Κορυφή του Ελικώνα. Η Ίππου Κρήνη (σημ. Κρύο πηγάδι). Το στόμιο της κρήνης, γ) Κορυφή του Ελικώνα. Παρατηρητήριο στη θέση του βωμού του Διός(;).

ΒΑΣΙΛΗΣ ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ

α) Χαιρώνεια. Ξηρόρεμα. Ειδώλια από τον τάφο 3, β) Λιβαδόστρα. Αγρός Μίχα. Λιθόστρωτο δάπεδο μεσαιωνικού κτιρίου και εστία, γ) Λιβαδειά. Περιοχή Κρύας (Έρκυνα). Άγαλμα Δήμητρας (;).

α) Χαιρώνεια. Ξηρόρεμα. Ειδώλιο από τον τάφο 4, β) Θεσπιές. Κεφαλή αρχαϊκού κούρου,
γ) Λεύκτρα. Άγιος Μάμας. Ο κυκλικός πύργος (μετά την είσοδο του εκσκαφέα).

α) Πτώον. Ο ναός του Απόλλωνος. Άποψη από ΝΑ., β) Ακρόπολη της Ακραίφνιας.
Εσωτερική όψη του νοτιοανατολικού τείχους.

α) Ακρόπολη της Ακραίφνιας. Τμήματα του δυτικού τείχους, β) Μεγαλόβουνο. Πύργος του 4ου αι. π.Χ.

Χαλκίδα: α) Οικόπεδο Β. Σακελλαράκη. Νόμισμα εποχής Αυγούστου, β) Οδός Ευρύτου 4. Γυάλινο θήλαστρο, γ) Οδός Πανδώρας 8. Ελληνιστικό ειδώλιο από τον τάφο ΙΙ.

ΕΦΗ ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ

α) Ερέτρια. Οικόπεδο Δήμου Ερέτριας. Νόμισμα Πτολεμαίου ΙΙ, β-γ) Χαλκίδα. Οδός Ασκληπιάδων 11. Πρωτογεωμετρική κεραμική, δ) Μάνικα. Οικόπεδο Α. και Δ. Κωνστάντιου. Φρέαρ ΠΕ περιόδου.

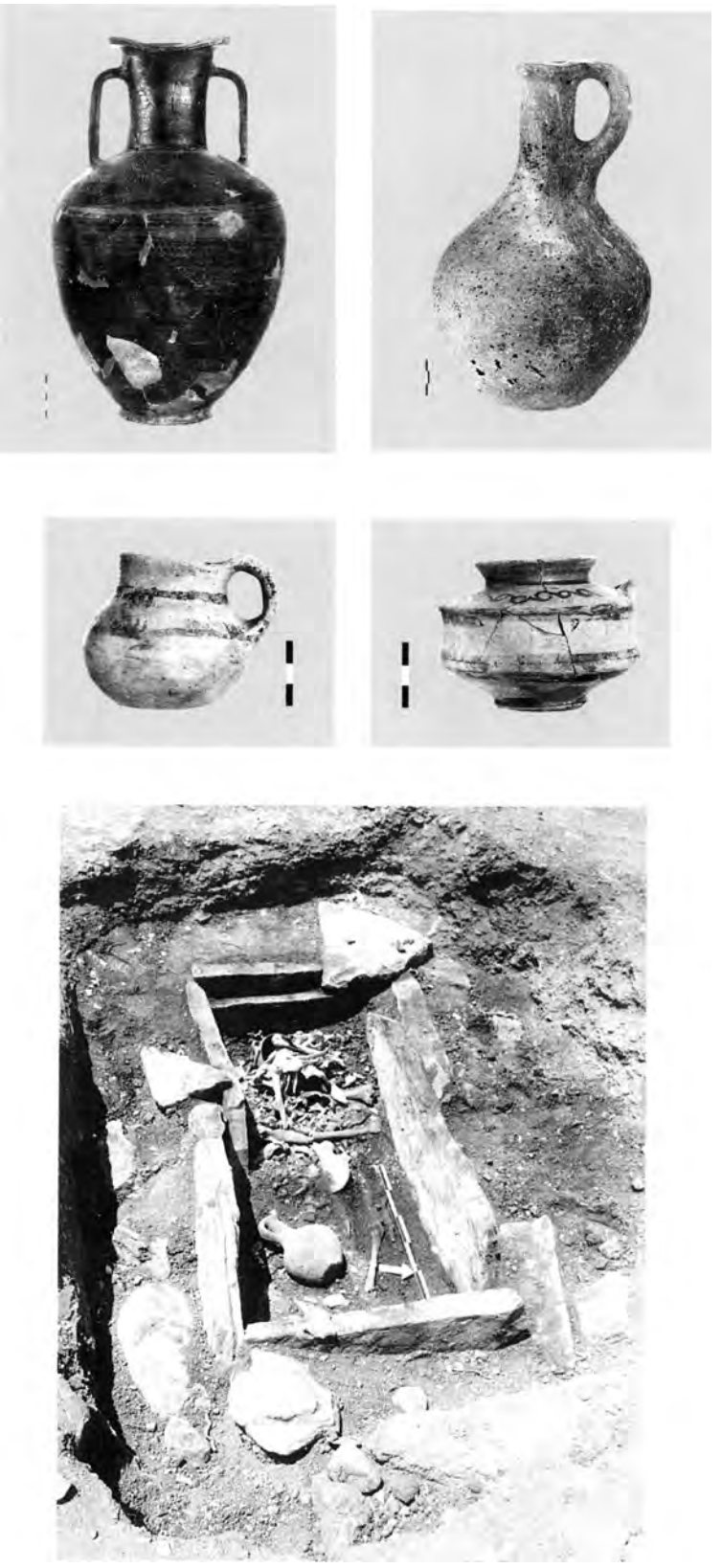
α) Σκύρος. Βοιωτική πόρπη από τον τάφο ΙΙ, β) Κύμη. Βιγλατούρι. Γεωμετρικό αψιδωτό κτίσμα,
γ) Κάρυστος. Πλατανιστός. Τμήμα αρχαίου οικοδομήματος.

ΕΦΗ ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ

α) Κεντρική Εύβοια. Οδός προς Παρθένι. Τμήμα φρουρίου, β) Ερέτρια. Επιτύμβια στήλη από το ρέμα δυτικά του Μουσείου.

Λαμία. Ταράτσα - Αγία Παρασκευή: α-δ) Αγγεία από τους τάφους, ε) Ο τάφος 108.

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΣΤΑΜΟΥΔΗ

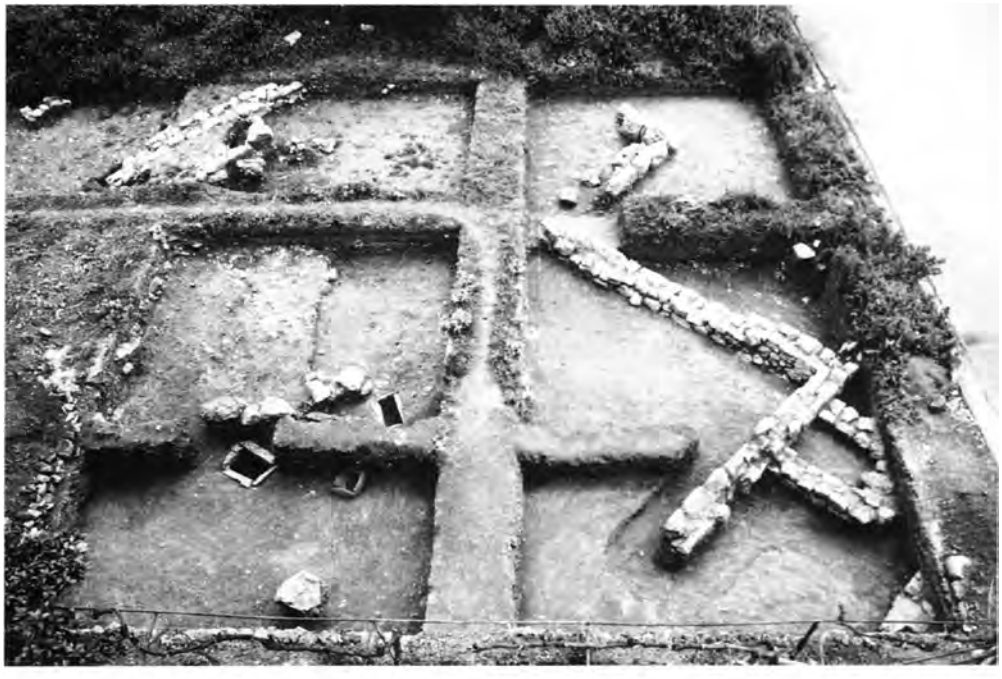
Λαμία. Οδός Σκουφά και Προμηθέως: α) Ο τάφος Ι, β) Ο τάφος IV.

ΜΑΡΙΑ-ΦΩΤΕΙΝΗ ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

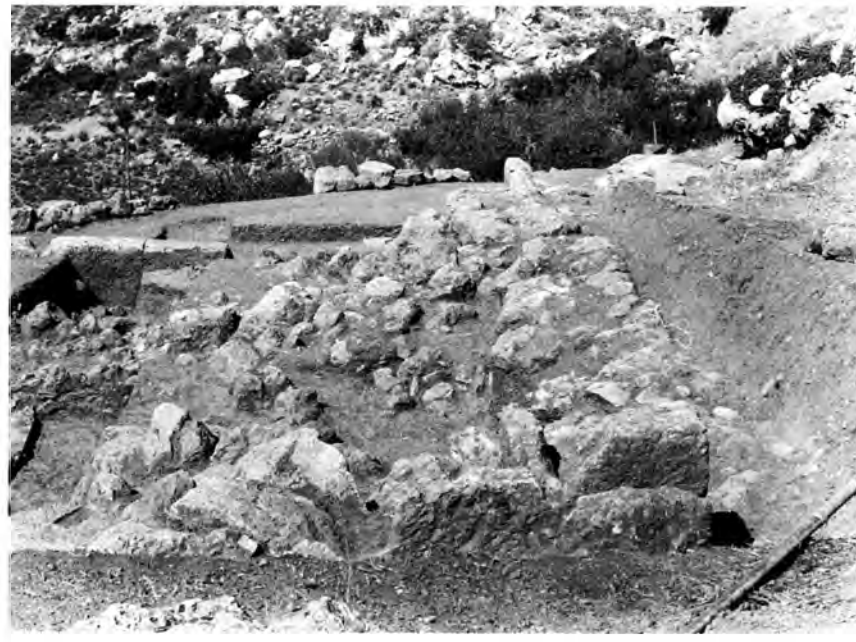
α) Λαμία. Οδός Σκοπέλου 4 και Τσαλτάκη. Ο τάφος ΙΙ, β) Στυλίδα. Οδός Καρκαλή και Διβριώτη. Ο τάφος Χ με τα οστά στο εσωτερικό του.

α) Στυλίδα. Οικόπεδο Β. Καρανίκα. Γενική άποψη της ανασκαφής,
β) Αχινός. Οικόπεδο Ν. Μπαλταδούρου-Παναγοπούλου. Ο τάφος ΙΙ.

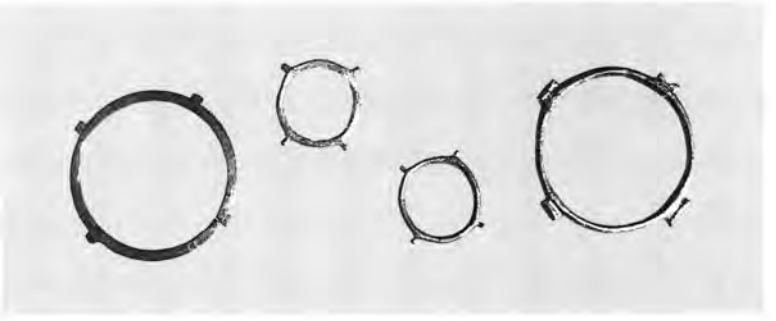

Δελφοί. Αγία Βαρβάρα. Αγρόκτημα Γκενέ-Διονυσόπουλου: α) Το μεγάλο πολυγωνικό ανάλημμα. Άποψη από Δ., β) Η βορειοανατολική γωνία του περιβόλου.

Δελφοί. Αγία Βαρβάρα. Αγρόκτημα Γκενέ-Διονυσόπουλου: α) Δύο οικοδομικές φάσεις στο εσωτερικό του περιβόλου. Γενική άποψη από ΒΑ., β) Εσωτερικό πολυγωνικού περιβόλου. Άποψη από Β.

Φθιώτιδες Θήβες: α-β) Ακρόπολη. Ευρήματα από την ανασκαφή του αρχαϊκού ιερού γ) Ακρόπολη. Τα θεμέλια του ναού, δ) Αγρός Παπανίκου. Ο χώρος 4.

α-β) Φθιώτιδες Θήβες. Ακρόπολη. Μαρμάρινο κεφάλι Αθηνάς, γ-δ) Νομός Καρδίτσας. Μυρίνη. Οικόπεδο Β. Χασιώτη. Άποψη της ανασκαφής από Δ. και το ψηφιδωτό δάπεδο (λεπτομέρεια).

Νομός Καρδίτσας. Αρχ. Γόμφοι: α-β) Κοίτη Πάμισου ποταμού. Κεραμοσκεπής τάφος και κτερισμένη ταφή σε λάκκο, γ) Αγρός Δημ. Καραλή. Τομέας 2. Ο τοίχος μεγάλου κτιρίου και οι βάσεις των αναθημάτων.

ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΧΑΤΖΗΑΓΓΕΛΑΚΗΣ

Νομός Καρδίτσας. Αρχ. Γόμφοι. Κοίτη Πάμισου ποταμού: α) Η βάση γέφυρας 3ου αι. μ.Χ., β) Τμήμα καταστρώματος της γέφυρας.

Νομός Καρδίτσας. Μοσχάτο. Θέση Λιανοκόκκαλα. Ναός του Απόλλωνα: α) Η εσωτερική βορειοδυτική γωνία του στυλοβάτη του ναού, β) Γενική άποψη του ναού από Α.

ΜΠ. ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ

Νομός Καρδίτσας. Μοσχάτο. Θέση Λιανοκόκκαλα. Ναός του Απόλλωνα: α) Ο ανάγλυφος εχίνος ενός κιονοκράνου, β) Το επάνω τμήμα χάλκινου αγάλματος, όπως βρέθηκε.

α) Κοιλάδα Τεμπών. Ο κιβωτιόσχημος τάφος από ΝΔ., β) Φάρσαλα. Γωνία Ερμού και Θεμιστοκλέους. Γενική άποψη της ανασκαφής.

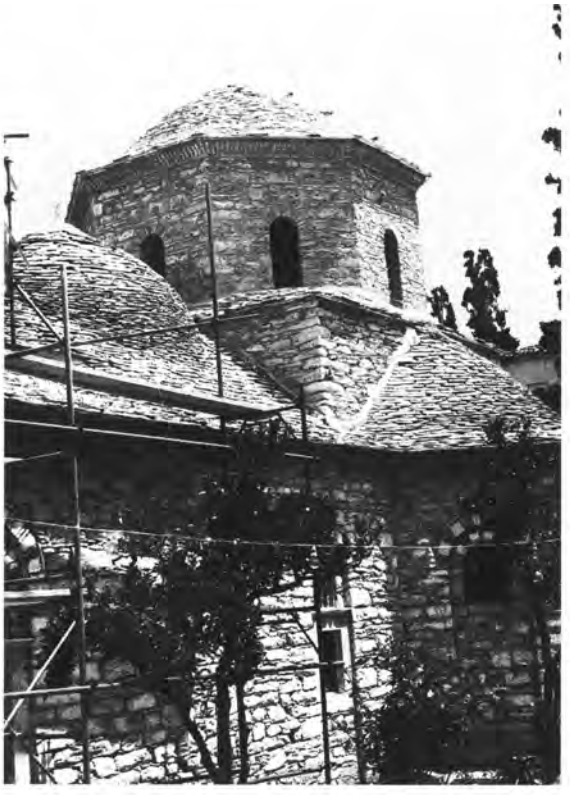
ΣΤ. ΚΑΤΑΚΟΥΤΑ - ΑΘ. ΤΖΙΑΦΑΛΙΑΣ

Άτραξ: α-γ) Επιτύμβιες στήλες.

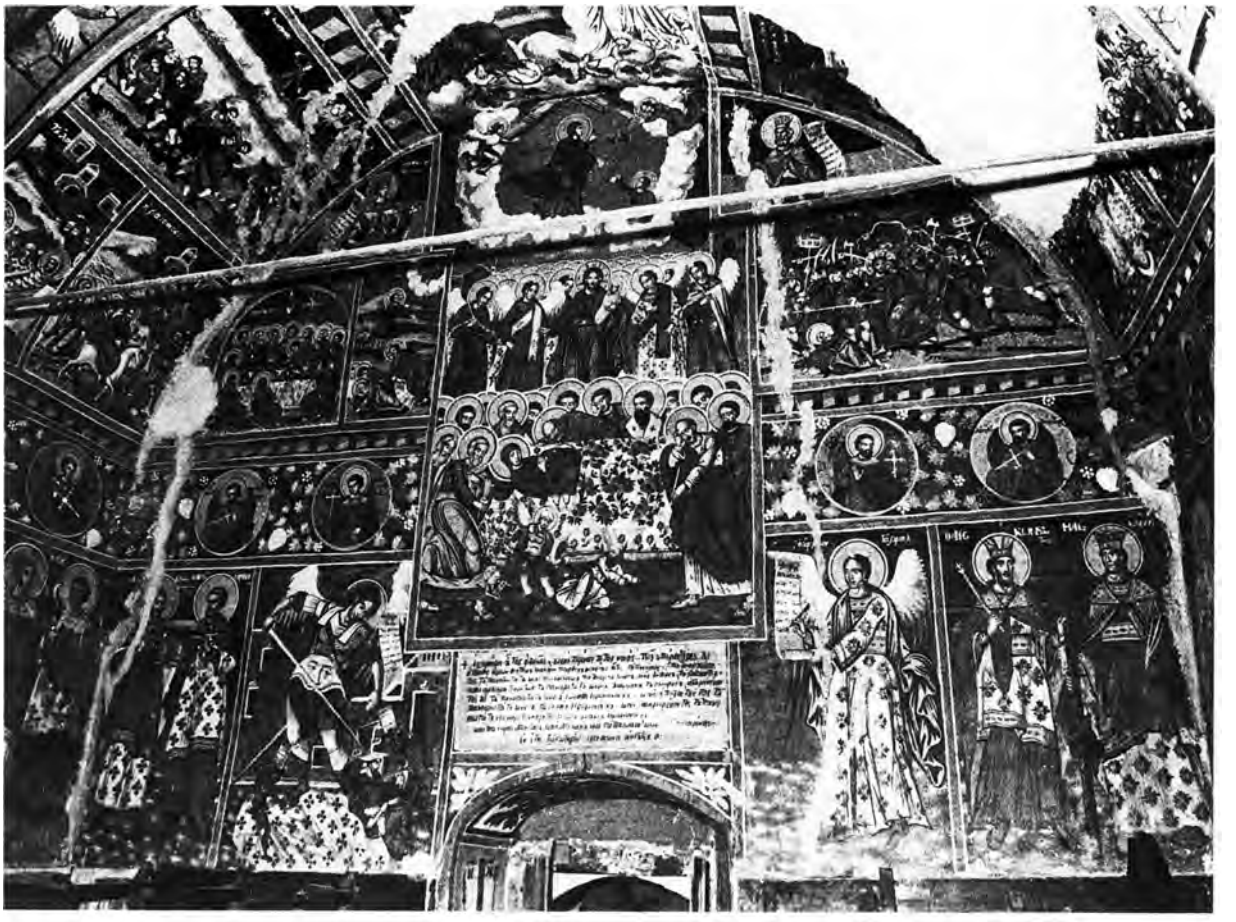

α) Σκιάθος. Μονή Ευαγγελιστρίας, κατά τη διάρκεια των αναστηλωτικών εργασιών, β) Καλαμπάκα. Ναός Κοίμησης της Θεοτόκου. Η δυτική όψη κατά τη διάρκεια των αναστηλωτικών εργασιών.

Νομός Καρδίτσας. Ανθηρό. Μονή Γεννήσεως της Θεοτόκου. Τοιχογραφία της κόγχης του Ιερού.

Νομός Καρδίτσας. Πετρίλο. Μονή Αγίου Χαραλάμπους και Κοιμήσεως Θεοτόκου: α) Τοιχογραφία στη δυτική πλευρά του κυρίως ναού, β) Το καθολικό του ναού από ΝΑ.

ΚΡΥΣΤΑΛΛΩ ΜΑΝΤΖΑΝΑ

Νομός Καρδίτσας: α) Παλιούρι. Ναός Αγίου Ιωάννου Προδρόμου. Τοιχογραφία του Ιερού, β) Παλιούρι. Ναός Αγίου Ιωάννου Προδρόμου. Η ανατολική πλευρά του ναού, γ) Μονή Κορώνης. Το παρεκκλήσιο της Αγίας Τριάδας.

α) Νομός Καρδίτσας. Αστρίτσα. Ναός Παναγίας. Η βόρεια πλευρά του ναού, μετά τις εργασίες αναστήλωσης, β) Νομός Καρδίτσας. Πεζούλα. Ναός Αγίου Παντελεήμονα. Η νοτιοδυτική όψη του ναού, μετά την αναστήλωση, γ-δ) Νομός Φθιώτιδας. Μαλεσίνα. Μονή Αγίου Γεωργίου. Ανασκαφικές έρευνες εντός του περιβόλου του ναού.

ΚΡ. ΜΑΝΤΖΑΝΑ - Λ. ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ

Νομός Τρικάλων. Τρίκαλα. Ναός Παναγίας Φανερωμένης. α-β) Τοιχογραφίες της δυτικής πλευράς, μετά τη συντήρηση.

Νομός Τρικάλων: α) Ροπωτός. Ναός Αγίου Ιωάννη Προδρόμου. Εικόνα Αγίου Ιωάννου Προδρόμου, β-γ) Δούσικο. Ναός Αγίου Βησσαρίωνος. Εικόνες με τη Βάπτιση του Χριστού και τον Άγιο Ιακώβ, αντίστοιχα.

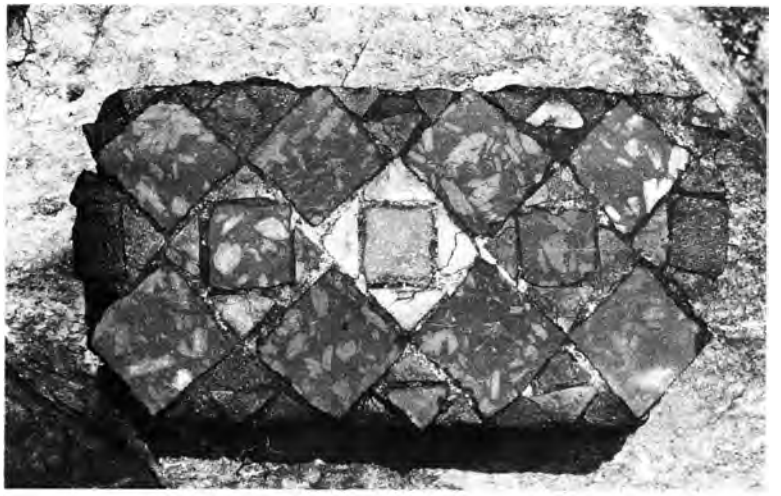
α) Νομός Λάρισας. Κρανιά Ραψάνης. Οικία Δ. Μπουρλώτη. Άποψη από ΝΑ., β-γ) Φθιώτιδες Θήβες (Ν. Αγχίαλος). Αγρός κληρονόμων Κ. Κίνη. Ερείπια αρχαίων κτιρίων και μαρμάρινο κατώφλι.

α) Φθιώτιδες Θήβες (Ν. Αγχίαλος). Αγρός Ν. Πανάγου. Ερείπια αρχαίων κτιρίων,
β-γ) Νομός Λάρισας. Κόκκινο Νερό Μελιβοίας. Αγρός Θ. Ευσταθίου. Το ανατολικό τμήμα
της βόρειας πλευράς βυζαντινού ναού, μαρμάρινο γείσο και αμφικιονίσκος παραθύρου.

Νομός Λάρισας. Κόκκινο Νερό Μελιβοίας. Αγρός Θ. Ευσταθίου: α) Τμήμα μαρμαροθετήματος δαπέδου, β) Ανάγλυφο κιονόκρανο.

Νομός Ιωαννίνων: α) Ακρόπολη Καστρίτσας. Απότμημα ενσφράγιστης κεράμου από το Κτίριο Α, β) Ακρόπολη Καστρίτσας. Χάλκινη και αργυρή πόρπη από το Χώρο 3 του Κτιρίου Α, γ) Ακρόπολη Καστρίτσας. Χειροποίητα όστρακα από τη θεμελίωση του Χώρου 3 του Κτιρίου Α, δ) Λιατοβούνι Κόνιτσας. Η λακκοειδής ταφή Τ59 με τα κτερίσματα κατά χώραν.

Νομός Ιωαννίνων. Λιατοβούνι Κόνιτσας: α-ζ) Ευρήματα από το χώρο του νεκροταφείου.

ΑΓΓΕΛΙΚΑ ΝΤΟΥΖΟΥΓΛΗ

Νομός Ιωαννίνων. Λιατοβούνι Κόνιτσας: α-ε) Ευρήματα από το χώρο του νεκροταφείου.

ΑΓΓΕΛΙΚΑ ΝΤΟΥΖΟΥΓΛΗ

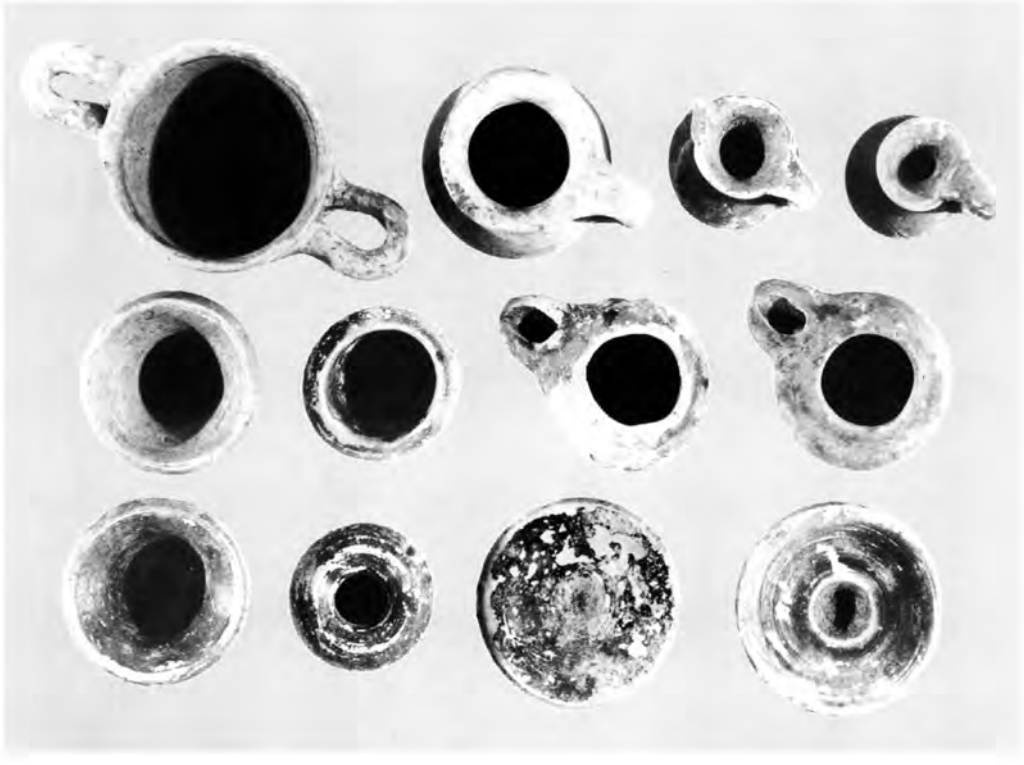

Νομός Ιωαννίνων. Λιατοβούνι Κόνιτσας: α-δ) Ευρήματα από το χώρο του νεκροταφείου. ε) Λίθινος πέλεκυς νεολιθικής εποχής από το χώρο πέριξ των τάφων.

Άρτα. Οδός Αγίας Παρασκευής. Οικόπεδο Κ. και Αικ. Κοντέλλα: α) Μικκύλα αγγεία από τη βόρεια οικία, β-γ) Απότμημα πήλινου ειδωλίου και πήλινη σφραγίδα από τη νότια οικία.

ΑΓΓΕΛΙΚΑ ΝΤΟΥΖΟΥΓΛΗ

Άρτα: α) Οικόπεδο Φ. Μανούση. Μελαμβαφής σκύφος από το χώρο της ανασκαφής της οικίας, β) 3η Πάροδος Αράχθου. Οικόπεδο Β. Καζάκου. Βάση μελαμβαφούς κύλικας, γ-δ) Κοινότητα Στρογγυλής. Χώρος 10 της ρωμαϊκής αγρέπαυλης. Απότμημα κεράμου και τμήματα λύχνων.

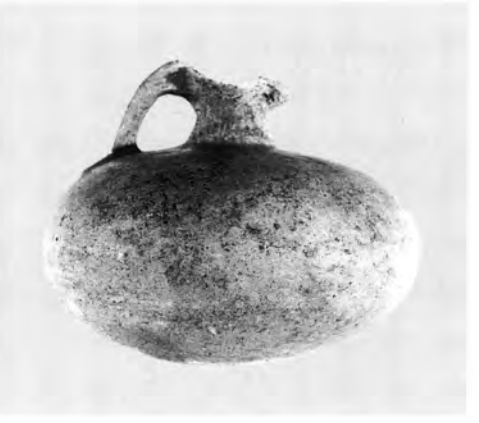

Νομός Άρτας. Κοινότητα Στρογγυλής: α) Άποψη τοίχου της βορειοανατολικής πλευράς του οκταγωνικού κτιρίου των Λουτρών από ΒΔ., β) Άποψη του κεντρικού οκταγωνικού χώρου των Λουτρών.

ΑΓΓΕΛΙΚΑ ΝΤΟΥΖΟΥΓΛΗ

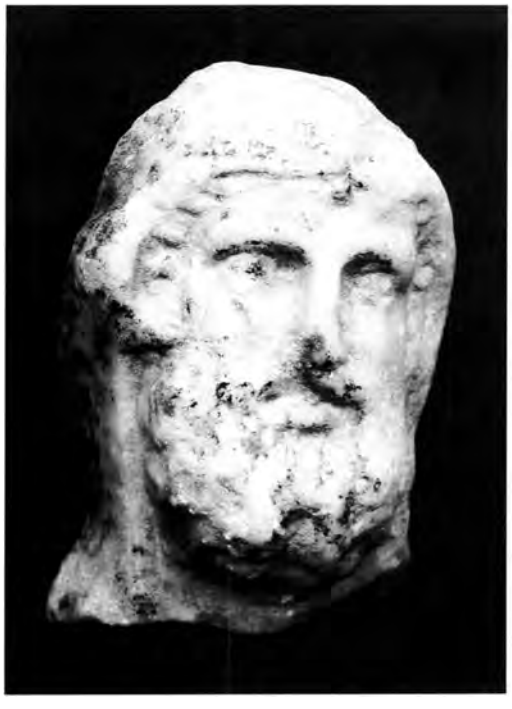

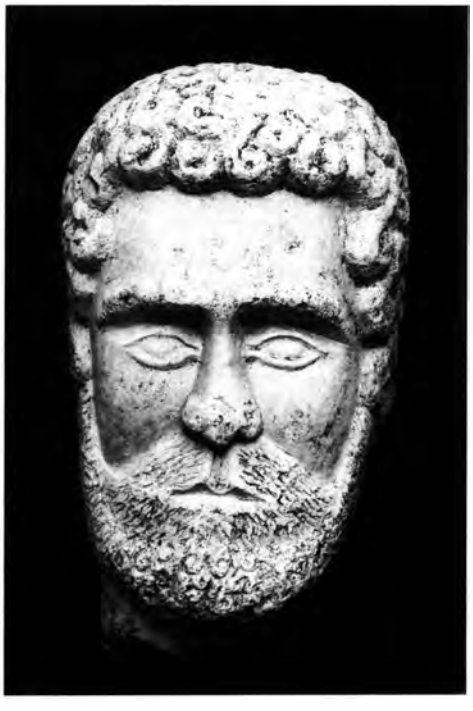
Νομός Λευκάδας. Τσεχλιμπού. Οικόπεδο Μ. Μορφέση: α-δ) Κτερίσματα από τους τάφους.

Νομός Λευκάδας: α-δ) Τσεχλιμπού. Τμήμα βόρειου νεκροταφείου. Οικόπεδο Μ. Μορφέση. Κτερίσματα από τους τάφους, ε-στ) Καρυώτες. Σπασμένη Βρύση. Οικόπεδο αφών Βλάχου. Κτερίσματα από τους τάφους.

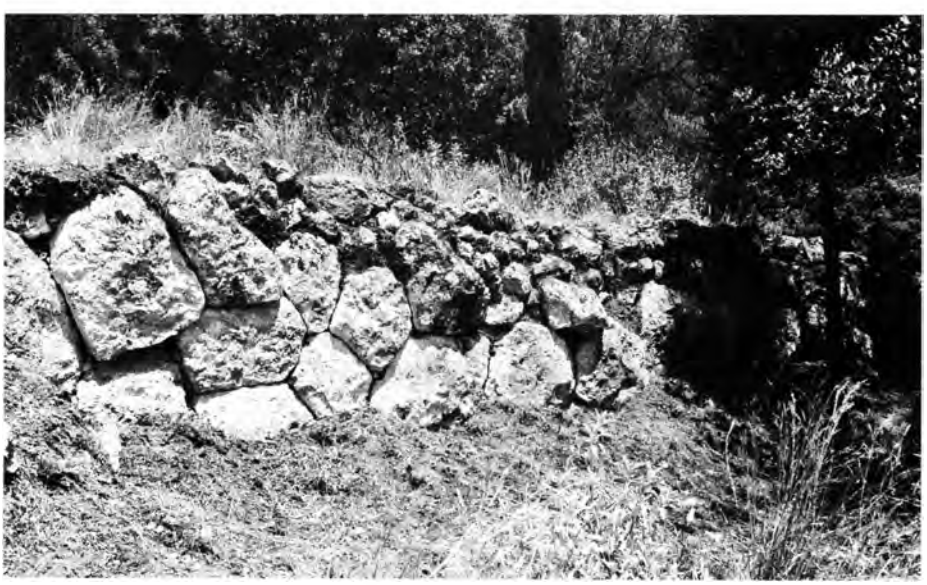

Νομός Ιωαννίνων. Παραδόσεις: α) Μαρμάρινη γυναικεία κεφαλή, άγνωστης προέλευσης, β) Κεφαλή από άγαλμα Ηρακλή, άγνωστης προέλευσης, γ) Μαρμάρινη ανδρική κεφαλή, άγνωστης προέλευσης.

α-β) Αρχαία Νικόπολη. Επιφανειακές έρευνες. Τμήματα ενεπίγραφων επιτύμβιων στηλών, γ) Λευκάδα. Περιγιάλι. Αρχαία οικοδομικά λείψανα.

Κ. ΖΑΧΟΣ - Γ. ΠΛΙΑΚΟΥ

Νότια Ήπειρος. Ελληνοαμερικανικό Πρόγραμμα: α) Αμφιπρόσωπη φυλλόσχημη αιχμή από τη θέση SS92-13, β) Επιτύμβια στήλη ελληνιστικών χρόνων από τη θέση Β της κοινότητας Χειμαδιού.

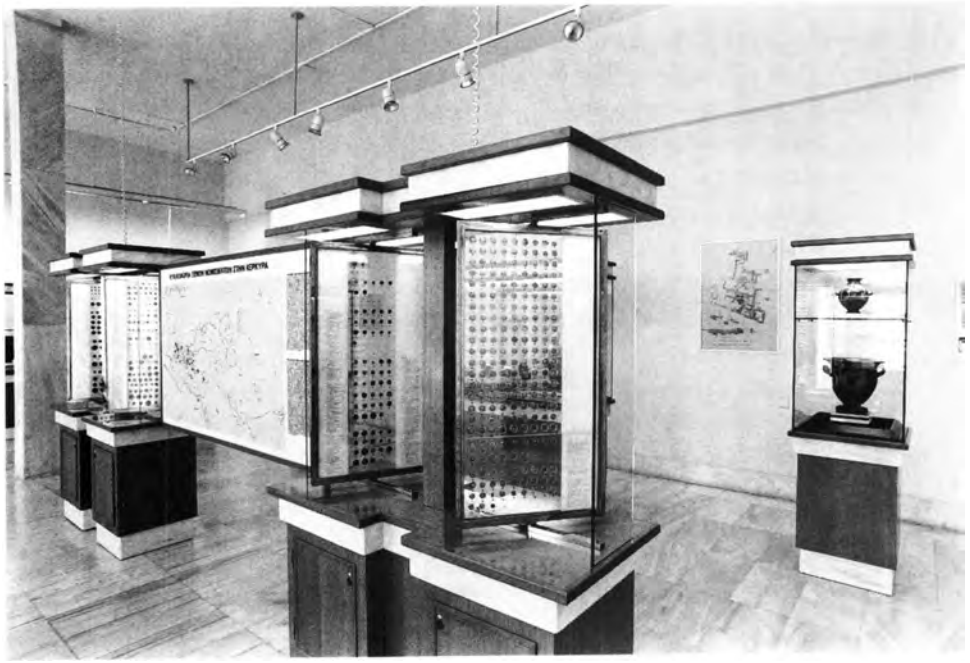
J. WISEMAN - Κ. ΖΑΧΟΣ - ΦΡ. ΚΕΦΑΛΛΩΝΙΤΟΥ

Μουσείο Κέρκυρας. Επανέκθεση 1994: α) Ισόγειο. Μερική άποψη, β) Η αίθουσα με τα νομίσματα.

ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΠΡΕΚΑ-ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ

Μουσείο Κέρκυρας. Επανέκθεση 1994: α-β) Η αίθουσα με τα νομίσματα.

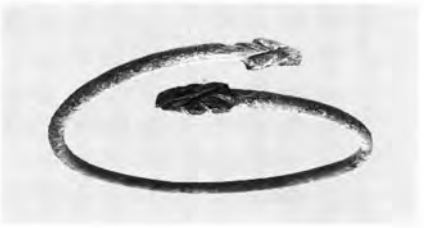
Κέρκυρα: α) Παλαιόπολη. Οικόπεδο Κατέχη. Το πλακόστρωτο δάπεδο της Αγοράς μετά τον καθαρισμό, β) Οικόπεδο Κασφίκη. Ο χώρος 7 με τά υπόκαυστα.

ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΠΡΕΚΑ-ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ

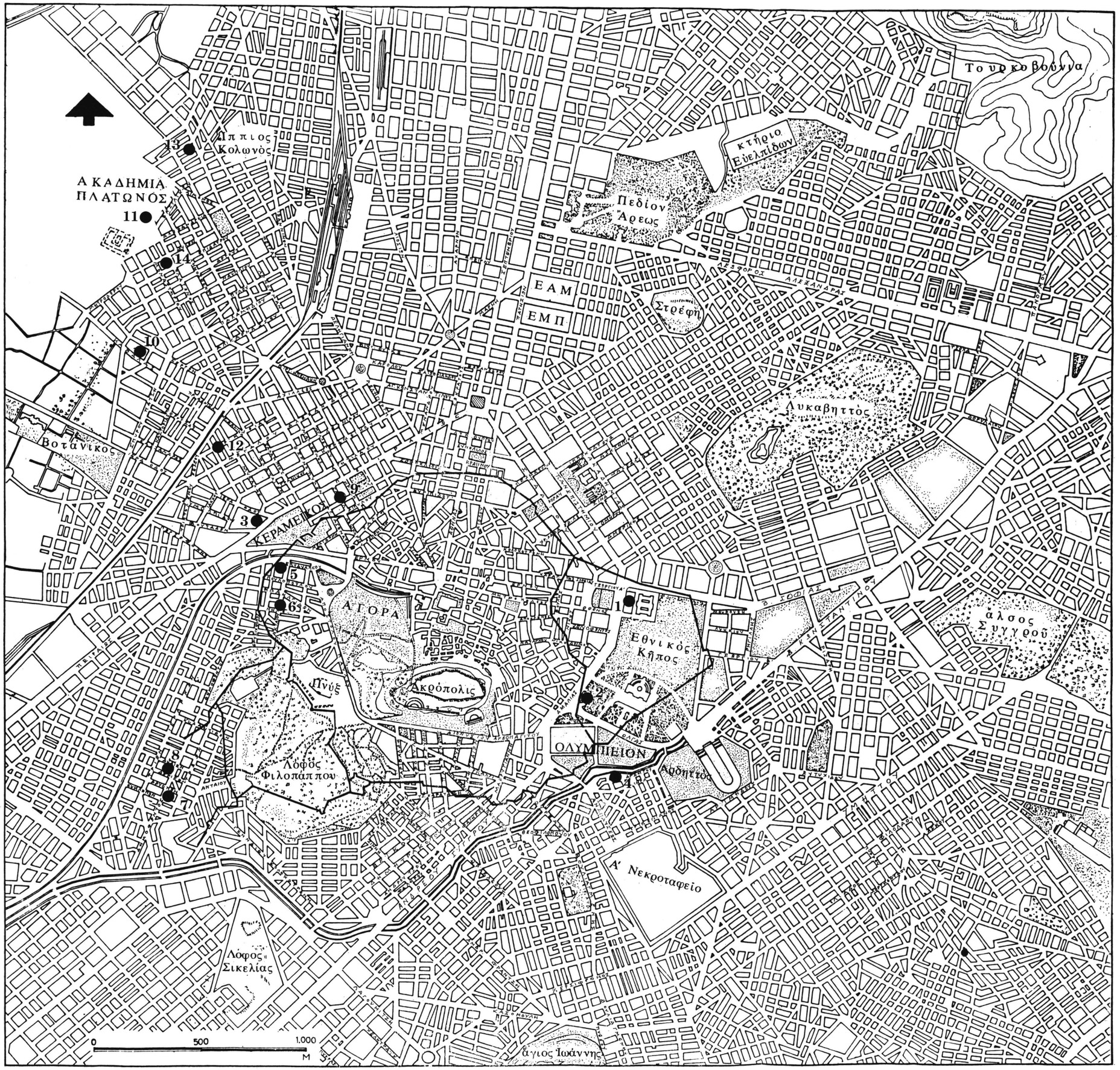

α-β) Κέρκυρα. Φιγαρέτο. Οικόπεδο Μικάλεφ. Ευρήματα από τον αποθέτη, γ-δ) Θεσπρωτία. Αυλότοπος. Οικόπεδο Τζίμα. Ευρήματα από το δωμάτιο IV, ε) Θεσπρωτία. Καρτέρι. Οικόπεδο Σπ. Βασιλείου. Χάλκινη περόνη από τάφο.

1. ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ Μ.Σ.Α. ΣΤΑΘΜΟΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΛΕΩΦΟΡΟΣ ΑΜΑΛΙΑΣ
2. ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ Μ.Σ.Α. ΦΡΕΑΡ ΑΜΑΛΙΑΣ 2 (ΖΑΠΠΕΙΟ)
3. ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ Μ.Σ.Α. ΣΤΑΘΜΟΣ ΚΕΡΑΜΕΙΚΟΣ
4. ΟΔΟΣ ΑΡΔΗΤΤΟΥ - ΚΟΥΤΟΥΛΑ - ΚΕΦΑΛΟΥ ΘΩΜΟΠΟΥΛΟΥ (ΝΑΟΣ ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΑΓΡΟΤΕΡΑΣ)
5. ΟΔΟΣ ΑΚΤΑΙΟΥ 6-8 ΚΑΙ ΕΠΤΑΧΑΛΚΟΥ
6. ΟΔΟΣ ΑΚΤΑΙΟΥ (ΣΚΑΜΜΑ ΑΠΟΧΕΤΕΥΣΗΣ)
7. ΟΔΟΣ ΔΗΜΟΦΩΝΤΟΣ ΚΑΙ ΚΥΚΛΩΠΩΝ 31
8. ΟΔΟΣ ΔΩΡΙΕΩΝ 15
9. ΟΔΟΣ ΚΡΙΕΖΗ (ΣΚΑΜΜΑ ΑΠΟΧΕΤΕΥΣΗΣ)
10. ΟΔΟΣ ΚΑΒΑΛΑΣ 54-56
11. ΟΔΟΣ ΚΡΑΤΥΛΟΥ (ΣΚΑΜΜΑ ΑΠΟΧΕΤΕΥΣΗΣ)
12. ΟΔΟΣ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑΣ (ΣΚΑΜΜΑ ΑΠΟΧΕΤΕΥΣΗΣ)
13. ΟΔΟΣ ΕΥΚΛΕΙΔΟΥ 7
14. ΟΔΟΣ ΠΛΑΤΩΝΟΣ 85 ΚΑΙ ΜΥΛΩΝ

Σχέδ. Α. Τοπογραφικός χάρτης της Αθήνας, όπου σημειώνονται οι χώροι που ανασκάφηκαν το 1994.

ISSN 0570-622X